

ENQUÊTECOMMISSIE
REGERINGSBELEID 1940–1945

VERSLAG HOUDENDE DE UITKOMSTEN
VAN HET ONDERZOEK

DEEL 7^A EN B

LEIDING EN VOORLICHTING AAN AMBTENAREN EN BURGERS
IN DE BEZETTE GEBIEDEN
HET CONTACT MET EN DE POLITIEK TEN AANZIEN VAN
DE VERZETSBEWEGING IN NEDERLAND

(PUNTEN G EN H VAN HET ENQUÊTEBESLUIT)

VERSLAG EN BIJLAGEN

De in dit deel van het Verslag en in de bijlagen opgenomen documenten of aanhalingen daaruit worden weergegeven in de tot 1 September 1955 gangbare spelling.

Voor zover geen andere bronnen zijn vermeld, zijn de in dit Verslag opgenomen documenten afkomstig van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.

INHOUD

	blz.
I. Enkele volkenrechtelijke aspecten	11
§ 1. De bevoegdheid van de uitgeweken regering om aanwijzingen te geven aan ambtenaren en burgers in bezet gebied	11
§ 2. De rechtmatigheid van het plegen van verzet	15
§ 3. Het verrichten van werkzaamheden ten behoeve van de vijand	29
§ 4. Conclusies	36
II. De z.g. „Aanwijzingen” van 1937; het „Commentaar op de „Aanwijzingen” van 1943”	38
§ 1. De tekst der Aanwijzingen	38
§ 2. De Aanwijzingen en het Volkenrecht	45
§ 3. Het ontstaan van de Aanwijzingen	48
§ 4. De verspreiding der Aanwijzingen	51
§ 5. De waarde der Aanwijzingen in de praktijk	54
§ 6. Het Commentaar op de Aanwijzingen	58
§ 7. Conclusies	64
III. De Regering en de ambtenaren in bezet gebied	66
§ 1. De instelling van een Duits civiel bestuur; de aard van het gezag der secretarissen-generaal	66
§ 2. Reacties van de secretarissen-generaal op Duitse maatregelen	79
§ 3. Het college van secretarissen-generaal	93
§ 4. Contact tussen de secretarissen-generaal en leidende politieke persoonlijkheden	98
§ 5. De secretarissen-generaal en de verzetsbeweging	111
§ 6. Reacties te Londen op het beleid der secretarissen-generaal	113
§ 7. Conclusies	120
IV. Nationaal politiek leven tijdens de bezetting	124
§ 1. De Nederlandsche Unie	124
§ 2. De politieke partijen tijdens de bezetting; Politiek Convent	140
§ 3. De groep-Scholten	147
§ 4. Nationaal Comité	148
§ 5. Vaderlands Comité	167
§ 6. Conclusies	185
V. Londen en de Verzetsbeweging	189
§ 1. Inleiding	189
§ 2. De illegale pers	190
§ 3. Het verzorgings- en falsificatiewerk; het Nationaal Steunfonds	215
§ 4. Het „Nationaal Comité van Verzet”	231
§ 5. De Ordedienst	238
§ 6. Landelijke Knokploegen	256
§ 7. Raad van Verzet	260
§ 8. Groei naar overkoepeling van de verzetsbewegingen	269
A. „De Kern”	269
B. De z.g. zaak-Stähle	273
C. De „negentien punten” van de Minister-President	284
D. Vorming van de Grote Adviescommissie der Illegaliteit en de Contact-Commissie	289
E. Verzoek van de Regering aan de G.A.C. een deputatie naar het zuiden te zenden	305
F. Het College van Vertrouwensmannen	311
§ 9. Conclusies	313

VI.	De Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten in bezet gebied	319
§ 1.	Vorming en organisatie N.B.S.	319
§ 2.	Verhouding van de N.B.S. tot de C.C. en tot de Vertrouwensmannen	359
§ 3.	Conclusies	364
VII.	De spoorwegstaking	366
§ 1.	De Nederlandsche Spoorwegen tijdens de bezetting	366
§ 2.	De staking van September 1944	378
§ 3.	Conclusies	390
VIII.	Radio Oranje	392
§ 1.	Organisatie en berichtgeving	392
§ 2.	Uitzendingen	407
§ 3.	Conclusies	432
IX.	Slotbeschouwing	434

INLEIDING

IN dit zevende deel van haar Verslag biedt de commissie de resultaten aan van haar onderzoek over de onderwerpen, genoemd in de punten *g* en *h* van het Enquêtebesluit, luidende:

g. Leiding en voorlichting aan ambtenaren en burgers in de bezette gebieden.

h. Het contact met en de politiek ten aanzien van de verzetsbeweging in Nederland.

Wat betreft het eerstgenoemde punt, heeft de commissie haar onderzoek vooralsnog beperkt tot bezet Nederland; de leiding en voorlichting van Engeland en Australië uit, bestemd voor Nederlandsch-Indië tijdens de Japanse bezetting, zal ter sprake komen in volgende delen van het Verslag.

Voor een juist begrip van het Regeringsbeleid ten aanzien van de bovengenoemde punten was het noodzakelijk, dat het onderzoek der commissie zich mede en zelfs hoofdzakelijk uitstreckte over hetgeen zich hier te lande tijdens de bezetting heeft afgespeeld. Daarbij moet in het oog worden gehouden, dat dit onderdeel van het onderzoek geen doel was, doch middel om tot een verantwoord oordeel over de activiteit van de Regering te geraken. Men zal dus b.v. in dit deel wel aantreffen een overzicht van de omstandigheden, waaronder de secretarissen-generaal tijdens de bezetting werkzaam waren, doch een oordeel over het door hen gevoerde beleid wordt slechts gegeven in zoverre als de Regering zich daarmee heeft ingelaten of had behoren in te laten. Zo heeft de commissie, om een ander voorbeeld te noemen, aan de organisatie van het verzet een aanzienlijke plaats in het Verslag ingeruimd, maar zij heeft geenszins beoogd een volledig beeld van het tegen de bezetter gepleegde verzet te geven; ook in dit opzicht gold, dat zij in beginsel slechts het Regeringsbeleid had te beoordelen.

Bij de aanvang van haar onderzoek heeft de commissie zich de vraag gesteld welke, juridisch gezien, de juiste positie was van de Regering te Londen ten aanzien van de vraagstukken, welke hierboven zijn vermeld.

Daarom heeft zij gemeend haar Verslag te moeten aanvangen met de beschouwing van enkele volkenrechtelijke aspecten, welke door een aantal deskundigen zijn belicht. Uit deze beschouwingen zou moeten blijken, of de Regering het recht had van Londen uit leiding en voorlichting te geven aan ambtenaren en burgers in bezet gebied, of het verzet in het bezette gebied rechtmatig was en of de Regering ook daaraan leiding kon en moest geven. Eerst daarna meende de commissie op de juiste wijze de politieke verantwoordelijkheid der Regering ten aanzien van de onderhavige vraagstukken te kunnen beoordelen.

Over de verbindingen met het bezette gebied werd reeds uitvoerig gerapporteerd in deel 4 van het Verslag, waarbij bleek, dat daarbij gedurende de eerste jaren grote tekortkomingen moesten worden geconstateerd. In dit deel van het Verslag zal blijken, dat deze slechte ver-

bindingen ernstige gevolgen voor het beleid ten aanzien van de bevolking in bezet gebied hebben gehad. De ontstane kloof tussen Londen en het bezette gebied kon door beter contact eerst in 1943 enigszins worden verkleind, maar is tot kort voor het einde der bezetting blijven bestaan.

Als een rode draad loopt door dit Verslag een tekort aan samenwerking en aan onderling vertrouwen, dat eensdeels zijn oorzaak vond in dat vacuum tussen Londen en Nederland en anderdeels op rekening moet worden geschreven van het gebrek aan overleg en begrip in Nederland zelf tussen secretarissen-generaal, politieke leiders en verzetsgroeperingen. Ook in deze laatste verhoudingen kwam eerst einde 1943 enige verbetering, doch dan nog slechts voor zover het betreft het contact tussen de politieke leiders en de verzetsgroeperingen.

Overeenkomstig de haar in het Enquêtebesluit gegeven bevoegdheid heeft de commissie mede in haar onderzoek betrokken een onderwerp van Regeringsbeleid van vóór 1940, t.w. de totstandkoming van de z.g. Aanwijzingen van 1937, welke in grote lijnen steunden op de bepalingen van het Landoorlogreglement. Ruime aandacht werd voorts besteed aan de vraag, in hoeverre de Aanwijzingen en het in 1943 in bezet gebied daarop vervaardigde en door de Regering gesanctioneerde Commentaar in de praktijk van waarde zijn gebleken.

In het hoofdstuk, dat handelt over de Nederlandse ambtenaren in bezet gebied heeft de commissie zich vrijwel bepaald tot de secretarissen-generaal, die door de Kroon of — gelijk ten aanzien van de heer *Hirschfeld* het geval was — door generaal *Winkelman* waren benoemd. Het beleid van deze top van het ambtelijke apparaat kan uiteraard niet vereenzelvigd worden met de gedragingen van het gehele ambtenarencorps. De „Aanwijzingen” lieten wel een zodanige ruimte tot interpretatie, dat ook in de „lagere regionen” van het Overheidsapparaat een grote diversiteit van opvattingen kon bestaan nopens de door de ambtenaren jegens de bezetter aan te nemen houding. Wat de lagere bestuursorganen betreft hield de heer *Frederiks* een zeer intensief contact met de „vooroorlogse” Commissarissen der Koningin en burgemeesters. Het spreekt vanzelf, dat het de commissie te ver buiten haar eigenlijke taak zou hebben gevoerd, wanneer zij het gehele Overheidsapparaat in haar onderzoek zou hebben betrokken.

Het was vanzelfsprekend, dat van een normaal politiek leven tijdens de bezetting geen sprake zou kunnen zijn, maar wel is uit het onderzoek gebleken, dat het Nederlandse volk zich reeds spoedig trachtte te bezinnen op de nieuw ontstane situatie. Het eerste symptoom daarvan was de Nederlandsche Gemeenschap in Mei-Juni 1940, waaruit de Nederlandsche Unie is ontstaan. Ook het overleg tussen de leiders van een aantal politieke partijen onder de naam Politiek Convent en de activiteiten van de „groep Scholten” worden hier besproken.

In 1942 werd opgericht het Nationaal Comité; toen dit in het daaropvolgende jaar werd „opgerold” ontstond het Vaderlands Comité. Over de pogingen van deze groeperingen tot contact en samenwerking met de Regering vindt men de resultaten vermeld.

Reeds van de eerste tijd der bezetting af ontwikkelde zich een verzet, dat sterker werd naarmate de slechte bedoelingen van de bezetter duidelijker bleken. Het begon met de publi-

catie van pamfletten en krantjes om de geestelijke weerbaarheid van het volk te versterken en het groeide uit tot een georganiseerd verzet in grotere en kleinere groeperingen dat tot volle ontwikkeling is gekomen in 1943. Dit verzet bleek een onmisbare en niet te vernietigen schakel in de strijd om de vrijheid van ons volk, waarvoor duizenden hun leven hebben geofferd. Uitvoerig, doch uiteraard onvolledig, wordt gerapporteerd over de illegale pers, de organisaties voor verzorging en falsificaties, het Nationaal Steunfonds, sabotagegroepen enz.

De samenwerking van de meer militair gerichte verzetsgroeperingen is eerst in de laatste periode (September 1944) tot stand gekomen in de vorm van de oprichting van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten. De organisatie van dit verzetsleger in het nog bezette deel van het land wordt eveneens in dit deel besproken. De B.S. in het bevrijde Zuiden en de militaire consequenties van de vorming der B.S. zullen behandeld worden in het deel van het Verslag, dat handelt over het militaire beleid (punt *p*).

Bij besluit van 3 September 1944 was Z.K.H. Prins *Bernhard* benoemd tot Bevelhebber Nederlandse Strijdkrachten, waaronder ook de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten ressorteerden. Bij haar onderzoek over dit punt stond de commissie voor de vraag of zij Z.K.H. Prins *Bernhard* als getuige zou kunnen horen. Na ampele overweging heeft zij op deze vraag een ontkennend antwoord gegeven. Zij heeft gemeend dat de constitutionele verhoudingen in ons land niet gedogen, dat getuige-verklaringen van een lid van het Koninklijk Huis onderwerp van openbare discussie kunnen worden.

De commissie meent uit de haar ter beschikking staande gegevens te mogen vaststellen, dat het Nederlandse volk grote dank verschuldigd is aan Prins *Bernhard* voor zijn onvermoeid daadwerkelijk medeleven en medestrijden voor de bevrijding van ons land.

Een afzonderlijk hoofdstuk heeft de commissie gewijd aan de spoorwegstaking, welke op 17 September 1944 via Radio Oranje werd afgekondigd. Daarbij is ook het beleid van de Nederlandse Spoorwegen vóór die datum niet onbesproken gebleven.

Hoewel de voorlichting en de berichtgeving van Radio Oranje een rol hebben gespeeld bij vele punten, welke in dit verslag zijn behandeld, heeft de commissie aan Radio Oranje een afzonderlijk hoofdstuk gewijd, teneinde een meer algemeen overzicht van het tijdens de bezetting zo bij uitstek belangrijke voorlichtingsbeleid te kunnen geven.

Radio Oranje bleek de zeer hechte schakel tussen de Regering en bezet Nederland.

Uit het zeer uitgebreide materiaal, dat de commissie ter beschikking had over hetgeen door Radio Oranje werd uitgezonden, heeft zij een keuze gedaan en zij heeft een aantal van de naar haar inzicht markante uitzendingen of uittreksels daaruit in dit hoofdstuk opgenomen.

I. ENKELE VOLKENRECHTELIJKE ASPECTEN

§ 1. De bevoegdheid van de uitgeweken Regering om aanwijzingen te geven aan ambtenaren en burgers in bezet gebied

Op 14 Mei 1940 — in de provincie Zeeland enige dagen later — bevond ons land zich, naar de bewoordingen van artikel 42 van het Landoorlogreglement,¹⁾ feitelijk onder het gezag van het vijandelijke leger. Van dat ogenblik af werd de volkenrechtelijke status van bezet Nederland beheerst door artikel 43 van genoemd Reglement, luidende:

„Wanneer het gezag van de wettelijke overheid feitelijk is overgegaan in handen van degene, die het gebied heeft bezet, neemt deze alle maatregelen, die in zijn vermogen staan, ten einde voor zoveel mogelijk de openbare orde en het openbare leven te herstellen en te verzekeren en zulks, behoudens volstreckte verhinderings, met eerbiediging van de in het land geldende wetten”.

Het Landoorlogreglement bevat enige bepalingen, die de bezetter bij de uitoefening van zijn feitelijk gezag in acht heeft te nemen. De wettelijke Overheid wordt daarin niet meer genoemd; dat haar autoriteit in bezet gebied de jure intact blijft, valt op te maken uit de strekking en geschiedenis van het Landoorlogreglement en a contrario uit de bewoordingen van de artikelen 43 en 45. Van de mogelijkheid, dat de wettelijke Landsoverheid, zich buiten bezet gebied bevindende, leiding zou geven aan de overigens onder het feitelijk gezag van de vijand staande bevolking, wordt in het Landoorlogreglement niet gerept.

De commissie heeft zich afgevraagd, of zulks was te verklaren uit de omstandigheid, dat ten tijde van de totstandkoming van het Landoorlogreglement de mogelijkheid van communicatie tussen een in den vreemde vertoevende eigen regering en de bezette bevolking vrij gering was, zodat het geven van leiding van de regering aan deze bevolking maar in zeer sporadische gevallen kon plaats vinden.

Mr. J. H. W. *Verzijl*, hoogleraar te Utrecht, als deskundige door de commissie gehoord, is van mening, dat een regering bepaalde opdrachten nu misschien gemakkelijker kan geven dan vroeger, door middel van de radio e.d., maar vroeger kon men daarentegen misschien gemakkelijker een boodschapper door de linies zenden. Tegenwoordig is echter dat afsluitingssysteem zo volmaakt, dat tegenover het voordeel, dat men op het ogenblik door radio enz. heeft, waarschijnlijk het voordeel van vroeger staat, dat er toen niet zoveel soldaten en technische middelen voor afsluiting beschikbaar waren. De heer *Verzijl* betwijfelt, of communicatie tegenwoordig zoveel gemakkelijker is dan vroeger.

Mr. F. M. baron *van Asbeck*, hoogleraar te Leiden, eveneens als deskundige door de commissie gehoord, heeft de aandacht gevestigd op een boek van *Spaight*: „Airpower and warrights” van 1947, waarin deze o.a. nagaat, welke de ontwikkeling van de luchtvaart, die in deze tweede wereldoorlog zo'n allerbelangrijkste rol heeft gespeeld, heeft gehad op de betrekkingen tussen de eigen regering en het bezette land. Hij zegt, dat de regering via het luchtwapen natuurlijk de revolve in het bezette land kan steunen. Vanzelfsprekend wordt door hem aangenomen, dat het bezette land zich verzet.

Spaight richt zich in het bijzonder op een nieuw middel van een verdreven regering om contact te onderhouden met het bezette land, waarbij hij bijzondere aandacht besteedt aan de ervaringen in de tweede wereldoorlog.

Afgezien echter van de vraag, of het geven van leiding en voorlichting door een uitgeweken wettige regering aan de bevolking een halve eeuw geleden eenvoudiger was dan heden ten dage, staat het voor de commissie vast, dat tegenwoordig de souvereiniteit van de wettige regering voor de bevolking in bezet gebied meer kan betekenen dan een symbolische gezagsuitoefening. Door middel van de radio kunnen voorlichting en aanwijzingen aan de bevolking en aan specifieke groepen daaruit worden gegeven; door middel van geparacheerde agenten kunnen boodschappen van de regering worden overgebracht en ook langs andere weg is een zekere mate van contact mogelijk.

1) Bijlage 1.

82233 (*Verzijl*)

83770 (*van Asbeck*)

Het spreekt wel vanzelf — en geen der door de commissie gehoorde deskundigen op het gebied van het volkenrecht heeft het betwist —, dat het gezag van de wettige Overheid, voor zoveel dit zich kan doen gelden of doen horen, praevaleert boven het gezag van de bezetter.

82167 (*van der Molen*)

Zo erkent mevrouw mr. *G. H. J. van der Molen*, hoogleraar aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, in haar verhoor weliswaar een zekere gehoorzaamheidsplicht van de bevolking aan de bezettende macht, althans in het theoretische geval, dat deze haar gezag uitoefent overeenkomstig de regels van het volkenrecht, maar deze gehoorzaamheidsplicht is secundair ten aanzien van die, welke de bevolking nog altijd heeft ten aanzien van haar wettige Overheid. Wanneer er dus een conflict is tussen de bevelen van de wettige Overheid, indien die althans nog ergens op de wereld bestaat en bij machte is de bevolking van haar opinie te doen blijken, dan gaat de gehoorzaamheid aan de wettige Overheid boven de gehoorzaamheid aan de bezettende macht.

1) „Bezettingsrecht”, blz. 19 e.v.

Mevrouw *van der Molen* verwijst hierbij naar een door haar tijdens de bezetting illegaal gepubliceerde brochure¹⁾, waarin zij deze opvatting nader uitwerkt. Daarin zet zij uiteen, dat de door een volkenrechtelijke conventie begrensde gehoorzaamheidsplicht tegenover de bezettingsmacht van andere aard is dan de onderworpenheid aan het wettige gezag, die ons in de Bijbel wordt voorgehouden. Als Paulus in Rom. XIII ons opwekt tot gehoorzaamheid aan de gestelde machten, dan heeft hij daarmee de wettige, d.w.z. de rechtmatige, op de wetten des lands gegrondveste Overheid op het oog en niet elke willekeurige macht, die zich tijdelijk door geweld daartoe heeft verheven, zij het ook onder de toelating Gods. Wie in handen valt van een struikrover, is tijdelijk in diens macht en moet hem op grond van de feitelijke verhoudingen gehoorzamen. Doch de struikrover heeft daarom nog geen recht op gehoorzaamheid krachtens Rom. XIII.

Groen van Prinsterer — aldus mevrouw *van der Molen* in de bovengenoemde brochure — zet dit verschil duidelijk uiteen in hoofdstuk III, afd. C, van zijn „Ongeloof en Revolutie”, waar hij naar aanleiding van de tekst: „Alle ziel zij den Machten over haar gesteld onderworpen; want er is geen macht dan van God en de Machten, die er zijn, zijn van God verordineerd”, o.m. schrijft: „De Machten zijn niet enkel toegelaten; zij zijn door God zelve gewild, ingesteld, geheiligd: dit is de alleen aannemelijke beteekenis van *verordineerd*”. En verder: „*Alle Macht* moet in den gezonden zin, welken te dezer plaatse ook de herinnering aan Gods rechtvaardigheid voorschrijft van elk soort van *wettige* Macht worden verstaan. Macht is niet synoniem van overmacht en geweld. Ik weet, dat, toen Paulus schreef, Nero het bewind had; ik weet, dat de Christen niet altijd wordt geroepen zich in geschillen over de wettigheid der bestaande machten te mengen; de uitdrukking, „ook den harden”, van meesters over slaven, wil ik bij analogie, van de ongerechtigheid der Overheden doen gelden, doch ik wil geene uitlegging onderschrijven, welke ons verplichten zou den booswicht, die het moordtuig voorhoudt, gehoorzaam te zijn, of den gekroonden roover, die gisteren den wettigen Vorst verjaagd heeft, heden als eene van God verordineerde macht te beschouwen.”

„Het is goed deze dingen wel te onderscheiden”, aldus besluit mevrouw *van der Molen* dit deel van haar geschrift: „de overeenkomst van 1907 heeft in de verhouding van het volk tot zijn wettige Overheid geen wijziging gebracht. Dit wordt door de volkenrechtsgeleerden algemeen erkend en vloeit ook glashelder uit het verdrag zelf voort.”

82225 (*Verzijl*)

Ook wanneer de eigen soevereine regering — aldus de heer *Verzijl* — in staat is aan het eigen volk bepaalde richtlijnen te geven, zou zij in normale verhoudingen niet gerechtigd zijn richtlijnen aan het verzet te geven. Zeker niet aan verzet, zoals dat hier te lande en op de Balkan heeft geheerst, nl. door troepen, die niet openlijk de wapenen voerden. Nu is het natuurlijk in verband met de — hieronder nader ter sprake komende — nieuwe Conventie van 1949¹⁾ anders aan het worden en kan men twijfelen, in hoeverre een verdreven regering voortaan wel opdrachten kan geven binnenlandse strijdkrachten te organiseren, die openlijk als verzetsbeweging optreden onder een centraal commando.

1) Bijlage 2.

82229—82234 (*Verzijl*)

De regering, die naar het buitenland is uitgeweken, zou in de normale casuspositie — d.w.z. in een niet ongeoorloofde oorlog — wel aan de eigen bevolking richtlijnen mogen geven, in die zin, dat zij zegt: gij behoeft niet aan elke vordering van de vijand gevolg te geven, indien gij u daaraan kunt onttrekken zonder in grote moeilijkheden te komen.

Verder zou de uitgeweken regering niet mogen gaan. Dat betekent zonder twijfel, dat de soevereiniteit van de uitgeweken regering, die in beginsel volgens het Landoorlogreglement blijft bestaan, in dit opzicht belangrijke beperkingen ondergaat. Dat de soevereiniteit van de eigen Staat over een door een vijand bezet gebied aan allerlei volkenrechtelijke beperkingen is gebonden, staat wel vast. Elk verdrag brengt zulke

beperkingen mede. Dat zijn zeker beperkingen de jure. Het is alleen maar de vraag, wat de inhoud van die beperkingen is, en dat is dan niet deze, dat de uitgeweken overheid van het bezette gebied aan haar onderdanen moet gelasten al datgene te doen, wat de bezetter van zijn kant rechtens bevoegd is van hen te vorderen. De wettige overheid kan zeggen: De bezetter heeft het recht dit of dat te vorderen; gij, bevolking, weet, dat, wanneer gij dat recht van de bezetter tracht te doorkruisen, gij zelf het risico loopt; gij kunt er de kogel voor krijgen; maar desniettemin vind ik, dat gij het niet moogt doen, zolang gij niet bepaald gedwongen wordt. Dan wordt het een kwestie van afweging van overmacht. De rechtspraak heeft wel gevallen van overmacht aangenomen. Maar wanneer iemand vrijwillig de vijand helpt onder het enige motief, dat de vijand gerechtigd is die hulp te vragen, dan is dat ongeoorloofd. Altijd nog in „normale omstandigheden” heeft de uitgeweken regering eigenlijk in hoofdzaak alleen de mogelijkheid om het land weer te heroveren via de hulp van een leger en, als eventueel de Conventie van 1949 in werking treedt, met behulp van geordende partizanen. Het in normale omstandigheden helpen bij en geven van opdracht tot het vormen van ondergrondse strijdkrachten is volkenrechtelijk bepaald niet geoorloofd. Dat is in strijd met de Conventie van den Haag. Het zou volgens de heer *Verzijl* in strijd zijn met het Landoorlogreglement, wanneer men tegen een bezetter — die feitelijk de soevereiniteit uitoefent en wiens feitelijke gezagsuitoefening men ook erkent — ondergrondse strijdkrachten zou gaan inzetten, die niet voldoen aan de normale regelen van strijdende groepen.

Bepaalde opdrachten zou een regering niet mogen geven. Wel zou zij b.v. tegen de spoorwegambtenaren mogen zeggen: gij moet, zolang gij niet door overmacht wordt gedwongen voor de vijand te werken, trachten het spoorwegapparaat stop te zetten.

De regering zou aan de ambtenaren richtlijnen kunnen geven en kunnen zeggen: Gij moogt niet boven de volgende grens uitgaan; zoudt gij boven die grens — b.v. gij moogt niet meewerken aan de Arbeitseinsatz — moeten uitgaan, dan moet gij aftreden. Natuurlijk is een ambtenaar aan zo'n bevel onderworpen. Er zijn andere gevallen denkbaar. Het gegeven voorbeeld geldt voor ambtenaren, maar men kan ook andere bedenken, b.v. voor persorganen: Gij moogt geen propagandamateriaal voor de vijand opnemen; doet gij dat wel, dan zijt gij strafbaar, en om dat te voorkomen, moet gij aftreden als directeur of als redacteur. Aan een scheepswerf zou de opdracht kunnen worden gegeven: ook al kunnen de Duitsers wellicht van u eisen, materiaal te verwerken voor hun oorlogvoering, het is u verboden dat te doen, tenzij er overmacht is.

De regering mag natuurlijk geen opdracht geven tot daden, die rechtstreeks door het oorlogsrecht worden verboden, b.v. bevelen bronnen te vergiftigen, die de Duitsers nodig hebben, en dergelijk soort dingen. En onder die verboden opdrachten valt ook het uitlokken van gewapend verzet door lieden, die niet openlijk de wapens dragen, niet onder commando staan en niet het oorlogsrecht in acht nemen.

82253 (*Verzijl*)

Het geven van leiding aan het verzet, zo vervolgt de heer *Verzijl*, voor zover dat van Londen uit door de Regering is geschied, was geoorloofd, gegeven de omstandigheden, waaronder die opdrachten zijn gegeven. In normale omstandigheden zou dit, althans gedeeltelijk, niet geoorloofd zijn. Wel geoorloofd was b.v. in elk geval het verbod van het bouwen van oorlogsschepen of het aanleggen van vliegvelden voor de vijand en dergelijke dingen. Maar de hierbedoelde ernstige zaken, die in normale omstandigheden niet geoorloofd zouden zijn geweest, werden toelaatbaar als verweer tegen Duits onrecht. Het organiseren van binnenlandse strijdkrachten in bezet gebied zal in het licht van de nieuwe rechtsontwikkeling zelfs normaal worden, hoewel het twijfelachtig is, of die nieuwe regels destijds al rechtens waren. Eigenlijk gebeurde dat in alle landen; er was zich dus al een nieuwe norm aan het ontwikkelen en aangenomen mag worden, dat die norm al voldoende gekristalliseerd was.

82824—82825 (*van Eck*)

Uitgaande van de situatie van vóór 1928 (toen het Kellogg-Briand-Pact tot stand kwam), aldus Mr. *D. van Eck*, hoogleraar te Nijmegen, is het niet alleen volkenrechtelijk volkomen geoorloofd, maar kan het zelfs volkenrechtelijk een plicht worden, dat de eigen Regering leiding gaat geven aan het verzet. Zelfs is het volkenrechtelijk volkomen toelaatbaar, dat de uitgeweken Regering ook gaat aanzetten tot het verzet, over welks karakter het volkenrecht zich niet uitlaat. De moeilijkheden in deze materie zijn zeer scherp naar voren gebracht door *Rauter* in zijn verweer. *Rauter's* verweer was dit: ik heb de dingen gedaan, die u mij verwijt, dat geef ik toe, maar de Nederlandse Regering heeft zelf tot dit verzet geïnstigeerd en daardoor was ik gerechtigd deze tegenmaatregelen te nemen.

Wanneer er een bepaald verzet is, waarvan het volkenrecht niet zegt, dat het juist of niet juist is, dan zal men een bepaalde positieve regel moeten aannemen, waarbij het volkenrecht de soevereine Regering zou verbieden zulk een verzet, over welks karakter het zich niet uitspreekt, te stimuleren. Het is volkenrechtelijk een irrelevante zaak, dat een soevereine overheid iemand aanzet tot het normale verzet, d.w.z. met de wapenen, ja of neen. Het is dus een materie, welke nog niet tot het volkenrechtelijk terrein behoort in de situatie, waarop de heer *van Eck* doelt. Een regering, die dit dus doet, moet het beoordelen naar eigen criteria, die voor het volkenrecht nog irrelevant zijn. Wanneer de Nederlandse Regering dus meende, dat dit een onrechtvaardige oorlog was en dat dit verzet juist was en dat het verzet niet meer kwaad deed dan dat het voordeel opbracht, dan acht de heer *van Eck* het van de Nederlandse Regering zeer juist daartoe aan te sporen, waarbij hij in het midden wil laten de feitelijke appreciatie, of alle wijzen, waarop dit is gebeurd, prudent waren. Alleen wanneer de Nederlandse Regering zou aansporen tot verzet met volkenrechtelijk ongeoorloofde daden, dan zou dit anders zijn.

De daad van een uitgeweken regering, die de bevolking aanspoort tot verzet tegen de bezetter, die zich volkomen aan de regelen houdt, en aan dat verzet leiding geeft, is volkenrechtelijk irrelevant, althans zolang de bezetter binnen de gestelde grenzen blijft. Dat is een uitdrukking, die misschien misleidend is, aldus de heer *van Eck*, omdat men daaruit zou kunnen afleiden, dat het volkenrecht dan als het ware zijn fiat geeft aan het gedrag van de bezetter. Doch dit is onjuist. Het karakter van het Landoorlogreglement is in wezen niet anders dan dat het volkenrecht zegt, dat hetgeen het Landoorlogreglement verbiedt niet mag worden gedaan. Of men de rest wel mag doen, daarover wordt niet gesproken, want daarover kan het volkenrecht niet in die situatie oordelen. Het feit dus, dat een bepaalde bezetter zich aan de regels van het volkenrecht houdt, wil slechts zeggen, dat hij volkenrechtelijk niets strafbaars doet. Maar daaruit volgt niet, dat het volkenrecht goedkeurt hetgeen binnen de grenzen geschiedt; daarover spreekt het volkenrecht zich in de situatie van vóór 1928 niet uit en zolang dat niet het geval is, is iedere soevereine regering niet aan volkenrechtelijke grenzen gebonden een verzet, waarvan het volkenrecht het karakter niet bepaalt, te stimuleren of af te remmen.

83229—83230 (*François*)

Men moet zich de vraag stellen, zo heeft prof. mr. *J. P. A. François*, raadadviseur bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken, voor de commissie uiteengezet, of het verzet van de burgerbevolking in het algemeen grote invloed zal hebben op het eindresultaat van de oorlog. Wanneer men meent — en dat heeft men in 1899 op de eerste Haagse Conferentie en 1907 bij de vaststelling van het Landoorlogreglement gedaan —, dat het eigenlijk geen grote invloed zal hebben, is het in het belang van de burgerbevolking, wanneer deze zich gedraagt naar de regels van het Landoorlogreglement. Aldus wordt voorkomen, dat de burgerbevolking overgaat tot daden, die eigenlijk voor het eindresultaat van de oorlog niet heel veel belang hebben, maar die toch een nameloze ellende over die burgerbevolking kunnen brengen. Dat moet — lijkt de heer *François* — ook altijd voor ogen staan aan een regering, die een burgerbevolking tot verzet opwekt. Die regering zal zich altijd moeten realiseren, dat men het in het algemeen eigenlijk wenselijk heeft geacht, dat de burgerbevolking zich rustig hield, niet aan de strijd deelnam. Op die gedachtengang zijn de bepalingen gebaseerd. Dat neemt niet weg, dat er natuurlijk speciale gevallen kunnen zijn, waarin een regering een burgerbevolking kan opwekken: pleeg wel verzet. Dan heeft de burgerbevolking daar ook de volle consequenties van te dragen. Dat lijkt de heer *François* daarom ook een zeer zware verantwoordelijkheid voor een regering, die daartoe zou willen opwekken; hij gelooft dan ook, dat een regering zich wel tweemaal zal moeten bedenken, alvorens tot dit verzet aan te sporen, vooral ook omdat die regering er zich rekenschap van zal moeten geven, dat zij is uitgeweken en in een vreemd land zit. De toestand kan dan niet volkomen worden beoordeeld en van die regering zal wellicht worden gezegd: zij hebben het gemakkelijk, zij zitten daar veilig, zij laten ons hier nu maar optreden. Dat alles neemt echter niet weg, dat, wanneer die regering de overtuiging heeft, dat dit verzet in een bepaald geval nodig is, zij gerechtigd is van de bevolking dat verzet te eisen en de bevolking aan te sporen om dit verzet te plegen.

In deze gedachtengang mag de uitgeweken regering te allen tijde tot verzet opwekken; zij heeft alleen rekening te houden met de utiliteit van het verzet. Zij neemt een grote verantwoordelijkheid op zich voor de ellende, die over de burgerbevolking wordt gebracht, doch recht heeft zij daartoe wel.

§ 2. De rechtmatigheid van het plegen van verzet

Bij de verhoren van de deskundigen heeft de commissie aanvankelijk het hier aangegeven probleem zuiver theoretisch gesteld en is zij van de casuspositie uitgegaan, dat een bezetting niet het gevolg is van een volkenrechtelijk ongeoorloofde agressie en dat voorts de bezetter de bepalingen van het Landoorlogreglement in acht neemt. De door de commissie gehoorde deskundigen beantwoordden de vraag, of er in een dergelijke hypothetische situatie verzet van de bevolking in bezet gebied geoorloofd is, niet allen in dezelfde zin.

82167—82171 (*van der Molen*)

Mevrouw *van der Molen* wijst er op, dat men in 1899 (op de eerste Haagse Vredesconferentie) en later in 1907 bij de vaststelling van het Landoorlogreglement heel duidelijk heeft uiteengezet en naar voren gebracht, dat de bedoeling van de regeling van het bezettingsrecht op zich zelf volstrekt niet was aan de bezetter bepaalde rechten toe te kennen, maar integendeel bescherming te verlenen aan de bevolking.

De gehoorzaamheid van de bevolking aan de bezettingsmacht is eng omschreven en beperkt zich maar tot weinig dingen, namelijk het betalen van belasting, het hebben van inkwartiering, het verzorgen van het bezettingsleger en dergelijke. Het is de bezettingsautoriteiten volstrekt verboden zich — zonder noodzaak — te begeven op het terrein van het Staatsbestuur van het volk, dat is bezet. Zodra die bezettingsoverheid haar boekje te buiten gaat, staat het recht van verzet onomstotelijk vast. Lijdelijk verzet mag altijd worden gepleegd. Men heeft dat in 1899 ook zeer duidelijk gezegd: tenslotte berust de weerstand, die er in een volk is, dat door de vijandelijke macht wordt overwonnen, op een zo natuurlijk recht en op de natuurlijke gerechtigheid, dat men die eigenlijk niet kan wegcijferen en niet behoeft weg te cijferen. Men zou echter bij voorbeeld niet hebben mogen weigeren belasting te betalen, naar de mening van mevrouw *van der Molen*. Wanneer de bezetter nieuwe belastingen gaat invoeren, mag dit naar haar gevoelen ook niet worden geweigerd. De verplichte bijdrage voor de z.g. organisatie-Woltersom is natuurlijk weer iets anders dan een belasting; bovendien was dat een indruisen tegen ons staatsbestel zoals dat op dat ogenblik was; wij kenden die instelling niet. Wanneer echter de bezetter een algemene belasting, een nieuwe normale belasting zou hebben ingevoerd, onder het motto, dat de bezetter in die dure tijd het staatsbestel niet gaande kon houden zonder die belasting, dan hadden wij die belasting moeten betalen. Wij moesten de bezetter in staat stellen hier de openbare orde te handhaven en het staatsorganisme gaande te houden. Daarvoor zijn belastingen nodig. Volgens het Landoorlogreglement hadden wij ook de plicht tot onderhoud van het bezettingsleger. Nu is het voor de individuele burger verschrikkelijk moeilijk te beoordelen, in hoeverre een dergelijke belasting niet alleen daarvoor, maar ook voor andere dingen wordt gebruikt.

82173—82179 (*van der Molen*)

Het Landoorlogreglement, zo verklaart mevrouw *van der Molen*, is eenvoudig een contract tussen de bezetter en het bezette volk. Wanneer een van de beide partijen zich absoluut niet houdt aan de daarin overeengekomen bepalingen, dan is de andere daarvan ook bevrijd, aangezien nu eenmaal in het volkenrecht geen rechtbank aanwezig is of althans toen niet was, waarvoor men kan zeggen: ik roep die mijnheer ter verantwoording, want hij doet niet wat hij verplicht is te doen. Dan vervalt een dergelijk contract van zelf. De andere partij is dan ook niet meer verplicht zich daaraan te houden. Daarom bestond ongetwijfeld in de situatie, zoals wij die hebben beleefd, het recht van verzet vrijwel onbeperkt, met dien verstande, dat het georganiseerde militaire verzet uit moest gaan van onze wettige Nederlandse Regering. Men kon dat hier wel voorbereiden; men kon hier spionage en al dergelijke dingen voorbereiden, maar gewapend optreden van troepen tegen het bezettingsleger zou mevrouw *van der Molen* toen met kracht hebben verworpen, indien dat buiten onze Regering om geschiedde. Het optreden van de Binnenlandse Strijdkrachten was dus ongetwijfeld geoorloofd, omdat deze op dat moment door bepalingen van de Londense Regering waren ingeschakeld in de reguliere strijdkrachten. De grens is natuurlijk moeilijk te trekken; wanneer sabotage werd gepleegd door agenten, die van Engeland uit waren gezonden of in samenwerking met die agenten, dan komt men op een grensgebied. Mevrouw *van der Molen* heeft afzonderlijke sabotagedaden, vooral in de beginperiode, onjuist gevonden. Wanneer de Londense Regering zegt: op dat ogenblik moet er gesaboteerd worden in de zin van b.v. de spoorwegstaking, dus sabotage op grote schaal, en wanneer de Londense Regering dat dus beveelt en het in het belang van de oorlogvoering is, dan moet het natuurlijk gebeuren; afzonderlijke sabotagedaden hadden echter bovendien weinig zin en waren eigenlijk onjuist. De stakingen, die er zijn geweest in Februari 1941 en Mei 1943, waren geen afzonderlijke sabotagedaden. Dat was in 1941 het optreden van de Amster-

damse bevolking tegen bepaalde maatregelen, die beslist onrechtmatig waren, en in die Meidagen was dat ook een reactie op een onrechtmatige maatregel van de zijde van de bezetter. Met afzonderlijke sabotagedaden wordt meer bedoeld het doorsnijden van een enkele spoorwegverbinding; niet, zoals dat later is geschied, toen onze Regering had gezegd, dat wij moesten saboteren, maar in die beginperiode.

Mevrouw *van der Molen* maakt onderscheid tussen het afzonderlijk optreden van iemand, die op de een of andere manier sabotage pleegt, en b.v. stakingen, die massaal optreden waren. In het algemeen gesproken is in bepaalde omstandigheden zelfs verzet tegen een wettige regering geoorloofd, maar dan alleen onder leiding van verantwoordelijke personen. Dat is een algemeen calvinistische opvatting.

Het *militaire* optreden, d.w.z. het vormen van groepen of hele regimenten, die dan hier of daar optreden, behoort te worden gekoppeld aan het uitdrukkelijk bevel van de regering. Het gezamenlijk spontane verzet onder leiding van verantwoordelijke personen tegen een bepaalde maatregel, die zeer onrechtvaardig is en volkomen in strijd met het Landoorlogreglement, verdient geen afkeuring; het is zeker geoorloofd te achten. Het is natuurlijk erg moeilijk de grens aan te geven. Wat mevrouw *van der Molen* vroeger ook in het blad, waarin zij heeft geschreven, ten strengste heeft afgekeurd, is het afzonderlijk stellen van daden van geweld tegen leden van de Wehrmacht, het neerschieten dus van Duitse soldaten, officieren, enz. en het in het water gooien van zulke personen; dat is beslist ongeoorloofd, zowel moreel als rechtens.

De activiteit van agenten, uitgezonden met de bedoeling een organisatie te maken, de invasie voor te bereiden, of bepaalde werkzaamheden te verrichten reeds vóórdat de invasie plaats vond, kan worden gerekend onder een actie, geleid door de Regering te Londen.

De heer *Verzijl* is van oordeel, dat, wanneer wij uitgaan van het normale geval, waarin wij te maken hebben met een gewone, niet ongeoorloofde oorlog — daargelaten in hoeverre dit naar het huidige recht nog mogelijk is —, een oorlog dus, die is begonnen zonder dat dit een internationale misdaad opleverde en die tevens gevoerd wordt naar de regelen van het oorlogsrecht, het als een paal boven water staat, dat verzet niet toelaatbaar is.

Een geval als de spoorwegstaking, ook een vorm van verzet, hangt samen met de vraag, in hoeverre een bezetter het recht heeft van de bevolking diensten te eisen ten bate van militair vervoer. De heer *Verzijl* gelooft, dat de bezetter wel dat recht heeft. Hij heeft het recht het spoorwegmaterieel te requireren en kan op dat gebied ook wel diensten van de bevolking vorderen ten bate van het bezettingsleger. Wanneer de Regering nu, in normale bezettingsomstandigheden, zou gaan bevelen die diensten niet te verlenen, zou dat dus hierop neerkomen, dat de betrokken ambtenaren een richtlijn krijgen het recht van de bezetter te contrariëren. Op zich zelf brengt het recht van de bezetter iets te vorderen — dat heeft de bijzondere rechtspleging vrij constant uitgemaakt — niet mee de vrijheid voor de onderdanen, voor de ambtenaar, zo maar die eisen na te leven. Wanneer de bezetter van een industrieel of van een ambtenaar iets eist, waaraan die industrieel of ambtenaar best kan ontsnappen door te zeggen: dat kan ik niet doen of dat wil ik niet doen, zonder dat dat voor hem ernstige gevolgen meebrengt, dan is hij, wanneer hij het vrijwillig doet, niet gedisciplineerd door het enkele feit, dat de bezetter die eis aan hem mocht stellen, want voor de onderdaan blijft de verplichting bestaan, die vijand op geen enkele manier te helpen, tenzij voor hem de situatie zo benard wordt, dat hij in overmachtspositie komt. Zo is de vaste rechtspraak geweest. Wanneer een industrieel op een scheepswerf gaat bouwen voor de vijand, eenvoudig op een vorderingsbriefje van de militaire overheid, zonder dat hem nog op enigerlei wijze is gebleken van persoonlijke ernstige gevolgen, wanneer hij dat niet doet, dan is hij strafbaar.

Het is altijd een lastige positie. Er zit iets dubbels in. De bezetter heeft het recht allerlei te vorderen, maar dat impliceert voor de onderdaan niet, dat deze daarom vrij is die gevorderde diensten te verlenen, zelfs wanneer hij er aan kan ontkomen. Artikel 102¹⁾ van het Wetboek van Strafrecht blijft bestaan en de betrokkene is strafbaar, tenzij hij in overmachtspositie verkeerde.

Er bestaat geen samenhang tussen het Landoorlogreglement en artikel 102 van het Wetboek van Strafrecht in die zin, dat de volkenrechtelijke regeling invloed heeft op de toepassing van artikel 102. De betekenis van artikel 102 is altijd zo opgevat, dat principieel elke hulpverlening aan de vijand verboden is, voor zover er geen verontschuldigungsgrond geldt, b.v. overmacht of noodtoestand.

De opvatting, dat volgens het volkenrecht de bezetter wel de bevoegdheid heeft in een bezet land een aantal dingen te doen, maar dat dit nog niet insluit de plicht van de bevolking daaraan te gehoorzamen, is ook het principiële standpunt, o.a. van de Belgische vertegenwoordigers in 1899 op de eerste vredesconferentie, geweest. De

82219 (*Verzijl*)

82226 (*Verzijl*)

¹⁾ Art. 102 W.v.S. luidt:

Met gevangenisstraf van ten hoogste vijftien jaren wordt gestraft hij die opzettelijk, in tijd van oorlog, den vijand hulp verleent of den staat tegenover den vijand benadeelt.

Levenslange gevangenisstraf of tijdelijke van ten hoogste twintig jaren wordt toegepast indien de dader:

1e. eenige versterkte of bezette plaats of post, eenig middel van gemeenschap, eenig magazijn, eenigen krijgsvoorraad, eenige krijgskas of eenige verboden plaats, of wel de vloot of het leger of eenig deel daarvan aan den vijand verlaat, in 's vijands macht brengt, vernielt of onbruikbaar maakt, of eenige tot afweer of aanval beraamde of uitgevoerde onderwaterzetting of ander militair werk belet, belemmert of verijdelt;

2e. eenige kaart, plan, teekening of beschrijving van militaire werken of eenige inlichtingen betreffende militaire bewegingen of ontwerpen den vijand mededeelt of in handen speelt;

3e. hetzij oproer, hetzij muiterij of desertie onder het krijgsvolk teweegbrengt of bevordert;

4e. als verspieder den vijand dient of een verspieder des vijands opneemt, verbergt of voorhelpt.

82228 (*Verzijl*)

82235—82237 (*Verzijl*)

Belgen hebben met succes elke redactie trachten tegen te gaan, waardoor aan de bezetter een recht zou zijn toegekend tegenover de bevolking. Zo staat in het Landoorlogreglement: requisities mogen niet worden uitgevoerd, tenzij onder die en die voorwaarden. Er wordt opzettelijk niet positief gezegd: de bezetter heeft het recht requisities te doen. Men heeft niet gezegd: collectieve straffen mogen worden opgelegd, maar veeleer het feitelijke gezag van de bezetter aan banden gelegd, door als grens te stellen, dat zulke repressiemaatregelen niet anders toelaatbaar zullen zijn dan . . . enz., en dus weer een negatieve formule gegeven. Dat hing samen met de gedachtengang, dat men niet op enigerlei wijze in een internationale conventie mocht erkennen: er bestaat een gehoorzaamheidsplicht van de onderdanen aan een ander dan de eigen overheid. De conventie doet dus niets anders dan de feitelijke gezagsuitoefening van de vijand beperken. Het komt dus hierop neer, dat de oude gehoorzaamheidsplicht jegens de eigen, buiten het bezette gebied verblijvende, overheid blijft bestaan, maar dat daarnaast komt te staan een feitelijke onderworpenheid aan het gezag van de bezetter, die het recht heeft beschermingsmaatregelen voor zijn eigen legermacht te treffen en die ook het recht heeft die beschermingsmaatregelen door te voeren met dikwijls zeer zware straffen. Dat laatste is echter niet een verhouding van onderdanenondergeschiktheid tegenover een Overheid, maar eenvoudig het risico, dat iedereen loopt, wanneer hij aan die bevelen niet gehoorzaamt. De bezetter heeft dus het recht bepaalde bevelen uit te vaardigen, heeft ook het recht wegens niet-gehoorzaamheid te straffen; dat recht kan ook onze staat, onze Regering de bezetter niet ontzeggen. Maar dat houdt nog geen onderdanenverplichting in tegenover de bezettende overheid. Het impliceert wèl een ontzaglijk risico voor de individuele burger, die voor de beslissing gesteld wordt er al of niet aan te gehoorzamen. Dit risico loopt hij, zowel wanneer hij besluit alleen zijn eigen overheid te gehoorzamen en de bevelen van de vijand te negeren als wanneer hij te gedwee de vijand gehoorzaamt in strijd met de uitdrukkelijke bevelen van zijn eigen overheid. Dit was naar de mening van de heer *Verzijl* ook de opvatting, zoals die o.a. bij de Belgische en Nederlandse delegaties heeft voorgezeten, toen de bepalingen van 1899 werden geredigeerd. De gekozen redactie wijst er op, dat men gevolg heeft gegeven speciaal aan het Belgische en ook het Nederlandse streven van 1899 alles te vermijden, wat in de conventie aan de bezetter een positief recht als overheid tegenover de bevolking zou geven. Aan de bezetter worden alleen zekere vrijheden gegeven, doordat zoveel mogelijk negatief wordt omschreven, wat hij doen en wat hij niet doen mag. Het is nu eenmaal een bijna onmogelijke positie, die van twee over elkaar heen schuivende souveriniteiten. Hetzelfde doet zich voor, wanneer b.v. de ene staat tijdelijk vreemd staatsgebied in pand of beheer heeft gekregen. Dat zijn ook conflicterende zaken. De bezetting van het Rijnland was er ook een voorbeeld van: de Fransen stelden bepaalde eisen, maar de Duitse wetgeving gold ook.

82239 (*Verzijl*)

Nederland heeft dus in 1899 een onderdanenplicht van de bevolking jegens de bezetter verworpen en de Belgen met ons. Een zodanige plicht vloeit naar die opvatting uit het feitelijk gezag des vijands niet voort. Er vloeit natuurlijk wel uit voort de verplichting van Nederland niet op internationaal niveau te opponeren, wanneer de bezetter gebruik maakt van zijn recht en eventueel de bevolking van het bezette gebied dwingt, ook met redelijk harde middelen, te doen hetgeen hij het recht heeft van haar te vorderen. Maar dat impliceert niet de rechtsplicht van de bevolking daaraan nu ook gevolg te geven. Weigert zij dit of onttrekt zij zich er aan, dan doet zij dat echter op haar eigen risico. Deze figuur is in het oorlogsrecht heel gewoon. Neemt men b.v. het contrabanderecht; een belligerent heeft het recht contrabande in onzijdige schepen op weg naar de vijand in beslag te nemen en eventueel het vervoerende schip te confiskeren. Dat recht van de oorlogvoerende Staat impliceert echter volstrekt niet voor de onzijdige vervoerders en evenmin voor de onzijdige Staat de verplichting dat contrabandevervoer nu ook niet te doen plaats hebben. Zij zijn vrij te vervoeren, respectievelijk het vervoer te gedogen, maar in het vervoer ligt een zwaar risico. De Nederlandse Regering, die staat tegenover een prijsmakende Staat, moet wel erkennen, dat die het recht heeft dat te doen, maar zij behoeft helemaal niet te zeggen: nu moet ik ook aan mijn burgers de verplichting opleggen geen contrabande te vervoeren. Dat is precies dezelfde positie. Bij blokkade dito: een Staat heeft het recht een vijandelijke kust te blokkeren, hetgeen voor de blokkerende mogendheid, in geval van oorlog, de rechtsbevoegdheid medebrengt door haar prijs-gerechten onzijdige schepen en goederen, die de blokkade trachten te breken, te doen confiskeren. Ook deze bevoegdheid der belligerenten brengt echter voor neutrale reders en voor neutrale regeringen helemaal niet de plicht mee de blokkade te eerbiedigen of blokkadebreuk te verbieden.

82245—82255 (*Verzijl*)

Op dezelfde wijze heeft de Bijzondere Raad van Cassatie ook steeds het conflict behandeld: Duitsland mocht allerlei doen en eisen; Nederland moest in die daden en eisen berusten; de bevolking was echter niet rechtens verplicht te gehoorzamen en mocht zelfs niet gehoorzamen, wanneer zij daarmee zonder noodzaak de vijand hulp verleende; maar zij kon overmacht pleiten, omdat ongehoorzaamheid soms zwaar risico meebracht.

De situatie besprekend, zoals die tijdens de oorlogsjaren werkelijk geweest is, behoeft de heer *Verzijl* over de eerste afwijking van het normale recht niet zo lang te praten, nl. over de omstandigheid, dat Duitslands inval een agressie-oorlog is geweest. In hoeverre heeft dit feit nu invloed op de regelen van de oorlogvoering? Wij hebben dit punt natuurlijk in allerlei varianten in de bijzondere rechtspleging hier te lande en in allerlei andere landen bij de hand gehad en zijn daarbij tot de conclusie gekomen, dat het in het algemeen voor de gelding van het oorlogsrecht (in objectieve zin) bij de tegenwoordige stand van ontwikkeling van het volkenrecht er niets toe doet, of een oorlog onrechtmatig is begonnen of niet. In de meest frappante vorm is die kwestie gerezen voor het Internationale Tribunaal te Tokio. Daar was een van de punten van aanklacht tegen Japanse militairen dit, dat een onrechtmatig begonnen agressie-oorlog elke daad van de betrokken strijdkrachten, die bij voorbeeld het leven van een tegenstander wegneemt, onrechtmatig is. Een Japans soldaat in een aanvalsoorlog, die een vijand doodt, zou daardoor een oorlogsmisdadiger worden. Dit is te Tokio verworpen en dat hebben wij hier natuurlijk ook verworpen. In het algemeen moet men dus zeggen, dat de regels van het oorlogsrecht in zijn tegenwoordige staat gelden, onafhankelijk van de vraag, of die oorlog rechtmatig of onrechtmatig is begonnen. In die strakke vorm kan het echter ook al weer niet worden gezegd. De heer *Verzijl* zou b.v. de stelling niet willen verdedigen, dat ook een agressor krachtens het Landoorlogreglement het recht heeft allerlei goederen van de aangevallen staat als oorlogsbuit te confiskeren, zodat b.v., wanneer er later een regelmatige volkenrechtelijke schadevordering werd ingediend tegen de agressor, hij het recht zou hebben tegen de aangevallene te zeggen: ik heb inderdaad dat en dat vernietigd en ik zal het vergoeden, maar alleen voor zover er geen militaire noodzaak bestond, en ik had krachtens het oorlogsrecht het recht al uw oorlogsschepen en allerlei voor oorlogsdoeleinden of vervoer bestemde roerende goederen buit te maken en die mag ik dus behouden. Dat kan natuurlijk niet. Een agressor, die begint een ander land te overvallen, heeft zeker niet een volkenrechtelijke aanspraak al datgene te mogen doen, wat in een „normale” oorlog geoorloofd is. Het gehele oorlogsrecht blijft dus niet onberoerd door de vraag, of de oorlog een agressie-oorlog is of niet, maar dit is wel het geval met die regelen, die ter bescherming van de bevolking van het bezette gebied en voor een regelmatige oorlogvoering tussen de wederzijdse strijdkrachten vitaal zijn. Het verbod bronnen te vergiften, het verbod sluipmoorden te bedrijven, het verbod goederen te vernietigen, tenzij zij militaire waarde vertegenwoordigen, en dergelijke verboden; ook positieve voorschriften, die het doden van vijanden en het vernielen van militaire werken veroorloven, blijven gelden, onafhankelijk van de vraag, of het een aanvalsoorlog is. Het blijvend genot van krijgsbuit of van collectieve boeten, opgelegd aan de bevolking, zou aan een bezetter-agressor echter weer moeten worden ontzegd. Ook is hem ontzegd het blijvend genot van inkomsten van het vruchtgebruik, dat hij heeft getrokken van staatsbossen, staatsmijnen enz. Die moet hij tot op de laatste cent rechtens terugbetalen. Er moet dus voor de toepasselijkheid van de regelen van het Landoorlogreglement op een agressor onderscheid worden gemaakt tussen die regels, die als fundamentele regelen van oorlogvoering moeten worden in acht genomen, aangezien anders b.v. ten detrimente van de bevolking de grootste ongelukken zouden gebeuren, en die regelen, die aan de bezetter zekere faciliteiten toekennen, b.v. het vruchtgebruik van staatseigendommen, het buitmaken van staatsgoederen, het heffen van contributies en dergelijke. Dat doet voor het verzet evenwel niet zo heel veel ter zake, omdat de beginselen, die de gewapende weerstand van de bevolking raken, gerekend kunnen worden tot die eerste groep van regelen, die dus, wegens de onafzienbare consequenties van een tegengestelde oplossing, ook in geval van een aanvalsoorlog blijven gelden. Men kan dus nooit een soldaat, die krachtens oorlogsrecht handelt, veroordelen ter zake van het feit, dat hij een Nederlandse militair of een verzetsman heeft doodgeschoten, zelfs niet in een aanvalsoorlog.

Dan komt echter de andere kwestie. Wat zijn de gevolgen van een wederrechtelijke wijze van optreden in het bezette gebied door de oorlogvoerende partij, die bezetter is geworden? Dat levert allerlei nieuwe moeilijkheden op. De bijzondere rechtspleging is daarbij voor moeilijke beslissingen komen te staan. Er zijn enkele Bijzondere

Hoven geweest, die hebben gezegd, dat, wanneer een bezetter op een zo krasse manier het oorlogsrecht schendt, door b.v. zonder behoorlijke berechting mensen te laten doodschieten, Joden te deporteren of de politie te dwingen tot verraad in gevallen, waarin hij dat niet mag vorderen, dan niet verwacht kan worden, dat de wederpartij de normen, die voor haar gelden, blijft naleven en dat in die gevallen die wederpartij harerzijds van het normale recht ontslagen is.

De Bijzondere Raad van Cassatie heeft die stelling te kras gevonden met het oog op de consequenties, die daaraan zijn verbonden, en heeft verband gelegd tussen de verzetsdaden en het voorafgegaane onrecht van de wederpartij. Wanneer er dus gewapend verzet was gepleegd rechtstreeks tegen een daad van de bezetter, die kennelijk onrechtmatig was, heeft de Raad de bloedige onderdrukking van dat verzet door de Duitsers als een oorlogsmisdrijf beschouwd, maar niet aldus, wanneer dat verzet los stond van elke onrechtmatige daad van de bezetter. Wanneer een groep verzetslieden een trein zou laten deraïleren, omdat daarmee Joden naar Auschwitz werden vervoerd, zou dat, naar de interpretatie, die tenslotte is gevolgd, zó geoorloofd zijn, dat fusillering van de daders deswege op haar beurt als oorlogsmisdrijf kon worden bestraft. Wanneer een groep partizanen op het ogenblik, dat er een Silbertanne-moord zou plaats vinden, de Germaanse S.S.-ers of de geleidende Duitse militairen zou neerschieten, zou hetzelfde gelden. De Raad heeft een lastig geval gehad van een zekere Duitse S.D.-er *Vogt* in Leeuwarden, die er zich op beriep, dat hij op bevel executies had uitgevoerd van mensen, die als z.g. Todeskandidaten daarvoor in aanmerking kwamen. De Raad heeft tenslotte op dit verweer en de argumenten, die daarvoor waren aangevoerd, beslist, dat bij de beoordeling van zo'n geval in acht moet worden genomen, dat het recht des bezetters zelfs om aan bepaalde verzetsdaden schuldig bevonden leden van de bevolking van het bezette gebied met de dood te straffen, niet kan worden erkend in gevallen, waarin die verzetsdaden zich richten tegen handelingen des bezetters, die zelf ernstige schendingen van het volkenrecht waren en er een rechtstreeks verband bestond tussen die handelingen en de verzetsdaden. De Raad sloot zich ten deze aan bij het betoog, vervat in de uitspraak van het Amerikaanse Militaire Tribunaal te Neurenberg van 8 April 1948, in de zaak contra *Otto Ohlendorf c.s.*, waarin, met verwijzing naar een uitspraak van *Hyde* (International Law, vol. III, blz. 35), wordt gesteld, dat:

„if it is assumed that some of the resistance units . . . . or members of the population did commit acts which were in themselves unlawful under the rules of war, it would still have to be shown that these acts were not in legitimate defence against wrongs perpetrated upon them by the invader”. (Nederlandse Jurisprudentie 1950, no. 13).

Het was een moeilijke beslissing, maar tenslotte heeft de Raad het in de aangegeven zin gedaan. In een dergelijke situatie — de heer *Verzijl* klapt hier niet uit de raadkamer, want dit is ook ruim bepleit in de pleidooien — zit deze moeilijkheid, dat, wanneer men eenmaal aanneemt, dat onrechtmatige daden van de bezetter de normale regelen van het oorlogsrecht over boord werpen en dus aan de vreedzame bevolking het recht geven tot tegenmaatregelen, het hek van de dam is en dat de bezetter natuurlijk nooit begint met te erkennen, dat hij onrecht pleegt. Er is dus een zeer ernstig opportunistisch argument, dat pleit tegen een rechtsuitspraak in deze zin. Aan de andere kant, de bevolking blijvend onderworpen te achten aan regelen van het oorlogsrecht, die door de wederpartij op de meest frappante wijze worden geschonden, is als rechtsstandpunt niet houdbaar. De moeilijkheid van een rechtsoordeel in deze zin ligt dus hierin, dat het tegenover een rücksichtlose bezetter allerlei ernstige gevolgen kan hebben, een opportuniteitsoverweging, die natuurlijk bij een toekomstige meer uitgewerkte regeling van het oorlogsrecht op dit punt een rol zou kunnen spelen. Wie zal bindend uitmaken, of een bezetter het recht schendt? Daar zou eigenlijk onder de bedrijven door contrôle op uitgeoefend moeten kunnen worden. Wanneer men bij zo'n contrôle zou vaststellen, dat de bezetter het oorlogsrecht heeft geschonden, zou de regel van het recht van verzet kunnen gelden. Het oorlogsrecht is nu eenmaal een recht, dat werken moet in buitengewoon ongunstige omstandigheden.

Verder dan het leggen van verband tussen de verzetsdaad en het door de bezetter gepleegde onrecht heeft de Bijzondere Raad van Cassatie niet durven gaan. In theorie zou het mogelijk zijn geweest die grenzen veel ruimer te trekken. Het recht veronderstelt min of meer, dat zijn normen worden nageleefd. Wanneer nu plotseling een absolute schending van bepaalde normen intreedt, is bijna niet aan te geven wat daarvan — en vooral in oorlogstijd — de juridische gevolgen zijn.

De Bijzondere Raad van Cassatie heeft zich ingedacht in een hele

scala van gevallen. Hij heeft als het ware een soort catalogus opgesteld, welke gevallen wel en welke gevallen niet als gerechtvaardigd verzet zouden kunnen worden aangemerkt, of liever: de onderdrukking van welk verzet de betrokken Duitsers tot oorlogsmisdadigers zou maken. Hij is voor een staalkaart van mogelijke gevallen komen te staan. Men kan zich de meest uiteenlopende situaties denken, b.v. het geval van mensen, die een aanslag plegen op een burgerlijke Duitse autoriteit in het noorden, omdat er ergens in Rotterdam door Duitse militairen een paar mensen zijn doodgeschoten, op grond dat zij een trein hadden trachten op te blazen, die arbeidsslaven naar Duitsland vervoerde. Wanneer men de rechtmatigheid ook van dergelijke verwijderde verzetsdaden eenmaal gaat aannemen, met deze consequentie, dat onderdrukking daarvan als oorlogsmisdrijf geldt, is het hek inderdaad helemaal van de dam. Het is een uiterst moeilijk vraagstuk. Het recht is er nu eenmaal niet op berekend precieze oplossingen te geven voor allerlei gevallen van schending van zijn eigen normen door een van de partijen. De stelling: „de schending door de Duitse bezetter van het recht op zo grote schaal en in een zo volkomen totalitaire oorlogvoering is van zo grote omvang, dat daartegen ook elke vorm van verzet even totalitair geoorloofd is”, zou de heer *Verzijl* als algemene volkenrechtelijke stelling zeker aandurven; maar de Bijzondere Rechtspleging stond voor de vraag of zij Duitse militairen strafrechtelijk aansprakelijk kon stellen en eventueel met de doodstraf zou kunnen straffen voor Duitse repressie-maatregelen tegen verzetsdaden, uitgegaan van de bevolking, uit welke motieven dan ook. Dat is natuurlijk een heel andere vraag dan de algemene, meer theoretische vraag naar de geoorloofdheid van het verzet. Denkbaar is, dat er gezegd wordt: dat verzet was tenslotte rechtens in alle vormen geoorloofd; maar die slotsom behoeft nog niet te impliceren, dat men als consequentie, als andere kant daarvan, zegt: alle Duitsers, die dat verzet in opdracht hebben onderdrukt, zijn dus strafschuldig. Wanneer wij deze twee gezichtspunten met elkaar in verband willen brengen, komt het dus hierop neer, dat de Bijzondere Rechtspleging het niet heeft aangedurfd in gevallen zonder rechtstreeks verband tussen de verzetsdaad en voorafgegaan onrecht van de vijand de uitvoerders van Duitse repressie-maatregelen strafrechtelijk aansprakelijk te houden, maar dat die vraag in zekere zin los staat van de andere vraag, in hoeverre desniettemin dat verzet op zich zelf naar volkenrecht rechtmatig kan worden geacht. De heer *Verzijl* is graag bereid de rechtmatigheid van dat verzet te erkennen, maar er zijn natuurlijk ontzaglijke consequenties aan verbonden. Dat systeem dreigt een moordpartij van beide kanten te worden. Het recht kan die consequenties natuurlijk wel aanvaarden, maar er zijn in de rechtsvorming opportuniteitsoverwegingen, die zeggen: laten we het nu niet zó doen. In het algemeen is het uiterst moeilijk rechtsgevolgen van allerlei mogelijke vormen van rechtsschending scherp te omschrijven. Een verdrag is er immers op berekend niet geschonden te worden. Wanneer er zich nu een situatie ontwikkelt, waarin door één partij alle recht ter zijde wordt geschoven, is het bijna niet meer juridisch formuleerbaar, wat daar de rechtsgevolgen van zijn. Dat kan men alleen met een algemene omschrijving zeggen: dan vervalt ook voor de wederpartij de norm. Maar wat daarvan in concreto de gevolgen zullen zijn, is met die algemene stelling nog ver van opgelost. De grens van wat wel en wat niet geoorloofd is, kan men in het algemeen niet trekken.

Wanneer men in het algemeen het verzet overziet zoals dit hier te lande gedurende de laatste oorlog heeft plaats gevonden, dan is dit in grote lijnen als geoorloofd te beschouwen, al zijn er minder bewonderenswaardige vormen geweest. Zo is het persverzet een rechtstreekse reactie tegen de acties van de Duitsers. Men zou dat stuk voor stuk voor diverse takken van het verzet kunnen zeggen, ook b.v. voor het artsenverzet. Dat waren elk voor zich reacties van groepen van de bevolking tegen onrechtmatig optreden van de wederpartij. Overvallen op distributiekantoren b.v. waren, wanneer deze op respectabele motieven waren gebaseerd, zeker volkomen geoorloofd; dan was het een rechtstreekse reactie tegen zeer kennelijk onrecht van de wederpartij, b.v. een soort arbeidsslavernij. Een ander geval vormt het uit de weg ruimen van gevaarlijke verraders. Wanneer er verraders waren in Nederland, die ernstige schade toebrechten aan goedgezinde groepen, kwam er een tijd, dat zij ter bescherming van ons volk uit de weg geruimd moesten worden. Maar dat is eigenlijk een kwestie, die binnen de Nederlandse rechtssfeer valt en waarbij de Duitsers niet onmiddellijk waren betrokken. Het was natuurlijk in zekere zin ook verzet tegen de Duitsers, omdat die mensen hun verraad pleegden in dienst van de Duitsers. Ook dat is geoorloofd te achten. Er waren heel ernstige gevallen, die zich indertijd hebben afgespeeld. Bepaalde mensen kregen dus te beslissen over de vraag, of bevel moest worden gegeven een zodanige verrader dood te schieten. Alle waarden worden in die tijd omgegooid. Men kan dat eigenlijk

niet meer meten met een normale rechtsmaatstaf. Het verzet in zijn geheel acht de heer *Verzijl* echter in de gegeven omstandigheden ook volkenrechtelijk volkomen gerechtvaardigd.

Wat het ondergrondse verzet en zijn organisatie betreft, komt men dus tot de slotsom, dat dit in normale omstandigheden niet toelaatbaar zou zijn geweest, maar dat het gerechtvaardigd werd als uiterste verweermiddel tegen een volledige knechting van het Nederlandse maatschappelijke en culturele leven, behoudens de verwerpelijkheid van excessen. Het moeilijke is natuurlijk te bepalen, waar het verzet tot excessen is vervallen. Ook in de opvatting, dat het verzet op alle mogelijke gebieden was geoorloofd, zijn er toch dingen gebeurd, die volmaakt doelloos, excessief en ook bepaald onrechtmatig waren, omdat men b.v. niet voldoende had onderzocht of de betrokkene, die uit de weg geruimd werd, zich werkelijk aan feiten had schuldig gemaakt, die zijn eliminering rechtvaardigden. Dan wordt dus de vraag, of een bepaalde vorm van verzet geoorloofd is, afhankelijk van de appreciatie van de hoeveelheid onrecht, die de bezetter eerst heeft gepleegd; elke represaille is reactie tegen onrecht van de wederpartij. Het gebeurde in gevallen als deze kan geen represaille worden genoemd, maar de gedachten gang is natuurlijk dezelfde.

82814—82815 (*van Eck*)

Wanneer een bezetter geen onrechtmatige oorlog voert en zich consequent houdt aan de voorschriften van het Landoorlogreglement, dan kan — aldus de heer *van Eck* — het verzet zich op tweeërlei wijze voordoen. Wanneer de oorlog door het positief volkenrecht als rechtmatig wordt beschouwd, acht de heer *van Eck* het verzet ongeoorloofd. Wanneer het volkenrecht zegt, dat deze oorlog in overeenstemming met zijn rechtsorde wordt geacht en de bezetter zich in de wijze van de bezetting houdt aan de regelen, die voor de wijze van oorlogvoeren en bezetten door deze rechtsorde zijn geschreven, dan is ieder verzet daartegen positiefrechtelijk onrechtmatig. Als dus in de laatste wereldoorlog een van de geallieerde landen een gedeelte van de centrale landen had bezet en de bezetter zich behoorlijk aan de regelen van het Landoorlogreglement had gehouden, dan was het verzet ongeoorloofd.

82818—82823 (*van Eck*)

Uitgaande van de situatie van vóór 1928 (toen het Kellogg-Briand-Pact tot stand kwam), liet het volkenrecht zich met de vraag of de oorlog of bezetting in beginsel rechtmatig is, niet in. Evenmin spreekt het volkenrecht in die periode een oordeel uit of het verzet rechtmatig of onrechtmatig is en ook laat het volkenrecht zich niet in met de vraag of de uitgeweken regering, de soevereine en nationale overheid, tot het verzet mag aansporen.

Dit betekent niet alleen, dat er geen geschreven regelen op dit gebied zijn, maar ook de algemene rechtsbeginselen zijn helaas niet zo ontwikkeld in het volkenrechtelijk systeem, dat zij zich inlaten met de rechtmatigheid of onrechtmatigheid van de oorlog zelf.

De heer *van Eck* kent tot 1928 zeker geen algemeen rechtsbeginsel in het volkenrecht, dat zich over het verzet uitlaat en zich in het algemeen over de onrechtmatige oorlog uitlaat. Uit het Landoorlogreglement volgt alleen het feitelijke gezag van de bezetter en geen gehoorzaamheidsplicht van de bevolking van het bezette gebied. Er kan geen discussie over zijn — ook bij de totstandkoming van het Landoorlogreglement is het duidelijk besproken —, dat het systematisch-theoretisch in het systeem past, dat, wanneer het volkenrecht zich niet uitlaat over de vraag of iemand terecht bezetter is of niet, het zeker niet aan de bezetter het recht kan geven de rechtsorde uit te oefenen. Inderdaad moet men zeggen, dat een bezetter alleen een feitelijke machtsuitoefening heeft en dat hij, volkenrechtelijk gezien, geen recht krijgt tegenover de bezette bevolking. Dienovereenkomstig bestaat er naar de opvatting van de heer *van Eck* voor de bezette bevolking ook geen gehoorzaamheidsplicht tegenover de bezetter, en dit op dezelfde grond, want de gehoorzaamheidsplicht zou alleen kunnen voortvloeien uit een gezagsbevoegdheid. Dit wil echter niet zeggen, dat de bezette bevolking niet dikwijls de plicht had de regels van de bezetter te volgen, doch niet omdat zij een gehoorzaamheidsplicht had tegenover de bezetter, maar omdat zij een plicht had tegenover het eigen land, daar het opvolgen van een aantal van die verordeningen eenvoudig in het belang van het eigen land was. Het zou b.v. dwaasheid zijn geweest, wanneer iedereen allerlei onbelangrijke voorschriften van de bezetter zou hebben overtreden op grond van de opvatting, dat de bezetter geen gezag had, om de eenvoudige reden, dat zulk een gedrag veel grotere schade voor het land zou veroorzaken. Daarom kan men dikwijls vanwege de gevolgen voor het eigen land een nationale plicht hebben de bevelen van de bezetter en de feitelijke inhoud daarvan uit te voeren, maar niet als plicht tegenover de bezetter. Inderdaad zijn er sommigen, die hierover anders denken (zo b.v. de advocaat-generaal *Langemeijer*, die in een conclusie een zekere bevoegdheid van de bezetter meent te moeten aannemen)¹⁾.

¹⁾ Bijlage 3.

Zodra in de casuspositie van vóór 1928 de bezetter over de schreef gaat — behalve misschien wanneer de verhouding tussen het over de schreef gaan en de middelen van het verzet onevenredig zou zijn —, is het verzet geoorloofd en zelfs positief-rechtelijk erkend, zodat b.v. wanneer men van mening is, dat represailles in beginsel toegelaten zouden zijn, represailles tegen zulk een rechtmatig verzet nooit toegelaten zijn en ook strafbaar zijn.

82826—82827 (*van Eck*)

Wanneer de bezetter bij het neerslaan van een verzet waarvan het volkenrecht het karakter niet bepaalt, binnen de hem gestelde grenzen blijft, is de strafrechtelijke consequentie deze, dat de bezetter en degenen, die het uitvoeren, niet strafrechtelijk ter verantwoording kunnen worden geroepen. Alleen kunnen individuen strafrechtelijk ter verantwoording worden geroepen, wanneer zij daden hebben gepleegd, welke volkenrechtelijk positief onrecht zijn.

82829—82831 (*van Eck*)

De heer *van Eck* komt dus tot de conclusie, dat, wanneer men moet aannemen, dat de Duitse oorlog een onrechtmatige oorlog is, alleen reeds door dit feit elk verweermiddel — behalve wanneer het volkenrechtelijk positief ongeoorloofd is — en dus ook het verzet daartegen geoorloofd is. Ook „volkenrechtelijk” geoorloofd, mits binnen de algemene grenzen van noodweer. Het kan ook zijn, dat men een bepaalde daad als afweer gaat stellen, welke afweer op zich volkenrechtelijk niet verboden is, maar dat de afweer excessief is en niet evenredig aan de aanranding.

83219—83220 (*François*)

Of er evenredigheid moet zijn tussen de noodweer en datgene, waartoe de noodweer aanleiding geeft, vormt een discussiabel punt.

Ook de heer *François* wees er op, dat bij de vaststelling van het Landoorlogreglement in 1899 onmiddellijk de vraag rees, wat eigenlijk de juridische betekenis daarvan zou zijn; tegen het principiële opstellen van een dergelijk reglement heeft zich de Belgische gedelegeerde *Beernaert* verzet. Deze stelde zich nl. op het standpunt, dat een dergelijke regeling, speciaal wat betreft de bezetting, en daar gaat het hier voornamelijk om, onaanvaardbaar is, want daarmee geeft men eigenlijk aan de agressor rechten, die hem niet toekomen. Gaat men bevoegdheden van de bezetter regelen, dan geeft men daarmee te kennen, dat men die agressie als rechtsbron zou aanvaarden. Op zo'n manier zou men het recht van de bevolking beperken om zich tegen die bezetter te verzetten. Dat achtte *Beernaert* ongeoorloofd.

De bevolking van een gebied, dat onder de voet is gelopen, zou steeds het recht hebben zich met alle middelen tegen de bezetter te verweren. Door het bezettingsrecht te regelen, zou men het recht van de bezetter sanctionneren. Daartegen heeft men betoogd, dat zulks niet de bedoeling was van het voorstel. Men wenste in het geheel niet het patriottische élan van de bevolking — het verzetsrecht van de bevolking — te bekorten. Wat men wilde, was een reglement opstellen van rechten aan de ene kant en verplichtingen aan de andere kant, die, wanneer ze wederzijds werden nageleefd, de ellende, die voor de burgerbevolking uit de bezetting voortvloeit, zouden kunnen verminderen. Het resultaat daarvan is het Landoorlogreglement geweest, met het hoofdstuk over de bezetting. Die gedachte van *Beernaert* omtrent het steeds bestaande verzetsrecht van de bevolking is sinds die tijd enigszins op de achtergrond geraakt. In de loop van de jaren echter, en in het bijzonder onder de invloed van deze wereldoorlog, is zij weer meer naar voren gekomen. Men is tot de conclusie gekomen, dat in hetgeen *Beernaert* indertijd had gezegd meer zat dan men toen heeft gezien.

De opvatting, die nog niet gemeengoed is geworden, maar die thans ook die van de heer *François* is en die eveneens wordt verkondigd o.a. door *van Nispen* en *Langemeijer* en ook in uitspraken van de Bijzondere Raad van Cassatie tot uiting komt is de volgende: De bepalingen van het Landoorlogreglement beletten in geen enkel opzicht de burgerbevolking zich tegen de agressor — de invaller — te verzetten. Het Landoorlogreglement heeft deze betekenis: wenst de bevolking zich overeenkomstig de bepalingen van dit Landoorlogreglement te gedragen, dan geeft dit reglement de grenzen van de bevoegdheden, die de bezetter heeft. Een volkenrechtelijke plicht van de bevolking zich niet tegen een bezetter te verzetten, bestaat niet. De bevolking, die zich met geweld tegen de bezetter verzet, begaat daarmee geen volkenrechtelijk onrecht; er kan dus geen sprake zijn van een war crime. De consequenties zijn echter voor rekening van de bevolking. Men kan niet verwachten, dat de bevolking aan de ene kant vrij is de regelen, zoals zij in het Landoorlogreglement zijn vervat, ter zijde te stellen, en dat aan de andere kant de bezetter niettemin gehouden zal zijn precies die bepalingen na te komen. Tegen het verzet van de burgerbevolking kan dus de bezetter scherpe sanctie-maatregelen nemen. Er is dan ook een zekere tweeslachtigheid in de situatie, die men algemeen in het volkenrecht vindt. Men kan het volkenrecht niet meten met dezelfde maatstaven, waarmee men het

ationale recht meet. Men heeft in het volkenrecht niet altijd de verhouding recht-onrecht, zoals men dat in het nationale recht kent. Men kent in het volkenrecht wel degelijk een verhouding recht-recht. Zoals b.v. *Oppenheim* heeft gezegd: het leger, dat ten aanval trekt, handelt rechtmatig, doch dit brengt volstrekt niet mede, dat het andere leger niet het recht zou hebben zich daartegen te verzetten. Het volkenrecht stelt volstrekt niet tegenover het recht van de een tot een handeling een verplichting van de ander om deze te dulden. Niemand zal b.v. beweren, dat bij rechtmatige oorlogsdaden, een rechtmatig bombardement b.v., de wederpartij niet het recht heeft tot afweermaatregelen. Daar heeft men in de grond die tweeslachtigheid. Die is inhaerent aan het volkenrecht als een recht van minder ontwikkelde orde dan het nationale recht.

Iets dergelijks heeft men nu ook bij de bezetting. De heer *François* ziet die tweeslachtigheid hier echter niet zo heel groot. Men aanvaardt een recht van de burgerbevolking zich te verzetten, maar in dat geval vallen de verplichtingen weg, die het Landoorlogreglement aan de bezetter heeft gesteld, voor het geval de burgerbevolking harerzijds ook de gestelde verplichtingen nakomt. Op deze manier krijgt de illegaliteit een rechtsbasis en is het verzet van de illegaliteit rechtmatig.

83222—83229 (*François*)

Ook in het geval, waarin de oorspronkelijk aangevallen partij een gedeelte van de agressorlanden bezet, heeft de bevolking van dit gebied het recht van verzet tegenover de als bezetter optredende verdedigende partij; het volkenrecht heeft immers tot dusverre — althans het z.g. tweede volkenrecht, zoals *van Vollenhoven* het noemde — altijd geabstraheerd van de kwestie van de rechtmatigheid of onrechtmatigheid. Dat kan natuurlijk heel anders worden in een systeem van de Volkenbond en van the United Nations. Dan krijgt men zelfs de vraag, of daar van oorlog sprake is. Men kan wel zeggen, dat dit op het ogenblik een heel moeilijk probleem is, waar men nog niet uitkomt, b.v. of de actie in Korea oorlog is of niet. Dat is iets, waar men het ook op het ogenblik niet precies over eens is. Voor de toepasselijkheid van de bepalingen van het Landoorlogreglement is het noodzakelijk, dat er een oorlog is. Prof. *François* zou de door hem ontwikkelde theorie niet gaarne overbrengen op de actie van de Verenigde Naties, want die ligt in een heel ander vlak. Voor de gestelde vraag over 1940 hebben we daar echter niet mee te maken. Vóór dien bestaande internationale regelingen als het Kellogg-pact schiepen nog niet een situatie, die daarmee vergelijkbaar is. Wanneer men, zolang er wezenlijk van „oorlog” sprake is, de rechten van de oorlogvoerenden, speciaal ook de rechten van de strijdmacht en de rechten van de burgerbevolking, afhankelijk gaat stellen van de al of niet juiste causa van de oorlog, zou men volkomen in het drijfzand geraken. Het enige middel om nog werkelijk houvast te behouden, is te stellen, dat, wanneer er een oorlog is, de rechten — b.v. over de krijgsgevangenen, over de behandeling van de zieken en gewonden, over de behandeling van de burgerbevolking — op volkomen dezelfde basis op de twee partijen moeten worden toegepast.

Overtreedt een bezetter het Landoorlogreglement, dan zal dat voor de burgerbevolking nog een reden te meer zijn tot verzet over te gaan. De rechtmatigheid van het optreden van de illegaliteit wordt echter op een te smalle basis gesteld, als men deze rechtmatigheid uitsluitend bindt aan het overtreden van de voorschriften door de bezetter.

Er is hier nog een nuance te constateren. Sommigen menen, dat, als de Duitse overheid onrechtmatig aanvalt, het hele optreden van de burgerbevolking onder alle omstandigheden rechtmatig is; anderen betogen, dat alleen doordat de Duitsers zich hunnerzijds niet hebben gehouden aan de bepalingen van het Landoorlogreglement, het verzet van de illegaliteit werd gelegitimeerd.

Volgens deze laatste opvatting had, zolang de Duitsers zich maar precies hadden gehouden aan de bepalingen van het Landoorlogreglement, de illegaliteit niet in strijd met het Landoorlogreglement mogen optreden. Dan krijgt men dus de vraag te onderzoeken: wie heeft het eerst een inbreuk gepleegd? In dit geval zouden dat ook wel de Duitsers zijn, maar dat is principieel de zaak niet goed bezien, aangezien, wanneer de bezetter zich strikt houdt aan de bepalingen van het Landoorlogreglement, de burgerbevolking toch het recht heeft om zich te verzetten. Men heeft dat recht van verzet van de burgerbevolking nooit werkelijk willen verbieden. Dat is niet de bedoeling geweest van het Landoorlogreglement.

De vraag van de geoorloofdheid van het verzet is dus eigenlijk vrij eenvoudig te beantwoorden, in deze zin, dat de illegaliteit volkomen het recht had tot verzet, maar dat men anderzijds niet kon zeggen, dat optreden daartegen, b.v. fusilleren van illegalen, per se onrechtmatig was. Dat laatste impliceert natuurlijk belangrijke consequenties, b.v. voor het internationale strafrecht. Doch het optreden van de illegaliteit kan op zich zelf nooit als war crime worden beschouwd.

Wanneer men nu vraagt: Heeft bij die visie het Landoorlogreglement nog betekenis?, is het antwoord: ja, het heeft heel grote betekenis. Bij het opstellen van het Landoorlogreglement is men er van uitgegaan, dat verzet van de burgerbevolking tegen een gewapende bezetter in de meeste gevallen nutteloos was, aangezien het zou leiden tot nodeloos bloedvergieten en nodeloze ellende voor de burgerbevolking. Men heeft dus een stel regels opgesteld en gezegd: de burgerbevolking moet *die* bepalingen in acht nemen en de militaire bezetter *deze*; dat zou, meende men, in het algemeen in het belang van de burgerbevolking zijn.

83246—83256 (*François*)

Het komt er op neer, dat verzet over de gehele lijn geoorloofd is tot de grenzen, die het volkenrecht positief daaraan stelt, nl. dat de bevolking daarbij geen dingen mag doen, die in strijd met het positieve oorlogsrecht komen, in de tegenwoordige terminologie zou men zeggen: die oorlogsmisdaden — war crimes — zijn. Dat is natuurlijk nooit geoorloofd. Dat is op het ogenblik nog een weinig geëxploiteerd terrein; het terrein van de oorlogsmisdaden moet nog verder worden ontwikkeld.

In de boven weergegeven theorie speelt niet het probleem, in welke omvang het verzet geoorloofd is.

Het recht van verzet beperkt zich niet tot afweer tegen onrechtmatige daden van de bezettende overheid, doch daaronder kan mede worden gerekend een recht tot volledige steun aan de eigen regering en bevolking op het moment, dat het land wordt heroverd. De bezetter heeft volkomen het recht die mensen, b.v. die zich niet als militair hebben voorgedaan en die onverhoeds aanvallen, neer te schieten. Daar heeft men die tweeslachtigheid, waarover hiervóór sprake was. De bezetter heeft het recht die mensen, die op zich zelf niet onrechtmatig handelen, neer te schieten, zoals hij het recht heeft om het leger te vernietigen, dat ten aanval tegen hem optrekt en dat toch volkomen het recht heeft tot de aanval over te gaan. Als de bevolking de bepalingen van het Landoorlogreglement naleeft, is de belligerent ook verplicht die te handhaven en wanneer er individuen zijn, die persoonlijk, zonder de militaire uniformen te dragen, gaan schieten, is de bezetter krachtens het Landoorlogreglement gerechtigd die mensen neer te schieten. Als uiting van collectief verzet is de bevolking gerechtigd het te doen; in dit geval zou niet van een volkenrechtelijk onrecht gesproken kunnen worden.

In de bepalingen van het Landoorlogreglement staat, dat hulp-troepen alleen indien zij behoorlijk ingedeeld en van onderscheidings-tokens voorzien zijn, mee mogen optreden met het geregelde leger. Wanneer zij dus aanspraak willen maken op behandeling als krijgsgevangenen, moeten die bepalingen worden nageleefd. Wordt het niet gedaan en vallen zij in handen van de vijand, dan kunnen zij worden neergeschoten. Het betreft hier voorwaarden om op een behandeling als krijgsgevangene aanspraak te kunnen maken. Daarmede is nog niet gezegd, dat het optreden volkenrechtelijk onrechtmatig is geweest. De rechtsvraag van de geoorloofdheid van het verzet acht de heer *François* betrekkelijk gemakkelijk te beantwoorden. Het is over de gehele lijn geoorloofd, zowel in de speciale situatie van 1940 tot 1945 als in een andere situatie.

83770 (*van Asbeck*)

Volgens de heer *van Asbeck* staat vast, dat de eerste vredesconferentie, die het Landoorlogreglement vrijwel in zijn tegenwoordige vorm — want het is in 1907 nauwelijks gewijzigd — tot stand heeft gebracht, in meerderheid het patriotisme in het bezette gebied erkende en ook steunde. De eerste vredesconferentie ging er van uit, dat het bezette gebied onder de soevereiniteit van de wettige regering bleef, ook al mocht deze buitenslands vertoeven, en dat die wettige regering van daaruit de oorlogvoering voortzette, ook in het bezette gebied. Het zou dan vanzelf spreken, dat de bewoners van het bezette gebied zich tegen de bezetter als oorlogvoerende kerens. Men heeft er voornamelijk naar gestreefd om, zoals ook in de verschillende uitspraken van onze bijzondere rechtspraak terecht is gezegd, wat tevoren een vrij arbitraire en door geen geschreven bepalingen beperkte almacht was van de bezetter, aan zekere banden te leggen. Maar men heeft tegelijkertijd — in de considerans van het vierde verdrag van 1907, dat gelijkkluidend is in dit opzicht met het tweede verdrag van 1899 — duidelijk doen uitkomen, dat dit slechts enkele regels waren om de arbitraire macht van de bezetter te beperken, maar dat overigens het bezette gebied onder de bescherming bleef van het ongeschreven internationale recht, de regels van de humaniteit en wat men met een volkomen vage term noemde „la conscience publique”. Tegelijkertijd werd ook de bezetter onder de hoede van die drie grootheden gesteld. Bezetter en bezet land werden in dit opzicht over één kam geschoren. Dat is eigenlijk het enige duidelijke feit, dat op het gebied van internationaal-rechtelijke uitspraken op de conferentie en in het daaruit voortgevloeide tractaat zou kunnen worden aangegeven. Wat de schrijvers betreft, is het opmerkelijk, dat

83775—83781 (van Asbeck)

onder de schrijvers aan de Angelsaksische kant zeer duidelijk velen het recht van het bezette land op verzet erkennen als een deel van de oorlogvoering, waaraan hun wettige regering blijft deelnemen, hetzij alleen, hetzij met de bondgenoten.

Wanneer bij het verzet gebruik gemaakt wordt van b.v. franc-tireurs, dan mag de tegenpartij zich daartegen verzetten. Hier liggen eigenlijk twee rechtscomplexen, die niet kunnen worden verzoend. Dit is heel duidelijk en met grote scherpste gezegd door het Bijzonder Gerechtshof te Den Haag in de zaak-*Rauter*. Dat is een duidelijke uitspraak. Het Hof (N.O.R. 1948, blz. 459) wil de verdachte „toevoegen”, dat, van Duits standpunt uit gezien, het verzet in bezet Nederland tegen de bezettende macht onrechtmatig mocht worden geacht, omdat de illegale strijders niet voldeden aan de eisen, die in het Landoorlogreglement aan wettige strijdkrachten worden gesteld, en dat verdachte dus gerechtigd was tegen dit verzet op te treden. Het Hof voegt er dadelijk aan toe, dat „ter voorkoming van misverstand, dat van Nederlands standpunt uit gezien deze zaak anders is te beschouwen omdat de bezettende macht slechts een feitelijk, doch geen legitiem gezag uitoefent, zodat in het algemeen de bevolking van het bezet gebied haar als zodanig noch in ethisch noch in juridisch opzicht gehoorzaamheid is verschuldigd; dat het gevolg hiervan is dat ondergronds verzet tegen de vijand in bezet gebied een geoorloofd strijdmiddel kan zijn”. Daar heeft men die twee voorstellingscomplexen, die elkaar niet dekken en die elkaar ook nooit zullen kunnen dekken. Tussen de bezetter en ons bestond geen gemeenschap. Bezetter en bezet land zijn twee kringen, die wel over elkaar heen vallen, maar die elkaar niet dekken en waartussen geen eenheid kan worden gebracht. Het is natuurlijk een risico voor het bezette land en een zeer ernstig risico. We hebben dat ook ondervonden. Men vindt het zoëven bedoelde risico ook vermeld in de „Aanwijzingen” van 1937 in nummer IV. De Regering zegt: de strijd met de vijand is een zaak van de militaire macht en de bevolking laadt een geweldig risico op zich, wanneer zij, zonder daartoe gerechtigd te zijn, overgaat tot daden van geweld of tegenweer. Men zou daaruit kunnen afleiden, dat in 1937 althans de Regering nog op het standpunt stond, dat het verzet niet geoorloofd was. Dat wil niet zeggen, dat wij vanwege het enkele feit van de bezetting ook tot een werkelijk trouwhartige gehoorzaamheid aan de verordeningen en de bevelen van de bezetter verplicht zouden zijn.

Het is ook merkwaardig, dat onze rechtspraak een paar keer in assurantie zaken duidelijk heeft gezegd: de strijd van de illegale beweging vormt een onderdeel van de strijd van het Nederlandse volk tegen de vijand en daarom moet, indien daarbij van geweld wordt gebruik gemaakt, dit als een onderdeel van de oorlogvoering worden beschouwd, waardoor dus de bepalingen in de polissen over molest naar voren komen.

De vraag, in hoeverre het verzet geoorloofd is, komt slechts naar voren, indien men het standpunt inneemt, dat het verzet niet geoorloofd zou zijn, wanneer de bezetter zich houdt aan de regelen van het Landoorlogreglement; in de boven ontwikkelde gedachtengang komt deze vraag echter niet naar voren, behoudens dan misschien, wanneer het verzet gebruik gaat maken van middelen, die positief door het volkenrecht verboden zijn. Andere gradaties komen in dat stelsel slechts naar voren als een zaak van opportuniteit en risico, doch moet voor zover mogelijk onderscheiden worden. Er is een soort verordeningen, waartegen verzet eigenlijk niet is geoorloofd, nl. de verordeningen, die dienen tot herstel en handhaving van de openbare orde en het openbare leven van het bezette land, waar dus de bezetter uitsluitend en geheel optreedt als de vervanger van de wettige regering. Zoals artikel 43 van het Landoorlogreglement dat de bezetter als hoofdverplichting onder het oog brengt: aangezien de bezetter feitelijk de wettige macht uitoefent, moet hij alle maatregelen, die van hem afhangen, nemen om voor zover het mogelijk is de openbare orde en het openbare leven te herstellen en te verzekeren, waarbij hij de geldende wetten moet eerbiedigen, behoudens bij volstreekte verhindering. Men zou wel moeten zeggen, dat dergelijke verordeningen door het bezette land ook in zijn eigen belang nageleefd moeten worden.

Het verzet moet zich in de eerste plaats richten tegen de maatregelen, die de bezetter neemt — zelfs wanneer die zijn toegestaan door het Landoorlogreglement — rechtstreeks ten behoeve van zijn oorlogvoering. Dan blijft die grote groep ideologische maatregelen buiten beschouwing, waartegen ons verzet toch eigenlijk in de eerste plaats is gericht geweest. Deze maatregelen hadden met het hele Landoorlogreglement en met de hele oorlogvoering niets te maken, behoudens dat natuurlijk de Arbeitseinsatz rechtstreeks diende om het oorlogspotentieel van de Duitsers te verhogen.

Het begrip „handhaven van de openbare orde” is, naar wel gebleken is, zeer rekbaar, evenals trouwens de „empêchement absolu”.

83783 (van Asbeck)

1) Bijlage 4.

Wanneer begint de absolute verhindering? Alle grenzen zijn vloeiend en dat kan ook in een dergelijke toestand eigenlijk niet anders. Wanneer de bezetter maatregelen neemt, die de eigen regering ook had kunnen nemen of moeten nemen, dan is er niets, dat zijn maatregelen zwak of krachteloos maakt.

Het gewone maatschappelijke leven is onder een bezetting natuurlijk erg beperkt, aangezien er niets meer gewoon is. Dat hebben wij toch allen ondervonden.

Wanneer men eens punt voor punt nagaat — dat heeft prof. *Telders* in samenwerking met zijn collega's *van Eysinga* en *van Asbeck* toen in de Nota voor de Nederlandse Regering van October 1940¹⁾ gedaan —, welke eigenlijk de verordeningen zijn, die wettig geheten zouden mogen worden uit dat oogpunt, vindt men er maar uitermate weinig. Men stuit altijd op het dubbele gezichtspunt, het gezichtspunt van de bezetter, die volgens het Landoorlogreglement zekere dingen mag doen, en dat van de bezette bevolking, die daaraan volgens haar eigen wetgeving, van het nationale gezichtspunt uit, niet mag meewerken. Allerlei dingen, die de bezetter op grond van afdeling III van het Landoorlogreglement zou mogen doen, brengen degene, die daaraan gehoor geeft, in aanraking met artikel 102 van het Wetboek van Strafrecht. Daar liggen die twee kringen, die elkaar niet kunnen dekken, omdat er geen gemeenschap bestaat en ook geen gemeenschap mag bestaan met de vijand. Dat hebben wij toch tijdens de bezetting heel duidelijk gevoeld. Wij konden een zekere beleefdheid in acht nemen. Daar hield toch ook alles mee op. Wij gingen b.v. niet naar de feesten van de vijand.

Men moet zeggen: de bezetter mag zekere dingen doen en ook zekere dingen eisen volgens het Landoorlogreglement, ook voor zijn oorlogvoering. Dat wordt met zoveel woorden in het reglement gezegd. Hij moet echter maar zien, hoe hij het gedaan krijgt. De bevolking pleegt zich, waar zij daar mogelijkheid toe ziet, zonder dat het te grote risico's geeft — ook voor de onschuldigen vooral —, daartegen te verzetten, zoals dat ook is gebeurd. Die gehoorzaamheid is ook in onze bijzondere rechtspraak telkens ter sprake geweest, waarbij dus naleving van bezettersverordeningen wordt gesteld tegenover de trouw aan het wettige gezag. Dat hebben wij ook zelf ondervonden, dat die naleving en de trouw twee geheel verschillende dingen zijn. Men leefde sommige verordeningen (bevelen) van de bezetter na. Dat was een naleving, welke nu eenmaal niet anders kon, zonder die innerlijke vervulling, die de trouw aan het wettige gezag meebrengt. Het was eigenlijk een opportunistische gehoorzaamheid, waarbij onze kritiek veel spoediger in werking trad dan tegenover onze landswetten. De gehoorzaamheidsplicht is dan ook telkens ontkend door onze bijzondere rechtspraak; vooral in het proces-*Rauter* is dat met grote scherpheid gezegd. *Telders* stelt daartegenover in zijn artikelen van Juni 1940, dadelijk na de aanvang der bezetting, dat er voor de ambtenaren een nalevingsplicht bestaat ten opzichte van de wettige verordeningen van de bezetter. Er bestaat ook een zekere nalevingsplicht van de burger. Niet valt in te zien, althans juridisch niet, dat een ambtenaar ze wel zou moeten naleven en de burger niet, zolang het bezettingsgezag zich binnen de enge grenzen van artikel 43 houdt. Het is ook zeer merkwaardig, dat die grenzen voor ons bewustzijn in de loop van de bezetting zijn verschoven. In de zomer van 1940 heeft men veelal zijn vreemde munten ingeleverd en gezegd: dat is begrijpelijk, daar heeft de bezetter recht op en er is niets aan te doen. In de zomer van 1941 hebben wij daarentegen allen ons koper begraven. Dat is een merkwaardige verschuiving. Men kan de zaak misschien verhelderen door het bezettingsgezag te zien als een de facto-gezag, dat met het de facto-gezag, zoals het in de handboeken beschreven is, alle eigenaardigheden van een tijdelijk en een wankel gezag gemeen heeft. Zo komt men dus telkens op die twee uit elkaar geraakte kringen en twee onverenigbare voorschriften, het Landoorlogreglement aan de ene kant, artikel 102 van het Wetboek van Strafrecht aan de andere kant. Die dekken elkaar ook niet. Wat volgens het Landoorlogreglement geoorloofd is aan de bezetter en waar men dus in een normale relatie een gehoorzaamheidsplicht tegenover zou stellen voor de andere bij de rechtsbetrekking betrokken personen, daar staat hier geen normale gehoorzaamheidsplicht tegenover, integendeel, als zulke gehoorzaamheid wordt betoond, kan dat de betrokkene achteraf in aanraking met de strafwet brengen. Het wordt veelal een ethisch vraagstuk. Beslissingen gaan afhangen van de omstandigheden. Wat de heer *A.* in de straat eigenlijk niet kan doen, is voor de heer *B.* in dezelfde straat een zeer duidelijke plicht, omdat hij er anders voorstaat. Het wordt belangen afwegen in een noodtoestand. Het artikel van prof. *Langemeijer* over bezettingsrecht in de „Mededelingen van de Nederlandse Vereniging voor Internationaal Recht” (Juni 1950, no. 28) is in dit opzicht buitengewoon verhelderend. Schrijver legt er daarin de nadruk op, dat wij hier ten slotte te maken krijgen met een noodtoestand, die niet meer naar

vaste regels kan worden beoordeeld, doch waarbij gevraagd moet worden: wat is mogelijk van geval tot geval, van mens tot mens? Wat de een mogelijk is, is de ander onmogelijk. Wat de een nagelaten heeft, zal hem niet worden ten laste gelegd, en wat de ander heeft gedaan, zal hem misschien voor de strafrechter worden verweten. Zo ligt het ook bij het spoorweggebruik en de spoorwegstaking. Gedurende vier jaar hebben de spoorwegen voor de bezetter gewerkt. Zij hebben Joden vervoerd, zij hebben krijgsmaterieel vervoerd, zij hebben in de zomer van 1940 bij de plundering van ons land naar Duitsland vervoerd wat hier weggehaald werd. Het was geen rechtstreeks deelnemen aan de krijgsverrichtingen. Ook dat begrip is in de tegenwoordige oorlog, die voor een groot deel eigenlijk achter het front wordt gevoerd — in de munitiefabriek, de voorraadplaatsen —, anders. Dat begrip is eigenlijk ook niet meer hanteerbaar. Wij zitten met de grote moeilijkheid, dat het reglement van 1907 volstrekt niet meer past. Wij hebben niets meer aan de voorstelling, alsof de oorlog wordt gevoerd door militaire strijdkrachten en franc-tireurs eigenlijk maar een verwerpelijk soort mensen zijn en de burgerbevolking een indifferente derde zou zijn, die het over zich heen laat komen.

97500—97507 (*Gerbrandy*)

Ten aanzien van de vraag of de Regering te Londen deskundigen tot haar beschikking had, die haar over de volkenrechtelijke status van de bevolking in bezet gebied van advies konden dienen, heeft oud-Minister mr. P. S. *Gerbrandy* voor de commissie verklaard, dat daar in de eerste plaats de heer *van Angeren*, secretaris-generaal van het Departement van Justitie, was, die met veel problemen vertrouwd was geraakt. De heer *Gerbrandy* zou niet kunnen zeggen, of er speciale adviseurs waren. Aan Justitie was wel een ambtenaar, die volkenrechtelijk georiënteerd was. Er heeft wel overleg met hem plaats gevonden, maar de heer *Gerbrandy* weet niet hoe frequent; bovendien had men de deskundigen van Buitenlandse Zaken. De aard van het gezag, dat de bezetter in Nederland uitoefende, is in de Ministerraad ter sprake gekomen. Wanneer men naleest wat van de zijde van de Londense Regering door Ministers en ambtenaren is gezegd, vindt men daarin implicite de opvatting, die de Regering had. Dit is echter niet geschied in de vorm van een juridische uiteenzetting.

De heer *Gerbrandy* heeft onder meer op 4 Februari 1943 een redevoering voor Radio Oranje uitgesproken. Daarin zegt hij:

„De plicht van het personeel in Overheidsdienst is, al die maatregelen” — hier worden bedoeld de maatregelen van de Duitsers om het Staatsbestuur van Nederland in handen te krijgen — „op iedere manier en in alle omstandigheden tegen te werken en ongedaan te maken. Dit geldt meer in het bijzonder voor al die maatregelen, welke ten doel hebben het Duitse oorlogspotentieel te versterken, hetzij door het aantrekken van goederen, hetzij door het aantrekken van personen uit Nederland. Indien het gaat om een versterking van het Duitse oorlogspotentieel, dienen niet alleen de uitvoerende maatregelen zelf te worden tegengewerkt en bemoeilijkt, maar ook alle voorbereidende maatregelen, welke kennelijk ten doel hebben de Duitse oorlogsmachine met Nederlandse goederen of Nederlandse onderdanen te voeden. Op grond van de opgedane ervaring weet gij zelf in voldoende mate te beoordelen welke maatregelen als voorbereiding voor dat doel moeten worden aangemerkt”.

Daar ligt in, zo verklaarde de heer *Gerbrandy*: wij zullen u niet precies voorschrijven wat u moet doen, maar wij gaan er van uit — en dit is, voor wat de heer *Gerbrandy* persoonlijk betreft, van het begin af aan zijn standpunt geweest —, dat de oorlog voortgaat in Nederland door het verzet. Men heeft de Duitsers — niet iedereen zag dat in het begin — in elk opzicht, nog afgezien van het gehele Landoorlogreglement, als vijand te beschouwen en zich daarnaar te gedragen.

Degenen, die hoog en droog te Londen zaten, moesten voorzichtig zijn met precies voor te schrijven wat men in Nederland moest doen: dat was voor hen wel gemakkelijk, maar voor degenen, die in Nederland zaten, buitengewoon moeilijk. Dat is telkens de draad, die door de verschillende uitzendingen loopt.

Wanneer iemand te Londen aan de heer *Gerbrandy* vroeg, of hij een plicht van gehoorzaamheid van het volk in Nederland ten opzichte van de bezettende macht zag, dan werd hij, eerlijk gezegd, onpasselijk. Dat bestond voor hem niet. De heer *Gerbrandy* beschouwde de Duitsers over het gehele gebied als vijanden. Er is natuurlijk in verband met de couranten, die zij te Londen kregen, ook getheoretiseerd over de vraag, hoever het Landoorlogreglement ging.

Dat maakte op de heer *Gerbrandy* en zijn naaste medewerkers een indruk, die zij niet konden verwerken.

De heer *Gerbrandy* zag het Landoorlogreglement niet van toepassing voor de Duitsers, waar zij alle nationaal en internationaal recht

97513 (*Gerbrandy*)

met voeten traden. Dat was zijn opvatting, evenals die van zijn naaste medewerkers. De heer *de Geer* zwoer bij het Landoorlogreglement, aldus de heer *Gerbrandy*; daar had men al een tegenstelling, die zich later heeft toegespitst.

De heer *Gerbrandy* herinnert zich, dat al dadelijk in het begin, toen Radio Oranje was opgericht en hij zijn toespraken begon te houden, de moeilijkheden met de heer *de Geer* juist over dit punt gingen. „Gij kweekt eigenlijk opstand”, zei hij, „en dat mag niet, want de Nederlanders” (— zo dacht hij, dat de heer *Gerbrandy* het zei, maar dat was de bedoeling niet —), vallen nu onder de wettige Overheid”. Daar had men nu de tegenstelling; hij maakte aanmerking op zinnen uit de speech van de heer *Gerbrandy*. Dit is een van de aanleidingen tot het conflict geweest.

97508—97512 (*Gerbrandy*)

De heer *Gerbrandy* meent niet, dat de vijand ook een grotere vrijheid had ten opzichte van het in acht nemen van de bepalingen van het Landoorlogreglement doordat men zich in het bezette gebied niet aan het Landoorlogreglement hield. Wel, dat de bezetter consequenties zou trekken — en daarom waren zij te Londen wel voorzichtig in de wijze van uitdrukking —, als de Duitsers voelden, dat het bezette volk wettelijk tegen zijn maatregelen inging.

De heer *Gerbrandy* heeft de overtuiging, dat het Landoorlogreglement de Duitsers niets kon schelen dan voor zover het in hun kraam te pas kwam.

Men zag het te Londen zo in, dat het burgerlijk gezag, dat in Nederland door de Duitsers was ingesteld, ook buiten het Landoorlogreglement liep; het was een totalitaire oorlog.

De heer *Gerbrandy* erkende onder deze omstandigheden dan ook niet een civiel bestuur van de Duitsers. De vraag of, indien de bezetter zich binnen het kader van artikel 43 van het Landoorlogreglement zou houden, ook de bevolking aan deze voorschriften zou zijn gebonden, heeft zich voor wat de heer *Gerbrandy* persoonlijk betreft, niet voorgedaan. Dat was voor hem casus non dabilis. De Duitsers zijn dat nooit van plan geweest! Wanneer men zegt: „indien” is dat een conditie, die nooit vervuld zal worden. Hierover is wel te Londen gedebatteerd.

97522—97526 (*Gerbrandy*)

Op de vraag of uit het standpunt, dat men te Londen innam, nl., dat het civiele Duitse bestuur onrechtmatig was, volgde, dat de verschillende maatregelen, die de bezetter nam, ook niet meer werden getoetst aan het Landoorlogreglement, antwoordde de heer *Gerbrandy*, dat het wel telkens weer ter sprake is gekomen. Overheersend werd in de praktijk de opvatting gehuldigd: reken er mee, dat de oorlog ook daar op een bepaalde manier voortgaat, dat beslissend is het feit, dat de bezetter zich niet aan erkende rechtsregelen houdt.

Er zijn persoonlijke besprekingen geweest met de Poolse, Franse en Noorse Regeringen over de volkenrechtelijke aspecten van de Duitse bezetting. De Belgische Regering was zwak vertegenwoordigd. Het heeft een tijd geduurd, voordat zij behoorlijk geconsolideerd was. Dat contact is dus minder geweest dan het had kunnen zijn; er waren in Londen slechts enkele Belgische ministers.

Bovendien had België geen civiel bestuur. Men heeft te Londen juist de instelling van het civiele bestuur beschouwd als een aanslag van de vijand op ons volksbestaan. Men heeft altijd tegenover de Belgen volgehouden: Gij zijt beter af dan wij en dat eist voor Nederland andere maatregelen.

Men heeft wel eens bepaalde regelen nageslagen om handelingen van de bezetter te beoordelen, b.v. de bedreiging van de gijzelaars met executie. Daarover zijn ook stukken opgemaakt en dat is op andere punten ook gebeurd, wanneer daarover in bepaalde kring zekere twijfel heerste. De heer *Gerbrandy* is eens naar Oxford geweest om met een van de volkenrechtelijke professoren punten te bespreken. Naar hij meent, ging dit juist over de executie van de gijzelaars.

98121—98122 (*van Angeren*)

Mr. *J. R. M. van Angeren*, oud-Minister van Justitie, kan zich niet herinneren, dat hem te Londen is gevraagd, of het mogelijk zou zijn, iemand aan te wijzen, die de Regering over de volkenrechtelijke status van de bevolking in bezet gebied zou kunnen adviseren. Dat neemt in het geheel niet weg, dat iemand b.v. door de heer *de Geer* — maar dat veronderstelt de heer *van Angeren* niet — in de arm is genomen, een van de Engelsen, die men persoonlijk raadpleegde. Hij meent, dat de vertegenwoordiger van Engeland in het Permanente Hof van Internationale Justitie, Sir *Cecil Hurst*, wel eens contact met de heer *Gerbrandy* had; dat zou over deze onderwerpen kunnen zijn, maar de heer *van Angeren* weet het niet uit eigen waarneming.

De heer *van Angeren* wil niet geheel en al uitsluiten, dat die punten ook besproken zijn.

98125 (*van Angeren*)

Hij gelooft wel, dat het invoeren van een civiel bestuur door de Duitsers als een inbreuk op het volkenrecht gezien moet worden. Het Landoorlogreglement voorziet, juist wat betreft deze paragraaf, in een bezetting, niet in een occupatie. Dat komt hierop neer, dat de

98129—98130 (*van Angeren*)

Duitsers, in elk geval *Hitler* en zijn figuren, eenvoudig bezit van Nederland namen. Het betrof hier in feite een eerste stap in de richting van een volledige occupatie. Het Landoorlogreglement voorziet echter daarin, dat de bezetter terstond alle maatregelen neemt om het land weer terug te geven.

De heer *van Angeren* gelooft niet, dat er contact was met de andere geallieerde Regeringen in Londen over bepaalde punten van het volkenrecht.

Met de Belgen heeft de heer *van Angeren* persoonlijk veel contact gehad over de kwestie van de bevoegdheid van de Nederlandse Regering om wetsbesluiten te maken en dergelijke staatsrechtelijke en juridische vraagstukken, maar hij herinnert zich niet, dat hij over andere punten met de heer *Delfos*, die toen Minister van Justitie was, heeft gesproken.

98127—98128 (*van Angeren*)

Volgens de heer *van Angeren* ligt de plicht van de bevolking tot gehoorzaamheid aan de bezetter niet alleen verscholen in de rechtsregelen van het Landoorlogreglement, maar ook in het landsbelang.

Wanneer men vraagt: „Mag op grond van het feit, dat een van de partijen zich niet houdt aan de bepalingen van het Landoorlogreglement, de andere partij zeggen: „Ik ben tot volledig verzet gerechtigd”, dan moet hij antwoorden: dat acht ik twijfelachtig.

De maatregelen van de bezetter, die ter kennis kwamen van de Regering, zijn met de heer *van Angeren* niet besproken. Dat hangt waarschijnlijk samen met de omstandigheid, dat de inlichtingendienst buiten zijn bemoeiingen viel. Van zekere zijde stelde men er prijs op, dat hij zich daarmee niet bemoeide. De heer *van Angeren* had overigens de handen vol werk. En inderdaad, wanneer men zegt: „deze man heeft met de inlichtingendienst niets te maken”, dan ligt het weinig voor de hand, dat met die zelfde man over bepaalde inlichtingen wordt gesproken. Uiteraard zal men wel eens hebben gezegd: „Wat denkt gij in het algemeen over het gebeurde?”. Er is echter niet zoveel over gesproken als men zou denken. Het is niet zo, dat men kan zeggen, dat men er een diepgaande studie van heeft gemaakt. Dat lag ook wel voor de hand. Het was toch heel moeilijk aan te nemen, dat het wegvoeren van de Joden en het eerst vrijlaten en daarna weer in krijgsgevangenschap voeren van de militairen geheel in overeenstemming zou zijn te brengen met de bestaande regelingen. Daarentrent bestond weinig twijfel.

98043 (*Albarda*)

Het is Ir. *J. W. Albarda*, oud-Minister van Waterstaat, niet bekend, of de Regering te Londen op het punt van volkenrechtelijke vraagstukken speciale voorlichting heeft gevraagd van volkenrecht-deskundigen.

98047—98049 (*Albarda*)

Er is wel eens in een vergadering ter sprake gekomen op welke grondslag de bezetter het gezag uitoefende, gezien binnen het kader van het Landoorlogreglement. Voor een goed begrip moet de heer *Albarda* er aan herinneren, dat door het Kabinet-*Gerbrandy* veelal in commissies werd gewerkt en dat dus vele dingen in commissies kunnen zijn besproken en uitvoerig kunnen zijn bestudeerd, zonder dat het andere deel van de Ministerraad er kennis van droeg of er rapport van kreeg. Dat was naar de mening van de heer *Albarda* niet juist, want naar zijn gevoel mocht, wanneer er in de commissies van de Ministerraad iets werd voorbereid, men pas tot een besluit komen, wanneer dit door de gehele Ministerraad werd bevestigd. Zo gebeurde het echter niet altijd.

Vragen ten aanzien van het standpunt van de Regering ten opzichte van de bevolking in Nederland zijn natuurlijk incidenteel herhaaldelijk aan de orde gekomen, ook naar aanleiding van vragen, die de Regering van Nederland uit bereikten langs geheime weg. De mensen vroegen dikwijls raad in hun verlegenheid. Bij de voorbereiding van radiotoespraken, die hetzij door de Koningin, hetzij door de heer *Gerbrandy* zouden worden gehouden, kwamen die vragen natuurlijk wel ter sprake, maar een stelselmatige bespreking van het vraagstuk als zodanig herinnert de heer *Albarda* zich eigenlijk niet vóór 1943.

De maatregelen en verordeningen van de bezetter hebben niet altijd een punt van bespreking uitgemaakt, want deze waren zo talrijk, dat het onbegonnen werk was om die allemaal te gaan bespreken. Dat was niet bij te houden. Incidenteel werden wel verschillende maatregelen, die bijzonder de aandacht trokken, behandeld.

§ 3. Het verrichten van werkzaamheden ten behoeve van de vijand

96225—96227 (*Schepers*)

Een bezettingsleger, zo heeft mr. *J. D. Schepers*, destijds hoofd van de juridische afdeling van het Ministerie van Oorlog, verklaard, heeft volgens het Haags Reglement recht op onderdak. De bezetter kan eisen, dat ter wille van de bezettingstroepen werkzaamheden worden verricht voor het onderbrengen van die troepen, kan dus eisen de bouw van kazernes, barakken, enz. voor inkwartiering. In 1940 kon men niet meer zeggen, dat bij een bezettingsleger geen vliegtuigen

behoorden. Dat was in 1907 bij het Haags Reglement niet voorzien, maar in 1940 waren zij er. Wij moesten die vliegtuigen toch ook onderdak geven, net zo goed als gezorgd moest worden voor onderdak van auto's en tanks, die in 1907 ook niet genoemd waren. Die vliegtuigen moesten worden ondergebracht op vliegvelden met hangars. Er was geen principieel verschil tussen het maken van vliegvelden en het bouwen van kazernes. Het enige verschil is, dat men kon zeggen: die velden zijn bestemd voor het opstijgen van bommenwerpers tegen Engeland, maar dat hebben de Duitsers nooit gezegd. Dat kon hun ook niet worden gevraagd, want daarop zou onmiddellijk zijn geantwoord: daarmee hebt u niets te maken.

De heer *Schepers* vergelijkt het aanleggen van vliegvelden ook met het herstellen van wegen en bruggen, maar vooral met de bouw van kazernes, schietbanen, enz.

Als de Nederlanders zou worden opgedragen nieuwe kazernes of barakken te bouwen, moest het ook gebeuren, ook al vonden zij het niet nodig. De bezetter heeft het recht te vorderen, als de bevolking niet wil medewerken; deze kan tegen die vordering geen bezwaar maken of zeggen: het is onrechtmatig, wat u vraagt.

96229—96235 (*Schepers*)

Het Landoorlogreglement van 1907 is ook door Nederland getekend en het heeft daarmee dus aanvaard, dat de bezetter rechten heeft. De bezetter mag requireren; dat is zijn recht. Men kan niet zeggen: dat en dat mag niet. De bezetter heeft het recht dat te doen, natuurlijk met zekere beperkingen. Het maken van munitie door de Artillerie-Inrichtingen, zo vervolgt de heer *Schepers*, heeft al dadelijk enkele dagen na de capitulatie een moeilijkheid gevormd. Men staat voor het feit, dat de bezetter er is en dat hij op grond van het Haags Reglement eisen mag stellen ten eigen bate. Daartegenover staan de bepalingen in het Wetboek van Strafrecht, dat het verboden is hulp te verlenen aan de vijand. Maar welke werkzaamheden ook worden verricht, zij strekken altijd tot hulp aan de vijand. De juffrouw aan de telefoon, de machinist op de locomotief, de wachter bij de overweg, de bestuurder van de elektrische tram, de bakker, de melkboer, allen helpen in zekere zin de vijand. Immers, als men weigert, moet de vijand zelf die werkzaamheden verrichten. Maar daar staat tegenover, dat, als men dat standpunt inneemt, het gehele openbare leven in het bezette gebied dood ligt, met alle nadelige gevolgen daarvan voor de samenleving. Men moet dus — en dit staat in het Haags Reglement, dat de Nederlandse Regering in 1907 heeft aanvaard — aan de bezetter het recht geven het openbare en maatschappelijke leven zoveel mogelijk te doen voortgaan. Maar dan kan de Nederlandse Regering daar nooit de order tegenover stellen: gij moogt daaraan niet medehelpen, althans niet rigoureuus. Zij zal ergens een grens moeten trekken en zeggen: dit en dat moogt ge wel doen, maar daar en daar begint de hulpverlening aan de vijand, die strafbaar is.

Dit probleem heeft de heer *Schepers* generaal *Winkelman* voorgelegd en hij heeft gezegd: hier moeten wij iets aan doen; wij krijgen natuurlijk vragen hierover van de militaire onderdelen. Daarop heeft de opperbevelhebber gezegd: ge hebt gelijk, er moet een grens getrokken worden en die grens moet zo hoog mogelijk getrokken worden. Er moet zoveel mogelijk worden toegestaan; dat is noodzakelijk met het oog op het maatschappelijk leven. Wij moeten ter wille van het Nederlandse volk de grens zo hoog mogelijk trekken. Daarop is de formulering vastgesteld. Generaal *Winkelman* heeft deze getekend en het is aldus bepaald: hulpverlening aan de vijand betekent het verrichten van werkzaamheden aan materieel, dat *uitsluitend* bestemd is voor de strijd met de wapens. Hierbij onderstreept de heer *Schepers* het woord uitsluitend. Aan militaire werkplaatsen werd b.v. het repareren van Duitse militaire vrachtauto's toegestaan, maar niet het repareren van tanks. Op deze basis is een officiële aanwijzing uitgegaan aan de militaire onderdelen, ook aan de Artillerie-Inrichtingen, de marinewerkplaatsen, enz. De vragen van mag dit of mag dat zijn altijd daaraan getoetst.

Wanneer gevraagd werd: mogen wij vliegtuigmotoren laten reviseren in de werkplaatsen van de K.L.M. of van Fokker, dan moest men zeggen: kunt ge aan de motoren zien, of ze in een Rode Kruisvliegtuig thuishoren of in een jager? Dat kan men natuurlijk niet. Daarom kon men niet verbieden die motoren te reviseren, althans niet het advies geven te weigeren; men zal het tenslotte wel moeten doen. De bezetter heeft het recht dergelijke werkzaamheden te vorderen. Of men ze wil weigeren, is een tweede. Persoonlijk kan iemand zeggen: ik doe het niet, maar dan loopt hij het risico, dat de bezetter maatregelen neemt. Tegen die vordering kon men niet protesteren, terwijl dat het enige was, dat wij konden doen tegen een naar ons inzicht onrechtmatige daad van de bezetter. Door een dergelijk protest konden wij trachten die daad ongedaan te maken. Als het lukte, was het mooi, maar als het niet lukte, was er niets aan te doen. Aan hetzelfde criterium heeft men de Artillerie-Inrichtingen getoetst en op grond daarvan is geadviseerd niet te werken voor de Duitsers,

want die vragen natuurlijk om oorlogsmateriaal te maken; de Artillerie-Inrichtingen maken niets anders. Naar aanleiding van dat advies heeft de toenmalige directeur, de heer *den Hollander*, aan de toenmalige secretaris-generaal van Defensie gezegd: neen.

Ook de heren *Ringeling* en *Winkelman* zeiden: neen. Men heeft advies gevraagd aan de Landsadvocaat, die een uitlegging heeft gegeven van het Landoorlogreglement en zei: het mag wel voor het bezettingsleger. Op grond hiervan gingen de Duitsers dadelijk grote hoeveelheden bestellen voor het bezettingsleger, terwijl ieder wist, dat het niet voor het bezettingsleger was. Maar dit gebeurde na de tijd van de heer *Schepers*.

Het maatschappelijk leven en het militaire leven in oorlogstijd worden in twee verschillende artikelen van het Landoorlogreglement geregeld. Het eerste artikel zegt ten aanzien van de bezetter, dat het maatschappelijk leven zoveel mogelijk aan de gang moet blijven. Dit kan alleen, als de bevolking daaraan zoveel mogelijk medehelpt. Het tweede artikel zegt van de bezetter, dat hij het recht heeft te requireren in natura en werkzaamheden te eisen ten bate van het bezettingsleger. Werkzaamheden voor het bezettingsleger zijn natuurlijk werkzaamheden, welke betekenen hulpverlening aan de vijand. Als iemand barakken bouwt voor de bezetter, de Julianakazerne b.v. is gebouwd ter wille van de Duitsers, dan is dat een zekere hulpverlening aan de vijand. Dat heeft met het maatschappelijk leven niets te maken, tenzij men het eens is met het gezegde: als wij het niet doen, verhoogt het de werkloosheid. De bezetter heeft het recht die werkzaamheden te eisen; hij mag ze vorderen. Wanneer hij vordert, kan niemand de bezetter een onrechtmatige daad verwijten. Wanneer de bezetter geen onrechtmatige daad pleegt, kan degene, van wie gevorderd wordt, niet zeggen: dat is onrechtmatig, dat doe ik niet. Als hij het niet doet, is het voor eigen risico, maar hij kan niet van de Nederlandse Regering, die het verdrag heeft getekend, steun verwachten.

Hetzelfde standpunt is ook naar voren gebracht bij de textielindustrie. Hoe wil men de textielindustrie aan de gang houden, wanneer men de mensen niet wil laten werken? Hierbij kwam ook weer de voortgang van het maatschappelijk leven in het geding. Men wilde weer laken gaan fabriceren en wendde zich terecht tot het hoofdkwartier met de vraag: mogen wij dat? Het spreekt vanzelf, dat de Duitsers dat laken vorderen, althans voor een groot deel, of dat zij opdracht geven het te fabriceren. Kan men nu aan het laken zien of het bestemd is voor soldaten of voor Rode Kruis-mannen of spoorwegmannen? Natuurlijk kan men dat niet. Maar dan kan men ook niet zeggen: dat moogt ge niet doen. Als men dat standpunt verlaat, betekent dit, dat niemand meer iets doen mag.

Men kan niet zeggen, dat in 1940 de bezetter geen vliegvelden mocht hebben. Vliegtuigen zijn thans toch een inhaerent onderdeel van een bezettingsleger. Zij moeten hun eigen installaties beschermen, waarvoor zij jagers en verkenningsvliegtuigen nodig hebben. Deze moeten van de vliegvelden kunnen opstijgen en er weer op kunnen dalen. Wanneer men zou kunnen aantonen, dat het alleen om bommenwerpers zou gaan, dan zou de heer *Schepers* zeggen: dat mag niet, maar wanneer men vliegvelden aanlegt, dan weet men niet welke vliegtuigen er op komen. Men kan niet tegen de bezetter zeggen: ge moogt geen jagers hebben.

96237 (*Schepers*)

Men mag, zo vervolgt de heer *Schepers*, het criterium „werkzaamheden tot voortzetting van de oorlog” nooit als zodanig aanvaarden, want alle werkzaamheden, welke gebeuren in een bezet land, helpen om de oorlog voort te zetten. Men komt steeds tot hetzelfde probleem: waar moet die grens liggen? Men kan zeggen, en dat is een stelling, welke de heer *Schepers* zou kunnen onderschrijven: die grens moet zo laag mogelijk liggen, maar dan moet men het risico aanvaarden van zeer strenge maatregelen van de bezetter, want deze laat zich niet door die mededeling zijn rechten ontzeggen. Hij gaat door, met de daaraan verbonden consequenties. Daarom moet men de consequentie aanvaarden, dat een volk, dat niet meewerkt, praktisch niet meer werkt, op geen enkel gebied, en dan wordt het de vraag, waar dat volk van leven moet, als het niet meer produceert. Het is een aanvaardbaar standpunt vanuit een oorlogsgezichtshoek maar dat is in de praktijk tot op het ogenblik van de capitulatie niet in de gedachten geweest. Hij heeft dat probleem aan de opperbevelhebber voorgelegd en gezegd: de grens moet zo hoog mogelijk worden gelegd. De opperbevelhebber was het daarmee eens, omdat hij en de secretarissen-generaal verantwoordelijk waren voor het Nederlandse volk tijdens de bezetting. Dan kon men moeilijk beginnen met te zeggen: wij werken niet mee. Dat zou betekenen, dat men niets meer deed, niets meer produceerde. Alles, wat geproduceerd werd, was mede ten behoeve van de bezetter.

Bovendien moesten wij de grens zo trekken, dat deze houding gedurende de gehele oorlog kon worden volgehouden. Niets zou on-

aangenamer geweest zijn dan, wanneer wij eenmaal begonnen waren met hoog van de toren te blazen, langzamerhand te moeten toegeven. Wanneer men een grens trekt, moet men deze zo trekken, dat ook de bezetter die grens aanvaardt en dat het voor ieder duidelijk is: dit kan niet worden misverstaan. Ieder kan het begrijpen, ook de man, die het Haags Reglement niet uit het hoofd kent. Men moest kunnen beoordelen: dit dient voor de strijd met de wapenen of het dient er niet voor. Wanneer men het criterium anders legt en het overlaat aan lager geplaatste mensen, die niet een vaste lijn volgen, dan is het resultaat, dat men hoe langer hoe meer door de bezetter van het eenmaal ingenomen standpunt wordt afgedrongen, en aangezien men een bezetting van zo iets als een jaar of acht voor ogen had — het is meegevallen —, wilde men niet het risico lopen, dat op een of andere manier in het eenmaal ingenomen standpunt tijdens de bezetting verandering zou moeten worden gebracht.

96240 (*Schepers*)

De vraag omtrent het aanleggen van vliegvelden heeft zich in het college van secretarissen-generaal het eerst voorgedaan ten aanzien van werkzaamheden aan het vliegveld Leeuwarden. Bij die gelegenheid heeft de heer *Schepers* dezelfde mening over de vliegvelden geuit en op dat ogenblik was ieder daarmee tevreden, behalve de heer *Trip*, van Financiën, die zeide: dat is wat moois, dan mogen ze hier helemaal openbare werken uitvoeren; dat loopt financieel in de war. De heer *Schepers* heeft daarop geantwoord: dat is natuurlijk mogelijk, maar dat kan nooit als argument tegen de bezetter worden aangevoerd. Toen heeft de heer *Snouck Hurgronje* het aan prof. *François* gevraagd. In een volgende vergadering sprak de heer *Schepers* prof. *François*. Deze zeide: ik ben het met u eens, daar kunnen wij niet tegen protesteren; dat was het enige criterium, dat kon gelden.

96248 (*Schepers*)

96245 (*Schepers*)

De heer *Schepers* maakt een scherp onderscheid met betrekking tot de Artillerie-Inrichtingen, omdat deze alleen dingen konden produceren, die dienden voor de oorlogvoering met de wapenen, kanonnen en munitie. Aan de hand van die stelling kon ieder begrijpen, dat wij daaraan niet mee wilden doen. Dat was eenvoudig. Bij de vliegtuigmotoren ligt het anders. Welke motoren kwamen in de eerste plaats in aanmerking? Niet de motoren van de bommenwerpers, maar die van de transportvliegtuigen, die wij naar beneden hadden geschoten. Die moesten in de eerste plaats gerevideerd worden. Konden wij nu zeggen: dat kunnen wij niet doen, want die zijn bestemd om naar Engeland te gaan? Daar zijn ze niet geweest, maar dat wisten wij ook niet in 1940, en zeker niet op 27 Mei. Men moest een gedragslijn vaststellen, die aan ieder duidelijk gemaakt kon worden, een scherp criterium, dat ieder kon begrijpen en waarvan wij de kans hadden, dat wij het konden volhouden. De bezetter mag vragen wat nodig is voor het bezettingsleger, maar niet voor beveiliging van het bezettingsleger tegen de strijd met wapenen. Dat is in het Reglement niet voorzien. Er staat alleen in, dat het bezette volk niet verplicht mag worden tegen het eigen volk te vechten.

96250 (*Schepers*)

96252 (*Schepers*)

Er is door een Duitse commandant gevraagd aan een Nederlands militair onderdeel, dat na de capitulatie nog in de buurt lag: die Nederlandse mitrailleur is krijgsbuit, geef mij een paar mensen, die mij daarover theorie geven, die aan mijn officieren of onderofficieren uitleggen hoe het wapen in elkaar zit en die het gebruik demonstreren. Die vraag kwam bij een Nederlands kapitein, maar die wist niet wat hij moest doen; hij ging naar zijn chef en deze weer naar zijn commandant, die het ook niet wist.

De vraag kwam uiteindelijk bij de opperbevelhebber en is toen aan de afdeling van de heer *Schepers* voorgelegd. De generaal heeft mede op hun advies beslist: niet doen; dat is iets, dat zeker strekt tot hulp aan de vijand, tot strijd met de wapenen, nl. het schieten met mitrailleurs. De commandant heeft daarop aan de Duitse vrager laten weten: dat mogen wij niet.

Een week later kwam dezelfde vraag met betrekking tot de luchtdoelkanonnen. Ook toen is hetzelfde standpunt ingenomen: neen zeggen.

96435—96439 (*Hooykaas*)

Met betrekking tot het probleem of het geoorloofd was, dat vliegvelden werden aangelegd en dat de Artillerie-Inrichtingen munitie maakten, heeft mr. *J. P. Hooykaas*, hoogleraar te Utrecht, medege-deeld, dat zij daar heel in het begin, in Juni of Juli 1940, mee te maken hebben gehad.

De heer *Hooykaas* werd bij de heer *Tenkink* geroepen, die hem zei: „Ik ben zeer verontrust. De Duitsers zijn bezig Nederland in te schakelen bij het aanleggen van vliegvelden e.d. Hoe ziet gij het uit volkenrechtelijk oogpunt?” De heer *Hooykaas* antwoordde te geloven, dat het niet mocht, maar het is moeilijk een grens te trekken. De algemene regel is: aan krijgsvorrichingen mag de bevolking niet deelnemen (artikel 52 Landoorlogreglement). *Oppenheim* werkt dit verder uit: wel aan preparatieven, maar niet aan de krijgsvorrichingen zelf. De heer *Hooykaas* gelooft eigenlijk niet, dat *Oppenheim* het goed ziet; de heer *Hooykaas* acht ook voorbereidende handelingen ver-

boden. Hij meent aanvankelijk, dat het laten aanleggen van vliegvelden door de bevolking niet mag. Er zijn vermoedelijk dingen, die wel mogen worden gedaan, maar het aanleggen van vliegvelden, als genoemd, mag niet. De heer *Hooykaas* heeft ook tegen mr. *Tenkink* gezegd: „Het is mijn voorlopig oordeel, laat ik het met *Kazemier* eens precies uitzoeken”. De werkelijk belangrijke literatuur was weinig omvangrijk, maar het was toch nodig enkele boeken te raadplegen en althans enkele passages te lezen. Bestudering van een en ander bevestigde de heer *Hooykaas* in zijn aanvankelijke standpunt.

De heer *Tenkink* en de heer *Hooykaas* zijn hierop naar de vergadering gegaan. Zij hebben levendig geprotesteerd, of liever: de heer *Tenkink* heeft levendig geprotesteerd, want hij was de man. De heer *Hooykaas* heeft hem naar beste krachten geholpen. Er is, zeer tegen hun zin, een zekere latitude geweest, maar mr. *Tenkink* heeft ook daartegen levendig geprotesteerd.

De details weet de heer *Hooykaas* niet meer.

Volgens de heer *Hooykaas* is het niet juist, dat de secretarissen-generaal het standpunt van de heer *Schepers* ten aanzien van het aanleggen van vliegvelden voor de vijand zonder meer hebben overgenomen.

In het voordeel van de heer *Schepers* spreekt, dat het Handboek van *François* op dit punt niet duidelijk was en dat vooral *Oppenheim* in dezen een erg laks standpunt innam. De heer *Hooykaas* weet echter, dat mr. *Tenkink* toenmaals ernstig bezwaard was. De heer *Hooykaas* heeft hem in dezen gesteund en hij weet, dat zij tijdens de onderhandelingen groot bezwaar hebben gemaakt. Algehele overeenstemming werd niet verkregen, maar dat was niet zo verwonderlijk, als men bedenkt, dat dit, gezien de literatuur, een te betwisten punt was. Mr. *Tenkink* had in dezen geen beslissing te nemen. Dat moest gebeuren door de betrokkenen gezamenlijk. Voor zover dr. *Hirschfeld* en misschien ook de heer *Schepers* het standpunt hebben verdedigd, dat het mocht, hebben de heer *Tenkink* en de heer *Hooykaas* daartegen levendig geprotesteerd. Toen zij echter geen meerderheid konden vinden, konden zij niet anders doen dan zich er bij neerleggen. Nu kan men zeggen, dat er tussen de vliegvelden en de Artillerie-Inrichtingen in dit opzicht verschil bestond, maar het oordeel van de heer *Hooykaas* gold zowel voor de vliegvelden als voor de Artillerie-Inrichtingen. Hij ziet er ook thans geen groot verschil tussen.

82238—82239 (*Verzijl*)

Berucht zijn de uitlatingen van *Oppenheim* over het requisitierecht, zo zegt de heer *Verzijl*. *Oppenheim* zei vroeger — en dit staat zelfs nog in de laatste druk, door prof. *Lauterpacht* te Cambridge bewerkt —, dat de bezetter het recht heeft bepaalde goederen en speciaal — want daar gaat het vooral om — bepaalde diensten van de bevolking te vorderen, mits deze niet neerkomen op deelneming aan de krijgsoperaties. In dit verband maakt hij voor de toelaatbaarheid van requisities onderscheid tussen „opérations” en „préparations” de guerre. Deze passage heeft bezet Europa en ook ons land onnoemelijk veel schade veroorzaakt, omdat de Duitsers alles onder „voorbereiding” trachtten te brengen. Het Duitse beroep op deze Engelse auteur maakte ook *François*' positie als adviseur moeilijk. Wanneer *Oppenheim* dat zo zegt, wat willen wij dan gaan opponeren? De heer *Verzijl* kent *Lauterpacht* goed. Hij heeft hem gezegd: wat hebt gij met die passages toch een misère veroorzaakt in bezet Nederland, want onze ambtenaren werden altijd bestookt met uw commentaar en moesten zich vaak wel schikken.

Een van de voornaamste dingen, waarmee *Oppenheim* ons ongewild zo dwars gezeten heeft tijdens de bezetting, is juist het requisitierecht van de bezetter ten opzichte van allerlei diensten. In artikel 52 van het Landoorlogreglement wordt n.l. gezegd, dat requisities alleen kunnen geschieden ter voorziening in de behoeften van het bezettingsleger. En dan staat er verder: „Ils seront en rapport avec les ressources du pays et de telle nature qu'ils n'impliquent pas pour les populations l'obligation de prendre part aux opérations de la guerre contre leur patrie”.

Nu was het de vraag, of onder die „opérations de guerre” ook begrepen waren b.v. het graven van loopgraven en het opwerpen van versterkingswerken. *Oppenheim* beweerde, dat het begrip „opérations de guerre” moet worden gesteld tegenover „préparations de guerre” en dat de laatste niet behoren tot die vijandelijke activiteiten, waarvan het de bezetter verboden zou zijn, medewerking van de bevolking te vorderen. De heer *Verzijl* heeft de heer *Lauterpacht* later verteld, wat wij tijdens de bezetting zoal hebben moeten doen: voor de vijand hele stukken van steden afbreken, tankgrachten graven, vliegvelden aanleggen, verdedigingswerken opwerpen. Hij schreef toen terug, dat hij het niet zo had bedoeld; dat was een „ill-considered passage”. Deze theorie heeft echter toch maar de ronde gedaan in alle hoeken van ons bestuur tijdens de bezetting. De Bijzondere Raad van Cassatie heeft later ook tegen deze theorie geopponeerd en be-

96693—96694 (*Den Hollander*)

slist, dat zij uit artikel 52 Landoorlogreglement helemaal niet voortvloeit. De Raad heeft zich van *Oppenheim* gedistancieerd, o.a. omdat de hele vraag omtrent de ontoelaatbaarheid van dwang tot deelneming aan de krijgsoperaties eerst rijst, wanneer de vordering van diensten overigens geoorloofd is, in het bijzonder alleen maar strekt (volgens het rapport-*Roolin* van 1899) tot onderhoud van het bezettingsleger.

Ir. *F. Q. den Hollander* heeft medegedeeld, dat het Staatsbedrijf der Artillerie-Inrichtingen gedurende de bezettingstijd in liquidatie is gegaan. In de loop van die liquidatie is hij als directeur uit dat Staatsbedrijf ontslagen. Naast het Staatsbedrijf was er een Staatsvennootschap geplaatst. Bij de oprichting van die Staatsvennootschap is hij als directeur benoemd, vrijwel met gelijktijdig ontslag als directeur van het Staatsbedrijf.

De oprichting van de Staatsvennootschap heeft plaats gevonden in September 1941.

96714 (*Den Hollander*)

Een van de voornaamste overwegingen van de wijziging van de status van het bedrijf is geweest het uit handen van de vijand te krijgen.

96700—96701 (*Den Hollander*)

Het standpunt van de heer *den Hollander* op de laatste oorlogsdag was, dat het bedrijf moest worden vernietigd. Daar heeft hij ook om gevraagd aan het hoofdkwartier. 's Middags op de 14de Mei kreeg de heer *den Hollander* van kapitein *Siertsema* een zeer vertrouwelijk bericht, dat generaal *Winkelman* besloot te capituleren. Hij heeft de heer *Siertsema* gevraagd de fabrieken van het Staatsbedrijf te mogen vernietigen, waarop deze hem antwoord toezegde. Onmiddellijk daarna heeft hij de adjunct-directeur van het Staatsbedrijf gezegd alles gereed te maken voor vernietiging; hij had hem naar de fabriek Hembrug gezonden ter versterking van de leiding aldaar. Deze verzekerde de heer *den Hollander*, dat een groot aantal deskundigen en de voorraad springstoffen, waarover hij beschikte, de uitvoering van deze maatregel aanstonds mogelijk maakten. Het verloop van de capitulatie was voor de heer *den Hollander* zeer onduidelijk. Hij bleef op zijn post tot laat in de avond, in afwachting van nader bericht; tenslotte ging hij naar huis, waar hij om 23.10 uur telefonisch bericht kreeg van kapitein *Siertsema*, dat alles intact moest blijven. Het bevel gaf de heer *den Hollander* door aan de nog steeds in de fabriek wachtende adjunct-directeur, die er diep verslagen kennis van nam; de mensen waren kapot.

96705 (*Den Hollander*)

Een paar dagen na de capitulatie heeft de heer *den Hollander* met de Landsadvocaat *van der Does* en de toenmalige voorzitter van het college van secretarissen-generaal de heer *Snouck Hurgronje* gesproken over de vraag: Hoe voorkomen wij, dat deze zaak zó in handen van de vijand valt? Wat mag nu wel en wat niet? Iedereen stond er wat dit betreft precies zo voor als de heer *den Hollander*. Zij zijn toen tot de dwaze interpretatie gekomen, waarmee de heer *den Hollander* het op papier wel eens was, maar in werkelijkheid niet, en waar hij het nu nog niet mee eens is, dat men wel gereedschappen en werktuigen mocht vervaardigen; dat hinderde helemaal niets. In de meest eenvoudige vorm zou men kunnen zeggen: een hamer en een beitel kon men maken. Dat mocht wel. Men moest ook aan de behoefte van het bezettingsleger voldoen. Dat was artikel 52 van het Landoorlogreglement en daar draaide alles om. In de verdergaande besprekingen met de Duitsers, die de heer *den Hollander* allemaal alleen heeft moeten voeren, kreeg hij geen bijstand. De heer *Ringeling* was inderdaad van plan met de heer *den Hollander* voort te gaan; zij hebben samen een actie gevoerd en een brief opgesteld. Zij richtten zich daarin tegen de Duitse opperbevelhebber; de heer *den Hollander* heeft voor de heer *Ringeling* toen een onderhoud aangevraagd; dezelfde dag, dat dit onderhoud voor hem en voor de heer *den Hollander* was aangekondigd, werd hij ontslagen. In Juni heeft de heer *den Hollander* tegen de Duitsers gezegd: ik doe het niet meer; hij is toen ook weggegaan.

96707—96708 (*Den Hollander*)

De heer *den Hollander* is in Juni naar de Hembrug gegaan. Hij heeft daar het personeel bij elkaar geroepen; er werd nog steeds helemaal niet gewerkt. Hij heeft toen gezegd: Jongens, ik kan het niet meer doen; ik schei er dus mee uit. Hoe het verder moet gaan, weet ik niet; dat moet gij afwachten. Men kon daar niet staan opruien; dat was helemaal niet in de geest van hoe het in den Haag ging. De heer *den Hollander* heeft die mensen echter sterk in de mond gegeven: als ik u was, deed ik hetzelfde en ik ging weg! Merkwaardig was, dat maar twee mensen dat deden, van de 7000! Dat was wel heel opvallend bij zo'n groot personeel. Men kwam de heer *den Hollander* nog die zelfde dag een brief brengen van de zijde van het personeel om te pogen hem van zijn besluit te doen terugkomen. De heer *den Hollander* heeft hier een week over nagedacht. Aan het einde van die week heeft hij aan zijn personeel medegedeeld bereid te zijn op zijn besluit de leiding van het Staatsbedrijf der Artillerie-Inrichtingen neer te leggen, terug te komen. Men heeft zich toen meer op de productie van vredesmateriaal toegelegd.

96711 (*Den Hollander*)

De heer *den Hollander* is begonnen met die 7000 man krachtadig te verminderen, ondanks alles. Hij wist wel, dat het eigenlijk niet juist was die mensen aan de kant te zetten, maar hij heeft zich op het standpunt gesteld, dat, ondanks het ontslagverbod, de capaciteit van de fabriek moest verminderen. Hij heeft toen in een betrekkelijk korte tijd 5000 mensen ontslagen. Onder de ogen van de Duitsers was dat natuurlijk erg moeilijk. Zij wilden die 5000 mensen daar aan het werk houden. Het is niet zo eenvoudig iets te gaan maken, dat men ook moet verkopen; tenslotte moet men ook leven; dat is al die jaren zo geweest; een volk bestaat niet alleen uit helden. Een volk moet ook leven. Dat is bepalend geweest voor de houding van zovelen.

Het aanmaken van die producten voor het zogenaamde bezettingsleger was natuurlijk nonsens. De heer *den Hollander* heeft die niet uit de fabriek kunnen halen. Op de eerste plaats heeft hij de capaciteit aanzienlijk verminderd. Bovendien heeft hij een grote productie van vredesproducten en civiele producten kunnen opzetten. Een deel van die productie is nog over en wordt nog steeds voortgezet. Men heeft het toen voornamelijk op landbouwwerktuigen gericht, maar de heer *den Hollander* heeft nooit geweten, dat dat zo moeilijk was. Het is echter toch vrij goed gegaan.

95430—95432 (*Hirschfeld*)

Er waren in Nederland, zo heeft de heer dr. *H. M. Hirschfeld*, oud-secretaris-generaal van de Departementen van Handel en Nijverheid en van Landbouw en Visserij, verklaard, maar twee munitiefabrieken, nl. de Nederlandse Springstoffenfabriek, die bij zijn weten direct is stilgelegd en in de bezettingstijd niet heeft gewerkt, en de Artillerie-Inrichtingen. Daarover is een zeer grote strijd geweest. Er zijn protesten bij de bezetter over geweest. Een der directeuren van de Artillerie-Inrichtingen, de heer *den Hollander*, heeft ontslag genomen; zijn arbeiders hebben hem met aandrang gevraagd zijn ontslagaanvraag weer ongedaan te maken. Er is op de Artillerie-Inrichtingen op zeer kleine schaal gewerkt. De voltooiing van enige kanonnen is doorgegaan in een aparte afdeling, die toen onder Duitse supervisie stond. Maar de gehele opzet van de Artillerie-Inrichtingen is geweest, daarvan een particulier bedrijf te maken. Toen is de Naamloze Vennootschap Artillerie-Inrichtingen ontstaan. Met de Artillerie-Inrichtingen is het wonder boven wonder goed afgelopen. In Augustus wensten de Duitsers, dat het Stikstofbindingsbedrijf in Limburg en de Mekog in IJmuiden, die kunstmeststoffen vervaardigen, op explosieven zouden overgaan. Daarover heeft de heer *Hirschfeld* besprekingen gehad met de industrie; daarover is uitvoerig bij de Duitsers geprotesteerd en toen van Duitse zijde het dreigement kwam, dat het onder alle omstandigheden moest doorgaan, is de gehele ingenieursstaf van het kunstmeststoffenbedrijf en van de Mekog ondergedoken en de Duitsers zijn niet in staat geweest van kunstmeststoffen op explosieven over te schakelen, ofschoon dit chemisch gesproken een zeer eenvoudige procedure is. De ingenieursstaf van de Mekog en het Stikstofbindingsbedrijf heeft zich zeer goed gedragen. Bij de Duitse inval lag er een voorschrift, dat het Stikstofbindingsbedrijf moest worden opgeblazen. Door de verraderlijke en onverwachte inval heeft men dit niet meer kunnen doen. Toen dat bedrijf er dus nog was, hebben de Nederlanders een afspraak met de Duitsers weten te maken — men heeft zich van Mei 1940 tot Augustus 1944 aan die afspraak gehouden —, dat dit bedrijf uitsluitend kunstmeststoffen zou blijven vervaardigen.

Men heeft in het algemeen aangenomen, dat de gedachtengang, welke in de Aanwijzingen stond, ook voor het bedrijfsleven van toepassing was.

Dit heeft verscheidene keren moeilijkheden met de Duitsers gegeven. Een zeer frappant voorbeeld daarvan was de Nederlandse metaalindustrie, waarbij zich de vraag voordeed of die in het belang van de bezetter mocht werkzaam zijn, voorts de kwestie van de vliegvelden. Ook in de textielindustrie heeft dit probleem zich een enkele keer voorgedaan. Wanneer men deze zaken op een afstand beziet, na bijna 7 tot bijna 12 jaren achteraf, dan moet de heer *Hirschfeld* eigenlijk zeggen, dat de industrie er toch nog op wonderbaarlijke wijze doorheen gekomen is.

Toen de heer *Hirschfeld* na de bezetting met ambtenaren van de Board of Trade in Londen, die zich met dit soort van dingen bezighielden, sprak over hun bevindingen uit de papieren, die zij op de Duitsers hadden buitgemaakt, in verband met het voordeel, dat de Duitsers op industrieel gebied van de bezette landen hadden gemaakt, verklaarden zij, dat er aanwijzingen in die papieren waren, dat wat er tenslotte is uitgekomen voor de Duitsers wel bitter teleurstellend moet zijn geweest.

§ 4. Conclusies

Gelijk in de Inleiding tot dit deel van het verslag werd opgemerkt, heeft de commissie het nuttig geoordeeld om tot goed begrip van de juridische positie van de Regering te Londen enerzijds en van de bevolking in bezet gebied anderzijds o.a. enige deskundigen op het gebied van het volkenrecht aan het woord te laten.

Voor zover de meningen dezer geleerden op sommige punten meer van academische waarde zijn en elkaar ook niet altijd geheel dekken, meent de commissie, dat het niet op haar weg ligt hieruit conclusies te trekken, hoezeer zij het voor het juiste begrip van later in dit Verslag aan de orde komende concrete vraagstukken van Regeringsbeleid van belang acht, dat de deskundigen zulk een grote aandacht aan deze problematiek hebben geschonken.

Voor een beoordeling van het beleid, dat in de volgende hoofdstukken wordt behandeld, kunnen naar aanleiding van de uiteenzettingen der deskundigen twee principes prealabel worden gesteld:

1°. de soevereiniteit van de wettige Regering, ook al mocht deze buitenslands vertoeven, praevaleert boven het feitelijke gezag van de bezetter; de uitgeweken Regering had dus onbetwist de bevoegdheid om aanwijzingen te geven aan de burgers en a fortiori aan de ambtenaren in bezet gebied.

Dit punt behoeft na de eenstemmige verklaringen van de deskundigen geen nadere toelichting.

2°. de rechtmatigheid van het plegen van verzet door de bevolking tegen de bezetter staat, zeker voor zover het de bezetting 1940—1945 betreft, buiten twijfel.

Wat dit tweede punt betreft merkt de commissie op, dat reeds bij de totstandkoming van het Landoorlogreglement in 1899 — in 1907 werd het nauwelijks gewijzigd — Nederland zich heeft aangesloten ¹⁾ bij de opvatting van de Belgische gedelegeerde *Beernaert*, die zich op het standpunt stelde, dat men een agressor geen rechten kan toekennen; dan immers zou men agressie als rechtsbron aanvaarden en zo het recht van de bevolking beperken om zich tegen de bezetter te verzetten.

Zeer verhelderend acht de commissie de vergelijking, welke professor *Verzyl* heeft getrokken met het contrabanderecht: de belligerent moge het recht hebben een neutraal schip, dat contrabande vervoert, te confiskeren, toch is het neutrale schip volkomen gerechtigd te trachten zich aan die confiscatie te onttrekken. Een soortgelijke juridische figuur vormt het recht van verzet: weigert de bevolking zich te onderwerpen aan maatregelen van de bezetter, ook al zijn deze maatregelen krachtens het oorlogsrecht niet ongeoorloofd, dan heeft zij daartoe ten volle het recht en is zij daartoe in vele gevallen zelfs verplicht.

Opmerkelijk acht de commissie ook de mededeling van prof. *van Asbeck* dat onder de schrijvers aan de Angelsaksische kant zeer duidelijk velen het recht van het bezette land op verzet erkennen als een deel van de oorlogvoering, waaraan hun wettige regering blijft deelnemen, hetzij alleen, hetzij met de bondgenoten.

Belangrijk is de consequentie van de boven weergegeven opvattingen; zij laat geen ruimte voor een mogelijk beroep op discrepantie, welke er zou kunnen bestaan tussen het Landoorlogreglement en artikel 102 Wetboek van Strafrecht.

De commissie meent dat de Regering het volste recht had om van Londen uit het verzet te stimuleren — mede door de noodzaak van verweer tegen Duitse schending van het volkenrecht —, ook al wordt het recht van verzet niet uitdrukkelijk in het Landoorlogreglement genoemd.

Er bestaat aanleiding in te gaan op de opmerking van de heer *Gerbrandy*, die meent, dat het Landoorlogreglement eigenlijk geen waarde had in een oorlog met de Duitsers, die alle nationaal en internationaal recht met voeten traden.

De Commissie wil de heer *Gerbrandy* toegeven, dat over het algemeen de bezetter het oorlogsrecht slechts eerbiedigde, voor zover dat in zijn kraam te pas kwam. Met zijn bedoelde uitlating belicht de heer *Gerbrandy* slechts één zijde van het vraagstuk, t.w. of de bevolking gehouden is bepaalde regels in acht te nemen met betrekking tot haar houding tegenover de bezetter; het Landoorlogreglement bedoelt echter geenszins — het is in dit hoofdstuk wel afdoende gebleken — de bezetter bepaalde rechten te geven of om de burgers te verbieden verzet te plegen; het beoogt daarentegen uitsluitend de bevolking een zekere bescherming te geven.

Vast staat, dat met name in de latere jaren van de bezetting, doch ook reeds in 1940, het Landoorlogreglement door de Duitsers veelvuldig met voeten is getreden; dat het desondanks toch nog een zekere waarde heeft behouden, zal uit het vervolg van dit Verslag blijken; nu en dan werd immers namens de bevolking met succes een beroep op het Landoorlogreglement gedaan.

¹⁾ Zie „Conférence Internationale de la Paix” sommaire général, troisième partie, pag. 43.

De commissie heeft de indruk, dat aan de werkelijke betekenis van het Landoorlogreglement in Regeringskring te Londen onvoldoende aandacht is geschonken, dat althans van de mogelijkheid om ambtenaren en bevolking hierover via de radio of anderszins voorlichting te geven, onvoldoende gebruik is gemaakt. Zo had, ook in de tijd dat er nog vrijwel geen verbinding met bezet gebied bestond, de Regering met recht kunnen veronderstellen, dat de kwestie van het „werken voor de vijand” een der moeilijkste problemen voor de bevolking en de bestuursorganen zou vormen. In dit verband wijst de commissie met name op de grote moeilijkheden, welke zijn ontstaan uit de opvattingen van *Oppenheim* over het requisitierecht. De Regering had deze moeilijkheden behoren te voorzien. Zij had b.v. kunnen mededelen aan de bevolking in bezet gebied, dat zij — op het voetspoor van andere kenners van het volkenrecht — *Oppenheim's* interpretatie van het Landoorlogreglement op dit punt niet onderschreef.

De commissie is niet geneigd te concluderen, dat in een moderne oorlog regels als die van het Landoorlogreglement hun zin geheel hebben verloren al heeft de laatste bezetting wel geleerd, dat hun betekenis evenmin moet worden overschat. Zij acht zich ontslagen van de verplichting dieper op dit vraagstuk in te gaan, aangezien zij in zekere zin de wetgever reeds aan haar zijde heeft: bij de wetten van 19 Mei 1954, *Stb.* nrs. 214—218, 235, 246—249, werden immers goedgekeurd de z.g. Rode Kruis-verdragen van Genève, waaronder het Verdrag betreffende de bescherming van burgers in oorlogstijd. Blijkens de toelichting bedoelen deze bepalingen uitdrukkelijk een aanvulling te zijn op het Landoorlogreglement; blijkbaar wordt dus — hetgeen ook uit de verklaringen van de deskundigen is gebleken — nationaal zowel als internationaal nog een zo grote waarde aan het Landoorlogreglement toegekend, dat het zin had de daarin vervatte bepalingen met andere uit te breiden.

Intussen vraagt de commissie zich wel af, of de tijd niet is aanbroken voor een algehele herziening van de van 1899 daterende geschreven regels van bezettingsrecht, die in genen dele rekening konden houden met praktijken, welke in een moderne oorlog plegen te worden toegepast.

II. DE Z.G. „AANWIJZINGEN” VAN 1937; HET „COMMENTAAR OP DE „AANWIJZINGEN” VAN 1943”

§ 1. De tekst der Aanwijzingen

In Mei 1937 heeft de Raad van Ministers vastgesteld de volgende „Aanwijzingen” betreffende de houding, aan te nemen door de bestuursorganen van het Rijk, de provinciën, gemeenten, waterschappen, veenschappen en veenpolders, alsmede door het daarbij in dienst zijnde personeel en door het personeel in dienst bij spoor- en tramwegen in geval van een vijandelijke inval.

I. Algemeen

1. Als *algemene regel* geldt, dat personen, deel uitmakende van bestuursorganen van het Rijk, de provinciën, gemeenten, waterschappen, veenschappen en veenpolders, en het bij die organen in dienst zijnde personeel, alsmede het personeel in dienst bij spoor- en tramwegen, bij een vijandelijke inval ter plaatse behoren te blijven, uiteraard voor zover zij niet ingevolge oproeping door de Nederlandse Regering in militaire dienst moeten komen.

Zij zullen *in het belang der bevolking* er naar streven, dat het bestuur ook onder de gewijzigde omstandigheden zo goed mogelijk zijn taak blijft vervullen.

Bovendien zullen zij, ieder voor zover hij daartoe bevoegd kan worden geacht:

- a. de bevolking voorlichten betreffende de houding, welke deze tegenover de vijand en zijn organen heeft aan te nemen;
- b. de in de regel zware druk, welke aan een bezetting door de vijand is verbonden, zo goed mogelijk naar draagkracht en billijkheid over de bevolking verdelen;
- c. zo nodig als tussenpersoon optreden tussen de vijandelijke militaire autoriteit en de bevolking;
- d. bij de verantwoordelijke instanties krachtig protest aantekenen, wanneer deze instanties zelf, of wel daaraan ondergeschikte organen of personen, handelingen plegen, welke volkenrechtelijk niet geoorloofd zijn.

Ook voor het geval de burgerbevolking, uit vrees voor de gevolgen van een vijandelijke inval, in haar geheel bepaalde gebiedsdelen mocht hebben verlaten, blijven de bestuursorganen op hun post ter bewaking van de, door de bevolking achtergelaten, persoonlijke eigendommen en ter voorlichting van de bezetter omtrent de wettelijke bepalingen en voorschriften van eigen Land.

2. Van de hierboven vermelde algemene regel, dat de bestuursorganen en diensten ook bij een vijandelijke inval hun functiën blijven vervullen, zijn uitgezonderd de personen, wier werkkring van die aard is, dat hun blijven veel meer ten bate van de vijand dan van de eigen bevolking zou zijn, of van wie kan worden verwacht, dat de vijand hun een blijven vervullen van hun functie zal beletten. Deze personen zijn door de betrokken autoriteiten ter zake onderricht.

3. Voor een op goede wijze vervullen van de onder 1 genoemde taak is het nodig, dat de betrokkenen op de hoogte zijn van enkele van de volkenrechtelijke beginselen, welke met betrekking tot de oorlogvoering gelden en in het bijzonder van de rechten en plichten van de vijand in het door hem bezette gebied. Een en ander is hoofdzakelijk geregeld in het „Reglement betreffende de wetten en gebruiken van de oorlog te land” (hier verder afgekort als Reglement), welk reglement de bijlage vormt van het in 1907 gesloten „Verdrag nopens de wetten en gebruiken van de oorlog te land” (*Stbl.* 1910, no. 73, sub 4e.).

II. Vijandelikheden

De strijd met de wapenen is uitsluitend de taak van de militaire macht.

4. Door personen, niet tot de militaire macht behorende, mag, hoe groot en billijk hun verontwaardiging ook moge zijn, geen enkele daad van geweld of tegenweer worden verricht. Doen zij dit wel, dan stellen zij niet slechts zich zelf, doch ook familie, vrienden en landgenoten bloot aan krachtige maatregelen van vergelding. De voordelen, welke de burger door een eigenge-rechtigd optreden zou menen te kunnen bereiken, zinken bijna zonder uitzondering in het niet tegenover de schade en het leed, dat hij zich zelve en vooral anderen daarmede berokkent. Zucht tot zelfbehoud zal de vijand dwingen, desnoods door een schrik-bewind, de bevolking er toe te brengen zich van dergelijke daden te onthouden. Elk beroep op de bepalingen van het volkenrecht zal door de vijand worden afgewezen, zolang de bevolking zelf zich niet overeenkomstig het in de aanhef van dit punt genoemde beginsel gedraagt.

III. *Verhouding van de autoriteiten van het bezettingsleger tot de Nederlandse bestuursorganen in het bezette gebied*

5. Een gebied wordt als bezet beschouwd, wanneer het zich feitelijk bevindt onder het gezag van het vijandelijk leger. Er behoeft dus geen uitdrukkelijke verklaring van de bevelhebber van het bezettingsleger te worden afgewacht om de ontstane nieuwe rechtstoestand aan te geven, al wordt dikwijls in een proclamatie hiervan aan de bevolking mededeling gedaan. Het is evenmin nodig, dat in alle plaatsen bezettingstroepen worden ondergebracht; indien slechts de vijandelijke militaire autoriteit in staat is elk oogenblik zijn wil met geweld door te zetten door het zenden van troepen naar de bewuste plaats, staat die plaats onder de feitelijke macht van de bezetter en zal het plaatselijk bestuur zich aan diens gezag moeten onderwerpen (art. 42 Reglement).

6. Hoewel door de bezetting het feitelijk gezag is overgegaan op de bezetter, blijft niettemin de Nederlandse Regering de wettige overheid. De soevereiniteit blijft bij de Nederlandse Regering berusten, alleen de uitoefening van de soevereiniteit is, zolang de bezetting duurt, feitelijk in handen van de bezetter. Een overgang van de soevereiniteit zelve over het bezette gebied kan eerst intreden bij het einde van de oorlog; voordien is elk besluit tot inlijving, dat de bezetter mocht uitvaardigen, nietig.

De bevolking van het bezette gebied is ook tijdens de bezetting trouw verschuldigd aan de Nederlandse Regering; art. 45 van het Reglement verbiedt de bezetter uitdrukkelijk, de bevolking te dwingen trouw te zweren aan de vijandelijke Mogendheid.

Ieder ingezetene van het bezette gebied, onverschillig of hij ambtenaar is of niet, is ook tijdens de bezetting verplicht, de bevelen van de Nederlandse Regering stipt op te volgen; hij kan zich slechts van die verplichting ontheven achten, voor zover en voor zolang 's vijands optreden hem de nakoming dier verplichting feitelijk onmogelijk maakt.

7. Het Reglement verbiedt voorts moord, plundering of roof, en eist eerbiediging van de eer, de gezinsbanden, de godsdienstige overtuiging en de uitoefening van de erediensden.

8. De vijand, die Nederlands gebied heeft bezet, is volkenrechtelijk verplicht alle maatregelen te nemen, welke in zijn vermogen staan, om voor zoveel mogelijk de openbare orde en het openbare leven te herstellen en te verzekeren, en wel, zoveel slechts enigszins mogelijk is, met eerbiediging van de geldende Nederlandse wetten. Dit geldt voor alle wetten zonder onderscheid. Het geheel of gedeeltelijk buiten werking stellen van bestaande wetten, alsmede het uitvaardigen van nieuwe wettelijke voorschriften door de bezetter is slechts geoorloofd, voor zover dit volstrekt noodzakelijk is.

Aangezien de vijand in het algemeen onbekend is met de Nederlandse wetgeving, is naleving van genoemd volkenrechtelijk voorschrift voor hem onmogelijk zonder de medewerking van de Nederlandse bestuursorganen. Indien deze zich aan die medewerking zouden onttrekken, dan zal daarvan het gevolg zijn, dat de vijand enkele volstrekt noodzakelijke aangelegenheden geheel naar eigen inzicht regelt en daarvoor eigen ambtenaren aanstelt, doch zich overigens van het maatschappelijk leven van de bevolking slechts zóveel aantrekt als nodig is om zijn eigen belangen ten aanzien van de oorlogsvoering veilig te stellen. Het lot der bevolking wordt daardoor zeer veel zwaarder.

9. Ook de ambtenaar, die tijdens de bezetting in functie blijft, kan niet gedwongen worden trouw te zweren of te beloven aan de vijandelijke mogendheid. Het is evenwel niet in strijd met het volkenrecht, indien het vijandelijk bestuur het in functie

blijven van de Nederlandse ambtenaren slechts toestaat op voorwaarde, dat deze zich uitdrukkelijk verbinden zich, zolang zij in functie zijn, te onthouden van elke opzettelijke benadeling van hem, bezetter.

10. Al blijven ook de bestaande wetten van kracht, zo is het duidelijk, dat de vijand de uitvoering van sommige daarvan niet kan dulden, omdat dit op ontoelaatbare wijze in strijd zou zijn met zijn eigen belangen. Het duidelijkst spreekt dit ten aanzien van de Dienstplichtwet: de Nederlandse Regering is ten volle gerechtigd, ook dienstplichtigen uit het bezette gebied in werkelijke dienst op te roepen; de bezetter is uiteraard gerechtigd, het geven van uitvoering aan die oproep te beletten. De vijand zal van de in functie gebleven Nederlandse ambtenaren kunnen eisen, dat deze zich van elke medewerking aan dergelijke maatregelen onthouden.

11. De Nederlandse strafwetten blijven ingevolge art. 43 van het „Reglement” van kracht, evenzo, voor zoveel mogelijk, de te volgen procedure. De rechters zullen met beslistheid weigeren, recht te spreken in naam van een vreemde souverein of van het vijandelijk bestuur; mocht de vijand deze eis willen doorzetten, dan zullen zij hun functie neerleggen.

Er moet op worden gerekend, dat de vijand tal van nieuwe strafbepalingen in het leven zal roepen met het oog op zijn eigen belangen, terwijl de kennisneming van vele vergripen aan de Nederlandse rechter zal worden onttrokken en worden voorbehouden aan de vijandelijke krijgsraad.

12. Het is gewenst op te merken, dat op één punt, ook zonder dat enige uitdrukkelijke bepaling door de vijandelijke militaire autoriteit is uitgevaardigd, ten opzichte van het bezettingsleger een bijzondere rechtstoestand is ingetreden. Elke handeling van overheid of bevolking, gericht tegen de belangen van het bezettingsleger, elke vijandelijke daad m.a.w. zal door de bezetter worden beschouwd als *krijgsverraad* en doet de schuldigen terecht staan voor de vreemde krijgsraad.

De in functie gebleven Nederlandse ambtenaar zal zich van deelneming aan dergelijke handelingen onthouden.

13. De ambtenaren van de Rijks- en van de Provinciale Waterstaat en de besturen en ambtenaren van waterschappen, veenschappen, veenpolders e.d. blijven hun werkzaamheden verrichten. Zij moeten weigeren wijzigingen in de waterstaatkundige toestand te brengen op last van de bezetter, indien kennelijk de bedoeling daarvan is invloed op de krijgsverrichtingen uit te oefenen. Evenmin is het hun geoorloofd aan de vijand inlichtingen over de waterstaatkundige toestand te verschaffen, indien zij slechts het geringste vermoeden hebben, dat die inlichtingen van invloed zouden kunnen zijn op de krijgsverrichtingen.

14. De verordeningen, bepalingen en regelingen, welke ten behoeve van de luchtbescherming zijn vastgesteld, blijven van kracht, voor zover de bezetter hierin geen wijziging brengt. De daarbij betrokkenen zullen indachtig zijn, dat deze maatregelen alleen dienen voor de passieve bescherming der burgerbevolking, al zullen eventuele vijandelijke doelen, die zich ter plaatse bevinden, daarvan ook voordeel ondervinden.

15. Provinciale en gemeentelijke verordeningen, alsmede verordeningen van waterschappen, veenschappen en veenpolders blijven in beginsel van kracht. Mochten ze opheffing, verandering of aanvulling behoeven in verband met de gewijzigde toestand, dan zal de vijandelijke autoriteit bevoegd zijn in geval van volstreekte noodzakelijkheid de nodige verordeningen uit te vaardigen; mocht laatstgenoemde autoriteit naar het oordeel der bestuursorganen de grenzen van volstreekte noodzakelijkheid overschrijden, dan zullen deze organen hun bezwaren tegen deze overschrijding doen kennen, doch hun medewerking bij de uitvoering der te nemen maatregelen niet moeten weigeren, wanneer die gewenst is of van hen geëist wordt.

Ook bij de uitvoering van door de bezetter in het belang van de openbare orde en rust uitgevaardigde politieverordeningen betreffende de prostitutie, het sluitingsuur van café's en dergelijke onderwerpen zullen de Nederlandse autoriteiten hun medewerking moeten verlenen.

16. Naast maatregelen als hierbovengenoemd zullen de autoriteiten van het bezettingsleger vele verordeningen en bepalingen kunnen uitvaardigen in het bijzonder met het oog op de oorlogstoestand, waaronder te rekenen requisitiën in natura, heffing in geld, gebod aan jeugdige personen zich periodiek te melden, censuur op dagbladen, periodieken en brieven, dan wel geheel verbod iets te publiceren. De bestuursorganen zullen hierbij

indachtig zijn, dat de vijand zich ten minste dezelfde rechten zal aanmatigen, die de eigen militaire overheid bezit volgens de wet „Staat van oorlog en van beleg” in gebied, dat in staat van beleg is verklaard. De bevolking zal zich aan deze maatregelen moeten onderwerpen en de overheden zullen daarbij hun medewerking kunnen verlenen, ten einde de uitvoering op de meest zachte en billijke wijze te doen plaats hebben.

IV. *Rechten van de bezetter tegenover personen in het bezette gebied*

17. Art. 52 van het „Reglement” kent aan de vijandelijke autoriteiten in het bezette gebied het recht toe, van de inwoners persoonlijke diensten te eisen, doch alleen zulke diensten, welke strekken ter voorziening in de behoefte van het bezettingsleger en welke *niet* de strekking hebben, dat de inwoners daardoor rechtstreeks deelnemen aan de krijgsverrichtingen tegen hun eigen land.

Bij de regeling van de uitvoering van opgedragen persoonlijke diensten behoren de Nederlandse bestuursorganen als tussenpersoon op te treden en enerzijds bij de vijandelijke bevelhebber op te komen voor de belangen der inwoners, anderzijds zorg te dragen dat de opgedragen werkzaamheden op de meest billijke en minst drukkende wijze over de inwoners worden verdeeld.

Het kan soms moeilijk zijn te beoordelen, wat al of niet als rechtstreekse deelneming aan de krijgsverrichtingen moet worden beschouwd. Daaronder moet zeker worden gerekend, en is dus ongeoorloofd, o.a. het werken in munitiefabrieken, in werkplaatsen voor de vervaardiging van militaire kleding en uitrusting e.d.; het graven van loopgraven, het aanleggen van versterkingen van welke aard ook (waaronder ook te rekenen het maken van versperringen en het doen van opruiming ter verbetering van het schootsveld); het vervoer van troepen of van munitie en in het algemeen van zuiver militair materieel. Daarentegen moet als geoorloofd worden beschouwd het herstellen van wegen, bruggen, gebouwen, transporten van niet-specifiek militaire aard, en dergelijke werkzaamheden, welke geacht kunnen worden in het belang van het maatschappelijk leven van de bevolking te zijn, ook al zou de vijand daarvan mede profiteren voor zijn oorlogvoering. Wanneer echter in bijzondere gevallen dergelijke werkzaamheden worden geëist met nagenoeg uitsluitend militaire bedoelingen (b.v. aanleg van strategische wegen of spoorwegen, die van geen belang zijn voor de burgerbevolking), moeten deze werkzaamheden als ongeoorloofd worden beschouwd.

Geen werkzaamheden mogen worden gevorderd, welke de inwoners aan dood of verwonding door vuur van infanterie, mitrailleurs of artillerie blootstellen. Echter kunnen werkzaamheden ten behoeve van het begraven van doden of het vervoeren van gewonden of zieken, hetzij van vriend of vijand, ook worden geëist in gebieden, welke weliswaar binnen het bereik van het artilleriesvuur, doch buiten het vuur van infanterie en mitrailleurs liggen.

Alle inwoners zonder onderscheid behoren er van doordrongen te zijn, dat het verrichten van ongeoorloofde werkzaamheden een daad is van verraad tegenover hun eigen land, dus moreel verwerpelijk en bovendien strafbaar. De ambtenaren zullen naar beste krachten dit besef levendig houden. Worden dergelijke werkzaamheden geëist, dan zullen de Nederlandse bestuursorganen in het bezette gebied met de meeste nadruk daartegen moeten protesteren, terwijl ieder, die aan die werkzaamheden zou moeten medewerken, dit beslist moet weigeren, wát daarvan ook de gevolgen mogen zijn.

18. In de praktijk van de oorlog is het herhaaldelijk voorgekomen, dat het bezettingsleger aan personen van de bevolking de eis stelt diensten als gids te verrichten. Het is duidelijk, dat de daad van de persoon, die zich als gids of voor andere bovvermelde verboden doeleinden *laat* gebruiken, daarmee niet gerechtvaardigd is. De personen, die daartoe worden opgevorderd, zien zich in werkelijkheid geplaatst tussen de schande en de dood. Als de Nederlandse overheden zich ooit in de noodzakelijkheid geplaatst zien, aan hun landgenoten een raad te geven hoe te dezen opzichte te handelen, dan zij hun raad geen andere dan deze, de vijand op het internationaalrechtelijk ongeoorloofde van zulk een opvordering met nadruk te wijzen, doch in het ergste geval de dood of de kwelling te verkieszen boven het verlenen van hulp aan de vijand.

19. Art. 44 van het Reglement verbiedt uitdrukkelijk ieder oorlogvoerende, de bevolking van een bezet gebied te dwingen

inlichtingen te geven over het leger van zijn tegenpartij of over diens verdedigingsmiddelen.

Nòch geweld, nòch bedreiging met geweld mag de Nederlandse onderdaan er toe bewegen, een dergelijke daad van ver- raad tegenover zijn land te plegen.

Dit voorschrift moet hierbij in de ruimste zin worden opgevat, zodat daaronder worden gerekend alle inlichtingen, welke voor 's vijands oorlogvoering van belang zijn, b.v. de geest in het leger en onder de bevolking, de voorziening met levensmiddelen, met brandstoffen, met materialen, geruchten omtrent voorgenomen operatiën, grootte van geleden verliezen, enz.

20. Als algemene regel geldt, dat de bevolking het recht heeft in haar woningen te blijven wonen, ook al zal zij daarbij herhaaldelijk door de vijand gedwongen worden zich met een minimum aan ruimte te vergenoegen. Echter kan de vijand het recht niet ontzegd worden in bijzondere gevallen de bewoners te dwingen hun woning te ontruimen, indien hij dit voor zijn krijgsverrichtingen noodzakelijk acht, b.v. woningen op het gevechtveld zelf, of woningen, waarin bevelsorganen zijn gevestigd. De bestuursorganen zullen in een dergelijk geval naar vermogen voorzien in de onderbrenging der verdreven bewoners; zij zullen daarbij veelal dienen te handelen naar de aanwijzingen, welke door de autoriteiten van het bezettingsleger worden gegeven.

Verboden is de ontruiming, welke het karakter draagt van een deportatie op enigszins grote schaal, met het doel om te dienen hetzij als straf of als dwangmiddel, hetzij om de bewoners elders werkzaam te stellen.

21. Verboden is ook de bewoners te dwingen zich aan ge- vaar b.v. voor beschieting of bombardement bloot te stellen, in de hoop daardoor de Nederlandse troepen van gewettigde oorlogshandelingen te weerhouden. Een ieder moet er van door- drongen zijn, dat de Nederlandse troepen zich daardoor niet van die handelingen mogen laten weerhouden, hoe hard het hun ook zal vallen.

22. Art. 50 van het „Reglement” bepaalt uitdrukkelijk, dat generlei gemeenschappelijke straf in geld of van andere aard mag worden uitgevaardigd tegen de bevolking op grond van persoonlijke handelingen, waarvoor zij in haar geheel niet als hoofdelijk aansprakelijk kan worden gesteld.

De bestuursorganen zullen met de meeste beslistheid elke onrechtmatig opgelegde collectieve verantwoordelijkheid afwijzen, omdat de vijand daarin een gemakkelijk middel zou vinden om met een minimum aan troepen zijn belangen in het door hem bezette gebied veilig te stellen.

V. *Rechten en plichten met betrekking tot de particuliere eigendom*

23. Particuliere eigendommen kunnen niet worden verbeurd verklaard. Zij kunnen slechts dan worden vernield of in beslag genomen, indien dat vernielen of in beslag nemen door de oorlogsnoodzaak gebiedend wordt gevorderd.

24. De vijandelijke militaire autoriteiten hebben in bezet gebied het recht tot het doen van requisities, d.i. het opeisen van roerende goederen. Deze requisities kunnen niet worden geëist dan ter voorziening in de behoeften van het bezettingsleger; zij moeten in verhouding staan tot de hulpmiddelen van het land en worden slechts met machtiging van de bevelhebber in de bezette plaats gevorderd. De leveringen in natura worden, voor zoveel mogelijk, dadelijk betaald; kan dat niet geschieden, dan worden zij door ontvangbewijzen gestaafd en heeft de betaling der verschuldigde sommen zo spoedig mogelijk plaats.

De gemeentebesturen kunnen bij deze requisities door de vijand een belangrijke taak vervullen; zij zullen vooral hier als tussenpersoon tussen de vijandelijke militaire autoriteit en de bewoners moeten optreden. Hun taak zal vooreerst zijn al hun invloed aan te wenden, opdat het vreemde bestuur zich houde aan de bovenstaande bepalingen; verder zullen zij moeten bewerken, dat de requisities billijk naar draagkracht over de bewoners verdeeld worden. Willen zij hun hier aangeduide taak behoorlijk vervullen, dan zullen zij zonder zich in enig opzicht tot handlangers der vreemde troepen te maken, toch het vertrouwen van de bevelhebbers moeten winnen door eerlijkheid en loyaliteit. Wanneer de bevelhebber de indruk heeft, dat de overheidsorganen eerlijk te werk gaan, zal hij eerder geneigd zijn niet dan in overleg met hen te requireren en met hun aanwijzingen en opgaven rekening te houden, hetgeen zoals vanzelf spreekt voor de bevolking van het hoogste belang is.

Aan de andere kant moeten de overheidsorganen krachtig protesteren, indien de bezetter met zijn requisities te ver gaat; dit behoeft echter nog geen reden te zijn om hun tussenkost bij de requireringen te weigeren; die tussenkost immers blijft niet minder nodig, want juist daardoor kan de bezetter getoond worden, dat hij meer heeft geëist dan gegeven kan worden.

Er mag alleen worden gerequireerd ten behoeve van het bezettingsleger, dus niet ten behoeve van de vloot of van niet op Nederlands grondgebied staande delen van het vijandelijke leger dan wel van 's vijands bondgenoten (zie ook punt 25).

Requisities van de nijverheid (machines en grondstoffen) zijn dus alleen geoorloofd in zoverre de betrokken fabrieken en werkplaatsen in het bezette gebied zelf zijn gelegen en uitsluitend werken ten behoeve van het bezettingsleger.

De requisities mogen slechts geschieden met machtiging van de bevelhebber in de bezette plaats. Dit betekent niet, dat geen enkele requisitie zou mogen plaats hebben, indien daarvoor geen uitdrukkelijke machtiging van die bevelhebber kan worden getoond; wel echter volgt daaruit, dat de bevelhebber te allen tijde verantwoordelijk is voor alle requisities, welke door troepen onder zijn bevel worden verricht.

In het algemeen moeten de overheidspersonen trachten te verkrijgen, dat de requisities op regelmatige wijze plaats vinden. Zij zullen zich daartoe, indien nodig, met de troepenchefs in verbinding moeten stellen en er bij dezen op aandringen, dat de requisities door behoorlijk gemachtigde intendance-officieren en niet door de eerste officier de beste geleid worden.

Vooreerst zal overleg tussen de inheemse overheid en de bevelhebbers van het vreemde leger nodig zijn omtrent de lasten, welke in verband met de hulpmiddelen van de plaats aan de bewoners kunnen worden opgelegd. Het kan nu zijn, dat de requisities rechtstreeks door de militaire bevelhebbers bij de bevolking plaats hebben; het is wenselijk, dat in dat geval de gemeentebestuur aanwijzingen geeft omtrent de wijze, waarop de lasten over de bewoners dienen te worden verdeeld. Is echter de militaire overheid bereid in overleg met de inheemse overheid te handelen, dan zal waarschijnlijk een andere weg worden bewandeld; de militaire overheid zal van de gemeente zelf de levering van zekere hoeveelheden eisen en de gemeente zal een en ander weer moeten requireren van de bewoners.

De gemeentebesturen moeten alles doen wat in hun macht is om te verkrijgen, dat, zo niet contant betaald wordt, dan toch ontvangbewijzen worden afgegeven. Deze bewijzen zijn nodig, opdat later het bedrag der gedane requisities kan worden vastgesteld en de vergoedingen kunnen worden uitbetaald. De bewijzen moeten worden afgegeven, zowel in geval van rechtstreekse requisitie bij de bewoners als bij requisitie door de gemeente zelf. In het laatste geval behoudt de gemeente de bons; zelf geeft ze dan weer bons af aan de bewoners voor het door ieder hunner geleverde. De gemeentebesturen zullen dienen te overwegen of hun middelen hun toestaan de gemeentenaren schadeloos te stellen ook wanneer de bezetter nog geen vergoeding heeft uitbetaald. Bons of requisitiebewijzen moeten alle gegevens vermelden nodig om hoeveelheid en kwaliteit der goederen vast te stellen. De bons, door de vreemde militairen afgegeven, moeten worden ondertekend door een persoon, bevoegd om goederen te requireren (zie boven).

25. Alle vervoermiddelen te land, te water en in de lucht, voorraden wapens en alle soorten van munitie kunnen door de bezetter in beslag worden genomen, zelfs indien zij aan bijzondere personen toebehoren, maar moeten worden teruggegeven. De schadeloosstellingen worden bij de vrede geregeld.

Het doel, dat met de inbeslagneming wordt beoogd, zal niet slechts zijn deze vervoermiddelen, wapens en munitie aan de beschikking van ieder ander te onttrekken, maar ook om dezelve voor eigen kriegsverrichtingen aan te wenden. Opmerking verdient echter, dat de bezetter het recht mist zich de in beslag genomen goederen definitief toe te eigenen; hij mag ze niet als zijn eigendom beschouwen, dus b.v. ook niet verkopen. Wel kunnen deze goederen worden vernield, indien de bezetter dit nodig oordeelt om te voorkomen, dat zij in handen van zijn tegenstander vallen.

VI. *Rechten en plichten met betrekking tot eigendommen van de Staat en van publiekrechtelijke lichamen*

26. De vijand mag in het bezette gebied in bezit nemen alle roerende staatseigendommen, welke van zodanige aard zijn, dat zij voor de kriegsverrichting kunnen dienen. Hieronder vallen

het gerede geld, de fondsen en de invorderbare waarden, de wapendepots, de vervoermiddelen, de magazijnen en voorraden van oorlogsbehoefden enz., alle voor zover behorende aan de Staat. Deze vormen de zogenaamde wettige buit.

27. De bezetter is bevoegd om ten aanzien van arsenalen, kazernes, kanalen, enz., kortom ten aanzien van alles wat direct met de krijgsverrichtingen in verband kan staan, te handelen zoals zijn belang meebrengt.

Ten opzichte van de andere openbare gebouwen, onroerende eigendommen, bossen en landbouwondernemingen, toebehorende aan de Staat, mag de bezetter zich slechts beschouwen als beheerder en vruchtgebruiker. Hij moet het grondkapitaal dier eigendommen in stand houden en die beheren overeenkomstig de regelen van het vruchtgebruik.

28. De eigendommen der gemeenten, die der inrichtingen gewijd aan openbare erediensten, aan weldadigheid en aan het onderwijs, aan de kunsten en wetenschappen, ook al behoren deze aan de Staat, moeten worden behandeld op gelijke voet als particulier eigendom.

Alle inbeslagnemingen, opzettelijke vernieling of beschadiging van dergelijke inrichtingen, van geschiedkundige monumenten, van werken van kunst of wetenschap is verboden. Daartegen zal moeten worden geprotesteerd.

Aan het bezettingsleger zal de bevoegdheid niet ontzegd kunnen worden, deze genoemde eigendommen, indien het volstrekt nodig is, voor militaire of bestuursdoeleinden in gebruik te nemen.

Voor zover het niet-Staatseigendom betreft, kan zulks slechts langs de weg van requisitie — tegen schadevergoeding — geschieden.

VII. *Belastingen en contributies*

29. Indien de bezetter in het bezette grondgebied de belastingen, rechten en tollens heft, ten bate van de Staat vastgesteld, doet hij dit zoveel mogelijk volgens de geldende regelen voor de grondslagen en de verdeling, en daaruit vloeit voor hem de verplichting voort, om te voorzien in de kosten van het bestuur van het bezette gebied in dezelfde mate als de wettelijke Regering daartoe verplicht was.

Het is in de oorlog gebruikelijk, dat de bezetter aan de bevolking van het bezette gebied de betaling oplegt van buitengewone lasten in geld; men spreekt hier, in tegenstelling tot de gewone belastingen, van buitengewone heffingen of contributies. Zij kunnen slechts geëist worden om de bezetter in staat te stellen te voorzien in de buitengewone onkosten, welke het bestuur des lands vereist, of om te voorzien in de behoeften van het bezettingsleger.

Deze contributies mogen niet het doel hebben de kas van het vreemde land te stijven (voorlopige oorlogsschattingen); evenmin is het de bedoeling de kosten, welke nodig zijn ter voorziening in de behoeften van het bezettingsleger ten laste van de inwoners des lands te brengen. Indien het echter in verband met de krijgsverrichtingen onmogelijk is, de voorziening op normale wijze van het eigen land uit te doen plaats hebben, dan neemt de bezetter zijn toevlucht tot requisities. In dit geval kan de vreemde autoriteit buitengewone heffingen gelasten om uit de opbrengst daarvan de gerequireerde goederen contant te kunnen betalen. Gevolg daarvan is, dat de lasten niet drukken alleen op hen, die toevallig in het bezit zijn der benodigde goederen, maar regelmatig over de ingezetenen verdeeld worden.

Geen heffing geschiedt, dan krachtens een schriftelijk bevel en onder verantwoordelijkheid van een bevelvoerend generaal. In de regel zal de heffing niet rechtstreeks door de bezetter van de ingezetenen zelf geschieden, maar zal aan de gemeente het opbrengen van een bepaalde geldsom worden gelast; het gemeentebestuur zal zich alsdan voor de noodzakelijkheid geplaatst zien, het vereiste geld bijeen te brengen op de wijze, die het geschiktst voorkomt. Dit zal b.v. kunnen geschieden door een lening of door een buitengewone omslag over de ingezetenen; wellicht zal een lening aangegaan worden en het geld tot aflossing der lening en tot rentebetaling door verhoging der belastingen worden gevonden.

De gemeentebesturen zullen het mogelijke moeten doen om te waken, dat niet meer geëist wordt dan de gemeente naar redelijkheid kan opbrengen, en dat de verdeling over de inwoners zoveel mogelijk naar draagkracht geschiedt. Medewerking van die besturen en van de ambtenaren der belasting is daartoe noodzakelijk.

VIII. *Indienen van reclames en klachten*

30. Ingeval een deel van ons land door vreemde troepen zou worden bezet, bestaat de mogelijkheid, dat een vertegenwoordiger van een neutrale mogendheid, die de bescherming der Nederlandse onderdanen in het door de vijand bezette gebied op zich heeft genomen, aanwezig is in de standplaats van de militaire of burgerlijke autoriteit, die het bestuur over het bezette gebied uitoefent of althans bereikbaar is. Deze diplomatieke vertegenwoordiger is dan belast met de behartiging van de belangen van de bewoners van het bezette gebied. Overheden en particuliere personen kunnen zich tot hem wenden, indien zij vermenen, dat de bezetter zijn macht overschrijdt of zich niet houdt aan de bepalingen van de betrokken verdragen, dan wel om andere klachten in te dienen de bezetting betreffende.

IX. *Richtsnoer voor de door ambtenaren te volgen gedragslijn*

31. In het door de vijand bezet gebied zijn de Nederlandse ambtenaren volkenrechtelijk niet verplicht hun functies te blijven uitoefenen. Wel zijn zij onder deze omstandigheden gehouden, aan de bevelen van de Nederlandse Regering zoveel als doenlijk is gevolg te geven. Bij de uitvoering van hun taak, in het bijzonder voor zover deze rechtstreeks verband houdt met de hierbovenvermelde bepalingen, zullen zij ieder ogenblik kunnen komen te staan voor ernstige moeilijkheden, waarin zij zelfstandig en dikwijls onmiddellijk moeten beslissen; daarbij zullen zij handelen naar de volgende beginselen.

De reden, dat ambtenaren in functie blijven, is deze, dat dit in het belang is van de bevolking; het nadeel, dat zij daardoor mede het belang van de bezetter dienen, is in het algemeen geringer dan het grotere nadeel, dat voor de bevolking zou voortvloeien uit het niet meer functionneren van het eigen bestuursapparaat. Indien echter de ambtenaar, door in functie te blijven, zodanige diensten aan de vijand zou bewijzen, dat deze groter kunnen worden geacht dan het nut, dat voor de bevolking aan zijn aanblijven is verbonden, dan zal hij zijn post moeten verlaten.

Voor zover het spoorwegpersoneel niet van zijn Directie — ingevolge aanwijzingen van de Directeur van de Etappen- en Verkeersdienst — opdracht heeft ontvangen zijn post te verlaten, zal dit personeel aanvankelijk in dienst blijven. Het zal echter hardnekkig moeten weigeren, troepen, munitie of oorlogsmateriaal van de vijand te vervoeren.

Rechterlijke organen zullen zo lang mogelijk in functie blijven; zij zullen echter hun werkzaamheden staken, indien de vijand hen mocht willen dwingen recht te spreken in naam van een andere soeverein.

Ambtenaren van de Rijks- en van de Provinciale Waterstaat en ambtenaren in dienst bij waterschappen, veenschappen en veenpolders, zullen hun medewerking moeten weigeren en desnoods hun post moeten verlaten, indien hun blijkt, dat de vijand mede dank zij hun werkzaamheden, het water aanwendt ten nadele van de Nederlandse krijgsvruchtelingen.

Gemeenteambtenaren zullen hun medewerking moeten weigeren en desnoods hun post moeten verlaten, indien de vijand hun werkzaamheden opdraagt, die klaarblijkelijk de bedoeling hebben, zijn oorlogvoering te begunstigen, ook al zouden die werkzaamheden overigens tot de normale taak van de betrokken ambtenaren behoren. Men denke hierbij b.v. aan het verzamelen van gegevens betreffende personen in het bezette gebied, die in de termen vallen om door de Nederlandse Regering in werkelijke dienst te worden opgeroepen.

In het algemeen kan worden gezegd, dat ambtenaren hun taak moeten neerleggen, wanneer het hun door de vijandelijke autoriteit onmogelijk wordt gemaakt die taak te blijven vervullen in het belang van de eigen bevolking en op een wijze, die verenigbaar is met de trouw aan het eigen land.

§ 2. *De Aanwijzingen en het volkenrecht*

Naar mr. *G. E. Mathon*, administrateur bij het Ministerie van Oorlog, heeft medegedeeld, hebben de opstellers van de Aanwijzingen altijd geredeneerd: wij moeten aannemen, dat Duitsland ons land bezet en dat de Duitsers het bezettingsrecht kennen. Zij kenden het ook en er moest op gerekend worden, dat zij het tot de laatste letter zouden uitbuiten, misschien het wel hier en daar zouden overtreden, maar dat het op zó grote schaal zou worden overtreden en dat zo ernstige misdrijven zouden worden gepleegd, heeft men niet voorzien.

Er is door vele critici gezegd: „Gij hebt dat nu bekeken en zo opgesteld, gij hebt het uitgewerkt in paragrafen, alsof het een soort hand-

leiding is voor belastingambtenaren of inspecteurs van de volksgezondheid, alsof het nooit kan mislopen; maar als de Duitsers zich niet houden aan het Landoorlogreglement en andere punten van het internationale recht en ook niet aan de beginselen van humaniteit, moet gij het toch met ons eens zijn, dat ook het burgerlijk bestuur en de bevolking hieraan niet meer gebonden zijn. Dit is een soort tweezijdig contract."

Dit boekwerkje „Aanwijzingen" was echter een eenzijdige regeling van de Nederlandse Regering aan de burgerlijke besturen en de bevolking. De conventie, waartoe het Landoorlogreglement behoorde, is een multilateraal verdrag geweest; dat was een meerzijdige regeling. De bevoegdheden, die daaruit voortvloeiden voor de bezetter, zijn ook tevoren geaccepteerd door iedere Mogendheid, die bezet kon worden. In zoverre kan men zeggen, dat het tweezijdig is aanvaard. Maar de wijze, waarop het werd uitgevoerd, is nooit tweezijdig geaccepteerd. Niettemin, zo heeft men gezegd, al wordt het slecht en gemeen uitgevoerd of op grote schaal overtreden, Nederland blijft aan het Landoorlogreglement gebonden.

83272 (*François*)

Er waren enkele punten onder de Aanwijzingen, aldus de heer *François*, waarvan men vóór het uitbreken van de oorlog wist, dat zij nog eens moesten worden herzien. Zo staat in de 3de alinea van punt 31: „Voor zover het spoorwegpersoneel niet van zijn Directie — ingevolge aanwijzingen van de Directeur van de Etappen- en Verkeersdienst — opdracht heeft ontvangen zijn post te verlaten, zal dit personeel aanvankelijk in dienst blijven". Daarna komt de zin: „Het zal echter hardnekkig moet weigeren, troepen, munitie of oorlogsmateriaal van de vijand te vervoeren". Stel, dat elke machinist en elke treinconducteur hardnekkig had moeten weigeren een trein te bedienen, waarin oorlogsmateriaal werd vervoerd. Men vond toen reeds op Buitenlandse Zaken, dat het te ver ging dergelijke eisen te stellen.

83271 (*François*)

De heer *François* vindt ook achteraf bezien de Aanwijzingen helemaal niet zo slecht; zij geven de stand van het toenmalige volkenrecht vrij juist weer. Hij ziet niet in, dat men voor alle mogelijke categorieën van ambtenaren, hogere en lagere, andere aanwijzingen had moeten geven.

83286 (*François*)

De heer *François* vond de Aanwijzingen echter op sommige punten te stringent. Zo vindt hij b.v. wat in de Aanwijzingen wordt gezegd over de kwestie, wat al of niet als rechtstreekse deelneming aan de krijgsverrichtingen moet worden beschouwd, niet zeer gelukkig. Er wordt onder gerekend het werk in munitiefabrieken en in werkplaatsen voor de vervaardiging van militaire kleding en uitrusting, het graven van loopgraven, het aanleggen van versterkingen van welke aard ook, waaronder ook te rekenen het maken van versperringen en het doen van opruiming en verbeteringen van het schootsveld.

83273 (*François*)

Op zich zelf kan de heer *François* volkomen begrijpen, dat dergelijke instructies worden gegeven, en volgens zijn theorie heeft de Regering daartoe ook het volste recht. Echter, zoals deze Aanwijzingen nu waren vervat, was het gesteld, alsof men hiermede bleef binnen het kader van het Landoorlogreglement. En dat was zeer twijfelachtig. Men kreeg toen de grote controverse, die gedurende de gehele oorlog bleef bestaan van de „military operations" en „preparations", met het geweldige gezag van *Oppenheim* tegen de in de Aanwijzingen gegeven interpretatie. Het is de vraag, of men verstandig heeft gedaan dit standpunt in te nemen. De heer *François* weet niet meer of dit ook een van de punten is geweest, waartegen Buitenlandse Zaken indertijd bezwaren maakte.

83788—83793 (*van Asbeck*)

Prof. *van Asbeck* is van mening, dat door de Aanwijzingen van 1937 heen terecht de rode draad loopt, dat de belangen van de bevolking zolang mogelijk door de eigen ambtenaren moeten worden behartigd. Het zijn dan ook voorschriften aan de ambtenaren, geen voorschriften aan de bevolking.

Toen de Regering in 1937 deze Aanwijzingen opstelde, kon zij er misschien wel enig vermoeden van hebben hoe een bezetting in haar werk zou gaan, wat betreft Jodenvervolging e.d., maar de heer *van Asbeck* weet niet, of men zich in de verste verte maar kon voorstellen tot welke extremiteiten deze bezetting zou voeren. Dat begint al in Juli 1940 met de gele luchtbeschermingskaarten; degenen, die deelnamen aan de dienst van de luchtbescherming, kregen een gele kaart thuis, waarop ze moesten mededelen, of ze van arische afstamming waren. Dat leek zo onschuldig; dat was een typisch Duitse methode, het onschuldig beginnen met iets, dat eigenlijk niets nieuws inhield. De helderzienden hebben toch dadelijk geweten, wat dit inhield. In Augustus 1940 kwam het verbod van ritueel slachten. Dat was nu niet om zich erg over op te winden, maar de betekenis in de reeks van maatregelen kan niet miskend worden. Maar de toestand werd natuurlijk dreigend, toen in September 1940 artikel 5 van de Grondwet, houdende de benoembaarheid van ieder Nederlander tot elke landsbetrekking, opzij werd gezet.

Men heeft wel ondervonden, dat het heel moeilijk is algemene richtlijnen te geven. Wat voor de een nog net kon, was voor de ander bepaald ongeoorloofd. Wat voor de een laakbaar was, kon door de ander nog worden verdedigd.

Men moet onderscheiden tussen de uiteenlopende betekenis van verschillende groepen ambtenaren. De gehele positie van ambtenaren van voedselvoorziening en ambtenaren van de waterstaat was een geheel andere dan die van ambtenaren van Sociale Zaken e.d. De voedselvoorziening en de waterstaat behartigden de meest elementaire belangen van de bevolking.

De heer *van Asbeck* gelooft wel, dat de Aanwijzingen, die men thans zou maken, er anders zouden uitzien. Doch het is een bijna onmogelijke taak tevoren voor een bezetting, waarvan men nog niet weet hoe die in haar werk zal gaan, algemene richtlijnen op te stellen, die iets meer doen dan de bepalingen van het Landoorlogreglement reproduceren. Eigenlijk kwam iedere groep ambtenaren telkens weer op andere wijze voor de vraag te staan: Kunnen we dit nu doen of moeten wij weggaan?

83798—83801 (*van Asbeck*)

Een van onze rechterlijke colleges, zo vervolgt de heer *van Asbeck*, waarschuwt, dat de Aanwijzingen met grote voorzichtigheid moeten worden gehanteerd. Ze zijn lang tevoren opgesteld en men heeft zich niet kunnen realiseren, wat die bezetting zou zijn en voor ons zou meebrengen. Men heeft zich niet gerealiseerd in wat voor een ontzettende noodtoestand wij zouden kunnen komen te verkeren, waarin het voor iedere burger van geval op geval een nieuw vraagstuk was, waar hij voor zijn eigen verantwoordelijkheid en geweten een antwoord op moest vinden. Onze Regering heeft zich niet tevoren kunnen indenken, dat een dergelijke flagrante schending van het Landoorlogreglement zou plaats vinden.

Deze Aanwijzingen zelf gaan er vanuit, dat het zal zijn een militaire bezetting. Een regering, die voor haar gehele ambtenarenkorps een stel Aanwijzingen geeft, stelt zich zelf eigenlijk voor een onmogelijke taak. Voorts is er het zoëven aangeduide verschil in de functies van de ambtenaren en de importantie van hun functie voor het eigen volk en voor de bezetter. Zou men bovendien onderscheid maken tussen de verschillende vormen, die de bezetting zou kunnen aannemen, dan zouden de Aanwijzingen langzamerhand een boek worden. Dan zou de ambtenaar helemaal niet meer weten, waaraan hij zich heeft te houden.

82260—82261 (*Verzijl*)

Prof. *Verzijl* vindt de Aanwijzingen in het algemeen niet kwaad, maar het is jammer, dat er enkele punten in waren, die helaas aan allerlei functionarissen houvast hebben gegeven om maar te blijven zitten. Er zijn enkele tirades in die oorspronkelijke Aanwijzingen, die voet gaven aan de opvatting: „Wij moeten onder de gegeven omstandigheden eigenlijk tot elke prijs blijven zitten.” De formulering was voor het geval van deze Duitse bezetting en haar methode ongelukkig.

Dit speelt b.v. bij de uitvoering van punt 31, tweede alinea. Volgens dit richtsnoer moest de reden, waarom ambtenaren in functie bleven, deze zijn, dat dit in het belang was van de bevolking. Het nadeel, dat zij daardoor mede het belang van de bezetter dienden, werd in het algemeen geringer geacht dan het grotere nadeel, dat voor de bevolking zou voortvloeien uit het niet meer functioneren van het eigen bestuursapparaat. Als men dat echter ook gaat toepassen op situaties als deze, dat men als (waarnemend) secretaris-generaal van Sociale Zaken of als politiechef mee moet gaan helpen Nederlandse arbeidskrachten of Joden naar het vijandelijk land te vervoeren, omdat, wanneer men zelf aftreedt, er misschien nog veel meer daarheen zouden gaan, overschrijdt men de grenzen van het geoorloofde verre. Zo is het eigenlijk gebeurd. Vele ambtenaren hebben zich aan deze bepaling vastgeklampt om de schijn te redden, met de bewering, dat door hun aanblijven de situatie nog altijd minder ongunstig zou zijn dan wanneer zij weggingen, daarbij over het hoofd ziende, dat de instructie ook vermeldde, dat zij hun post moesten verlaten, als zij, door in functie te blijven, aan de vijand grotere diensten zouden bewijzen dan het nut, dat hun aanblijven zou bieden.

82850—82853 (*van Eck*)

Naar de mening van prof. *van Eck* kan men het vraagstuk van de Aanwijzingen in twee vragen splitsen en dan doet zich vooreerst deze vraag voor: in hoeverre excuseerde het volgen van die Aanwijzingen eventuele gedragingen, en de tweede vraag is in hoeverre de Aanwijzingen een verplichting inhielden.

Vooreerst dus de vraag: hielden zij een excuus in? Veronderstel, dat de Aanwijzingen inhielden, dat men dat en dat mocht doen en dat men naderhand bepaalde mensen, die op grond van die Aanwijzingen hebben gehandeld, verwijt, dat zij door hun gedrag de vijand hulp hebben verleend. Men moet dan onderscheid maken tussen burgers en ambtenaren. Voor de burgers hebben aanwijzingen van de Regering geen ander effect gehad, althans niet in 1937, dan aanwijzingen van goedwillende en verstandige mensen. De heer *van*

Eck ziet niet in, waarop in 1937 de bevoegdheid van de Regering zou berusten om bindende aanwijzingen te geven. Wanneer de Regering dus gezegd heeft: dat moogt ge doen, terwijl die aanwijzing materieel fout zou zijn, dan is de burger op die grond niet gerechtigd dat te doen. Men kan wel zeggen, dat, als hij te goeder trouw daarop afgaat, schuld afwezig zal zijn, maar rechtmatig wordt daardoor zijn gedrag daardoor zonder meer niet.

Ten aanzien van de ambtenaren wordt dit anders; dan kunnen de Aanwijzingen een bevel inhouden; en in dat geval kan zelfs, wanneer die Aanwijzing dan materieel fout is — indien de Aanwijzing binnen de grenzen van de regeringsbevoegdheid is gegeven —, de ambtenaar, die dat bevel heeft opgevolgd, naderhand zeggen: Door mijn gedrag moge ik misschien de vijand hulp hebben verleend, maar ik beroep mij eenvoudig op het ambtelijk bevel, dus op artikel 43, lid 2, van het Wetboek van Strafrecht. In zulk een geval hebben de Aanwijzingen inderdaad juridisch een excuserende werking, die de onrechtmatigheid van het gedrag opheft.

Dat is de eerste zijde van het vraagstuk. De tweede zijde is, in hoeverre die Aanwijzingen een plicht inhielden en dus het beroep op excuus uitsloten. Er zijn nl. aanwijzingen geweest, waarbij de Regering heeft gezegd: dat en dat moogt gij niet doen, gij moogt niet aan de graafwerken meedoen en dergelijke. Wat de burgers betreft, had de regering vóór de oorlog geen enkele bevoegdheid om strafnormen te creëren, zelfs krachtens het staatsnoodrecht gedurende de oorlog kon zulks alleen geschieden bij Koninklijk besluit; doch Aanwijzingen bij Koninklijk besluit zijn de heer *van Eck* niet bekend. Voor zover de Aanwijzingen de bestaande strafnormen juist interpreterden, hadden ze voor het schuldelement wel deze betekenis, dat men zich niet zo spoedig op een excuseerbare dwaling kon beroepen: doch in dit verband wil de heer *van Eck* opmerken, dat hij de Regering dikwijls ten aanzien van bepaalde daden tot zulk een uitleg niet competent achtte, omdat zij de feitelijke verhoudingen eenvoudig niet kende. Doch wat de vraag betreft, of het niet nakomen van de Aanwijzingen een strafbaar feit opleverde: de bevoegdheid om strafnormen te geven had de Regering in deze informele vorm absoluut niet. Wanneer de Regering dus zegt, dat men aan het graafwerk niet mocht meedoen, was noch de burger, die er na rijp overleg een andere interpretatie op na hield, en is noch de rechter achteraf bij de berechting aan deze Aanwijzing ook maar enigszins gebonden. Normenscheppend waren de Aanwijzingen voor de burgers zeker niet. En naar de mening van de heer *van Eck* geldt hetzelfde ten aanzien van de ambtenaren. De Regering kon aan de ambtenaren wel bepaalde bevelen geven, maar kon ook voor hen door Aanwijzingen geen strafnormen scheppen. Strafnormen staan in de strafwet of ontstonden ten tijde van het staatsnoodrecht door een Koninklijk besluit. Wat de Regering wel kon doen ten opzichte van de ambtenaren, als zij een bevel gaf, was het creëren van bepaalde ambtsplichten, doch of schending daarvan een strafbaar feit uitmaakt, wordt niet bepaald door de Aanwijzingen, doch alleen door de strafwet. Dat acht de heer *van Eck* de betekenis van de Aanwijzingen.

§ 3. Het ontstaan van de Aanwijzingen

85302 (*Mathon*)

Na de machtsovername door *Hitler* in Duitsland in 1933 — aldus de heer *Mathon* — heeft men bij zijn Ministerie, bij de Generale Staf en bij andere Ministeries wel overwogen, dat er rekening moest worden gehouden met de mogelijkheid van een bezetting van Nederland en met name een bezetting door Duitsland. Het Landoorlogreglement (L.O.R.) en de gehele materie, welke een bezetting betrof, was nog niet of maar zeer schaars bekeken; men kwam daar eigenlijk nooit aan toe. Het gold zelfs een tijdje als defaitistisch om er rekening mede te houden. Naderhand heeft zich het inzicht baangebrosen, dat men wel degelijk met een bezetting rekening moest houden en dat niet alleen de maatregelen onder de ogen moesten worden gezien ten aanzien van het leger (het ontslaan van alle krijgsgevangenen en wat dies meer zij), maar dat ook wel degelijk in de beschouwingen moesten worden betrokken de gevolgen, die de burgerlijke besturen zouden ondervinden van die bezetting.

Dit inzicht is langzamerhand uitgegroeid tot een overleg. Als gevolg van dit overleg tussen vele Ministers zijn de Ministers van Binnenlandse Zaken, van Buitenlandse Zaken en van Defensie er toe gekomen door een commissie een soort van handleiding of aanwijzing voor de burgerlijke bevolking en de burgerlijke besturen, welke in acht genomen zou moeten worden in geval van een daadwerkelijke en ook van een langdurige bezetting, te doen opmaken. Van de commissie hebben, behalve de heer *Mathon*, deel uitgemaakt prof. *François* van Buitenlandse Zaken, de toenmalige kapitein *Sas* en verder de heer *Pieters*, toenmaals commies bij Binnenlandse Zaken, die eigenlijk speciaal was aangewezen om na te gaan, welke rol

men toedacht aan de burgemeesters. De commissie is een maand of drie, vier geregeld bijeengekomen. Het moet omstreeks 1936 of 1937 zijn geweest. Toen het plan klaar was, is het langs de verschillende Ministeries gegaan en in de Ministerraad gekomen; er is nog wat aan geschaafd, maar niet veel; voor zover de heer *Mathon* zich herinnert, is het ontwerp vrijwel ongewijzigd door de Ministerraad goedgekeurd.

85306 (*Mathon*)

Bij de voorbereiding van de Aanwijzingen is natuurlijk ook bestudeerd de situatie, waarin de Belgische bevolking is gekomen tijdens de oorlog 1914—1918, en verder zijn er enige voorstudies gemaakt, maar — zoals ook nu — was er niet veel tijd voor voorstudies. Men heeft volstaan met te maken een grootste gemene deler, die voor alle ambtenaren opging naar de mate van hun vaderlandse plicht, hun eer en geweten en het volkenrecht. Het rapport is daarom juist naar de Ministerraad gezonden en langs alle Ministeries rondgestuurd, om hen nog in de gelegenheid te stellen afzonderlijke aanwijzingen uit te lokken of uit te geven voor die van hun ambtenaren, van wie zij meenden, dat zij een zeer speciale taak hadden.

Er zijn nog wel o.m. afzonderlijke aanwijzingen overwogen voor de politie-ambtenaren. Want de politie, die werkelijk in dienst van de bezetter wordt gesteld om mensen achterna te jagen, om, zoals later is gebleken, onschuldige Joden op te halen, komt in een veel moeilijker positie. De redacteuren hebben gezegd (dat was hun regel): de bezetter is verantwoordelijk en doet het, de ambtenaar moet het uitvoeren, zelfs als het onwettig is, tenzij hij meent, dat het over de schreef gaat en tenzij hij van de Londense Regering aanwijzingen krijgt. Hier was het natuurlijk zeer moeilijk. Als tegen een commissaris van politie gezegd wordt: „Daar zitten zoveel Joden; zet hen op het Malieveld en laat hen doodschieten”, spreekt het vanzelf, dat hij het weigert.

85308—85309 (*Mathon*)

Men heeft wel voorzien, dat die ambtenaren in een zeer uitzonderlijk moeilijke positie zouden komen. Artsen misschien ook. Over waterstaatkundige ambtenaren is extra gesproken; ook over alles, wat de waterstaatkundige toestand betreft, dus niet alleen over wat direct op de militaire toestand van het land invloed heeft. Maar het is aan de afzonderlijke Ministers (van Justitie of van Waterstaat of van beide of van wie dan ook) overgelaten, deze algemene normen aan te vullen.

85311 (*Mathon*)

Het is de heer *Mathon* niet bekend of in speciale gevallen die aanvulling nog heeft plaats gehad. Ook zijn de heer *Mathon* geen voorschriften bekend, die men kan beschouwen als een nadere uitwerking van de Aanwijzingen.

83267—83268 (*François*)

De heer *François* heeft daarentegen verklaard, dat hij geen directe bemoeienis met de vaststelling van de Aanwijzingen heeft gehad. Hij herinnert zich wel, dat hij ze in ontwerp heeft gezien en dat er naar aanleiding van een opmerking van hem een punt is veranderd; het betrof de aard van het gezag van de bezetter. Aangezien alle stukken zijn vernietigd, is op het Ministerie van Buitenlandse Zaken met geen mogelijkheid meer na te gaan hoe het daarna is gelopen.

Later, nog vóór de oorlog, zijn de Aanwijzingen nog eens op Buitenlandse Zaken bekeken, omdat men er toen op enkele punten bezwaren tegen had. Men zei: er moest eigenlijk eens een herziening van die Aanwijzingen worden ontworpen; die herziening is werkelijk ter hand genomen. Als de heer *François* zich goed herinnert, heeft die herziening het Departement ook verlaten en is zij bij het Departement van Defensie binnengekomen, maar toen is de oorlog tussen beide gekomen. Over welke punten nu precies die herziening liep, weet de heer *François* niet. Van één punt weet hij echter zeker, dat men vond, dat de Aanwijzingen te ver gingen. Het ging over de spoorwegen.¹⁾

¹⁾ Zie hierna Hoofdstuk VII.

97169 (*Oud*)

Prof. mr. *P. J. Oud*, Minister van Financiën van 1933 tot 1937, herinnert zich, dat de kwestie van de Aanwijzingen het eerst in 1934 of 1935 aan de orde is geweest. Toen waren er heren, die bezwaren hadden, en heeft Minister-President *Colijn* gezegd: dan doen wij het een volgende keer. Het wonderlijke is, dat de heer *Oud* dacht, dat die Aanwijzingen eigenlijk van het volgende Kabinet waren uitgegaan, maar het is hem gebleken, dat dit niet het geval is.

97171 (*Oud*)

De heer *Oud* heeft de indruk, dat zij door de Ministerraad zonder veel discussie zijn vastgesteld. Als er een breedvoerige discussie had plaats gehad, zou hij het zich wel herinneren.

98469—98472 (*van Schaik*)

Mr. *J. R. H. van Schaik*, oud-Minister van Justitie, herinnert zich er niets van hoe de Aanwijzingen van 1937 tot stand zijn gekomen. Als Minister van Justitie was hij, voor zover hij zich herinnert, er niet bij betrokken.

Het enige, dat zeker is, is, dat hij op een gegeven moment dat reglement toegestuurd kreeg. Het gold een materie, waarvoor hij zich

1) Bijlage 4.

2) Bijlage 5.

99007—99008 (*Gelissen*)

97529—97530 (*Gerbrandy*)

97532 (*Gerbrandy*)

97534 (*Gerbrandy*)

98898 (*Gerbrandy*)

97559 (*Gerbrandy*)

98044 (*Albarda*)

98046 (*Albarda*)

98060 (*Albarda*)

destijds niet buitengewoon interesseerde. De heer *van Schaik* herinnert zich ook niet, dat er een bespreking over heeft plaats gehad. Vermoedelijk heeft hij het stuk pas gekregen tegen de tijd, dat er oorlogsdreiging kwam.

Jhr. mr. *A. C. D. de Graeff*, oud-Minister van Buitenlandse Zaken, heeft geen herinnering aan het tot stand komen van de Aanwijzingen. Hij heeft per brief van 22 Februari 1955 ¹⁾ aan de Commissie medegedeeld, een groot deel van Mei 1937 te Genève vertoefd te hebben in verband met vergaderingen van de Volkenbond.

Blijkens een brief van mr. *J. A. de Wilde*, oud-Minister van Binnenlandse Zaken, van 16 Februari 1955 ²⁾ is er bij de behandeling van de Aanwijzingen in de Ministerraad niet veel verschil van mening geweest. Hij kan zich zelfs niet herinneren, dat er een enigszins belangrijke discussie heeft plaats gehad. Wel is hem bijgebleven, dat de Ministerraad eenstemmig van oordeel was, dat in geval van vijandelijke bezetting de ambtenaren zo lang mogelijk in het belang der bevolking op hun post moesten blijven.

Prof. dr. ir. *H. C. J. H. Gelissen*, oud-Minister van Economische Zaken, deelt mede, dat deze aangelegenheid een paar maal in de Ministerraad is behandeld, naar hij meent omstreeks Mei 1936 tot Juni 1937. Als hij zich goed herinnert, hebben de heren *de Wilde* en *Oud* zich er nogal veel mede beziggehouden. De Ministers hadden het stuk ter lezing gekregen; het is daarna zonder veel wijzigingen aangenomen. Hij herinnert zich, dat de discussies heel rustig en normaal zijn verlopen; men wilde voorkomen, dat in geval van oorlog in Nederland iets dergelijks zou gebeuren, als in België in de oorlog 1914—1918 plaats vond (met name het optreden van franc-tireurs).

Oud-Minister *Gerbrandy* droeg van de Aanwijzingen geen kennis, toen de Regering naar Londen ging; hij verklaarde tot zijn schande te moeten bekennen, dat de Minister van Justitie de Aanwijzingen niet kende. Er waren te Londen Ministers, zo vervolgde de heer *Gerbrandy*, die hiervan wisten, b.v. de heer *van Boeyen*. Deze heeft met de heer *Gerbrandy* hierover gesproken vóór de tijd, dat de Aanwijzingen bij de Regering te Londen een punt van bespreking uitmaakten.

De heer *Gerbrandy* weet met zekerheid, dat tussen het optreden van het Kabinet-*de Geer* in 1939 en het uitbreken van de oorlog de Aanwijzingen nooit een onderwerp van bespreking in het Kabinet hebben uitgemaakt. Kort vóór de inval heeft hij een bespreking gehad met mensen, die bij hem kwamen met de vraag: „Hoe moet het, als straks Nederland bezet wordt?” Als hij de Aanwijzingen had gekend, zou natuurlijk zijn eerste reactie zijn geweest: Laten wij daarover spreken. Hij moet echter bekennen, dat hij toen niet bekend was met het bestaan van de Aanwijzingen. Dat gesprek is toen doodgelopen; er zou nader over gesproken worden.

De heer *Gerbrandy* kende de Aanwijzingen per se niet vóórdat hij kennis kreeg van het Commentaar in Mei 1943.

De aanwijzingen, die reeds in 1941 door de heer *Gerbrandy* via Radio Oranje gegeven werden, moet men zien buiten het licht van wat men de „Aanwijzingen” noemt.

De heer *Albarda* had vóór het uitbreken van de oorlog wel bij geruchte vernomen, dat er Aanwijzingen waren, maar eerst te Londen heeft hij die leren kennen. Toen hij in Augustus 1939 Minister werd, waren de Aanwijzingen onder zegel op de Departementen aanwezig. Dat zegel heeft hij natuurlijk niet verbroken en dat geheime stuk heeft hij dus niet leren kennen. Eerst toen te Londen gedacht werd over wijziging van instructies, heeft hij daarvan kennis gekregen.

De heer *Albarda* herinnert zich niet, dat deze Aanwijzingen vóór het verschijnen van het Commentaar in 1943 te Londen een punt van bespreking hebben uitgemaakt, waarbij zou blijken, dat andere Ministers er van wisten; natuurlijk is er incidenteel herhaaldelijk gesproken over de houding, welke de ambtenaren moesten aannemen naar aanleiding van gebeurtenissen, die in Nederland hebben plaats gehad. Maar de heer *Albarda* herinnert zich niet, dat er een algemene discussie over is geweest, vóórdat tot een commentaar op de Aanwijzingen is besloten.

Op het Departement te Londen was geen exemplaar van de Aanwijzingen aanwezig. De heer *Albarda* weet niet, of er exemplaren in Londen aanwezig waren. Er was natuurlijk geen reden voor de Regering bij haar overhaaste vertrek naar Londen dit stuk mee te nemen; dit stuk was bestemd om hier te worden gevonden door de hier achtergebleven autoriteiten en niet door de Regering te Londen. Het heeft waarschijnlijk bestaan in juist zoveel exemplaren als er nodig waren om er op ieder Departement een te kunnen deponeren. De heer *Albarda* heeft het echter nooit gezien. Er bestonden meer van dergelijke stukken. Er bestonden ook stukken onder zegel over de evacuatie van de Departementen hier, waar echter nooit iets van is gekomen, want daar hebben de Duitsers ons de tijd niet voor gelaten. Allerlei Departementen zouden worden geëvacueerd in de om-

geving van den Haag en in een verder stadium zou toevlucht worden gezocht in een paar forten van de oude stelling Amsterdam in de Haarlemmermeer, maar daar is allemaal niets meer van gekomen.

98137—98138 (*van Angeren*)

De heer *van Angeren*, bij het begin van de oorlog secretaris-generaal van het Ministerie van Justitie, meent, dat de Aanwijzingen vóór de oorlog waarschijnlijk wel op het Departement van Justitie aanwezig waren, maar als men hem vraagt: waar lag dat ding en bevond het zich in een verzegelde enveloppe, dan moet hij tot zijn spijt antwoorden: dat weet ik niet.

98124 (*van Angeren*)

98132 (*van Angeren*)

De heer *van Angeren* denkt, dat de Minister van Justitie wel met de opstelling van de Aanwijzingen te maken heeft gehad. Hij meent, dat het stuk door het Departement van Binnenlandse Zaken is opgesteld en dat er later overleg is gepleegd, waarbij waarschijnlijk ook een raadadviseur van Justitie betrokken zal zijn geweest. Hij herinnert zich niet, dat er met hem over gesproken is; hij gelooft het niet.

98135 (*van Angeren*)

Het staat de heer *van Angeren* wel voor de geest, dat er in 1940 Aanwijzingen waren, maar de inhoud daarvan staat hem zeker niet voor de geest. Hij had ze in elk geval niet beschikbaar.

Het staat hem zelfs nu nog niet voor de geest welke de bewoordingen van de Aanwijzingen waren.

§ 4. De verspreiding der Aanwijzingen

96325 (*Tenkink*)

96442 (*Hooykaas*)

96448 (*Hooykaas*)

Mr. *J. C. Tenkink*, secretaris-generaal van het Ministerie van Justitie, moet zeggen, dat de Aanwijzingen weinig bekend waren; de heer *Hooykaas*, vóór de oorlog raadadviseur op het Ministerie van Justitie, heeft medegedeeld, dat hij de Aanwijzingen direct in 1937 heeft gekregen; hij heeft de indruk, dat het origineel van 1937 in voldoende mate was verspreid; het is altijd de bedoeling geweest, dat vóór alles de hoge ambtenaren het zouden hebben; het was een instructie voor de hoofdamttenaren, die leiding moesten geven; dezen konden er dadelijk over beschikken.

96480 (*Ringeling*)

De heer *C. Ringeling*, oud-secretaris-generaal van het Departement van Defensie, heeft verklaard de Aanwijzingen van 1937 wel eens gezien te hebben, maar er verder niet veel van te weten. Hij betwijfelt zeer, of die Aanwijzingen zijn verspreid. Zo gaat het met al die dingen, die moeten worden verspreid in tijden van oorlog of bezetting, aldus de heer *Ringeling*. Het waren naar de mening van de heer *Ringeling* zuiver aanwijzingen, welke door Binnenlandse Zaken zijn gemaakt, welk Departement ook voor de distributie er van zorg moest dragen.

96259 (*Schepers*)

Voor zover de heer *Schepers* weet, heeft het geen onderwerp van bespreking uitgemaakt, of men de Aanwijzingen op grotere schaal moest verspreiden. In 1940 had iedereen die dingen, zo zegt de heer *Schepers*; zij zijn pas later, tijdens de bezetting of na de bevrijding, verdwenen. Bij de secretaris-generaal had ieder ze en de heer *Schepers* heeft nooit klachten gehoord, dat iemand van de ambtenaren ze niet had.

85313 (*Mathon*)

De heer *Mathon* deelde mede van de verspreiding der Aanwijzingen niet zo heel veel te weten. Het was een document, dat uitging van de Ministerraad en er was geen bepaalde Minister of bepaald Departement belast met het verspreiden er van in een bepaald aantal exemplaren; dat is overgelaten aan de afzonderlijke Departementen. De heer *Mathon* meent wel, dat er bij gezegd is, althans door de redactie-commissie voorgesteld is, dat het op zo ruim mogelijke schaal moest worden verspreid, want het richtte zich niet alleen tot de Ministers, secretarissen-generaal en hoofdamttenaren, maar ook tot de lagere ambtenaren, tot de waterschapsbesturen, de burgemeesters, de brandweren en eigenlijk ook zelfs tot de burgerlijke bevolking. Eigenlijk zou dus het doel eerst bereikt zijn geweest, als het ook op grote schaal onder de burgerbevolking was verspreid; de heer *Mathon* meent, dat de opzet daarnaar ook was. De opzet was in elk geval, dat aan elk Departement 50 à 100 exemplaren werden verstuurd. Men heeft dat document laten stencillen; het was de bedoeling, dat elke Minister, in de mate, die hem gewenst voorkwam, de Aanwijzingen aan al zijn ambtenaren, dan wel de voornaamste of de betrokken ambtenaren, zou doen verstrekken, natuurlijk op het tijdstip, dat hem nuttig voorkwam.

85317—85319 (*Mathon*)

De heer *Mathon* weet niet, of de Ministerraad directieven daarvoor heeft gegeven. Op het Ministerie van Oorlog is het op vrij grote schaal gebeurd. Na het intreden van de bezetting kwamen talloze ambtenaren tot en met de rang van hoofdcommies, van wie men het niet had verwacht, met dat papier aandrigen. Het was op ruime schaal verspreid. De heer *Mathon* heeft er van staan te kijken, dat de heer *Bosch van Rosenthal* heeft ondervonden, dat het in zijn ressort niet voldoende verspreid was. Dat betreft dus de burgemeesters, het gehele binnenlandse bestuursapparaat, die het inderdaad in de eerste plaats moesten weten.

85320 (*Mathon*)

98474—98476 (*van Schaik*)

Dat niet iedere man van de Posterijen of de Veeartsenijkundige Dienst het wist, kan de heer *Mathon* begrijpen, maar Binnenlandse Zaken had een speciale man in die commissie zitten, de heer *Pieters*.

De Aanwijzingen werden op een bepaald ogenblik in een gesloten couvert gestuurd, aldus de heer *van Schaik*, maar hij herinnert zich niet, dat ze als een geheim stuk werden toegestuurd. Hij heeft ze niet in de kwaliteit van Voorzitter van de Tweede Kamer gekregen. Het is niet onmogelijk, dat er ook een stuk is gekomen voor de Tweede Kamer, maar dan is het direct op de griffie opgeborgen of de griffier heeft het meegenomen, doch het exemplaar, dat de heer *van Schaik* had, was voor hem privé bestemd.

Toen de heer *van Schaik* het stuk kreeg, dacht hij: Waarom wordt mij dit document op dit ogenblik toegestuurd? Het staat hem voor, dat hij het niet als Minister heeft gekregen.

De heer *van Schaik* heeft de indruk, dat de Aanwijzingen niet algemeen bekend waren en slechts in beperkte kring rondgestuurd waren.

Ook oud-Minister mr. dr. *L. N. Deckers* herinnert zich, dat er briefomslagen waren, die geopend zouden worden op het noodlottige ogenblik. Men zou daarin dan zekere aanwijzingen vinden.

De heer *de Graeff* weet¹⁾ niet meer of er een principiële beslissing over de verspreiding van de Aanwijzingen is genomen. Hij meent, dat besloten is er aanvankelijk alleen enkele van de hoogste ambtenaren mede in kennis te stellen.

Er bestond voor de Regering wel aanleiding om de Aanwijzingen tot het intreden van een vijandelijke bezetting geheim te houden. Geen ogenblik mag voorbij gezien worden, dat de „Aanwijzingen” zijn vastgesteld in 1937, in een tijd, dat de internationale spanningen toenamen en met name van Duitse zijde telkens verkeerde en boosaardige uitleggingen werden gegeven aan volkomen onpartijdige maatregelen van onze Regering. Publicatie der „Aanwijzingen” zou met grote waarschijnlijkheid uitgelegd zijn als (onder dwang van Engeland) tegen Duitsland gericht. Achteraf is ook gebleken, dat militaire maatregelen (die tegenover het buitenland volkomen neutraal waren) als gericht tegen het „vredelievende” Duitsland werden uitgelegd. De leiders van de N.S.B. maakten zich dan tot tolk van de vijandelijke propaganda en vergrootten mede daardoor de kans op een Duitse invasie.

Velen meenden (in 1937), dat de Regering vlak vóór of bij een dreigende vijandelijke inval nog tijd zou hebben de „Aanwijzingen” aan de ambtenaren (speciaal ook aan de burgemeesters) te doen toekomen. Zo goed als niemand heeft destijds voorzien, dat de bezetting van het *hele* land in vijf dagen een feit zou zijn.

Over de verspreiding van de Aanwijzingen, zo verklaarde mr dr *J. Donner*, president van de Hoge Raad der Nederlanden, bestonden veel klachten. De Aanwijzingen lagen, naar de heer *Donner* meent, in verzegelde enveloppe — te openen bij voorkomende gebeurtenissen — op de Departementen. Niemand kende ze. Men was niet voorbereid in die zin, dat besprekingen er over hadden plaats gehad. Men kreeg op een gegeven ogenblik de Aanwijzingen in handen, maar men was er daarmee niet. Wat het motief van de Regering was om zo geheimzinnig te zijn? Onze Regering was, tot vlak vóór de oorlog, erg bang — en begrijpelijk — om iets te doen, waaruit zou blijken, dat zij de balans naar een van beide kanten liet doorslaan, uit overwegingen, verband houdende met de neutraliteitspolitiek.

Men wilde te dezer zake niet te veel openbaarheid en geen besprekingen over de houding, die men moest aannemen. Als men zich een toestand, als waarop de Aanwijzingen betrekking hadden, zou willen realiseren, zou men pogen zich voor te stellen wie de vijand zou zijn en dan zou men natuurlijk aan de Duitsers denken. In ieder geval was het zo, dat die Aanwijzingen de ambtenaren, en zeker de lagere ambtenaren, nauwelijks bekend waren.

De heer *Donner* herinnert zich niet, dat hij de Aanwijzingen gezien heeft vóór Mei 1940.

Het was niet zo gemakkelijk, toen de oorlog eenmaal uitgebroken was, de Aanwijzingen op grote schaal te verspreiden. Men wist niet hoe de Duitsers daarop zouden reageren. De heer *Donner* weet dan ook niet in hoeverre het inderdaad gebeurd is. Hij gelooft niet, dat de Duitsers, als zij het bemerkten hadden, daarover zo gemakkelijk zouden hebben gedacht. De Aanwijzingen waren niet zodanig, dat zij in hun kraam te pas kwamen.

Luitenant-generaal *B. R. P. F. Hasselman*, die na de capitulatie in 1940 enige tijd de leiding van het Afwikkelingsbureau heeft gehad, heeft verklaard, dat de Aanwijzingen hem in ieder geval niet bekend waren op het ogenblik van de capitulatie. Hij meent, dat hij die Aanwijzingen later heeft gezien, maar wanneer dat het geval is geweest, kan hij niet meer zeggen. Zij waren blijkbaar zo geheim, dat vóór de oorlog niemand ze ooit had gezien; de heer *Hasselman* weet niet meer

98478 (*van Schaik*)94440 (*Deckers*)

1) Bijlage 4.

96068—96069 (*Donner*)96071—96072 (*Donner*)96733—96735 (*Hasselman*)

96529—96530 (*Postma*)

of hij ze voor het eerst onder ogen kreeg een maand of zes maanden na de capitulatie. Voor zover hij zich kan herinneren, was hij op een zeker ogenblik verrast te ontdekken, dat er Aanwijzingen bestonden.

De heer *H. Postma*, directeur-generaal der Belastingen, had het idee, dat hij de Aanwijzingen van 1937 veel eerder dan 10 Mei 1940 van de secretaris-generaal had gekregen. Dit wil echter helemaal niet zeggen, dat iedereen die Aanwijzingen toen al had gekregen; het is best mogelijk, dat de heer *Postma* ze als rechterhand van de secretaris-generaal had gekregen. Hij is van mening, dat de Aanwijzingen op ruime schaal verspreid waren; er waren veel ambtenaren, die het Landoorlogreglement of de Aanwijzingen hadden.

95845—95847 (*van Poelje*)

Naar prof. dr. *G. A. van Poelje*, oud-secretaris-generaal van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, mededeelde, beschouwde men het Landoorlogreglement en de Aanwijzingen, opgesteld in 1937, niet als richtlijnen van de Regering, omdat praktisch niemand die Aanwijzingen kende en verder praktisch niemand op de hoogte was van dat Landoorlogreglement.

Dat was aan het ene Departement misschien iets anders dan aan het andere, maar die Aanwijzingen waren onder zodanige geheimhouding verstrekt, dat praktisch de meerderheid van de mensen van het bestaan daarvan niet afwist. Het is een verzinsel, dat de Aanwijzingen in een verzegelde enveloppe toegezonden zouden zijn, of het zou op een bepaald Departement plaats gehad moeten hebben; er was ook niet de opdracht ze op een bepaalde wijze te bewaren. Als men de heer *van Poelje* in Mei 1940 zou hebben gevraagd of die Aanwijzingen nog op het Departement waren en waar ze te vinden zouden zijn, dan zou hij het niet geweten hebben. Hij had de Aanwijzingen in 1938 gezien en doorgegeven aan de chefs van de afdelingen; verder was het stomgeheim en er ontstond in Mei 1940 een situatie, waaraan niemand een ogenblik had gedacht; de heer *van Poelje* gelooft niet, dat hij een moment aan het bestaan van die dingen heeft gedacht. Toen hij ze in Juli 1944 nodig had, omdat hij het verzoek had gekregen iets tegen de brochure van *Schrieke* te schrijven, kon men ze op het Departement nergens vinden. De heer *van Poelje* heeft toen de secretaris van Gouda gevraagd een exemplaar voor hem op te zoeken. Van het bestaan er van wist niemand iets af, totdat ze tenslotte na veel zoeken ontdekt werden in de kamer van de burgemeester.

95845 (*van Poelje*)95691 (*Frederiks*)

Mr. dr. *K. J. Frederiks*, oud-secretaris-generaal van het Departement van Binnenlandse Zaken, heeft verklaard, dat de Aanwijzingen aan de Commissarissen der Koningin en de burgemeesters zijn medegedeeld; dezen moesten ze weer doorgeven aan hun ambtenaren.

95929—95931 (*Spitzen*)

Vóór 10 Mei 1940 — aldus mr. *D. G. W. Spitzen*, secretaris-generaal van het Ministerie van Verkeer en Waterstaat — is men ontzaglijk geheimzinnig met de Aanwijzingen geweest; zij waren geheim, met zeven zegels, hetgeen niet nodig was, omdat zij een interpretatie van het Landoorlogreglement inhielden. Men kon er niet in zien of een eventuele vijand uit het Noorden, Oosten, Westen of Zuiden zou komen. Men was echter bang, dat het stuk openbaar werd; er was een of andere eerbiedwaardige reden voor de Regering om het geheim te houden. Dit heeft nu eens niet het effect gehad, dat de bekendheid is vergroot, zoals het met geheime stukken wel meer het geval is. Waarschijnlijk heeft de heer *Spitzen* als secretaris-generaal de Aanwijzingen wel vóór 10 Mei 1940 gezien; hij heeft evenwel geen enkel zegel verbroken vóór 10 Mei.

De heer *Snouck Hurgronje* heeft zich onmiddellijk na 10 Mei beïjverd, zo vervolgt de heer *Spitzen*, om de Aanwijzingen in ruime mate te verspreiden. Hij heeft nl. bij het nabladeren nog een aantekening gevonden van een dag of tien na 10 Mei 1940, luidende: „heeft Waterstaat wel genoeg exemplaren van de Aanwijzingen van 1937? Laat men a.u.b. opgeven hoeveel er nodig zijn”. Dit heeft de heer *Spitzen* laten nagaan bij de directoraten; de een vroeg 40, de ander 20 exemplaren; die zijn verspreid. Praktisch had toen ieder, die tot oordelen bevoegd mocht worden geacht, de Aanwijzingen.

95416—95417 (*Hirschfeld*)

Naar de heer *Hirschfeld* verklaarde, waren de Aanwijzingen zeker bij alle gemeentebesturen aanwezig; daarover is geen twijfel. Ze waren ook op alle Departementen, maar niet in voldoende exemplaren. Formeel was alles in orde. De heer *Hirschfeld* was zelf getuige, toen Minister *Steenberghe* bij de Duitse inval de enveloppe opende. Deze en andere stukken zaten er in. Men kreeg echter de vreemde situatie, dat die stukken te den Haag bleven; te Londen had men aanvankelijk niet eens deze Aanwijzingen, zoals de heer *Hirschfeld* later bevestigd is door de leden van het Kabinet te Londen. Men heeft dit later kunnen redresseren uit de een of andere ambassade, maar de Ministers hadden aanvankelijk niet de beschikking over deze Aanwijzingen. Het toeval bracht mede, dat in het Kabinet van 1939 alle Ministers andere personen waren dan die in Mei 1937 de Aanwijzingen hadden vastgesteld. De heer *Hirschfeld* kan in zijn algemeenheid niet zeggen of de vermenigvuldiging vrij spoedig heeft

- 96699 (*Den Hollander*)
- 97699—97701 (*Hupkes*)
- 99269 (*Spitzen*)
- 99271 (*Spitzen*)
- 97173 (*Oud*)
- 97180 (*Oud*)
- 64336 (*Bosch van Rosenthal*)
- 83275 (*François*)
- 98453—98454 (*de Geer*)
- 64335—64336 (*Bosch van Rosenthal*)
- 95642—95643 (*Frederiks*)
- 95697 (*Frederiks*)
- plaats gehad, zodat ook de lagere ambtenaren betrekkelijk vlug wisten waaraan zij zich hadden te houden. In ieder geval was het zo, dat op zijn Departement alle afdelingschefs ze hadden.
- De heer *den Hollander*, in 1940 directeur van de Artillerie-Inrichtingen, heeft verklaard, dat de Aanwijzingen hem bij het uitbreken van de oorlog volkomen onbekend waren; hij had ze nog nooit gezien.
- Van de zogenaamde Aanwijzingen, door de Regering in 1937 gemaakt, is dr. ir. *W. Hupkes*, destijds president-directeur van de Nederlandsche Spoorwegen, nooit iets bekend geweest. Hij heeft er wel later van gehoord, hij heeft ze echter nooit gezien. De heer *Hupkes* heeft gehoord, dat er een dergelijk voorschrift geweest moet zijn, maar dit is nooit tot hem doorgedrongen. Ook van het zogenaamd commentaar op de Aanwijzingen van 1943 is hem gedurende de oorlog niets gebleken.
- Wanneer de heer *Hupkes* heeft verklaard, aldus de heer *Spitzen*, dat hem noch van de Aanwijzingen, noch van het latere commentaar ooit iets bekend was, dan heeft hij ze niet gehad, dat is mogelijk. De heer *Spitzen* herinnert zich nog, dat hij in een van de allereerste vergaderingen van de Secretarissen-Generaal aan zijn toenmalige collega, de voorzitter *Snouck Hurgronje*, gevraagd heeft hem een stapeltje van die Aanwijzingen te geven, omdat die zo geheim opgeborgen waren. Die heeft hij toen in zijn kring verspreid.
- Misschien zijn de Aanwijzingen zelf niet in handen van de spoorwegen geweest, maar de inhoud daarvan, die bij opening van de gesloten enveloppe eigenlijk niet zo wonderbaarlijk veel nieuws inhoud, is onmiddellijk aan de orde gekomen.
- De heer *Oud* durft niet te zeggen of men er een bepaalde reden voor heeft gehad, dat men zo geheimzinnig met de Aanwijzingen is geweest. Hij had een exemplaar op het stadhuis; het is best mogelijk, dat het het enig exemplaar was, dat er is geweest. Alle burgemeesters hebben waarschijnlijk een exemplaar gehad. De heer *Oud* heeft ze, evenals de heer *Bosch van Rosenthal*, altijd bij zich gehad.
- De heer *Oud* herinnert zich niet, dat er bij de verstrekking van de Aanwijzingen een bericht is geweest, dat ze pas moesten verschijnen, als de oorlog was uitbroken. Dat wil echter niet zeggen, dat het niet zo is.
- Mr. dr. *L. H. N. Bosch* ridder van *Rosenthal*, Commissaris der Koningin in de provincie Utrecht, had de Aanwijzingen gekregen in 1937 of 1938; naar zijn oordeel had men er onvoldoende ruchtbaarheid aan gegeven.
- De heer *François* acht de verspreiding van de Aanwijzingen zeer onvoldoende te zijn geweest. Hij is tal van hogere ambtenaren tegengekomen, die hem zeiden nooit die Aanwijzingen te hebben gekregen.
- Oud-Minister-President jhr. mr. *D. J. de Geer* heeft medegedeeld omtrent de Aanwijzingen generlei herinnering te hebben. Hij werd er het eerst mede bekend na zijn terugkomst in ons land, niet direct, maar in de loop van de tijd.
- Het is de heer *de Geer* opgevallen, dat hetgeen hij vernam over de inhoud van de Aanwijzingen aan ambtenaren in Nederland merkwaardig in overeenstemming was met hetgeen hij in zijn radiorede op 20 Mei 1940 had gezegd, nl. dat men, in het belang van de bevolking, zo lang mogelijk moest medewerken om de zaak te doen lopen. Dat was ook de korte inhoud van die Aanwijzingen, voor zover hem die is medegedeeld.

§ 5. De waarde der Aanwijzingen in de praktijk

De heer *Bosch van Rosenthal* heeft de talloze bezoekers, die hem, nadat hij in Februari 1941 uit zijn functie van Commissaris der Koningin in Utrecht was ontzet, om raad kwamen vragen — in het bijzonder de burgemeesters, die niet wisten, welke houding zij in bepaalde gevallen hadden aan te nemen — steeds verwezen naar de Aanwijzingen, het uitnemende boekje van de Regering, dat evenwel enerzijds onvoldoende verspreid en anderzijds onvoldoende toegelicht was.

Het was een van de beste dingen, welke er op dit gebied bestonden; het was zuiver en goed en de heer *Bosch van Rosenthal* heeft steeds aan de hand daarvan gewerkt.

De heer *Frederiks* is van mening, dat de Aanwijzingen van 1937 ontzettend veel te wensen lieten, in elk opzicht; zij waren in het geheel niet berekend op een bezetting als wij moesten doorstaan. Het enige punt, waaraan men zich moest vasthouden, was loyaliteit en loyale medewerking.

Desgevraagd gaf de heer *Frederiks* als zijn opvatting te kennen, dat wanneer een lagere ambtenaar in conflict kwam met een opdracht van een hogere ambtenaar, welke niet overeenstemde met zijn opvattingen en zijn verantwoordelijkheid, hij zich dan moest dekken op de superieur; men moest zo weinig mogelijk aftreden.

95425 (*Hirschfeld*)

De Aanwijzingen van 1937 hadden, zo verklaarde de heer *Hirschfeld*, voor de situatie, zoals die toen was, een zeker nut, omdat de mensen natuurlijk volmaakt verrast waren door de gebeurtenissen van Mei 1940. Al maanden tevoren is in Regeringskring over alle mogelijke problemen gesproken in verband met een mogelijke inval van de Duitsers in Nederland, maar er is in die dagen praktisch nooit gesproken over de houding van het bestuursapparaat. Toen deze inval plaats had, vond men in de Aanwijzingen een zeer bruikbare handleiding voor het Landoorlogreglement, waardoor dit reglement dus plotseling voor een vrij grote kring van mensen bereikbaar en een begrip werd. Deze Aanwijzingen hebben dus stellig enig nut gehad. Wat echter bij deze Aanwijzingen ontbreekt, is het beleid, dat eventueel door de hogere Overheidsinstanties gevoerd moet worden. Dat beleid is een probleem, dat zich onder de bezetting heeft ontwikkeld. Daarover gingen de eerste gesprekken van de heer *Hirschfeld* met de heer *Louwes* na de capitulatie. Zij vroegen zich af: welke maatregelen moeten wij voor de voedselvoorziening nemen? Toen is hun conclusie geweest, dat het voedsel voor de mensen ging vóór de voeding van de dieren. Zij hebben toen besloten een groot gedeelte van de varkens en het grootste gedeelte van de kippen af te slachten. Varkens en kippen hadden vóór 1940 — zoals de verhoudingen toen waren; in de latere landbouwpolitiek hebben enkele verschuivingen plaats gehad — veel meer graan nodig dan de gehele bevolking.

95428 (*Hirschfeld*)

Op de vraag, of men in het college van secretarissen-generaal niet de behoefte gevoelde aan het samenstellen van een eenvoudige instructie voor de lagere ambtenaren, die dikwijls voor moeilijke problemen kwamen te staan, verklaarde de heer *Hirschfeld*, dat de secretarissen-generaal eigenlijk nooit de behoefte hebben gevoeld aan wat hij nu zou willen noemen een volkseditie van deze Aanwijzingen. Hij gelooft, achteraf beschouwd, dat, wanneer het nuttig zou zijn geweest voor de ambtenaren iets dergelijks te maken, zij het waarschijnlijk niet meer hadden kunnen doorvoeren. In de praktijk was de enige oplossing: „Hebt gij conflicten? Kom dan maar bij ons; we zullen trachten ze voor u op te lossen; wij dragen de verantwoordelijkheid”.

95431 (*Hirschfeld*)

De heer *Hirschfeld* heeft in het algemeen aangenomen, dat hetgeen in de Aanwijzingen stond, mede van toepassing moest worden geacht op de verhoudingen in het bedrijfsleven en de houding van het bedrijfsleven mede moest bepalen.

95901 (*Spitzen*)

Op 29 Mei 1940, zo verklaarde de heer *Spitzen*, begon het „improviseren”, want voorschriften waren onbekend. De Duitse controlerende organen vermenigvuldigden zich als konijnen. Dit was een figuur, waaraan men nooit had gedacht. De Aanwijzingen, voor zover men die had kunnen volgen, sloegen veeleer op toestanden als in de oorlog 1914—1918 voorkwamen; met alle mogelijke andere soorten van situaties en problemen als waarvoor men nu zat, hielden zij geen rekening.

95926 (*Spitzen*)

Het Landoorlogreglement en de Aanwijzingen waren de twee stukken, waarin men min of meer richtlijnen vond; de secretarissen-generaal hebben naar eer en geweten als goede Nederlanders hun improviserende taak vervuld.

95928 (*Spitzen*)

De heer *Spitzen* persoonlijk heeft die Aanwijzingen opgevat als de medicus, die in eerste instantie op zijn intuïtie afgaat. Bij de reacties, die hij persoonlijk had op de gebeurtenissen omstreeks 14 Mei en 29 Mei 1940 heeft hij zich niet verdiept in hetgeen in die Aanwijzingen stond en heeft hij als voelend en denkend mens gezegd: dit is mijn taak. Hij heeft het nagelezen in die Aanwijzingen en hij zag, dat het daar ook in stond, met name wat de begrenzing betreft. De betekenis van de Aanwijzingen kon geen andere zijn dan een algemene sfeer, een algemene stemming aan te geven, waarin men tegenover bepaalde problemen moest staan en niet een gebruiksaanwijzing voor bepaalde situaties. Door mensen, die in concrete moeilijkheden zaten, is er vaak al te veel in gezien. Men verwachtte dan een concrete aanwijzing te vinden, telkens voor bepaalde situaties. De heer *Spitzen* heeft zich altijd op het standpunt gesteld, dat de Regering — men kan haar niet kwalijk nemen, dat zij niet een zo vooruitziende blik had, dat zij wist, in welke krankzinnige moeilijkheden de secretarissen-generaal zouden komen te verkeren — niet in staat was daarvoor een gebruiksaanwijzing te geven, zodat hij zich heeft veroorloofd zich naar beste weten de geest van deze Aanwijzingen eigen te maken en daarnaar te handelen. In zoverre zijn zij zijn richtsnoer geweest, maar hij had dit richtsnoer niet nodig. Hij maakt zich sterk, dat het bij vele anderen ook zo is gegaan.

95932 (*Spitzen*)

De waarde van de Aanwijzingen is voor de eerste tijd praktisch nihil geweest. In de eerste plaats hebben wij niet de toestand gehad, waarin b.v. België gedurende de gehele oorlog heeft verkeerd, en die, vergeleken bij de onze, een ideale toestand was. Wij hebben dat ook gekend in de korte periode vóór het civiele bestuur.

95934—95936 (*Spitzen*)

In verband met de vraag, wanneer voor een ambtenaar het ogenblik gekomen is om heen te gaan, speelden de Aanwijzingen een

grote rol bij het toetsen van het inzicht, doch het was bepaald een richtsnoer van secundaire aard. Men kan ook van geen regering verwachten, dat zij een stel Aanwijzingen zal geven voor onbepaalde tijd.

De volgende passage in punt 31 van de Aanwijzingen is een van de geloofsartikelen van de heer *Spitzen* in dezen geweest:

„De reden, dat ambtenaren in functie blijven, is deze, dat dit in het belang is van de bevolking; het nadeel, dat zij daardoor mede het belang van de bezetter dienen, is in het algemeen geringer dan het grotere nadeel, dat voor de bevolking zou voortvloeien uit het niet meer functioneren van het eigen bestuursapparaat. Indien echter de ambtenaar, door in functie te blijven, zodanige diensten aan de vijand zou bewijzen, dat deze groter kunnen worden geacht dan het nut, dat voor de bevolking aan zijn aanblijven is verbonden, dan zal hij zijn post moeten verlaten.”

Het was een voortdurend afwegen van pro en contra: de grens moest men zelf bepalen.

Naar de ervaring van de heer *Hooykaas* had men veel aan de Aanwijzingen. Ze gaven in het algemeen (het was een soort van uittreksel uit wetten en pacten) de stand van het volkenrecht weer, zoals dat toenmaals was. Aan de ambtenaren werd in hoofdstuk IX, „Richtsnoer voor de door ambtenaren te volgen gedragslijn”, een vrij behoorlijke handleiding gegeven. Er wordt gezegd: Ge moet goed begrijpen, dat ge er zit in het Nederlandse belang en dat ge, wanneer ge Uw ambt niet langer kunt uitoefenen in het Nederlandse belang, moet weggaan. Ge moogt te allen tijde weggaan. Hier had de Regering een heel behoorlijk en ook duidelijk richtsnoer gegeven.

Het is de commissie niet gebleken, of er ambtenaren zijn geweest, die een opdracht als bedoeld onder I, artikel 2 van de Aanwijzingen hebben ontvangen. Geen der getuigen, aan wie de commissie dit heeft voorgelegd, kon positief verklaren, op welke categorie(ën) van ambtenaren deze passage betrekking had.

Toen de Duitsers hier kwamen, aldus de heer *Donner*, deed zich b.v. aanstonds de kwestie voor, dat door hen de belofte werd gevraagd. Daarover stond in de Aanwijzingen niets. Er stond wel in, dat men de vijandelijke Mogendheid geen trouw mocht zweren, maar over deze woorden stond niets. Maar er is toen verzet geweest om die verklaring te tekenen en de Duitsers hebben het dan ook niet doorgezet.

Zo was er ook aanstonds een kwestie met betrekking tot de rechterlijke macht. Er stond uitdrukkelijk in de Aanwijzingen — daarvan konden zij pas kennis nemen toen die zaak aan de orde was — dat men nooit in naam van een vreemde soevereïn mocht rechtspreken. Dat was een negatieve bepaling. De Duitsers, die deze volkenrechtelijke controverse wel kenden, verlangden dat in naam van het recht — een term die bekend is uit de geschiedenis — zou worden rechtgesproken. De mensen hebben het toen kwalijk genomen, dat niet in naam der Koningin, maar in naam van het recht werd rechtgesproken. Men kon daarvoor een beroep doen op België, waar in de oorlogsjaren 1914—1918 nog lang in de naam van de Koning is rechtgesproken. De Aanwijzingen bevatten ter zake echter alleen een negatieve bepaling. Dergelijke dingen waren een grote handicap.

Men heeft b.v. ook al in het begin van 1940 de moeilijkheid gekregen van het werken aan de vliegvelden. Hierbij deed zich aanstonds de vraag voor of dit nog kon worden beschouwd als geldend voor het bezettingsleger dan wel anders moest worden bekeken. Van officiële kant schijnt te zijn verklaard, dat dit nog wel kon, terwijl bij andere mensen het natuurlijke gevoel zei: dat kan niet. Ook bij de houding van het bedrijfsleven heeft deze vraag een grote rol gespeeld.

De heer *Donner* is van mening, dat de interpretatie van de Aanwijzingen niet zo gemakkelijk was. Bovendien waren die Aanwijzingen in 1937 samengesteld, toen men moeilijk de gedachte kon hebben, dat een eventuele bezetting zo lang zou duren als de Duitse bezetting in feite geduurd heeft. Er stonden in de Aanwijzingen wel enige concrete dingen. Er werd b.v. positief gezegd, dat men de vijand geen hulp mocht verlenen, onder welke omstandigheden ook. Maar ten aanzien van de kwestie van het aanblijven, was de aanwijzing gegeven: enerzijds is het van belang, dat men zo lang mogelijk onder eigen leiding blijft; anderzijds moet men, wanneer men niet de gedachte heeft, dat men door te blijven enig nut kan doen, dat in evenredigheid is met diensten, die aan de vijand worden verleend, zijn post verlaten. Dit kon moeilijk anders worden gesteld, maar het bracht mede, dat er verschillen van mening ten aanzien van deze kwestie ontstonden. De heer *Donner* heeft dat in zekere zin ook meegemaakt, hoewel slechts voor een korte tijd, bij de rechterlijke macht. Er stond in de Aanwijzingen b.v. dat de rechterlijke macht op haar plaats moest blijven totdat zij gedwongen zou worden tot iets, dat in

96443 (*Hooykaas*)

95418 (<i>Hirschfeld</i>)	96017 (<i>O. E. W. Six</i>)
95702—95703 (<i>Frederiks</i>)	96328 (<i>Tenkink</i>)
95936 (<i>Spitzen</i>)	96444 (<i>Hooykaas</i>)
95875 (<i>van Poelje</i>)	96532 (<i>Postma</i>)

96068 (*Donner*)

96072 (*Donner*)

96055 (*Donner*)

strijd zou zijn met haar geweten. Dat was een zeer moeilijk punt. De houding van het hoogste rechtscollege in ons land heeft dan ook, zoals bekend is, tot verschil van mening aanleiding gegeven. In de Aanwijzingen stonden, vooral als men in aanmerking neemt, dat zij werden gegeven voor een situatie, die men niet kon overzien, waardevolle dingen, maar zij bevatten min of meer ook een uiteenzetting van hetgeen in het Landoorlogreglement van 1907 stond. Het is nu eenmaal zo, dat dit Landoorlogreglement is achterhaald door het feit van de totale oorlog. In de Aanwijzingen en het Landoorlogreglement ging men uit van de gedachte dat het een strijd uitsluitend tussen legers zou zijn. Vandaar dat de Aanwijzingen zich eigenlijk beperkten tot het ogenblik van de overval van de vijand. Misschien kan men daaromtrent twijfelen, maar in elk geval stond er positief in de Aanwijzingen dat men zich van actieve krijgshandelingen moest onthouden, omdat men daardoor niet alleen zich zelf, maar ook anderen in gevaar bracht. De heer *Donner* gelooft, dat dit speciaal betrekking had op de strijd bij de overval. Als men het uitbreidt tot de strijd zoals deze is geworden in het verzet zou men daarin kunnen lezen, dat het actieve verzet, in verband met de daaraan verbonden risico's niet geoorloofd was. Men heeft zich daarop wel beroepen, ofschoon anderzijds is gezegd: dat heeft alleen betrekking op de franc-tireurs. Hoe dit zij, er stond vrij kras in de Aanwijzingen, dat men zich moest onthouden van strijd, indien men niet tot het leger behoorde. Intussen is de strijd een totale oorlog geworden, waaruit de Nederlanders de consequentie hebben getrokken door actief mee te doen. De Duitsers hebben daaruit ook de consequenties getrokken, die voor ons uiteraard onaangenaam waren. Maar daardoor werd de zaak buiten het Landoorlogreglement gesteld. Enerzijds pleegden de Nederlanders allerlei handelingen ter frustratie van de Duitse maatregelen, anderzijds kwamen de Duitsers, zoals te verwachten was, met represailles. Men kon daartegenover natuurlijk weer stellen, dat de gehele bezetting onwettig was, maar in feite was te verwachten, dat represailles het gevolg zouden zijn. Zo is het beeld, dat de Aanwijzingen gaven, in de loop van de oorlog veranderd waardoor het moeilijker werd.

99008 (*Gelissen*)

De hoofdlijnen van de Aanwijzingen — aldus de heer *Gelissen* — waren: iedereen, die een ambtelijke functie heeft, hetzij bij de Regering, hetzij bij de provincie, hetzij bij de gemeenten, blijve op zijn post en doe zijn plicht, zonder iets te doen wat de vijand militair sterker maakt.

99011—99012 (*Gelissen*)

Bij het uitbreken van de oorlog was de heer *Gelissen* directeur van de Provinciale Limburgse Electriciteitsmaatschappij te Maastricht. Hij kende toen dus de Aanwijzingen en heeft gezegd, dat iedereen op zijn post moest blijven. Hij vond het dan ook onjuist om, ofschoon hij daartoe gelegenheid had, naar België of Frankrijk te gaan toen de eerste vliegtuigen boven Maastricht kwamen. Hij was trouwens van oordeel, dat de electriciteitsvoorziening, gezien het daaraan voor de burgerbevolking verbonden belang, in stand moest blijven.

99014 (*Gelissen*)

Men had aan de Aanwijzingen een morele steun, zo vervolgde de heer *Gelissen*. De moeilijkheid lag natuurlijk bij de uitleg — want ook deze richtlijnen hadden een uitleg nodig —: wanneer gaat men nu, normaal doende, er voor zorgen, dat het land niet benadeeld wordt en slechts de burgers van het werk profiteren en wanneer versterkt men de vijand door zijn werk? Dat was immer de moeilijkheid en de heer *Gelissen* gelooft, dat iedereen, die over deze Aanwijzingen is gaan nadenken, voor deze gewetensconflicten en gewetensmoeilijkheden is komen te staan.

99013 (*Gelissen*)

De heer *Gelissen* merkte op, dat diegenen die zich strikt aan de Aanwijzingen hebben gehouden, er weinig aan hebben gehad. Later zijn zij „op de koffie gekomen”.

97536 (*Gerbrandy*)

De Aanwijzingen maakten op de heer *Gerbrandy*, toen hij daarvan kennis had genomen, geen slechte indruk. Als hij het eerlijk mag zeggen vond hij ze een beetje té mals.

97561 (*Gerbrandy*)

Meer tegen het laatst, toen het zo op scherp begon te staan, was de heer *Gerbrandy* van mening, dat die Aanwijzingen niet van belang waren. Of hetgeen bij punt 10 van het Commentaar op de Aanwijzingen staat, nl. „De verantwoordelijkheid voor de opvolging der gegeven aanwijzingen rust op ieder bestuursorgaan en iedere ambtenaar *afzonderlijk* en *persoonlijk*” geen conflict zou geven, vindt de heer *Gerbrandy* een lastige examenvraag.

97563 (*Gerbrandy*)

97568—97569 (*Gerbrandy*)

De heer *Gerbrandy* is van mening, dat de bestaande Aanwijzingen met het commentaar samen voldoende houvast boden voor de ambtenaren om hun houding in het algemeen te bepalen in de aanvang. Naar zijn idee blijft er altijd nog een persoonlijk element in deze dingen. Wat men moet doen, kan men nooit precies in een regel vastleggen. Vandaar, dat er een zekere terughoudendheid in de speeches van Radio Oranje was te beluisteren, omdat men ruimte wilde laten aan de individuen om de concrete toepassing zelf uit te vinden.

98143—98145 (*van Angeren*)

Het komt de heer *van Angeren* voor, dat er in de Aanwijzingen wel

een sterke richtlijn ligt voor het geval, zoals het zich in Nederland heeft voorgedaan, waarin de Duitsers veranderingen hebben gebracht in het civiel bestuur, die meer wezen in de richting van een inpalmen dan in de richting van een militaire bezetting. De heer *van Angeren* heeft voornamelijk het oog op punt 5, waarin wordt gezegd wanneer een gebied als bezet gebied moet worden beschouwd, en punt 6, waarin uitdrukkelijk wordt gezegd, dat, hoewel door het feit van de bezetting het feitelijk gezag is overgegaan op de bezetter, niettemin de Nederlandse Regering de wettige Overheid blijft. De souvereiniteit blijft dus bij de Nederlandse Regering en zolang de Nederlandse Regering in haar soevereine macht niet toelaat, dat er constitutionele veranderingen plaats hebben, is uiteraard iedere Nederlander aan dat standpunt gehouden. Er staan in deze Aanwijzingen tal van dingen, waarin voor degenen, die zich afvroegen, wat zij wel en niet mochten doen, wel degelijk het nodige zat.

Intussen, wat de kwestie van recht of onrecht betreft: het wegvoeren van de Joden b.v. was één bonk onrecht. Men behoefde het Landoorlogreglement er niet bij te halen om dat te beseffen.

Wat het nationaal-socialisme onder *Hitler* heeft gedaan, was eenvoudig iets, dat lag buiten de visie van degenen, die het Landoorlogreglement hebben opgesteld, ook buiten de visie van degenen, die deze Aanwijzingen hebben opgesteld. Zelfs in 1937 heeft men dát niet kunnen denken.

§ 6. Het Commentaar op de Aanwijzingen

64336 (*Bosch van Rosenthal*)

In 1943 heeft de heer *Bosch van Rosenthal* te zamen met jhr. mr. *M. L. van Holthe tot Echten* en prof. *Verzijl* het volgende commentaar op de Aanwijzingen opgesteld:

Kennisneming en naleving van dit, van meest bevoegde zijde verstrekte commentaar op de „Aanwijzingen” der Regering van Mei 1937 wordt iedere Nederlandse ambtenaar dringend aanbevolen.

1. Het Koninkrijk der Nederlanden bevindt zich nog steeds in staat van oorlog met Duitsland. De bezetting van een gedeelte van het Rijksgebied brengt in deze verhouding geen wijziging.

2. De Aanwijzingen betreffende de houding, aan te nemen door de bestuursorganen van het rijk, de provincie, de gemeenten, waterschappen, veenschappen en veenpolders, alsmede door het daarbij in dienst zijnde personeel en door het personeel in dienst bij spoor- en tramwegen, in geval van een vijandelijke inval, vastgesteld door de Raad van Ministers in Mei 1937, zijn *onverminderd van kracht*.

De analoge toepassing dezer Aanwijzingen voor de in vele opzichten gewijzigde omstandigheden vereist nadere toelichting.

3. Krachtens de ook door Duitsland getekende Conventie van den Haag, waarin is opgenomen het Landoorlogreglement, blijft tijdens een bezetting de souvereiniteit van de Staat, wiens gebied bezet is, over dat gebied rechtens onaangetast, en behouden de overeenkomstig Grondwet en wet in functie zijnde hoogste staatsorganen hun wettig overheidsgezag daarover, ook al kan dat tijdelijk niet worden uitgeoefend. De Koningin en Hare regering hebben derhalve rechtens haar gezag over de Nederlandse onderdanen en het Nederlands bestuursapparaat behouden, ofschoon deze zich in de feitelijke macht van de vijand bevinden. Deze dubbele verhouding brengt uiteraard moeilijkheden mede, vooral voor het bestuursapparaat. Krachtens haar grondwettig gezag kan de Nederlandse regering aan de ambtenaren aanwijzingen blijven geven ter bepaling van de grenzen, welke dezen bij hun ambtsuitoefening niet zullen mogen overschrijden, indien zij zich niet aan landverraad of schending van hun ambtsplicht willen schuldig maken. De ambtenaren hebben zich principieel aan die aanwijzingen te houden en een beroep op overmacht zal daartegenover slechts bij hoge uitzondering opgaan.

De aanwijzingen namens de Nederlandse Regering gedaan door de radio hebben evenzeer rechtskracht, voor zover zij bij behoorlijke plichtsvulling kunnen worden geacht ter kennis te zijn gekomen van hen voor wie ze bedoeld zijn.

4. De rechtskracht der aanwijzingen sub 2 en 3 kan door vertoog of bevelen van de bezetter niet worden aangetast.

5. In het bijzonder dient op het navolgende te worden gelet:

a. Terwijl de Nederlandse bestuursorganen en ambtenaren zich hebben te onthouden van het in hun functie doen of nalaten van handelingen met de bedoeling de Duitse oorlogvoering te

benadelen, mogen zij op geen enkele wijze medewerken om deze oorlogvoering te *bevorderen*.

b. De bestuursorganen mogen niet worden ingeschakeld ten behoeve van de Duitse oorlogvoering.

Iedere maatregel, welke de strekking heeft deze oorlogvoering te bevorderen, moet worden geweigerd.

Medewerking mag alleen worden verleend in het belang van de bevolking ter verzachting van de gevolgen van het oorlogsleed of om de gelijkmatigheid van de druk daarvan te bevorderen.

c. Het in de bedoelde „Aanwijzingen” aanbevolen middel om zijn ambt neer te leggen, in geval er een conflict ontstaat over de toepassing der in *a* en *b* genoemde beginselen, zal in vele gevallen niet meer deugdelijk zijn, nu er zo vaak anderen bereid zijn gebleken de opengevallen plaatsen in te nemen, en gehoorzaam de aanwijzingen van de vijand op te volgen. In stede hiervan behoort de in conflict geraakte ambtenaar de uitvoering van de bevolen maatregel te weigeren, terwijl hij overigens zijn normale bezigheden zo lang mogelijk plichtsgetrouw blijft vervullen. Eerst bij ontslag zal hij zijn post mogen verlaten.

6. Door het afkondigen van de totale oorlog tracht Duitsland het Nederlandse oorlogspotentieel in het bezet gebied voor de eigen oorlogvoering aan te wenden. Hieraan mag onder geen beding worden medegewerkt. Namens de Nederlandse Regering is dit door de Minister-President in zijn op 4 Februari 1943 gehouden radiorede nog eens uitdrukkelijk vastgelegd.

7. De navolgende van Duitse zijde getroffen algemene maatregelen hebben betrekking op de inschakeling van het Nederlandse oorlogspotentieel in de Duitse oorlogvoering.

a. De „Arbeitseinsatz”.

Medewerking is dus verboden aan:

1. Inschakeling der arbeidsbeurzen (gewestelijke arbeidsbureaux) ten behoeve van de Duitse oorlogsmachine.

2. Het verstrekken van gegevens hiervoor uit bevolkingsregisters.

3. De medewerking van de distributiediensten om de aanmelding van de arbeidsdienstplichtigen der verschillende jaarklassen te controleren c.q. het inhouden der distributiebescheiden bij niet-aanmelding.

4. Het inschakelen van de Nederlandse politie voor het opsporen van Nederlandse arbeiders, die weigeren in Duitsland of elders te gaan werken.

b. De vordering van goederen en grondstoffen.

Het Landoorlogreglement staat requisities — ook van de gemeenten — alleen toe ten behoeve van het bezettingsleger. Deze grens mag dus niet worden overschreden.

Medewerking is dus verboden aan:

de uitvoering van verordeningen, die deze vordering anders of verder gaande regelen, tenzij deze uitvoering *alleen* strekt tot verzachting van het oorlogsleed of bevordering van een gelijkmatige druk over de gehele bevolking.

c. Het nemen van gijzelaars als dwangmaatregel.

Medewerking is dus verboden aan:

de opsporing en gevangenneming van gijzelaars.

d. Het in militaire dienst nemen van Nederlandse onderdanen.

Medewerking is dus verboden aan:

iedere handeling die deze indienstneming bevordert of mogelijk maakt.

8. Volkenrechtelijk zijn de bezettingsautoriteiten *verplicht* het in het bezette gebied geldende recht te eerbiedigen, behoudens volstreekte verhindering.

Daarnaast is de bezetter eerbiediging van de eer, de gezinsbanden, de godsdienstige overtuiging en de uitoefening van de erediens ten voorgescreven.

Deportatie van bewoners van het bezette gebied naar Duitsland of elders buiten Nederland om daar te werken is lijnrecht in strijd met de uitdrukkelijke beperkingen door het Landoorlogreglement gesteld aan de bevoegdheid van de bezetter tot het vorderen van diensten. Ook deportatie als straf of als dwangmiddel is niet geoorloofd, immers een door het oorlogsrecht nergens toegelaten inbreuk op het geldende recht of op de onaanastbaarheid van de menselijke persoonlijkheid. De verordeningen ten opzichte van de Joden missen dan ook iedere rechtsbasis.

Medewerking is dus verboden aan de uitvoering dezer verordeningen met name ten aanzien van het opsporen en gevangen nemen van Joden.

9. In de naleving van bovengenoemde aanwijzingen zijn in de loop van de bezetting zeer ernstige tekorten ontstaan, deels als gevolg van het binnendringen in het bestuursapparaat van elementen, die zich aan de zijde van de vijand hebben geschaard, deels doordat ambtenaren, die het voorbeeld hadden moeten geven, zich hun plicht niet bewust zijn geweest, deels doordat de langdurige bezetting, het gebrek aan onderling contact en de voortdurende propaganda van beginselen die aan de juiste opvattingen contrair zijn, het vasthouden aan hetgeen landstrouw van het bestuursorgaan, de ambtenaar en de burger vraagt, hebben verzwakt.

Het is nodig, dat men zich zijn plicht weder helder voor ogen stelt.

10. De verantwoordelijkheid voor de opvolging der gegeven aanwijzingen rust op ieder bestuursorgaan en iedere ambtenaar *afzonderlijk en persoonlijk*.

Een onjuiste opvatting van de gegeven aanwijzingen door een hoger geplaatste, of een door deze in strijd met die aanwijzingen gegeven opdracht, ontslaat de lager geplaatste niet van zijn plicht en zal *niet* als verontschuldiging kunnen worden aanvaard.

Evenmin zal men zich kunnen beroepen op het ongetwijfeld laakbare feit, dat de vooraanstaande Nederlandse ambtenaren, die in functie zijn gebleven, hebben nagelaten aan een juiste houding op dit gebied voorbeeld en leiding te geven.

Ieder zal voortdurend de hem opgedragen taak zelf aan getewen, wet en de hem door zijn wettige Regering gegeven aanwijzingen hebben te toetsen.

64337—64338 (*Bosch van Rosenthal*)

De reden, waarom de heer *Bosch van Rosenthal* is gekomen tot de opstelling van het Commentaar, was hoofdzakelijk deze, dat er eigenlijk in alle mogelijke kringen dadelijk na de capitulatie het grootst mogelijke misverstand heerste over de positie van het Nederlandse Staatsbestel. Er waren o.a., zoals de heer *Bosch van Rosenthal* zich zeer goed herinnert, professoren, met wie hij samenkomsten heeft gehad, die van oordeel waren, dat na de capitulatie de oorlog was afgelopen. De heer *Bosch van Rosenthal* zei: wij zitten midden in de oorlog.

Een tweede wanbegrip was een gevolg hiervan, dat de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken, mr. *Frederiks* — men is hem naar het gevoelen van de heer *Bosch van Rosenthal* misschien wat te hard gevallen over vele dingen —, de mensen adviezen gaf en zei, dat zij dingen konden doen, welke zij naar de mening van de heer *Bosch van Rosenthal* niet konden doen.

Het Commentaar is door de Regering in Londen ook officieel erkend.¹⁾ Het was bedoeld om de Aanwijzingen te verduidelijken en de zaak nog eens zuiver onder het oog te brengen van de mensen, speciaal onder het oog van de secretarissen-generaal.

Aan het Commentaar is de nodige bekendheid gegeven door het te laten drukken en publiceren in alle illegale bladen. Het is rondgestuurd aan alle hogere ambtenaren en aan alle burgemeesters van meer belangrijke plaatsen.

De heer *Bosch van Rosenthal* heeft hierop reactie gekregen uit de kring van de secretarissen-generaal, met name van de heer *Frederiks*, die zich daarover tegenover hem persoonlijk uitgelaten heeft.

De heer *Frederiks* begreep, dat de heer *Bosch van Rosenthal* daarin de hand had gehad. Hij was er zeer boos over. Hij vond het een treden in de bevoegdheden van de secretarissen-generaal door onverantwoordelijke verzetsmensen, die speelden met Nederlandse levens en maar hun gang gingen, en achtte de Regering te Londen niet in staat de toestand hier te beoordelen. Trouwens, de heer *Frederiks* was steeds vol grieven over de Regering te Londen.

De heer *Bosch van Rosenthal* heeft niet bemerkt, hoe andere secretarissen-generaal er over hebben gedacht.

De heer *Verzijl* is persoonlijk bij het maken van het Commentaar van 1943 betrokken geweest. Het is uitgelokt door de ervaring van een aantal mensen, dat van ambtelijke zijde veel te veel met de bezetter werd meegewerkt aan de Arbeitseinsatz, het opvangen van Joden en soortgelijke aangelegenheden.

De collaboratie nam zodanige afmetingen aan, dat de heer *Verzijl* en anderen zich niet meer gerechtigd achtten dat zonder protest te laten doorgaan; toen hebben enkele personen — jhr. *Bosch van Rosenthal* en jhr. *van Holthe tot Echten* —, die nogal contact met elkaar hadden, overlegd om te trachten een geautoriseerde waarschuwing van Londen te krijgen, dat het meedoen aan Arbeitseinsatz en dergelijke zaken niet geoorloofd zijn. Na een onderlinge bespreking heeft, voor zover de heer *Verzijl* weet, de heer *Bosch van Rosenthal* de grondgedachten van die regels aangegeven en de heer *van Holthe tot Echten* ze op schrift gesteld. De heer *Verzijl* is toen gevraagd de inhoud nog

1) Bijlage 6.

64366—64369 (*Bosch van Rosenthal*)

82262—82265 (*Verzijl*)

eens uit internationaal-rechtelijk gezichtspunt te bekijken, waarna hij er nog enige redactiewijzigingen in heeft aangebracht. Zo zijn die suggesties, vermoedelijk langs de Zwitserse weg, naar Londen gegaan. Daar zijn ze blijkbaar aangekomen, want ze zijn toen gepubliceerd. De microfoto is naar Londen gezonden, met verzoek om machtiging om, wanneer de Regering het er mee eens was, het Commentaar te publiceren. Die instemming is toen vermoedelijk via Radio Oranje medegedeeld. De heer *Verzyl* weet echter niet, of ook de tekst van dit nadere Commentaar over de radio is verspreid. In ieder geval is er een machtiging gekomen van Londen uit, deze stukken als het Regeringsstandpunt te publiceren, waarna ze in deze vorm zijn gedrukt. Verder is de heer *Verzyl* er niet bij betrokken geweest. Hij gelooft niet, dat er enig verschil is tussen de tekst van het Commentaar, dat toen verspreid is, en de tekst, die zij met hun drieën hebben opgesteld. Hij gelooft ook niet, dat de Regering enige reserve heeft gemaakt. Zij heeft waarschijnlijk ook gedacht: die mensen in Nederland zitten er dichterbij. De heer *Verzyl* heeft wel gehoord, dat het Commentaar toen in druk is rondgezonden, b.v. aan de burgemeesters, die er ten nauwste bij betrokken waren, en aan andere functionarissen. Na deze uitdrukkelijke instructies zullen zij zich weleens op hun houding hebben bedacht. Zij wisten eerst wellicht niet, vanwaar het stuk kwam. In die tijd was dit — naar de heer *Verzyl* meent — niet bekend. Zij dachten aanvankelijk misschien wel, dat het een autonome en helemaal op particulier initiatief tot stand gekomen waarschuwing was. Maar toen bekend was, dat de Regering er achter stond, hebben zij zich er waarschijnlijk wel enigszins naar gedragen, omdat zij toen wisten, waarvoor ze later speciaal aansprakelijk zouden worden gesteld, wanneer ze er mee door gingen. Of het veel heeft geholpen, weet de heer *Verzyl* ook eigenlijk niet. Het is gepaard gegaan met een voortdurende verscherping van het verzet in alle kringen. Dat de Regering het recht had van het buitenland uit zulke aanvullende instructies te geven, neemt de heer *Verzyl* zeker aan, vooral ook omdat zij rechtstreeks gericht waren tegen schendingen van het oorlogsrecht door de wederpartij.

83280—83285 (*François*)

Naar het oordeel van de heer *François* was de Regering volkomen gerechtigd tegenover haar ambtenaren de richtlijnen van 1937 te geven en ook te verwachten, dat deze richtlijnen zouden worden nagekomen. Met de toevoeging van 1943 is het enigszins anders gesteld. Deze kon niet ter kennis van de ambtenaren worden gebracht. Men was aangewezen op de radio en de illegale blaadjes.

Tal van ambtenaren hebben het Commentaar nooit in zijn geheel gezien. Men kan hen niet binden aan een commentaar, dat in werkelijkheid niet kan worden geacht tot meer dan een kleine fractie van de ambtenaren te zijn doorgedrongen.

Men weet thans, dat de heer *Bosch van Rosenthal* het heeft gemaakt. Het werd aangekondigd als komende „van bevoegde zijde”, niet eens als van de Regering afkomstig. Men kan van de bevolking niet vergen te handelen naar aanwijzingen „van bevoegde zijde”.

De heer *François* vindt het Commentaar niet in alle opzichten geslaagd. Er wordt hier b.v. een onderscheiding gemaakt, die hem in de praktijk volkomen onmogelijk lijkt. Terwijl de Nederlandse bestuursorganen en ambtenaren zich hebben te onthouden van het in hun functie doen of nalaten van handelingen met de bedoeling de Duitse oorlogvoering te benadelen, mogen zij op geen enkele wijze medewerken om deze oorlogvoering te bevorderen. Dat kan men gemakkelijk op papier zetten, maar hoe wil men dit onderscheid in de praktijk handhaven? Elke ambtenaar, die in functie bleef, werkte in zekere mate mede om de oorlogvoering te bevorderen. Uiteindelijk was alles bevordering van de oorlog, wat de Duitsers hier eisten en deden. „De bestuursorganen mogen niet worden ingeschakeld ten behoeve van de Duitse oorlogvoering”. „Iedere maatregel, welke de strekking heeft deze oorlogvoering te bevorderen, moet worden geweigerd.” Er is geen enkele maatregel, die de Duitsers hier hebben genomen, die niet de strekking had hun oorlogvoering te bevorderen. Men bereikt met dergelijke aanwijzingen niets.

Als men eenmaal de Aanwijzingen heeft en men geeft een Commentaar, dan moet men ook positief in het nieuwe zijn. Als het Commentaar echter niets anders doet dan enigszins er om heen draaien, kan de heer *François* aan de psychologische werking geen zeer grote waarde toekennen. Verder, wat men toen vooral nodig heeft gehad — naar de heer *François* meent —, was, dat de mensen niet te lang op hun stoelen bleven zitten. Precies andersom werd in het Commentaar te kennen gegeven, dat men langer in zijn functie moest blijven dan de oorspronkelijke Aanwijzingen het hadden gezegd.

De heer *François* twijfelt, of dat in die omstandigheden een erg goede raad was. Men had er in die tijd juist mee te kampen, dat de mensen altijd zeiden: „Ja, maar als ik wegga, komt er een N.S.B.-er voor in de plaats”. Daardoor bleven ze altijd tot het uiterste zitten. Nu kwam het Commentaar, waarin wordt gezegd: vooral niet weggaan.

1) Zie „Onderdrukking en Verzet”, blz. 401.

96055 (*Donner*)

96067 (*Donner*)

96055 (*Donner*)

95878 (*van Poelje*)

96327 (*Tenkink*)

96446 (*Hooykaas*)

96445 (*Hooykaas*)

96446 (*Hooykaas*)

95698—95699 (*Frederiks*)

De heer *François* sluit zich aan bij de vrij scherpe critiek, welke de heer *Scholten* in „Onderdrukking en Verzet” op het Commentaar heeft geleverd. ¹⁾

Op initiatief van de heer *Bosch van Rosenthal*, aldus de heer *Donner*, is er een soort Commentaar op de Aanwijzingen verschenen, maar daarin stond tenslotte ook niet zo heel veel nieuws. Daarin is ook gezegd, dat men bij het voortduren van de bezetting langer op zijn plaats moest blijven, omdat men anders door N.S.B.-ers zou worden vervangen. Het was ook zó, dat, als men zijn ontslag nam, dit door de Duitsers als sabotage werd beschouwd.

In het voorjaar van 1944 heeft de heer *Donner* zelf ontslag genomen. Hij heeft het niet de vorm van ontslag gegeven. Hij heeft het gedaan in de vorm van de mededeling, dat hij niet bereid was verder mee te werken. Dat was niet zo eenvoudig. Men stond bloot aan het gevaar, dat gezegd zou worden: dat is sabotage, en dat de consequentie daarvan zou worden getrokken. Het was en bleef natuurlijk vooral voor de ambtenaren moeilijk om te beslissen op grond van de Aanwijzingen: enerzijds is het voor de bevolking jammer, als zij van haar leiding wordt beroofd, maar anderzijds mag men geen dingen doen, die in strijd zijn met de nationale gevoelens.

Er zijn gevallen genoeg aan te wijzen, waar men over de schreef ging, maar toch is het altijd een moeilijk punt geweest. Na de oorlog heeft de heer *Donner* zijn deel gehad in de zuivering van het bedrijfsleven, doordat hij voorzitter van de Centrale Zuiveringsraad was, maar vooral op het punt van het economische leven was het inderdaad heel moeilijk de juiste lijn te bepalen.

Met betrekking tot de ambtenaren is in het begin de houding, die de secretarissen-generaal moesten aannemen, nogal eens ter sprake geweest.

Ten aanzien van de vraag, wat een ambtenaar te doen had, als hij, die Aanwijzingen kennende, meende een bepaalde opdracht, die hem door de secretaris-generaal werd verstrekt, niet te kunnen volvoeren, deelde de heer *van Poelje* het standpunt, in het Commentaar tot uiting gebracht, dat elke ambtenaar zijn eigen verantwoordelijkheid bleef dragen. Tenslotte bleef de Nederlandse ambtenaar gebonden aan de totaliteit van zijn verplichtingen, die hij als zodanig had. Dat was een kwestie van persoonlijke verantwoordelijkheid. Wanneer daaruit een conflict voortvloeide, lag het in het ene geval anders dan in het andere.

Ten aanzien van de vraag, onder welke omstandigheden men als leidinggevende ambtenaren onder de Duitse bezetting moest weggaan en wanneer men mocht blijven zitten, bevat het Commentaar onder 5, sub c, een enigszins andere regeling dan de Aanwijzingen onder no. 31, aldus de heer *Tenkink*. In het Commentaar staat, dat men zolang mogelijk moet blijven zitten. Dat vindt de heer *Tenkink* persoonlijk van belang met het oog op de beoordeling van een van zijn toenmalige collega's, die vrijwel tot het einde is aangebleven.

Voor de moeilijke kwesties, waarvoor men kwam te staan, had men aan de Aanwijzingen niet voldoende.

Tussen de Aanwijzingen en het Commentaar van 1943 is via Radio-Oranje nog een redevoering van prof. *Gerbrandy* van 17 November 1942 gekomen; daarin werd onder meer het volgende gezegd:

Gij, ambtenaren, gij weet het wel, waarom gij in het Vaderland hadt te blijven, toen de Regering roepinggetrouw naar Londen toog? Opdat onder de bezetting het leven in het land niet te zeer ontredderd zou worden. Dit was uw roeping; van deze taak hebben tallozen zich gekweten, zoals de Regering van u verwachtte.

Maar u weet toch ook, dat er nog een andere reden voor uw achterblijven in het bezette gebied bestond. Een reden, die nu, nu het beleg geslagen wordt, te sterker gaat spreken.”

Dergelijke uiteenlopende instructies moesten tot verwarring aanleiding geven, aldus de heer *Tenkink*.

Wat het Commentaar op de Aanwijzingen betreft, is de heer *Hooykaas* van mening, dat de Regering technisch niet zo sterk is geweest, want zij heeft niet voor de verspreiding zorg gedragen. De heer *Hooykaas* vindt het alles bij elkaar nogal geslaagd. Hij wil niet zeggen: het kon niet beter, maar het is niet zo, dat men kon zeggen: de Regering heeft niets gedaan.

De heer *Hooykaas* gelooft, dat hij het Commentaar eerst in September 1944 heeft ontvangen. Hij was toenmaals een der voornaamste ambtenaren van Justitie. Bovendien had Minister *Gerbrandy* hem in 1940 uitdrukkelijk gezegd voor Justitie te zorgen. Hij vindt, dat als de heer *Gerbrandy* deze nadere aanwijzingen geeft, hij ook de moeite kan nemen, deze aan zijn zaakgelastigde mede te delen. Men heeft te Londen niet de minste moeite genomen hem hier van de voornaamste aanwijzingen op de hoogte te stellen.

Van wie het Commentaar op de Aanwijzingen afkomstig was, heeft

- 95707 (*Frederiks*)
- 95459 (*Hirschfeld*)
95461—95462 (*Hirschfeld*)
- 95942—95945 (*Spitzen*)
- 96007 (*O. E. W. Six*)
- 96619—96620 (*Verwey*)
- 96669—96671 (*van Dam*)
- 96542—96543 (*Postma*)
- de heer *Frederiks* tijdens de bezetting niet geweten. Hij heeft later, na de bevrijding, pas gehoord, dat de heer *Bosch van Rosenthal* beweert, dat hij de auteur is geweest. De heer *Frederiks* kreeg het stuk niet toegezonden; men vond het op de grond van zijn Departement; er kwam toen iemand mee binnen. Het kon evengoed van een ander afkomstig zijn. Waarom niet tegen een vertrouwensman gezegd: breng dit naar de secretaris-generaal, desnoods bij hem thuis? De secretarissen-generaal waren eenvoudig quantité négligeable. Zij hebben het Commentaar onderling besproken; in de inhoud vonden zij niet enige aanwijzing om hun houding tijdens de bezetting te wijzigen; het hield dus geen principiële verandering in.
- Toen de heer *Hirschfeld* het Commentaar op de Aanwijzingen ontving, viel het hem mee — hij heeft de volledige tekst op zijn tafel gehad —. Er is in verschillende kringen over het Commentaar gesproken. De passage over de kwestie van de persoonlijke verantwoordelijkheid, artikel 10, is niet mooi, maar ze behelst het probleem: Befehl ist Befehl, waarover in het proces tegen de oorlogsmisdadigers in Neurenberg zeer veel te doen is geweest. Persoonlijk gelooft de heer *Hirschfeld*, dat, wanneer zich een derde wereldoorlog zou voordoen, er dan wel een instructie zal komen van het geallieerde hoofdkwartier, en ook van de andere zijde, die er op neer zal komen, dat bevel bevel is. Dat zijn van die dingen, ten aanzien waarvan men bij bezetting kan zeggen: als iets van u verlangd wordt, dat gij tegenover uw geweten en uw vaderland niet verantwoord kunt, moet gij maar zien te eclipsen. Die regeling acht hij zeer gezond, maar laat men het eerlijk zeggen, laat men niet het volk, dat in bezet gebied was, met ontzettende moeilijkheden voor ogen, van verre afstand van achter de groene tafel juridische aanwijzingen geven, die toch niet kunnen worden opgevolgd. Op zijn terrein heeft de heer *Hirschfeld* daarvan geen last gehad; hij vindt het dus niet zo dramatisch.
- De heer *Spitzen* kon het commentaar op de Aanwijzingen niet beoordelen, want er werd over gepraat en de radio heeft er een en ander over gezegd, maar het heeft hem nooit bereikt. Hem benaderden volkomen subjectieve uitleggingen, die hem de schrik om het hart deden slaan, omdat die helemaal niet sloegen op de situatie, waarin men met zijn eigen standje was verzeild. Zij zeiden: Nu komen wij in de war.
- Er was de heer *Spitzen* niets van bekend, dat de Nederlandse Regering dit als een authentiek stuk had aanvaard. De heer *Spitzen* wist niet, wie de maker er van was. Dit speelde in Mei 1943. Men moet wel bedenken, dat dit de periode van de staking is geweest. Dit viel vlak na de verhuizing van het Departement van Waterstaat naar Utrecht. Dit is een tijd van een volmaakte verwarring van de dienst geweest, waarin zij de grootste moeite hadden — dit is ook de aanleiding geweest, waarom zij de heer *Spitzen* er uit hebben gegooid — de mensen in de hand te houden, wat gelukt is door de stakings-tendenz te breken, omdat zij zagen, dat er geen hulp voor die actie kwam en het dus moorddadig was om die actie te stimuleren. Dat was in de tijd, dat deze commentaren verschenen. De heer *Spitzen* heeft het in die tijd zelf niet eens gehoord, maar veel later pas. Er is dus geen weloverwogen boodschap in enigerlei vorm ontvangen.
- De heer *Spitzen* heeft geen enkele boodschap van de overkant gehad.
- Op de vraag, of het jhr. mr. *O. E. W. Six*, oud-secretaris-generaal van Koloniën, bekend is, dat er in 1943 een Commentaar op de Aanwijzingen van 1937 gekomen is, dat door Londen werd gesanctionneerd, verklaart hij, dat het de eerste keer is, dat hij daarvan hoort.
- De heer ir. *R. A. Verwey*, die op 23 Augustus 1940 door de Rijks-commissaris met de waarneming van de functie van secretaris-generaal van het Departement van Sociale Zaken werd belast, heeft later kennis genomen van het Commentaar, dat er in 1943 is gekomen op de Aanwijzingen, maar hij gelooft niet, dat hij dat al heel spoedig heeft gekregen. Hij heeft het wel met ambtgenoten besproken, maar hij gelooft, als hij zich goed herinnert, niet in het college als zodanig.
- De heer *Verwey* wist, dat de Nederlandse Regering dit als een authentiek stuk beschouwde.
- In 1943 heeft prof. dr. *J. van Dam*, oud-secretaris-generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbelangen, vernomen, dat de Aanwijzingen eigenlijk van kracht bleven. Hij had de indruk, naar wat hij toen heeft vernomen — hij heeft, gelooft hij, zelf de radiorede toen niet gehoord —, dat die Aanwijzingen min of meer gehandhaafd werden. Men heeft toen een aantal punten iets meer geconcretiseerd, omdat men natuurlijk al enige ervaring had opgedaan in die eerste periode, waarover berichten naar Engeland zijn gegaan.
- Dat Commentaar heeft de heer *van Dam* niet bereikt. Hij heeft er alleen iets van vernomen, waarschijnlijk uit illegale bladen.
- De heer *Postma* wees er evenzeer op, dat volgens het Commentaar verder moest worden gespeeld op het thema van de Aanwijzingen:

97201 (*Oud*)

97565 (*Gerbrandy*)

97567 (*Gerbrandy*)

97537 (*Gerbrandy*)

98146—98147 (*van Angeren*)

blijven zolang dat mogelijk is. Niets was immers gemakkelijker dan tegen de Duitsers te zeggen: ik ga weg.

De heer *Oud* durft niet te zeggen, dat hij indertijd de indruk heeft gehad, dat de Regering het Commentaar van 1943 dekte. Er kwam natuurlijk bij, dat het Commentaar voor hem wel interessant en belangwekkend was, maar voor hem persoonlijk geen directe betekenis meer had, want het is van Mei 1943 en de heer *Oud* was toen al anderhalf jaar ambteloos burger. Maar hij herinnert zich, dat hij het gelezen heeft, waarschijnlijk in de illegale pers.

Het staat de heer *Gerbrandy* voor de geest, dat het Commentaar door het Comité van Ministers is behandeld, waartoe de heer *van Lidth de Jeude* behoorde, de heer *Gerbrandy* zelf als Minister van Algemene Oorlogvoering, alsmede, naar hij meent, de heer *Burger*. Misschien was de heer *van Boeyen* er ook bij, maar dat weet de heer *Gerbrandy* niet zeker. De heer *Gerbrandy* vond het Commentaar best.

Toen de Aanwijzingen en het Commentaar in 1943 uit Nederland naar Londen zijn overgezonden, heeft het geheel geen onderwerp van bespreking uitgemaakt in de Ministerraad, naar de heer *van Angeren* meent. Waarschijnlijk in een kleine commissie, maar het staat hem niet meer voor de geest.

§ 7. Conclusies

De commissie acht het van grote betekenis, dat onder het derde Kabinet-*Colijn* de „Aanwijzingen” tot stand zijn gekomen. Met de heer *Bosch van Rosenthal* is zij van oordeel, dat dit een waardevolle uitgave is geweest. Uiteraard kon in 1937 niet worden voorzien, welke vormen een vijandelijke bezetting enige jaren later zou gaan aannemen. Wat betreft de feitelijke situatie leverde de bezetting van België gedurende de oorlog 1914—1918 het voornaamste bronnenmateriaal. Dat b.v. de vrij uitvoerige bepalingen in zake requisitiën ten behoeve van het bezettingsleger en de betaling van gevorderde goederen achteraf enigszins naïef aandoen, kan de samenstellers niet worden verweten. Ondanks de omstandigheid, dat de Aanwijzingen na 1937 niet werden bijgewerkt — hieronder wordt daarop nog teruggekomen — hebben zij voor vele ambtenaren een bruikbare leidraad gevormd; degenen, die een oplossing zouden verwachten voor alle moeilijkheden, waarin ambtenaren tijdens de bezetting zouden komen te verkeren, miskenden volkomen de mogelijkheden op dit gebied.

De commissie is het niet eens met de opmerking van prof. *François*, dat de passage in de Aanwijzingen met betrekking tot het verbod tot rechtstreekse deelneming aan de krijgsvieringen minder gelukkig zou zijn. In aanmerking genomen, dat de volkenrechtelijke litteratuur op dit punt niet eenstemmig was, behoorde het tot de taak van de Regering om te dezer zake een interpretatie van het Landoorlogreglement te geven. De commissie acht het juist, dat hierbij niet is gevolgd de opvatting van *Oppenheim*, volgens welke het de bezetter slechts verboden is van de bevolking medewerking te eisen aan „opérations de guerre” en dat z.g. „préparations de guerre” onder dit verbod niet zouden zijn begrepen (vgl. boven blz. 37).

Het heeft de commissie getroffen, dat, voor zover zij heeft kunnen nagaan, het vaststellen van de Aanwijzingen in 1937 geen punt van uitvoerig beraad in de Ministerraad heeft uitgemaakt. Van de toenmalige ministers, welke de commissie hierover heeft gehoord, had slechts de heer *Gelissen* hieraan een zekere herinnering behouden.

Het is de commissie niet duidelijk geworden op grond van welke overwegingen deze Aanwijzingen — vóór het uitbreken van de vijandelikheden hier te lande — met een waas van geheimzinnigheid zijn omkleed; zij bevatten geen enkele bepaling, welke niet te rijmen viel met de toen gehuldigde neutraliteitspolitiek en hadden zonder bezwaar als openbaar stuk kunnen worden beschouwd. Een mogelijk hiervoor aan te voeren argument, dat een wijdere bekendheid onrust onder de bevolking zou hebben teweeggebracht, zou misplaatst zijn geweest: de rampzalige verwarring onder de bevolking in en kort na Mei 1940 was mede een gevolg van het feit, dat de bevolking de realiteit van een bezetting nimmer serieus onder het oog had gezien.

Toen kort na het optreden in Augustus 1939 van het Kabinet-*de Geer* de oorlog was uitgebroken, maar ons land nog niet had bereikt, zou het naar het gevoelen van de commissie voor de hand hebben gelegen, dat de door ambtenaren aan te nemen houding in het geval van een vijandelijke bezetting bij wijze van spreken van week tot week een punt van overweging in de Ministerraad zou hebben gevormd. De overweldiging van Polen in September 1939 en a fortiori de inval in Denemarken en Noorwegen in April 1940 met de instelling in laatstgenoemd land van een civiel bestuur onder een rijkscommissaris vormden waarlijk een voldoende aanleiding om althans met de mogelijkheid rekening te houden, dat ten onzent een soortgelijke situatie zou ontstaan.

Met verbazing heeft de commissie moeten constateren, dat verscheidene ministers uit dit Kabinet er niet eens van op de hoogte waren, dat er Aanwijzingen voor de ambtenaren bestonden, laat staan dat de vraag ter sprake is gekomen, of deze instructies wellicht aanpassing behoefden aan de door de Duitse bezetter in Polen en Noorwegen gevolgde praktijken.

Zodra het Kabinet was opgetreden en in ieder geval toen in September 1939 de oorlog uitbrak, had het behoren na te gaan, of het de door vroegere bewindslieden vastgestelde instructies voor zijn verantwoordelijkheid kon nemen. De mededeling van de heer *Albarda*, dat hij bij zijn optreden als minister een verzegelde enveloppe aantrof en deze „natuurlijk” niet heeft geopend, acht de commissie dan ook onbegrijpelijk.

Het is de commissie gebleken, dat met betrekking tot de verspreiding van de Aanwijzingen meer aandacht is besteed aan lagere bestuursorganen als provinciale en gemeentebesturen, alsmede aan gedecentraliseerde diensten als die van de Waterstaat, dan aan het te den Haag zetelende centrale bestuursapparaat. Vermoedelijk is hierbij slechts rekening gehouden met een bezetting van gedeelten van ons land.

Niets wijst er op, dat het Kabinet-*de Geer* zich vóór 10 Mei 1940 ooit heeft beziggehouden met de houding en het beleid van het bestuursapparaat bij een mogelijke vijandelijke bezetting.

Het heeft tot 1943 moeten duren, voordat de Regering zich er van bewust werd, dat de Aanwijzingen bestonden en wat zij behelsden. Doordat de heer *van Boeyen*, die blijkens een verklaring van de heer *Gerbrandy* op de hoogte moet zijn geweest, in 1946 overleden is, heeft de commissie niet meer kunnen nagaan, of deze minister zijn ambtgenoten heeft ingelicht. De commissie is van mening, dat de Regering door haar onbekendheid met de Aanwijzingen tijdens de eerste jaren van de bezetting een zeer belangrijk middel tot voorlichting van ambtenaren heeft gemist.

Met de opstelling van het Commentaar op de Aanwijzingen hebben de heren *Bosch van Rosenthal*, *van Holthe tot Echten* en *Verzijl* een hoogst verdienstelijk werk verricht, waarvan de waarde niet mag worden onderschat. Trachtend zich nog eens te verplaatsen in de situatie van 1943, acht de commissie dit over het algemeen een goed document; terecht heeft de Regering dit Commentaar met haar verantwoordelijkheid gedekt. Slechts het gestelde in punt 5, sub c (zie blz. 57) acht de commissie, althans wat de redactie betreft, minder gelukkig; sommige zetelvaste ambtenaren konden hieraan — ongetwijfeld in strijd met de bedoelingen van de opstellers — een argument ontlenen langer dan verantwoord was in functie te blijven; het had op de weg van de Regering gelegen dit punt te verduidelijken.

De procedure, volgens welke de Regering een door ter zake kundigen hier te lande geformuleerd beleidsstandpunt met haar verantwoordelijkheid dekte, is overigens helaas slechts zelden gevolgd; de commissie stelt zich voor in haar slotbeschouwing op dit deel van haar verslag hier nog nader op in te gaan.

De in dit verband naar voren gekomen vraag, of de Regering met recht mocht veronderstellen, dat voor de ambtenaren bestemde mededelingen, welke door Radio Oranje werden uitgezonden, ook werkelijk ter kennis van de betrokkenen kwamen, beantwoordt de commissie bevestigend. De ambtenaren op verantwoordelijke posten behoorden er voor te zorgen, dat zij kennis kregen van de essentie van hetgeen de Regering voor de radio deed uitzenden. Bovendien zorgde de illegale pers, waarvan althans secretarissen-generaal en burgemeesters eveneens behoorden kennis te nemen, in de regel voor verdere verspreiding van mededelingen van de Regering.

III. DE REGERING EN DE AMBTENAREN IN BEZET GEBIED

§ 1. De instelling van een Duits civiel bestuur; de aard van het gezag der secretarissen-generaal

96122—96123 (*Winkelman*)

Bij de overdracht van het Regeringsgezag op 14 Mei 1940 aan generaal *H. G. Winkelman* is hem medegedeeld, dat de secretarissen-generaal rechtstreeks onder hem ressorteerden. De secretarissen-generaal hadden alleen met hem te maken en niet rechtstreeks met de bezettende macht. Dat is anders geworden op 29 Mei, toen *Seyss-Inquart* hier kwam.

De praktische samenwerking tussen de heer *Winkelman* en de secretarissen-generaal was uitstekend. Hij had het hoofd van de juridische afdeling bij het algemeen hoofdkwartier, de tegenwoordige generaal *Schepers*, opdracht gegeven geregeld de wekelijkse bijeenkomsten van de secretarissen-generaal bij te wonen, zodat er een voortdurend contact was. Verder hadden er op het hoofdkwartier besprekingen plaats met de secretarissen-generaal.

96126—96127 (*Winkelman*)

De heer *Winkelman* zag de functie van de secretarissen-generaal zo, dat zij de zaken van het Departement als het ware als Minister behandelden en dat hij daarboven stond.

Hij beschouwde hen op dat ogenblik niet als orgaan van de bezetter, die het feitelijke gezag uitoefende. Zo werd het eerst op 29 Mei, toen *Seyss-Inquart* hier kwam en zeide: Zij zijn hoofd van het Departement en staan rechtstreeks onder mij ¹⁾.

¹⁾ Vgl. het Verslag der commissie, deel 2A, blz. 142.
96132 (*Winkelman*)

Contact met de Duitsers in de periode van de „Militärverwaltung” was er eigenlijk doorlopend, omdat er elke dag wel iets was, waarover gesproken moest worden, maar er was geen officieel afgesproken contact. Dagelijks waren er zaken en dan ging er iemand van het algemeen hoofdkwartier of de heer *Winkelman* zelf naar het hoofdkwartier van de commandant van de bezetting.

96134 (*Winkelman*)

Het contact met *Streccius* en *von Falkenhausen* was buitengewoon goed, niet alleen formeel, maar ook wat hun medewerking betreft. Dit is zo gebleven tot *Christiansen* kwam; toen is de verhouding veel slechter geworden.

96137 (*Winkelman*)

De heer *Winkelman* heeft op 23 Mei 1940 een brief laten uitgaan naar de Commissarissen der Koningin om een overzicht te geven van de toen geldende regeling voor het bestuur des lands en hun de grootst mogelijke medewerking te verzoeken, ook met het werk der benoemde en eventueel nog te benoemen Regeringscommissarissen.

Ook heeft hij nog een brief laten uitgaan naar aanleiding van het feit, dat een Commissaris der Koningin bij de komst van de Duitse commandant een noenmaal had gehad en dat daarbij ook had aangezeten een kolonel van het Nederlandse leger. De heer *Winkelman* heeft die commissaris zijn afwijkend standpunt uiteengezet. Hierin heeft de heer *Winkelman* tegelijkertijd aanleiding gevonden aan alle Commissarissen der Koningin een rondschrjven te richten, waarin hij, zonder namen te noemen, vorenstaand geval vermeldde onder mededeling, dat hij daaraan niet zijn goedkeuring kon hechten en voortaan een andere houding verwachtte. O.m. heeft hij er daarbij ook op gewezen, dat de secretarissen-generaal hierin een goed voorbeeld hadden gegeven door niet deel te nemen aan het noenmaal van *Seyss-Inquart*.

Langzamerhand werd de verhouding tot de bezetter minder goed. Zo b.v. was het voor hem niet mogelijk iets in de pers te krijgen, evenmin als voor de radio. Telkens wanneer de heer *Winkelman* een tegenspraak heeft willen plaatsen, gelukte hem dat niet en werden zijn verzoeken door de Duitse censor ter zijde gelegd. Daarin heeft de heer *Winkelman* aanleiding gevonden de Commissarissen mede te delen, dat de burgemeesters en alle ambtenaren, die onder hen ressorteerden, moesten worden uitgenodigd om overal, waar het mogelijk was, het Nederlandse volk de goede opvatting bij te brengen van wat in deze tijd nodig was en dat zij goed moesten begrijpen, dat de Duitsers onze vijanden waren, dat de oorlog niet voorbij was en dat zij geen vriendschappelijke omgang met de Duitsers moesten hebben.

96281 (*Tenkink*)

Dat was de enige methode, die de heer *Winkelman* nog had om zijn zienswijze kenbaar te maken.

De heer *Tenkink* gelooft, dat uit de Aanwijzingen, die de ambtenaren van de Regering hadden gekregen, blijkt, dat men een loyale medewerking kon toezeggen, zolang de bezetter zich hield aan het Landoorlogreglement; met name is men dan als ambtenaar verplicht zich niet in te laten met sabotage en dergelijke.

Het eerste persoonlijke contact van de heer *Tenkink* met de Rijkscommissaris heeft plaats gehad heel in het begin, toen hij op een dag bij hem werd ontboden. Er kon volgens de Rijkscommissaris niet langer worden rechtgesproken in naam van de Koningin; dat moest veranderd worden in: in naam van het recht. Dat vond de heer *Tenkink* op het eerste gezicht nogal bedenkelijk, ofschoon hem daarna is gebleken, dat het volkenrechtelijk wel kon, zoals ook in de Aanwijzingen kan worden gelezen. De Rijkscommissaris vroeg, of de heer *Tenkink* een verordening wilde uitvaardigen, dat er voortaan in plaats van in naam van de Koningin in naam van het recht zou worden rechtgesproken. De heer *Tenkink* heeft hem geantwoord, dat hij dat niet van hem mocht verlangen, want dat hij dat als Nederlands ambtenaar niet kon doen. Daarop zei *Seyss-Inquart*, dat hij begrip had voor het standpunt van de heer *Tenkink* en dat hij het dan zelf wel zou doen. Dit eerste contact is nog door enkele bezoeken — doch dan steeds in gezelschap van anderen — gevolgd. Er is de heer *Tenkink* van Duitse zijde herhaaldelijk gevraagd om een of andere beschikking uit te vaardigen. Meer dan eens heeft hij geweigerd. Zo is hem eens gevraagd, een verbod uit te vaardigen om naar de Engelse radio te luisteren. De heer *Tenkink* heeft gezegd, dat hij dat in geen geval kon doen, te minder nu dat verzoek werd gedaan vlak nadat Prins *Bernhard* voor de radio had gesproken. Een dergelijke weigering werd dan wel geaccepteerd.

De heer *Tenkink* heeft wel eens gehoord, dat een bepaalde secretaris-generaal, die werd opgebeld, zou hebben geantwoord, dat men „de Minister” niet zo lastig moest vallen! De heer *Tenkink* moet zeggen, dat hij zich zelf niet op dat standpunt heeft gesteld. Hij heeft zich zelf altijd beschouwd als secretaris-generaal, waarnemend hoofd van het Departement. De secretarissen-generaal fungeerden als zodanig voor de Regering te Londen. Wanneer men zich niet al te zelfstandig maakte, had dat tot voordeel, dat men tegenover de Duitsers kon volhouden: ik moet mij houden aan de Regering te Londen.

De Duitsers wilden de secretarissen-generaal een ministersalaris geven, maar daar hebben alle toenmalige secretarissen-generaal voor bedankt, omdat zij juist niet voor Minister wilden worden aangezien. Zij wilden geen zelfstandige regering hier in ons land vormen.

Krachtens een verordening van de Rijkscommissaris van 21 Juni 1940 ¹⁾ kregen de secretarissen-generaal vórgaande bevoegdheden op het gebied van wetgeving en uitvoering. De secretarissen-generaal zouden, onder supervisie van de Rijkscommissaris, maatregelen van wetgevende aard kunnen treffen. De Duitsers probeerden toen, althans naar buiten, nog zoveel mogelijk vast te houden aan het Landoorlogreglement. Zij bleken er in het begin aan te hechten niet het odium van handelen in strijd met het volkenrecht op zich te laden. Wanneer zich belangrijke aangelegenheden voordeden, gingen de verordeningen van de secretarissen-generaal echter steeds eerst via de verbindingsofficier (Referent) naar een van de Duitse commissarissen-generaal. In die eerste tijd hadden de secretarissen-generaal nogal wat in de melk te brokken. Dat nam niet weg, dat de heer *Tenkink* zich ook toen nimmer als zelfstandig regeringspersoon heeft beschouwd.

De heer *Tenkink* heeft enkele malen gedreigd met weggaan; hij kreeg dan de indruk, dat zulks de Duitsers bepaald onwelgevallig zou zijn.

De heer *Tenkink* stond tijdens de bezetting in een geheel andere verhouding tot de Rijkscommissaris dan in normale tijd tot de Minister. Hij heeft herhaalde malen dingen, die de Rijkscommissaris of diens gemachtigde van hem wilden, niet gedaan; dat zou tegenover een chef dienstweigering zijn geweest!

Het is meermalen voorgekomen, dat de heer *Tenkink* tegen Generalkommissäre, zoals *Wimmer* en *Schmidt*, zich er op heeft beroepen, dat onze Regering te Londen zat en dat hij stond onder het gezag van de Regering aldaar. Volgens het Landoorlogreglement blijft de souvereiniteit volkomen bij de uitgeweken regering; alleen de uitoefening van het gezag kwam hier in handen van de Duitsers. De secretarissen-generaal hebben altijd getekend: waarnemend hoofd van het Departement; de Ministers te Londen waren de hoofden van de Departementen.

Wanneer de Duitsers zelf verordeningen uitvaardigden, die door hen zelf werden ondertekend, zo vervolgde de heer *Tenkink*, werden deze, wanneer zij van niet te hoog niveau waren, via de Duitse

1) Bijlage 7.

96284 (*Tenkink*)96311—96313 (*Tenkink*)96346—96351 (*Tenkink*)

Referent naar het Departement gestuurd om te zien of alles technisch in orde was. De secretarissen-generaal stonden echter ook wel voor verrassingen. In veel gevallen werd hun gevraagd, hunnerzijds een verordening uit te vaardigen. In de gevallen, dat zij dan antwoordden: wij doen het niet, wisten zij, dat het toch van de Duitsers zou komen. De Duitsers probeerden het altijd zoveel mogelijk door de secretarissen-generaal te laten doen. Dat ging echter steeds moeilijker. De heer *Tenkink* heeft tegen het einde, vóór zijn vertrek, b.v. gemerkt, dat zij zaten te broeden over de invoering van de vrederechter of iets dergelijks. Zij durfden dit blijkbaar noch aan hem, noch aan zijn opvolger, mr. *Hooykaas*, voor te leggen. Na het vertrek van deze laatste echter zijn die zaken ter tafel gekomen.

De secretarissen-generaal, de heer *Tenkink* persoonlijk althans, stelden zich op het standpunt, dat zij zo weinig mogelijk aan de wetgeving moesten doen, ook al in verband met het Landoorlogreglement; onder de bezetting moesten maatregelen van wetgevende aard niet anders dan in geval van noodzaak voor de handhaving van de openbare orde getroffen worden. Er zijn wel kleine veranderingen door de heer *Tenkink* zelf op zijn Departement tot stand gebracht; hij herinnert zich b.v. de beschikking in zake bescherming van debiteuren. Die regeling was wenselijk in verband met de oorlogsomstandigheden. Dit strekte in het belang van het openbare leven. Hetzelfde was het geval met het Huurbeschermingsbesluit, dat overigens niet alleen voor de verantwoordelijkheid van Justitie was. De heer *Tenkink* gelooft, dat Justitie in die tijd niet veel meer van dien aard gedaan heeft dan volkenrechtelijk verantwoord was.

96432 (*Hooykaas*)

De heer *Hooykaas*, die is opgetreden als secretaris-generaal van Justitie na het aftreden van de heer *Tenkink*, en wel van 18 Maart tot 1 Juli 1941, verklaarde, dat het onderscheid tussen de verordeningen, welke rechtstreeks van de Duitsers kwamen, en die, welke door de secretarissen-generaal werden ondertekend, niet van materieel belang was. De verordeningen, welke secretarissen-generaal maakten, moesten aan de Duitsers worden voorgelegd en door dezen worden goedgekeurd. Praktisch waren dus alle verordeningen Duitse verordeningen. Het was alleen zo, dat de ene verordening door *Seyss-Inquart* werd getekend en de andere door een secretaris-generaal. Ook de meeste verordeningen van *Seyss-Inquart* waren van de secretarissen-generaal afkomstig. Alles werd gemaakt in onderling overleg tussen de Duitse en de Nederlandse instanties.

Formeel hing het van twee factoren af, of *Seyss-Inquart* de verordeningen ondertekende of een secretaris-generaal. De eerste factor was deze: in het groot gezien ondertekende *Seyss-Inquart* de belangrijke verordeningen en ondertekenden de secretarissen-generaal de minder belangrijke. De tweede: de secretarissen-generaal weigerden verordeningen te ondertekenen, welke naar hun inzicht tegen het Nederlandse belang waren. Het Departement van Justitie heeft b.v. herhaalde malen geweigerd een verordening te ondertekenen en gezegd: als *Seyss-Inquart* voor deze verordening de verantwoordelijkheid wil dragen, moet hij haar ook zelf ondertekenen. De heer *Hooykaas* herinnert zich, dat er in 1941, in de tijd, dat hij aan het hoofd van Justitie stond, een verordening is uitgevaardigd, waarbij werd bepaald, dat koper en andere metalen moesten worden ingeleverd (Verordening 108/1941). Die verordening was, wat de redactie betreft, in onderling overleg vastgesteld. Het had geen nut te weigeren over een redactie te praten, want dan bestond het gevaar, dat een onduidelijke redactie tot stand kwam en dat was in ons nadeel, want in dubio rekenden de Duitsers naar zich toe. Toen de verordening op de inlevering van metalen klaar was, is op de heer *Hooykaas* en zijn collega's grote aandrang uitgeoefend die te tekenen, maar zij hebben unaniem geweigerd. De verordening is toen door *Seyss-Inquart* getekend. Zo iets heeft zich herhaaldelijk voorgedaan. Alle mogelijke verordeningen, welke de secretarissen-generaal of heel onaangenaam of bezwaarlijk voor de bevolking vonden of waarvan zij stelden, dat deze in strijd met het volkenrecht waren, hebben de secretarissen-generaal niet getekend; deze zijn getekend door *Seyss-Inquart*.

Formeel was er verder geen enkele norm, want Verordening 23/1940 zegt — dat hebben dr. *Rabl* en de heer *Hooykaas* bedacht en dat is verwezenlijkt geworden —: alle bevoegdheden van de Rijkscommissaris hebben ook de secretarissen-generaal onbeperkt. Krachtens Verordening 23 konden de secretarissen-generaal de meest belangrijke verordeningen maken. Er was voor hen slechts één beperking. Zij konden slechts verordeningen maken op het gebied van hun eigen Departement, terwijl *Seyss-Inquart* het kon doen op het gehele gebied. De bevoegdheid van *Seyss-Inquart* was voor de secretarissen-generaal in mootjes gesneden. Het was echter niet zo, dat het ene gebied aan *Seyss-Inquart* was gebleven en het andere gebied aan de secretarissen-generaal. Er stond bij vermeld, dat de Rijkscommissaris zich de bevoegdheid voorbehield zelf verordeningen te maken.

96416 (*Hooykaas*)

De heer *Hooykaas* is van mening, dat de Nederlandse ambtenaren door de bezetting tijdelijk Duitse ambtenaren zijn geworden. Als men dat niet ziet, ziet men, aldus de heer *Hooykaas*, de gehele situatie scheef. Volgens dit grondbeginsel is generaal *Winkelman* Duits ambtenaar geworden op het moment, dat hij de macht en het gezag van de bezetter ging uitoefenen. De secretarissen-generaal hadden zich zelf ondergeschikt gemaakt aan generaal *Winkelman* en daarbij hadden de Duitsers zich voorlopig neergelegd. Zij waren in beginsel van de aanvang van de bezetting af eveneens Duits ambtenaar. De heer *Hooykaas* moet er aan toevoegen: zij waren het niet in precies dezelfde zin als de Duitse ambtenaren, welke door *Hitler* waren gestuurd, die ambtenaren waren van het Duitse Rijk. Zij waren in het begin allen oud-Nederlandse ambtenaren. Later had aanvulling plaats door de Duitsers. Zij waren in ieder geval Nederlandse staatsburgers. Zij hadden om beide redenen van nature de verplichting om, ook als zij als Duitse ambtenaren optraden, steeds een beroep te doen op het volkenrecht, wanneer zulks in het belang was van het bezette gebied. Als zij geen beroep konden doen op het volkenrecht, moesten zij toch, zij het als Duitse ambtenaren, opkomen voor de Nederlandse belangen. Zij hadden voorts tot taak, leiding te geven aan de Nederlandse burgers en de hun ondergeschikte ambtenaren. Maar dit alles neemt niet weg, dat zij in beginsel Duits regeringsgezag uitoefenden. Als men dat niet aanneemt, loopt het bezettingsrecht juridisch niet rond. De heer *Hooykaas* wil in dit verband nog eens als voorbeeld aanhalen besluit no. 23 van 1940. De daarin vermelde verordenende bevoegdheid hadden de secretarissen-generaal niet krachtens het Nederlandse recht, maar ontleenden zij aan *Seyss-Inquart*, en deze ontleende zijn bevoegdheid aan de Führer. Besluit no. 23 is Duitse wetgevende bevoegdheid. Men kan zijns inziens nooit zeggen, dat het Nederlandse ambtenaren waren, als zij Duits regeringsgezag en alle mogelijke Duitse verordeningen uitvoerden.

95838 (*van Poelje*)

De heer *van Poelje* weet, dat *Seyss-Inquart* had gezegd, dat hij met de Nederlandse ambtenaren wilde doorwerken en dat zij op hun stoel konden blijven zitten, met de belofte, dat, wanneer zij zouden menen, dat zij de verantwoordelijkheid niet meer konden dragen, zij dit mochten zeggen en het recht zouden hebben heen te gaan.

95843 (*van Poelje*)

De heer *van Poelje* deelt de opvatting van de heer *Scholten* in zijn artikel aangaande de functie van de secretarissen-generaal na 29 Mei 1940 in „Onderdrukking en Verzet”¹⁾, dat de secretarissen-generaal van hoofdamttenaren nu feitelijk ministers waren geworden, zij het zonder verkeer met de Kroon en het Parlement, maar onder uiterst moeilijke omstandigheden. Alleen moet daar aan het woord „ministers” niet de staatsrechtelijke betekenis worden toegekend, maar onder „ministers” worden verstaan: de uitsluitend voor het beheer van het Departement verantwoordelijke mensen, zonder enige ruggespraak of enige achtergrond. De heer *van Poelje* heeft in de eerste dagen zelfs gecontrasigneerd, hetgeen anders staatsrechtelijk volkomen een onmogelijkheid was. Als de minister in het buitenland of waar dan ook was, kon de secretaris-generaal machtiging krijgen om wat dan ook te tekenen, maar contrasigneren kon hij uit de aard van de zaak nooit. Er waren benoemingsbesluiten achtergebleven, die nog wel door de Koningin waren getekend; die benoemingen moesten doorgaan. De heer *van Poelje* heeft in die dagen „Voor de Minister” gecontrasigneerd, omdat er een handtekening onder die stukken moest staan.

1) Deel I, blz. 400 e.v.

95854—95858 (*van Poelje*)

De heer *van Poelje* huldigde de opvatting, dat de secretarissen-generaal eigenlijk twee heren moesten dienen, en de bezetter en „Nederland”. De heer *van Poelje* verstaat dan onder „Nederland” niet, op dat ogenblik althans niet, de Regering te Londen. Hij realiseert zich, dat dit alles is gegroeid en dat ook de te Londen zittende heren ten dele met de omstandigheden zijn meegegroeid, maar in Mei, Juni 1940 was het zeker niet zo, dat de secretarissen-generaal ook maar enigermate het gevoel hadden, dat hun handelen bepaald werd door de inzichten van de Regering te Londen. De heer *van Poelje* voelde dit als zijn eigen verantwoordelijkheid, die voortvloeide uit zijn eigen positie als Nederlands ambtenaar. Hij was als zodanig administratief hoofd van het Departement, had als zodanig zijn eigen verantwoordelijkheid krachtens Nederlands recht; daarnaast kregen de secretarissen-generaal een opdracht van de Duitsers, die op dat ogenblik geweigerd had kunnen worden — dan was de boel eenvoudig in het honderd gelopen — of die moest worden aangenomen tot de grens van het conflict tussen de ene verantwoordelijkheid en de andere. Er zit een zekere contradictie in, als men enerzijds zegt: omdat de Ministers weg waren, oefenden de secretarissen-generaal die functie uit, en anderzijds: die heren te Londen komen er niet bij in het spel; maar het was een tijd vol tegenstellingen. Uit zijn functie als Nederlands ambtenaar, krachtens zijn aanstelling door de Nederlandse wettige Regering in een tijd, toen de verhoudingen

normaal waren, vloeiden voort de eigen verantwoordelijkheid, de eigen plicht en zelfs het eigen recht om te beslissen.

De heer *van Poelje* heeft dus de opdracht om nu verder de zaak te behartigen, natuurlijk beschouwd in geheel andere verhoudingen, maar toch kwalitatief van dezelfde soort als het geval was, wanneer de Minister met vacantie ging en de secretaris-generaal alles deed behalve contrasigneren. Er werden geen wetsontwerpen gebrouwen, hetgeen in die tijd niet zo erg was, maar het werk op het Departement ging verder op de basis van de ambtelijke plicht van de secretaris-generaal met zijn medewerkers, met de mensen, die hij kende en op wie hij meende te kunnen vertrouwen. Dat was dus enerzijds de sterk bindende plicht als Nederlands ambtenaar, welke met zich bracht niets te doen, dat met de plicht als Nederlands ambtenaar in strijd zou zijn, en anderzijds de aanvaarde opdracht van de bezetter om het beheer verder te voeren.

De mededeling van *Seyss-Inquart*: „Wanneer de heren menen, dat zij de verantwoordelijkheid niet kunnen dragen, mogen zij tot mij komen en dan worden ze van hun verantwoordelijkheid ontheven”, heeft natuurlijk geleid tot twijfel en conflicten, tot de vraag: hoever kan ik gaan? Wat kan ik nog net en wat kan ik net niet meer doen? Daarin is een ontwikkeling gekomen. De eerste maanden merkte men van Londen niets, maar toen langzamerhand bleek, dat er een zekere leiding van uitging, heeft men daarmee vermoedelijk — want toen was de heer *van Poelje* weg — meer rekening gehouden.

95881—95882 (*van Poelje*)

De heer *van Poelje* heeft de indruk, dat de Duitsers de secretarissen-generaal wel in het overleg betrokken voordat er verordeningen werden uitgevaardigd, welke door de Duitsers werden ondertekend, maar hij heeft hiermede nooit te maken gehad, omdat hij niet de neiging had om naar de heren toe te gaan. Hij heeft hen nooit opgezocht. Op zijn gebied hebben de Duitsers in de tijd, waarin hij er iets mee te maken had, geen verordeningen gemaakt, maar de normale vorm was, dat zij begonnen met aan de secretaris-generaal te vragen om het te doen en dat alleen als deze dit weigerde, er een Duitse verordening kwam.

De heer *van Poelje* heeft nooit gemerkt, dat men een bepaalde maatstaf had, aan de hand waarvan werd bepaald welke categorie verordeningen door de Duitsers werd ondertekend en welke door de secretarissen-generaal. Dit speelde natuurlijk een veel grotere rol bij b.v. het Departement van Sociale Zaken dan bij dat van Onderwijs; de heer *van Poelje* heeft daarmee niet te maken gehad.

95839 (*van Poelje*)

De heer *van Poelje* is van Duitse zijde gevraagd: wilt u een wijziging van de Leerplichtwet voorbereiden, zodat een Nederlander, die zijn kinderen naar een Duitse school stuurt, daardoor aan de Leerplichtwet voldoet? Aanvankelijk weigerde hij. Men kwam er echter op terug. Men zei, dat het nodig was. Hij weigerde weer. Toen kwam men voor de derde maal er op terug en deelde mede, dat, indien hij het niet zou doen, de Rijkscommissaris het zelf zou laten doen. Hij heeft toen geantwoord: als het dan niet anders kan, wil ik het wel doen; u kunt tenslotte dit soort van Nederlanders van mij cadeau krijgen; het is mij volmaakt onverschillig naar welke school dat soort van lieden hun kinderen wil sturen.

95851 (*van Poelje*)

De heer *van Poelje* heeft ook verantwoordelijkheid aanvaard op het gebied van de sport om de gehele voetballerij tot eenheid te brengen om daardoor te voorkomen, dat de Duitsers op een ongelegen ogenblik de gehele verantwoordelijkheid voor de sport in handen zouden nemen.

95610—95615 (*Reinink*)

Mr. *H. J. Reinink* heeft de functie van waarnemend secretaris-generaal van het Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen onder de Duitsers een maand of drie uitgeoefend. Toen kwamen *Goedewaagen* en *van Dam*. De moeilijkheid is ontstaan door de wens van *Wimmer*, dat de heer *Reinink* een proclamatie zou richten tot de Nederlandse onderwijskrachten. Hij heeft hiervoor ook een ontwerp gemaakt, maar van Duitse zijde is dit toen veranderd en daarop heeft de heer *Reinink* gezegd, dat hij het best vond, als zij hun bericht stuurden, of hij het zijne, maar niet, dat hij het hunne zou sturen. De heer *Reinink* kreeg toen zonder veel plichtplegingen zijn ontslag. Hij heeft bepaald niet het gevoel gehad, dat de secretarissen-generaal de facto in dienst van het Duitse bestuur waren. Hij heeft het bepaald gezien als een Nederlandse mogelijkheid om toch ergens nog iets zelfstandigs te doen. Het is achteraf erg moeilijk te zeggen, of de secretarissen-generaal eigen initiatieven hadden te nemen op wetgevend gebied in deze situatie. De heer *Reinink* is, naar hij gelooft, nooit in concreto voor deze vraag gesteld. Hij gelooft niet, dat hij het onjuist zou hebben gevonden dit te doen, wanneer het Nederlandse belang het zou hebben meegebracht.

96642—96648 (*van Dam*)

De heer *van Dam* zag de functie van secretaris-generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming, waarin hij op 27 November 1940 door de Rijkscommissaris was be-

- 96465—96466 (*Ringeling*)
 noemd, in hoofdzaak als een ambtenaarlijke functie. Hij meende, dat er behoefte was aan iemand, die betrekkelijk gemakkelijk met de Duitsers kon omgaan, omdat zijn vak dat meebracht, en die diensten-gevolge allerlei moeilijkheden kon omzeilen, welke misschien een Nederlandse ambtenaar niet zo gemakkelijk kon overwinnen.
 De heer *Ringeling* zag — toen hij bij het begin van de bezetting secretaris-generaal van het Departement van Defensie was — *Seyss-Inquart* niet als zijn opdrachtgever. Hij begreep wel, dat hij tenslotte aan hem verantwoordelijk was en eventuele stoute dingen bij hem te berde zou moeten brengen. Hij heeft hem echter nooit in zijn gedachten als zijn chef erkend. Voor zover de heer *Ringeling* het kan beoordelen, dachten de andere heren er ook zo over. De eerste dagen, nadat *Seyss-Inquart* was opgetreden, zijn de secretarissen-generaal bij elkaar geroepen op Buitenlandse Zaken; zij waren daar toen allemaal. *Seyss-Inquart* wees er toen in een speech op, dat de Koningin en alle Ministers weg waren. Hij vond het goed, dat de secretarissen-generaal op hun plaats bleven om de zaken zoveel mogelijk te regelen. Hij gaf hun verder te kennen, dat, wanneer zij bevelen zouden moeten uitvoeren, die tegen hun gevoelens zouden ingaan, zij dat zouden kunnen zeggen, waarop hij hen zou ontslaan.
- 96504—96507 (*Ringeling*)
 De heer *Ringeling* gevoelt niets voor het standpunt van prof. van *Poelje*, dat de secretarissen-generaal toen twee heren hadden te dienen, nl. de eigen Regering en *Seyss-Inquart*, die de facto hier het gezag uitoefende. De heer *Ringeling* ziet het ook niet zo, dat, strikt juridisch gezien, generaal *Winkelman* en de secretarissen-generaal Duitse ambtenaren waren, ambtenaren in het Duitse apparaat. Als zij het zo hadden gesteld, zou hij terstond gezegd hebben: ik ga naar huis.
- 96469 (*Ringeling*)
 De heer *Ringeling* heeft het onder de Duitsers veertien dagen als secretaris-generaal volgehouden. Hij had toen reeds zulke strubbelingen gehad, dat hij wel begreep, dat, wanneer er nu nog iets bijkwam, hij zou weggaan. De klap op de vuurpijl is geweest, dat hij heeft geweigerd munitie te laten aanmaken bij de Artillerie-Inrichtingen. Dat was geen directe order van *Seyss-Inquart*, maar de directeur van de Artillerie-Inrichtingen kwam bij hem en zei: men wil munitie laten aanmaken, maar daar geef ik nooit mijn toestemming voor. De 9de en 10de Juni heeft de heer *Ringeling* met de heer *den Hollander*, directeur van de Artillerie-Inrichtingen, gesproken; de 11de Juni kwam er een officier van het Duitse leger bij hem met de boodschap, dat hij niet meer op het bureau mocht komen. Toen was het voor hem dus afgelopen.
- 96472—96473 (*Ringeling*)
 De kwestie van het vervaardigen van munitie is aan alle kanten door de secretarissen-generaal besproken. Zij kwamen toen tot de formule, dat datgene, wat bepaald bestemd was om te doden, niet mocht worden aangemaakt. Dit is natuurlijk een omschrijving, die nooit te volgen is. Een huls voor een patroon is op zich zelf niet om te doden; zij is echter onmisbaar voor een patroon, die men eenvoudig niet kan verschiepen zonder die huls. De heer *Ringeling* heeft er zich dus altijd tegen verzet; hij stond niet op het standpunt, dat, wanneer men niet kon aantonen, dat de Duitsers iets voor de oorlogvoering gebruikten, men dit kon vervaardigen. Ook is toen geopperd, dat het zou kunnen, wanneer de munitie, die wordt gemaakt, niet tegen onze eigen troepen zou worden gebruikt; maar daar komt men nooit uit. De heer *Ringeling* gelooft, dat men eenvoudig dit standpunt moet innemen: niets van dien aard laten maken.
- 95897—95899 (*Spitzen*)
 De heer *Spitzen* ziet in de periode na 29 Mei een veel grotere persoonlijke verantwoordelijkheid van ieder van de secretarissen-generaal dan in de „periode-*Winkelman*“. Hij ziet het niet zo, dat dezen de facto de bestuursmacht hebben overgenomen. De heer *Spitzen* meent, dat de bezetter de facto het bestuur had overgenomen en zich hiertoe bediende van de organen van de Regering. Zo werd hun niet gevraagd, of zij bereid waren mede te werken om het land te regeren, maar of zij bereid waren bij het landsbestuur medewerking te verlenen. *Seyss-Inquart* was toen in zijn beste dagen. Hij zeide: „Och, zo'n bezetting is niet zo erg; wij zijn niet zo verschrikkelijk kwaad“. De heer *Spitzen* wil niet zeggen, dat dit er allemaal bij hem inging, maar dit was de sfeer, waarin het gebeurde. *Seyss-Inquart* ging zover, dat hij zeide: „Wij staan voor een ontzettend moeilijke taak; die zullen wij gezamenlijk moeten vervullen“. In die geest werd gevraagd, of de secretarissen-generaal bereid waren de leiding van hun Departement, als instrument, over te nemen. De figuur van 14 tot 29 Mei was totaal anders dan die van na die tijd. In de eerste periode was er sprake van een opdracht van de Regering.
- 95905—95907 (*Spitzen*)
 De heer *Spitzen* ziet het niet zo, dat zij als het ware twee heren hadden te dienen, enerzijds de bezetter en anderzijds eigenlijk nog de Nederlandse Regering. Hij heeft het nooit anders gezien dan aldus: één hoofd, nl. onze niet aanwezige Regering; daarnaast: de praktische toestand van een overheerst land, waar de bezetter eenvoudig factisch dwingt met een revolver, die een ander niet heeft; als slachtoffer van

deze situatie een volk, dat niet verplaatst kan worden naar zijn regering, en een bestuursorganisatie, die de kans krijgt daar tussenin te spelen en zich daarbij zal moeten ontwikkelen tot een orgaan, dat nog zoveel mogelijk goeds sticht voor de bevolking.

Naar het oordeel van de heer *Spitzen* was de positie van de secretarissen-generaal tijdens de bezetting niet geheel gelijk aan de figuur, welke zich voordoet bij afwezigheid van de Minister onder normale omstandigheden. De bezettingswetgeving gaf hun factische bevoegdheid. Het begon met de verordening van de Führer, waarbij het gezag aan *Seyss-Inquart* werd gegeven; deze gaf het weer over aan de commissarissen-generaal en van hen kregen de secretarissen-generaal een zekere verordeningbevoegdheid. De heer *Spitzen* had geclaimd, dat hij de gehele wetgeving op waterstaatsgebied zou krijgen, maar dat ging de Duitsers te ver. Zo kreeg ieder een stuk gedelegeerde factische bevoegdheid. De heer *Spitzen* heeft die gehele bezettingswetgeving, in verordeningen neergelegd, nooit anders gezien dan als een tijdelijke regeling voor de loop van zaken en niet als een uitvloeisel van een nieuw gezag, dat werd gesteld in de plaats van een ander gezag. Hij heeft voor zich zelf die *reservatio mentalis* altijd gemaakt.

Omtrent de passage in het artikel van de heer *Scholten* in „Onderdrukking en Verzet” over de status van de secretarissen-generaal na 29 Mei, luidende: „Van hoofdamttenaren werden de secretarissen nu feitelijk Ministers, zij het zonder verkeer met de Kroon en het Parlement”, geeft de heer *Spitzen* als zijn mening, dat, wanneer hij de nadruk op het woord „feitelijk” legt, hij haar wel kan onderschrijven. De enige reserve was, dat wat zij meenden aan wetgeving te moeten produceren, een „Genehmigung” moest hebben van de Rijkscommissaris of door de betrokken Generalkommissar moest worden aanvaard.

De secretarissen-generaal erkenden de feitelijke aanwezigheid van een Duits gezag boven zich en zij hebben altijd geweigerd tussen zich zelf en dat Duitse gezag N.S.B.-figuren of andere Nederlanders te laten opkomen. Dit heeft gespeeld, naar de heer *Spitzen* meent, eind 1942, begin 1943, toen die vreemde secretarie van staat van *Mussert* ineens uit de grond is gestampt. Ieder van de secretarissen-generaal heeft toen een „voogd” gekregen; de heer *Spitzen* is met de zijne noch telefonisch, noch schriftelijk, noch mondeling ooit in contact geweest. Of dit bij anderen wel het geval is geweest, weet de heer *Spitzen* niet zeker. In ieder geval is daar niets van terechtgekomen. De secretarissen-generaal hebben, ieder bij zijn betrokken Generalkommissar of bij zijn Berater, gezegd: nooit of te nimmer een figuur tussen de Duitsers en ons in. In zoverre voelden zij zich dus als de laatste instantie van het Nederlandse gezag hier te lande.

95954 (*Spitzen*)

In het algemeen ging de „constructieve” wetgeving, als de heer *Spitzen* dat woord in dit verband even mag gebruiken, uit van de Rijkscommissaris. De uitvoering geschiedde door de secretarissen-generaal, althans op Waterstaat is dat zo geweest. Hij voelde zich als hoofd van het uitvoerend orgaan. Van de Rijkscommissaris gingen in het algemeen uit bevoegdheid-scheppende maatregelen, wat dus formeel de wetten zouden kunnen worden genoemd; de algemene maatregelen van bestuur kwamen van de heer *Spitzen*. Het heeft ook wel eens anders gelegen. De gehele wegenverkeerswetgeving is b.v. door de heer *Spitzen* ongeveer een jaar opgehouden. Hij kreeg de strikte opdracht om een letterlijke vertaling van de Duitse verkeerswet in te voeren op zijn naam. Het was een soort van premie, dat men zei: dan zullen wij uw naam er aan verbinden. Dat heeft de heer *Spitzen* niet geaccepteerd. Er is een Nederlandse commissie benoemd; die heeft op Waterstaat gewerkt. Er is toen een soort van cocktail-wetgeving gekomen: er zat een stevige scheut Nederlands in: de mensen van de K.N.A.C. en de A.N.W.B. werden er bij betrokken. De heer *Spitzen* weigerde de vertaling van de Duitse wet te nemen, maar wilde wel een nieuwe verkeerswetgeving maken. Hij moest die voor zijn rekening nemen. Dat was niet zo erg, want er zaten, afgezien van alles, ook nog goede dingen in, waarvan er nu nog enkele overgehouden zijn. Meestal heetten de besluiten van de secretarissen-generaal „Uitvoeringsbesluiten”. De hoofdverordening is van de Rijkscommissaris of de commissaris-generaal en het uitvoerende werk is van de secretaris-generaal. Zo was in beginsel de verdeling. Die grens is echter niet overal geheel consequent doorgetrokken.

95962—95963 (*Spitzen*)

De heer *Spitzen* verklaarde, dat hij de verantwoordelijkheid had tegenover de Rijkscommissaris, voortvloeiend uit § 3, tweede lid, van Verordening 1940/3, al had hij die nooit gevoeld. Hij heeft het altijd zo opgevat, dat het de lopende zaken betrof, dus niet anders dan als hoofd van het Departement. Die verantwoordelijkheid is ook slechts betrekkelijk tot uiting gekomen. De Duitsers waren zo slordig met het woord „verantwoordelijkheid”. Dat woord werd gebruikt ten aanzien van degene, die zij wilden intimideren. Zonder deze paragraaf zou praktisch de bedoelde verantwoordelijkheid eveneens bestaan hebben.

95965 (*Spitzen*)

95625 (*Frederiks*)

De heer *Frederiks* heeft verklaard, dat, toen op 29 Mei de overneming van het gezag door *Seyss-Inquart* plaats vond, de secretarissen-generaal op die namiddag een onderhoud met generaal *Winkelman* hadden, die hun op het hart bond, op hun post te blijven. Zij stonden dus daar met de Aanwijzingen, die niet op die tijd sloegen. Zij hadden geen enkele nadere aanwijzing gekregen en zij moesten dus zelf hun houding bepalen binnen het kader van die Aanwijzingen, waarvan de hoofdteneur was: loyaliteit tegenover de bezetter. Natuurlijk was dit voor het Departement van Binnenlandse Zaken, dat een politiek binnenlands departement is, een uiterst moeilijke taak. De heer *Frederiks* heeft onmiddellijk als richtlijn genomen, zoveel mogelijk leed voor het Nedcrlandsc volk te voorkomen of te beperken.

95629 (*Frederiks*)

De heer *Frederiks* deelt de door de heer *Scholtens* in „Onderdrukking en Verzet” weergegeven mening, dat na 29 Mei de rol van de secretarissen-generaal een geheel andere werd, nl. dat zij van hoofdambtenaren feitelijk Minister werden, zij het zonder verkeer met Kroon en Parlement. Zo drukte, aldus de heer *Frederiks*, Minister *Beel* zich ook uit, toen deze hem zijn ontslag mededeelde. De huidige voorzitter van de Tweede Kamer, zo voegt de heer *Frederiks* hieraan toe, gaat nog verder; deze zegt in een brochure: ¹⁾ de secretarissen-generaal waren niet alleen in feite, maar ook rechtens minister. Inderdaad moesten naar de mening van de heer *Frederiks* de secretarissen-generaal als zodanig optreden en de verantwoordelijkheid daarvoor aanvaarden.

1) „Was samenwerking met den vijand geoorloofd?” door mr. L. G. Kortenhorst, 's-Gravenhage 1945.

95631—95633 (*Frederiks*)

De mening over de positie van de secretarissen-generaal was bij de Duitsers verschillend. Dr. *Wimmer* oordeelde, dat hij een rechtstreekse zeggenschap had over de secretarissen-generaal. De politieke adviseur van de Rijkscommissaris, commissaris-generaal *Schmidt*, deelde dit standpunt niet; hij zei: de secretarissen-generaal hebben een zelfstandige functie te vervullen onder toezicht van de Duitse Rijksautoriteit.

Over de omschrijving van de positie van de secretarissen-generaal is nooit een discussie gevoerd tussen de heer *Frederiks* en de Duitse autoriteiten. Het standpunt van de heer *Frederiks* was, dat hij voortaan ook in andere dan, gelijk vroeger, alleen administratieve zaken leiding had te geven, b.v. wanneer hij stond voor de positie, waarbij, als hij zelf niet optrad, hij kans had, dat dan de Duitse autoriteiten die zaak ter hand zouden nemen.

95641 (*Frederiks*)

De heer *Frederiks* is het niet eens met de stelling van de heer van *Poelje*, dat de secretarissen-generaal na 29 Mei in dienst van de bezetter traden en daarnaast hun Nederlandse functie vervulden, dus eigenlijk twee heren dienden. Zij hadden de Duitse autoriteiten niet te dienen. Dezen hielden toezicht, dat zij niets deden tegen de belangen van de Duitsers; verder ging het niet.

95654—95655 (*Frederiks*)

De secretarissen-generaal mochten naar het oordeel van de heer *Frederiks* niet een eigen initiatief nemen voor het tot stand brengen van maatregelen, welke in normale omstandigheden bij de wet moeten worden getroffen, omdat zodanige maatregelen hun zakelijk nuttig voorkwamen. Dergelijke gevallen zijn op het Departement van Binnenlandse Zaken niet voorgekomen; zij zijn de heer *Frederiks* althans niet bekend.

95716—95717 (*Frederiks*)

Als de Duitsers een verordening uitvaardigden, pleegden zij tevoren niet altijd overleg met de heer *Frederiks*. Een zodanige verordening werd hem wel eens ter beoordeling toegezonden.

Het is wel voorgekomen, dat de Duitsers hun wil doorzetten, zelfs als de heer *Frederiks* of het college daartegen protesteerde, maar meestal kwamen er dan de nodige wijzigingen in; bepaalde maatregelen werden soms ook zelfs niet doorgevoerd.

95808 (*Frederiks*)

Naar aanleiding van de verklaring van de heer *Bosch van Rosenthal*, dat de heer *Frederiks* eens gezegd zou hebben: „ik ben de Regering, de Koningin en de Staten-Generaal, in één persoon verenigd”, kan de heer *Frederiks* mededelen, dat de heer *Bosch van Rosenthal* zijn woorden volkomen uit hun verband heeft gerukt. Met het oog op de grenswijzigingen van gemeenten heeft de heer *Frederiks* eens gezegd, dat hij niet alleen moest optreden als minister, dus als beheerder van het Departement, maar ook de taak moest overnemen van de Koningin en van het Parlement en dat hij dus dubbel op zijn hoede moest zijn om zich niet in de vingers te snijden.

De heer *Frederiks* heeft zijn hierboven weergegeven opvatting uitvoeriger uiteengezet in een artikel in het Tijdschrift voor overheidsadministratie van 29 Juli 1948, zulks naar aanleiding van een arrest van de Hoge Raad van 30 Januari 1948 (N.J. 1948, blz. 106). Hij schrijft hierin o.m.:

„Het hoogste Rechtscollege was van oordeel, dat, „indien al in de periode tussen het vertrek van de Regering en de bezetting de Secretarissen-Generaal geacht moeten worden tot de uitoefening van de ministeriële bevoegdheden gerechtigd te zijn geweest, met het intreden van de bezetting daaraan de grond kwam te ontvallen”. De bevoegd-

heden van de secretarissen-generaal hadden volgens de Hoge Raad onder het bewind van *Seyss-Inquart* haar basis in het decreet van de Führer van 18 Mei 1940 en de verordening 23/1940 van de Rijkscommissaris.

„Het standpunt van de Hoge Raad dekt zich met dat, door de toenmalige Minister van Binnenlandse Zaken, dr. *Beel*, ingenomen in de vergadering van de Tweede Kamer van 22 Januari 1946: „Vanaf het ogenblik, dat Nederland verkeerde in de toestand van bezet gebied, berustte krachtens artikel 43 van het Landoorlogreglement het Regeeringsgezag in Nederland de facto bij de Duitse bezettingsoverheid. De secretarissen-generaal ontleenden van dat tijdstip af hun bevoegdheden aan die van de bezettingsoverheid; het geven van voor de bevolking bindende voorschriften en gedragsregelen geschiedde door hen krachtens delegatie van bevoegdheden door de bezettingsoverheid.” Ook hij beriep zich daarbij op het decreet van de Führer van 18 Mei 1940 en de verordeningen van de Rijkscommissaris 23/1940; de Minister sprak abusievelijk van een verordening van 23 Mei 1940. In deze stukken was volgens dr. *Beel* de delegatie scherp tot uitdrukking gebracht. Hoe de bewindsman echter dit standpunt kan rijmen met de woorden, elf dagen te voren in zijn Kabinet tot mij gesproken, dat de secretarissen-generaal in feite de Ministers waren, is mij een raadsel.

„De stelling van de Hoge Raad en van Minister *Beel* schijnt mij onhoudbaar.

„In de Aanwijzingen van de Regering van 1937 werden uitgebreide volmachten gegeven aan het bestuursapparaat, dat bij vertrek van de Regering zou achterblijven; zij delegeerden regeerbevoegdheid en bestuursmacht en bepaalden zich zelfs niet tot algemene richtlijnen, maar daalden af tot in details. Nadrukkelijk staat in de Aanwijzingen: „Het is niet in strijd met het Volkenrecht, indien het vijandelijke bestuur het in functie blijven van de Nederlandse ambtenaren slechts toelaat op voorwaarde, dat deze zich uitdrukkelijk verbinden zich, zolang zij in functie zijn, te onthouden van elke opzettelijke benadeling van hem, bezetter.”

„In deze zelfde geest sprak ook mr. *Steenberghe* met mr. *van Rhijn* de laatste Minister, die de Residentie zou verlaten, de secretarissen-generaal toe en deze zelfde teneur had ook de proclamatie van de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht.

„Ook al ware echter de delegatie van regeerbevoegdheid aan de secretarissen-generaal niet tot uitdrukking gekomen, dan nog zouden deze, nadat de Regering het land verlaten had, als beheerders van de ministeriële portefeuilles hebben moeten optreden. Zelfs indien geen Koninklijk besluit van 4 September 1823 bestond! Het is toch een regel van ongeschreven recht, dat in staat van nood een opvolging plaats heeft in de politieke macht, volgens de rangorde van aan elkaar ondergeschikte ambtenaren. Op die grond gingen door het intreden van de noodtoestand in de Meidagen van 1940 de bevoegdheden en plichten van de Ministers krachtens noodrecht op de secretarissen-generaal over.

„De Hoge Raad heeft nu, ik deel in deze het standpunt door mr. *R. J. Thorbecke* voorgestaan in het Nederlands Juristenblad van 3 April 1948, de fout begaan, de noodtoestand, waarop de bevoegdheden van de secretarissen-generaal steunden, te laten eindigen met het intreden van het bezettingsbewind van *Seyss-Inquart*. De bezetting, zoals deze onder de Rijkscommissaris heeft gewerkt, kon deze noodtoestand niet opheffen.

„Welk standpunt nam nu in deze de Duitse bezettingsoverheid in? Het beroep op het decreet van de Führer treft geen doel. In § 4 werd de Rijkscommissaris gemachtigd, zich voor de uitvoering van zijn instructies en voor het uitoefenen van de administratie te bedienen van het Nederlandse bestuur. Niemand zal toch kunnen volhouden, dat door deze bepaling, op zich zelf beschouwd, het Nederlandse bestuur zijn Nederlandse ambtelijke hoedanigheid verloor en zijn bevoegdheden van toen af ontleende aan de bezettingsoverheid! De letter van de verordening 23/40 wijst slechts bij oppervlakkige beschouwing in de richting, dat ook de Duitse bezettingsoverheid zich op het standpunt stelde, dat de secretarissen-generaal aan haar hun bevoegdheden ontleenden. Bij oppervlakkige beschouwing! Vooreerst treft, dat de verordening is uitgevaardigd op 21 Juni 1940. Hoe was nu de rechtstoestand tussen 25 Mei, de dag, waarop de Rijkscommissaris zijn functie aanvaardde, en die 21ste Juni? De 29ste Mei had de Rijkscommissaris bij verordening bepaald, dat de rechtsvoorschriften, door de Nederlandse secretarissen-generaal uitgevaardigd, vóór hun publicatie aan de bezettende macht moesten worden voorgelegd. Deze bepaling was redelijk, omdat uiteraard de bezettingsoverheid zich te voren moest verzekeren, dat de secretarissen-generaal geen rechtsvoorschriften zouden uitgevaardigen, strijdig met de bezettingsbelangen. In de periode tussen 29 Mei en 21 Juni zijn verschillende regelingen door de secretarissen-generaal uitgevaar-

digd na vooraf gekregen machtiging van de Rijkscommissaris van dezelfde dag of de daaraan voorafgaande dag. Deze machtigingen konden, gezien in het licht van de verordening van 29 Mei, geen andere betekenis hebben dan die van een fiat tot publicatie. In deze zelfde zin moet ook worden geïnterpreteerd de algemene bepaling van de verordening van 21 Juni, een bevestiging dus van die van 29 Mei. Dat de verwarrende redactie is gekozen is te wijten aan de keuromanie, de Duitser van nature eigen, en die in wel zeer pregnante vorm aanwezig was bij dr. *Rabl*, de staatsrechtelijke adviseur van *Seyss-Inquart*.

„Er is echter meer. In de verordening van 21 Juni werden de secretarissen-generaal gemachtigd, de daar bedoelde maatregelen te nemen *binnen de grenzen van hun bevoegdheid*. Deze bevoegdheid was echter niet omschreven in enige verordening van de Rijkscommissaris. De enige conclusie is daarom, dat de Rijkscommissaris daarbij uitging van de bevoegdheid, de secretarissen-generaal krachtens het Nederlands noodrecht toekomende. Daarnaast spreekt de verordening van *aan de secretarissen-generaal ondergeschikte autoriteiten* enz. In geen verordening van de Rijkscommissaris werd echter de secretarissen-generaal gezag toegekend over autoriteiten, enz. Ook hier stelde de Rijkscommissaris zich blijkbaar op het standpunt, dat krachtens noodrecht de secretarissen-generaal dit gezag toekwam.

„Wat echter de deur dicht doet, is, dat de Duitse autoriteit zich ook in die zin uitgesproken heeft. Ik beroep mij in deze niet alleen op het onderhoud, dat de secretarissen-generaal op 25 Mei 1940 hadden met de Rijkscommissaris, op de dag, dat deze zijn functie in ons land had aanvaard, en waarin hij hun de vraag voorlegde, of zij bereid waren, hun functies, dat is hun Nederlandse functies te blijven vervullen en waarbij hij hun de waarborg gaf, dat zij onmiddellijk zouden kunnen terugtreden, wanneer hun iets opgedragen werd, dat zij meenden niet te kunnen aanvaarden. Van nog meer doorslaand gewicht is de verklaring, die de commissaris-generaal voor bijzondere gevallen, *Schmidt*, de politieke rechterhand van *Seyss-Inquart*, tegenover mij aflegde, dat de Duitse bezettingsorganen zich niet beschouwden als de ambtelijke chefs, maar louter als de toezichhouders op de Nederlandse autoriteiten, toezicht houdend, opdat niets zou geschieden, dat de bezettingsmacht zou kunnen schaden.

„Op grond van dit alles komt mij het standpunt van de Haagse rechtbank en van de P.G. van de Hoge Raad onaantastbaar voor.”

De heer *Hirschfeld* heeft verklaard, dat, toen de secretarissen-generaal nog met generaal *Winkelman* samenwerkten, zij een soort van formulering hebben ontworpen over het optreden naar buiten en dat zij met instemming van generaal *Winkelman* de terminologie bezigden: waarnemend hoofd van het Departement. Enige tijd na het optreden van de Duitsers, toen dezen zich met dergelijke dingen meer gingen bemoeien, is er, naar de heer *Hirschfeld* zich meent te herinneren, een aanschrijving gekomen, waarin werd gezegd: neen, gij zijt niet waarnemend hoofd van het Departement, gij zijt alleen secretaris-generaal, dus administratief hoofd van het Departement. De secretarissen-generaal zijn natuurlijk in de bezettingstijd op een geheel andere wijze naar buiten getreden dan onder normale omstandigheden, in vreedetijd en onder een eigen regering en parlement mogelijk zou zijn geweest. Dit was echter de consequentie van de uitdrukkelijke wens van de Regering, dat het Nederlandse bestuursapparaat zoveel mogelijk intact zou blijven. Dit betekende natuurlijk een verkeer naar buiten en dit betekende tevens, dat er bepaalde beschikkingen moesten worden afgedaan, die in normale omstandigheden door een Minister zouden zijn afgedaan. Men kon dit echter naar de mening van de heer *Hirschfeld* nooit vergelijken met de ministeriële positie, om de doodeenvoudige reden, dat er geen parlement en geen eigen kabinet waren en de Kroon in het bezette gebied niet was vertegenwoordigd. Het was dus een positie ad hoc, zoals zich nu eenmaal alleen onder een bezetting kan voordoen.

Er heeft geen overleg plaats gehad met *Seyss-Inquart* over de juiste inhoud van de functie van de secretaris-generaal. Men beschouwde de secretarissen-generaal niet als zo hoge autoriteiten als de Duitsers hen noemden.

Wanneer de Duitsers verordeningen tot stand brachten, traden zij, indien aan de secretarissen-generaal een uitvoerende taak werd opgedragen, tevoren nog met dezen in overleg. Bij de verordeningen over het standrecht e.d. werden de secretarissen-generaal nooit betrokken.

Dit overleg had nog wel eens resultaat op verschillend gebied. Over de verordening op de bedrijfssluiting is zeer veel te doen geweest. Men is van Duitse zijde bereid geweest met de Nederlandse amendementen rekening te houden.

Ten aanzien van de vraag, of bepaalde verordeningen door de secretarissen-generaal of door de Duitsers werden ondertekend, legde men oorspronkelijk deze maatstaf aan: wanneer het een wet of

95397 (*Hirschfeld*)

95434 (*Hirschfeld*)

95436—95439 (*Hirschfeld*)

Koninklijk besluit gold, dan deed *Seyss-Inquart* het; wanneer het een beschikking was ter uitvoering van een wet of van een Koninklijk besluit, dan deden de secretarissen-generaal het. Die regeling is langzamerhand vervaagd en, heel algemeen gesproken, overgegaan in een andere onderscheiding, nl. deze: wanneer de secretarissen-generaal — dit betrof nog de oude functionarissen — bereid waren het uit te voeren, dan liet *Seyss-Inquart* het aan hen over; anders tekende hij zelf.

Over de verordening tot uitoefening van de regeringsmacht heeft *Seyss-Inquart* geen overleg gepleegd. Die had hij waarschijnlijk al in zijn zak, toen hij in Nederland kwam. De uitdrukking: handhaving van het Nederlands recht, had hij tevoren al gebruikt. De secretarissen-generaal bleven vrij te protesteren of te weigeren, wanneer zij vonden, dat bepaalde maatregelen niet verantwoord waren. Men heeft dit in de praktijk formeel ook altijd gerespecteerd.

Het is herhaaldelijk gebeurd, dat de Rijkscommissaris bepaalde verordeningen door de secretarissen-generaal wilde laten uitvoeren en dat dezen hebben gezegd: het spijt ons zeer, maar die verordeningen kunnen wij niet uitvoeren. Dan werd dit door zijn eigen bureaux gedaan. In de loop van de bezetting is het aantal van zijn eigen bureaux aanzienlijk uitgebreid om de eenvoudige reden, dat hij bepaalde maatregelen niet kreeg doorgevoerd op Nederlandse bureaux.

De passage in deze verordening over de secretarissen-generaal:

„Die Generalsekretäre der niederländischen Ministerien sind dem Reichskommissar im Rahmen ihres sachlichen Bereichs für die ordnungsgemäße Leitung der Amtsgeschäfte verantwortlich”,

hebben dezen zo opgevat, dat zij er verantwoordelijk voor waren, dat hun taak naar behoren werd vervuld en dat, als dit niet geschiedde, *Seyss-Inquart* hen eventueel ter verantwoording zou kunnen roepen. Hij zou kunnen zeggen: gij deugt niet voor uw taak; gaat u heen.

In de aanvang is het, zo meent de heer *Hirschfeld*, niet de bedoeling van *Seyss-Inquart* geweest ontslagaanvragen van de secretarissen-generaal uit te lokken, om Duitsgezinden op hun plaats te kunnen zetten. Toen is het zelfs zo geweest, dat hij bij voorkeur met de bestaande Nederlandse functionarissen wilde werken. Hij heeft in de aanvang dan ook niet onmiddellijk intiem contact gezocht met de Nationaal-Socialistische Beweging; dat is iets later gebeurd; hij heeft in een later stadium van bepaalde N.S.B.-ers gebruik gemaakt en is daarmee vrij ver gegaan, vooral met figuren als *Rost van Tonningen* en *Schrieke*.

De heer *Postma* werd op 1 Januari 1941 directeur-generaal der belastingen, onder de heer *Trip*, die op 10 Maart 1941, dus enkele maanden daarna, is weggegaan. Op een gegeven dag kwam er een oekase van *Seyss-Inquart* uit de lucht vallen voor de heer *de Leeuw*, thesaurier-generaal, en voor de heer *Postma*: „Ich beauftrage Sie bis auf weiteres mit der Wahrnehmung der Geschäfte”. De heer *de Leeuw* kreeg de thesaurie, de heer *Postma* de belastingdienst. Daar werden nog bijgevoegd de domeinen en de Rijksgebouwendienst, die de heer *Postma* enkele jaren onder zich heeft gehad. In die tijd ressorteerde die laatste dienst nog onder Financiën.

De heer *Postma* kreeg die opdracht als waarnemend secretaris-generaal voor dat deel van Financiën. Er waren toen dus twee waarnemende secretarissen-generaal, één voor de thesaurie en één voor de belastingdienst.

Met de benoeming van *Rost van Tonningen*, die nog een secretaris meebracht, werd de functie van de heer *Postma* niet door de Duitsers opgeheven. Men trachtte enige beperkingen aan te brengen, maar in principe is zijn taak precies dezelfde gebleven. Het Departement is tot de laatste dag toe in twee gedeelten verdeeld geweest.

De heer *Postma* zag de functie als secretaris-generaal in die situatie als leider van de belastingdienst, die moest zorgen, dat die dienst zo goed mogelijk door de oorlog heen kwam.

Ten aanzien van de vraag, of de secretarissen-generaal hun taak niet alleen als een administratieve zagen, maar zich bewust waren van de noodzakelijkheid in vele opzichten reorganiserend in te grijpen, verklaarde de heer *Postma*, dat er enkele dingen waren, die parallel liepen. Het initiatief lag echter bij de Duitsers. Die zeiden: er moet een nieuwe inkomstenbelasting, een nieuwe loonbelasting worden ingevoerd. Vóór de bezetting was men daar op Financiën reeds mee bezig. Aangezien inderdaad hierdoor de belangen van Nederland werden gediend, ook voor de toekomst, was er dus geen reden om hier te zeggen: Wij willen geen loonbelasting; wij waren immers zelf aan een loonbelasting bezig.

De heer *Postma* noemt als tweede voorbeeld de winstbelasting van vennootschappen. Er is echter altijd voor gewaakt, dat er geen typisch

95444—95446 (*Hirschfeld*)

96511—96518 (*Postma*)

96521—96524 (*Postma*)

Duitse kenmerken in zaten, als het achterwege blijven van kinder-af trek voor Joden, waartegen de heer *Postma* zich altijd heeft verzet. De Nederlandse autoriteiten zeiden, dat zij het niet deden, als de Duitsers dat er in wilden hebben.

De heer *Trip* gevoelde zich in zijn positie meer de Minister, aldus de heer *Postma*; hij zelf gevoelde zich ambtenaar, die zijn dienst door de moeilijke jaren heen moest leiden. Hij had niet het gevoel, dat hij op een ministersstoel zat. De heer *Trip* was nu eenmaal een andere figuur; de ambtenaren aanvaardden hem ook als zodanig; toen de heer *Trip* kwam, was hij voor hen de Minister.

95439 (*Hirschfeld*)

Op de vraag, in hoeverre de veranderingen in de belastingwetgeving op Nederlands of Duits initiatief plaats vonden, deelde de heer *Hirschfeld* mede, dat er enkele ontwerpen zijn geweest, die eigenlijk al vóór de Duitse invasie op de ambtelijke bureaux in voorbereiding waren en die nu werden uitgevoerd. Zo b.v. de loonbelasting, waaraan men van Nederlandse zijde con amore heeft medegewerkt en die men eigenlijk wel wilde.

96600—96602 (*Verwey*)

De heer *Verwey* heeft verklaard, dat het zijns inziens zijn taak was zelf het initiatief te nemen om verordeningen uit te vaardigen. Ons land bevond zich in ongekende omstandigheden. Ten aanzien van het eigen initiatief der secretarissen-generaal, desnoods met verandering van de wetgeving, ontstonden reeds gauw conflicten tussen de heer *Verwey* en zijn ambtgenoten, met name met de heer *Trip*. Zo wilde de heer *Verwey* b.v. invoeren een voor het gehele land verplichte schoolinspectie door de schoolartsen; hij meende, dat dit in die omstandigheden nodig was, omdat de tuberculosesterfte dreigde. Financiën schreef hem toen een brief, welke hem ten hoogste heeft verbaasd: Wanneer dat gebeurde, zo luidde ongeveer het standpunt van Financiën, zou er bevorderd worden, dat kinderen, die onvolwaardig waren, op de scholen voor buitengewoon lager onderwijs zouden komen; er zouden veel meer kinderen naar buiten worden gestuurd; dat ging allemaal geld kosten en dat zou boven het begrotingsbedrag komen; dus was het Departement van Financiën hier tegen.

Hierover is heel wat te doen geweest. Tenslotte heeft Financiën toegegeven. Toen kwam de heer *Verwey* daarmee in het college van secretarissen-generaal en daar kreeg hij het met Binnenlandse Zaken aan de stok. De heer *Frederiks* vond, dat dit te veel zou kosten voor de gemeenten.

De heer *Verwey* meende, dat het absoluut zijn plicht was om in die bezettingsperiode eigen initiatief te nemen voor bepaalde wettelijke voorzieningen; van tevoren kon nu eenmaal niet in het constitutionele bestel worden voorzien, dat de volksgezondheid in gevaar zou komen.

96625 (*Verwey*)

Ofschoon de heer *Verwey* er heel zuinig mee is geweest, heeft hij wel eens de portefeuillekwestie gesteld. De oudere secretarissen-generaal hadden onder elkaar afgesproken, dat, wanneer *Mussert* aan het bewind zou komen, zij gezamenlijk ontslag zouden nemen. Een andere keer heeft de heer *Verwey* de portefeuillekwestie gesteld, tot dat de Rijkscommissaris tenslotte is gezwicht. Persoonlijk had de heer *Verwey* het natuurlijk wel prettig gevonden, wanneer hij weg kon gaan, maar het was zijn plicht te blijven. Hij had het een uitkomst gevonden, wanneer men toen inderdaad zijn ontslag zou hebben aanvaard.

97548 (*Gerbrandy*)

De heer *Gerbrandy* kan niet zeggen, of er over de bevoegdheden van de secretarissen-generaal is gesproken. Wel is later bij voorbeeld gesproken over de positie van de Vertrouwensmannen.

97550 (*Gerbrandy*)

In de aanvangsperiode bestond er te Londen geen twijfel, wie nu eigenlijk in Nederland de top van het bestuursapparaat zouden vormen. Men dacht in het begin: dat zijn de secretarissen-generaal. Zo is men van wal gestoken. Een andere kwestie is, dat er in een latere periode nieuwe elementen in het college van secretarissen-generaal kwamen.

97540—97541 (*Gerbrandy*)

Op de vraag of uit de Aanwijzingen de conclusie getrokken moest worden, dat men zo lang mogelijk op zijn plaats moest blijven zitten, antwoordt de heer *Gerbrandy*, dat dit een zeer moeilijke kwestie is, omdat hij niet in Nederland is geweest: men merkte te Londen al tamelijk gauw, dat bij voorbeeld de heer *Tenkink* zijn plaats had verlaten. Dat was reeds in 1941. Te Londen rees toen de vraag: Is dat nu een goede of een verkeerde maatregel? Daarover durfde men eigenlijk geen oordeel te vellen. Heel de kwestie van aanblijven of weggaan heeft twee kanten. Als men wegging, was men buiten schot. Als men bleef zitten — en dat was natuurlijk ook de moeilijkheid bij iemand als de heer *Hirschfeld* — bleef men niet buiten schot. Dat was voor hen bijna niet te beoordelen. De conclusies op grond van de Aanwijzingen te trekken was in dit opzicht buitengewoon moeilijk. Wel wil de heer *Gerbrandy* er op wijzen, dat reeds in 1941 door hem als Minister-President wel heel duidelijke aanwijzingen zijn gegeven. Pas in de latere tijd, hij meent, dat het in 1944 was, kwam in de Regeringskringen in Londen de opvatting naar voren: nu wordt het

97543 (*Gerbrandy*)98140—98142 (*van Angeren*)98050 (*Albarda*)64353—64355 (*Bosch van Rosenthal*)

voor bepaalde topmensen tijd om weg te gaan. Er is zelfs een ontwerp geweest om met naam en toenaam het weggaan aan de mensen te gebieden.

Dat was naar aanleiding van een rapport, dat naar Londen is gegaan over enige secretarissen-generaal. Op een gegeven ogenblik (het tijdstip kan de heer *Gerbrandy* niet precies zeggen) stonden degenen in Londen, die speciaal waren belast met het geven van richtlijnen aan het bezette gebied, op het standpunt: Aanwijzingen of geen Aanwijzingen, commentaar of geen commentaar, men moet goed begrijpen, dat er ook maatregelen nodig kunnen zijn, die men tevoren helemaal niet had kunnen overzien. Dit is door de heer *Gerbrandy* reeds ver vóór 1943 duidelijk gesteld.

Er heeft nooit twijfel aan bestaan, aldus de heer *van Angeren*, dat de top van het bestuur berustte bij de secretarissen-generaal en niet bij de Commissarissen der Koningin. Voor hem was er geen twijfel aan: de secretaris-generaal, de heer *Tenkink*, die de heer *van Angeren* verving, had de leiding bij Justitie, terwijl ook bij de andere ministeries de gedachte voorzat: de secretarissen-generaal zijn degenen, die namens de Regering het hoogste gezag in Nederland uitoefenen, niet de Commissarissen der Koningin.

Bij het afscheid op de 13de Mei 1940, toen de Regering wegging, in de samenkomst met generaal *Winkelman*, is gezegd: „Gij komt voorlopig te staan onder generaal *Winkelman*; wij zullen moeten afwachten”. Het is ongeveer zo door Minister *Steenberghe* verklaard.

Op het moment van het vertrek der Regering speelde natuurlijk de kwestie van het militair gezag een rol. Er bestond tijdens de oorlog en ook daarvóór, toen de staat van beleg was afgekondigd volgens de Wet op de Staat van Oorlog en Beleg, een verhouding tussen het militaire bestuur en het civiele bestuur. Het hoofd van het militaire bestuur was uiteraard generaal *Winkelman*. Nu vielen ineens uit die verhouding de Ministers weg en werd gezegd: „Nu krijgt gij een machtsfunctie” (dat is er niet tussengevoegd, maar moet er verder in gelezen worden); „nu is de toestand zó, dat U onder generaal *Winkelman* staat”. Het was een geheel andere verhouding dan waarin het militaire gezag vóór en gedurende de oorlog tegenover de Departementen stond. De hoogste civiele autoriteiten moesten luisteren naar de commandant, het hoofd van het leger. Er kan de conclusie uit worden getrokken, dat datgene, wat de heer *Steenberghe* omtrent ondergeschiktheid aan generaal *Winkelman* zei, alleen gold voor de tijd, waarin de heer *Winkelman* de algemene leiding had, en dat, als deze weg was, de hoogste autoriteiten waren: de secretarissen-generaal. Generaal *Winkelman* viel af; toen bleef de vraag: wie is het hoofd? Men kan te dien aanzien blijven twijfelen, maar de heer *van Angeren* ziet hetgeen men te Londen annam als de meest logische gevolgtrekking van hetgeen zich heeft afgespeeld.

Uiteraard heeft de Regering wel inlichtingen gekregen over de bevoegdheden, die aan de secretarissen-generaal waren toegekend, aldus de heer *Albarda*. Dit kon haar niet ontgaan.

De heer *Bosch van Rosenthal* heeft verklaard, dat de heer *van Karnebeek* à tort et à travers wilde, dat de top van het Nederlandse apparaat zou liggen bij de secretarissen-generaal, terwijl de Duitsers in het begin hebben gewild: *Winkelman*, de Commissarissen en de burgemeesters.

De brief, die generaal *Winkelman* aan de Commissarissen der Koningin heeft geschreven¹⁾, nadat hij had gehoord van een bespreking, die de Duitse generaal *Streccius* met enigen van de Commissarissen der Koningin had gehouden, heeft de heer *Bosch van Rosenthal* eenvoudig beschouwd als een reactie op het gesprokene in de samenkomst, die zij eerst hadden gehad bij de Duitse generaal *Streccius*. Na dat gesprek is de heer *van Karnebeek* direct gegaan naar de heer *Frederiks*. De heer *Frederiks* is toen gegaan naar generaal *Winkelman* en heeft tegen hem gezegd: Er moet een aanschrijving komen, waaruit duidelijk blijkt, dat ik het eigenlijk heb te vertellen.

Die brief van generaal *Winkelman*, de heer *Bosch van Rosenthal* kan dit laatste niet bewijzen, doet en deed hem volkomen aan alsof die gesuppédiseerd is door de heer *Frederiks*.

De heer *Bosch van Rosenthal* wil daarmee niet zeggen, dat hij de indruk had, dat de heer *Winkelman* de constructie met de secretarissen-generaal onmiddellijk onder hem als top van het bestuursstelsel in zijn hart niet geheel bewonderde.

De heer *Winkelman* aanvaardde die constructie volkomen, maar men moet niet vergeten, dat het binnenlands bestuur generaal *Winkelman* volkomen vreemd lag en dat hij daarom op dat gebied eenvoudig de leiding van de heer *Frederiks* aanvaardde. De heer *Bosch van Rosenthal* is toen kort daarna bij de heer *Winkelman* geweest en heeft met hem in het bijzijn van generaal *van Voorst tot Voorst*, het tegenwoordig lid van de Raad van State, gesproken en hem uitgelegd, waarom hij niet bereid was — zich stellende onder de orders van

¹⁾ Vgl. het Verslag der commissie deel 2 A, pag. 116 e.v.

generaal *Winkelman*, die hij beschouwde als hoofd van de Staat, zodat hij zich dus verder aan zijn orders zou onderwerpen —, zich onder alle omstandigheden te voegen naar de orders van de secretarissen-generaal, want dezen waren tenslotte hoge ambtenaren met geen enkele verantwoordelijkheid. Dit was eigenlijk het principiële verschil. Als de heer *Winkelman* de heer *Bosch van Rosenthal* iets opdroeg, zou hij het doen.

§ 2. Reacties van de secretarissen-generaal op Duitse maatregelen
Winterhulp.

95728—95732 (*Frederiks*)

Wat betreft de Winterhulp, zo deelde de heer *Frederiks* mede, hebben de burgemeesters hem meestal gevraagd: moeten wij als leiders van de Winterhulp optreden? Er zou tweeërlei soort van standpunt mogelijk zijn, nl. het principiële standpunt: neen. De heer *Frederiks* heeft gemeend het andere standpunt te moeten innemen en heeft gezegd: zolang gij de beschikking houdt over de verdeling der gelden, moet gij het wel doen; wordt u die bevoegdheid ontnomen, dan moet u weigeren.

De heer *Frederiks* heeft een rede voor de Winterhulp gehouden. Deze is hem zeer kwalijk genomen. Toch heeft hij gemeend deze te moeten houden. Hij heeft overleg gepleegd met de heer *van Karnebeek* en samen hebben zij de rede doorgelopen, die hij had opgesteld. Van een van de leiders van de N.S.B. kreeg de heer *Frederiks* te horen: U hebt niet warm gesproken voor de Winterhulp. Woord voor woord heeft hij die rede gewogen en men zal daarin een zin aantreffen — de burgemeesters kenden hem en wisten hoe hij er over dacht —, die hij er expres heeft ingezet, nl.: „Geef aan hen, die u het naast staan”. Iedereen kon weten wat daarmee werd bedoeld. De man in de straat heeft het best begrepen en de N.S.B.-ers begrepen ook wel, dat hij niet voor hen sprak. De heer *Frederiks* heeft de burgemeesters er van bevrijd, dat zij moesten collecteren. Hij heeft hiervan niet per brief kennis gegeven aan de burgemeesters; dat was ook niet nodig, want hij reisde het gehele land door. Zij gaven het aan elkaar door.

Elke week sprak de heer *Frederiks* burgemeesters. Toen hij in een vergadering in Tilburg zeide: ik zou niet meewerken aan dergelijke dingen, wist men het direct in het gehele land. Die kringen stonden met elkaar in contact om gezamenlijk front te vormen.

95828—95830 (*Frederiks*)

De medewerking van de heer *Frederiks* aan de Winterhulp na de benoeming van *Piek* is maar bitter weinig geweest. Hij heeft de burgemeesters alleen gezegd: U kunt leider zijn van de Winterhulp, mits vaststaat, dat gij de opbrengst te verdelen krijgt. Hij heeft mondeling telkens getracht de Duitsers duidelijk te maken, dat een instituut als Winterhulp on-Nederlands was. Dezen waren hier niet gevoelig voor. Dit gold ook ten aanzien van de Volksdienst, het Arbeidsfront, enz.

64372—64373 (*Bosch van Rosenthal*)

Toen de heer *Frederiks* had medegedeeld, dat de Winterhulp moest worden ingesteld, aldus de heer *Bosch van Rosenthal*, heeft hij voorgesteld de heer *Menten* te nemen als leider. Dit kon echter niet; het zou *Piek* moeten zijn. De informaties, die men over *Piek* had ingewonnen, waren zo phantastisch slecht, dat daarover niet viel te praten.

De heer *Bosch van Rosenthal* heeft toen de volgende voorwaarden gesteld:

1. Niemand zou direct of indirect mogen worden gedwongen aan de Winterhulp bij te dragen.
2. De organisatie zou slechts werken voor de winter van 1940/41.
3. Alle bestaande weldadigheidsinstellingen, particuliere en religieuze, zouden vrij blijven in haar wijze van geld inzamelen en geld verdelen, zodat de Winterhulp als een afzonderlijke instelling tot steun volkomen naast de bestaande verenigingen en organisaties zou staan.
4. Bij de verdeling der gelden van de Winterhulp zou geen onderscheid worden gemaakt in geloofsovertuiging of gezindheid, zodat bijv. ook uitdrukkelijk Joden uitkering zouden krijgen.

De heer *Frederiks* had gezegd, dat hij die voorwaarden zou voordragen, en de heer *Bosch van Rosenthal* verklaarde toen, dat hij dan bereid was mede te werken. Net in die tijd werd de heer *Bosch van Rosenthal* ontslagen. Hij heeft toen onmiddellijk een briefje aan de heer *Snouck Hurgronje* geschreven, met de mededeling, dat hij nu van die Winterhulp af wilde, omdat hij geen Commissaris meer was.

Cessie van Overheidscontracten

82241 (*Verzijl*)

Naar aanleiding van het feit, dat de secretaris-generaal van Koloniën een wapenleveringscontract, dat vóór de oorlog was gesloten tussen de rechtspersoon Nederlandsch-Indië en de wapenfabriek van Madzen in Kopenhagen, na Mei 1940 op hun verlangen heeft gecedeerd aan de Duitsers en waartoe deze, zoals prof. *Verzijl* voor de commissie verklaard heeft, natuurlijk niet de minste bevoegdheid had, omdat degene die daar alleen iets over had te zeggen, de rechtspersoon Nederlandsch-Indië zelf was, vertegenwoordigd of door de Gouverneur-Generaal van Indië, of door de Minister van Koloniën te Londen, deelde de heer *Six* mede, dat hij er aanstonds bij had

96018 (*O. E. W. Six*)

96020—96021 (*O. E. W. Six*)

96730 (*Hasselmann*)

96744 (*Hasselmann*)

95479 (*Hirschfeld*)

95481 (*Hirschfeld*)

gezegd, dat hij dat niet kon overdragen. Hij moest het toch doen, anders, werd er gezegd, zou hij worden doodgeschoten wegens sabotage. Toen heeft hij zich bereid verklaard het in die vorm te doen, dat hij tegelijkertijd mededeelde, dat hij er niet bevoegd toe was.

De heer *Six* herinnert zich, dat de toenmalige kapitein *Hasselmann* een soortgelijk geval heeft gehad. De heer *Six* heeft er destijds met hem over gepraat, waarbij zij tot deze conclusie gekomen zijn.

Zeer waarschijnlijk heeft de heer *Six* het in het college van secretarissen-generaal te berde gebracht, maar hij weet het niet meer.

De heer *Hasselmann* heeft medegedeeld, dat de Duitsers Overheidscontracten als oorlogsbuit beschouwden. Deze figuur was hem niet geheel duidelijk. Daarvoor beschikte men over juristen op het Departement.

Hoe het precies gegaan is met het contract dat nog liep met de Zweedse firma Bofors, weet de heer *Hasselmann* niet meer. Het eind is, naar hij meent, geweest dat dit onder protest is aanvaard.

De Nederlandse Regering, zo vervolgde de heer *Hasselmann*, had gedurende de mobilisatie een bepaald contract gesloten met de B.P.M. In Rotterdam zou een enorme hoeveelheid benzine gereedliggen, welke eigendom van de B.P.M. bleef en die de Staat kon afnemen. De Duitsers beweerden toen, dat die benzine eigendom van de Staat was en dus buit. Daarover zijn debatten geweest.

Oproep aan de bevolking om niet te saboteren.

Begin 1941, aldus de heer *Hirschfeld*, is door de heren *Frederiks*, *Schrieke* en hemzelf een oproep tot de bevolking gericht, waarin ge-waarschuwd werd tegen sabotage.

Dit is een van die waarschuwingen geweest, die men tijdens de bezetting wel eens heeft moeten geven, omdat stellig het gevaar bestond, dat de bezetter zeer ernstige maatregelen zou nemen, die het Nederlandse volk zouden treffen. Dit stuk is na veel discussie een compromis geweest. Besloten werd nog één keer een stuk van die aard te doen uitgaan, enerzijds om de mensen te waarschuwen, dat misschien ernstige maatregelen zouden worden genomen, anderzijds om te pogen van Duitse zijde gedaan te krijgen, dat bepaalde maatregelen achterwege zouden blijven. Dit is enige tijd gelukt, maar in een later stadium zijn veel scherper maatregelen van Duitse zijde genomen.

Bovengenoemde oproep die op 28 October 1941 in de dagbladen werd gepubliceerd, luidde als volgt:

Nederlanders.

Het welzijn van het Nederlandse volk eist, dat een ieder op de hem aangewezen plaats zijn plicht vervult. Daarbij zullen de in het bezette Nederlandse gebied geldende wetten en voorschriften onvoorwaardelijk moeten worden nageleefd. De oorlogsomstandigheden plaatsen ons voor vele harde feiten, welke aanvaard moeten worden. Wanbegrip voor hetgeen deze tijden ook van ons Nederlanders eisen leidt alleen tot verderf.

Helaas zijn er nog landgenoten, die blijk geven de ernst van de toestand niet te beseffen. In hun verblinding menen zij door sabotagehandelingen de bezettende macht te kunnen schaden, terwijl zij in werkelijkheid slechts het NEDERLANDSE VOLKSBELANG benadelen.

Wie gelooft door het in brand steken van voorraden van landbouwproducten of door het vernietigen van landbouwwerktuigen een daad te verrichten, waardoor enig Nederlands belang gediend wordt, is het slachtoffer van een verderfelijke dwaling. Elk verlies, dat op dit gebied wordt toegebracht, treft ons eigen volk, onze eigen volkshuishouding. Elke overtreding van de distributiebepalingen, als clandestiene slachtingen, vervalsing van distributiekaarten, prijsopdrijving en dergelijke, zijn sabotage-daden, gericht tegen het Nederlandse volk.

Deze kunnen niet toegelaten worden. Het is in ons aller belang, dat aan het bedrijf der elementen, die deze praktijken uitoefenen, zo spoedig mogelijk een eind wordt gemaakt.

Schaadt bij sabotage van de voedselvoorziening het Nederlandse volk in zijn geheel rechtstreeks zichzelf, zo hebben aanslagen, die zich richten tegen de bezettende overheid, overeenkomstig de krijgswetten, de scherpste maatregelen ten gevolge en treffen zij zodoende indirect onze landgenoten.

Aanslagen op goederen der weermacht, het verborgen houden van neergeschoten vliegers, hebben reeds de terechtstelling der schuldigen en de gevangenneming van een aantal gijzelaars ten gevolge gehad.

Tracht deze tijd te verstaan: begrijpt, dat de Duitse overheid een verkeerde houding van het Nederlandse volk niet kan dulden en beseft voor alles, dat door een enkele onbezonnen daad veler leven in groot gevaar wordt gebracht. Vandaar ons dringend beroep op U allen:

Helpt mee, opdat ons volk niet benadeeld wordt door de daden van onbezonnen en misdadige elementen. Brengt anderen zomin als U zelf in niet te overziene moeilijkheden.

Wij kunnen niet geloven, dat men dit woord onopgemerkt aan zich voorbij zal laten gaan. Wij blijven vertrouwen op het gezonde verstand van ons volk. De Overheid maakt aanspraak op Uw aller medewerking.

De Secretaris-Generaal,
van het Departement van Justitie,
J. J. Schrieke.

De Secretaris-Generaal,
van de Departementen van Handel, Nijverheid
en Scheepvaart; Landbouw en Visserij,
H. M. Hirschfeld.

De Secretaris-Generaal,
van het Departement van Binnenlandse Zaken,
K. J. Frederiks.

95482 (*Hirschfeld*)

De heer *Hirschfeld* meent, dat deze proclamatie na de Februari-staking is uitgevaardigd. Het is geweest op het moment, dat er van Duitse zijde nog geen ontoelaatbare maatregelen waren genomen, als het doodschieten van gijzelaars. Het is nog geweest in het stadium, waarin men meende, dat men over bepaalde zaken met de Duitsers kon praten en bepaalde ernstige maatregelen zou kunnen verhinderen. Dat is een tijdlang gebeurd, maar toen was het afgelopen. Toen is men ook niet meer met dergelijke verklaringen gekomen, omdat men het vertrouwen in de Duitsers geheel had verloren. De heer *Hirschfeld* wil niet zeggen, dat het vertrouwen tevoren heel groot was, maar zij zijn wel eens bepaalde beloften nagekomen. Bovendien heeft zich het incident voorgedaan, dat de Duitsers, nadat deze proclamatie was bekendgemaakt, een eigen verklaring hebben afgelegd, waarbij zij een beloning in het vooruitzicht stelden voor mensen, die saboteurs e.d. aanbrachten. Daarover zijn zij alle drie, inclusief de heer *Schrieke*, zeer verontwaardigd geweest. Zij hebben de Duitsers laten weten: dat is één keer, maar nooit weer. Dezen hebben daardoor het vertrouwen van de secretarissen-generaal verspeeld.

95811—95820 (*Frederiks*)

Omtrent deze proclamatie verklaarde de heer *Frederiks* dat hij niet van mening was, dat het verzet hier ernstig door werd geschaad. Wanneer hij weer in een dergelijke positie was, zou hij dat zelfde stuk weer uitvaardigen, om te waarschuwen, dat de tijd niet gekomen was om sabotage te plegen en tot het vergieten van zoveel bloed over te gaan. Dat was zuiver on-Nederlands.

De heer *Frederiks* vond de sabotagehandelingen praematuur. Hij zou deze proclamatie zeker niet hebben laten uitgaan in 1944 of 1945 of, zelfs na Januari 1943, na Stalingrad, toen de gedachte zich begon te vormen: het einde komt in zicht. Hij herinnert zich niet, dat de proclamatie zonder deze toelichting, vooral in die tijd, op velen een pijnlijke indruk heeft gemaakt. Hij kon er niet in zetten: de tijd is nog niet aangebroken, maar die komt wel! De heer *Frederiks* zou zijn persoon hebben laten voorgaan boven het volksbelang, als hij geweigerd had de inhoud hiervan mede te ondertekenen in het gezelschap van de heer *Schrieke*. Om de heer *Hirschfeld* niet alleen te laten staan, heeft hij gezegd: ik zal meedoen. De heer *Frederiks* heeft eerst gewild — en hij heeft daarop sterk aangedrongen —, dat alle secretarissen-generaal mede zouden ondertekenen. De Duitsers wilden alleen de ondertekening van de betrokken Departementen.

Deze proclamatie is op instigatie van de Duitsers uitgegaan, belijst niet van de heer *Frederiks*, maar hij blijft het stuk juist vinden in verband met de tijd.

Jodenvervolgingen.

96434 (*Hooykaas*)

Er zijn, zo heeft de heer *Hooykaas* medegedeeld, twee kwesties met de Joden geweest. Eerst heeft men de kwestie van de Joodse ambtenaren gehad; later het wegvoeren van de Joden.

Wat de Joodse ambtenaren betreft, gelooft de heer *Hooykaas* niet, dat men met vrucht een beroep op het volkenrecht kon doen. Dat is ook het oordeel van prof. *François*. Hij zegt uitdrukkelijk in de nieuwe druk van zijn Handboek van het volkenrecht, dat het geoorloofd is, Joden uit de openbare dienst te verwijderen, althans voor zover het leidende functies betreft (deel II, blz. 515).

Dat hangt hiermede samen, dat de ambtenaren gedurende de tijd, dat zij voor de Duitse overheid optraden, het vertrouwen van die Overheid moesten hebben. Nu hadden de Duitsers zich tegenover de Joden zo onbehoorlijk gedragen, dat zij niet konden verwachten, dat de Joden voor hen betrouwbare ambtenaren zouden zijn. Het klinkt mal, dat de Duitsers door hun eigen slechte handelingen zelf de mogelijkheid hadden geopend om de Joden te verwijderen, maar het was zo. De secretarissen-generaal hebben destijds aan Justitie gezegd:

wij kunnen ten aanzien van het ontslag van Joodse ambtenaren geen beroep doen op het volkenrecht.

Daarentegen is het wegvoeren van de Joden naar Duitsland duidelijk in strijd met het volkenrecht. Het wegvoeren van de Joden is begonnen in de periode, dat de heer *Hooykaas* in functie was. Hij heeft dadelijk aangeslagen en dat heeft toenmaals ook succes gehad.

Destijds, omstreeks Mei 1941, kwam prof. *Cohen* bij de heer *Hooykaas*. Deze sprak over de Joodse jongens, die gearresteerd waren na Februari 1941 en waren gebracht naar het kamp in Schoorl. Daar hadden die jongens het best. Later werden zij overgebracht naar Mauthausen, naar de heer *Hooykaas* meent, en daar hadden zij het, in tegenstelling met Schoorl, zeer slecht. In die tijd werkte de Duitse administratie nog op perfecte wijze. Van ieder geval van overlijden werd via de ambtelijke instanties mededeling gedaan. Het waren jongens van 20—30 jaar. Er konden ten hoogste enkele, bij voorbeeld 6, sterfgevallen per maand voorkomen. Het aantal gevallen van overlijden — wegens „hartzwakte” e.d. — was echter groter en nam voortdurend toe. Prof. *Cohen* kwam met bepaalde gegevens bij de heer *Hooykaas* en die gegevens lieten reeds nauwelijks mogelijkheid tot twijfel. De heer *Hooykaas* heeft de heer *Cohen* echter gezegd: „Ik wil, omdat het een zeer ernstige aanklacht is dat zij de mensen doodmaken, volkomen zeker zijn. Wilt U dus, zo mogelijk, mij na de eerstvolgende berichten aanvullende gegevens verstrekken?” Toen prof. *Cohen* kort daarop die aanvullende gegevens verstreekte, was de zaak volkomen duidelijk. Er hadden zich op een aantal van ongeveer 300 jongens in een korte periode, als de heer *Hooykaas* zich goed herinnert, 80 à 100 sterfgevallen voorgedaan. Dat was duidelijk abnormaal. Zijn aanvankelijk oordeel was, dat hij terstond maatregelen moest nemen en liefst zelf naar *Seyss-Inquart* moest gaan.

Omdat het echter een heel belangrijke zaak was, heeft hij haar eerst besproken in het college van secretarissen-generaal. Daar was iedereen van oordeel — de Duitsgezinde secretarissen-generaal evenzeer als de Nederlandsgezinden —, dat dit verschrikkelijk was en op generlei wijze te verdedigen. Er was echter geen overeenstemming te verkrijgen omtrent hetgeen moest gebeuren. Prof. *van Dam*, die voor hen van groot belang was, omdat hij veel Duitse relaties had — dat had het grote voordeel, dat hij hen kon inlichten —, zeide: „*Hooykaas* kan niet gaan. Hij heeft een heel slechte naam bij *Seyss-Inquart*, o.a. door zijn voortdurend beroep op het volkenrecht. Als hij er zich mede bemoeit, werkt dat als een rode lap op een stier.” Toen is, naar de heer *Hooykaas* meent, eerst het plan geopperd, dat de heer *Snouck Hurgronje* zou gaan als voorzitter van het college van secretarissen-generaal. De moeilijkheid was echter, dat het college van secretarissen-generaal als zodanig niet erkend werd door de Duitsers. Daarop zeide *van Dam*: „De Duitsers kunnen, gezien hun tegenwoordige opvattingen, het niet verdragen, dat een niet-Jood opkomt voor Joodse belangen. Als wij werkelijk de Joden willen helpen, moeten wij een Jood sturen. Weet *Hooykaas* wellicht iemand, die daarvoor in aanmerking zou kunnen komen?” Hij antwoordde: „Ik stel voor de oud-President van de Hoge Raad, mr. *Visser*.” Prof. *van Dam* merkte toen op: „Dan stel ik voor, dat *Hooykaas* tracht, zich met hem in verbinding te stellen. Dit is echter een zo gevoelige kwestie, dat ik het niet onmogelijk acht, dat, als de heer *Visser* in dezen in contact tracht te treden met *Rauter*, hij nog dezelfde dag wordt geexecuteerd. Ik acht het mogelijk, dat het leven van de heer *Visser* ernstig gevaar loopt. *Hooykaas* zal zelf moeten beoordelen, of hij dat de heer *Visser* zal mededelen.”

De heer *Hooykaas* meende, dat hij de heer *Visser* op deze zijde van de zaak in dit geval moest wijzen. Het ging niet aan, iemand naar de Duitsers te sturen zonder hem in te lichten omtrent het gevaar, dat hij liep. De heer *Hooykaas* dorst niet te corresponderen met de heer *Visser*, aangezien hij niet wist, of zijn correspondentie niet gecontroleerd werd. Hij heeft daarom mr. *Kazemier* bij nacht en ontij naar de heer *Visser* gestuurd met verzoek aan de heer *Visser*, op Justitie bij de heer *Hooykaas* te komen.

Het was een niet gemakkelijk onderhoud. De heer *Visser* heeft zich daarbij bijzonder voortreffelijk gedragen. Hij zei: „Als U meent, dat ik dit moet doen in het belang der Joden, speelt mijn eigen belang helemaal geen rol. Ik zal meteen naar *Rauter* toe gaan.”

Het resultaat is geweest, dat *Rauter* persoonlijk naar Mauthausen is gereisd om een eind aan het moorden te maken. Het moorden is toen inderdaad gestaakt.

Deze stap had dus volkomen succes.

De kwestie is weer brandend geworden in een latere periode, toen de heer *Hooykaas* geen lid van het college van secretarissen-generaal meer was, als hij zich goed herinnert, omstreeks September 1941. Er kwamen toen opnieuw berichten van Joodse sterfgevallen, o.a. van de zijde van de Joodse Raad. De heer *Hooykaas* is persoonlijk

bij prof. *Schrieke* geweest om aan te dringen op het doen van stappen. Hij heeft hem verteld, wat enige maanden tevoren was geschied en heeft getracht de heer *Schrieke* te overtuigen, dat optreden in dezen succes kon hebben. De heer *Hooykaas* gelooft thans nog belust, dat wij uitstel hadden kunnen krijgen, al waren de maatregelen tegen de Joden op den duur niet tegen te houden. De heer *Schrieke* nam het standpunt in, dat *Joden* geen Nederlanders waren en dat hij als hoofd van een Nederlands Departement geen bevoegdheid had om voor hen op te komen. Er is toen nog wel een beroep op *Seyss-Inquart* gedaan door de heer *Snouck Hurgronje* en een aantal secretarissen-generaal, maar dezen moesten er uitdrukkelijk bij zeggen (dat hadden *Rost van Tonningen* en *Schrieke* bedongen), dat zij niet bevoegd waren voor alle secretarissen-generaal te spreken.

95721—95724 (*Frederiks*)

De Jodenkwestie, aldus de heer *Frederiks*, was een zeer moeilijk vraagstuk, dat zich in het begin van de Duitse bezetting in het geheel niet voordeed. Toen hij dr. *Wimmer* de eerste keer sprak, kwam het gesprek op het Jodenvraagstuk en kreeg de heer *Frederiks* van hem te horen: het Jodenvraagstuk speelt voor ons in dit land niet. Men kende toen de Duitsers nog niet. Iedereen zou er ingelopen zijn. Het was een voordeel, de stemming niet te zeer te drukken; het was best mogelijk, dat men de Joden hier met rust zou laten, omdat men wist, dat ze hier als volledige staatsburgers werden beschouwd.

Toen kwam de eerste maatregel: de Joden werden uit ambtelijke functies gezet. Dit is behandeld in het college van de secretarissen-generaal. Het was een vilaine stap. De secretarissen-generaal konden niet tegenspreken, dat er van Duits standpunt iets voor te zeggen was. Dr. *Wimmer* zeide tegen de heer *Frederiks*, toen deze hem herinnerde aan zijn uitspraak: de omstandigheden hebben zich wat gewijzigd en u kunt hiertegen toch geen bezwaar hebben, want het is onmogelijk voor ons de Joden in publieke functies te laten; Joden zijn toch onze vijanden; zij zouden ook geen kerels zijn, als ze dat niet waren, en die mensen kunnen wij niet in publieke functies laten. ¹⁾

Daarmee is het begonnen en zo is het geleidelijk verder gegaan. Telkens weer is het in het college behandeld en het algemene standpunt was: het is allertreurigst, laten wij trachten voor hen te verkrijgen wat wij kunnen; maar om daarvoor de rest van de Nederlanders in de steek te laten, gaat toch wel wat ver. Men kon de dreigementen van de zijde der Duitsers niet geringschatten. Men denke niet, dat de Duitsers nagelaten zouden hebben de secretarissen-generaal te ontslaan, noch dat ze om hen verlegen waren.

De heer *Frederiks* is er heilig van overtuigd, dat, wanneer er in het begin al een vastberaden houding geweest was bij alle leidinggevende ambtenaren, deze de bezetter toch niet weerhouden zou hebben tal van maatregelen ten aanzien van de Joden te nemen.

Van de zijde van de Joodse Raad werd gesmeekt: blijft toch in Gods naam op uw post, want anders zijn wij verloren. Mr. *Visser*, de voorzitter van de Hoge Raad, is meermalen bij de heer *Frederiks* geweest, met prof. *Cohen*. Een speciale vriend van de heer *Frederiks* was de heer *Boasson*, de secretaris van de Raad, die hij in speciale kwesties raadpleegde. Deze zeide: „Blijft op Uw post!”

Ook de heer *Six* heeft medegedeeld, dat er o.m. naar aanleiding van de maatregelen tegen de Joden ernstig bij de Duitsers is geprotesteerd.

Naar de heer *Tenkink* gelooft, is het Joodse vraagstuk voor het eerst aan de orde gekomen bij de meldingsplicht voor Joodse ambtenaren. Daar heeft hij zelf ook mee te maken gehad. Het was merkwaardig, dat er soms met de Duitsers nog wel te praten viel, echter in het geheel niet, waar het de Joden betrof. Dan bestond er bij geen enkele commissaris-generaal ook maar het minste begrip.

De secretarissen-generaal hebben zich steeds bij de Duitsers tegen de discriminatie van Joden verzet; het heeft echter niet geholpen. Aan dit verzet hebben alle goedwillenden meegedaan. Als Nederlandse autoriteiten hadden zij toch eigenlijk wel kunnen voorzien, wat er op komst was; zij hadden immers de ontwikkeling van de Hitlertijd vóór de oorlog meegemaakt.

Het Jodenvraagstuk, aldus de heer *Verwey*, deed zich al heel spoedig voor, nadat hij met de waarneming van de functie van secretaris-generaal van het Departement van Sociale Zaken was belast, toen de Rijkscommissaris, in strijd met de wetgeving van Nederland — dat stond uitdrukkelijk in zijn besluit —, mededeelde, dat de wetgeving op de ambtenaren zou worden veranderd. Dit werd dan zo toegepast, dat Joden geen ambtenaren mochten zijn en niet alleen geen ambtenaar, maar ook geen beroep mochten uitoefenen, waarvoor een beroepseed nodig was. Advocaten, makelaars, artsen, tandartsen, apothekers, apothekersassistenten en vroedvrouwen vielen hieronder. De heer *Snouck Hurgronje* heeft een betoog gehouden bij *Wimmer*, waarbij ook de heren *Tenkink* en *Verwey* aanwezig waren. Hij zei, dat dit niet mocht en dat dit in strijd was met de wetgeving

1) Bijlage 8.

95726 (*Frederiks*)

96037 (*O. E. W. Six*)

96363—96364 (*Tenkink*)

96626 (*Verwey*)

en met de gehele geest van Nederland, dat hij voor zijn landgenoten moest opkomen. „Aber! Noemt u Joden landgenoten? Noemt u negers ook uw landgenoten?” De heer *Verwey* geeft nu weer wat er van deze zaak nog in zijn geheugen ligt. Er was toen volkomen uitgemaakt, dat zij nul op het request kregen. Daarna heeft de heer *Verwey* de gebruikelijke tactiek gevolgd, wanneer zij niet gedaan kregen wat zij wensten: uitstel of mitigatie. Hier heeft hij om uitstel gevraagd. Hij heeft gezegd, dat hij er bezwaar tegen had midden in de winter de Joden uit hun broodwinning te stoten of hun de boodschap van de Rijkscommissaris over te brengen, dat zij waren uitgestoten. Hij verzocht om, wanneer dit inderdaad een onvermijdelijke maatregel was, deze maatregel in ieder geval niet midden in de winter te doen ingaan, zoals het plan van de Duitsers was, maar bij voorbeeld in Juli van het volgend jaar. Toen is goedgevonden, dat dit per 1 Mei zou ingaan. De heer *Verwey* heeft daarna, evenals trouwens ook anderen van zijn ambtgenoten, in individuele gevallen nog zoveel mogelijk gedaan trachten te krijgen voor de Joden, maar al zeer spoedig werd beduid, dat op zijn tussenkomst in dezen niet verder zou worden ingegaan.

95419 (*Hirschfeld*)

95423 (*Hirschfeld*)

In zake de maatregelen tegen de Joden, zo heeft de heer *Hirschfeld* verklaard, is door alle secretarissen-generaal bij *Seyss-Inquart* protest uitgebracht. Dit protest is mondeling en schriftelijk uitgebracht. Het staat vast, dat het Nederlandse bestuursapparaat geen enkele medewerking heeft verleend aan de deportatie van Nederlandse Joden naar Duitsland.

1) Zie ook hieronder hoofdstuk VII.
99272—99275 (*Spitzen*)

De kwestie van het Jodenvervoer¹⁾, zo heeft de heer *Spitzen* voor de commissie verklaard, is herhaaldelijk ter sprake geweest. Hij meent zich zelfs te herinneren, dat hij dit probleem in het College van Secretarissen-Generaal heeft gebracht. De Secretarissen-Generaal kregen het Jodenprobleem voor zich toen het nog niet zo heel erg was, tot het moment, waarop het wel ernstig werd. Waar nu in dit verloop het moment van het vervoersprobleem ligt, weet de heer *Spitzen* niet meer. Wel weet hij, dat men zich natuurlijk afvroeg: „Kunnen we het doen, of kunnen we het niet doen?”, waarbij steeds, ook bij de andere problemen, de vraag naar voren kwam, wat er zou gebeuren, wanneer men weigerde. Het was natuurlijk mogelijk geweest, dat de Duitsers het zelf hadden kunnen doen. Men wist niet wat men ontketende, wanneer men „neen” zei. „Hebben we dan niet, op een moment, dat het ons niet onontkoombaar lijkt, het ogenblik bereikt, waarop de Duitsers alles in eigen handen zouden nemen?”, zo vroegen de Secretarissen-Generaal zich af. In dat kader werd natuurlijk zo'n probleem evenals andere problemen, bezien.

De heer *Spitzen* kan niet concreet zeggen: het Jodenprobleem is op die of die manier behandeld. Hij kan alleen zeggen, dat een dergelijk probleem zonder twijfel overdacht is in de omstandigheden, waarin men toen moest leven, en dat daarbij heeft gegolden de overweging, dat dit niet het punt was, waarop men het laken moest doorsnijden. Dat was wel eens vaker zo. In midden 1943 is de heer *Spitzen* ontslagen. Eind 1942 had hij een conflict en dat was natuurlijk een prachtige gelegenheid om er uit te gaan. Hij heeft dat niet doorgezet, omdat toen het schaduwkabinet-*Mussert* opkwam en hij, wanneer hij wegging, het Departement als het ware op een presenteerblaadje zou aanbieden. Men moest het vóór en tegen afwegen, met alle onzekerheid, of men de juiste keus deed. Maar de heer *Spitzen* heeft niet de indruk, dat men omtrent dat Jodenvervoer heeft gezegd: nu, dat moet dan maar, dat kan wel. De heer *Spitzen* neemt aan, dat dit punt ook nog aanleiding heeft gegeven om bij de Duitsers te protesteren.

Arbeidsdienst.

95713—95714 (*Frederiks*)

Toen de opdracht van de Duitsers kwam, aldus de heer *Frederiks*, om mede te werken, dat de burgemeesters arbeidskrachten ter beschikking zouden stellen voor het werk voor de Duitse weermacht, heeft hij overleg gepleegd met prof. *François* om te zien of er in het volkenrecht een aanwijzing te vinden was om de burgemeesters te verbieden deze opdracht te aanvaarden. Prof. *François* heeft toen niet kunnen helpen; hij beriep zich op de Engelse prof. *Oppenheim*, die in zijn boek onderscheid maakt tussen preparaties en de definitieve medewerking aan de werken: de preparaties, dus het aanvoeren van materiaal, graafwerk, enz., waren wel geoorloofd voor het werk van de bezetter. De Duitsers kenden het boek, en wanneer de heer *Frederiks* zich op het volkenrecht wilde beroepen, kreeg hij direct te horen: Ook de Engelsen staan op ons standpunt.

De burgemeesters stelden de heer *Frederiks* de vraag: wat moeten wij doen? Toen heeft hij gezegd: „Ik heb overleg gepleegd met prof. *François* en ik kan u op grond van het volkenrecht niet verbieden, het te doen, maar dit moet ieder voor zijn geweten uitmaken.” Hem is toen op een bijeenkomst in Tilburg pertinent gevraagd: dat is nu alles goed en wel, maar wat zoudt u doen, wanneer u in onze

96624 (*Verwey*)

positie was? Toen heeft hij geantwoord: dan deed ik het niet, ook niet de preparatiens.

Het is in 1942 steeds moeilijker geworden, zo heeft de heer *Verwey* voor de commissie verklaard. Dit culmineerde in de beslissing van de Rijkscommissaris uit het besluit om Nederlanders voor een bepaalde tijd te verplichten in het bezette gebied op door de gewestelijke arbeidsbureaux aangewezen plaatsen te gaan werken, de woorden „in het bezette gebied” te schrappen, zodat er een verplichting zou komen, dat de Nederlanders ook buiten de grenzen moesten gaan werken. Dit dreigde heel erg te worden. Dit was een afwijking van niet alleen de constitutionele wetten van Nederland, maar inderdaad ook van de vrijheid. De heer *Verwey* heeft daarover onder anderen de heer *Scholten*s geraadpleegd, die van mening was, dat het in het belang zou zijn van de heer *Verwey*, op dit ogenblik weg te gaan, maar hij meende, dat, wanneer de heer *Verwey* wegging, ook zijn ambtgenoten moesten weggaan, omdat dit een grote politieke kwestie was. Dit was niet een punt van ontslagaanvraag voor één man, maar voor het hele college. Overigens wees hij er nog op, dat praktisch die dwang er al was door de inhouding van steun aan diegenen, die dat werk niet aanvaardden. De heer *Verwey* heeft daarover met zijn medewerkers gesproken, de directeuren van de gewestelijke arbeidsbureaux, met de secretarissen-generaal, die geen lid waren van de N.S.B., alsmede met de heer *Hasselman*. Dit laatste was van heel grote betekenis in verband met de bespreking, die hij heeft gehad met generaal-commissaris *Schmidt*. Hij heeft toen gevraagd om ontheffing van de waarneming van zijn functie en ook om ontslag als directeur-generaal van het Rijksarbeidsbureau. Daarna heeft hij met de heer *Boening* een gesprek gehad en vooral een beslissend gesprek met de heer *Schmidt*. Deze zei, dat, wanneer de heer *Verwey* wegging en ook wanneer de directeuren van de gewestelijke arbeidsbureaux weggingen, de maatregel als zodanig zou worden doorgevoerd, terwijl dan ook meteen, mede in verband met het feit, dat de edelmoedige geste van de Führer om de krijgsgevangenen vrij te laten niet in voldoende mate was gewaardeerd, alle krijgsgevangenen zouden worden teruggebracht naar Duitsland om daar tewerkgesteld te worden. Dit laatste was natuurlijk zeker in strijd met het Landoorlogreglement, maar daar trokken de heren zich niet veel van aan. Volgens de heer *Schmidt* zouden daarbij 300 000 mensen betrokken zijn. Bovendien zouden er mannen en vrouwen naar Duitsland getransporteerd worden. Dat was dus wel iets, dat de heer *Verwey* van tevoren moest weten. Hij heeft toen speciaal bezwaar gemaakt tegen het werken van vrouwen en hij heeft gezegd, dat hij dit volkomen onjuist vond. De heer *Verwey* maakte bezwaren tegen het wegzenden van krijgsgevangenen, omdat dit een nadelig gevolg zou hebben op de voedselvoorziening en het vitale bedrijfsleven. Tenslotte heeft *Schmidt* zich bereid verklaard te garanderen, dat, wanneer de heer *Verwey* bleef en hij dus zijn aanvraag om ontslag introk en de directeuren van de gewestelijke arbeidsbureaux aanbleven, de vrouwen van Nederland hier konden blijven, dat er rekening zou worden gehouden met het vitale belang van de voedselvoorziening en het bedrijfsleven en dat — deze derde belofte is later helemaal niet gehouden — de Nederlandse ambtenaren aan de gewestelijke arbeidsbureaux vrij zouden zijn zelf beslissingen te ondertekenen of dit over te laten aan de Duitsers, die op de gewestelijke arbeidsbureaux zaten. De heer *Verwey* is hiervoor gezwicht en hij gelooft, dat dit het enige was, dat onder die omstandigheden mocht. Om de vrouwen van Nederland heeft hij daarna niet meer weg mogen gaan.

95484 (*Hirschfeld*)

Invoering Tweede Distributiestamkaart.

Omtrent de totstandkoming van de tweede distributiestamkaart heeft de heer *Hirschfeld* medegedeeld, dat er om zuiver distributietechnische redenen een nieuwe stamkaart nodig was. Men heeft echter van ambtelijke zijde de uitgifte van deze tweede distributiestamkaart zo lang mogelijk tegengehouden, omdat men een zekere vrees had, dat de Duitsers bij de uitgifte van een dergelijke tweede distributiestamkaart daar misschien gebruik van zouden maken om daarmee het bevolkingsregister te corrigeren.

Toen heeft zich de hoogst pijnlijke zaak voorgedaan, dat op een goede dag een circulaire gezonden werd aan alle burgemeesters, z.g. ondertekend door het centraal distributiekantoor, waarin medegedeeld werd, dat besloten was geen tweede distributiestamkaart uit te geven. Daarop zijn enige N.S.B.-burgemeesters naar de Duitsers gegaan en hebben gezegd: wij hebben die circulaire ontvangen; is dat wel waar? Toen ontstond er aan Duitse zijde hevige verontwaardiging, want dit was een gefingeerde circulaire, die door de een of andere persoon of groep in omloop was gebracht. Toen is *Rauter* hierin gekend. Hij heeft gezegd: wij kunnen voor dergelijke dingen niet op zij gaan; dit moet worden doorgezet. Daarop zijn weer zeer uitvoerige besprekingen gehouden, die in de eindphase hierop neerkwamen,

dat de heer *Hirschfeld* persoonlijk naar *Rauter* is gegaan en heeft gezegd: u maakt het steeds moeilijker; de algemene overtuiging bestaat, dat u dit instrument wilt gebruiken om de bevolkingsregisters in orde te maken en om mensen te grijpen. Na een heel lange discussie heeft *Rauter* gezegd: ik beloof u, dat ik van de uitgifte van deze stamkaarten geen gebruik zal maken om onderduikers of wie ook te zoeken; ik beloof u, dat ik op de uitgifte van deze tweede stamkaart geen controle van de Duitse politie of van de Nederlandse politie zal toestaan. Men zal misschien zeggen, dat het naïef was, dat de heer *Hirschfeld* deze belofte geloofde, maar op grond van deze belofte heeft hij tenslotte ingestemd met de uitgifte van deze tweede stamkaart. De heer *Hirschfeld* kan verklaren, dat deze man zijn belofte voor 100 pct. is nagekomen en dat dit niet de eerste belofte was, die hij voor 100 pct. heeft ingelost.

95823—95824 (*Frederiks*)

De invoering van de tweede distributiestamkaart, aldus de heer *Frederiks*, was, wat hem betrof, een blote formaliteit. De burgemeesters, die hij altijd bezocht, wisten, dat hij tegen deze tweede distributiestamkaart was, en zij konden zich in die geest op de uitvoering daarvan richten.

De heer *Frederiks* wilde niet medeverantwoordelijk zijn voor de invoering van de nieuwe distributiestamkaart en het enige, dat hij heeft gedaan, is de beschikking met een begeleidend schrijven doen toekomen aan de betrokken burgemeesters.

95419—95421 (*Hirschfeld*)

De heer *Hirschfeld* heeft nog verklaard, dat vrij in het begin van de bezetting door de heer *Snouck Hurgronje* en hem zelf protest is uitgebracht over het door de vijand doen verrichten van werkzaamheden te zijnen behoeve. Toen is tegen een overtreding van het Landoorlogreglement geprotesteerd. Er is geprotesteerd tegen een aantal vorderingen, die men van Duitse zijde ten laste van de Nederlandse bevolking wilde doen. Verder is geprotesteerd tegen de opheffing van wat men in die tijd de deviezengrens noemde, waarbij men het betalingsverkeer tussen Nederland en Duitsland wilde vrijmaken om gemakkelijker toegang tot de Nederlandse goederen te krijgen. Ook is geprotesteerd tegen de instelling van de Nederlandse Landstand, tegen het opleggen van wat men toen de zoengelden noemde, tegen de maatregelen betreffende de bedrijfssluiting, die de Duitsers hebben doorgevoerd, tegen het afvoeren van Nederlandse arbeiders naar Duitsland. Er is geprotesteerd tegen het opleggen van prestaties, zoals men het van Duitse zijde noemde; er is geprotesteerd tegen represailles, die men tegen familieleden van Nederlandse zeeleden, die buiten Nederland voeren, wilde nemen; er is geprotesteerd tegen inundaties en evacuaties, tegen vernietiging van haven- en fabrieksinstallaties, tegen plundering, tegen roof van grondstoffen, tegen razzia's, enz.

Het resultaat van deze protesten was zeer verschillend. Wanneer men het totale beeld neemt, dat Nederland aan het einde van deze oorlog vertoonde, kan men gerust zeggen, dat al deze protesten in het wezen van de zaak niet zeer veel geholpen hebben, maar er zijn zeer concrete gevallen, waarin de protesten wel geholpen hebben of waarin ze geleid hebben tot een minder hard maken van bepaalde maatregelen. Maar, gelet op het totale beeld, zou men van realisme gespeend zijn, wanneer men zeide, dat er iets groots mede bereikt was. Beziet men elk geval afzonderlijk, dan is er in bijna elk geval iets belangrijks bereikt, behalve op één punt. Praktisch hebben de protesten tegen maatregelen betreffende de Joden niets bereikt, behalve ten aanzien van de Barneveld-groep, maar dat is vrijwel het enige belangrijke geval.

In het oog van de Duitsers heeft het Nederlandse Overheidsapparaat aan een bepaald aantal zaken ook medegewerkt; dat is ook voor de hand liggend. Er waren kwesties, waarvan men kan zeggen, dat ze min of meer het gemeenschappelijke belang van de bezetter en bevolking betroffen. Het gemeenschappelijke belang van bezetter en bevolking was b.v., dat het verkeer redelijk functioneerde, dat de bevolking zolang het enigszins kon, gevoed werd, en wel op een zodanige wijze, dat er wegens voedselgebrek geen onlusten ontstonden. Daarbij is het eigenlijk alleen de kunst geweest van het meer of minder. Iets anders ligt het probleem ten aanzien van de Nederlandse industrie. Daarbij was het ongetwijfeld een belang van de bedrijven en van de arbeiders er een zekere samenwerking met de bezetter op na te houden. Indien men het standpunt had ingenomen, de industrie in alle opzichten te laten vastlopen, dan zou men massale werkloosheid in Nederland gekregen hebben, die ongetwijfeld zou hebben geleid tot veel grotere deportaties van Nederlandse arbeiders naar Duitsland dan in feite hebben plaats gevonden.

De organisatie van het bedrijfsleven (z.g. Organisatie-Woltersom)

99210—99212 (*Hirschfeld*)

Toen de bezetting een aanvang genomen had, zo heeft de heer *Hirschfeld* medegedeeld, is er bijna onmiddellijk een merkwaardige

reactie gekomen uit het bedrijfsleven in de vorm van een overleg over de vraag: „Hoe kunnen wij in bezettingstijd onze organisatie het best doen functioneren?“. Er is toen heel in het begin, waarschijnlijk al een week of veertien dagen na de aanvang van de bezetting, een commissie geweest, onder voorzitterschap van de heer *Fentener van Vlissingen*, waarin praktisch alle vertegenwoordigers van belangrijke bedrijfsorganisaties en werkgeversverenigingen zitting hadden.

Daarna is er bij de heer *Hirschfeld* op het Departement meer dan eens contact geweest met de Nijverheidsraad, welke raad ook een soort toporgaan was van de verschillende bestaande werkgeversverenigingen op industrieel gebied. Ook is er contact geweest met de Kamers van Koophandel. Dit was aanvankelijk uitsluitend om deze organisaties voor te lichten over de situatie, zoals die toen was. Die situatie op zich zelf was op dat moment vrij chaotisch, daar niemand precies zijn positie wist te bepalen.

In een volgend stadium is toen een Organisatiecommissie voor het Bedrijfsleven tot stand gekomen, waarvan de heer *Woltersom* voorzitter was. Hierin hadden zitting de heer *van der Mandele*, de tegenwoordige voorzitter van de Kamer van Koophandel te Rotterdam, de heer *Twijnstra*, de tegenwoordige voorzitter van het Verbond van Nederlandse Werkgevers en nog verscheidene anderen.

Ten aanzien van deze commissie is er eveneens van Duitse zijde een initiatief geweest, daar men ook van die kant meende behoefte te hebben aan een organisatie van het Nederlandse bedrijfsleven. De organisatiecommissie is echter niet tot stand gekomen dan nadat er eerst door de heer *Woltersom* en enkele anderen, die in die commissie zitting zouden nemen, overleg is gepleegd, niet alleen met de heer *Hirschfeld* persoonlijk, maar ook met het College van Secretarissen-Generaal, welk college in die dagen nog uitsluitend bestond uit Secretarissen-Generaal, die in opdracht van de Regering in het bezette gebied achtergebleven waren. De conclusie van dat overleg is geweest: „Laat de organisatiecommissie aan het werk gaan, maar laat zij dat dan doen in opdracht van de Nederlandse autoriteiten“.

Aanvankelijk heeft *Seyss-Inquart* de neiging gehad een verordening uit te geven, waarbij hij deze zaak zou instellen. Daarop heeft de heer *Hirschfeld* gezegd: „Nee, dit is niet een zaak van de Duitse autoriteiten. Indien het gebeurt, dan zal het van Nederlandse zijde worden georganiseerd“.

Ook is er namens het College van Secretarissen-Generaal aan de heer *Woltersom* een brief geschreven, getekend door de heer *Snouck Hurgronje*, dat men het op prijs zou stellen, indien de organisatiecommissie deze taak op zich zou willen nemen. De taak is toen zo opgevat — en dat is in overwegende mate in overleg met de heer *Hirschfeld* gebeurd — dat deze organisatiecommissie zich uitsluitend bezig zou houden met de bedrijfsorganisatie op economisch gebied.

Het sociale terrein heeft men al onmiddellijk uitgeschakeld, daar men al van de aanvang af bevreesd was, dat daar enorme complicaties uit zouden kunnen voortvloeien.

Men heeft toen na vrij uitvoerig overleg, waaraan naar de herinnering van de heer *Hirschfeld* praktisch het gehele Nederlandse bedrijfsleven con amore heeft meegedaan, die organisaties opgezet, die haar toporganisatie vonden in de hoofdgroep Industrie, de hoofdgroep Handel, de hoofdgroep Ambacht en Detailhandel. Deze werden weer gesplitst in bedrijfspgroepen en deze bedrijfspgroepen werden weer onderverdeeld in vakgroepen, al naargelang de verschillende bedrijfstakken het best samengevat konden worden.

Het is een Nederlands initiatief geworden, met dien verstande, dat men het in bezettingstijd niet voor 100 pct. zo kon doen als men zich had voorgesteld, zonder invloed van buiten af. Dat is b.v. ook het punt geweest, waarover veel gedebatteerd is in die dagen. Men vroeg zich af of het „Führerprinzip“ moest worden ingevoerd of niet.

Men heeft in die tijd de gedachte gehad, die zeker al een lange tijd in Nederland leefde, er een zeker publiekrechtelijk karakter aan te geven; met name is dat o.a. het geval geweest betreffende het punt van de verordenende bevoegdheid.

In 1941 baseerde men dat publiekrechtelijke karakter op artikel 152 van de Grondwet. Dit aansluiten aan de Grondwet is bepaald van Nederlandse zijde gekomen, en stond al vrij spoedig op het programma. Dit hield verband met een ander historisch feit.

Toen vóór de oorlog de Rijksbureaux voor Handel en Nijverheid ingesteld werden, heeft de Nederlandse Regering, destijds in het bijzonder Minister *Steenberghe*, de gedachte gehad, dat die Rijksbureaux min of meer een gemengd karakter moesten dragen. Enerzijds moesten het dus uitvoerders van een zekere Overheidstaak zijn op distributiegebied, met name wat betreft de distributie van grondstoffen, en dat niet uitsluitend van levensmiddelen en consumptieartikelen, anderzijds was het de bedoeling, dat het bedrijfsleven zelf daarbij taken zou uitvoeren. Men had dus vóór de oorlog een Rijks-

99217 (*Hirschfeld*)

99213 (*Hirschfeld*)

bureau gecreëerd, waar men aan de ene kant een directeur had en aan de andere kant een bestuursorgaan, bestaande uit vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven, die min of meer mee zouden gaan regeren in het Rijksbureau, zoals men zich heeft ingedacht dit te doen functioneren in een niet bezet Nederland, maar een Nederland, omringd door landen, die met elkaar in oorlog waren, waardoor bijzondere maatregelen voor de economische verdediging nodig waren.

Toen nu de Duitse overval en daarmee de bezetting kwam, is men vrij vlug tot de conclusie gekomen, dat die Rijksbureaux wel een Overheidstaak hadden te vervullen, maar dat men een deel van die Overheidstaken gaarne aan die bedrijfsorganisaties zou willen overdragen. Er is dan ook in de bezettingsjaren maand in maand uit over gesproken, welke bijzondere taken van de Rijksbureaux overgedragen zouden kunnen worden aan de bedrijfsorganisaties en in hoeverre men de bedrijfsorganisaties daar verordenende bevoegdheden over zou kunnen geven.

Wanneer men de Nederlandse bedrijfsorganisaties vergelijkt met de bedrijfsorganisatie in Duitsland, dan zal het wel duidelijk zijn, dat het inderdaad de opzet was, dat de organisatie hier te lande wel heel anders zou komen te liggen. In de ogen van sommige lieden mocht het dan al een imitatie zijn, een opgelegde organisatie van Duitse zijde, waarbij men het Duitse model genomen had, maar in feite week de Nederlandse organisatie sterk van de Duitse opzet af.

Bij de organisatie van de voedselvoorziening, zo vervolgde de heer *Hirschfeld*, was er in zoverre sprake van een groot verschil, dat er vóór de oorlog een zeer grote Landbouw-Crisis-Organisatie bestond.

Als typisch voorbeeld wil de heer *Hirschfeld* noemen, dat er wel eens kritiek is geoeft op het feit, dat de bedrijfsorganisatie, zoals die door de Organisatiecommissie is georganiseerd, verplichte inschrijving voorschreef.

Er werd toen gezegd, dat dit on-Nederlands was, maar vóór de oorlog bij de Landbouw-Crisis-Organisatie was het regel, dat men bij een of andere organisatie moest zijn ingeschreven. Nu is de Landbouw-Crisis-Organisatie van vóór de oorlog een organisatie geweest, die in origine gebaseerd was op het feit, dat de Nederlandse landbouw in zeer grote crisismoeilijkheden was. Die crisismoeilijkheden bestonden voor het meerendeel daarin, dat de afzet naar het buitenland grote belemmeringen ondervond en dat het prijsniveau in het buitenland zó laag was, dat men een organisatie heeft moeten opbouwen om het binnenlandse prijspeil op agrarisch gebied zo te organiseren, dat de Nederlandse consument moest betalen voor de Nederlandse landbouwproducten wat zij volgens de Nederlandse kostenstandaard zouden moeten kosten. Daartegenover stond weer, dat er landbouwproducten naar het buitenland afvloeiden en daar een lagere opbrengst kregen. Dan moest men een egalisatiefonds maken om de export te subsidiëren.

Vóór de oorlog kon men dit geen subsidiëren noemen, daar had men toen andere vormen voor, anders had men in sommige landen anti-dumpingsmaatregelen tegen de Nederlandse maatregelen gekregen. Anderzijds was de import van granen zo groot, dat de Nederlandse Regering via haar organen met een soort monopoliesysteem de granen invoerde en er dan een flinke heffing op legde, waardoor er weer inkomsten kwamen.

Met het moment van de bezetting veranderde de situatie radicaal. In de eerste plaats zou de grote voedergraneninvoer, die de Nederlandse landbouw vóór de oorlog kenmerkte, ineens afgesneden zijn, omdat er geen sprake van zou zijn, dat men uit het buitenland — in dit geval zou dat dan nog Duitsland moeten zijn — grote kwantiteiten voedergraan zou krijgen. Bij het uitbreken van de oorlog was de voedselvoorziening georganiseerd door een aantal Overheidsorganisaties en semi-Overheidsorganisaties, waar ook de boerenorganisaties al in vertegenwoordigd waren.

Men had een College van Regeringscommissarissen, waarvan destijds de heer *van Rhijn* Voorzitter was, die twee dagen vóór de Duitse inval Minister van Landbouw werd. De heer *Louwes* werd toen voorzitter van dat college.

Toen de Duitse inval eenmaal een feit geworden was, heeft de heer *Hirschfeld* zelf nog aan generaal *Winkelman* voorgesteld om nu tot een straffere organisatie van de voedselvoorziening over te gaan. Op dat moment is het idee ontstaan van een functie van Directeur-Generaal voor de Voedselvoorziening. Deze titel was vóór de oorlog onbekend. Als zodanig is dan door de heer *Hirschfeld*, met instemming van generaal *Winkelman*, de heer *Louwes* benoemd tot Directeur-Generaal voor de Voedselvoorziening.

De heer *Louwes* heeft in sterke mate behoefte gevoeld aan een uitgebreide organisatie van de voedselvoorziening, waarbij de bedrijfschappen ingesteld zijn. Zo is, ongeveer in dezelfde tijd, dat de Organisatiecommissie voor het bedrijfsleven bezig was, het Besluit

Voedselvoorziening tot stand gekomen, waar de Duitsers evenveel belangstelling voor hadden als voor het besluit over de organisatie van het bedrijfsleven.

Het Besluit Voedselvoorziening hield veel meer een verticale opbouw van de landbouw in en de daarmee samenhangende voedselvoorziening. Er is toen afgesproken, dat het Besluit Voedselvoorziening het verticale gedeelte zou zijn, praktisch van producent tot consument, en de vakgroepen van de organisatie van het bedrijfsleven zouden er als horizontale organisatie tussengeschakeld worden.

De bestaande vrijwillige verenigingen, zo vervolgde de heer *Hirschfeld*, konden met haar middelen en met haar mensen praktisch alleen een schuilplaats vinden in de nieuwe bedrijfsorganisatie. Dit is een zeer belangrijk argument geweest voor bestuursleden, b.v. van het Verbond van Werkgevers, vooral ook voor het personeel van deze verenigingen. Het Verbond van Werkgevers en het secretariaat daarvan gingen nl. vrijwel op in de hoofdgroep Industrie.

Men kon al vrij spoedig enkele dingen voorzien. In de dagen na de capitulatie heersten in Mei 1940 eerst chaos en schrik. Daarna viel de wijze, waarop de vijand in het bezette gebied optrad, aan het merendeel van de bevolking mee. Maar men herinnert zich wel, dat op de verjaardag van Prins *Bernhard* het Nederlandse publiek op eens begreep, dat de Duitsers het niet eens de onschuldige vreugde van de verjaardag van Prins *Bernhard* gunden. De eerste scherpe maatregelen werden toen al getroffen. Iedereen, die in de bedrijfsorganisatie zat en zijn gezond verstand gebruikte, begreep wel, dat er nog dingen op komst waren. Zo werd al vrij gauw de S.D.A.P. door de Duitsers in handen gespeeld van *Rost van Tonningen*, die meende daar enige politieke munt uit te kunnen slaan, hetgeen hem echter radicaal mislukt is.

Dit waren dan de eerste voorbeelden, waaruit men kon begrijpen, dat er gevaren dreigden. Men had b.v. ook het punt van het Arbeidsfront, een van de redenen, waarom men er bij de bedrijfsorganisatie de sociale problemen buiten hield.

Daar was ook het punt van de landbouw. Mensen, zoals de heren *Louwes* en *Hirschfeld* wisten uit hun vóóroorlogse ervaringen, dat er in Duitsland een z.g. „Reichsnährstand” bestond. Er werd dan ook al heel spoedig door verscheidene Duitsers besproken of er ook in Nederland een soort Reichsnährstand moest komen. Daar voelden ze geen van allen voor en daarom was het nodig om ook op het gebied van de voedselorganisatie spoed te betrachten, want onvermijdelijk kwam op een dag, de datum weet de heer *Hirschfeld* niet meer, de Nederlandse Landstand uit de lucht vallen, die niet meer dan een schijnvertoning is geworden, omdat de Nederlandse boer er praktisch niet aan heeft meegewerkt en de heer *Roskam* aan het hoofd van het bureau van de Nederlandse Landstand werd geplaatst. Bovendien had men geen behoorlijke organisatie. Men kon dat allemaal elimineren en op een bepaald moment tegen de Duitsers zeggen: „Laat Arbeidsfront en Landstand daar buiten blijven, want, indien u nog enig belang hebt bij de landbouw, voedselvoorziening en industrie in het bezette gebied, dan geeft dat alleen maar aanleiding tot ongelukken.”

Dat heeft men, althans in de kringen, die veel met deze zaken te maken hadden, in een vrij vroeg stadium ingezien. Daarom heeft men toen ook gezegd: „Laten we vooral én in de organisatie van het bedrijfsleven én in die van de voedselvoorziening de goede mensen zien te krijgen. Als er dan al per ongeluk iemand bij zit, die minder goed is, dan is dat heel vervelend, maar dan willen we wel proberen, zijn invloed tot een minimum te beperken.”

99236 (*Hirschfeld*)

Al in 1941, aldus de heer *Hirschfeld*, wilde men van Duitse zijde bepaalde bedrijven sluiten. Dat had echter nog geen bijzonder ernstig karakter. Ernstig werd het pas in 1943.

Hierbij heeft men dus zuiver te maken met een Duits initiatief, waarbij men uitging van de gedachte te trachten het grondstoffenverbruik in Nederland zoveel mogelijk te beperken. Een belangrijk element was reeds dat onze eigen grondstoffenvoorraden voor een deel uit Duitsland moesten komen, omdat onze oorspronkelijke voorraden ten dele in een vroeger stadium door de Duitsers weggehaald en ten dele op waren. Men wilde het distributiesysteem veranderen in die zin, dat alleen het voedselpakket nog tamelijk redelijk bleef. Men kan immers toch wel zeggen, dat dit tot September 1944 nog niet op een hongerniveau was. Op ander gebied echter, b.v. dat van schoei en kleding, meubelen en dergelijke, wat men noemt de civiele sector, wilden de Duitsers niet veel meer beschikbaar stellen. Ook speelde hierbij een rol het probleem van de arbeidskrachten. Van Duitse zijde dacht men, dat, indien men tot een bedrijfssluiting zou overgaan, er dan arbeiders vrij zouden komen voor de Arbeitseinsatz.

Wel heeft men na vele discussies in de Hoofdgroep Handel gezegd: „Wij willen dit niet uitsluitend door de Duitsers laten doen,

want dan kunnen de ongelukken zeer groot worden. Wij willen tot op zekere hoogte een vinger in de pap hebben. Welke interpretatie men daar ook voor geven moge, in zekere zin hebben wij ook onze medewerking te geven, opdat dit op een enigszins geordende manier, die zo min mogelijk schade berokkent, gebeurt."

Die medewerking heeft altijd meer bestaan in tegenwerking in de vorm van geopperde bezwaren. Het gebeurde natuurlijk wel eens, dat de Duitsers dan eigenmachtig optraden.

Mr. H. L. Woltersom heeft medegedeeld, dat op instigatie van de heer *Hirschfeld* het Nationaal Comité tot samenwerking onder leiding van de heer *Fentener van Vlissingen* in Juni 1940 tot stand is gekomen. De bedoeling van dat Comité was het Nederlandse economische leven op een of andere manier te coördineren, samen te vatten en tevens om te zien, in hoeverre dat Comité in staat zou zijn door zijn samenstelling zowel de Nederlandse Overheid te adviseren als bij de Duitsers zo mogelijk en zo nodig te interveniëren.

Er waren in opgenomen de werkgeversorganisaties in de ruimste zin des woords en enige mensen, die men representatief achtte voor het bedrijfsleven.

Kort na die oprichting heeft *Fischböck* — die de economische en financiële aangelegenheden van Nederland zou behandelen — dat Comité ook in pleno ontvangen en heeft het medegedeeld, dat hij het heel prettig vond om zo'n stel vooraanstaande lieden te ontmoeten, maar dat hij ze niet als organisatorisch representatief wenste te beschouwen.

Enige tijd daarna heeft de heer *Woltersom* een onderhoud met *Fischböck* gehad. Deze heeft hem gezegd: „Er bestaat een Nationaal Comité, dat ik niet wens te erkennen, maar wij hebben wel behoefte aan adviezen. Bent u bereid om onder uw voorzitterschap een klein comité te vormen om de Rijkscommissaris advies te geven?”

De heer *Woltersom* heeft hem toen gewezen op het Nationaal Comité, waarop hij antwoordde, dat hij dat een heel interessante onderneming vond, maar voor zijn doel niet geschikt. De heer *Woltersom* heeft beraad gevraagd en die zaak besproken met de heren *Snouck Hurgronje*, *Trip* en *Hirschfeld*.

De drie secretarissen-generaal hebben bij die gelegenheid tegen de heer *Woltersom* gezegd: „Wij betreuren deze ontwikkeling” — die de heer *Woltersom* ook betreurde —, „maar als het dan zo is, dat de heer *Fischböck* niet met de commissie in deze samenstelling wil samenwerken, dan zouden wij u willen raden die van *Fischböck* te aanvaarden, maar zo mogelijk samen met het Nationale Comité”. Naar aanleiding daarvan heeft de heer *Woltersom* dan ook in die tijd een brief gekregen van de heer *Snouck Hurgronje*, als voorzitter van het College van Secretarissen-Generaal, waarin deze hem mededeelde, dat het op prijs gesteld zou worden, wanneer hij dat zou doen. Hij heeft dat toen gedaan.

De heer *Woltersom* heeft toen een gesprek gehad met die leden van het Nationaal Comité, waarvan de heer *Fischböck* wilde dat zij ook in de Adviescommissie zouden optreden.

Er is toen een soort samenwerkingschema ontworpen, dat zo luidde, dat zij de klachten van het Nationaal Comité tot zich zouden nemen en bij de heer *Fischböck* naar voren zouden brengen.

Het was wel de bedoeling, dat het Nationaal Comité bleef bestaan. Een paar dagen later was er een vergadering van het Nationaal Comité, na afloop waarvan de mensen, die bedoeld waren eveneens in de Adviescommissie te komen, samen met de heer *Fentener van Vlissingen* een onderhoud hebben gehad. De heer *Fentener van Vlissingen* heeft op gronden, die de heer *Woltersom* wel kan respecteren, die samenwerking afgewezen. De heer *Woltersom* heeft hem toen moeten zeggen, dat hij, zoals iedereen, deze ontwikkeling betreurde. Hij heeft ook geprobeerd hem over te halen tot de gedachte met de Adviescommissie samen te werken, maar dat wilde hij nu eenmaal niet. De heer *Woltersom* heeft hem daarop medegedeeld, dat hij er met de Secretarissen-Generaal over had gesproken, dat dezen hem aanraadden het te doen en dat hij nogmaals met hen zou gaan praten, maar, indien zij bij hun advies bleven, dat hij het dan zou doorzetten. Dat was ook het standpunt van de anderen en zo is het ook gebeurd.

De heer *Woltersom* heeft *Fischböck* medegedeeld, dat hij bereid was samen te werken onder twee voorwaarden. De eerste was, dat wanneer de heer *Woltersom* critiek of grieven had, hij de gelegenheid moest hebben dit in een open gesprek met hem naar voren te brengen. Hij heeft hem gezegd: „We leven onder bezetting en als ik moet adviseren met die commissie, dan moet ik ook open met u kunnen spreken”.

De tweede voorwaarde, welke de heer *Woltersom* heeft gesteld, is de volgende geweest. *Fischböck* wilde bepaald, dat die commissie de naam zou dragen van „Adviescommissie voor de Rijkscommissaris”, maar de heer *Woltersom* moest met hém werken. Hij heeft hem toen

99288—99291 (*Woltersom*)

99298 (*Woltersom*)

99291 (*Woltersom*)

gezegd: „Het een of het ander: óf u noemt haar Adviescommissie voor u en dan hebben we met de Rijkscommissaris niets te maken, óf u noemt haar zoals u voorstelt, maar dan moet ik het recht hebben om, indien de commissie niet met u tot een draaglijke overeenstemming komt, terug te vallen op de Rijkscommissaris”.

Dit heeft *Fischböck* met de Rijkscommissaris overlegd, welk overleg ongeveer een week duurde. De Rijkscommissaris of beiden hebben toen die voorwaarden aanvaard. De heer *Woltersom* moet erkennen, dat zij zich daaraan ook gehouden hebben.

Heel veel voorstelling over de mogelijkheid tot het tegenhouden van bepaalde maatregelen van de bezetter had men niet, want men wist toen in het voorjaar van 1940 toch nog niet, wat de Duitsers later zouden gaan doen.

Het Landoorlogreglement was de heer *Woltersom* bekend, evenals de voorschriften, die bestonden voor ambtenaren. Maar als Adviescommissie heeft men de zaak hoofdzakelijk gezien van die zijde, dat er getracht moest worden, die dingen in de bezetting, die ten nadele van het Nederlandse volk zouden gebeuren, tegen te gaan. Daarvoor had men het Landoorlogreglement als zodanig niet nodig, omdat een heleboel dingen, die op zich zelf misschien niet tegen het Landoorlogreglement zouden zijn, dusdanig onaangenaam zouden kunnen zijn op economisch en geestelijk gebied, dat men toch zou proberen ze tegen te houden.

In dezelfde tijd was er in geheel Nederland, voor zover het het georganiseerd bedrijfsleven betrof, een zekere drang naar organisatie. De heer *Woltersom* zou niet kunnen zeggen of die drang naar organisatie er nu was, omdat men nu eenmaal organiseren wilde, of dat men begreep, dat de Duitsers dit zouden gaan doen en het dan een soort tegengif was. Wel weet hij dat hij al heel vlug daarover heeft horen praten, ook al in verband met het feit, dat de heer *Hirschfeld* vrij snel na de capitulatie bijeenkomsten had met de Nijverheidsraad. De heer *Woltersom* was geen lid van de Nijverheidsraad, maar hij vernam toch wel wat daar gebeurde en hij herinnert zich, dat men daar al spoedig gesproken heeft over de wenselijkheid, dat het Nederlandse bedrijfsleven zich voorbereide op mogelijkheden, die aanwezig waren.

Eind Augustus of begin September heeft de heer *Woltersom* een eerste bespreking gehad met de heer *Fischböck* over het feit, dat laatstgenoemde een commissie in wilde stellen om het bedrijfsleven te gaan organiseren.

De heer *Woltersom* is van mening, dat, indien de heer *Fischböck* er niet mee begonnen was, het er toch gekomen was, maar dan op een andere manier, niet op die strikt gecentraliseerde manier. Zeker is het, dat in die tijd alle werkgeversverenigingen met die gedachte bezig waren en ook al plannen hadden uitgewerkt.

Het is heel moeilijk te zeggen, zo vervolgde de heer *Woltersom*, wat er gebeurd zou zijn, wanneer de Organisatiecommissie niet was opgericht.

Toen de Organisatiecommissie er was, had men nog maar één moeilijkheid, en dat was om al dat georganiseer te stoppen, want dat was één grote chaos geworden. Iedere vereniging was nl. in die tijd aan het organiseren geslagen. Men zou het kunnen zien als een samenloop van omstandigheden. Men was op dat ogenblik in Nederland ongetwijfeld rijp voor zulk soort dingen en de Duitsers hebben toen het initiatief genomen.

De Secretarissen-Generaal hebben toen gezegd: „Wij zien, dat dit gaat gebeuren; we willen het in eigen handen houden en we willen van Nederlandse zijde de verordeningen tekenen en de benoemingen doen plaats vinden”.

Naar aanleiding van het artikel „Nieuwe Organen” van professor mr. *W. C. L. van der Grinten* in „Onderdrukking en Verzet”,¹⁾ waarin deze o.m. schreef:

„De *Woltersom*organisatie bezat typisch Nationaal-Socialistische karaktertrekken. In de eerste plaats mag in dit verband genoemd worden het aanvaarden van het leidersbeginsel. De Voorzitter heeft een volkomen dominerende positie”.

deelde de heer *Woltersom* mede ten stelligste te ontkennen, dat hier het leidersbeginsel aanwezig was. Men heeft een stel verordeningen gehad, die de bevoegdheden regelden van de Organisatiecommissie, die vrijwel blanco waren en die de bestuursconstructie en de taakconstructie regelden.

Men ziet eerst een mantelorganisatie, de heer *Woltersom* zou het een grondwet willen noemen. Dan komt er een bedrijfsorganisatie, die ingericht wordt door een Organisatiecommissie. Dat leidersbeginsel, waarover prof. *van der Grinten* en met hem bijna iedere Nederlander spreekt, zat er niet in. Dat was ook hét onderwerp van het debat tussen de heren *Fischböck* en *Woltersom*, als ze over die verordening praatten. De heer *Woltersom* heeft tegen de heer *Fischböck*

99298 (*Woltersom*)

99300 (*Woltersom*)

99303—99304 (*Woltersom*)

1) Deel I, blz. 464 e.v.

99320 (*Woltersom*)

gezegd: „Ik wil geen voorzitter, die alles kan doen; ik wil een dagelijks bestuur hebben”. *Fischböck* heeft daar tenslotte aan toegegeven.

De heer *Woltersom* en de zijnen hebben gewerkt met adviseurs en die adviseurs waren vooraanstaande mensen uit de bedrijfsorganisaties, die reeds bestonden. Dezen kregen opdracht om tot de leden te gaan, hun adviezen te vragen en telkens, wanneer ze in hun advies afweken van datgene, wat het oude georganiseerde bedrijfsleven aanraadde, moesten ze dat verschil naar voren brengen in hun rapport.

Er is door de Organisatiecommissie maar twee keer afgeweken van een rapport, omdat de heren het niet eens konden worden. Men heeft toen de heer *Hirschfeld* laten beslissen.

Men heeft wel eens de indruk, dat dit allemaal van bovenaf is gekomen, maar dat is niet waar. Er waren 150 adviseurs, die dit allemaal gedaan hebben zonder ook maar reiskosten of dergelijke in rekening te brengen en dan kan men toch niet zeggen, dat dit door de Duitsers is opgelegd. Wel is er door de Duitsers gezegd, dat het moest gebeuren, maar Nederlanders hebben dit gedaan.

99308 (*Woltersom*)

Over de Adviescommissie of over de organisatie van het bedrijfsleven heeft de heer *Woltersom* geen rechtstreeks contact met Londen gehad. Wel indirect: de eerste keer met de heer *Jongejan* na zijn bezoek aan de heer *Welter* in Portugal. De heer *Woltersom* herinnert zich het antwoord niet precies meer, maar het was zoiets als „het kan vriezen, of het kan dooien. Gij moet zelf maar weten, wat gij doet.”

De tweede poging liep via de heer *Greidanus*, die in het late voorjaar van 1941 naar Zwitserland ging, waar hij de heer *van Haersma de With* heeft gesproken aan wie is gevraagd of men hiermede doorgaan moest of wel ophouden. Dacht men te Londen, dat ze er goed aan deden of niet? Toen de heer *Greidanus* weer terug was in Nederland hebben ze een gesprek gehad, waarbij ook tegenwoordig waren de heren *Snouck Hurgronje* en *Jongejan*. Bij die gelegenheid hebben ze zeer positieve mededelingen gekregen.

99311 (*Woltersom*)

De heer *Woltersom* had de absolute indruk, dat de heer *van Haersma de With* daarmede de Londense mening weergaf, en die indruk had de heer *Greidanus* ook.¹⁾

¹⁾ Vgl. het Verslag der commissie, deel 2 A en B, blz. 237 e.v.

99313 (*Woltersom*)

Verder hebben zij altijd zeer nauwkeurig gelet op alles wat ze hoorden via Radio-Oranje en de Flitspuit. Het merkwaardige is dat bij die uitzendingen, voor zover de heer *Woltersom* zich herinnert, nooit de bedrijfsorganisatie is genoemd. Ook niet in de tijd, dat de bedrijfsorganisatie adviserend optrad in de Arbeitseinsatzkwestie, waar op bepaalde punten bij het verzet bezwaar tegen was.

De heer *Woltersom* heeft nog nooit iemand ontmoet, die hem ook maar een aanwijzing kon geven, dat Londen zich op dat punt heeft gedistancieerd.

99315—99316 (*Woltersom*)

De heer *Woltersom* herinnert zich, dat toen men in 1943 in Duitsland de totale „Kriegseinsatz” kreeg, de actie van de Duitsers tot de bedrijfssluiting in bezet Nederland begon. Er was een bijeenkomst, de heer *Woltersom* zou bijna zeggen in groot politiek verband, met de heer *Fischböck*. *Rauter* was daar ook bij. Er was een heel stel mensen in uniform, dat hen kennelijk moest imponeren. Bij de bijeenkomst heeft de heer *Fischböck* hun een uiteenzetting gegeven over de totale oorlogvoering, die men nu ging beleven, en daaraan moesten de Nederlanders medewerken. Van Nederlandse zijde waren bij die bijeenkomst tegenwoordig de heren *Hirschfeld*, *Twijnstra* en *Woltersom*.

Na die uiteenzetting heeft *Fischböck* hun gevraagd hoe zij daar tegenover stonden. Toen hebben zij geantwoord, dat de situatie in Duitsland niet te vergelijken was met die in Nederland. Dat de hulp en medewerking, die hij in Duitsland zou kunnen verwachten van de Duitsers en de Duitse organisaties, in Nederland niet aanwezig konden zijn. Dat de enige rol, die zij van Nederlandse zijde daarbij zouden kunnen vervullen — men moet wel begrijpen, dat het hun zonder meer werd medegedeeld, als iets dat zou gebeuren; er werd hun geen raad gevraagd —, zou zijn, dat zij zouden trachten om met alle macht en middelen, waarover zij beschikten, in deze zaak zo te handelen, dat het Nederlandse bedrijfsleven, het Nederlandse volk en het Nederlandse economische leven zo min mogelijk schade werd berokkend.

Het eerste, dat de heer *Woltersom* zich herinnert, is een wilde winkelsluiting in den Haag door burgemeester *Westra*. Uit de bespreking van de heren *Woltersom*, *Hirschfeld* en *Jongejan*, om te zien wat zij daartegen konden doen, is een Centrale Commissie voortgekomen, onder leiding van de heer *Jongejan*, die kans heeft gezien die winkels weer open te krijgen.

Deze Centrale Commissie was regionaal verdeeld over het gehele land en werkte samen met de Kamers van Koophandel. Zij heeft zeer zeker heel goed werk gedaan en deed niets anders dan proberen een bedrijf, dat gesloten moest worden, open te houden en een

bedrijf, dat reeds gesloten was, weer open te krijgen. Men was van Duitse zijde bereid met de amendementen van de Nederlanders rekening te houden.

99247 (*Kerstens*)

De heer *P. A. Kerstens*, oud-Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart te Londen heeft verklaard, dat hem de naam „Organisatie *Woltersom*” eigenlijk pas ter ore is gekomen, toen hij hier in het land terug was. Tijdens zijn verblijf in Londen, Australië of Indië heeft hij daarvan nimmer iets gehoord.

Men had wel contacten met Nederland en de heer *Kerstens* kreeg dus allerlei inlichtingen op economisch gebied. Of die door middel van of vanwege deze organisatie tot hem kwamen, weet hij niet.

Het is, voorzover de heer *Kerstens* bekend is, nooit in de Minister-raad besproken. Er is misschien wel eens over gesproken, en wat de heer *Gerbrandy* betreft, ligt dat ook wel voor de hand, omdat hij de contacten met de Inlichtingendiensten had.

Daarover kregen de anderen zeer weinig te horen, als zij er niet nadrukkelijk naar vroegen.

99251 (*Kerstens*)

De heer *Kerstens* is ook lid geweest van de Commissie Terugkeer; hem heugt er ook niets van dat dit daar besproken is. Hij had veel contacten in Londen. Als daarover enige discussie was geweest in Londen, had hij het moeten horen. Hij heeft het niet gehoord.

98906 (*Gerbrandy*)

De Nederlandse Regering te Londen was iets bekend van de Organisatie *Woltersom*, zo heeft de heer *Gerbrandy* medegedeeld.

Hij herinnert zich dat deze op een gegeven ogenblik genoemd is in een vergadering, maar hij herinnert zich geen maatregelen daaromtrent. Het werd door de Regering (dat was weer iets later) als een creatie van Duitse makelij gezien. De opvatting te Londen was zeer afkeurend.

98908 (*Gerbrandy*)

98100 (*Albarda*)

De heer *Albarda* heeft medegedeeld, dat de kwestie van de Bedrijfsorganisatie *Woltersom* slechts en passant een punt van bespreking heeft uitgemaakt. Men kende er ook de bijzonderheden niet van.

§ 3. Het college van secretarissen-generaal

8705—8706 (*Snouck Hurgronje*)

Het college van secretarissen-generaal bestond reeds vóór de oorlog. Het is ingesteld bij ministeriële beschikking door dr. *A. Kuyper*, zo heeft jhr. mr. *A. M. Snouck Hurgronje*, gedurende de eerste oorlogs-jaren voorzitter van het college, medegedeeld. Het vergaderde geregeld over dienstvoorwaarden en andere onderwerpen, welke alle Departementen betroffen.

96285 (*Tenkink*)

Het is voor de heer *Tenkink* altijd de vraag geweest of men wel terecht sprak van een college van secretarissen-generaal. Op het ogenblik komen de secretarissen-generaal ook wel eens bij elkaar, maar niet als een formeel college. In de Duitse tijd werd er door de Duitsers wel eens aan de gezamenlijke secretarissen-generaal en niet aan een individuele secretaris-generaal een oordeel gevraagd; de Duitsers erkenden dus in zekere zin op een bepaald moment een college. Het kwam de secretarissen-generaal natuurlijk wel van pas om zich zoveel mogelijk als college voor te doen, omdat zij dan sterker stonden tegenover de Duitsers.

Het is, zo gaat de heer *Tenkink* verder, hier niet gegaan als in België. De Belgische Regering had bevoegdheden voor de secretarissen-generaal achtergelaten. Bij ons was dat helaas niet het geval. Er was heel weinig op dit gebied geregeld. Generaal *Winkelmann* deed de mededeling, dat de secretarissen-generaal zoveel mogelijk de zaak moesten blijven leiden.

96292 (*Tenkink*)

Velen van de „goede” Nederlanders meenden, dat men zolang mogelijk moest trachten de zaak in Nederlandse handen te houden. Het persoonlijk standpunt van de heer *Tenkink* was echter, dat men niet tot het uiterste moest blijven zitten. Wanneer zich bepaald ernstige aangelegenheden voordeden, moest men z.i. daaruit zijn consequenties trekken. Tenslotte is het voor hem zover gekomen, dat hij meende, werkelijk niet langer te mogen aanblijven. De heer *Tenkink* gelooft, wanneer b.v. de secretarissen-generaal en de Commissarissen der Koningin in het begin de hoofden bij elkaar hadden gestoken, de Duitsers toentertijd niet zoveel zouden hebben doorgezet als zij thans hebben gedaan. Wanneer men echter de zaak op lange termijn bekijkt, moet men aannemen, dat zij het op den duur toch gedaan zouden hebben; het was dus alleen uitstel van executie geworden, welk uitstel intussen niet zonder betekenis zou zijn geweest.

96316 (*Tenkink*)

Wanneer er belangrijke problemen waren, werden deze in het college besproken. Zo b.v. de Jodenmaatregelen, de eedskwestie, de kwestie van rechtspraak in naam van het recht. Er werd in het college ook wel om inlichtingen verzocht. Wanneer men b.v. van W.A.-relletjes gehoord had, dan vroeg men de heer *Tenkink*: wat doet gij daar nu aan? Er werd dan verder ook beraadslaagd over ter zake bij de Duitsers te ondernemen stappen. Het was evenwel niet zo, dat iedere maatregel van wetgevend karakter in het college werd besproken.

95834—95836 (van Poelje)

Het college van secretarissen-generaal, vroeger een lichaam, zo deelde de heer *van Poelje* mede, dat misschien eenmaal per jaar bijeenkwam of nog minder, wanneer de Regering eens een advies van de gezamenlijke secretarissen-generaal wilde hebben over een kwestie, die alle Departementen raakte, was geen vast lichaam, dat geregeld vergaderde. Na het vertrek van de Regering naar Londen hebben de secretarissen-generaal afgesproken regelmatig samen te komen en geregeld met elkaar overleg te plegen, opdat er geen ongelukken zouden gebeuren. Toen is reeds dadelijk — de heer *van Poelje* heeft daar buiten gestaan, dat heeft hij als feit kunnen aanvaarden — intern overleg gepleegd in die zin, dat *Scholtens*, die de oudste was, het praesidium zou overdragen aan *Snouck Hurgronje*. Daarna hebben zij regelmatig vergaderd. Die vergaderingen werden bijgewoond door kapitein *Schepers*, namens generaal *Winkelman*. Zij werden ook bijgewoond door de heer *Louwes*. Daar zijn de kwesties ter sprake gekomen, die de secretarissen-generaal gemeenschappelijk raakten en waarin dezen één lijn moesten trekken. Een van de eerste punten, die zij onmiddellijk hebben afgesproken, was b.v., dat zij zouden gaan zitten in de kamers van de Ministers, niet tot meerdere glorie van zichzelf, maar eenvoudig, omdat zij daardoor konden voorkomen, dat op een gegeven ogenblik een Duitser bij hen binnenwandelde en zei: die kamer vind ik zeer mooi, ik ga daar zitten. Zij hebben gezegd: dat heeft niets te maken met onze positie, maar de Ministerskamer mag niet vrij zijn, als er een Duitser binnen komt wandelen.

De heer *van Poelje* meent een onderscheid te moeten maken tussen de secretarissen-generaal als zelfstandige, verantwoordelijke ambtenaren en het college als zodanig, dat dus niet een of andere publiekrechtelijke functie had, maar geleidelijk een zekere rol ging vervullen.

Onmiddellijk nadat ons land was bezet, heeft de heer *van Poelje* nog net de gelegenheid gehad via de radio de vermaning te laten omroepen aan alle betrokkenen om het onderwijs te hervatten en dat onderwijs weer te geven in goed Nederlandse geest, hetgeen op dat ogenblik in het geheel niet zo belangrijk was, maar achteraf gezien voor veel onderwijzers, die ergens in een uithoek zaten en zich afvroegen, of zij voortaan onderwijs in het Duits moesten geven, een grote steun is geweest. Dat heeft hij gedaan, omdat hij het nodig vond, en zonder met iemand overleg te plegen; hij deed dat dus volkomen voor eigen verantwoording. Hij heeft er geen ogenblik over gedacht zodanige zaken in het college te brengen. Er waren natuurlijk andere aangelegenheden, ten aanzien waarvan dat wel nodig was. Het waren betrekkelijk kleinigheden. Op een gegeven ogenblik betrof het ook weer enige belangrijker zaken, b.v. de vraag in welke kwaliteit zullen wij optreden? Toen is in het college afgesproken, dat zij alleen zouden tekenen: de secretaris-generaal, waarnemend Hoofd van het Departement van .....; dat was een zaak, ten aanzien waarvan gelijkvormig handelen nodig was. Het was bovendien een groot voordeel, dat zij regelmatig hoorden, wat er met anderen aan de hand was.

De heer *van Poelje* heeft geen ogenblik over een rechtsgrondslag voor het college gepraat. Zij hebben daarover in die tijd althans geen ogenblik gedacht; zij moesten handelen. Zij waren ineens onvoorbereid gezet voor de grootste moeilijkheden, waarvoor iemand geplaatst kan worden. Er was nu eenmaal deze organisatie; was die er niet geweest, dan hadden zij een andere vorm gevonden om samen te komen, maar zij hadden nu dit lichaam en dit lichaam had historisch nog een zekere basis.

In de tijd van de heer *van Poelje* had er in de vergadering van de secretarissen-generaal geen officiële besluitvorming plaats. Ieder deelde mede, wat er was.

De heer *van Poelje* heeft er zich nooit het hoofd over gebroken of men al dan niet het reglement van de Ministerraad volgde. Er bestond bij het college van secretarissen-generaal ook wel een reglement.

Toen de 29ste Juni 1940 (de verjaardag van Z.K.H. Prins *Bernhard*) naderde, kwam de mededeling van de Duitsers, dat zij daaraan geen aandacht zouden mogen schenken. Toen heeft de heer *van Poelje* aan het onderwijs een circulaire gezonden, waarin stond, dat Nederland bij geen enkele gelegenheid zou vlaggen, omdat het Nederlandse volk rouwde om degenen, die gevallen waren, en om de toestand, waarin het verkeerde. Dat heeft hij medegedeeld in het college van secretarissen-generaal en toen hebben de heren gezegd: dan zullen wij dat ook doen.

Het was niet zo, dat de secretarissen-generaal daar zaten als Regeeringscollege en over algemene punten van het beleid beslissingen namen. Men hoorde daar van de heer *Louwes*, hoe het met de voedselvoorziening gesteld was, wat er weer was afgenomen, hoe het beeld van week tot week veranderde. De heer *Ringeling* was ontslagen en dan vertelde de heer *Snouck Hurgronje* daar van pogingen om bij de Duitsers iets gedaan te krijgen. Het was allemaal vrij formeel, hoewel het natuurlijk, zij het zeer beknopt, is genotuleerd.

95867—95869 (van Poelje)

- 95904 (*Spitzen*)
- De heer *Spitzen* zag als de rechtsgrond voor het optreden van het college van secretarissen-generaal na 29 Mei 1940 de toestand, dat ons land de facto bezet was, dat dus de feitelijke macht in andere handen was overgegaan, dat het land moest worden bestuurd en de Regering daartoe factisch niet in staat was en het de taak van de secretarissen-generaal was, zij het onwillend en tegenstribbelend, in het belang van de bevolking te zien of het mogelijk was op bestuursgebied althans nog iets te doen.
- 95908 (*Spitzen*)
- Toen Duitsgezinden en N.S.B.-ers in het college kwamen, was de samenwerking hoogst merkwaardig. Uiteraard was de grote vertrouwelijkheid over de zaken, die allen het hoogst zaten, uit het college weg, maar merkwaardigerwijze kwam daar, ook door de handige leiding, toch een zekere mate van openhartigheid te voorschijn — met handhaving van ieders gefundeerde mening — die groot nut heeft opgeleverd.
- De agenda's werden steeds korter; zij smolten als sneeuw voor de zon; dat ging geleidelijk. De afscheidsvergadering van de heer *Spitzen* was een van de allerlaatste vergaderingen van de secretarissen-generaal te Apeldoorn. Er zijn nog één of twee vergaderingen gehouden; daarna was het niet meer mogelijk. Toen was er nog het clubje, dat samenkwam in „De Doelen”, waar de „goede” secretarissen-generaal met elkander aten en de nodige zaken behandelden; dat werd wel eens het „verradersclubje” genoemd.
- 95910 (*Spitzen*)
- Seyss-Inquart* had aanvankelijk iets gedroomd van een soort van Ministerraad of Nederlands regeringscollege. Dat was in de eerste tijd van de massale uitingen van het college van secretarissen-generaal. Dat begon hem gauw te vervelen. Toen zij oppositie begonnen te voeren en het college — het klinkt enigszins gek in die tijd — zou kunnen worden een bolwerk van administratief verzet, kwam er onverwacht een oekase, dat de Rijkscommissaris van de secretarissen-generaal geen stukken met meer dan één of twee handtekeningen meer wilde hebben, dus geen massale uitingen.
- 95921 (*Spitzen*)
- In het college van secretarissen-generaal had nauwelijks een formele besluitvorming plaats. Men besprak de moeilijkheden, besloot tot een gemeenschappelijke stap, een gemeenschappelijke actie.
- 95626—95627 (*Frederiks*)
- De heer *Frederiks* kan geen andere rechtsgrond voor het optreden van het college van secretarissen-generaal als zodanig na 29 Mei vinden dan de opdracht van generaal *Winkelman* om verder het beleid te voeren, en wel zoals dat in het belang van het land wenselijk was. Men kan daarvoor de rechtsgrond aanvoeren, die in vredetijd ook bestond, nl. dat, als de Minister met verlof was, de secretaris-generaal de leiding van het Departement had; een andere rechtsgrond is niet te vinden.
- De secretarissen-generaal hadden aangenomen elkaar in de zware strijd te steunen. Tevoren bestond het college van de secretarissen-generaal, maar dit was een college, dat alleen oprad, als de Minister een advies te vragen had. Deze vragen en adviezen waren van uiterst gering belang.
- 95687—95688 (*Frederiks*)
- De heer *Frederiks* herinnert zich niet, dat er ooit een stemming in het college van secretarissen-generaal heeft plaats gehad. In het college werden punten behandeld, waarbij bepaalde secretarissen-generaal meer of minder in botsing kwamen met de Duitsers, b.v. wat Binnenlandse Zaken betreft ontslagen van de Commissarissen der Koningin, ontslagen van burgemeesters en Jodenmaatregelen. Bij de beraadslagingen in het college heeft het Reglement van Orde van de Ministerraad geen rol gespeeld.
- 95690 (*Frederiks*)
- Volgens mededeling van de heer *Hirschfeld* is in de periode na het vertrek van de Regering bij enigen van de secretarissen-generaal het idee opgekomen, dat er eigenlijk nog zo iets bestond als een college van secretarissen-generaal, dat zich in normale tijden hoofdzakelijk met administratieve zaken had beziggehouden. Dat college is toen bijeengeroepen, omdat men het gemakkelijk vond aan te sluiten aan een oude regeling. Daarmede ging generaal *Winkelman* ook akkoord.
- 95387 (*Hirschfeld*)
- De secretarissen-generaal hebben tot het optreden van *Seyss-Inquart* als „Reichskommissar” contact met generaal *Winkelman* gehad. Zij hadden alle waardering voor het gezonde verstand, voor de „common sense”, die hij aan de dag gelegd heeft, waardoor hij hun taak zeer vergemakkelijkt heeft. Hij heeft hun in ruime mate de vrije hand gelaten; hij liet hun de vrijheid belangrijke zaken bij hem aan te brengen en hij was altijd van mening: gij moet mij maar een voorstel doen en dan zal ik wel ja of neen zeggen. Hij was daarin altijd zeer zakelijk. Zij hebben ook enige voorzieningen getroffen van meer blijvende aard. Toen de Regering vertrokken was, is er natuurlijk een zeer ernstig hiaat ontstaan. Het was toen noodzakelijk op het Ministerie van Financiën een voorziening te treffen, omdat de secretaris-generaal, de heer *van Asch van Wijck*, met de Minister was meegegaan. De heer *Winkelman* heeft toen op voorstel van enige secretarissen-generaal de heer *Trip* benoemd tot secretaris-generaal van Financiën.

95389—95395 (*Hirschfeld*)

Voorts is door generaal *Winkelman* op suggestie van de heer *Snouck Hurgronje* en de heer *Hirschfeld*, de heer *de Quay* als tijdelijk Regeeringscommissaris voor de Arbeid aangesteld. Ook heeft generaal *Winkelman* de heer *Hirschfeld* benoemd tot secretaris-generaal van het Departement van Landbouw en Visserij.

Als de heer *Hirschfeld* zich wel herinnert, is de eerste vergadering van het college van secretarissen-generaal geweest op de ochtend na het vertrek van de Regering; de Regering is op de 13de vertrokken.

De opperbevelhebber heeft in het college een vertegenwoordiger gehad. Toen het optreden van de heer *Winkelman* beëindigd was en *Seyss-Inquart* was gekomen, veranderde de situatie natuurlijk grondig. *Seyss-Inquart* begon met een soort plechtige ambtsaanvaarding. Daarbij deed zich toen al de situatie voor, dat de secretarissen-generaal uitgenodigd werden, niet alleen om bij deze plechtigheid tegenwoordig te zijn, maar ook om onmiddellijk daarna de lunch met *Seyss-Inquart* in Kasteel Oud-Wassenaar te gebruiken. Daarover is enige deliberatie geweest, ook met generaal *Winkelman*, en het besluit was: aan de lunch zouden zij niet deelnemen; zij zouden zich daarvoor excuseren; aan de plechtigheid zouden zij wel deelnemen, mits geen dingen gezegd werden, die zij niet zouden kunnen aanhoren. De heer *Hirschfeld* moet zeggen, dat *Seyss-Inquart* daarmee in zekere mate rekening heeft gehouden; enkele dingen, die hij in zijn proclamatie afgedrukt had, heeft hij in zijn mondelinge rede in dit stadium nog verzwegen. Na afloop van die plechtigheid heeft hij hen uitgenodigd op het Departement van Buitenlandse Zaken te komen om daar met hem te spreken. Gezamenlijk zijn de secretarissen-generaal daarheen gegaan en toen heeft hij hun de vraag gesteld, of zij bereid waren hun taak in het belang van het Nederlandse volk te blijven vervullen. In antwoord daarop hebben zij bij monde van de heer *Snouck Hurgronje* verklaard, dat zij geen antwoord zouden kunnen geven zonder met generaal *Winkelman* te hebben gesproken. Dat heeft *Seyss-Inquart* hun toegestaan en zij zijn in optocht naar het Voorhout gegaan en hebben daar een bespreking gehad met generaal *Winkelman* en zijn chef-staf, generaal van *Voorst tot Voorst*. Generaal *Winkelman* heeft gezegd: ik meen, dat gij verplicht zijt — onder voorwaarde, dat het in het belang van het Nederlandse volk zal zijn — uw taak te blijven vervullen, ook wanneer ik een dezer dagen in krijgsgevangenschap zal worden afgevoerd. Daarin was hij dus zeer gedediceerd. Blijkbaar werd *Seyss-Inquart* enigszins ongeduldig op het antwoord, dat zij zouden moeten geven. Bovendien had hij er waarschijnlijk op een gegeven ogenblik spijt van, dat hij hun gelegenheid had gegeven nog even met de generaal te spreken. Zij kregen toen een telefoontje, of zij vóór 's avonds 8 uur hun antwoord wilden mededelen. Zij zijn kwart voor acht naar hem toe gegaan en hebben hem medegedeeld, dat zij bereid waren hun functie te blijven vervullen, mits zij dat konden blijven doen in het belang van het Nederlandse volk. Toen is gediscussieerd met *Seyss-Inquart* over de vraag van de verhouding tussen hem en de secretarissen-generaal. Daarop antwoordde hij, dat hij de praerogatieven van Kroon, Staten-Generaal en Kabinet als vertegenwoordiger van de bezettende macht aan zich zou trekken; hij zou hun in sommige opzichten bevelen geven, die zij zouden toetsen aan het belang van het Nederlandse volk; zij zouden dus zekere bevelen kunnen weigeren, maar hij verwachtte, dat zij dat ronduit zouden zeggen en dat zij, wanneer zij zich zouden terugtrekken, dat dan zouden mededelen, waaraan hij de vriendelijkheid toevoegde, dat zij daarvan geen schadelijke gevolgen zouden ondervinden. Daarop heeft de heer *Snouck Hurgronje* nog verklaard, dat zij hun standpunt zouden bepalen zonder rekening te houden met de vraag, of zij daarvan al dan niet schadelijke gevolgen zouden ondervinden.

De secretarissen-generaal hebben de rechtsgrondslag voor het optreden van het college van secretarissen-generaal na 29 Mei eigenlijk alleen gezien in het oude vergeelde besluit, waarin stond, dat zij een college vormden. In de tweede plaats heeft generaal *Winkelman* als hoogste gezag hen ook als zodanig geconstitueerd.

Zij hebben er in den beginne met *Seyss-Inquart* verder niet over gesproken en toen de eerste protesten over verschillende handelingen van de bezettende macht loskwamen, hebben zij die getekend als college van secretarissen-generaal. Daarop is het antwoord van *Seyss-Inquart* gekomen — dat was betrekkelijk kort na zijn optreden —, dat hij een college van secretarissen-generaal als zodanig niet kon erkennen, maar dat hij er geen bezwaar tegen wilde maken, dat zij periodiek samenkwamen en met elkaar over hun zaken spraken. Wanneer er nu een protest werd ingediend, werd dit niet meer getekend „het college van secretarissen-generaal”, met een aantal namen er onder, maar tekenden zij individueel als secretaris-generaal.

Seyss-Inquart beschouwde deze functionarissen min of meer als hoofden van een Nederlands civiel bestuur, die aan hem verantwoordig schuldig waren en die zijn bevelen hadden op te volgen. De heer

Hirschfeld moet zeggen, dat hij in de gevallen, waarin een secretaris-generaal bezwaar maakte om een bepaalde maatregel door te voeren, zich altijd aan zijn woord heeft gehouden. Wanneer dus iemand zeide: ik kan dit niet langer of ik wens dit niet langer, volgde zijn ontslag. Te dezer zake is ook niemand gegrepen; alleen de heer *van Poelje* heeft korte tijd gevangen gezeten.

Men kan zeggen, dat tot April 1941, behoudens enkele kleine mutaties, het oude gezelschap aanwezig geweest is; eerst daarna is er een wijziging gekomen en zijn er enige N.S.B.-ers in het college gekomen, nl. *Rost van Tonningen*, *Goedewaagen* en later *Schrieke*, daarna nog *van der Vegte*.

De situatie was praktisch zo, dat de secretarissen-generaal, door *Seyss-Inquart* benoemd, in feite een andere positie hadden dan de oude secretarissen-generaal. Toen zij voor de eerste keer in dat nieuwe gezelschap eens een protest wilden uitbrengen, heeft o.a. de heer *van Dam* — die weliswaar geen lid van de N.S.B. was, maar die van Duitse zijde op die plaats was gesteld — dit protest mede ondertekend. Naar aanleiding daarvan hebben de Duitsers hem er op gewezen, dat het niet te pas kwam, dat hij dergelijke protesten mede ondertekende; hij was aangesteld door de Rijkscommissaris en had dus geen protesten tegen de Rijkscommissaris in te dienen. De oude secretarissen-generaal hebben daarvan nooit last gehad. Zij hebben wel moeilijkheden gehad, maar men heeft nimmer tegen de oude secretarissen-generaal gezegd: gij zijt uitvoeringsorganen van de bezettende macht en gij hebt dus als uitvoerende macht te gehoorzamen.

De verhouding met de N.S.B.-secretarissen-generaal is in het bijzonder door het optreden van een man als *Rost van Tonningen*, gaandeweg slechter geworden. Zij zijn iets minder gaan vergaderen en hebben naast de z.g. officiële vergaderingen, waar men dus bijeenkwam, omdat er wel eens over bepaalde vraagstukken gemeenschappelijk overleg moest worden gepleegd, in een afzonderlijk groepje bijeenkomsten gehouden, waarbij de ongewenste elementen niet tegenwoordig waren. In 1943 heeft er een ontploffing plaats gevonden tussen *Rost van Tonningen* en de heer *Hirschfeld*. Dat was reeds vaker voorgekomen, maar toen gebeurde dit in een vergadering van het college zelf, waarbij zich een zeer heftig meningsverschil afspeelde; toen hebben de heren *Frederiks*, *Six* en *Hirschfeld* gezegd: afgelopen; wij wensen deze heren niet meer te zien; wij vergaderen niet meer met hen. Van de zomer 1943 af hebben zij niet meer in dat verband vergaderd en hebben zij in het kleinere gezelschap, dat overbleef, contact gehouden. Op een gegeven ogenblik ging het zover, dat de heer *Hirschfeld* het standpunt innam: met het Departement van Financiën, dat wil zeggen met zijn secretaris-generaal, kan ik niet meer praten; als ik geld nodig heb voor doeleinden van het onder mijn beheer staande departement, laat ik mijnheer *Rost van Tonningen* wel een opdracht geven door de Duitsers, dat ik het geld moet hebben.

95411—95415 (*Hirschfeld*)

Er had in het college van secretarissen-generaal praktisch nimmer een formele besluitvorming plaats, aldus de heer *Hirschfeld*. In de tijd, dat zij in het oude gezelschap bijeen zaten, hebben zij bijna altijd bepaalde beslissingen unaniem genomen, maar later hebben zij gezegd: wij nemen hier geen beslissing. Dat konden zij ook gemakkelijk tegen de door de Duitsers benoemde secretarissen-generaal zeggen, want de Duitsers erkenden het college niet. Dus: wij zitten hier om met elkaar over bepaalde vraagstukken overleg te plegen en elkaar in te lichten over bepaalde maatregelen, die wij nodig oordelen.

Een zeer grote diversiteit van onderwerpen kwam in bespreking. Elk departement bracht daar, wat men ter sprake wenste te brengen. In het begin, toen de heer *Hirschfeld* met de oude vrienden daar zat, bracht hij er vele zaken om overleg te plegen; later, toen dat veranderd was, bracht hij niet veel zaken, omdat het wel eens gewent was de heren van de N.S.B. daarmee niet bekend te maken.

In enkele grote lijnen kan de heer *Hirschfeld* als categorieën van onderwerpen aangeven: vraagstukken betreffende de distributie; Duitse maatregelen betreffende de Arbeitseinsatz en de vraag hoe men daartegenover moest staan; de vraag, of op bijzondere punten van sommige nieuwe Duitse verordeningen gewezen moest worden, dan wel of daartegen opgetreden moest worden. Voorts moest de begroting af en toe ter sprake komen; zij hadden geld nodig om het bestaande bestuursapparaat te laten draaien en het personeel te betalen. De bezettingskosten kwamen ter sprake, het betalingsverkeer met het buitenland en vele andere bezettingsproblemen. Bij die beraadslagingen werd geen rekening gehouden met het Reglement van Orde, dat voor de Raad van Ministers bestond.

96421—96424 (*Hooykaas*)

De heer *Hooykaas* heeft de indruk gekregen, dat de Duitsers de secretarissen-generaal zagen als de hoogste ambtenaren van Nederlandse zijde. Er is een discussie geweest over het college van secretarissen-generaal, dat de Duitsers als zodanig niet erkenden. Zij voelden instinctief, dat de secretarissen-generaal meer invloed hadden bij

een gemeenschappelijk optreden. Het college is in verband daarmee in de laatste oorlogsdagen als zodanig bijeengekomen en het heeft gedurende de gehele bezettingstijd gefunctioneerd. Toen *Seyss-Inquart* kwam, maakte hij bezwaar. De secretarissen-generaal hebben er ook een beroep op gedaan, dat de instelling van het college van secretarissen-generaal van vroegere tijden dateerde, maar dat beroep was niet sterk. Het college was ingesteld onder dr. *Kuyper*, maar het was bijna nooit bijeen geweest. Het is echter tenslotte gekomen tot een soort van compromis — dat heeft de heer *Hooykaas* alleen gehoord; het is hem later verteld —: het college mocht vergaderen; het mocht niet gemeenschappelijk besluiten nemen; het mocht ook niet als college tegenover de Rijkscommissaris of een van de commissarissen-generaal optreden. Ieder bleef persoonlijk verantwoordelijk voor hetgeen hij deed. Dat was staatsrechtelijk gezien redelijk, omdat de secretarissen-generaal tenslotte niet anders waren dan hoge ambtenaren. De Duitsers zagen de secretarissen-generaal als „fachliche Leiter” der desbetreffende Ministeries.

96648—96649 (*van Dam*)

In het college waren aanwezig, zo deelde de heer *van Dam* mede, alle secretarissen-generaal, of zij nu benoemd waren door de Duitsers of van oudsher in functie waren. Bovendien waren er vergaderingen van de oude secretarissen-generaal; na ongeveer een half jaar is de heer *van Dam* ook tot die vergaderingen toegelaten.

96217—96218 (*Schepers*)

Er is eens een brief uitgegaan van het college van secretarissen-generaal, naar de heer *van Dam* meent over een Joodse kwestie; die brief is niet geaccepteerd, aangezien een college als zodanig er niet mocht zijn. Zij hebben toen allen die brief ondertekend.

De heer *Schepers* heeft destijds de strekking van zijn opdracht om altijd bij de vergaderingen van het college van secretarissen-generaal aanwezig te zijn, medegedeeld, dat hierdoor het militaire aspect in die vergaderingen naar voren kon komen en eveneens het volkenrechtelijke en oorlogsrechtelijke standpunt, voor zover nodig. Verder moest hij als tussenpersoon generaal *Winkelman* inlichten omtrent hetgeen daar besloten en besproken werd.

96255—96256 (*Schepers*)

Het was de afspraak, dat de opperbevelhebber zoveel mogelijk aan de secretarissen-generaal zou overlaten. Maar zoals in de notulen van een vergadering van het college van secretarissen-generaal op 17 Mei staat, zouden „de secretarissen-generaal de stukken, die H.M. de Koningin placht af te doen, en belangrijke stukken, die de Minister zelf afdeed, aan de Opperbevelhebber van Land- en Zeemacht voorleggen, alvorens te doen uitgaan”.

De heer *Schepers* herinnert zich niet, dat er ooit in het college van secretarissen-generaal gestemd is. Het grootste gedeelte van de vergaderingen bestond meestal uit het mededeling doen door de verschillende secretarissen-generaal aan elkaar van opgedane ervaringen. De heer *Hirschfeld* kwam eens met de mededeling: „Nu willen de Duitsers iets, waartegen ik mij ernstig moet verzetten, en ik wil dat nu aan het college voorleggen”. Het ging over de effectenbeurs. Het hinderde hem erg en hij zeide: „Als zij dat willen doorzetten, geloof ik, dat het college van secretarissen-generaal zal moeten aftreden.”

Dat is in de beginperiode geweest. Sommigen zeiden: dat kan ik begrijpen; dat gaat wel erg ver, maar anderen zeiden: het mag dan ver gaan en wij kunnen ons er tegen verzetten, maar als het wordt doorgezet, is het toch geen reden om ontslag te vragen zolang wij het gevoel hebben, dat wij het departement in handen hebben en de Duitse invloed kunnen weren. Daarbij is het debat blijven steken; er is niet gestemd en er is niet uitgemaakt, welk standpunt zou worden ingenomen. Overigens is de gehele zaak niet doorgegaan; het is anders gelopen.

§ 4. Contact tussen de secretarissen-generaal en leidende politieke persoonlijkheden

Het kort na het begin van de bezetting gevormde contact-orgaan van de zes grote politieke partijen — het z.g. Politiek Convent — hetwelk hierna in hoofdstuk IV uitvoerig ter sprake zal komen, zond in het najaar van 1940 de volgende brief aan de secretarissen-generaal.¹⁾

's-Gravenhage, 6 November 1940.

VERTROUWELIJK

*Aan, de Hoogedelgestrenge Heer
Jhr. Mr. A. M. Snouck Hurgronje
Secretaris-Generaal van de Departementen van
Algemene Zaken en van Buitenlandse Zaken.*

Ondergetekenden veroorloven zich onderstaande opmerkingen betreffende wetgeving en bestuur tijdens de bezetting onder de aandacht van U.H.Ed.Gestr. en van Uw ambtgenoten te brengen.

1. In bezettingstijd geldt als beginsel, dat het vóór de bezetting wettiglijk gestelde recht ongewijzigd van kracht blijft.

¹⁾ Verzamelde Geschriften van Prof. mr. *B. M. Telders*, deel IV, blz. 365 v. ('s-Gravenhage, M. Nijhoff).

Art. 43 van het Reglement op de Landoorlog van 1899/1907 (S. 1910 no. 73) verplicht de bezetter met zoveel woorden tot eerbiediging der „lois en vigueur” en erkent als enige uitzondering daarop: „empêchement absolu” (in de officiële Nederlandse vertaling: „behoudens volstrekte verhindering”).

De woorden „sauf empêchement absolu” zijn in 1899 opzettelijk gekozen ter vervanging van de woorden „s’il y a nécessité”, welke voorkwamen in het aan de Conferentie voorgelegde ontwerp van Brussel (1874), zulks om duidelijk te doen uitkomen, dat tot wijziging van het bestaande recht in het bezette gebied slechts in werkelijk *dwingende* omstandigheden behoort te worden overgegaan.

In verband hiermede kan worden verwezen naar het Decreet van de Führer d.d. 18 Mei 1940 (*Verord. Blad* No. 1 p. 3), hetwelk in § 5 sub 1e. bepaalt, dat „het tot nu toe geldende recht van kracht blijft, voorzover het met de bezetting te verenigen is”.

„Volstrekte verhindering” het geldende recht te blijven eerbiedigen zal slechts zijn gegeven, indien afwijking (wijziging) van „les lois en vigueur” onvermijdelijk is hetzij ter behartiging van de militaire belangen des bezetters, hetzij ter vervulling van de de bezetter in voormeld art. 43 eveneens opgelegde plicht, „de rétablir et d’assurer, autant qu’il est possible, l’ordre et la vie publics”.

2. Waar buiten de gevallen, bedoeld in art. 43 voormeld, gedurende de oorlog van 1914—1918 in bezet gebied van het geldende recht werd afgeweken, heeft de rechter de betrokken bezettersverordening onverbindend verklaard, resp. aan de betrokken rechtshandeling des bezetters rechtsgevolg onthouden. De rechter beoordeelde daarbij zelfstandig, of het geval van art. 43 zich inderdaad heeft voorgedaan. Al zal hij op dit stuk uiteraard een zekere speelruimte voor verschil van appreciatie moeten erkennen, zodra in redelijkheid niet meer van „empêchement absolu” kan worden gesproken, pleegt de verordening of daad van uitvoering in constante jurisprudentie als van de aanvang af krachteloos te worden beschouwd. Verwezen wordt o.a. naar:

Cour de Cassation (België) 29 Juli 1919;

Cour d’Appel Brussel 22 Juli 1920;

Cour d’Appel Nancy 8 Januari 1920;

(Annual Digest Public International Law Cases 1919—1922 nos. 326, 328, 334);

Cour d’Appel Brussel 25 Juli 1925, Ann. Digest 1925-6 no. 362 Pasicrisie belge 1926 II, 26;

Cour de Cassation (België) 18 Mei 1928, Ann. Digest 1927-8 no. 379 met noot; Pas. belge 1928 I, 160;

Hoog Gerechtshof Polen 17 Oct. 1919, Ann. Dig. 1919-22 no. 337;

Trib. Arbitr. Mixte België-Duitsland 19 Oct. 1925 Rec. I. A.M.V. p. 712.

3. Indien thans door de bezetter *rechtstreeks* verordeningen zouden worden gemaakt of maatregelen worden genomen, waardoor in strijd met art. 43 van het Landoorlogreglement het geldende recht wordt ter zijde gesteld of miskend, zou daartegen, behoudens de mogelijkheid van overreding van de bezetter, van de zijde der Secretarissen-Generaal weinig of niets kunnen worden gedaan.

Anders ligt de zaak echter, indien de betrokken verordening of maatregel niet van de bezetter zelf afkomstig is, doch op naam staat van een der Secretarissen-Generaal. De Secretarissen-Generaal toch komt naar *Nederlands* recht generlei zelfstandige bevoegdheid toe. Voorzover hun — door de Verordeningen Nos. 3 en 23 — een stuk wetgevend en uitvoerend gezag is opgedragen, berust zulks derhalve uitsluitend op het bezettersrecht en gelden derhalve voor die bevoegdheden *geheel dezelfde* volkenrechtelijke grenzen als die, welke aan de bevoegdheden van de bezetter zelf zijn gesteld. In overeenstemming hiermede gebruikt § 1 van Verordening No. 23 (*Verord. Bl.* p. 55) dan ook ter omschrijving van de bevoegdheden der Secretarissen-Generaal de woorden ontleend aan art. 43 Landoorlogreglement: „nodig voor de handhaving der openbare orde en voor de veiligheid (lees: verzekering) van het openbare leven”. Zowel krachtens internationaal recht als krachtens het thans in Nederland geldende recht is derhalve het criterium voor de rechtmatigheid van wijziging of aanvulling van de bestaande wetgeving, buiten het geval van militaire eisen van de bezetter, dat zodanige wijziging voor de handhaving van de openbare orde of de verzekering van het openbare leven feitelijk onontbeerlijk moet zijn.

In het bijzonder zal dit criterium voor de Secretarissen-Generaal gelden, wanneer een maatregel van wetgevende aard niet op verlangen van de bezetter tot stand komt, doch slechts een uitvloeisel is van een *ten Departemente* gevormd oordeel omtrent de wenselijkheid ervan.

In dergelijke gevallen — dus buiten het geval van niet te keren aandrang van de bezetter zelf — is het zonder volstreekte noodzaak terzijde stellen van het geldende recht door een of meer Secretarissen-Generaal naar de mening van ondergetekenden op geen enkele wijze te rechtvaardigen. Het is daarbij niet de vraag, of de te nemen maatregel in zich zelf wenselijk of onwenselijk is. Ondergetekenden nemen aan, dat er zeer wel maatregelen of verordeningen denkbaar zijn, die, hoezeer met het geldende recht niet in overeenstemming, op zichzelf alle instemming verdienen, doch ook in die gevallen zal huns inziens, behoudens gebleken noodzakelijkheid, onthouding plicht zijn:

1°. omdat het niet op de weg der Secretarissen-Generaal liggen kan aan het wettig gezag op legislatief terrein en op dat der uitvoering door eigen ingrijpen afbreuk te doen en

2°. omdat, gelijk hierboven is uiteengezet, *al hetgeen in strijd met art. 43 van het Landoorlogreglement geschiedt als van de aanvang af nietig en van onwaarde moet worden beschouwd*, hetgeen indien hetzelfde niettemin een tijd lang (gedurende de bezetting) in feite als ware het rechtsgeldig wordt nageleefd, *onvermijdelijk tot een chaos moet leiden, zodra de bezetting een einde heeft genomen*. Men zal daartegenover niet kunnen aanvoeren, dat alsdan bij de wet tóch menige rechtskracht missende maatregel zal moeten worden geratificeerd, want juist deze overweging leidt er toe, dat de Secretarissen-Generaal zich van het nemen van maatregelen op wetgevend en uitvoerend gebied, welke met art. 43 in strijd zijn, met de grootste zorgvuldigheid zullen hebben te onthouden, willen zij niet, door onwettige handelingen tháns, de wettige Regering van Hare Majesteit de Koningin en de grondwettelijke legislatieve organen láter in een dwangpositie brengen.

4. Verschillende maatregelen, reeds genomen, of, naar ondergetekenden ten ore is gekomen, bij een of meer departementen in overweging, hebben bij ondergetekenden de vraag doen opkomen of in dit opzicht wel de waakzaamheid wordt betracht, die ten deze wenselijk is. Zo zijn het besluit der Secretarissen-Generaal van Financiën en Binnenlandse Zaken tot toekenning van rechtspersoonlijkheid aan de Postchèque- en Girodienst (Verord. No. 139 p. 427) en het besluit van de Secretaris-Generaal van Sociale Zaken o.m. betreffende uitkeringen krachtens de ziektewet aan ongehuwde moeders (Verord. No. 150 p. 456) op zijn minst bevreemdend en zo ligt het verder voor de hand te menen, dat de verandering van gemeentegrenzen waartoe de verordening van de Rijkscommissaris van 1 Aug. 1940 (Verord. No. 79 p. 246) de Secretaris-Generaal van Binnenlandse Zaken machtigt, en waartoe ten aanzien van enige gemeenten reeds is overgegaan, veeleer aan een initiatief van Nederlandse zijde dan aan een uitdrukkelijke wens van de bezetter is ontsproten. Evenzo is het te betreuren, dat voor de vervulling van sommige burgemeester-plaatsen de onwettige weg ener benoeming door de Secretaris-Generaal van Binnenlandse Zaken is verkozen boven de wettige weg van art. 84 der Gemeentewet. Een zelfde bezwaar zou moeten worden gemaakt, wanneer leden van de zittende magistratuur of notarissen op andere dan de door de wet erkende wijze zouden worden benoemd, zolang de wettige weg van het gebruik maken van raadsheren- en rechters-plaatsvervangers, resp. candidaat-notarissen-plaatsvervangers, nog kon worden gevolgd.

Ondergetekenden hebben bovendien redenen te vrezen, dat nog veel verdergaande maatregelen in strijd met het ten onzent geldende recht op verschillende departementen, doch in het bijzonder op het Departement van Binnenlandse Zaken, in voorbereiding zijn. Zij denken hierbij o.a. aan een invoering, buiten de grondwettelijk bevoegde legislatieve organen om, van ingrijpende wijzigingen in de woningwet, een samenvoeging op grote schaal van gemeenten, aan ingrijpende wijzigingen in de regeling van en het toezicht op de provinciale en gemeentelijke financiën en, ten slotte, aan zekere ingrijpende wijzigingen in de organisatie van het Nederlandse bedrijfsleven.

Van al deze en dergelijke maatregelen geldt, dat zij, geheel afgezien van hun wenselijkheid op zichzelf, thans, nu het wettig gezag niet in staat is er over te beraadslagen en te beslissen achterwege behoren te blijven zolang de bezettingsoverheid zelve

of dwingende eisen van het openbare leven en de publieke orde zulks niet volstrekt onmogelijk maken.

Ten volle bewust van de zware en verantwoordelijke taak, welke onder de huidige omstandigheden op de schouders van Secretarissen-Generaal rust, vertrouwen ondergetekenden, dat dezen aan bovenstaande opmerkingen ernstige aandacht zullen willen schenken.

(w.g.) H. COLIJN
M. SLINGENBERG
A. B. DE ZEEUW
J. SCHOUTEN
A. M. JOEKES
G. E. VAN WALSUM
K. VORRINK
B. M. TELDERS
J. RUTGERS.

65113 (*Drees*)

Van het begin af waren degenen, die verenigd waren in wat wel genoemd is het „Politiek Convent” — het contact tussen zes politieke partijen —, er voor geïnteresseerd in hoeverre de secretarissen-generaal op de juiste wijze leiding gaven, zo verklaarde dr. *W. Drees*. Aan de secretarissen-generaal waren door de Duitsers zeer grote bevoegdheden toegekend, maar zij hadden zich bij het uitoefenen van die bevoegdheden te gedragen naar de Duitse aanwijzingen. Het was uiterst belangrijk, hoe zij zich tegenover het gehele vraagstuk stelden en hoe zij dat doorgaven aan anderen. Dat is in het bijzonder natuurlijk ten aanzien van de heer *Frederiks*, wat betreft zijn houding tegenover Commissarissen der Koningin en burgemeesters, van groot belang geweest, maar dat had ook grote betekenis ten opzichte van de leiding, die de secretarissen-generaal in het algemeen aan de ambtenaren gaven.

65115—65117 (*Drees*)

De heer *Drees* heeft met de samenstelling van de brief van het Politiek Convent aan de secretarissen-generaal van 6 November 1940 geen bemoeienis gehad. Hij is begin October met de heren *Deckers* en *Tilanus* gearresteerd. Er was tevoren wel reeds deze gedachtengang, dat zij nog anders dan persoonlijk met de secretarissen-generaal contact moesten zoeken om hen er op te wijzen, hoe naar hun mening hun houding moest zijn, zodat zij steun zouden hebben van de mensen, die bij de politieke leiding betrokken waren geweest. De leden van het Politiek Convent moesten principieel wijzen op de noodzakelijkheid, dat men zich houden moest aan het Landoorlogreglement.

De heer *Drees* vermoedt, dat die brief voor een belangrijk deel door professor *Telders* is opgesteld, die daarom waarschijnlijk gegrepen zal zijn en veel erger behandeld is dan andere politieke figuren, omdat hij als gewoon concentratiekamp-gevangene is opgesloten.

Voor zover de politici later in aanraking kwamen met secretarissen-generaal, Commissarissen der Koningin of burgemeesters, hebben zij steeds in die richting geadviseerd. Kort nadat de heer *Drees* uit Buchenwald terug was in October 1941, heeft hij een bespreking gehad met de heer *Verwey*, waarnemend secretaris-generaal van Sociale Zaken. Hij had daartoe een goede aanleiding, omdat hij voorzitter was van de Vereniging van Arbeidsbeurzen en de heer *Verwey* de vergaderingen van het bestuur meemaakte.

De heer *Drees* heeft toen betoogd, dat de secretarissen-generaal zich in de eerste plaats zelf te richten hadden naar het Landoorlogreglement en naar het internationale recht en dat zij hun ambtenaren daartoe hadden op te voeden.

De wijze, waarop de heer *Verwey* er tegenover stond, was typerend. Hij is iemand, die zeer bepaald meende het Nederlands belang te dienen. Hij stond echter op het standpunt: nu heb ik een mooie gelegenheid om allerlei wensen ten opzichte van verbetering van de sociale wetgeving te vervullen, zonder dat ik te maken heb met een Minister, die het misschien niet goed vindt, of een Kamer, die er misschien anders over denkt. Als men mij een jaar de gelegenheid geeft vrij door te werken, zo zei hij de heer *Drees*, dan kan er heel wat worden verbeterd; dan kunnen wij zorgen, dat er veel betere regelingen tot stand komen.

Een gedachtengang, waartegen ook in het adres van 6 November 1940 stelling wordt genomen, b.v. ten aanzien van annexaties van gemeenten.

Hier betrof het grotendeels punten, ten aanzien waarvan de heer *Drees* het zakelijk met de heer *Verwey* eens was. De heer *Drees* was echter van mening: gij komt op drijfzand terecht, indien gij niet het standpunt inneemt: er is een Nederlandse wetgeving en het internationale recht schrijft voor, dat daaraan, tenzij het strikt noodzake-

- 65123 (*Drees*)
- De heer *Drees* heeft al vroeg de gedachte gehad, dat het wenselijk was, dat de secretarissen-generaal contact onderhielden met het Seniorenconvent van de Tweede Kamer. Toen het overleg tussen de zes partijen nog niet begonnen was, heeft hij met enkele andere politici weleens de gedachte besproken, dat het wenselijk zou zijn, dat het Seniorenconvent van de Tweede Kamer geregeld bijeenkwam en aanraking zou zoeken met de secretarissen-generaal om hun te zeggen: hier hebt gij een politiek college, dat in zekere zin representatief kan worden geacht, zonder dat het officieel een status zou moeten hebben; overleg met ons. Maar het vond niet voldoende instemming. Het is dus nooit voorgelegd aan de secretarissen-generaal. Daarnaast heeft de heer *Drees* allerlei namen horen noemen van personen, tussen wie een zeker overleg gaande zou zijn over de vraag, of het niet gewenst was naast of boven de secretarissen-generaal een instituut te formeren, dat meer de algemene beleidslijn zou trekken, terwijl de secretarissen-generaal zich meer met de regelingen van hun eigen Departement zouden bezighouden. Maar daarbij is de heer *Drees* niet betrokken geweest.
- 65125 (*Drees*)
- Vóór October 1940 is er, voor zover de heer *Drees* zich herinnert, geen officieel contact tussen de secretarissen-generaal en het Politiek Convent geweest. Er zijn natuurlijk, doordat verschillenden van hen secretarissen-generaal persoonlijk kenden, persoonlijke aanrakingen geweest, maar hij herinnert zich niet, dat het Politiek Convent als zodanig zich officieel met de secretarissen-generaal in verbinding heeft gesteld, vóórdat de brief van 6 November werd geschreven.
- 65127 (*Drees*)
- De heer *Drees* gelooft niet, dat de secretarissen-generaal die bemoeiingen van de vertegenwoordigers van de politieke partijen zeer op prijs stelden.
- 96604 (*Verwey*)
- Dat de heer *Verwey* in een gesprek met de heer *Drees* op het standpunt gestaan zou hebben, dat hij nu een mooie gelegenheid had om allerlei wensen ten opzichte van de verbetering van de sociale wetgeving te vervullen, zonder dat hij te maken had met een Minister, die het misschien niet goed vond, of een Kamer, die er misschien anders over dacht, en dat hij gezegd zou hebben: „Als men mij een jaar de gelegenheid geeft vrij door te werken, dan kan er heel wat worden verbeterd; dan kunnen wij zorgen, dat er veel betere regelingen tot stand komen”, herinnert de heer *Verwey* zich niet; het lijkt hem zelfs enigszins onwaarschijnlijk, dat het zó gebeurd zou zijn. Er was waarschijnlijk enig misverstand. Zelf het initiatief nemen tot bepaalde wijzigingen in die tijd vindt de heer *Verwey* niet constitutioneel. Hij vindt dit ook geen bezwaar, maar wanneer aan de ene kant staat, dat er eenvoudig geen regeling is op een bepaald gebied — hier ten aanzien van de inspectie door de schoolartsen — en aan de andere kant, dat hier mensen dreigen ten onder te gaan, dan redt de heer *Verwey* die mensen. Dat vindt hij zijn plicht.
- 96606 (*Verwey*)
- De heer *J. J. Vorrink* heeft verklaard, dat er in het Politiek Convent het eerste ogenblik veel contact was met de secretarissen-generaal, niet in die zin, dat zij hen in hun vergaderingen haalden, maar wel in deze zin, dat bepaalde leden met de secretarissen-generaal contact onderhielden. De mening, die in het Politiek Convent heerste, was deze: de grootst mogelijke reserve en geen enkele concessie, die wezenlijk is. Daarover is het conflict uitgebroken, want de secretarissen-generaal hebben concessies gedaan, die wezenlijk waren. Met de heer *Ringers* hebben de leden van het Politiek Convent vrij veel contact gehad. Deze heeft de wederopbouw als een soort van illegale organisatie uitgebouwd. Zij hebben met de secretarissen-generaal in zoverre contact gehad, dat zij hun een nota hebben doen toekomen. Het was een prachtstuk, dat *Telders* geschreven heeft. Hij heeft op uitstekende wijze hun positie geschetst. Het Politiek Convent heeft niet geëist, dat de secretarissen-generaal hun functie zouden neerleggen, maar zij hebben hen aangespoord tot de grootst mogelijke gematigdheid en tot de grootst mogelijke argwaan tegenover de Duitsers. Een soort van regering, waarover wel is gesproken, heeft het Politiek Convent afgewezen. Het is bekend, dat daarbij de naam van de heer *Colijn* herhaaldelijk is opgedoken. Deze heeft er geen seconde aan gedacht. Het Politiek Convent is het altijd op voortreffelijke wijze eens geweest over al deze punten.
- 68025—68026 (*Vorrink*)
- Naarmate de tijd vorderde, werd het contact minder. Daartoe gaven de heren zelf aanleiding. De leden van het Politiek Convent kregen herhaaldelijk klachten, dat ambtenaren bezig waren de zaak te saboteren.

95850 (*van Poelje*)

In het algemeen heeft de heer *van Poelje* met de heren uit het Politiek Convent geen aanraking gehad. Dat was niet nodig. Men had er geen behoefte aan. Op een gegeven moment kreeg hij echter een telefoontje van de heer *Snouck Hurgronje*, die hem vertelde, dat dr. *Colijn* hem te spreken had gevraagd in zake het beleid bij het Departement van Onderwijs. De heer *Snouck Hurgronje* zei: dat gaat u aan, wat wilt ge? Hij zou zelf ook meekomen. De heer *van Poelje* had daartegen geen bezwaar. Hij heeft dan ook gezegd: Natuurlijk, dat is best. Hij heeft toen een bespreking gehad met de heren *Colijn* en *Terpstra*; de heer *Hangelbroek* was er ook bij, naar de heer *van Poelje* meent. De bedoeling was, de secretarissen-generaal te waarschuwen, dat het beleid van het Departement van Onderwijs zodanig behoorde te zijn, dat geen millimeter werd afgeweken van de beginselen van de Nederlandse onderwijswetgeving.

Toen heeft de heer *van Poelje* de heren gezegd, dat hij tenslotte in conflicten voor zich zelf moest uitmaken, wat hij kon doen en niet kon doen, maar dat het niet zijn bedoeling was in dit opzicht tegen de Nederlandse wetgeving in te gaan. Dat is, voor zover hij zich kan herinneren, de enige keer, dat hij met iemand uit politieke kringen te maken heeft gehad.

95852—95853 (*van Poelje*)

Het verschijnsel, dat dikwijls aan Nederlandse zijde initiatieven werden genomen, zelfs nog voordat zij aan de uitdrukkelijke wens van de bezetter waren ontsproten, was bij de Nederlanders buiten het departement veel erger dan bij de secretarissen-generaal. De heer *van Poelje* heeft hier op het oog allerlei personen op verantwoordelijke posten. Het professorencollege, dat de redactie van „Mens en Maatschappij” vormde, zo deelt de heer *van Poelje* mede, heeft lang voordat er enige Jodenmaatregel was gekomen *Leo Polak* uit de redactie gezet. Dat was de „Nederlandse geest”, waartegenover men als secretaris-generaal kwam te staan.

Het standpunt, dat het Politiek Convent als volgt geformuleerd heeft: „De Secretarissen-Generaal toch komt naar Nederlands recht generlei zelfstandige bevoegdheid toe. Voor zover hun — door de Verordeningen Nos. 3 en 23 — een stuk wetgevend en uitvoerend gezag is opgedragen, berust zulks derhalve uitsluitend op het bezettersrecht en gelden derhalve voor die bevoegdheden *geheel dezelfde* volkenrechtelijke grenzen als die, welke aan de bevoegdheden van de bezetter zelf zijn gesteld”, is ook het standpunt van de heer *van Poelje* geweest. In diezelfde bespreking — de heer *van Poelje* meent, dat zijn vriend *Donner* daar ook is geweest — heeft hij ook gezegd: de heren moeten wel bedenken, dat ik, zolang ik op het ogenblik hier zit, in dienst van de Duitsers ben. Wanneer ik niet meer wil, moet ik heengaan; de heer *Donner* heeft hem toen terloops nog gezegd dit standpunt niet te onderschrijven. Na de bevrijding heeft de Hoge Raad onder het praesidium van *Donner* dit standpunt wel aanvaard.

95883—95885 (*van Poelje*)

Over de Raad van State hebben de secretarissen-generaal in een van hun eerste vergaderingen gesproken en de heer *van Poelje* gelooft, dat zij toen hebben gezegd: de Raad van State moet zoveel mogelijk ingeschakeld blijven; een dergelijke uitspraak moet er wel zijn, maar aan de andere kant lag natuurlijk de wetgeving stil en men had er dus verder niets mee te maken. De afdeling Bestuursgeschillen draaide wel door, maar dat was een zaak apart.

Voor zover de heer *van Poelje* weet is er nooit sprake van geweest om, naar analogie van artikel 46 van de Grondwet, de Raad van State in het Nederlandse bestuur een plaats te geven. Men zou ook voor de moeilijkste problemen hebben gestaan, omdat de vice-president weg was. Er bestond geen behoefte bij de leden van de Raad van State of de secretarissen-generaal om contact met elkaar op te nemen. De heer *van Poelje* kende hen nauwelijks.

96429—96431 (*Hooykaas*)

In de periode, waarin de heer *Hooykaas* als secretaris-generaal is opgetreden, (van 13 Maart tot 1 Juli 1942) is het in het college van secretarissen-generaal nooit ter sprake gekomen, dat er bepaalde verlangens of wensen bij de politieke partijen bestonden om in contact met de secretarissen-generaal te treden.

De heer *Hooykaas* herinnert zich niet, dat er een brief is geweest van November 1940, waarin het Politiek Convent als zijn mening uitsprak, dat het college van secretarissen-generaal het Landoorlogreglement niet voldoende stringent toepaste. Hij zal echter wel zijn ingekomen of aan de secretarissen-generaal zijn gestuurd, maar als de heer *Hooykaas* die brief toenmaals heeft gelezen, heeft deze vermoedelijk geen indruk op hem gemaakt, omdat men aan Justitie al dag en nacht vocht voor een stringente toepassing van het Landoorlogreglement.

Het bezwaar in deze brief tot uiting gebracht, dat sommige secretarissen-generaal verordeningen tot stand brachten, betrekking hebbende op zaken, die misschien op zich zelf zeer wenselijk waren, maar waarvan men zeide: „dit moet zo min mogelijk gebeuren in deze situatie”, zou de heer *Hooykaas* volkomen willen onderschrijven. De secretarissen-generaal hebben zich van het begin af aan op dit

96449 (*Hooykaas*)

punt zelfbeperking opgelegd. De Duitsers waren in niet-politieke zaken onkundig of niet geïnteresseerd. Als men in zulke zaken een idee had en dat instuurde, werd het zonder meer een verordening met wetskracht. Dat moest niet gebeuren, want als op die manier op korte termijn verbeteringen tot stand kwamen, waarvan de verwerkelijking in een parlementaire periode veel meer tijd zou hebben gekost, was het een reclame tegen het parlementaire stelsel. De secretarissen-generaal hebben van de eerste dag af gezegd: „Belangrijke verbeteringen, die niet door de Duitsers worden aangebracht, moeten wij laten liggen tot na de bevrijding”.

De heer *Hooykaas* heeft destijds in het college van secretarissen-generaal mede geadviseerd over de vraag, of de Kamer en de Raad van State al dan niet zouden functioneren. Dit was een van de eerste dingen, waarvan zij zich rekenschap moesten geven. Die vraag rees reeds vóór de komst van *Seyss-Inquart*. De heer *Tenkink* heeft hem destijds gevraagd deze kwestie te bespreken met oud-Minister *Donner*. De heer *Hooykaas* is op een avond bij de heer *Donner* geweest. Het resultaat van de bespreking was, dat het niet wenselijk scheen, dat de Kamers en de Raad van State zouden functioneren. De materie is later behandeld in een verordening van *Seyss-Inquart* (Verordening 22/1940), welke verordening door dr. *Rabl* en de heer *Hooykaas* is ontworpen. De uitschakeling van de Kamers kan de Duitsers niet verweten worden. De heer *Hooykaas* gelooft, dat zij zeer verdedigbaar was. De Kamers zouden in grote moeilijkheden zijn gekomen.

96297—96299 (*Tenkink*)

Voor zover de heer *Tenkink* zich herinnert, heeft er geen officieel contact plaats gehad van het college als zodanig met het Politiek Convent in die periode. Er zijn wel bepaalde kwesties besproken door het college met de betrokken instanties, o.m. over collectes.

In het begin zijn er ook nog besprekingen gevoerd over de vraag, in hoeverre onder het Duitse militaire bestuur een vooraanstaande Nederlandse persoonlijkheid, buiten het ambtelijke om, ingeschakeld zou moeten worden tussen de centrale Nederlandse overheidsorganen en de Duitse bevelhebber. Bijzonderheden hierover weet de heer *Tenkink* niet. Hij weet wel, dat dit ter sprake is geweest. In ieder geval is het niet doorgestaan. Wel is er van de zijde van het college contact geweest met de mensen van de Nederlandsche Unie. Dat herinnert de heer *Tenkink* zich heel goed. De secretarissen-generaal en ook hij persoonlijk hebben contact gehad met prof. *de Quay*. De plannen waren allemaal nog enigszins vaag, maar ze zijn later in de bezettingstijd meer geconsolideerd. De heer *Tenkink* gelooft echter niet, dat ze uiteindelijk bijzonder goede resultaten hebben afgeworpen.

96302 (*Tenkink*)

De heer *Tenkink* herinnert zich nog heel goed, dat er in November 1940 een brief aan het college van secretarissen-generaal werd gericht, omdat men vond, dat de bepalingen van het Landoorlogreglement niet stringent genoeg werden gehandhaafd en dat de secretarissen-generaal zich een te zelfstandige bevoegdheid hadden aangemeten. Het staat hem echter niet bij, dat deze door het Politiek Convent werd geschreven. Men moet echter niet vergeten, dat het altijd moeilijk is over dergelijke zaken afdoende te oordelen, als men er niet midden in zit. Hij heeft natuurlijk zelf ook dingen gedaan, waarvan hij achteraf zegt: had ik niet beter het been stijf kunnen houden? Van de andere kant bevonden zij zich toen in een zeer moeilijke situatie. De heer *Tenkink* gelooft, dat men deze dingen alleen met volledige kennis van alle omstandigheden kan beoordelen. Hij weet wel, dat hij meermalen de opmerking heeft gehoord, dat de secretarissen-generaal veel te vlot waren. Men moet zich echter zelf in die moeilijkheden bevonden hebben om dit afdoende te kunnen beoordelen. De heer *Tenkink* moet zeggen, dat hij vond, dat soms de houding van de secretarissen-generaal niet bijzonder krachtig was. Het is voor hem een beetje moeilijk om dit te zeggen, omdat hij een der jongsten was.

96307—96308 (*Tenkink*)

De vrij algemene opvatting in het begin was, dat men zolang mogelijk moest volhouden en dat men alleen bij uiterste noodzaak de band met de Duitsers moest verbreken. Dat was niet alleen de opvatting van de secretarissen-generaal. De heer *Tenkink* heeft in September 1940, toen hij er uit wilde, hierover aan anderen advies gevraagd. Zij waren merendeels dezelfde mening toegedaan.

95915—95917 (*Spitzen*)

Er bestond van de zijde van de heer *Spitzen* zeer zeker behoefte aan, in contact te treden met mensen uit de politieke groeperingen, die dus wisten wat er onder het volk leefde. Men moet echter niet vergeten, dat zijn departement een onpolitic en technisch departement was. Hij kan niet zeggen, dat hij voor zijn dagelijks beleid, wat betreft de zaken, die hij had te behandelen, behoefte aan deze voorlichting had. De zorgen van het eigen departement waren eigenlijk maar 50 pct. van de zorgen, die men had. De algemene landsproblemen wogen zwaarder dan die van het eigen departement. De secretarissen-generaal hebben er zeker behoefte aan gehad te spreken over het Jodenvraagstuk, de voedselvoorziening, de Arbeitseinsatz, de

kwestie van de krijgsgevangenen, enz. Die behoefte heeft de heer *Spitzen* ook voor zich zelf gehad.

De heer *Spitzen* herinnert zich niet meer, dat op 6 November 1940 van het politieke college een brief is uitgegaan, waarin met nadruk werd gewezen op het Landoorlogreglement en waaruit bleek, dat bij de politieke groeperingen de indruk bestond, dat de secretarissen-generaal de lijn niet altijd strak genoeg trokken, met name wanneer een verordening of maatregel niet van de bezetter afkomstig was, maar op naam stond van een secretaris-generaal en dat de secretarissen-generaal naar Nederlands recht generlei beslissingsbevoegdheid toekwam.

In algemene trekken kan de heer *Spitzen* dat beamen. Dat werd in het college algemeen aanvaard; dat was zeker de geest. Voor zich zelf heeft de heer *Spitzen* dat zelfs zeer consequent volgehouden, in de eerste plaats door in zijn naaste omgeving de mensen aan te raden geen nieuwe functies aan te nemen (waarnaar zij niet allemaal hebben geluisterd — wat zij later nogal eens te horen hebben gekregen —) en in het eigen departement geen wijziging aan te brengen. Verschillende dingen, die de heer *Spitzen* na de bevrijding begon door te zetten en die hij in de bezettingstijd met één pennestreek had kunnen doorvoeren, heeft hij op grond van die overweging bewust nagelaten. De heer *Spitzen* moge hierbij even opmerken, dat het natuurlijk niet in alle opzichten gemakkelijk is uit te maken, wat te vermijden was en wat niet.

Ten aanzien van de problemen, die er waren met de Duitsers, lagen hun standpunten zeer vaak tegenover elkaar. Dan ging men praten. De heer *Spitzen* kon dan de hoofdzak tegenwerken door een kleine zaak toe te geven. Hij dacht: dat is geen hoofdzak, laten wij dat toegeven, dan is men aan Duitse zijde gemakkelijker op een punt, dat ons meer waard is. Zo moet meestal een bepaalde maatregel worden gezien. Op het Departement van de heer *Spitzen* had men een zeer incidentele wetgeving, die zijn meest technische mensen niet eens meer kenden, zo ingewikkeld was zij geworden. Die wetgeving ging eigenlijk vooraf aan een zich voortbewegende wals, waaraan niet te ontkomen was. Daar moesten zij telkens aan voorafgaan met hun wetgeving om „a finger in the pie” te houden. Wanneer men er eenmaal toe heeft besloten op zijn plaats te blijven zitten en daarvan iets verwacht, is het beter om te zeggen: wij zitten er voor, en zolang wij het kunnen houden willen wij de bevoegdheden hebben en wacht gij — bezetter — maar af, wat wij doen. Het was een risquant spel, dat naar buiten niet steeds werd begrepen, maar dat zij — de „braintrust” van het Departement — bewust samen met de hoofdamttenaren hebben gespeeld.

95920 (*Spitzen*)

Het college als zodanig — de heer *Spitzen* zegt voorzichtig te moeten zijn, wanneer hij zijn dingen zo categorisch moet zeggen — heeft geen contact gehad met het driemanschap van de Nederlandsche Unie. Persoonlijk heeft hij de heren goed gekend zonder politiek met hen iets te ondernemen; had men dit gevraagd, dan zou hij hebben gezegd: de positie van de secretarissen-generaal is dusdanig vreemd, onwennig en kwetsbaar, dat men ons daarbuiten moet laten. De heren zijn nooit in het college geweest in die tijd. De heer *Spitzen* heeft nl. praktisch alle vergaderingen bijgewoond. Welke verbanden er verder ook mogen zijn geweest, zij waren er niet met hem.

95956—95961 (*Spitzen*)

De Raad van State werd door de secretarissen-generaal betrokken in het beroepsrecht, dat geregeld was in verschillende verordeningen. Dat gaf een zee van stukken en daardoor mede is de afdeling *Geschillen van Bestuur* blijven werken. De heer *Spitzen* heeft daarvoor tamelijk moeten vechten, omdat de Duitsers de Raad van State als de „renstal van de Kroon” zagen. Ze zeiden: der Krieg ist aus; de Raad van State is afgeschaft. De heer *Spitzen* heeft een zwaar staatsrechtelijk verhaal, dat hij zelf amper geloofde, opgehangen om aan te tonen, dat het zonder de Raad van State niet kon, dat het hoor en wederhoor moest worden toegepast, dat hij zelf de hoogste beslissingen moest nemen en dat hij gaarne een derde orgaan had, dat adviseerde. De Raad van State deed dit steeds in de uitvoering van de verkeerswetgeving. Men heeft welbewust de Raad van State ingeschakeld. In elk uitvoeringsbesluit zal dat wel staan. Men heeft zeer regelmatig correspondentie gehouden met de Raad van State, afdeling contentieux. Het zou, naar de heer *Spitzen* gelooft, de slechtste dienst zijn geweest, die hij aan de Raad van State had kunnen bewijzen, wanneer hij had gezegd, dat hij bij zijn armzalige waterstaatswetgeving de Raad van State nodig had voor advies. In die geest is er nooit over gesproken. Men heeft langs een achterdeur de Raad van State werk verschaft. De vraag, of de heer *Spitzen* er behoefte aan heeft gehad, moet hij voor wat betreft deze incidentele, opportunistische wetgeving ontkennend beantwoorden. De productie was juridisch en staatsrechtelijk dusdanig schamel en zo feitelijk technisch, dat hij de Raad van State als zodanig niet heeft gemist.

95634 (*Frederiks*)

95647 (*Frederiks*)

95650 (*Frederiks*)

95635 (*Frederiks*)

95637—95640 (*Frederiks*)

De heer *Frederiks* kende het Politiek Convent niet. Wel heeft hij een onderhoud gehad met de heren *Telders*, *Schouten* en nog een derde; het liep, voor wat de heer *Frederiks* betreft, over de grenswijzigingen van de gemeenten.

De heer *Frederiks* is van mening, dat, wanneer het Politiek Convent behoefte had aan contact met de secretarissen-generaal, dit dan bij hem kon komen. Dat is geen ijdelheid, maar hij kende ze als zodanig niet. Tot wie moest hij zich wenden? Hij had al genoeg aan het contact met de Commissarissen, met wie hij om de 14 dagen samenkwam, en met de burgemeesters; de heer *Frederiks* hoorde van de stemming in het land, doordat hij geregeld door het land reisde.

De brief over de opvatting omtrent de taak van de secretarissen-generaal, die in November 1940 is uitgegaan van het Politiek Convent, gericht aan de heer *Snouck Hurgronje*, die toen nog voorzitter van het college was, heeft de heer *Frederiks* nooit gezien.

De heer *Frederiks* is van mening, dat de secretarissen-generaal ten aanzien van de grenswijzigingen wel initiatief konden ontwikkelen, wanneer anders de Duitsers voorzieningen van deze aard zouden treffen. In het geval Leeuwarden b.v. wist hij pertinent, dat anders de Duitsers er toe zouden overgaan.

Toen men evenwel de grenzen van de provincies wilde veranderen — en daarvoor was *Rauter* zeer geporteerd — en deze wilde laten overeenkomen met de districten en de gerechtshoven, heeft de heer *Frederiks* gezegd: dat doe ik niet, want dan torn ik aan de historie van ons land. Hij heeft toen ook dr. *Wimmer* er toe gebracht dit te weigeren.

De heer *Frederiks* heeft het initiatief juist genomen, omdat anders de druk van de Duitse zijde kwam.

Niet in al die gevallen, waarin het initiatief aan de zijde van de secretarissen-generaal lag, was druk van de Duitsers ernstig aanwezig. De heer *Frederiks* heeft gemeend, die zaken, die inderdaad voor de hand lagen en waarmede de Ministers zich wel konden verenigen, ter hand te moeten nemen. Hij heeft daarnaast een geval gehad, dat bij de Nederlandse autoriteiten, die hier vóór de bezetting waren, niet eerder ter sprake was gekomen en dat ook niet van Duitse zijde kwam, nl. Barneveld. Hij had in Barneveld ongeveer 1500 Joden kunnen onderbrengen, dank zij de steun van de commissaris-generaal *Schmidt*.

Toen de beschikbare ruimte te klein was geworden, moest er een huis bijkomen en dat huis — de heer *Frederiks* weet de naam niet meer — was gelegen in de gemeente Ede, doch daar was een N.S.B.-burgemeester. Met *Schmidt* had hij afgesproken, dat hij zelf de gemeente zou uitkiezen, doch dan uiteraard een onder een „goede oude” burgemeester. Wanneer hij een deel bracht onder een N.S.B.-burgemeester, zou dat mis kunnen lopen en dan zou hij zijn beschermend toezicht op die Joden kwijt zijn. Daarom heeft hij een grenswijziging tot stand gebracht, waarbij een stukje van de gemeente Ede werd afgesneden en aan de gemeente Barneveld werd toegevoegd. Dat was een autoritaire daad, die hij echter wel voor zijn verantwoording wilde nemen. Het merkwaardige is, dat hij deze grenswijzigingen zo voorzichtig heeft gedaan, dat de Regeringen van ná de bevrijding hierin nooit een wijziging hebben gebracht. Wanneer de heer *Frederiks* enige moeilijkheid zag, deed hij het niet. Hij noemt bij voorbeeld het geval Helmond, waarin de Gedeputeerde Staten van Noordbrabant herhaaldelijk zware aandrang op hem hebben uitgeoefend. Het was een precaire grenswijziging en daarom wilde hij het niet doen. Hetzelfde was het geval met Bergen op Zoom—Halsteren.

95738—95739 (*Frederiks*)

Men heeft van Duitse zijde, aldus de heer *Frederiks*, een wijziging willen brengen in de Armenwet, een zeer precair onderwerp. Hij heeft geweigerd daaraan deel te nemen. Hij heeft gezegd: „Daar werkt het Departement niet aan mee, noch aan het opstellen van de wet, noch aan de „voorlichting”. Het is toen niet doorgegaan.

95646 (*Frederiks*)

De heer *Frederiks* heeft geen enkel contact met de Unie gehad. Hij had contact met de Voorzitter *Linthorst Homan*. Hij herinnert zich de laatste bijeenkomst met de Commissarissen der Koningin, waarbij deze tegenwoordig was, waar de heer *Frederiks* hem gezegd heeft: *Homan*, doe dat niet, want ik verlies een Commissaris en wie moet daarvoor in de plaats komen? Offer dus deze plaats niet op. Gij zijt daar neergezet door H.M. de Koningin en ik vind, dat gij die plaats niet moogt verlaten.

95402 (*Hirschfeld*)

Persoonlijk heeft de heer *Hirschfeld* met de politieke groeperingen als zodanig geen contact gezocht, maar hij heeft wel met politici individueel gesproken.

95400—95401 (*Hirschfeld*)

Er is van Duitse zijde eigenlijk maar één zeer positieve uitspraak gedaan om met bepaalde politieke groeperingen geen contact te onderhouden. Dat was, toen de heer *de Geer* terugkwam. Toen werd de heer *Snouck Hurgronje* als voorzitter van het college van secre-

tarissen-generaal — de Duitsers vergisten zich even — bij *Seyss-Inquart* geroepen, die hem er mede in kennis stelde, dat de heer *de Geer* zou terugkomen en zeide, dat men het van Duitse zijde op prijs zou stellen, dat de secretarissen-generaal geen contact met de heer *de Geer* opnamen. Dat vond men vooral niet gewenst, omdat de heer *de Geer* gewezen Minister-President was en de meesten van hen vroeger onder hem gediend hadden. De heer *Snouck Hurgronje* heeft deze zaak aan de vergadering overgebracht en daar was de conclusie, dat zij er niet de minste behoefte aan hadden met de heer *de Geer* enig contact op te nemen. Zij hebben van de heer *de Geer* ook niets gemerkt.

De heer *Hirschfeld* zou zich kunnen voorstellen, dat de Duitsers er bezwaar tegen zouden hebben gemaakt, wanneer zij met de communisten in verbinding waren getreden. Men moet ook in het oog houden, dat op het ogenblik, dat de oorlog uitbrak, er een zeker politiek verdrag was. In die tijd heeft men van Duitse zijde er niets over gezegd. Er is niet gezegd: gij moogt niet met de politieke partijen praten. Men heeft de politieke partijen op een andere wijze dwars gezeten en voor een groot deel onmogelijk gemaakt, maar men heeft de secretarissen-generaal persoonlijk daarover nooit enig voorschrift gegeven.

Met het Politiek Convent is de heer *Hirschfeld* bij zijn weten niet in contact geweest. Met de Nederlandsche Unie en het Driemanschap is het contact uitermate oppervlakkig geweest. Met de Unie als zodanig, kan de heer *Hirschfeld* zeggen, heeft hij geen contact gehad, wel persoonlijk contact met de heren *Linthorst Homan* en *de Quay*.

De heer *Hirschfeld* wil niet zeggen, dat hij aan contact met het Politiek Convent geen behoefte had, maar contacten zijn van die kant bijna nooit gezocht. In elk geval zijn ze door hem niet geweigerd. De secretarissen-generaal hebben ook wel eens zeer bewust het standpunt ingenomen: met de Staten-Generaal als zodanig kunnen wij niet werken, want de Staten-Generaal komen niet bijeen. Er zijn toen verschillende besprekingen geweest over de vraag, welke de beste methode en handelwijze waren ten aanzien van de Staten-Generaal. Er zijn vele problemen geweest, b.v. deze: moeten leden van de Kamer hun pensioen aanvragen? Men heeft geprobeerd dit nog zoveel mogelijk blauw-blauw te laten en zo min mogelijk beslissingen te nemen. Men heeft geprobeerd het personeel zoveel mogelijk intact te houden. Zij hebben echter allen gevoeld: een regelmatige samenwerking met de Staten-Generaal als zodanig is niet mogelijk.

Met de politieke partijen konden de secretarissen-generaal alleen in zoverre werken als zij daar kennissen onder hadden, met wie zij van gedachten wisselden of die zich tot hen wendden. Het is ook meermalen voorgekomen, dat iemand, op wiens visitekaartje stond: Lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, op het departement kwam praten en de aandacht op een bepaald probleem kwam vestigen. Dan werd het betreffende lid altijd ontvangen en stellig als Kamerlid behandeld. De leden van de Staten-Generaal wisten zelf wel, dat zij in die tijd hun functie als zodanig niet konden uitoefenen. Dan hadden zij in de vergaderzaal bijeen moeten komen, onder praesidium van hun Voorzitter en hadden zij zich desnoods uiteen moeten laten jagen. De leden van de Staten-Generaal, althans de leden, die de heer *Hirschfeld* heeft ontmoet, wensten dergelijke demonstraties niet te houden.

Omtrent de ontwikkeling van de Nederlandsche Unie wil de heer *Hirschfeld* vooropstellen, dat hij de mensen, die daar de leiding hadden, altijd als volkomen bona fide heeft beschouwd. Twee er van kende hij persoonlijk en op gezag van anderen meent hij, dat aan de bona fides van de derde niet mag worden getwijfeld. Merkwaardig is, dat een zeer groot deel van het Nederlandse volk door het bestaan van de Unie werd opgeheven en zich tot de Unie richtte. De heer *Hirschfeld* gelooft, dat wel eens gezegd mag worden, dat het feit, dat een zo groot aantal Nederlanders zich toen tot de Unie richtte, naast uiting van anti-N.S.B.-gezindheid, kritiek inhield op wat in het verleden gebeurd was en op de inactiviteit van de politieke partijen in Nederland in de ogen van het grote publiek. De heer *Hirschfeld* persoonlijk heeft dat altijd enigszins naïef gevonden, omdat hij van de aanvang af de overtuiging heeft gehad, dat de Duitsers zaten te kijken, of zij van die Unie voordeel konden trekken. Als zij daar politiek voordeel uit konden trekken, zouden zij de Unie laten voortbestaan, en als de Unie hun geen politiek voordeel opleverde, zou zij er aan gaan. De Unie is er ook aan gegaan, omdat uit bepaalde beslissingen, die van grote betekenis waren, bleek, dat het bestuur van de Unie niet meedeed.

De heer *Reinink* heeft verklaard, dat er onmiddellijk contact heeft bestaan tussen de Unie en de secretarissen-generaal, namelijk met de heer *Snouck Hurgronje*. Het werd door de secretarissen-generaal op prijs gesteld, dat de Unie werd opgericht.

95404 (*Hirschfeld*)

95406 (*Hirschfeld*)

95408—95410 (*Hirschfeld*)

95585—95586 (*Reinink*)

96627—96629 (*Verwey*)

De heer *Reinink* gelooft voorts, dat er wel contact is geweest tussen het Politiek Convent en de heer *Snouck Hurgronje*.

De heer *Verwey* heeft geen contact gehad met leden van het Politiek Convent. Hij had het een ongelooflijke uitkomst gevonden, wanneer hij dergelijke besprekingen had kunnen houden. Hij gevoelde er in zoverre behoefte aan, dat hij het een verschrikkelijk bezwaar vond, dat hij het niet kon doen, want misschien meer dan een van de anderen verkeerde hij in omstandigheden, dat hij zich ook aan Nederlandse zijde onbegrepen voelde.

64358—64359 (*Bosch van Rosenthal*)

De heer *Bosch van Rosenthal* heeft verklaard, dat hij bij de heer *Frederiks* is geweest en tegen hem gezegd heeft: als gij wat goeds wilt doen, is het beste wat gij kunt doen een top op de Nederlandse pyramide maken, niet van u zelf, want gij zijt ambtenaren, maar van een drietal mensen van verschillende partijen, die om zo te zeggen de top zullen zijn, die het beleid verder beoordelen. Deze zei toen: noem eens wat namen daarvoor; de heer *Bosch van Rosenthal* herinnert zich, dat hij o.a. de namen van de heer *Donner* en de heer *van Schaik* heeft genoemd; het kan zijn, dat hij de heer *Kan* heeft genoemd, maar hij heeft er in ieder geval drie genoemd, een Rooms-Katholiek, een Christelijke en een man van links.

De heer *Bosch van Rosenthal* acht het niet uitgesloten, dat dat zelfs officieel mogelijk was geweest. In die beginperiode zaten de Duitsers vreselijk vast, omdat zij eigenlijk geen Nederlandse instantie hadden, met welke zij konden spreken. Ze konden niet alles doen met Duitse instanties, wilden het niet doen met N.S.B.-instanties en hadden graag een Nederlandse instantie. Het grote gevaar was natuurlijk, dat daarmee de Nederlandse Regering te Londen zou worden onttroond, maar of de Duitsers niet met zo'n top van mensen, die met beleidsvraagstukken op de hoogte waren, hadden willen spreken, laat de heer *Bosch van Rosenthal* in het midden. Hij weet niet, waarom er niets van is gekomen.

64361 (*Bosch van Rosenthal*)95750—95751 (*Frederiks*)

De kwestie van een politiek tussencollege is, zo deelde de heer *Frederiks* mede, ter sprake geweest. Toen was *Seyss-Inquart* er nog niet. De heer *Frederiks* heeft het zelf niet meegemaakt, maar heeft het gehoord van de heer *van Karnebeek*. De Duitse opperbevelhebber heeft toen bij zich laten komen de Commissarissen van Zuidholland, Noordholland en Utrecht en van hen willen maken een soort van regeercollege. De heer *Bosch* was er toen vóór om dat te doen, maar de heer *van Karnebeek* heeft het afgewezen: dat moeten wij nooit doen, want dat druist in tegen de positie van de Regering te Londen. Het zou eigenlijk een zuiver revolutionaire daad zijn geweest en een aannemen van een functie uit de handen van de bezetter.

95753—95754 (*Frederiks*)

De gedachte op zich zelf was niet onzinnig; er was meer voor te zeggen geweest, als de Regering, toen zij uitweek, de Commissarissen der Koningin of enkelen hunner daarvoor had genomen dan de secretarissen-generaal. Dat was ook de gedachtengang van de heer *Bosch van Rosenthal*, maar toch op het verkeerde moment naar voren gebracht als maatregel uit de hand van de Duitsers.

95447 (*Hirschfeld*)

De heer *Hirschfeld* heeft verklaard, dat men in het begin, toen *Seyss-Inquart* er nog niet was, de gedachte heeft gehad van de instelling van een Raad van Advies ten behoeve van generaal *Winkelman*. Men had daarbij het idee, dat de generaal langer vrij in Nederland zou blijven. Daarover is ook gesproken met personen als de heer *de Wilde*, maar het plan is niet doorgedaan. Het tweede plan was om tussen de secretarissen-generaal en de Duitsers een figuur te schuiven, die de burgerlijke politiek kon voeren. Er is toen met de heer *Fentener van Vlissingen* gesproken, die daar aanvankelijk niet geheel afwijzend tegenover stond. Toen echter *Seyss-Inquart* Rijks-commissaris werd, zag men reeds in, dat men in een gevaarlijke richting wilde gaan.

96145 (*Winkelman*)

De heer *Winkelman* heeft geen contact met de Nederlandsche Unie gehad. Wel zijn vóór die tijd verschillende heren bij hem komen spreken. Sommigen meenden, dat het goed zou zijn, wanneer er een raad van advies of een driemanschap zou zijn. De heer *Winkelman* is daarop echter niet ingegaan. Hij kon, wanneer hij advies nodig had vele mensen advies vragen en daarvan heeft hij veelvuldig gebruik gemaakt. Voor ieder geval kon hij iemand daarvoor uitzoeken. Hij herinnert zich in dit verband ook nog de heer *Fentener van Vlissingen*, maar aan de heer *Winkelman* was een opdracht verstrekt, welke hij had uit te voeren. Vele adviezen heeft hij b.v. aan de heer *Kan* gevraagd, evenals aan de heer *van Karnebeek*. Ook herinnert hij zich wel eens de mening van prof. *van der Pot* te hebben gevraagd. De heer *Winkelman* gevoelde geen behoefte aan een permanente raad van advies, hetgeen ook niet de vlotheid van het afhandelen der zaken zou hebben bevorderd. Langzamerhand is die gedachte in de doofpot gegaan. Met de oprichting van de Unie heeft de heer *Winkelman* nooit iets te maken gehad, want toen was hij al weg.

96261 (*Schepers*)

De heer *Schepers* was niet op de hoogte van enig contact van de secretarissen-generaal met het z.g. Politiek Convent.

Hij herinnert zich, dat met enkelen is gesproken, maar dat ging, naar hij meent, over de schadeloosstelling van de Kamerleden.

81927—81929 (*van Walsum*)

Naar mr. *G. E. van Walsum* heeft verklaard, is in de eerste tijd in het Politiek Convent ook de positie van de secretarissen-generaal ter sprake gekomen. Dat is een van de eerste punten geweest, waarmee men zich heeft beziggehouden.

De heer *van Walsum* kan daar weinig over mededelen; hij herinnert het zich niet meer precies.

81931—81932 (*van Walsum*)

Wel herinnert hij zich, dat is gepoogd contact op te nemen met de secretarissen-generaal, maar daar is hij niet persoonlijk bij betrokken geweest. Hij heeft ook wel uit de verhalen, die hij dan weer in de vergadering hoorde, de indruk gekregen, dat de secretarissen-generaal dit contact allerminst noodzakelijk achtten. Voor zover het contact er is geweest, is het afgestorven, omdat het van de zijde van de secretarissen-generaal niet werd gewaardeerd; hij herinnert zich wel, dat de toon, waarin over het optreden van de secretarissen-generaal in het Politiek Convent werd gesproken, doorgaans een kritische toon was; dat is op zich zelf al een aanwijzing, dat dit contact zeker niet geslaagd is.

96861—96865 (*Rutgers*)

Naar mr. *J. Rutgers*, die voor de Liberale Staatspartij zitting had in het Politiek Convent, verklaarde, zocht het Convent uit zich zelf contact met de secretarissen-generaal, wanneer zich een aanleiding voordeed. Dat kwam een enkele maal voor, dat wil zeggen: krachtens een besluit van het Politiek Convent. De heer *Rutgers* zou niet willen zeggen, dat de leden zelf het niet vaker deden. Krachtens een besluit van het Politiek Convent is het, naar zijn mening, slechts twee keer het geval geweest.

De heer *Rutgers* gelooft, dat de ontvangst van het schrijven van het Politiek Convent van 6 November 1940 en de toelichting daarop in het college van secretarissen-generaal niet dusdanig is geweest, dat men er veel voor heeft gevoeld dit contact voort te zetten.

De heer *Rutgers* zou niet durven zeggen, of het college van secretarissen-generaal of de individuele secretarissen-generaal de behoefte hebben gehad contact op te nemen met het Politiek Convent. Het contact liep in die tijd voor een groot gedeelte over de heren *Telders* en *Colijn*. De heer *Rutgers* kwam dus niet rechtstreeks in aanraking met de secretarissen-generaal. Het contact was niet van die aard, dat het op de heer *Rutgers* als lid van het Convent de indruk heeft gemaakt, dat er belangrijke dingen over en weer werden besproken.

85064—85072 (*Schouten*)

Van wat men zou kunnen noemen een contact, dat van de zijde van de secretarissen-generaal met het politieke gezelschap, waartoe dr. *J. Schouten* behoorde, werd gezocht, kan naar diens mening niet worden gesproken. Er is wel eens contact geweest tussen bepaalde personen en een bepaalde secretaris-generaal of bepaalde secretarissen-generaal. Voor zover de heer *Schouten* zich kan herinneren, is er eenmaal op hun initiatief een contact geweest tussen enige personen uit het politieke contactorgaan en enige secretarissen-generaal. Daarop zal waarschijnlijk de brief van 6 November 1940 van het Politiek Convent betrekking hebben, die handelt over de vraag in hoeverre de secretarissen-generaal de vrijheid hadden af te wijken van de Nederlandse wetgeving, wanneer zij daartoe niet door de Duitsers werden verplicht. Dat stuk is ontworpen door een van de heren van het politieke contactorgaan en is in één van hun samenkomsten besproken. Er is toen besloten, dat enige leden van het politieke contactorgaan verbinding zouden zoeken met enkele secretarissen-generaal, ten einde over die zaken te kunnen spreken. Daarop is een conferentie gevolgd. De heer *Schouten* herinnert zich dit nog goed, omdat hij zelf één van de personen was, die aan deze conferentie hebben deelgenomen. Hij durft niet meer zeggen of er vier dan wel vijf secretarissen-generaal aanwezig waren.

Er waren in ieder geval bij de toenmalige secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken de heer *Snouck Hurgronje*, de toenmalige secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken de heer *Frederiks*, de heer *Tenkink*, die toen nog — korte tijd daarna niet meer — secretaris-generaal van Justitie was, en de heer *Verwey*, de toenmalige secretaris-generaal van Sociale Zaken. Wie er precies van het politieke contactorgaan waren, weet de heer *Schouten* ook niet meer zeker. Vaststaat, dat de heren *Telders*, *Joekes* en hij zelf er waren. Hij vermoedt, dat er nog één of twee meer zijn geweest, maar dat kan hij zich niet meer herinneren.

Toen het gesprek begonnen was, maakte het op hem de indruk, dat de heren secretarissen-generaal zich op een geheel ander onderwerp hadden geprepareerd, dan waarover de leden van het Politiek Convent kwamen spreken. Dezen kwamen meer in het bijzonder — al wilden zij zich daartoe niet uitsluitend beperken — spreken over de activiteit, welke de toenmalige secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken ontwikkelde met betrekking tot de annexatie of samenvoeging

van gemeenten. Voor zover zij wisten, werd hij daartoe in het algemeen niet gedrongen of gedwongen van Duitse zijde en ontwikkelde hij daarin een eigen initiatief, dat naar hun gemeenschappelijk oordeel veel verder ging dan de feitelijke noodzakelijkheid vorderde. De heer *Schouten* gelooft, dat dit een van de belangrijke moten in de brief is geweest. Daarover hebben zij een hele discussie gehad. Door het Politiek Convent is het standpunt ingenomen, dat de secretarissen-generaal zeker deze positie hadden in te nemen, dat zij eigener beweging niets moesten doen, wat in strijd was met de Nederlandse wetgeving en het Nederlandse constitutionele bestel; dat uiteraard daarop wel eens een uitzondering zou moeten worden gemaakt, maar deze zou dan zeer duidelijk haar grond moeten vinden in de feitelijke noodzakelijkheid af te wijken van de algemene wettelijke regelingen.

Het gesprek heeft zich wel toegespitst op het vraagstuk van de annexatie, omdat dit zo uitermate duidelijk was. Het sprak toen zeer sterk. De heer *Schouten* wil echter verklaren, dat er voldoende redenen zijn om aan te nemen, dat hun bespreking ook buiten dat ene onderwerp een zekere betekenis had in verband met de positie, welke de toenmalige secretarissen-generaal innamen, en de gedachten, welke er althans bij sommigen van hen leefden. Het was ook de bedoeling, dat die algemene kant aan de orde zou komen.

De heer *Schouten* gelooft niet, dat er in de kring van de secretarissen-generaal, die bij de bespreking waren, volledige overeenstemming bestond. Als hij het goed heeft begrepen, was er veel verschil. Zij hebben van de besprekingen verslag uitgebracht in de volgende vergadering van het politieke contactorgaan, maar de heer *Schouten* heeft daarvan geen notities gemaakt. Hij weet echter heel zeker, dat er divergentie was. Van de een kon men dit duidelijker vaststellen dan van de ander. Bovendien hield het ook verband met de houding, welke met betrekking tot dergelijke of soortgelijke zaken door de een werd aangenomen in onderscheiding van de ander. De heer *Schouten* gelooft ook wel, dat de kritiek, welke zij hebben uitgebracht op de voornemens van de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken de heer *Frederiks*, althans ten dele instemming vond bij enige van diens collega's. De heer *Schouten* meent ook wel te mogen zeggen — al is dit moeilijk te bewijzen — dat in de latere praktijk van de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken wel enigermate rekening is gehouden met de gemeenschappelijke zienswijze, welke zij ter conferentie onder de aandacht hebben gebracht. Natuurlijk is overigens het verband tusschen dit gesprek en zijn verdere daden moeilijk met enige nauwkeurigheid te bepalen.

Van de zijde van het politieke contactorgaan werd het grote belang er van ingezien, dat de secretarissen-generaal de Nederlandse politiek zo zuiver als in die omstandigheden mogelijk was, bleven volgen. Uit dien hoofde was er aan die zijde de wens, dat over belangrijke, moeilijke dingen eens over en weer zou kunnen worden gesproken. Dat blijkt ook uit het feit, dat er een bepaald moment is geweest, waarop het Politiek Convent zich tot de heren heeft gewend. Aan de andere kant gelooft de heer *Schouten*, dat de secretarissen-generaal in het algemeen gesproken op een ietwat meer regelmatig contact geen prijs stelden, of te weinig prijs stelden, om er hunnerzijds enig initiatief voor te nemen. In die tijd behoorde dat zeker tot de mogelijkheden. Zo slecht was de toestand nog niet in de eerste zomer of het eerste jaar. Zij konden zich nog goed verplaatsen en hadden nog een zeer behoorlijk spoorwegverkeer. Natuurlijk hadden de secretarissen-generaal wel een onrustig leven, omdat hun tijd zeer bezet was en de Duitsers reeds toen — hun methoden nog ter zijde gelaten — op allerlei manieren gingen werken in een tempo, dat later duidelijk is gebleken een wel zeer speciaal en eigenaardig tempo te zijn. In menig opzicht zou echter contact mogelijk zijn geweest. De heer *Schouten* persoonlijk is ook bekend, dat althans één secretaris-generaal meer dan eens voeling hield met bepaalde persoonlijkheden, wanneer hij voor moeilijke, netelige beslissingen stond. Hij wilde informeren, hoe zij daartegenover stonden. De heer *Schouten* kan het niet met volstrekte zekerheid zeggen, maar hij heeft de gedachte, dat het heengaan van de heer *Tenkink* als secretaris-generaal enigermate mede van het advies vragen aan, het overleg plegen met zulke personen het gevolg is geweest. Misschien — daarop legt de heer *Schouten* nadruk, omdat men te dezen aanzien voorzichtig moet zijn — is één van de redenen, welke er toe hebben geleid, dat de secretarissen-generaal, laat hij zeggen, zich niet hebben ingespannen om in contact te komen met politieke personen, een gevolg daarvan, dat zij meenden te weten, dat althans belangrijke van die politieke personen van oordeel waren, dat zo zachtjes aan de tijd was aangebroken voor de secretarissen-generaal om heen te gaan. De heer *Schouten* herinnert zich wel een bespreking, welke hij toen heeft gehad, waarbij een van de secretarissen-generaal zeide: „Ik dacht eigenlijk, dat de heren een onderhoud met ons hadden gevraagd, om-

dat zij ons duidelijk wilden maken, dat het ogenblik voor ons heengaan was aangebroken." Mogelijk heeft dat een rol gespeeld.

Een dergelijk opzettelijke mededeling van de zijde van het contactorgaan van de politieke partijen is met weten van de heer *Schouten* niet gedaan. Wel zijn de secretarissen-generaal te weten gekomen, dat er in het politieke contactorgaan personen waren, die reeds betrekkelijk spoedig tot het inzicht waren gekomen, dat de genoemde heren niet moesten blijven in die positie. De heer *Schouten* mag niet zeggen, dat zij alle twaalf daarover destijds precies eender dachten. Er bleef natuurlijk altijd dit vraagstuk: als zij heengaan, wat gebeurt er dan en welke consequenties kunnen daaruit voortvloeien? Dat heeft wel eens aanleiding gegeven tot zekere meningsverschillen op dit punt. In het politieke contactorgaan zaten echter politieke personen, die uitgesproken van oordeel waren, dat de secretarissen-generaal in September/October 1940 in verband met alles, wat er inmiddels was gebeurd, toch niet langer zo in die positie konden blijven. Dat is zeker in verschillende kringen bekend geworden, ook bij de secretarissen-generaal zelf. Hoe, weet de heer *Schouten* niet, maar hij weet zeer goed, dat een van de secretarissen-generaal hem in die tijd eens heeft gezegd: Ik weet wel, dat u van oordeel bent, dat ik hier niet meer moest zitten. Zo zijn er meer geweest. Zij, die er zo over dachten, staken het ook niet onder stoelen of banken, al schreven zij er geen min of meer officiële brief over aan de heren zelf.

Er waren allerlei mensen, die bij het Politiek Convent om advies kwamen. Nu eens was het een burgemeester of een ambtenaar, dan weer een lid van Gedeputeerde Staten of een wethouder. En dan liep het gesprek in meer dan één geval hierop uit: hoe is de situatie met betrekking tot hetgeen de secretaris-generaal hierin doet of laat? De heer *Schouten* was, zoals men destijds zeide, zeer radicaal. Hij was van oordeel, dat elke secretaris-generaal, die aanbleef nadat de bezetting enkele maanden had geduurd, zeer groot gevaar liep in een gekreukte of gedeukte positie te zullen worden gebracht, en dat hij in meer dan één geval door de Duitsers als werktuig zou worden gebruikt om verder voor te bereiden of sneller door te zetten hetgeen zij wensten. De heer *Schouten* behoeft niet te zeggen hoeveel moeilijke kanten er overigens aan dit vraagstuk gezeten hebben.

Mr. *A. M. Joekes* heeft verklaard, dat de leden van het Politiek Convent bij hun beraadslagingen grote waarde hechtten aan de bepalingen van het Landoorlogreglement. In het kader hiervan hebben zij ook in November 1940 het stuk opgesteld, dat was gericht aan de secretarissen-generaal, waarin zij betoogden, dat een aantal punten van het Landoorlogreglement niet behoorlijk in acht werd genomen.

Dat stuk is aangeboden aan enige secretarissen-generaal in een bijeenkomst, die is gehouden in een vertrek van de Eerste Kamer. O.m. de heren *Schouten* en *Joekes* hebben het stuk aangeboden en besproken. Hun bleek, dat de heer *Snouck Hurgronje* en ook de andere secretarissen-generaal er maar weinig voor voelden dat stuk als basis voor hun beleid te nemen.

De heer *Joekes* heeft in verband met het Politiek Convent geen verder contact met de secretarissen-generaal of met het college van secretarissen-generaal als zodanig gehad. Hij was toen echter lid van het College van Toezicht op de bedrijfsverenigingen voor de Ziekte-wet. In het najaar van 1941 heeft hij daarvoor bedankt, omdat de secretaris-generaal *Verwey* zich keerde tegen de werkgeversvertegenwoordigers, die zich goed hadden gehouden, in die zin, dat zij in 1941, toen de arbeidersorganisaties haar vrijheid werd ontnomen — het N.V.V. was onder toezicht van *Rost van Tonningen* gesteld en de overige arbeidersorganisaties waren ontbonden — zeiden, dat zij het overleg met de arbeidersorganisaties niet meer konden voortzetten, omdat er geen vrije arbeidersorganisaties meer waren.

Toen zijn zij als vertegenwoordigers in het College van Toezicht er uit gezet en zijn er een aantal andere personen in gezet, die naar de mening van de heer *Joekes* niet de vertegenwoordigers waren van het Nederlandse bedrijfsleven. Daarin heeft hij aanleiding gevonden te bedanken. Dat heeft tot enig contact met de heer *Verwey* aanleiding gegeven.

De heer *Joekes* herinnert zich niet, dat zij vanuit het Politiek Convent speciaal contact met de secretarissen-generaal hebben gezocht. En deze laatsten van hun kant ook niet met het Politiek Convent.

§ 5. De secretarissen-generaal en de verzetsbeweging

De heer *Spitzen* achtte het vanzelfsprekend, dat de illegaliteit altijd tegen de secretarissen-generaal werd uitgespeeld. Om de een of andere duistere reden is hij zelf nooit het mikpunt van de ondergrondse pers geweest, dit in tegenstelling met verschillende collega's, die het bepaald onverdiend wel waren. Blijkbaar heeft hij nog wel enig vertrouwen gehad, waardoor die pijlen niet op hem persoonlijk zijn gericht.

96803—96807 (*Joekes*)

95980—95983 (*Spitzen*)

95670—95671 (*Frederiks*)

Zolang de heer *Spitzen* in functie was, had hij geen contact met de groepen uit de illegaliteit; daarna echter wel. Hij meende nl., dat er hier een scheiding moest zijn en dat hij zijn vrije geweten, waarmee hij een tikje moest coquetteren tegenover de Duitsers, niet moest belasten met teveel wetenschap. Naderhand is ook wel enigszins gebleken, dat op deze wijze het gemeenschappelijk belang het beste gediend werd.

95681—95682 (*Frederiks*)

De secretarissen-generaal werden, zo deelde de heer *Frederiks* mede, door de blaadjes, die van de illegaliteit uitgingen, zwaar aangevallen en zij verloren daardoor hun gezag, niet zozeer onder de bevolking, maar bij de Duitsers. Het is voorgekomen, dat de heer *Frederiks* bij de Oberbürgermeister *Althaus* tegen een bepaalde maatregel protesteerde, op grond, dat deze zeer tegen de geest van het Nederlandse volk zou indruisen. Hij kreeg toen ten antwoord: u kunt niet uit naam van het Nederlandse volk spreken, want wij weten al uit deze blaadjes op mijn tafel, hoe men te Londen, waarvan gij de spreektrumpet zijt, over u denkt.

95790—95792 (*Frederiks*)

Het bestaan van de illegaliteit, waarmee Londen contact had, was een belemmering van het bestuur van de heer *Frederiks*. In de vliegende blaadjes, die hem werden toegezonden, werd over zijn beleid in de meest hatelijke termen gesproken. Dit neemt niet weg, dat hij voor de illegaliteit, zoals die tijdens de oorlog was, alle respect had.

De heer *Frederiks* heeft onder de aanvallen op zijn beleid in de ondergrondse pers geleden; hij is er in uitgescholden op alle mogelijke manieren; dat vindt hij geen houding, terwijl de mensen hem niet eens kenden. Hoe konden zij weten wat er achter de schermen gebeurde? Het grootste deel van zijn werk ligt niet in de archieven; het bestond uit mondeling contact. De heer *Frederiks* zag het ten aanzien van de Duitsers als een nadeel, dat er kritiek was op zijn beleid. Er was genoeg, dat men kon bekritisieren, maar wanneer men het Nederlands bestuur, dat hier was achtergelaten met het vertrouwen van de Regering bekleed, aanvaardt en daartegenover dan zo optreedt, dan is dat geen houding. Dit was een dolksteek in de rug en dat had de Regering te Londen moeten voorkomen. Die had tegen de illegaliteit moeten zeggen: gij doet voortreffelijk werk, voor zover gij de maatregelen van de Duitsers aanvalt, maar gij blijft af van het bestuursapparaat; dat is, met ons vertrouwen bekleed, door ons achtergelaten. Dit heeft de Regering nagelaten.

95785—95786 (*Frederiks*)

De heer *Frederiks* ziet de verhouding als die van de bokser tegenover de schaker. De illegaliteit moest inderdaad de rol van bokser vervullen; de secretarissen-generaal hadden de rol van de schaker. Wanneer de illegaliteit een andere gedragslijn voorstond, had zij het per brief aan hem moeten laten weten. Door dit in de pers te doen, ondermijnde zij zijn gezag.

95465—95467 (*Hirschfeld*)

De heer *Frederiks* is van mening, dat de ambtenaren, die illegaal werk deden, handelden tegen de wens van de Regering, omdat zij niet loyaal medewerkten. De Regering had dat moeten afkeuren. Wanneer de Regering toch blijkbaar tot een andere conclusie was gekomen naar aanleiding van het regime van de bezetter, dan had zij de heer *Frederiks* dat moeten mededelen. Hij voelde zich door de Regering tekort gedaan.

De reacties van de heer *Hirschfeld* op de toon van de illegale pers jegens de secretarissen-generaal was van andere aard: wanneer men er van uitgaat, zo redeneerde hij, dat het au fond een Nederlands belang is geweest, dat het Nederlandse bestuursapparaat in grote trekken bleef functionneren, dan was het een steun voor dat bestuursapparaat, wanneer het in de verzetspers werd uitgescholden, omdat de bezetter daardoor de indruk had: men volgt in ambtelijke kring toch vrij aardig onze instructies, want anders zouden de verzetsgroepen niet zo ontevreden zijn. De bezetter las die blaadjes natuurlijk heel goed. De heer *Hirschfeld* wil hiermede echter niet zeggen, dat hij iedere daad van het verzet goedkeurde.

De heer *Hirschfeld* gaat niet zover, dat die blaadjes alleen tot steun waren, wanneer zij gingen schelden. Wanneer in de verzetspers of op een andere wijze door het verzet tot uitdrukking werd gebracht, dat men bepaalde dingen, die van Duitse zijde werden gedaan, niet nam, was dat voor hem een gelegenheid, om in besprekingen met Duitsers te zeggen: als gij dat doet, krijgt ge een onrust in het bezette gebied, die ook voor u schadelijk is, zodat ik in overweging geef die maatregel achterwege te laten of te verzachten. Het wekte de indruk, alsof de heer *Hirschfeld* tegen de Duitsers zeide: ik wil u wel helpen, maar dan moet ge het mij niet zo moeilijk maken, want het verzet wil dat niet; gij overschrijdt wat menselijk en volkenrechtelijk toelaatbaar is; ziet, het volk neemt dat niet, wij moeten u daarvoor waarschuwen.

Het was dikwijls moeilijk uit te maken wie in die tijd topfiguren uit de illegaliteit waren. De heer *Hirschfeld* wil er één noemen, nl. de heer *Neher*. Uit verschillende contacten, die de heer *Hirschfeld* heeft gehad, weet hij echter ook, dat er in de verzetskringen onderling

wel eens verschil van mening was over de vraag, hoe in een bepaald geval moest worden opgetreden. Het verzet was unaniem in die zin, dat men de vijand haatte. Over de vraag, hoe men in bepaalde gevallen moest optreden om de vijand schade te doen, liepen de meningen vaak uiteen. Men heeft dit zeer duidelijk gezien aan het einde van de bezettingsperiode, toen men eigenlijk niet wist, of het College van Vertrouwensmannen al dan niet synoniem was met het verzet. Daarover liepen de meningen sterk uiteen.

95469 (*Hirschfeld*)

Met de grote verzetsorganisaties als zodanig heeft de heer *Hirschfeld* zeer incidenteel bemoeiingen gehad, soms wel eens door tussenkomst van ambtenaren, van wie hij wist, dat zij op dat gebied meer deden. Er waren ook wel mensen, die hem op de hoogte kwamen brengen, hoe men in verzetskringen over bepaalde zaken dacht. Men twijfelde dikwijls, of dit de opinie was van een kleine groep of een algemeen oordeel. Iemand als de heer *Gispen* kwam hem wel eens mededelen wat hij gehoord had. Het was de vraag, of deze als anti-revolutionnair alleen maar één bepaalde groep had, waarmee hij in aanraking kwam. De heer *Hirschfeld* heeft de indruk, dat men kon spreken van een algemene verzetsgeest, maar niet van unanimitie betreffende een groot aantal zaken.

95463 (*Hirschfeld*)

Onder de 50 000 personen, die de heer *Hirschfeld* op de twee departementen in laatste instantie onder zijn hoede had, was hem van velen bekend, dat zij positief op enige wijze aan het verzet deelnamen. De heer *Hirschfeld* heeft hen hun gang laten gaan; hij heeft wel eens een enkele keer tot voorzichtigheid aangemaand; dat was ook wel nodig. Hij heeft ook wel een keer gezegd: als het er op aankomt, als gij het zo doet, dan zal ik de verantwoordelijkheid dragen. Dit ging zo ver, dat hij bij bepaalde interne vergaderingen zeer goed wist, dat er ambtenaren bij waren, die bij bepaalde verzetsgroepen aangesloten waren, in welke groepen de zaken, die aan de orde kwamen, werden medegedeeld.

96635—96637 (*Verwey*)

De heer *Verwey* heeft er prijs op gesteld geen nadrukkelijke samenwerking met het verzet te hebben, maar natuurlijk was hij wel op een van die blaadjes geabonneerd. „Het Parool” heeft hem in gevaar gebracht door rhetorische, maar volkomen onjuiste beschuldigingen, die het tegen hem heeft gelanceerd. De heer *Verwey* meent, dat zowel het legale als het illegale verzet nodig waren. Hij gelooft, dat hij in zijn werk in zoverre voordeel van de ondergrondse pers heeft gehad, dat kwaadspreken over hem in die pers zijn positie tegenover de Duitsers sterker maakte.

Het is mogelijk, dat de Duitsers ook wel eens hebben ingebonden, wanneer zij wisten, dat het Nederlandse volk een krachtige actie van verzet zou ondernemen, wanneer zij een bepaalde maatregel wilden gaan treffen, maar het is natuurlijk heel moeilijk te bepalen; toch heeft de heer *Verwey* daar heel weinig vertrouwen in gehad en hij gelooft nog, dat dit bij die dolle wolven heel weinig invloed zal hebben gehad, integendeel. Zij werden dan juist geprikkeld tot nog gekkere daden.

§ 6. Reacties te Londen op het beleid der secretarissen-generaal

95945—95946 (*Spitzen*)

De heer *Spitzen* deelde mede geen enkele boodschap van de overkant te hebben gehad. Na zijn ontslag in Augustus 1943 heeft hij geprobeerd contact met de overkant te krijgen. Hij heeft toen een soort aperçu gemaakt, dat aan de Regering te Londen duidelijk zou moeten maken in welke stemming en toestand zij, wanneer zij terugkwam, hier het ambtenarenkorps en de departementen zou aantreffen. Hij behoefde er geen antwoord op te hebben; het was een verslag van hem zelf. Hij had het zo opgesteld, dat de heer *Albarda* aan een paar woorden zou kunnen merken, dat het van hem afkomstig was.

De heer *Spitzen* zou het in verband met alle daaraan verbonden risico's niet verstandig hebben gevonden, als de Regering van Londen uit concrete directieven over lopende zaken in Nederland zou hebben gegeven. Men kon merken, dat men ginds niet alles begreep, en dat was met de beste wil van de wereld ook niet mogelijk, omdat alles zo totaal anders was dan men zich had kunnen indenken.

Het zou dus, naar het gevoelen van de heer *Spitzen*, evenmin verstandig of zelfs mogelijk zijn geweest van hier uit op bepaalde punten instructies of advies te vragen. Men behoeft slechts het tempo in aanmerking te nemen, waarin hier beslissingen werden geëist. Om vier uur 's nachts b.v. kreeg men van de Duitsers de boodschap, dat vóór zes uur 's morgens een beslissing genomen moest zijn.

95978 (*Spitzen*)

De heer *Spitzen* wil uiteraard niet beweren, dat er een spirituele breuk tussen de Regering en de bevolking was, maar praktisch moest men oppassen, zowel in uitvoering als in consequenties, want men wist ginds niet, hoe de toestand hier was.

96360—96361 (*Tenkink*)

Voor zover de heer *Tenkink* bekend, heeft er in de eerste tijd helemaal geen contact met Londen bestaan. Op zich zelf was er natuurlijk wel behoefte aan contact, maar het zou heel moeilijk zijn geweest.

95669—95670 (*Frederiks*)

De heer *Frederiks* heeft evenmin enige richtlijn gehad uit Londen. De Regering liet de secretarissen-generaal aan hun lot over toen ze wegging, zonder nader met hen, zij het maar een kwartier, te overleggen. Zij ging naar Londen en zond boodschapper op boodschapper naar het continent, naar Jan, Piet en Klaas, maar nooit een naar de heer *Frederiks*. Er is een zeer nauw verband geweest tussen de Regering te Londen en de illegaliteit; zij stonden — terecht — schouder aan schouder. Maar over het bestuursapparaat werd met geen woord gerept. De secretarissen-generaal bleven hier achter als vertrouwensmannen van de Regering; zolang deze dit vertrouwen niet opzegde, was het hun plicht hun taak voort te zetten. Tot de laatste dag hebben zij het recht gehad zich te beschouwen als vertrouwensmannen. Waarom konden die boodschappers niet bij mij thuis komen, zo vraagt de heer *Frederiks* zich af. Dat zij niet op het departement kwamen, is duidelijk.

95672—95674 (*Frederiks*)

De heer *Frederiks* gevoelde wel behoefte aan boodschappen uit Londen, zo b.v. met het oog op de Mei-staking van 1943. Dat was het gevaarlijkste moment, dat hij in zijn functie heeft doorgemaakt. In die dagen gold hier het standrecht; twee commissarissen-generaal, *Rauter* en *Wimmer*, bij wie de heer *Frederiks* nooit iets kon bereiken, waren bij uitsluiting bevoegd verklaard.

95677 (*Frederiks*)

Later heeft de heer *Gerbrandy* verklaard, dat de Regering geen positie kon innemen tegenover deze staking; hij had overleg gepleegd met *Churchill* over militaire hulp. Over deze zaak heeft de heer *Frederiks* dus nooit iets van de Regering uit Londen gehoord.

95680 (*Frederiks*)

De heer *Frederiks* is van mening, dat het geven van richtlijnen aan de ambtenaren via Radio Oranje een zeer gevaarlijk iets was, tenzij men zich bijzonder op de vlakte hield. Wilde de Regering meer in details gaan, dan had zij het moeten doen via de secretarissen-generaal en eerst hun advies daarover moeten inwinnen.

95780 (*Frederiks*)

De Regering heeft aanvankelijk gewenst, dat de ambtenaren tijdens de bezetting loyaal zouden medewerken; deden zij dit niet, dan handelden zij dus tegen de wens van de Regering.

95785—95787 (*Frederiks*)

Wanneer de Regering later blijktbaar tot een andere conclusie is gekomen naar aanleiding van het regime, dan had zij de heer *Frederiks* dat moeten mededelen.

95789 (*Frederiks*)

Toen de Regering wegging, was er geen enkele pertinente aanwijzing hoe de zaken moesten worden uitgevoerd, behalve dan die betreffende de loyaliteit. De secretarissen-generaal moesten hierin dus zelf hun weg vinden.

Zolang er b.v. naar aanleiding van het optreden van *Seyss-Inquart* en het instellen van een burgerlijk gezag geen nieuwe richtlijnen uit Londen kwamen, volgden de secretarissen-generaal de wenken van generaal *Winkelman*, die toen de souvereiniteit droeg; toen op 29 Mei 1940 *Seyss-Inquart* het burgerlijk bestuur had aanvaard, droeg deze hun op het beleid te blijven voeren zoals het was.

95683—95686 (*Frederiks*)

De heer *Frederiks* had aan Londen geen vragen te stellen. Zolang de Regering hem het vertrouwen niet opzegde, moest hij aannemen, dat de wijze, waarop hij het bestuur hier voerde, haar instemming had. De Regering te Londen gaf hem geen bepaalde richtlijnen en eigenlijk prees hij haar daarvoor. Het zou hetzelfde zijn geweest als wanneer een Minister van Oorlog te Londen een veldslag op een dergelijke afstand zou willen leiden. De Regering kon de toestand hier te lande niet volkomen kennen en het was dus volkomen juist, dat zij geen gedetailleerde aanwijzingen gaf.

95455 (*Hirschfeld*)

De heer *Frederiks* is van mening, dat, wanneer de Regering te Londen zich inderdaad op het standpunt had gesteld, dat de lijn, welke in Nederland werd gevolgd, de juiste was, haar stilzwijgende houding tegenover hem juist was; zoals hij later moest ervaren, heeft zij die lijn niet juist geacht; zij had hem dan de opdracht moeten geven heen te gaan. De heer *Frederiks* moest aannemen, dat hij, zoals hij het deed, het vertrouwen genoot.

In de Aanwijzingen komt een passage voor, aldus de heer *Hirschfeld*, waarin wordt gezegd, dat de Regering ook aan functionarissen in het bezette gebied bevelen kon geven. Iedere ingezetene van het bezette gebied, onverschillig of hij ambtenaar is of niet, is volgens die passage ook tijdens de bezetting verplicht de bevelen van de Nederlandse Regering stipt op te volgen en kan zich slechts van die plicht ontheven achten, voor zover en voor zolang 's vijands optreden hem de nakoming dier verplichting feitelijk onmogelijk maakt. De heer *Hirschfeld* gelooft, dat in die tijd ieder bereid was onder de genoemde clause de bevelen van de Regering op te volgen. Hij meent echter, dat er, behalve in een zeer enkel geval, geen bevelen door de Regering zijn gegeven. Een van de zeer duidelijke bevelen was het bevel met betrekking tot de spoorwegstaking, dat door de

95457—95458 (*Hirschfeld*)

radio gegeven is, in zodanige bewoordingen gesteld, dat niemand over de bedoeling daarvan twijfelen kon.

Van richtlijnen voor ambtenaren is de heer *Hirschfeld* positief bekend de herhaling van de Aanwijzingen in Mei 1943, waarop men toen tevens een commentaar gaf. Wat de heer *Hirschfeld* zich herinnert, is, dat het commentaar op één punt, nl. waar het de ambtenaren betreft, hierop neerkomt: Blijft in uw functie, tot ge er door de bezetter uitgeschopt wordt. Ook heeft Radio Oranje gesproken over de invloed, die de Duitsers met het z.g. schimmenkabinet wilden uitoefenen. Dat is inderdaad een probleem geweest, waarmee een aantal ambtenaren vrij grote moeilijkheden heeft gehad.

De heer *Hirschfeld* heeft indertijd eens laten uitrekenen, dat 75 % van het Nederlandse volk tegen het einde van de oorlog woonde in gemeenten, waar een N.S.B.-burgemeester of een met de N.S.B. sympathiserende burgemeester was aangesteld. Toch bleef een aantal diensten in die gemeenten functioneren. Achteraf beschouwd mogen wij, naar de mening van de heer *Hirschfeld*, dankbaar zijn, dat een zeer groot aantal ambtenaren zich toch het offer getroost heeft zijn functie te blijven vervullen. Deze ambtenaren hebben inderdaad zeer nuttige hulp verleend, b.v. ten aanzien van de distributie en de kwestie van de „Arbeitseinsatz”. Zolang men op de verschillende bureaux nog ambtenaren had, die politiek losstonden van de N.S.B.-burgemeesters of van de N.S.B.-chefs, heeft men aan deze mensen zeer veel genoeg beleefd. Dit geldt zeker voor bevolkingsregisters, voor zover die in goede handen waren. De papieren, nodig voor onderduikers, zijn voor een zeer groot gedeelte verschaft door de ambtenaren, die op dergelijke bureaux werkzaam waren. Deze mensen hebben allen voor moeilijke problemen gestaan. Een enkele keer hebben zij een lesje gekregen uit Londen, hoe zij zich te gedragen hadden. Deze mensen hebben onder zeer moeilijke omstandigheden in velerlei opzicht zeer verdienstelijk werk gedaan; velen van hen hadden die lesjes in het geheel niet nodig. Maar daarmee wil de heer *Hirschfeld* niet zeggen, dat het niet juist zou zijn geweest, dat die lesjes van tijd tot tijd gegeven werden. Anders zou men de indruk kunnen krijgen, dat men te Londen alles maar goed vond.

99246 (*Hirschfeld*)

De aanwijzing uit Londen, aldus de heer *Hirschfeld*, in het laatste stadium der bezetting aan het Nederlandse ambtelijke apparaat was vrij duidelijk: medewerking op het gebied van het verschaffen van Ausweisen, vrijstellingen voor de Arbeitseinsatz, moest in alle gevallen worden afgewezen. De heer *Hirschfeld* wil ronduit zeggen, dat daaromtrent veel misverstand heeft bestaan; in ambtelijke kring — hij wil de epitheta uit die tijd liever niet gebruiken — hebben zij toen gezegd: „Op dit gebied zijn we dan toch maar eens ongehoorzaam, want dit kunnen wij beter beoordelen dan de heren in Londen, die niet zo dicht bij de ellende zitten als wij”.

Hij weet dan ook, dat in de kringen van het verzet, o.a. bij een vergadering, bijgewoond door de heer *Neher* op het moment, dat men zich in Londen zo pertinent uitliet, hevige ontstemming heerste. Te meer, omdat het hun hier nog altijd gelukte om ontzettend veel mensen aan Ausweise te helpen, die over het algemeen een effectief resultaat hadden.

95471—95473 (*Hirschfeld*)

De heer *Greidanus* heeft op verzoek van mr. *Woltersom* in Zwitserland contact met de Regering te Londen gezocht; hij is teruggekomen met een mededeling voor de figuren, die zich met het vraagstuk van de bedrijfsorganisatie bezighielden; dezen kregen op hun vragen een bevredigend antwoord. De heer *Hirschfeld* heeft gesproken met enkele personen, die naar Zwitserland gegaan zijn. Hij heeft wel eens gevraagd: probeer eens een boodschap over te brengen. Hij heeft daarop nooit een reactie gehad.

De heer *Hirschfeld* heeft wel enige concrete boodschappen meegegeven, alleen om te zien of daarop een reactie zou komen. Hij heeft daarop nimmer een reactie gehad. Uit brieven aan echtgenoten van Ministers, die hier waren — met verscheidene dames heeft de heer *Hirschfeld* in de bezettingstijd geregeld contact gehad; die hebben hem brieven laten lezen van verschillende Ministers, die in Mei 1940 naar Londen zijn gegaan — had de heer *Hirschfeld* ook de indruk gehad, dat dezen in het algemeen persoonlijk van oordeel waren, dat men uitermate voorzichtig moest zijn met het contact met hun vertegenwoordigers in bezet gebied; in de eerste plaats hadden die Ministers het volle vertrouwen in de personen, die zij indertijd achtergelaten hadden, en bovendien begrepen zij heel goed, dat door dergelijke contacten misschien de mogelijkheden, om in het belang van het land werkzaam te zijn, zouden worden geschaad. Daarna zijn er te Londen verschillende Kabinetswijzigingen geweest.

De heer *Hirschfeld* heeft uit verschillende indicaties de indruk, dat bij de Ministers, die de oorspronkelijk vertrokken Ministers opvolgden, die wens niet aanwezig was en dat er geleidelijk aan in Londen zelfs een wantrouwen is gewekt tegen de functionarissen, die waren achtergebleven en die bij de nieuw opgetreden Ministers voor

een deel slechts oppervlakkig bekend waren. De heer *Hirschfeld* heeft daarom ook de indruk, dat men van Londense zijde niet verder wilde gaan dan deze radioboodschappen, en dat men aldaar vrij gauw geneigd was geloof te hechten aan hetgeen weleens werd overgebracht door mensen, die de situatie eigenlijk niet goed kenden. De heer *Hirschfeld* heeft deze wetenschap natuurlijk van na de bevrijding, toen hij velen van de oude vrienden weer ontmoette. Dit is de sterke indruk, die zij hebben opgedaan. Daardoor kreeg men ook het eigenaardige geval, dat men aan het einde van de bezetting te Londen niet meer dacht aan de lieden, die men indertijd had achtergelaten, en dat men unaniem in de Ministerraad besloot de secretarissen-generaal, d.w.z. de oude — want voor de N.S.B.-ers onder de secretarissen-generaal lag er een arrestatiebevel — zonder uitzondering te schorsen of te staken. Men heeft er niet aan gedacht, dat indertijd op verzoek van de Nederlandse Regering een aantal lieden is achtergebleven om een bepaalde opdracht te vervullen, en men heeft er ook niet aan gedacht deze lieden te vragen enige verantwoording af te leggen.

Eén of twee jaar na het begin van de bezetting heeft de Regering de origine van het gehele geval niet meer begrepen en daardoor heeft zij er nauwelijks behoefte aan gehad contact te zoeken met degenen, die in het bezette gebied een verantwoordelijke functie hadden. De heer *Hirschfeld* neemt het haar helemaal niet kwalijk. Hij gelooft, dat dit, voor zover het een politieke ondergrond had, zeer verstandig is geweest van de Regering. Het was voor de achtergeblevenen uitermate moeilijk deze contacten te krijgen. Er waren wel mensen, van wie zij wisten, dat zij de tocht over de Noordzee wilden wagen, maar die moest men toevallig kennen. Deze mogelijkheden waren dus uiterst gering. De heer *Hirschfeld* gaat zelfs zover, te zeggen, dat, zelfs al zou er meer persoonlijk contact zijn geweest en zelfs al zou het mogelijk zijn geweest de Regering te vragen hoe zij over verschillende dingen dacht, zij toch niet de verantwoordelijkheid op zich zou hebben kunnen nemen advies en aanwijzingen te geven omtrent de vraag, hoe men hier moest handelen; de Regering was immers slecht op de hoogte van bepaalde concrete omstandigheden op bestuursgebied in Nederland. De Regering te Londen was niet in staat, verantwoorde en zeer concrete adviezen te geven. Eerst in 1944 is er meer contact geweest, nl. op het ogenblik, dat het Zuiden van het land bevrijd zou worden. Toen heeft de heer *Hirschfeld* een van zijn mensen nog over de Moerdijkbrug naar het Zuiden gestuurd. Hij was toen de enige in den Haag, die een diensttelefoon op het bureau van de P.T.T. had, waardoor hij het gehele land kon opbellen; dat was een lijn, die direct op de centrale van de P.T.T. was aangesloten, tot begin December 1944; toen hebben de Duitsers die telefoon afgesneden. De heer *Hirschfeld* heeft getelefoneerd met Minister *Huysmans* in Eindhoven; hij heeft telefonisch gesproken met Maastricht en ook de heer *van Spaendonck* in Tilburg nog uitvoerig telefonisch ingelicht. De heer *Hirschfeld* heeft die man naar het Zuiden gestuurd, om de laatste inlichtingen te verstrekken, want wij stonden toen voor de komende hongersnood.

Op de boodschappen is nooit enige reactie gekomen. In het begin werden sommige boodschappers ook met wantrouwen begroet; daarna is, zoals te begrijpen is, in de laatste phase de opvatting ontstaan, dat de bevolking in het Westen van het land zodanige honger had geleden, dat er bij de complete bevrijding niets meer over zou zijn van het Overheidsapparaat. Dat de Overheidsmachine na de dag van de bevrijding wederom kon functioneren, is hieraan toe te schrijven, dat de gehele voedselorganisatie gedurende die winter intact is gebleven. Uitsluitend daardoor is het mogelijk geweest de organisatie weer op touw te zetten.

96631 (*Verwey*)

De heer *Verwey* erkende blijkens zijn verklaring het recht van de Regering om bepaalde aanwijzingen te geven, bij voorbeeld het commentaar op de Aanwijzingen, dat van Londen uit is bekrachtigd. Aan de andere kant is hij daardoor weleens in heel grote moeilijkheden gekomen, met name in de laatste periode van de bezettingstijd. Op een van de Kerstdagen van 1944 werd het Nederlandse volk verrast met de mededeling van de een of andere Bevolmächttigte, dat alle Nederlanders van 18 tot 40, hier en daar 45 jaar, voor de totale oorlogvoering werden ingezet. Er zou voor kunnen worden gezorgd, dat ambtenaren van de voedselvoorziening, enz. Ausweise kregen. Toen kwam uit Londen een aanwijzing, dat er in geen geval Ausweise mochten worden aangevraagd, gegeven of aanvaard. De heer *Verwey* wist niet direct, wat hij moest doen. Hij heeft toen uit Amsterdam getelefoneerd met de heer *Hirschfeld*; dat was op 1 Januari. De heer *Hirschfeld* zei, dat hij in ieder geval Ausweise zou geven aan degenen, die er om vroegen, echter zonder adressen. Wat Londen ook zei of wat iemand anders ook zei, hij zou die Ausweise geven. Dit was de enige manier om de ambtenaren te redden. Op 2 en 4 Januari heeft de heer *Verwey* krijgsraad gehouden met de afdelingschefs; de meningen waren toen ook weer verdeeld. Omdat

dit nu eenmaal door Londen was gezegd, vonden sommigen, dat er geen Ausweise mochten worden gegeven. Aan de andere kant stond, dat door 98 % van de Haagse ambtenaren werd gevraagd om een Ausweis, terwijl alle afdelingschefs en de chefs van dienst, die in den Haag waren, meenden, dat die Ausweise mochten worden gegeven. De heer *Verwey* heeft toen tenslotte, tegen het Londense beleid in, het advies van de heer *Mastenbroek* gevolgd, die zei, dat, wanneer die Ausweise niet werden gegeven, ook niet aan degenen, die het zelf wel wensten, dat ten gevolge zou hebben, dat de departementen zouden worden gesloten, alle sociale werk zou ophouden, ook wat betreft de wachtgeldregelingen. Bovendien zou een groot aantal ambtenaren komen ten laste van de reeds uitgeputte gelden van de verzetsbeweging. De heer *Verwey* geeft dit weer zoals de heer *Mastenbroek* dit zei; deze meende dit te weten. Er waren toch al grote moeilijkheden in verband met het onderhoud van het spoorwegpersoneel, zodat het ook uit het oogpunt van de illegale verzetsbeweging wenselijk was, naar de mening van de heer *Mastenbroek*, dat er inderdaad Ausweise werden gegeven. De heer *Verwey* heeft zich toen bereid verklaard om zonder de adressen Ausweise aan te vragen voor de ambtenaren, die daarom hadden gevraagd, mits hij van tevoren de onvoorwaardelijke toezegging kreeg, dat er voor al degenen, die Ausweise hadden aangevraagd, volkomen zekerheid was, dat zij niet anders dan op het departement zouden werken. Die belofte werd hem toen gegeven. Hij heeft toen lijsten verstrekt en aan die mensen zijn voorlopige certificaten gegeven. De heer *Verwey* heeft hier dus, gelijk ook de heer *Mastenbroek* zei, tegen de letter van het Londense beleid gehandeld, maar niet tegen de geest. Op een gegeven ogenblik kreeg de heer *Verwey* langs een omweg een boodschap, die hij waarschijnlijk verkeerd heeft verstaan, want de heer *Verwey* heeft er later nooit iets van gemerkt, dat men te Londen begrip had voor zijn moeilijkheden. Dit was een punt van contact, dat hij zeer op prijs stelde.

96634 (*Verwey*)

Het tweede punt is, dat hij zelf heeft geprobeerd contact met Londen te krijgen. In Februari heeft de heer *Verwey* een nota geschreven, welke door een majoor van de geallieerden zou worden overgebracht; deze is echter onderweg gesneuveld en de brief heeft zijn bestemming dus niet bereikt.

96638 (*Verwey*)

De heer *Verwey* heeft tot zijn spijt geen contact gehad met Londen via de illegaliteit of via de Zwitserse weg.

94640—94643 (*Greidanus*)

Het doel van de reis van de heer *Tj. Greidanus* naar Zwitserland in Juni 1941 was, zo deelde deze mede, om met een vroegere associé van zijn bankiersfirma, die in Zwitserland woonde, zakelijke besprekingen te voeren.

Voordat de heer *Greidanus* is gegaan, heeft de heer *Woltersom* hem gevraagd: zijt gij bereid om daar contact op te nemen met het gezantschap en eens te informeren hoe de Regering te Londen denkt over de bedrijfsorganisatie, zoals die nu is gevormd, en over mijn bemoeienissen daarbij?

De heer *Greidanus* heeft dan ook inderdaad dat contact gehad. Dat wil zeggen: de gezant, de heer *Bosch van Rosenthal*, was ziek, toen de heer *Greidanus* daar was. Daar zat toen de heer *van Haersma de With*, die het gezantschap waarnam. De heer *Greidanus* weet niet of dat officieel of officieus was. In ieder geval is hij via de heer *de Bruyn* met de heer *de With* in contact gebracht. Dat contact heeft plaats gehad in Spiez, de heer *Greidanus* meent zelfs op het station in Spiez, maar aangezien deze aangelegenheid al meer dan tien jaar geleden zich heeft voorgedaan, staat hem dit niet meer zo helder voor de geest.

De heer *Greidanus* heeft, voor zover hij dat kon, een beeld gegeven van de situatie in ons land gedurende de bezetting, over de verschillende dingen, die zich daar voordeden. Wat dat allemaal precies heeft ingehouden, zou hij na ruim tien jaar niet meer kunnen zeggen. In ieder geval heeft hij getracht van die gelegenheid gebruik te maken om zo nauwgezet mogelijk te vertellen van de situatie hier in Nederland, van de stemming onder de bevolking, van de verschillende richtingen, die er in de bevolking waren, de verschillende nuances en dergelijke. Ook heeft hij natuurlijk verteld van datgene, wat wij hier van de bezetters hadden te ondervinden.

94645—94648 (*Greidanus*)

Het bezwaar, dat men in die aanvangsperiode ten opzichte van het college van secretarissen-generaal hier in Holland meende te voelen, dat de heren secretarissen-generaal wat te soepel waren ten opzichte van de Duitsers, is ook nog ter sprake gekomen.

De heer *Greidanus* heeft in de eerste plaats deze aangelegenheid besproken om de Regering eigenlijk zoveel mogelijk in te lichten over de toestand door iemand, die uit het bezette gebied kwam; in de tweede plaats om rechtstreeks te voldoen aan de vraag, die de heer *Woltersom* had gesteld; in de derde plaats, om wel degelijk te horen, hoe men aldaar over vele andere mensen dacht. Op een avond heeft toen — zo heeft de heer *Greidanus* in een verslag van de bespreking

1) Bijlage 9.

- 97575 (*Gerbrandy*) met de Nederlandse gezant te Bern geschreven¹⁾ — het volgende gesprek plaats gehad, waarvan hij de bewoordingen nog bijna letterlijk kan weergeven, speciaal het door de heer *de With* gesproken: „In Holland vragen sommigen, die door hun functies veel met de Duitsers te maken hebben, zich af, hoe onze Regering te Londen daartegenover staat.” Antwoord van de heer *de With*: „Bedoelt u *Snouck?*” „Ja, die o.a., maar ik bedoel met name ook *Woltersom*”. Antwoord van de heer *de With*: „Londen heeft zeker volledig begrip van hun situatie; laten zij gerust doorgaan.” Daaruit is dus de indruk van de heer *Greidanus* geweest, dat althans bij het gezantschap in Zwitserland, dat, naar de heer *Greidanus* meende, toch voortdurend contact had met de Regering te Londen, de overtuiging bestond, dat deze mensen, op dat moment dat werk doende, zich wel degelijk ten behoeve van dat werk rechtstreeks met de Duitsers inlieten; dat werd hun niet kwalijk genomen, integendeel, de Regering zag daarin voor het moment, zoals de zaken toen lagen, geen bezwaar; de Regering stond er toen misschien zelfs welwillend tegenover. Enige bevestiging of dat nu werkelijk de opvatting te Londen was, heeft de heer *Greidanus* nooit kunnen krijgen, want hij weet niet eens of de heer *de With* dit gesprek met hem rechtstreeks aan de Regering te Londen heeft gerapporteerd. Hij neemt echter aan, dat iemand met zijn positie — hij was onze ex-gezant in Berlijn — niet tegen een willekeurige mijnheer, die hij voor het eerst van zijn leven ziet, zo gedecideerd zal spreken, als hij niet een indruk had ten aanzien van de opinie te Londen. Dat neemt de heer *Greidanus* aan, maar hij kan dit natuurlijk niet met stelligheid zeggen, want hij heeft de heer *de With* verder nooit gekend.
- Aangaande het gesprek van de heer *Greidanus* met de heer van *Haersma de With* verklaarde de heer *Gerbrandy*, dat deze laatste toen toch nog niet in Londen was geweest en toen dus geen autoriteit had om zich uit te spreken. Hetgeen de heer van *Haersma de With* heeft gezegd, kan niet op gezag van de Regering te Londen gezegd zijn. Bovendien klinkt deze uitspraak in die positieve vorm de heer *Gerbrandy* niet buitengewoon geloofwaardig in de oren.
- Voor zover de heer *Gerbrandy* heeft kunnen nagaan, heeft de Regering geen instructies aan de secretarissen-generaal doen toekomen. Hij durft niet zeggen, dat het niet overwogen is, maar de gang van zaken is deze geweest, dat het eerste contact, dat men met Nederland zocht, op militair gebied lag; in het eerste begin om mededelingen te kunnen verstrekken aan de Engelsen, waar ze hun slag konden slaan, munitiedepots opblazen, e.d. Het zenden van boodschappen naar Nederland is in het begin heel moeilijk geweest. Zij zijn zeer voorzichtig geworden, nadat één van hun beste mensen, die gedropt was, gevangen genomen werd. Naarmate de tijd voortschreed, kregen zij mededelingen over infiltratie van het college van secretarissen-generaal. Dit werd voor hen niet langer meer een vertrouwd adres. De heer *Gerbrandy* heeft bovendien de notulen doen raadplegen van de secretarissen-generaal hier in Nederland; hieruit blijkt nergens van uitdrukkelijk gelegd contact. Men kon natuurlijk wel trachten op militair gebied aanwijzingen te geven — dit heeft ook niet lang geduurd; zij konden ook het verzet stimuleren — maar het was moeilijk om in het jaar 1940 en een groot gedeelte van 1941 richtlijnen te geven aan de secretarissen-generaal, aangezien zij in het eerste anderhalf jaar niet op de hoogte waren van de situatie. Zij verzamelden wel uit elke denkbare bron gegevens en wisten dus wel allerlei, maar de totaal-situatie kenden zij lange tijd niet.
- Naar aanleiding van de verklaring van de heer *Frederiks*, dat de Regering de secretarissen-generaal aan hun lot over liet, toen zij wegging, zonder nader met hen, zij het maar een kwartier, te overleggen — zij ging naar Londen en zond boodschapper na boodschapper naar het continent, naar Jan, Piet en Klaas, maar nooit één naar de heer *Frederiks* — deelde de heer *Gerbrandy* mede, dat er natuurlijk wel meer dan eens via de radio speciaal tegen de hogere ambtenaren is gesproken. Wie wilde begrijpen, wist heus wel de algemene richtlijnen der Nederlandse Regering te Londen. Het verweer-*Frederiks* is, aldus de heer *Gerbrandy*, wel bijzonder zwak. Men heeft te Londen niet éénmaal, maar meerdere malen de mededeling gekregen: als er iets wordt uitgezonden via Radio Oranje, weet u niet in welk een snel tempo dit zich over heel Nederland verspreidt!
- De heer *Gerbrandy* heeft zich dan ook voorgesteld, dat, wanneer Radio Oranje iets belangrijks uitzond, dit natuurlijk altijd de secretarissen-generaal bereikte.
- De heer *Gerbrandy* kan zich indenken, dat men zegt: het is erg gemakkelijk opgevat, dat de secretarissen-generaal via de radio wel konden vernemen, wat er in de Regering te Londen omging. Wanneer men nagaat wat er door de radio is gezegd, voelt men daaruit telkens directieven voor de ambtenaren. Het was dus niet zo, dat het de Regering niet kon schelen, dat er mensen in Nederland zaten; men moet het zo zien, dat Londen het natuurlijk vond, dat deze mensen via de radio vernamen, hoe de Regering over de dingen dacht.
- 97578 (*Gerbrandy*)
- 97576 (*Gerbrandy*)
- 98894—98895 (*Gerbrandy*)
- 97583—97584 (*Gerbrandy*)
- 97572 (*Gerbrandy*)
- 97574 (*Gerbrandy*)

97587—97592 (*Gerbrandy*)

De algemene reactie in Regeringskring te Londen op de rapporten, die uit bezet gebied kwamen over de heren *Frederiks*, *Hirschfeld* en *Verwey*, was, dat deze mensen niet deugden en moesten worden afgezet; de vraag was echter, of het verstandig en opportuun was voor de Regering om die maatregel af te kondigen, want bij elke maatregel moest ook worden beoordeeld of hij werd uitgevoerd. De Regering zou een misslag doen, wanneer men die maatregel naast zich zou neerleggen. De algemene opvatting te Londen was echter: weg er mee!

Er hing natuurlijk veel van af, uit welke hoek men was ingelicht. Het moest natuurlijk wel een vertrouwde bron zijn. Met name het oordeel over de heer *Verwey* was ongunstig. *Verwey* heeft bij voorbeeld de Nederlandse Regering laten weten, zo zegt de heer *Gerbrandy*, dat hij zo goed met de Duitsers had kunnen opschieten, zodat hij een zeer geschikt ambassadeur in Berlijn zou zijn. Men kan begrijpen, welke indruk dit te Londen maakte.

De heer *Gerbrandy* weet niet meer hoe de heer *Verwey* die mededeling aan Londen heeft doen toekomen.

Londen had de concrete situatie, zoals die was, voor ogen staan en meende minder te moeten ingaan op de letter van de artikelen der Aanwijzingen. Dat was de opvatting van de mensen, die betrokken waren bij de voorlichting. Het is juist, aldus de heer *Gerbrandy*, dat er in het Commentaar stond: tenslotte blijft men zijn eigen verantwoordelijkheid houden, en dat er daarnaast aanwijzingen uit Londen werden gegeven, die niet altijd gelijk waren met wat er in de Aanwijzingen stond. Dat zat naar de mening van de heer *Gerbrandy* in de zich ontwikkelende situatie en de conclusie, die de Regering tegen het einde daaruit trok.

De Regering heeft er zich wel degelijk rekenschap van gegeven, dat dit voor de ambtenaren, die er voor stonden, moeilijke situaties zou scheppen. Dit kwam telkens en telkens weer in de discussie naar voren. Dat is een thema geweest, dat nooit werd losgelaten: wij kunnen dit gemakkelijk van Londen uit zeggen, maar we maken het de mensen maar moeilijk om het uit te voeren. De heer *Gerbrandy* bedoelt niet, dat zij zich daar niet hebben vergist en geen fouten hebben gemaakt. Dit thema loopt als een rode draad door alle besprekingen van de voorlichting.

Als de heer *van Angeren* denkt aan het geven van leiding en voorlichting, het geven van aanwijzingen met betrekking tot datgene, waartoe men gemachtigd is, mede in verband met vroegere instructies, die wat verouderd waren, dan gelooft hij, dat het in het begin had moeten gebeuren. Wanneer die instructies later zijn gegeven, zijn zij zeker niet van hem uitgegaan, misschien wel van de heer *Gerbrandy* of van een van de andere heren.

Het was zeer moeilijk. De heer *van Angeren* weet, dat hij eens met de heer *Gerbrandy* een onderhoud heeft gehad over de vraag: hoe staan wij tegenover de aanwijzingen, die wij aan ambtenaren en burgers, maar voornamelijk aan ambtenaren, zullen geven?

De heer *van Angeren* heeft het altijd zo gezien, dat hieraan twee kanten zijn:

1°. Weten wij te Londen ongeveer hoe de verhoudingen in Nederland zijn?

2°. Zo ja, hebben wij dan middelen en gelegenheid om ons oordeel omtrent de mogelijke houding van de Duitsers te bepalen en over te brengen?

Het eerste gedeelte was het moeilijkste. Men had te Londen er geen flauw idee van, dat de Duitsers waren begonnen met de zachte hand, met de vriendelijkheid; men had juist het tegenovergestelde gedacht. Dat was op zich zelf voor de leiding in Nederland, voor de ambtenaren, de functionarissen, die hier te beslissen hadden, een moeilijke zaak; men heeft geprobeerd hen in een val te lokken. Denkt men nu alleen aan dit punt en stelt men zich dan voor, dat de Regering daar instructies had gegeven, zonder precies te weten hoe de zaak hier in elkaar zat, b.v. „komt gij, nu zij zo vriendelijk zijn, hun maar tegemoet”, of — misschien een minder voor de hand liggende instructie — „trekt u zich er maar niets van aan, het is allemaal apenkool”.

De heer *van Angeren* stelde de Regering, vóór hij Nederland verliet, de vraag: „Moeten de secretarissen-generaal geen instructies hebben? Welke zijn hun bevoegdheden en waar komen die vandaan? Hoe staat de Regering (natuurlijk niet: de bezetter; die zal hen, als hoogste ambtenaren, wel aanvaarden en ook wel nodig hebben) tegenover datgene, wat zij doen? Wordt het geaccepteerd? Als het verkeerd is, worden zij dan gedekt? De heer *van Angeren* bedoelt niet „politiek verkeerd”, maar als zij een fout maken”.

Er was geen instructie, die gedacht was speciaal ter voorlichting van de secretarissen-generaal. Men kan zich daartegenover niet op het standpunt stellen: wij hadden geen instructies, dus wij wisten niet, wat wij moesten doen. Dat lijkt de heer *van Angeren* iets te ver gaan.

98122 (*van Angeren*)98139 (*van Angeren*)

98050—98053 (*Albarda*)

Het ware beter, indien er instructies waren geweest; dat geeft hij toe. Er waren tal van zaken, waarbij men gaarne zou hebben kunnen zeggen: op die aanwijzing kan ik een beroep doen, als ik iets verkeerd heb gedaan. Daartegenover staat de redenering: op dit punt geven de instructies geen aanwijzing en daarom denk ik: het mag wel.

Er zijn tal van zaken — het blijkt wel uit de zuiveringsgevallen — ten aanzien waarvan men een standpunt heeft moeten bepalen.

Wanneer men te Londen kennis heeft gekregen van de veranderde bevoegdheid van de secretarissen-generaal, toen het burgerlijk bestuur in bezet gebied was ingesteld, zou de heer *Albarda* niet kunnen zeggen. Uiteraard hebben zij wel inlichtingen gekregen over de bevoegdheden, die aan de secretarissen-generaal waren toegekend; dit kon hun niet ontgaan. Het was natuurlijk de vraag, toen de Ministers hun plaatsen verlieten, welke bevoegdheden de secretarissen-generaal zouden hebben en welke bevoegdheden de Duitsers hun zouden toestaan. Daarover hebben zij herhaaldelijk gesproken, evenals over de al of niet juiste wijze, waarop sommigen van deze bevoegdheden gebruik maakten.

Van rechtstreekse instructies langs geheime weg aan de secretarissen-generaal als zodanig staan de heer *Albarda* geen feiten voor de geest. Hij neemt echter aan, dat dit wel zal zijn gebeurd: het zal wel herhaaldelijk zijn gebeurd door de heer *Gerbrandy*. Van bepaalde concrete gevallen is de heer *Albarda* niets bekend.

De heer *Albarda* heeft nooit enig contact met zijn Departement gehad. Hij heeft in de loop van de jaren wel eens getracht te informeren naar sommige dingen bij zijn Departement en bij de Rijkswaterstaat, maar soms kwam er géén antwoord, of er kwam een antwoord, waarvan hij betwijfelde, of het wel betrouwbaar was. Daar had hij natuurlijk niet de minste contrôle op. Er kon iets langs geheime weg worden teruggetelegrafeerd, dat niet betrouwbaar was.

98061—98063 (*Albarda*)

De heer *Albarda* weet niet, of men van Londen uit wel eens naar andere wegen van contact met de secretarissen-generaal heeft gespeurd, behalve via Radio Oranje.

Die contacten liepen allemaal over de Minister-President, dus allemaal over het bureau van de heer *Gerbrandy*. De heer *Albarda* duidt het niet euvel, dat dit allemaal strikt geheim werd gehouden, want een geheim van veel personen is geen geheim meer en men moest zorgen, dat dergelijke dingen met het oog op de veiligheid niet ruchtbaar werden.

De heer *Albarda* herinnert zich niet, dat dit speciaal is besproken. Het is mogelijk, maar hij kan het zich niet herinneren. Over het rapport uit bezet gebied betreffende de secretarissen-generaal *Hirschfeld*, *Verwey* en *Frederiks* is te Londen wel gesproken.

98067 (*Albarda*)

In radioredevoeringen, enz. zijn er van tijd tot tijd wel algemene beginselen uitgesproken, waardoor de secretarissen-generaal zich moesten laten leiden, waarbij dan altijd als een criterium van wat niet voor hen was geoorloofd werd gesteld, dat het schadelijk was voor het land of in strijd met 's lands eer. Dat was, naar de heer *Albarda* meent, de term, die daarbij werd gebruikt. Dat zijn natuurlijk wel termen, die niet zeer concreet zijn en ook nog voor verschillende uitleg vatbaar zijn.

98090 (*Albarda*)

De heer *Albarda* weet niet, of het niet willen handhaven van deze secretarissen-generaal wel de algemene opvatting van de Regering is geweest. Hij weet wel, dat er over de heer *Verwey* harde noten zijn gekraakt, terwijl er over de heer *Hirschfeld* wel eens met twijfel werd gesproken; ook over de heer *Frederiks* werd met ontevredenheid gesproken. „Weg er mee” is echter naar de mening van de heer *Albarda* wat sterk uitgedrukt. Men zou in ieder geval deze heren niet zonder onderzoek kunnen wegzenden.

§ 7. Conclusies

Zodra de bezetting een feit was geworden, kwam de verantwoordelijkheid voor de wetgeving en het bestuur hier te lande te berusten bij de bezetter. Dit geldt — terecht heeft de heer *Hooymaas* er op gewezen — zowel voor de z.g. periode *Winkelman* (tot 29 Mei 1940) als voor de tijd na het optreden van de Rijkscommissaris. De verstrekkende delegatie van bevoegdheden, welke bij verordening van de bezetter (22/40) aan de secretarissen-generaal werden verleend, doet aan dit beginsel niet af.

De commissie laat in het midden, of het aanvaarden van wetgeven- de en bestuurlijke bevoegdheden (onder contrôle van het Duitse bestuur) door de secretarissen-generaal achteraf gezien verstandig is geweest: aan een zekere zelfstandigheid van de Nederlandse ambtsdragers waren zonder twijfel voordelen voor de bevolking verbonden, doch anderzijds heeft de hierdoor veroorzaakte verdoezeling van verantwoordelijkheden veel verwarring gesticht. De commissie heeft de stellige indruk, dat de ogenschijnlijke royaliteit, waarmede de bezetter door middel van verordening 22/40 verordenende bevoegdheid

aan de secretarissen-generaal verleende, mede ten doel had de bevolking te doen geloven, dat het bestuur grotendeels in Nederlandse handen zou blijven.

Het feit, dat de secretarissen-generaal hoofdambtenaren bleven, neemt intussen niet weg, dat door de bezetting hun functie in aanzienlijke mate van karakter veranderde. Is in normale omstandigheden een secretaris-generaal de rechterhand van de minister en administratief hoofd van diens ambtelijk apparaat, in bezettingstijd ligt het accent volkomen anders. De in functie gebleven ambtenaar is weliswaar orgaan van de voor het bestuur verantwoordelijke bezetter, maar geenszins diens „trouwe dienaar”. De op een verantwoordelijke post zetelende hoofdambtenaar heeft te werken in twee sferen: in een vijandelijke, welke feitelijke autoriteit door de regels van het volkenrecht wordt beperkt, en in een legale, waarvan hij mede de exponent behoort te zijn. De leidinggevende ambtenaren hadden immers in de Aanwijzingen van 1937 een speciale taak toebedeeld gekregen, die zij zelfstandig hadden uit te voeren en waarvan wellicht het voornaamste onderdeel was het voorlichten van de bevolking met betrekking tot de houding, welke zij tegenover de vijand en zijn organen had aan te nemen (vgl. boven blz. 35). Dat wil zeggen naast en eigenlijk boven de ambtelijke taak, welke zij onder de bezetter hadden te vervullen, stond deze opdracht van hogere orde, een opdracht, waarvan de openlijke en consequente uitvoering — generaal *Winkelman* heeft het reeds spoedig ervaren — door de bezetter nimmer zou worden geduld. De secretarissen-generaal — en hetzelfde geldt voor de Commissarissen der Koningin en de burgemeesters — verkeerden aldus in een paradoxale en zelfs vrijwel onmogelijke positie; voor een zo goed mogelijke vervulling van hun taak was een gans andere combinatie van eigenschappen van karakter en inzicht vereist dan waarmede bij een benoeming in vreedstijd rekening wordt gehouden. Een groep personen met een over het algemeen hoogst verdienstelijke ambtelijke staat van dienst werd onverwachts geplaatst in een situatie, waarin zij van dag tot dag beleidsbeslissingen moesten nemen en zich bij voortduring moesten afvragen, of zij door het blijven vervullen van hun functies niet meer het vijandelijke dan het Nederlandse belang dienden. Zonder twijfel hebben sommige secretarissen-generaal en andere hoge ambtsdragers in dit opzicht de grenzen te wijd getrokken. De problematiek lag bij de onderscheiden departementen van algemeen bestuur geenszins gelijk; bij de diensten, die het naakte volksbestaan hadden te verdedigen, als voedselvoorziening en waterkering, lag deze anders dan bij het binnenlands bestuur en justitie.

De wijze, waarop de onderscheiden secretarissen-generaal zich van hun zware taak gekweten hebben, kan niet gerekend worden tot de Regeringsverantwoordelijkheid in de strikte zin; tijdens de bezetting was het voor de Regering onmogelijk het beleid van de secretarissen-generaal op de voet te volgen, te meer omdat hun activiteit zich grotendeels achter de schermen afspeelde; doch in sommige zeer spectaculaire gevallen, welke de gemoederen in bezet gebied in sterke mate hebben beroerd, had de Regering behoren te reageren, zij het niet coram publico via de radio. Bij wijze van voorbeelden van zodanige gevallen en uitsluitend als illustratie van haar in deze conclusies weergegeven opvattingen wil de commissie een tweetal markante aangelegenheden noemen, ten aanzien waarvan de Regering aan de hierbij betrokken „oude” secretarissen-generaal had moeten laten weten, dat zij zich op een verkeerde weg bevonden. Van deze voorbeelden heeft er één betrekking op de voorlichting van de bevolking over haar houding tegenover de bezetter; het andere op de taak, welke de secretarissen-generaal op het gebied van de wetgeving kregen toebedeeld.

De proclamatie van 28 October 1941, waarin de bevolking werd aangemaand zich van sabotagedaden te onthouden en welke ondertekend werd door de secretarissen-generaal van Binnenlandse Zaken, van Handel en Nijverheid en van Justitie, acht de commissie een zeer ernstige fout van beide eerstgenoemden. Zelfs al zou op de inhoud niets zijn aan te merken, dan nog zou het volkomen onjuist geweest zijn, dat zij zich tezamen met een bij de N.S.B. aangesloten en door de bezetter benoemde ambtgenoot tot de bevolking richtten. Doch erger is, dat de oproep geheel was gesteld in de stijl van de „Bekanntmachungen”, welke de bevolking geregeld van Duitse zijde onder ogen kreeg en waarin ook dikwijls over „onbezonnen en misdadige elementen” werd gesproken. De commissie acht het verbijsterend, dat deze Nederlandse autoriteiten in October 1941 — en niet, gelijk de heer *Hirschfeld* zich meende te herinneren, begin 1941 — zich geroepen achtten te waarschuwen tegen het verborgen houden van neergeschoten vliegers; zij suggereerden daarmede dus impliciet een uitlevering van deze bondgenoten aan de vijand voor krijgsgevangenschap. Op zich zelf zou er geen bezwaar tegen zijn geweest,

1) Bijlage 10.

wanneer de secretarissen-generaal de bevolking aanspoorden zich te onthouden van zwarte handel e.d., doch het was hoogst verwerpelijk, dat zij zich in deze vorm als „Overheid” tot de bevolking richtten. Deze proclamatie heeft stellig de tegenstelling tussen de secretarissen-generaal en het opkomende verzet aanzienlijk verscherpt.

Als een geval van geheel andere aard vermeldt de commissie het besluit van de secretaris-generaal van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, no. 206/1940, aangevuld bij besluit 89/1941¹⁾, betreffende de opbouw van een zelfstandige organisatie ter ontwikkeling van het bedrijfsleven. De commissie treedt niet in een beoordeling van dit besluit en de hierop gebaseerde organisatie van het bedrijfsleven, doch heeft zich er over verbaasd, dat hier op Nederlands initiatief werd aangeknoopt aan artikel 152 van de Grondwet. Het was geenszins in overeenstemming met de positie van een secretaris-generaal om op eigen gelegenheid een zodanige „organieke wet” uit te vaardigen. Wanneer al de volstreekte noodzaak bestond om in deze materie regelend op te treden, dan nog werkte het misleidend, wanneer in bezettingstijd de Nederlandse Grondwet als grondslag hiervoor werd gebezigd.

Met het vermelden van deze voorbeelden van minder gelukkig beleid van enkele secretarissen-generaal ziet de commissie niet voorbij, dat zij in tal van opzichten onder de moeilijkste omstandigheden verdienstelijk werk in het belang van het Nederlandse volk hebben verricht.

De commissie meent zich te mogen afvragen, of de secretarissen-generaal over het algemeen over de voorkomende problemen voldoende advies hebben ingewonnen. De vraag, of een secretaris-generaal op een gegeven ogenblik een bepaalde opdracht moest aanvaarden of weigeren of zelfs moest beslissen over aanblijven of heengaan, vormde in de eerste plaats een gewetenskwestie, die ieder voor zich zelf diende uit te maken. Daarnaast vertoonde het probleem aspecten van volkenrechtelijke en politieke aard. Voor adviezen op volkenrechtelijk gebied beschikten de secretarissen-generaal in de persoon van prof. *François* over een deskundige van grote autoriteit, wiens opvattingen echter niet steeds door andere, eveneens gezaghebbende, deskundigen werden gedeeld; het zou aanbeveling hebben verdiend, als de secretarissen-generaal zich op dit gebied mede door anderen zouden hebben doen voorlichten.

Wat betreft de beslissingen van politiek karakter, waarvoor de secretarissen-generaal gesteld werden, zij opgemerkt, dat zij gewend waren aan een politiek gezag boven zich. De commissie kan zich niet aan de indruk onttrekken, dat enkelen van hen, hoezeer zij het verafschuwden onder de vijand te moeten werken, het ontbreken van een Nederlandse politiek-verantwoordelijke autoriteit boven zich niet als een groot gemis hebben gevoeld. Het is de commissie opgevallen, dat zij geen of vrijwel geen contact met degenen, die politiek gesproken het vertrouwen van het Nederlandse electoraat genoten, hebben gezocht. Wanneer, met name in de eerste jaren, veelvuldiger overleg tussen de politieke voormannen en het Nederlandse bestuursapparaat zou hebben plaats gevonden, zou dit wellicht een nuttig effect hebben gehad.

Dat de secretarissen-generaal geen directe bemoeienissen met het verzet hadden, acht de commissie begrijpelijk, doch dat het merendeel hunner naar de indruk van de commissie volkomen vreemd stond tegenover de sfeer van het verzet, meent zij eveneens onder meer te moeten wijten aan het ontbreken van juiste contacten.

De commissie gaf reeds te kennen, dat de Regering zich bij het geven van voorlichting aan ambtenaren tot algemene richtlijnen diende te beperken; de concrete situatie van het ogenblik kon in Londen niet bekend zijn en was althans voor de Regering niet te beoordelen.

Dat de Regering terughoudend was in het openlijk via de radio geven van directe aanwijzingen aan het ambtelijk apparaat, acht de commissie dan ook juist. Afgezien van het feit, dat zij vooral in de eerste jaren daarvoor over te weinig gegevens beschikte, zou hierdoor bovendien de vijand in de kaart zijn gespeeld. Het was dan ook onvermijdelijk, dat de enkele uitzendingen, waarin de Regering zich speciaal tot de ambtenaren richtte, niet uitmunten door duidelijkheid.

Toen er een behoorlijk contact tussen de Regering en bezet gebied tot stand was gekomen, had het weinig zin meer, dat de Regering over de afbakening van de bevoegdheden der secretarissen-generaal haar oordeel aan deze hoofdamttenaren zou geven. Zij moest zich beperken, gelijk b.v. ten aanzien van het sanctionneren van het Commentaar op de Aanwijzingen ook is geschied, tot richtlijnen over de wijze, waarop van de bevoegdheden gebruik werd gemaakt.

De commissie rekent het als een tekortkoming van de Regering, dat zij nimmer clandestien contact met één of meer secretarissen-

generaal heeft gezocht. Zij heeft zich er over verbaasd, dat de reis van de heren *Boerstra* en *Jongejan* in 1940—'41 (zie deel 2 A van het verslag van de commissie, hoofdstuk XXX) in dit opzicht van beide zijden niet beter is benut. Het argument van de heer *Gerbrandy*, dat contact bezwaarlijk werd, nadat het college van secretarissen-generaal was „geïnfiltreerd”, acht de commissie niet steekhoudend. Zij heeft de indruk, dat de Regering de „goede” secretarissen-generaal reeds in de eerste tijd van de bezetting te zeer als instrumenten in handen van de Duitsers heeft beschouwd; later, toen er voor deze opvatting ten aanzien van sommigen hunner wellicht grond bestond, was het moment om een vruchtbaar contact te leggen voorbij. De commissie ziet niet over het hoofd, dat het aan de zijde van de meeste secretarissen-generaal eveneens aan initiatief in deze ontbroken heeft.

De commissie wil intussen niet onvermeld laten de vruchtbare samenwerking, welke er in de laatste fase van de bezetting heeft bestaan tussen de Regering en de directeur-generaal van de voedselvoorziening.¹⁾

1) Bijlage 11.

Een complex van oorzaken heeft er toe geleid, dat er tussen de Regering en de top van het ambtelijk apparaat hier te lande geen sfeer van vertrouwen bestond. Na de „gezagsoverdracht” door de heren *Steenberghe* en *van Rhijn* op 14 Mei 1940, waarbij een aantal secretarissen-generaal aanwezig was, hadden dezen mogen verwachten, dat de Regering begrip zou tonen voor de ontzaglijke moeilijkheden, waarvoor zij gesteld waren. Dit begrip was in Regeringskring te Londen blijkens de verklaringen van de toenmalige ministers wel aanwezig, doch uit de daar gevoerde beraadslagingen is niets voortgekomen, dat een houvast voor de secretarissen-generaal kon betekenen. Ten onrechte werd, naar de indruk van de commissie, in de kringen van de Regering de vrees gekoesterd, dat een duidelijke principiële richtlijn harerzijds door de betrokkenen hier te lande niet of onvoldoende zou worden opgevolgd; hierdoor zou inderdaad haar gezag in de waagschaal worden gesteld.

Ook in dit opzicht heeft zich gewroken — de commissie zal er later in dit deel (hoofdstuk V) nog op terugkomen —, dat niet, reeds lang vóór 1944, een (illegaal) orgaan heeft bestaan, dat hier te lande zijn stem met van de Regering afgeleid gezag kon doen horen.

De beperking, welke de commissie zich heeft opgelegd wat betreft de beoordeling van het door de secretarissen-generaal gevoerde beleid, geldt in nog sterkere mate voor een oordeel over de door het overgrote deel van de rechterlijke macht op het voetspoor van de Hoge Raad tijdens de bezetting aangenomen houding. Wel behoort het tot de taak van de commissie na te gaan in hoeverre de Regering zich over deze aangelegenheid, welke de gemoederen in bezet gebied zo sterk heeft beziggehouden, heeft uitgelaten. De commissie heeft er begrip voor, dat de Regering zich, naar goed gebruik in de rechtsstaat, heeft onthouden van het critiseren van bepaalde arresten. Anderzijds kon zij bezwaarlijk geheel zwijgen over de houding der rechterlijke macht tegenover de bezetter. Zij heeft deze moeilijkheid op diplomatieke wijze opgelost door op 8 December 1943 voor Radio Oranje zonder nader commentaar harerzijds een artikel uit het ondergrondse „Vrij Nederland” te doen voorlezen, waarin de houding van de rechterlijke macht en van de Hoge Raad in het bijzonder in vrij krasse termen werd gelaakt.¹⁾

1) Bijlage 12.

IV. NATIONAAL POLITIEK LEVEN TIJDENS DE BEZETTING

§ 1. De Nederlandsche Unie

95339—95340 (*J. Linthorst Homan*)

1) Bijlage 13.

Mr *J. Linthorst Homan*, oud-Commissaris der Koningin in de provincie Groningen, heeft verklaard, dat men de geschiedenis van de Nederlandsche Unie¹⁾ kan laten aanvangen vóór de bezetting. Toen was er namelijk in, tussen en naast de verschillende politieke partijen een stroming, welke na de oorlog „vernieuwing” is genoemd en welke omstreeks 10 Mei 1940 tot een zeker hoogtepunt was gekomen; op 10 Mei 1940 werd dit werk natuurlijk onderbroken. Deze vernieuwing was nog geen omlijnd begrip, al tekenden zich wel enkele lijnen af. Er waren in verschillende partijen stromingen, die toenadering zochten tot andere partijen. Daaraan was destijds een conferentie te Woudschoten gewijd. Men wilde, met beter begrip voor elkaars principes, tot hechtere nationale samenwerking komen.

95347—95350 (*J. Linthorst Homan*)

Op 20 Mei 1940 heeft de heer *Homan* een bezoek gebracht aan de heer *de Quay*, die korte tijd daarna Regeringscommissaris voor arbeidsvraagstukken is geworden, en aan de heer *Reinink*. Zij hebben toen gesproken over de situatie in het land, zoals in die dagen stellig duizenden mensen hebben gedaan. De heer *Homan* heeft zijn grote bezorgdheid geuit over het feit, dat den Haag stil bleef, dat zij in Groningen maar zaten te wachten en niets uit den Haag hoorden, hetgeen voor het nationaal gevoel van de Groningers gevaarlijk kon zijn. Dat heeft hij ook tot generaal *Winkelman* gezegd. De heer *Homan* kreeg de indruk, dat ook bij vele van zijn persoonlijke vrienden uit den Haag en van elders — de heer *de Quay* kwam uit Tilburg — die bezorgdheid bestond. Hij heeft tegen generaal *Winkelman* gezegd, dat het hem goed leek, wanneer er voor het nationale werk iets werd gedaan. De heer *Homan* was er zó bezorgd over, dat hij zelfs naar de heer *van Karnebeek* is gegaan, hetgeen hij als een enigszins officiële stap beschouwde, omdat deze als Commissaris van Zuidholland vaak het contact tussen de Commissarissen bewaarde, al was hij niet hun deken. Zowel generaal *Winkelman* als de heer *van Karnebeek* stonden echter op het standpunt, dat het niet op de weg van de overheid kon liggen iets te doen.

In de laatste dagen van Mei en in Juni 1940 is men, zo vervolgt de heer *Homan*, tot nadere concretisering gekomen en is de Nederlandsche Gemeenschap opgericht. Toen de oprichters zich tot de secretarissen-generaal hadden gewend met de vraag, hoe dezen er tegenover stonden, bleek hun, dat voor activiteit op dit gebied toestemming van de bezetter nodig zou zijn. In dat overleg met de secretarissen-generaal — men moet dit beschouwen als een feitelijk overleg en niet als een politiek overleg — heeft een van dezen toen voor hen getelefoneerd met *Schmidt*, die dat voor de Duitsers behandelde, zeggende, dat zij een organisatie hadden opgericht of wilden oprichten en dat zij *Schmidt* daarvan mededeling wilden doen, ten einde te kunnen publiceren, wat zij wilden. Inderdaad waren zij dus bij de Duitsers geweest en wanneer de heer *Drees* verklaart: ¹⁾ „daarbij hadden zij dus contact met de Duitsers”, dan kan de heer *Homan* dat initiatief niet onjuist vinden, maar dan bestond dat dus alleen maar hierin, dat zij er heengegaan waren, omdat zij het fiat van *Schmidt* nodig hadden voor publicaties op dit gebied. De heer *Snouck Hurgronje* had het denkbeeld, om naar *Schmidt* te gaan, geopperd. De heer *Homan* gelooft echter niet, dat dit alleen diens persoonlijke mening was; hij heeft de indruk gekregen, dat het de algemene opinie van de secretarissen-generaal was, dat men, wanneer men in Nederland in het openbaar werkzaam wilde zijn, daarvoor toestemming nodig had van de Duitsers, die verantwoordelijk waren voor de politie- en ordemaatregelen. Het bezoek bij *Schmidt* vond plaats vóór het contact met de politieke partijen. De heer *Homan* zou zeker niet daarheen gegaan zijn, wanneer er sprake was geweest van een gesprek met de politieke partijen.

2) Zie blz. 136.

95341—95345 (*J. Linthorst Homan*)

Met betrekking tot het contact met de politieke partijen, dat in de zomer van 1940 tot stand gekomen is, verklaart de heer *Homan*, dat hem op 25 of 27 Juni van twee zijden gevraagd is, of hij wilde

praten met prof. *Telders*, die een vriend van hem was uit Leiden. Het initiatief is dus niet van de politieke partijen en evenmin van de heer *Homan* uitgegaan. Toen de heer *Homan* werd gezegd, dat de politieke partijen besprekingen hadden, heeft hij zich bereid verklaard de eerste stap te doen namens een groot gezelschap. Zij waren toen nog niet met hun drieën. De heer *Homan* had er geen idee van, dat zij later met hun drieën zouden overblijven. Toen de heer *Telders* repte van een periodiek contact tussen de politieke partijen en de heer *Colijn* zeide, dat een bespreking tussen die groep en de groep van de heer *Homan* c.s. nuttig zou kunnen zijn, hebben de heren *de Quay*, *Reinink* en *Homan* zich bereid verklaard daaraan te voldoen.

De heer *Homan* meent, dat ook bij anderen bereidheid daartoe bestond. Hij weet niet, of men hen als afgevaardigden beschouwde, in ieder geval hebben zij drieën het voornamelijk gedaan. De teneur van die bespreking preciseerde zich toen in een stuk, dat de heer *Colijn* de heer *Homan* bij zich thuis had laten lezen en dat, naar de heer *Homan* meent, was opgesteld door hem en een van de andere heren. Dit stuk diende een proclamatie te worden. Misschien is dit woord te zwaar en zou men kunnen zeggen een te publiceren werk-program van de voormannen uit de partijen, van een senioren-convent of van de partijen als zodanig.

Op de basis van dit stuk heeft het gesprek tussen de heer *Colijn* en de heer *Homan* verder vorm gekregen. Uit het overleg over dit document met de mensen, met wie hij veel contact had, is een correspondentie ontstaan met de heer *Telders* en hebben er nadere besprekingen plaats gehad. Daarna is er in de gecombineerde kring, naar de heer *Homan* gelooft, niet veel misverstand of verschil van mening overgebleven en was men het vrijwel algemeen eens, ten eerste over het feit, dat er iets moest gebeuren, ten tweede over het feit, dat dit op een zo breed mogelijk front moest gebeuren en dat de onderlinge misverstanden en ook de verschillen in de kijk op wat er na de oorlog zou zijn, moesten achterstaan bij de noodzaak om alles zo breed mogelijk samen te doen, en ten derde over de concrete inhoud. Dit is door de beide groepen als een soort van compromis beschouwd, maar toch wel als een zo stevig compromis, dat allen daarmee akkoord konden gaan. Die bespreking vond plaats op 6 Juli 1940, op het kantoor van de toenmalige Vrijheidsbond.

Toen de heer *Homan* in de gesprekken met de heren *Telders* en *Colijn* was gebleken, dat er contact tussen de politieke partijen gaande was, heeft hij zich niet verbaasd over het feit, dat verscheidene politici, die zeer op de voorgrond waren getreden, het juist achtten, dat nu tijdelijk, in deze zeer moeilijke omstandigheden, andere mensen het werk deden. Hij heeft dat ook niet beschouwd als een terugtrekken, als een erkenning van tekortkomingen, maar meer als een veiligheidsmaatregel, een in reserve houden van de grote politieke figuren.

95351 (J. Linthorst Homan)

Er zijn verschillende gesprekken met *Schmidt* geweest. De heer *Homan* is later, na het contact met de politieke seniores, ook namens dezen één of twee keer bij *Schmidt* geweest. De heer *Homan* meent, dat bij het eerste gesprek met *Schmidt* aanwezig waren de heren *Eindhoven*, *de Quay*, *Reinink* en hij zelf. *Schmidt* was van het doel van hun komst op de hoogte gesteld door het telefoongesprek van de heer *Snouck Hurgronje*. Zij hebben toen gezegd, dat zij een contact tussen vele Nederlandse jongeren wilden voortzetten, welk contact zij ook vóór de oorlog hadden gehad; voorts dat zij meenden, dat toestemming nodig was om daarmee in het openbaar te kunnen voortgaan en dat zij dus in overleg met de secretarissen-generaal bij hem kwamen om de nodige politie-toestemming te krijgen. Daar heeft *Schmidt* toen verschillende bezwaren tegen geopperd. Hij heeft het dadelijk op het politieke vlak gebracht en gezegd, dat de passage over trouw aan Oranje en andere passages, waarin de naam van de Koningin voorkwam, wel niet zouden kunnen worden geduld. Hij zeide echter, dat hij daarover niet had te beslissen en dat hij het zou voorleggen aan generaal *Christiansen*. Hij zei, dat, wanneer hier een werk op sociaal en politiek terrein zou worden begonnen door mensen, die deze kreet, zoals hij het noemde, vooropstelden, men er zeker van kon zijn, dat de gehele bevolking zich daar achter zou stellen. Hij vreesde, dat „das Militär” bang zou zijn, dat daar alle mogelijke relletjes en moeilijkheden uit zouden voortvloeien. Daarop hebben zij gezegd, dat dit elementair voor hen was. De heer *Eindhoven* heeft met nadruk gezegd: wij zijn toch geen verraders; wij kunnen dit als basis van ons werk niet schrappen.

Schmidt heeft ook nog gevraagd, of hij dit moest zien als een nieuwe politieke partij of als een politieke beweging. Daarover hebben zij uiteraard met hem gesproken. Als de heer *Homan* zich goed herinnert, was het niet een heel lang gesprek. Zij beschouwden dit eigenlijk als een vragen van toestemming en meenden, dat zij moesten afwachten, of zij die toestemming zouden krijgen. De heer *Homan* zou dit niet gaarne als „overleg” willen kwalificeren.

95355—95357 (*J. Linthorst Homan*)

Toen er met de politieke partijen overeenstemming was over de redactie en over een nationaal comité, waarvan de heer *Homan* voorzitter zou zijn, is hij, in opdracht van de vergadering, nog eens naar *Schmidt* gegaan. De heer *Homan* wil er uitdrukkelijk bij zeggen, dat vrij unaniem, misschien wel unaniem, de daar aanwezige heren het eerste gaan naar *Schmidt* onjuist vonden en dat de heren *Homan*, *Eindhoven* en *de Quay* van hun kant hebben gezegd: wij zijn er nu eenmaal volkomen te goeder trouw geweest, omdat wij meenden, dat dit uit politie-oogpunt technisch nodig was; wij kunnen niet voortgaan zonder mede te delen, wat er veranderd is; er was kolossaal veel veranderd, het was een heel grote bundeling van krachten geworden; van dit stuk, van deze basis moest aan de Duitsers mededeling worden gedaan. Men heeft toen gezegd: wij vonden uw eerste stap niet juist, maar nu hij gezet is, zal de tweede stap ook gezet moeten worden. De heer *Homan* heeft het later betreurd, dat hij toen alleen naar *Schmidt* is gegaan en dat hij niet heeft gevraagd of een van de voorzitters van de politieke partijen mee wilde gaan, want dan zou hem later veel misverstand bespaard zijn gebleven.

Toen de heer *Homan* bij *Schmidt* kwam, had deze twee bezwaren. Hij deelde mede, dat men inderdaad bezwaar had tegen het noemen van Oranje en zeide voorts, dat geen „Marxisten” in enige groepering, die in het openbaar optrad, zouden mogen zitten. Dit waren de punten van gesprek tussen *Schmidt* en de heer *Homan*. Ten aanzien van de kwestie van de Marxisten is *Schmidt* vrij gauw door de wind gegaan. Hij zeide: Ik voel wel — het ging om de heren *Drees* en *van den Born* —, dat het voor u onmogelijk is nationaal gezamenlijk iets te doen in de situatie, waarin Nederland verkeert, wanneer mensen van de S.D.A.P. daar niet bij zijn. Hij heeft wel gezegd, dat hij dit nog moest bespreken met een ander, waarschijnlijk de Rijkscommissaris of generaal *Christiansen*. In ieder geval liet hij in het eerste gesprek — en in het tweede gesprek nog duidelijker — dit bezwaar vallen. In het tweede gesprek hield *Schmidt* in de kwestie van Oranje aan zijn bezwaar vast. Hij zeide, dat hij intussen had nagegaan, dat dit van de zijde van de bezetting niet kon worden geduld.

Men vergeete niet, dat het tussen het eerste en het tweede gesprek met *Schmidt* 29 Juni, Anjerdag, was geweest. *Schmidt* heeft daar met grote nadruk enige malen over gesproken. Hij zeide: dat krijgt u, als u hier werk doet op basis van het „trouw aan Oranje”; ofschoon ik gevoel, dat u dit wilt handhaven, willen wij niet, dat het in de stukken wordt vermeld.

Toen de heer *Homan* vrij veel later met de heer *Eindhoven* bij *Schmidt* is geweest, hebben zij opnieuw over dit punt gesproken. Toen heeft de heer *Eindhoven* gezegd: Als in een vergadering wordt gevraagd: hoe denkt gij over Oranje, dan zullen wij antwoorden: Gij denkt toch niet, dat er bij ons iets is veranderd? Toen heeft *Schmidt* gezegd: ik begrijp, dat het wel duidelijk is, dat er bij u niets is veranderd, maar wij willen niet, dat het in een of ander stuk wordt vermeld.

Daarop is gevolgd de terugtrekking van de heer *Donner* en vervolgens van enkele andere heren. De heer *Homan* meent, dat de heren *Drees* en *van den Born* aanleiding vonden zich geheel terug te trekken, omdat er inmiddels in Amsterdam in de vakbeweging was ingegrepen. Toen hebben zij maar afgesproken, dat er niets zou gebeuren. Al die redenen bij elkaar waren voor de heer *Homan* voldoende om er van af te zien. Hij wil wel zeggen, dat hij toen opgelucht naar huis is gegaan. Hij was de zaak met groot enthousiasme begonnen en hij zou het, wanneer er weer een zodanig hiaat zou zijn, nogmaals doen, maar het was hem toch wel gebleken, dat hij het niet goed had gezien en dat het allemaal veel moeilijker en verwarder was dan hij had gedacht. Hij had gedacht, dat hij, wanneer hij naar Groningen ging, met een duidelijk manifest voor de dag zou kunnen komen, gelijk hij er zelf in Groningen al enkele had uitgegeven. Maar hij ging terug naar huis met het idee: dat is bijzonder moeilijk werk; ik ben blij, dat ik er af ben.

Er is een tussenperiode van 7 dagen geweest. Toen is men van verschillende kanten bij de heer *Homan* c.s. gekomen en heeft men gezegd: dat gaat niet; gij hebt van de laatste dagen van Mei af alle mogelijke mensen, die reeds lang vóór de oorlog dat werk deden, blij gemaakt met een idee, dat de stilte van den Haag doorbroken zou worden; er moet iets komen en elke vraag van formulering of redactie vinden wij minder belangrijk dan het feit, dat er inderdaad iets gebeuren moet.

De heer *Homan* heeft zeer sterk de herinnering, dat uit de Rooms-Katholieke Staatspartij de drang om contact op te nemen met de Nederlandsche Unie veel sterker was dan bij de andere partijen.

De oprichting van de Nederlandsche Unie is, zo verklaart prof. dr. *J. E. de Quay*, wat hem persoonlijk betreft, begonnen met het contact, dat hij heeft gehad met de heer *Linthorst Homan*, die, overkomende uit Groningen als Commissaris der Ko-

95359 (*J. Linthorst Homan*)94402—94406 (*de Quay*)

ningin, van oordeel was, dat er op dat moment iets moest worden gedaan, dat er een soort van activiteit moest worden ontwikkeld, dat het noodzakelijk was om een zeker vacuum, dat ontstaan was direct na de bezetting, op de een of andere wijze te vullen.

Naar aanleiding van het gesprek, dat hij toen heeft gehad met de heer *Homan* — de heer *de Quay* zat in die dagen als Commissaris van de Arbeid op het Ministerie van Sociale Zaken —, zijn vele besprekingen gevolgd met allerlei personen.

Daarop is, voor zover de heer *de Quay* zich dat nog kan herinneren, onder meer een bespreking gevolgd op het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Daar was, naar hij meent, een vijftigtal personen van alle mogelijke richtingen bij elkaar en daar werd de vraag ook gesteld: moet er niet iets gebeuren? Er waren wel politieke figuren bij, maar in het algemeen gesproken waren het zeker geen personen, die een vooraanstaande rol in het politieke leven vervulden. Een groep van mensen is toen aangewezen om de mogelijkheden nader te onderzoeken.

Op een gegeven moment is er contact ontstaan met de politieke partijen, omdat die ook bezig waren onderling contact op te nemen en zich te beraden of er niet iets moest worden gedaan.

De bijeenkomst op het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen was belegd door de Nederlandsche Gemeenschap. Dat was een groep van jongere mensen, zoals zij zich in het algemeen noemden, die geen politieke bedoelingen hadden, maar die eigenlijk probeerden om in een onderling gesprek te zien, of er geen punten van overeenstemming waren te verkrijgen over allerlei actuele vraagstukken. Vandaar, dat er allerlei groeperingen van de Nederlandse bevolking in vertegenwoordigd waren; daar zaten dus in het algemeen geen vooraanstaande politieke figuren in. De Nederlandsche Gemeenschap, waarvan, als de heer *de Quay* het zich goed herinnert, mr. *J. J. Schokking* voorzitter was, heeft dus niet die actie verder willen overnemen en gezegd: het is nodig, dat een andere groep uit ons midden deze taak ter hand neemt. Zij hebben dus dat gesprek gehad met de politieke partijen, waarbij de heren *Homan* en *de Quay* als afgevaardigden aanwezig zijn geweest; dat was dus een groep, die voornemens was een nieuwe beweging te beginnen, die het vacuum zou moeten opvullen.

De heer *de Quay* meent, dat het contact is uitgegaan van deze groep en dat het eerste gesprek is gevoerd — maar daar is hij niet meer zeker van — tussen de heren *Homan* en *Colijn*.

In de groep heerste de indruk, dat van de politieke partijen op dat moment geen voldoende activiteit te verwachten was, dat de leiders bij elkaar zaten, overleg pleegden over wat er moest gebeuren, maar dat er veel tijd verging en dat men van de zijde van de grote bevolkingsgroepen zich eigenlijk afvroeg: welke richting moeten wij uitgaan? Er was een zeker gebrek aan steun.

Zij hebben toen lang gesproken over een gezamenlijk manifest en over de mogelijkheid om gezamenlijk op te treden. Er was reeds een manifest klaar; dat zou ondertekend worden door een grote groep van personen. Op het laatste moment is dat echter nog afgesprongen, omdat ten slotte verschillende personen zich hebben teruggetrokken. De heer *de Quay* herinnert zich onder andere nog, dat de heer *Donner* toen op een gegeven moment heeft laten weten: wij doen daar toch niet aan mee. Zo zijn er ook andere heren geweest, die hebben gezegd: in deze vorm gaat het niet. Zij waren van oordeel, dat zelfs het meest oppervlakkige overleg met Duitse instanties, om een dergelijke beweging te kunnen starten, niet gewenst en evenmin geoorloofd was. De Nederlandsche Gemeenschap stond daartegenover op het standpunt, dat, wanneer men een dergelijke beweging wilde starten, men daarvan in elk geval aan de bezetter mededeling moest doen. Er is toen een contact geweest tussen de heren *Homan* en *Schmidt*; daarop zijn er nog enkele gesprekken gevolgd; daarna hebben zij — dit loopt dus naast het contact met de politieke partijen — op een gegeven moment aan *Schmidt* de mededeling gedaan, dat zij waren begonnen en zijn zij in zee gegaan met hun manifest.

De heer *de Quay* woonde de vergaderingen bij van de secretarissen-generaal en heeft met hen dus contact onderhouden over deze zaak en hun de ervaringen tijdens de besprekingen met *Schmidt* medegedeeld.

Toen besloten was met de Nederlandsche Unie te beginnen, juichten alle secretarissen-generaal dit ten zeerste toe, omdat zij ook het besef hadden geen enkel contact te hebben, in welke vorm dan ook, met groeperingen uit de Nederlandse bevolking; zij hoopten dit te zullen krijgen bij de Nederlandsche Unie.

De heer *de Quay* meent zich met zekerheid te herinneren, dat de heer *Snouck Hurgronje* het denkbeeld heeft geopperd van een gesprek met *Schmidt*.

De heer *de Quay* gelooft wel, dat er enige verschillen van inzicht bij de politieke partijen met betrekking tot het werk van de Unie

94408—94410 (*de Quay*)

94414 (*de Quay*)

waren; hij herinnert zich bij voorbeeld, dat hij persoonlijk nog wel contact heeft gehad met vertegenwoordigers van de Katholieke Staatspartij, voor hem het gemakkelijkste, omdat hij daarmee de meeste persoonlijke verbindingen had. In deze groep waren zeker personen, die dit werk van de Unie welwillend bekeken. Hij herinnert zich, dat er van de zijde van de heer *Telders* ernstige bezwaren waren. Ook heeft hij in zijn gedachten — en daar is vaak meningsverschil over geweest, juist wat de start betreft —, dat op de laatste conferentie, die zij hebben gehad, door de heer *Joekes* het voorstel is gedaan: als deze negen mensen — het aantal was toen teruggebracht op negen — willen beginnen, laten ze dan hun gang gaan en laten wij ieder achteraf ons standpunt ten aanzien van deze beweging bepalen. De heer *Joekes*, met wie de heer *de Quay* deze zaak later nog wel eens heeft besproken, is van mening, dat hij het toen anders heeft gesteld. De heren *Homan* en *de Quay* waren van mening, dat dit inderdaad het einde was geweest van deze conferentie en dat zij dus met negen man zouden beginnen.

Toen zijn er weer verwickelingen gekomen. Onder andere was in deze groep van negen de heer *de Jonge* opgenomen, de oud-Gouverneur-Generaal. Deze heeft zich tenslotte ook teruggetrokken, niet omdat hij het niet met de opzet eens was, maar omdat hij vond, dat hij op dat moment niet moest medewerken.

Het laatste gesprek met de vertegenwoordigers van de politieke partijen is voor de heer *de Quay* altijd essentieel geweest. Daarover lopen de meningen uit elkaar. Hij is van de vergadering weggegaan met de overtuiging, dat er is gezegd: begin, en wij zullen later afzonderlijk wel ons standpunt bepalen ten aanzien van de actie, die gij ontwikkelt. Later is dit door verscheidene mensen ontkend; dezen zeggen, dat het begin voor hen een donderslag bij heldere hemel was.

Er was dus een groot verschil: de groep van de heer *de Quay* c.s. zei: wij moeten de bezetters hiervan kennis geven en enigszins overleg hebben; de anderen stonden zeer sterk op het standpunt: geen overleg, hoegenaamd. Na de laatste bespreking hebben zij de mededeling gedaan, dat zij begonnen waren, en hebben zij een afschrift van het manifest overgelegd.

De groep heeft — en dat is ook tot uiting gekomen in het gesprek met de politieke partijen — het standpunt ingenomen: nu moeten de politieke partijen niet naar voren treden. Deze kopstukken, de centrale figuren uit die partijen, zijn te geprononceerd. De weifeling, die viel waar te nemen van de zijde van de politieke partijen, was in zekere zin begrijpelijk. Men was van oordeel, dat, wanneer men dat vacuum wilde vullen, dat inderdaad moest worden gedaan met enkele *homines novi*. Bovendien was men van mening, dat in die tijd elk onderscheid tussen politieke partijen ongewenst was. Men moest geen splitsing maken tussen de verschillende partijen, maar men moest eigenlijk één landelijke nationale beweging vormen. Dat er na de oorlog en na de bezetting een andere politieke formatie moest komen, speelde in die dagen bij hen niet. De gedachte, dat die politieke partijen maar voor goed moesten verdwijnen — misschien zijn er wel geweest, die er later zo over hebben gedacht —, was dus op dat moment in ieder geval niet actueel.

Het contact met de Duitsers werd uitsluitend door de heer *Linthorst Homan* onderhouden, maar de heer *de Quay* moet zeggen, dat men hieruit niet mag afleiden, dat daarom de heer *Homan* het meest geporteerd was om met de Duitsers te spreken. Het was alleen het Duitse systeem, dat, wanneer er contact nodig was, dat over één persoon te laten lopen. Wanneer zij dus de mededeling kregen, dat er over de een of andere zaak moest worden gepraat, werd de heer *Homan* persoonlijk meestal opgeroepen.

De heer *de Quay* is van mening, dat de heer *Eindhoven* zich in de voorafgaande tijd altijd heeft onthouden om deel te nemen aan enige politieke activiteit. Hij was misschien ook niet erg enthousiast over de gang van zaken, zoals wellicht bij meerderen het geval was. Anderzijds heeft bij de heer *Eindhoven* niet de gedachte geleefd, dat de politieke partijen voorgoed moesten verdwijnen.

In eigen kring is er wel eens over gesproken, zo vervolgt de heer *de Quay*, dat men pogingen zou aanwenden om een Nederlandse regering te vormen gedurende de bezetting, naast de Londense Regering: ten aanzien van dit punt heeft de leiding vanzelfsprekend altijd gezegd: dan zullen zij ons niet thuis vinden.

Van Duitse zijde heeft men waarschijnlijk in het begin — zo ziet de heer *de Quay* het althans — de hoop gehad, dat die Nederlandsche Unie zoetjes aan naar hun hand zou kunnen worden gezet, dat men daarvan geleidelijk aan een grote beweging zou kunnen maken, die men later zou kunnen doen samensmelten met de N.S.B., eventueel met het Nationaal Front, terwijl men op de derde plaats de — in hun ogen — minder goede elementen daar geleidelijk aan uit zou kunnen werken, waarvoor zij alle methoden kenden, om op den duur te komen tot een groot apparaat, dat zij in handen zouden hebben.

94416—94419 (*de Quay*)

94422—94423 (*de Quay*)

Dat is naar het idee van de heer *de Quay* de verklaring voor het feit, dat de Duitsers deze zaak aanvankelijk hebben laten starten. Hij meent, dat zij na verloop van enige maanden, een half jaar mischien, tot de conclusie zijn gekomen, dat de Nederlandsche Unie wel een groot apparaat was geworden, dat zich evenwel in een geheel andere richting had ontwikkeld dan zij hadden verwacht. Zij hebben toen de Nederlandsche Unie overeenkomstig hun methodiek niet ineens opgeheven, maar geleidelijk aan getracht die te wurgen door mensen weg te werken, mensen tijdelijk in de gevangenis te zetten en hen te intimideren. Tevoren hadden zij geprobeerd op het gebied van de Winterhulp en op dat van de Arbeidsdienst mensen aan te trekken en hun een positie te geven en dezen vervolgens met de Unie contact te laten opnemen en een plaats te laten geven in de organisatie van de Unie. Een enkele keer hebben zij ook wel getracht een medewerker aan het blad naar zich toe te trekken en te beïnvloeden. In deze geest zijn er wel symptomen geweest.

94426 (*de Quay*)

Er zijn natuurlijk verschillende fasen geweest in de Nederlandsche Unie, waarbij men dacht: dit kan nog; dit is nog niet zo'n grote aantasting van onze zelfstandigheid. In de zomer van 1941 zijn er scherpere conflicten gekomen; er werden boeten opgelegd en het blad werd verboden. Geleidelijk aan zijn er meer mensen onder druk gezet en soms tijdelijk gevangen genomen. In December 1941 hebben de Duitsers eigenlijk plotseling de zaak opgeheven, in deze vorm, dat zij 's morgens op het secretariaat kwamen en alle mensen naar huis hebben gestuurd.

94428 (*de Quay*)

De heer *de Quay* is van oordeel, dat de Nederlandsche Unie in het algemeen gesproken heel nuttig werk heeft gedaan, omdat zij ten eerste een vacuum heeft opgevuld, ten tweede zeer vele Nederlanders aan elkaar heeft gebonden, ten derde een overgang heeft gemaakt naar het actieve verzet, want in de eerste dagen was er natuurlijk van dat actieve verzet ook weinig sprake.

94431—94433 (*de Quay*)

Direct na de capitulatie is er een gebrek geweest aan leiding en voorlichting en de heer *de Quay* is van mening, dat de Unie in deze leemte heeft voorzien. Die leiding en steun bestonden in de verbandingen en in de contacten tussen de duizenden mensen, die lid waren, in de vele besprekingen binnenskamers, die over het gehele land dagelijks werden gevoerd, in het overleg, dat er ontstond, en in het gevoel, dat de mensen kregen deel uit te maken van een beweging met een toenemend aantal leden; na verloop van ongeveer driekwart jaar telde zij ongeveer een miljoen leden.

Bij alles stond de leiding voor ogen: het zo goed mogelijk verdedigen van de rechten van de Nederlanders en het zorgen, dat er een samenbinding was, dat zij in alles, waarop zij zich konden verenigen, ook verenigd bleven, dat zij met elkaar in contact konden treden, dat men vrijelijk over alle mogelijke zaken kon spreken. Het was dus geen doel in deze zin, dat men zei: nu zullen wij de bezetter op die en die manier eens gaan bestrijden. In de loop van de tijd echter is dat er zowel in de Nederlandsche Unie als bij andere groeperingen uit gegroeid.

Toen de Nederlandsche Unie in 1941 was geliquideerd, is gezegd: wij blijven ondergronds bestaan; wij houden onze bindingen; de besprekingen zijn voortgezet, totdat in Mei de heer *Eindhoven* en in Juni de heren *Linthorst Homan* en *de Quay* zijn opgepakt. Ongetwijfeld is het werk nadien door vele andere leden van de Nederlandsche Unie voortgezet.

94435—94436 (*de Quay*)

In de tijd, dat de Nederlandsche Unie nog bestond, heeft de leiding nooit gezegd: het is verkeerd, dat er actieve verzetsgroepen bestaan. Het is echter ook nodig — zo heeft men geredeneerd —, dat er daarnaast, en zeker in de vroegste fase, een lichaam is als de Nederlandsche Unie. Er zal wel eens zijn gezegd: die Nederlandsche Unie moest er niet zijn!, hetgeen de heer *de Quay* ook wel kan begrijpen. Als de Unie zou hebben gezegd: ge moet niet aan dat actieve verzet doen, zou het wat anders zijn geweest. De leiding — en met name de heer *Eindhoven* — heeft van het begin af met bepaalde groeperingen van het actieve verzet contacten gehad. Men kan natuurlijk zeggen: een beweging als de Nederlandsche Unie maakt het actieve verzet onmogelijk. Deze redenering vindt de heer *de Quay* beslist fout. Als men weet, hoe de mensen zich hebben gedragen, is dat beslist onjuist.

98656 (*Eindhoven*)

In Juni 1940, zo heeft Mr. *L. Eindhoven*, oud-hoofdcommissaris van politie te Rotterdam, verklaard, kwam een aantal lieden hem vragen of hij deel wilde nemen aan een bespreking op het Departement van Onderwijs over het tot stand komen van een organisatie. Er kwamen ongeveer 60 mensen samen en daar is een aantal personen aangewezen — de heer *Eindhoven* meent 16, waaronder ook hij zelf —, die vervolgens bij elkaar zouden komen om zich te beraden over wat er verder zou gaan gebeuren. De heer *Eindhoven* was n.l. zeer verheugd, dat er iets zou komen om de Duitsers te laten weten, dat het Nederlandse volk anders dacht dan in „Volk

98658 (*Eindhoven*)

en Vaderland" en in de zeer voorzichtige pers te lezen stond. Toen is er op een gegeven moment een parallelle actie van de politieke partijen gekomen. De politieke partijen hebben zich verenigd. De heer *Eindhoven* weet niet, of de politieke partijen zich hebben gewend tot die groep of die groep tot de politieke partijen, maar in ieder geval is er contact tot stand gekomen. De heer *Eindhoven* heeft zich toen teruggetrokken. Voor hem ging het er alleen om, dat er wat gebeurde. Hij heeft zich er verder van gedistantieerd en is naar zijn werk teruggegaan. Op een gegeven moment is de heer *Eindhoven* er weer bij betrokken geraakt, nadat men hem telefonisch had medegedeeld: er is helemaal niets meer; alles is kapot gegaan. Er was een kleine groep van een stuk of negen mensen overgebleven. Daaronder waren de huidige Commissaris der Koningin in Utrecht, de heer *van Lynden van Sandenburg*, de heer *van den Born*, voorzitter van de metaalbewerkersbond van het N.V.V., de heren *Linthorst Homan*, *de Quay*, *Fentener van Vlissingen* en, naar de heer *Eindhoven* meent, *de Jonge*, oud-Gouverneur-Generaal. Dezen hebben vergaderd in de Zeestraat. Het waren echter geen vertegenwoordigers meer van de politieke partijen. Toen men de heer *Eindhoven* opbelde, zei men daarbij: stelt U zich nu beschikbaar. De heer *Eindhoven* heeft toen o.a. de heren *Snouck Hurgronje* en *Tenkink* geraadpleegd. De heer *Tenkink* heeft hem gezegd, dat hij het veel belangrijker achtte voor het college van secretarissen-generaal, dat toen zo'n beetje regeerde, dat er een volksbeweging kwam, die met hen samenspeelde, dan dat de heer *Eindhoven* als hoofdcommissaris van politie in Rotterdam bleef. Dat hij zijn werk daar rustig aan een ander kon overlaten. De een na de ander viel af en tenslotte bleven er drie mensen over. Het was eind Juli geworden. Mede onder zeer sterke aandrang van de oud-Gouverneur-Generaal *de Jonge* en van de heer *Snouck Hurgronje* is men toen met zijn drieën in zee gegaan. Het was een sprong in het duister, maar er moest wat gebeuren, want de N.S.B. drong hoe langer hoe meer op en de Duitsers beschouwden hun uitingen als de publieke opinie. De pers van toen nam geen standpunt in, waardoor men naar haar kon verwijzen en zeggen: kijk eens wat daar en daar staat.

Zo is dus de Nederlandsche Unie tot stand gekomen, maar de heer *Eindhoven* zou niet precies kunnen zeggen welke stadia zij eerst allemaal heeft doorlopen en wat voor contact er is geweest met de politieke partijen. Want in het begin heeft de heer *Eindhoven* gedacht: Die zaak wordt door een ander aangepakt; voor mij is het nu afgelopen, ik hoef er niet meer bij te zijn.

98660 (*Eindhoven*)

Men heeft de heer *Eindhoven* gezegd, dat het contact met de politieke partijen was verbroken, omdat in de proclamatie van de Nederlandsche Unie niet kon worden gezegd: Trouw aan de Koningin en aan het Huis van Oranje. Toen is de heer *Eindhoven* naar een zekere *Schmidt* gegaan, samen met de heer *Reinink* of de heer *Homan*.

98663—98664 (*Eindhoven*)

De heer *Eindhoven* heeft dit gedaan om te weten te komen, hoe het stond. Het punt, waarom het ging, was of men uit het verbod van de Duitsers ten aanzien van die andere groep moest concluderen, dat het belang van het Nederlandse volk er mee gediend was, dat er dus niets gebeurde, of dat men moest zeggen: het belang van het Nederlandse volk, zoals velen dat toen zagen, vordert, dat er wel iets gebeurt. Talloze mensen zagen dat toen anders en zeiden: neen, er moet iets gebeuren. Wij moeten dit doorzetten, ondanks het feit, dat wij niet officieel in het program over Oranje kunnen spreken, zulks in het belang van het Nederlandse volk. Het Nederlandse volk had toen nergens een houvast aan, kon zich nergens omheen groeperen.

Het simpele feit, dat er na het wegvallen van die politieke partijen toch een aantal mensen uit die kring bleef, dat mee wilde doen, was voor de heer *Eindhoven* meer dan voldoende bewijs, dat anderen er net zo over dachten als hij.

98661 (*Eindhoven*)

De heer *Eindhoven* heeft toen aan *Schmidt* gevraagd — dat was naar aanleiding van wat er op 29 Juni, de verjaardag van de Prins gebeurde was —: „Hoe zit dat? Wij zijn volledig trouw aan de Koningin.” Maar dat mocht niet naar buiten worden gedragen. De heer *Eindhoven* zeide: „U vindt toch goed, dat wij duidelijk laten blijken, overal, waar dan ook, dat deze zaak een volkomen loyale zaak is, die voor 100 pct. achter de Koningin staat; U kunt bezwaarlijk van ons verwachten, dat wij onze eed aan de Koningin zouden verloochenen.” Neen, neen, zei *Schmidt*, dat spreekt vanzelf. De heer *Eindhoven* mocht in het openbaar zeggen, dat er een Regering was en dat er een Koningin was, die de Koningin van Nederland was. Dat heeft hij dan ook later in het openbaar gezegd. Toen zei men: dat spreekt vanzelf.

Alleen kon men hem niet beloven propaganda te mogen maken op grote schaal voor het Huis van Oranje tijdens een bezetting; wel mocht hij duidelijk laten blijken, dat deze beweging volledig achter de Regering en de Koningin stond.

95572 (*Reinink*)

De heer *Reinink* deelde mede, dat de Nederlandsche Gemeenschap, die op Woudschoten haar oorsprong heeft gevonden, vóór de oorlog al heeft gewerkt en in Mei 1940 haar laatste vergadering heeft gehouden in het Kuyperhuis. Toen is gezegd, dat, wanneer iets als de Nederlandsche Unie zou tot stand komen, de Nederlandsche Gemeenschap daarin zou opgaan. Daarop is een eerste vergadering, althans een voorbespreking, gehouden op het Ministerie van Onderwijs.

95574—95576 (*Reinink*)

Uit de bespreking met de vertegenwoordigers van de politieke partijen in de Zeestraat in „Excelsior”, waarbij de heer *Reinink* tegenwoordig is geweest, is eigenlijk niets voortgekomen. Men vond elkaar niet. De vertegenwoordigers van de Nederlandsche Gemeenschap of de Nederlandsche Unie stelden zich op het standpunt, dat men een program moest hebben, en de politieke partijen stelden zich op het standpunt, dat men samen een punt van aanraking moest hebben om geregeld overleg met elkaar te kunnen voeren. Dat was hoofdzakelijk het verschil in mening.

95578—95582 (*Reinink*)

Naar de heer *Reinink* zich herinnert, is ook een punt van tegenstelling geweest de inhoud van een manifest, dat gepubliceerd zou worden.

Er waren twee redenen, waarom de heer *Reinink* zich uit deze combinatie heeft teruggetrokken. In de eerste plaats was er een bepaalde groep, die bezwaren tegen hem had, welke hij niet heeft begrepen, en in de tweede plaats, omdat hij met de heer *Linthorst Homan* verschilde van mening over hetgeen zij behoorden te doen en hetgeen zij niet behoorden te zeggen. De Rijkscommissaris had een rede gehouden en de heer *Homan* meende, dat daarop moest worden geantwoord door de Unie; met de inhoud van wat de heer *Homan* op dat ogenblik wilde betogen, was de heer *Reinink* het bepaald oneens. De heer *Reinink* vond, dat het antwoord er te veel van uitging, dat de bezetter een wettige positie bekleedde. Dit heeft ook tot gevolg gehad, dat de heer *Reinink* nooit lid is geweest van de Unie. Toen de heer *Reinink* uittrad, was het nog niet de Unie, maar de Nederlandsche Gemeenschap. De heer *Reinink* bevestigt, dat men in de kring van de Nederlandsche Gemeenschap algemeen de indruk had, dat de oude politieke partijen eigenlijk vieux jeu waren; dit is op Woudschoten altijd sterk betoogd.

95584 (*Reinink*)

95587—95588 (*Reinink*)

De heer *Reinink* heeft, achteraf gezien, wel de indruk, dat het werk van de Unie van belang is geweest. Hij gelooft, dat de bevolking uit het veld was geslagen en de behoefte had ergens een steunpunt te vinden, al was het maar een schijn-steunpunt. Wanneer dit niet was gebeurd, zouden wellicht de N.S.B. en de beweging van *Arnold Meyer* een veel grotere omvang hebben gekregen. De heer *Reinink* heeft geenszins het gevoel gehad, dat het verzet werd belemmerd door het werk van de Unie.

68019—68020 (*Vorrink*)

De heer *Vorrink* heeft verklaard, dat de politieke partijen al heel spoedig in conflict zijn gekomen met de Nederlandsche Unie, toen deze in het stadium van oprichting verkeerde. De overgrote meerderheid van het politieke gezelschap stond zeer kritisch tegenover de Unie. Zo niet de heer *Verschuur*; deze had het gevoel: wij hebben ons als politieke partijen uitgeschakeld, laten wij daarom blij zijn, dat er iets gelijksoortigs komt, waarin blijkbaar nog een stuk Nederlandse onafhankelijkheid voortleeft. Als „smoesje” vond de heer *Vorrink* het niet slecht gevonden, maar hij werd er niet erg door overtuigd. Het Politiek Convent heeft allerongelukkigste ervaringen opgedaan; het had besloten zich openlijk tot het Nederlandse volk te wenden; er was een aantal couranten, waarin een manifest kon worden gepubliceerd. De politieke partijen waren zelfs bereid die manifesten over te laten drukken en ze door haar aanhangers overal te laten verspreiden. Zij wilden de bevolking tot moedig volhouden, trouw aan de Regering en trouw aan de Koningin oproepen. Zij wilden van zich doen horen, opdat de mensen het gevoel zouden hebben: de politieke leiders zijn er nog, zij zijn niet spoorloos verdwenen. Men was het daarover dus eens, toen de mededeling kwam, dat de heren van de Nederlandsche Unie bezig waren. Toen is van het Politiek Convent het initiatief uitgegaan om met deze heren te spreken; het heeft gemeend geen prestigepolitiek te moeten voeren.

Het contact liep evenwel reeds direct mis, want toen bleek, dat deze heren al contact met de Duitsers gezocht hadden. Het Politiek Convent ging er principieel van uit, dat de Duitsers door het manifest zouden worden verrast; men was niet van plan hun toestemming te vragen, want men wist, dat het manifest dan niet ongewijzigd zou zijn aanvaard. Daarover is een heftige strijd ontstaan tussen de vertegenwoordigers van het Politiek Convent en de heren van de Nederlandsche Unie. De laatsten hadden de bezetter reeds toegezegd het manifest te zullen laten beoordelen. De heer *Vorrink* heeft toen een compromis-voorstel gedaan om te pogen als politieke eenheid aan het volk iets te zeggen; de politieke partijen stelden de eis: de be-

zetter kan het manifest ter inzage krijgen, mits er geen tittel of jota in veranderd wordt.

Nu was het afschuwelijke, zo vervolgt de heer *Vorrink*, dat de heren van de Nederlandsche Unie al met een ontwerp waren gekomen, dat door de twaalf vertegenwoordigers van de grote politieke partijen als volstrekt onaanvaardbaar was gequalificeerd. Er waren allerlei mentale concessies aan het nationaal-socialisme gedaan, terwijl in het manifest van het Politiek Convent uitdrukkelijk werd gezegd, dat daarin zou komen te staan: trouw aan het Huis van Oranje. Dit was het centrale punt, waarom ons volk zich schaarde als eenheid en als symbool van anti-Duitse gezindheid. Dat manifest van de Unie is toen onder de tafel gewerkt en dat van de politieke partijen is ingediend. Dit is prompt afgekeurd, al was het alleen omdat er in stond: trouw aan het Huis van Oranje. Nu was het op zich zelf niet zo erg, dat een manifest van de politieke partijen werd afgekeurd, maar wel, dat het woord van die partijen niet heeft kunnen klinken.

De tegenstellingen, die daarna zijn ontstaan, zijn niet door de vertegenwoordigers van de politieke partijen opgeroepen, maar door de Unie. Er was bij het Politiek Convent niet de minste neiging welke concessie ook maar te doen. Het ging om een manifestatie en daarbij kan men geen concessies doen. Het was begonnen om een duidelijk en klaar geluid van de politieke partijen en dat hebben de heren van de Unie kapot gemaakt. Daarna zijn zij begonnen met die betreurenswaardige politiek — die de heer *Vorrink* met de meeste heftigheid heeft bestreden — van steeds weer concessies te doen aan de nationaal-socialisten om iets van het vege lijf te redden, hoewel ieder kind na de ervaringen 1933 tot 1939 wist, wat daarvan het gevolg was. Het was de taak van de politieke partijen een standpunt in te nemen tegen de Nederlandsche Unie, die de lijn van de geringste weerstand zocht. De heer *Vorrink* wil de Nederlandsche Unie natuurlijk niet helemaal disqualificeren, maar hij spreekt uitsluitend over de ervaringen, die hij met de leiding van de Nederlandsche Unie heeft opgedaan.

68023 (*Vorrink*)

96799—96801 (*Joekes*)

De heer *Joekes* bevestigt, dat van het Politiek Convent uit contact is gezocht met de heren van de Nederlandsche Unie. Zij hebben toen met elkaar overlegd omtrent een stuk, waarin zou worden aangegeven wat men zou moeten zien als doel, te stellen na de bevrijding. Men kwam tot overeenstemming over de inhoud van dat stuk en over de oprichting daartoe van een Nederlandsche Unie.

In de aanhef van dat stuk stond, dat zij een en ander deden „trouw aan het Huis van Oranje”. Toen zij met de redactie van het stuk klaar waren na een paar vergaderingen, kwam aan de orde de vraag, of zij het zo maar konden publiceren. Het overleg daarover werd in bepaalde zin beëindigd, doordat een van de heren van de andere groep, de heer *Joekes* meent de heer *Homan*, over het stuk reeds had gesproken met een van de Duitse commissarissen en zich verplicht had geacht het stuk te laten zien. Een dergelijke verklaring als „trouw aan het Huis van Oranje” konden de Duitsers niet toelaten. Bij het verdere overleg over hetgeen zou worden gepubliceerd, kwam men tot de conclusie, dat het het beste was te publiceren, dat er een Nederlandsche Unie in oprichting was en dat men zich kon melden bij het secretariaat.

De vraag was, of hieraan een zekere inleiding moest voorafgaan en om dat te bespreken is er een commissie benoemd, waarvan de heer *Joekes* geen deel heeft uitgemaakt. Die commissie heeft een avond vergaderd, maar die zaak is op niets uitgelopen, zodat er van die verklaring niets is gekomen. Bij wijze van verrassing kwam kort daarop een mededeling van de oprichting van een Nederlandsche Unie, maar niet van de combinatie, waaraan het Politiek Convent had meegedaan.

Persoonlijk ziet de heer *Joekes* het zo, dat de Nederlandsche Unie niet de juiste weg heeft gevolgd. In vrijzinnig-democratische kringen werd daarover verschillend gedacht. Er is in 1940 een vergadering van het hoofdbestuur van de Vrijzinnig-Democratische Bond geweest, waarin een standpunt werd bepaald t.a.v. de Nederlandsche Unie. Het resultaat van die bespreking is geweest, dat de leden werden vrijgelaten om zich al of niet aan te sluiten bij de Nederlandsche Unie. Zij werden echter opgewekt ook in ieder geval lid van de Vrijzinnig-Democratische Bond te blijven.

96803 (*Joekes*)

De besprekingen in het Politiek Convent werden rustig doorgezet; er is generlei contact met de Nederlandsche Unie als zodanig meer geweest; het Politiek Convent stelde zich op een ander standpunt.

85073 (*Schouten*)

Tijdens het overleg tussen het politieke contactorgaan en het aanvankelijke driemanschap bleek, zo deelt de heer *Schouten* mede, dat er op zeer belangrijke punten volstrekt geen overeenstemming was. Er was ook tussen de personen van het politieke contactorgaan te dezer zake differentiatie. De R.K.S.P. was, gelijk de heer *Verschuur* het destijds heeft uitgedrukt, „op de plaats rust” gaan staan. Het hoofdbestuur van die partij had het standpunt ingenomen, dat, zolang de bezetting duurde, er voor optreden van de partij onvoldoende ge-

legenheid zou zijn, zodat men meende de werkzaamheden van de partij als zodanig te moeten staken. Als gevolg hiervan was men aan die kant sterk geneigd om iets in het leven te roepen, waarin men zich te zamen met anderen kon verenigen. Voor het besef van de heer *Schouten* ligt daarin een belangrijke psychologische verklaring voor het feit, dat zoveel Rooms-Katholieken tot de Nederlandsche Unie zijn toegetreden. Voor de S.D.A.P. stond de zaak in die tijd ook weer anders dan voor de overige politieke partijen. Ten aanzien van de S.D.A.P. waren vroegtijdig zeer vérgaande maatregelen van de zijde van de Duitsers genomen, met het gevolg, dat die partij de gewenste activiteit niet meer kon ontwikkelen. In de kringen van de S.D.A.P. waren verschillende, wellicht vele, mensen, die zeiden: wij moeten toch een onderdak hebben. Deze mensen hebben de Nederlandsche Unie daarvoor als een geschikt orgaan beschouwd.

De heer *Schouten* aanvaardde de principiële grondslag, welke men aan de Nederlandsche Unie wilde geven, niet. Hij aanvaardde evenmin zekere vaagheden, waaraan men zich wilde overgeven. Toen bekend werd, dat één van de drie heren zich reeds tot de Duitsers had gewend om te bespreken of zij het optreden van een dergelijke Nederlandsche Unie toelaatbaar zouden achten, heeft hij gezegd: nu doe ik helemaal niet meer mee; ik ben niet van plan mij te begeven in een organisatie, welke met toestemming en goedkeuring van de Duitsers in het leven wordt geroepen. Die positie is van de aanvang af onjuist en kan alleen verwerpelijke gebondenheid en grote verwarring geven, met alle gevolgen van dien. Men heeft echter zolang mogelijk getracht door middel van besprekingen tot eenheid van gedragslijn te komen. Men heeft van de zijde van het Politiek Convent gezegd: er moet een en ander in uw opzet veranderd worden; wij moeten con amore met elkander kunnen samenwerken. Dat was voor het driemanschap, mild uitgedrukt, enigszins moeilijk. Het driemanschap heeft aanvankelijk de zaak voor zich zelf opgezet; dit leidde tot besprekingen met bepaalde mensen; daaruit is voortgevloeid een bespreking met het politieke contactorgaan. Het is natuurlijk uitermate moeilijk precies te zien door welke kleinere of grotere feiten en oorzaken de loop van zaken in een bepaalde richting is gegaan, maar het politieke contactorgaan heeft in de aanvang niet het standpunt ingenomen: wij wijzen de samenwerking per se af. Het heeft echter een aantal heren van de Nederlandsche Unie grote moeite gekost zich met de politieke partijen in verbinding te stellen; zij wensten generlei gemeenschap met de partijen of wensten zich althans zoveel mogelijk van de partijen te distantiëren.

Het Politiek Convent was niet bereid om te zeggen: al doen wij niet mee, wij keuren goed wat gij gaat doen. Wilde men met elkander wat verrichten, dan moest er een zekere samenwerking zijn in het eerste optreden van de Nederlandsche Unie met de vertegenwoordigers van de politieke partijen.

Er is toen een ogenblik geweest, waarop men het over een soort manifest wel eens is geworden. Alleen echter over een manifest; want wat er dan verder zou moeten geschieden, diende nog nader te worden besproken en in gemeenschappelijk overleg te worden vastgesteld. Eén van de drie heren van de Unie was gebonden door een gesprek met een van de Duitsers om op de zaak bij hem terug te komen. Het Politiek Convent heeft hem gezegd: u zoekt geen contact namens ons, want wij keuren dat af, maar als u op eigen initiatief een contact hebt gelegd, moet u zelf beoordelen of de behoorlijkheid en het fatsoen meebrengen, dat u daarop terugkomt. De bedoelde persoon heeft gemeend het contact met die Duitser of Duitsers weer te moeten opnemen en is daarna teruggekomen met de boodschap, dat de Duitsers zich met dat manifest niet konden verenigen; de naam Oranje moest er uit.

Toen hebben de mensen van het politieke contactorgaan gezegd: dan doen wij absoluut niet meer mee. Verschillenden van hen hebben de heren er ernstig voor gewaarschuwd niet voort te gaan op zulk een basis, omdat zij dan verder verward zouden worden — zij waren dit reeds min of meer — in de organisatie en de opvattingen van de Duitsers. Zij hebben daarover ook met bepaalde personen, de een met de heer *Homan*, de ander met prof. *de Quay* en een derde weer met de heer *Reinink*, gesproken en er zeer sterk op aangedrongen het plan niet ten uitvoer te leggen. Later is hun plotseling gebleken — voor zover de heer *Schouten* weet, is er verder geen contact meer met de politieke partijen geweest —, dat de Unie toch is opgetreden en dat de heer *Reinink* er uit was; de heer *Eindhoven* had zijn plaats ingenomen.

In het politieke contactorgaan is nog wel eens meer gesproken over de ten opzichte van de Nederlandsche Unie aan te nemen houding; men was het daarover niet geheel eens. De Rooms-Katholieken en sociaal-democraten verkeerden — zij het om zeer uiteenlopende redenen — feitelijk in een andere positie dan de mensen van de andere partijen, want dezen konden hun werk nog voortzetten. In de tijd bij

voorbeeld, waar het nu over gaat, konden de antirevolutionnairs nog te kust en te keur grote vergaderingen houden, openbare vergaderingen en ledenvergaderingen van de kiesverenigingen en van verdere organen van de partij. Er stond daaraan toen nog niets in de weg. Zij wisten wel, dat dit niet zou voortduren, maar zij hebben gezegd: zolang het mogelijk is, moeten wij dit werk naar alle kanten blijven doen. De sociaal-democraten konden dit niet meer doen door de maatregelen, welke de Duitsers tegen hun partij hadden genomen, en de Rooms-Katholieke leiding — in dit verband moet de heer *Schouten* zich beperken tot het toenmalige hoofdbestuur van de Staatspartij — had gezegd: wij onthouden ons van activiteit, zolang de bezetting duurt. Dit verschil is er geweest en dat is nog betrekkelijk lange tijd zo gebleven. Maar naarmate de leden van het Politiek Convent meer publicaties van de Nederlandsche Unie zagen, kwamen zij steeds meer tot het inzicht, dat hun aanvankelijk uitgangspunt ter beoordeling van de zaak juist was geweest, en zeiden zij tot elkander: daar kunnen wij ons geen van allen mee verenigen, daar staan wij allen hetzij om principiële, hetzij om zakelijke of practische redenen, hetzij om een combinatie van deze redenen, volstrekt tegenover.

94456 (*Deckers*)

De heer *Deckers* deelde mede, dat hij in het begin persoonlijk niet afwijzend tegenover de Nederlandsche Unie stond; de eerste kennismaking was alleraangenaamst; die mensen wilden het goede; de heer *Deckers* is er van overtuigd, dat zij dat tot het einde toe hebben gewild. Op den duur kon men zich van de zijde van de R.-K. Staatspartij echter niet meer verenigen met het middel, dat zij wilden toepassen. Zij hebben toen ook een krant uitgegeven, „de Unie”; dat werd een beetje gevaarlijk spel. Tot een hartelijke samenwerking met het Politiek Convent is het nooit gekomen. De heer *Deckers* herinnert zich er niets van, maar hij wil wel aannemen, dat op een van de vergaderingen in het Convent door de heer *Verschuur* en hem is gezegd: we moeten eens met die drie heren praten; dat is best mogelijk.

96856—96858 (*Rutgers*)

Wanneer mr. *J. Rutgers* een kort exposé geeft van de verhouding Politiek Convent—Nederlandsche Unie, wil hij vooropstellen, dat dit een subjectief betoog wordt; dit wordt een oordeelverdeling.

De zes politieke partijen hadden ieder twee vertegenwoordigers in het Convent. Toen zij de tweede of derde keer bij elkaar waren, was er een comité, dat bestond uit de heren *Colijn*, *Verschuur* en naar de heer *Rutgers* meent ook de heer *Vorrink*, die bij elkaar zijn gaan zitten om een concept-verklaring samen te stellen, waarmede zij zich tot het Nederlandse volk zouden richten. Bij de bespreking daarvan bleek reeds, dat de Nederlandsche Gemeenschap met dezelfde doelstelling bezig was. Verschillende aanwezigen hebben toen het concept mee naar huis genomen om het eens te bekijken en te bespreken met hun mensen. Bij de volgende bespreking deelde de heer *Verschuur* mede, dat hij en zijn vrienden aan de verklaring, die was opgesteld door de Nederlandsche Gemeenschap, de voorkeur gaven. Dit had tot gevolg, dat men zei: dan doen we toch eigenlijk verstandiger om die heren hier uit te nodigen en te trachten tot een gemeenschappelijke verklaring te komen. Dit is geschied. Er is toen weer aan die verklaring gedokterd. Vóórdat zij uiteindelijk zou worden vastgesteld, is deze door een van de heren van de Nederlandsche Gemeenschap tevoren aan de Duitse bezetter voorgelegd en gevraagd, of men hier genoeg mee kon nemen. De Duitsers hebben toen gezegd, dat er enkele passages in voorkwamen, waarmede zij niet akkoord konden gaan. Dat betrof o.m. het Huis van Oranje; die passage moest worden geschrapt. De politieke partijen hebben gezegd — niet allemaal, maar toch wel de meerderheid —, dat zij verder hieraan niet meer meededen; voor hen was de aardigheid er af; de heer *Rutgers* gelooft, dat dit de eigen woorden van de heer *Colijn* zijn geweest. Daar kwam het in ieder geval toch op neer. De heren *Vorrink*, *Telders* en *Rutgers* dachten er ook zo over. Daardoor is het mislukt. Men heeft toen getracht een Nederlands Comité te vormen. De leider van dit comité was aanvankelijk de heer *Linthorst Homan*, toenmalige Commissaris der Koningin in Groningen. Bij de besprekingen, die daar plaats hadden, bleek, dat men de leiding van de heer *Linthorst Homan* niet apprecieerde. De politieke partijen zouden als zodanig terugtreden. Als de heer *Rutgers* zich goed herinnert, is toen als voorzitter opgetreden de heer *Fentener van Vlissingen*. Dat comité van negen, onder leiding van de heer *Fentener van Vlissingen*, met onder andere de heren *Linthorst Homan*, *van den Born*, enz. is het onderling niet eens kunnen worden. Zij hebben besloten de pogingen op te geven. De heer *Rutgers* heeft een onderhoud gehad met de heer *Linthorst Homan*, nadat deze eigenlijk ter zijde was geschoven door de heer *Fentener van Vlissingen*. Hij heeft hem toen persoonlijk de raad gegeven: koop morgenochtend een kaartje eerste klasse naar Groningen en kom er de gehele bezettingstijd niet meer uit. Op de Dinsdag er na kwam echter de verklaring van de Nederlandsche Unie, van het driemanschap in den Haag, in de krant. Op deze

wijze zijn dus de politieke partijen verdwenen en is de Nederlandsche Unie naar voren gekomen.

Het Politiek Convent bleef bestaan, maar naar buiten zijn de politieke partijen teruggetreden. Zij hebben onderling een voortdurend contact gehouden. Het verschil van mening met de Nederlandsche Unie liep hoofdzakelijk over die passage met betrekking tot het Huis van Oranje. Met de rest van het manifest kon men zich in grote lijnen wel verenigen.

96828—96829 (*Tilanus*)

Het onderlinge contact van de politieke partijen, zo verklaarde de heer *H. W. Tilanus* werd doorkruist door het optreden van de Nederlandsche Unie, die niets met de politieke partijen te maken wilde hebben. Zij vond de politieke partijen verouderd en uit de tijd; als zij het voor het zeggen zou hebben, dan zou het wel beter gaan dan met die „52 partijen”. De mensen van de Nederlandsche Unie hadden een eigen politiek program en zij dachten, dat zij in de bezettingstijd het Nederlandse maatschappelijke en staatkundige leven konden ombuigen naar hun inzichten. De heer *Tilanus* vond het direct kinderspel. De geschiedenis leert, dat een door een vijand bezet land geen politieke zelfstandigheid bezit. Deze heren hadden echter dat idee wel en wilden iets publiceren, maar zij vonden het toch blijkbaar wat vreemd hiermede te komen, zonder de politieke leiders er in te kennen. Blijkbaar meenden zij, dat het toch beter zou zijn, als die hun namen er onder zouden zetten en er mede akkoord zouden gaan. Het moest een Nederlandse samenbinding worden. De leiders van de politieke partijen waren bereid dat te doen. Een van de drie heren is toen echter naar *Schmidt* gegaan en heeft hem gevraagd, of het gepubliceerd mocht worden. Er stond een zin in de publicatie, die handelde over trouw aan het Huis van Oranje. *Schmidt* zeide, dat hij dit eerst aan *Christiansen* moest vragen. Toen moest dat „trouw aan het Huis van Oranje” er uit. Het Politiek Convent was daarover zeer gebelgd. In de eerste plaats over het feit, dat men naar *Schmidt* was gegaan, omdat er nog geen verbod was om iets van dien aard te doen. Over de inhoud was men het eens geworden. Toen de heren hun vertelden, dat de term „trouw aan het Huis van Oranje” er uit moest, deed de heer *Tilanus* niet meer mee en ook anderen weigerden dit, waarna de heren op eigen houtje verder zijn gegaan.

81912 (*van Walsum*)

Met betrekking tot de hoofdgedachte bij de besprekingen met de heer *Linthorst Homan* c.s. verklaart de heer *van Walsum*, dat een poging werd gedaan om in een Nationale Unie alle groeperingen, die zich op dat moment aanmeldden — de politieke partijen en groeperingen, die meenden, dat zij zich niet vertegenwoordigd konden achten door de politieke partijen —, in één geheel samen te brengen, om op deze wijze een duidelijke frontvorming te krijgen tegenover de Duitsers; men wilde het Nederlandse volk laten voelen, dat een aantal mensen hun verantwoordelijkheid in deze situatie beseften en binnen de beperkte mogelijkheden van dat ogenblik zouden proberen een zekere leiding te geven.

81916—81923 (*van Walsum*)

De besprekingen hebben plaats gevonden in een vrij groot gezelschap. Daarin zaten de twaalf vertegenwoordigers van de politieke partijen; verder waren er van de zijde van de latere Nederlandsche Unie de heer *Linthorst Homan* en ook figuren als de heer *Fentener van Vlissingen*. Een moeilijkheid was mede hierin gelegen, dat de heer *Eindhoven* in geen geval met de politieke heren wenste te praten, waarschijnlijk omdat hij niet al te veel waardering had voor de politieke partijen en voor de vertegenwoordigers van die partijen.

Er is verschil van mening ontstaan over de formulering van een oproep, die zou uitgaan, of — dat weet de heer *van Walsum* niet meer zeker — van een stuk, dat aan de Duitsers zou moeten worden overgelegd. Dat heeft toen vrij abrupt geleid tot een afbreken van de besprekingen. Daarna is de groep van de Nederlandsche Unie zelfstandig te voorschijn gekomen en is er tussen de politieke partijen en deze groep verder geen contact geweest.

Persoonlijk heeft de heer *van Walsum* hier altijd een bemiddelende positie trachten in te nemen, aangezien hij het zeer wenselijk vond — dat is ook uit de latere houding, die hij in deze zaken heeft aangenomen, duidelijk gebleken — te trachten deze groepen bij elkaar te brengen; dat is niet gelukt. De achtergrond van het meningsverschil in zake de formulering werd vooral gevormd door het feit, dat er in die groep een bepaalde stroming bestond, waarvan de heer *Eindhoven* de exponent was. Deze mensen waren van oordeel, dat de politieke partijen volkomen vieux jeu waren en dat daar verder maar niet mee moest worden gesproken. Hier speelde een rol de vraag, in hoeverre samenwerking zou moeten worden gezocht met de Duitsers. Daar dachten deze heren en met name de heer *Linthorst Homan* anders over dan vertegenwoordigers van de politieke partijen. De politieke partijen achtten elke samenwerking en elk contact onwenselijk, terwijl men van de zijde van de latere Nederlandsche Unie op het standpunt stond, dat er toch misschien nog wel iets te bereiken was met samenwerking. Het was volgens haar in elk

geval wenselijk om met deze heren te praten. De formulering kan de heer *van Walsum* uit het geheugen niet reconstrueren. Hij gelooft, dat het er ook om ging, dat er verschil van mening was over de vraag, in hoeverre het wenselijk was de trouw aan het Oranjehuis in een dergelijk stuk op te nemen. Over die trouw op zich zelf was geen verschil van mening, maar er was dus verschil van mening over de vraag, in hoeverre het opportuun was daarvan naar buiten te doen blijken; de opvatting van de politieke partijen was, dat dit *conditio sine qua non* was, terwijl de heer *Linthorst Homan* — als de heer *van Walsum* zich goed herinnert — dit in twijfel trok. Het was de eis van de Duitsers, dat de trouw aan Oranje zou vervallen.

In „Onderdrukking en Verzet” heeft de heer *Drees*, aldus de heer *Donner*, een artikel geschreven¹⁾, waarin de gehele wordingsgeschiedenis van de Unie wordt uiteengezet en waaruit blijkt, dat de heer *Donner* daarin een zekere rol heeft gespeeld, doordat hij meende een bepaalde opzet te moeten voorstaan, doch zich te moeten terugtrekken, toen hij van mening was, dat het de verkeerde kant uitging.

De heer *Donner* vreesde nl. reeds dadelijk moeilijkheden vanwege het contact, dat men van tevoren had gehad met de Duitsers. De heer *Donner* herinnert zich, dat er onmiddellijk na die besprekingen een perscommuniqué kwam van de Duitsers, waarin werd gezegd, dat de Nederlanders nu bereid bleken zich op een bepaalde wijze te groeperen, en de heer *Donner* is van mening, dat men hierdoor in een geheel verkeerd vaarwater kwam.

De heer *Donner* was in Maart 1941 al weg, maar hij gelooft, dat de heren van de Unie er ontzaglijk dankbaar voor mogen zijn, dat zij in Juni 1941 door de Duitsers voor het dilemma werden gesteld om of tegen de Russen mede te doen of te verdwijnen. De medewerking in de Arbeidsdienst zou zeker moeilijk voor hen zijn geworden. Ook in de kwestie van de Winterhulp stonden zij anders dan b.v. de Kerken, die een zeer afwijzend standpunt innamen.

De Unie stond wel sterk op het standpunt, dat men eigenlijk geen verzet moest plegen. De heer *Donner* geeft onmiddellijk toe, dat de situatie in 1940, toen de houding van de Duitsers en het totale karakter van de oorlog zich nog niet zo scherp aftekenden, wel wat anders was dan later, maar er is toch wel, ook van bepaalde verzetskanten, bezwaar gemaakt tegen dat standpunt van de Unie.

De heer *Donner* twijfelt geen ogenblik aan de vaderlandse gevoelens van die mensen, die de Unie hebben opgezet, maar hij heeft achteraf toch wel de satisfactie gehad, dat men uit die kring tot hem zeide: zoals u het in het begin hebt bekeken, was het niet onjuist. Er was toen echter een grote drang om de inerte massa op te vangen en er een zekere organisatie aan te geven, en dat heeft ongetwijfeld zijn betekenis gehad.

De politieke partijen, zo verklaart de heer *Drees*, hadden de mogelijkheid besproken om zich gezamenlijk tot het Nederlandse volk te wenden. Toen is gedacht aan een nationaal blok, aan het gezamenlijk richten van een manifest tot het Nederlandse volk, waarbij de mogelijkheid zou worden geopend sympathiebetuigingen in te zenden, zonder dat definitief afgesproken was, dat er een bepaalde organisatie met leden zou zijn. Daarvoor is een ontwerp-manifest door dr. *Colijn*, de heer *Verschuur* en de heer *Drees* opgesteld en dit werd door het twaalfstal aanvaard. Van de zijde van de Katholieke Staatspartij, waarvoor de heren *Deckers* en *Verschuur* in het Politiek Convent zaten, is echter de wens te kennen gegeven, dat overleg zou worden gepleegd met het driemanschap van de Nederlandsche Gemeenschap, zoals het op dat ogenblik heette. Het waren de heer *de Quay*, die reeds met de vertegenwoordigers van de politieke partijen in bespreking was geweest, en de heren *Linthorst Homan* en *Reinink*; dezen vormden het oorspronkelijke driemanschap. Er was bij hen een vrij kritische geestesgesteldheid tegenover de politieke partijen. Zij keurden de wijze, waarop het politieke parlementaire leven tot die tijd gelopen had, af en zij huldigden de opvatting, dat er een veel grotere eenheid moest zijn. Er bestond ook de geneigdheid om bepaalde hervormingen in corporatieve geest, die zij nodig achtten, tijdens de bezetting te verwerklijken. Daarbij hadden zij al contact met de Duitsers. Zij hadden al overleg gepleegd. Bovendien waren er formuleringen in manifesten van hun kant, waartegen de politieke partijen bezwaren hadden, omdat ze te veel gedachten zouden kunnen opwekken in de richting, die verwant was aan de autoritaire methoden. Men is het tenslotte toch eens geworden over een ontwerp-manifest omtrent de oprichting van een Nederlandsche Unie. De anderen wilden in het bestuur niemand van de politieke partijen hebben. Deze hebben daarin echter niet berust. Zij wilden ook vertegenwoordigers van enkele politieke partijen er in hebben. Daartoe behoorden o.a. de heren *Donner* en *Drees*. Er kwam echter een reeks van moeilijkheden. Eén van die moeilijkheden was de volgende. De anderen meenden het ontwerp-manifest ter kennis

96057—96058 (*Donner*)

¹⁾ Deel II, blz. 76 e.v.

65121—65122 (*Drees*)

van de Duitsers te moeten brengen; zij hadden contact met *Schmidt*. De Duitsers maakten toen bezwaar tegen de in het ontwerp-manifest voorkomende zin, dat de ondertekenaren uiteraard voor ogen stond het herstel van een vrij, onafhankelijk Nederland onder het Huis van Oranje. De Duitsers eisten, dat die zin er uitgelaten zou worden, waartegen alle leden van het Politiek Convent en in de eerste besprekingen ook de leden van het driemanschap in verschillende nuances bezwaar hadden. Sommigen zeiden: wat daar staat spreekt vanzelf en het komt bovendien eerst na de oorlog aan de orde. Anderen zeiden: als die zin op last van de Duitsers wordt weggelaten, is dat een zodanig begin, dat niet verwacht moet worden, dat de beweging enige zelfstandigheid zal genieten. Het is door de heren *Linthorst Homan* en *de Quay* besproken met de Duitsers, maar dezen bleven bij hun standpunt. De heer *Homan* zeide, dat hij er geen heil meer in zag. Toen is besloten voorlopig wel op te treden, zonder publiek manifest en zonder volksorganisatie, als comité van overleg, dat ook zou trachten op de secretarissen-generaal een zekere invloed uit te oefenen. De heer *Linthorst Homan*, die verklaarde van oordeel te zijn, dat men zich dan toch te veel van Oranje verwijderde, heeft toen bedankt. Er zijn, wat het bestuur betreft, veel verwickelingen uit voortgekomen. Tenslotte hebben de heren *Linthorst Homan*, *de Quay* en *Eindhoven* zelfstandig de Nederlandsche Unie gevormd, hoewel zij het Politiek Convent naar de mening van de heer *Drees* in hun plannen hadden moeten kennen; zij hebben een manifest gepubliceerd met weglating van de veelbesproken zinsnede. De heer *Linthorst Homan* werd toch voorzitter. Daarover is nogal een geschil geweest. De heer *Drees* wil dat nu niet aanscherpen, maar hij wil er wel op wijzen, dat zich toen in het optreden van het driemanschap sterk heeft geuit een verschil in opvatting met althans een groot deel van het Politiek Convent, in de eerste plaats over de vraag, of men met de Duitsers in contact wilde treden; het Politiek Convent wilde dat niet; het wilde alleen in contact treden met de secretarissen-generaal voor wat betreft het bestuurswerk. Een tweede verschil in inzicht was gelegen in de vraag, of men reeds tijdens de bezetting moest ageren voor andere staatkundige en maatschappelijke regelingen, met het gevaar, dat er generlei mogelijkheid was om daarover door vrije organen in Nederland zelf te doen beslissen. Die tegenstellingen hebben zich aanvankelijk nogal toegespitst. Langzamerhand zijn zij milder geworden. Niet alle politieke partijen stonden er gelijk tegenover. Aan Katholieke kant was er iets meer sympathie voor de Nederlandsche Unie dan bij de andere partijen het geval was. De leden zijn toegestroomd in de gedachte, dat dit de gelegenheid was om tegen de Duitsers en vóór de Nederlandse gedachte te ageren. Dit wil de heer *Drees* geenszins miskennen.

95360—95362 (*J. Linthorst Homan*)

De verklaring van de heer *van Walsum*, dat er „in die groep een bepaalde stroming bestond, waarvan de heer *Eindhoven* dan de exponent was en dat deze mensen van oordeel waren, dat de politieke partijen volkomen vieux jeu waren en dat met hen verder niet moest worden gesproken”, gaf de heer *Linthorst Homan* aanleiding tot het antwoord: ja en neen. Hij heeft bewezen door de eerste te zijn, die naar de heren *Telders* en *Colijn* ging, dat hij meende, dat men op dat ogenblik moest samengaan, althans moest proberen samen te gaan. Hij had er ook niet veel vertrouwen in. Hij meende, dat men in Nederland zou moeten komen tot een geheel nieuwe staats- en politieke indeling. Als men hem op dat ogenblik had gevraagd: Meent u, dat, los van de oorlogsomstandigheden, de politieke groepering voldoet aan uw eigen wens, subjectief — het is uiteraard subjectief —, dan zou hij hebben geantwoord: neen. Hij heeft destijds altijd veel voor een twee-partijstelsel gevoeld. De leiding van de Unie heeft sterk aan de voorbereiding gewerkt om een gewijzigd constitutioneel stelsel te krijgen. Zij is zóver gegaan, dat zij de heer *Max van Poll* heeft gevraagd een ontwerp-Grondwet te maken. Deze heeft er ongeveer 1½ jaar aan gewerkt. De Unie-leiding heeft er menige avond met hem over gesproken. De heer *Homan* was na de oorlog enigszins verbaasd het ontwerp als een publicatie van de heer *van Poll* in de boekwinkels aan te treffen.

95372—95376 (*J. Linthorst Homan*)

Achteraf gezien beschouwt de heer *Linthorst Homan* als het belangrijkste nut van de Nederlandsche Unie, zoals die bestaan heeft, allereerst het psychologisch vullen van het hiaat, dat in de eerste maanden bestond. In de tweede plaats het bijbrengen van politiek denken. Men zou het een vreemd verschijnsel, een paradox, kunnen noemen, dat dit bij vele mensen uit het werk van de Unie is voortgekomen. Later, na het verbod van de Nederlandsche Unie, is er een aantal personen geweest, die politiek zijn blijven doorwerken, maar die vroeger nooit over deze zaken hadden gedacht en die nu daartoe waren gekomen. In de derde plaats, dat in de kringen van de Unie contact is gelegd tussen mensen van verschillende politieke overtuiging, van verschillende levens- en wereldbeschouwing, die misschien anders niet tot dat contact zouden zijn gekomen.

Als men de heer *Homan* vraagt: waar is de classering tussen deze drie antwoorden aan te brengen, dan vindt hij voor de situatie van toen het eerste het belangrijkste.

De heer *Homan* heeft de voortdurende en rechtstreekse Duitse druk later als een gevaar leren zien; aanvankelijk zag hij dat minder dan hij nu achtarf erkent, dat goed zou zijn geweest. In het begin is de heer *Homan* afgegaan op de „Aanwijzingen” en op het begrip „loyaal”. Zijn tragiek is geweest, dat hij in Groningen een Feldkommandant heeft gehad, die inderdaad de ouderwetse militaire opvatting had, waarvan men wel eens las, dat zij in de oorlog meer voorkwam. Hij begreep de heer *Homan*, wanneer deze hem een vijand noemde; desniettemin heeft hij voor de Groninger bevolking heel veel mogelijk gemaakt en heeft hij de heer *Homan* niet opgesloten, toen deze in de eerste tijd de publicatie over trouw aan de Koningin op de deuren had laten plakken. De heer *Homan* gelooft, dat dit zijn valluik is geweest; hij heeft een loyaliteit ondersteld, die hij gedurende de gehele oorlog alleen in deze Feldkommandant heeft aangetroffen.

95346 (*J. Linthorst Homan*)

Ten aanzien van de verklaring van de heer *Drees* nopens de politieke bedoelingen van de Nederlandsche Unie wil de heer *Homan* de feitelijke juistheid hiervan niet ontkennen; wanneer echter in de woorden van de heer *Drees* de teneur zou liggen, dat de leiding van de Unie gebruik zou maken van de bezetting om iets tot stand te brengen, dan zou hij daartegen moeten protesteren. Hij persoonlijk meende wel en hij meende sterk, dat er geen daden zouden kunnen worden verricht, maar tevens, dat, voor zover het mogelijk was — en de heer *Homan* persoonlijk had in Juni/Juli 1940 nog de naïeve gedachte, dat het mogelijk zou zijn —, dit werk in het openbaar zou kunnen worden voortgezet. Inderdaad waren er ook vóór de oorlog al verschillende besprekingen geweest over de belangstelling voor en de mogelijkheden van meer corporatief gericht werk, waarbij verschillende, ook buitenlandse, gegevens nogal opgeld deden als studiemateriaal. De heer *Homan* doelt hiermede niet op Italië, maar op Portugal.

Met betrekking tot de vraag, of hij contact had met de Duitsers, vraagt de heer *Homan* zich af: wat is contact? Overleg is er zeer beslist niet geweest. Hij zou niet gaarne zien, dat het woord „overleg” zou worden gebruikt in verband met het contact, dat hij gedurende de bezetting met enkele Duitsers heeft gehad; daar zou hij zelfs heftig tegen willen protesteren; hij heeft nooit iets met de Duitsers overlegd.

95351 (*J. Linthorst Homan*)

Wat betreft de totstandkoming van het concept-manifest, zegt de heer *Homan*, dat er een concept-*Colijn* was; naar hij zich meent te herinneren heeft de leiding van de Nederlandsche Gemeenschap gepoogd dat stuk van de politieke senioren in haar geest te amenderen.

Daaruit blijkt, dat er — daarin geeft de heer *Homan* de heer *Drees* gelijk — inderdaad een verschil in visie bestond. Wanneer de heer *Drees* zegt, dat die visie verwant was aan autoritaire methoden, dan moet de heer *Homan* dat voor diens rekening laten. Er was inderdaad verschil in kijk op de bijzonderheden van ons parlementarisme, zoals men dat vlak vóór 1940 kende. Zij zijn het tenslotte toch eens geworden over het ontwerp-manifest tot oprichting van een Nederlandsche Unie.

68019 (*Vorrink*)

In tegenstelling tot de mededeling van de heer *Vorrink*, dat de heren van de Nederlandsche Unie met een eigen ontwerp-manifest waren gekomen, waarin allerlei mentale concessies aan het nationaal-socialisme zouden zijn gedaan, zegt de heer *Homan*, dat er in zijn kring geen concept is opgesteld, voor zover hij zich kan herinneren; er waren wel punten. Een van die punten was: trouw aan Oranje. Dit waren punten, die ook bij het gesprek met *Schmidt* zijn gebruikt.

Dat zij „allerlei mentale concessies aan het nationaal-socialisme” hadden gedaan, is de heer *Homan* zich niet bewust.

Verschillende amendementen, die zij op het stuk van *Colijn* hadden willen aanbrengen, zijn niet geaccepteerd. Desondanks meenden zij, dat hetgeen overbleef toch als compromis kon worden aanvaard. Hoezeer ook gebleken is, dat de heer *Homan* het behouden van Oranje wilde noemen, heeft hij, toen uit het gesprek met de Duitsers bleek, dat dit er niet in kon, wel gemeend, alle andere desiderata te kunnen verwerklijken.

95353—95355 (*J. Linthorst Homan*)

98665—98667 (*Eindhoven*)

Naar aanleiding van de bovenvermelde verklaring van de heer van *Walsum*, dat er „in die groep een bepaalde stroming bestond, waarvan de heer *Eindhoven* dan de exponent was en dat deze mensen van oordeel waren, dat de politieke partijen volkomen „vieux jeu” waren en dat met hen verder niet moest worden gesproken”, deelde de heer *Eindhoven* mede, dat na 24 Juli — na de oprichting van de Nederlandsche Unie — bij hem inderdaad de hoop bestond, dat wij niet zouden terugkeren tot een partijstelsel, zoals wij dat vóór de oorlog gekend hadden.

98672—98673 (*Eindhoven*)

De heer *Max van Poll*, zo vervolgde de heer *Eindhoven*, is met zijn opdracht tot ontwerpen van een grondwet klaar gekomen, toen de Unie allang was opgeheven en de mensen voor het overgrote deel gevangen zaten. Er was geen sprake van, dat de Unie een ander bestel tijdens de bezetting zou willen verwezenlijken. Iedereen weet, dat talloze mensen om de tafel hebben gezeten om de vraag te bespreken: hoe moet het na de oorlog? Er waren er, die dit en dat wilden wijzigen. Er zullen er misschien ook geweest zijn, die zeiden: Het was zo mooi, waarom zullen wij dat niet ongewijzigd voortzetten? Dan heeft het natuurlijk geen zin om de tafel te zitten en dat te bespreken.

98676 (*Eindhoven*)

De heer *Eindhoven* zou zich niet een enkel geval kunnen herinneren, waaruit blijkt, dat de Unie richtlijnen uit Londen heeft gekregen.

98678 (*Eindhoven*)

Achteraf gezien, meent de heer *Eindhoven*, dat de Unie door de bundeling haar nut heeft gehad in het eerste begin. Men sprak wel van verzetsbewegingen, maar dit was verreweg de grootste verzetsbeweging, die er was, als men het bekijkt met de ogen, waarmee de mensen in die dagen de dingen bekeken. Dit was verzet boven de grond. Er werden ware slagen geleverd in den Haag, Amsterdam en eigenlijk over het gehele land, tussen de N.S.B., die de hulp had van de Duitse militairen, en de mensen van de Unie, die met de blaadjes liepen. Deze laatsten zijn bij tientallen het ziekenhuis ingeslagen. Een is er zelfs doodgeslagen. Er zijn allerlei mensen gearresteerd, ook belangrijke mensen. Zo werd o.a. de heer *Suurhoff* gearresteerd, omdat hij oranjebloemen in het venster van het gebouw van de Unie in Amsterdam had gezet. Het gevolg daarvan was echter, dat de toeloop de volgende dag extra groot was. Uit de banden, die in die Unieperiode zijn ontstaan, is later, nadat de Unie was verdwenen, een groot gedeelte van het ondergrondse verzet ontstaan. De heer *Eindhoven* heeft persoonlijk een groot aantal van deze mensen getraind in het ondergrondse verzet. De heer *Eindhoven* heeft ook met gedropte mensen uit Londen contact gehad. Daar wisten de heren *Homan* en de *Quay* ook van.

84018—84019 (*Meijer*)

De heer *J. Meijer*, tijdens de bezetting mede-redacteur van „Het Parool”, heeft in de Nederlandsche Unie nooit iets anders kunnen zien dan een legale uitlaatklep van anti-Duitse gevoelens. Hij is er van overtuigd, dat de overgrote meerderheid van de leden van de Unie lid werd, omdat men voelde, dat daarin iets zat van verzet tegen de Duitsers. Het blijkt in de praktijk ook wel, dat uit de Unie-organisatie veel verzetscontacten en groepen zijn voortgekomen. Het was alleen iets anders dan wat de leiding van de Unie als zodanig stelde. De heer *Meijer* geloofde toen, en nu nog veel sterker, dat het een grote fout van die leiding was legaal politiek te willen bedrijven in een door de Duitsers bezet land. Indien de Unie geslaagd zou zijn — het is een beetje mank om vergelijkingen te treffen —, dan was daarmee een Nederlandse Vichy-politiek ingeluid. De Unie is, blijkens de uitingen van haar weekblad, op tal van punten vergelijkbaar met de Vichy-politiek in Frankrijk. Het trachten te scheppen van een nieuw legaal werkend Nederlands orgaan onder de Duitse bezetting betekende al aanstonds te komen met een aantal leuzen, die toch eigenlijk zeer bedenkelijk waren, zeker onder de Duitse bezetting. Ontzaglijk veel mensen hadden behoefte aan vernieuwing. De wens, dat er iets anders moest komen, was een reactie op de plotselinge gebeurtenis van 1940. Maar zoals de Unie daarin trachtte te voorzien, was toch eigenlijk erg bedenkelijk. De heer *Meijer* kan dit alleen maar verklaren uit een volkomen onderschatting van de gevaren van het Duitse nationaal-socialisme en van de betekenis van de Duitse bedoelingen in de wereld en in het bijzonder ten opzichte van Nederland. Een zekere politieke naïveteit dus, en misschien ook wel een gebrek aan zelfbeheersing bij de drie leiders om hun eigen visie op de toekomst uit te stellen tot daarover vrij kon worden gediscussieerd.

De heer *Meijer* is overtuigd van een discrepantie tussen de motieven, die golden voor het officieel optreden van de Nederlandsche Unie, en de gevoelens van een groot deel van de aanhangers.

97600 (*Gerbrandy*)

Naar de mening van de heer *Gerbrandy* had Londen omstreeks November 1942 een goede kijk op de situatie in bezet gebied; wat de eerste periode aangaat, was dit beslist niet het geval.

97603—97604 (*Gerbrandy*)

De Nederlandse Regering was heel gauw, aldus de heer *Gerbrandy*, precies op de hoogte met de constructie van de Nederlandsche Unie. Men twijfelde niet aan de goede bedoelingen van de mensen, die de leiding van de Unie in handen hadden. Niemand dacht bij voorbeeld: dat lijkt op collaboratie of iets dergelijks. Sommigen waren de mening toegedaan: men krijgt een gemeenschappelijk front, dat het Nederlandse volk redelijk door de situatie heen kan helpen. Verder waren de meningen verdeeld: er waren er, die de Unie toejuichten, en er waren er, die het bestaan er van verfoeiden. Tot die laatsten behoorde de heer *Gerbrandy*.

§ 2. De politieke partijen tijdens de bezetting; Politiek Convent

94484 (*Deckers*)

Naar aanleiding van de uitlating van de heer *Schouten* voor de Commissie: „De R.K.S.P. was, om het te zeggen in de woorden, die destijds de heer *Verschuur* heeft gebruikt, op de plaats rust gaan staan”, heeft de heer *Deckers* verklaard, dat de heer *Verschuur* heeft gezegd: wij doen voorlopig niets. De R.K.S.P. als zodanig heeft in die eerste tijd — zulks in tegenstelling tot de Kamerfractie — stilgestaan. De heer *Deckers* herinnert zich ook wel, dat dit het standpunt van de heer *Verschuur* was; van hem zal afkomstig zijn het gezegde: op de plaats rust.

94587—94588 (*Kolfschoten*)

Naar het gevoelen van mr. *H. A. M. T. Kolfschoten*, vooreen secretaris van de R.K.S.P., klinkt de zegswijze: „op de plaats rust” wel erg onaandoenlijk. Hij zou dit willen specificeren: als politieke organisatie of staatkundige vereniging: op de plaats rust. De toenmalige R.K.S.P. heeft zich van meet af aan op het standpunt gesteld — en naar het inzicht van de heer *Kolfschoten* terecht —, dat zij was en nooit anders is geweest dan een zuiver staatkundige vereniging, die werkzaam was in het kader van een parlementaire democratie. Aangezien alle mogelijkheden en omstandigheden om te functioneren in het kader van een parlementaire democratie afwezig waren, lag het logischerwijze voor de hand, dat een politieke partij als zodanig, als kiezersorganisatie, haar arbeid tot rust bracht. Dat zou bovendien niet anders gekund hebben. Wanneer deze zegswijze echter zou beduiden, dat het Katholieke volksdeel in politiek verband of politiek opzicht nu maar verder met de armen gekruist er bij behoorde te zitten, is de heer *Kolfschoten* het met dat standpunt bepaaldelijk niet eens. Dit was ook het standpunt van de partijleiding.

Het maandblad van de partij, een uiting dus van zekere activiteit, van voorlichting en documentatie, is tot op 31 Mei 1941 blijven verschijnen, terwijl het propagandabladd „De Opmarsch” al vrij spoedig, namelijk nog in 1940, werd verboden.

In Augustus 1940 hebben enkele leidende personen in de partij, die in 1936 de bekende studie omtrent wijziging van ons staatsbestel hadden tot stand gebracht, aanvankelijk onder leiding van wijlen mr. *Goseling*, en, na diens arrestatie, van wijlen mr. *Verschuur*, deze studie in groter verband weder opgenomen; zij overwogen daarbij, dat de omstandigheden van dat ogenblik volop aanleiding gaven tot een voortgezet onderzoek van de vraagstukken omtrent staatsbestel en staatsinrichting, welke zich onder de druk van die tijd en die gebeurtenissen in nog meer principiële en fundamentele gedaanten voordeden. De laatste samenkomst van dit gezelschap vermeldt als datum 20 Februari 1941.

Bij verordening van de Rijkscommissaris van 4 Juni 1941, dus vier maanden later, werd de partij, evenals alle andere politieke partijen, ontbonden en werden haar bezittingen en vermogen in beslag genomen.

96889—96893 (*Woudenberg*)

De heer *C. Woudenberg*, eertijds secretaris van de S.D.A.P., zag heel aanvankelijk na de 14de Mei 1940 de taak van de politieke partijen zo, dat deze moesten trachten haar bestaan te continueren, en wel om twee redenen: in de eerste plaats, zolang de bezettende overheid zich binnen de perken van het oorlogsrecht hield, was er bepaald geen reden voor de politieke partijen om eigener beweging te verdwijnen; in de tweede plaats, wanneer de bezettende overheid op een gegeven ogenblik verder zou gaan dan het oorlogsrecht toeliet, zou die overheid niet moeten kunnen zeggen: met de politieke partijen behoeven wij geen rekening te houden, want die hebben zich zelf geliquideerd. Het moment, waarop het zelf-liquideren aan de orde kwam, kon hoogstens zijn, wanneer er door de bezettende overheid van die partijen bepaalde dingen werden verlangd, die zij niet zouden kunnen doen.

De leiding kon contact onderhouden met de leden van de partij. Dat is de opzet van de S.D.A.P. geweest na de 10de Mei 1940. Het bestuur heeft na de 10de Mei eerst even de kat uit de boom gekeken, met de gedachte: de Duitsers zullen nu wel komen en wij zullen wel horen wat zij verlangen. Zij kwamen echter niet. Toen is er, als de heer *Woudenberg* zich goed herinnert, op de 14de Juni een vergadering gehouden met de vertegenwoordigers van de gewestelijke en stedelijke federaties. Voordien waren er wel persoonlijke contacten onderhouden met de gewesten en de steden. Het partijbestuur had inmiddels vergaderd en een publicatie uitgegeven, die in „Het Volk” van die tijd is opgenomen. Op 14 Juli is er een partijraadsvergadering geweest. In die vergadering is besloten goed te keuren het besluit van het partijbestuur om de partij te laten voortbestaan, waarbij men zich realiseerde alle beperkte mogelijkheden, die er voor de politieke partij, met name de socialistische partij, waren. Op 19 Juli kwam de beslissing van de Rijkscommissaris, dat *Rost van Tonningen* tot commissaris werd aangewezen. Daar lagen dus ongeveer

85099—85101 (*Schouten*)

vijf dagen tussen. Op grond van wat men wist van de geschiedenis van 1933 en daarna in Duitsland moest men er rekening mede houden, dat de mogelijkheden, met name voor de socialistische partij, beperkter waren dan voor de andere partijen.

De heer *Schouten* heeft medegedeeld, dat zijn partij, zolang het mogelijk was, openbare of besloten vergaderingen hield. Die grote vergaderingen, die er in het land zijn geweest met *Colijn* en *Slotemaker de Bruine* als sprekers, in Friesland met *Colijn* en *Pollema*, zijn bekend. Maar behalve die vergaderingen zijn er vergaderingen van de kiesverenigingen gehouden, dikwijls ook in het openbaar. En als het geen openbare vergaderingen waren, dan waren het toch vergaderingen met veel introducés. Deze vergaderingen werden gehouden totdat het ogenblik kwam, waarop men zonder vergunning met ten hoogste 20 man samen mocht komen. Toen is alles zoveel mogelijk omgezet en zijn er clubs van 20 personen gevormd. Om te bevorderen, dat alles zo goed mogelijk liep, heeft de heer *Colijn* tijdig een twaalf-tal personen bij elkaar gezocht, in de wandeling de 12 apostelen genoemd. Met hen kwam hij op zekere tijden samen. Dan werden bepaalde zaken en gebeurtenissen besproken, gaf hij zijn opinie en advies met betrekking tot wat er moest gebeuren. Het was de bedoeling, dat die twaalf mensen zich weer verspreidden over het land en overal door middel van hun contacten de gegevens verder door-gaven. De heer *Schouten* nam aan dat werk in die tijd nooit deel. De heer *Colijn* is daarna gearresteerd. De heer *Schouten* kreeg de boodschap, dat hij, voordat hij werd gearresteerd, had gezegd: als het zover komt, moet *Schouten* het voortzetten. Deze heeft het werk direct aangevat, enige personen uit verschillende streken van het land in den Haag laten bijeenkomen en gevraagd: hoe zit de organisatie in elkaar en hoe zullen wij het nu verder doen? Toen is er een enigszins andere opzet van gemaakt. De heer *Schouten* ging op telkens overeen te komen tijden het land in. Hij had het mede daardoor nogal druk en moest telkens naar verschillende plaatsen toe. De gezelschappen waren zo samengesteld, dat de mensen op verschillende punten zaten. Zij namen op zich in hun rayon de gegevens, enz. verder te brengen, hetzij in groepen van twintig man, hetzij in besprekingen met personen, en dan was het steeds: doorgeven, doorgeven, doorgeven! Dit alles had ten doel principieel en praktisch het verzet tegen de Duitsers op te wekken en uit te breiden. In de tijd, gedurende welke de heer *Schouten* dit werk heeft kunnen doen, is het telkens beter georganiseerd en werden de groepen, waarmede hij vergaderde, voor zover mogelijk, uitgebreid met betrouwbare personen om het zo gemakkelijk mogelijk te maken. Tenslotte was er een heel net over een groot deel van het land. Dat is na de arrestatie van de heer *Schouten* nog voortgezet. Direct na zijn arrestatie heeft prof. *Rutgers* de algemene leiding op zich genomen. Hij stelde zich voor alles disponibel en deed het met hart en ziel.

Daarnaast is er, althans gedurende vrij lange tijd, een contact geweest voor de Protestants-Christelijke organisaties. Daarin zaten Christelijk-historischen en antirevolutionnaires, alsmede de sociaal-economische organisaties, werkgevers en middenstanders, de mensen van het C.N.V., de stichtingen voor het verplegen van kinderen, van zieken, van geesteszieken, de N.C.R.V., enz. Zo waren bij elkander gebracht personen uit de verschillende organen voor Protestants-Christelijk werk op politiek, charitatief, cultureel, sociaal en economisch gebied en ook op het gebied van het onderwijs, met het doel om periodiek bijeen te komen en te spreken over urgente kwesties en zich er over te beraden, welke hun houding moest zijn, als er van de zijde der bezettende macht maatregelen werden genomen met betrekking tot de radio, de stichtingen voor geesteszieken en andere zieken, het onderwijs, enz. Al die zaken kwamen daar ter sprake. Zo hadden zij ook nog een contact — dit heeft niet zo effectief gewerkt — voor de Christelijke pers. Dat contact stond afzonderlijk, omdat anders het gezelschap weer te groot werd.

96826—96827 (*Tilanus*)

De heer *Tilanus*, sinds 1939 voorzitter van de Christelijk-Historische Unie, had de indruk, dat de politieke partijen in bezettingstijd ook nog een bepaalde taak hadden. Hij begreep zeer wel, dat de partij als zodanig niets meer zou kunnen doen; in een land, dat bezet is, kan men geen praktische partijpolitiek meer voeren. Hij wilde echter de partij-organisatie in stand houden. Op 3 Juni 1940 heeft de heer *Tilanus* zich met een brief gericht tot zijn geestverwanten in het land. Daarin heeft hij, van zijn principieel standpunt uit, een hartelijk woord gezegd om de mensen als het ware de hand te drukken, om een bemoedigend woord tot hen te spreken, waarin wordt gezegd: houdt contact, blijft bij elkaar; u kunt niet veel doen, maar blijft steunen op uw beginselen. De heer *Tilanus* heeft die brief in 1000 exemplaren laten uitgaan, dat ging heel gewoon met de post.

96793—96795 (*Joekes*)

De heer *Joekes*, indertijd voorzitter van de vrijzinnig-democratische Kamerfractie, was van mening, dat de activiteit van de politieke partijen als zodanig tijdens de bezetting beperkt moest zijn, maar

persoonlijk heeft hij er zich op toegelegd het contact te onderhouden en in het bijzonder ook levendig te houden de geest van verzet, niet zozeer in de vorm van illegaliteit als wel in de vorm van het besef van de toestand en het vasthouden aan de eigen nationale gedachte. De politieke partijen zijn opgeheven begin Juli 1941. Vóór die tijd had men in de Vrijzinnig-Democratische Bond ook nog politiek verband. Het was zo, dat voor de openbare vergaderingen vergunning moest worden gegeven; vergaderingen in beperkte kring mochten met ten hoogste 20 mensen worden gehouden. In het bijzonder in die laatste vorm heeft de heer *Joekes* in verschillende plaatsen het contact onderhouden met de leden en de afdelingen van de Vrijzinnig-Democratische Bond. De heer *Joekes* was in die tijd redacteur van „De Vrijzinnig Democraat”. Hij heeft de uitgave daarvan in verkleinde vorm een jaar kunnen volhouden, maar in Mei 1941 heeft hij het laatste nummer doen verschijnen. Het was in de eerste plaats uitermate moeilijk daarin lijn te houden zonder tegen de lamp te lopen, maar toen kort daarop de journalisten verplicht werden zich op te geven voor het Persgilde en iemand, die de leiding had van een weekblad, daaronder ook viel, besloot hij de uitgave van het blad te staken.

96851—96853 (*Rutgers*)

De heer *Rutgers*, vóór de oorlog secretaris van de Liberale Staatspartij, was eveneens van gevoelen, dat de politieke partijen in de eerste tijd van de bezetting nog een taak hadden. Die taak bestond uit het zoveel mogelijk voorlichten van het Nederlandse volk, zoals de politieke partijen ook buiten de bezettingstijd die zelfde taak hebben. Ditmaal was het echter niet een afzonderlijk ageren, maar een gezamenlijk optreden van de politieke partijen.

Het hoofdbestuur van de Liberale Staatspartij bestond uit meer dan 20 leden; het werd dus al dadelijk getroffen door de bepaling, dat vergaderingen van meer dan 20 personen niet werden toegelaten. Het hoofdbestuur heeft toen in tweeën vergaderd. Het was zo samengesteld, dat behalve de leden van het dagelijks bestuur er uit de diverse kieskringen vertegenwoordigers waren. Die hebben in hun kieskring alles, wat binnenskamers werd besproken, uitgedragen. Toen het vergaderen onmogelijk was, na de opheffing van de politieke partijen op 30 Juni 1941, is het land enigszins verdeeld. De leden van het dagelijks bestuur, speciaal de heer *Telders*, later de heer *de Boer* en de heer *Rutgers*, hielden geheime bijeenkomsten op kantoren van advocaten, hypotheekbanken en elders. Zij hielden dan wel niet speciaal een conferentie, maar zij konden dan eens praten met vooraanstaande liberalen van het land.

96919—96923 (*de Groot*)

De heer *S. de Groot*, algemeen secretaris van de Communistische Partij Nederland, heeft verklaard, dat deze partij gedurende de gehele bezetting onafgebroken actief is geweest; in de aanvang niet geheel illegaal; eerst na het officiële verbod in Juli 1940, in verband met de benoeming van *Rost van Tonningen*, is de partij vrijwillig, na een besluit, genomen in een zitting van het partijbestuur, die alreeds illegaal werd gehouden, in de illegaliteit gegaan. Zij hebben alle aanbiedingen van *Rost van Tonningen* niet eens beantwoord; zij hebben zich al zeer vroeg teruggetrokken en zich onttrokken aan elk contact met de vijand. Zij hebben al hun leden — helaas hebben zij die niet allemaal behouden — meteen de verplichting opgelegd geen enkel stuk te tekenen, op geen enkele aanbieding in te gaan, geen enkel compromis met de Duitse bezetter te aanvaarden. Een beetje plastisch is dat toen zo geformuleerd: de bezetter is lucht voor ons; wij erkennen hem niet. Direct nadat de Duitsers Amsterdam waren binnengekomen is er een zitting geweest, waarbij het dagelijks bestuur aanwezig was en een aantal genodigden.

Zijdelings was er natuurlijk wel contact met andere politieke partijen, maar de heer *de Groot* persoonlijk had dat niet. Tussen de raadsfracties in Amsterdam bestond wel een bepaalde omgang; niet tussen de bestuurders van de partijen.

96930 (*de Groot*)

„De Waarheid” was het orgaan van de communistische partij, die uiteraard op een geheel andere wijze werkte dan voordien. De communistische partij had zich ten doel gesteld om alle andere vraagstukken van binnenlandse aard te laten rusten tijdens de oorlog en maar één ding voorop te stellen: de bevrijding van het land en het nationale verzet. Als zodanig was de politieke partij eigenlijk omgezet in een verzetsorganisatie, aanvankelijk onder leiding van dezelfde mensen als vóór de oorlog.

65120 (*Drees*)

De leiders van een aantal politieke partijen hebben eind Juni of begin Juli 1940 overleg gepleegd, aldus de heer *Drees*. Van verschillende kanten was de gedachte hiertoe opgekomen. Op een bepaalde dag zijn toen twee vertegenwoordigers van elk der zes partijen samengekomen. De eerste tijd is in hoofdzaak gevuld geweest met overleg met het driemanschap, dat overgegaan is tot oprichting van de Nederlandsche Unie.

- 81889 (*van Walsum*)
- 81891—81893 (*van Walsum*)
- 81895 (*van Walsum*)
- 81907 (*van Walsum*)
- 81895—81897 (*van Walsum*)
- 85062—85063 (*Schouten*)

Nadat de besprekingen tussen de politieke partijen over een „Nationale Unie” waren mislukt en de „Nederlandsche Unie” was opgericht zijn de politieke partijen doorgestaan regelmatig bijeen te komen, zo deelde de heer *van Walsum* mede. Dat gebeurde in de begintijd eens in de veertien dagen met twee afgevaardigden van elke partij; het is doorgestaan na de opheffing van de partijen. Het gezelschap was des te sterker op elkaar aangewezen, toen bleek, dat met de groep, welke de Nederlandsche Unie heeft opgericht, geen overeenstemming was te bereiken. Het heeft toen eigenlijk al werkende zijn eigen vorm gekregen. De politieke partijen waren: de Rooms-Katholieke Staatspartij, de Anti-Revolutionaire Partij, de Christelijk-Historische Unie, de S.D.A.P., de liberalen en de vrijzinnig-democraten. Het was dus een gezelschap van twaalf mensen.

De heer *van Walsum* heeft praktisch al die besprekingen meege maakt.

Aanvankelijk werd om de 14 dagen vergaderd, eerst onder leiding van de heer *Colijn*; toen deze naar Duitsland werd gevoerd, is de leiding gewijzigd en in de laatste periode voortdurend in handen van de heer *Drees* geweest.

De heer *van Walsum* is de enige, die de gehele tijd heeft meege maakt, aangezien van de overigen er telkens wel de een of ander verdween. Er kwamen er wel eens terug; die deden dan weer mee. Dat is zo de gehele bezettingstijd doorgestaan. Alleen is er toen later een periode gekomen, gedurende welke ter wille van de veiligheid er niet meer twee mensen van elke partij waren, doch slechts één.

Na de arrestatie van de groep *Vorrink-Ringers* in April 1943 is het gaan verslappen. Een bepaalde periode hebben de bijeenkomsten minder regelmatig plaats gevonden, maar het contact bleef toch steeds bewaard.

De heer *Schouten* heeft verklaard, dat er reeds betrekkelijk spoedig nadat de Duitsers ons land hadden bezet, een contact tussen de politieke partijen tot stand is gekomen.

In de eerste bespreking is overeengekomen, dat de zes politieke partijen een contactorgaan in het leven zouden roepen; elke partij zou door een tweetal personen zijn vertegenwoordigd.

Als regel werd aangenomen, dat dit zouden zijn de voorzitters van de politieke partijen en die van de Tweede Kamerfracties van die partijen. Er zijn reeds in de aanvang een paar uitzonderingen op deze regel gemaakt. Door de vele arrestaties is het een zeer wisselend gezelschap geworden.

Zeer geruime tijd kwam men zo ongeveer éénmaal in de 14 dagen bijeen te den Haag. In die samenkomsten werden de dingen van de dag behandeld: de toestand van ons land, het optreden van de bezettende macht, de maatregelen, welke door die bezettende macht waren genomen, hetgeen hun ter ore kwam — officieel of officieus — omtrent de maatregelen, welke zij in voorbereiding had, de positie en het optreden van de secretarissen-generaal enz.

De bedoeling van die samensprekingen was om elkander op de hoogte te houden van de situatie, voor zover men die praktisch in het land leerde kennen, maar ook, om zich gemeenschappelijk te beraden over de houding, welke moest worden aangenomen, en over de adviezen, welke eventueel aan derden zouden moeten en kunnen worden gegeven. De heer *Schouten* gelooft, dat dit contact in vele opzichten nuttig effect heeft gehad. Uit de aard der zaak was er niet altijd volledige eenstemmigheid met betrekking tot de vragen, welke toen rezen. In de meeste opzichten kon men echter na bespreking tot overeenstemming komen en een zekere gedragslijn vaststellen. Ieder van de aanwezigen nam op zich in eigen kring het besprokene verder door te geven; daarvoor is ook meermalen van de z.g. fluis-tercampagne gebruik gemaakt.

- 94447—94452 (*Deckers*)

Al hetgeen de heer *Deckers* in het Politiek Convent heeft meege maakt, dateert uit de periode voordat hij in 1942 naar Buchenwald ging. Het was niet heel erg belangrijk. Men heeft niet veel meer kunnen doen. Zij kwamen ergens, eens in de week, in de stad bij elkaar. Dan werd er gepraat. Zij waren, naar de heer *Deckers* gelooft, met een man of tien, twaalf. Van elke partij waren er twee.

De heer *Verschuur* en de heer *Deckers* waren van de Katholieke Staatspartij. De invloed is nooit groot geweest. Wie het initiatief heeft genomen tot het Politiek Convent weet de heer *Deckers* niet meer. Het zal waarschijnlijk wel een verlangen zijn geweest, dat bij enkele mensen tegelijk ontstond. Men zat onder het juk van de vijand en men wilde bij elkaar een beetje steun zoeken; men wilde elkaar een beetje opwekken om staande te blijven, om stevig te blijven in het verzet. In zoverre heeft het zeker wel nut gehad. Wanneer men de heer *Deckers* echter zou vragen, wat zij positief rechtstreeks hadden bereikt, dan zou hij daarop het antwoord schuldig moeten blijven. De heer *Deckers* gelooft, dat het hoofdzakelijk de bedoeling is geweest, zich bij elkaar te sterken en dan meer individueel het lijdelijk verzet, het morele verzet, aan te moedigen en te steunen.

1) Vgl. het Verslag der commissie, deel 4 A en B, blz. 668.
68019—68020 (*Vorrink*)

De heer *Vorrink*¹⁾ heeft reeds in Juni 1940 in het toenmalige bestuur van de S.D.A.P. — d.w.z. het illegale of ontbonden bestuur; men heeft de S.D.A.P. laten leeglopen, maar de leden van het partijbestuur vergaderden als zodanig — aan de orde gesteld, dat het z.i. noodzakelijk was, dat de politieke partijen contact zochten om te pogen te komen tot een gemeenschappelijke houding tegenover de bezetter ten opzichte van allerlei vraagstukken, die zich zouden voordoen. Dat heeft het partijbestuur aanvaard. Hij heeft zich toen gewend tot de heer *Verschuur* en aan deze uiteengezet wat hij meende, dat noodzakelijk was om de Nederlandse bevolking tot een zo eensgezind mogelijke en nationale houding te bewegen. Hij heeft aan hem als vertegenwoordiger van de grootste politieke partij uit het vóór-oorlogse parlement gevraagd de mensen van de andere politieke partijen uit te nodigen tot een bespreking, ten einde met elkaar in contact te treden. Dat is gebeurd. Er is praktisch eens in de veertien dagen of in de drie weken vergaderd met 12 mensen, van elke politieke partij twee. Zij hebben de heer *Colijn* als nestor van het gezelschap gevraagd het presidium te voeren, hetgeen hij op voortreffelijke en toegewijde wijze heeft gedaan.

Toen de Duitsers de gemeenteraden en de Provinciale Staten hadden afgeschafte en het leidersbeginsel in het gemeentelijk en het provinciaal bestuur gingen toepassen, heeft de heer *Vorrink* zich op het standpunt gesteld: dit kunnen wij niet aanvaarden. Vele leden van het Politiek Convent zijn toen naar hun eigen partijgenoten in het land gegaan om dezen er van te overtuigen, dat zij als wethouder of gedeputeerde niet behoorden te blijven zitten, wanneer de democratische grondslag van hun positie vernietigd was. Als er geen raad meer is, dan is er geen wethouder meer, en als er geen Provinciale Staten meer zijn, dan is er geen gedeputeerde meer. De heer *Vorrink* heeft zich in die dagen de vrijheid veroorloofd een aantal manifesten en circulaires uit te geven, waarin werd gezegd, dat die concessie aan de Duitsers niet mocht worden gedaan en dat de genoemde functies niet moesten worden uitgeoefend, wanneer de Duitsers de democratie vernietigden. In Denemarken heeft men een andere politiek gevolgd en de democratie in stand gehouden. Het schijnt, dat de bezetter speciaal Nederland heeft uitgezocht om de democratie de nek te breken. De politieke partijen hebben dat, voor zover nodig, met kracht tegengegaan.

Er is, naar de heer *Vorrink* gelooft, helaas, geen enkele politieke partij, die niet moet zeggen, dat een deel van haar aanhangers daarop anders heeft gereageerd. Een aantal aanhangers van iedere partij is desondanks blijven zitten, maar dat college van 12 mensen als vertegenwoordigers van de zes grote politieke partijen was daarin eensgezind.

68026 (*Vorrink*)

De heer *Vorrink* herinnert zich, dat er in het Politiek Convent is gesproken over de mogelijkheid tot diep ingrijpende sociale hervormingen te komen, bijv. over de noodzakelijkheid van een minimumloon als grondslag van levensstandaard. Zodanige aangelegenheden zijn bediscussieerd ter oriëntering. Maar toen is toch wel duidelijk geworden, dat het Politiek Convent nog iets meer moest doen dan dit contact te onderhouden, t.w. het concreet voorbereiden van hetgeen er gedaan moest worden, als de dag van de bevrijding was gekomen. Zij hadden aanvankelijk het gevoel, dat dit uitsluitend moest worden gedaan door het politiek contact. Maar van een paar kanten kwam de mededeling, dat men zich er ook elders mee bezighield. Er was bij voorbeeld een heel kleine groep, bestaande uit de heren *Ringers* en *Menten* — de heer *Vorrink* meent, dat de groep inderdaad niet groter was dan deze twee —, die zich van een en ander rekenschap had gegeven; zij werd daarin gesteund door prof. *Scholten* te Amsterdam, die een hele club om zich had verzameld. Aan de discussies in deze laatste groep heeft ook de heer *Wiardi Beckman* nog deelgenomen. Die groep ging uit van de gedachte: wij moeten iets voorbereiden voor de dag van de bevrijding. Dit heeft in het Politiek Convent wel even tot een zekere moeilijkheid aanleiding gegeven, want hier stond men op het standpunt: hiervoor zijn wij toch de aangewezenen en dit moeten wij niet aan zo'n stelletje niet-politiek-geschoolden overlaten. Men had de indruk: deze groepen gaan onder onze politieke duiven schieten! De heren *Schouten* en *Vorrink* hadden van de aanvang het gevoel, dat het niet tactisch zou zijn hen buiten hun plannen te laten. Er was immers een zekere stroming vooringenomen tegenover de politieke partijen, die men — de heer *Vorrink* meent ten onrechte — de schuld gaf van de moeilijkheden der neutraliteitspolitiek, van de slapheden tegenover de N.S.B., van de werkloosheids crisis enz. Er was dus een stroming contra de politieke partijen; deze zat voor een deel ook in de Nederlandsche Unie.

Toen hebben de heren *Ringers* en *Menten* de stelling verdedigd: „Wij ontkennen niet, dat de politieke partijen in de toekomst een taak zullen hebben; daarvan zijn wij overtuigd. Zie ons niet als

lieden, die de politieke partijen willen uitschakelen en een of ander autoritair bewind willen stichten. Maar wij hebben wel het gevoel, dat het verstandig zou zijn, wanneer op de dag van de bevrijding een comité zich tot het Nederlandse volk zou wenden, een comité bestaande uit leden, ten aanzien van wie vaststaat, dat geen hunner een politieke functie in de toekomst verlangt". Zij stonden op het standpunt: die leden moeten zich straks per se niet begeven in het politieke leven, maar zij moeten het vacuum opvullen.

68020 (*Vorrink*)

De heer *Vorrink* herinnert zich, dat er een interessante discussie heeft plaats gehad met zijn vriend *Schouten*, toen *Seyffardt* was doodgeschoten. Londen heeft via de radio min of meer zijn afkeuring daarover uitgesproken en gewaarschuwd, dat men dat toch een minderwaardige strijdmethode vond. De heer *Vorrink* is daarover persoonlijk zeer kwaad geweest. Hij stond op het standpunt, dat zij weliswaar niet het recht hadden, ook niet in de illegale bladen, tot dit soort van executies aan te sporen; anderzijds kon men niet zonder meer zeggen, dat dit als zodanig ongeoorloofd was; in de staat van volkomen rechteloosheid, waarin het Nederlandse volk toen reeds verkeerde, hadden zij eenvoudig het recht te grijpen naar middelen, die in een normale rechtsstaat volstrekt af te keuren zijn en niet te pas komen. De heren *Vorrink* en *Schouten* hebben toen een nota opgesteld, waarin de heer *Vorrink* zijn gezichtspunt ontwikkelde en de heer *Schouten* het zijne. Zij hebben getracht de nota langs micrografische weg naar Engeland te krijgen. De heer *Vorrink* weet niet, of zij Londen ooit heeft bereikt.

68019 (*Vorrink*)
68021—68022 (*Vorrink*)

Het Nationaal Comité was in de loop van 1942 geformeerd. Het Politiek Convent heeft als zodanig nooit een behoorlijke verbinding met Engeland gehad in die zin, dat het contact had met iemand, die over een zender beschikte. De heer *Vorrink* is de enige geweest in het Politiek Convent, die er althans voor uitkwam, dat hij zulke contacten had. Misschien had *Schouten* ze ook, maar dat heeft hij dan goed verborgen gehouden. De heer *Vorrink* is er voor uit gekomen en heeft gezegd: Ik ben steeds bezig contact te krijgen, laten wij geen risico op ons nemen en niet allemaal trachten dat te doen. Omdat hij in allerlei andere zaken van spionage en sabotage zat, kon hij dat klusje er nog wel bij nemen. Dat was het onschuldigste van het hele geval. De heer *Vorrink* heeft gezegd: Bemoeien jullie je niet met het organiseren van het contact met Engeland. Hij wilde, dat het risico zo gering mogelijk zou zijn.

81924 —81925 (*van Walsum*)

De heer *van Walsum* heeft verklaard, dat het vaste punt op elke agenda van de besprekingen van het Politiek Convent was, een bespreking van de huidige situatie, een nagaan van de moeilijkheden, die er waren in het land om te trachten een gemeenschappelijke gedragslijn vast te stellen. Dat was dus de reactie op de actuele situatie. Verder — en dat is natuurlijk later meer op de voorgrond getreden — heeft het Politiek Convent zich ook beziggehouden met de vraag, hoe in de toekomst na de bevrijding het politieke leven en het volksleven in het algemeen zouden moeten worden georganiseerd, terwijl daar tussendoor ook speelde de mogelijkheid van het doorgeven van informaties naar de overkant over de actuele situatie en eventuele toekomstige mogelijkheden. Dat is toegespitst in de beantwoording door het Politiek Convent — in de eerste periode — van een aantal vragen, die toen werden gesteld. Deze nota is gedateerd: zomer/herfst 1942. De heer *van Walsum* kan niet zeggen hoe die lijst tot stand is gekomen. Dat was een van de verdiensten van het Politiek Convent, dat er over de contacten, die men had met de overzijde, geen mededelingen werden gedaan. Die lijst is gegeven aan een van de leden van het Politiek Convent, die niet over de herkomst van de lijst heeft gesproken. De heer *van Walsum* veronderstelt, dat het de heer *Vorrink* is geweest. Dat durft hij echter niet met zekerheid te zeggen. Het lijkt hem wel het waarschijnlijkste, aangezien deze zich ook bijzonder veel moeite heeft gegeven om de beantwoording van deze vragenlijst voor elkaar te krijgen. Aangenomen werd ten aanzien van deze vragenlijst, dat zij bona fide was. Er zijn natuurlijk tal van dingen aan de orde geweest, waaraan zeer werd getwijfeld en waartegen een zeer gereserveerde houding werd aangenomen. Ten aanzien van de vragenlijst werd aangenomen, dat het een stuk was, waarvan het van belang was er een behoorlijk antwoord op te geven. Men nam aan, dat het stuk van de Nederlandse Regering te Londen afkomstig was. De betrouwbaarheid, die aan een zodanig stuk werd toegekend, hing af van de waarde, die degene, die ze inbracht, daaraan hechtte. ¹⁾

81942—81947 (*van Walsum*)

De pogingen tot contact met de overkant zijn niet beperkt gebleven tot bovengenoemde vragenlijst en het antwoord daarop van het najaar van 1942, doch zijn vrij regelmatig geweest. Naar het oordeel van de heer *van Walsum* was het niet altijd evenzeer au sérieux te nemen. Via de Zwitserse weg zijn wel degelijk — voor zover hij weet — informaties doorgegeven. Althans, men heeft gepoogd om dat te doen.

¹⁾ Bijlage 14.

81972—81981 (*van Walsum*)

Hij weet niet wat er van terecht kwam. Er zijn ook bepaalde personen geweest, die hun bemiddeling verleenden om op andere wijze contact tot stand te brengen. Ook daarvan weet de heer *van Walsum* niet wat er van terecht is gekomen. Hij kan alleen wel zeggen, dat er in de kring van de vertegenwoordigers van de politieke partijen een grote mate van ontstemming heerste ten opzichte van de Regering te Londen, omdat men het gevoel had, dat men hen daar rustig liet modderen en men er zich niets van aantrok, wat ze hier probeerden te organiseren of te bespreken. Men heeft getracht aan Londen kenbaar te maken, dat een college als het Politiek Convent, zijnde de vertegenwoordigers van de vroegere politieke partijen, regelmatig besprekingen hield. De heer *van Walsum* weet niet, of dat bericht in Londen is aangekomen, maar hij meent, dat het verzenden van informaties meermalen is geprobeerd. Er is nooit uit Londen een bericht gekomen, waaruit blijken kon, dat men aldaar verbinding met dit Politiek Convent wilde hebben. Dat was juist het punt, dat voor hen van zoveel belang was. Zij wensten een zekere autorisatie te hebben. Zij wensten te weten, of dit van nut werd geacht of dat men het eenvoudig als „Spielerei” beschouwde. In het laatste geval was het voor hen natuurlijk iets gemakkelijker geweest, maar die wetenschap heeft hen nooit bereikt.

De heer *van Walsum* zou zich kunnen voorstellen, dat het te Londen als hoge wijsheid werd beschouwd om de heren hier maar in het onzekere te laten.

In de laatste periode lag het natuurlijk wel weer wat anders, omdat toen het Politiek Convent niet meer het eerst aangewezen lichaam was, omdat het Politiek Convent zelf het Vaderlands Comité had gevormd en weer later de vertrouwensmannen er tussen zijn geschoven. Wat er in die periode aan Londen aan plannen is voorgelegd, is niet meer uitsluitend van het Politiek Convent uitgegaan. In die tijd zijn er ook geen pogingen meer gedaan om rechtstreeks van het Politiek Convent uit berichten naar Londen te zenden. Voor wat de eerste jaren betreft, moet er natuurlijk rekening mede gehouden worden, dat het krijgen van verbinding toen zo oneindig veel moeilijker was dan in de latere tijd. Bovendien heeft de heer *van Walsum* persoonlijk ook nog een enkele maal bezoek gehad van lieden, die beweerden met een boodschap van de overzijde te komen, maar de wijze, waarop dat gebeurde, vond hij van die aard, dat er wel grote voorzichtigheid geboden scheen. De heer *van Walsum* heeft nooit kunnen constateren of het pseudo-agenten, provocateurs of echte agenten waren. Hij neemt aan, dat het in één geval een echte is geweest. De vragen, die werden gesteld, waren dikwijls enigszins wonderlijk, enigszins dilettantisch. Men kon daar niet zo dadelijk mee overweg; het is b.v. niet zo eenvoudig, wanneer men bezoek krijgt, ineens een opgaaf te verstrekken van de volledige outillage in de haven van Rotterdam.

Omtrent het Politiek Convent, aldus de heer *Gerbrandy*, was de Regering wel iets bekend. Wanneer men er kennis van heeft gekregen, weet hij niet precies. De Regering heeft ook vernomen, dat er tegenstellingen bestonden tussen het Politiek Convent en de secretarissen-generaal.

De heer *Gerbrandy* is van mening, dat het grootste deel van de stukken die via de Zwitserse weg¹⁾ uit Nederland naar Londen werden gezonden, de Regering heeft bereikt.

Het is helemaal niet juist, dat er veel meer sprake zou zijn van een éénrichtingverkeer en dat er dus niet veel van Londen uit terugkwam als reactie op hetgeen naar Londen gezonden werd. De heer *Gerbrandy* herinnert zich, dat de heer *Lovink* en hij zich afgetoed hebben met het opstellen en verzenden van antwoorden en dat hij met de heer *van Haersma de With* heeft gewerkt om berichten terug te geven. Het meeste was voor hen een informatiebron.

Alles, wat van de Zwitserse weg A kwam werd ten voeten uit bekeken. Het staat de heer *Gerbrandy* wel voor de geest dat er van Londen uit eens een vragenlijst naar bezet gebied is gestuurd, die is beantwoord door het Politiek Convent. Meer durft de heer *Gerbrandy* er niet over te zeggen.

Naar aanleiding van het uit Londen afkomstige bericht van afkeuring van de liquidatie van *Seyffardt*, deelde de heer *Gerbrandy* mede, dat er een mededeling aan de ambtenaren was uitgegaan op 13 Februari 1943.¹⁾ Daarna kreeg men te Londen bericht van het liquideren van *Seyffardt*, wat op zich zelf met vreugde werd begroet. Maar in Londen was men hierover bezorgd; niet in die zin, dat de dood op zich zelf veroordeeld werd (daarover waren zij het met het grootste deel van het verzet eens), maar om de gevolgen. De Britse Minister-President zei ook eens: Denk er om, dat u bij uw uitzendingen de dingen niet zó zegt, dat de mensen worden aangespoord tot daden, die zij duur moeten bekopen! Daarop is die aanmaning uitgezonden. De heer *Gerbrandy* herinnert zich dat dit is besproken in de kring van degenen, die aan Radio Oranje medewerkten. Herhaaldelijk kwam bij hem de opvatting naar voren: wij moeten voorzichtig zijn

97607—97608 (*Gerbrandy*)

97616—97618 (*Gerbrandy*)

¹⁾ Vgl. het Verslag der commissie, deel 4 A en B, blz. 197 e.v.

97620—97621 (*Gerbrandy*)

97527 (*Gerbrandy*)

¹⁾ Bijlage 15.

97596—97597 (*Gerbrandy*)

met wat wij precies zeggen tegen diegenen in Nederland, die weten, wat daar gebeurt, terwijl wij dat niet volledig kunnen weten. Men kon te Londen ook niet weten in hoeverre deze dingen gevaar meebrachten. Voor dit geval zeide men: „dit moet het Nederlandse volk bezuren! Laten wij zeggen, dat dit onze bedoeling niet is. Het moet niet die kant uit”.

Het is misschien niet zo mooi uitgedrukt, maar het is bedoeld als een eerlijke waarschuwing: „Gij doet op zich zelf wel een goede daad, maar zo loopt gij er in; op dit moment echter zijn de gevolgen voor anderen misschien funest”.

Het gaat meer over de opportuniteit van zo'n daad dan daarover een principiële beschouwing te geven. Er is bij voorbeeld in 1943 een heel debat geweest — dat was omstreeks Mei — over wat men toen aan de bevolking moest zeggen. Het giste hier toen buitengewoon in Nederland. De heer *Gerbrandy* is toen naar *Churchill* gegaan om te vragen, hoe het met de kans op een invasie in 1943 stond. *Churchill* heeft toen geantwoord: Die komt dit jaar niet. Past dus op met wat gij tegen Uw mensen zegt! Dat was puur opportuniteit. Zij zouden zo graag ten spoedigste zeer stimulerende woorden hebben willen spreken, maar onder die omstandigheden heeft de heer *Gerbrandy* gezegd: Dit is praematuur.

98079—98080 (*Albarda*)

Omtrent de afkeuring door Radio Oranje uitgesproken in verband met de liquidatie van *Seyffardt*, heeft de heer *Albarda* medegedeeld, dat men toen van oordeel is geweest, dat de gevolgen van dergelijke daden niet in verhouding zouden staan tot het doel, dat men er mee trachtte te bereiken. Daarenboven waren de Ministers persoonlijk van gevoelen, dat moord voor hen niet een acceptabel middel is. De doeltreffendheid van dit middel werd ook zeer in twijfel getrokken, omdat men vreesde, dat het tot verergering van de terreur van de andere kant zou leiden.

98153 (*van Angeren*)

De heer *van Angeren* herinnert zich niet, dat men contact zocht met de politieke partijen in Nederland, met name met het Politiek Convent; hij stond evenwel naast alles wat Inlichtingendienst was, zodat dergelijke dingen hem volkomen passeerden.

§ 3. De groep-Scholten

83808—83815 (*van Asbeck*)

De heer *van Asbeck* heeft verklaard, dat de z.g. groep-Scholten eigenlijk uit het brein van wijlen dr. *Eykman* is gesproten, de directeur van de A.M.V.J. te Amsterdam. Deze heeft nl. in de zomer van 1940 met een paar mensen gesproken over de noodzaak, dat zich een groep zou vormen om leiding te geven bij de bepaling van de houding van ons volk, in het bijzonder van de Kerken, tegenover de bezetter.

Deze groep zou er zich dan in de tweede plaats alvast over kunnen beraden, hoe Nederland er na de oorlog uit moest zien, wat dan eigenlijk onze geestelijke veronderstellingen moesten zijn. Zij had daarbij een zeer sterke rol voor de Kerk op het oog. Deze groep-Scholten is eigenlijk ook voor een deel voortgekomen uit het vóór de oorlog bestaande tijdschrift „Woord en Wereld”. Wat *Eykman* voor ogen stond, was een sterkere rol van de Kerken en voorlopig een samenbundeling van krachten van het Protestantse deel van onze natie. Hij sloot de Katholieken niet a priori uit, maar hij vond de verdeeldheid in de Protestantse gelederen al groot genoeg om niet te trachten eerst dáár eens tot een gesprek te komen, voordat men er de andere groep nog bij haalde. Hij heeft gezocht naar mensen, die iets representeerden en die bereid waren om op progressieve basis zich te beraden over een vernieuwing van het leven in de Kerk en in de politieke partijen. Toen is hij naar prof. *Scholten* gegaan en hij heeft deze bereid gevonden om die groep te leiden. De leden waren allemaal mensen, die iets achter zich hadden. Dat waren, voor zover de heer *van Asbeck* kon zeggen, de heren *Vorrink*, *Wiardi Beckman*, *van Walsum*, *C. L. Patijn*, *W. H. Fockema Andreae*, *Donner* en prof. *Oranje*.

In Augustus of September 1940 zijn de besprekingen begonnen, die op verschillende plaatsen werden gehouden, in het begin meestal te Amsterdam. De heer *Vorrink* is er heel weinig kunnen komen. De heer *Donner* werd toen al gauw opzij geschoven door de bezetter, dus ook hij is maar een paar maal kunnen komen. In zijn plaats — om ook de mensen uit het antirevolutionnaire verzet er bij te hebben — is de heer *Bruins Slot* gevraagd. In het begin van 1941 heeft men de heer *van Asbeck* met het oog op het koloniale vraagstuk er bij gevraagd en een paar maanden later de heer *van Roijen* voor de buitenlandse vraagstukken. Naar de heer *van Asbeck* meent is in 1942 de heer *Reinink* er bij gekomen, om, als hij zich goed herinnert, een schakel met de kringen van de Nederlandsche Unie te hebben. In 1942 zijn ook de heren *Ph. J. Idenburg*, jhr. *Quarles van Ufford* en, omdat prof. *Scholten* toen werd geïnterneerd in Valkenburg, diens

zoon *mr. G. J. Scholten* er in gehaald. In het begin, dus in de eerste periode, was het werk eigenlijk geheel aan studie gewijd. De groep maakte studie van kiesrecht en de verhouding tussen Staten-Generaal en Regering; zij maakte een studie van het radiobestel en onderwijsvraagstukken, de rol van het Bijbelonderwijs op de openbare school e.d. Daardoor kwam men vanzelf telkens tot de diepere vragen van wat eigenlijk de grondslag is van ons gehele volksleven. Men zou kunnen zeggen, dat deze eerste periode ruim een jaar heeft geduurd.

In de eerste periode onderhield de heer *van Walsum* het contact met het Politiek Convent, waarin hij voor de Christelijk-Historische Unie zat. De heer *van Asbeck* meent, dat zij zich in het najaar van 1941 de vraag hebben gesteld: hoe moet het toch eigenlijk gaan, wanneer de Duitsers hier worden verdreven? Wie zal dan het gezag in handen nemen in de overgangstijd, gesteld, dat de Regering niet dadelijk terug kan komen? Wie zou — hetgeen nog veel belangrijker is — de overgang gaan voorbereiden en wat moet er dan gebeuren? Zo zijn zij toen in de winter van 1941/1942 tot een plan gekomen om een groep van vijftien man te vormen, waaruit vijf zich in het bijzonder zouden bezighouden met de voorbereiding van de maatregelen, die nodig zouden zijn bij de overgang. Zij hadden in die winter 1941/1942 nl. contact gekregen met een andere groep, die zich met dergelijke aangelegenheden bezighield onder leiding van de heren *Ringers* en *Menten*. Die groep van vijftien personen is een enkele keer het Groot-Burgercomité genoemd. Zij heeft eigenlijk niets kunnen doen. Niet alle leden van de groep *Scholten* zaten in de groep van vijftien; want men had juist getracht mensen uit verschillende kringen bijeen te krijgen.

De heer *van Asbeck* gelooft, dat de groep *Scholten* het initiatief heeft genomen tot het comité van vijftien. Hij meent, dat de vijf, die het werk zouden doen, op 1 April 1943 's middags om 6 uur op hetzelfde ogenblik in verschillende plaatsen van het land zijn opgepakt. Toen lag de zaak dus weer ter aarde. Die vijf van het werkomité — dat was het z.g. Nationaal Comité — zijn nooit met de groep van vijftien bijeengekomen. Het is in een spinneweb van besprekingen gegaan. Men vond het veel te gevaarlijk om die groep van vijftien bijeen te halen. Er zijn verschillende vergaderingen geweest, waarbij telkens drie of vier leden aanwezig waren. De groep van vijftien is ook vrij gauw van het toneel verdwenen, want ze was niet te hanteren. Die vijf heren maakten zelf ook deel uit van die groep van vijftien.

De heer *van Walsum* heeft medegedeeld, dat hij altijd deel uitmaakt heeft van het comité *Scholten*; hij is van het moment af, dat prof. *Scholten* werd uitgeschakeld, voorzitter van dit comité geweest.

In de allereerste begintijd zat aanvankelijk ook de heer *Wiardi Beckman* in die groep. Er waren voldoende persoonlijke contacten, zodat men voeling met elkaar kon houden. Later is er nog de groep van *Ringers* en *Menten* bijgekomen. Zodoende was het gemakkelijker om elkaar op de hoogte te houden. De groep *Scholten* heeft een aantal lieden bijeengebracht, die elk op zich zelf ook weer hun aanrakingen met de politieke partijen hadden. De heer *van Walsum* zelf was ook een voorbeeld van een dubbelganger op dit punt. In het algemeen streefde deze groep er naar om die schakeringen uit het volk te vertegenwoordigen, die niet in de eerste plaats politiek waren ingesteld. De groep van *Ringers* en *Menten* vormde weer een ander aspect van de samenleving en het leek hun toen bijzonder dienstig, dat al deze groeperingen, die zich zelf hadden gepresenteerd — andere groeperingen hadden zich natuurlijk ook kunnen presenteren, maar dat is nu eenmaal niet gebeurd — en die uitgingen van het standpunt, dat zij in deze situatie een zekere verantwoordelijkheid hadden, met elkaar tot samenwerking werden gebracht. Bij de samenstelling van de groep *Scholten* is er ook naar gestreefd de verschillende schakeringen van het volksleven daarin te vertegenwoordigen, maar meer naar de geestelijke dan naar de politieke kant.

De heer *Kolfschoten* is op verzoek van dr. *H. van Roijen* getreden tot het comité *Scholten*. De heer *Kolfschoten* was in die tijd de eerste en enige Katholiek in dit comité. Later is, op verzoek van de heer *Kolfschoten*, mr. *A. A. M. Struycken* daar nog bijgekomen.

Dit comité vormde het contact van leidende jongere persoonlijkheden, die zich in geregelde samenkomsten met de problemen van de dag, en van de toekomst niet minder, bezighielden.

§ 4. Nationaal Comité

Over de totstandkoming van het Nationaal Comité verklaart de heer *Schouten*, dat er naast het politiek contactorgaan een groep personen in Nederland was, die regelmatig samenkwam. Dit is altijd genoemd de groep van prof. *Paul Scholten*, die zich met dezelfde zaken bezighield, maar zich ook wel verdiepte in aangelegen-

81982—81984 (*van Walsum*)

94589 (*Kolfschoten*)

85077 (*Schouten*)

heden van de toekomst. Men wist over en weer iets van elkander. Toen heeft iemand van die groep, de heer *Schouten* meent prof. *Scholten* zelf, contact gezocht met een van de personen van het politieke contactorgaan om te spreken over de vraag, of zij niet op de een of andere manier samen verschillende dingen zouden kunnen doen en of men ook verder kon samenwerken. De heer *Schouten* is toen voorlopig aangewezen om intermediair te zijn, want de heren van de groep van prof. *Scholten* kwamen niet in de vergaderingen van het politiek contactorgaan en de heren van het politiek contactorgaan kwamen niet in de vergaderingen van de genoemde groep. De heer *Schouten* heeft toen enige malen een bespreking gehad met prof. *Scholten*. Deze heeft de zaak verder besproken met de mensen van zijn groep en de heer *Schouten* moest telkens de zaken weer bespreken met de mensen van het politieke contactorgaan. Daarin ligt eigenlijk in meerdere of mindere mate de oorsprong van het Nationaal Comité, dat later in het leven is geroepen. Men achtte het niet wenselijk, dat die twee, groep en contactorgaan, zich verenigden, maar men wilde wel in velerlei opzichten komen tot een zekere samenwerking.

De heer *Schouten* kan niet alles in chronologische volgorde meedelen. Er waren allerlei groepen aan het werk. Het was — stel, het ware overigens wenselijk — niet mogelijk met alle in contact te komen. Dan zou ook het gezelschap veel te groot zijn geworden met het oog op de inmiddels ingetreden situatie en verhoudingen. Er is ook een contact ontstaan met ir *Ringers* en de heer *Menten*. De heer *Schouten* kan niet zeggen, dat beiden tot een bepaalde groep behoorden, maar zij hadden zekere besprekingen en zekere plannen. Hij meent, dat het contact tussen het contactorgaan en die twee heren via de heer *Vorrink* is tot stand gekomen. Of de heer *Ringers* òf de heer *Menten* òf beiden hebben zich tot de heer *Vorrink* gewend. Daaruit is voortgevloeid een bespreking, welke de heren *Vorrink* en *Schouten* met die beide heren hebben gehad. Aanvankelijk bestond er een nogal belangrijk verschil van gevoelen, hetgeen verband hield met de positie, welke men innam ten opzichte van de politieke partijen, hetzij de politieke partijen in het algemeen, hetzij eventueel bepaalde politieke partijen in het bijzonder.

In de bezettingstijd is duidelijk aan het licht getreden, dat er mensen in Nederland actief werkzaam waren, die zich niet konden vinden in de bestaande politieke partijen of die op grond van inmiddels veranderde inzichten meenden, dat de politieke partijen verouderd waren en dat er in de plaats daarvan een andere partijformatie en een andere partijgroepering zouden moeten komen. Daaraan was tevens verbonden de opvatting van verschillende personen, dat na de bevrijding de vóóroorlogse politieke partijen en de leidslieden daarvan — wat de personen betreft wellicht met zekere uitzonderingen — op de achtergrond moesten blijven. Die waren in het verleden zo „zwaar belast”, dat het beter was, als zij niet aanstonds naar voren kwamen. In meerdere of mindere mate speelde dit complex van opvattingen ook een zekere rol, niet bij de heer *Ringers*, ook niet bij de heer *Menten*, maar in de besprekingen, welke zij met hen hadden.

Dit gaf in de aanvang enige moeilijkheid. De vraag, of zij tot een nader contact en samenwerking zouden kunnen komen, hield verband met de andere vraag, of men bereid was dit contact tot stand te brengen en samenwerking aan te gaan met de mensen van de politieke partijen.

Op een gegeven moment is men tot overeenstemming gekomen en is besloten, dat moest worden gevormd het Nationaal Comité. Daarin zouden de groep van prof. *Scholten*, alsmede de heren *Ringers* en *Menten* vertegenwoordigd zijn. De besprekingen zijn nogal langdurig en veelvuldig geweest, zowel in de kring van het eigen politieke contactorgaan als in de samensprekingen met prof. *Scholten* en met de heer *Ringers* of de heer *Menten*, of beiden.

Tenslotte is men tot een gemeenschappelijk standpunt gekomen.

Men ging er van uit, dat het Nationaal Comité alleen zou optreden, indien er bij de bevrijding van ons land een vacuum ontstond; het zou dus niet optreden, wanneer er geen vacuum ontstond. Was nl. bij de aanvang der bevrijding van ons land de Regering hier, dan zou uit de aard van de zaak de Regering en niet het Nationaal Comité optreden.

Men realiseerde zich daarbij, dat er eventueel een vacuum van enige uren of van één of twee dagen zou kunnen zijn. Het gestelde was echter het algemene uitgangspunt en daarop hebben allen zich verenigd in die tijd. Het tweede uitgangspunt was, dat, als het Nationaal Comité zou moeten optreden — ingeval dus het vacuum zich voordeed —, dit comité niets zou doen, dat in strijd was met het Nederlandse constitutionele bestel. Men realiseerde zich, dat men eventueel een en ander zou moeten doen, dat formeel niet in overeenstemming zou zijn met Grondwet of andere wetgeving, want dat zou wel niet anders kunnen op zo'n moment. Uitgangspunt bleef echter, dat hetgeen men zou doen, ook al was het formeel niet in overeen-

stemming met Grondwet of andere wetgeving, met geest en strekking van ons gehele constitutionele bestel in overeenstemming moest zijn. Het derde uitgangspunt was, dat, ingeval het Nationaal Comité zou moeten optreden, het in zijn eigen beleid niets zou doen, waardoor het een te vormen kabinet voor de toekomst in een onvrije positie zou plaatsnemen met betrekking tot bepaalde aangelegenheden, welke dan ook. Dat betekende dus: het beleid van het Nationaal Comité mag in die korte tijd, dat het eventueel optreedt, niet anticiperen op de toekomst; het toekomstige beleid moet worden vastgesteld door de Regering in gemeen overleg met de volksvertegenwoordiging; daarom moet het Nationaal Comité zich onthouden van het voeren van een beleid, waardoor dit als het ware in meerdere of mindere mate onmogelijk zou worden gemaakt. Het vierde uitgangspunt was, dat, wanneer de wens daartoe bleek, het Nationaal Comité bereid zou zijn te dienen als adviesorgaan voor de Regering na haar terugkomst, echter onder voorwaarde, dat adviezen met betrekking tot het algemeen staatsrechtelijke en staatkundige beleid alleen zouden kunnen worden gegeven, wanneer men zich daarover in de kring van het Nationaal Comité op genoegzame wijze had kunnen beraden.

85084 (*Schouten*)

85086 (*Schouten*)

In zoverre het mogelijk was, bleef het politieke contactorgaan intact en werkzaam en bleef ook de groep-*Scholten* aan het werk, zoals alle andere groepen. Omdat het Nationaal Comité te groot was om als geheel te vergaderen — het bestond uit 14 à 17 personen —, hebben zij uit dit comité samengesteld een werkcomité, dat zij ook wel eens noemden „moderamen”; dat kwam regelmatig samen. De opzet was, dat het zou bestaan uit vijf personen. Daaraan is later een zesde toegevoegd in verband met het voorbereiden van het herstel van het gezag in provinciale en gemeentebesturen en van hetgeen moest geschieden om te zorgen, dat men over een betrouwbare politie zou beschikken.

85088—85089 (*Schouten*)

De heer *Schouten* weet zeker, dat daarin zaten de heren *Verschuur*, *Vorrink*, *Ringers* en hij zelf, maar hij is er niet absoluut zeker van, of de heer *Menten* er in zat. De zesde was dr. *van Dijk*. In overleg met elkander is dr. *van Dijk* aangewezen voor het leggen van contacten voor het herstel in functie van de Commissarissen der Koningin om, indien de Commissarissen er niet meer waren of indien zij op grond van hun gedrag niet meer in aanmerking kwamen, na te gaan wat er dan diende te geschieden, alsmede voor het herstel in functie van burgemeesters van grote en kleinere gemeenten; voorts voor het voorbereiden van maatregelen om na te gaan of de politie ter plaatse betrouwbaar was en, zo niet, wat er dan moest gebeuren. Dit hele complex heeft de heer *van Dijk* op zich genomen, maar omdat zij daarover voortdurend met elkander spraken, woonde hij praktisch alle vergaderingen van het werkcomité bij en maakte er dus deel van uit. Zo was het in de tijd van de heer *Schouten*.

De heer *Schouten* weet niet meer, of het Nationaal Comité vóór of na zijn eerste arrestatie is opgericht. Hij is 8 Juni 1942 gearresteerd en 8 December teruggekomen. Hij vermoedt: vóór 8 Juni 1942. De eigenlijke oprichtingsvergadering heeft hij zelf, praktisch gesproken, gepresideerd. Hij heeft toen o.a. een discussie gehad met prof. *Schermerhorn* over een bepaald punt. Men had ook te maken met mutaties in de personen. Het comité is erg gehavend op 1 April 1943. Niet alleen zijn toen de leden van het werkcomité, maar ook andere leden gearresteerd.

65131—65136 (*Drees*)

De heer *Drees* heeft verklaard, dat de groepering om prof. *Scholten*, als hij het goed ziet, voor een belangrijk deel een religieuze grondslag had. Tot die groepering behoorden mensen van verschillende religieuze richtingen, die zich principieel stelden ten opzichte van alle kwesties van verzet en de afweer van de geestelijke invloeden van de Duitsers. Het was een comité, dat zich, uitgaande van religieuze beginselen, zonder zich op een bepaalde politieke basis te stellen, ten doel stelde de geestelijke weerstand tegen de Duitsers en het positief wekken van de Nederlandse geest te bevorderen.

De heer *Drees* meent, dat *Wiardi Beckman* bij de groep-*Scholten* betrokken was en dat deze als bekend S.D.A.P.-er ook contact met *Vorrink* had. Zo is tot stand gekomen een samenwerking tussen de politieke partijen en het comité-*Scholten*. Men heeft toen opgericht het Nationaal Comité van 5 personen, waarin zaten drie vertegenwoordigers van de politieke partijen (één Rooms-Katholiek, één antirevolutionnair en één S.D.A.P.-er) en twee personen, niet uit politieke groeperingen afkomstig, nl. de heren *Ringers* en *Menten*. Een grotere organisatie — het Groot-Burgercomité — bevatte 15 man. Hierin waren ook mensen opgenomen van het comité-*Scholten*. Het was de bedoeling, dat het Groot-Burgercomité, dat zich zelf ook wel eens Nationaal Comité noemde, op het ogenblik van de bevrijding een proclamatie zou publiceren, dat het zich ter beschikking zou stellen van de Regering voor alle adviezen, waaraan de Regering onmiddellijk behoefte zou hebben, en dat het zich zou aanvullen met vertegenwoordigers van sociaal-economische organisaties en van het

verzet. Later is die gedachte in andere vorm verwezenlijkt in de Nationale Advies Commissie. Deze combinatie, dus de combinatie van het Politiek Convent en de groep *Scholten* in het Groot-Burgercomité, dat als werkcomité had het Nationaal Comité, was al ongeveer tot stand gekomen op het moment, toen de heer *Drees* uit gevangenschap terugkwam. Daarnaast bleef het Politiek Convent gewoon doorwerken en bijeenkomen, maar het is geleidelijk in betekenis afgenomen. Het is tot het einde toe blijven samenkomen, behalve dat het tot zes personen is ingekrompen, omdat er langzamerhand zo velen gearresteerd waren, dat vervanging bezwaarlijk werd. Maar bovendien was de betekenis, hoewel dit speciale contact tussen de partijen gewenst werd gevonden tot het einde toe, sterk verminderd, want behalve dat men het Vaderlands Comité had, was er in de latere periode ook het College van Vertrouwensmannen. Deze besprekingen waren dus al aan de gang, toen de heer *Drees* terugkwam. Van die ontwikkeling is aan Londen mededeling gedaan. Toen heeft Londen bij name gevraagd of *Wiardi Beckman* wilde overkomen om de Regering over de gehele ontwikkeling in te lichten.

65138 (*Drees*)

Daartoe zijn verschillende pogingen gedaan. De heer *Drees* was van dit plan, hangende de pogingen, op de hoogte, niet van alle bijzonderheden van de pogingen. Deze zaak is nog gecompliceerd, doordat de redacteur van „Het Parool”, *F. Goedhart*, er ook prijs op stelde naar Engeland te gaan en zich heeft aangesloten. Nog een ander heeft zich ook aangesloten. Tenslotte is men op het strand bij een van de vergeefse pogingen gearresteerd. Helaas heeft dat tenslotte tot de dood van *Wiardi Beckman* geleid.

65140 (*Drees*)

65142—65145 (*Drees*)

Gedurende het gehele jaar 1942 tot 1 April 1943 heeft het Groot-Burgercomité met als werkcomité het Nationaal Comité bestaan en hard gewerkt. Het Groot-Burgercomité kwam wel eens bijeen, maar de mogelijkheden om bijeen te komen waren niet zo erg groot. Er zijn wel allerlei contacten geweest. Het eigenlijke werk werd in hoofdzaak gedaan in het Nationaal Comité. Een principiële kwestie was, dat het Nationaal Comité zich op het standpunt stelde, dat het ook groepen was om eventueel, wanneer het beroemde „vacuum” optrad — d.w.z. de periode, waarin de Duitsers weg waren of de macht niet meer uitoefenden en de Regering nog niet in Nederland was —, het gezag uit te oefenen en leiding te geven. Dat was bepaald het standpunt van het Nationaal Comité. Er waren er meer, die dit standpunt innamen, maar het Nationaal Comité meende, dat het een machtiging daartoe had gekregen uit Londen. Dat speelt nog vóór 1 April 1943.

De heer *Drees* had veel aanraking met de heer *Vorrink* en heeft in die tijd ook gehoord, dat de heer *Vorrink* ongeveer Januari 1943 lange telegrammen heeft gestuurd over de politieke toestand in Nederland; hij heeft echter de tekst van het telegram, waarin een uiteenzetting werd gegeven over hetgeen het Nationaal Comité zich voorstelde en waarin machtiging tot optreden wordt gevraagd, niet gezien. Hij weet, dat men heel ernstig bezig was op allerlei punten voorbereidingen te treffen. Dit werk heeft de heer *Drees* met anderen ten dele, voor zover zij er van wisten, later voortgezet. Men was b.v. bezig voor te bereiden: wie kunnen als Commissarissen der Koningin gehandhaafd worden, als zodanig optreden of wie moeten geweerd worden, hoe moet het met de burgemeesters in de grote plaatsen en hoe moet de regeling van de radio-omroep zijn? Ook heeft men b.v. besprekingen met de omroepverenigingen gehad over de radio onmiddellijk na de bevrijding. Later is prof. *Oranje* van de kant van Vertrouwensmannen aangezocht om daarbij leiding te geven. De heer *Drees* heeft zelf ook besprekingen met de omroepverenigingen gehad. Het was de voortzetting van werk, dat plaats had gehad. Het Nationaal Comité gaf inlichtingen over de toestand, zoals het die zag, gaf soms adviezen, hoe men zich te gedragen had, maar bereidde ook voor, wat na de bevrijding zou moeten plaats vinden, gedeeltelijk in de gedachtengang: bepaalde maatregelen nemen wij dan onmiddellijk zelf, menende, dat men die bevoegdheid bij de overgang zou hebben. Men heeft ook bij voorbaat allerlei adviezen gezonden. Helaas is de telegramwisseling gelopen over *van der Waals*, die door *Vorrink* vertrouwd werd, doch alles verraden heeft. Men heeft, volkomen begrijpelijk, *van der Waals* vertrouwd. Hij scheen afdoende bewijzen geleverd te hebben.

65147—65149 (*Drees*)

De heer *Drees* weet niet, wat de Duitsers bij de arrestatie van de leden van het Nationaal Comité en van het Groot-Burgercomité op 1 April 1943 bewogen heeft bij de beslissing wie zij wel of niet zouden arresteren. Inderdaad zijn verschillende leden van het Groot-Burgercomité gearresteerd, ook enkelen, die tegelijk lid waren van het Politiek Convent. De heer *Joekes* is een van degenen, die deel uitmaakten van het Groot-Burgercomité en van het Politiek Convent, die gearresteerd werden, zo ook b.v. prof. *Rutgers* van het Groot-Burgercomité. Er werd een hevige slag geslagen. Het is niet aannemelijk, dat *van der Waals* die namen niet geweten heeft. Of de Duitsers om speciale redenen mensen vrijgelaten hebben, weet de heer *Drees* niet.

94490 (*Ringers*)

Hij weet ook niet, waarom hij zelf vrij gebleven is, want zijn naam is wel genoemd. Hij is speciaal gewaarschuwd. Van die tijd af is hij niet meer normaal thuis geweest.

Dr. ir. *J. A. Ringers* was na het begin van de bezetting aanvankelijk Regeringscommissaris, later algemeen gemachtigde voor de Wederopbouw. Als zodanig reisde hij nogal veel rond, sprak veel mensen en peilde de geest, die in het begin nog slap was, maar die geleidelijk aan beter werd. Op een goede dag, ongeveer einde 1940, heeft zijn vriend *Menten* gezegd: het zal wel niet zo erg lang duren, maar men kan het niet weten; als er nu eens zeer plotseling een ommezwaai komt, en het wordt een bijtjesdag: men gaat moorden en roven, dan kunnen wij dat toch niet goedvinden? De heer *Ringers* heeft toen gezegd, dat hij dat ook niet goedvond en dat zij er iets tegen moesten doen. Zo is hun comité ontstaan. Toen zij daarover samen redeneerden, hebben zij gezegd: wij kunnen met ons tweeën natuurlijk niets uitrichten; wij kunnen alleen iets bereiken, wanneer wij hierbij de aanvoerders van de grote politieke groeperingen betrekken. Redenerende leek het hun het beste om met een grote groep te beginnen, de socialistische partij. De heer *Ringers* moest dus contact krijgen met iemand van die partij en ging daarom naar zijn vriend *Brautigam*, met wie hij te Rotterdam uit anderen hoofde veel te doen had. Hij heeft hem gevraagd, wie van die partij zij moesten hebben. Het antwoord luidde: *Vorrink*. Deze antwoordde, dat hij er wel eens over wilde denken, maar dat hij niet alleen stond, want er was al een Politiek Convent. Hiervan wisten de heren *Ringers* en *Menten* niets. De heer *Ringers* had er wel iets van gemerkt in het college van secretarissen-generaal, waarvan hij de vergaderingen reeds geruime tijd niet meer bijwoonde, nadat de heer *Rost van Tonningen* er in was gekomen.

94496—94500 (*Ringers*)

Hij had vervolgens een bespreking met de heren *Vorrink* en *Schouten* en begreep van de heren, dat zij al een eigen groep hadden, die een enigszins andere instelling had dan die van hem en de heer *Menten*. De heer *Ringers* heeft begrepen, dat het Convent de politieke krachten en de politieke organisaties wenste te behouden. Vervolgens zijn zij bij elkaar gekomen met de heer *Verschuur*; zij waren toen dus met hun vijven; dat werd het Nationaal Comité. Het heeft lang geduurd, voordat zij het zelfs maar een naam konden geven. Er was toen reeds het Burgercomité van 15 personen, maar die 15 leden zijn nooit bijeen geweest. De heer *Ringers* meent, dat er nooit meer dan 13 waren. Er mankeerde namelijk een vertegenwoordiger van de geestelijkheid; zij hadden het oog op mag. *Stokman*, met wie ook wel contact is geweest. Verder hadden zij graag een landbouwdeskundige er bij; zij zijn er niet in geslaagd deze aan te trekken. De groep bestond dus uit vertegenwoordigers van de partijen en uit enkele mensen, van wie men zei, dat zij niet als vertegenwoordigers van een partij zaten. Dat was b.v. het geval met de heer *van Dijk* en de heer *Schermerhorn*; de laatste was geen partijlid.

94506—94507 (*Ringers*)

Na twee of drie vergaderingen hebben zij besloten een uitvoerend comité te vormen; dat waren de oorspronkelijke vijf. De heer *Ringers* was altijd het raakpunt van de contacten, omdat zijn werk hem op vele plaatsen bracht. Hij bracht in het Comité rapport uit over wat hij ervaren had. Men beoogde niet een organisatie te maken, die actief verzet pleegde; men wenste een organisatie te vormen, die tijdens het gezagsvacuum het roer in handen zou nemen in naam der Koningin. Men heeft er lang over gestreden, of gezegd mocht worden: „in naam der Koningin”, als de Koningin dat niet had opgedragen. Het is nooit gelukt contact te krijgen met Engeland.

Men dacht, dat er een periode zou komen van misschien een paar weken, een maand ongeveer, waarin de Duitsers terug zouden trekken en het volk in opstand zou zijn, waardoor de legale regering niet direct met legers van de andere kant zou komen. Men dacht niet aan een invasie hier, maar meende, dat er via Frankrijk iets zou gebeuren. Men kon zich dat toen nog niet zo goed voorstellen. Het Comité meende dus, dat het, tot de Regering ingreep, de leiding in de hand zou moeten nemen. Direct nadat de legale Regering was gekomen, zou het moeten verdwijnen; dat was afgesproken.

Het Nationaal Comité wenste van de Koningin de bevoegdheid te hebben om alles te doen, wat er op dat ogenblik nodig zou zijn. Vandaar dat het, wanneer het dat contact met de Koningin niet zou krijgen, er mee zou ophouden. De heer *Ringers* was daarvan een sterk voorstander, omdat het in zijn ogen duidelijk was, dat het Comité geen bevoegdheden had; die kon de Regering het alleen geven. Men had zich dus voorgesteld, dat het Comité zich in naam van de Koningin tot het volk zou kunnen wenden. Een daartoe strekkend stuk hebben de heren met elkaar opgesteld. De bedoeling was, dat dit zou worden aangeplakt en door de radio zou worden uitgesproken. Men had het ook zo georganiseerd, dat het Comité direct over de radio zou kunnen beschikken. In April 1943 werden de leden van

94510 (*Ringers*)

94521—94523 (*Menten*)

het Comité gearresteerd, allemaal tegelijk, doch onafhankelijk van elkaar. De heer *Ringers* zat al dagen in de gevangenis, voordat hij wist, dat zijn collega's daar ook zaten.

De oorzaak van het ontstaan van de z.g. groep *Ringers-Menten* is geweest, aldus verklaarde mr. *E. E. Menten*, dat hij een opdracht had gekregen uit Londen; dat was in Augustus 1940, vrij gauw dus na de bezetting. Die opdracht hield in hier een spionnagedienst te organiseren, een zender. De opdracht was aan de heer *Menten* gegeven via de heer *van Hamel*, die in Augustus hier was gekomen. Hij had nogal veel te doen gehad met Prins *Bernhard* en ook had hij indertijd de Prinses goed gekend. Zodoende had men te Londen aan de heer *Menten* gedacht, ook als bankier, want het moest worden gefinancierd. In het najaar is de heer *van Hamel* gevangen genomen en de heer *Menten* begon te begrijpen — hij begreep het wel direct, maar toen zag hij het toch duidelijker voor zich —, dat er grote gevaren aan waren verbonden, vooral aan het financieren; de heer *Menten* is toen naar zijn vriend *Ringers* gegaan en heeft gezegd: „Ik heb dit niet gedaan uit jeugdige overmoed, op eigen initiatief; ik had er beslist niet aan gedacht op mijn leeftijd, maar ik heb gehoorzaamd aan een bevel uit Londen om dit te doen. Gaat mij nu wat overkomen, dan moet gij zorgen, dat iemand weet, hoe het gedaan is, want men kan zo gemakkelijk vergeten, dat ik dat heb gedaan op bevel uit Londen en niet op eigen initiatief.”

Daardoor is de heer *Menten* eigenlijk met de heer *Ringers* in contact gekomen. Tegenover hem heeft de heer *Menten* alle punten aangesneden, waarmede ieder zich op dat moment bezighield. De heer *Ringers* zei toen tegen hem, dat hij wel contacten had, en noemde de naam van de heer *Brautigam* te Rotterdam. Zij voelden toen, dat hier en daar de mensen de koppen bij elkaar staken; de Ordedienst werd toen juist door de Duitsers opperold. Er was toen niets. Zij zijn via de heer *Brautigam* in contact gekomen met de heren *Schouten* en *Vorrink*. Zij waren toen dus met vier man; er was toen een betere grondslag gekomen, omdat zij de politieke partijen achter zich hadden; de heren *Ringers* en *Menten* hadden zelf immers geen tien mensen achter zich. De anderen hadden echter grote groepen achter zich en dat gaf hun recht van praten. Daarna is de heer *Verschuur* er bij gehaald. Er is uitbreiding gekomen met de heren *de Zwaan*, *Joekes*, enz.; die mensen zaten al in andere verbanden. Er was voorts het verband-*Paul Scholten*; er waren verschillende losse contacten; het is dus zo gegroeid. Uiteindelijk is de heer *Menten* voor een andere zaak gevangen genomen; toen hij al in Haaren zat, hebben de Duitsers hem „nog eens” gevangen genomen.

Het doel, een gezag in het land voor te bereiden voor het geval de oorlog abrupt zou eindigen, was einde 1942 vrijwel bereikt. Door de vele gevangennemingen en deportaties moest de organisatie echter steeds bijgewerkt worden. Dat was ook de reden, dat oud-minister *van Dijk*, die er niet direct bij hoorde, werd gevraagd er bij te komen. Hij is bij alle vergaderingen tegenwoordig geweest, omdat hij het inzicht had in wat er mogelijk was op dit gebied. Zij bouwden toen op de overblijfselen van de Ordedienst. Het verzetswerk, dus in meer engere zin, zoals de verschillende verzetsgroepen hebben gedaan, lag uiteraard niet op de weg van het Comité. Er is zelfs een moment geweest, dat men dacht: we zullen ons bekendmaken aan de Duitsers. Dat hebben zij toch maar niet gedaan.

De groepen, waarop het Nationaal Comité steunde, waren zeer verstoord op de Ordedienst, omdat die door hen heen had gewerkt. Zij hadden de politieke groeperingen bij elkaar gehouden en de Ordedienst kwam er recht doorheen en maakte zijn organisatie.

94525—94526 (*Menten*)

De heer *Menten* was met het comité in de aanvang van mening, dat, wanneer er een vacuum zou komen na de bevrijding, het comité zich tot het Nederlandse volk zou richten. Het comité had ook al een proclamatie opgesteld. Dat was het sluitstuk van alles. Men had de bevoegdheden niet uitgestippeld. Het was zuiver de bedoeling, dat er geen chaos zou komen. Dat was eigenlijk hun enige grondwet, hun leidraad: geen chaos. Hoe dat zou lopen en hoe zich dat verder zou ontwikkelen, wisten zij niet.

94537—94538 (*Menten*)

Het contact met Londen is nooit van enige betekenis geweest. Wat men er van hoorde, was zo onduidelijk, dat men er niets aan had. Vandaar, dat het comité zich ook zo ijverig met *van der Waals* heeft onderhouden. Toen die kwam, was dat „the God sent”.

94544 (*Menten*)

De commissie beschikt over het volgende na de bevrijding opge-
maakte rapport van de hand van de heren *Menten* en *Ringers* over
het ontstaan van het z.g. Groot-Burgercomité en het Nationaal Comité:

Na het wegvallen van de Orde Dienst en na het doorlopen van de Unie en Driemanschap, bleven in bezet Nederland achter zeer vele brokstukken dier organisaties, wier mond wel gesnoerd was, maar die daarom toch nog wel spreken wilden en ook spraken. Men voelde en

wist wel, dat er enkele spionage-groeperingen bezig waren, dat de vroegere politieke partijen hun verband in stand hielden, maar de schokken, die het Nederlandse volk voortdurend te verdragen kreeg, lieten niet na een zekere geestelijke ontreddeering te weeg te brengen. Daarbij kwam, dat wat het volk te zien kreeg van de meer officiële leiding, allermintst vertrouwen inboezemend was. De bezetting ziende als een onafwendbaar feit, gingen de gedachten uit naar het ogenblik van eindigen dier bezetting. Wat zou er dan gebeuren? Welke elementen zouden dat ogenblik benutten om van de chaos gebruik te maken? De vraag, wanneer dat ogenblik zoude komen, kon buiten berekening blijven. Hóe de oorlog zou eindigen, stond voor de meesten wel vast. Wanneer en onder welke omstandigheden, was geheel onzeker.

Zeker was, dat de ordelijke elementen op dat ogenblik niet onvoorbereid mochten zijn. Op dat ogenblik moest er leiding zijn, terwijl het ook zeker was, dat velen en velerlei combinaties zich op dat chaotische ogenblik als leiders van het Nederlandse volk zouden presenteren. Zowel betrouwbaren als onbetrouwbaren. Aan wie dan de leiding te laten? Aan diegenen, die het grootste deel van het Nederlandse volk achter zich zouden kunnen rekenen. En dat waren zeker de vooraanstaande figuren uit de vroegere politieke partijen en enkele anderen.

Zo zochten en vonden elkaar dan in de zomer en najaar 1941 de volgende personen.

De heren *Schouten* en *Vorrink*, beiden met een hechte greep op hun partij, hadden reeds langer contact gezocht en gevonden. De heren *Ringers* en *Menten* waren ook reeds geruime tijd in overleg. De eerste verantwoordelijk door zijn vooraanstaande positie in de Wederopbouw, de tweede reeds sedert Augustus 1940 werkzaam met een opdracht van de Regering te Londen. Hierbij voegde zich de heer *Verschuur*.

Vaststond, dat deze besprekingen niet door de bezetters goedgekeurd zouden worden. Geheimhouding was dus geboden. Najaar en winter 1941—1942 werden de besprekingen gehouden in het kantoor van Heldring & Pierson te Den Haag. Later op zeer uiteenlopende andere plaatsen: Boaz Bank te Rotterdam, op de Koninginnegracht 52 (*Ringers*), te Warmond (*Menten*), op verschillende plaatsen te Utrecht (*Verschuur*).

Deze besprekingen waren in den beginne van algemene aard. Gepeild werd de toestand van het Nederlandse volk. Wat goed was, wat twijfelachtig, wat slecht was. Hoe moest het College van Secretarissen-Generaal beoordeeld worden? Hoe het afglijden in het Jodenvraagstuk?

Over de vraag of het nodig was voor dit Burgercomité, zoals de naam in den beginne was, een sanctie van de Nederlandse Regering te verkrijgen, waren de meningen verdeeld. Hoewel dit niet absoluut noodzakelijk werd geacht, werden toch pogingen in het werk gesteld verbinding met Londen te verkrijgen. Dit lukte via het Prinses Beatrix Lyceum in Zwitserland, doch heeft toen geen verdere resultaten gehad. Ook al omdat deze verbinding met Zwitserland weldra ophield.

Een tweede punt was de spreiding van dit Comité. Het was duidelijk, dat meerdere groeperingen — zowel politiek als anderszins — zich met soortgelijke vraagstukken bezighielden. Omstreeks Nieuwjaar 1942 kwamen dan ook de volgende personen in Den Haag tezamen in de consistoriekamer van de Gereformeerde Gemeente tegenover het Gebouw van Kunsten en Wetenschappen: *Schouten*, *Vorrink*, *Ringers*, *Verschuur*, *Menten*, *Barge*, *Joekes*, *Schermerhorn*, *Paul Scholten*, *de Zwaan*, *van Dijk*, *de Boer*.

In deze vergadering heerste de — gerechtvaardigde — overtuiging, dat men het overgrote deel van het Nederlandse volk vertegenwoordigde. Er waren stemmen, die meenden, dat het nodig zou zijn een bepaalde figuur van formaat en algemene bekendheid aan het hoofd der beweging te stellen. Niet alleen omdat zo een algemeen aanvaardbare figuur niet zo maar gevonden kon worden, maar ook omdat de noodzakelijkheid niet werd ingezien, werd deze gedachte niet verder gevolgd.

Afgesproken werd, dat het gehele Comité een geheel zoude vormen, dat zo nu en dan zoude samenkomen, doch dat de voorbereiding van bepaalde zaken door een uitvoerende Commissie zoude geschieden, t.w. de heren *Schouten*, *Vorrink*, *Verschuur*, *Ringers* en *Menten*. De twee laatsten vertegenwoordigden reeds in het oorspronkelijke Comité het niet politiek georiënteerde deel der Nederlandse samenleving.

Het grote Comité kwam in de loop van 1942 nog tweemaal tezamen ten huize van prof. *Schermerhorn* te Delft. De gijzeling werd weer met vernieuwde kracht aangevat.

Enkelen, waaronder prof. *Schermerhorn*, verdwenen naar St. Michiels Gestel, alwaar onder de beschutting van een vrije beslotenheid weldra intense politieke en sociale gedachtenwisselingen plaats vonden en zelfs vorm kregen.

De kleine Commissie van uitvoering ging intussen ijverig door met

zijn werk, t.w. de voorbereiding van een goed verloop van de oorlogse periode. Zowel wat betreft de eerste dagen als wat betreft de eerste maanden.

Een belangrijk punt hierbij was contacten te verkrijgen met de overal nog min of meer hangen gebleven O.D.-organisaties. Daar de leiders hiervan meestal stamden uit het leger, trad tot de kleine Commissie toe de heer *van Dijk*, oud-minister van Defensie, wie het door hard werken gelukte op meerdere plaatsen van direct belang, o.m. de grote steden, verbindingen met personen te krijgen, die in staat zouden zijn orde en rust te bewaren in de eerste chaos. Dat het een chaos zoude zijn, was makkelijk te voorzien, hoe en wanneer was niet te voorspellen. Werd er niet gedacht aan een plotselinge vrede, achter de schermen voorbereid? Werd er niet gedacht aan een duur van vele jaren? Zeker was alleen de systematische ontreding van de Nederlandse samenleving, die weer systematisch in zijn oude vorm zoude teruggebracht moeten worden. Werden er op andere plaatsen reeds ver strekkende, mooie plannen voor een betere toekomst besproken en er min of meer vorm aan gegeven, de kleine Commissie bepaalde zich tot de voorbereiding van het noodzakelijke. Dit noodzakelijke bestond in een geregeld peilen van de weerstandskracht in het volk. Aan de ene kant was deze weerstand ondergronds groeiende, aan de andere kant werkte de houding van het college van secretarissen-generaal berustend.

De vraag was dus eerst: moet de kleine Commissie zich als representatief vertegenwoordiger van het volk bekend maken en met secretarissen-generaal gaan overleggen? Per slot van rekening werd dit — zelfs wanneer men slechts aan een enkele secretaris-generaal dacht — te gevaarlijk bevonden. De officiële Nederlandse autoriteiten, die nog met de Duitse samenwerkten, waren, hoe goed zij het misschien bedoelden, toch reeds, naar de mening van de kleine Commissie, te zeer het juiste doel kwijt, wat aanvaardbaar en wat niet aanvaardbaar was. Zij waren niet meer geschikt om samen te werken met die, gelukkig nog talrijke elementen, die het verzet, de verontwaardiging en de hoop niet hadden opgegeven.

De kleine Commissie dorst niet de stap aan *Ringers*, die voor dit contact in aanmerking kwam en ook bereid was, hiertoe opdracht te geven. Het was te gevaarlijk.

Was er misschien aan de afbraak van het bestuursapparaat weinig te doen, de reactie van onze officiële vertegenwoordigers was zeer weinig voorbeeldgevend, weerstandwekkend. Het aanblijven op posten werd te veel met drogredenen verdedigd. Drogredenen van het verstand, waar slechts het gevoel en de eer op eenvoudiger wijze de juiste richting konden aangeven. Denken we aan de moord op de 5 gijzelaars en hoe de reactie daarop was van de Nederlandse Hoge Raad. Het verstand gaf de drogreden aan, dat deze daarbuiten stond, het gevoel eiste terugtreden. Waarom gebeurde dat in de andere bezette landen, zoals in België in 1914—1918, wel? Denken we aan de Jodendeportatie. Was niet elk zogenaamd „halt” toeroepen aan de Duitsers, waarop de Secretarissen-Generaal prat meenden te mogen gaan, niet eerder een waarschuwing om dit deporteren langs lijnen van geleidelijkheid, zonder te grote weerstanden op te roepen, te doen geschieden? Hoe was de reactie op de algemene bestuurs-dislocatie?

Al deze onderwerpen werden besproken. In vele gevallen werd langs omwegen getracht invloed uit te oefenen, leiding te geven.

Het eigenlijke werk, een organisatie te scheppen, die op het tijdstip, dat de bevrijding zoude naderen, de druk der bezetting zou verflauwen en de chaos zou dreigen, de leiding zou kunnen nemen, ging met kracht door. In de meeste grote steden waren contacten gelegd met absoluut betrouwbare elementen, uit overheidsdienst of politiedienst, die ieder voor zich weer organisatorisch te werk gingen. In de winter 1942—'43 kon gezegd worden, dat een apparaat was geschapen, waarop in de uren van chaos gebouwd zou kunnen worden. Alleen, dat apparaat was aan bijna dagelijkse verandering onderhevig. Immers waren onze personen uit de aard der zaak geen stilzitters; steeds verdwenen zij naar Duitsland of naar de gevangenis. Volledige aandacht bleef geboden.

Moest het daadwerkelijke orde-handhaven in een te verwachten chaos hoofdzaak blijven, toch werden tevens voorbereid die maatregelen, die het wetgevend apparaat weer op gang moesten brengen. Het lid van de kleine Commissie, de heer *Verschuur*, stelde een rapport op. Ook prof. *Paul Scholten*, die weer in verbinding stond met een groep van Groningse juristen, hield zich met dit vraagstuk bezig.

Intussen werd de band met hen, die in St. Michiels Gestel zaten, losser. St. Michiels Gestel onderging het samenleven met velen, die in Driemanschap-verband werkzaam waren geweest, terwijl in het Burgercomité nog niet was uitgevaagd de herinnering aan de onzekere en gevaarlijke houding van het Driemanschap ten opzichte van de bezetter. Het feit, dat de leden van het Driemanschap tijdig

gewezen waren door meerdere beproefde partijleiders op de gevaren van hun optreden, was nog vers in het geheugen.

Intussen liep het jaar 1942 ten einde, zonder dat een deugdelijk contact met Londen was tot stand gekomen. Begin 1943 was eindelijk een schijnbaar betrouwbaar contact gevonden en wel via *Anton van der Waals*. De contrôleproeven slaagden. Op 12 Januari 1943 werd *Menten* gevangen genomen. Gaf dit een ogenblik verwarring, weldra bleek dit niets met het Burgercomité te maken te hebben.

De vijf overblijvenden zetten hun werk voort. Het werd echter als een groot bezwaar gevoeld, dat er aanwijzingen waren, dat er meer groepen voor hetzelfde doel werkzaam waren. Omstreeks die tijd kwam uit de Oranjesender de hoopgevende verklaring, dat het nog maar een korte spanne tijds zou duren voor de bevrijding een feit zou zijn.

Was er nu niet gevaar, dat *verschillende* groepen tegelijk zich zouden aanmelden als de officiële vertegenwoordigers van H.M.'s Regering? Om dit te voorkomen scheen er maar één weg: contact zoeken met H.M. en het Kabinet te Londen. Vele voorzichtige pogingen werden gedaan. Eindelijk bood zich de jonge *de Beaufort* aan om microfoto's met een schets onzer werkzaamheden via Zwitserland naar Londen over te brengen. Zijn poging mislukte te Brussel. Hij zag kans de microfoto's te doen verdwijnen, maar na zijn vlucht uit Brussel kwam de dappere jonge man te Amsterdam tijdens een vervolging jammerlijk om het leven.

Nadien kwam *Ringers* met het voorstel om *J. E. van Tijen* met hetzelfde werk te belasten. Hij had langs een weg, aan notaris *ter Horst* uit Utrecht bekend, een kans om naar Engeland te komen. Dat bleek echter niet te gaan. Maar een nieuwe mogelijkheid scheen zich voor te doen. *Vorrink* had een (naar hij meende veilig) contact gekregen met een uit Engeland als parachutist aangevoerde boodschapper onzer Regering, die zeide *Anton de Wilde* te heten. *Vorrink* stelde voor om deze *de Wilde* in het Comité van Vijf toe te laten. Dat werd echter geweigerd omdat *Anton de Wilde* beweerde de uitvinder van de Z-motor te zijn. Daar de fabriek van Thomassen te de Steeg contact had gehad met de werkelijke uitvinder van die motor, *Hulsebos*, die nimmer naar Engeland was uitgeweken, moest getwijfeld worden aan de oprechtheid van *Anton de Wilde*, wiens wonderlijke avonturen ook al deden twijfelen aan zijn betrouwbaarheid. Niettemin hield *Vorrink* vol, dat *de Wilde* wel een vertegenwoordiger der Regering te Londen was en hij zou dit bewijzen door *de Wilde* te verzoeken per Oranjesender uit Londen een zinsnede te laten voorlezen uit een vroeger door *Vorrink* (en alleen aan diens bekenden) gezonden brief aan *Sluizer*, die te Londen werkte. Inderdaad geschiedde dit vier dagen later. Men bedenke daarbij, dat het Comité niets afwist van het later bekend geworden Englandspeel.

Van Tijen had inmiddels ook al contact gekregen met *de Wilde*. Hem werden mondelinge instructies mede gegeven. Zij bereikten Londen nimmer, daar *van Tijen* op weg naar Schardam bij Hoorn, waar hij volgens *de Wilde* per vliegtuig zou worden afgehaald, te Zaandam op het station werd gevangen genomen.

Op 1 April 1943 viel de slag en werd het kleine Comité met tientallen anderen gevangen genomen. Vier van de vijf zijn teruggekomen; *Menten* was reeds vroeger uit Haaren losgelaten. Alleen *Verschuur* heeft de tol betaald en zijn leven voor de goede zaak verloren. In hem verloor de R.K. Staatspartij een eminente, voorzichtige en betrouwbare staatsman, die het vaderland node heeft moeten missen.

Vóór April echter hadden de leden reeds plaatsvervangers gezocht. *Vorrink*, die steeds zwervende was, verzocht *Ringers* zich voor hem tot de heer *Drees* te wenden, die de vervanging aanvaardde. Hoe het Burgercomité daarna tot het Vaderlands Comité werd gevormd, dat de grondgedachte van het Burgercomité uiteindelijk in daden omzette, is elders vermeld, maar was aan het oorspronkelijke Burgercomité uiteraard niet bekend."

De heer *Vorrink* heeft het volgende verklaard met betrekking tot de oprichting van het Nationaal Comité.¹⁾

Op voorstel van de heer *Verschuur* had men tevoren uitgemaakt over welke onderwerpen men zogenaamd zou spreken, als men overvallen zou worden, onderwerpen, die nooit aan de orde kwamen, zoals de bedrijfsorganisatie en dergelijke. De heren *Schouten* en *Vorrink* hebben gefungeerd als verbindingsmannen tussen de heren *Ringers* en *Menten* enerzijds en prof. *Scholten* en de zijnen anderzijds. Daaruit is voortgekomen de stichting van het eerste Nationaal Comité. Dat is voor het eerst volledig bijeen geweest ten huize van prof. *Schermerhorn* te Delft. Dat comité is toen zijn werkzaamheden begonnen en heeft zeer actief alles er op gezet om verbinding met Engeland te krijgen. De heer *Vorrink* heeft daarom *van der Waals* volgepompt en hem met talloze rapporten uitgerust, omdat zij verschrikkelijk graag wilden, dat men in Engeland zou weten, wat er

¹⁾ Deze passages heeft de commissie reeds eerder gepubliceerd in deel 4 A en B van haar Verslag (blz. 668 en 669).

68025 (*Vorrink*)

68030 (*Vorrink*)

68034—68035 (*Vorrink*)

aan de hand was. Het comité heeft verbindingen onderhouden met de Commissarissen der Koningin, met de burgemeesters van de grote steden — voor zover betrouwbaar — en ook met hoofdcommissarissen van politie in de grote steden. Op die manier hebben zij getracht een en ander te organiseren, totdat het op 1 April 1943, toen zij allen werden gearresteerd, spaak liep.

Menten werkte via Zwitserland waarlangs een bericht is gegaan over het bestaan van het Nationaal Comité. De heer *Vorrink* herinnert zich, dat zij een keer bij *Menten* thuis te Warmond waren, en schuilnamen bedachten ten behoeve van de leden van de Ministeraad te Londen, zodat iedereen daar de samenstelling wel kon reconstrueren. Hij heeft nooit van de twee verbindingen tegelijk gebruik gemaakt. Het is jammer, maar hij maakte er een beginsel van, dat hij zich nooit inliet met twee groepen tegelijk. Hij heeft het toegejuicht, dat *Menten* het heeft gedaan en er in is geslaagd, maar hij heeft het niet gedaan. De enige weg, die de heer *Vorrink* wel heeft gebruikt, was die over Delfzijl. Hierin zat de heer *Beelaerts van Blokland*.

68041—68042 (*Vorrink*)

De heer *Vorrink* heeft medegedeeld, dat naar zijn overtuiging er in de telegramwisseling tussen het Nationaal Comité en de Regering te Londen ook sprake geweest is van een vraag, of eerstgenoemd comité geautoriseerd zou kunnen worden tot het verrichten van een bepaalde functie op het moment van de bevrijding; naar zijn overtuiging is er op deze vraag ook een antwoord gekomen.

De heer *Vorrink* meent zich zeer nadrukkelijk te herinneren, dat men zei: wij zijn geautoriseerd, maar toch met het gevoel: wij hebben de O.D. nog niet helemaal de nek omgedraaid. Een zekere mentale reserve was er toch aanwezig. Men moet niet vergeten: men was nog in April 1943 en toen moest er nog heel wat gebeuren. Zij hebben in zekere zin het pionierswerk moeten verrichten.

Het onderstaande rapport werd op 1 November 1942 door het Nationaal Comité naar Londen gezonden:

Aan de Nederlandse Regering te Londen.

Er heeft zich gevormd een Nationaal Comité, bestaande uit mannen, die in brede kring vertrouwen genoten en nog geacht kunnen worden te genieten. Zowel uit de politieke beweging als uit andere levenskringen voortgekomen, meent dit Comité aanspraak te mogen maken, als het uit roeping in de moeilijkste omstandigheden optreden zal, op erkenning door alle Vaderlandse elementen der bevolking.

Aan dit Comité hebben personen uit de Nederlandsche Unie geen deel. Immers stelt het zich op het standpunt, dat, al wordt geen veroordeling over de bedoeling en de instelling der Nederlandsche Unie uitgesproken, deze beweging haar bestaansredenen heeft verloren bij het einde der bezetting, zelfs al ware zij reeds niet, gelijk het geval is, door de bezetting opgeheven.

Practisch bleek het aanbevelenswaardig uit het Nationaal Comité een vijftal mannen te kiezen, genaamd *Convent*. In gewone omstandigheden reeds, is beraadslaging over bijzonderheden van te treffen maatregelen bezwaarlijk bij een groot getal, in casu een vijftiental; destemee gold het in de bezettingstijd, waarin het contact zoveel te moeilijker was. Duidelijke afspraak is nochtans, dat het Convent zich niet uit het N.C. zal losmaken, nog minder zich er boven verheffen. Zoveel als slechts enigszins mogelijk zal zijn, zal alle optreden door het N.C. geschieden en tenminste in naam daarvan.

Als doel is gesteld de waarneming, zo nodig en mogelijk van het gezag op het tijdstip, dat de feitelijke macht van de bezetter zal opgehouden hebben en nog niet de wettige overheid der Nederlandse Regering het gezag zal hebben in de hand genomen.

In weinige uren of dagen, waarop men het oog heeft, zou in geval van anarchie onherstelbare schade kunnen worden geleden, door wanorde en onbeheerste daden, schade zowel in moreel als in stoffelijk opzicht.

Bij deze doelstelling onthoudt het Comité zich van alle hemoeing tegenover de bezettende macht. A fortiori vermijdt het alle illegale actie.

Besluiten en maatregelen, te nemen in de korte overgangstijd moeten tot het strikt noodzakelijke beperkt blijven.

Vooraf worde alles vermeden, waarmee men op de bevoegdheid en het te voeren beleid der wettige regering prejudiciëren zoude.

In deze tijd reeds is het Comité noodzakelijk, omdat niet alles wat op het bedoelde tijdstip nodig is, kan worden geïmproviseerd. Voorbereiding door onderzoek en overleg is nodig. Daar komt bij, dat de roeping gevoeld wordt ook het tijdvak onmiddellijk volgend op het herstel der wettige overheid, in de voorbereiding te betrekken. Niet alsof het Comité in dat tijdvak daden zou willen stellen op eigen verantwoordelijkheid, doch wel moet het zich gereed houden om als de wettige regering dit zal begeren, advies te geven over de door haar voor haar eigen verantwoordelijkheid te nemen besluiten.

Dat deze voorbereiding noodzakelijk is volgt uit de overtuiging van het Comité, dat de Regering, buitenslands als zij vertoeft, de toestand welke zich heeft gevormd, met name de geestesgesteldheid der bevolking, haar behoeften en begeerten, de ontwikkeling der rechtsorde, van het sociale en economische leven, niet heeft kunnen volgen en de noden dus niet vermag te peilen. Afgezien nog van de omstandigheden, dat de door de regering te nemen maatregelen veel tijd van voorbereiding zouden vergen op een moment, dat krachtadig en zonder dralen gehandeld moet worden.

Voor de dubbele doelstelling:

a. maatregelen te nemen gedurende het interregnum;

b. voorbereiding van het te geven advies aan de wettige regering, zal het volledig Nationaal Comité optreden.

Zoals door iedereen en naar men aanneemt ook door de regering wordt gevoeld, moet het interregnum zo kort mogelijk duren. Zelfs wordt, nu de verbinding verkregen is, daarop ook bij de regering aangedrongen.

De regering kan de erkenning langs radiowegen op het juiste tijdstip, niet te vroeg en niet te laat, bekend maken, of, reeds eerder door de erkenning neer te leggen in een document, dat door of namens het comité op het dienende ogenblik zal worden gebruikt. Beide methoden kunnen ook samengaan.

Om de rechtstoestand bij het intreden van het interregnum te beoordelen is nodig te weten, wat er is van de staat van beleg. Deze staat is afgekondigd over het gehele gebied des lands op 19 April 1940. Er heeft niet plaats gevonden de, als alles regelmatig gaat, vereiste bekrachtiging bij de wet. Niettemin bestaat de staat van beleg, zonder twijfel. Immers de wet behoeft slechts te bekrachtigen, wat bestaat. Om tot het oordeel te komen, of de staat van beleg heeft opgehouden, zal men allereerst en allermeeft moeten vragen: Is het Koninklijk Besluit, het normale middel tot opheffing van de staat van beleg, verschenen? Neen.

Welnu, zou men kunnen zeggen, dan bestaat hij nog. Intussen is er een toestand ingetreden, welke bij onze wet niet is voorzien: de bezetting van ons gebied. Raadpleegt men het volkenrecht, dan mag wel als vaststaand worden aangenomen, dat alle buitengewone bevoegdheden door de bezetter worden uitgeoefend. Ook de centrale wetgevende bevoegdheden.

„Worden uitgeoefend”. Dat zegt niets omtrent de bron, waaruit de bevoegdheden ontstaan. Alle rechten, b.v. uit eigendomsrecht voort-spruitende, kunnen door een ander worden uitgeoefend, terwijl het eigendomsrecht blijft bestaan, om weer ten volle te gaan gelden, als alle uitoefening door een ander ophoudt.

Zo kan men blijven aannemen, dat de staat van beleg nog bestaat, zij het latent.

Men kan nog een ander bezwaar inbrengen tegen de stelling, dat de staat van beleg (in beginsel) nog bestaat. Men kan zeggen, dat de staat van beleg niet denkbaar is zonder het instrument, dat de buitengewone bevoegdheden dragen moet, namelijk het leger.

Welnu het leger heeft opgehouden te bestaan, tenminste is het in gevangenschap, zodat het in elk geval de bevoegdheden niet kan bezitten. Ergo, zo zou men kunnen concluderen, kan ook de staat van beleg niet bestaan. Intussen is duidelijk, dat dit geen argument is tegen een slechts in beginsel bestaande, sluimerende of latente staat van beleg. Zodat men moet blijven aannemen, dat de staat van beleg in latente vorm bestaat. Dit laatste is de mening van het Nationaal Comité. Duidelijk is echter wel, dat, waar het instrument voor het uitoefenen der bijzondere bevoegdheden (nl. het leger), bij de aanvang van het interregnum niet aanwezig zal zijn, door een bijzondere maatregel liefst door de regering of min of meer uitdrukkelijk namens Haar moet worden voorzien in dit gemis. Gewenst, zo niet noodzakelijk, zal zijn, dat een burgerlijk gezag de buitengewone bevoegdheden uitoefent tot nadere voorziening getroffen zal zijn. Denkt men zich deze moeilijkheden in, dan blijkt het te meer gewenst, dat zo spoedig mogelijk een regeringsgemachtigde present zij, of dat het comité bij voorbaat gemachtigd worde. Reeds bezit het comité de zekerheid, dat het door de regering wordt erkend, hetgeen de verwachting wettigt, dat te zijner tijd een schriftelijke machtiging zal kunnen worden verkregen en gebruikt.

In verband met de staat van beleg en de strafbaarheid voor misdrijven tegen de staat gedurende de bezettingstijd bedreven, doen zich nog enige kwesties voor. Om de strafbaarheid dier delicten te beoordelen heeft men te raadplegen het Militaire Strafwetboek.

Het Militaire Strafwetboek is van 1903, *Stb.* III, gewijzigd in 1911, *Stb.* 5, en 1921, *Stb.* 841 (Invoeringswet). Het is in werking getreden (*Stb.* 315 van 1922) op 1 Januari 1923. De gewijzigde tekst is te vinden in *Stb.* 1352 van 1921.

Het regelt de delicten van *militaire* aard en ook de kring der personen, die onder de militaire rechter vallen. Men lette voor dit

laatste met name ook op art. 66: „hij die” (in elk strafbedreigend artikel dezer wet) is alleen de aan de rechtsmacht van de militaire rechter onderworpen persoon.

Van belang is daarbij art. 45:

„Indien een misdrijf, waarop bij het gemeene recht levenslange gevangenisstraf is gesteld, gepleegd is in tijd van oorlog door een aan de militaire rechtsmacht onderworpen persoon en de rechter oordeelt, dat de veiligheid van den Staat de toepassing van de doodstraf eischt, kan de schuldige tot die straf worden veroordeeld.”

Dus zijn er drie elementen nodig:

- a. dat het gemene strafrecht voor het feit levenslange gevangenisstraf kent;
- b. dat het feit gepleegd is in tijd van oorlog;
- c. dat de betrokkene aan de militaire rechtsmacht was onderworpen.

Dit laatste nu vloeit voor de niet-militair voort uit art. 78 van de Invoeringswet 1921, *St.* 41, bepalende, dat voorzoveel hij niet reeds van elders bevoegd is, de militaire rechter kennis neemt o.a.:

„van de misdrijven *door wie ook begaan* in een *in staat van beleg* verklaard gedeelte van het grondgebied des Rijks, voorzover die misdrijven zijn omschreven in een der titels I en II van het Wetboek van Strafrecht of in het Wetboek van Militair Strafrecht.”

De staat van beleg — zij het niet door een besluit van de Staten-Generaal bevestigd — geldt op 14 Mei 1940 voor het gehele grondgebied (*St.* 183, 1940). Zolang hij bestaat, eventueel in latente vorm, worden dus alle genoemde misdrijven, in Nederland begaan, en bedoeld in art. 78, door het Militair Strafrecht bestreken.

De vraag is dan verder — art. 45 van het Militair Strafwetboek en art. 78 Invoeringswet — of het feit gepleegd is in tijd van oorlog.

Men kan vragen of wij na de capitulatie in staat van oorlog zijn geweest. Hiermee is bedoeld een *feitelijke* staat, niet een rechtstoestand, m.a.w. de feitelijke toestand van het in oorlog zijn. Die toestand wordt in het Wetboek van Militair Strafrecht niet gedefinieerd (art. 71/2). Het breidt slechts die toestand door wetsduiding uit. Men kan stellen, dat bezetting en capitulatie van het leger geen einde hebben gemaakt aan de oorlog zelf.

Nog zou de vraag kunnen worden gesteld, of de betrokkene nog kan worden geacht te vallen onder de militaire rechtsmacht als het feit gepleegd wordt na 19 Maart 1941, de datum waarop bij verordening onze Krijgsraden en het Hoog Militair Gerechtshof werden opgeheven. Of zelfs na 20 October 1940, welke datum in art. 2 der laatstbedoelde verordening wordt aangenomen als het einde van het militair regime.

Afgezien van meer algemene rechtsvragen, welke daarbij te pas komen, is in het bijzonder te wijzen op het feit, dat er nog een militaire rechter is overgebleven n.l. de gewone rechter, met name die te 's-Gravenhage (versterkt met twee militairen).

Aldus neemt het Comité voor de bedoelde delicten de verzwaarde strafmaat aan.

Ernstiger waren ook berichten, houdende, dat de door de regering benoemde en thans nog in functie zijnde secretarissen-generaal een door hen te voeren bewind aangewezen achten. Ook al zouden zij nog vóór het eind der bezetting worden afgezet, dan nog (of misschien nog meer) moet met deze opvatting der heren worden rekening gehouden.

Immers het zich melden en onmiddellijk door de diensten erkend worden van vroegere, door de bezetter ontslagen, functionarissen zal een methode blijken, welke over het algemeen uit een nationaal oogpunt aanbeveling verdient. Het nationaal comité is van oordeel, dat deze functionarissen zelf dienden te begrijpen, dat zij zozeer aan allerlei anti-Nederlandse daden van de bezetter hebben deel gehad, dat bescheiden heengaan en zich ter beschikking stellen van een voorlopig bewind en van de Regering voor hen de enig mogelijke houding is. Van vertrouwen des volks in hun persoon, nodig voor een voorlopig bewind, kan geen sprake zijn. Tegen hun eventueel pogen zal moeten worden ingegaan.

Nu echter de erkenning reeds verkregen is, en schriftelijke machtiging niet uitgesloten, is er alle aanleiding het vraagstuk met meer gerustheid te beoordelen.

Met betrekking tot de secretarissen-generaal zal een der eerste daden van het Nationaal-Comité moeten zijn hen zonder uitzondering met tijdelijk verlof te zenden. Daarmede zal geen veroordeling worden uitgesproken, op onderzoek van hun beleid in een sfeer van recht hebben zij aanspraak. Maar ook moet harerzijds de bevolking zulk een onderzoek eisen.

Aan welk der departementen (voorzover nog feitelijk bestaande) zal een ander tijdelijk met de leiding moeten worden belast. Nu wel aan:

Justitie;	Koloniën;
Binnenlandse Zaken;	Handel, Nijverheid en Scheepvaart;
Onderwijs;	Sociale Zaken;
Financiën;	Defensie;
Waterstaat;	Buitenlandse Zaken.

Allereerst zal nodig zijn, dat de orde wordt gehandhaafd.

Daartoe is het noodzakelijk middel, dat aan alles voorafgaat de constituering van het Nationaal Comité en de voorstelling daarvan aan de Natie door een proclamatie.

Aan tweeërlei weg is voor deze proclamatie gedacht. Wat vroeger de heraut deed, zal thans de Radio bij voorkeur moeten doen met haar stem, welke die van stentor in draagkracht overtreft. Daarnaast is aanplakking van de proclamatie en publicatie in de pers gewenst. Reeds werd in het nationaal comité door keuze uit drie ontwerpen een tekst vastgesteld. Er is sindsdien zoveel veranderd, dat de tekst noodzakelijk moet worden omgewerkt. Dit kan het best aan de auteur zelf worden gevraagd, onder opgave van wat naar de mening van het Comité veranderd moet worden. Men zal ook daarna steeds bedacht moeten wezen op de noodzakelijkheid van revisie der proclamatie, tot op het laatste ogenblik. Daartoe moet het convent bevoegdheid bezitten. In de proclamatie spreekt het Nationaal Comité tot de natie. Het kan zich in de proclamatie zelf eerst voorstellen. Een andere methode is zich zeer summier te doen aankondigen, daarop de proclamatie uit te spreken, vervolgens door omroepen of door een der leden een meer uitgewerkte voorstelling van het comité te doen plaats hebben zo, dat de veelzijdigheid van het comité en zijn recht op vertrouwen en volgzzaamheid in het volste licht wordt geplaatst.

Doel der proclamatie is allereerst de verandering van zaken en het intreden van de vrijheid bewust te maken. In hoeverre de geleden ongerechtigheden als achtergrond moeten worden geschetst, is een vraag. Volgen dan de aansporingen. Deze zijn allermeest op het handhaven van orde gericht. Door wanorde wordt onherstelbare schade aangericht.

Zou zij moordpartij op grote schaal meebrengen, dan werd onze geschiedenis bezoedeld, door de werking van het wraakmotief in plaats van het rechtsmotief, door de excessen en door de verwarring, waarbij ook onschuldige slachtoffers zouden vallen. Eigen richting (bijltjesdag) moet worden ontraden, vooral door toezegging van snel en streng recht, doch recht.

Of de landverraders over de grens moeten worden gewerkt voor zover zij niet reeds derwaarts zijn gevlucht, is de vraag. Men zou aldus kweken een roerige wrokvolle, stokende groep in het buitenland, welke in omstandigheden later een ramp zou worden! Wil men recht, zij het snel recht, dan moeten allen, die aan landverraad hebben deelgenomen, worden gevat en op nader aan te geven plaatsen worden verzameld. Onze Regering zal aldus in staat zijn de rechtsvervolging te verrichten en zij wordt op die wijze niet voor een fait accompli gesteld.

Orde en nog eens orde zal voor de overgang nodig zijn. Het is ondoenlijk geacht voor te bereiden de vorming van een ordedienst, welke over het gehele land bij wijze van een politie-corps of van een militie zou gereed staan. Regelmatige opbouw in rangen, stelselmatige verdeling over het gehele land eisen een werkzaamheid, welke thans niet kan plaats vinden. Dit ideaal los latende moet men met iets meer bereikbaars volstaan.

Er is overwogen, dat het feit der openbaarmaking van een voorlopig bewind onmiddellijk alom goed gezinde elementen zal aantrekken. Daarbij is de gedachte geweest, dat blijkens de ervaring reeds in tal van plaatsen voorbereidende ordening onder deze goedwillende elementen is gebracht, zodat aan het voorlopig bewind hulp toevalt, welke waarde heeft voor de ordehandhaving. Vervolgens moet datgene, wat nagenoeg op elke plaats mogelijk is, op een aantal plaatsen, in een aantal gemeenten, verzekerd worden. In een twintigtal der belangrijkste plaatsen wordt afgesproken met de man, die het burgemeesterlijk gezag zal moeten uitoefenen, wie de politietak met hem zal dragen; voorts hoe de ordehandhaving ter plaatse is voor te bereiden, zodat om het plaatselijk gezag en als hulp der politie alle goedgezinden zich zullen scharen. Buiten verband met burgemeester en politie moet er van ordehandhaving geen sprake zijn. Wat er aan voorbereidende arbeid nodig is, teneinde in de bedoelde gemeenten de handhaving der orde aldus te verzekeren, is als bijzondere taak toegewezen aan de man, die, tevoren buiten het convent staande, zich reeds had laten vinden en nu als nummer drie (nieuw) in de plaats is getreden van nummer 3 van het convent, die door vrijheidsberoving niet meer deelneemt aan het werk.

Onmiddellijke voorziening eist, gelijk reeds bleek uit de veronderstelling van het gebruik der (of een deel der) zendinstallatie, de radio. Bij overleg dienaangaande is aan de dag gekomen dat aan-

sluiting mogelijk is bij veel wat „van onderen op” is geschied. Daaraan moet leiding gegeven worden, meest in deze vorm, dat men reeds nu op de hoogte is van wat er aan nationale groepsvorming bestaat onder het personeel der Radio-omroepen. Voorts ook, dat men leiding kan geven aan hetgeen voorbereid wordt. Hier en daar moet ook besnoeid worden. Zo bleek bij de eigenmachtige actie reeds een streven tot zo snel mogelijk herstel van de vroegere omroeporganisaties. Deze instelling der groepen moest als niet direct nationaal gecorrigeerd worden. Contact is gelegd met een instantie, welke aan het welslagen der pogingen kan bijdragen. Met de voorbereiding ten deze is meer speciaal belast No. 5 (van het convent).

Er moet naar de mening van het convent in de overgangsdagen geen sprake zijn van verschillende radio-omroepen. Wel echter van een nationale omroep. Deze alleen moet voorlopig in feite werken. Zonder dat groepering der luisteraars volgens hun verschillende idealen in de toekomst wordt afgesneden. Terwijl dit wordt bekendgemaakt, wordt de eenheid der radio voorshands gehandhaafd. Er wordt namens het Nationaal Comité een leider van het radio-bedrijf aangesteld.

Zo spoedig mogelijk na de proclamatie worden sprekers in de boezem van het Nationaal Comité en ook anderen in staat gesteld het Nederlandse volk, ieder op zijn wijze toe te spreken, met het doel het geluk in de nieuwe toestand meer bewust te maken, de eenheid te versterken en de goede wil op te wekken.

Als losse aansporing over de radio is aan te bevelen, dat men zoveel mogelijk moet medewerken schriften en brieven van de beweging, die ons land verried, in handen te krijgen.

Reeds om die reden geen vernielingen en vooral geen brandstichtingen. Dit zou ook maar verarming betekenen. Telkens weer moeten kleinere mededelingen, verzoeken, aansporingen worden gelanceerd en herhaald. Tot de orde en vreugde zal bijdragen het onmiddellijk verruimen van de voedselvoorziening. Aangezien voorraden van buiten toegevoegd gaan worden, kunnen de teugels wat worden gevierd. Veel zal afhangen van de binnenlandse vervoergelegenheid, welke waarschijnlijk uiterst beperkt zal zijn. Sommige delen des lands zullen wellicht alle aandacht eisen om niet gebrek te lijden. Voor zover echter groter gebruik kan worden toegestaan van bepaalde artikelen, zal dit, liefst door de radio, moeten worden bekendgemaakt. Voorop moet daarbij gesteld worden, dat het distributiestelsel als geheel gehandhaafd blijft en dat overtreding strafbaar blijft. Nauwkeurig wordt dan aangegeven welke verruimingen toegestaan worden b.v.: op dezelfde bon dubbele hoeveelheid verstrekken of al reeds nieuwe bon geldig te stellen. Daar ongetwijfeld de leiders der distributie daaromtrent hun denkbeelden gereed hebben, is het voldoende haar op het laatst pas in te schakelen.

Wat de pers betreft zal ingrijpen onvermijdelijk zijn. Geschiedt het niet, dan verschijnen van dezelfde pers, die nog pas de meest serviele couranten leverden, laaiend patriottische bladen. Daarin steekt het bezwaar, dat de commerciële overweging, welke tot serviliteit leidde, zich alsdan beloond zal zien door onmiddellijk op de publieke opinie te kunnen omschakelen. Naast de beloning, gelegen in het hervinden van een groot debiet, zou dan staan de straf van de bladen, welke opgeheven zijn, hun outillage kwijt zijn en daarom niet kunnen verschijnen.

Zij kunnen aldus zelf nog na de ommekeer de gevolgen dragen van de oneerlijke concurrentie. Om die ontwikkeling te keren, wordt aanbevolen de inrichting van een eenheidscourant, welke onmiddellijk verschijnt onder leiding van een groep eerbare journalisten. Weldra wordt mogelijk gemaakt, dat de eenheidscourant in afzonderlijke op-lagen wordt gedrukt, waarbij een of twee kolommen voor de bediening van de speciale lezerskring beschikbaar worden gesteld. Rondom de eenheidscourant kunnen de abonné-groepen der verschillende richtingen zich dan weer vormen om aldus de overgang naar een normale ontwikkeling der dagbladpers te verkrijgen. Wat er aan de voorbereiding nodig is, wordt speciaal door het lid nummer 5 van het convent verricht.

Er is nog een reden om zich in den beginne met de pers bezig te houden. Extremistische bewegingen zouden bij de gisting der geesten een gevaarlijke rol kunnen spelen. Dat moet worden voorkomen door de beschikking over pers en papiervoorraden aanvankelijk in centraal geregelde banen te leiden.

Wat met de verschillende ondernemingen, die winst hebben gemaakt door zich al te karakterloos te conformeren, geschieden moet, is een vraag, die niet slechts speelt op persgebied maar in het gehele economische leven.

Er zal door de Regering kloek opgetreden moeten worden; het beste zal zijn een commissie met wijde volmachten aan het werk te zetten, welk aan de hand van enige richtlijnen alle onvaderlandse voordelen terug neemt ten bate des lands. Wat aldus verkregen wordt,

moet op bescheiden wijze deels gebruikt worden om schade en leed, om wille des lands gedragen, te lenigen. Wegens de veelvoudigheid waarin de onguere winst gemaakt is, kan slechts een commissie elk geval toetsen aan normen van fatsoen. Dit werk moet snel afgewerkt worden. Alles wat aan liquidatie nodig zal zijn, zal zeer snel afgedaan moeten worden, daar het herbeginnen van normaal nationaal leven eerst mogelijk is, na het definitief afsluiten van oud zeer. Zakelijk en vlug zij het parool.

Liquidatie van ongewenste ambtelijke elementen moet ook zo snel mogelijk verlopen.

Er wordt met recht geponereerd, dat alle benoemingen tijdens de bezetting volgens volkenrecht slechts „voorzieningen” zijn, m.a.w. dat zulke benoemingen ophouden te werken bij het einde der bezetting.

Wat tijdens de bezetting is benoemd, kan aan redelijke eisen van vaderlands fatsoen voldoen of niet. Beide groepen moeten geacht worden slechts voorlopig te zijn benoemd. Zij kunnen ten allen tijde worden ontslagen. Voor een goed deel zullen verraderlijke elementen zich niet meer melden, terwijl de goede elementen, welke uit het betreffende ambt werden gestoten, onmiddellijk zullen opkomen en worden aanvaard. Overigens is de te volgen methode aldus: Voor de belangrijke posten als hoofden van departementen, burgemeesters van gemeenten, leden van provinciale besturen, hoofden van belangrijke diensten (als PTT, Rijkverzekeringsbank, arbeidsinspectie enz.) worden te voren lijsten van te benoemen personen aangelegd. Dezen zijn bevoegd in hun diensten personen voorlopig te handhaven en bevoegd tot ontslaan op grond van vaderlandse overwegingen. Deze maatregelen kunnen later door de Regering worden bekrachtigd.

Wat de financiën betreft moet het volgende stel maatregelen worden genomen, teneinde afvloeiing van waarde te voorkomen en een paniek zowel op de geldmarkt als in het handelsverkeer te voorkomen:

1. het verkeer met het buitenland moet geheel worden stopgezet, anders zal het onmogelijk blijken het financiële verkeer in de hand te houden. Het deviezeninstituut blijft in werking, de deviezen-noodmaatregel wordt hersteld.

2. De beurs wordt gesloten; alle financiële transacties worden verboden.

3. N.S.B. of Duits-georiënteerde banken worden gesloten onder beheer gesteld en daadwerkelijk bezet.

4. De tijdens de bezetting ingetrokken munten (dubbeltjes enz.) worden hersteld; de zinken munten en bonnen worden uitdrukkelijk gehandhaafd.

5. Alle bankbiljetten boven vijftig gulden worden buiten koers gesteld. Deze biljetten zullen ingeleverd moeten worden. Zware strafbepalingen tegen knoeierijen met of hulpverlening aan N.S.B. of Duitsers e.a.

6. Registratie van alle effecten in Nederlands bezit. Dit bezit in drieën te verdelen:

- a. N.S.B. of Duits of analoog bezit;

- b. Twijfelgevallen;

- c. Nederlands bezit.

7. Bankenmoratorium wordt hersteld.

8. Voorlopig handhaving van alle fiscale wetten en verordeningen uitgevaardigd tijdens bezetting, onder mededeling, dat zo spoedig mogelijk maatregelen zullen worden beraamd om bepaalde onbillikheden weg te nemen.

Enige bij uitstek bevoegde personen hebben deze maatregelen in technisch opzicht uitgewerkt. Met hen staat het convent in contact.

Door de bezettende macht is diep ingegrepen in de rechtsorde van ons land. Hoe de overgang van bezettingsrecht naar eigen Nederlands recht dient te worden gemaakt is het voorwerp geweest van studie, in meer dan één wetenschappelijke kring. Met genoegen nam het convent kennis van de resultaten der gemaakte studie.

Aan de hand daarvan heeft het Convent een regeling getroffen van praktische aard, welke niet meer op de bevoegdheden van de Regering vooruitloopt dan noodzakelijk is.

Enkele weken later werd onderstaande boodschap naar Londen geseind:

Bern B. 486

Volgende belangrijke boodschap van Groot-Comité stop zender van Amsterdam niet meer betrouwbaar geoordeeld en moet als volgt veranderen: al-fred el wes spanish english dictionary 1916 met cijfer in volgorde 620 9143587 stop verzoeke bericht van ontvangst door Oranje Radio des morgens als volgt: „8100 begrepen” stop ten slotte dringt comité aan op schriftelijke bevestiging van Regering om leiding in handen te nemen als het nodig is stop dit laatste in geen

geval door Radio bekend geven stop wellicht heb ik gelegenheid bevestiging door te geven indien andere wijze onmogelijk stop

16-12-'42.

Hierop is door Min. Pres. geseind op 18 Dec. 1942 No. 499.

Referte eerste deel Uw 486 zender van Amsterdam en aangehaalde Code onbekend stop Regering in hoge mate verontrust door verschillende gegevens in laatste weken, die er op wijzen dat op een of andere wijze berichten en instructies naar Nederland worden gezonden die zogenaamd van Ned. Regering afkomstig zijn stop Regering heeft nog geen antwoord ontvangen poging contact met Groot-Comité en O.D. stop Verzoeken zeer dringend poging aanwenden beide organisaties te doen waarschuwen stop Hier bestaat ernstige vrees voor Gestapo truc of onbevoegde handeling

De commissie heeft voorts de beschikking over onderstaand telegram:

LONDON,
13th March 1943.

The following messages have been received, by us, from the same source as those addressed to Her Majesty the Queen.

This is a continuation of our message of the 5th March.

„we kunnen geen leiding verwachten van unikringen omdat deze met de Duitsers samen gaan stop bevolking wil samenwerking staatslieden en niet politici die tegenover de vijand loyaal (delociaal) stop een samenwerking zoals deze bestaat reeds als nationaal comité welk vraagt afgevaardigde te sturen onafhankelijk komst van (ridnaaf) Londen stop Londens antw na ontvangst nieuws nat com aan burgercomité in december via Zwitserland was welwillend stop nat com vraagt om een schriftelijke volmacht Ned Reg en verzoekt bericht of reg bij val vijand in Ned tegenwoordig denkt te zijn en of zij het comité niet wenselijk of overbodig acht stop hoofden van nat comité zijn Koos Vorrink minister Velschuuren Schouten Rotterdam minister van Dijk Iringerk bankier Menten stop zestien personen werken onder dit comité en zo nodig kunnen wij de namen deze mensen ook opgeven”.

De persoonlijke boodschap van H.M. de Koningin voor het Nationaal Comité heeft het Nationaal Comité echter niet ontvangen, want er staat op het origineel een aantekening in potlood: niet doorgegaan wegens arrestaties in het Nationaal Comité. Dit concept moet dus van begin April 1943 zijn; het luidde als volgt:

Ministerie van Oorlog	Londen W. 1.
B.I.	Upper Feilde House
(Netherlands Ministry of War)	71 Park Street
(I.D.)	Tel.-Mayfair 5016/5017.

*Persoonlijke boodschap van Hare Majesteit de Koningin
voor het
Nationaal Comité*

Hare Majesteit dankt voor telegram en nam kennis van rapport N.C. 1 B, waarvan 3900 woorden ontvangen en vernam met instemming vorming Nationaal Comité.

Acht verder samenbrengen en samengaan van alle goede Nederlanders wenselijk en oordeelt zo breed mogelijke organisatie nodig, die voorbereidt nodige maatregelen bij bevrijding en ter voorkoming chaos.

Neemt aan grondslag aanwezig, waarop U samenwerkt met O.D. en andere organisaties. Indien niet opgaaf redenen verzocht.

Hare Majesteit heeft voor het overbruggen van de overgang ten tijde der bevrijding de volgende oplossing in voorlopige overweging:

Het tegenwoordig kabinet wordt vervangen door een klein overgangs- of noodkabinet, zo mogelijk hoofdzakelijk bestaande uit personen in Nederland, zulks in afwachting optreden nieuw definitief kabinet, waartoe Koningin, die zodra mogelijk naar Nederland wil komen alsdan opdracht zal geven.

Hare Majesteit, die elke gedachte aan dictatuur en bewind secretarissen-generaal verwerpt en zo spoedig mogelijk terugkeer normale toestanden beoogt, zal na Uwe nadere voorlichting bijtijds dit noodkabinet benoemen en proclamatie uitvaardigen, waarin deze benoeming, alsmede die van Opperbevelhebber, afkondiging staat van beleg en regeling vervanging van alle onbetrouwbaren, snelle berechting landverraders, oproep tot eendrachtige samenwerking, Godsvrede, aansporing tot rustig doorwerken, voorziening voedselnood, aankondiging grondwetsherziening en spoedige terugkeer tot constitutionele toestand in afwachting waarvan niet angstvallig dient

vastgehouden aan bevrijding belemmerende oude bepalingen. Mededeling Uwerzijds gevraagd indien in ontwikkelde denkbeelden iets niet op toestand past.

Voor aansluiting maatregelen hier voorbereid en maatregelen in Nederland voorbereid en voor aansluiting zittend-kabinet aan noodkabinet wordt hier het nodige beraamd. Suggesties Uwerzijds welkom.

Grote discretie en voorzichtigheid aanbevolen in geval verzending persoon.

Antwoord aan Koningin te richten.

79191 (*Menten*)

De heer *Menten* heeft niet meer meegemaakt, dat er van Engeland uit nog bericht is gekomen over de vraag van het Nationaal Comité om geautoriseerd te worden. Er is wel — naar hij meent — een soort autorisatie geweest. Zij hebben nog wel gecamoufleerde berichten uitgestuurd, die toch niet in Londen zijn begrepen. De heer *Ringers* had eens een telegram in elkaar gezet, dat is meegegeven. Daar is echter van Londen uit nooit op gereageerd.

De heer *Schouten* verklaarde met betrekking tot het contact met de overzijde¹⁾, dat er eens iemand bij hem gekomen is, die van Londen was gekomen en hier per parachute was gedaald. Dat was de heer *de Jonge*. De heer *Schouten* heeft het *de Jonge* moeilijk gemaakt, niet omdat hij reden had hem bepaald te wantrouwen. Hij wist echter, wat er op dat gebied gebeurde. Hij zeide toen: u zult mij eerst stringent moeten bewijzen, dat u uit Londen komt en dat foto'tje, dat u hebt, met wat er op staat, vind ik geen stringent bewijs.

Op een avond kwam de heer *de Jonge* ineens bij hem. Hij kende de man niet; hij kende wel de naam. Zij konden echter die avond in hun gesprek niet zover komen, dat hij zeide: blijf vannacht maar bij mij, logeer hier. Hij dacht: je hebt te weinig zekerheid; hij moet nu maar zien, waar hij terechtkomt. De heer *Schouten* heeft met hem afgesproken, dat hij op een bepaalde dag en een bepaald uur terug zou komen. Toen is hij geweest en heeft de heer *Schouten* tenslotte tegen hem gezegd: „Ik geloof, dat ik nu kan aannemen, dat gij de man zijt, voor wie gij u uitgeeft; wij moeten over enige dingen nog eens praten, maar dat kan nu niet meer”. Hij heeft toen weer een datum met hem afgesproken. Daarna is de heer *Schouten* gearresteerd. De heer *de Jonge* is dus tweemaal bij hem geweest. Hij zeide: U maakt het mij erg moeilijk. De heer *Schouten* antwoordde: Wat zoudt u in mijn plaats doen? Het is niet alleen voor mij zelf, ik kan er ook anderen aan wagen. De heer *Schouten* heeft op grond van zijn ervaringen, welke op dat punt nogal talrijk waren met allerlei mensen, gezegd: wees toch uiterst voorzichtig. De heer *Schouten* gelooft, dat er nog eens contact is geweest met de overkant, maar dat zou hij niet meer zeker kunnen zeggen. Het was eigenlijk nog geen contact met de overkant. Dat zou het pas worden, wanneer hij naar de overkant bepaalde dingen zou kunnen doorkrijgen, welke aan het juiste adres zouden terechtkomen. Er is zoveel verongelukt van hetgeen men wegstuurde via betrouwbare mensen, mede omdat het niet ter plaatse kwam, waar het had moeten komen. Als een Engelsman het in handen kreeg, wist dikwijls niemand wat er mee gebeurde, niet omdat die Engelsman onbetrouwbaar was, maar omdat hij het aan zijn chef voorlegde en deze het moment afwachtte, waarop hij het urgent achtte om het door te geven. Dat was alles even moeilijk. De heer *Schouten* kan hieraan toevoegen, dat, als de heer *Vorrink* het contact, dat hij had, voldoende betrouwbaar achtte — dat moest hij op basis van zijn verantwoordelijkheid uitmaken —, hij door middel daarvan een mededeling over het Nationaal Comité kon doen en tevens het verzoek aan de Regering kon worden gedaan, of zij bereid was te verklaren, dat zij — indien zich het geval voordeed, waarin het Nationaal Comité actief zou moeten optreden — dat comité daarvoor in de een of andere vorm wilde erkennen.

Het Nationaal Comité heeft als zodanig in de tijd van de heer *Schouten* nooit een officieel bescheid uit Londen gehad. Hij gelooft, dat in die tijd het meeste van hetgeen verzonden is, verloren is gegaan. Maar het Nationaal Comité als zodanig trad in die dingen niet op. Had iemand een contact en achtte hij dat betrouwbaar, dan kon hij daarvan gebruik maken, maar daar bleef het Nationaal Comité als zodanig buiten. Dat was een maatregel van voorzichtigheid. Stel, dat iemand wat weg kon krijgen, dan moest het in één hand zijn. Voor zover zijn herinnering strekt, is er vóór zijn arrestatie van 1 April 1943 niets gebeurd, waardoor zij de positieve zekerheid hadden, dat berichten van hen te Londen doorgekomen waren en daarop een positief antwoord was gegeven. Er heeft wel eens iemand gezegd: het is te Londen bekend geworden en het is goed, maar daar nam de heer *Schouten* nooit genoegen mee, want dan wist men nog in geen enkel opzicht over hoeveel schijven het gelopen had en wat er van het oorspronkelijke antwoord terecht was gekomen. Hij heeft altijd gezegd: wij moeten proberen te bereiken, dat de Regering de

85092—85098 (*Schouten*)

¹⁾ Vgl. het Verslag der commissie, deel 4 A en B, blz. 329.

48787—48805 (*H. G. de Jonge*)

volledige samenstelling en de doelstelling van ons comité kent en dat zij haar fiat geeft op hetgeen wij menen in het gestelde geval te moeten doen. Maar vóór 1 April 1943 is er, naar zijn herinnering, nooit een antwoord verkregen, waardoor dat positief vaststond. Hij meent zich nog te herinneren, dat zij in de laatste vergadering van het moderamen of werkcomité, welke hij heeft kunnen bijwonen, over dit punt hebben gesproken en dat toen de verwachting was, dat via het contact, dat de heer *Vorrink* had, het nu wel terecht zou komen.

De heer *H. G. de Jonge* werd in de nacht van 11 op 12 Maart 1943 in Nederland gedropt als agent van het Bureau Inlichtingen met een tweeledige opdracht: contact zoeken met het Nationaal Comité en een inlichtingendienst organiseren. Wanneer het contact met de heer *Schouten* het contact met het Nationaal Comité is geweest, dan is de heer *de Jonge* van mening, dat hij er in geslaagd is contact met dit Nationaal Comité te krijgen. Dat moet dan gebeurd zijn vóór 1 April 1943, dus vrijwel onmiddellijk na zijn aankomst. Men had te Londen geen bepaalde namen genoemd of een bepaald adres, dat hij moest opzoeken. Men had het vermoeden uitgesproken, als de heer *de Jonge* zich goed herinnert, dat de heer *Schouten* wel een van de mensen zou zijn. Het is vrij logisch, dat de naam *Schouten* genoemd is, omdat de heer *de Jonge* van dezelfde richting als de heer *Schouten* is. Het is dus waarschijnlijk, dat men hem eerst de naam *Schouten* genoemd heeft in plaats van de heer *Vorrink*. De heer *Schouten* kende enigszins zijn familie. De heer *de Jonge* kon dus, wanneer hij bij hem kwam, wel aannemelijk maken, dat hij betrouwbaar was. Dat was voor hem ook een risico. Men was niet exact in die opdracht; de heer *de Jonge* kan zich de geschreven opdracht niet meer herinneren. Hij had een microfoto van een door prof. *Gerbrandy* ondertekende opdracht bij zich en deze heeft hij overhandigd. Terecht is de heer *Schouten* daarvan niet onder de indruk geweest. De heer *de Jonge* kreeg de indruk, dat na het tweede bezoek de basis van vertrouwen er was. Hij moest een tweede keer komen, omdat de eerste keer die basis er niet was. Toen de heer *de Jonge* het vertrouwen had gewonnen, kon hij ook zeggen: wanneer u berichten hebt, welke naar Londen moeten worden overgebracht, heb ik, doordat ik de beschikking heb over een zendtoestel, ook de gelegenheid om u daarbij behulpzaam te zijn. Dat was de bedoeling. Een bedoeling, welke niet meer is kunnen worden verwezenlijkt, omdat de heer *Schouten* met anderen op 1 April 1943 is gearresteerd. De heer *de Jonge* weet niet meer hoe hij achter de arrestatie van de heer *Schouten* is gekomen, maar hij was wel vrij gauw op de hoogte. Daarna is de heer *de Jonge* naar de toenmalige secretaris van de Kamer van Koophandel te Rotterdam, de heer *van Walsum*, geweest. De heer *van Walsum* achtte zijn positie na die arrestatie dermate onzeker geworden, dat hij op contact geen prijs stelde.

54397—54398 (*van Randwijk*)

De heer *H. M. van Randwijk* heeft, sprekende over de verbinding met Engeland via de Zwitserse weg, verklaard, dat de heer *Vorrink* in Januari 1943 mededeelde, dat hij relaties met Engeland had, die achteraf bleken de relaties via *van der Waals* te zijn. Nu staat de heer *van Randwijk* iets er van bij, dat zij inmiddels in die zelfde tijd een bericht uit Londen hadden gekregen, waarin werd gezegd, dat hun verbinding de enige verbinding was, die op dat moment met Engeland bestond. Hij weet het niet meer precies. In ieder geval hebben zij in die tijd, omdat hun al rare verschijnselen bekend waren omtrent die verbindingen met Engeland, die achteraf met *van der Waals* bleken samen te hangen, de heer *Vorrink* gevraagd zijn materiaal ook via de Zwitserse weg te verzenden. Deze heeft na lang praten daarin toegestemd. Hij was vrij zeker van zijn zaak en meende, dat het eigenlijk niet nodig was. In die tijd had trouwens bijna elke illegale werker een weg naar Engeland.

Hij heeft het toch gedaan; de stukken gingen over het Groot-Burgercomité, over het opvangen eventueel van een vacuumperiode, o.a. ook over het afwerpen van een zender speciaal ten dienste van *Vorrink* en zijn mensen. Omdat het geval van zo'n zender vrij diep ingreep in de toen nog vrij slecht ontwikkelde illegaliteit, hebben de heer *van Randwijk* c.s. vooral over dat laatste punt een gesprek gehad met de chef staf van de O.D. de heer *Six*, op de Reguliersgracht te Amsterdam. *Six* was over dat verzoek van *Vorrink* maar matig te spreken; de heer *van Randwijk* c.s. trouwens ook niet zo bijzonder. Zij vreesden allerlei technische moeilijkheden, maar kregen bovendien uit die stukken zo ongeveer de indruk, dat men in de kringen van het Groot-Burgercomité — met de illegale exponent daarvan, die *Vorrink* eigenlijk was — zich min of meer als de representatie van het Nederlandse volk en het verzetswerk beschouwde. Achteraf bleek wel, dat er op dit gebied misverstanden hebben bestaan. In 1943, toen er bericht uit Londen kwam, herinnert de heer *van Randwijk* zich, dat de Regering dat Groot-Burgercomité, naderhand genoemd Vaderlands Comité, niet als meer dan een adviescollege beschouwde, hetgeen toen eigenlijk even een dramatisch moment is

geweest in die kring, omdat men zich tot dat tijdstip beschouwde als meer te zijn. Dat kwam niet voort uit een of andere ijdelheid; men vertegenwoordigde grote politieke groepen. De heer van Randwijk heeft de indruk, dat al weer mededelingen uit het milieu van van der Waals ten onrechte aanleiding hebben gegeven tot die veronderstelling.

Vorrink heeft toen dus dat materiaal aan hem gegeven en zij hebben er toen een schrijven van hun kant bijgevoegd.

De O.D. wilde eigenlijk, dat zij een vreselijk fel briefje er bij schreven, waarbij zij ook de betrouwbaarheid van Vorrink als marxist in twijfel zouden moeten trekken. Dit werd niet als eis gesteld, maar als advies gegeven. Zij hebben hun briefje aan Six voorgelezen; hij vond het veel te vriendelijk en te tam, maar zij hebben het toch verzonden.

Uit het door de heer van Randwijk bedoelde rapport dd. 6 October 1942 volgt hieronder het gedeelte, dat betrekking heeft op het Nationaal Comité:

Aan de Nederlandse Regering te Londen.

Rapport: A. 1

.....

„5. Nationaal Comité-Burgercomité.

2 x bericht uit Zwits: Nat. Com. door Ned. Reg. erkend.

Aldus opgevat: Kan Reg. op uur bevrijding niet dadelijk in Ned. zijn, dan treedt Nat. Com. als voorlopig bewind op.

Wenselijk:

a. erkenning schriftelijk te bevestigen in door H.M. de Koningin en/of de Minister-President getekend schrijven van enkele regels.

b. in het uur van de overgang per Radio het Ned. volk mede te delen, dat H.M. de Koningin en de Regering achter het Nat. Com. staan.

Mededeling erkenning gunstige uitwerking gehad. Functionarissen nodig bij voorbereiding verlenen gaarne medewerking.

Schriftstuk brengt eenheid van voorbereiding en optreden te weeg. Allen beogen algemeen welzijn.

Kan Reg. naar gehoopt wordt dadelijk aanwezig zijn, dan blijft in belang voorbereidende werkzaamheden schriftelijke autorisatie nodig. Gedacht wordt aan soortgelijke wijze, als reeds eerder door H.M. en Min. Gerb. getekende stukken overkwamen. Rapp. neemt op zich vrienden in kennis te stellen.”

De leiding van de Zwitserse weg, langs welke kanalen het relaas naar Londen gezonden werd, voorzag het van het volgende commentaar:

„Uiteraard onderschrijven wij gaarne de wens van een directe radioverbinding voor Burgerlijk Contact met onze regering, Radio Oranje. In het verleden zijn daartoe onzerzijds ook reeds verschillende pogingen ondernomen en mislukt. Indien de regering hiertoe het initiatief wil nemen en ev. opdrachten wil verstrekken dan zal hier te lande (o.a. in overleg met de rapporteur) alles in het werk gesteld worden om deze taak uit te voeren, ook al zijn de moeilijkheden zéér groot. Hierbij komen wij tevens aan ons grootste bezwaar tegen het plan v.d. rapp. nl. het gebrek aan overleg. Zijn brief zou de indruk kunnen wekken alsof „onze” weg niet volledig en te allen tijde voor hem toegankelijk is! Dit is wél het geval, hem nadrukkelijk verzekerd. In de 2e plaats is ons niet gebleken dat de rapporteur enig overleg gepleegd heeft met andere ill. werkende personen en instanties (b.v. leiding OD). Wel zegt hij te spreken namens het z.g. „Grootburgercomité” al laat hij in het midden of zijn rapport namens genoemd comité of namens hem alleen geschreven is.

De rapp. beweert in Mei van dit jaar uit L. volmachten voor dit comité ontvangen te hebben. Ook ons is daarover althans iets bekend. Genoemd comité staat dan ook in ill. kringen bekend als het z.g. voorlopig bewind.

Tezelfdertijd echter zijn ook andere personen, die zich daartoe (terecht of niet) de jure bevoegd achten met soortgelijke werkzaamheden bezig. Overleg tussen de personen en het „grootburgercomité” bestaat er, voorzover wij kunnen nagaan, niet.

Dit kan hier grote verwarring stichten en zal dit ook zeker doen wanneer volgens voorstel v. rapp. de „WEG” en de „radio” onder zijn beheer valt. ¹⁾ Daarom hebben wij rapp. laten weten dat o.i. zijn in het rapport neergelegde voorstellen eerst na gemeenschappelijk overleg gedaan hadden mogen worden en hem alsnog een voorstel tot het houden van dit overleg doen toekomen en tevens meegedeeld, dat wij met zijn brief dit commentaar doorsturen. Bij dit overleg moeten dan o.i. betrokken zijn enkele vertegenwoor-

¹⁾ Deze zinsnede heeft betrekking op de volgende passage uit het begin van het rapport: „Zender en reserve-zender met code en bediening uitsluitend ten dienste van het civiele contact ter beschikking van door Regering aan te wijzen persoon. Rapporteur bereid deze man te zijn”.

digers v. verschillende geestl. centra v. ons volk (Kerken voorm. pol. partijen enz.)
 leiding O.D.
 leiding beheer v. „onze” weg.
 enkele vertegenwoordigers v.d. ill. actie voor het ev. praktische werk.”

98912—98914 (*Gerbrandy*)

Met betrekking tot de autorisatie van het Nationaal Comité door de Regering te Londen deelde de heer *Gerbrandy* mede, dat men zich een tijdlang op het standpunt heeft gesteld: daar kun je contact mee hebben. Een zekere autorisatie is naar de mening van de heer *Gerbrandy* herhaaldelijk uitgesteld en heeft niet plaats gehad.

Er staat de heer *Gerbrandy* niet voor de geest, dat in het overleg tussen de Ministers telkens de vraag aan de orde kwam: wanneer moet men een positieve opdracht geven en aan wie moet men dit doen? Het is vrij laat geworden voordat in dat opzicht beslissingen zijn genomen; naar de mening van de heer *Gerbrandy* is dit pas in 1944 gebeurd. Wel zijn deze kwesties telkens aan de orde geweest. Dit staat in verband met het vacuum. Telkens is men uit overweging van voorzichtigheid teruggeschrokken van een positieve lastgeving.

§ 5. Vaderlands Comité

De Commissie beschikt over een telegram van de Regering, dat op 28 Mei 1943 in bezet gebied is binnengekomen en dat luidt:

„zij” — de Regering — „zal dankbaar gebruik maken van Uwe herhaaldelijk aangeboden diensten tot handhaving en herstel openbare orde bij terugkeer en rekest er op, dat Uwe organisatie zich daarvoor ter beschikking zal stellen van wettige regering, die onmiddellijk ter plaatse zal aanwezig zijn met uitoefening militair gezag stop regering voornemens gebruik maken nationaal comité als advies college binnenlandse politiek doch contact geheel verbroken”.

„indien nog bestaand acht gij samensmelting met groep trouw mogelijk indien ontbonden acht gij laatstbedoelde groep zodanig representatief gehele volk en zodanig geleid dat zij taak nationaal comité kan overnemen vraagteken regering meent groep ambtenaren beter op zich zelf laten en beschouwen als interne organisatie voor leiding ambtenaren corps volgens richtlijnen regering”.

65150—65160 (*Drees*)

De heer *Drees* verklaart, dat alle contacten inderdaad een tijdlang waren verbroken en toen het telegram kwam, de zaak nog niet organisatorisch was herleefd. Het Nationaal Comité was weg. Het Groot-Burgercomité van 15 was in meerderheid gearresteerd. Bovendien was na korte tijd gebleken, dat *van der Waals* een verrader was en dat dus alle verbindingen hadden gelopen over een verrader, zodat zij niet wisten: wat hebben de Duitsers ons voorgelegd en wat zijn echte telegrammen geweest? De heer *Drees* is echter al spoedig weer begonnen met politieke aanraking te zoeken en te vragen, of men bereid was door te gaan. Er was niet veel animo. Men vroeg: „Wat is het praktisch nut daarvan? De Duitsers weten toch alles”. Aanvankelijk is er niet veel gebeurd. Toen is door prof. *Oranje* contact gezocht, omdat er een telegram was gekomen, waarin de Regering uitsprak de wenselijkheid, dat het Nationaal Comité weer op gang zou komen. De heer *Drees* acht het wel waarschijnlijk, dat dit het bovenstaande telegram is geweest; hij kent dit telegram wel. Prof. *Oranje* heeft contact gezocht en toen is de vraag opgeworpen of zij toch niet opnieuw zouden kunnen komen tot de oprichting van een Comité van Vijf. In de herinnering van de heer *Drees* heeft hij de eerste besprekingen daarover gevoerd — ook doordat prof. *Oranje* mededeelde, dat dat telegram was gekomen — met mr. *Donner*, die eerst ook voorzitter van het nieuwe comité is geworden. Toen hebben zij samen besproken, welke drie andere mensen zij zouden uitnodigen, voordat eventueel een grotere combinatie zou worden gevormd. Dat heeft later enige moeilijkheden gegeven, omdat mr. *de Boer* van de Liberale Staatspartij meende — volkomen begrijpelijk —, dat zij onorganisatorisch hadden gehandeld door het niet eerst weer langs de verschillende kanalen van partijen, comité's, enz. te laten gaan. Zij hebben dus eenvoudig een persoonlijk contact gezocht. Zij hebben weer een Comité van Vijf gevormd, waarin weer drie personen van de voornaamste politieke partijen zitting hadden: mr. *Donner*, als voorzitter, mr. *van Schaik* voor de Katholieken en de heer *Drees* voor de S.D.A.P. Verder hebben er aanvankelijk in gezeten de heer *van der Mandele* en dr. *van Roijen*. De laatste werd echter gevangen genomen en vervangen door mr. *Reinink*, terwijl mr. *van Schaik*, nadat zijn zoon gearresteerd was en hij zelf een ogenblik gearresteerd is geweest, vervangen werd door mr. *Kolfschoten*. De heer *Donner* is op zeker ogenblik

afgetreden en vervangen door prof. *Rutgers*, die later weer plaats heeft gemaakt voor mr. *Donner*, toen deze weer terugkwam. Inmiddels was de heer *Drees* voorzitter geworden. Dit comité noemde zich eerst Nationaal Comité, maar er was ook een Nationaal Comité van Verzet. Dat gaf verwarring, en toen zijn zij zich op suggestie van Londen gaan noemen Vaderlands Comité. Dat moet nog in 1943 geweest zijn. Zij hebben weer verbinding met Londen gezocht. Dat is in het algemeen via de Zwitserse weg gebeurd.

De heer *Drees* is overtuigd, dat een deel van de boodschappen radiografisch overgebracht is, maar hij heeft zijn contact gekregen voornamelijk doordat de heer *Bosch van Rosenthal* hem in aanraking had gebracht met mr. *Slotemaker de Bruine*, die het meest verzond langs de Zwitserse weg, maar stellig ook radiografische contacten had.

Zij hebben toen medegedeeld, dat zij zich niet stelden op het standpunt, dat zij de bevoegdheid in overgangstijd moesten hebben om op te treden in een vacuum, maar dat zij wilden zijn advies- en coördinatiecollege. De heer *Drees* heeft zich volstrekt onzeker gevoeld na de zaak-van der *Waals* of men inderdaad uit Londen de machtiging voor het eerste Nationaal Comité had gegeven. Hij was bovendien overtuigd, dat er zoveel tegenstellingen zouden kunnen rijzen over het op zich nemen van macht en van taken bij de bevrijding — ook de O.D. had zekere opvattingen —; hij had bovendien het gevoel, dat het bij de tegenwoordige verbindingen niet zo lang behoefde te duren vóór er Ministers in bevrijd Nederland zouden zijn, zodat het niet gewenst was zich te begeven in allerlei verwickelingen. Hij vond het minder gewenst om zelf op te treden en dat gevoel hadden ook de andere leden. Dat zou bovendien met de verzetsorganisaties meer moeilijkheden hebben gegeven. Deze organisaties nl. begonnen in die tijd al een grote rol te spelen en die vonden het Vaderlands Comité, toen ze het leerden kennen, niet zo verschrikkelijk belangrijk. Het eerste Nationaal Comité was ontstaan in een tijd, toen de verzetsorganisaties zich nog niet gevormd hadden, toen het verzet nog niet tot organisatie of bundeling was gekomen. Toen het tweede Nationaal Comité ontstond, was het heel anders. Naast hetgeen het verzet presteerde en begeerde, was er eigenlijk geen plaats voor de pretentie van hun comité om te zeggen: wij beschouwen ons als een comité, dat met gezag optreedt. Maar zij meenden de Regering te moeten inlichten over de ontwikkeling in ons land, in algemene zin ook wat de politieke verhoudingen betreft en voor de Regering te moeten voorbereiden, wat er na de omkeer moest gebeuren. Zij hebben een hele reeks adviezen uitgebracht, ook over onderwerpen, die de Regering hun zelf had voorgelegd. Zij hebben voortgewerkt op de grondslag van het eerste Nationaal Comité en hebben adviezen gegeven over personen en regelingen, ten einde het de Regering als het ware gemakkelijker te maken, met eigen recht van beslissing. Zij hebben de Regering vooruit ingelicht en gezegd in welke richting het naar hun mening moest gaan. In het algemeen zijn de grotere stukken — zij hebben vrij uitvoerige adviezen uitgebracht — alle via de Zwitserse weg gegaan.

Het Vaderlands Comité had ook weer achter zich een Groot-Burgercomité. Het is eerst echter bij wijze van spreken eigenmachtig opgetreden. Tussen 1 April 1943, toen de catastrofe met het eerste Nationaal Comité plaats had, en het optreden van het tweede Nationaal Comité lag een tijdperk van niet meer dan enkele maanden. Toen hebben zij die aanraking weer gekregen en zijn zij als adviescollege geregeld met de Regering in verbinding geweest. Het eerste Nationaal Comité is dus gevormd uit het Groot-Burgercomité en men zou kunnen zeggen, dat het tweede Nationaal Comité het Groot-Burgercomité weer heeft doen herleven. Nadat zij het tweede Nationaal Comité hadden gevormd — het was niet eenvoudig de juiste mensen daarvoor te vinden —, hebben zij het initiatief genomen om de leden van het Groot-Burgercomité, die er nog waren, bijeen te roepen, terwijl zij de politieke partijen en het comité-*Scholten* verzocht hebben voor aanvulling te zorgen. Dat comité van 15 is toen weer gevormd. Dat heeft gesanctionneerd, dat zij als werkcomité of dagelijks bestuur bleven optreden. Toen was die verbinding weer gelegd, maar het heeft even enige strubbelingen gegeven, omdat speciaal mr. *de Boer* vond, dat zij te veel voorbijgelopen waren aan de groeperingen, die er achter hadden gestaan.

Daarnaast kwam het Politiek Convent bijeen, maar dat verloor een deel van de betekenis, die het oorspronkelijk had, wat betreft de voorbereiding van allerlei adviezen. Het diende toen in hoofdzaak voor het uitwisselen van ervaringen en het onderhouden van contact, mede ten einde te trachten de samenwerking van alle politieke partijen na de oorlog te verkrijgen.

De heer *Donner* heeft medegedeeld, dat hij op 20 April 1943, dus kort nadat het Nationaal Comité was opgerold, is teruggekomen uit

St. Michielsgestel. Na de arrestatie van het Nationaal Comité is er op een bepaald ogenblik uit Engeland een wenk gekomen, dat men het toch wel op prijs zou stellen, wanneer weer iets dergelijks werd gevormd. Er hebben zich toen wel enige moeilijkheden voorgedaan. Men heeft de heer *Donner* benaderd, maar hij was natuurlijk, door zijn langdurige afwezigheid, maar weinig op de hoogte van de voorgeschiedenis. De heer *Donner* heeft daarover toen met de heer *Drees* contact gezocht en gesproken over de mogelijkheid van de vorming van een Vaderlands Comité. Dit heeft aanleiding gegeven tot misverstand, want het oorspronkelijk Nationale Comité schijnt uit het Politiek Convent te voorschijn te zijn gekomen en van die zijde heeft men bezwaar gemaakt, dat men niet in de samenstelling van het Vaderlands Comité was gekend.

In het z.g. Vaderlands Comité zijn toen gekomen — met de heren *Drees* en *Donner* — de heren *van der Mandele*, *van Roijen* en *van Schaik*. Later zijn er wijzigingen gekomen.

Dat Vaderlands Comité heeft toen de arbeid van het Nationaal Comité voortgezet en de verschillende contacten van dat comité opgenomen.

Van de Londense Regering kwamen allerlei berichten door, waarop dan werd geantwoord, maar het contact was wel moeilijk. Er was het kanaal van de O.D. en dat van de Zwitserse weg, en men vroeg zich weleens af, of dat allemaal goed ging en of de berichten op hun bestemming kwamen. Ook veronderstelde men wel eens, dat de tussenpersonen de berichten paraphraseerden, zodat men niet zeker was, dat de berichten aan de overkant zo aanspraken als men had bedoeld.

Het Vaderlands Comité was dus niet een eigenlijke verzetsorganisatie, al steunde het het verzet. Het was in het leven geroepen met het oog op de tijd na de bevrijding.

De Regering heeft toen echter in de zomer van 1944 het College van Vertrouwensmannen ingesteld. Ook is toen aangedrongen op de coördinatie, mede met het Vaderlands Comité, van de verschillende verzetsorganisaties. Zo is tot stand gekomen de Grote Adviescommissie van de Illegaliteit, waarin de heer *Drees* als voorzitter het verbindingslid was met het Vaderlands Comité.

Door de instelling van het College van Vertrouwensmannen was de situatie van het Vaderlands Comité uiteraard gewijzigd, nu dat College de taak had gekregen, de situatie onmiddellijk na de bevrijding voor te bereiden. De beide instanties hebben echter contact gehouden. Het Vaderlands Comité heeft zich b.v. met name beziggehouden met de kwesties van de openbare orde en rust. Overigens hadden zij wel het gevoel, dat de benoeming van Vertrouwensmannen, waarin van het comité alleen de heer *Drees* zitting had, nu niet overliep van vertrouwen van de Regering in het Vaderlands Comité.

Het contact tussen de groep *Scholten* en het Vaderlands Comité was niet georganiseerd, zo deelde de heer *van Asbeck* mede, maar wel incidenteel, en van mens tot mens, wanneer men elkaar ontmoette. De groep *Scholten* kwam regelmatig bijeen. Dat was meestal eens in de drie weken. Er werd dan ook over soortgelijke problemen gesproken als het Vaderlands Comité behandelde en dan hoorden zij wel eens, wat het Vaderlands Comité wel of niet deed. Dan stelden zij hun mening daartegenover en die werd dan ook weer, wanneer er mogelijkheid was, overgebracht.

De heer *van Asbeck* herinnert zich geen ernstige meningsverschillen. Wat de details van de uitwerking betrof, de zeer uitvoerige plannen b.v., die *van der Mandele* heeft gemaakt voor de economie en de financiën, daar wisten zij natuurlijk niets van.

De heer *Bosch van Rosenthal* had belangrijke verbindingen over de Zwitserse weg met Londen, zo deelde de heer *Drees* mede, meer als persoon dan als vertegenwoordiger van een organisatie; hij stond in bijzonder goede verbinding met „Het Parool” en „Vrij Nederland”, trouwens met grote delen van het georganiseerde verzet. Hij heeft bevorderd, dat er samenwerking kwam tussen het Vaderlands Comité en het georganiseerde verzet. De heer *Drees* beschouwt het als een belangrijke rol van de heer *Bosch van Rosenthal*, dat hij het opkomende verzet en het verzet, voortgekomen uit de vroegere politieke partijen, bijeen heeft gebracht. Hij wist door zijn politieke relaties en zijn contact met de heer *Drees* van de werkzaamheden van de politieke partijen. Aan de andere kant was hij zeer diep in het actieve verzetswerk betrokken. Verschillende leden van het comité waren trouwens in het actieve verzet werkzaam, maar het comité als zodanig was niet bij bepaalde daden van verzet betrokken. De heer *Bosch van Rosenthal* hield zich ook bezig met adviezen aan ambtenaren. Hij is zelf bezig geweest het verzet, waarin ook allerlei tegenstellingen bestonden, te bundelen. Bovendien was hij daarmee in nauw contact met de heer *van Heuven Goedhart*. Deze is, toen hij in 1944 naar Engeland was gegaan en daar Minister werd, in dezelfde geest als de heer *Bosch van Rosenthal* werkzaam geweest. Zij trachtten een samenwerking

83821—83825 (*van Asbeck*)

65162—65163 (*Drees*)

te verkrijgen tussen de politieke partijen — die geneigd waren op grond van de positie, die zij als vertegenwoordiging van de bevolking hadden gehad, de natuurlijke adviseurs van de Regering te willen zijn — en het verzet, dat vond: wij zijn jonge, actieve kerels, die de toekomst helpen voorbereiden, en wij willen een eigen plaats innemen. De heer *Drees* beschouwt het als een grote verdienste van de heer *Bosch van Rosenthal*, dat hij dat gezien heeft en dat hij getracht heeft beide tot elkaar te brengen. Dit streven is gesteund door telegrammen uit Londen, dat men moest zorgen voor een bundeling van het verzet. Toen dus de heer *van Heuven Goedhart* te Londen was aangekomen, liet de aanwijzing van het College van Vertrouwensmannen niet lang op zich wachten.

Een uittreksel uit de nota's, die gewisseld zijn tussen het Vaderlands Comité en de Regering, laat de commissie hieronder volgen.

¹⁾ Vgl. het Verslag der Commissie, deel 4 A en B, blz. 197 e.v.

Op 10 October 1943 schreef de heer *Visser 't Hooft*, vertegenwoordiger van de „Zwitserse weg” te Genève ¹⁾, een begeleidende brief aan de secretaris-generaal van Algemene Oorlogsvoering bij een uit Nederland gekomen zending, bestemd voor Londen. In deze brief deelde hij over het nieuwe Groot-Burgercomité het volgende mede:

Mijn medewerker bracht de tijding mee, dat er een nieuw G.B.C. bestaat. Na wat er met het vorige G.B.C. gebeurd is (alle destijds gearresteerde leden daarvan zijn nog in hechtenis) zijn de leden van het nieuwe G.B.C. uiteraard uiterst voorzichtig. Ons werd daarom ook niet officieel bekend gemaakt wie die leden zijn. Het is ons echter gebleken dat drie van de vijf vooraanstaande politici zijn; de vierde is een bekend zakenman, van de vijfde weten wij alleen dat ook hij van buiten de politieke wereld komt. Mijn medewerker had met enkele leden meerdere uitvoerige besprekingen. Om U althans enigszins over hun positie te kunnen inlichten werden aan het G.B.C. enige vragen voorgelegd, die U tezamen met de daarop gegeven antwoorden en een kort commentaar in NG 107 vindt. Hieruit volgt, dat wij niet beter kunnen doen dan dit G.B.C. zoveel mogelijk te stimuleren door hun belangrijke vragen voor te leggen en belangrijke mededelingen te doen toekomen. In dit verband kan vermeld worden, dat het G.B.C. van onze medewerker voor het eerst hoorde over de Regeringsplannen, vermeld in Uw telegram van begin Augustus, en dus blijkbaar niet door Uw vertrouwde boodschapper, genoemd in hetzelfde telegram, ingelicht was.

De bedoelde vragen aan het Groot-Burgercomité luiden:

NG 107

H 67

Positiebepaling G.B.C.

Vragen:

1. Is het G.B.C. bereid om — afgezien van slechts persoonlijke contacten — als uitsluitende organisatorische instantie te fungeren voor de behandeling van politieke aangelegenheden, die ons vanwege de Regering bereiken?
2. Is het G.B.C. bereid om, ingeval een contact als onder 1. bedoeld ook door de Regering wordt aanvaard, zijn gezag als zodanig ook tegenover andere instanties te doen gelden?
3. Is het G.B.C. bereid om aan de Regering zijn zienswijze kenbaar te maken inzake de plannen om gedurende een zekere tijd na de bevrijding een militair bewind te belasten met burgerlijke voegdheden?
4. Wenst het G.B.C. voor zichzelf of ten behoeve van enige onder zijn auspiciën werkende instanties inzake van de door de Regering gereed gemaakte ontwerpen inzake *a.* Staat van Beleg; *b.* onmiddellijk noodzakelijke maatregelen; *c.* zuivering bestuursapparaat; *d.* bestraffing van oorlogsmisdadigers?
5. Is het G.B.C. bereid om met de illegale pers contact te onderhouden ter voorlichting van de publieke opinie?
6. Is het G.B.C. bereid om het contact met de Regering te doen lopen via mr. G.H. Slotemaker de Bruine? Stelt het G.B.C. daarvoor eventueel voorwaarden?

Antwoorden:

1. Met veel aarzeling: ja. De aarzeling spruit voort uit de overtuiging, dat elk min of meer officieel karakter gevaren meebrengt, zodat de huidige toestand een organisatorische opbouw als hier gesuggereerd onmogelijk zou maken. Afgezien daarvan echter: ja, en ten volle; men wacht dus af wat via ons binnen zal komen.
2. Onder zelfde voorbehoud als onder 1. gemaakt: ja. Het gaat hier met name om de O.D. De verbinding hiermee is gelegd; men neemt aan, dat hier geen moeilijkheden uit zullen voortspruiten.
3. Men is van de aanhangige plannen geschrokken; er is nog veel onduidelijk in; b.v.: hoe wordt de verhouding tot het vigerende regeringsgezag en het militaire gezag ingevolge de Staat van Beleg?

Meer dan deze voorlopige reactie — die dus inderdaad afwijzend is — kan momenteel niet gegeven worden.

4. Ja. Men realiseert zich, dat bij de betrachte bescheidenheid dit verzoek als weinig dringend kan klinken. Intussen: kennisname zou zeker zéér wenselijk zijn, met name t.a.v. punt *a*. Na ontvangst zal men zeker reactie daarop geven en aan Londen kenbaar maken.

5. Neen. Men schuwt relaties als deze; motieven als sub 1.

6. Deze vraag blijft onbeantwoord; wij kunnen dus gewoon doorgaan als tot heden.

Commentaar — G: 1)

1) G = Mr. G. H. Slotemaker de Bruine.

Op 19 December 1943 zond de heer *Visser 't Hooft* een door hem uit Londen ontvangen telegram, als antwoord op zijn schrijven naar Londen d.d. 10 October 1943, aan de leiding van de Zwitserse weg door. In deze brief kwam o.m. tot uiting, dat de Nederlandse Regering met grote voldoening had kennis genomen van de vorming van een nieuw G.B.C.:

..... „Wat betreft de verdere inhoud van Uw brief werd door ons met groote voldoening kennis genomen van de vorming van een nieuw G.B.C.”.

7 Januari 1944.

Voor Minister-President van 't Hooft.

Het Comité van vijf, dat nu bestaat uit volgenden: *Drees, van der Mandele, van Schaik, V. H. Rutgers* en *Reinink*, verzocht mij u volgende vragen voor te leggen:

1. Acht de regering voortzetting van het werk van het comité van voldoende belang?

2. Is de regering bereid het C. te erkennen als de centrale instantie van advies en coördinatie t.a.v. de maatregelen van niet militaire aard, die na de bevrijding genomen moeten worden?

3. Ten aanzien van welke onderwerpen wenst de regering speciaal voorlichting en voorbereiding?

4. Zijn er onderwerpen en — zo ja — welke, waaromtrent de regering reeds thans advies of voorbereiding wenst?

5. Welke onderwerpen moeten wegens reeds door de regering genomen beslissingen of elders gegeven opdrachten buiten de werkingssfeer van het C. blijven?

Ondergetekende moge gezien laatste ontwikkeling Holland U aanbevelen in antwoord wel waardering voor arbeid van comité uit te spreken en tot verdere actie aan te moedigen doch in verband met aangekondigd bezoek burgerlijk afgezant aan Londen mede te delen, dat preciese afbakening van taak tot na dit bezoek uitgesteld moet worden.

Op 12 April 1944 kreeg de leiding van de Zwitserse weg, de z.g. Politieke Commissie, een schrijven van de heer *Visser 't Hooft* (Wim) o.m. met het antwoordtelegram van de Minister-President op de vragen van het Vaderlands Comité d.d. 7 Januari 1944. Dit telegram luidde:

WH 362 12 April 1944.

Brief voor PC van Wim

Waarde PC,

Het eigenlijke antwoord hebben wij vandaag ontvangen. Het komt van de Minister-President en luidt als volgt:

1. De Regering waardeert het werk van Uw Comité. Onderstreept echter tevens, dat waarde gehecht wordt aan samenwerking van Uw Comité met de andere ondergrondse instanties, en, wanneer dit mogelijk is, ook gezien de nodige veiligheid, aan het opnemen van één of meer vertegenwoordigers daarvan in Uw Comité.

2. Wanneer bovenstaande voorstellen aangenomen worden is de Regering bereid U te beschouwen als de centrale instantie van advies en coördinatie, zoals in slot mijn recente mededeling (*WH 315,1*)¹⁾ werd in overweging gegeven een kleine groep te vormen bestaande uit verzetsorganisaties en vertegenwoordigers illegale bewegingen invloedssfeer Uw Comité. (Noot van Wim: wellicht moet aan het woord zoals „en” voorafgaan. Dit is echter slechts een persoonlijke hypothese). Wanneer de formatie van deze kleine groep lukt is het gewenst dat hij de plaats inneemt en de taak overneemt van de centrale instantie van advies en coördinatie. Voor de Regering blijft samenwerking en eenheid in het bezette gebied de richtlijn bij alle contacten met het vaderland.

3. De Regering wenst bijzondere voorlichting en voorbereiding aangaande onderwerpen welke van Londen uit niet voldoende beoordeeld en overzien kunnen worden en welke ten spoedigste voorziening behoeven na de bevrijding.

1) Bijlage 16.

4. Tijdig advies over zulke onderwerpen is steeds wenselijk. De Regering noemt als zodanig de regeling van vergoeding van materiaal-schade in de ruimste zin, het bewaren van onbeheerde eigendommen, maatregelen ten behoeve van diegenen, die finantiëel niet bij machte zijn om rantsoenen te kopen, terugvoering van geëvacueerde gezinnen in voorlopige behuizing, steunregeling voor de gezinnen van gedeporteerden en andere slachtoffers, tewerkstelling van arbeidskrachten zonder emplooi. Wanneer de aangekondigde afgezant der burgerlijke groepen hier komt zullen wellicht nog andere maatregelen ter sprake komen. Ondertussen zou het op prijs worden gesteld van U te horen van welke andere maatregelen U de voorbereiding urgent acht.

5. Buiten de werkingssfeer van Uw Comité kunnen blijven maatregelen waarover de Regering reeds beslissing heeft genomen. Als zodanig kunnen worden genoemd de besluiten over de bijzondere Staat van Beleg en de verordeningen, die daarmee verband houden, de besluiten aangaande het bijzondere strafrecht en de rechtspleging, de zuiveringsbesluiten. Aangaande andere onderwerpen, welke bijna gereed zijn, zoals de maatregelen over rechtsherstel, de eerste bestuurs-herziening, sociale ontwerpen, zal de Regering op bepaalde punten om inlichtingen vragen. De Regering spreekt haar waardering uit over de arbeid, die Uw Comité zich voorneemt te doen, en meent dat op deze wijze een gelukkige en elkander wederzijds aanvullende samenwerking tot stand gebracht kan worden in de bijzonder moeilijke en gecompliceerde taak die voor ons ligt.

Hierop kwam het volgende antwoord van de zijde van het Vaderlands Comité:

NG 342

25.4.'44.

Antwoord V.C. op WH 362 Punt 1

Het V.C. stelt het antwoord van de Minister-President zeer op prijs. Juist even voor dit kwam, had het enige voor doorzending bestemde stukken (NG 330 en NG 331 L.W.) opgesteld, waaruit zal zijn gebleken, dat zijn werkzaamheden in hoofdzaak liggen op een terrein als bestreken wordt door de punten, waarover de Regering blijkens telegram van Minister-President, advies wenst. Aan deze wens zal het Comité zo spoedig mogelijk voldoen.

Vertrouwd mag worden, dat zeer binnenkort mondeling overleg kan plaats hebben, waardoor nog bestaande onzekerheden kunnen worden weggenomen. Het V.C. acht het echter toch gewenst op één punt ook schriftelijk nadere opheldering te geven.

Toen het comité sprak van coördinatie, had het het oog op coördinatie van adviezen, zoals door verschillende commissies, deskundigen, hoofdamttenaren, vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers, enz. worden uitgebracht of voorbereid. Het acht het van belang, op dit punt meer overleg, samenwerking en eenheid te bevorderen, opdat de situatie voor de Regering overzichtelijker wordt. In die richting zal het, dank zij de verklaring der Regering, thans waarschijnlijk meer kunnen doen dan tevoren.

Het is echter niet in overeenstemming met het doel van het comité — adviezen omtrent hetgeen op niet-militair gebied onmiddellijk na de bevrijding moet gebeuren — om te trachten de verzetsorganisaties te coördineren. Wat het V.C. doet, houdt met het *verzet nu* niet rechtstreeks verband. Het schijnt het comité wenselijk, gezien vroegere ervaringen, dat op dit punt een duidelijke scheidingslijn wordt getrokken. Het V.C. acht het ook niet verantwoord zijn samenwerking bekend te doen zijn aan verzetsorganisaties, welke leiders in het algemeen, begrijpelijkerwijze, onder schuilnamen werken of zelfs geheel onbekend willen blijven en enkel langs zeer indirecte weg te benaderen zijn.

Behoeft aan contact tussen het V.C. en andere groeperingen kan er wèl zijn, voorzover het betreft adviezen voor de toekomst of plannen voor de toekomst. Een dergelijk contact is ten dele reeds tot stand gekomen. Het zal vruchtbaarder kunnen zijn, indien de andere organisaties tot meer eenheid komen, onderling een verbinding tot stand te brengen, en dan, eventueel via een voor allen optredend tussenpersoon of een te vormen kleine kern, voeling te houden met het V.C. Het zal wenselijk zijn, dat een dergelijk tussenpersoon of die kern kennis draagt van alle contacten van de verschillende groepen met de Regering, opdat in één centraal punt bekend is wat er gebeurt en getracht kan worden doublures en tegenstelling zoveel mogelijk te vermijden.

Het V.C. is gaarne bereid daartoe mede te werken en zo deze coördinatie te helpen bevorderen.

Langs deze weg zou naar het oordeel van het V.C. het doelmatigst aan de wens van de Regering naar meer eenheid kunnen worden voldaan. Mocht toch een andere wijze van handelen worden verlangd,

dan zal wellicht bij het mondelinge overleg een oplossing kunnen worden bereikt.

Hieronder volgt een keuze uit de rapporten, welke het V.C. via de Zwitserse weg naar Londen zond:

NG 231 (18 Januari 1944)

H 67

1) Commissie van Advies

Werkzaamheden C.v.A. 1)

In tegenstelling met het eerste Comité heeft het tegenwoordige zich — in verband met een ondubbelzinnige wenk in die richting van de overkant — tot dusverre enkel ten doel gesteld te bevorderen, dat bij de omslag ten dienste van het dan optredend gezag zoveel mogelijk raad en voorlichting aanwezig zij. Waar men met de voorbereiding van zodanige raad en voorlichting in Nederland op dit ogenblik van velerlei zijden bezig is, moest het Comité uiteraard — voor zoveel het van andere arbeid kennis had — trachten te dien aanzien coördinerend op te treden, mede om te voorkomen, dat zich niet onderling divergerende stromingen ruimte trachten te geven, welke op het beslissende ogenblik slechts de verwarring zouden kunnen vergroten.

Zo heeft, wat dit laatste betreft, het Comité zich in het bijzonder ingelaten met het vraagstuk van de politie en de daarin begrepen handhaving van de openbare orde. Het Comité is van oordeel, dat — óók tijdens het militair bewind — voor de handhaving van de openbare orde de burgemeesters en de Commissarissen van de Koningin op de voorgrond moeten worden gebracht. Zij zijn door hun verhouding tot de bevolking bij uitstek geschikt om deze te doen aanvaarden wat aanvaard moet worden met vermindering anderzijds van onnodige scherpste van optreden, welke slechts prikkelend kan werken. Echter schijnt daartoe niet nodig een algehele wijziging van het politiewezen met name in deze zin, dat de politie van Justitie naar Binnenlandse Zaken zou moeten overgaan en de Commissarissen tot actieve politieautoriteiten zouden moeten worden gemaakt. De handhaving van de openbare orde is slechts een deel van de politie-taak; ook in de vroegere organisatie van het politie-wezen hadden met name de burgemeesters, doch ook de Commissarissen der Koningin met betrekking tot de handhaving van de openbare orde hun taak. Het gaat hier dan ook maar om een verplaatsing van het accent in het bijzonder tegenover de Procureurs-Generaal, aan wie in het Rijkspolitiebesluit ook zekere verantwoordelijkheid voor de handhaving van de openbare orde was opgelegd. Daarom kan — wat in het algemeen zo enigszins mogelijk wenselijk schijnt — geredelijk aan de vroegere toestand worden aangesloten, zij het ook, dat de versmelting van de Rijksveldwacht en Marechaussee tot één corps van de Rijkspolitie zal zijn te bestendigen, evenals in elk geval voorshands de overneming door de Rijkspolitie van de gemeentepolitie ten platten lande. De P.-G.'s zullen echter — gelijk gezegd — met betrekking tot de handhaving van de openbare orde in hun verhouding tot Burgemeesters en Commissarissen der Koningin beperkt moeten worden tot overleg, beraad en zo doelmatig mogelijke dislocatie van de politie. En voorts zal het, om het geheel in één hand te houden, gewenst zijn burgemeesters en Commissarissen der Koningin op het stuk der openbare orde in rechtstreekse betrekking te brengen tot het Departement van Justitie.

In de zin van het vorenstaande zijn door het Comité besprekingen gevoerd met het resultaat, dat de voorbereiding door de betrokkenen thans binnen dit kader verloopt.

Uit het vorenstaande zal reeds duidelijk zijn, dat de nadere verklaringen omtrent aard en opzet van het militair bewind na de omslag met voldoening zijn vernomen. Het komt inderdaad zeer gewenst voor, het burgerlijk element van de aanvang af zoveel mogelijk te benutten.

Ook heeft het de volle instemming, dat de taak van de O.D. zuiver wordt gezien als een technische hulp van de met de handhaving van de openbare orde belaste autoriteiten. Afgezien van zuiver militaire zaken, moet de O.D. — en datzelfde geldt voor elke organisatie, die zich ten behoeve van de handhaving van de openbare orde aanbiedt — niet zelfstandig optreden, doch in ondergeschiktheid ten dienste staan van de met de handhaving van de openbare orde belaste autoriteiten.

H. 158.

NG 330 (19 April 1944)

Taak V.C.

Het V.C. wenst de aandacht te vestigen op de hierbij aangegeven punten, die in zijn midden een onderwerp van bespreking hebben uitgemaakt en in een aantal gevallen ook met deskundigen zijn behandeld.

Voorzover de Regering ten aanzien van sommige van deze punten reeds nu uitgewerkte adviezen wenst te ontvangen, stelt het V.C. zich gaarne beschikbaar.

Het Comité stelt zich voor binnenkort aanwijzingen op deze lijst te geven (Toen zij werd opgemaakt, had het V.C. nog geen kennis kunnen nemen van het antwoord van de Minister-President op via Zw. gestelde vragen; 362 1, punt 3, 4.).

A. *Binnenlands Bestuur.*

Herstel collegiaal bestuur Gedeputeerde Staten en B. en W.

Herstel van Prov. Staten en gemeenteraden, wat de laatste betreft met enige wijziging en bevoegdheden.

(Zie hiervoor NG 331).

Beoordeling of de van voor Mei 1940 nog in functie zijnde Commissarissen der Koningin gehandhaafd moeten worden (in het kader van het algemene oordeel over wie zijn aangebleven).

Terugkeer van door de bezetter ontslagen Commissarissen?

Beslissing wie open plaatsen zullen waarnemen.

Beslissing omtrent burgemeesters op de wijze, aangegeven in het „Souverein Noodbesluit“, ontworpen door Juristencommissie.

Regering moet ook leden van Gedeputeerde Staten en wethouders kunnen schorsen of van weder in functie treden uitsluiten, wegens hun houding tijdens de bezetting. Definitieve beslissing later, na verantwoording. Aan Commissarissen der Koningin bevoegdheid geven voorlopig te schorsen.

Voorlopig moeten nieuwe leden van Gedeputeerde Staten en nieuwe wethouders gekozen kunnen worden ook buiten Staten en Raad.

Raad van State kan, na aanvulling, juist onder de gegeven omstandigheden, weer een belangrijk college zijn. Het inwinnen van adviezen inzake wetgeving ware echter gezien de talrijkheid en de urgentie der te nemen beslissingen, voorlopig te beperken tot de gevallen waarin de Regering daaraan behoefte gevoelt.

B. *Economische zaken*

1. en 2. Handhaving rantsoenerings- en prijsbeheersingsvoorschriften.

3. Felle bestrijding zwarte handel.

4. Afsluiting grenzen voor goederen (consenten voor in- en uitvoer).

5. Afsluiting grenzen voor personen (passen en visa).

6. Handhaving clearing.

7. Handhaving vestigingsbesluit voor bedrijven.

8. Handhaving contrôle op gebruik van transportmiddelen.

9. Inventarisatie van voorraden.

10. Vaststelling programma van invoer (consumptiegoederen, kapitaalgoederen, grondstoffen).

11. Opstelling productieprogramma voor de industrie.

Landbouw

12. Opstelling productie-programma voor de landbouw.

13. Regeling van de inzameling van binnenlandse granen en van de invoer van broodgraan en veevoer.

14. Regeling van de invoer van kunstmeststoffen en landbouwmachines (Vergelijk punt 10).

C. *Sociale zaken*

1. Instelling kleine centrale commissie van advies voor alle arbeidszaken, wellicht benoeming van enkele adviseurs.

2. Instelling nieuwe instantie (in plaats van gemachtigde voor de arbeid), die bemiddelt en desnoods beslist inzake arbeidsvoorwaarden.

3. Voorlopige handhaving loonstop maar toeslagen tot bepaalde percentages toestaan of voorschrijven.

4. Vervanging centrale leiding en leiding gewestelijke bureaux van de dienst voor de arbeidsbemiddeling.

5. Verplichting van de bedrijven tot het voorlopig terugnemen van hun arbeiders, behoudens vrijstelling door Arbeidsinspectie of andere instantie.

6. Verbod tot ontslag van arbeiders met uitzondering van hen, die aangenomen zijn in plaats van hen, die terugkeren en van N.S.B.-ers.

7. Instelling van voorlopige wachtgeldregelingen, zoveel mogelijk uitgaande van de bedrijven, voor hen die aanvankelijk toch niet worden herplaatst.

8. Opstelling programma van werkverruiming, dat er rekening mee houdt, dat arbeiders, die in Duitsland werkten niet terstond weer in kampen mogen worden ondergebracht. Aan de werkverruiming ware een andere beheersvorm te geven dan vroeger.

9. Opstelling programma van wederopbouw.

10. Weder invoering normale werk- en rusttijden (zo nodig echter ploegenstelsel in bedrijven, die in dringende behoeften voorzien en over voldoende grondstoffen beschikken).

11. Voorlopige handhaving verbod staking en uitsluiting.

12. Stopzetting tegenwoordige arbeidsdienst. Eventuele wederinvoering kan later worden overwogen.

13. *Gezondheidszorg*. Krachtige maatregelen tegen besmettelijke ziekten. Bijzondere zorg voor arbeiders, die uit het buitenland terugkeren, voor gevangenen en Joden.

D. *Financiën* (De hieronder genoemde maatregelen zijn reeds door deskundigen uitgewerkt. *De nodige ontwerp-besluiten liggen klaar*).

1. Beslaglegging op buitenlandse activa.
2. Handhaving deviezenrestrictie.
3. Handhaving beursvoorschriften.
4. Inventarisering van geldmiddelen en verplichtingen.
5. Beschikbaarstelling van gelden voor wederopbouw en werkverruiming.
6. Voorlopige handhaving van de bestaande belastingen.
7. Registratie vermogens, opheffing bankgeheim.

NG 331 (19 April 1944)

H. 158 2

Nota V.C. over binnenlands bestuur

Een van de vragen, die bij het herstel rijzen, is hoe gehandeld zal worden ten aanzien van Staten-Generaal, Provinciale Staten en gemeenteraden.

De bezetter heeft hun werkzaamheden geschorst, maar de zittingsduur verlengd. Uiteraard heeft dit echter voor het na de bezetting in te nemen standpunt geen betekenis. Het mandaat van alle vertegenwoordigende lichamen is afgelopen. Nieuwe verkiezingen zijn niet onmiddellijk mogelijk en ook niet gewenst. Maar welke ook de bijzondere bevoegdheden zijn waarover inzonderheid de Regering, wellicht echter ook colleges van Gedeputeerde Staten en van B. en W. zullen moeten beschikken in de eerste tijd na de bezetting, het is wenselijk, dat er in Rijk, Provincies en Gemeenteraden vertegenwoordigende lichamen bestaan.

Aan de gedachte in plaats van de Staten-Generaal te stellen een lichaam, eventueel een enkel adviserend college te benoemen door de Regering, en in dezelfde geest te handelen t.a.v. Prov. Staten en gemeenteraden, acht het Comité meer nadelen dan voordelen verbonden. De Regering zou dan onmiddellijk een standpunt moeten innemen ten opzichte van de vraag aan welke stromingen een plaats zou zijn te geven, in welke verhoudingen dat zou moeten geschieden en welke personen daarbij in aanmerking zouden moeten komen. Zij zou het terrein moeten betreden van de door velen in de Nederlandse politiek verwachte heroriëntering, zonder dat zich daaromtrent in de bevolking nog vaste lijnen hebben kunnen aftekenen.

En van een volksvertegenwoordiging, waartegenover de Regering verantwoordelijk is, zou dan nog geen sprake zijn.

Het Comité ondersteunt dan ook de opvatting, reeds vroeger uitgesproken door de Politieke Contactcommissie en onlangs in een ontwerp vastgelegd door een comité van juristen, dat het nog het beste is zich zo dicht mogelijk aan te sluiten bij Grondwet en Wet en de laatstgekozen volksvertegenwoordiging, al is zij overjarig, te herstellen. Hetzelfde geldt dan van Prov. Staten en gemeenteraden.

Al deze lichamen zullen, na geruime tijd en onder gans andere verhoudingen weer optredend, niet meer ten volle representatief zijn. Dat zij, zowel op die grond als met het oog op de omstandigheden, waaronder onmiddellijk na de bezetting moet worden gewerkt, zich grote zelfbeperking moeten opleggen, zal zonder twijfel algemeen, ook door de volksvertegenwoordigers, worden begrepen.

De Regering zal moeten kunnen handelen op alle gebieden, waar dit door de tijdsomstandigheden wordt geëist. Een algemene machtigingswet zou kunnen worden vastgesteld in gemeen overleg met de Staten-Gen., waarin sanctie wordt gehecht aan hetgeen de Regering noodgedwongen reeds zelfstandig, ook als wetgever, heeft verricht, en verdere machtiging wordt verleend voor een bepaalde tijdsduur. Voor wetten, bestemd om blijvend te werken, zou op de duur medewerking der Staten-Generaal nodig zijn, terwijl ook verdragen goedkeuring der Staten-Generaal zouden behoeven. Mocht het wenselijk zijn om b.v. de kieswet te veranderen, voordat nieuwe Staten-Generaal worden gekozen, dan zou ook daarbij medewerking der Staten-Generaal bezwaarlijk kunnen worden gemist.

Overigens zou de werkzaamheid der Staten-Generaal beperkt kunnen worden tot periodieke besprekingen van het beleid der Regering, b.v. ééns in de drie maanden naar aanleiding van mededelingen der

Regering over hetgeen door haar is verricht. Zelfs echter als men zich de taak nog beperkter denkt, zal het als symbool van de handhaving onzer constitutionele instellingen waardevol zijn, indien de Staten-Generaal zo spoedig mogelijk worden bijeengeroepen in Verenigde Vergadering, waar de Troonrede een zeer bijzondere historische betekenis zou verkrijgen.

De juristencommissie stelt voor te handelen als ware de zittingsduur van het parlement gedurende de bezettingstijd geschorst. Vanzelf is dan de verdere zittingsduur begrensd. Dit zou ook kunnen worden verkregen door de Staten-Generaal onmiddellijk op termijn te ontbinden. Daardoor zou tevens worden onderstreept, dat het parlement in de tussentijd niet meer dezelfde betekenis heeft als in gewone omstandigheden. In opengevallen plaatsen ware, voorzover het Centraal Stembureau niet reeds opvolgers heeft aangewezen, niet verder te voorzien. De Kamers zullen niet meer hun volle ledenaantal tellen en het karakter dragen van een rompparlement, wat onder de gegeven omstandigheden kan worden aanvaard. In het Comité is de gedachte bepleit aan de Kroon dan een recht van aanvulling te geven. Daaraan zouden minder bezwaren verbonden zijn dan aan benoeming van een geheel college door de Kroon.

De Regering zal stellig daarnaast de behoefte gevoelen op verschillende terreinen deskundigen en belanghebbenden stelselmatig en op ruimer schaal te raadplegen dan vroeger. Bij het instellen van commissies daarvoor — eventueel van een algemeen comité van advies, dat dan in subcommissies zou kunnen worden verdeeld — kan rekening worden gehouden met nieuwe opvattingen, die tot uiting zijn gekomen, zonder dat de Regering daarbij zozeer stelling behoeft te nemen ten aanzien van hun sterkte en betekenis als zij zou doen wanneer zij zelf een vertegenwoordigend lichaam samenstelde.

Bij het *provinciaal en gemeentelijk bestuur heeft de bezetter* niet enkel de werkzaamheden van Staten en gemeenteraden geschorst, maar het leidersbeginsel ingevoerd. Commissarissen en burgemeesters hebben alle bevoegdheden gekregen, vroeger berustende bij resp. Provinciale of Gedeputeerde Staten en bij gemeenteraden of colleges van B. en W. Zoals in de lijn van het leidersbeginsel ligt, is daarbij aan hogere autoriteiten de bevoegdheid gegeven de Commissarissen of burgemeesters richtlijnen voor te schrijven of opdrachten te geven.

Hier en daar bestaat mogelijk de neiging dit systeem voorlopig te continueren, omdat het gemakkelijk kan schijnen op deze wijze te werken.

Daartegen moet met nadruk worden gewaarschuwd. Aan de nationaal-socialistische methoden moet ook op het belangrijke terrein der gewestelijke en plaatselijke werkzaamheden onmiddellijk een einde worden gemaakt. De vertegenwoordigers der burgerij moeten daar weer een eigen verantwoordelijkheid dragen. In de eerste plaats in het dagelijks bestuur, in Gedeputeerde Staten en colleges van B. en W. Maar ook herstel van Prov. Staten en gemeenteraden is wenselijk. In vele gemeenten zullen b.v. belangrijke beslissingen zijn te nemen omtrent herstel en wederopbouw, herziening stadsplan en waarin de plaatselijke vertegenwoordiging stellig behoort te worden gekend, al zal zij hebben te werken binnen de algemene lijnen, door het Rijk te trekken.

Op deze wijze wordt weer publieke behandeling verkregen van de publieke zaak. Bovendien kunnen dan ook de commissies van bijstand weer werken.

Intussen zullen de verhoudingen ertoe leiden, dat de lagere organen voorlopig in sterker mate dan vroeger afhankelijk zullen zijn van het centraal gezag, terwijl de gemeenteraden meer dan vroeger aan de colleges van B. en W. zullen moeten overlaten. In tal van gevallen is dat mogelijk zonder wetswijziging. Het Comité acht het echter gewenst, dat, eventueel speciaal voor gemeenten boven een zeker zielental, onmiddellijk enige wijzigingen worden gebracht in de verdeling van bevoegdheden, waaromtrent later kan worden beslist of zij blijvend zullen zijn. (Loon- en salarisregelingen; benoemingen; verhuur, verkoop of uitgifte in erfpacht van percelen, nadat omtrent de algemene regelen voor een complex is beslist, zouden b.v. aan B. en W. zijn op te dragen. T.a.v. verzoekschriften zou de mogelijkheid zijn te openen ze in handen van een commissie te stellen, zonder dat ze eerst de raadsvergadering passeren. Tenslotte zou aan B. en W. de bevoegdheid zijn te verlenen te verlangen, dat de Raad urgente voorstellen binnen een bepaalde termijn afhandelt).

Aanvulling van opengevallen plaatsen zal waarschijnlijk bij Staten en gemeenteraden meer aanbeveling verdienen dan bij de Staten-Generaal. Vooral in kleine gemeenten zou anders in een aantal gevallen het aantal raadsleden al te klein worden.

30 October 1944.

*Nota n.a.v. mededelingen van de Minister van Justitie over genomen besluiten**Voor de Minister-President.*

Het V.C. meent goed te doen onder de aandacht van de Regering te brengen, dat hier te lande in brede kringen, ook van de „illegaliteit”, enige ongerustheid is gewekt door vorm en inhoud van de recente mededelingen van de Minister van Justitie omtrent getroffen voorzieningen en genomen besluiten.

Het heeft enige verwondering gewekt, dat, terwijl de Minister-President een en andermaal heeft medegedeeld, dat aan de overzijde wel voorzieningen worden voorbereid, doch de zaken niet dan bij volstrekte noodzaak in zodanig stadium worden gebracht dat nader beraad bij terugkomst van de Regering is uitgesloten, de uiteenzettingen van de Minister van Justitie bezwaarlijk een andere conclusie toelaten dan dat het hier definitieve voorzieningen geldt, waaraan niet meer valt te tornen. Dit spreekt te sterker omdat het hier aangelegenheden betreft, waarbij elementaire rechtsbeginselen in het spel zijn, en dus met de meeste zorg de noodzakelijkheid van afwijkingen moet worden gezien.

Gedoeld wordt allereerst op de mededelingen omtrent de berechting van tijdens de bezetting voorgevallen feiten. Bij de strafrechtelijke voorzieningen in engere zin wordt het beginsel van artikel 1 van het Wetboek van Strafrecht — zoals de Minister van Justitie het uitdrukte — „uitgeschakeld”. Begrepen wordt dat aan dit beginsel niet onder alle omstandigheden kan worden vastgehouden, doch anderzijds is hier te lande het gevoel sterk levendig, dat het beginsel zelf van grote waarde is en dus de afwijkingen tot het strikt noodzakelijke moeten worden beperkt.

De wetgever heeft zich omstandigheden als zich thans hebben voorgedaan destijds niet kunnen voorstellen, doch uit de bepalingen der wet volgt met zekerheid, dat hij bepaalde feiten, hadde hij de omstandigheden zich voor ogen gesteld, onder de strafwet zou hebben gebracht. In zulke gevallen kan terugwerkende kracht worden verantwoord. Moeilijker valt dit voor de verzwaring van de strafposities, immers een bepaalde afwijking van de wet, terwijl bovendien de vraag kan zijn, of het geval van daadwerkelijke oorlog op ons gebied — het uitgangspunt van de bestaande bepalingen — niet eerder van ernstiger aard is dan een langdurige bezetting zonder dat de oorlog op ons gebied woedt. Met name een verzwaring met terugwerkende kracht van de straf tot doodstraf moet wel ernstige bedenkingen oproepen. Dat processueel, zowel wat procesgang als de ter berechting te roepen colleges betreft, wijzigingen nodig kunnen zijn, kan worden toegegeven, doch heeft men zich hier voldoende laten leiden door de uiterste zorg, dat „gelegenheids”-rechtspraak worde vermeden?

Ernstiger bezwaren worden gevoeld tegen de voorziening ten aanzien van feiten, waarvan uitdrukkelijk wordt vastgesteld, dat zij niet onder de strafwet vallen. Kennelijk heeft men hier een analogie gezien met de „tuchtrechtspraak”, doch het geldt hier niet de berechting van tot een bepaalde kring behorende personen ter zake van overtreding van binnen die kring geldende normen, en bovendien liggen de aangekondigde sancties niet in deze lijn. Materieel is hier moeilijk iets anders te zien dan strafrechtspraak, doch dan met afwijking van de elementaire beginselen, die tot dusverre geacht werden op dit terrein te moeten gelden.

Geen vaste normen, de meest ingrijpende sancties — waaronder zelfs ene, door de Grondwet uitdrukkelijk als straf gewraakt — en die macht in handen gelegd van een college, samengesteld op een wijze, eveneens door de Grondwetgever in 1922 veroordeeld, en welke een objectieve behandeling bezwaarlijk kan waarborgen. De noodzakelijkheid van de gehele regeling schijnt nadere overweging te behoeven. Met betrekking tot het vervallen van burgerrechten kan inderdaad — naar analogie van de tuchtrechtspraak — een voorziening vereist zijn, doch kan men financieel de betrokkenen niet langs fiscale weg voldoende treffen, en is voor feiten, waarvan uitdrukkelijk wordt vastgesteld, dat zij niet onder de strafwet vallen, een vrijheidsbeneming, materieel moeilijk van straf te onderscheiden, wel te verantwoorden?

Zo komt wel sterk naar voren de wenselijkheid deze maatregelen — ook in het thans bevrijde gebied — niet tot uitvoering te brengen dan nadat nader beraad zal kunnen zijn gepleegd. Bezwaar daartegen kan wel niet bestaan, omdat reeds dadelijk alle maatregelen kunnen worden getroffen om te voorkomen, dat de te berechten elementen zich aan bestraffing onttrekken.

Een andere maatregel, die hier te lande bevreemding heeft gewekt, is hetgeen door en vanwege de Minister van Justitie ten

aanzien van de Hoge Raad is geschied. Noodzaak van enige maatregel reeds nu ten aanzien van dit College kan moeilijk aanwezig worden geacht, waar de functionering van het College, afgesneden van het overige land, terwijl bovendien onderscheidene leden aan de andere kant van de lijn vertoeven, ten enenmale is uitgesloten. Dat desondanks ten aanzien van de, vóór de bezetting benoemde leden (de tijdens de bezetting benoemden konden met de bevrijding zonder meer van hun functie vervallen worden geacht) een met het oog op hun grondwettelijke onafzetbaarheid zó ingrijpende maatregel is genomen, heeft hier te lande niet nagelaten bezorgdheid te wekken, of de Regering wel voldoende doordrongen is van de noodzakelijkheid, dat men tegenover het regiem van rechteloosheid, waaraan Nederland nu meer dan vier jaren is blootgesteld geweest, de rechtsstaat herstelle. Had met deze maatregel in elk geval niet kunnen worden gewacht tot men zich hier te lande kon oriënteren, of de — inderdaad noodzakelijke — opheldering omtrent de door de Hoge Raad gevolgde gedragslijn niet op een wijze kon verlopen, die zich met de Grondwet verdroeg en ook minder risico schiep, dat men onherstelbare schade aan het hoogste rechtscollege toebracht?

Het V.C. heeft gemeend zijn taak van voorlichting van de Regering te verzuimen, indien het niet het vorenstaande, dat, naar het weet, in brede kringen leeft, onder de aandacht van de Regering bracht.

Het V.C.

Enkele richtlijnen voor een rechtvaardige beoordeling van houding en handelingen van Nederlanders die met de bezetter hebben samen- of medegewerkt

1. Elk beleid in dit opzicht zou falen, indien het niet van meet af met grote overtuiging en verbeeldingskracht de *positieve zijde* van dit enigszins hachelijke probleem zou aangrijpen: het koesteren, aankweken van en opvoeden tot gevoelens van hulde, erkentelijkheid en warme waardering van het gehele volk, voorgegaan door zijn Overheid, voor die groep van grote vaderlanders, die met bewonderenswaardige fierheid en edele koelbloedigheid de hoogste en heiligste offers hebben gebracht voor de vaderlandse zaak.

In de krijg gesneuvelden, gefusilleerden, geestelijk en lichamenlijk verminkten en verzwakten, gevangenen, gijzelaars, krijgsgevangenen, mannen en vrouwen uit de verzetswereld, onderduikers, enz. — Monumenten b.v. in Rotterdam, Scheveningen, Amersfoort, Vught. — Persoonlijke, c.q. posthume onderscheidingen. — Een nieuw te creëren ridderorde. — Materiële zorg en steun voor achtergelaten betrekkingen. — Samenkomsten op nationale bevrijdingsdag. — Kerkelijke diensten in tegenwoordigheid van Staatshoofd en Regering, enz.

2. Het gehele volk zal steeds duidelijker moeten beseffen, dat in het bijzonder deze groep van edele vaderlanders heeft goedge maakt en uitgewist de oneer en smaad, ons volk en zijn geschiedenis aangedaan door de obscure of ontwortelde elementen die hebben geheuld met de vijand.

In het algemeen, en ook reeds hier, is onderscheid te maken tussen een hogere en lagere graad van persoonlijke schuld en toerekenbaarheid, overeenkomende met de mate van verantwoordelijkheid aan de diverse posities en functies verbonden. Zo treft uit de aard der zaak leidende personen een aanzienlijk zwaardere schuld dan talrijke misleide volgelingen of verkeerd voorgegane ondergeschikten, die daarom echter nog niet altijd vrij uit gaan.

a. Met name is hierbij dan te denken aan die trouweloze elementen die hebben dienst genomen bij vijandelijke militaire, paramilitaire en politie-onderdelen; leger, marine, Waffen S.S., Landstorm, Landwacht, O.T., bewakingsdetachementen, S.D., Gestapo.

b. Voorts aan degenen, die door hun lidmaatschap der N.S.B., Nederlandse S.S. en nevenorganisaties, W.A., Jeugdstorm, hun leidende functies bij Landstand, N.A.F. en andere fronten of nationaal-socialistische organisaties, de bezetter hebben gesteund of in de kaart gespeeld bij zijn streven het Nederlandse volk ook zedelijk en ideologisch tot onvoorwaardelijke overgave te dwingen.

c. Tenslotte worde hier gedacht aan die onbetrouwbare personen, die buiten organisatorisch verband de nationaal-socialistische penetratie hebben gediend en bevorderd door het vervullen van functies of het verrichten van diensten ten behoeve van hetzelfde bezettingsstreven (functionarissen bij de „nieuwe-orde-departementen en -instellingen, liquidateurs, bewindvoerders en dergelijke).

In zeer vele, zo niet de meeste gevallen zal hierbij sprake moeten zijn van een, in het W. v. S. omschreven of te omschrijven misdrijf tegen de veiligheid van de Staat.

3. De Overheid, behoorlijk geïnformeerd en georiënteerd door eerlijke en bezadigde vertrouwensmannen die de gehele bezettingstijd hebben meegemaakt, hebben de zedelijke moed in te grijpen in de pijnlijke discussie onder tal van Nederlanders buiten de onder 2 genoemde categorieën, over de graad en het gehalte hunner nationale en vaderlandse houding, handelingen en gedragingen; een discussie welke gereede aanleiding kan geven tot de vrees, dat onwaardige, onrechtvaardige en naargeestige „verketting” of discriminatie een stemming schept, welke allerminst geëigend is het werk van de wederopbouw in eensgezindheid en onderling respect aan te vatten.

4. In die geest zal niemand, die opbouwend wil werkzaam zijn, de behoefte gevoelen om achteraf en openlijk generaliseerende oordelen te formuleren in minder waarderende zin, welke geheel doelloos en nutteloos het zelfrespect van de natie zouden kunnen aantasten.

Van de andere kant is er evenmin reden voor idealisering van de algemene geest en de algemene houding. Angst, gebrek aan durf en fierheid, bekrompen koopmansberekening en eigenbelang, duidelijk gebrek en gemis aan sociale zin en gemeenschapsliefde, maken het onwaarschijnlijk het Nederlandse volk *als geheel* te canoniseren als stijl- en karaktervol in de bewaring en de verdediging van zijn heiligste vaderlandse deugden en edelmoedigste nationale gevoelens.

5. De Overheid stelle de positie van meet af zuiver, door harerzijds royaal en openlijk te erkennen, dat zij, evenmin als de Regeringen van andere ten slachtoffer gevallen landen, de toeleg, methodes en consequenties van een dergelijke „totalitaire” bezetting heeft voorzien, waardoor zij, bij de in 's lands kennelijk belang geboden uitwijking naar Engeland, het volk en zijn achtergebleven bestuurlijke en ambtelijke leiding, zeker op de langere duur, onvoldoende geïnstrueerd en voorbereid op een catastrofe van deze omvang en doorwerking, heeft moeten achterlaten. Al poogde zij door middel van de radio deze leemte enigermate aan te vullen.

Daaruit zijn verwarring en leidingloosheid ontstaan, schromelijk en geraffineerd door de bezetter misbruikt, welke plaats lieten voor uiteenlopende opvattingen omtrent de relatief beste, verstandigste, redelijkste houding. Dat daarbij, veelal te goeder trouw, de subjectieve gemoedsgesteldheid — pessimisme, optimisme, persoonlijke opvattingen omtrent trouw, recht, plicht, verwachtingen, teleurstellingen enz. — een overwegende rol heeft gespeeld, was en is altijd onvermijdelijk.

Het feit, dat voorschriften van oorlogs- en bezettingsrecht op *de langere duur* onvoldoende houvast meer boden voor het bepalen van een houding, onder „deze” bezetting, heeft deze verwarring niet weinig vergroot.

6. Maar dan nog is niet elke houding te verdedigen, ook al omdat bij verschil in waardering van de feitelijke verhoudingen en omstandigheden, ieder achtbaar en verantwoordelijk man van karakter, ook zonder vooraf bepaalde normen en richtlijnen of instructies, de grens kent, althans behoort te kennen, welke ter wille van het behoud van de vaderlandse eer niet straffeloos overschreden wordt.

Ook de hierbedoelde personen — het gaat hierbij klaarblijkelijk om twijfelgevallen — mogen dan al somwijlen een beroep op persoonlijke en subjectieve rechtvaardiging gereed houden, hun positie naar buiten als leidende figuren in verantwoordelijke functies is niet te handhaven.

7. In deze geest zou, naast de meedogenloze berechting der onder 2 genoemde categorieën, een snelle en doortastende „zuivering” onder de twijfelachtige, *ambtelijke en niet-ambtelijke*, gevallen op haar plaats zijn, waarbij de vraag of bepaalde figuren van sprekende importantie uit het openbare leven moeten worden verwijderd, — en dan „bij voorraad” — aan de hiervolgende richtlijnen ware te toetsen:

I. het samenwerken of het verlenen van medewerking aan in wezen *annexionistische bezettingsdoeleinden*, met name aan zodanig grove inbreuken op het Landoorlogreglement, waarbij de inlijving van het bezette gebied als feitelijke praemisse werd aanvaard.

II. samenwerking of medewerking, welke de *versterking* van het *vijandelijk oorlogspotentieel* direct tot gevolg moest hebben.

a. Bij het toepassen van deze richtlijn worde, zoals in het algemeen rechtvaardig en wenselijk is, acht gegeven op strekking en intenties dezer samen- of medewerking gedurende de gehele bezettingstijd. Dikwerf is een schijnbaar afkeurenswaardige houding in een bepaald geval goedge maakt of gecompenseerd door daden of handelingen van tegenwerking of verzet van groter betekenis en invloed.

b. Aan de *indirecte* bevordering van het vijandelijk oorlogspotentieel staat een zo uitgebreide kring van Nederlanders schuldig dat individuele sancties daartegen redelijkerwijs niet wel doorvoerbaar lijken.

III. samenwerking of medewerking met het kennelijk oogmerk: *persoonlijke*, al dan niet materiële, *bevoordeling en winstbejag*.

IV. samenwerking of medewerking onder notoire *krenking* van algemeen erkende en aanvaarde rechtsopvattingen of van een achtenswaardige volksovertuiging, zo met name en in het bijzonder bij:

a. opsporing, arrestatie en beroving van Joden en onderduikers;

b. opsporing, arrestatie, bestraffing en wegvoering van arbeidskrachten en krijgsgevangenen, waarbij met het onder 2 algemeen gesteld onderscheid is rekening te houden.

V. Een *wankelmoedige instelling* van zijn ambtelijk of persoonlijk beleid op de verwachting, dat Duitsland deze oorlog zou winnen en een daaraan toe te schrijven gemeenzaamheid met vijandelijke autoriteiten in zaken, waarvan redelijkerwijs en naar Nederlandse opvatting niets goeds voor het eigen volk te verwachten was.

8. Het kan niet anders, dan dat deze en dergelijke richtlijnen algemeen en tamelijk vaag zijn omschreven en bij praktische toepassing talrijke moeilijkheden zullen opleveren. Zij beogen dan ook niet een scherp doorvoerbare scheiding van bokken en schapen. Onder de schapen zullen bokken blijven en omgekeerd zullen er schapen bij de bokken terecht komen.

Bij het opstellen van deze richtlijnen is echter uitgegaan van het verlangen: enerzijds om tot een ernstige en waarlijk rechtmatige zuivering te geraken en anderzijds een redelijke matiging te brengen in het hier en daar duidelijk voelbare streven om hierbij op een zodanige wijze te werk te gaan, dat daarvan even onrechtvaardige als onherstelbare gevolgen zouden gevreesd moeten worden.

9. Het inachtnemen der richtlijnen onder 4 en 5 zal mede tot effect hebben, dat de houding van talrijke hogere en lagere ambtsdragers, die zijn „blijven zitten” in de mening hun post tegen schadelijke vervangers tot het bittere einde te moeten beschermen, in vele gevallen wordt aanvaard, ook al zou dit zonder waardering geschieden. Men accepteert deze houding op het koele motief dat zij, gelet op de zeer bijzondere, onvoorziene en daarom disculperende omstandigheden, verdedigbaar was, zonder meer, en men geeft zich daarbij tegelijk ervan rekenschap, dat voor vele van de hierbedoelde functionarissen het doorlopend bloot staan aan innerlijke en uiterlijke plichtsconflicten een ware kwelling, en in die zin een zware straf is geweest.

10. *Wijze van berechting.*

A. Over de categorieën onder 2 hierboven wordt hier niet gesproken. Bekend is, dat een bijzondere, snelle procedure is voorbereid.

B. Met betrekking tot ambtenaren in dienst van de Staat e.a. overheidsorganen schijnt een „Besluit zuivering Overheidsorganen” in deze materie te voorzien. Voorzover deze zuivering niet rechtstreeks door de Regering zal geschieden, zal moeten worden voorzien in een administratieve instantie uit de ambtelijke dienst, welke over houding en gedragingen van ambtenaren gedurende de bezettingstijd zal hebben te oordelen. In aansluiting daaraan zou, zowel bij ontslag als bij schorsing de normale rechtsgang voor ambtenaren door inschakeling van ambtenaren-gerechten ook hier op zijn plaats kunnen zijn.

C. Hiernaast staat het vraagstuk van zuivering van bepaalde *maatschappelijke groepen en beroepen*, waarbij is te denken aan

a. enerzijds personen uit werkgevers-, arbeiders-, middenstandsen ook agrarische kringen, wier houding en handelingen tijdens de bezetting laakbaar zijn geweest, en

b. anderzijds beoefenaren van vrije beroepen (wetenschap, onderwijs, advocaten, notarissen, artsen, toneelspelers, musici, apothekers, accountants, architecten, enz.), wier houding en gedragingen evenzeer zijn tekort geschoten.

Ad a. Met betrekking tot eerstgenoemde maatschappelijke groepen lijkt een effectieve zuivering over de gehele lijn praktisch onuitvoerbaar, indien men alleen maar reeds denkt aan de talrijke verantwoordelijke directies of bedrijfsleiders van belangrijke industriële e.a. ondernemingen en aan de nog talrijker arbeiders, die loondienst in direct belang van de bezetter hebben verricht. Nochtans zal het algemeen rechtsgevoel op dit gebied genoegzaam kunnen worden bevredigd, wanneer de zuivering hier geschiedt onder die leidende figuren van het maatschappelijk leven, die hun sociale vertrouwensposities onwaardig zijn gebleken en die men onder geen beding in dergelijke posities zou willen handhaven, of zien terugkeren.

Hiertoe worden enkele *zuiveringscommissies* in het leven geroepen, wier voorzitter-jurist door de Regering worde benoemd en die voor de vervulling van haar taak de nodige richtlijnen van de Regering ontvangen. Deze commissies stellen haar onderzoek in op klacht hetzij van de Regering, hetzij van enig maatschappelijk orgaan of organi-

satie-onderdeel, dat aan de leiding der betrokken persoon was onderworpen.

Ad. b. Met betrekking tot beoefenaren van vrije beroepen ware op evenwijdige wijze te werk te gaan door de aanwijzing van *beroeps- of tuchtcolleges*, die onder leiding van een door de Regering benoemde Voorzitter hebben te oordelen over de vraag, welke beroepsgenoten, als gevolg van hun houding en gedragingen, behoren te worden gediscrimineerd, hetzij in leidende functies in het beroeps-milieu, hetzij in de laakbare uitoefening van hun beroep.

Bij de aanwijzing dezer colleges ware aan te sluiten bij de bestaande organen of commissies, welke, ter handhaving van beroepseer en beroepszeden, een zeker tuchtrecht onder de beroepsgenoten uitoefenen. (Artsen, advocaten, notarissen).

Tenslotte, al lijkt de toekenning van een recht van beroep bij een zuiveringsrechtspraak als deze in het algemeen niet wenselijk, ware te voorzien in de *mogelijkheid van vernietiging* van een zuiveringsmaatregel in die gevallen, waarin de veroordeling of afkeuring in eerste aanleg van aarzeling of twijfel blijkt geeft. Daartoe ware voor alle categorieën en gevallen één hogere instantie aan te wijzen.

Sancties.

Ad A en B. Over strafrechtelijke sancties wordt hier niet gesproken. En ook niet over die disciplinaire sancties, waarin bij het „Besluit zuivering Overheidsorganen” blijkbaar wordt voorzien (ontslag, schorsing, staking uitoefening functie).

Ad C. Bij berechting in de groeps- en beroepsfeer rijst de vraag, welke *buiten-strafrechtelijke sancties* en disciplinaire maatregelen waren toe te passen. Hierbij is te denken aan:

a. Verbod om bepaalde leidende functies op vertrouwensposten in het maatschappelijk leven (nog langer) te bekleden.

Een dergelijke sanctie correspondeert met de, onder C sub *a* beoogde discriminatie van leidende personen uit de daar bedoelde groepen.

b. uitsluitend van de uitoefening van het beroep.

Men kan zich voorstellen, dat de houding of de gedraging in de uitoefening van het beroep van zodanig laakbare aard is geweest, dat het zuiveringsorgaan van de overheid de bevoegdheid ontvangt om het beroep voor een dergelijk onwaardig element definitief te sluiten.

c. tijdelijk roeyement (al dan niet gecombineerd met een boete). Hier geldt het een tijdelijke verwijdering uit het beroeps-milieu als straf tegen een herstelbaar vergrijp tegen de beroepseer of beroepszeden.

d. boete, c.q. schadevergoeding.

Deze straf zou kunnen bestaan in de betaling van een bepaalde geldsom, maar c.q. ook in het herstel van de morele of materiële schade, welke de gelaakte houding of gedraging tot gevolg heeft gehad. (Men heeft b.v. ten koste van een beroepsgeenoot een bepaalde functie verkregen of zich verrijkt aan de principiële houding van een ander.)

e. openlijke berisping.

De houding of gedraging van de beroepsgeenoot wordt openlijk afgekeurd onder vermelding van de motieven dezer afkeuring.

Op 2 Juni 1944 zond het Vaderlands Comité een rapport aan de Regering te Londen over de houding van de vroegere partijleiders in bezet Nederland.

NG 379 (2 Juni 1944)

Houding vroegere partijleiders

Teneinde te voorkomen, dat de wijze, waarop in de illegale pers meermalen wordt geschreven over vroegere politieke leiders en hun vermeende passiviteit, zou leiden tot een eenzijdige en onbillijke beoordeling, schijnt het wenselijk — zonder voor alle gevallen de juistheid der bezwaren te ontkennen — er op te wijzen, dat leiders der partijen, in het bijzonder de fractievoorzitters en de partijvoorzitters, reeds in Juni 1940 verbinding met elkaar hebben gezocht. Zij zijn daarbij in overleg getreden niet alleen over de toekomst, maar ook over de houding, aan te nemen tijdens de bezetting.

Hoe het met hen gelopen is, moge blijken uit de volgende feiten, die niet onbekend zullen zijn, maar waarvan het samenvattend overzicht toch nuttig kan zijn voor een juist oordeel over de situatie.

Voorzitter R.K. Staatspartij: heeft lang gevangen gezeten, is daarna geïnterneerd in St. Michielsgestel, is nu in Sachsenhausen.

Voorzitter R.K. Kamerfractie: was enige tijd geïnterneerd in Buchenwald.

Oud-Voorzitter R.K. Staatspartij: overleden in Buchenwald.

Voorzitter A.R. partij: gedwongen verblijfplaats in Duitsland.

Voorzitter A.R. Kamerfractie: een halfjaar in Amersfoort, later ruim een jaar in gevangenis, nu in Sachsenhausen.

Voorzitter C.H. partij en fractie: sinds meer dan 3½ jaar geïnterneerd, eerst in Buchenwald, nu in St. Michielsgestel.

Voorzitter S.D.A.P.: ruim een jaar in gevangenis, nu in Sachsenhausen.

Voorzitter S.D.A.P. fractie: was een jaar in Buchenwald, korte tijd in St. Michielsgestel.

Voorzitter V.D. partij: overleden.

Voorzitter V.D. fractie: was geïnterneerd in St. Michielsgestel, later ruim een jaar in gevangenis, nu in Buchenwald.

Voorzitter Lib. Staatspartij: sinds 1941 in Buchenwald (als gewoon „Häftling”); tot hij kort geleden naar Vught werd overgebracht.

Secretaris Lib. Staatspartij: ruim een jaar in gevangenis, nu in Sachsenhausen.

Hieraan kan worden toegevoegd, dat de A.R. fractie bijna in haar geheel geïnterneerd is geweest (voor een groot deel ook gevangen heeft gezeten) en dat de S.D. fractie (Eerste en Tweede Kamer) bijna in het geheel gezocht is voor gijzeling in St. Michielsgestel. (Uitzonderingen in hoofdzaak de 60-jarigen en de vrouwen). De 2de secretaris der S.D. Tweede Kamerfractie is al meer dan 3½ jaar geïnterneerd.

Ook vele Kamerleden van andere groepen zijn getroffen.

Voorzitter V.C.

65234 (*Drees*)

De heer *Drees* meent, dat, wanneer de Regering aan de uitvoerige adviezen, die van Nederlandse zijde gegeven werden over verschillende onderwerpen, adviezen, die dikwijls zeer goed waren voorbereid, iets vollediger en rustiger aandacht zou hebben geschonken, sommige dingen iets beter zouden zijn verlopen. Iemand, die er zelf aan werkt, heeft natuurlijk licht de neiging de betekenis van zijn werk te overschatten, maar er is door verschillende mensen zeer serieus gewerkt. De heer *Drees* denkt aan de adviezen over de zuiveringskwestie, over de berechting e.d. Daarover zijn uitvoerige adviezen naar Londen gegaan. Zij hebben zich ook tot Londen gewend in zake de Kabinetskwestie, toen de Katholieken volledig in het Kabinet ontbraken. Zij hebben gezegd, dat het een zeer ongunstige indruk maakte, indien de verhoudingen zodanig waren, dat men niet met elkander kon samenwerken, en dat het niet juist was, dat een grote bevolkingsgroep geen vertegenwoordiging in het Kabinet had. Ook hebben zij over daden van de Regering hun oordeel uitgesproken.

94590—94592 (*Kolfschoten*)

De heer *Kolfschoten* verklaart nooit enige reactie uit Londen vernomen te hebben op zijn nota van 14 Juni 1944, houdende enkele richtlijnen voor een rechtvaardige beoordeling van houding en handelingen van Nederlanders, die met de bezetter hebben samen- of medegewerkt. Evenmin heeft men ooit iets van de Regering vernomen naar aanleiding van het rapport van de heer *Donner* dd. 30 October 1944¹⁾.

¹⁾ Zie hierboven blz. 177.

96064 (*Donner*)

Als men een advies had uitgebracht, aldus de heer *Donner*, moest men natuurlijk maar afwachten wat Londen zou doen, maar er zijn dingen uit Londen gekomen, die in de maatregelen, die Vertrouwenmannen, in overleg ook met het Vaderlands Comité, hadden voorbereid, niet erg pasten. Met betrekking tot de openbare orde b.v. — een onderwerp, dat de heer *Donner* zelf ter harte ging — kwam er uit Londen een oekase, die te Londen zelf ook moeilijkheden heeft gegeven, waarbij de zaak sterk geconcentreerd werd en waardoor allerlei maatregelen, die voorbereid waren, werden doorkruist. Zo was b.v. op een gegeven ogenblik ook in Nederland de Stichting van de Arbeid in een vergevorderd stadium van voorbereiding. De heer *Donner* is er zelf ook bij betrokken geweest als bemiddelaar tussen de heer *Stikker* en het C.N.V. Toen kwam plotseling uit Engeland een verordening, over de kwestie van de organisatie, maar deze was geheel anders opgezet, waardoor men hier zeide: „Wat wordt dat nu? Wij hebben een en ander voorbereid, maar als men gaat invoeren wat in die verordening staat, wordt dat helemaal van de kaart geveegd”.

Nu zijn al deze dingen tenslotte niet zo tragisch gebleken, aldus de heer *Donner*. Bij de hier voorbereide verordening over de handhaving van de openbare orde stond men voor de moeilijkheden, die het politievraagstuk nu eenmaal heeft, met name ook de verhouding van de burgemeesters tegenover de politie. Er was dezerzijds een regeling gemaakt, die naar het gevoel van de heer *Donner* nogal evenwichtig was naar de beide kanten, maar daarvan is ook niets terechtgekomen. Justitie had een opzet, waarbij contact was gelegd met Binnenlandse Zaken, maar deze regeling is al spoedig weer verdwenen. In Engeland werkte men in bepaalde dingen op zijn eigen projecten voort. Het is mogelijk, dat men of de adviezen niet had gezien of een andere kijk had.

96066 (*Donner*)

De heer *Donner* denkt wel, dat zijn beschouwing in Engeland is aangekomen. Hij zegt echter helemaal niet, dat het zo belangrijk is

96073—96074 (*Donner*)

geweest. Men had zich een voorstelling gemaakt van een toestand van volkomen chaos na de bevrijding en daarvoor had men plannen, terwijl de rustige aard van de Nederlanders heeft meegebracht, dat het allemaal erg is meegevallen.

Men heeft van verschillende zijden te kennen gegeven, dat men over bepaalde dingen graag een beschouwing had, en dan heeft het Vaderlands Comité die naar vermogen gegeven. Zo is ook over het z.g. noodbesluit betreffende tijdens de bezetting door of vanwege de bezetter getroffen regelingen contact geweest met het Vaderlands Comité. De indruk van de heer *Donner* is, dat men weinig met die adviezen gedaan heeft.

Het Vaderlands Comité heeft naar Engeland ook beschouwingen gezonden over het wederoptreden van de vertegenwoordigende lichamen. Tegen de constitutionele opvattingen, welke men daar koesterde, is door het Vaderlands Comité sterk gereageerd. Later heeft het comité gewerkt in de richting van een optreden van een Nationale Adviescommissie ter voorbereiding van een wederoptreden van de Staten-Generaal, maar oorspronkelijk meende men, dat het het beste was, de Staten-Generaal zo spoedig mogelijk samen te roepen, zoals in andere landen is gebeurd, en dat de Koningin in de Staten-Generaal Haar reëntree zou moeten maken. Dit heeft zich anders ontwikkeld, omdat zich in Nederland, vooral in het bevrijde Zuiden, sterke stromingen ontwikkelden in andere richting.

1) Zie boven blz. 167.

97632 (*Gerbrandy*)

Ten aanzien van het telegram van de Regering van 28 Mei 1943¹⁾, verklaarde de heer *Gerbrandy* dat het de kwestie was, dat men bezorgd was, dat er colleges zouden komen, die gedeeltelijk op eigen houtje zich een soort bestuursmacht zouden verwerven. Dat kon niet, want de zaak werd in Londen voorbereid en in wat er in Nederland zou zijn, moest de Regering tenslotte het laatste woord hebben. Er kwamen wel eens mededelingen, dat bepaalde figuren wel zinnigheid hadden om het heft in handen te nemen.

97634—97635 (*Gerbrandy*)

Naar aanleiding van de klacht van de heer *Drees*, dat, wanneer de Regering aan de uitvoerige adviezen, die er van Nederlandse kant werden gegeven over verschillende onderwerpen, iets vollediger en rustiger aandacht zou hebben geschonken, sommige dingen iets beter zouden zijn verlopen, zegt de heer *Gerbrandy*, dat de Regering adviezen uit Nederland kreeg over bepaalde onderwerpen, wanneer deze al in haar werkelijke vorm waren. De voorbereidingswetgeving heeft jaren werk geëist en is stuksgewijze tot stand gekomen. De heer *Gerbrandy* herinnert zich, dat zij op een gegeven ogenblik zeer belangrijk advies kregen. Het gevolg daarvan zou echter zijn geweest, dat men helemaal van voren af aan moest beginnen. Er was de moeilijkheid van de tijd. Er moest rekening gehouden worden met het tijdstip, waarop de adviezen Londen bereikten.

Inzake het Parlement heeft Londen telkens met de grootste zorg de mensen in Nederland geraadpleegd. Het lijkt de heer *Gerbrandy* niet juist te zeggen, dat er op die adviezen niet werd gereageerd. Of het antwoord de betrokkene altijd heeft bereikt weet hij natuurlijk niet. Al die adviezen werden verzameld en, voor zover zij er gebruik van konden maken, in de commissie voor herstellwetgeving wekelijks aan de orde gesteld.

97639—97641 (*Gerbrandy*)

Er was een stemming in Londen: Laat toch alsjeblieft weten, wat men in Nederland wil. Naar de mening van de heer *Gerbrandy* begon dat zelfs op het laatst, hij zou haast zeggen: een ziekelijk karakter aan te nemen; men was doodsbenuwd het anders te doen dan de mensen in Nederland wilden, terwijl de heer *Gerbrandy* op het standpunt stond: Dan moet gij het zelf maar weten en het voor Uw verantwoording nemen. Het is ook niet goed om alles over te laten aan de mensen in Nederland. Bovendien was men in Nederland ook niet altijd eenstemmig. Er is geen sprake van, dat men van één opinie in Nederland kon spreken.

Alle adviezen werden met grote zorg behandeld, naar de voorstelling van de heer *Gerbrandy* soms haast in het overdrevene! Dat wil dan niet zeggen, dat men elk advies opvolgt! In de illegale pers kwamen ook allerlei dingen voor, die men in zekere zin kan beschouwen als adviezen aan de Londense Regering. De uitgewerkte adviezen van vrij officiële comité's, het Vaderlands Comité en het Nationaal Comité waren voor de heer *Gerbrandy* natuurlijk van een grotere waarde dan berichten uit de illegale pers.

98156—98157 (*van Angeren*)

De heer *van Angeren* herinnert zich, dat met hem over de taak van het Vaderlands Comité gesproken is, maar hij kan niet mededelen, waarom de Regering slechts een adviserende bevoegdheid aan dit comité heeft gegeven.

Het is natuurlijk wel verklaarbaar, dat, wanneer waarschijnlijk gevraagd is „Wat is precies de rechtspositie van dit comité?“, men gezegd heeft: dit heeft geen besturende, maar een zuiver adviserende functie.

98159 (*van Angeren*)

Het kan heel goed, dat men de indruk heeft gehad, dat bepaalde groeperingen na de oorlog een zekere invloed wilden uitoefenen, dus het accent wat sterk op de eigen groep legden. Dat kan aanleiding zijn geweest, dat men te Londen heeft gezegd: „Laten wij voorzichtig zijn; wij weten niet precies of dit comité volkomen representatief is.”

98161 (*van Angeren*)

Men twijfelde aan velen persoonlijk. Men moet de heer *van Angeren* dit vooral niet kwalijk nemen, maar wanneer hij de berichten en mededelingen hoorde — men denke even aan de mededelingen zelf over de rechterlijke macht en de Hoge Raad —, dan dacht hij: wie moet ik nu vertrouwen? Het was misschien afschuwelijk overdreven, maar wanneer men dan met de voorzichtigheid, die een goed Minister van Justitie en ook zijn secretaris-generaal past, mededelingen moest doen, vertrouwen moest hebben, bevoegdheden moest verlenen, zei men: laten wij in 's hemelsnaam voorzichtig zijn!

98164—98165 (*van Angeren*)

Het telegram, waarbij het Vaderlands Comité als adviescollege werd ingesteld, staat de heer *van Angeren* als zodanig niet meer voor de geest. Hij heeft het misschien gezien.

De adviezen uit bezet gebied lagen op strafrechtelijk gebied over het algemeen dicht bij datgene, wat te Londen was voorbereid.

Voor zover de heer *van Angeren* zich herinnert, is hem niets gebleken van zeer belangrijke verschillen van inzicht, voor zover het zijn Departement betreft.

99185 (*van Heuven Goedhart*)

Mr. *G. J. van Heuven Goedhart*, oud-Minister van Justitie te Londen, heeft voor zijn vertrek daarheen op de 24ste April 1944 in gezelschap van de heer *Slotemaker de Bruïne* de heer *Drees* bezocht. Deze heeft hem toen op de hem eigen duidelijke manier uitgelegd, welke moeilijkheden hij had in verband met het gebrek aan wetenschap omtrent mogelijke plannen, die de Regering zou kunnen hebben ten aanzien van hetgeen toen het Vaderlands Comité heette. De heer *van Heuven Goedhart* heeft al hetgeen de heer *Drees* hem toen heeft medegedeeld aan de heer *Gerbrandy* overgebracht. Hij heeft er ook eens met de heer *van Boeyen* over gesproken.

99187 (*van Heuven Goedhart*)

Dit gesprek over het Vaderlands Comité is niets anders geweest dan een overbrengen aan de heer *Gerbrandy* van alles, wat de heer *van Heuven Goedhart* van de heer *Drees* had gehoord. De heer *van Heuven Goedhart* kan niet anders zeggen dan dat de heer *Gerbrandy* er niet alleen hoogst dankbaar voor was, maar dat hij ook met een zeer grote mate van persoonlijke bewogenheid sprak over de mensen, die in dat comité de moed hadden om te doen, wat zij deden.

99186 (*van Heuven Goedhart*)

De Regering te Londen, zo vervolgde de heer *van Heuven Goedhart*, was blij, dat er zoiets als het Vaderlands Comité bestond. Men moet één ding niet vergeten, nl. dat er, achteraf gezien, eigenlijk twee voorbereidingen voor terugkeerwetgeving aan de gang zijn geweest, één in Londen en één hier. De heer *van Heuven Goedhart* laat volstrekt in het midden, welke de beste was, waarschijnlijk was geen van beide in elk opzicht de beste, maar was in het ene opzicht de Londense en in het andere opzicht de hier voorbereide beter. Londen was bang om van de inhoud van de terugkeerwetgeving iets aan Nederland bekend te maken. De heer *van Heuven Goedhart* herinnert zich dat hij over heel wat tegenstand is heengesprongen, toen hij besloten had, een paar weken nadat hij Minister van Justitie was geworden, om via de radio te gaan zeggen wat men ging doen met oorlogsmisdadigers, N.S.B.-ers, collaborateurs en wat niet allemaal en hoe men zich voorstelde om, met vermindering van bijltjesdag, niettemin buitengewoon streng op te treden. De hele wetgeving was klaar en zijn ambtsvoorganger had er dus een jaar tevoren ook best over kunnen praten; het zou een zegen geweest zijn, indien men het maar had gedaan. Men was er zo van overtuigd, dat het gevaarlijk was, dat men het niet deed. Vandaar dat men hier het gevoel moet hebben gehad — de heer *van Heuven Goedhart* kan zich heel goed herinneren, dat hij dat gevoel zelf had — dat men te Londen aan al die dingen helemaal niet dacht en er niets aan deed. Een van zijn grote verrassingen is geweest te constateren tot welk een enorme hoogte men zich te Londen op de terugkeer had voorbereid en op een wijze, waarvoor de heer *van Heuven Goedhart* de grootst mogelijke bewondering heeft. De heer *van Heuven Goedhart* kan overigens niet zeggen, dat hij enig bijzonder oordeel over het Vaderlands Comité heeft vernomen.

99188—99189 (*van Heuven Goedhart*)

¹⁾ Zie boven blz. 177.

De heer *van Heuven Goedhart* kan zich de nota van 30 October 1944 ¹⁾ wel herinneren. Deze valt ongeveer samen met het verzoek, dat hij gekregen heeft van een majoor of kolonel van het Militair Gezag, die met soortgelijke bezwaren kwam, ontwikkeld door de heer *Speyart van Woerden*. De heer *van Heuven Goedhart* kan niet beoordelen in welke mate er contacten zijn geweest — indien deze er waren voordat het Zuiden werd bevrijd — tussen de heer *Speyart van Woerden* en de opstellers van deze nota, van wie hij niet weet wie het zijn. Hij kan alleen maar zeggen, dat hij aan die nota geen aandacht heeft willen besteden — in gelijke omstandigheden zou

hij dat vandaag opnieuw niet doen — omdat hij zich op het standpunt heeft gesteld en weer zou stellen, dat men tenslotte wetgeving niet min of meer om de haverklap kan veranderen. Men was te Londen op, naar het de heer *van Heuven Goedhart* voorkomt, goede gronden tot een bepaalde oplossing besloten en hij heeft de heer *Speyart van Woerden* dan ook in — naar hij vreest — bijzonder duidelijke termen laten weten, dat van hem verwacht werd, dat hij datgene, wat er nu stond, zou uitvoeren in plaats van de Minister te gaan vertellen, dat het niet uitvoerbaar was. Het was allemaal wél uitvoerbaar, al geeft de heer *van Heuven Goedhart* graag toe, dat men natuurlijk een andere vorm had kunnen kiezen. Men had in bepaalde dingen natuurlijk anders te werk kunnen gaan. Het was hem helemaal niet onbekend, dat b.v. het lekenelement in de strafrechtspraak zou stuiten op het legioen van bezwaren, dat men als student in de rechten in Leiden 25 jaar geleden voor het doctoraal examen uit het hoofd moest kennen, maar hij heeft niet de tijd gehad, noch de behoefte gevoeld om veel aandacht aan nota's te besteden, die hij in het „Juristenblad” altijd graag zou hebben gelezen, maar die hij op dat ogenblik van noodzakelijkheid van uitvoeren en van beslissen beschouwde als ontijdig en weinig geschikt. De heer *van Heuven Goedhart* geeft toe, dat het natuurlijk een moeilijke situatie heeft gegeven dat, wanneer men aan de ene kant te Londen de wetgeving klaar maakte en anderzijds men hier in Nederland in bezet gebied zich uitsloofde om de Regering goed te informeren over hetgeen men wenste, men dan te Londen zegt: wij kunnen het toch niet telkens weer veranderen. Dat gaf uiteraard een moeilijke situatie aangezien men hier de indruk kreeg: wat helpt het om al die rapporten naar de overkant te zenden? De situatie in Nederland onder de huidige omstandigheden was niet anders dan tussen de schrijvers van ingezonden stukken en de leden van de Tweede Kamer. Er zijn altijd vele mensen, die het graag anders zouden willen en die daarvoor comité's oprichten en zeggen: gij doet het allemaal verkeerd. Men moet toch ergens tot enigerlei besluit komen en de heer *van Heuven Goedhart* kan toch wel verzekeren, dat zeker zijn ambtsvoorganger een man van bepaald grote intelligentie en grote voorzichtigheid was. De heer *van Angeren* is niet iemand, die alles, wat hij uit bezet gebied hoort ecarteert als: ik weet het allemaal beter. Hij heeft het te goeder trouw geprobeerd en met een conservatisme, dat voor hem zeker heeft moeten leiden tot grote conflicten, veel groter, dan waarvan de heer *van Heuven Goedhart* last heeft gehad. Wat moet de heer *van Angeren* hebben overwonnen om het lekenelement in de strafrechtspraak te introduceren. Daar zou hij in 1939 dermate van hebben gegruwd, dat hij zich waarschijnlijk veel liever als Secretaris-Generaal had opgehangen op het Plein dan zoiets voor te stellen, en in Londen heeft hij het voorgesteld, waarom? Alleen omdat hij gevoeld heeft, dat in Nederland in de rechterlijke macht gedachten en elementen levend waren gebleken, waarvan men hoopte, dat zij er niet waren, en dat men op enigerlei wijze de mensen, die het meest hadden geleden en die er het meest van wisten, de kans moest geven om hun vinger in de pap te hebben wanneer het aankwam op de berechting van deze mensen.

§ 6. Conclusies

De commissie heeft zich, onafhankelijk van het feit, dat de bezetter in 1941 de politieke partijen, voorzover deze niet met hem heulden, heeft verboden, de principiële vraag gesteld, of er in bezettingstijd ruimte is voor „legale” activiteit van politieke partijen. Voorzover men de partijen slechts zou beschouwen als organisaties, welke streven naar de verwezenlijking van een staatkundig program, behoort deze vraag ontkennend te worden beantwoord; het feitelijke gezag is immers de bezetter toegevallen, die krachtens het Landoorlogreglement de bestaande wetgeving intact heeft te laten, „behoudens volstreckte verhindering”.

In ons land is evenwel een politieke partij doorgaans meer dan een georganiseerde groep van gelijkgezinden op staatkundig gebied; het gemeenschappelijk belijden van een politiek beginsel, veelal gebaseerd op de diepste levensovertuiging, vormt een element van grote staatkundige continuïteit. Het is dan ook begrijpelijk, dat de leiders van de meeste partijen de gehele bezetting door getracht hebben hun organisaties clandestien zoveel mogelijk intact te houden.

Belangrijker dan het probleem van de organisatie der politieke partijen is intussen de vraag, hoe het volk en de in het land achtergebleven politieke leiders op de capitulatie van het Nederlandse leger en op de vijandelijke bezetting in politieke zin hebben gereageerd.

Deze reacties kunnen bezwaarlijk beoordeeld worden los van de politieke sfeer, welke in de daaraan voorafgaande jaren hier te lande heerste. De economische crisis van de jaren dertig en de massale werkloosheid als gevolg daarvan hebben in sterke mate haar stempel hierop gedrukt. De machteloosheid van Regering en wetgever om door forse maatregelen het demoraliserende werkloosheidsverschijnsel tegemoet te treden, gaf aanleiding tot velerlei critiek op en afkeer van het parlementaire bestel en de functionering daarvan. Deze stemming was zonder twijfel sterker dan de betrekkelijk geringe aanhang van totalitaire politieke bewegingen zou doen vermoeden.

Mede als gevolg van dit verschijnsel werd de Duitse bezetting door tallozen met gering politiek oordeel des onderscheids verwerkt. Gevozen moge worden op de merkwaardig grote aanhang, welke enkele personen, die tevoren nimmer een rol in de actieve politiek hadden gespeeld, wisten te verwerven met de Nederlandsche Unie. Men wist deze aanhang te winnen op grond van — soms ook: afgezien van — een betrekkelijk vaag politiek manifest¹⁾, waarin handhaving van de democratische staatsvorm en van de aloude staatsinstellingen bepaaldelijk niet centraal werd gesteld. Daarnaast moet erkend worden, dat de grote toeloop van leden tot deze organisatie een machtige demonstratie van anti-Duitse en anti-N.S.B.-gezindheid betekende, waarvan de positieve waarde niet kan worden miskend.

¹⁾ Bijlage 13.

Het reeds in het vorige hoofdstuk gesignaleerde feit, dat het hoogste centrale ambtelijke gezag tijdens de bezetting niet of nauwelijks heeft overwogen politieke autoriteiten te betrekken bij de bepaling van het beleid, vormt een symptoom, dat ook in die kring de waardering voor het Parlement en voor het parlementaire bestel niet groot was.

Dat trouwens bij de Ministers uit het Kabinet-*de Geer* op een der meest critieke momenten van ons volksbestaan — blijkens hun afwezigheid in de vergadering van de Tweede Kamer op 10 Mei 1940 — wanbegrip bestond voor de positie van het Parlement, is reeds in het tweede deel van het Verslag der commissie besproken. (blz. 72 e.v.)

Onder die omstandigheden was het voor de politieke voormannen een uiterst zware opgave na het intreden van de bezetting hun juiste positie te bepalen. Theoretisch gesproken zou het voor de hand hebben gelegen, dat b.v. de seniores van de Tweede Kamer, aanvankelijk misschien nog bovengronds — zij het met vermindering van contact met de bezetter, hetwelk over de ambtelijke gezagsdragers diende te lopen —, als college een rol zouden hebben gespeeld als vertegenwoordigers van het volk. Na de radiorede van de Voorzitter van de Tweede Kamer, Mr. *J. R. H. van Schaik*, op 20 Mei 1940, welke rede reeds in het tweede deel van het Verslag der commissie ter sprake is gekomen (blz. 149 e.v.), bestond te lang op politiek niveau een vacuum, waarvan velen hadden gehoopt, dat het door een gezamenlijk optreden van de nationale politieke leiders zou zijn opgevuld.

Zij, die in Juni 1940 het Politiek Convent hebben gevormd, hadden zich kennelijk aanvankelijk nog geen juiste voorstelling kunnen maken van wat hun op dat moment te doen stond. Blijkens de hierboven genoemde factoren genoten zij — afgezien van persoonlijke activiteiten — gezamenlijk blijkbaar ook niet algemeen de „goodwill” in den lande, welke zij krachtens hun positie behoorden te bezitten.

De commissie mag hierbij ook niet onvermeld laten, dat dr. *H. Colijn*, de staatsman, die in de voorafgaande jaren het meest op de voorgrond was getreden, met zijn brochure „Op de grens van twee werelden” in sterke mate de in de eerste maand toch reeds defaitistische stemming onder de bevolking had bevorderd. Omstreeks einde Juni 1940 kwam een kentering ten goede in het zelfvertrouwen van de bevolking, welke ook de heer *Colijn* niet onberoerd liet; hij desavoueerde de teneur van zijn brochure en vond reeds spoedig zijn plaats in de gelederen van degenen, die zich actief inzetten voor de verdediging van de nationale zaak tegenover de bezetter.

Inmiddels was het overleg tussen het Politiek Convent en de latere Nederlandsche Unie mislukt. De commissie is van oordeel, dat de politieke leiders dit overleg terecht hebben afgebroken; verdere concessies te dezen aanzien zouden hen op een hellend vlak hebben gebracht.

Evenzeer acht de commissie het juist, dat het Convent toen niet in de openbaarheid is getreden; na het verschijnen van het manifest van de Unie zou een „tegen-manifest” slechts verwarring hebben gesticht en de vijand in de kaart hebben gespeeld.

Wel vraagt de commissie zich af, of het Politiek Convent niet een grotere rol had kunnen spelen, al moet in aanmerking worden genomen, dat de eerste arrestaties in die kring reeds in de zomer en de vroege herfst van 1940 plaatsvonden. Enkele leden hebben uitdrukkelijk verklaard, dat de besprekingen van het Convent niet erg belangrijk zijn geweest; het was meer een uitwisselen van inlichtingen — behoudens in het overleg met de leiding van de Neder-

landsche Unie — dan het uitstippelen van politieke beleidslijnen. De commissie vermeldt als positief punt de reeds in het vorige hoofdstuk ter sprake gekomen brief van het Politiek Convent aan de Secretarissen-Generaal van 6 November 1940 (zie blz. 98 e.v.), waarin werd gewaarschuwd tegen een te grote activiteit van deze hoofdambtenaren op het gebied, dat aan de wetgever is voorbehouden. Het valt te betreuren, dat men het bij deze ene, met weinig succes bekroonde, poging met de Secretarissen-Generaal voeling te houden, heeft gelaten.

Met de vorming in 1942 van het Groot Burgercomité met als uitvoerend orgaan het Nationaal Comité, bestaande uit enkele voor mannen van het Politiek Convent en de heren *Menten* en *Ringers*, trad een nieuwe phase in. Dat de beide laatstgenoemde heren als niet-politici deel uitmaakten van het Nationaal Comité, alsmede enige vertegenwoordigers van de „groep *Scholten*” van het Groot Burgercomité, moge, gezien het politieke doel, dat deze comité's zich gesteld hadden, niet logisch schijnen, toch acht de commissie het juist, dat gezocht werd naar een bredere basis. De gelegenheid hiertoe deed zich voor, doordat men in verschillende gezaghebbende kringen zich bezighield met vraagstukken van binnenlands beleid terstond na de bevrijding.

Het Nationaal Comité als zodanig heeft zich blijkens het naar Londen gezonden rapport van 1 November 1942 uitdrukkelijk verre gehouden van illegale actie. Wel hebben de meeste leden zich in ander verband zeer actief met verzetswerk bezig gehouden, maar het comité had zich tot doel gesteld — naast het geven van adviezen aan de Regering — een te verwachten gezagsvacuum bij het wegtrekken van de vijandelijke troepen op te vullen.

Het Comité heeft in 1942 niet voorzien — en kon wellicht ook niet voorzien — welke rol de verzetsbeweging in latere jaren van de bezetting zou gaan spelen. Indien de verzetsstrijders uit de eerste tijd en de politici elkaar reeds vroeg zouden hebben gevonden, zou dit van heilzame invloed zijn geweest op de latere ontwikkeling; niemand mag er echter een verwijt van worden gemaakt, dat dit niet is geschied.

Uit genoemd rapport krijgt de commissie de indruk, dat het Nationaal Comité einde 1942 uitging van de optimistische gedachte, dat de bevrijding niet lang meer op zich zou laten wachten. Kennelijk achtte men in Regeringskring te Londen, waar de oorlogssituatie zo veel beter viel te overzien, de kwestie van het gezagsvacuum niet erg actueel. De duidelijke aarzeling van de Regering in dit stadium een autorisatie aan het comité te verlenen, acht de commissie dan ook wel verklaarbaar. De Regering had evenwel toen reeds de gedachte van een „overgangsgezag” behoren te hebben aanvaard; zij heeft dit inzicht veel te laat gekregen. Wel kan haar worden toegegeven, dat zij zich in die dagen niet op bepaalde personen kon vastleggen.

Op 1 April 1943 werd het Nationaal Comité „opgerold” voordat bescheid van Londen was ontvangen. Het antwoord van de Regering, dat ter verzending gereed lag, maar wegens de inmiddels plaats gehad hebbende arrestaties niet werd verzonden, vormde een beleefde afwijzing. De commissie acht het wel begrijpelijk, dat in dit stadium van de oorlog de autorisatie niet werd gegeven, doch de wijze, waarop de Regering dit ter kennis van het Comité zou brengen, acht zij niet gelukkig. Indien de brief in deze vorm zou zijn ontvangen, zou dit op de leden van het Comité geen opwekkende indruk hebben gemaakt.

Dat de Regering aan het Comité toch wel waarde toekende, blijkt uit het — overigens van weinig kennis van de situatie hier te lande getuigende — telegram van 28 Mei 1943 (vgl. blz. 167); zij achtte voortzetting van de taak door anderen van veel belang.

De commissie wil een woord van lof aan degenen, die zo spoedig na de débacle van 1 April 1943 een nieuw comité van vijf — het latere Vaderlands Comité — hebben opgericht, niet achterwege laten. Deze groep — opnieuw bestaande uit enige ervaren politici en enkele niet-uitgesproken politieke personen — koesterde geen andere ambitie dan te zijn een advies-college voor de Regering. Achteraf gezien valt het te betreuren, zo meent de commissie, dat het Vaderlands Comité tot 1944 geen bemoeienis met de langzamerhand tot hechtere organisatie gekomen verzetsbeweging heeft willen hebben.

Deze afzijdigheid was gegrond op alleszins respectabele motieven; het Comité had zich nu eenmaal een beperkte taak gesteld; verweving van al te veel activiteiten was reeds vroeger aanleiding tot veel ellende geweest. Daar staat tegenover, dat het verzetswerk hoe langer hoe meer een aangelegenheid werd met talloze politieke aspecten. Het zou de latere ontwikkeling zeker ten goede zijn gekomen, indien niet tot 1944, en ook nog wel nadien, een zekere frictie had bestaan tussen een groot deel van de verzetsbeweging en de „vooroorlogse” politici.

In het volgende hoofdstuk zal blijken, dat vooral dank zij de bemoeienissen van de heren *Bosch van Rosenthal* en *Drees* in dit opzicht nog veel ten goede is gekeerd.

In het vijfde deel van haar Verslag heeft de commissie er reeds op gewezen, dat de Regering zich naar haar oordeel te weinig gelegen liet liggen aan de adviezen, welke haar van bevoegde zijde uit bezet gebied bereikten; met name geldt dit voor de door het Vaderlands Comité opgestelde rapporten. De commissie is niet blind voor moeilijkheden, verbonden aan de omwerking van een wetgeving, welke reeds goeddeels gereed was, doch meent anderzijds, dat dit argument door de heer *Gerbrandy* wel breed wordt uitgemeten.

De commissie acht het een tekortkoming van de Regering, dat zij op de door haar ontvangen rapporten nauwelijks reageerde; in de laatste jaren van de oorlog zou een uitwisseling van gedachten zeker mogelijk zijn geweest en de herstelwetgeving ten goede zijn gekomen. Bovendien werkte deze zwijgzaamheid deprimerend op degenen, die zich hier te lande daarvoor veel moeite en opofferingen getroostten. Zij merkt op, dat de verklaringen op dit punt van de heren *Gerbrandy* en *van Angeren* (zie hierboven blz. 183 en 184) elkaar geenszins dekken. Eerstgenoemde zegt, dat aan de adviezen uit bezet gebied veelal geen gevolg kon worden gegeven, de laatste meent, dat, althans wat het Departement van Justitie betreft, de denkbeelden te Londen en in bezet gebied niet zo ver uiteenliepen.

De commissie is van gevoelen, dat de Regering de hoogst belangrijke activiteit van het Vaderlands Comité niet op haar juiste waarde heeft geschat.

V. LONDEN EN DE VERZETSBEWEGING

§ 1. Inleiding

In de Inleiding van dit deel werd er reeds op gewezen, dat de commissie niet heeft beoogd een ook maar globaal overzicht van het georganiseerd verzet te geven; daarmee zou zij, zo zij hiertoe al in staat zou zijn geweest, haar taak verre hebben overschreden.

Dit neemt niet weg, dat het Regeringsbeleid ten aanzien van de verzetsbeweging bezwaarlijk aan een verantwoord oordeel kan worden onderworpen, wanneer men zich niet althans in zeer grote trekken een inzicht heeft gevormd van wat er tijdens de bezetting ondergronds werd verricht, voor zover dit in grotere georganiseerde verbanden geschiedde.

De commissie heeft te dien einde als getuigen gehoord exponenten van een aantal verzetsorganisaties, zonder daarbij naar volledigheid te hebben gestreefd. Maatstaf hierbij was niet de betekenis, welke elke organisatie voor het verzet en de verzetsgeest van de bevolking heeft gehad, doch veeleer het contact met de Regering en de wederzijdse beïnvloeding van Regering en verzetsorganisaties.

Ruime aandacht is daarom besteed aan de illegale pers, die niet alleen de eigen bevolking, maar ook — althans in de latere jaren van de bezetting — de Regering op de hoogte hield van wat er leefde in de kringen van degenen, die actief aan het verzet deelnamen.

Voorts vormde het verzorgings- en falsificatiewerk een aangelegenheid, welke de Regering zeer ter harte moest gaan. Tenslotte zijn uitvoerig aan het woord gekomen vertegenwoordigers van die organisaties, welke direct contact met de Regering hebben onderhouden.

Tallose belangrijke aspecten van het verzet moeten hier onbesproken blijven; zoals het grootse verzet der Kerken in zijn verschillende vormen; de fiere houding van artsen, professoren en studenten, de spontane eensgezindheid bij de grote stakingsbewegingen; de moed en opofferingsgezindheid van ontelbare naamlozen in individueel verzet; zo ook hetgeen wel als „bovengronds verzet” pleegt te worden aangeduid; van dit alles — de commissie deed slechts een greep — zal hieronder niet of slechts in geringe mate een weerklank te vinden zijn. Veel hierover is reeds gepubliceerd of zal nog het licht zien o.m. in uitgaven van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. De commissie moest zich houden binnen de perken van haar opdracht en dus de verhoren en vooral haar conclusies richten op het Regeringsbeleid.

Zij brengt daarbij in herinnering, dat het contact van de Regering met inlichtingen-(spionnage)groepen reeds besproken werd in deel 4 van haar Verslag.

De commissie meent er goed aan te doen, ter wille van de overzichtelijkheid, het verslag van haar onderzoek op dit punt te doen voorafgaan door een inleidende samenvatting over de oorsprong van de georganiseerde verzetsbeweging. De gegevens hiervoor ontleent zij aan het „Witboek over de geschiedenis van het georganiseerde verzet voor en na de bevrijding” door mr. *H. W. Sandberg*, een publicatie uit 1950 van de Grote Adviescommissie der Illegaliteit onder verantwoordelijkheid van het liquidatiebureau (ir. *H. van Riessen*, *J. Meyer*, dr. *H. van Rooy* en dr. *W. J. Schuijt*).

In dit Witboek wordt uiteengezet, dat de bereidheid en de wil om de strijd voort te zetten in de eerste plaats gevonden werden in kernen van het verslagen leger. Hier lag de bron van de oprichting van de eerste illegale militaire organisatie: het Legioen Oud-Frontsoldaten (L.O.F.). Ook in geheel andere kring begon ter zelfder tijd verzetsgeest levend te worden. Brochures als die van dr. *J. Eijkman* („Wij bouwen verder, maar op welken grondslag?”) en als „Den Vaderlandt Ghetrouwe” (waarin redevoeringen van dr. *H. B. Wiardi Beckman*, prof. mr. *B. M. Telders* en prof. mr. *Paul Scholten* zijn opgenomen), artikelen als die van prof. *Schilder* in „De Reformatie” riepen op tot bezinning over de situatie, waarvoor wij als volk toen waren geplaatst. De eerste illegale pers deed haar intrede: De Nieuwsbrieven van *Pieter 't Hoen*, Vrij Nederland, de Geus.

Deze pers breidde zich uit al naarmate de voorlichting der legale bladen valser werd; de maatregelen tegen Joodse landgenoten waren aanleiding tot de Februaristaking van 1941 en tot praktische hulp aan velen hunner. Later volgden artsen, kunstenaars, studenten — telkens andere groepen werden bedreigd, maar telkens ontstond in ieder dier groepen zelf verzetspecialisatie. De falsificatie van papieren werd een beroep op zich zelf, steeds grotere aantallen onderduikers eisten zorg voor distributiebescheiden, die op de uitreik-kantoren „gekraakt” moesten worden. Hun financiële steun moest worden geregeld en onderduikadressen moesten worden geproduceerd.

In 1943 vond het merendeel der verzetsorganisaties zijn organisatorische afronding. In het bijzonder de April—Mei-staking van 1943 deed de behoefte aan goed onderling contact der bestaande organisaties gevoelen. Voor de voorbereiding en het doen slagen van massale verzetsacties als een staking, was gecoördineerd overleg voorwaarde. Evenzeer was overleg vereist voor het bestrijden van de gevolgen op lange termijn van de laatste maatregelen van de bezetter.

Kort na de staking, die de reactie vormde in het bijzonder op de maatregelen tegen de oud-militairen, vielen de eerste serieuze pogingen te constateren, om tot een vorm van „bundeling” van het verzet te geraken.

Tot zover het aan genoemd Witboek ontleende overzicht van de eerste jaren; de pogingen tot coördinatie en de resultaten daarvan worden hieronder in paragraaf 8 uitvoerig besproken.

§ 2. De illegale pers

Wanneer men spreekt over de illegale pers, aldus de heer *J. Meijer*, die van de aanvang af verbonden was aan „Het Parool”, en daarbij de nadruk laat vallen op het woord pers, dan bedient men zich te zeer van na-oorlogse begrippen. De illegale pers in de oorlogsjaren en de organisaties daarvan waren verzetsorganisaties, precies als de andere. Later kwam heel sterk de nadruk op die scheiding, voor zover het dus het georganiseerde werk betrof; maar men kan de verzetspers niet vergelijken met de vóór- of na-oorlogse pers, die eigenlijk meer een afspiegeling is van wat er gebeurt. De illegale pers in de oorlog was daarentegen zelf leidinggevend en beleidvormend. Het was de oudste groep verzetsorganisaties. Het eerste verzet is eigenlijk het geschreven verzet geweest, ondergronds maar ook openlijk, zo de arbeid van prof. *Titus Brandsma* en de verschillende publicaties, die er zijn geweest uit Gereformeerde en Hervormde kringen. Tot de oudste verzetsstukken behoren de brieven van generaal *Winkelman* aan *Seyss-Inquart* van ongeveer 20 Mei 1940, die door iemand van het bureau van generaal *Winkelman* aan iemand anders zijn verstrekt en een week later in enorme hoeveelheden in geheel Nederland bekend waren. Zo snel ging toen het verspreiden reeds. Dat openlijke verzet moest al heel gauw ophouden, omdat men als gevolg daarvan gevangen werd genomen. Het illegale verzet, de illegale pers dus, is eigenlijk tot Mei 1943 de voornaamste verzetsvorm geweest. Daarnaast begon er in verschillende vormen steun te ontstaan, de zeeliedensteun, de kunstenaarssteun, Jodenhulp, enz. Dat is dus het verzet geweest in helpende, dienende vorm. Maar de illegale pers wekte op tot de juiste houding.

Het eigenlijke belangrijke werk van de illegale pers ligt, naar de mening van de heer *Meijer*, vóór Mei 1943: de geestelijke rijpmaking van een groot deel van de Nederlanders voor het begrip „weerstand” en het onthullen van de bedoelingen van de Duitsers. Uiteraard kon en wilde men in Maart 1943 niet zeggen: ons werk is afgelopen. Dat was trouwens ook niet afgelopen, maar wat de essentiële punten betreft, het aanwakkeren van verzet en non-coöperatie, was de belangrijkste portie van het werk verricht.

De heer *F. J. Goedhart* deelde mede, dat „Het Parool” in Januari 1941 is opgericht. De redactie bestond aanvankelijk uit *Vorrink*, *Nunez-Vas*, mr *Maurits Kan*, *Lex Althoff*, mr. *J. C. S. Warendorf* en de heer *Goedhart* zelf. Na een maand of drie is *Maurits Kan*, die, zoals zij allen dit deden, behalve het Paroolwerk ook nog ander werk verrichtte, in het web van de beruchte *van der Waals* terechtgekomen. Toen *Kan* is verdwenen, is *Wiardi Beckman* in zijn plaats gekomen en de redactie is in deze samenstelling voortgezet tot de arrestatie van *Wiardi Beckman* en de heer *Goedhart*. In de boezem van de redactie van het blad ontstonden in de loop van de tijd bepaalde spanningen, men zou kunnen zeggen politieke spanningen. Er bestond algehele overeenstemming tussen alle redactieleden onderling over de vraag, welke houding moest worden aangenomen tegenover de Duitsers en de Duitse handlangers hier te lande; dat gaf niet de minste moeilijkheden, maar er ontstonden spanningen over de vraag, wat er na de oorlog, indien de overwinning op de Duitsers

82110 (*Meijer*)

82083 (*Meijer*)

41637—41638 (*Goedhart*)

was behaald, in dit land moest gebeuren. Daarover liepen de meningen uiteen. De heer *Vorrink* stond daarbij recht tegenover de heer *Goedhart*. Zijn gedachten gingen in deze richting, dat het einde van de oorlog in Nederland min of meer moest brengen het herstel van de vóóroorlogse verhoudingen. De heer *Goedhart* stelde daartegenover, dat de terugkeer van de democratie natuurlijk uitermate essentieel was, maar dat dit niet voldoende was, omdat deze oorlog niet alleen een gevolg was geweest van het Duitse imperialisme en het nationaal-socialisme, maar dat de catastrofe, waarin wij in Europa waren terechtgekomen, ook een gevolg was van het falen van de vóóroorlogse West-Europese democratieën, zodat men dus in dit opzicht onvermijdelijk ten aanzien van de toekomst tot bepaalde conclusies moest proberen te komen. Die gedachtenwisseling spiegelde zich af in de controverse in de redactie. Zij deed aan de kant van de heer *Goedhart* de behoefte ontstaan in „Het Parool” kritiek te oefenen op de vóóroorlogse verhoudingen in ons land, hetgeen door zijn vriend en tegenspeler in deze, *Vorrink*, niet uitermate oppor- tuun werd geacht.

Deze stond op het standpunt, dat men in oorlogstijd dergelijke dingen niet moest doen; dat men daarmee zijn eigen zaak verzwakte; om zijn eigen woorden te herhalen: „men bevult daarmee zijn eigen nest”.

Men stelle zich hierbij dit illegale werk niet uitsluitend voor als alleen een technische zaak; het was allereerst een journalistiek-politieke zaak. Zij vormden met hun gezelschap een soort van illegaal politiek concilie en stelden het zich tot opgave om belangrijke politieke gebeurtenissen onderling uitvoerig te bespreken, ten einde te komen tot een gemeenschappelijke lijn, die het mogelijk maakte de courant zo goed mogelijk te redigeren.

Hun uitvoerige discussies werden gevoed door de vele berichten, die zij uit de meest uiteenlopende kringen verkregen. De leden van de redactie hadden uiteraard hun relaties in allerlei milieus. Zij stelden het zich tot opgave de verschillende gegevens, die zij op de een of andere wijze verwierven, zo actueel mogelijk in de redactie bijeen te brengen, opdat zij een grondslag kregen voor een behoorlijke meningsvorming, hetgeen uitermate belangrijk was, want naar men zich zal herinneren, was het in die oorlogsjaren bijzonder moeilijk na te gaan wat er in het land eigenlijk precies gebeurde.

De heer *Vorrink* heeft verklaard, dat hij tot de vijf oprichters van „Het Parool” behoort heeft.

Pieter 't Hoen (*F. J. Goedhart*) had hierin een zeer groot aandeel; hij had toen zijn brieven al gepubliceerd. De vraag echter: hoe drukken en verspreiden wij dat geval?, kwam voor een groot deel op de schouders van de heer *Vorrink*, omdat de oude organisatie van de S.D.A.P. daarbij een rol speelde. Men moest adressen hebben en ook de financiering was van zeer grote betekenis.

Er bestond in die tijd een tegenstelling tussen de heer *Goedhart* en de heer *Vorrink*. De laatste stond op het standpunt, dat er in Nederland na de 10de Mei geen politieke verschillen meer behoorden te zijn; er moest slechts één strijd worden gevoerd, nl. die tegen de nationaal-socialistische tyrannie. Dit moest ook tot uitdrukking komen in de illegale literatuur, zodat hier geen politieke meningsverschillen naar voren mochten komen.

De heer *Goedhart* was destijds verschrikkelijk geladen tegenover *van Kleffens* en zijn gehele buitenlandse politiek. Ook de heer *Vorrink* was een tegenstander van hetgeen de Regering bij monde van de heer *van Kleffens* beweerde, maar hij meende, dat het volkomen ontactisch was om, terwijl de vijand in het land stond, politieke meningsverschillen van die aard uit te vechten, zoals *Goedhart* telkens in „Het Parool” wenste te doen. Zij hebben er toen dit op gevonden, dat, voordat zijn artikelen werden gepubliceerd, zij aan de heer *Vorrink* ter goedkeuring werden toegezonden. Er moest een koerier het land ingestuurd worden om uit te vissen, waar hij was en dan moest hij nagaan, welk zinnetje hem wèl en welk zinnetje hem niet aanstond. Dat was een onmogelijke situatie. Bovendien werden de artikelen in de loop van de tijd niet gemoedelijker, maar scherper, in polemische zin, en waren zij ook gericht tegen hetgeen de Regering te Londen deed. De overtuiging van de heer *Vorrink* was, dat het hun taak niet was de Londense Regering te critiseren en dat dit zeker niet mocht worden gedaan in publicaties, welke men „the man in the street” in handen wilde stoppen als steun in zijn afwijzende houding tegenover de Duitsers. Hij heeft toen gezegd: als ge meent, dat ge het zo goed weet, moet ge het maar alleen doen, dan doe ik het niet meer. De heer *Vorrink* wil toegeven, dat voor hem nog een bij-overweging gold. Hij stond nl. op het standpunt, dat men als illegaliteit niet altijd dezelfde periodieken moest uitgeven. Hij bedoelt, dat, als een blad een half jaar achter elkaar verschijnt, de Duitsers het tenslotte op het spoor komen. Hij zou telkens een nieuw blad willen uitgeven van een ander formaat en met een

67983—67984 (*Vorrink*)

67987 (*Vorrink*)

andere titel om hen te misleiden. Hij zou het ook niet om de veertien dagen of om de week willen laten verschijnen, maar hij zou tussentijds een manifest of iets anders willen uitgeven of een en ander weer eens bij een ander laten drukken, zodat de Duitsers niet het gevoel zouden krijgen, dat er één centrale achter zat, waarvan alles uitging. Dat waren de bij-overwegingen, waarom hij gezegd heeft: wij hebben „Het Parool” samen opgezet en jullie hebt geen monopolie op die naam. Hij heeft er echter niet al te zeer aan willen vasthouden en ze hebben „Het Parool” verder uitgegeven en hij is doorgeslagen met het uitgeven van een grote serie pamfletten. Hij heeft daarna allerlei blaadjes uitgegeven, die hij van titel en van formaat telkens heeft laten veranderen en waarvoor hij zijn eigen verspreidingsapparaat heeft gebruikt.

82078—82079 (Meijer)

De heer *Meijer* is spoedig na het moment, dat de heer *Goedhart* was gearresteerd, aangetrokken in de centrale leiding van het „Het Parool”. In die centrale leiding waren er een paar politieke geschilpunten, die er toe leidden, dat omstreeks Maart 1942 de heren *Vorrink* en *Althoff* uit de redactie van „Het Parool” zijn getreden.

De diepere achtergrond was van politieke aard. De concrete aanleiding was een vraagpunt van tactiek. De arrestatie van *Beckman* en *Goedhart* maakte het namelijk, vooral naar de mening van de heer *Vorrink*, te gevaarlijk om door te gaan met een illegaal blad, dat voortdurend onder dezelfde naam zou verschijnen. Hij wilde wel doorgaan met illegale publicaties, maar dan telkens onder een andere titel, zodat er geen continuïteit zichtbaar was voor de Duitse S.D. *Warendorf* en *Nunes Vaz* daarentegen meenden, dat „Het Parool” nu een zekere traditie had gekregen en dat juist die geijkte kop een veel grotere mate van zeggingskracht gaf tegenover de lezers.

Later zijn die ondergrondse bladen omvangrijke organisaties geworden met grote continuïteit. Dat is wel gebleken de juiste tactiek te zijn. Daar komt dan natuurlijk nog bij, dat bladen, zoals „Het Parool”, „Trouw”, „Vrij Nederland”, „De Waarheid”, langzamerhand een eigen gezicht, eigen sfeer en een eigen politiek uitgangspunt kregen. Langzaam aan is dit zo geworden. Het heeft eigenlijk zijn afsluiting gevonden in begin 1944. Er was toen geen twijfel meer over, dat „Trouw”, uit Gereformeerde sfeer komend, een min of meer A.R.-blad was, dat „Vrij Nederland” uit de Protestants-Christelijke doorbraaksfeer kwam, dat „De Waarheid” communistisch was en dat „Het Parool” een onafhankelijk socialistisch geluid liet horen. Het manifest, dat „Het Parool” en „Vrij Nederland” hebben uitgegeven in Maart 1944, bevatte bij voorbeeld ook een uitvoerige uiteenzetting over de wereldbeschouwelijke achtergrond van deze groepen. Een reden te meer dus om niet telkens de naam te wijzigen.

De heer van *Norden* is aan de leiding van „Het Parool” toegevoegd in het voorjaar van 1942. Het heeft toen eigenlijk een vrij kalme en niet bijzonder avontuurlijke periode doorgemaakt tot najaar 1942; een periode van langzame uitbreiding. De oplage, die aanvankelijk voor de eerste nummers 6000 was, begon in de loop van 1942 te stijgen tot 12 000 in het najaar van 1942.

82085 (Meijer)

De redactie kreeg in de laatste periode uit een zeer groot aantal bronnen haar nieuws. In de eerste plaats had „Het Parool” — en dat gold voor de meeste bladen — een eigen radioluisterpost, die uiteraard een toestel had, dat op batterijen werkte; later werden die uit de lucht verschaft van Engeland uit; die kwamen zeer goed van pas. Deze luisterpost nam gedeeltelijk stenografisch, gedeeltelijk verkort, berichten op.

In de tweede plaats kreeg men dagelijks schriftelijke berichten van de eigen plaatselijke groepen via eigen koeriers en via die van zusterorganisaties. Vervolgens kreeg men telefonisch berichten van de eigen mensen via het net van de C.I.D.¹⁾ De C.I.D. heeft „Het Parool” feilloos bediend; zij hebben daar ontzaglijk veel nut van gehad. In de periode, waarin er geen telefoon meer was, in ieder geval praktisch niet meer gebruikt kon worden uit veiligheidsoverwegingen, werkte het C.I.D.-net werkelijk bijzonder voortreffelijk.

In de vierde plaats was er de dagelijkse berichtendienst van het persbureau van de C.I.D. (binnenlands nieuws). Het werkte met beroepsjournalisten. De heer *Geudeker* was chef van het persbureau van de C.I.D. Hij gaf enkele malen per dag een nieuwsbulletin af, dat inderdaad zeer vakkundig in elkaar zat. Vervolgens was er de dagelijkse berichtendienst, die schriftelijk via correspondentie-adressen binnenkwam van het z.g. bureau *Luci*, later *Veritas* genaamd, het bureau van de chef staf van de Binnenlandse Strijdkrachten, waar uit alle nieuws, dat op de Verbindingsdienst binnenkwam, veelal dus militair nieuws, een speciale persbewerking werd gemaakt. Dat was goed en actueel. Vervolgens kwam op zo'n dag het dagelijks communiqué van de R.R., de *Rolls Royce*-organisatie, binnen, welke organisatie een eigen koeriersapparaat had, dat zo werkte — de heer *Meijer* heeft daar veel voorbeelden van meege-

¹⁾ Centrale Inlichtingen Dienst. Vgl. het Verslag der commissie, deel 4 A en B, blz. 436 e.v.

maakt —, dat, wanneer hij vóór 8 uur op het contactadres, dat zij met R.R. hadden, een brief afgaf voor den Haag of Rotterdam of Utrecht of Amersfoort, hij tussen 6 en 7 uur 's avonds antwoord had op die brief uit een van die plaatsen. Dat werkte dus nog veel sneller dan de P.T.T. op het ogenblik. Dat ging met een snelheid, regelmaat en efficiency, die verbluffend waren. In de zevende plaats was er een heel merkwaardige instelling, het C.B.K. (Centraal Bureau Keezen"), genoemd naar de twee leiders, die allebei Kees heetten. Dit bureau was eigenlijk ontstaan uit een luisterpost van „Trouw". Deze mensen hadden dictafoons afgesteld op de Engelse zenders van Herrijzend Nederland en namen alle teksten van Radio Oranje en van Herrijzend Nederland letterlijk op, alle officiële mededelingen dus, en zoveel mogelijk ook daarnaast de B.B.C.-mededelingen, die niet officieel waren. Die mededelingen waren praktisch als authentiek te beschouwen. Die teksten waren grotendeels feilloos.

In de achtste plaats was er het materiaal, dat werd gedropt; dat waren dan Engelse bladen, die via de organisatie van de gedropte B.B.O.-agent *Bialosterski* ten dienste van de illegale pers binnenkwamen via diens Amsterdamse vertegenwoordiger, *Marius de Bruin*.

Ten negende had men als bron de eigen reportages en de illegale persconferenties, die toen al in zwang kwamen; b.v.: de persconferenties van de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten en ook van zijn ondercommandanten; eveneens heeft het College van Vertrouwensmannen persconferenties gehouden voor de illegale pers.

Tenslotte kreeg de ondergrondse pers regelmatig informatie van enige „goede" journalisten uit de legale pers; in het bijzonder denkt de heer *Meijer* daarbij aan de later in Indonesië verongelukte journalist *H. Beishuizen* van het persbureau S.P.T., die haar dagelijks de complete Reuterdienst bezorgde, clandestien op de zelfschrijvende Hell-ontvanger opgenomen.

Het was inderdaad zeer omvangrijk wat er binnenkwam. Het werd 's nachts geselecteerd en verwerkt in een bulletin van 2 pagina's foliovel getikt. 's Morgens om kwart over acht werd dat afgesloten met het laatste B.B.C.-nieuws.

De oorspronkelijke kopij werd gehaald door een koerierster aan het correspondentie-adres, waar die kopij even tevoren was gedeponeerd. Die koerierster bracht het weer naar een ander adres, waar het in 28-voud werd vermenigvuldigd, gestencild dus in 28 exemplaren. Een halfuur later gingen er 27 exemplaren in groepen van 9 naar de drie hoofdgroepen van die bulletinorganisaties. Er waren namelijk 27 stencilmachines, die, over geheel Amsterdam verspreid, hiervoor werkten. Zij werden ondergebracht eerst in groepjes van 3, die in hoofdgroepen van 9, elke groep onder afzonderlijke leiding. Die 27 enveloppen met bulletins werden in drie groepen van 9 verdeeld. Drie koeriersters gaven die weer door op straat, in kerken of op kantoren aan andere meisjes, die van elkaar niet wisten, waar ze woonden en wie ze waren. Langzamerhand werden de enveloppen met de kopij dus uitgesplitst en zo kwamen die om ongeveer half 10, tien uur, bij de verschillende stencilgroepen. Daar werd die oorspronkelijke kopij op stencil getikt. Tussen elf en twaalf uur hadden zij elk hun oplaag van 1000 à 1500 afgedraaid, die dan ook weer via waterdichte sluizen, zodat het nooit van onderaf kon worden opgerold, in pakjes van 100 werden verdeeld onder de hoofdverspreiders, die vervolgens weer voor de verdere verspreiding zorgden. Omstreeks 1 uur begon de verspreiding van zo'n bulletin over de kantoren, de woonhuizen in Amsterdam en dat ging zo door tot 's avonds toe. Van dat ene exemplaar van 8 uur 's morgens waren er dus 's avonds 30 000 verspreid, waarvan elk door veel mensen werd gelezen. Daar hebben zelden ongelukken bij plaats gevonden, hoe merkwaardig dat ook mag zijn.

Die grote omvang heeft „Het Parool" gekregen na Dolle Dinsdag. Het gewoon gedrukte blad „Het Parool" ging nog wel door, maar in kleinere omvang dan daarvóór: een oplaag van 12 000, groeiend tot 25 000; het verscheen ééns per week. Vóór Dolle Dinsdag bereikte het oplagen van 60 000 per nummer. Er wordt met enig gemak gesproken over dergelijke oplagen en over het drukken en verspreiden daarvan. De hele basis was natuurlijk de bijzonder bewonderenswaardige inzet van de kant van de typografen, die zeer gevaarlijk werk deden. Het versturen van een pakket kon erg gevaarlijk zijn. Het schrijven van een stukje was dat eigenlijk nog het minst. Men kon dat doen ergens binnenshuis aan een tafel. Het voeren van een bespreking kon door de omstandigheden ook gevaarlijk zijn. Maar het zetten en drukken van een illegaal blad is zo'n ontzaglijk moeilijk te verbergen bezigheid, een moeilijk te ontkennen bezigheid eveneens, in een drukkerij, waarvan men het bestaan kan zien en waarvan men de activiteit kan controleren. Verreweg het gevaarlijkste deel van de productie van de pers geschiedde door de typografen. Van het begin af aan is in deze organisatie duidelijk gebleken, dat door die offerbereidheid de groei van de illegale pers mogelijk is ge-

82079 (*Meijer*)

worden. In Juli 1941 verscheen „Het Parool” als eerste gedrukte blad. Er zijn illegale bladen geweest, die nog ver boven de oplage van 60 000 uit zijn gekomen. Het drukken geschiedde aanvankelijk centraal, maar werd al heel gauw een heel gecompliceerde bezigheid, die op een groot aantal plaatsen gebeurde.

In de periode van 1942 werd getracht om de pogingen van *Goedhart* c.s. voort te zetten om contact op te nemen met Londen. In de leiding gevoelde men het voortdurend nog als een behoefte om materiaal te kunnen zenden naar Londen en eventueel een weg te openen naar Engeland, waarlangs informatie van Nederland uit naar Engeland en omgekeerd konden komen. Vooral in die tijd gaf Radio Oranje — en wat men verder vernam uit Engeland — de indruk, dat men in Engeland geestelijk ontgroeid was aan wat hier gebeurde en hier aan wat er in Engeland was gebeurd. Er is een periode geweest, in 1941—1942, waarin het luisteren naar Radio Oranje een kwelling was. In de periode, waarin de Jodenrazzia's en vervolgingen zo verschrikkelijk insnijdend en aangrijpend waren, hoorde men daarover uit Londen eigenlijk zo goed als niets; wel over eerste-steenleggingen of vaandeloverreikingen en dergelijke. Dit is achteraf gezien heel begrijpelijk; het kon waarschijnlijk ook niet anders. De heer *Meijer* spreekt dit dus nu niet zozeer als verwijt uit, maar het zat hem toen wel ontzaglijk dwars. Dat opnemen van die pogingen van *Goedhart* is toen niet geprobeerd over zee, met mysterieuze vliegtuigen of boten, want het was hun al gebleken, dat dat bijzonder gevaarlijke en risikante dingen waren. De heer *Meijer* is toen aangewezen om tot Parijs een weg te scheppen. Van Parijs uit zou die weg voortgezet worden door de heer *van Dam*, secretaris van de Nederlandse Kamer van Koophandel te Parijs. In de zomer van 1942 is hij herhaaldelijk in Brussel en Parijs geweest. Praktisch van het begin af aan is die weg echter gepenetreerd geweest, vanwege de Abwehr.

82089 (*Meijer*)

Behalve de reis van de heer *van Heuven Goedhart* zijn in de latere periode van de zijde van „Het Parool” geen andere pogingen gedaan om zelf een lijn of verbinding met Londen tot stand te brengen. De urgentie werd ook minder, omdat van 1943 af de Zwitserse weg functioneerde, die ook desgewenst ten dienste stond van „Het Parool” en waarbij in ieder geval elk nummer van „Het Parool” onmiddellijk mede werd overgestuurd in het pakket micro-photo's van de illegale pers. Via de Zwitserse weg begon men ook langzamerhand materiaal van de overkant te krijgen. Dat begon in 1944 enigszins op streek te komen. Voornamelijk was dat dan documentatiemateriaal, artikelen, die er in het buitenland verschenen, publicaties, het Londense „Vrij Nederland” enz., die nodig waren om de blik een klein beetje te verbreden. Er is b.v. een verklaring van minister *Eden* voor de Anglo-Netherland Society van 24 Juni 1944 over de Zwitserse weg gekomen. Dit is maar een voorbeeld.

83457—83464 (*Hofker*)

De heer *F. Hofker* is in de allereerste tijd van de bezetting betrokken geweest bij de uitgave van „Vrij Nederland”. Hij verklaart, dat het is begonnen met het uitgeven van een paar vlugschriften in Juni 1940. Dat waren twee of drie verklaringen van generaal *Winkelman* geweest over het bombardement van Rotterdam en de capitulatie van het Nederlandse leger. Het waren vlugschriften, die hij toevallig in handen had gekregen van anderen. Die heeft hij op grote schaal verder verspreid. Daardoor kwam hij in contact met *Levendig*, en uiteindelijk zijn zij tot de oprichting van een illegaal blad gekomen; dat was „Vrij Nederland”. Het eerste nummer is verschenen begin September 1940. Het stond gedateerd 31 Augustus; daarna zijn er drie nummers uitgekomen tot en met November. Die eerste vier nummers heeft hij verzorgd met de heer *Levendig* samen. De heer *Hofker* zorgde voor de kopij en de redactie van het blad en *Levendig* en *van der Neut* zorgden voor de afdruk. De eerste bladen waren uitsluitend gestencild. Zij werden verspreid in Amsterdam, den Haag, Hilversum en van daaruit vonden ze hun weg verder. De oplage was ongeveer 100 tot 200 stuks, later is het uitgebreid tot 500 stuks, naderhand zelfs tot 700 à 800.

83471 (*Hofker*)

De heer *Hofker* kwam toen in contact met *Troost* uit Amsterdam-Oost; die had meer mogelijkheden om uitbreiding aan het blad te geven door zijn relaties en kennissen. Deze heeft toen ook de redactie overgenomen.

83513—83515 (*Troost*)

De tendenz van „Vrij Nederland” in die tijd, aldus de heer *C. Troost*, zou men kunnen omschrijven als een verzetsblad, waarin heel sterk geprotesteerd werd tegen de houding van ons eigen volk. Hij herinnert zich b.v., dat hij een artikel heeft gehad over „De Standaard”, dat is genoemd: „De zondeval van „De Standaard””; zij zagen het laten komen van *Max Blokzijl* bij de „Standaard” als een grove fout. Zij meenden toen ook al, dat de N.C.R.V., die toch een bepaald beginsel propageerde en voorstond — zij kwamen zelf uit die kringen voort —, ook veel te ver ging. Zij hebben ook een artikel

83517 (*Troost*)83519—83520 (*Troost*)81996 (*Kassies*)82114—82119 (*van Namen*)

over de Joden, betrekkelijk al gauw, in nummer 6 of 7, gepubliceerd. In het blad werd bepleit het nemen van distantie ten opzichte van de Duitsers en opgewekt tot geestelijk verzet.

De heer *Troost* herinnert zich, dat hij in verband met de staking van Februari 1941 een klein stukje geschreven heeft, waarin hij zeide, dat hij eigenlijk niet de zin zag van deze staking van Februari en liever wilde, dat men de geest(en) wakker maakte en wakker hield.

In de tijd van de heer *Troost* was het zó, dat de bij „Vrij Nederland” betrokkenen voor een belangrijk of misschien voor het grootste deel kwamen uit de A.R.-kringen. Zelf heeft hij contact gehad met *Theo Thijssen* en meermalen met hem gepraat; deze heeft er nooit in geschreven, maar wel artikelen gegeven van de heer *van Balen*, die directeur van een kweekschool te Amsterdam is geweest. De ontwikkeling van „Vrij Nederland” is intussen in een gans andere richting gegaan; dat komt door de arrestaties en het contact, dat *van Namen* later opgenomen heeft met *van Randwijk*.

Nadat de heer *Troost* was gearresteerd, is de redactie van Maart—Mei 1941 gevoerd door de heer *J. Kassies*, die toen ook werd gearresteerd.

Als redacteur heeft de heer *Kassies*, zo verklaart hij, steeds getracht zo objectief mogelijk te schrijven. Achteraf verbaast hij zich in 1941 te hebben geschreven, dat individuele daden van actieve sabotage, spionage of actief verzet zinloos waren. Hij wil dit even als een element naar voren brengen ten opzichte van hun houding in die dagen. Zij waren er helemaal niet op berekend en niet in staat om individuele sabotage te plegen. Bovendien was het ook helemaal hun bedoeling niet. Zij hadden de bedoeling om de waarheid te zeggen. Vandaar ook, dat zij die zinspreuk van Vondel op het orgaan hadden: „Want waarheid — 't is al oud — vindt nergens heil noch heul”. Zij waren nog niet zover — het is merkwaardig om het nu te lezen —, want misschien waren zij, wanneer zij in vrijheid waren gebleven, zover gekomen, dat zij inderdaad sabotage en dergelijke daden ook zouden propageren. Daarmede hangt ook samen, dat zij b.v. zich uitdrukkelijk hebben gedistantieerd, althans hebben aangekondigd, dat zij niets hadden te maken met het z.g. Comité „Vrij Nederland”. Er was een Comité „Vrij Nederland”, dat blijkbaar in relatie stond met de Geuzen, precies kan de heer *Kassies* dat echter niet zeggen. In ieder geval was het Comité „Vrij Nederland” een groep, die zich wel toelegde — naar bepaalde berichten, die zij in die tijd kregen — op het verzet door sabotage en spionage. Dergelijke aangelegenheden lagen niet in hun lijn, het was ook helemaal niet de bedoeling.

Mr. *A. H. van Namen* is via de heer *Kassies* in contact gekomen met de toenmalige uitgevers van „Vrij Nederland”, omstreeks October 1940. De meeste mensen, die toen bij „Vrij Nederland” waren betrokken, waren lid van de Gereformeerde Kerk, speciaal van de kerk van Amsterdam-Oost, waar de heer *van Namen* ook toe behoorde.

In Mei 1941 werd de gehele centrale organisatie opgerold, behalve de heer *van Namen*, omdat hij nog net kon ontvluchten. Hij heeft toen contact opgenomen met mr. *Okma*, die reeds bij „Vrij Nederland” was betrokken, doch later ook is gearresteerd.

In September 1941 werd de heer *van Namen* in verbinding gebracht met de heer *van Randwijk*, mevrouw *van der Molen* en *Jan de Groot*. Toen hadden zij eigenlijk de club bij elkaar. Zij hebben omstreeks October 1941 een vergadering gehad bij de heer *van Randwijk* thuis; daar is de organisatie gegrondvest. De meesten van hen zaten, gezien de sfeer, waaruit zij kwamen, vast aan bepaalde anti-revolutionnaire beginselen, om het zo maar even te stellen. Zoals zij vóór de oorlog meenden, dat er een bepaalde Christelijke politiek moest worden gevoerd, is er toen in alle vriendschap een interessante discussie over gevoerd, op welke manier het Nederlandse volk nu in de bezettingstijd moest worden voorgelicht, afgezien van het verzetslement, dat natuurlijk de belangrijkste rol speelde. Hij herinnert zich nog heel goed, dat de verklaring, door de heer *van Randwijk* opgesteld, aller instemming had en zo zijn ze dan gestart. Zij hebben geen onderscheid gemaakt tussen redactie en directie. Achteraf kan men zeggen, dat het misschien organisatorisch wel beter was geweest dat wel te doen, misschien ook niet. Inderdaad vindt de heer *van Namen* dit een van de moeilijkste problemen, illegaal-technisch gezien.

De verdere loop van zaken is betrekkelijk normaal gegaan tot het voorjaar van 1942. In Maart 1942 werd *van Randwijk* gearresteerd, doch kwam na zes weken weer vrij. Hij fungeerde namelijk, zonder dat hij formeel daartoe was benoemd, in feite als chef. Een paar maanden later ontstonden de moeilijkheden. Zij leefden toen allemaal in de gedachte, dat er een invasie zou komen en waren nogal erg optimistisch. Zij begonnen te beramen wat er zou moeten gebeuren bij de „omslag”. Zij hebben ook overwogen wat er met de krant zou moeten gebeuren, wanneer zij weer vrij zouden zijn. Zij hebben een vergadering afgesproken in Noordwijk, in het buiten-

82122 (*van Namen*)

huisje van mevrouw *van der Molen*. Die vergadering is overvallen door de Sicherheitsdienst. Merkwaardigerwijze was de heer *van Namen* weer degene, die ontsnapte, omdat hij op die Zondagmorgen om half acht het huis is uitgegaan. De anderen zijn ook na verloop van tijd weer vrijgekomen. Er zijn toen spanningen ontstaan in de organisatie van „Vrij Nederland”. Zij kregen moeilijkheden over wat gepubliceerd moest worden en op welke wijze dat moest geschieden; *Henk Vos* en *Wim Speelman* hadden kritiek op bepaalde artikelen. De heer *van Namen* herinnert zich een artikel over het fusilleren van gijzelaars, dat een heftig punt van discussie heeft uitgemaakt; de schrijver van dat artikel zei, dat het volkenrechtelijk geoorloofd was, waarop zij van het verzet uit dat per se ontkennden, hoewel zij van het volkenrecht geen kaas hadden gegeten. Maar op hun intuïtie afgaande, zeiden zij, dat dit onrecht was. Zij wilden, omdat zij het er niet mee eens waren, dat artikel niet plaatsen. Verder was de heer *van Randwijk* — en de heer *van Namen* was het met hem eens — van mening, dat zij op hun eigen organisatie moesten passen en niet te veel naar buiten moesten werken; de heer *van Randwijk* had hier een scherpe visie op, die vaak geleid werd door een niet nader te definiëren intuïtie. Mevrouw *van der Molen* en de heer *van Namen* waren het hierin volkomen met hem eens. Dit was in die moeilijke periode van de zomer van 1942. *Henk Hos*, *Wim Speelman* en hun vrienden waren het er niet mee eens. Dat waren moedige kerels, die alles durfden, wat er van hen werd gevraagd en die ook actief verzet eisten. In die tijd kwam de gedachte op om distributie-overvallen te plegen. Deze technische problemen hebben aanleiding gegeven tot allerlei misverstanden en verwarringen.

In die tijd is de verwijdering ontstaan, die aanleiding heeft gegeven tot de stichting van „Trouw”. In September werd namelijk de drukker te Amsterdam gepakt en ook die te Rotterdam, deze laatste in verband met een zender, die toen in Rotterdam was geplaatst. Die drukker heette *Hinterding*. Hij werd helemaal buiten het verband van „Vrij Nederland” gepakt. Bij hem werd echter papier gevonden, dat was afgezonden door de expediteur in Amsterdam, die eveneens werd gepakt en via hem de drukker in Amsterdam.

82127—82131 (*van Namen*)

Pasdeloup heeft *Henk Hos* en *Wim Speelman* verraden aan de Sicherheitsdienst. Dat was aan het einde van het rampjaar, dat het toch eigenlijk voor hen en voor het gehele verzet is geweest, want er zijn in 1942 vreselijke slagen gevallen. Zij zaten toen eigenlijk aan de grond. *Van Randwijk* en de heer *van Namen* waren overgebleven en ook *Pellikaan*. Zij waren dus eigenlijk met hun drieën als verantwoordelijke mensen voor de gehele organisatie en men verwachtte uiteraard van hen wel iets. Mevrouw *Kohlbrugge* is er ook bij gekomen na haar Zwitserse reis. Zij hebben zich toen gewend tot mr. *Cramer* uit Assen. Zij hebben hem gevraagd, of hij wilde overkomen en hen helpen. Dat heeft hij prompt gedaan. Hij is naar Amsterdam gekomen en is later full time gaan helpen.

In Januari 1943 verscheen „De Oranjebode”. Zij wisten aanvankelijk niet uit welke hoek die krant kwam, totdat zij vrij spoedig vernamen, dat deze uit de hoek van *Wim Speelman* kwam. De heer *van Namen* had inmiddels gehoord, dat *Wim Speelman* vrij gekomen was door zijn ontsnapping uit Haaren. Voordat „De Oranjebode” verscheen, hebben zij getracht om contact met *Wim Speelman* te krijgen.

Dit contact is niet gelegd; hij wilde kennelijk niet. Zij wisten toen niet precies, wat daar achter zat. In Februari 1943 verscheen „Trouw” en toen wisten zij het wel. Vrij spoedig was toen bij hen bekend, via de gemeenschappelijke illegale relaties, dat mevrouw *van der Molen* en de heer *Bruins Slot*, die zij in 1942 eenmaal hadden gesproken te Amsterdam in verband met de redactie van „Vrij Nederland”, samen met *Wim Speelman* „Trouw” hadden opgericht. Aanvankelijk hebben zij enige spanning met „Trouw” gehad, omdat in het technische apparaat van „Trouw” het verhaal ging, dat er een verrader en een communist in „Vrij Nederland” zaten. Dat verhaal is vrij ver verbreid, met het gevolg dat zij illegaal brieven kregen via hun contacten, met de vraag, of dat zo was. Dat was vervelend en bovendien onjuist. Toen bleek hun, dat er blijkbaar tegen *van Randwijks* beleid bezwaren werden ingebracht. Die bezwaren werden allemaal van-horen-zeggen geopperd. Contacten van *Wim Speelman*, waarvan zij er enkelen hebben gesproken, hoofdverspreiders, die het land afreiden en full-time illegale werkers waren, buitengewone actieve en enthousiaste mensen, wilden graag invloed hebben op het redactiebeleid, het bestuur van de organisatie. Daarover kunnen meningen verschillen. Blijkbaar was het één van de motieven van de andere partij geweest, die toen „Trouw” hebben opgericht. Achteraf zou de heer *van Namen*, wanneer men hem naar zijn mening zou vragen over het verschil „Trouw”—„Vrij Nederland”, zeggen, dat het verschil is ontstaan op grond van allerlei technische factoren, illegale veiligheidsfactoren en de verschillende factoren, die hij zo juist heeft geschilderd, dus o.a. de arrestaties, die de verwijdering hebben doen ont-

82135 (*van Namen*)82137 (*van Namen*)66891 (*van Randwijk*)66899 (*van Randwijk*)66903—66908 (*van Randwijk*)

staan tussen de technische groep en de bestuursgroep van „Vrij Nederland”, terwijl later bij de intellectuele leiders van „Trouw” het motief is mee gaan spelen, dat zij een eigen blad wensten om hun eigen politieke gedachte in dat blad te uiten. De heer *van Namen* gelooft ook zeker, dat „Trouw” reden van bestaan heeft gehad, en hij persoonlijk gelooft ook, dat er behoefte bestond in zekere zin aan een blad als „Trouw”, hoewel naar zijn overtuiging de inhoud niet principieel verschilde van die van „Vrij Nederland”, behalve misschien sedert het einde van 1944, toen „Trouw” samenging met de L.O. om een verklaring over Christelijk-Nationaal Nederland af te geven. Vóór die tijd verschilde het, behalve in toon, echter niet veel.

Zij hadden in het voorjaar van 1943 betrekkelijk snel weer een groot apparaat. Eigenlijk is toen de organisatie van „Vrij Nederland” zonder vrij grote onheilen telkens vooruitgegaan. In 1944 hadden zij 3 drukkers. Na Dolle Dinsdag werd het technische apparaat natuurlijk helemaal anders. De opbouw van de organisatie was toen ook heel anders. Vóór Dolle Dinsdag hadden zij een hoofdrukker en enkele bijrukkers. Na Dolle Dinsdag werd praktisch in ieder groot centrum een aparte redactie ingesteld, die zich hoofdzakelijk bemoeide met het dagelijks bulletin. Iedere grote persorganisatie gaf een dagelijks bulletin uit. De regionale redactie bemoeide zich ook met de redactie van de grote nummers. Zodoende werden er enorme oplagen bereikt in die tijd, achteraf bekeken fantastisch. Zij hebben nooit algebraïsch kunnen berekenen hoe groot die oplagen wel waren, maar de oplaag van de hoofdkrant liep, voor zover de heer *van Namen* het kan schatten, boven de 100 000 uit. De dagelijkse bulletins kan hij met geen mogelijkheid schatten.

De heer *H. M. van Randwijk* deelde mede in September 1941 full time bij „Vrij Nederland” terecht te zijn gekomen; „Vrij Nederland” bestond van Augustus 1940 af. Daarnaast had men in de periode tot en met 1943 de nieuwsbrieven van *Pieter 't Hoën*, die in November 1940 werden veranderd in „Het Parool”. Verder „De Vonk” en naar de heer *van Randwijk* meent, iets later het „B.C.-nieuws”, dat tenslotte is uitgegroeid tot „Je Maintiendrai”. Met al die groepen onderhield „Vrij Nederland” contact, met „Het Parool” en „De Vonk” zeer nauw. Verder was er nog de „Oranjekrant”. De redacteur daarvan, *Doorn*, is later gefusilleerd. „Trouw” is in Februari 1943 ontstaan, met een voor-exemplaar in Januari 1943, dat de „Oranjabode” of iets dergelijks heette en ook op oranje papier verscheen. De meeste bladen werden in die tijd gestencild. „Het Parool” was, naar de heer *van Randwijk* meent, het eerste blad, dat gedrukt werd. Dat gebeurde al in December 1940, althans in het voorjaar van 1941, naar hij meent. De oplage van gestencilde exemplaren was natuurlijk niet zo heel groot. Deze beliep niet meer dan enkele duizenden, maar het aantal groepen, dat herstencilde, was wel vrij groot. Deze bestonden later bij het drukken niet meer, althans niet in die mate, omdat de gedrukte exemplaren veel meer letters en woorden bevatten en het vrijwel onmogelijk was een gedrukte krant te stencillen. Zo'n krant kon wel herdrukt, maar niet gestencild worden. Een aantal van deze stencilgroepen werd van een centrum uit georganiseerd.

Toen het eenmaal normaal begon te lopen, was de aanvankelijke oplage van „Vrij Nederland” 10 000 à 15 000. Dat werd later verhoogd tot 20 000 à 25 000. Toen bleek het ook mogelijk met 2 of 3 drukkers in het land te werken. Men had een drukker in het Westen, een in het Oosten en een in het Zuiden en ieder zorgde voor een oplage van 10 000 à 15 000 exemplaren. De totale oplage van „Vrij Nederland” heeft toen gevarieerd van 40 000 tot 60 000 exemplaren.

De heer *van Randwijk* gelooft, dat de oplagen der onderscheiden bladen elkaar niet veel ontlopen hebben. Alleen in 1943 heeft er een soort van wedstrijd bestaan, wie de hoogste oplage kon bereiken. Er zijn toen oplagen bereikt van 80 tot 100 000 exemplaren, maar dat is naderhand duur betaald moeten worden. Dat was een oplage, die uit veiligheidsoogpunt niet meer was te controleren.

Met „Het Parool” was ook het technische contact vrij intensief. Het is b.v. voorgekomen, dat „Het Parool” niet meer kon drukken. Wanneer de Duitsers een aantal arrestaties hadden gepleegd en vlak daarop zou de krant niet uitkomen, kon dit belastend zijn voor de lieden, die in Duitse handen waren. „Vrij Nederland” verzorgde dan één of twee nummers voor „Het Parool” op de pers van „Vrij Nederland”. Ook op andere wijze kwam men door wederzijdse hulp over catastrophes en gevaarlijke momenten heen. Ook werd er nieuws uitgewisseld, maar het eigenlijke contact, het overleg over wat aan de pers al dan niet te doen stond, op welke wijze men bepaalde problemen voor het publiek zou brengen, dateert pas van na „Dolle Dinsdag”.

De Duitsers zaten heel sterk achter de illegale pers aan. Bijna altijd werden de drukkers, hoofdverspreiders en redacteuren ter dood veroordeeld, wanneer de Duitsers hen te pakken kregen. De vraag of het aantal slachtoffers onder de medewerkers aan de illegale pers

66914 (*van Randwijk*)

82197 (*van der Molen*)

groot is of niet, is enigszins moeilijk te beantwoorden, omdat de illegale pers eigenlijk als oudste verzetsvorm in Nederland allengs is uitgegroeid tot een geheel centrum van allerlei vormen van verzet, zoals vervalsingen, onderduikers, hulp aan Joden, relaties tussen de Zwitserse weg en „Vrij Nederland”, spionage, sabotage. Het aantal slachtoffers is vrij hoog geweest uiteraard. Wanneer de heer *van Randwijk* echter ziet, welke catastrophes zich in de L.O. en B.S. hebben afgespeeld, dan vindt hij dit getal weer vrij laag. Daartegenover staat, dat in de eerste jaren bijna elke illegale krant een monsterproces heeft gehad, dat de vuurproef was. Hierna werd men verstandig en men leerde, hoe men dit werk moest organiseren.

Mevrouw *van der Molen* heeft verklaard, dat haar connecties met „Vrij Nederland” zijn begonnen in Augustus 1941, toen kort tevoren het eerste redactiegezelschap van „Vrij Nederland” was opgepakt, waartoe o.a. prof. *Okma* en nog een paar mensen behoorden; toen hebben een paar jongelui, *Wim Speelman* en *Henk Hos*, het plan opgevat om „Vrij Nederland” voort te zetten. Van November af begonnen zij regelmatig redactievergaderingen te houden. Zij hebben toen besloten, dat de heer *van Randwijk* hoofdredacteur zou zijn en in de regel zouden zij samen over de inhoud van dat blad spreken. De heer *Jan de Groot*, de bekende dichter, was er toen ook bijgekomen. De heren *van Namen*, *van Randwijk*, *de Groot* en mevrouw *van der Molen* vormden samen de redactie van „Vrij Nederland”. Dat is op een zeer bevredigende en plezierige manier gegaan tot 28 Juni 1942, met een korte onderbreking, waarin de heer *van Randwijk* een paar weken in de gevangenis heeft gezeten. Op 28 Juni 1942 zijn zij allemaal gevangen genomen in Noordwijk, waar zij een redactievergadering hadden, maar waar de heer *van Namen* nog niet aanwezig was. De Duitsers hebben helemaal niet begrepen, dat zij de redactie van „Vrij Nederland” vormden; zij waren op zoek naar *Henk Hos*.

In de vier weken, waarin zij in de gevangenis zat, begon mevrouw *van der Molen* toch steeds meer na te denken over haar positie in deze redactie. Zij kreeg eigenlijk steeds meer principiële bezwaren tegen de leiding van *van Randwijk*. Zij hadden daar al meer dan eens over gesproken in die tijd, maar toen had zij alle rust en gelegenheid om daarover na te denken en zij voelde wel, dat zijn politieke overtuiging toch wel heel anders was dan de hare. Over de verhouding van Kerk en Staat bij voorbeeld hadden zij toch heel andere begrippen, ook over de verhouding tot Rusland. Hij was erg pro-Russisch, pro-communistisch zou zij bijna zeggen, zonder dat hij nu zelf communist was. Zij had het gevoel, toen zij weer uit de gevangenis kwam, dat ze eigenlijk maar met „Vrij Nederland” moest breken, dat ze dus maar uit de redactie moest treden. Zij hebben daar nog zeer lange breedvoerige besprekingen over gehouden, ook met de heer *van Namen* er bij, en het slot is geweest, dat mevrouw *van der Molen* in Augustus 1942 uit de redactie van „Vrij Nederland” is getreden. Haar voornaamste bezwaar tegen „Vrij Nederland” was, dat het van een algemeen Christelijk verzetsblad eigenlijk meer een partijblad werd, waarin zeer geprononceerde politieke overtuigingen de overhand gingen krijgen. En dat waren politieke overtuigingen, waarmede zij het niet eens was.

Tegelijkertijd waren er allerlei moeilijkheden ontstaan tussen de redactie van „Vrij Nederland” en de jongelui van de verspreiding, *Henk Hos* en *Wim Speelman* dus. Het ging er vooral om, dat de heer *van Randwijk* vond, dat deze jongelui te onvoorzichtig waren, te wild en te veel contacten opnamen, die niet te controleren waren.

82197—82202 (*van der Molen*)

„Trouw” is merkwaardigerwijs eigenlijk ontstaan uit drie initiatieven. Dat wil zeggen: het initiatief van *Wim Speelman* met zijn heel grote verspreidingsgroep, die achter hem stond en waarvan zeer velen ook in het Noorden lange tijd erg ontevreden over „Vrij Nederland” waren. Zij hadden er al vaak bezwaar tegen gemaakt het blad te verspreiden, ook op grond van principiële overwegingen. Zij wilden daarom eigenlijk een ander blad. Het tweede initiatief kwam van de leiding van de Antirevolutionnaire Partij, vooral van de heer *Schouten*, die er naar streefde een eigen blad te hebben. Als derde speelde daar nog doorheen een blaadje, dat reeds bestond en het „Drievoudig Snoer” heette, een klein blaadje, dat op eigen houtje werd uitgegeven door de heer *van Drimmelen*.

De drie initiatieven zijn toen bij elkaar gekomen. Mevrouw *van der Molen* heeft met de heer *Bruins Slot* gepraat, die ook al over een nieuw blad peinsde. Zij heeft toen voorgesteld gezamenlijk dat blad op te zetten; er was al een prachtige verspreidingsgroep, die het hele land kende en die bereid was dit nieuwe blad te steunen en te verspreiden.

Het eerste blad, dat uitgekomen is, is de „Oranjebode” geweest. Het is eigenlijk een beetje à l'improviste verschenen, zonder behoorlijke voorbereiding, maar toch al dadelijk op grote schaal; het

tweede blad is dadelijk al normaal verschenen; er is een voorbereidende redactievergadering voor gehouden. De redactie bestond uit de heren *Schouten*, *Bruins Slot*, *van Ruller* en mevrouw *van der Molen*. De heer *Schouten* heeft toen voorgesteld het blad „Trouw” te noemen. Eerst was het de bedoeling om het „Hou en Trouw” te noemen. Mevrouw *van der Molen* meent, dat de heer *Schouten* twee of drie redactievergaderingen heeft bijgewoond. Hij is op 1 April 1943 gearresteerd. Verder is de redactie tot het einde zo gebleven.

De opslag van „Trouw” is opgevoerd tot 145 000 exemplaren. Tussen de redactie en wat zij de verspreiding noemden, heeft een scherpe scheiding bestaan. Aan de heer *Bruins Slot* is dat te danken, ook misschien al door wat hij had gehoord van de moeilijkheden, die zich op dit gebied bij „Vrij Nederland” hebben voorgedaan, maar dat weet mevrouw *van der Molen* niet. Hij heeft echter van het begin af aan de rechtspositie van de redactie heel scherp gesteld. Hij heeft gezegd: over de inhoud beslist alleen de redactie. Dat heeft het verspreidingsapparaat ook geaccepteerd en het is altijd goed gegaan. Van de andere kant had de redactie met de technische problemen van de verspreiding en het drukken en wat dies meer zij niets te maken.

82018—82019 (*Bruins Slot*)

Dr. *J. A. H. J. S. Bruins Slot* heeft medegedeeld, dat langzamerhand in antirevolutionnaire kring het gevoel groeide, dat naast „Vrij Nederland” toch een ander blad nodig was, omdat in „Vrij Nederland” meer het socialistische geluid naar voren kwam en niet het specifiek antirevolutionnaire geluid. Dat had natuurlijk geen betrekking op het verzet als zodanig, maar naarmate men meer ging spreken over de perspectieven van na de oorlog — deze discussie was in alle politieke kringen aan de gang —, werd dit steeds meer als een behoefte gevoeld. In die periode was mevrouw *van der Molen* reeds uit de redactie van „Vrij Nederland” getreden, ook omdat zij meningsverschillen had — als de heer *Bruins Slot* goed is ingelicht — met de andere redacteur van „Vrij Nederland”. De A.R.-partij had een vrij sterk ontwikkelde ondergrondse organisatie, door de heer *Schouten* opgezet, nadat er in die tijd veel A.R.-mensen gevangengenomen waren. Zij vergaderden zeer veel in groepjes van ongeveer 20 mensen, in alle mogelijke plaatsen. Al die mensen vroegen om lectuur. Zij hebben aanvankelijk veel met vlugschriftjes gewerkt, die zij over alle mogelijke onderwerpen opstelden, ook veel op verzetgebied, over de Arbeidsdienst en al dergelijke dingen meer, ook over algemeen politieke problemen. Tenslotte kwam dan zeer sterk het gevoel: wij moeten nu maar zelf een krant gaan uitgeven. De heer *Bruins Slot* heeft dat destijds herhaaldelijk met de heer *Schouten* besproken, maar op een zekere dag is deze naar een concentratiekamp getransporteerd. Dat was zijn eerste gevangenschap. Hij heeft toen zes maanden in Amersfoort gezeten en is einde 1942 daaruit teruggekomen. Toen hij terugkwam en zij de zaak eens doorpraatten, hebben zij gezegd, dat het er nu maar van komen moest.

Toen is besloten, dat zij zouden trachten met de groep, die in conflict was met „Vrij Nederland”, samen te werken en zouden trachten een eigen krant uit te geven. Het was in zekere zin de voortzetting van het blaadje „Hou en Trouw”, dat mr. *Okma* en enige andere A.R.-mensen, o.a. de heer *Roosjen*, in het begin van de bezettingstijd in Amsterdam hadden uitgegeven. Het blad is van Januari 1943 tot Mei 1945 illegaal verschenen. Er hebben veel arrestaties plaats gehad; er zijn veel doden gevallen. Er is een heel groot „Trouw”-proces geweest in de loop van 1943. Er zijn er toen ongeveer 20 ter dood veroordeeld. De redactieleden zijn in de loop van die tijd nimmer gevangen genomen, met uitzondering van de heer *Schouten*, die 1 April 1943 gevangen is gezet. Hij was echter niet gevangen genomen in verband met de uitgave van „Trouw”.

82031—82035 (*Bruins Slot*)

82048 (*Bruins Slot*)

De papiervoorziening ging erg gemakkelijk. Men kreeg een toewijzing. De samenwerking met het Papierbureau was uitstekend.

In het archief van het Londense Bureau Inlichtingen bevindt zich een nota — in Mei 1943 van bezet gebied naar Londen gezonden — over het verschijnen van „Trouw”. Deze nota luidt als volgt:

„Er zijn twee punten, die geleid hebben tot het verschijnen van „Trouw”, nl.:

a. Het aankweken in zo groot mogelijke omvang van een op principiële grondslag berustend verzet tegen de nazificering en de daarmee gepaard gaande inschakeling in de Duitse oorlogvoering, en

b. Het bevorderen van een juiste zakelijke gerechtvaardigde en principiële gefundeerde houding ten opzichte van politieke vraagstukken in het algemeen.

Het schijnt van belang om, ter introductie van dit blad in Londen, enige beschouwingen te wijden aan de oorzaken, die tot de verschijning van dit blad hebben geleid.

Van belang, om de volgende redenen:

1. Uit hetgeen wij uit Londen horen, blijkt ons dat men aldaar zich van de eenheid, waartoe het Nederlandse volk door de gebeurtenissen der laatste jaren is gekomen en van de hoedanigheid en de algemeenheid van de verzetsgeest in Nederland, niet altijd een geheel juiste voorstelling vormt.

2. Uit hetgeen wij uit Londen vernemen, blijkt, dat men zich in Londen wel onthoudt van het vormen van een *definitief* oordeel over de ontwikkeling der publieke opinie in Nederland ten aanzien van tal van vraagstukken, doch daaruit blijkt evenzeer dat men geneigd is, de opvattingen van het in het bezette gebied verschijnend blad „Vrij Nederland”, zowel ten aanzien van ons verleden als van onze toekomst voor tamelijk representatief te achten.

ad 1. Er is een algemene afkeer van de Duitsers. Maar, afgezien van veel verzet, dat goed is, doch waarover wij hier niet zullen spreken, gaat deze afkeer bij velen schuil achter dikke woorden zonder de daarbij passende daden. Het feit, dat in alle clandestiene bladen bij de voortduur gehamerd wordt op het tonen van een meer kloeke houding ten aanzien van de aanmatiging van de bezetter en zijn trawanten, is daarvoor het bewijs.

ad 2. In de kringen waaruit „Trouw” voortkomt, wordt de grote les van deze oorlog dit geacht: De volstrekte verwerpelijkheid van een dusgenaamd autoritair regime, van alle staatsabsolutisme en staatsocialistische neigingen en van ieder gemeenschapsabsolutisme.

„Trouw” staat op het standpunt van de democratische parlementaire monarchie en van de principiële beperktheid van de Overheidstaak. Daarbij ontveinst men zich allermint dat voor het tijdvak onmiddellijk na de oorlog, de Overheid tot ingrijpende maatregelen op allerlei gebied bevoegd moet zijn, maar men ziet dit niet als ideaal maar als noodzaak.

Men wenst deze bevoegdheid ook geheel te houden binnen het kader der parlementaire monarchie. „Trouw” is dan ook volkomen afkerig van staatsleiding op geestelijk en cultureel gebied en wenst de geestelijke leiding van het volk niet over te laten aan de staat maar aan de uit het volksleven zelf gegroeide verbanden. Daarom wenst „Trouw” in het parlement der toekomst de geestelijke structuur van het Nederlandse volk weerspiegeld te zien.

Vandaar, dat er bij „Trouw” geen principiële critiek bestaat op de grondslagen van het vóór 10 Mei in Nederland vigerende Staatsbestuur. Iets anders is het of men geen critiek heeft op onderdelen van het toenmalige bestuursbeleid.

Hiermede hangt ten nauwste samen dat „Trouw” op grond van zijn opvattingen aangaande de mens, het „betere-wereldoptimisme”, dat van Londen uit gepropageerd wordt, verwerpt.

De kringen, waaruit „Trouw” voortkomt, zullen het zich tot een eer rekenen als zij na de oorlog kunnen meewerken aan een staatkundig en nationaal leven, waarin sommige dingen misschien beter geschieden dan vóór 10 Mei 1940; zij doen dat niet op grond van een geloof, dat het na de oorlog beter zal gaan, omdat de mensen wijzer zouden zijn geworden, maar op grond van hetgeen zij menen dat hun Christelijke plicht is.

Zij achten de suggesties van het moderne optimisme verwerpelijk. Even verwerpelijk als de psychologische trucs van „Nieuwe orde” en andere mythen, waarmee het Duitse volk in de roes gebracht en gelaten wordt. Zij zijn zeer bezorgd voor de kater die van een dergelijke roes het gevolg pleegt te zijn, zoals wij die reeds eens hebben waargenomen toen de ontgoocheling op het optimisme van 1918 in de Westerse landen in de jaren tussen 1920 en 1939 ontstond.

Uit het bovenstaande volgt, dat de houding en de opvattingen, die in de kringen waaruit „Trouw” ontstond, als de juiste worden gezien, in sommige opzichten nuances vertonen van, en in andere opzichten andere zijn dan die, welke langzamerhand door de redactie van V.N. (bezet gebied) als de juiste zijn beschouwd geworden.

Met volle waardering — ook nu nog — van hetgeen door dit laatste blad is gedaan, meende men in de kringen, waaruit „Trouw” ontstond, daarnaast de eigen opvattingen te moeten propageren. Het behoeft geen betoog, voor wie Nederland kent, dat dit standpunt van „Trouw” door brede bevolkingsgroepen en vele leidinggevende figuren wordt gedeeld.”

nogal veel in de Leidse studentenkringen verkeerden, ergerden zich aan de uitingen van de Unie naar buiten. Zij wisten, dat in België in de vorige oorlog de illegale pers een belangrijke rol had gespeeld. Zij wisten niet, dat in die zelfde maand Augustus, toen zij het plan maakten, „Vrij Nederland” was opgericht. Zij waren van mening, dat een illegaal blad, speciaal voor studenten, zin zou hebben, omdat de studenten misschien meer dan andere bevolkingsgroepen in de gelegenheid waren zich schrap te zetten. Zij hadden nog weinig maatschappelijke verantwoordelijkheden en zouden daardoor gemakkelijker het been stijf kunnen houden dan vele mensen, die reeds in de maatschappij een positie hadden verworven en eventueel een gezin hadden opgebouwd.

Het initiatief is van de broer van de heer *Drion* uitgegaan en van September 1940 af zijn zij er aan bezig geweest. Begin October is het eerste nummer verschenen, genaamd „De Geus onder de studenten”, toen nog gestencild en dit op kleine schaal. Het blad is ongeveer eens per maand verschenen; dat is zo de eerste twee cursussen doorgegaan. Al vrij vroeg bleek in de eerste plaats wel, dat het blad zijn nut had in kringen, waarin het werd verspreid, en in de tweede plaats, dat het universitair verzet niet bepaald overbodig was, gezien het feit, dat reeds in October 1940 de eerste maatregel kwam — die wel niet speciaal de universiteit betrof — nl. het ontslag van de Joodse ambtenaren, dat in de Universiteit te Leiden tot grote repercuties aanleiding heeft gegeven. De eerste twee jaren was er van een opgebouwd contact geen sprake. Zij hadden een zeer summier verspreidingsapparaat.

De eerste jaren schreven eigenlijk alleen de gebroeders *Drion* in het blad, daarna een enkele keer ook wel eens een ander. Zij hebben vrij weinig bijdragen gehad, ook nadat het Studentencontact was opgericht. Wel verschenen toen in „De Geus” de officiële oproepen van de vertegenwoordigers van de studenten.

84124—84129 (*Drion*)

„De Geus” is onder de studenten blijven voortbestaan tot de bevrijding. De laatste hongerwinter is het maar één keer verschenen, omdat er toen van universitair verzet geen sprake was, daar de universiteiten dicht waren en het niet nodig was als universitair verzet op te treden.

Het blad werd van 1942 af gedrukt. De oplage is stijgende geweest. De eerste gedrukte oplage bestond uit 5000 exemplaren en later zijn zij tot 6000, 7000 en 8000 exemplaren gekomen. Voor het grootste gedeelte is het per post verzonden, maar voor een deel is het ook uitgedeeld in de contactcentra. Per post was in zekere zin de veiligste manier, alleen met het adressenmateriaal moest men natuurlijk voorzichtig zijn.

„De Geus” heeft eigenlijk nooit echte ongelukken gehad. Een van de medewerkers is in Maart 1941 gearresteerd, maar het heeft hen verder niet in moeilijkheden gebracht, omdat hij om een andere reden was gearresteerd.

83684—83686 (*ten Hagen*)

Mr. *C. J. A. M. ten Hagen* is in zekere zin de oprichter geweest van het nieuwe „Christoffoor”. Het was oorspronkelijk uitsluitend een verzetsblad geweest, opgericht door de heer *L. Jansen*, thans burgemeester van Cuyk, die daaraan een meer politieke inhoud en een verdere uitbreiding dacht te geven. Het oude blad werd vooral in Utrecht verspreid en ook in verschillende andere gedeelten van het land.

De heer *ten Hagen* kwam in de tweede helft van 1943 in de leiding. De heer *Jansen* was er toen vermoedelijk al een half jaar mee bezig. Toen was het echter gestencild; het nieuwe „Christoffoor” werd gedrukt.

83688 (*ten Hagen*)

Men wilde „Christoffoor” in zekere zin een voortzetting doen zijn van de politieke nalatenschap van de Nederlandsche Unie. Doordat de heer *ten Hagen* in de Nederlandsche Unie, vooral in Gelderland, nogal een rol gespeeld had, hebben kringen van de Nederlandsche Unie hem in contact gebracht met de heer *Jansen*. Zelf was hij toen ziek na zijn ontslag uit het gijzelaarskamp Sint Michiels-Gestel en hij heeft het blad toen van zijn bed uit geleid met medewerking van enkele anderen, o.a. drs. *Willem van Kempen* te Nijmegen, die later is omgekomen. Deze had de technische leiding, maar heeft ook de politieke leiding mede gevoerd.

83690—83694 (*ten Hagen*)

In Augustus 1944 zijn de heren *van Kempen* en *ten Hagen* tegelijk gearresteerd. De heer *ten Hagen* is vrijgekomen ten gevolge van toevallige omstandigheden, door verraad in de S.S. Er is dus, wat zijn werkzaamheden aan het blad betreft, een onderbreking geweest van enige maanden, rond de bevrijding van het Zuiden. Toen is het blad verder in het Westen voortgezet door dr. *W. J. Schuyt*.

In het bevrijde gebied heeft de heer *ten Hagen* „Christoffoor” gecombineerd met „Je Maintiendrai” en met „Vrij Nederland”. Zij hebben toen in de kop van het blad vooral de naam „Je Maintiendrai” naar voren gebracht, omdat zij daarmee ook al vóór die tijd zeer

83696 (*ten Hagen*)83699—83705 (*ten Hagen*)83737 (*ten Hagen*)99323—99327 (*Jansen*)

nauw gelieerd waren. Zij hadden praktisch dezelfde politieke doelstelling. De afspraak met de groep *Vlot* van „Je Maintiendrai” is geweest, dat zij in dat opzicht volledig zouden samenwerken en dat de heer *ten Hagen* c.s. zich speciaal zouden richten tot het Katholieke volksdeel. Er was dus een nauw verband tussen de groep *Vlot* van „Je Maintiendrai” en „Christofoor”. De heer *ten Hagen* merkt hierbij op, dat er een duidelijk onderscheid is tussen het „Je Maintiendrai” van de groep *Vlot* en het „Je Maintiendrai”, zoals dat na de bevrijding van het Zuiden door de z.g. Gestelse groep in het Westen is voortgezet, hetgeen tenslotte uitgemond is in de Nederlandse Volksbeweging. Deze laatste groep heeft een andere politieke richting, vooral wat de tactiek betreft, ingeslagen dan de opzet van hen en van de groep *Vlot* was. *Vlot* en verschillende andere medewerkers als *Wüthrich* zijn in de maand September of October 1944 in het Westen gefusilleerd. Deze groep is uit elkaar gevallen en de z.g. Gestelse groep heeft de leiding van „Je Maintiendrai” in het Westen overgenomen.

De heer *ten Hagen* meent, dat „Christofoor”, toen het werd uitgegeven door de heer *Jansen* en dat toen zoals gezegd een verzetsblad was, ook gericht was op het Katholieke volksdeel.

Het blad is vrijwel landelijk verspreid. Zij hadden praktisch in alle provincies hun vaste contacten, maar de organisatie is pas tegen Augustus 1944 vrij volledig geworden. Toen is de gehele zaak opgerold.

De heer *ten Hagen* schat de oplage op gemiddeld 5000 exemplaren. Het blad kwam elke maand uit. Een keer hebben zij ook de 10 000 gehaald. In zekere mate is door de arrestatie van de heer *ten Hagen* en de heer *van Kempen* het gehele apparaat lam gelegd. Maar ook de heer *Schuyt* had een belangrijk aandeel zowel in de politieke als in de technische kant van de zaak; hij werkte van het begin af mede. Hij kende de verschillende drukkers en had ook eigen relaties. De heer *Schuyt* heeft daarom het blad kunnen voortzetten. Zij hadden ook om zich heen een bepaalde groep, die met hen sympathiseerde, waarmede zij ook gesprekken hadden, die weer hun weerslag vonden in de artikelen.

De gedachte, die men in het blad wilde uitdragen, omschrijft de heer *ten Hagen* als volgt: zij wensten na de oorlog een zeer radicale politieke vernieuwing — met name doorbreking van de confessionele partijvorming — en een vrij radicale maatschappelijke vernieuwing. Een hoofdpunt ten aanzien van de tactiek was voorts, dat zij niet eerst wensten aan te sluiten bij de situatie van Mei 1940, maar terstond een duidelijke breuk wensten. Zij wilden inderdaad iets nieuws beginnen met een ruime medewerking van nieuwe mensen, zowel op politiek als op maatschappelijk gebied.

Dit is feitelijk de kerngedachte van hun gehele streven, waardoor zij ook duidelijk een scheiding hadden ten opzichte van bladen als „Trouw”, „Ons Volk” en andere. Het was dezelfde gedachte, die ook leefde in de groep van „Je Maintiendrai”. Het streven is ook in het Westen, na de bevrijding van het Zuiden, verder voortgezet. Toen de Contactcommissie werd opgericht, heeft „Christofoor” zich dan ook aangesloten bij de z.g. linkersectie en de linkse groepen in de Grote Raad van de Illegaliteit.

„Je Maintiendrai” was niet tegen de Londense Regering, integendeel; zij hebben zich tijdens de bezetting zeer bepaaldelijk achter de Regering geplaatst.

De heer *L. F. W. Jansen* heeft voor de commissie verklaard, dat Christofoor in 1942 is opgericht. Hij is ongeveer in Augustus daar definitief voor aan het werk gegaan.

Hij is er geheel alleen mee begonnen. Hij werkte spoedig na de capitulatie op het gemeentehuis in IJsselstein en kon doen wat hij wilde. 's Avonds besteedde hij al zijn tijd aan het drukken van pamfletjes. Toen de brieven van de bisschoppen van Munster afkwamen, werden die gestencild.

Hij is toevalligerwijs in contact gekomen met een groep Nijmeegse studenten. Dat is, naar de heer *Jansen* meent, in 1941, maar die datum kan onjuist zijn. *Jos van Hövell*, de zoon van de oud-commissaris van Limburg, was daar een van de leiders van.

De heer *Jansen* is eigenlijk begonnen met het stencillen van allerlei opruiende pamfletten voor de studenten. Toen er stakingen waren, hebben zij die nog eens flink aangezet. Zij vergaderden altijd in Nijmegen.

In 1942 is het wat intensiever geworden. De heer *Jansen* was van mening, dat het nuttig zou zijn, speciaal de Katholieken in eigen kring een beetje te activeren. Hij heeft het blad al dadelijk Christofoor genoemd.

Naar aanleiding van de verklaring van de heer *Ten Hagen* voor de commissie, dat men Christofoor zou moeten zien als een soort nalatenschap van de Nederlandsche Unie, deelde de heer *Jansen* mede, dat hij het blad een meer politieke inhoud wilde geven, maar dat hij

- 99333 (*Jansen*)
 99327 (*Jansen*)
 99341—99342 (*Jansen*)
 99327 (*Jansen*)
 99331 (*Jansen*)
 99339 (*Jansen*)
 99331 (*Jansen*)
 94091—94095 (*Viehoff*)
 94099—94100 (*Viehoff*)
- zich altijd buiten de Nederlandsche Unie heeft gehouden. Niet uit principiële overwegingen, maar omdat hij er geen tijd voor had.
- Dat men na de opheffing van de Nederlandsche Unie het doel heeft gehad de politieke gedachte van de Unie te laten voortleven, is volgens de heer *Jansen* nooit zo sterk naar voren gekomen. Hij kent wel verschillende mensen bij wie dit leefde.
- Zijn opzet was in het begin alleen de Katholieken wakker te schudden. Zij werkten echter samen met allerlei andere groeperingen en die samenwerking was goed. Er heerste een prettige geest.
- Dit wakker maken van de geesten in de Katholieke wereld hield niet in dat de Katholieke gedachte een eigen stem moest hebben. Het was niet zo, dat zij zeiden: Nu hebben we alle soorten blaadjes, behalve een Katholiek blad, laten we dat nu maar eens gaan maken. Maar de heer *Jansen* dacht, dat het wel goed was hun eigen mensen eens met hun eigen middelen te bewerken. Hij probeerde juist door te werken met uitspraken van Pausen en Bisschoppen en door teksten te gebruiken de mensen er op te wijzen, dat het geloof het hun als plicht oplegde tegen de bezetter op te staan. Op een beetje bombastische wijze is hij begonnen.
- De heer *Jansen* heeft daarvan de resultaten gezien, want hij kreeg van alle kanten en via allerlei wegen bericht: doorgaan hiermee; het gaat goed! Zo is hij tot zijn 1200 exemplaren gekomen. Hij vond eigenlijk 500 al genoeg.
- Toen er een keerpunt kwam in de oorlog, toen zij duidelijk gingen zien: het loopt af, maar de situatie na de oorlog zal heel anders zijn dan vóór de oorlog, gingen zij ook aan de toekomst denken. Van toen af aan zijn zij zich meer met de principiële zaken gaan bemoeien. Steeds heeft echter de gedachte vooropgestaan, dat zij in de toekomst zoveel mogelijk moesten blijven samenwerken, en zo zijn zij eind 1943, begin 1944 gekomen tot een doorbraak in de confessionele partijen.
- Als een van de redenen daartoe ziet de heer *Jansen* ook de grotere felheid waarmede men meende alle barrières na de oorlog omver te moeten trappen, omdat naar zijn mening te Londen te weinig rekening werd gehouden met de groepering waartoe hij behoorde.
- Toen konden zij zeggen: nu staan wij met onze medestrijders op een nieuw vlak; wij hebben gezien, dat het nu kan; waarom zou het na de oorlog niet kunnen?
- De heer *K. Viehoff* heeft medegedeeld, dat „J.M.” (Je Maintiendrai) in 1940 is begonnen als „B.C.-Nieuws” en toen volslagen a-politiek was. Begin 1942 zijn er meer principiële artikelen in verschenen. Toen is „B.C.-Nieuws” in contact gekomen met de illegale rest van de Nederlandsche Unie; daarvan maakte de heer *Viehoff* deel uit. Het redactionele vaderschap van de courant is toen door die groep overgenomen met het technische apparaat van het „B.C.-Nieuws”. Vlak vóór die overneming is de naam gewijzigd in „J.M.”.
- Van eind 1942 af is de heer *Viehoff* aan „Je Maintiendrai” verbonden geweest. De voornaamste mensen waren *C. Vlot* en *Wüthrich*, die beiden gefusilleerd zijn. Zij hebben destijds de fusie tot stand gebracht van de in Utrecht werkende groep, die overgebleven was uit de Nederlandsche Unie, en het „B.C.-Nieuws”, dat voornamelijk een zuiver verzetsblad was.
- Er zaten natuurlijk zeer veel elementen in van de Nederlandsche Unie. In de beginnummers is ook veel geschreven over het Nederlandse socialisme. Anderzijds was er ook een belangrijke Katholieke groep. De heer *Viehoff* herinnert zich, dat men te Londen alles graag in de bekende vakjes wilde indelen, en soms werden zij uitgemaakt voor een blad van jonge Katholieke ambtenaren, dan weer voor een socialistisch blad. Geen van beide qualificaties klopte, maar zij hadden inderdaad veel Katholieke medewerkers. Het blad huldigde volkomen wat men met een modern woord noemt het doorbraakbe-ginsel.
- Het blad werd, naar de heer *Viehoff* meent, in enkele plaatsen gestencild. De belangrijkste plaats was het Vredespaleis. Daar hadden zij in het begin een oplage van ongeveer 6000. In Juli 1943 is het voor het eerst gedrukt in Leeuwarden. Sindsdien is het gedrukt blijven verschijnen. De bedoeling was, dat het om de veertien dagen zou verschijnen, maar er kwam wel eens iets tussen. Pas na Dolle Dinsdag is het in zeer veel plaatsen gedrukt, maar vóór dien is er altijd één editie geweest. In het begin was de oplage ongeveer 15 000, later 20 000 à 25 000.
- Het blad heeft twee grote klappen gehad. De eerste keer in Juli 1943. Toen is de organisatie van het „B.C.-Nieuws”, dus de oude organisatie, zeer zwaar getroffen, maar de staf is daar buitengebleven. In Augustus 1944, dus vlak vóór Dolle Dinsdag, zijn er weer arrestaties geweest. Toen is hun kantoor in Utrecht bezet en is daar o.a. de heer *Wüthrich* gearresteerd; daarna zijn verdere arrestaties gevolgd.
- De heer *Viehoff* deelt niet de mening van de heer *ten Hagen*, dat

de strekking van „Je Maintiendrai”, dat in het Zuiden uitkwam, meer overeenkwam met die van de Gestelse groep, welke uitmondde in de Nederlandse Volksbeweging, en dus een enigszins andere was dan die van de groep-*Vlot*.

De topleiding van de politieke groep bestond uit de heren *Vlot* en *Schermerhorn*.

95256—95261 (*Koejemans*)

De heer *A. J. Koejemans* verklaarde van ongeveer November 1943 af bij „De Waarheid” betrokken te zijn geweest. In overleg met de partij heeft de heer *Koejemans* in het begin van de oorlog met deze aangelegenheid geen bemoeienis gehad. Het eerste nummer, dat de heer *Koejemans* heeft gezien, was, naar hij meent, van November 1940. Hij herinnert zich, dat het eerste nummer is uitgekomen op 7 November, ter herdenking van de Russische revolutie. Hij heeft gehoord, dat het besluit tot het uitgeven van een blad door de partijleiding is genomen.

95266—95273 (*Koejemans*)

De heer *Koejemans* had van November 1943 af uitsluitend de leiding van het redactionele werk, toen door arrestaties de mensen, die dat werk tot dusverre hadden gedaan, waren uitgevallen en men een beroep op hem heeft gedaan om de redactionele leiding van de krant op zich te nemen.

Een deel van de artikelen schreef de heer *Koejemans* zelf naar aanleiding van gebeurtenissen, die er plaats vonden, een ander deel kwam van verschillende kanten binnen, een belangrijk deel ook uit de bedrijven en van andere medewerkers. In die eerste tijd bestond er een verbindingsman tussen hem en de partijleiding; tijdingen, die van de partijleiding kwamen of de partijleiding hadden bereikt, werden hem via deze verbindingsman ter hand gesteld, ter bewerking voor opname in de krant. Hij maakte dan de gehele krantenkopij gereed, die dan weer via de verbindingsman naar de verschillende adressen ging, waar de krant werd gemaakt.

Toen de heer *Koejemans* met de krant begon, was er door verschillende omstandigheden, door arrestaties en dergelijke een betrekkelijk laagtepunt wat de oplage betreft; in de tijd van zijn redacteurschap heeft de krant echter een oplage bereikt van over de 100 000. Het apparaat, waar de krant geregeld klaargemaakt kon worden, was gedecentraliseerd. Het was natuurlijk niet goed mogelijk om dat allemaal in één drukkerij te verwerken. Het blad werd tot kort vóór de bevrijding niet gedrukt, maar gestencild. Dat gebeurde dan op tal van adressen. Administratief had de heer *Koejemans* met de krant niets te doen; hij zorgde alleen voor de redactie van het blad. Uit de aard van de zaak was het in de eerste plaats een verzetsblad met uiteraard een communistische strekking. Zij hielden zich vooral in de tijd, dat de heer *Koejemans* aan het blad heeft medegewerkt, bezig met toestanden na de oorlog en met datgene, wat zij na de oorlog tot stand wensten te brengen. Dat had natuurlijk een duidelijk communistische tendenz, vooral wat betreft de voortdurend uitgesproken solidariteit van het blad met de Russische revolutie en het Sovjetvolk.

95287—95290 (*Koejemans*)

De wens van „De Waarheid” tot samenwerking met anderen is er altijd geweest; die is niet alleen in „De Waarheid”, maar in tal van brochures, die er in de illegaliteit zijn verschenen, tot uitdrukking gebracht. Die wens tot samenwerking is misschien het treffendst neergelegd in de brochure: „Om Neerlands toekomst”, waarin een aantal verzetsgroeperingen: „Vrij Nederland”, „Parool”, „Trouw”, „Christoffor” en „De Waarheid”, samenwerkten. Een belangrijk aantal voornaamste verzetsgroeperingen in Nederland heeft toen in die gemeenschappelijke brochure haar standpunt uiteengezet ten aanzien van de Duitsers en ten aanzien van de na-oorlogse verlangens. Dat had niet kunnen gebeuren — de brochure is verschenen vóór de tijd, dat de heer *Koejemans* hoofdredacteur van „De Waarheid” werd —, wanneer „De Waarheid” niet van het begin af aan op het standpunt van gemeenschappelijkheid, van samenwerking tegen de bezetter had gestaan. Dit was het resultaat van het feit, dat „De Waarheid” steeds naar die samenwerking heeft gestreefd.

95292—95296 (*Koejemans*)

De heer *Koejemans* heeft persoonlijk geen contact met Londen gehad. Hij had geen ander contact dan de radio. Aan richtlijnen uit Londen bestond in zoverre behoefte, dat men altijd wel wilde weten wat men te Londen nu eigenlijk dacht, wilde en van plan was, eventueel om daarmee in overeenstemming te handelen, eventueel om dat te bekritisieren. De heer *Koejemans* gelooft niet, dat er direct behoefte was aan richtlijnen ten aanzien van de politiek, die „De Waarheid” moest voeren. Zij zagen in het algemeen wel duidelijk hun weg voor zich. De heer *Koejemans* weet, en dat heeft hij rechtstreeks van Londen gemerkt — dit is het enige geweest, dat hij in die anderhalf jaar, waarin hij bij „De Waarheid” heeft gewerkt, heeft gemerkt, —, dat er een oproep van de Koningin is geweest, die de illegale pers heeft bereikt. Hij weet niet langs welke kanalen die oproep tot de illegale pers is gekomen, maar hij is in matrijsvorm aan

95298—95301 (*Koejemans*)

alle illegale bladen verstrekt. Het was een algemene oproep van de Koningin tot versterking van het verzet en tot bemoediging des harten. Overigens heeft de heer *Koejemans* geen berichten tot publicatie ontvangen. Londen heeft, naar de heer *Koejemans* weet, nooit te kennen gegeven, dat men er prijs op stelde, dat er bepaalde berichten, op het verzet betrekking hebbend, of hoe dan ook, werden gepubliceerd. Hij kan dat niet nauwkeurig zeggen, omdat hij de herkomst van alle berichten, die er in de krant kwamen, niet kende. Met de agenten uit Londen, die speciaal waren gezonden ten behoeve van de illegale pers, zijn zij volkomen onbekend gebleven. Het is de heer *Koejemans* niet bekend, dat de Regering te Londen ook gelden verstrekte voor de illegale pers om die eventueel te financieren. „De Waarheid” heeft altijd zelf voor de financiering gezorgd, nl. door bijdragen van mensen, die de krant afnamen. Er werd voor de krant betaald; men abonneerde zich om zo te zeggen op het blad. Ieder, die het weer opnieuw las, betaalde er weer voor. Het blad bleef uiteraard niet tot communistische kringen beperkt.

95311—95312 (*Koejemans*)

De organisatie, waarop „De Waarheid” voor een groot deel steunde — zoals het ook bij andere bladen in hun kringen het geval was —, was uiteraard de communistische partij. Zoals rondom „Christoffor” een Katholieke groep was, bij „Trouw” de Protestants-Christelijke groep, zo was dat bij „De Waarheid” de Communistische Partij, ofschoon er een veel wijder verband was dan de partij. „De Waarheid” was in de eerste plaats een verzetsblad, steunende op veel groepen van verzetsmensen, van anti-nazigezinde mensen, die ook buiten het kader van de Communistische Partij vielen.

95315—95317 (*Koejemans*)

Tussen de verschillende illegale bladen was een regelmatig contact. De vertegenwoordigers van de bladen vergaderden vrij regelmatig en namen ook gemeenschappelijke beslissingen. Er zijn veel technische problemen besproken en ook politieke vraagstukken, problemen voor na de oorlog, stellingname ten opzichte van bepaalde Regerings-uitingen. Het terrein van die besprekingen was vrij onbeperkt. Verschillende gemeenschappelijke verklaringen zijn daarvan het resultaat geweest.

96938 (*de Groot*)

De heer *S. de Groot* is van het begin af hoofdredacteur geweest van „De Waarheid” tot April 1943, toen de leidende groep gedeeltelijk werd uiteengeslagen. Nadien heeft hij meegewerkt aan een stadseditie in Overijssel.

96925—96930 (*de Groot*)

„De Waarheid” is opgericht bij besluit van de illegale partijleiding in October 1940. Dat besluit was al veel eerder genomen, en wel bij het binnentrekken van de Duitsers in Amsterdam. Er is echter een ruime tijd van voorbereidingen genomen, omdat er een illegale drukkerij moest worden georganiseerd, verbindingen moesten worden georganiseerd, koeriers uitgezocht, enz. De hele partij moest worden omgezet, omdat van tevoren geen enkele voorbereiding voor illegaliteit was getroffen. Daarom is de uitvoering van het besluit eerst mogelijk geweest in October 1940.

De juiste datum van het eerste nummer weet de heer *de Groot* niet precies. Het is zeer wel mogelijk, dat dat 7 November 1940 is geweest.

Er werd een centraal nummer uitgegeven, gestencild in ongeveer duizend exemplaren en door koeriers naar verschillende plaatsen gebracht. Daar werd het blad op eigen gelegenheid onder verschillende namen uitgegeven. De een noemde het „De Vonk”, de ander „Het Signaal”, enz. Men poogde de aandacht van de bezetter af te leiden van de plaats, waar deze bladen vandaan kwamen. Er werd ook plaatselijk nieuws in verwerkt.

„De Waarheid” was het orgaan van de communistische partij. Deze had zich ten doel gesteld om alle andere vraagstukken van binnenlandse aard te laten rusten tijdens de oorlog en maar één ding voorop te stellen: de bevrijding van het land en het nationale verzet. Als zodanig was de politieke partij eigenlijk omgezet in een verzetsorganisatie, aanvankelijk onder leiding van dezelfde mensen als die van vóór de oorlog. Zij hadden dus uitsluitend deze taak.

96933—96934 (*de Groot*)

„De Waarheid” is moeilijk vergelijkbaar met andere verzetsbladen. Het verschil in politieke strekking zat hierin, dat „De Waarheid” het nationale verzet en de bevrijding van het land nastreefde vanuit een communistische kijk op de gang van de oorlog, niet met de bedoeling het communistische program te verwezenlijken. De redactie hield reeds van October, November 1940 af rekening met het intreden van de Sovjet-Unie in de oorlog. Zij waren er steeds rotsvast van overtuigd, dat de Sovjet-Unie aan hun zijde stond, dus aan de zijde van Nederland, en zij lieten zich geen zand in de ogen strooien door conferenties met *von Ribbentrop* of met wie dan ook. Zij wisten voor zich zelf zeer zeker, dat er van enige vriendschap tussen de Sovjet-Unie en de Nazi's geen sprake kon zijn. Dat was een logische deductie. Dat was trouwens uit de redevoeringen van de leiders van de Sovjet-Unie zeer duidelijk op te merken, uit het gehele verleden, uit hun hele politieke overtuiging. Van een ernstige overeenstemming

- 96937 (*de Groot*) met het Duitse fascisme was geen sprake. Dat was water en vuur, dus beslist onmogelijk.
- 96939—96941 (*de Groot*) Na het redacteurschap van de heer *de Groot* hield „De Waarheid” zich bezig met de situatie, die na de oorlog zou komen, zoals de andere bladen dat eveneens deden. Zolang de heer *de Groot* gelegenheid had om direct invloed uit te oefenen op de inhoud van de centrale „Waarheid”, heeft hij zich steeds daartegen verzet.
- 96954—96955 (*de Groot*) Het tijdsbestek speelde natuurlijk een rol. In 1943 was het al heel speculatief om zich met na-oorlogse vraagstukken bezig te houden. Dat is eerst begonnen na de zogenaamde Dolle Dinsdag. Het standpunt, dat de heer *de Groot* persoonlijk — en al zijn medewerkers met hem in die tijd — heeft ingenomen, is neergelegd in een verklaring van het partijbestuur, die in Januari 1943 is opgesteld. Toen is het standpunt ingenomen: eerst moeten de Duitsers er uit en dan zal het Nederlandse volk zelf zijn weg wel kiezen. Al het gepraat, gespeculeer over en op de toestanden, die na de bezetting zouden ontstaan, verzwakte het verzet.
- 96961—96967 (*de Groot*) Toch hebben de illegale kranten de meeste krachten gewijd aan het verdelen van de buit, nog voordat de vijand was verslagen. Alle bladen deden het. Men werd er door aangestoken. De heer *de Groot* vond, dat er te veel aandacht aan de na-oorlogse tijd werd besteed, terwijl er nog zoveel te doen was.
- 96969—96970 (*de Groot*) De heer *de Groot* heeft op generlei wijze contact met Londen gehad. Misschien was er wel behoefte aan, maar er was eenvoudig geen contact. Zij kenden niemand, die contact met Londen had, en van de zijde van Londen is er nooit contact met hen gezocht.
- 96972—96973 (*de Groot*) In de tijd van het hoofdredacteurschap van de heer *de Groot* heeft „De Waarheid” geen contact met de andere illegale bladen gehad.
- 94037—94039 (*Willebrands*) „De Waarheid” hield zich niet afzijdig, maar men wist niet, wie die andere mensen waren en waar zij waren. Men kon de mensen van kranten als „Het Parool” b.v. eenvoudig niet bereiken.
- 94041 (*Willebrands*) Vóór 1943 was de allerdonkerste tijd van de bezetting en de aller-moeilijkste tijd. Men had alle moeite om contact met de eigen partij te onderhouden. De heer *de Groot* kon zelf nog contact onderhouden met de mensen van zijn groepering door middel van koeriers.
- 94043—94047 (*Willebrands*) Men hield in het geheel geen vergaderingen. Er waren kleine groepen, die weer door verbindingsmensen met een centraal lichaam in contact stonden. Dat was pyramidegewijs opgebouwd. In de verschillende delen van ons land waren instructeurs aangesteld, die bij elkaar kwamen.
- De centrale krant had een oplage van 10 000 exemplaren van het begin af aan. Op verschillende plaatsen werd de krant vermenigvuldigd; in het eerste jaar zijn er al 30 tot 40 000 exemplaren per nummer in omloop geweest.
- Men heeft de krant zelfs hier en daar met de hand nageschreven. Later is de oplage natuurlijk veel groter geweest. Na 1943 is er een collectieve redactie geweest, die eerst werd verzorgd door *Jan Postma*, na diens dood door enkele leden van de illegale leiding, die als reserve-leiding optrad: de heren *Brandenburg*, *Wagenaar*, *Reuter* en daarnaast ook *Koijemans*. Het is, naar de heer *de Groot* gelooft, geen juiste voorstelling, dat laatstgenoemde hoofdredacteur is geweest.
- De heer *A. F. Willebrands* heeft verklaard, dat de eerste nummers van „De Vrije Katheder” zijn verschenen omstreeks September/October 1940. De naam D.V.K. is pas op het derde en vierde nummer verschenen; daarna en daarvoor heeft het als ondertitel gehad: „Bulletin ter verdediging van de universiteiten”; die ondertitel is later verdwenen, toen het universitaire leven praktisch was lamgelegd.
- Die ondertitel zegt al, dat het de bedoeling was met het blad het verzet van de studenten en de afgestudeerden aan de universiteiten tegen de Duitse overheersing te stimuleren en te bundelen. Het is natuurlijk altijd van belang, als met de andere groepen wordt samengewerkt. Het initiatief is met enkele anderen door de heer *Willebrands* genomen.
- De taakverdeling was niet scherp omschreven. Het werd gedaan zoals het uitkwam. In den beginne heeft de heer *Willebrands* zich zo-

- 94049—94050 (*Willebrands*)
- 94053—94055 (*Willebrands*)
- 94057—94058 (*Willebrands*)
- 94068—94071 (*Willebrands*)
- 94073 (*Willebrands*)
- 94079 (*Willebrands*)
- 94082 (*Willebrands*)
- 83556—83559 (*de Froe*)
- 83574 (*de Froe*)
- 83560—83562 (*de Froe*)
- 83565 (*de Froe*)
- 83575—83576 (*de Froe*)
- wel met het redactionele als het technische werk beziggehouden. Met de eerste nummers bereikten zij waarschijnlijk niet alle universiteitssteden; die zijn voornamelijk in Amsterdam verschenen. Na verloop van enige maanden heeft de heer *Willebrands* ook de uitgave verspreid in Leiden, Utrecht, Delft, Wageningen en Groningen. Het aantal, dat verspreid werd, was in het begin betrekkelijk gering; misschien een paar honderd; later is het meer geweest. In den beginne richtte het zich uitsluitend tot de studenten. Midden 1943, toen de universiteiten eigenlijk ophielden te bestaan als centra van vrij onderwijs, hebben zij de noodzaak gevoeld om zich te richten tot bredere groepen en toen hebben zij zich gericht tot grote groepen van afgestudeerden, intellectuelen en kunstenaars.
- De heer *Willebrands* kan zeggen, dat van het begin af de medewerkers van de „De Vrije Katheder” allen uit progressief linkse hoek kwamen. Men had ook contact met andere bladen, indirect met „De Geus” — dat ging via de vertegenwoordigers van het studentenverzet — en direct met „De Vrije Kunstenaar”.
- „De Vrije Katheder” is nooit „opgerold” geweest. De oplage van het blad in de beste tijd is 3000 à 4000 geweest.
- Noch het blad, noch de heer *Willebrands* zelf had op de een of andere wijze contact met Engeland. Bepaalde richtlijnen voor de illegale pers hebben zij nooit ontvangen van de Regering of andere instanties te Londen. De twee agenten, die hier geweest zijn, zijn de heer *Willebrands* geheel onbekend.
- „De Vrije Katheder” heeft voor wat betreft zijn berichtgeving in het geheel niet van de Centrale Inlichtingendienst geprofiteerd. Zij beschikten over hun eigen inlichtingen via de radio. Met de Raad van Verzet hadden zij contact. Omdat zij het verzet in al zijn vormen wilden stimuleren, hebben zij ook het werk van de Raad van Verzet gepopulariseerd en gestimuleerd zoveel zij konden. Een zeer groot aantal aanhangers van „De Vrije Katheder” is werkzaam geweest in andere groepen onder auspiciën van de Raad van Verzet. Artikelen van politieke strekking, die zich bezighielden met de vraagstukken van na de oorlog, zijn bij „De Vrije Katheder” in 1943 en zeker in 1944 verschenen. „De Vrije Katheder” stond zeker op het standpunt van het socialisme; dat is in de artikelen tot uiting gekomen. In de eerste plaats hielden de artikelen zich — zoals in de meeste bladen — bezig met die vraagstukken van de na-oorlogse tijd, die direct en concreet aan de orde zouden komen na de bevrijding: de berechting van oorlogsmisdadigers, de verhouding tot Indonesië, enz.
- In den beginne was de financiering van het blad niet zo moeilijk, omdat er betrekkelijk kleine kosten aan verbonden waren. Later hebben zij de uitgave bekostigd uit giften, die de lezers hun deden toekomen via de mensen, die het blad verspreidden. Vooral toen zij omstreeks September 1944 met hun dagelijkse nieuwsbulletin begonnen, stroomde het geld vrij goed toe.
- De heer *Willebrands* deelde voorts mede, dat zij geen pogingen gedaan hebben om eventueel via andere groepen contact met Londen te zoeken. Zij hadden trouwens de indruk, dat Londen betrekkelijk slecht was ingelicht over de toestand in Nederland en dat men daar betrekkelijk weinig verstandigs op dat punt zou kunnen zeggen.
- De redactie van „De Vrije Katheder” bestond, zo deelde de heer *A. de Froe* mede, uit *Willebrands*, mevrouw *Kuiper—Talma Stheeman*, mr. *Petra E. Eldering*, *B. Riezouw*, *A. F. Mellink*, mr. *Marianne H. Keuls*, mejuffrouw *E. C. C. Schogt* en hem zelf. De strekking van het blad was, naar de heer *de Froe* meent, precies, althans in hoofdzaak, gelijk aan die van alle illegale bladen, nl. het geven van voorlichting. De bedoeling was in die tijd ook wel om wat men noemt de progressieve groepen gelegenheid te geven zich te uiten, maar hij meent, dat daarop in die tijd niet bijzonder veel nadruk gelegd werd; hij gelooft, dat niet de propagandistische kant de allereerste of allerbelangrijkste rol speelde, maar dat de voorlichting van de mensen ten aanzien van het verloop van de oorlog en de houding, die zij hadden aan te nemen tegenover de bezetter, het belangrijkste was. Wat het laatste betreft, overheerste de tendenz: tegenover de N.S.B.-ers het isolement en tegenover de Duitsers het verzet.
- Het was in de kringen van de redactie algemeen de mening, dat na de bevrijding de constitutionele monarchie hersteld diende te worden.
- De heer *de Froe* meent, dat verschillende mensen van „De Vrije Katheder” ook aan het actieve verzet hebben deelgenomen, doch meestal in ander verband.
- Het blad verscheen in het laatste jaar, naar de heer *de Froe* meent, ongeveer eenmaal per maand. In de tijd van de heer *de Froe* werd het gedrukt in Amsterdam, maar het is ook wel gedrukt in de Zaanstreek.
- Men heeft zich in de tijd, dat de heer *de Froe* als redacteur bij het blad betrokken was, ook met na-oorlogse problemen beziggehouden, vooral door de lectuur, die in zijn tijd loskwam in verschil-

lende brochures. Er is bijvoorbeeld een brochure geweest, waarin van de kant van verschillende partijen de na-oorlogse toestand is besproken; die werden gelezen, besproken en behandeld.

„De Vrije Katheder” heeft tijdens en ook na de oorlog in de redactie altijd een belangrijk deel communisten, ook partij-communisten, gehad; een ander deel was geen communist. De heer *de Froe* behoorde tot het laatste deel. Natuurlijk kan men niet in die groep zijn, wanneer men helemaal geen sympathie heeft voor die denkwijze. In die tijd stond men ook open voor kritiek op de eigen mening, iets, dat in de laatste jaren veranderd en zelfs verboden is van de kant van „De Waarheid”. Die stemming heerste er in het begin beslist niet. Men stond open voor kritiek en men zag er grote voordeel van in juist van de andere kant de gedachten over deze dingen te horen. De gehele opzet van „De Vrije Katheder” na de oorlog is geweest, de discussie over de verschillende principes mogelijk te maken, iets, dat tenslotte mislukt is.

In het laatste jaar van de oorlog onderhielden de redactie van „De Vrije Katheder” en die van „De Vrije Kunstenaar” (*L. P. Braat* en *J. Bot*) geregeld contact. Vanwege „De Vrije Katheder” werd een jeugdblad „Onder de loupe” uitgegeven, dat echter een eigen redactie had, die met de redactie van „De Vrije Katheder” samenwerkte.

83740—83741 (*Storm*)

Omtrent het blad „De Vonk” heeft de heer *W. F. Storm* verklaard, dat naar aanleiding van het contact met een aantal kunstenaars, die zich verzetten tegen de discriminatie van Joodse landgenoten in het kader van de organisatie van de Kultuurkamer, er een verlangen bij mevrouw *Roland Holst* was om een politieke brief, een Kerstboodschap, uit te geven. Deze Kerstboodschap wilde zij per se niet langs een bestaande lijn in zec sturen. Daartoe had zij contact opgenomen met enkele figuren, die deze brief hebben uitgegeven. De mensen, die zich daarmee hebben bemoeid, hebben op een gegeven ogenblik een soort van beweging gesticht, welke wilde proberen te komen tot een bundeling van nonconformistische socialistische krachten in Nederland. Zij hebben deze beweging (die dus nadrukkelijk beweging moet worden genoemd, niet partij) genoemd de Internationaal-Socialistische Beweging, en die is al spoedig verder gegaan dan het alleen maar publiceren van de brieven van mevrouw *Roland Holst*, maar heeft ook spoedig commentaar op het politiek gebeuren van die tijd gegeven.

De publicatie van de eerste „Vonk”, orgaan van de Internationaal-Socialistische Beweging, valt, voor zover de heer *Storm* zich nu herinnert, in Februari 1941. Daaraan is een tweetal brieven van mevrouw *Roland Holst* voorafgegaan en één manifest van een aantal links-socialistische kunstenaars, mensen, die elkaar voor een deel kenden uit de vroegere beweging „Links Richten”, maar die zich in het kader van hun beperkte mogelijkheden van die tijd geassocieerd hadden met anderen. „De Vonk” is toen steeds regelmatig gaan verschijnen als orgaan van een beweging, die meende, dat de socialisten hun verdeeldheid moesten opgeven, dat de socialisten een internationale politiek moesten voeren en dat de natie, de staat, als zodanig slechts een culturele, maar geen sociaal-economische betekenis mocht hebben. Als zodanig hebben zij dus ook, voor zover de heer *Storm* bekend, nooit rechtstreeks getracht enig contact met een bestaande vertegenwoordiging van de Nederlandse Regering te zoeken, principieel niet. Zij hebben eerder contact gezocht met Duitse geestverwanten b.v. en zij hebben dat ook tot in de Apriildagen van 1945 gedaan. Zij hebben vooral in 1943, 1944 en 1945 pamfletten op straat geplakt om Duitsers te bewegen tot desertie, zij hebben ook vele deserteurs opgevangen en hen weer op andere wijze gebruikt om het aantal deserteurs bij de Duitse Wehrmacht te vermeerderen. Zij hebben ook regelmatig treinen, die naar Duitsland gingen met Arbeitseinsatz, voorzien van pamfletten, in de eerste plaats om de mensen zelf te bewerken, maar in de tweede plaats waren er ook pamfletten in het Duits gesteld om daarmee weer Duitsers op te roepen tot een internationaal-socialistische politiek. Rechtstreeks contact hebben zij nooit gehad en ook nooit gezocht met de Regering te Londen. De Regering heeft, voor zover de heer *Storm* bekend, ook nooit contact met hen gezocht en dat was ook heel verstandig; er viel met hen niets te beginnen in dat opzicht. Zij hebben natuurlijk tot coördinatie van het verzet, hulp aan Joden en onderduikers en de illegale pers, wel contact gehad met verschillende stromingen, welke wèl contact met Londen hadden. Zij hebben ook een aantal malen, wanneer die stromingen — de heer *Storm* denkt aan „Vrij Nederland” en „Het Parool”, de meest geestverwante lieden — publicaties hadden, die bedoeld waren sterk verbreid te worden onder de Nederlandse bevolking, zoals de boodschap van de Koningin en dergelijke, deze ook in „De Vonk” opgenomen. Zij hebben zich wat dat betreft op een voor hun soort mensen sterk royalistisch standpunt gesteld. Zij hebben dus van het begin af aan, dus van Februari 1941, de

1) Nationaal Steun Fonds, zie blz. 223 e.v.
83766 (*Storm*)

83742—83743 (*Storm*)

83749—83751 (*Storm*)

83757—83758 (*Storm*)

83760—83762 (*Storm*)

82090—82095 (*Meijer*)

Koningin aangenomen als een symbool van de Nederlandse natie, maar dan afgezien van iedere sociaal-economische politiek en dus als een symbool van ons nationaal-cultureel karakter. Publicaties, die dienende waren, hebben zij gepubliceerd in het kader van het technische werk, zoals later voor het persoonsbewijs- en bonkaartenwerk, het verkrijgen van papier of het ter beschikking krijgen van drukpersen.

Zij hebben ook overal plaatselijke contacten met het N.S.F. 1) gehad. Er is eigenlijk geen illegaal blad van belang geweest, waarmee zij niet in contact zijn geweest. Die contacten waren echter meestal in het kader van het onderduik- en bonkaartenwerk.

De groep had een bepaalde opvatting over het karakter van het verzet, nl. geweldloos. Men vindt deze mensen naderhand terug, de heer *Storm* zelf ook, in de z.g. T.D.C., Tweede Distributiestamkaart Commissie. Zij meenden, dat de administraties moesten worden uitgehouden. Ook hebben zij later een heel felle strijd gevoerd tegen K.P.-acties, die, erkennende, dat het meer effect sorteerde om deze manipulaties administratief te voeren, niettemin meenden, dat eens per maand een kraak van de distributiekantoren noodzakelijk was ter stimulering van de verzetsgeest. Zij hebben zich daar zeer krachtig tegen verzet en daardoor vrij ernstige ruzies gehad en ook wel verliezen aan mensen geleden. Zij hebben langs administratieve weg meer dan voldoende kaarten gekregen.

In de loop van 1941 bestond de redactie uit een vrij groot gezelschap, dat eens in de drie, vier maanden bijeenkwam. De eindredactie van „De Vonk” is sinds 1941 door de heer *Storm* gevoerd. Hij verzamelde de kopij en redigeerde deze.

De eerste grote arrestaties, waarbij o.a. *Eddie Wijnkoop* definitief werd gearresteerd en nooit meer is teruggekomen, valt in Maart 1942. Dat is de eerste grote klap, welke zij hebben geïncasseerd, waarbij van de redactie aanvankelijk alleen *Dirk Schilp* en *Eddie Wijnkoop* zijn gearresteerd.

Van 15 tot 29 November 1942 zijn er veel arrestaties geschied, waarbij veel mensen zijn weggevoerd, waarvan enkelen niet zijn teruggekeerd, zowel uit de kring van de redactie als van de verspreiding.

„De Vonk” verscheen maandelijks. Het werd vaak gestencild en een enkele keer gedrukt. In 1944 werd het regelmatig gedrukt.

De gedrukte oplaag heeft nooit de 5000 overschreden, maar het was wel zo, dat uit allerlei veiligheidsoverwegingen van een oplaag van 5000 in bepaalde delen van het land weer exemplaren werden gestencild. Naast die 5000 gedrukte exemplaren waren er toch nog twee centra, waar men de inhoud van de krant stencilde en als zodanig verspreidde. In 1945 werd het allemaal gemakkelijker en hebben zij ook wel kranten met een oplaag van 10 000 tot 12 000 exemplaren gedrukt.

Wat de strekking van het blad betreft, in het kader van het verzet zijn zij vrij constant, soms aan de hand van recente politieke voorbeelden, blijven hameren op het chapiter, dat zij meenden, dat de economie maar één mogelijkheid had, nl. internationaal geleid te zijn. In het kader van het socialisme was er maar één mogelijkheid, nl. internationalisatie van de economie tot grote internationale eenheden en dat daarnaast voor de natie de culturele eenheid bleef. Zij meenden dus, dat de politiek internationaal moest zijn en dat deze gebaseerd moest zijn op een gemeenschapsbezit van de productiemiddelen. Zij zijn dus erg dapper ingegaan op de 7-December-boodschap van de Koningin, wat betreft het vrije beschikkingsrecht en de vrije organisatie van de productiemiddelen voor de gemeenschap van de Indonesische bevolking. Het waren allerlei tendenzen, die men later in „De Vlam” zal hebben teruggevonden en welke men ook in het hele leven van mevrouw *Roland Holst* terugvindt en ook in het werk van een aantal mensen, die hun geestverwanten waren. Na de oorlog met Japan meenden zij ook, dat deze oorlog ook het einde van het koloniale of op andere wijze heersende regime van Nederland in Indonesië moest zijn. Zij meenden, dat Indonesië voor de Indonesiërs moest zijn en dat daar ook een dusdanig bezit van de productiemiddelen moest worden bevorderd, dat daar geen staatsbezit van de productiemiddelen kon komen, hetgeen zij het kenmerk van het Stalinisme achtten.

Het motto, dat altijd onder de kop van „De Vonk” stond, was „Uit de Vonk zal de Vlam oplaaien”. Zij zagen toen in hun krant een heel ander weekblad; zij wilden een soort van internationaal-socialistische „Groene Amsterdamer” maken, menende, dat het blad in zijn gehele culturele strekking veel belangrijker zou zijn dan alleen een verzetsblaadje. Van die woordspeling gebruik makend — het na-oorlogse blad verscheen ook in veel groter oplage — hebben zij het min of meer zegevierend „De Vlam” gedoopt.

Met betrekking tot de vraag, in hoeverre de Nederlandse Regering te Londen zich met de illegale pers in Nederland heeft beziggehouden

den, verklaarde de heer *Meijer*, dat „Het Parool” contact heeft gehad met twee agenten, die van Londen uit ten behoeve van de illegale pers naar Nederland zijn gezonden. In de eerste plaats is dat *Brutus* geweest, die de heer *Meijer* persoonlijk niet heeft ontmoet; wel hadden *van Norden* en hij met hem afgesproken, nadat de heer *Meijer* maandenlang zijn bezorgdheid had uitgesproken over het contact met agenten uit Londen, op 3 Januari 1944 om half 5 ten huize van mejuffrouw *Rebel* te Amsterdam. Toen hij er om tien over half 5 niet was, zijn zij, dolgelukkig, als een haas weggegaan. Om kwart voor 5 kwam de S.D., die *Brutus* juist ergens in Driebergen had gearresteerd. Zij kwamen toen mejuffrouw *Rebel* halen. Dat contact heeft dus verder niet veel opgeleverd, behalve het gesprek, dat de heer *van Heuven Goedhart* eerder met *Brutus* had gehad; deze had de bekende Aanwijzingen voor de burgerbevolking bij zich in geval van een invasie. Die Aanwijzingen zijn pas veel later gebruikt, daar er op dat ogenblik inderdaad een ongemotiveerde alarmerende sfeer was ontstaan bij de bevolking. Waar toch al eigenlijk elk ogenblik door de mensen werd verwacht, dat er een invasie zou komen, betekende het publiceren van zulke aanwijzingen psychologisch gezien een gevaar.

1) Vgl. het Verslag der commissie, deel 5C, blz. 650.

2) Vgl. het Verslag der commissie, deel 4C, blz. 447.

*Brutus*¹⁾ had met de heer *van Heuven Goedhart* hierover contact gehad. De heer *Meijer* vermoedt, dat deze Aanwijzingen voor de gehele illegale pers waren bestemd. De heer *Meijer* acht de opmerking, door de heer *Grün (Brutus)*²⁾ destijds in zijn verhoor gemaakt, nl. dat van de zijde van „Vrij Nederland” en van „Het Parool” men niet zo erg happig was op dat contact met hem, volkomen juist. Zijn verklaring hiervan is uitsluitend de bijzondere angst, die zij hadden voor mensen, die uit Londen kwamen. Zij hadden niet de behoefte om mensen te ontvangen, die uit Londen kwamen, na al de geschiedenissen, die zij toch al kenden. Iedereen wist in die tijd al, dat zinnen, voor Radio Oranje uitgesproken, waardeloos waren. Zij vonden de komst van agenten eigenlijk ook niet meer zo bijzonder belangrijk. Het ging er hier langzamerhand zo hard en rauw toe en men moest met zoveel concentratie proberen de Nederlandse gebeurtenissen zoveel mogelijk in de hand te houden; zij bepaalden daarom zelf, op eigen verantwoordelijkheid, het beleid, dat zij in de kranten moesten voeren tegen de Duitsers.

82098—82108 (*Meijer*)

Later is er een parachutist geweest, waarvan de heer *Meijer* toen de naam niet kende en waarvan hij achteraf aanneemt — daar hij in de zomer van 1944 gearachuteerd is —, dat het *Bialosterski* was. Hij kwam met geld voor de illegale pers, met een boodschap van de Koningin in matrijs, naar de heer *Meijer* meent, en bovendien met een aantal vragen, op welke wijze van Londen uit geholpen kon worden. Hij heeft *Bialosterski* toen niet ontmoet, wel veel later. Rond hem heeft zich een groep mensen gevormd, voornamelijk uit „Je Maintiendrai”, onder leiding van de heer *Wouters (Wüthrich* is zijn werkelijke naam), die later is gefusilleerd. Hij zorgde voor contact tussen *Bialosterski* en de verschillende bladen. Zij kregen dus op een vlotte manier door wat hij meebracht en konden ook bij het contactpunt-*Wouters* opgeven, wat zij nodig hadden. Zij hebben een hele waslijst ingediend, waar echter niet zoveel van terecht is gekomen. Later is het contact verlegd. De heer *Meijer* meent, dat het verloren is gegaan door de arrestatie en de dood van *Wouters*. Het contact is verlegd naar den Haag. Hij meent, dat het contact toen liep over de organisatie van de heer *van Paaschen*. Later heeft deze een vertegenwoordiger in Amsterdam gestationneerd, wiens illegale naam was *Marius de Bruin*.

Het enige nut, dat de heer *Meijer* hier eigenlijk van heeft gezien, is geweest het verschaffen van radio-ontvangtoestellen met batterijen, kleine field-receivers; het verschaffen van, naar hij meent, fietsbanden; het verschaffen van een pakket Londens „Vrij Nederland” en later van een aantal pakketten krantjes. Of die laatste gedropt zijn, weet hij niet. Ze kunnen ook via de linies zijn gekomen, maar in ieder geval zijn zij via de organisatie van *van Paaschen* verspreid onder de illegale pers. Zij waren van veel nut, omdat het in die tijd een indruk gaf van wat er omging in de buitenwereld. De heer *Meijer* gelooft, achteraf gezien, dat zulke agenten als *Grün* en *Bialosterski* — hoe dapper zij ook waren en hoe bereidwillig zij zich voor dit doel hebben geleend — eigenlijk weinig betekenis hadden. Het ligt niet aan hun personen, maar het op deze wijze sturen van mensen is naar zijn mening van weinig betekenis geweest. Hij gelooft, dat men in die periode van 1943/44 naar de illegale pers geen technische mensen moest sturen om contact tot stand te brengen tussen de illegale pers en Londen, maar lieden, die een goed aperçu hadden van wat er in politiek, maatschappelijk en strategisch opzicht geschiedde, zodat zij op dat punt inlichtingen hadden kunnen verstrekken. Hij gelooft, dat voorlichting van een of ander werkelijk intelligent man, met visie op deze aangelegenheden, van enorm veel belang zou zijn geweest. Zij hebben in die dagen weleens gezegd of gedacht: laat *van Heuven*

Goedhart nu maar teruggeparachuteerd worden; hij heeft daar de zaak nu een paar weken bekeken, zodat hij ons nu kan vertellen wat daar gebeurt. Dat was nu toevallig een van hun eigen mensen, maar iemand als de heer *Burger* of de heer *van Heuven Goedhart*, die naar Londen waren gegaan, had men eigenlijk misschien maar beter terug kunnen sturen, omdat hun kennis en hun wijde blik, die zij daar hadden opgedaan, in bezet gebied van veel nut hadden kunnen zijn. Men zat hier tenslotte volkomen geïsoleerd en had daar dus grote behoefte aan. Men kon dat moeilijk verwachten van *Grün* of *Bialosterski*. Het was altijd weer een zekere teleurstelling wanneer men weer eens een agent had ontmoet. Wat die over Londen en de vrije wereld vertelde, gaf geen goede kijk op de zaak. Hij mocht natuurlijk wel niet erg veel vertellen, maar wat men vernam, beperkte zich meestal tot het vermelden van enige Londense intriges.

De illegale pers had niet zoveel behoefte aan geld. Dat was, in het algemeen gesproken, goed geregeld van Londen uit via het N.S.F. Tot Dolle Dinsdag hebben zij er geen behoefte aan gehad om overheidsgeld voor hun werk te krijgen. Zij hebben dat helemaal kunnen financieren, ofschoon zulk een organisatie een ontzaglijk dure geschiedenis was. Er gingen vele tienduizenden guldens mee heen. Zij kregen echter veel giften uit het gehele land. Zij hebben die wel moeten beperken uit veiligheidsoogpunt tot grote bedragen; het systeem van kleine giften konden zij moeilijk aanhouden. Na Dolle Dinsdag is het moeilijker geworden, onder meer door het wegvallen van het Zuiden. Wat „Het Parool” betreft, is toen het N.S.F. ook bijgesprongen.

Wanneer men achteraf die mappen nog eens doorkijkt van wat er toen verscheen in „Vrij Nederland”, „Trouw”, „Het Parool”, „Je Maintiendrai”, „Ons Volk”, enz. heeft het bestaan van een vrije pers toch wel groot nut gehad. Het had natuurlijk wel wat beter gekund, wanneer men dat in 1950 nog eens bekijkt, maar men vergeet licht de moeilijke omstandigheden van toen.

Het zou van grote betekenis zijn geweest, wanneer er een regelmatige dropping van de belangrijkste artikelen, die er in de wereldpers werden geschreven, had plaats gevonden.

Men had natuurlijk jarenlang niets meer in die geest gelezen. Er werd naar de radio geluisterd, maar iedere regel, die er in het buitenland werd geschreven en hier kwam, werd verslonden. Daar was enorme behoefte aan.

Nadat in het laatst van de zomer van 1944 de verbinding met Zwitserland ophield, was het enige, dat toen behoorlijk begon binnen te komen, het Londense „Vrij Nederland”. Dat kwam door de linies. Dat hief wel iets van het tekort op; dat was wel interessant. De heer *Meijer* heeft echter niet gezien, dat er een werkelijk goede documentatie binnenkwam. Wat er over de Zwitserse weg arriveerde en verder wat er aan goede documentatie in „Vrij Nederland” gepubliceerd was in de informatiebladen van die organisatie, was van vrij goed niveau. Dit is echter opgehouden omstreeks Dolle Dinsdag. Met de „New Statesman”, om maar iets te noemen, zouden zij bijzonder gelukkig zijn geweest.

De heer *Meijer* zou geen enkel voorbeeld kunnen bedenken, dat de Regering ooit geprobeerd zou hebben om de illegale pers op de een of andere wijze te beïnvloeden, b.v. wat de richting van de publicaties betreft.

De heer *Meijer* vindt, dat er een goed georganiseerd collegiaal contact was tussen de illegale bladen onderling. Tot zijn verbazing heeft hij in deel 4¹⁾ van het verslag der commissie enige opmerkingen gelezen over het bestaan van een Perskern, waarover de heer *Six*, naar hij meent, een uitvoerig relaas geeft. De heer *Meijer* heeft een soort oprichtingsvergadering van die Perskern bijgewoond. Dat was uitsluitend om mede te delen, dat, wat „Het Parool” betreft, er geen Perskern zou zijn of dat in ieder geval „Het Parool” daar niet aan zou deelnemen. Hetzelfde standpunt namen „Trouw” en „Vrij Nederland” in. Er zijn ook verder geen vergaderingen geweest van wat men Perskern wilde noemen. De heer *Meijer* meent, dat er in de boeken van het N.S.F. wel ergens staat: Perskern f 20 000. Maar niemand weet wat die Perskern eigenlijk is en niemand kan er ook achterkomen hoe het precies is gelopen. Er is dus wel een poging geweest om tot een persgroep te geraken, maar daar was in de eerste plaats geen behoefte aan, omdat er een goed regelmatig collegiaal contact was. Op ieder ogenblik kon men „De Waarheid”, „Je Maintiendrai”, „Trouw”, „Vrij Nederland”, „Ons Volk”, „Christoffoor”, „Katholiek Kompas” bereiken. Om nu een nieuwe organisatie in het leven te roepen, had geen enkele betekenis. De poging tot oprichting van een perskern is een voorbeeld van goed bedoelde, maar overbodige bemoeizucht van het Nationaal Comité geweest.

De heer *van Namen* heeft iets gemerkt van de agent, die in het najaar van 1943 is gedropt met een zending voor de illegale pers. De heer *van Heuven Goedhart* kwam hem vertellen, dat hij contact

1) Vgl. het Verslag der commissie, deel 4C II, blz. 1200.

met hem had. Dat zat niet zo goed, als de heer *van Namen* zich goed herinnert. Hij kwam met een in het Engels gesteld stuk van het opperbevel, dat moest worden gepubliceerd. De heer *van Namen* meent, dat zij toen via de Zwitserse weg hebben gevraagd, of dat klopte. Zij hebben deze zaak ook voorgelegd aan de heer *Six* van de O.D. Toen was de verhouding nog niet kapot. Op de een of andere manier is dat misgegaan, want die agent is in verkeerde handen gekomen in Zeist of Driebergen. Zij hebben er verder niets meer van gehoord. Tegenover deze agent bestond een zekere gereserveerdheid bij de illegale pers.

De heer *van Namen* gelooft, dat het contact van de Regering met de verzetsbeweging een nijpend probleem was. Het contact van de illegale pers met de Regering was van geheel andere aard. De leiding van de illegale pers zat namelijk met het probleem, op welke wijze het Nederlandse volk moest worden voorgelicht, gestimuleerd voor het verzet. Zij moesten zich telkens opnieuw als illegale persmensen beraden over hun verantwoordelijkheid, die enorm groot was. Wanneer zij een klein artikel moesten schrijven, bij voorbeeld over de vraag, hoe de ambtenaren zich moesten houden, deed zich steeds de vraag voor, waarom de Nederlandse Regering nog niets had gezegd over dit punt. Het probleem van de houding van de ambtenaren, de geheime Aanwijzingen, die gegeven waren voor de ambtenaren in 1937, die zij toen kenden, vonden zij een zo brandend probleem, dat de Regering daar wel iets over moest zeggen. De heer *van Namen* gelooft inderdaad, dat, dank zij de stimulans van het bezette gebied uit, de Regering hier duidelijke taal heeft gesproken. Inderdaad waren er voor mensen van de pers verschillende belangrijke problemen, waarover zij graag wilden, dat de Nederlandse Regering duidelijke taal sprak. Bij hem persoonlijk staat het nog helder voor de geest, dat van Februari 1943 af de Nederlandse Regering voor het verzet die duidelijke taal is gaan spreken. H.M. de Koningin had eerder reeds radioredevoeringen als algemene stimulans gehouden, maar die handelden niet zozeer over het probleem, op welke wijze de individuele burger zich moest gaan verzetten. Het totale verzet werd eigenlijk pas in 1943 openbaar en de meer concrete richtlijnen voor het individuele verzet kwamen per radio van de overkant eigenlijk pas in de loop van dat jaar los.

Overigens had de illegale pers in de sfeer van de algemene verzetsbeweging een functie, die naar het inzicht van de heer *van Namen* niet onbelangrijk was. Deze functie is langzamerhand door de loop der omstandigheden min of meer verschoven door de steeds belangrijker wordende positie van de groepen R.V.V., K.P., O.D., die speciaal op het individuele actieve verzet de nadruk legden, en in die sfeer was het contact met de Nederlandse Regering van zeer groot belang. Van Nederland uit, van de zijde van de algemene verzetsbeweging, is al het mogelijke geprobeerd om dat contact goed tot stand te brengen en op elke parachutist af te springen om te vragen, wat voor gegevens hij had en welke belangrijke dingen hij hun te vertellen had. Die behoefte in de verzetsbeweging was zijns inziens zeer groot.

82153 (*van Namen*)

Van enigerlei beïnvloeding van de illegale pers van de kant van de Regering, doordat b.v. te kennen werd gegeven, dat men te Londen de door de illegale pers aangegeven richtlijnen in politieke of andere zin verkeerd achtte, is nooit gebleken. Het staat de heer *van Namen* voor de geest, dat zij wel eens enkele richtlijnen voor de illegale pers hebben gekregen van de Regering, maar hij weet niet, wanneer dat is geweest.

82150 (*van Namen*)

De heer *van Namen* verklaarde over de financiering van de pers, dat „Vrij Nederland” geen geld van het N.S.F. heeft behoeven aan te nemen, behalve éénmaal na Dolle Dinsdag voor het eigen B.S.-vendel. Zij hadden namelijk een eigen vendel gesticht te Amsterdam en ook elders in het land. Dat kostte veel geld, want de mensen moesten betaald worden. Dat was dus een organisatie naast hun persorganisatie. Voor de pers zelf hebben zij nooit geld van het N.S.F. behoeven te krijgen, want van hun eigen relaties kregen zij altijd voldoende.

66909—66912 (*van Randwijk*)

De heer *van Randwijk* gelooft, dat het zenden van de agenten *Grün (Brutus)* en *Bialosterski* en de pogingen om in de illegale pers tot een zekere coördinatie, althans tot een zeker soort contactlichaam te komen, met elkaar samenvielen en wederzijds invloed hebben uitgeoefend. Wanneer zo'n man bij zulk een persorgaan terecht kwam en dat te kennen gaf, dan moesten er contacten gezocht worden met de anderen. Intussen waren in 1943 die bladen groter geworden, hadden een straffere organisatie aan de top gekregen; hun invloed onder het volk was groter geworden; het aantal mensen, dat de moeite nam de illegale pers van nieuws te voorzien, het aantal mensen, dat bereid was met de redacteuren van gedachten te wisselen, was toegenomen. Tenslotte ontstond er dus behoefte aan een bepaalde gedragslijn met betrekking tot bepaalde punten. *Brutus* was de man,

die gekomen was met het eerste complex Aanwijzingen van het Allied High Command voor wat de bevolking eigenlijk zou kunnen doen.

De heer *van Randwijk* heeft nog een stuk gevonden, waarbij het Allied High Command zich wendt tot de Nederlandse bevolking en aanwijzingen geeft over de wijze, waarop gesaboteerd moet worden, over de wijze, waarop men voorzichtig moet zijn en altijd goed moet uitkijken. Het is mogelijk, dat *Bialosterski* dat heeft meegebracht. Dat werd toen voor de illegale pers bestemd en dat zou daarin ook worden gepubliceerd; de pers had daartegen nogal bezwaar. Dat was ook een van de stimulansen tot het onderling overleg. In dat stuk werd Nederlandse burgers zonder meer aanbevolen sabotagedaden te plegen, de Duitsers vanuit verborgen schuilhoeken te bestoken. Het bezwaar, door de illegale pers daartegen aangevoerd, was, dat, als dat zonder meer op deze wijze werd gepubliceerd, de Duitsers met recht elke Nederlandse burger als franc-tireur zouden beschouwen. Later is dat probleem veel beter uitgezocht door het aanstellen van bepaalde commandanten, enz. om te voldoen aan de bepalingen van het Landoorlogreglement.

Er is in die tijd ook een persoonlijk schrijven van de Koningin in de illegale pers gepubliceerd; de heer *van Randwijk* meent, dat in dezelfde tijd ook een man naar Nederland is gekomen, die f 50 000 of f 100 000 meebracht, die hij onder de persorganen moest verdelen. Dat was ook een reden om onderling contact op te nemen. Veel belangrijks was het dus eigenlijk niet.

Er ging van Londen niet in sterke mate de wens uit, dat de illegale pers zich in een bepaalde richting zou uiten, dan wel bepaalde dingen zou doen of niet zou doen. Aan de illegale pers werd dus voor 100 % vrijheid gelaten. Er was geen enkele reserve.

Het persoonlijk schrijven van H.M. de Koningin voor de illegale pers, dat in Mei 1944 in de voornaamste bladen is verschenen, luidt:

„Landgenoten,

Reeds dikwijls heb ik mij door de radio tot U gericht, en nu ik in deze buitengewone tijden de gelegenheid krijg met U in contact te treden door middel van de geheime pers, wil ik dat buitengewone middel niet ongebruikt laten, want alles wat tot versterking van onze eenheid kan dienen moet worden gebruikt.

Ik zie hoe gij in deze moeilijke dagen leeft en strijdt uit de woorden van Uw dappere ondergrondse pers en uit andere documenten, maar nog beter kan ik U volgen door het levend woord waarmee de overgekomen Engelandvaarders getuigen van Uw lijden en Uw strijden, van de hoop die in U leeft; maar bovenal getuigen zij van Uw onwrikbaar geloof in de overwinning, dat Uw moed en Uw wilskracht om in voorspoed en tegenspoed vol te houden, schraagt en draagt. Weet dat gij daarbij niet alleen staat. Wij strijden schouder aan schouder voor dezelfde zaak, de zaak der waarheid en gerechtigheid, de zaak der bevrijding, strijdend voor het frisse jonge Nederland, dat moet voortkomen uit deze oorlog, waarvan gij thans de ellende en het lijden gevoelt, maar dat eens met Gods hulp zal komen.

Wilhelmina”.

94104 (*Viehoff*)

In het begin heeft er in de kring van „J.M.” niet veel respect voor Londen bestaan; dat is natuurlijk ten dele persoonlijk. Er waren zeer veel mensen, die vooral na de „Flitspuit” en dergelijke niet heel veel meer voor inlichtingen uit die richting gevoelden. Zij hebben wel enkele keren — maar dat was vooral later — hulp gehad, doordat men hun cliché's heeft gestuurd. Wat de tijd 1943/44 betreft, waren zij zich er van bewust, dat Londen moeite deed, maar aangezien het England-Spiel daar doorheen werkte, waren zij altijd zeer huiverig.

Daarbij kwam de ervaring. Zij bemerkten, dat men in Londen niet zo heel veel begreep van wat hier gebeurde. Als zij zagen, welke artikelen uit hun bladen werden overgenomen in het „V.N.”, dat daar uitkwam, waren zij er niet tevreden mee. Een of ander schertsartikel uit hun blad is overgenomen, maar goede, principiële artikelen nam men heel weinig over. Radio Oranje heeft natuurlijk bewondering gehad, maar politiek schoot het er heel vaak naast, wat betreft de toestand, die zich hier aan het ontwikkelen was. Het was in zekere zin te begrijpen, omdat het er weinig inlichtingen over had. Er bestond bij hen veel critiek op Londen, maar de heer *Viehoff* geloofde niet, dat er aanleiding is om te zeggen: als ze in Londen dat en dat hadden gedaan, was het hier veel beter gegaan.

94107—94108 (*Viehoff*)

Wat de politieke kant van de zaak betreft, hadden zij dus de indruk, dat men hen daar toch niet begreep. Zij hebben wel veel belangstelling gehad voor de politieke beschouwingen van *Boisot*, die hier in 1943 of 1944 zijn gekomen. Die beschouwingen zijn veel ver-

95304—95305 (*Koejemans*)

spreid, ook door de „J.M.”-groep, maar in het algemeen maakte datgene, wat hen bereikte aan meer serieuze beschouwingen van die zijde, geen diepe indruk op hen.

95307—95308 (*Koejemans*)

De heer *Koejemans* heeft de indruk, dat het van belang zou zijn geweest, wanneer men van tijd tot tijd van de Regering uit Londen periodieke berichten of verslagen had gehad. Als informatie zou het zeer belangrijk geweest zijn. Wat zij van Londen hebben gekregen, was in de regel alleen maar om de haren te berge te doen rijzen over de plannen, die men daar koesterde. Dat smaakte zeker niet naar meer. De heer *Koejemans* denkt nu aan de beroemde brochure van *Boisot* en dergelijk soort uitingen. Die hebben hen wel bereikt, maar door deze dingen ontstond niet bepaald de behoefte om verrijkt te worden met meer van dergelijke ideeën.

82053—82063 (*Bruins Slot*)

De heer *Bruins Slot* heeft verklaard, dat in het algemeen „Trouw” nooit contact met de Regering heeft gehad, in geen enkel opzicht. Zij hebben hun krantjes naar Engeland gezonden; in hoofdzaak over Delfzijl. Blijkens de radio kwamen zij ook over. Naar het gevoel van de heer *Bruins Slot* was de Zwitserse weg een voor hen niet erg voordelige weg. Zij hebben niet het gevoel gehad, dat zij over de Zwitserse weg denkbeelden en rapporten, die zij wel eens voor Engeland hebben geschreven, bij de Regering konden krijgen. Zij hebben voor de Regering rapporten geschreven over de politieke situatie en verder op alle mogelijke gebied. Zij hebben eigenlijk nooit gemerkt, dat deze rapporten de Regering te Londen bereikten. Dan zou er toch een zekere wisselwerking moeten zijn geweest.

De heer *Bruins Slot* heeft de indruk, dat alleen de krantjes in Londen zijn gekomen. Men trachtte op tientallen manieren die krantjes over de grens te krijgen. Wanneer een van de jongelui meende een weg te hebben gevonden, werden op die weg de krantjes verzonden. Die krantjes kwamen er zeker, maar brieven en verdere zaken, zoals rapporten enz. hebben blijkbaar Londen niet bereikt naar de algemene opvatting in hun kring. Zij hebben ook het gevoel gehad, dat de Regering te Londen niet veel van het bestaan van deze gehele verzetsbeweging aan rechtse zijde afwist. Dat is ook altijd de klacht geweest van de L.O. Dat bleek trouwens ook bij het tot stand komen van de groep Vertrouwensmannen, naar het hem voorkomt. Men was deze gehele groep vergeten.

Zij hadden het gevoel, dat er een eenzijdige voorlichting was over de politieke situatie in Nederland aan Engeland. Wat zij hierover hebben gerapporteerd scheen niet tot de Regering door te dringen. De heer *Bruins Slot* wil dit zo voorzichtig mogelijk uitleggen. Het kan ook aan de subjectieve gesteldheid van de Regering hebben gelegen. De idee van de „vernieuwing”, als hij dit zo tussen aanhalingstekens mag zeggen, was naar zijn mening wel troef.

Prof. *Rutgers* zou als officiële afvaardiging van „Trouw” naar Londen gaan. Dat was ook zijn officiële aankondiging. Hij ging natuurlijk ook als vertegenwoordiger van alle mogelijke andere instanties. Hij zat in de commissie van de heer *Bosch van Rosenthal*, enz. Dat is, naar de heer *Bruins Slot* meent, in het voorjaar van 1944 geweest. Zij vonden het hoog tijd worden, dat Londen werd ingelicht en hun geluid hoorde in het inlichtingenkoor over de politieke situatie in Nederland, omdat die gehele ontwikkeling hun veel te ver ging in een richting, die afweek van het normale staatsbestel. De tocht is mislukt door een motorstoornis. Later is niet meer overwogen om die poging te herhalen.

82068—82071 (*Bruins Slot*)

De heer *Bruins Slot* heeft zijnerzijds geen enkel contact gehad met de agenten *Grün* en *Bialosterski*, die speciaal van Londen uit gestuurd waren om contact met de illegale pers op te nemen. Hij weet alleen, dat de Regering op een goede dag geld heeft gestuurd voor de illegale pers. Hij weet niet, of dat hiermede samenhangt. Zij wilden echter geen geld hebben, omdat zij zelfstandig wilden zijn ten opzichte van de Regering, en zij hebben dus dat geld geweigerd.

De financiering van het blad „Trouw” heeft niet in het minst moeilijkheden opgeleverd. Zij hebben zelfs geld overgehouden. De heer *Bruins Slot* gelooft, dat de kosten één gulden per exemplaar waren. Zij kregen dat bedrag ruimschoots. De heer *Bruins Slot* moet er bij zeggen, dat de efficiency niet erg sterk was in het bedrijf. Na de oorlog hebben zij dat wel ontdekt, toen zij trachtten een legale krant te maken.

82043—82044 (*Bruins Slot*)

Omtrent het contact in die tijd tussen de diverse illegaal verschijnende bladen verklaarde de heer *Bruins Slot*, dat er een algemeen contact was tussen de verzetsorganisaties. Hij heeft bij voorbeeld ook in de contactcommissie gezeten met de heer *Meijer* van „Het Parool”; uiteraard had hij daar heel gemakkelijk contact mee. Er was dus geen contact, waarbij men sprak over de moeilijkheden, die ieder blad had met de organisatie, de materiaalvoorziening, enz. Daar werd onderling niet over gesproken.

Er is wel eens een poging gedaan om te komen tot een perscontact, maar dat is niet van hen uitgegaan, doch van de heer *Neher*, die zich

82155—82156 (*van Namen*)82159 (*van Namen*)53061 (*Neher*)81614—81615 (*van Riessen*)

Zie voor uitvoerige beschrijving van de Landelijke Organisatie tot Hulp aan Onderduikers: „Het Grote Gebod”, gedenkboek van het verzet in L.O. en L.K.P., deel I en II. Uitgegeven in opdracht van de L.O.-K.P.-Stichting 1951.

¹⁾ Landelijke Knokploegen Ploegen.

81641 (*van Riessen*)81670—81671 (*van Riessen*)

erg levendig inliet met al dergelijke dingen. Dat was de z.g. „Perskern”; „Trouw” was daar niet erg vóór, aangezien elk contact de kwetsbaarheid zo sterk vergrootte.

De heer *van Namen* heeft over de z.g. Perskern verklaard, dat deze bij „Vrij Nederland” uitsluitend deze reactie heeft gewekt, dat zij daar niet aan moesten meedoen. Hij weet niet meer, of daar een parachutist tussen zat of niet. Het was in ieder geval een centralisatiepoging, waar zij per se niet aan mee wilden doen. Wanneer hij zich niet vergist, ging die uit van het Nationaal Comité van Verzet. Dat comité deed toen allerlei pogingen tot centralisatie. Zij waren daar van het begin van de oprichting van het comité af tegen. Zij hebben verschillende besprekingen hierover gevoerd met de heer *Neher*; zij geloofden namelijk niet aan die mogelijkheid van gelijkgerichte centralisatie. Wel aan coördinatie. Zodoende hebben zij zich nooit aan die Perskern gewaagd. Dat standpunt werd door de grote bladen vrij algemeen ingenomen. „Vrij Nederland” had regelmatig contact met de grote bladen. Dat ging prima. De verhouding was uitstekend. Met „Het Parool” waren zij zelfs bevriend. Ook met „Je Maintiendrai” en met „Trouw” hadden zij regelmatig contact; eveneens met andere grote bladen, zoals „De Waarheid”, enz.

De heer *L. Neher* heeft over de Perskern verklaard, dat de illegale bladen, die in die dagen verschenen, op verschillende punten contact hadden, niet alle. In die dagen kwam het ook voor, dat men elkaar wel eens een onaangename noot deed horen, ook in de illegale pers, hetgeen niet bevorderlijk was voor hetgeen men trachtte na te streven. Het was voor de pers belangrijk om te weten wat de z.g. technische groep deed. Voor de vorming van de Perskern gold de overweging: als de pers in een Perskern samenkomt en de rest in een gewone kern en wij zorgen, dat één man van de kern in de Perskern zit en de vergaderingen kan bijwonen en iemand van de Perskern in onze kern, is men volkomen op de hoogte van elkaar; dan weet men dublures te vermijden en weet men de mogelijkheid om gevaren tot een minimum te beperken.

§ 3. Het verzorgings- en falsificatiewerk; het Nationaal Steunfonds

Dr. ir. *H. van Riessen* heeft verklaard, dat de Landelijke Organisatie van de grond af is gegroeid. Vele organisaties, b.v. de kranten, zijn van bovenaf begonnen met een leidend orgaan, b.v. een redactie, maar de L.O. is ontstaan uit een aantal locale kernen, die als vanzelfsprekend met het onderduikerswerk waren begonnen. Praktisch van het begin af treft men dit aan; in 1942 is het werk van veel intensiever aard geworden, omdat toen de arbeidsinzet aan de orde kwam. Even na de zomer van 1942 is het initiatief genomen om het onderduikerswerk te coördineren. Men gevoelde, dat het willekeurig onderbrengen van onderduikers een te beperkte mogelijkheid bood voor wat noodzakelijk was. Dit initiatief is uitgegaan van mevrouw *H. Th. Kuypers—Rietberg* te Winterswijk en van ds. *F. Slomp*, die daar in de buurt was ondergedoken. Zij hebben kennissen bij elkaar gehaald en zo is er al zeer spoedig een soort beurs ontstaan, waar voornamelijk mensen uit de oostelijke en noordelijke provinciën en uit Utrecht en even later ook uit Zuidholland bijeenkwamen op vrij willekeurige plaatsen om onderduikers uit te wisselen en het verdere werk te bespreken. Mevrouw *Kuypers* is omgekomen.

Iets later is in Limburg ook een bundelingsinitiatief ontstaan, dat met name een stoot kreeg door de brief van de bisschoppen van Mei 1943. Hieraan zijn de namen van *Ambrosius*, dat is *Jan Hendriks* en kapelaan *J. Naus* verbonden. Beiden zijn omgekomen. In de zomer van 1943 hebben zij contact gekregen met de landelijke beurs; dit contact was direct goed. Hieruit is een landelijk apparaat ontstaan, waar wekelijks twintig, dertig mensen bij elkaar kwamen om uit te wisselen. Iedereen had zijn contacten in bepaalde streken, die zich uitbreidden tot in de kleinste plaatsen. In het begin namen een paar provinciën er nog niet aan deel, zodat weliswaar eind 1942 van een landelijke organisatie kon worden gesproken, maar deze is eerst in de zomer 1943 voltooid.

In October 1943 kreeg de L.O. een zware slag, doordat een provinciale vergadering — de provinciale vergaderingen stonden onder de beurs — werd opgerold. Men is toen onmiddellijk tot reorganisatie overgegaan en men heeft een kleine top ingesteld van zes mensen, waar bovendien een vertegenwoordiger van de L.K.P.¹⁾ zitting in had.

In April, Mei 1944 zijn er zware slagen gevallen in de organisatie en ook in de top van de L.K.P. Van de L.O.-top bleven er toen maar twee over: *van Vliet* en *Pruys*, en van de L.K.P.-top slechts één.

De kracht van de L.O. zat niet in de top, maar in de basis. De Duitsers dachten altijd, dat zij, wanneer zij de „Führer” hadden, hadden gewonnen, maar de zaak draaide rustig door. Na September 1944 had het geen zin meer, dat er een lid van de L.K.P. zitting had

81618—81620 (*van Riessen*)

in de top van de L.O. en omgekeerd. De zin er van was geweest, dat er bonkaarten van de L.K.P. naar de L.O. gingen; daarna was er alleen nog maar geestelijk contact.

De heer *van Riessen* is zelf bij het werk betrokken geraakt van de zomer 1943 af, bij een provinciale beurs; hij is in 1944 door het uitvallen van voorgangers, die gearresteerd zijn, deel uit gaan maken van de top; zij zijn toen tot een nieuwe fase gekomen, die achteraf bleek gunstig te zijn. Zij hadden nl. nooit een centraal bureau gehad. De L.O. was naar het gevoel van de heer *van Riessen* wel de omvangrijkste organisatie in het land, maar in de top had zij een veel lichter gewicht dan de andere organisaties.

In Juni 1944 meende men in de top, dat het toch bezwaarlijk was slechts eens per week bij elkaar te komen en verder slechts schriftelijk contact te hebben: er moest een centraal bureau worden ingesteld. Dit is gebeurd; de top kreeg een centraal bureau van drie mensen. Na September was dit zeer gunstig, want toen moest men alles verwerken via koerierslijnen, daar men niet meer regelmatig bij elkaar kon komen.

Het werk was ook veranderd, want na September 1944 kon iedere onderduiker met een bonnetje van zijn vorige bonkaart de volgende bonkaart krijgen. De bonkaarten behoeften dus niet meer „gekraakt” te worden. In de zomer van 1944 gebruikten zij ongeveer 220 000 bonkaarten per maand, waarvan een deel, de heer *van Riessen* denkt 20 %, aan andere organisaties werd doorgegeven en de overige door de L.O. werden verspreid.

81622—81624 (*van Riessen*)

Een belangrijke taak was ook de voorbereiding van het Nederlands Volksherstel. De L.O.-leiding kwam op het idee; van andere zijde is de gedachte ook, maar uit een geheel ander motief opgekomen. Het uitgangspunt was, dat het geen chaos mocht worden, wanneer de bevrijding daar was, en de onderduikers nog over het gehele land verspreid waren. Zij moesten worden opgevangen, wat de papieren betreft moesten zij weer worden gelegaliseerd, zij moesten distributiebescheiden hebben, vervoergelegenheid en werk, misschien ook wel woonruimte. Er waren dus allerlei problemen en men heeft het initiatief genomen om na de oorlog L.O.-bureaux op te richten om dit werk af te wikkelen. De heer *van Riessen* meent, dat tegelijkertijd bij sociale en kerkelijke organisaties een soortgelijk initiatief, maar van ruimer strekking, is opgekomen. De plannen zijn samengebundeld tot het plan voor de Nederlandse Volksdienst; later heette deze dienst Nederlands Volksherstel (N.V.H.). Deze organisatie is gaan draaien, niet altijd tot plezier van de L.O., maar zij heeft er haar hartelijke medewerking aan verleend, vooral voor het samenstellen van de plaatselijke commissies uit legale en illegale leden. In die commissies hadden zitting mensen van het N.S.F., van de L.O., ook wel van andere illegale organisaties en verder van kerkelijke en sociale instanties.

Het werk voor de Stichting 1940—1945 begon in die tijd ook de aandacht te vragen, maar het belangrijkste probleem werd het voedselprobleem, omdat de nood groot werd. De commandant van de B.S.¹⁾ verzocht de L.O. voor de voedselvoorziening van de illegaliteit, met name van de B.S., te zorgen en ongeveer October deed de Contactcommissie hetzelfde verzoek voor de gehele illegaliteit. Onmiddellijk voegde zich daarbij de voedselnood van zwakken en zieken, zodat er een hele serie van gevallen was, die de L.O. poogde te verzorgen. Op dit punt is zeer veel gedaan. De illegale bronnen waren Friesland, de kop van Noordholland, de Zaanstreek en de Haarlemmermeer en overigens streken om plaatsen als Rotterdam en nog enige kleine gebieden in Zuidholland, Noordholland en Utrecht. Het vervoer en de distributie gaven natuurlijk enorme moeilijkheden, evenals het stelen door de bevolking en de pogingen de C.C.D. en de Duitsers te omzeilen. Dit alles liep ook parallel met het werk van de legale acties, die in die tijd zijn ontstaan voor de voedselwerving. De illegale bronnen in Groningen en Drenthe leverden in hoofdzaak aan legale organen. In vele gevallen was het zo, b.v. in de kop van Noordholland, dat de boeren aan niemand iets leverden, voordat de illegaliteit oordeelde, dat zij zonder bezwaar konden leveren. In bepaalde streken moest de L.O. dus medewerking verlenen aan de legale voedselwerving en zeggen, dat men aan zo'n organisatie moest leveren. Het liep wel eens wat wild door elkaar, het was niet zo prachtig geregeld, maar iedereen deed wat hij kon. Er is veel voedsel vervoerd. In sommige plaatsen, b.v. Haarlem, is zelfs de gaarkeuken op een gegeven moment door de illegaliteit van aardappelen voorzien. Dat was in de winter 1944/1945.

Het grote probleem, dat de gehele illegaliteit regardeerde, nl. dat van de laatste arbeidsinzet, de Liese-actie, leverde voor de illegaliteit een grote overwinning op. Over het geheel beschouwd is geen actie van de Duitsers zo slecht gelukt als deze laatste. De L.O. had natuurlijk veel belang bij deze actie. De illegaliteit was toen, qua beleid, geheel gecoördineerd en dit was een zaak voor het landelijk werk-

1) Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten.

comité geworden, dat zijn directieven het land in zond. Er is toen verbluffend snel door de illegaliteit gereageerd, doordat de aankondiging van de Duitsers, dat de actie zou plaats vinden, en de houding der illegaliteit daartegenover telefonisch overal konden worden doorgegeven. Het telefoonnet was op een speciale manier in gebruik, waartoe de C.I.D. verbindingen buiten de centrales had gemaakt.

Veel bevolkingsregisters zijn in die tijd gelicht en bewaard tot na de oorlog. Er zijn bureaux overvallen waar de mensen zich moesten melden, en in Amsterdam zijn, na waarschuwing, verschillende mensen doodgeschoten, die toch bleven meewerken aan deze werving. Die werving had weinig succes en de Duitsers zijn dan ook weer overgegaan tot *razzia's* om de mensen te pakken te krijgen.

1) Zie voor de O.D. blz. 238.
81626—81627 (*van Riessen*)

Met betrekking tot het contact van de L.O. met de O.D. 1) verklaarde de heer *van Riessen*, dat de merkwaardige situatie er was, dat de O.D. zich op het standpunt stelde, dat hij zich moest sparen voor de interimperiode en men zich voor die tijd zoveel mogelijk van actie moest onthouden. In de O.D. was hierover nog wel verschil van mening, maar in de leiding was deze opvatting toch wel algemeen. Het is de heer *van Riessen* gebleken uit rapporten, die hij daarover heeft gelezen, dat niet zelden O.D.-mensen, die praktisch niets hadden te doen, bijna vanzelfsprekend in de L.O. terecht kwamen en toen in September 1944 min of meer voor de keus stonden, welke kant zij uit moesten. In tal van plattelandstreken en vooral in kleine dorpen was in 1944 alles bij de L.O., maar toen de O.D. in actie moest komen en het L.O.-werk zich wijzigde, gingen velen over naar de O.D.

De heer *van Riessen* gelooft, dat, wanneer hij de grenzen zeer ruim trekt, het aantal onderduikers in Nederland heeft gelegen tussen 200 000 en 400 000. Het aantal medewerkers van de L.O. was ongeveer 15 000.

Naar het gevoelen van de heer *van Riessen* is de fraude, waarvan de heer *Hirschfeld* in die tijd wel heeft gesproken en waarvan *Rauter* ook zo zeker was, zeer gering geweest. Het kon veel te goed nagegaan worden, waar de bonkaarten kwamen. Niet alles kon genoteerd worden, maar de verspreiding kon toch worden nagegaan door de verschillende illegale werkers.

Van de L.O. en de L.K.P. zijn in totaal 1600 man gevallen, ongeveer 1100 van de L.O. en 500 van de L.K.P.

Het feit, dat het zulk een grote organisatie was, bevorderde de mogelijkheid van provocatie. In een kleine gesloten organisatie loopt men deze kans minder. Zij hebben hierover natuurlijk veel met elkaar gesproken, maar de kwestie was, dat een kleine organisatie dit werk niet meer aan kon. Zij hebben hierover veel gedebatteerd met kleine organisaties, maar zij zeiden altijd, dat er bij hen misschien meer uitvielen, maar de kleine groepen bestonden in zekere zin bij de gratie van de L.O. Zij hebben bijvoorbeeld zeer interessante debatten gehad met de groep van prof. *Coops* te Amsterdam. Deze had een zeer select gezelschap van academici voor het onderduikerswerk en het overbrengen van piloten. Ds. *Slomp* kwam eens met hem praten of hij niet met de L.O. wilde meedoen, maar hij voelde zich met zijn uitstekende groep hoog boven de L.O. verheven. Deze kleine groep had zich wel goed beveiligd, maar de problemen lagen ook heel anders. Bepaalde zaken kon men met zo'n kleine groep wel goed aanpakken, maar men kon zo het massale probleem van het onderduiken niet onder de knie krijgen. Zij hadden echter wel gelijk voor hun deel — later hebben zij toch een fusie aangegaan, toen *Coops* was gearresteerd —, dat zij bepaald werk deden, waarvoor zij zich goed konden beveiligen en konden volstaan met een enkel contact met de L.O.

Heel belangrijk in dit verband is ook het min of meer apart staan van het Jodenverzorgingswerk. Hierover is natuurlijk ook geen generale opmerking te maken, maar naast de L.O. werd hier en daar het Jodenwerk verricht: hier en daar met de L.O. vervlochten, soms een afdeling, soms er helemaal los van, soms alleen een bonkaartencontact. Een onderduiker kon men aan de lopende band behandelen. Men kan zich echter voorstellen, dat, wanneer het op de beurs om 100 onderduikers ging, waarvan 4 Joden, de Joden nooit aan de beurt kwamen. Het ging er op de beurs om snel zaken te doen en het was zeer moeilijk Joden te herbergen; bijna niemand nam ze.

Het ging er om, dat men voor de Joden geselecteerde adressen zocht. Over het algemeen was de illegaliteit overladen met werk en in de L.O. ging het om massawerk. Allerlei dingen, die men kon afschuiven, schoof men dan ook af. Men kon vijf à zes adressen vinden, waar men onderduikers kon plaatsen, tegen hoogstens één adres, waar men een Jood kon plaatsen. Terwijl men zo ontzaglijk veel adressen nodig had voor de onderduikers-niet-Joden, begon men daar maar aan. Tenslotte meende men goed te doen er naar te streven, het Jodenwerk in een apart kanaal te leiden.

In deze grote organisatie was het natuurlijk veel moeilijker dan

81631 (*van Riessen*)

81634—81637 (*van Riessen*)

bij een andere organisatie om de contacten, die men in de organisatie had, zo goed mogelijk af te schermen. Allereerst door het feit, dat in het begin de illegale mensen de onderduikers opzochten en bewerkten (het waren toen altijd kennissen) en later doordat de onderduiker de illegale werker kwam opzoeken. Het werd al spoedig bekend, dat men bij een bepaalde man moest zijn. In een rapport heeft de heer *van Riessen* gelezen, dat men van het balkon van een concertzaal riep, dat men naar een bepaalde dominee moest gaan, als men wilde onderduiken. De openhartigheid lag in de aard der dingen. Voor het opzoeken van het duikadres en voor het maandelijks bezoek was het precies hetzelfde. Anderzijds levert dit ook wel weer een bewijs er voor, dat het Nederlandse volk goed was. Vooral op het platteland, waar men elkaar kende, was dit duidelijk. In de steden kende men elkaar niet voldoende en had het werk ook een heel andere aard. De heer *van Riessen* wil niet zeggen, dat men daar minder goed was, maar het werk was anders. Waar men elkaar kende, stootte men degene, die verkeerd was, uit, en men sprak onder elkaar vrijuit over het verzetswerk.

In de steden was het veel riskanter, maar daar kon men wel veel beter anoniem werken. De heer *van Riessen* heeft eens getracht te analyseren, beide methodes hadden voor- en nadelen, want de anonimiteit was ook een kracht. Men wist meestal niet, met wie men nu eigenlijk in aanraking kwam, maar wanneer men de deur achter zich dichttrok, was men als gevolg van zo'n contact ook niet meer te pakken. Terwijl in een dorp iedereen wist, dat een bepaalde man van de onderduikerij was en een ander van de krantjes, bestond daardoor ook het grote gevaar, dat op een kwade dag door praten een Duitser het ook hoorde. Het is gelukkig weinig gebeurd; dit is ook een van de raadselen, waarvoor de heer *van Riessen* staat. De kracht van de Duitsers heeft gelegen in de provocatie, dus doordat zij zich in de verschillende organisaties binnendrongen.

De L.O. heeft wel contact met de geparachuteerde agenten gehad, maar het is vrij willekeurig geweest en meestal was het om het contact door te geven. De heer *van Riessen* mag niet zeggen, dat zij serieus contact met hen hebben gehad in deze zin, dat zij met hen werkten. De K.P. heeft er hier en daar wel eens een gehad, maar de L.O. eigenlijk niet.

In de nacht van 18 op 19 April 1944 vertrok „Lodewijk” (pater *H. Bleys*, C. ss. R.) met een missie van de L.O. naar Engeland.¹⁾ Over de aanleiding tot deze reis van wijlen pater *Bleys* naar Engeland verklaarde de heer *van Riessen*, dat deze misschien wel in twee dingen moet worden gezocht. Het initiatief is van Limburg uitgegaan. In Limburg was behoefte aan leningen en men wist, dat het N.S.F. deze verkreeg en dat het N.S.F. zei, dat het het geld kreeg op een garantie van de Regering in Engeland. De L.O.-Limburg wilde deze garantie zien, waarin het N.S.F. niet bewilligde; toen vertrouwde de L.O.-Limburg het niet. Daaruit is de gedachte geboren om naar Engeland te gaan om daar te horen, of er een garantie was. Dat was dus de financiële kwestie. Het tweede punt was, dat men uit berichten het gevoel kreeg, dat de Nederlandse Regering in Engeland te weinig was ingelicht over het Katholieke verzet. De Zwitserse weg b.v. gaf op dit punt — pater *Bleys* heeft dit ook laten blijken — kennelijk eenzijdige inlichtingen. Er was nog een derde reden: toen de top van de L.O. van deze reis hoorde, vroeg men of pater *Bleys* dan ook wilde gaan om inlichtingen over de L.O. te verstrekken, want toen was al bekend, blijkens een telegram van Februari 1944²⁾, hoe uitermate slecht de Regering te Londen was geïnformeerd. Bovendien was, naar de heer *van Riessen* meent, kort daarvóór de tocht van prof. *Rutgers*, die met prof. *Baas Becking* naar de overkant zou gaan, mislukt, een tocht, waardoor men ook betere informatie had willen verstrekken.

Het plan van pater *Bleys* om naar Engeland te gaan, werd dus gretig aangegrepen. Hij was formeel afgevaardigd door de centrale leiding van de L.O. Of deze reis gevolgen gehad heeft, is van Nederland uit zeer moeilijk na te gaan; er zijn natuurlijk wel allerlei sporen te ontdekken, maar dan vraagt men zich nog af, of er iets van een beter inzicht ontstaan was. Toen in September 1944 het telegram kwam voor de oprichting van de B.S. — welks inhoud de L.O. overigens pas na de oorlog vernam —, werden daarin genoemd K.P., R.V.V. en L.O. met de opdracht de B.S. te vormen; dus toen bleek wel weer iets van erkenning. Het is de L.O. echter nooit ter kennis gebracht, waarom weet de heer *van Riessen* niet; er is in feite een coördinatie ontstaan tussen de O.D., R.V.V. en K.P. Wat de samenwerking betreft, heeft het geen moeilijkheden gegeven. Wat niet weet, wat niet deert, en de L.O. is rustig met de B.S. gaan samenwerken. Achteraf bezien zou men kunnen zeggen, dat in dit telegram misschien een teken van erkenning van of althans bekendheid met het bestaan van de L.O. gelegen was. Uit het verslag van pater *Bleys* krijgt men de indruk, dat men zeer welwillend heeft geluisterd en dat men de

81640 (*van Riessen*)

81673 (*van Riessen*)

1) „Verantwoording” Lodewijk 1945.

2) De commissie tekent hierbij aan: bedoeld wordt kennelijk het telegram van de Minister-President dd. 5 Februari 1944, bevattende de z.g. 19 punten, zie blz. 284.

81675—81676 (*van Riessen*)

81680 (*van Riessen*)

informaties wel degelijk in zich heeft opgenomen. De heer *van Riessen* wil zeggen, dat het dit effect heeft gehad, dat de Regering aan de overkant toch wel is gaan zien, dat de kaart iets anders lag in Nederland en dat er organisaties waren, waarvan zij nagenoeg niets wist.

De heer *van Riessen* gelooft niet, dat het zo ligt, dat er veel te verwachten was in deze zin, dat er b.v. op eens een radiorede zou zijn gehouden. Het ging er hun om, en met name bij hun laatste inlichtingen, te laten weten, welke naar het gevoelen van de mensen bij de L.O. de gevaren in Nederland bij de overgangstijd waren en wat de opinie in de L.O.-kringen was, zodat zij eigenlijk een staalkaart van de illegaliteit poogden te verschaffen. Het was dus een poging tot een objectieve weergave van hetgeen zich in het verzet afspeelde.

81677—81679 (*van Riessen*)

De heer *van Riessen* is niets bekend van enig direct contact van de zijde van Londen met de L.O. In Januari 1945 hebben zij nog twee afgevaardigden gezonden, drs *Mulder* en de heer *Schneemann*. Zij zijn achter elkaar over de linies gegaan en zij hadden ook een tweevoudige opdracht. De ene opdracht was, de L.O. in de bevrijde gebieden te laten horen hoe het er mee stond in het bezette gebied, de coördinatie te bevorderen, zodat in de overgangstijd de zaak niet in de war zou lopen, en informaties uit te wisselen. De tweede opdracht was de Regering in te lichten, omdat men de indruk had, dat deze van de situatie nog niet zoveel wist. Alles werd uitvoerig met de crossers besproken.

Van deze zending heeft men geen resultaat bemerkt, noch van de zijde van het Militair Gezag, noch van de zijde van de Regering.

81681 (*van Riessen*)

Als gevaren in de overgangstijd in Nederland werden beschouwd een mogelijk doorslaan naar de revolutionaire kant, of een eventuele overmacht van een militaire groep, waarbij zich nog allerlei mensen zouden voegen, die vroeger een belangrijke functie vervulden, hetgeen de L.O. deed vrezen voor een reactionaire ontwikkeling. Het ideaal, dat de L.O. zich voorstelde, was tussen reactie en revolutie door te wandelen.

81685—81686 (*van Riessen*)

Eventuele financiële steun van de zijde van de Regering was geen brandend punt voor de L.O. De heer *van Riessen* moet hierbij zeggen, dat het in bepaalde streken wel eens een probleem kon worden. In het algemeen gesproken was het geen moeilijkheid, in ieder geval was het voor de top niet nodig, hiervoor contact op te nemen met de Regering in Engeland. Er zijn nooit financiële moeilijkheden geweest.

77185—77188 (*Scheepstra*)

De heer *L. Scheepstra* heeft over het ontstaan van de L.O. verklaard, dat het begon met de Joden, die moesten onderduiken. Verder waren er de gewone onderduikers, die geholpen moesten worden en die ook geholpen zijn, alhoewel aanvankelijk met gebrekkige middelen; er was geen geld, er waren geen bonkaarten, er was ook geen organisatie om deze mensen op te vangen.

In die tijd van 1941/1942 bestond er geen landelijke organisatie voor hulp aan onderduikers. Toen het aantal onderduikers groter werd en het aantal verzetsmensen iets toenam, heeft men zijn toevlucht genomen tot een overval op de distributiekantoren van Joure en Wommels. Deze twee overvallen hebben plaats gehad door twee groepen, die tenslotte geen weg wisten met de bonkaarten, want zij kregen er 4 of 5000 en zij hadden niet hetzelfde aantal onderduikers. Er was een groot tekort aan geld en dus verdween een deel van die kaarten in de zwarte handel. Die overvallen hebben plaats gehad in het najaar van 1942. De heer *Scheepstra* is er zelf niet bij betrokken geweest. Het geld is niet verkeerd besteed. In die tijd was het nog moeilijk aan geld te komen; men gaf nog niet gemakkelijk geld aan de verzetsbeweging. In 1943 werd het anders, toen de militairen voor krijgsgevangenschap werden opgeroepen, toen de studenten moesten onderduiken en toen even later ook de 21-jarigen en ouderen in hele lichten werden opgeroepen voor de arbeidsinzet. Die massa onderduikers moest geholpen worden en toen is de L.O. met grote sprongen gegroeid. Links en rechts werden overvallen op distributiekantoren gedaan, maar uitsluitend door groepen, die niet in georganiseerd verband werkten. Iedereen deed dat op eigen houtje en het ging heel behoorlijk tot ongeveer Augustus 1943. Toen werden er langzamerhand zoveel onderduikers opgevangen, die van een bonkaart moesten worden voorzien, dat zij inzagen, dat het zo niet langer door kon gaan.

77191 (*Scheepstra*)

Toen kwam de noodzaak om in organisatorisch verband leiding te geven aan de overvallers om het maandelijks nodige aantal bonkaarten te verzekeren; dat kon niet direct in L.O.-verband; deze organisatie had een geheel andere taak. Bovendien waren de overvallers zeer kwetsbaar; hun signalement kwam in het Politieblad; de heer *Scheepstra* kon daaruit vaak lezen, wie een overval hadden gepleegd op een bevolkingsregister of op een distributiekantoor, al was dit nog zo gecamoufleerd; dat kon de S.D. ook nagaan. Wanneer van Enschede uit b.v. een overval was gepleegd in Zwolle, dan werd niet Zwolle afgezet, maar Enschede, omdat zij wisten, dat de jongens

77209 (*Scheepstra*)77212—77213 (*Scheepstra*)98696—98697 (*Bommer*)

op die plaats zouden terugvallen. Daarom was het werk van die knokploegen (K.P.) niet te combineren in één verband met de L.O.

De L.O. was er steeds op uit de L.K.P. aan zich te binden; wanneer de K.P. geen bonkaarten enz. meer leverde, kon de L.O. vrijwel niets uitrichten.

Toen er eenmaal een landelijke organisatie van de K.P. was, had deze toch nog mensen in de leiding van de L.O.; omgekeerd was dat ook het geval.

De K.P.-ers stelden zich ten doel het verschaffen van de middelen om onderduikers te verzorgen en de beveiliging van de onderduikers en van de illegaliteit, waarvoor nauw contact met de topleiding noodzakelijk was. Aanvankelijk was één man zowel toplid van de L.K.P. als van de L.O. In de zomer 1944 heeft, nadat beide topleidingen zwaar gehavend waren, een K.P.-lid enige tijd de topvergaderingen L.O. bezocht en een L.O.-man die van de K.P.

De heer *J. Bommer* is na April 1944 successievelijk in aanraking gekomen met enkele groepjes, die in Amsterdam werkten en zich speciaal bezig hielden op het terrein van de verzorging van onderduikers, vervalsing van paspoorten, Bescheinigingen, de zorg voor Joodse kinderen e.d. Daar speelde toen een rol in de heer *Rengelink*, de huidige secretaris van de V.A.R.A. In de zomer van 1944 heeft de heer *Bommer* bezoek gekregen van de heren *Rengelink* en van *Eugen*, de tegenwoordige uitgever van de „*Ensie*”. Zij hebben hem toen de vraag gesteld, of hij bereid was om aan de Vrije Groepen Amsterdam enige leiding te geven. Tot op dat ogenblik had de heer *Rengelink* deze functie bekleed, doch hij zou nu ander werk verrichten.

Die Vrije Groepen zou de heer *Bommer* het best als volgt kunnen weergeven. Men had een georganiseerde landelijke organisatie voor onderduikers, de L.O. met er naast het N.S.F. (het Nationaal Steunfonds) en weer daarnaast natuurlijk alle mogelijke wilde groepen, die allemaal op eigen gelegenheid opereerden — onder de studenten, onder de communisten en de groep van de Vrije Katheder. Deze deden niet allemaal precies afgebakend werk; iedereen manoeuvreerde op eigen houtje. De indruk van de heer *Bommer* was toen, dat men er behoefte aan had om onder de Vrije Groepen enige coördinatie te brengen, want — dat was altijd zijn indruk — men zat elkaar nog wel eens in het vaarwater; men had elkaar ook nodig; speciaal bij het verkrijgen van bonkaarten e.d. kon het moeilijk doorgaan, dat ieder op eigen gelegenheid opereerde. Aangezien hier en daar een overval werd gepleegd, een kraak gezet, er puntjes werden gedrukt — nagemaakt — of afspraken werden gemaakt met ambtenaren, werd het al heel moeilijk, wanneer een ieder op eigen gelegenheid opereerde. Naar de mening van de heer *Bommer* werd dit speciaal dringend toen die bonkaart regionaal werd, aangezien het terrein waarop men opereerde, natuurlijk steeds kleiner werd en — voor zover de heer *Bommer* zich herinnert — er op het ogenblik, dat hij daarbij kwam, een regeling met de L.O. was getroffen, die vooral hierop neerkwam, dat het bijeenbrengen van bonkaarten voor onderduikers centraal zou geschieden via de L.O. Dan zouden die vrije groepen zich daarvan onthouden en zich beperken tot de distributie. De heer *Bommer* herinnert zich nu, dat hij na dat gesprek eerst een conferentie heeft bijgewoond, waarin ook vertegenwoordigers waren van groepen uit Utrecht en naar hij meent uit den Haag — daar was ook de groep *de Haas* bij, naar de heer *Bommer* gelooft eigenlijk een Groningse groep; het ging dus verder dan Amsterdam en het was speciaal het idee van de heer *van Eugen* om een soort van landelijke federatie te vormen.

De heer *Bommer* gevoelde er persoonlijk op dat ogenblik niets voor, aangezien zijn eerste indrukken waren, dat, indien het hun gelukte onder de Amsterdamse groepen alleen reeds enige orde te scheppen, dit op zich zelf al een hele taak zou zijn, en hij er geen behoefte aan had in den beginne dat doel zo wijds te stellen, te meer omdat de verbindingen steeds slechter werden. Aangezien de heer *Bommer* onmiddellijk gezegd heeft: laat mij het maar eerst tot dit terrein beperken — want het kwam er toch op neer, dat hij het zou moeten doen — heeft men er verder niet meer op aangedrongen.

Deze federatie, de V.G.A. had een bureautje aan de Amstel te Amsterdam. De heer *Ad van Moock* fungeerde als secretaris; de heer *Bommer* was voorzitter. Naar de heer *Bommer* zich herinnert, hadden zij in die tijd zo tussen de 25 en 30 groepen. Zij hebben, zoals die verschillende groepen werkten, vooral coördinerend gewerkt. Er werd steun in natura door een aantal groepen gegeven. Andere waren speciaal geconcentreerd op Joodse onderduikers; speciale kindergroepen waren er bij. De heer *Bommer* en de heer *van Moock* hadden er rechtstreeks niet intensief mee te maken, slechts voor zover de heer *Bommer* dat voor de coördinatie nodig had.

Toen de heer *Bommer* bij de Vrije Groepen kwam was er een groot conflict tussen deze Vrije Groepen en de L.O. over de uitvoering

98699 (*Bommer*)

van de regeling in zake de bonkaarten. De heer *Bommer* weet niet zeker, of het de eerste keer was, dat deze regeling in werking trad, of dat ze al enige tijd in feite had gewerkt. Op die eerste vergadering waar de heer *Bommer* aan het gezelschap werd voorgesteld, was het volgende gloeiende punt het feit, dat de L.O. deze afspraak niet volleidend was nagekomen, aangezien zij maar ongeveer de helft van de bonkaarten had geleverd, die men besproken had. De Vrije Groepen verkeerden in grote moeilijkheden. Bepaalde groepen zaten op dat ogenblik geheel zonder bonkaarten. De moeilijkheid zat bovendien hierin, dat de L.O. een soort van burgerlijke stand eiste van alle onderduikers; zij wilden er volledige lijsten van hebben in verband met de contrôle. De heer *Bommer* had ook sterk de indruk, dat enige contrôle niet alleen bij de Vrije Groepen, maar ook bij de L.O. en bij elke andere organisatie op dit terrein geen overdadige weelde zou zijn, aangezien hij er helemaal niet van overtuigd was, dat er geen onderduikers waren, die verbonden waren met onderscheidene groepen; dit leek de heer *Bommer* voor de hand liggend.

Daarna heeft de heer *Bommer* een gesprek gevoerd met de heer *Douqué* van de L.O., waarbij hij hem een voorstel deed, dat was bedoeld om door middel van een codesysteem dan toch een soort van register te krijgen. Dit systeem heeft eigenlijk niet meer gefunctioneerd, omdat — voor zover de heer *Bommer* zich herinnert — er geen uitgifte van bonkaarten meer is gevolgd.

De z.g. Vrije Groepen zijn, aldus de heer *A. van Moock*, ontstaan uit allerlei — de naam spreekt reeds voor zich zelf — los werkende groepen, die op een bepaald moment behoefte hadden om buiten het verband van de in die dagen reeds gevormde groepen, zoals de L.O. en het N.S.F., toch ook op een bepaalde wijze contact met elkaar te houden.

Dat is eind 1943 begin 1944 begonnen. De groepen hielden zich zowel bezig met hetgeen men in die dagen noemde verzorgingsarbeid als met het verstrekken van bonkaarten; zij hadden zijdelings betrekking met kraken, die er werden gepleegd.

Uit de Vrije Groepen zijn de inlichtingendienst en de koeriersdienst van de groep R.R. ontstaan.

De groep, waar men in het algemeen mee werkte, waren mensen uit de kring van de toenmalige socialistische groepen: de S.D.A.P.

Er was een zeer goed contact met de L.O. en het N.S.F.

De heer *C. J. Rübsaam* heeft verklaard, dat de vervalsingen in het algemeen zeer belangrijk waren in bezettingstijd ¹⁾. Zij hadden eigenlijk tweeërlei bedoeling. In de eerste plaats om verzet mogelijk te maken. Een illegaal werker moest zich vrij kunnen bewegen zonder moeilijkheden ten gevolge van allerlei beperkende bepalingen, die er in die tijd waren. Bij voorbeeld, dat men des avonds niet op straat mocht zijn, dat men bepaalde terreinen en werken niet mocht betreden; ook kon het zijn, dat men om bepaalde bezigheden te verrichten schijnbaar een bepaalde kwaliteit moest hebben om zijn aanwezigheid of zijn gedrag aannemelijk te maken. Dit gold voor mensen, die zich met het verzamelen van inlichtingen bezighielden; wanneer men b.v. zijn neus eens wilde steken in wat er in IJmuiden gebeurde, was het nuttig een papier te hebben, dat men werkte bij de Organisation Todt.

Een tweede doel was om mensen — geen illegale werkers — te helpen bij pogingen zich te onttrekken aan bepaalde Duitse maatregelen. Dit was zeer belangrijk. Voor Joodse Nederlanders, die zeer onveilig waren met een persoonsbewijs met een J er op, was het dus van belang, een persoonsbewijs zonder J te krijgen. Voor jonge mannen, die onder de Arbeitseinsatz vielen op grond van hun leeftijd, was het nuttig een papier te hebben, dat zij daarbuiten vielen. Daaruit volgde ook, dat vervalsingen pas van belang werden op het ogenblik, dat de Duitse maatregelen belemmerend werkten.

Voor zover de heer *Rübsaam* kan nagaan zijn de eerste valse persoonsbewijzen door *Eduard Veterman* gemaakt ²⁾. Hij is er mee begonnen in 1941. In Februari 1941 had hij zijn eerste honderd klaar en in de loop van 1942 is hij er verder mee bezig geweest. In die tijd is ook de groep van *Gerrit van der Veen* daarmede begonnen. De beide groepen hebben elkaar niet gekend, hoewel zij beide in Amsterdam zaten. De arrestatie van *Veterman* eind 1943 betekende wel min of meer het einde van zijn groep.

Tot de groep van *Gerrit van der Veen* behoorden o.a. *Arondeus*, *Duwaer* en *Jhr Sandberg*, en daaruit is voortgekomen de zogenaamde P.B.C. (Persoonsbewijscentrale).

Deze bleef voortbestaan na de dood van *van der Veen* ³⁾. Zij stond eerst onder leiding van *Badrian*. Dat heeft kort geduurd. *Badrian* is in een straatgevecht doodgeschoten. Door de klappen, die waren gevallen, was het langzamerhand nodig geworden de P.B.C. opnieuw op te bouwen.

Ook in andere steden waren organisaties. In Utrecht bestond een

98884—98886 (*van Moock*)

98888—98889 (*van Moock*)

83615 (*Rübsaam*)

- ¹⁾ Onderdrukking en Verzet. Deel III, blz. 740 e.v.
Het Grote Gebod. Deel I blz. 599—624.

83620—83621 (*Rübsaam*)

- ²⁾ „Keizersgracht 763”, door *Eduard Necker Veterman*, blz. 25—40.

83623—83626 (*Rübsaam*)

- ³⁾ De commissie tekent hierbij aan: in Juni 1944.

- 1) Falsificatiecentrale, zie: Het Grote Gebod, blz. 599—614.
 2) Persoons Bewijzen Sectie, zie: Het Grote Gebod, blz. 614—624.

83629 (*Rübsaam*)

83650 (*Rübsaam*)

83637 (*Rübsaam*)

83651 (*Rübsaam*)

81656 (*van Riessen*)

83629—83636 (*Rübsaam*)

groep, die genoemd werd Vervalsingsbureau Utrecht, voortgekomen uit een groep studenten, die begonnen waren met het krabben van allerlei papieren. Uit dezelfde groep is ook de Bezige Bij, de illegale uitgeverij, voortgekomen. Die groep heeft zich in 1945 speciaal verdienstelijk gemaakt met het namaken van de Liese-Ausweise. Er was ook een groep, die een onderafdeling van de L.O. was. Dat was de falsificatiecentrale van de L.O., de F.C.-L.O.¹⁾

De P.B.S.²⁾ is tot stand gekomen door een besluit van de top van de L.O. Deze heeft een bepaalde sectie aangewezen om zich alleen met de persoonsbewijzen bezig te houden, terwijl de F.C.-L.O. zich ook met andere vervalsingen bezighield. De P.B.S. was niet alleen een vervalsingsgroep. Zij maakten helemaal geen valse persoonsbewijzen, maar zij zorgden wel voor de achterom gehaalde, vernummerde of gekraakte persoonsbewijzen. De persoonsbewijzen die helemaal vals waren, betrof de L.O. van de P.B.C.

Verder had men nog een kleine groep, die met de vorige organisatie ook contact hield, nl. die van *Arend Heyner*. Deze beide groepen verschaften ook papieren voor speciale gelegenheden, b.v. voor een overval. Op het laatst was het zo goed in orde, dat men daarbij ook de bijbehorende uniformen ter leen verschaftte. Men kon een W.A.-set, een Wehrmacht-set, een N.S.B.-set bestellen.

Een groep, die vrij snel na haar ontstaan is opgepakt, was die van *Dirk Kleiman*, die ook contact had met de heer *Hoogboom Bruins Slot*, ambtenaar op het arbeidsbureau, die van zijn functie gebruik maakte om degenen, die daar ingevolge de Duitse bepalingen moesten komen, te helpen.

De genoemde groepen waren niet de enige, die vervalsingen maakten. Sommige vervalsingen waren eenvoudig; daarvoor was het bezit van een stencil-machine of een schrijfmachine voldoende. Soms kwamen er ook nog stempels bij. In ieder geval staat vast, dat naast allerlei echte vervalsingsgroepen ook allerlei andere groepen en individuele personen zich met vervalsingen hebben beziggehouden. De heer *Rübsaam* denkt hier aan de z.g. Vrije Groepen, de T.D.-groep en bepaalde groepen van de L.O. Iedereen probeerde het, voor zover hij mogelijkheden had. Hierbij waren ook mensen, die tot de illegale pers behoorden. Men kan echter wel zeggen, dat de meeste moeilijke vervalsingen zijn gemaakt door de genoemde vervalsingsgroepen. Aan de andere kant waren er ook wel enkelingen, die technisch heel handig waren en helemaal geen noodzaak zagen zich bij een groep aan te sluiten.

Prof. *Oranje*, zo verklaarde de heer *Rübsaam* verder, is naar Duitsland gereisd, nadat een aantal studenten onder bedreiging van de Duitsers naar Duitsland was gegaan. Hij heeft hen geanimeerd terug te komen. Er is toen een organisatie van studenten geweest, die in Duitsland valse papieren heeft verschaft om terug te komen, waarna ze aan de grens werden opgevangen door de L.O. Die organisatie werd in scherts Aussenministerium genoemd. Zij heeft in Berlijn — het is nogal wonderlijk — in een kantoor, waar zij over schrijfmachines beschikte, valse passen en papieren klaargemaakt om terug te reizen. De F.C.-L.O. verschaftte hiervoor briefpapier van de grote fabrieken om Berlijn, Hollandse en Zweedse visa en nog andere papieren.

De heer *van Riessen* heeft over een vervalsingsorganisatie, die een onderdeel vormde van de L.O., verklaard, dat men in de eerste plaats behoefte had aan een orgaan tussen de P.B.C. en de L.O., een orgaan, dat voor de L.O. aanvraag en verzending regelde. In de tweede plaats was er een mogelijkheid om, zij het met veel moeite, P.B.'s van bevolkingsregisters te krijgen. Daarvoor moest men speciale illegale ambtenaren hebben. De P.B.S. was eigenlijk een organisatie van ondergedoken ambtenaren, niet zo groot, met vier bureaux in het land en wat vertakkingen. In de derde plaats kraakte de K.P. soms partijen P.B.'s en deze werden dan vernummerd. De echte valse P.B.'s kwamen van de P.B.C. en gingen voor de L.O. over de P.B.S. naar haar afdelingen; dan waren er de gekraakte en de echte P.B.'s, die men van de bevolkingsregisters kreeg; deze werden rechtstreeks ingevuld door de P.B.S. Er was nog een ander lichaam, nl. de F.C., door *Ambrosius* tot de L.O. gebracht.

De F.C. had geld nodig en de L.O. beschikte over de mogelijkheid allerlei valse papieren te plaatsen waar ze nodig waren. Er waren dus verschillende vervalsingsorganisaties en in de zomer van 1944 zijn er wekelijkse vergaderingen geweest van de L.O., de F.C., de P.B.C. en de P.B.S. om coördinerend te werken.

Van het bureau S.J.E.F. — zo genoemd naar een K.P.-hoofd, die *Sjef* heette — aldus heeft de heer *Rübsaam* medegedeeld, is in Januari 1945 iemand naar Londen gegaan, ten einde te verzoeken om toch vooral valse persoonsbewijzen naar Nederland te sturen en ten einde bij het maken van advies te dienen. Dit had ook een speciaal doel; het hield verband met de nieuwe Ausweise, die men voor de totale Arbeitseinsatz wilde invoeren. In de illegaliteit meende

men tenminste, dat de Duitsers dit plan hadden. Men heeft zich voorbereid op iets, dat nooit gebeurd is. Dit zou een zeer moeilijke situatie geworden zijn. Verplicht tot werken in Duitsland was ieder van 17 tot 40 jaar; ieder, die hier bleef, zou een moeilijk na te maken papier krijgen; er zou een registratieboek bestaan ter controle; daarin zou behalve de naam zowel het nummer van de Ausweis als het nummer van het persoonsbewijs van de vrijgestelde voorkomen. Dit betekende dus, dat ieder, die men een vals bewijs van vrijstelling gaf, ook een bijbehorend persoonsbewijs zou moeten hebben; men moest dan het registratieboek in handen krijgen; anders ging het niet. Daarvoor zou men grote aantallen persoonsbewijzen moeten hebben; men kon daarvoor ook niet de persoonsbewijzen van de gemeentesecretarieën gebruiken; die hadden alle reeds een nummer. Mede daarom is iemand van het bureau S.J.E.F. naar Londen gegaan; daar had men vroeger ook al persoonsbewijzen gemaakt. De heer *Rübsaam* heeft deze nooit gezien; hij heeft wel gehoord, dat ze zeer slecht waren. Hij heeft er over gesproken met de heer *Cas de Graaf*, die heeft bevestigd, dat zij vroeger al op kleine schaal gemaakt zijn voor agenten, die hier gedropt werden. Zij zijn vervolgens op grote schaal gemaakt en waren bedoeld voor de mensen hier. Die waren vrij goed. Dat was in 1944/1945. Die persoonsbewijzen hadden een echt watermerk, maar het papier was veel te stug en daardoor waren ze toch onbruikbaar.

Toen men dus liet vragen, waar de persoonsbewijzen bleven is dit telegram teruggekomen:

„27 Maart 1945.

Er zijn reeds duizenden P.B.'s met P.B.zegels van bevrijd gebied en blauwe P.B.'s verzonden. Falsificatiespecialist, die medewerker van *Sjef* was, en die uit bezet gebied is gekomen, vertoefte reeds geruime tijd in Londen voor advies. Er zullen geregeld P.B.'s gedropt worden.”

Dit is de enige reactie, die de heer *Rübsaam* ooit gehad heeft. Maar daarnaast heeft hij ook persoonsbewijzen gekregen; hij weet niet, wie ze hem gaf; daarnaar vroeg men verder niet; hij kan niet eens bewijzen, dat ze uit Londen zijn gekomen, maar dat neemt hij aan. Die waren dus bedoeld voor bezet gebied. Hij heeft gehoord, dat, hoewel hij ze nooit heeft gezien, er ook andere papieren voor bezet Nederland zijn gemaakt. Dit waren, meent hij, o.a. legitimaties, waarop stond, dat men bij het apparaat van de voedselvoorziening werkte. De heer *de Graaf* heeft hem verzekerd, dat die gemaakt en gedropt zijn. Het is vrij laat, eind 1944, geweest, dat men die te Londen begon te maken. Vóór die tijd maakte men alleen persoonsbewijzen en andere papieren, die bestemd waren voor de agenten.

Het omgekeerde, dat van Nederland uit gepoogd is Londen te voorzien van persoonsbewijzen, echte of goed nagemaakte, om te gebruiken bij de droppings van agenten, heeft, voor zover de heer *Rübsaam* weet, nooit gespeeld. Maar uit wat de heer *de Graaf* heeft verteld, moet de heer *Rübsaam* concluderen, dat het namaken van persoonsbewijzen in Engeland veel moeilijker was dan hier. Men dacht hier, dat het te Londen heel eenvoudig zou zijn.

77119—77120 (van Hall)

In het begin van het verzet, zo heeft mr. *G. van Hall* verklaard, kwamen er allerlei financiële problemen naar voren, die werden opgelost door geld bij elkaar te bedelen; iedereen, die met iets bezig was en geld nodig had, vroeg zijn vrienden en bekenden om geld. Het verzet was in het begin helemaal niet georganiseerd en iedereen deed wat hem voor de hand kwam.

Zo langzamerhand werden de financiële moeilijkheden groter; deze deden zich het eerst voor bij de vrouwen van zeelieden.

Na de Februari-staking van 1941 heeft zich een groep mensen gevormd, die probeerde voor de nagelaten betrekkingen der slachtoffers, resp. de ontslagenen, geld bij elkaar te krijgen. Men heeft de heer *van Hall* gevraagd hieraan mee te helpen. Hij heeft verschillende van zijn vrienden en kennissen benaderd, die maandelijks een zeker bedragje gaven.

Al spoedig bemerkte de broer van de heer *van Hall*, wijlen *W. van Hall*, die op een andere manier bij het werk betrokken was, dat ondanks de grote inspanningen — hij reisde het hele land door om geld bij elkaar te krijgen — men er niet kwam. Hij heeft toen een systeem uitgedacht om geld te lenen voor deze doeleinden¹⁾. Het uitgangspunt was, dat Minister *Steenberghe* te Londen, toen de maatregelen van de Duitsers tegen vrouwen van zeelieden bekend werden, had geannonceerd, dat alle gelden, die voor deze vrouwen werden uitgegeven, na de oorlog gerestitueerd zouden worden²⁾. Hij heeft toen gezegd, dat, wanneer zij een organisatie zouden maken, die een soort van boekhouding zou bijhouden van de bedragen, die zouden worden uitgegeven, zij een claim op de Regering zouden hebben en tegen onderpand van deze claim gelden zouden kunnen lenen. De

1) Vgl. Verslag Nationaal Steunfonds blz. 11.

2) Bijlage 17.

heer van Hall is hierbij betrokken om de administratie van deze financiering te verzorgen en zo zijn zij langzaam op groeiende schaal voor deze zeeliedenvrouwen gaan lenen. Toen zij dit eenmaal deden — alle zeeliedenvrouwen moesten kwitanties tekenen voor de bijdragen, die zij ontvingen, zodat zij na de oorlog de gelden, die zij hadden uitgekeerd, zouden kunnen verantwoorden — hadden zij behalve de leningen ook nog inkomsten uit giften. In het begin was deze steun zuiver uit giften gefinancierd, maar die bleven vloeien, zodat zij eigenlijk een overschot kregen. Zij kregen meer kwitanties van zeeliedenvrouwen dan zij verplichtingen hadden tegenover hun leninggevers. Aangezien toen op andere gebieden van het verzet steeds meer geld nodig was, vonden zij het jammer de bedragen op onderpand van de zeeliedenkwitanties ongebruikt te laten. Wanneer zij één miljoen steun aan de zeeliedenvrouwen gaven en misschien twee ton aan giften ontvingen, zodat zij slechts acht ton behoefden te lenen en na de oorlog toch een miljoen terugkregen, kon de resterende twee ton voor betere doeleinden worden gebruikt. Zo is langzamerhand het Nationaal Steunfonds ontstaan. De surplus-bedragen, die zij ontvingen, zijn zij voor andere vormen van het verzet gaan gebruiken.

Het is reeds vrij gauw begonnen, dat zij gelden gaven speciaal voor spionnagesgroepen, maar na Mei 1943 is het een grote omvang gaan aannemen. Toen werd het ook zo groot, dat zij het niet alleen uit het surplus konden financieren, omdat de giften langzamerhand onbelangrijk werden in verhouding tot de bedragen, die werden uitgegeven.

Men heeft toen contact opgenomen — een contact, dat overigens uit anderen hoofde reeds bestond — met de heer *Trip*, vroeger president van De Nederlandsche Bank, en zij hebben dit met hem en enige anderen besproken. Zij hebben gezegd, dat het enige, dat zij zeker wisten, was, dat zij de zeeliedensteun terug zouden krijgen, maar er was zoveel meer nodig en zij wilden graag ook voor andere doeleinden geld lenen. In overleg met de heer *Trip* zijn zij tot de conclusie gekomen het te doen; zij hadden hiervoor geen positieve toezegging van Londen, maar zij namen aan, dat de andere doeleinden ook nuttig waren voor de oorlogvoering. De heer *Trip* heeft gezegd, dat, indien hij na de oorlog nog iets te vertellen zou hebben, hij zijn uiterste krachten zou inspannen om te zorgen, dat dit zou worden terugbetaald.

Naast het leningsfonds voor de zeelieden is men toen een tweede organisatie begonnen, waarvoor apart geld geleend werd, omdat dit met een verklaring moest geschieden. Voor het geld van de zeelieden konden zij zeggen, dat Minister *Steenberghe* had verklaard, dat het zou worden terugbetaald, maar hierbij konden zij slechts zeggen, dat zij hun uiterste best zouden doen om het terug te betalen.

Zij wilden graag zekerheid hebben, dat het geld inderdaad terugbetaald zou worden, d.w.z. de mensen, van wie zij het geld leenden, wilden het. Zij hebben herhaaldelijk overwogen, of zij een vraag hierover aan de Nederlandse Regering te Londen zouden stellen. Vóór de oorlog had de heer van Hall vele malen met de heer *Gerbrandy* te maken gehad, zodat deze wist, met wat voor zaken hij zich in normale tijden bezighield en dat het niet ongewoon voor hem was met grote sommen geld om te gaan. Zij hebben lang gearzeld, omdat vooral wijlen de heer *W. van Hall* er zeer tegen was. Volgens hem gebeurden er wonderlijke dingen in Londen. Er waren dingen, die alleen in Londen bekend waren, die de Duitsers toch te weten kwamen, zodat hij vermoedde, dat er in Londen spionnen waren of mensen, die het overbrieften.

Toen tenslotte iemand naar Londen ging, die het volledig vertrouwen van wijlen de heer *W. van Hall* had, nl. de heer *Linthorst Homan*, de tegenwoordige Commissaris van de Koningin in Friesland, is hem de vraag meegegeven, of de Regering te Londen hen wilde machtigen voor illegale doeleinden, die zij nuttig achtten, geld uit te geven met de zekerheid, dat het na de oorlog zou worden terugbetaald. Dat is eind 1943 geweest.

De heer *Linthorst Homan* zou toch naar Londen gaan; er was al eerder sprake van geweest, maar zij waren altijd zeer voorzichtig in hun organisatie, ten eerste, omdat er zoveel mensen bij betrokken waren, maar bovendien, omdat er mensen huns ondanks bij werden betrokken door de geldverschaffing. Zij wilden dus voorzichtig zijn met het meegeven van een boodschap. Toen tenslotte de heer *Linthorst Homan* ging, hebben zij hem de boodschap meegegeven. Het is eigenlijk geheel anoniem gegaan, want zij hadden de heer *Linthorst Homan* niet medegedeeld hoe de zaak precies in elkaar zat. Het ging er om, of de organisatie, die hier de financiering verzorgde, een machtiging zou kunnen krijgen; het was niet alleen uit veiligheidsoverwegingen, maar ook omdat men niet wist aan wie men het eigenlijk moest vragen.

Mr. *H. P. Linthorst Homan* heeft over zijn „opdracht” voor de

77123—77125 (*van Hall*)

82588—82591 (*H. P. Linthorst Homan*)

Regering te Londen met betrekking tot de financiering van het verzet verklaard, dat hij zat in de groep van wijlen de heer *van Hall*. Toen in de zomer van 1943 de reserve-officieren zich moesten melden, liep men rond met de vraag: wanneer een reserve-officier zich niet meldt, maar onderduikt, kan dat dan niet worden beschouwd als actieve dienst en kan hem dan zijn traktement niet worden uitbetaald? De heer *Linthorst Homan* meent, dat die vraag was voorgelegd aan de Regering te Londen, dan wel, dat men het heeft geprobeerd, maar dat daarop niet tijdig antwoord kwam. Met deze groep heeft de heer *Linthorst Homan* veel gesproken en hij heeft gezegd: wanneer ooit, moet nu worden geprobeerd het nodige geld te krijgen om de goede zaak hier te financieren. De illegaliteit had nl. groot gebrek aan geld. Dat is gebeurd en daaraan heeft hij meegewerkt.

De heer *Linthorst Homan* is er niet zeker van, dat hij persoonlijk heeft bereikt, dat de machtiging naar het N.S.F. is gestuurd. Gedurende de eerste tijd, dat hij aankwam, is het enkele malen naar voren gebracht. Het kan zijn, dat andere mensen het er tenslotte doorgedrukt hebben, voornamelijk bij Minister *van Lidth de Jeude*. De heer *Linthorst Homan* weet niet, of dat mensen uit Nederland waren. Wel heeft hij zelf de contacten in Nederland aangewezen en de agent, die hiervoor uit Londen naar Nederland vertrok, persoonlijk geïnstrueerd. Het is in elk geval in orde gekomen. De heer *Linthorst Homan* kreeg te Londen een telegram via het B.I., dat later bleek van *Tromp* afkomstig te zijn, die blijkbaar wist, dat hij aan de overkant was. Dat telegram pleitte sterk voor het overmaken van geld, in elk geval voor het bevorderen van Londen uit van een zo nauw mogelijke samenwerking tussen N.S.F. en L.O. en, naar de heer *Linthorst Homan* meent, nog een andere organisatie. Hij gelooft, dat pater *Bleys* daarbij was betrokken, maar die was, naar hij meent, toen nog niet in Engeland aangekomen.

Twee maal is een agent uit Londen gedropt, die mededelingen met betrekking tot de garantie van de Regering meebracht.

De eerste keer is de volgende brief gekomen: ¹⁾

77128 (*van Hall*)

1) Vgl. Verslag Nationaal Steunfonds, blz. 20 e.v.

„Ministerie
voor Algemene Oorlogvoering
van het Koninkrijk
(Netherland Ministry for the
Coordination of Warfare)
Regent 2141

Arlington House
Arlington street
London, S.W.1

10 Januari 1944.

ZEER GEHEIM

De Nederlandse Regering stelt zich bij deze garant voor de terugbetaling van een bedrag groot ten hoogste dertig miljoen gulden, hetwelk bestemd is voor ondersteuning van ondergedokenen, personen die zich hebben onttrokken aan de plicht tot melding voor krijgsgevangenschap, of arbeid in Duitsland en hunne gezinnen en voor anderen, met hulpacties verband houdende doeleinden, te Uwer beoordeling, met dien verstande, dat voorlopig beschikt wordt over een bedrag van ten hoogste tien miljoen gulden. Over het resterende bedrag van ten hoogste twintig miljoen gulden zal niet worden beschikt dan nadat Uwerzijds gegevens over de behoefte voor een bepaalde tijdsduur zijn verstrekt, en dezerzijds daaraan goedkeuring is verleend.

De Minister voor Algemene Oorlogvoering
van het Koninkrijk,
Voorzitter van de Raad van Ministers,
(w.g.) P. S. GERBRANDY.”

De machtiging is gebracht door een agent, die deze aan wijlen de heer *van den Bosch* ter hand heeft gesteld.

Zij beschouwden deze brief zoals De Nederlandsche Bank zijn goud beschouwt. Zij hebben van de brief een afschrift gezonden aan de heer *Trip*, zodat hij wist, dat de toezeggingen, die hij had gedaan, nu door de Regering te Londen waren bevestigd en dat hij eventueel kon verklaren, dat hij de brief had gezien. De brief is bij de heer *van den Bosch* opgeborgen; de originele microphoto is verdwenen. Later hebben zij er van Londen uit een ander exemplaar voor gekregen.

Toen de 10 miljoen op was, hebben zij zich weer met de Regering te Londen in verbinding gesteld om machtiging te vragen voor het uitgeven van verdere gelden. Dat is via een zender gegaan; er is niemand voor gestuurd. Er is toen een tweede agent gekomen, die in contact kwam met de heer *Le Poole* en deze heeft hierover met de broer van de heer *van Hall* gesproken en hem de brief ter hand gesteld.

77130—77132 (*van Hall*)

¹⁾ Vgl. Verslag Nationaal Steunfonds, blz. 24 e.v.

Hij luidde als volgt: ¹⁾

„Ministerie
voor Algemene Oorlogvoering
van het Koninkrijk
(Netherlands Ministry for the
Coordination of Warfare)
Regent 2141

Arlington House
Arlington Street
Londen S.W. 1.

2 Augustus 1944.

ZEER GEHEIM

Betreft steunverlening ingevolge Regeringsgarantie dd. 1944, 10 Januari 1944, waarvan onderstaande copie.

De Regering beschikt nog niet over voldoende gegevens inzake de ontwikkeling der steunactie waarvoor bovengenoemde machtiging werd verleend. Zij wenst echter de steunverlening zo enigszins mogelijk te doen slagen. Zij machtigt U diensgevolge, buiten het genoemde bedrag der eerste tien miljoen gulden, over te gaan tot opname en distributie van het resterende bedrag van twintig miljoen gulden.

Zij stelt zich ten doel, deze gelden te doen gebruiken voor steunverlening aan alle personen, die op enigerlei wijze financiële nadelen ondervinden van hun vaderlandse verzetsactiviteit, zowel voor hen persoonlijk als voor hun eventuele achtergebleven gezinnen en familierelaties.

Zij wenst zich niet te houden aan een strenge formulering, doch meent de beslissing inzake de in aanmerking komende gevallen aan U over te moeten laten.

Zij gaat er verder mee accoord, dat deze gelden ook worden besteed voor steunverlening aan ondergrondse groepen en organisaties in hun strijd tegen de vijand.

Het komt de Regering raadzaam voor, dat met de verdeling der gelden een centraal lichaam wordt belast. Zij denkt daarbij bijvoorbeeld aan de te vormen coördinatiecommissie voor de ondergrondse organisaties.

Voor de verdere distributie aan betrokkenen ware Haars inziens gebruik te maken van de bestaande steun- en onderduikersorganisaties (Steun-Fonds, Landelijke Organisatie e.a.). Ook ware te overwegen in hoeverre het Medisch Contact en het distributieapparaat der illegale pers hierbij kunnen worden ingeschakeld.

De Regering is er zich van bewust, dat om redenen van veiligheid het niet doenlijk is, zelfs maar een enigszins nauwkeurige administratie bij te houden der aan individuele personen en gezinnen verstrekte gelden en zal zich tevreden moeten stellen met een min of meer globale verantwoording, zulks te Uwer beoordeling.

Brenger dezes is tevens belast met het doen instellen van een onderzoek aangaande hetgeen reeds is ondernomen naar aanleiding van bovenvermelde beschikbaarstelling van de eerste tien miljoen gulden. Hij zal tevens de Regering met de verdere ontwikkeling der steunactie in kennis stellen.

De Minister voor Algemene Oorlogvoering
van het Koninkrijk,

Voorzitter van de Raad van Ministers,

(w.g.) P. S. GERBRANDY."

77134 (van Hall)

Door de organisatie van het Nationaal Steunfonds en het gevoel, dat de gelden, die hier werden uitgegeven, moesten worden verantwoord, werden zekere eisen gesteld aan de organisaties, welke gelden ter beschikking kregen. Het N.S.F. gaf niet zo maar geld. Het verlangde altijd, dat men ten eerste zou zeggen waarvoor het geld werd gebruikt en ten tweede een begroting gaf van de uitgaven, die men nodig achtte. Hierover zijn wel eens moeilijkheden geweest met organisaties, die zich daar niet aan wensten te storen, hetgeen van haar kant begrijpelijk was. Het werd niet altijd geapprecieerd, dat er, als men allerlei gevaarlijke dingen uitvoerde, iemand kwam, die wilde, dat men eerst een soort van verantwoording aflegde voor het geld, dat men nodig had. Van haar kant voelde het N.S.F. zich verplicht dit te doen. Het had van Londen uit wel machtiging gekregen, dat het zoveel geld mocht uitgeven als het wenste, en als na de oorlog de gebroeders *van Hall* bij de Regering zouden aankloppen en zouden zeggen, dat zij 10 miljoen hadden uitgegeven en het graag terug wilden hebben, dan zou de Regering dit moeten doen, want dit had zij toegezegd. Zij vonden het echter een onaangenaam gevoel, want er zou eens iemand kunnen vragen, of die hele 10 miljoen gulden wel naar de illegaliteit was gegaan. Bovendien moest het voor de Regering toch ook waarde hebben enigszins te weten waar het geld was gebleven. Om deze reden en ook omdat zij door de ervaring geleerd

hadden, dat het wel eens goed was een financiële rem aan te leggen, stelden zij altijd deze eisen, hetgeen bij sommigen wel eens tegenstand veroorzaakte. Toen de heer *Le Poole* tenslotte met de machtiging kwam, werd van zekere zijde gesteld, dat er nu toch ook van buiten af een contrôle moest worden ingesteld over de manier, waarop dit geld moest worden besteed. Het werd zo gesteld, dat men bereid was hun de machtiging te overhandigen, of er althans gebruik van te laten maken, indien men zekere contrôle en medezeggenschap had. De mensen in de illegaliteit leefden op hun zenuwen; de leiding van het N.S.F. evenzeer; men nam dit eigenlijk niet. Zij zei, dat men dit tot dusverre had gedaan, en vond het niet nodig, dat mensen, die de problemen in het geheel niet kenden, er zich mee zouden gaan bemoeien. Dit was de kwestie waarom het ging. Er is toen een bijeenkomst geweest van een soort van toporganisatie van de illegaliteit, waar besproken is, of het N.S.F. deze machtiging zonder meer moest ontvangen om verder te werken op de manier, waarop zij gewerkt had, of dat er een contrôle van buiten moest worden ingesteld. Van andere zijde is toen gesteld, dat, aangezien deze machtiging uit Londen aan hen ter hand was gesteld, zij het geld dus hadden en zij ook over de besteding van het geld moesten kunnen beslissen. De machtiging op zich zelf bezorgde nog geen geld, maar als zij de verantwoording op zich wilden nemen, dan zou het het N.S.F. na deze jaren hoogst aangenaam zijn, als zij de verantwoordelijkheid aan anderen kon overdragen.

1) Vgl. blz. 269.

77173 (*van Hall*)

Toen is voorgesteld de zaak in de Kern te brengen. 1) Als de Kern, die op dat ogenblik de top van de illegaliteit was, zei, dat het zo moest gebeuren, dan gebeurde het ook.

77134—77135 (*van Hall*)

Het resultaat is geweest, dat men heeft besloten, dat het op de manier moest doorgaan, zoals het tot dusverre was gebeurd, zodat zij gewoon verder hebben gewerkt.

Toen de 30 miljoen op was, was de toestand in Holland nog onregelmatiger geworden dan tevoren. Zij moesten van de Regering machtiging hebben om verdere uitgaven te doen, maar zij konden er niet op wachten. De spoorwegstaking was toen helemaal door hen gefinancierd, hetgeen op zich zelf een uitgave van 7 à 8 miljoen in de maand was. Het bedrag steeg snel en de verbindingen met Londen waren niet altijd even zeker; men moest dikwijls weken op antwoord wachten. Het Nationaal Steun-Fonds heeft, in overleg met de Vertrouwensmannen, het besluit genomen, gewoon door te gaan; de machtiging zou dan wel komen. De machtigingen zijn inderdaad gekomen, eerst tot een bedrag van 55 miljoen, maar toen was het N.S.F. allang over de 55 miljoen heen. Toen is het 80 miljoen geworden. Ook daar was het N.S.F. allang overheen, zodat de machtigingen toen eigenlijk altijd enigszins achter de feiten zijn aangekomen.

77140—77143 (*van Hall*)

Tot Mei 1945 is een kleine 100 miljoen uitgegeven. Naar schatting heeft het N.S.F. ongeveer tussen de 10 en 15 miljoen aan giften gekregen. Het is echter niet meer dan een ruwe schatting en de heer *van Hall* gelooft niet, dat er iemand is, die daar een beter idee van kan geven.

De centrale administratie werd op het kantoor van de heer *van Hall* te Amsterdam gevoerd.

Na September 1944 is men opgehouden met het voeren van een administratie in de eigenlijke zin van het woord. Vóór September werden alle kwitanties, die zij van de verschillende gesteunden kregen, centraal op een kaartregister gebracht. Dit geschiedde niet ter wille van een boekhoudkundig perfectionisme, maar omdat het N.S.F. wilde controleren of de mensen, die werden gesteund, hun steun ook regelmatig kregen. Bij de zeemansvrouwen, waarmede men reeds veel vroeger was begonnen, had men dit ook gedaan; omdat het geld maar zo te hooi en te gras werd gegeven, kwam het natuurlijk wel eens voor, dat kwitanties zoekraakten, omdat iemand b.v. niet thuis was en het later werd vergeten. Wanneer men bij de centrale boekhouding bemerkte, dat van een bepaald steungeval geen kwitantie over de maand Mei aanwezig was en wel over Juni, dan ging er een briefje uit, waarin werd gezegd, dat van geval no. zoveel geen Meikwitantie was. Men vroeg dan, of de kwitantie nog moest worden gestuurd of dat het bedrag misschien nog moest worden uitbetaald. Op deze manier hield men enigszins orde en regelmaat in de uitkeringen. Na September 1944 was dat absoluut onmogelijk; de gevallen, die moesten worden gesteund, liepen opeens in de tienduizenden; van de spoorwegen waren er al vijftig à zestig duizend mensen. Dit kon dus niet meer centraal worden verwerkt en bovendien konden de kwitanties niet meer worden vervoerd. Het N.S.F. heeft zijn plaatselijke instanties toen instructies gegeven, dat de kwitanties wel moesten worden verzameld, en dat men moest nagaan, dat de kwitanties binnenkwamen. Dit werd gedaan aan de hand van een lijst van steungevallen, die iedere maand werd opgemaakt. De

lijsten met huurkwitanties moesten worden opgeborgen bij een of andere vertrouwde instelling.

Naast het N.S.F. zijn er aanvankelijk zeer vele steunorganisaties geweest. Het punt, dat het N.S.F. altijd werd tegengeworpen, was, dat zij niet met zoveel papier mochten werken. Van Londen uit hielp men hen wat dat betrof ook niet, want er werd steeds gezegd, dat men moest oppassen en dat het levensgevaarlijk was iets op papier te zetten. Het N.S.F. meende dit toch te moeten doen. Naar de mening van het N.S.F. was het gevaar niet zo erg groot. De kwitanties werden uitgeschreven en op zich zelf waren dat inderdaad papieren, die de Duitsers in handen konden krijgen. Er zijn ook wel eens kwitanties in handen van de Duitsers gekomen, maar zij hebben nooit goed begrepen, wat ze betekenden; het konden evengoed huurkwitanties zijn. Aanvankelijk hadden zij het zo opgesteld, alsof de kwitanties uitgingen van een verzekeringsmaatschappij, die schadebedragen uitbetaalde; op de lijsten, die zij hadden opgesteld, stond ook: „Formulier van schade-aangifte ongevallenverzekering”; dat was de camouflage, die er bij kwam.

77152 (*van Hall*)

Met betrekking tot de administratie van de ontvangen gelden verklaarde de heer *van Hall*, dat bij vele mensen een grote angst bestond iets voor de illegaliteit te doen. Aan de andere kant waren de bedragen, die zij nodig hadden, dusdanig hoog, dat zij niet konden verwachten, dat zij alles cadeau kregen. Een perfecte oplossing was, dat men van iemand geld leende, wiens naam niet werd opgeschreven, maar die de omschrijving van een waardeloos effect opgaf; later gebeurde het heel veel met zilverbonnen. Er werd dan bij het N.S.F. genoteerd, dat op zilverbon no. zoveel na de oorlog een bepaald bedrag moest worden terugbetaald. Wanneer het boekje, waarin de heer *van Hall* alles bijhield, door de Duitsers zou worden ontdekt — hij hield het aanvankelijk bij en in theorie was het mogelijk, dat hij zou worden gearresteerd en dat het boekje zou worden gevonden — en zij zouden er achter komen, wat voor betekenis er aan moest worden gehecht — hetgeen ook niet direct voor de hand lag —, dan zouden zij hem kunnen vragen, wie het waren geweest, maar hij kon hun niet vertellen, wie de houder was van zilverbon no. zoveel.

77157—77160 (*van Hall*)

Het N.S.F. had richtlijnen uitgegeven over de vraag, welke categorieën konden worden gesteund; in de loop van de tijden is hierin wel verandering gekomen. Gevallen, die het N.S.F. in het begin niet wenste te steunen, heeft het later wel gesteund. Of een geval in aanmerking kwam om te worden gesteund, werd plaatselijk beoordeeld, maar het lag er dikwijls zo dik op, dat het geen moeilijkheden gaf. Het N.S.F. heeft ook richtlijnen uitgegeven hoe een plaatselijke organisatie moest worden opgesteld. Het was de wens, dat men moest trachten iemand van Sociale Zaken van de betrokken gemeente voor de onderzoekingsafdeling te krijgen. In kleine gemeenten was het ongelooftlijk veel gemakkelijker dan in grote. De heer *van Hall* gelooft niet, achteraf beschouwd, dat er misbruik is gemaakt van enige betekenis.

Het N.S.F. had in de een of andere vorm praktisch zonder uitzondering contact met de meeste grote illegale organisaties. Het liep zeer uiteen. De L.O. b.v. financierde zich voor een groot gedeelte zelf en bij verschillende bladen lag het ook anders. Een aantal bladen heeft financiële steun van het N.S.F. gekregen. Het N.S.F. behandelde steungevallen zelf en financierde tevens de illegale groeperingen voor het geld, dat zij nodig hadden.

Van de spionnegroepen hebben zij gesteund de C.I.D., G.D.N., de groepen *Harry*, *Kees*, *van Laar*, *Packard*, *Le Poole*, die belangrijke bedragen hebben ontvangen. Ook het Medisch Verzet, de Contactcommissie, Kunstenaarssteun, het Nationaal Comité, Professorenverzet, Studentenverzet, enz.

77164 (*van Hall*)

De falsificatiecentrale werd helemaal door het N.S.F. gefinancierd, nadat *Gerrit van der Veen* dood was. Daarvan hield het N.S.F. ook de gehele boekhouding bij. Men vertelde het N.S.F. precies, hoeveel de mensen werd betaald en wat men moest uitgeven. Dit was echter een uitzondering; de meeste organisaties gaven een globale berekening.

77180—77183 (*van Hall*)

Sommige belangrijke organisaties hebben maar heel weinig van het N.S.F. gekregen, andere daarentegen zeer belangrijke bedragen. Naast het N.S.F. waren er aan het eind van de oorlog enkele kleine steungroepen, die hetzelfde werk deden. Deze hebben echter tot het eind toe gezegd, dat zij niet wilden meedoen met het N.S.F., voornamelijk omdat deze een boekhouding eiste. Het N.S.F. is uiteindelijk zo groot geworden, dat de organisaties daarnaast klein schenen, maar deze hebben ook zeer verdienstelijk werk gedaan.

In Meppel is nooit een N.S.F. geweest, omdat de Meppelaren vonden, dat zij het zelf wel konden en dat het N.S.F. heel gevaarlijk deed. Na de oorlog zijn zij op heel vriendelijke voet gekomen en heeft men hun gezegd, dat men het eigenlijk jammer vond, dat men niet met hen had meegedaan, want dat zou het zoveel gemakkelijker

hebben gemaakt. In het Zuiden zijn ook verschillende groepen geweest, die op zich zelf hebben gewerkt.

Wanneer men echter over bedragen spreekt, vallen de bedragen van die organisaties volkomen in het niet bij die van het N.S.F., hetgeen natuurlijk niet wil zeggen, dat het N.S.F. ook beter werk gedaan heeft dan zij.

De eigenlijke steun van het N.S.F. heeft 39 miljoen bedragen. De vakgroep J, de Joodse onderduikers, heeft ruim 4½ miljoen, de Landelijke Organisatie f 676 000 van het N.S.F. gekregen. Verschillende steungroepen van uiteenlopende aard hebben f 2 100 000 ontvangen. De steunorganisaties, die nu eenmaal de set-up hadden, werkten in verband van het N.S.F. en deze voorzagen hen van geld. Het totaal van de vakgroep J en de verschillende steungroepen, waaronder de L.O., is 7½ miljoen. De spoorwegstaking heeft bijna 36 miljoen gekost, waarbij nog 12 miljoen is gekomen voor Beijnes, de spoorwegfabriek in Haarlem, en Naco Cebuto, een autobusonderneming, de Nederlandse Tramweg Mij in Friesland en de Noord-Zuid-Hollandsche Tramweg Mij en wat stationsrestaurants. Het bedrag van de Zeemanspot — de zeemansvrouwen hadden ook eigen inzamelingen, maar zij werden ook door het N.S.F. gefinancierd — is 5,2 miljoen geweest. De falsificatiecentrale heeft een kleine 2½ miljoen gekost.

Het geestelijk verzet, waaronder waren begrepen Studentenverzet, Nationaal Comité, Medisch Contact, kunstenaars, die niet in de Cultuurkamer waren gegaan, werd door het N.S.F. gesteund, evenals het Hooglerarenverzet en de Vertrouwensmannen. Dit heeft f 837 000 bedragen. Voor de N.B.S. is het 5,2 miljoen geweest. Daarvoor hebben de K.P., O.D. en R.V.V. iets meer dan 2 miljoen van het N.S.F. gekregen; de illegale pers f 531 000. De Naturagroep, die voedsel en kleding uitreikte — het is begonnen met de zeelieden-vrouwen en het is later tot andere organisaties uitgebreid —, heeft f 825 000 gekregen. Aan spionage is f 973 000 uitgegeven. Het totaal van de bedragen, uitgegeven voor de verzetsorganisaties, is f 10 850 000, wat staat tegenover de spoorwegstaking voor 37 miljoen en het eigenlijk N.S.F. werk voor 39 miljoen.

Nooit heeft een arrestatie van een medewerker van het N.S.F. invloed gehad op het werk. In Hilversum zijn b.v. enige goede medewerkers opgepakt en gefusilleerd, maar het heeft geen verdere gevolgen gehad; bij andere organisaties kon het gebeuren, dat één man werd gearresteerd, ten gevolge waarvan velen daarna werden gepakt.

De heer *van Riessen* heeft omtrent de verhouding van de Landelijke Organisatie tot Hulp aan Onderduikers (L.O.) en het N.S.F. verklaard, dat er in de zomer van 1943 te Amsterdam een bespreking gehouden is tussen het N.S.F. en de L.O., waarbij aanwezig geweest zijn de heren *Slomp*, *Dienske* en *Coops* en van andere zijde de heren *van Hall* en *Buys*. Deze bespreking, of misschien een volgende, heeft tot effect gehad, dat men het werk wilde rationaliseren in deze zin, dat het N.S.F. voortaan zou zorgen voor de achtergebleven gezinnen en de L.O. voor de onderduikers. Het achtergebleven gezin had natuurlijk de grootste financiële behoeften. Het kwam echter ook herhaaldelijk voor, dat de onderduiker zijn brood niet kon verdienen en dat er moest worden bijgepast. In grote lijnen was het zo, dat de L.O. haar geld kreeg van de maandelijkse particuliere inzamelingen en hier en daar uit kerkcollectes en het N.S.F. het geld kreeg door leningen, gedekt door de Regering. In de meeste streken waren de particuliere inzamelingen echter overwegend. In het algemeen ontving de L.O. geen geld van het N.S.F. Tot September 1944 heeft de L.O. ook de L.K.P. betaald.

De top van de L.O. kreeg in de zomer van 1944, toen alles zo goed mogelijk was georganiseerd, een ton per maand, waarvan f 60 000 à 70 000 naar de K.P. ging en de rest besteed was voor de nevenorganisaties en andere doeleinden.

Mevrouw *E. A. C. Meylink* heeft over de financiële steun van Londen uit verklaard, dat een gedeelte van de voor het zeelieden-fonds bestemde, uit Londen gezonden gelden na de arrestatie van de heer *Oosterhuis*¹⁾ via diens organisatie is binnengekomen. Er was een bedrag van ± f 100 000 binnengekomen vlak vóór de arrestatie van dr. *Oosterhuis*. Dat was op de dag van zijn arrestatie nog niet geheel overgedragen. Het bedrag is gedeeltelijk overgebracht naar Hilversum en aldaar in beslag genomen door de S.D. Een ander gedeelte is door een kapitein, die geen contact meer kon opnemen, teruggebracht naar Zweden. Eind November of begin December 1943 is een nieuw bedrag ter grootte van ongeveer f 100 000 naar Nederland gekomen. Evenals de vorige bedragen is dit nieuwe bedrag per schip uit Zweden gekomen. Dat is een van de laatste keren geweest. Die gehele verbinding met de schepen is verlopen.

Die f 100 000 zijn hier dus nog aangekomen, gedeeltelijk in Nederlands en gedeeltelijk in Duits geld. Er was hier geen persoon of

77166 (*van Hall*)

81661—81663 (*van Riessen*)

56529—56530 (*Meylink*)

¹⁾ Vgl. het Verslag der commissie, deel 4A en B, blz. 174 e.v.

56532—56533 (*Meylink*)

organisatie, die deze zaak direct opving. De organisatie, die op grote schaal de financiële verzorging van de verzetslieden en hun familieleden verzorgde, kwam eerst later tot stand. Er is wel in het najaar van 1943 iemand naar Nederland gekomen van Zweden uit om een regeling te treffen met de Nederlandse bedrijven of particulieren omtrent het voorschieten van die gelden. Die regeling is toen, door bijkomende omstandigheden, niet tot stand gekomen.

De door hen ontvangen f 100 000 waren voor het zeeliedenfonds bestemd, niet voor de illegaliteit. Mevrouw *Meylink* had uit Zweden opdracht gekregen het niet ineens over te dragen, maar aangezien zij er bezwaar tegen had een dergelijk bedrag in huis te hebben, heeft zij het direct overgedragen aan het zeeliedenfonds door tussenkomst van mevrouw *Lindenburg*.

56875 (*Le Poole*)

Mr. *J. Le Poole* heeft over de machtiging van de Regering voor de financiering van het verzet verklaard, dat steeds sterker het probleem speelde, dat er zo uitermate weinig geld beschikbaar was, hetgeen men een enorme tekortkoming vond. Aan de financiering van de intelligence is nooit behoorlijk gedacht. Dat zelfde speelde met betrekking tot de hulpverlening aan piloten. Bovendien ging toen het onderduiken langzamerhand veel grotere vormen aannemen en het was niet meer mogelijk om, zonder dat men over garanties beschikte, geld te krijgen. Toen is, onafhankelijk van de heer *Linthorst Homan*, die namens het N.S.F. in wording ging, ongeveer tegelijkertijd de heer *Koch* ook voor dit punt naar Londen vertrokken. Toen deze daar kwam, bleek hem, dat op het stuk van de financiële steunverlening door de heer *Linthorst Homan* zo juist een regeling met de Regering getroffen was. Toen in 1944 nl. het benoemingsbesluit van de Vertrouwensmannen naar hier werd gebracht, was daarbij tevens de tweede machtiging voor het N.S.F. om de tweede tranche — 20 miljoen — op te nemen. In Januari 1944 had de Regering toch een garantie gegeven voor 30 miljoen, met de bepaling, dat aanvankelijk maar tien miljoen mocht worden opgenomen. Dat had de Regering gedaan via het kanaal van de heer *Linthorst Homan*. Toen kwam die tweede machtiging bij de heer *Le Poole* terecht. Dat bewees, dat men te Londen geen idee had van de organisatie van het N.S.F. Bepaald was, dat de verantwoording van de eerste 10 miljoen moest geschieden via de heer *de Brauw* (agent B.I.) en de heer *Le Poole*. Hij begreep heel goed, dat toen hij met deze boodschap bij de heer *van Hall* kwam, deze zeide: daar komt niets van in. De heer *Drees* heeft toen beslist, dat hij de machtiging zonder meer aan de heer *van Hall* kon afgeven.

67689—67692 (*Koch*)

Mr. *A. B. J. Koch* heeft verklaard, dat de financiering van het verzet begon bij de „eigen beurs”. Zijn groep had een inlichtingendienst, die zij zelf financierden; dat werd wat kostbaar. Zij wisten, dat om hen heen de financiering overal moeilijkheden opleverde. De (toentertijd ongeveer 25) illegale bladen konden er ook moeilijk komen. Er moest iets gebeuren; het verwonderde hen, dat het niet reeds lang was gebeurd. Men moet het ook in een bepaalde tijdssfeer zien. Na de staking van Mei 1943 wordt de kring van het verzet steeds wijder. Er komt veel meer behoefte aan ondersteuning van gezinnen, waarvan de man is ondergedoken. Dit wordt een sociaal probleem. Dus naast de financiering van het verzet als zodanig (illegale bladen, inlichtingengroepen, sabotagegroepen) kwam het sociale probleem van de ondersteuning van gezinnen, het voorzien van bonkaarten en al dergelijke dingen meer. Dat heeft velen in de zomer van 1943 beziggehouden. De vraag was: wat moeten wij er aan doen? Men vond, dat de Regering er iets aan moest doen. Toen is ook de gedachte opgekomen: dit kan misschien beter mondeling worden besproken dan dat wij het schriftelijk aan de Regering doorgeven; dan kan het met meer klem worden bevestigd en kan de zaak van verschillende kanten worden bekeken en kunnen er discussies worden gevoerd.

Dit is in zeer beperkte kring besproken. Er was geen contact met de heer *Linthorst Homan*. De invasie zou plaats vinden „before the leaves in autumn fall”. Zij hebben gewacht op de herfstbladeren. Zij hebben gezien, dat de aanval in het Zuiden van Europa kwam. Zij hoorden van de capitulatie van Italië. Op die dag hebben zij gedacht: het is niet meer nodig; het loopt reusachtig; het is in een paar maanden bekeken. Een maand later wist men, dat het helemaal niet zo was en dat men een nieuwe oorlogswinter inging.

Toen zijn onafhankelijk van elkaar de heer *Linthorst Homan* en de heer *Koch* naar Londen gegaan. Voor zover de heer *Koch* zich kan herinneren, zijn er later meer mensen geweest, die geld kwamen vragen. Achteraf kunnen de heren *Homan* en *Koch* zeggen, dat zij een gemeenschappelijk contactpunt hadden: door het Fonds voor Noodlijdende Hoogleraarsgezinnen was er contact geweest met mr. *Plantinga*. Hij blijkt later de rechterhand van *van Hall* geweest te zijn en heeft met *van Hall* een grote rol gespeeld, maar dat wisten zij niet.

67698—67702 (*Koch*)

De heer *Homan* zat in Madrid en was het eerst in Engeland. De

zaak werd met hem besproken, zijn contactpunten werden opgenomen en de eerste tranche van 10 miljoen werd direct met een agent half Januari naar Nederland gestuurd. De heer *Koch* kwam pas eind Januari in Londen aan.

Het B.I. hoorde niets over hetgeen er met de 10 miljoen was gebeurd; het kreeg daarover geen enkel bericht. Dit heeft een zeker gevoel van onbehagen gewekt. Men wist, dat de agent *Steen* was gepakt; deze had echter zijn boodschap overgebracht. Toen werd besloten de tweede tranche van 20 miljoen te sturen naar *Le Poole*, omdat er met hem contact was. In die micro-zending zat van alles, ook de stukken betreffende Vertrouwensmannen. Er is daarop antwoord gekomen, dat alles goed ontvangen was. Omdat zij van die eerste 10 miljoen niets hoorden, heeft de heer *Koch* in die opdracht aan Nederland suggesties gedaan. Men kon hierover geen accountantsdienst opzetten, maar men kon toch wel enig idee hebben, hoe men het doen moest. Als verspreidingsapparaat kon misschien de illegale pers dienen. Minister *van Heuven Goedhart* was hier erg tegen en achteraf heeft hij waarschijnlijk gelijk gekregen. Hij was erg voor de suggestie van de heer *Koch* om het Medisch Contact in te schakelen bij de steunverlening, maar dat is niet gebeurd, omdat het N.S.F. al bestond; dit laatste wisten zij echter niet, omdat zij van die eerste zaak niets hoorden. Dit is waarschijnlijk te verklaren uit het feit, dat het N.S.F. geen contact met een zender had.

Het Nationaal Steunfonds, aldus de heer *Gerbrandy*, heeft onderwerp van bespreking uitgemaakt te Londen in zeer beperkte kring van ministers.

Men was er gauw toe bereid het verzet overal financieel te steunen. Op het laatst werden die bedragen alleen héél hoog. Telkens werd dit geremd en er werd gezegd: wees nu voorzichtig, dat dit geld niet voor niets wordt uitgegeven. Dat is ook in de Ministerraad naar voren gekomen.

97672—97675 (*Gerbrandy*)

§ 4. Het „Nationaal Comité van Verzet”

Het z.g. Nationaal Comité van Verzet werd opgericht in Mei 1943, zo meent de heer *Neher*, met de bedoeling te trachten zoveel mogelijk de bestaande verzetslichamen te steunen en zoveel mogelijk te bevorderen, dat er meer eendracht zou zijn. Er was gebleken, dat er, in het bijzonder tijdens de April-roerigheden van dat jaar, arbeid werd verricht, die onsamenvattend was, al geschiedde het met een prachtige bedoeling.

De keuze van de naam „Nationaal Comité van Verzet” was heel toevallig en had geen bedoeling ten aanzien van een bepaalde richting en een bepaald plan. Naderhand bleek echter de gelijknamigheid met de groep *Vorrink*, hetgeen toen natuurlijk ook weer enige verwarring heeft gegeven, maar dat is allemaal later in orde gekomen. De arbeid van dat Nationaal Comité was het opnemen van contacten met alles, wat op illegaal gebied bestond, het vertrouwen daarvan winnen en de gegevens van de verschillende groepen, voor zover voor anderen te gebruiken, uitwisselen, opdat het effect van alles, wat er gedaan werd, gunstiger zou zijn. Dat is in het algemeen zeer goed geslaagd. Door verschillende relaties die dit comité in de provincies had, werden gegevens verzameld, zowel militaire als civiele, die dan ter beschikking werden gesteld van die groeperingen, die daarmee het beste resultaat voor eigen arbeid konden bereiken. Dat was natuurlijk door verschillende mensen, die in verschillende provincies werkzaam waren, een actieve, persoonlijke waarneming, die de lelijke naam „spionage” draagt en welke waarneming zoveel mogelijk te bevoegder plaatse werd gebracht. Voor een deel was daarbij nodig een aantal contactpunten, die elkaar op vrij veilige wijze konden bereiken. Dat geschiedde bij voorkeur door de openbare telefoon. Dat was veel veiliger dan geheime dingen, die men opzette.

Het Nationaal Comité is geleidelijk gegroeid uit studentenverzet, ambtenarenverzet, schoolverzet (een deel lag in de L.O.-richting), medisch contact en later het inter-universitair contact. Onder andere was een zeer belangrijke afdeling, die men altijd met grote lof mag noemen, de groep belastingen. De belastinginspecteurs en alles, wat daar weer achter zat, hebben kranig werk gedaan in de geldvoorziening, in de berichtvoorziening, in de kaartvoorziening, in het hanteren van schatkestpromessen, die nodig waren om het N.S.F. een stevige grondslag te geven. Het was derhalve een zeer goed contact, dat praktisch medewerkte met de arbeidersorganisaties. Persoonlijk had de heer *Neher* daarvoor contact met de heer *Kupers* in Amsterdam, waar hij wel eens kwam, en met de landarbeiders. Ook was er contact met fabrikanten in Twente en met een hele reeks van mensen, die allerlei plaatsen innamen, zonder dat zij zich vast hadden verbonden aan het Nationaal Comité. De leidende figuren waren de heren *van Velzen*, *Chaillet*, *Prakken*, hoofdinspecteur van de belastingen in Amsterdam, mejuffrouw *Tellegen*, Utrecht, de heren *Wellenstein*, een van de leidende studenten, *André Wiltens*, het hoofd van

53022—53023 (*Neher*)

53053—53057 (*Neher*)

de studentenorganisaties, en jhr. mr. *de Ranitz*, thans notaris te Winsum. Gedurende lange tijd was er ook de heer *Nieuwenhuysen* — in het laatste deel van de oorlog gearresteerd en met enige vrienden gefusilleerd —, die weer via prof. *Heringa* in Assen een ruim gebied van allerhande speciale contacten had. De heer *Neher* zelf behoorde ook tot deze groep, die daarbij de leiding had. Ook behoorde daartoe, tot zijn arrestatie, een jonge student *van Hövell tot Westerflier*.

Er was een sterk ideële grondslag in deze groep. Zij nam eigenlijk een stuwende plaats in. Dat in de groep veel intellectuelen werkten, mensen, die door hun toevallige plaats in de maatschappij vanzelf de vraagbaak zijn voor velen, is begrijpelijk. Ieder had dus op zijn plaats een uitgebreid contactencomplex, waardoor zij, het vertrouwen van vele mensen genietende, veel meer konden doen dan een reeks van andere mensen, die even dapper en beleidvol op eigen terrein werkten. De doelstelling van het Nationaal Comité was, diensten te bewijzen, opdat het rendement van allen zo groot mogelijk zou zijn. Dit leidde er toe, dat zij meewerkten aan het stichten van verschillende groeperingen, die de binding konden veroorzaken, waardoor twee doeleinden konden worden bereikt:

1. het rendement zo groot mogelijk te doen zijn, d.w.z. het aantal verliezen zo klein mogelijk te houden, en

2. de illegaliteit te behoeden voor hetgeen met de illegaliteit in feite niets te maken had.

De organisaties, waarmede het N.C. samenwerkte, bleven onder alle omstandigheden volkomen zelfstandig. Dat was de enige oplossing. Men moest voorkomen, dat men zou kunnen spreken van een streven naar een groepsdictatuur. Dat was de ontzaglijke vrees. Dan zou de boel kapot zijn gegaan. Vóór alles is dat vermeden. Zij zijn er bijzonder in geslaagd een goed en schoon geheel te bereiken.

Mejuffrouw mr. *M. A. Tellegen* heeft het eerste contact met het Nationaal Comité in 1943 gekregen. In de zomer of het najaar van 1943 heeft zij bezoek gekregen van een vriend, die contact wilde hebben met de vroegere burgemeester van Utrecht om daardoor in aanraking te komen met de top van de spoorwegen. Later zijn zij nog eens teruggekomen om andere contacten en zodoende is mejuffrouw *Tellegen* met hen in relatie getreden. Zij heeft hun de contacten bezorgd, die zij hebben wilden. Vóór haar toetreding tot het N.C. begin 1944 heeft mejuffrouw *Tellegen* vergaderingen meegemaakt over de zuivering van verschillende groepen, zoals artsen, kunstenaars, rechters en ambtenaren. Van het begin af hadden de seniores van het N.C., de heren *van Velzen*, *Neher*, *Chaillet*, en mejuffrouw *Tellegen* meent ook de heer *Prakken*, de leiding. De heren *Wellenstein* en *André Wiltens* waren de voornaamste junioren. Er was een ouderengroep, die Zaterdagmorgens bijeenkwam in tegenwoordigheid van de heer *Wellenstein*, die als secretaris fungeerde. Op Maandag kwamen dan de junioren bijeen onder leiding van een van de seniores om te bespreken, wat er die week moest gebeuren. Daarop gingen zij dan het land in met hun opdrachten.

Mejuffrouw *Tellegen* heeft de doelstelling zo begrepen, dat het comité zeer nauwe relaties onderhield met de illegaliteit en talrijke personen uit het burgerleven en daartussen de schakel vormde om de bedoelingen van het verzet over te brengen in de gewone maatschappij; bij voorbeeld, dat door de werkgevers de kwestie van de Arbeitseinsatz zo zou worden behandeld als de illegaliteit het wenste. De bedoeling was in de eerste plaats geestelijk verzet. Een coördinatie van het verzet lag ook in de bedoeling. Dat is echter niet verwezenlijkt; wel was het sterk een contactleggende en bemiddelende organisatie; middelpuntzoekend kan men zeggen. Steeds werd getracht samenwerking tussen de verschillende organen van het verzet te bevorderen.

De doelstelling van het Nationaal Comité: „dat het legale gedeelte der bevolking regelmatig en systematisch met de non-coöperatieve gedachte geïnjecteerd zou worden”, houdt in, het neen zeggen tegen de Duitsers, o.a. ten aanzien van Arbeitseinsatz. Het Comité had in alle provinciën vertegenwoordigers, die elke week samenkwamen. Daarnaast is mejuffrouw *Tellegen* in 1944 begonnen iets dergelijks voor de vrouwen tot stand te brengen en heeft zij een paar jonge vrouwen als medewerksters gekregen, die op dezelfde wijze het contact met de vrouwen trachtten te leggen door het gehele land om hetgeen speciaal voor haar van belang was, door te geven.

De heer *Drees* heeft, sprekende over het Nationaal Comité, gezegd, dat men zich in die kring op het standpunt gesteld heeft het verzet te bundelen, maar de andere verzetsorganisaties zagen het Nationaal Comité van Verzet niet anders dan als een van de belangrijke verzetsorganisaties. De Raad van Verzet b.v. was niet geneigd zich te schikken onder het Nationaal Comité van Verzet. Bovendien sprak het Nationaal Comité van Verzet zich uit tegen deelneming in het comité van politieke communisten.

Mejuffrouw *Tellegen* heeft hieromtrent verklaard, dat het Natio-

53059 (*Neher*)

96156—96159 (*Tellegen*)

96164—96165 (*Tellegen*)

96167—96168 (*Tellegen*)

65165 (*Drees*)

96174—96175 (*Tellegen*)

96171—96172 (*Tellegen*)

naal Comité nooit de top is geweest van het verzet, maar dat het wel een nauw contact heeft onderhouden. De idee van de bundeling stond niet voorop.

Mejuffrouw *Tellegen* weet niet meer wat haar argumenten waren, maar zij wilde de communisten er wel in hebben. Zij wilde niemand uitsluiten.

96176 (*Tellegen*)

Er is, zo zegt mejuffrouw *Tellegen*, het comité wel eens verweten, dat het een politiek fascisme nastreefde. Er werd echter zeer democratisch gewerkt. Mejuffrouw *Tellegen* heeft meer dan een jaar lang bij „Vrij Nederland” gewerkt, maar dit werkte uitermate dictatoriaal; men kreeg zijn orders en er werd verder niet over gesproken. In het Nationaal Comité werd niets vastgesteld, als het niet met de senioren en de junioren was besproken. Ieder kreeg gelegenheid zijn denkbeelden en bezwaren uiteen te zetten.

64381—64383 (*Bosch van Rosenthal*)

De heer *Bosch van Rosenthal* heeft medegedeeld, dat het Nationaal Comité van Verzet was opgericht voor de concentratie van het verzet. Hij maakte geen deel uit van het Nationaal Comité. Dat comité vond zelf, dat het het gehele verzet bij zich gebundeld had; ze hielden wel contact met de O.D., maar het was niet gemakkelijk hen er van te overtuigen, dat er ook nog andere organisaties en mensen waren, als bij voorbeeld de Raad van Verzet. Met het Nationaal Comité is de heer *Bosch van Rosenthal* met de grootste moeite, via zijn broer, in contact gekomen.

64386—64387 (*Bosch van Rosenthal*)

De heer *Bosch van Rosenthal* gelooft, dat het Nationaal Comité zich niet met de politiek bemoeide. Wat de politiek betreft, heeft de heer *Bosch van Rosenthal* nooit enige moeilijkheid met deze groep gehad.

85116—85117 (*Bruins Slot*)

De heer *Bruins Slot* heeft verklaard, dat er allerlei organisaties waren, die van het begin af hebben getracht een zekere coördinatie tot stand te brengen, b.v. de Raad van Verzet en het Nationaal Comité van Verzet, die het gehele verzet onder één noemer wilden brengen. De heer *Bruins Slot* is van een dergelijke coördinatie nooit voorstander geweest, allereerst uit veiligheidsoverwegingen. Het is veel beter een gedecentraliseerd verzet te hebben, waarbij vele groepen op zich zelf werken, want anders hangt alles aan elkaar en als de vijand er dan een te pakken heeft, kan hij steeds verder oprollen.

Uit dien hoofde was de heer *Bruins Slot* er dus niet zo erg voor en evenmin de groepen, waarmee hij contact had. In de tweede plaats is hij de mening toegedaan geweest, dat het verzet gebaseerd moest zijn op levensovertuiging. Dit had tot gevolg, dat men niet de gehele zaak in één zak kon gooien. Dit kon wel ten aanzien van wat zij het technisch verzet noemden, maar ten aanzien van de pers enz. ging dit niet. Zolang men niets meer zei, dan dat de Duitsers er uit moesten, kon dit wel, maar zodra het een beetje dieper ging, kon het niet meer. De heer *Bruins Slot* gelooft wel, dat er groepen zijn geweest, die dit niet altijd zo helder voor ogen heeft gestaan, met name niet in de kringen van het Nationaal Comité van Verzet. Daar had men een voorstelling van het verzet, die niet met de werkelijkheid rekening hield. Het is altijd de indruk van de heer *Bruins Slot* geweest, dat het Nationaal Comité van Verzet zich als coördinerende instantie heeft opgeworpen. Dit mislukte natuurlijk, zodat het Nationaal Comité al heel gauw een verzetsorganisatie naast andere verzetsorganisaties werd. Dit neemt echter niet weg, dat de zucht tot coördinatie altijd bij de leidende heren van het Nationaal Comité aanwezig bleef, en zo heeft men zich er weleens enigszins tegen te weer moeten stellen.

In een oproep van het Nationaal Comité aan het Nederlandse volk, o.m. gepubliceerd in „De Geus” van Juli 1943, die ook naar Londen werd gezonden, geeft het Nationaal Comité zijn doel weer en wekt de Nederlanders op tot georganiseerd verzet. De commissie heeft de beschikking over dit document gekregen via het archief van Bureau Inlichtingen. Het luidt als volgt:

„De Geus” Juli 1943, No. 20

„So, laat ons dan tesamen met eendrachtigen herte ende wille de bescherminghe van dit goede volk aangrijpen.”

Willem de Zwijger.

Aan het Nederlandse volk.

Drie jaar zijn volbracht en de maat is overvol. Drie jaar van willekeur en machtsmisbruik, drie jaar van holle beloften en woordbreuk, drie jaar van afbraak op elk gebied. Hoe was onze houding gedurende die jaren? Was na de Meidagen elk verzet gebroken en gaven wij de strijd op? Neen. Verzet is er gedurende deze jaren zeker geweest. Telkens hebben enkelingen moed en opofferingsgezindheid getoond. Hun verzet was niet vruchteloos: het heeft er belangrijk toe bijgedragen de strijdgeest in ons volk wakker te houden. Doch het bleef te beperkt, tot een algemeen verzet kwam het niet. Onder de

steeds zwaardere druk van de bezetter is echter in verschillende groepen van de bevolking het besef gegroeid, dat wij wel degelijk iets tegen de vijand vermogen, *indien wij ons maar organiseren*.

De staking van eind April: op 29 April kwam *Christiansens* bevel aan het Nederlandse leger, zich in krijgsgevangenschap te begeven. Als antwoord braken er stakingen uit in alle delen van ons land; spontaan, ongeorganiseerd doch op vele plaatsen eendrachtig en resoluut. Enige dagen bleven tienduizenden van hun arbeid weg. Zij toonden, dat men zelfs niet voor de uiterste gevolgen terugschrok. Wij gedenken hen, die in die dagen vielen; hun offer was niet tevergeefs, want *weest ervan overtuigd, dat wij door die dagen van verzet meer hebben bereikt dan in jaren van toegeven. De vijand weet nu dat er een grens is, dat hij ons niet alles kan laten slikken*. Doch meer dan dat hebben wij geleerd in die dagen: het voorbeeld der stakers werd helaas niet *overal* gevolgd, al waren de stakingen uitgebreider en belangrijker dan elke vorige verzetspoging. De oorzaak was: *gebrek aan organisatie en gemis aan onderling contact*. Men voelde zich op vele plaatsen onzeker, omdat men uitsluitend op eigen kracht was aangewezen. Om sterk te staan moeten wij weten, dat wij op elkaar kunnen rekenen. Daartoe is nodig: *Organisatie!* In bepaalde groepen was deze al tot stand gekomen, hetzij plaatselijk, hetzij over het gehele land, zoals bij de artsen en studenten. Maar niet altijd zijn de omstandigheden zo gunstig als bij deze groepen. Soms moet alles van begin af aan worden opgebouwd. Gebruik makende van de ervaring en de harde lessen, is in de laatste maanden belangrijk werk verricht, in tal van bedrijven en diensten is een organisatie gegroeid of groeiende. Hard en zorgvuldig is gewerkt en uit verschillende verzets-acties is ontstaan het Nationaal Comité van Verzet. Dat velen Uwer van dit alles nog weinig of niets gemerkt hebben ligt in de aard van ons werk. Met de grootste omzichtigheid moeten onze contactmannen te werk gaan. Tracht niet te weten te komen wie in Uw kring onze contactman is; als gij vermoedens hebt, spreek die dan niet uit. Te zijner tijd zult ge het wel vernemen. Doe goed werk en zwijg — *Zwijg!* Toen *Christiansens* bevel heel Nederland in opschudding bracht, achtten wij onze organisatie nog niet sterk en uitgebreid genoeg om haar in dienst te stellen van de spontane stakingsstemming. Als het Nationaal Comité een beroep op U doet, wil het *zeker* zijn van onze en Uwe zaak; dan wil het, dat iedere Nederlander die het N.C. volgt, overtuigd kan zijn dat de andere Nederlanders zullen meegaan. Het *Nationaal Comité* rekt daarvoor op Uw persoonlijke medewerking. Vormt thans zelf onder vrienden en collega's kleine kernen van vertrouwde personen, op wie gij kunt rekenen. Onze taak is het, die krachten samen te bundelen en tot eenheid te brengen.

Het *Nationaal Comité* stelt zich tot taak: mobiliseren van bestaande krachten, opwekken en steunen van nieuwe krachten; samenbrengen, bundelen tot *één nationale kracht*.

Nederlanders! Wij zijn thans in het laatste stadium van de strijd. Reeds tracht de vijand onze mannen van 18 tot 35, studenten en anderen weg te voeren. (Een zeer gering deel meldde zich tot nu toe). De eisen, die de vijand ons zal stellen, zullen steeds driester worden. Doch er is één wapen waarmee wij hem kunnen weerstaan: *Georganiseerd verzet!* Laat ons dat wapen stevig omvatten, in het besef, eendracht is *onze macht*.

Het Nationaal Comité.

De commissie heeft de beschikking over onderstaand rapport, dat in October 1943 over de Zwitserse weg naar Londen is gegaan:

NG 116.

Rapport inzake het Nationaal Comité van Verzet

De laatste maanden hebben zich in de illegale wereld in Nederland enkele comité's geformeerd, die in hun naam de pretentie voeren nationaal te zijn en met autoriteit te handelen. Dit kan zowel aan de overzijde als bij de bevolking hier te lande de mening doen post vatten, dat men hier te maken heeft met organisaties, die, hoe dan ook, representatief zijn te achten en tot op zekere hoogte met gezag bekleed.

Daarom lijkt het ons nuttig, zowel regering als volk omtrent een en ander voor te lichten. Hiertoe dient het navolgende, hetwelk na uitvoerige besprekingen met illegaal werkende personen en na genomen informaties door R.E.D. ¹⁾ werd opgesteld.

A. *Het Nationaal Comité van Verzet.*

Hierbij zenden wij U een beginselverklaring en doelstelling van dit Comité, dat één van de hoofdpersonen ons ter hand stelde. Over dit stuk spreken we nader; naar onze zegsman mededeelde dient het voor intern gebruik.

a. *Het nationale karakter*, in de zin, waarin het door deze organisatie bedoeld wordt, kan op drieërlei wijze bepaald worden:

1. door autorisatie van onze wettige regering.

¹⁾ De commissie tekent hierbij aan: de redactie van „Vrij Nederland”.

2. door het samengaan van vertegenwoordigers van de verschillende landelijke illegale organisaties.

3. door het bijeenbrengen van nationale figuren in dit Comité.

Onder 1. is voor zover wij weten niet het geval.

Ad 2. Vertegenwoordigers van de voornaamste illegale groepen zijn niet in het Comité opgenomen.

Ad 3. Zeer vooraanstaande personen (die vanwege hun functie, ambt, kwaliteit of anderszins op de hoogte moeten zijn van het N.C.) informeerden bij ons naar de bedoeling, samenstelling enz. van dit Comité.

Op grond van deze drie feiten menen wij het nationaal karakter van dit comité te moeten betwijfelen.

b. De doelstelling.

Uit de door ons ontvangen doelstelling blijkt, dat *politieke* doeleinden praevaleren boven de onmiddellijke verzetsactie. Zie punt 1, A en B; 3, 5f, h en i.¹⁾

Gelet op de meer dan stuntelige wijze, waarop bovengenoemde verklaring is opgesteld en hetgeen hierboven onder *a* werd betoogd, gezien ook de uiterste gecompliceerdheid van het in de punten 5h en *i* genoemde, (welk werk bovendien door andere daartoe meer geschikte groepen wordt verricht en waarvan U de resultaten geregeld ontvangt) lijkt het ons noodzakelijk vast te stellen, dat het N.C. haar kunnen in de *politieke* doelstelling verre overschat, niet op de hoogte is van hetgeen op dit gebied in ons land reeds wordt gepresteerd, en dat zij in dit opzicht zeker niet het recht heeft zich als nationaal aan te dienen.

c. De verzetsactie.

De stakingsbeweging van April/Mei heeft inderdaad een tekort aan onderling overleg en coördinatie van het verzet aan het licht gebracht. Op zichzelf zou een dergelijke coördinatie van de verschillende verzetsgroepen zijn toe te juichen. De risico's worden echter door elk contact aanzienlijk vergroot en afgedacht daarvan, zijn we op grond van onze ervaring van mening, dat dit overleg en deze coördinatie nooit van boven- en buitenaf, maar van onderop en van binnenuit moet beginnen.

De verschillende maatschappelijke klassen, ambtenaren, industriëlen, arbeiders enz. zullen per bedrijf of beroep en naar plaatselijke oriëntering (of voor zover mogelijk via nog bestaande afdelingen van vroegere organisaties of contacten) te werk moeten gaan. Men kan alleen tot deze actie oproepen en stimuleren, de betrokkenen zullen echter zelf wel de organisaties ter hand moeten nemen. Van buitenaf kunnen er slechts stukken gemaakt worden.

Zo zal eveneens de coördinatie van bestaande verzetsgroepen door die groepen zelf kunnen en zo nodig moeten geschieden. Dat dit tot nu toe niet is gebeurd of slechts ten dele plaats vond (hoewel het voor de belangrijkste groepen niet moeilijk is de weg tot elkaar te vinden), vindt zijn oorzaak hierin, dat de ervaring heeft geleerd, dat zelfstandige actie met zonedig incidenteel contact de grootste veiligheidswaarborgen biedt.

Dit geldt in dubbele mate voor het N.C., dat voorzover wij kunnen nagaan geen of te weinig ervaring heeft en het inzicht in de illegale verhoudingen mist. Op den duur kunnen hier werkzaamheden dan ook catastrophaal worden.

d. Het overige werk.

Het overige werk van het N.C., financiële hulp, bonnen, Jodenhulp enz. verschilt niet van hetgeen duizenden Nederlanders verrichten. Deze arbeid is zeker zeer nuttig, maar staat in geen enkele verhouding tot de in de naam uitgedrukte pretentie. Deze arbeid echter juichen wij uiteraard toe, omdat ze nooit genoeg kan worden verricht. Daarvoor is echter geen Nationaal Comité nodig.

Wij blijven dus bij onze verklaring, neergelegd in de voorgaande punten en aldus samengevat:

Het Nationaal Comité is niet nationaal, haar pretentie is misleidend, de politieke doelstelling en het coördinatieplan vallen ver buiten haar mogelijkheden.

Bevordering van eendracht en vrijheid

1. Na vooropstelling der verklaring van volledige onbaatzuchtigheid van elke medewerker wordt te kennen gegeven, dat men zich ten doel heeft gesteld met alle kracht te bevorderen:

A. De geestelijke eendracht van ons volk.

B. De bevrijding van ons Koninkrijk in en buiten Europa.

2. Men weet, dat voor het verkrijgen van een geestelijke eendracht meer nodig is dan een welwillende instemmingsverklaring en dat de vrijheid moet worden verdiend.

1) Zie hieronder.

3. Men wenst na de bevrijding een krachtig, maar democratisch landsbestuur dat onder het Huis van Oranje-Nassau zich richt op de praktische benadering van het Christenideaal.

4. Tot het aangrijpen van de te verrichten taak voelt men zich:

a. gesteund door het vaste vertrouwen in een hernieuwde onafhankelijkheid van het Vaderland;

b. geleid door de nog altijd geldende opwekking uit het lied van Valerius:

„Komt zweert Uw veten af; weest één in Godes kracht
dan keert de aloude roem, want nog maakt eendracht
macht”.

c. gestuwd door het verlangen uit Tagore's gedicht:

„Waar de geest zonder vrees is en het hoofd wordt
hoog gedragen

Waar de kennis vrij is,

Waar de wereld niet in stukjes gebroken wordt door
kleine huiselijke wanden,

Waar de woorden opwellen uit de diepte van waarheid,
Waar rusteloos streven de armen uitstrekt naar de vol-
maaktheid,

Waar de klare stroom der rede nog niet verزند is in
de dorre woestijn van doodse gewoonte,

Waar de geest door U wordt aangevoerd in aldoor ver-
ruimende gedachte en daad,

In die hemel van vrijheid, O mijn Vader, doe Gij mijn
volk ontwaken!”

5. Men ziet de praktische arbeid gelegen in:

a. Het verbreiden, verduidelijken en verwezenlijken van de idee van „niet samenwerking” (non-coöperatie) met de overweldiger.

b. Het prikkelen en aanvuren der zelf-activiteit van een zo groot mogelijk aantal Nederlanders om alleen of in groepsverband methoden en middelen te zoeken en toe te passen, waardoor het nuttig effect wordt opgeheven of verkleind van maatregelen van de vijand, die voor de onafhankelijkheid en zelfstandigheid van ons volk en land schadelijk zijn.

c. Het zoeken en leggen van contacten met betrouwbare nuttig werkende verzetsgroepen, teneinde door het verkrijgen, geven en verspreiden van waardevolle informatie het eigen werk dier groepen het grootst mogelijke nut te doen afwerpen.

d. Het bevorderen van de bereidheid tot het geven en het zelf verstrekken van geldelijke en andere steun aan personen, die door hun reactie op maatregelen des vijands in moeilijkheden geraken; alsmede het stimuleren van het vormen van weerstandskassen in eigen kring.

e. Het versterken van het besef, dat door de bereidheid tot samenwerking het algemene doel het beste gediend wordt en de mogelijkheid van eigen activiteit wordt vergroot.

f. Het weren van politiek communisme uit eigen kring.

g. Het doen verzamelen van gegevens, aan de hand waarvan de rechtmatige regering schuldigen op rechtmatige wijze zal kunnen doen boeten voor o.a. heulen met de vijand, het trekken van belangrijke geldelijke en zakelijke voordelen uit werkverrichting voor de vijand, het grof verdienen aan de zwarte handel, onverdedigbare slapheid, enz.

h. Het zoeken van contact met staatkundig georiënteerde figuren, die in hun kring van leidinggevende betekenis zijn, ter bevordering van het opstellen van plannen, die voor *alle* groepen voor de toekomstige bestuursvorm aanvaardbaar zijn.

i. Het in samenwerking met bevoegden voorbereiden van adviezen mede met het oog op het voorkomen van de chaos, aan de tijdelijk buitenlandse en Nederlandse bestuursautoriteiten, die na het aftrekken van de vijand de overgang naar normaler verhoudingen moeten voorbereiden.

j. Het waar en wanneer mogelijk ondernemen van andere werkzaamheden die het bereiken van het gestelde doel onder 1, 2 en 3 bevorderen.

6. De samenwerking, die voor het bereiken van de het eerst voor de hand liggende doeleinden nodig is, zal tevens van groot nut zijn bij de behandeling der grote problemen, die zich na het einde der bezetting zullen voordoen.

77012—77013 (Slotemaker de Bruine)

Mr. G. H. Slotemaker de Bruine heeft omtrent deze nota verklaard, dat zij in de eerste zending uit de estafette-periode van de Zwitserse weg is meegegaan en afkomstig is van de redactie van „Vrij Nederland”. Over de inhoud kan hij niet veel zeggen. Dit is als stuk, hem door „Vrij Nederland” aangeboden, meegegaan. Tot de overkant zal toen gezegd zijn, dat het van de redactie afkomstig was en ook via de redactie hen had bereikt. In die tijd schreef de heer Slotemaker nog geen commentaren. Uit de aantekening op de inhoudsopgave

82160—82161 (*van Namen*)

1) Bijlage 18.

96198 (*Tellegen*)98509—98510 (*Neher*)

2) De commissie tekent hierbij aan, dat hiermede waarschijnlijk wordt bedoeld het op 1 April 1943 opgerolde Nationaal Comité.

blijkt deze bron echter voldoende. De heer *Slotemaker* ziet geen ondertekening, maar in Zwitserland kon men uit een en ander opmerken, waarvan dit afkomstig was. In dit geval heeft de Zwitserse weg voor „Vrij Nederland” als postweg gefungeerd.

De heer *van Namen* herinnert zich wel vaag, dat de redactie van „Vrij Nederland” deze nota heeft verstuurd. Zij hebben toen moeilijkheden gehad met het Nationaal Comité. „Vrij Nederland” had namelijk een stuk over het Nationaal Comité gepubliceerd, dat tot moeilijkheden geleid heeft¹⁾. Hoe die moeilijkheden lagen, kan de heer *van Namen* zich niet meer herinneren. Deze publicatie moet min of meer een foutieve indruk bij het publiek hebben weggevoerd, alsof het Nationaal Comité niet bona fide zou zijn, want daar hebben zij nooit aan getwijfeld. Het ging om de principiële doelstelling van het Nationaal Comité. Men wilde namelijk, en daar waren zij toch wel heel positief tegen, een vorm van overkoepeling van het verzet. Dat leefde in 1943 niet alleen bij het Nationaal Comité, maar ook bij de R.V.V. De R.V.V. heeft het, naar de mening van de heer *van Namen*, reëler en concreter aangepakt en ook op een andere basis dan het Nationaal Comité. Het Nationaal Comité had inderdaad sterke overkoepelingsneigingen. De vrije organisaties wensten daar niet toe over te gaan. Er zijn toen een paar scherpe discussies geweest over dit punt met de heren *Neher* en, naar de heer *van Namen* meent, *van Velzen*.

Mejuffrouw *Tellegen* weet niet, of er reactie uit Londen is gekomen op bovenstaande nota. Intussen was in Londen aangekomen de heer *van Heuven Goedhart*, die zeer sterk georiënteerd was op het werk van „Vrij Nederland” en „Het Parool” en op de heer *Bosch van Rosenthal*; die vormden een groep. Dus de voorlichting van de heer *van Heuven Goedhart* was ook sterk eenzijdig georiënteerd. Blijkbaar is er nooit iemand in Londen aangekomen, die de hele zaak rustig en objectief bezag.

Voor zover de heer *Neher* weet, is op het rapport, dat naar Londen is gegaan over het Nationaal Comité, geen reactie gekomen. Er is een rapport uitgegaan omdat er ook in Londen misverstanden waren over wat dat Nationaal Comité nu precies deed; er waren ook suggesties in Londen gekomen, dat het Nationaal Comité politieke aspiraties had, hetgeen noch in het begin, noch in enig verder punt in de geschiedenis van het N.C. aan de orde is geweest. Maar ook hier is natuurlijk een misverstand mogelijk, omdat, toen dat Nationaal Comité van Verzet werd gecreëerd door een kleine groep mensen, het op specifiek beleidsniveau al wat bekende Vaderlands Comité²⁾ opgehouden had te bestaan en er dus heel gemakkelijk verwarring kon ontstaan, dat dat N.C. óf een relatie was van het Vaderlands Comité, hetwelk in de aanvang van het verzet en de eerste helft van 1944 niet zo in de gratie stond van de directe verzetsmensen, óf, zoals men zei, bevreesd was voor politieke aspiraties. Daarover zijn in elk geval misverstanden ontstaan en het N.C. heeft het noodzakelijk geacht aan de Regering mede te delen, wat men nu eigenlijk bedoelde.

Wanneer men nu de basis, waarop het Nationaal Comité meende zijn taak te moeten verrichten, naleest, schijnt het misschien een beetje sentimenteel. Een van de doelstellingen was: na de bevrijding bestaat het verzet niet meer, dan zijn we burgers van Nederland, die handelen volgens de Nederlandse wet. Daarom hebben zij ook — als groep dan — in kringen als de G.A.C. nooit een dominerende rol gespeeld en dit is ook een van de redenen, waarom de heer *Neher* daar persoonlijk wat men noemt „te soepel” was, aangezien voor hem alleen vast kon staan: als de bevrijding er is, zijn we geen verzetsmensen meer, dan moeten we geen enkele pretentie hebben, dat wij in het verzet iets betekenden, dan zijn we gewone burgers. Dat was hun opvatting, ofschoon de heer *Neher* een andere opvatting begrijpen kan.

In een rapport, getiteld „De positie van het Nationaal Comité” (N.C.), dat in Juli 1944 via de Zwitserse weg naar Londen werd gezonden, kwam tot uiting, dat de aanvankelijk gekoesterde verwachtingen omtrent het N.C. niet bewaarheid werden; ook de spanning tussen dit comité en „Vrij Nederland” werd hierin vermeld. Dit rapport luidt:

NG 436

H 201
Juli 1944.*De positie van het Nationaal Comité (N.C.).*

Het N.C. is tot leven gekomen in de Mei-dagen van 1943. Het ontbreken van niet alleen leiding bij de staking in die dagen, doch ook zelfs van redelijk werkende contacten stimuleerde sterk de behoefte daaraan. Het N.C. bood zich toen aan om deze leiding te geven en de contacten te leggen.

In de aanvang van het optreden van het N.C. bestond er, juist

omdat men alom om leiding riep, grote verwachting inzake zijn activiteit. Hier en daar, in het bijzonder bij de groep van V.N. groeide ook snel een zekere twijfel over de vraag, of het N.C. deze zware taak zou kunnen volvoeren. De naam was wel is waar pretentius, doch het N.C. moest de eigenlijke taak nog beginnen en moest bewijzen, dat men daarvoor bekwaam was, zulks naast lieden, die reeds geruime tijd op dit veld werkzaam waren in de illegale pers en anderszins.

Daarbij kwam, dat een uitlating van het N.C. ruimte liet voor de gedachte, dat men niet alleen werkzaamheden wilde coördineren, stimuleren of organiseren, doch ook over de reeds werkende organisaties een soort overkoepelingsorgaan wilde vormen. Afgezien van allerlei persoonlijke gevoeligheden zijn er mensen in de illegaliteit, die dit ook uit een oogpunt van veiligheid veroordelen en menen, dat de voordelen ervan lang niet opwegen tegen de grote gevaren, die er in schuilen. Bilaterale afspraken en besprekingen met andere groepen, indien hieraan een concrete behoefte bestaat, verdienen volgens deze mensen de voorkeur.

Langs de weg van deze gedachtengang waren in het bijzonder tussen V.N. en N.C. zekere spanningen ontstaan, die ook wel eens in een publicatie in het eerstgenoemd orgaan aan de dag traden: een enkele maal ook op een achteraf door V.N. betreurde wijze.

Thans is door een bespreking opheldering verkregen bij hen, voor wie zulks nodig was en is klaarheid over de positie van het N.C. verkregen. Het is een organisatie *naast* andere. Het N.C. heeft zich een speciale taak gesteld, n.l. de geestelijke voorbereiding tot en de organisatie van het verzet in ambtelijke en industriële kringen, het overwinnen van plaatselijk optredende wrijvingen in kleiner en groter verband, het tot elkaar brengen van de representanten van verschillende bevolkingsgroepen (werkgevers en werknemers b.v.) ter bevordering van wederzijds begrip, zulks zowel met het oog op de houding tijdens de bezetting als in de toekomst.

De ervaring heeft geleerd, dat hiermee zeer nuttig werk wordt gedaan, dat op verschillende plaatsen in het land waardering vindt.

Het N.C. is een organisatie, die op het ogenblik van de omslag verdwijnt en die zich geen taak heeft gesteld in het naoorlogse Nederland.

§ 5. De Ordedienst

De heer ir J. A. van Heerde, een der oprichters van de verzetsorganisatie het Legioen Oud Frontsoldaten, had direct na de capitulatie in 1940 de bedoeling op een of andere wijze door te vechten. Enige dagen nadat de heer van Heerde dit plan had opgevat — hij wilde daarvoor alles organiseren — kreeg hij ambtelijk, hij was ingenieur Publieke Werken, contact met de heer *de Tourton Bruijns*, inspecteur van de Domeinen te Amsterdam. Nadat zij eerst hadden gepraat over zakelijke dingen, kwam ook dit aan de orde en toen bleek, dat de heer *de Tourton Bruijns* ook van plan was iets te gaan doen. Hij was bezig mensen te verzamelen; hij dacht mensen te kunnen aantrekken, met wie hij later iets zou kunnen doen; hij wilde archieven opzetten enz. Enige dagen later kwam de heer van Heerde in gesprek met ir. *ten Bosch* van de gemeentelijke telefoondienst. Deze had ook plannen, maar hij wilde zich hoofdzakelijk bewegen op het gebied van spionage, radioverbindingen, enz. Het resultaat was, dat zij met hun drieën enige vergaderingen hebben gehad en tot een doelstelling en een werkverdeling zijn gekomen. De heer *de Tourton Bruijns* zou overleg voeren met andere groepen, werven, indelen enz. *Ten Bosch* zou de inlichtingendienst, de spionage en alles, wat daarmee samenhang, onder zich houden en de heer van Heerde zou het specifiek militaire werk doen.

Zij hadden de afspraak gemaakt: wij doen het werk, totdat wij een betere leider vinden; dan treden wij terug. Zoals de heer *de Tourton Bruijns* het uitdrukte: het kan mij niets schelen; als ik het geval in elkaar gezet heb en er komt een betere commandant, geef mij dan maar een mitrailleur, dan ga ik op straat liggen.

Het ging heel aardig. De heer van Heerde schat, dat zij in October — hij had een militaire indeling gemaakt — in totaal een vijf- of zesduizend mensen hadden, die zich hadden opgegeven en die zich begonnen te organiseren. Deze mensen waren vrijwel allemaal militairen. Daar werd speciaal naar gezocht. Zij kwamen intussen einde 1940 in contact met een groep, die in Amsterdam werkte, o.a. met de heer *Vervoorn* van de O.D. Zij zijn toen samengekomen en hebben gezegd het liefst samen een groep te willen vormen. Dat kon de heer *de Tourton Bruijns* niet voor elkaar krijgen; hij heeft een bespreking gehad met overste *Westerveld* in den Haag. De doelstelling van het L.O.F. (Legioen Oud Frontsoldaten) was voorlopig zo weinig mogelijk doen, maar perfect organiseren, zoveel mogelijk wapens zien te krijgen en als zij zouden kunnen ingrijpen — daarop waren de plannen gebaseerd —, dan ineens het volle gewicht er in werpen.

De doelstelling van de Ordedienst was niets doen tot de Duitsers de wapens hadden neergelegd; dan alleen orde en rust handhaven. Men kon niet tot elkaar komen. Bovendien was de heer *de Tourton Bruijns* nogal een autoriteit, een heerser, een typische leider, hij wilde eigenlijk de lakens uitdelen, terwijl aan de andere kant beroepsofficieren zaten, die het niet van een burger wilden hebben. De gehele groep werd gearresteerd, de top van de O.D. en de heer *de Tourton Bruijns*.

De heren *ten Bosch* en *van Heerde* hebben de draad opgenomen en aan de andere kant werd de draad van de O.D. opgenomen door overste *Versteegh*. De heer *ten Bosch* werd aangewezen voor de gehele verbinding. Er werd toen een fusie voorbereid: onder de naam O.D. zouden zij werken met de werkelijke doelstelling van het L.O.F. De O.D. zou dus ook gaan vechten. Er is toen een nieuwe indeling gemaakt. De bedoeling was wapens te verzamelen en te vechten. Toen werd eerst de heer *ten Bosch* en daarna overste *Versteegh* gearresteerd. Dit was een vrij ernstige spionnagezaak. Na de arrestatie van overste *Versteegh* is door de heer *van Heerde* wederom contact opgenomen met de O.D. in de persoon van jhr. *Schimmelpenninck*, die eigenlijk de verbindingsman was tussen de O.D. en een andere grote groep. De heer *van Heerde* is toen bij de heer *Schimmelpenninck* geweest en heeft verscheidene zaken met hem besproken. Daarna is de heer *van Heerde* zelf gearresteerd.

94282 (*van Heerde*)

94285—94287 (*van Heerde*)

De heer *van Heerde* had de indruk, dat, toen hij het met de O.D. over de doelstellingen eens geworden was, men ook in de kringen van de O.D. die zelfde doelstellingen nastreefde. De O.D. had eigenlijk niet zeer veel in te brengen; de O.D. was veel kleiner dan het L.O.F.; de O.D. had een staf, maar verder had hij eigenlijk niets. Het daadwerkelijke verzet tegen de vijand zou mogelijk zijn geweest bij een landing op de kust. Het land was verdeeld in vele vakken, waarvan er dan telkens twee naast elkaar gelegen vakken met één daarachter gelegen reservevak in actie zouden komen. Had er nu een landing in één van die vakken plaats, dan zouden alle mensen uit twee vakken in actie komen. Zij rekenden er op, dat ongeveer één procent van de Nederlandse bevolking dan mee zou doen, waartoe zij dan zo goed mogelijk bewapend zouden worden. Zij hadden de indruk, dat zij voldoende wapens zouden krijgen. Zij hadden echter niet genoeg wapens. Op het moment, dat de Engelsen zouden landen — van de Amerikanen was toen geen sprake — zou het verkeer op de wegen worden ontwricht en zou tegelijkertijd worden doorgestoten naar die duinen, waar de Duitsers zaten, hetgeen een volkomen desorganisatie zou worden. De heer *van Heerde* gelooft achteraf gezien, dat het doeltreffend zou zijn geweest.

94292 (*van Heerde*)

De wapens hadden zij verzameld. Er stonden 180 000 geweren in een militaire loods in de buurt van Schiphol. Zij wilden proberen die buit te maken. Later zijn deze grotendeels verdwenen, maar toen, in 1940, waren die geweren er nog en alle bewakers waren ook bij de organisatie; die zouden hen waarschuwen. Zij hebben toen gezegd: laten wij even wachten tot wij een betere bergplaats hebben; hier staan ze nog goed en veilig. In een ijsfabriek waren zij bezig vlammenwerpers te maken. Er waren oude Duitse voorschriften over vlammenwerpers. Toen hebben zij onder het mom van een spuitinrichting voor vruchtbomen zelf een vlammenwerper gemaakt; ze hebben er olie in gedaan, die ze achterover gedrukt hadden en daarmee toen op de ijsfabriek een proef genomen; het ging prachtig, het apparaat spoot 25 meter; het moest natuurlijk nog veel verder spuiten, maar het begon al heel aardig te gaan.

94294—94296 (*van Heerde*)

Zij hebben niet gerekend op steun van de Nederlandse Regering te Londen. Wel heeft de heer *van Heerde* geprobeerd contact te krijgen met de Regering door de parachutist *Zomer*. Toen had de heer *ten Bosch* een verbinding via broeder *Jozef* in Heemstede. De heer *van Heerde* heeft dit besproken met oud-burgemeester *de Vlugt*, toen deze reeds als burgemeester afgezet was. Hij heeft hem de plannen voorgelegd en gevraagd, of hij politiek wilde adviseren. Dat heeft deze toegezegd. De heer *van Heerde* is verschillende keren om advies bij hem geweest. Zo is er een brief uitgegaan, die zij niet direct zonder meer naar de overkant wilden sturen, omdat er op dat moment legio verhalen waren, dat de heer *van 't Sant* niet betrouwbaar was. Die is toen gestuurd naar vice-admiraal *Furstner*, niet ondertekend. Langs dezelfde weg zouden zij direct bericht terug kunnen krijgen. Zij verzochten daarin iemand naar ons land te sturen, die de leiding van het verzet op zich kon nemen, met machtiging van Hare Majesteit. Er kwamen nl. overal groepen en groepjes op, die gecoördineerd moesten worden. De heer *van Heerde* heeft later niet vernomen of dat bericht de heer *Furstner* heeft bereikt. Hij heeft in die tijd — tot 18 November 1941 — nooit antwoord gehad.

94299—94300 (*van Heerde*)

94304 (*van Heerde*)

De berichten, die de heer *van Heerde* via *Zomer* naar Londen stuurde, waren alleen van militaire en economische aard. Er was nl. gevraagd ook zoveel mogelijk economische berichten te geven over de voedselvoorziening enz., en militaire berichten. De oud-mariniërs

94313—94315 (*van Heerde*)

94312 (*van Heerde*)

94319—94321 (*van Heerde*)

94326 (*van Heerde*)

94328 (*van Heerde*)

1) Vgl. het Verslag der commissie, deel 4 A en B, blz. 115.

41324—41325 (*Dogger*)

41428 (*Dogger*)

41430 (*Dogger*)

41436 (*Dogger*)

41326 (*Dogger*)

41375 (*Dogger*)

41454 (*Dogger*)

b.v., die een soort lijfwacht vormden, spionneerden over de gehele kust alles af. Op Schiphol zaten voorts aannemers, die alle berichten doorgaven, die zij konden krijgen.

De heer *van Heerde* had het op prijs gesteld, als hij meer contact had gehad met Londen. Zijn indruk was, dat ze er over grinnikten aan de overkant of dat men geen tijd of geen mensen er voor had. Zijn indruk was, dat zij op een muur stootten. Er had wel antwoord kunnen komen; toen *Zomer* hier was gedropt, had hij van alles kunnen meenemen.

Het initiatief tot samensmelting van het L.O.F. met de O.D. is van de heer *van Heerde* zelf uitgegaan, omdat hij het onjuist achtte, al die afzonderlijke groepen te behouden. Hij is toen op bezoek geweest bij de heer *Vorrink*, die in Amsterdam ondergedoken was. *De Tourton Bruijns* zei vóór zijn arrestatie eens: *Vorrink* is een van onze toppen, een van mijn organisatorische adviseurs.

De heer *van Heerde* vond de O.D. de meest geschikte organisatie voor een overkoepeling om daarmee samen één nieuwe organisatie te vormen, want de andere waren allemaal onbelangrijk. Zij waren geen van alle landelijk georiënteerd. Zij zeiden het wel, maar zij waren het niet. De heer *van Heerde* hoorde in Rotterdam van een organisatie, die 600 000 leden had. Dat vond hij wat veel en daar is hij niet naar toe gegaan. Dat waren de Oranje Leeuwen of iets dergelijks. Er is een circulaire uitgegaan om de leden van het L.O.F. op de hoogte te brengen van de samenbundeling met de O.D. De heer *van Heerde* heeft zo democratisch mogelijk geprobeerd van tevoren in het L.O.F. hiervoor een regeling te treffen. Het L.O.F. heeft in de tweede helft van Juni 1941 opgehouden te bestaan als zelfstandige groep. Werkelijke verzetsdaden zijn door het L.O.F. niet gepleegd, daar deze buiten de doelstelling vielen, maar zij zouden er op den duur niet aan hebben kunnen ontkomen.

De heer *G. A. Dogger*¹⁾ heeft voor de commissie verklaard, dat hij voor de O.D. gewerkt heeft, en wel voor jhr. *Schimmelpenninck*, „Oom *Alexander*”.

In de O.D. en de groep van „Oom *Alexander*” zat een groot aantal organisaties. Oom *Alexander* wilde die onder een overkoepelende organisatie brengen.

De gedachte van Oom *Alexander* was: ik wil mij inzetten om dat te organiseren maar zelf wil ik niet de leiding hebben; ik wil mij dus bemoeien met het zoeken van contact met al die organisaties, die uit de grond zijn opgerezen.

Jhr. *Schimmelpenninck* is meer gedrongen in de O.D.-richting, omdat de chef staf van de O.D., overste *Versteegh* weg viel door arrestatie, terwijl hij zijn opvolging niet meer had kunnen regelen. Jhr. *Schimmelpenninck* heeft toen, hoewel hij zich daartoe ongeschikt achtte, de zaak (de O.D. zelf) gaande gehouden en heeft intussen getracht een chef staf te vinden. Dat „gaande houden” werd na arrestatie van de heer *Schimmelpenninck* op de heer *Dogger* overgeheveld. Toen heeft generaal *Röell*, in samenwerking met dr. *van den Berg*, majoor *Tibo* bereid gevonden het werk voort te zetten.

Eind Januari of 1 Februari 1942 is de heer *Dogger* naar Engeland gegaan via Zwitserland. Hij is weggegaan om Hare Majesteit en de Regering rapport uit te brengen over de doelstelling van de organisatie en ten tweede om Hare Majesteit te verzoeken om erkenning van deze dienst en Haar te vragen de sanctie over het werk, ten derde om een goede verbinding met die organisatie tot stand te brengen, wapenen voor die organisatie te verkrijgen en de vraag te bespreken of het mogelijk was financiële steun uit Engeland aan die organisatie te verlenen.

De heer *Dogger* had toen hij wegging bepaalde opdrachten van generaal *Röell* gekregen.

De commissie heeft de beschikking over het door de heer *Dogger* uitgebrachte rapport, dat luidt als volgt:

RAPPORT

Londen, 17 April 1942.

„Reeds vlak na de capitulatie verschenen er in Nederland vele illegale organisaties. Daardoor ontstond er grote verwarring. Jhr. *S. (Schimmelpenninck)* uit den Haag nam nu het volgende initiatief: een overkapping te maken voor al deze organisaties. Hij stelde zich voor dit te bereiken door drie vooraanstaande Nederlanders tot een leiding bijeen te brengen: contact te zoeken met alle bestaande organisaties en daarna deze onder de leiding te schuiven. Zijn taak zou daarmee beëindigd zijn.

Hij begon met het zoeken van leden voor deze leiding. Hij moest die trachten te vinden onder vooraanstaande en algemeen bekende Nederlanders, die deze bekendheid echter *niet* gekregen hadden door vroegere leiding aan een Politieke Partij. Dit deed hij, opdat een ieder, die slechts het goede wilde dienen, zonder gewetensbezwaar zou kun-

nen toetreden. Daar Jhr. S. voorts bedacht, dat ons volk geneigd is schuw te staan tegenover alles waarvan het denkt dat het zweemt naar „geleid worden door militairen”, meende hij het zwaartepunt in zijn leiding te moeten leggen aan de civiele kant. Hij stelde zich daarom voor een Driemanschap te vormen, waarvan twee leden burgers waren. Zo liet hij na lang beraad zijn keus vallen op twee Nederlanders, een militair en een burger, wier namen ik Hare Majesteit noemde. Dezen vond hij spoedig bereid. Zij stelden echter de voorwaarde, dat Jhr. S. de derde burger in dit Driemanschap zou worden. Dit deden zij, omdat Jhr. S. die het minst kwetsbaar was, het illegale organisatie-werk zou verrichten. Op het moment van optreden zou hij dus het beste van alles op de hoogte zijn. Hij was wel onbekend, maar beschikte over grote capaciteiten. Dit bewees hij door de grote prestatie te leveren, zijn doel — dat hij zeer hoog gesteld had — te bereiken. Voorts bezat hij buitengewone volharding, moed en mensenkennis. Gedurende zijn, bijna anderhalf jaar lange, activiteit bewees hij dit ten volle, en misschien nog meer tijdens zijn gevangenschap. Twee en een halve maand logeerde ik bij hem, terwijl de Gestapo mij energiek zocht, en het mogelijk was, dat in mijn huis bij huiszoeking een spoor gevonden was, hetwelk naar zijn woning leidde. Dit als een teken van zijn moed. Twee maal moest Jhr. S. opnieuw met alles beginnen, omdat enkele mensen op het laatste moment terugkrabbelden; en tweemaal volhardde hij en slaagde hij tenslotte. Ik had het genoeg gedurende een jaar met hem samen te werken: acht maanden als zijn vertrouwde adjudant en plaatsvervanger. Daardoor heb ik hem van zo dichtbij kunnen gadeslaan en kan ik dit alles hier nu getuigen.

Het beschreven Driemanschap ging nu van het volgende uit: Als Duitsland ineenzakt en de Duitsers daardoor Nederland zullen verlaten, of als ons grondgebied op een andere wijze zal worden bevrijd, zal er een vacuum ontstaan in de regering van het Moederland. In deze tijd van overgang moet het Nederlandse Volk, dat onder de bezetting is geweest, geregeerd worden door Nederlanders, die zelf de bezetting meegemaakt hebben. Zij zullen in die tijd het beste met de bevolking meevoelen; hen daardoor het beste kunnen regeren. En het Volk zal ook niet anders wenschen; het zal bang zijn, dat de Regering uit Londen hen niet meer zal begrijpen, zoals het reeds nu daar soms bang voor is.

Het Driemanschap stelde zich daarom tot taak:

direct na de bevrijding van het Moederland voor Hare Majesteit de Koningin de Regering in handen te nemen; te trachten orde en rust in het land te bewaren — zo nodig met kracht der wapenen — en, onmiddellijk nadat dit bereikt was, dit herboren Nederland aan Hare Majesteit aan te bieden en verder naar Haar wil te handelen.

Om dit „Voorlopig Bewind” ook in staat te stellen kwaadwilligen haar wil op te leggen, moest een militair georganiseerd apparaat opgebouwd worden. Het Driemanschap was bovendien daartoe gedwongen, omdat zij moest beginnen met eenheid te brengen in alle bestaande militaire organisaties.

Jhr. S. verdeelde nu zijn taak:

1. de voorbereiding voor het optreden van het Driemanschap;
2. de militaire organisaties, waarmede overeenstemming werd bereikt, onder één organisatie-verband brengen.

Daar hijzelf geen militair was, liet hij dit over aan de Luit. Kol. *Versteegh* van de Koninklijke Marechaussee, die de benaming van Chef Staf kreeg.

Voor de vervulling van 1 werd met vele vooraanstaande Nederlanders onderhandeld. Zo werd Mr. *Trip* bereid gevonden te zijner tijd de financiële zijde op zich te nemen. Daar hij echter zeer kwetsbaar was moest hij weigeren nu reeds iets te doen.

Er werden regelingen getroffen met de autoriteiten der voedselvoorziening, die der Spoorwegen, enz.

De Luit. Kol. *Versteegh* bouwde de militair georganiseerde Ordedienst op in overleg met Jhr. S., die de leiding over allen had. Daartoe werd het land verdeeld in ongeveer twintig gewesten, die elk onder leiding kwamen te staan van een hoger officier. Deze verdeelde zijn Gewest in Districten onder leiding van een Districtscommandant, die zijn District weer onderverdeelde in Plaatsen, enz. naar beneden tot groepen van tien of vijftien personen.

Voorts werd het overgebleven gedeelte der Koninklijke Marine georganiseerd door de Schout bij Nacht *H. Jolles*, die zijn volledige medewerking toezegde. De opdracht der Koninklijke Marine was de havens zodanig te bewaken, dat schepen aldaar zouden kunnen landen.

De Gemeentepolitieën, evenals de Koninklijke Marechaussee, werden ingeschakeld. Vervolgens werd een grensafsluiting georganiseerd in samenwerking met belastingambtenaren aan de grens, de Koninklijke Marechaussee en de betreffende Gewestelijke Commandanten

der O.D. Elke Gewestelijke Commandant kreeg opdracht naast de gewone Ordedienstgroepen een reserve te organiseren, welke uitsluitend uit militairen zou bestaan. Deze reserve moest ingedeeld worden in secties, bataljons, enz. Dit alles werd aangegeven in „Algemene Instructies”, waarin een zeer belangrijk punt was, dat er slechts opgetreden mocht worden door de Gewestelijke Commandanten na daartoe ontvangen order van de Staf. Onder dezelfde leiding, maar in opbouw los van de Ordedienst, werd een Inlichtingendienst (I.D.) gesticht, welke alle gegevens verzamelde, die van belang zijn voor de directe oorlogvoering: plattegronden van vliegvelden, inlichtingen omtrent fabrieken welke voor de Duitse Industrie werken, enz. Tevens zorgde deze dienst voor het contact met Engeland.

Om te waarborgen, dat de Staf zich onder alle omstandigheden met haar Commandanten in verbinding kon stellen werd een geheim zendnet ontworpen, dat over geheel Nederland zou komen te liggen.

Behalve deze genoemde organisaties noodzaakte de hoog gestelde doelstelling nog vele andere: bijvoorbeeld een regeling om te zijner tijd het Nederlandse Volk te kunnen toespreken; een persdienst; een staf, die, reeds georganiseerd, onmiddellijk zou kunnen optreden; enz.

Ook wil ik even wijzen op alles wat noodzakelijk was voor het verrichten van illegaal werk; regelingen voor het verkrijgen van valse papieren; distributiebescheiden, nodig voor het onderhoud van mensen die gezocht werden door de Gestapo; het zo hoog nodige geld, enz.

Dit alles stond onder de opperleiding van Jhr. S., die zeer veel van deze diensten zelf organiseerde of — zo zij reeds bestonden — tot zich trok.

Op 13 November 1941 werd Jhr. S. gearresteerd. Zover ik na kon gaan was de reden dat men hem wilde ondervragen in een zaak tegen een vriend van hem, die reeds lang gevangen was en met wie Jhr. S. buiten O.D.-verband in verbinding had gestaan. Gelukkig was ik in huis op het oogenblik van arrestatie, en ik kon zodoende met alle papieren weggelopen. Een papier werd echter toch gevonden, en naar mijne mening is dit ook de reden, waarom Jhr. S. nog steeds gevangen is.

Wij hebben echter het werk voortgezet.

Op 25 November 1941 ontmoette ik *Peter Tazelaar*, die mij van zijn opdracht vertelde.¹⁾ Hoewel het ons enigszins verbaasde, dat men in Londen om een politicus vroeg, gaven wij *Tazelaar* alle hulp. Toen hij de weigering van de kapitein *Tielens* vernam, besloot hij na lang beraad en na een onderhoud met mijn hoogste Chef, een afgezant van onze organisatie mede te nemen naar Londen. Daar ik de enige van genoemd Driemanschap was, die de organisatie van begin af aan had medegemaakt, kreeg ik deze opdracht.

Opdracht.

mij tot Hare Majesteit te wenden om steun en hulp te verzoeken bij het werk in Nederland. En wel steun en hulp door:

1. erkenning van beschreven organisatie door Hare Majesteit;
2. bewapening der O.D. vanuit Engeland;
3. finantiële steun;
4. het tot stand brengen van een goede, veilige verbinding met de bedoelde organisatie, mede om de andere punten tot uitvoering te kunnen brengen.

1. *Erkenning.*

Naast het „Voorlopige Bewind” met O.D. staat onder anderen een groep, gevormd door de vroegere politieke leiders. Deze politieke leiders hebben onderling een Godsvrede gesloten gedurende een tijdsverloop zich uitstrekkende tot drie jaar na de bevrijding van het Moederland.

Hoewel er van beide zijden pogingen werden ondernomen om tot overeenstemming te komen, bleef er een afstand bestaan. Onder anderen was hiervan de reden dat de O.D. in zijn gelederen slechts op wilde nemen die mensen, die mede wilden werken als goede Vaderlanders, en niet als goede S.D.A.P.-ers (of andere richtingen).

Mede verweet deze politieke groep ons, na het mislukken der eerste onderhandelingen dat er door het „Voorlopige Bewind” gestreefd werd naar „militaire dictatuur”. Uit het vorengaande blijkt reeds, dat daarvan geen sprake is. Ook werden de onderhandelingen, om tot overeenstemming te komen, bemoeilijkt, doordat het „Voorlopig Bewind” niet bijzonder enthousiast stond tegenover de Politieke Partijen. Er drong n.l. in Nederland steeds meer een stroming door, tegen de vroegere politieke partijen. Om echter in de huidige omstandigheden in Nederland geen tweespalt te houden meenden wij langs de volgende weg tot eenheid te kunnen geraken: met andere vooraanstaande Nederlanders zouden de leiders der politieke groep als het ware een „Commissie van aanbeveling” vormen, die hun stem na de proclamatie van het „Voorlopig Bewind” zouden doen klinken, om het volk mededeling

¹⁾ Vgl. het Verslag der commissie deel A en B, blz. 106 e.v.

te doen dat zij volkomen instemden met dit Driemanschap en zijn maatregelen. Deze mededeling zou practisch het gehele volk bereiken, en ieder zou zich redelijkerwijze verantwoord kunnen voelen de genoemde maatregelen en verordeningen na te volgen. Bijna een ieder, die nog naast de wil tot vrijheid een speciale richting bleef volgen, zou dan immers een leider van zijn partij diens instemming horen betuigen. De onderhandelingen hierover werden aangevangen ongeveer ten tijde dat ik Nederland verliet, zodat ik nog niet op de hoogte ben van het verloop. Dit alles was op de juist beschreven manier uitgestippeld, er van uitgaande, dat er geen gelegenheid zou bestaan Hare Majesteit en Hare Regering volledig over de organisaties in te lichten. Voor een veilige weg om de organisaties in Nederland van de beslissing van Hare Majesteit op de hoogte te stellen, verwijs ik naar het hieronder volgende punt 4.

Vervolgens wijs ik nog op het bestaan van een ambtenarenorganisatie; plannen van de heer *Frederiks*, secretaris-generaal van het Departement van Binnenlandse Zaken en 8 anderen, waaronder Commissarissen der Koningin, om te zijner tijd de Regering waar te nemen tot de terugkeer van Hare Majesteit, en op de Nederlandsche Unie. Een der leden van het Driemanschap der Nederlandsche Unie deelde ons op een desbetreffende vraag wel mede, dat de Nederlandsche Unie zich tijdens het beschreven vacuum op de achtergrond zou houden, en zich slechts voorbereidde Hare Majesteit na Haar terugkomst van advies te kunnen dienen over de toekomstige Regeringsvorm, doch later bereikten ons *geruchten* dat de Nederlandsche Unie toch plannen had voor genoemd vacuum.

2. *Bewapening.*

Ter vervulling der doelstelling (bij het weder vrij zijn van Nederland de orde en rust te handhaven en zonodig met de kracht der wapenen te herstellen) moest men over wapenen kunnen beschikken. Om het mogelijk te maken deze wapenen op illegale wijze vanuit Engeland naar Nederland te brengen, werd in Nederland een regeling ontworpen. Deze regeling is momenteel in studie bij de Engelse autoriteiten.

Beschikt de organisatie eenmaal over wapenen, dan zou het mogelijk kunnen worden ook bij eventuele geallieerde landingen in Nederland daadwerkelijke hulp aan de landingstroepen te verlenen.

3. *Finantiële steun.*

Het illegaal werken kost zeer veel geld. Tot nog toe is het hoogst nodige door goede en welgestelde Nederlanders bijeengebracht. Dit levert echter zeer vele bezwaren op. Niemand zal bijvoorbeeld geld geven zonder te weten, waarvoor het is (ook omdat er op dit gebied al vele oplichters bestaan). Men moet dus beginnen geheime prijzen te geven, hetgeen een zeer groot gevaar is. Voorts is er in Nederland niet alleen geld nodig voor directe illegale doeleinden, doch ook voor ondersteuning van nabestaanden van hen, die door hun werk in de gevangenis kwamen, enz. De uitgaven voor het illegale werk zouden ongeveer f 5000.— per maand bedragen, als men het volledig wilde doen. Met de achterblijvenden in Nederland maakte ik vóór mijn vertrek de afspraak om door een bepaalde zin, via Radio Oranje, te laten weten hoeveel voor de organisaties door de Nederlandse Regering beschikbaar wordt gesteld. Men kan dan, onder verwijzing naar die zin, geld lenen tot het genoemde bedrag, onder belofte van de Nederlandse Regering tot terugbetaling aan de gesitueerde Nederlanders.

4. *Veilige verbinding.*

Door middel van de bestaande seingemeenschap tussen Colonel *Rabagliati* en een zijner Nederlandse agenten in Nederland kan deze agent in contact worden gebracht met de organisatie, welke ik vertegenwoordig.

Opmerkingen.

1. Ik wil nog vermelden, dat mijn opdracht in de eerste plaats luidde mij met de gegevens over de organisatie tot Hare Majesteit de Koningin te wenden, en daarna tot de Admiraal *Furstner*. Het was mij slechts vergund aan Hare Majesteit en de Admiraal de namen van de leidende figuren der organisatie te noemen. Daar wij in Nederland echter niet het minst op de hoogte waren van de hier in Engeland bestaande instanties en bureaux is er, om tot de vervulling van mijn opdracht te komen, veel aan mijn eigen initiatief overgelaten.

Daarom beschouw ik mij in de eerste plaats afgezant van de organisatie, dus voor het vervullen van mijn opdracht verantwoording verschuldigd aan mijn chefs in Nederland. Dit mede door de zedelijke verantwoording, die op mij is gelegd door een groot aantal goede Nederlanders, die voor ditzelfde doel werkten, en of reeds ter

dood gebracht zijn, of in de gevangenis zuchten. Daardoor voel ik mij in de eerste plaats Sergeant-Adelborst. Boven alles ben ik, vanzelfsprekend, verantwoording verschuldigd aan Hare Majesteit.

2. Toen ik Nederland verliet was de organisatie ingericht zoals in bovenstaande beschreven werd. Daar in het illegaal organisatorisch verband door arrestaties en nieuwe aanwinsten de toestand elk ogenblik kan veranderen, is het voor mij, om de Nederlandse Regering volledig te kunnen inlichten over de huidige situatie, van het grootste belang, zo spoedig mogelijk in radiografisch contact met de organisatie te treden.

Bij mijn streven hier in Londen om dit te bereiken, stuit ik op grote moeilijkheden.

Tot hertoe het rapporteren over de organisatie, die mij uitzond om Hare Majesteit en Haar Regering op de hoogte te stellen.

In Nederland wordt er zeer veel gepraat. Hiermede heb ik het oog op het doelloos praten over dingen, die meestal het geheim zijn van anderen. Men beseft absoluut niet in voldoende mate, dat dit onverantwoordelijke praten in de eerste plaats voor degenen, waarover gesproken wordt en ook voor de praters zelve, levensgevaar betekent.

Het is mijne mening, dat de gevangenis slechts half zo vol waren, als men toevallig opgevangen geheimen voor zichzelf hield. Men denkt nog veel te veel, dat het zeer belangrijk staat als men (meestal door een toevalligheid) gehoord heeft, dat bijvoorbeeld daar en daar door die en die wapens zijn opgeborgen, en dit met een geheimzinnig gezicht doorvertelt; het liefst in een openbare gelegenheid. Dit zou mijns inziens iets zijn om met kracht op te wijzen. Men zou op allerlei manieren hier energiek tegen moeten ageren. De grote gevaren kernachtig in het daglicht stellen. De gevolgen voor de mensen, die in de gevangenis komen, desnoods zo natuurgetrouw uit te beelden.

Om alle soortgelijke wenken, door Nederlanders, die uit het Moederland in Londen arriveren, gegeven, te verwerken, zou het mijns inziens goed zijn één bureau te hebben, geleid door mensen die in het bezette Nederland zijn geweest, en waaronder alles valt, zowel radio als het uitwerpen van geschriften en andere voorwerpen boven Nederland.

Het lijkt mij goed er in dit verband mede op te wijzen, hoezeer uitgeworpen zakjes thee, paaseitjes en andere, bij de Nederlandse bevolking gewaardeerd worden. Men biedt sommen gelds aan de gelukkige bezitters om zulk een voorwerp te verkrijgen en als blijk van eenheid van gedachte met Hare Majesteit te bewaren. Wat betreft Radio Oranje zijn er naar mijne mening, welke ik getoetst heb aan die van verscheidene Nederlanders, gunstige veranderingen mogelijk. De „Watergeuzen” waren, toen ik Nederland verliet, gezien hun grove humor, weinig geacht. Ook redevoeringen zijn zeer weinig gezien.

Uitsluitend de redevoeringen van Hare Majesteit en leden van het Koninklijk Huis worden algemeen beluisterd.

Tevens zou het, gezien enkele voorvallen, aan te raden zijn alles wat Radio Oranje omroept, door de zeef van een inlichtingendienst te laten gaan. Het is namelijk voorgekomen, dat iemand, die uit Zwitserland door het Gezantschap aldaar onder het mom van naar Zuid-Amerika te gaan, was weggeholpen, voor Radio Oranje een verslag gaf van zijn reis, met alle bijzonderheden. Er bestond toen in Zwitserland een grote angst, dat dit het einde van deze weg om naar Engeland te kunnen komen, zou betekenen.

Voorts zou het aan te bevelen zijn meer systematische propaganda te geven; bijvoorbeeld elke uitzending met een krachtige zinspreuk te beëindigen; dit dan mede met uitstrooiing van deze zinspreuk in miljoenen exemplaren boven Nederland.

Men verwijt in Nederland dikwijls de Regering in Londen haar slappe houding ten opzichte van maatregelen in het bezette gebied door de Duitsers genomen. Er is mijns inziens nu met de aanstaande verplichtstelling van de arbeidsdienst, een gelegenheid gekomen dit te herstellen. Mijne mening is, dat hiertegen vanuit Londen krachtig opgetreden moet worden; en wel in deze vorm, door jonge mannen, als zij gedwongen worden dienst te nemen in deze arbeidsdienst, dit op straffe van het na de oorlog verliezen van hun Nederlanderschap te verbieden. Men kan namelijk aannemen, dat de arbeidsdienst zal leiden tot een verplichte dienstneming in het Duitse Leger, en dit zou door de Regering in Londen nooit getolereerd kunnen worden. Men zou dus, indien men nu niet krachtig optreedt, dit na de arbeidsdienst moeten doen. Dan zijn deze jonge mannen echter reeds te ver op weg, om nog terug te kunnen, dus gehoor te kunnen geven aan het verbod der Nederlandse Regering. Dit zou dus alleen voorkomen kunnen worden door reeds bij het eerste begin energiek hierin te handelen.

Niet allen zullen natuurlijk de dienstneming weigeren. Is het aantal, dat weigert, minder dan 50 %, dan zullen de Duitsers de weigeraars denkkelijk doen opsluiten, met het gevolg, dat het beste gedeelte van deze generatie achter slot en grendel verdwijnt.

Staat het echter vast, dat de arbeidsdienst de voorbode is van het Duitse leger, dan kan zelfs dit krachtige maatregelen niet tegen houden.

Is dit niet zeker, dan schuilt hierin een zeker risico en gaat het er om, te schatten hoeveel procent de dienstneming zal weigeren. Men kan namelijk aannemen, dat, wanneer meer dan 50 % weigert, de verplichte arbeidsdienst zal worden uitgesteld.

Naar mijne mening zal meer dan 50 % weigeren, gezien het enthousiasme dat bij de Nederlandse Jeugd uit allerlei kringen te bemerken is.

Als slot van dit gedeelte van dit rapport, waarin slechts de hoofdzaken werden aangestipt, omdat een absolute volledigheid te uitgebreid zou worden, wil ik als blijk van het snakken van het Nederlandse Volk naar bevrijding, en de wil daaraan mede te helpen, vertellen, hoe een arbeider, die elke dag tien kilometer moest fietsen naar zijn werk, zijn fiets verkocht en in het vervolg ging lopen om toch maar dat ene spoeltje nog te kunnen kopen, waardoor zijn geheime zendertje klaar zou zijn.

Dit is een der velen, die leven en veiligheid zonder daarbij te denken, wagen voor Hare Majesteit de Koningin. Want het Huis van Oranje is voor het Volk het Symbool der Vrijheid en de hoop op bevrijding.

Laat men echter snel handelen; snel het Volk in het Vaderland de overtuiging teruggeven, dat zij van de Regering in Londen slechts gescheiden is door een hoeveelheid zeewater, want het aantal slappelingen, dat hoewel zonder de minste overtuiging, overgaat naar de N.S.B. neemt onrustbarend toe.

Dit zou te voorkomen zijn door hun meer hoop te geven.

Wat de Duitser betreft: De haat wordt groter.

Wat een snelle bevrijding betreft: De hoop wordt kleiner.

Wat mijn reis van Zwitserland naar Londen betreft, rest mij nog te rapporteren, dat:

de consulaire bureaux in Zwitserland een grote behoefte hebben aan een speciaal iemand, die de taak krijgt in het bijzonder zorg te dragen voor het doorzenden der vluchtelingen aldaar, naar Engeland.

Daar mij bekend is, dat geen nieuwe consulaire ambtenaren naar Zwitserland gezonden kunnen worden, zou deze persoon gevonden moeten worden temidden der aanwezige vluchtelingen.

Vervolgens moet ik de aandacht vestigen op het gedrag van de Consul der Nederlanden in Bilbao, de heer *Blitz*.

Daar wij vanuit Zwitserland te weinig reisgeld hadden medegekregen, waren wij in Bilbao zonder middelen. Om deze te verkrijgen hebben wij drie middagen met de heer *Blitz* „gepingeld” over het benodigde bedrag. De heer *Blitz* deelde ons namelijk mede, dat hij vanuit Madrid orders had ontvangen ons per dag 10 tot 15 peseta's te mogen geven. Dat zou voor onze reis, die eventueel 3 à 4 weken zou duren, 300 à 450 peseta's betekenen. Dit bedrag is uiteindelijk op 400 peseta's gebracht, hetgeen veel te weinig was. Voorts weigerde de heer *Blitz* op slimme manier ons behulpzaam te zijn op het Spaanse scheepvaartbureau, waar wij iemand nodig hadden die deze taak zowel als een andere beheerste.

In tegenstelling hiermede moet ik mijn bewondering en dank uitspreken voor het prachtige werk, dat door de legatie in Lissabon verricht werd. Zij wisten ons in twee dagen tijds van het Spaanse schip „de Cabo de Hornos”, waarmee wij van Bilbao naar Lissabon waren gekomen, te halen en ons per vliegtuig door te zenden.

w.g. G. A. DOGGER

Sergeant-Adelborst v.d. Zeedienst.

94332 (*Röell*)

94336 (*Röell*)

94338 (*Röell*)

Heel kort na de inval op 10 Mei heeft jhr. *W. Röell* met allerlei heren, die daarvoor in aanmerking kwamen, contact gezocht, hetgeen op zich zelf een nogal gevaarlijk werk was, dat blijkbaar de aandacht heeft getrokken. De heer *Röell* is toen zeer spoedig gevangen genomen. Toen hij weer terug was, eind Januari 1941, heeft hij eerst het werk zelf ter hand genomen en is de naam O.D. (Orde Dienst) geboren. Jhr. *Johan Schimmelpenninck* was zijn medeleider. Deze was economisch candidaat aan de Hogeschool te Rotterdam en toen tijdelijk hoofd van de wijnhandel *Mähler Besse* te den Haag.

De heer *Röell* begreep, dat het opbouwen van een leger „zwart” moest geschieden, maar hij voelde tegelijk, dat er camouflage kon gevonden worden in het begrip „zodanig nieuw leger is alleen bestemd om op te treden om orde en rust te bewaren als de Duitsers aftrekken”.

- 94337 (*Röell*)
- 94339 (*Röell*)
- 94344 (*Röell*)
94342 (*Röell*)
- 94344—94345 (*Röell*)
- 94355—94358 (*Röell*)
- 94389—94390 (*Röell*)
- 94362—94363 (*Röell*)
- 94372 (*Röell*)
94379—94382 (*Röell*)
- 94566 (*B. C. de Jonge*)
- De directe doelstelling van de O.D. was, de Duitsers er uit te gooien, als het mogelijk was.
- De officiële doelstelling van de O.D. was om orde te scheppen, wanneer de Duitsers weg waren.
- De heer *Röell* ziet als het moment van optreden van de O.D. het tijdstip, waarop de Duitsers wankelden. De O.D. had wel wat wapens, maar die waren bij elkaar geharkt. Al met al was dat niet veel. De heer *Röell* begreep natuurlijk heel goed, dat het onmogelijk was direct tegen de Duitsers te gaan vechten. Dat zou een ondergrondse strijd moeten zijn geworden met knokploegen, wat zeker veel onnodige offers zou hebben gevraagd.
- De heer *Röell* heeft over het Driemanschap verklaard, dat hij daar niet van op de hoogte was. Hij heeft de indruk, dat *Dogger* met het Driemanschap heeft gezinspeeld op zijn chefs, de heren *Schimmelpenninck* en *Röell*. Naderhand, toen de heer *Schimmelpenninck* gevangen genomen was, is de heer *Tibo* gekomen. De heer *Röell* heeft zich er nooit voor opgeworpen. Hij herinnert zich, dat de heer *Schimmelpenninck* prachtige portretten — hij woonde boven *Ziegler* — van hen heeft laten maken om deze het volk te tonen. De heer *Röell* was er erg tegen. Die portretten zijn erg gevaarlijk geweest en hebben in het proces een grote rol gespeeld.
- De heer *Röell* had zich de voorlopige regering niet gedacht als een militaire regering. Hij heeft zich bij zijn werk los gemaakt van elke politieke groepering. Hij heeft gezegd: alles wat de wagen mee wil trekken, moet meetrokken.
- Eigenlijk is de politieke kwestie, naar de heer *Röell* zich herinnert, helemaal niet ter sprake gekomen. Hij gevoelde er niets voor in die tijd. Iedereen, die met hen wilde optrekken, moest meedoen, al moest men natuurlijk, wat de geheimhouding betreft, uitermate voorzichtig zijn. De heer *Röell* herinnert zich, dat de heer *Schimmelpenninck* zei: „Wij moeten drie mensen hebben, die adviezen aan de Koningin kunnen geven”. Tegenover de Duitsers hadden zij dit nodig om hun handelen aannemelijk te maken, wanneer dezen hen zouden grijpen. Maar het gebruik van de O.D. of delen daarvan als strijdwapen zou alleen nuttig en mogelijk zijn op het ogenblik, dat de Duitsers zouden wegtrekken.
- De heer *Röell* zou van de O.D. een strijdlichaam hebben gemaakt. Hij zou voor een besturende taak een lichaam als de O.D., waarin ongeschoolde mensen zaten op het gebied van het voeren van het bewind, nooit, tenzij in noodgevallen — dan zou het een dictatuur zijn, die men tijdelijk zou instellen — hebben bestemd. De heer *Röell* heeft er persoonlijk niet over gedacht, dat, als er een vacuum zou zijn, een tijdelijk Driemanschap met min of meer dictatoriale bevoegdheden zou optreden.
- Het zou de heer *Röell* zeer aangenaam zijn geweest, wanneer hij de verschillende groeperingen, die er waren, onder één regeling had kunnen brengen. Dan zouden er minder ongelukken zijn gebeurd. Die nevangroeperingen, L.O.F. en de knokploegen in Amsterdam, waren zeer gevaarlijk. Het waren zeer dappere mensen, maar zij waren onvoorzichtig.
- De heer *Röell* heeft geen contact met Londen gehad. Hij heeft het rapport van *Dogger* nooit gezien. In tegenstelling met wat de heer *Dogger* heeft medegedeeld, verklaarde de heer *Röell* dat hij niet wist, dat *Dogger* naar Londen was gegaan om rapport uit te brengen. De heer *Röell* dacht, dat hij naar zijn schip terugwilde. Hij heeft niet gemerkt, dat Londen op het rapport van *Dogger* gereageerd heeft, maar hij wil niet zeggen, dat de Regering het niet gedaan heeft.
- Jhr. mr. *B. C. de Jonge* heeft verklaard, dat de Orde Dienst was bedoeld om na de bevrijding te kunnen optreden. De heer *Schimmelpenninck* heeft hem gevraagd of hij zich aan het hoofd daarvan zou willen stellen. De heer *de Jonge* heeft hem gezegd, dat hij tot alles bereid was wat nuttig voor het land zou kunnen zijn, maar dat hij er geen enkel nut in zag om toen reeds in dat opzicht te decideren. Wanneer men hem nodig had, kon men hem echter te allen tijde vinden. De heer *Röell* heeft hem toen nog gezegd: „Wanneer gij zorgt voor de politieke leiding, zorg ik, dat ge 40 000 man ter beschikking krijgt”. Dat heeft zich echter niet verder uitgebreid. Wanneer de heer *de Jonge* in den Haag kwam, vertelde de heer *Schimmelpenninck* hem altijd hoe het stond met de organisatie, wat zij bereikt hadden. Hij was al een flink eind opgeschoten met de organisatie, naar zijn mededeling ten minste, toen hij werd gearresteerd; hij is later gefusilleerd. Dat is toen dus stopgezet. Uit de gevangenis heeft de heer *de Jonge* via tussenpersonen van hem de boodschap gekregen, dat hij vreesde, dat de heer *de Jonge* bij de moeilijkheden zou worden betrokken. De heer *de Jonge* had namelijk in die tijd bij *Ziegler* portretten laten maken. De heer *Schimmelpenninck* woonde boven *Ziegler* en hij had in zijn kast een hele verzameling portretten van de heer *de Jonge* om die eventueel te gebruiken. De Duitsers hadden die portretten natuurlijk gevonden. De heer *Schimmelpenninck* liet hem toen weten,

94570—94573 (B. C. de Jonge)

dat hij maar moest gaan onderduiken. De heer *de Jonge* heeft echter kalm afgewacht en er nooit verder iets van gehoord.

Naar aanleiding van hetgeen de heer *Dogger* in zijn rapport over de taak van het Driemanschap schreef, merkt de heer *de Jonge* op, dat hij nooit zover is gekomen, dat hij dit in een dergelijke omschrijving heeft gekend. Het was nog allemaal heel erg vaag. Het lag zo'n beetje voor de hand om op te treden, wanneer dat nodig was. Ze hadden eigenlijk gedacht, dat de Duitsers ineens weg zouden zijn. De gedachtengang was, dat ze moesten optreden op het ogenblik van bevrijding. Op dat ogenblik moest er een centrum zijn. Dat was de idee van de Orde Dienst. Het Parlement moest toch nog eerst bij elkaar komen. Dat was niet bij elkaar op de dag van de bevrijding.

94576—94578 (B. C. de Jonge)

De heer *de Jonge* weet nog, wat de heer *Röell* eens tegen hem zei in verband met de gevreesde Bijltesdag: „Helemaal voorkomen kunnen wij dit niet. De eerste 24 uur zullen wij de macht niet in handen hebben; dan zullen er ongelukken gebeuren. Na die 24 uur ben ik echter met mijn mannen tot uw beschikking om de orde te handhaven.” Men had toen de idee van een Bijltesdag, waarop er van alle kanten zou worden vermoord.

De heer *de Jonge* herinnert zich niet, dat zij over de politieke partijen hebben gesproken. Zover zijn zij niet gekomen. Dit was door de heren *Schimmelpenninck*, *Röell* en *de Jonge* volkomen bedoeld als Orde Dienst. De heer *de Jonge* heeft nooit contact gehad met de politieke partijen in de vorm van het Politiek Convent. Hij wist niet, dat er een Politiek Convent bestond.

94580 (B. C. de Jonge)
44739—44743 (P. J. Six)

Jhr. *P. J. Six* is van Mei of Juni 1941 af aan de O.D. verbonden geweest als chef-staf van de gewestelijke commandant van Amsterdam. In Augustus 1942 is hij door toevallige omstandigheden met de leiding van de O.D. belast. Het was nog vóór de gevangenneming van generaal *Röell*, dat de staf van de O.D. contact met de heer *Six* heeft opgenomen. Het eerste antwoord van de heer *Six* is geweest, dat men daarvoor een stafofficier moest nemen en dat men dus een ander moest zoeken. In Juli had men hem trouwens ook reeds aangezocht en toen heeft hij hetzelfde antwoord gegeven. Een staf-officier te vinden, was toen echter zo eenvoudig niet. Daar is drie jaar lang naar gezocht, zonder resultaat. De heer *Six* zelf en andere officieren hebben zich beijverd om daar een geschikt iemand voor te vinden; het is geëindigd met een afspraak met generaal *Reynders* in 1942/43 — naar de heer *Six* meent —, dat tegen de tijd, dat het nodig zou zijn, hij opnieuw een beroep op de generaal kon doen en deze dan iemand zou aanwijzen; voordien niet. De heer *Six* bleef dus met deze taak belast.

De landelijke organisatie van de O.D. is tussen Augustus en November 1940 tot stand gekomen. Er hadden zich overal in den lande groepjes gevormd. Overste *Westerveld* heeft toen de leiding genomen om daarin eenheid te brengen.

Iets dergelijks heeft generaal *Hasselman* en heeft de heer *Schimmelpenninck* gedaan. Ook generaal *Röell* heeft op een goed ogenblik de overtuiging gekregen, dat er een organisatie in het leven diende te worden geroepen, en is, terwijl hij daarover dacht, met overste *Westerveld* in contact gekomen. Generaal *Röell* heeft toen het commando op zich genomen. Toen is al — als de heer *Six* zich niet vergist — in Augustus 1940 generaal *Röell* opgepakt en naar Buchenwald gebracht. Voordien was hij dus reeds commandant O.D. en overste *Westerveld* zijn chef-staf. Na terugkeer van generaal *Röell* uit Buchenwald was men een beetje huiverig om met hem in contact te komen. Bovendien had toen overste *Westerveld* het commando al die tijd alleen gehad. Daardoor was het contact toen veel minder innig. Generaal *Röell* heeft toen wel veel besprekingen gevoerd met de heer *Schimmelpenninck*, die in de winter van 1940—41 ook in nauw contact was getreden met overste *Westerveld*. Dit speelde zich vóór de tijd van de heer *Six* af, dus dit is hem niet uit eigen waarneming bekend. Overste *Westerveld* is zelf gearresteerd in April 1941. Hij werkte heel nauw samen met kolonel *Quarles van Ufford*, die daarbij ook de luitenant-kolonel der Koninklijke Marechaussee *Versteegh* had betrokken. Toen overste *Westerveld* werd gearresteerd en kolonel *Quarles* met zijn gezondheid sukkelde — hij is in Maart 1942 gestorven —, was het min of meer vanzelfsprekend, dat overste *Versteegh* in April of Mei 1941 de taak van overste *Westerveld* overnam. Overste *Versteegh*, die de heer *Six* heel goed kende, heeft hem in Juni 1941 bij de O.D. betrokken. Op 12 September 1941 is de heer *Versteegh* gearresteerd. Hij had al lang zien aankomen, dat dit zou gebeuren. Daarop heeft de heer *Schimmelpenninck* tijdelijk de taak van de chef-staf waargenomen, zoekend naar een opvolger. Hij is zelf in November 1941 gearresteerd. Kort voordien had hij — naar de heer *Six* meent — al de naam van majoor *Tibo* genoemd, die hem wellicht zou kunnen opvolgen. De adelborst *Dogger* had aanvankelijk de heer *Schimmelpenninck* bijgestaan en na diens arrestatie de leiding waargenomen, maar dit liep natuurlijk in de gaten. *Dogger*

heeft de heer *Six* er na de bevrijding aan herinnerd, dat de heer *Six* aan één van de verbindingsofficieren, die met een bevel kwam, had gezegd, dat dit niet door een stafofficier was gemaakt. Dit is mede aanleiding geweest, dat men toen — in overleg met generaal *Röell* — majoor *Tibo* heeft aangezocht om chef-staf te worden. Deze heeft toen die functie vervuld van December 1941 tot 15 Mei 1942, toen hij in krijgsgevangenschap is weggevoerd. Enige tijd later is hij uit de krijgsgevangenschap gehaald, omdat de S.D. al lang wist, dat hij chef-staf van de O.D. was.

Toen de beroepsofficieren weer krijgsgevangen gemaakt waren, bestond de staf van het algemeen hoofdkwartier O.D. nog slechts uit de kornet van de cavalerie *Dudok van Heel*, die de oudste van die staf was, niet in jaren, maar die de langste tijd daar werkzaam was, en de luitenant van de artillerie van het K.N.I.L. *Navis*. Met hun tweeën als enig overgeblevenen hebben zij getracht het werk voort te zetten. *Dudok van Heel* wendde zich tot de heer *Six* met de vraag, of deze wilde assisteren en de leiding op zich wilde nemen. Hij heeft hem geantwoord: „Nee, dan moet ge een stafofficier vinden”, niet wetend, dat de staf slechts uit deze beide verbindingsofficieren bestond. Dit zal in Juni geweest zijn. Op 12 of 14 Juli 1942 is hij helaas zowat voor de ogen van de heer *Six* te Amsterdam gearresteerd. Toen was de heer *Six* zijn verbinding kwijt. In begin Augustus is *Pasdeloup*, door *Navis* gestuurd, bij de heer *Six* gekomen om contact op te nemen en heeft hem met *Navis* in verbinding gebracht.

44750 (*P. J. Six*)

De heer *Schimmelpenninck* heeft reeds betrekkelijk kort na de bevrijding vooral adelborsten, en ook kadetten, rondom zich verzameld, die hij meende goed te kunnen gebruiken als koeriers door het land en voor andere doeleinden. Hij had, samen met anderen, voor een voorlopig bewind gezorgd. Toen de heer *Six* met overste *Versteegh* in contact kwam, vertelde deze hem na zeer korte tijd, dat er een voorlopig bewind was geprojecteerd, waarin zouden zitten de heer *de Jonge*, de heer *Schimmelpenninck*, nog iemand, waarvan de heer *Six* meent, dat het de heer *van Mourik Broekman* is, de vice-admiraal *Jolles* en generaal *Röell* als opperbevelhebber. Overste *Versteegh* zelf zou chef-staf zijn.

44757—44759 (*P. J. Six*)

Intussen waren kort na de capitulatie bepaalde groepen zich gaan consolideren in een verband, genaamd het L.O.F. De doelstellingen van de O.D. en het L.O.F. waren volstrekt verschillend. De doelstelling van de O.D. was aanvankelijk optreden na de bevrijding. De leiding heeft getracht — hoewel de leden van de O.D. zich daaraan niet hielden — zich bij die doelstelling te houden en deze te propageren. Men meende, dat dit de meest veilige methode was. Ook vond men dit een zeer nuttige taak. De leden van de O.D. hebben zeer vele daden van sabotage verricht. Dit was niet bepaald de bedoeling van de leiding. Dit bleek, toen overste *Versteegh* er sterk bij overste *Westerveld* op heeft aangedrongen om een fusie aan te gaan met het L.O.F. Overste *Westerveld* was daarvoor niet te vinden, in verband met de wijziging van de doelstelling, aangezien het L.O.F. alleen bereid was over te gaan tot fusie, indien de doelstelling zou worden: ook optreden vóór de bevrijding. Na de arrestatie van overste *Westerveld* in April heeft overste *Versteegh* die fusie doorgevoerd. Men is toen op betrekkelijk korte termijn tot overeenstemming gekomen. In de maanden Mei en Juni is er nog een aantal besprekingen over geweest. Juist in die tijd, toen de heer *Six* er net bij betrokken is geraakt, heeft hij hem medegedeeld, dat hij nog in dubio stond over de naam, die de nieuwe organisatie zou krijgen, of het L.O.F. of O.D. zou worden. Een paar dagen later zei hij, dat hij toch O.D. gekozen had met het oog op de dekmantel, die die naam met zich meebracht; hij vroeg zich echter tevens af, of dit wel helemaal rechtvaardig was, omdat hij langzamerhand tot de ontdekking was gekomen, dat het L.O.F. wellicht een grotere organisatie was dan de O.D.

Het legioen oud-strijders is een wat weidse naam voor mensen, die uit het leger kwamen. In de O.D. was ook een vrij groot aantal niet-militairen opgenomen, juist om ook andere contacten te hebben en tevens om uit veiligheidsoverwegingen mensen te hebben, die niet zo gauw in de gaten zouden lopen.

Mr. *C. J. F. Caljé* is eind September of begin October 1943 bij het A.H.K. (Algemeen Hoofdkwartier) van de O.D. aangetrokken.

77290 (*Caljé*)

77292—77293 (*Caljé*)

Kolonel *Six*, die chef-staf A.H.K.-O.D. was, gevoelde in de tijd, dat hij de heer *Caljé* aantrok, telkens weer, dat bij de voorbereiding van het militair verzet, waarbij men ook moest rekening houden met wat er zou gebeuren bij en kort na de bevrijding, kwesties van eventueel militair gezag (handhaving van de orde in de overgangstijd, een vacuum) te pas zouden komen. Zuiver militaire medewerkers hadden, telkens als zij dachten: „dat moet gebeuren; daaraan moet worden gedacht” verschillende ontwerpen gemaakt, die naar Londen zijn gezonden, meer als aide-mémoire: „hieraan denken wij: het is misschien dienstig, dat wij het aan u zenden; vermoedelijk denkt u zelf er ook aan, maar men kan nooit weten”. Dat geschiedde echter

veelal in een vorm, dat kolonel *Six* dacht: ik wil liever ook iemand, die meer deskundig op dit terrein is, aantrekken.

Het eerste contact is geweest, dat de heer *Caljé* speciaal met het oog op deze problemen contact zou houden met het Vaderlands Comité, zij het via een vertrouwensman in Amsterdam, de heer *Mijnlieff*.

Later, dat is geweest begin 1944, heeft de heer *Caljé* rechtstreeks contact gekregen met mr. *Donner*, tegenwoordig president van de Hoge Raad, die nauw bij het Vaderlands Comité betrokken was. Nog later heeft hij contact gekregen met de heer *Drees*.

De organisatie van de O.D. was militair opgezet; er was een algemeen hoofdkwartier, dan de gewestelijke hoofdkwartieren, de districtshoofdkwartieren en daaronder weer de plaatselijke commando's.

Aanvankelijk — dat heeft de heer *Caljé* van horen zeggen — was de doelstelling van de O.D. om op te treden ter handhaving van orde en rust, wanneer de Duitsers zouden wegtrekken. Bij de fusie met het L.O.F. is uitdrukkelijk overeengekomen, dat de doelstelling ruimer zou zijn en dat ook allerlei hinderings- en andere acties zouden geschieden tijdens de bezetting. Als men evenwel zegt, dat tijdens het bewind van de groep *Westerveld* uitsluitend het doel was om op te treden voor ordehandhaving na de bevrijding, dan doet men daarmede die groep onrecht, want er waren allerlei groepjes, die zich bij de O.D. hadden aangesloten en die bij voorbeeld wapens „organiseerden” — waar later weinig van overgebleven is — hetzij dat zij deze bij de Duitsers weghaalden, hetzij, dat zij verborgen Nederlandse wapens „ondergronds” brachten, hetgeen dus reeds een vorm van sabotage was. Er waren groepjes, die, als ze de kans kregen, allerlei ander werk deden, zoals het doorknippen van telefoondraden, het vernielen van auto's. Dit geschiedde in de eerste tijd, zij het betrekkelijk sporadisch.

In de derde plaats moet men in aanmerking nemen — en dat heeft na de oorlog bevestiging gevonden —, dat de O.D. in belangrijke mate moet worden beschouwd als een voortzetting van de door de capitulatie beëindigde militaire oorlogvoering. De reactie was bij de capitulatie tweërlei: er waren mensen, die zeiden: deze nachtmerrie is voorbij. Een groot deel wilde echter een capitulatie voor zich niet accepteren.

Van de groep *Westerveld* weet de heer *Caljé* niet zoveel. Op grond van hetgeen hij er van gelezen en gehoord heeft, zou hij deze conclusie voor zich zelf trekken, dat men in die eerste O.D. de handhaving van orde en rust het meest naar voren bracht. Hij moet echter de leiding de benefit of the doubt geven. Hij kan het niet meer reconstrueren. Het is heel goed mogelijk, dat men in de orde- en rusthandhaving heeft begrepen de zuivering van het land van de Duitsers. Naar buiten kwam de kwestie van de handhaving van orde en rust na de bevrijding het meest naar voren. Nu is het ook heel goed mogelijk, dat toen al daarbij de gedachte heeft voorgezetten: als wij het zo voorstellen, is het niet zo erg, als wij worden gepakt. Het verdergaande motief is later sterker geworden. De heer *Caljé* gelooft, dat overste *Versteegh* ook reeds verdergaande doelstellingen had. Bij de fusie met het L.O.F. echter is uitdrukkelijk overeengekomen, dat de doelstelling daadwerkelijk zou worden uitgebreid tot actief optreden tijdens de bezetting. De fusie heeft in de zomer van 1941 plaats gehad. De O.D. heeft zich ook in die eerste tijd in de praktijk niet beperkt tot het zich organiseren om alleen op te treden voor de handhaving van orde en rust. Immers, men had ook toen al een zeer belangrijke inlichtingendienst.

In 1941 en 1942 werden de verschillende grote processen gevoerd, het laatst dat van generaal *Röell*. Op een gegeven ogenblik moest men de O.D. weer van de grond af opbouwen, hetgeen hoofdzakelijk kolonel *Six* heeft gedaan.

Toen is welbewust als camouflage weer naar buiten het parool gegeven: de O.D. is uitsluitend voor de handhaving van de orde, wanneer de Duitsers zijn vertrokken. Maar dit is volkomen als camouflage bedoeld geweest. Men heeft die camouflage b.v. zelfs in Amsterdam zover gedreven, dat er bij de verschillende mensen schriftelijke orders werden gebracht, waarin stond: „Ge moet uw wapens inleveren, want de O.D. heeft, enz.”, maar met de mondelinge boodschap er bij: „fake”, houd het vooral niet voor waar. Van die orders zijn ook inderdaad, zoals de bedoeling was, exemplaren bij de S.D. gekomen. Het was in feite volkomen camouflage.

Toen de heer *Caljé* bij de O.D. kwam, was men b.v. ook ver gevorderd met het z.g. objectenbehoud, waarbij voor objecten in het land, die centraal of plaatselijk van zeer veel belang waren, plannen voor hun behoud werden ontworpen; indien de Duitsers vóór hun aftocht of op een ander tijdstip de vernieling van die objecten hadden voorbereid, zou men hen daarin door gewapend optreden of anderszins trachten te verhinderen. Met het organiseren daarvan was men zeer ver gevorderd, maar de grote moeilijkheid was, dat zij geen wapens, althans niet voldoende wapens hadden.

77297 (*Caljé*)

77308—77310 (*Caljé*)

77312 (*Caljé*)

Men kan nu eenmaal een groep mensen, die men ergens heeft zitten, indien deze niet over voldoende wapens beschikt, een bepaalde opdracht tot hindering van de vijand — hoe aantrekkelijk het ook is — niet geven; integendeel, sommigen hebben zij zelfs moeten terughouden van de uitvoering van bepaalde voorstellen, die bij hen binnenkwamen, omdat zij én het dorp, waar het moest gebeuren, én de groep er niet aan konden wagen. Voorts moest ook wel, zelfs al waren er voldoende wapens, van een bepaalde actie worden afgezien, omdat vernietiging van een bepaald object schadelijker was voor de Nederlandse economie dan dat het behoud er van nut opleverde voor de Duitsers.

77314 (*Caljé*)

Wat de leiding van de O.D. aangaat ontkent de heer *Caljé* dus, dat de O.D. zich principieel afzijdig hield van optreden vóór de bevrijding. De heer *Caljé* herinnert zich een order van 1 Mei 1944 betreffende voorbereiding „voor zover zulks nog niet geschied is” van de objectenbescherming. Het voorkomen van de woorden „voor zover zulks nog niet geschied is” in deze order is voor hem in verband met het feit, dat hij zich herinnert reeds in December 1943/ Januari 1944 over de objectenbescherming te hebben horen spreken, een aanwijzing, dat het hier een samenvattende order betreft van reeds vroeger ter zake gegeven bevelen of aanwijzingen c.q. in verband met reeds tevoren ter zake gepleegd overleg.

Het was voorts in Mei of Juni 1944, dat kolonel *Six* en de heer *Caljé* naar aanleiding van het optreden van de Franse maquis tot de overtuiging zijn gekomen, dat hun troepen, mits verstandig, op dezelfde wijze meer actief zouden kunnen worden ingezet en dat zij dus een order tot dergelijk maquiswerk moesten uitgeven. Zij hebben toen een order doen uitgaan naar de gewesten: vormt kleine hinderingstroepen, stoottroepen, die de vijand hinderen, ook zonder gebruik te maken van wapenen. De heer *Caljé* stond daarbij bij voorbeeld ook voor ogen: hinderen door auto's onklaar te maken, spijkers op de weg te gooien, enz.

77320 (*Caljé*)

Wanneer men zegt: de O.D. trad niet op, dan is dat pertinent niet waar. De K.P. kraakte; deze organisatie heeft zich ontwikkeld uit de contacten, die de L.O. als kraakorganisatie had om de bonnen te krijgen. Maar de allereerste kraak is in Joure geweest en deze is — zonder dat de heer *Caljé* wil zeggen, dat het in opdracht van de leiding van de O.D. is geweest — door O.D.-ers gedaan. De kraak in Zevenbergen is, als hij zich niet vergist, ook een O.D.-kraak geweest. De K.P. was nu eenmaal een sequel of een hulpdienst van de L.O.; de O.D. was zelfstandig. Uit dien hoofde was er geen directe aanleiding om van O.D.-zijde ook weer een organisatie voor het kraken op te richten.

Het tweede punt was, dat de jongelui — en ook ouderen — van K.P. en R.V.V. daden wilden stellen; primair was dus het *doen*. Bij de O.D. werd veel meer afgewogen het nut, dat de Duitsers er van hadden, tegen het nadeel eventueel voor de Engelsen, wanneer die hier kwamen en de objecten kapot vonden.

77325 (*Caljé*)

De directieven, die centraal door de hoofdleiding van de O.D. zijn uitgegeven, waren boven en behalve het toch zeker niet minder belangrijke „inlichtingen”-werk en de radiocommunicaties, objectenbescherming en eventueel mobilisatie, wanneer de vijand zou terugtrekken — daaruit vloeit voort de handhaving van orde en rust —, maar bovendien in Mei en September 1944 de order van het vormen van kleine groepen.

77333 (*Caljé*)

Militair kon de O.D. zich niet voorstellen, dat een bevrijding zou kunnen tot stand komen, zonder dat er een of andere vorm van militair gezag zou zijn om aan de noden van het ogenblik het hoofd te kunnen bieden.

Men kende daarvoor twee bijzondere rechtstoestanden: de staat van oorlog, die inadequate bevoegdheden zou geven, en de staat van beleg, die veel verdergaande, zij het voor de te verwachten omstandigheden ook nog inadequate bevoegdheden zou geven. Hiervoor is wel het beste bewijs, dat men in Engeland het besluit op de Bijzondere Staat van Beleg heeft gemaakt en de gehele herstellinggeving, hoe men daar verder ook over moge denken.

77335—77337 (*Caljé*)

De O.D. had in Augustus 1943 een telegram gekregen, waarin verzocht werd mensen uit te zoeken, geschikt om in de provincie en de steden op te treden als militair commandant. Zo stond het er niet, maar het was er uit te lezen. In Engeland zou men mensen opleiden, die aanvankelijk commissaris zouden worden, maar men voelde in Engeland klaarblijkelijk, dat dit moeilijkheden zou opleveren, omdat die mensen met de toestand in het land zelf niet bekend waren. Men vroeg toen aan de O.D. om twintig mensen daarvoor; de heer *Caljé* meent voorts 40 voor de districten en middelgrote steden en 100 als adviseurs. De in Engeland opgeleide mensen zouden na korte tijd terugtreden en als adviseurs blijven optreden, terwijl de hier gezochte mensen het militair gezag zouden uitoefenen en voor hen in de plaats zouden komen.

Het telegram luidde:

13-8-1943.

Van Min. van Oorlog aan A.H.K.-O.D.

„Achten in elk geval ook met het oog op overleg met geallieerden vorming alhier kern gedelegeerden en toegevoegd personeel in totaal omstreeks 40 personen noodzakelijk die op de hoogte van de opzet en geschoold voor de taak zo mogelijk na korte tijd vervangbaar en nuttig als adviseurs.”

In de praktijk zijn er veel meer dan 40 gekomen, zo deelde de heer *Caljé* mede.

Over de verschillende kwesties had de O.D. een brief gezonden en daarop had hij dit telegram gekregen. De O.D. zag het als een regeeringsopdracht. Het gaat dan verder:

„Kunt gij gereed houden om gedachten voorlopig te bepalen primo 20 officieren of te militairiseren burgers met algemene ervaring, minstens 40 jaar voor provincies en grote steden, secundo per provincie een tot 3 gedelegeerden voor middelgrote steden, tertio per provincie 3—12 toegevoegde officieren of te militairiseren burgers met algemene kennis. Personen sub primo hebben zich te zijner tijd in verbinding te stellen met centraal militair gezag en personen sub secundo en tertio met hen sub primo.”

Het is heel goed mogelijk, dat de O.D. er destijds ook rekening mede heeft gehouden, dat het een van Engeland uit komend centraal M.G. zou zijn.

Als er een vacuum kwam en de heren niet tijdig overkwamen, was men er, militair gesproken, niet. Toen heeft men op het vacuum gewezen en gezegd: „Wij bereiden de organisatie voor, voor het geval er een vacuum is, maar hoe dan met de bevoegdheid der functionarissen? Zij hebben op een gegeven moment voorgesteld: machtig onze militaire commandanten de nodige maatregelen te nemen om het militair gezag uit te oefenen. Machtig ons op grond van de bestaande oorlogswet met beperkte bevoegdheden en bepaal bovendien, dat zodra uw militaire commissarissen hier zijn en de zaak overgenomen hebben, onze mensen aftreden en als adviseurs werkzaam zullen zijn, en uw mensen het militair gezag uitoefenen om het na verloop van tijd weer aan onze mensen, indien dezen u bevallen, over te dragen.”

Het telegram van 13 Augustus 1943, aldus de heer *Six*, was een zeer geheim Regeringstelegram, zelfs voor de eigen organisatie. Het telegram is niet doorgegeven aan het Vaderlands Comité. De eigen organisatie heeft de inhoud van het telegram niet in die vorm gekend. Men heeft nooit precies geweten wat de opdracht was. Men heeft alleen instructie gekregen, wat er moest worden gedaan, maar men heeft niet het gehele telegram gezien.

Dat men uit Londen met een zo uitgebreid apparaat zou komen, zo vervolgt de heer *Caljé*, heeft de O.D. niet kunnen bevroeden. Dat heeft de heer *Caljé* pas ervaren, toen hij in Brussel kwam. In de loop van de tijd zijn zij het telegram pas beter gaan interpreteren. Het is niet onmogelijk, dat zij op het eerste deel (binnen korte tijd vervangbaar en te benutten als adviseurs) minder de nadruk hebben gelegd, ook bij de organisatie, en dat zij zich dus naar de kant van de gewesten meer op het standpunt hebben gesteld van „ge moet u gereedhouden, ge moet er zijn om het militair gezag uit te oefenen” zonder er nu speciaal de nadruk op te leggen, dat het de bedoeling was, dat zij het gedurende korte tijd aanvankelijk niet zouden doen.

De heer *Caljé* heeft van generaal *Kruls* gehoord, dat hij zijn militaire commissarissen meebracht. De heer *Caljé* heeft toen tegen generaal *Kruls* gezegd: „Het is wel een hele deceptie voor de mensen, die wij op grond van het bewuste telegram hebben aangezocht. Zie, wat u kunt overnemen en tracht uw staf, voor zover u die uitbreidt, zoveel mogelijk uit deze mensen, die daarvoor zijn opgeleid (het was toen de B.S. geworden, dus uit de B.S.-staven), over te nemen.” Dat heeft de heer *Kruls* inderdaad in vele gevallen ook gedaan. In Eindhoven had de heer *Caljé* al gehoord, dat er militaire commissarissen, die door generaal *Kruls* waren aangetrokken, zouden optreden en dat dus de O.D.-mensen niet als zodanig zouden fungeren. Bij de bevrijding van Den Bosch is de heer *Caljé* speciaal teruggedaan van Eindhoven naar Den Bosch om generaal *van Nijnatten*, die niet beter wist dan dat hij militair commissaris van Brabant zou worden, er van op de hoogte te stellen, dat hij dit niet werd. De heer *de van der Schueren*, de tegenwoordige Commissaris der Koningin in de provincie Overijssel, heeft het heel prettig opgelost door generaal *van Nijnatten* te vragen of deze hem wilde adviseren.

Inderdaad hebben zij dit telegram vermoedelijk niet direct „door” gehad en daarom begint de heer *Caljé* te geloven, dat zij op dit punt van de bedoeling van de bijzondere staat van beleg pas later op de hoogte zijn geweest.

98512—98516 (*P. J. Six*)

77338 (*Caljé*)

77344—77346 (*Caljé*)

Toen het telegram van de regering in Augustus 1943 bij de O.D. binnenkwam, leefde de gedachte, dat een door de O.D. aangezochte opperbevelhebber alleen zou optreden in naam van de Koningin en ondergeschikt zou zijn aan de Regering, maar van meet af aan is bovendien het doel er op gericht geweest, dat omtrent de voor te bereiden maatregelen op dit gebied contact zou worden gezocht met het Vaderlands Comité. De verordeningen, die door de O.D. uitgewerkt werden voor de allernoodzakelijkste maatregelen, zijn allemaal met de heer *Donner* besproken en later in de Contactcommissie, waarin de heer *Caljé* zitting had, met de heren *Drees*, *Neher*, *Bruins Slot* en *Meijer*. De heer *Caljé* wil onderstrepen, dat zij er steeds van zijn uitgegaan, dat de bevoegdheden moesten worden uitgeoefend volgens de Nederlandse wetgeving, met andere woorden — daar er geen Regering aanwezig was — door militaire autoriteiten op eigen gezag, maar dat het voor de rust en orde van het grootste belang was om die maatregelen voor te bereiden met een, uiteraard illegale, burgerlijke instantie, die geacht kon worden op dit niveau invloed, zeggenschap of moreel overwicht te hebben en die alleen advies kon geven.

Met betrekking tot de mening van veel groepen in de illegaliteit, dat de O.D. eigenlijk meer wilde en verder wilde gaan dan de handhaving van orde en rust in de vacuumperiode, dus orde en rust handhaven in opdracht van de Regering, en dat er in de kringen van de leiding van de O.D. een sterk streven was om er ook invloed op uit te oefenen, hoe de Regering zou zijn, moet de heer *Caljé* verklaren, dat dit standpunt pertinent onjuist is. Kolonel *Six* heeft zich altijd op het standpunt gesteld, dat hij ondergeschikt was aan de Regering; verder, dat wij burgers van een democratisch land waren. De heer *Caljé* heeft op het gebied van de voorbereiding van het M.G. bij alle besprekingen „a finger in the pie” gehad. Hij kan de verzekering geven, dat geen haar op zijn hoofd er ooit aan heeft gedacht, dat zij een andere dan de normale democratische regeringsvorm zouden beogen.

Er is een ander telegram geweest, waarin zo iets gezegd wordt als: de O.D. willen wij gaarne gebruiken, mits regeringsgetrouw. Dat heeft de O.D. altijd vreselijk gegriefd; er is nooit een politiek verder gaande doelstelling geweest dan deze, dat men zich als goede militairen voor ogen trachtte te stellen de mogelijkheden, die zich bij een vacuum zouden kunnen voordoen, en welke maatregelen daarbij in de vorm van een militair, men zou kunnen zeggen quasi-militair gezag zouden moeten worden genomen, maar los van elke beïnvloeding, in welke politieke vorm dan ook. Daarom heeft de O.D. ook kwalijk genomen de aanvallen op het Militair Gezag in bepaalde illegale bladen, toen de Regering duidelijk te kennen had gegeven, dat zij dat Militair Gezag nodig oordeelde.

Volgens een noot van de heer *Six*, aangebracht bij de correctie van het stenogram van zijn verhoor, is hij van mening, thans te mogen aannemen, dat over het telegram van de Regering als zou zij van de O.D. gebruik willen maken „mits Regeringsgetrouw” van enige mystificatie in de loop der jaren sprake is geweest, welke hij als volgt verklaart: Bij naspeuring blijken deze woorden in een andere vorm te zijn gesteld, nl. in een brief van de Minister-President dd. 5 Februari 1944, punt 9: ¹⁾

„Verhouding van Regering tot O.D. gemakkelijk te omschrijven. Van haar diensten voor ordebewaring zal gaarne gebruik worden gemaakt, mits zij zich onmiddellijk stelt onder bevel van dezerzijds voorgenomen militaire organisatie, zoals reeds eerder medegedeld.”

De heer *Six* meent, dat de hier uitgesproken twijfel uiteraard tevens inhoudt, dat getwijfeld wordt aan de opvolging der bevelen door de O.D., dus aan gebrek aan Regeringsgetrouwheid.

Op de vraag, of er ook in de jaren 1943—1944, in de voorbereidings-tijd, contact gezocht is met het bezette gebied, ten einde eventueel ook vandaar functionarissen te requireren, antwoordt mr. *H. J. Kruls* ¹⁾, dat dit door hem niet is geschied, want hij mocht geen contact met het bezette gebied onderhouden; dat was geheel in handen van de Regering en van het B.I.

De heer *Kruls* meent zich te herinneren, dat er een telegramwisseling is geweest tussen de Regering en het bezette gebied, waarin de plannen van het Militair Gezag in grote lijnen werden uiteengezet en waarin verzocht werd om in de provincies en in bepaalde grote gemeenten figuren gereed te houden, die met het Militair Gezag zouden kunnen samenwerken en de zaak zo spoedig mogelijk zouden kunnen overnemen. Dit heeft in de praktijk slecht gewerkt, hetgeen de heer *Kruls* toeschrijft aan begripsverwarring. Wel is het in verschillende plaatsen zo geweest, dat men, daar aankomend, kon zeggen: dat zijn de figuren, dat zijn de aangewezen mensen om met het Militair Gezag samen te werken. Maar er heerste een begripsverwarring in die zin, dat degenen, die zich aandienend als de militaire bestuurder of de garnizoenscommandant, voortkomende uit de O.D., zich voelden als de mannen,

77355 (*Caljé*)98570 (*P. J. Six*)

¹⁾ De commissie tekent hierbij aan: de z.g. negentien punten, zie hieronder blz. 284.

31783—31788 (*Kruls*)

¹⁾ Vgl. het Verslag der commissie, deel 5 A, blz. 281 en 282.

die zelf maar de leiding zouden moeten nemen, zulks mede op grond van de voorbereidende maatregelen, die men ter plaatse zelf reeds had getroffen. Men had zich niet gerealiseerd, dat men tenslotte kwam onder een noodwetgeving, die het Militair Gezag medebracht en die gehanteerd moest worden. Hierdoor was het aanvankelijk niet mogelijk om dergelijke figuren, die op deze situatie niet ingeschoten waren, direct in te schakelen. Betrekkelijk weinig personen zijn op een dergelijke wijze opgenomen in het Militair Gezag. De meesten kwamen uit de O.D. of een dergelijke organisatie en zij zijn in de richting gegaan van de B.S.; zij schaarden zich met hun mannen onder de bevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten.

77898—77903 (*van der Gaag*)

De heer *J. van der Gaag*, tijdens de bezetting lid van de Raad van Verzet en later mede van het College van Vertrouwensmannen, heeft medegedeeld, dat hij beslist niet het gevoel had, dat bij sommige groepen bestond, dat de leiding van de O.D. streefde naar een „autoritair regeringssysteem”. Hij ziet de O.D. als een groep van echte militairen. Dat zij zelf zouden hebben willen streven naar een regering, op militaire leest geschoeid, gelooft hij beslist niet. Zij hebben het nooit gehad over de weg, waarlangs zij vlak na de bevrijding tot een regering zouden komen. De heer *van der Gaag* heeft in hun harten niet kunnen kijken. Hij kan helemaal niet beweren, dat zij afkerig zouden zijn geweest van een regeringsvorm zonder parlement, of zelfs van een geheel autoritaire vorm. Niet omdat zij anti-democratisch zouden zijn, maar omdat zij het op dat moment een juistere vorm zouden hebben gevonden, meer doelmatig, gezien het feit, dat het zo moeilijk was, op dat moment een parlement te vormen. Als er een streven in die richting is geweest, heeft men er niets van laten merken. Zij hebben dit punt niet aangeroerd, maar men kreeg wel eens een indruk, zonder dat zij er uitdrukkelijk over spraken. Het is dus een feeling, dat zij het niet onaangenaam zouden hebben gevonden, wanneer het niet langs een democratische weg zou zijn gegaan.

67969—67971 (*Vorrink*)

De heer *Vorrink* heeft medegedeeld, dat de aanvankelijke z.g. chef-staf van de O.D., overste *Westerveld*, een voortreffelijke opvatting van de taak van de O.D. had. Hij heeft in de zomer van 1940 een bespreking gevraagd en ook gekregen tussen de heren *Colijn*, *Joekes* en *Vorrink*. Zij hebben toen met hun drieën de eerste politieke bespreking van die aard gehouden, waarbij zij hebben vastgesteld, dat de heer *Joekes* niet direct geëigend was om dit contact in stand te houden en dat de heer *Colijn*, die dag en nacht in de gaten werd gehouden, veel te veel geëxponeerd was.

Het ging voor de heer *Vorrink* — in overeenstemming met de heren *Colijn* en *Joekes* — niet om een politiek partij-adviseurschap, maar om een nationaal adviseurschap voor de O.D. Deze zei: „wij hebben geen andere taak dan het handhaven van de orde en hiervoor hebben wij geen enkele opdracht, welke ook, gekregen.”

De heer *Vorrink* heeft met overste *Westerveld*, die in den Haag woonde, een buitengewoon veelvuldig en plezierig contact gehad. Hij deed niets anders dan allerlei groepjes soldaten adviseren en bij elkaar halen in de O.D. om te zorgen, dat in het uur X onordelijkheden zouden worden voorkomen en men zich zou stellen achter wat zou zijn de wettige Regering. Met de vraag, hoe dit precies zou zijn, hield men zich toen nog niet bezig.

Het is de heer *Vorrink* later gebleken, dat in het hoofd van de heer *Röell* gans andere ideeën rondspookten. Overste *Westerveld* is toen gearresteerd met een groep O.D.-officieren, die voor een groot deel hun einde in Sachsenhausen hebben gevonden. Deze mensen hebben zich buitengewoon moedig gedragen. Ook in de laatste uren van hun leven.

Nadat de heer *Röell* uit Buchenwald is teruggekomen, is de sfeer van de O.D. ontstaan, niet als die van de toekomstige dragers van de ordehandhaving, maar als die van een groep mensen, die zich intensief gingen bezighouden met de toekomstige politieke structuur van Nederland. Dit merkte de heer *Vorrink* uit de besprekingen. Eén van de mensen was de heer *Schimmelpenninck*; de heer *Vorrink* gelooft, dat hij na overste *Westerveld* de titel droeg van chef-staf. Dit was „Oom *Alexander*”.

In die dagen heeft de heer *Vorrink* via tussenpersonen en ook uit een persoonlijk onderhoud met hem vernomen, hoe oom *Alexander* over de politieke constellatie van Nederland in de tijd vóór 1939 dacht en hoe hij zich die voor de toekomst voorstelde; hij meende, dat hij en zijn vrienden uit de O.D. hierop een belangrijke invloed moesten uitoefenen. Naar de mening van de heer *Vorrink* kreeg de O.D. daardoor een geheel ander karakter.

67973 (*Vorrink*)

De heer *Vorrink* herinnert zich een gesprek met een eerste-luitenant, een prachtkerel — hij is ook gebleven in de strijd —, maar in politiek opzicht een volslagen analphabeet, die hem zeide: „Wij krijgen toch niet meer terug de tijd van het algemeen kiesrecht? Dat zal ons toch niet overkomen, als de bevrijding daar is? Dat is toch

68029 (*Vorrink*)

afgelopen?" Deze man heeft niets kwaads uitgehaald, maar dit tekent toch de geest in de leiding van de O.D.

Het was de indruk van de heer *Vorrink*, dat niet in alle afdelingen van de O.D. deze stemming heerste. Hij heeft in Brabant in spionage- en sabotagekwesities samengewerkt met mensen van de O.D. en dat waren prachtkerels. Zij zetten heel grote ogen op, toen hij hun vertelde, wat er in de hoofden van de heren *Röell* en *Six* rondspookte. Die kerels werden gebruikt en misbruikt.

67976 (*Vorrink*)

Eind 1942 heeft de heer *Vorrink* een koerier naar Engeland gestuurd, toen deze vorm van politieke agitatie van de kant van de O.D. zo ernstig werd, dat men er rekening mede moest houden, dat men in Londen daarnaar het oor liet hangen.¹⁾ De heer *Vorrink* heeft deze koerier de opdracht gegeven zich direct tot de Koningin zelf te wenden en Haar mede te delen — aannemende, dat Zij op de hoogte was van dit soort reactionnaire politieke opvattingen en tevens van zijn, de heer *Vorrink* is geneigd te zeggen: in de klassieke zin van het woord: weinig revolutionnaire opvattingen —, dat, wanneer in Nederland bepaalde groepen een poging zouden willen aanwenden om de democratie te ondermijnen, van hem via de illegaliteit het bevel tot algemene werkstaking zou uitgaan.

1) Vgl. het Verslag der commissie, deel 4 A en B, blz. 86 e.v.

66937 (*van Randwijk*)

De heer *van Randwijk* gelooft, dat de gewone oorlogsomstandigheden, met name het feit, dat er geen persoonlijke en in het algemeen niet voldoende communicatie tussen de mensen bestond, er veel toe hebben bijgedragen, dat er conflicten als tussen de O.D. en de andere verzetsgroepen ontstonden, welke op sommige ogenblikken zo scherpe vormen hebben aangenomen. Onder normale omstandigheden, waarbij een uitwisseling van gedachten wel mogelijk zou zijn geweest, zou een groot aantal dergelijke kleine conflicten uit de weg geruimd hebben kunnen worden of zelfs niet zijn ontstaan. In de kringen van bepaalde officieren, dus in de O.D.-kringen, heeft een zeer wezenlijke bedoeling voorgezeten, doch niet om een ondemocratisch of van de Nederlandse volksaard afwijkend regime te vestigen — zover heeft men niet eens gedacht —; men is echter, vanuit de toestand, zoals die was op het ogenblik, dat Nederland in oorlog met Duitsland geraakte, vanuit die staat van beleg, en anderzijds uit een kennelijke angst voor ongeregelde heden en relletjes, met name met Putschmentaliteit ook, tot de opvatting gekomen, dat men de touwtjes in handen moest houden en dat zij, nl. die officieren, dat vooral moesten doen. Bij de Zwitserse weg heeft men nog eens een geheel schema voor ogen gehad van een man uit Haarlem, weergevende hoe hij het landsbestuur in die tijd wenste te hebben. Commissarissen der Koningin, Provinciale Staten en gemeenteraden, alles moest weg; er waren een gemeentehoofd en een provinciaal gouverneur enz., zo moest het land geregeerd worden. De blauwdrukken van het gehele schema zijn bij de Zwitserse weg terechtgekomen, met het verzoek deze naar Londen te zenden. De heer *van Randwijk* herinnert zich, dat men zich bij de O.D. er mede heeft beziggehouden, dat men toch vooral het comité-*de Gaulle* er van moest verwittigen, dat er in Brabant nog een Franse Kroonpretendent zat. Deze moest waarschijnlijk weer Frans koning worden.

Hierbij kwam de normale geëxalteerdheid van alle mensen, die illegaal werk deden. Aan beide kanten waren er gevoeligheden en lange tenen.

De heer *van Randwijk* gelooft, dat dit hele complex hierbij een rol heeft gespeeld. Hij zou echter niet willen beweren, dat hij dat alles zo serieus nam en dat het een gevaarlijke vorm had aangenomen. Wanneer het in zijn onnozelheid zou zijn toegepast, had het gevaarlijk kunnen worden door de reacties, die het had opgeroepen. In zijn intenties was het niet zo bijster belangrijk.

64374 (*Bosch van Rosenthal*)

De heer *Bosch van Rosenthal* was over de O.D. sceptisch wat de organisatie betrof — hij spreekt nu over de eerste periode — en in de tweede plaats was hij uiterst huiverig voor de militaire wereld en een militair regime. Dat ligt de Nederlanders niet. De O.D. wilde weer naar het militair gezag terug. De heer *Röell* maakte daarvan geen geheim, want op de sociëteit werd alles verteld.

64376 (*Bosch van Rosenthal*)

Naar de zienswijze van de heer *Bosch van Rosenthal* beschouwden de mensen van de O.D. tenslotte de sociaal-democraten eigenlijk al zowat als communisten. Dat was een gevaar; dat vonden ze ontzettend! De O.D. had daarvoor erge angst en kon niet begrijpen — de heer *Bosch van Rosenthal* herinnert zich uit een latere periode, dat de heer *Six* het ook niet kon begrijpen —, dat de heer *Bosch van Rosenthal* samenwerkte met mensen als de heren *Slotemaker de Bruine*, *van Randwijk*, *van Heuven Goedhart* en anderen. Hij vond dat onbegrijpelijk en zei: „gij zijt toch niet van die richting?" De heer *Bosch van Rosenthal* zei: „wij verzetten ons samen ter wille van Nederland". De O.D. had, terwijl hij andere dan politieke verwachtingen had, zonder twijfel door zijn sterke militaire inzet zelf een politieke inslag.

64383 (*Bosch van Rosenthal*)

In de periode-*Six* was de O.D. serieus en goed georganiseerd en

64385 (*Bosch van Rosenthal*)

84014—84017 (*Meijer*)

was het kinderspel van de eerste tijd uit. De heer *Six* had dat met grote ernst en goed gedaan; het was prachtig in orde. De heer *Bosch van Rosenthal* heeft met veel plezier met de heer *Six* samengewerkt, maar hij kan niet ontkennen, dat het standpunt, dat men geen politiek wilde, tenslotte evengoed politiek is.

De O.D. was, aldus de heer *Meijer*, in 1942 een begrip, maar hij gelooft niet, dat men kan zeggen, dat het een duidelijk uitgesproken landelijke organisatie was, waarvan het naar buiten bekend was wat zij precies wilde of niet wilde.

De heer *Meijer* heeft persoonlijk pas veel later, in 1944, contact gehad met de vertegenwoordigers van de O.D. Het is hem echter wel opgevallen, bij het doorkijken van de stukken, hoe er toch reeds in 1941 en 1942 telkens sprake is van een bepaalde toekomstsituatie, die sterk zou afwijken van de staatkundige verhoudingen, zoals men die vóór de oorlog had gekend. Het was zeer en vogue om in denigrerende zin te spreken over het begrip partijen; zo ook over het Parlement. Het buiten Nederland geschreven boek: „De wedergeboorte van het Koninkrijk” van *Boisot* geeft aanwijzingen in die richting. Zo waren er ook hier in Nederland tal van geschriften, die óf aanknoopten bij het boek van *Boisot* óf uit eigen inspiratie stelden, dat het Parlement minder te zeggen moest hebben, dat de wetgevende macht meer bij de Regering zou moeten komen of in sommige gevallen bij de Koningin, dat het Parlement meer een achteraf controlerende taak moest hebben, dat het partijwezen het functioneren van een behoorlijke samenleving had bewezen kwaad te doen, enz. Kortom, deze dingen waren in de jaren 1941, 1942 en 1943, ja zelfs in 1944, maar zeker in de eerste jaren, een nogal populaire reactie in niet eens zulke beperkte kringen op de schok, die de oorlog en de bezetting hier hadden gegeven.

In 1944 werd het minder gehoord, misschien ook omdat de tegenstemmen luider en bewuster werden. Daar, waar men groeperingen of mensen zag optreden in dat vage geheel, dat men betitelde als O.D. kon men dat wel min of meer parallel stellen met de geluiden, die de heer *Meijer* zo juist heeft beschreven. Het is dus niet zo, dat er op een bepaald ogenblik een uitspraak was van de O.D., die de heer *Meijer* zou kunnen voorleggen als bewijsstuk van hetgeen men na de oorlog wilde. Het kan heel goed zijn, dat de persoon van de heer *Six* in zijn denken nimmer de wegen heeft betreden van anti-democratische demagogen. Desondanks meent de heer *Meijer*, dat men de sfeer van de O.D. inderdaad kon gelijkstellen met dergelijke begrippen van „sterk gezag”. In de eerste jaren was nu eenmaal, misschien ook ten gevolge van het optreden van de Nederlandsche Unie, hier en daar een gevaarlijke rancune ontstaan tegenover het democratische geheel, dat hier vóór 1940 bestond. Op de vooroorlogse toestand was ook wel van andere zijde critiek, de heer *Meijer* zou willen zeggen van onverdacht democratische zijde. In „Vrij Nederland”, „Het Parool”, „Je Maintiendrai” en ook vele andere bladen vindt men ook wel critiek op wat er was vóór 1940. Dat was alleen een volkomen andere benadering van de critiek, welke de heer *Meijer* zo juist bedoelde, nl. van een democratisch gezichtspunt uit.

Het is dus wel mogelijk, en de heer *Meijer* heeft ook geen reden aan zijn woorden te twifelen, dat de commandant van de O.D. mededeelt, dat de O.D. nimmer iets anders heeft nagestreefd dan een dienende functie tijdens de bevrijding. Dit neemt niet weg, dat men de sfeer van de O.D. zeker tot 1944 gelijk kon stellen met een visie op het functioneren van de Staat voor de toekomst, die voor het gevoel van vele democraten zeer twijfelachtig was. Er zitten trouwens aan deze kwestie ook nog enige juridische implicaties vast, die de heer *Meijer* niet helemaal kan overzien. De O.D. heeft een — en dat is zeker de O.D. als zodanig — bepaalde visie gehad omtrent de wettelijke regelingen, die zouden gelden op het moment van de bevrijding. Er is een vrij fameus punt van verschil geweest over de vraag of de vooroorlogse wetgeving ten aanzien van de staat van beleg op het ogenblik van de bevrijding al of niet zou gelden. Tot September 1944 toe heeft de O.D. zich op het standpunt gesteld, dat die oude wetgeving wel zou gelden en een deel van zijn juridische voorbereidingen was gebaseerd op die oude wetgeving. Mede op grond hiervan meende de O.D. voor de periode tijdens en na de bevrijding een vrij vergaande macht te hebben. Pas toen uit Londen het bericht kwam, dat die wetgeving niet meer zou gelden en was vervangen en dat ook de overtuiging doordrong, dat Londen dit rechtsgeldig kon doen via het Staatsnoodrecht en er dus een Bijzondere Staat van Beleg zou zijn, heeft de O.D. zijn visie op die na-oorlogse situatie opgegeven.

De heer *Drees* kan aanvoelen, dat er verschillende stemmingen en standpunten in de O.D. zullen zijn geweest. Men heeft sterk in personen gewisseld en de verhoudingen wijzigden zich ook. Hij neemt wel aan — hij weet het niet precies —, dat men vrij sterk heeft gedacht: na de oorlog zal er allerlei verwarring zijn, er zal een staat van beleg moeten komen. De capitulatie is tenslotte regel-

65178 (*Drees*)

matiger verlopen, dan men onder andere omstandigheden had kunnen verwachten. Men heeft gedacht aan een toestand van verwarring en heeft gemeend, dat de staat van beleg zou moeten gelden, zoals de Regering tenslotte feitelijk ook enigermate heeft laten intreden. De heer *Drees* acht het zeer wel mogelijk, dat de leiding van de O.D., die een macht tot handhaving van de orde na de bevrijding trachtte bijeen te brengen, zich heeft voorgesteld daarbij een grote rol te zullen spelen, zoals ook het eerste Nationaal Comité dacht — niet op dezelfde wijze en uitgaande van een ander soort taak en bevoegdheden —: als de Regering er niet is, moeten hier mensen zijn, die politieke leiding kunnen geven.

Later, toen de heer *Drees* met deze zaak nader in aanraking kwam en deze dingen helemaal doorgesproken had — hij had er ook wel eens, maar slechts vluchtig over gesproken met generaal *Röell*, met wie hij in Buchenwald goede vrienden is geworden —, heeft hij het zo gezien, dat de topleiding van de O.D. zich er volkomen van bewust was, dat zij zich moest schikken naar de Regering. Maar aan die zijde is stellig méér dan door sommige groepen van het verzet gedacht: er moet om te beginnen zijn een staat van beleg en een opperbevelhebber, die de bevoegdheden krijgt, welke uit de staat van beleg voortvloeien. Door Londen is toen gezegd: „er komt een Militair Gezag en dat zal het gezag uitoefenen”; de heer *Drees* heeft het nooit anders gezien dan dat men bij de O.D. bereid was zich te schikken naar hetgeen de Regering wenste. Maar ongetwijfeld zal men zich bij de O.D. hebben voorgesteld, in veel sterker mate in het Militair Gezag te worden ingeschakeld dan het geval is geweest. Hij is er van overtuigd, dat, ook toen men vanuit Londen steeds hoorde van „Het Militair Gezag”, men bij de O.D. heeft gedacht, dat men zelf in dat Militair Gezag een enigszins belangrijke positie zou innemen.

65179 (*Drees*)

Er zullen in de kringen van de vele oud-officieren in de O.D. wel opvattingen hebben bestaan omtrent de wenselijkheid van de samenstelling van een regering, die door verschillende verzetsorganisaties niet werden gedeeld, maar de heer *Drees* heeft persoonlijk nooit enige aanwijzing gehad, dat zij geneigd waren actief te beïnvloeden, dat er een autoritaire regering zou komen. Hij neemt wel aan, dat in die kringen een wat meer autoritair gezag meer werd gewaardeerd dan in verschillende verzetsorganisaties. Er was een verschil van mentaliteit, maar een streven van de topleiding, dat men haar zou kunnen verwijten, neen, dat gelooft de heer *Drees* niet. Hij heeft wel eens gezien, dat een militair in een telegram naar Londen bericht had: het gehele volk wenst, dat er, om te beginnen, zal zijn militair gezag en een straf gezag en alleen de politici en anderen, die naar hun eigen positie zien, wensen een andere oplossing. Zo werden wel meer eigen opvattingen vertolkt, alsof zij de opvattingen waren van het gehele volk. Maar de heer *Drees* heeft in zijn aanraking met de topleiding nooit gemerkt, dat men ook maar enigszins de neiging had zich te kanten tegen een normale gang van regeringsvorming. Daarentegen vindt hij wel, dat de O.D. in zijn houding tegenover de verzetsorganisaties ernstige fouten heeft gemaakt. Zo heeft het bespionneren van de Zwitserse weg kwaad bloed gezet.¹⁾

1) Vgl. het Verslag der commissie, deel 4 A en B, blz. 214 e.v. 98915—98917 (*Gerbrandy*)

Het rapport-*Dogger*, aldus de heer *Gerbrandy*, heeft herhaaldelijk een punt van bespreking uitgemaakt. De Regering is op den duur — het is mogelijk, dat zij daarin misgetast heeft — tot de conclusie gekomen: de O.D.-organisatie zoals wij die op het ogenblik bekijken, is een organisatie om vlak na de bevrijding hand- en spandiensten te verlenen voor het handhaven van orde en rust en niet — zoals wij haar nu bekijken — een gevechtsorganisatie.

De heer *Gerbrandy* zag de O.D. niet als een verzetsorganisatie in de enge zin zoals R.V.V. en K.P. Dat was de reden van de uitsluiting van de O.D. voor de wapenzendingen. Toen zij in het bevrijde Zuiden terugkwamen, merkten zij, dat op sommige plaatsen de O.D. inderdaad het karakter had, dat zij er aan hadden toegekend, doch dat het op andere plaatsen, b.v. in Zeeland, anders was.

Men vreesde wel eens te Londen, dat de O.D. bepaald autoritair zou zijn ingesteld. Er waren collega's, die naar de heer *Gerbrandy* vermoedt, wel eens het woord „fascistisch” hebben gebruikt.

De heer *Gerbrandy* zou wel duidelijk willen stellen, dat hij vertrouwen had in de O.D.

§ 6. Landelijke Knokploegen

Zoals reeds boven¹⁾ tot uiting is gekomen, zijn de Landelijke Knokploegen (K.P.) uit de Landelijke Organisatie tot hulp aan Onderduikers (L.O.) ontstaan. De overvallen, die op de distributiekantoren werden gepleegd, werden aanvankelijk in L.O.-verband uitgevoerd. In Augustus 1943 kwam de noodzaak om in organisatorisch verband leiding te geven aan de overvallen om het maandelijks nodige aantal bonkaarten te verzekeren. Dat kon niet meer in L.O.-verband; deze organisatie had een heel andere taak.

98976—98977 (*Gerbrandy*)

1) Zie blz. 215. „Het Grote Gebod”, gedenkboek van het Verzet van L.O. en L.P.K., Deel I en II, uitgegeven in opdracht van de L.O.-L.K.P.-stichting 1951.

77192—77197 (*Scheepstra*)

De heer *Scheepstra* heeft verklaard, dat de organisatie van de L.K.P. is ontstaan in September 1943. De K.P. is zelfstandig geworden door een besluit van de leiding van de L.O. om een paar groepen te vormen, als onderdeel van de L.O. Dat was in Augustus 1943.

De heren *Valstar* (*Bertus*) en *Scheepstra*, die de directe leiding en het contact met de verschillende groepsleiders hadden, zetten dit van het begin af als een zelfstandige organisatie op. *Van Dijk* (*Hilbert*) en *van der Horst* (*Jacques*), die meer de verzorging, het contact met de L.O. en het leggen van contacten in bredere kring tot taak hadden en meer in de L.O. vergroeid waren, gevoelden hier aanvankelijk minder voor. Naargelang het werk echter in omvang toenam, trad de verschillende aard van het werk meer aan de dag, zodat zij ten slotte ook het inzicht en de opzet van de heren *Scheepstra* en *Valstar* accepteerden. Ook de sabotagegedachte leefde reeds vroeg bij hen. Deze taak, die zij later op zich namen, paste niet in L.O.-verband. Zodoende is de L.K.P. zelfstandig gegroeid in nauwe samenwerking met de L.O. De nodige gelden ontvingen zij van de L.O., terwijl hun acties aangepast werden aan de behoeften van de L.O. Zo hebben zij, wanneer het nodig was, b.v. persoonsbewijzenzegels gekraakt (Tilburg ruim 100 000) en de overvallen op distributiekantoren opgevoerd evenredig aan het groeiend maandelijks getal, dat de L.O. nodig had. In de praktijk was het dus een elkaar aanvullende samenwerking, waarbij zij gedeeltelijk gelijk gericht waren. Hierdoor waren de contactadressen van beide organisaties vaak dezelfde en niet te scheiden, omdat de inlichtingen over te plegen overvallen vaak van L.O.-contacten of medewerkers afkomstig waren.

De K.P. is eigenlijk uitgegroeid door de nood der omstandigheden, want de overvallen breidden zich uit tot arbeidsbureaux, plaatselijke bureauhouders, enz.

Alles, wat men bemachtigde en niet nodig had, werd vernietigd, maar de Ausweise, enz. werden meegenomen en overgedragen aan de L.O. Ook de politiebureaux werden overvallen, omdat zij wapenen nodig hadden, en wanneer zij niet zonder wapenen zaten, hadden zij wel munitie nodig. Er zijn dikwijls overvallen gepleegd met twee of drie patronen in een pistool. Er is zelfs in Twente eens een overval gepleegd, waarbij twee mensen met bakstenen op de hoeken van het distributiekantoor hebben gestaan. Voor de overval op het huis van bewaring in Arnhem op 11 Juli 1944 heeft de heer *Scheepstra* niet één handgranaat kunnen bemachtigen. Zij hebben toen 56 gevangenen bevrijd. Zij hadden een concrete aanleiding om die overval te plegen. In de koepel zat *Frits de Zwerver* (ds. *Slomp*) opgesloten. Hij was een van de oprichters van de L.O. met tante *Riek* (mevrouw *Kuiper*) uit Winterswijk.

77209 (*Scheepstra*)

Ongeveer December 1943-Januari 1944 waren er zoveel groepen in de organisatie opgenomen, dat de L.K.P. het gehele land bestreek. De topleiding bestond echter reeds van September 1943 af. De groei van de organisatie ging steeds door, naargelang de opgaven zwaarder en omvangrijker werden. De doelstelling was de onderduikers en de illegaliteit in het algemeen te beschermen door het verrichten van liquidaties, plegen van overvallen op gevangenen-transporten, gevangnissen, politiebureaux, registratie, enz. Verder door het bemachtigen van bonkaarten, persoonsbewijzen, Ausweise, enz., bij overvallen op bevolkingsregisters, arbeidsbureaux, enz., deze bescheiden door te geven ter verzorging van de onderduikers en illegale werkers.

77214—77216 (*Scheepstra*)

De K.P. is langzamerhand uitgegroeid tot één organisatie, die echter interprovinciale vertegenwoordigers had, één voor het Noorden, één voor het midden des lands, één voor het Westen en één voor het Zuiden. De interprovinciale vertegenwoordigers hadden hun rayons ingedeeld, zoals hun dit het beste lag of wel zoals dit nodig was om de groepen in de hand te kunnen houden. Voor het Noorden had men provinciale K.P.-leiders, de heer *Scheepstra* zelf had voor het Oosten van het land alleen maar acht of negen groepen, welke acht of negen leiders hij elke week of elke veertien dagen bij zich riep, met wie hij dan alle punten rustig doornam; dan gingen zij weer uit elkaar. De groepen kwamen ook niet te veel bij elkaar. Zij waren mobiel, opereerden over een groter gebied dan de eigen woonplaats en waren daardoor ook zelf minder kwetsbaar. De interprovinciale leiders vormden de topleiding. Elke week had een nachtelijke vergadering plaats; later werd ook wel overdag vergaderd. De top- of interprovinciale leiders vergaderden met hun provinciale of eventuele groepleiders.

Ten aanzien van de omvang van de organisatie verklaarde de heer *Scheepstra*, dat zij ongeveer 500 legitimatiebewijzen hebben uitgegeven. Hierbij zijn tweehonderd mensen naar zijn schatting, die niet direct aan de eerste overvallen hebben deelgenomen, maar in de zomer 1944 in de organisatie werden opgenomen. Na September 1944 zal er ongeveer een duizendtal bij zijn gekomen.

77241 (*Scheepstra*)77219 (*Scheepstra*)

Of de mensen uit een bepaalde volksgroep voortkwamen, is moei-

77225—77226 (*Scheepstra*)

lijk te zeggen. Aanvankelijk kwam in het rayon van de heer *Scheepstra* zeker 60 à 70 pct. uit Gereformeerde richting voort, terwijl hij daar toch niet naar had gestreefd. Later kwamen er veel Katholieken bij, vooral toen zij in het Zuiden meer contacten legden.

In Augustus 1944 was de top van de K.P. aangevuld met een sabotage-organisator, de latere sabotagecommandant *Frank van Bijnen*.

Beroepsmilitairen waren in het algemeen niet in het land en wat er was, zat wel heel erg ver weggedoken. Wel heeft een aantal politiemensen, die om de een of andere reden moesten onderduiken, zich bij de groepen van de K.P. gevoegd. Dit waren als regel oud-beroepsmilitairen. Als men wel eens met hoger kader in aanraking kwam, dan was dit reservekader of beroepskader, dat als regel vanwege de hogere leeftijd aan krijgsgevangenschap was ontkomen. Deze mensen dachten te veel in strak militaire lijnen, konden niet zonder meer op grond van een vóóroorlogse rang een plaats in de K.P. krijgen, tenzij zij zouden beginnen met soldatenwerk. Alleen op deze wijze kon men zich de geest en sfeer van de K.P.-ers eigen maken, het vertrouwen van deze mensen winnen en eventueel K.P.-leider worden. Dit was geen rang, het was slechts een plaats, die men innam om de activiteit tot een zo hoog mogelijk peil op te voeren of in de juiste banen te houden. Aan dit doel waren rangen, standen en eventuele na-oorlogse taken ondergeschikt.

Dit alles maakte b.v., dat het tussen de L.K.P. en de O.D. niet steeds even goed boterde. Het kader van de O.D., dat zij zo goed konden gebruiken, begreep de mentaliteit van de K.P.-ers niet, terwijl de K.P.-ers de O.D.-doelstelling niet konden begrijpen. Zij zagen de taak op het moment, dat die verricht moest worden, en de taak na de bevrijding om de orde te handhaven zou dan ook nog wel opgeknapt worden. Het was alsof de O.D. de wapenen waar de K.P. om zat te springen, bewaarde tot het moment, waarop hun eerste taak afgelopen zou zijn.

77228 (*Scheepstra*)

Augustus 1944 is de tijd geweest, waarin de K.P. overschakelde naar de sabotage. Dat wil niet zeggen, dat zij vóór die tijd geen voorbereidingen troffen, maar Augustus was de maand, waarin er beweging kwam in het front. Dit was het moment, waarop zij met de nieuwe taak konden starten en de eerste taak op de achtergrond kwam. Het heeft hun steeds in het hoofd gezeten: sabotage te plegen en te vechten, niet met een bepaald politiek doel; het was een nationale zaak, in zoverre dan, dat zij de communisten zover mogelijk uit de buurt lieten blijven. Daarom is er ook nooit een fusie gekomen met de Raad van Verzet. Er zijn heel wat pogingen gedaan om deze fusie tussen L.K.P. en de Raad van Verzet te bewerkstelligen, maar het is nooit gebeurd.

77230 (*Scheepstra*)77263 (*Scheepstra*)

Die fusiepogingen zijn uitgegaan van de Raad van Verzet. *Jan Thijssen* is daarin wel een topfiguur geweest, later ook *Frank van Bijnen*. Die was districtsleider van de L.O. in Driebergen en bevriend met *Jan Thijssen*. *Jan Thijssen* heeft alle pogingen in het werk gesteld om deze fusie te doen slagen. *Frank* wilde zich aanvankelijk niet bij de Top L.K.P. aansluiten, tenzij deze met de Raad van Verzet een fusie aan zou gaan. De L.K.P. was hier tegen, o.m. op grond van de volgende overwegingen: de leiders van de K.P. hadden het vertrouwen van hun mensen gewonnen, doordat zij met hen opgegroeid waren en steeds leiding gegeven hadden. Bij de Raad van Verzet is die groei anders geweest; daarbij heeft men eerst de top gevormd; daar is men niet van onderen naar boven gekomen, maar heeft men van boven naar beneden gewerkt. Dit maakte, dat de topleiding van de Raad van Verzet meer een brain-trust was dan bij de K.P. Bij de K.P. hadden eenvoudige jongens de leiding, een bakker, een korporaal van de politietroepen, een notarisklerk en een tuinder. De Raad van Verzet had dat niet; die had mensen, die meer politieke aspiraties hadden, *Gerben Wagenaar* b.v., die ook in de topleiding zat. Bovendien was *Jan Thijssen* vrij wild, althans naar de opvatting van de L.K.P. Omdat de Raad van Verzet deze brain-trust als sterke top had, met daaronder praktisch niets, heeft men aanvankelijk geredeneerd: als wij een fusie aangaan, kunnen wij beter naar onze groepen terugkeren dan deze mensen de touwtjes in handen geven. Dat laatste was niet hun bedoeling; daarmee zouden de organisatie en het verzet in het algemeen niet gediend zijn. Er werd gezegd, dat vrij sterk politieke doeleinden nagestreefd werden; dat heeft gemaakt, dat deze zaak is blijven hangen. Er zijn wel verscheidene besprekingen over geweest, maar het is nooit zover gekomen, dat zij tot een loyale, stevige bundeling zouden kunnen komen. De opvatting van de R.V.V. ten opzichte van de acties was ook iets ruimer. De R.V.V. heeft b.v. op een gegeven ogenblik in het Gooi een stuk laten aanplakken, toen een paar burgers als represaillemaatregel voor een verzetsdaad door de Duitsers waren gedood, waarin gesteld werd, dat voor elke man, die van Nederlandse zijde zou vallen, twee of drie Duitsers zouden moeten vallen. Dat lag helemaal buiten het vlak

van de K.P. Deze zei: op het moment, dat iemand voor ons of voor de onderduikers gevaarlijk wordt, zullen wij hem het leven benemen, maar wanneer er één van ons valt door een Duitse maatregel, benemen wij niet het leven aan twee Duitsers. Dat is niet verantwoord. Dit was een van de redenen, waarom zij hebben gezegd: waag je er niet aan en ga door met de taak, die is gesteld. Die taak konden zij aan.

77230 (*Scheepstra*)

De beide organisaties waren gelijkgericht inzake het direct gewapend verzet. De Raad van Verzet was meer op directe sabotage ingesteld dan de L.P.K.; laatstgenoemde had ten doel beveiliging en verzorging van de illegaliteit en onderduikers; maar met de opzet in het laatst de Duitsers door sabotage nog even een flinke klap achterna te geven. Dit is ook aardig gelukt. Alleen: dit vereiste weer voorbereiding en die voorbereiding geschiedde niet door de mensen, van wie zij het wel verwachtten, nl. de mensen uit de kring van de O.D. Er is een aantal uit voortgekomen, dat actieve sabotagegroepen vormde, maar dat was in O.D.-verband niet mogelijk. In dat verband werd wel toestemming en tenslotte opdracht gegeven om bepaalde objecten te beschermen.

Het standpunt van de K.P. was: als het nodig is, vernielen; de spoorbanen moeten kapot. Zij hebben de zaak dus steeds voorbereid, maar het ontbrak hun altijd aan wapens en munitie. Zij hebben derailleurs gemaakt, waardoor de treinen uit de rails vlogen. Zij hebben die over het gehele land gedistribueerd om ten minste iets te hebben, wanneer de geallieerden zouden komen. Er is weinig gebruik van gemaakt. De heer *Scheepstra* gelooft, dat zij er één of twee succesjes mee geboekt hebben, maar zo waren zij wel steeds bezig. Ze hadden ook reservegroepen gevormd, die gereed stonden om, wanneer de dag daar was, een handje mee te helpen. Er waren militairen, die niet direct verzetswerk deden, maar die zich op een bepaald punt wilden nestelen om de Duitsers de schrik in de benen te jagen. Dat is zo doorgedaan tot Juli 1944. Toen werden er drie mensen afgevoerd, die uit Engeland kwamen. Ze zijn bij Epe neergekomen en naar Rotterdam gegaan. Een van de naaste medewerkers van de heer *Scheepstra* kwam bij hem en zei: ik heb iemand, die rechtstreeks uit Engeland is gekomen en die ons wapens en munitie kan geven, maar wij moeten er voor saboteren. Hij mag alle groepen, die gewapend verzet willen plegen, hiervan voorzien. De afwerperterreinen moeten worden opgegeven. Het typische was echter, dat de heer *Scheepstra* tevens vernam: de enige organisatie, die geen wapens en geen munitie krijgt, is de O.D. Daarmede hadden zij het terrein van de strijd vrij. Zij konden saboteren. Zij behoefden zich niet met andere organisaties in te laten. Hun eigenlijke doel was de Duitsers dwars te zitten en hen er uit te schoppen.

77233—77235 (*Scheepstra*)

In Juli, begin Augustus 1944 durfde de heer *Scheepstra* echter de sabotage niet vrij te geven, vooral omdat men niets wist. Men had hierover nog nooit enige richtlijn rechtstreeks van de Regering te Londen gekregen. Hij heeft gezocht naar richtlijnen. Hij heeft ook gezocht naar een figuur, die hem kon vertellen in hoeverre zij verantwoord waren om aan de sabotage te beginnen, vóórdat de geallieerde legers onze grenzen naderden. De heer *Scheepstra* heeft toen aan mr. *Donner*, die heel wat meer van internationaal recht afwist dan hij, advies gevraagd. Die heeft gezegd: Ik kan het niet direct zeggen; ik wil daarover eens een dagje denken. Uiteindelijk heeft *Witte Piet*, *Piet de Beer* bij mr. *Donner*, een briefje gehaald, waarin deze hem adviseerde via de O.D.-lijn contact op te nemen met Londen om de mening van de Regering te vernemen. Dit was einde Juli 1944.

De L.K.P. zelf had tot die tijd geen middel om contact met de Regering op te nemen. Dat was logisch. Hun doelstelling maakte het niet direct noodzakelijk. *Koos Mulholland* en zijn marconist *Nol van Duin* waren er al¹⁾. De K.P. had van deze marconist gebruik kunnen maken, maar dat waren militairen, door de geallieerden uitgezonden; dat waren mensen, op wie de Nederlandse Regering geen invloed had. De K.P. wist niet, of zij mocht saboteren. Zij waren tenslotte burgers. Wanneer zij dat gedaan hadden, dan was het in Nederland een bloedbad geworden. De heer *Scheepstra* heeft zich dus van alles, wat de legerleiding zeide, niets aangetrokken. Hij heeft direct gedacht aan het Nederlandse belang. Hij achtte de K.P. als burgers niet geroepen direct aan de oorlog deel te nemen; hij gevoelde er niets voor in die omstandigheden om zonder meer die opdrachten uit te voeren; hij wilde positief weten wat onze Regering op dat ogenblik zou zeggen.

Alleen de ontwikkeling in Augustus 1944 heeft gemaakt, dat zij na een paar weken, die de kentering in Normandië brachten, zijn gestart. De geallieerde legers schoten ineens met een ruk op. Zij hadden toen net 240 000 à 280 000 bonkaarten, zodat zij direct over konden schakelen op sabotage; daarvoor waren al commandanten aangewezen; dat waren zoveel mogelijk militairen, vroegere officieren of onderofficieren.

77238—77239 (*Scheepstra*)

¹⁾ Vgl. het Verslag der commissie, deel 4 A en B, blz. 558 e.v.

77255—77257 (*Scheepstra*)

Toen is de opmars van de geallieerden blijven steken, eerst aan de grens, later voor de grote rivieren. De heer *Scheepstra* heeft geen contact opgenomen met Londen na het advies van mr. *Donner*, omdat toen net in die enkele weken de geallieerde legers snel oprukten. Toen verviel het argument van de heer *Scheepstra*: nu die legers zo snel oprukten, zouden zij hier niet meer enige maanden behoeven te wachten; toen was het verantwoord om te vechten. Zo is van overleg met Londen niets meer terechtgekomen.

Vóór September 1944 zijn er in de groep maar heel weinig mensen gevallen. De heer *Scheepstra* gelooft, dat hij zelf twee of drie jongens heeft verloren, ondanks de enorme activiteit. Wat er gebeurde, geschiedde weloverwogen, zonder te groot risico. De andere groepen in het westen en in het zuiden hadden meer slachtoffers. Het aantal K.P.-ers was er ook groter. Procentsgewijze was het niet veel. Na September hebben zij heel veel mensen verloren. Het getal zal in de honderden liggen. De leiding heeft vrijwel alles verloren. Een paar figuren, die er later zijn bijgekomen, zijn nog in leven, maar van de eerste vier mensen is de heer *Scheepstra* alleen overgebleven.

§ 7. Raad van Verzet

77763—77765 (*van der Gaag*)

De heer *van der Gaag*, die van einde 1944 af voorzitter van de Raad van Verzet is geweest, is door het helpen van een bepaalde Joodse familie in contact gekomen met een figuur, die hij niet anders kende dan onder de naam van „*Wim met de kin*”. Wie dat was en tot welke partij hij behoorde, wist de heer *van der Gaag* niet. Deze heeft gezegd, dat hij verbinding met de Raad van Verzet had en de heer *van der Gaag* dus kon helpen aan persoonsbewijzen en bonkaarten, welke hij nodig had voor de Joden, die hij hielp.

Dat gesprek moet geweest zijn in de eerste helft van 1943. De naam „Raad van Verzet” hoorde de heer *van der Gaag* voor het eerst noemen door „*Wim met de kin*”.

De heer *van der Gaag* heeft met *Wim* verschillende keren contact gehad. Hij heeft toen niet alleen bonkaarten en persoonsbewijzen van hem gekregen, maar hem ook geholpen aan kopie voor de illegale bladen en hem informatie bezorgd over het werk, dat de B.P.M. nog in Nederland deed. Zij waren bezig met een geofysisch onderzoek in Nederland, dat later is uitgelopen op de bekende oliebronnen in de buurt van Coevorden. Het was dus wel van belang voor de overkant om te weten, hoever die exploratie ging en in hoeverre het mogelijk was die om te zetten in exploitatie. „*Wim met de kin*” beweerde, dat de Raad van Verzet er voor zorg kon dragen, dat die berichten werden doorgegeven naar Engeland, en daarom heeft de heer *van der Gaag* die berichten verstrekt.

77767—77769 (*van der Gaag*)

Einde 1943 of begin 1944 kreeg de heer *van der Gaag* contact met een jongeman, *Albert Kleiser* of *Kleising*. Hij zeide, dat „*Wim met de kin*” uit de gratie was bij de Raad van Verzet, dat men van de heer *van der Gaag* nogal belangrijke inlichtingen had verkregen, speciaal op economisch gebied, en dat men het prettig zou vinden om hem in direct contact te brengen met de Raad van Verzet. Deze bestond toen uit 4 of 5 personen. Die gelegenheid heeft de heer *van der Gaag* aangepakt en hij is die zelfde avond gebracht naar een adres in Bussum, waar hij de bekende figuur „*Lange Jan*” (*Jan Thijssen*) ontmoette.

De heer *van der Gaag* heeft in het begin van 1944 het eerste gesprek met *Lange Jan* gehad, een van de topfiguren van de Raad van Verzet op dat ogenblik. Hij heeft toen een tijdlang de besprekingen van de Raad van Verzet bijgewoond als toehoorder, niet als lid.

Het contact in die vorm is toen enige maanden doorgegaan, waarschijnlijk tot Maart of April 1944.

Omstreeks April 1944 bood men aan, hem in de Raad van Verzet op te nemen. Bij de desbetreffende bespreking waren aanwezig: *Jan Thijssen*, *Gerben Wagenaar*, *Johan Doorn* — de man van de éénmanskrant: „*De Oranjekrant*” — en *Johan Engel* uit Amersfoort. Verder meent de heer *van der Gaag*, dat *Guermonprez* er bij was, maar dat weet hij niet helemaal zeker. Tenslotte waren er enkele koeriers.

De heer *van der Gaag* is toen officieel in de Raad van Verzet opgenomen en hem werd opgedragen voor de Raad van Verzet de Donderdagmiddagvergaderingen bij te wonen, die in Amsterdam plaats hadden. Deze bekende Donderdagmiddagvergaderingen noemden zij „driehoeksvergaderingen”, omdat daar een vertegenwoordiger van de O.D. was, een vertegenwoordiger van de Raad van Verzet en een vertegenwoordiger van de K.P. behoorde te zijn, die er evenwel maar één keer is geweest gedurende de drie maanden, dat de heer *van der Gaag* de vergaderingen heeft bijgewoond, nl. tot aan Dolle Dinsdag.

77775—77778 (*van der Gaag*)

Een bepaald karakter in de zin van politieke kleur had de Raad van Verzet niet; de heer *van der Gaag* is bij de Raad van Verzet ge-

77780—77782 (*van der Gaag*)

komen uitsluitend om verzet te plegen. Men kan eerder spreken van een taak van de Raad van Verzet. Het schijnt, dat er een zekere taakverdeling was tussen de verschillende verzetsgroepen. Voor zover de heer *van der Gaag* het heeft begrepen, was die taakverdeling zo, dat de K.P. zich voornamelijk bezighield met overvallen op distributiekantoren. De O.D. hield zich bezig met de tijd na de bevrijding, terwijl de werkzaamheid van de Raad van Verzet speciaal was gericht op sabotage en het uit de weg ruimen van landverraders en S.D.-agenten. De organisaties waren echter niet scherp gescheiden. De Raad van Verzet was landelijk georganiseerd. De verbinding met de verschillende streken was uitermate moeilijk. Van tijd tot tijd ging er iemand naar het Oosten of naar het Zuiden om na te gaan over hoeveel mensen men daar kon beschikken met het oog op de bevrijding; de plaatselijke commandanten leverden gevechtsrapporten in over sabotagedaden, enz. Hoeveel mensen tot de Raad van Verzet behoorden, kan de heer *van der Gaag* niet met zekerheid zeggen. Sommigen vertelden hem later wel eens, dat zij tot de Raad van Verzet behoorden, zonder dat hij, als voorzitter van de Raad van Verzet, ooit van hen had gehoord.

77784—77788 (*van der Gaag*)

Hij ging zelf wel eens naar Friesland. *Freek (Wagenaar)* ging nogal eens naar Noordholland, waar afwerperreinen waren, waarvoor hij zich bijzonder interesseerde. „*Lange Jan*” (*Thijssen*) zorgde bij uitstek voor de radioverbindingen. Zo had iedereen zijn taak. Er was dus een direct contact tussen de leiders van de Raad van Verzet en de verschillende groepscommandanten.

De kern van de Raad van Verzet bestond uit niet meer dan 2000 mensen; daaronder verstaat de heer *van der Gaag* ook de koeriers, die zich geheel inzetten voor de Raad van Verzet.

De heer *van der Gaag* kan niet precies zeggen, hoe het werk geschiedde. Het was zo ingericht, dat zij in de leiding van de Raad van Verzet een gevechtscommandant hadden. Eerst was dat *Lange Jan*, later *Freek*. Zij zorgden voor de directe uitvoering van hetgeen in de Raad van Verzet werd besproken, onder meer de informatie, de radioverbindingen, hulp aan onderduikers, hoe men aan bonkaarten kon komen, het vervalsen van persoonsbewijzen en de werkelijke sabotagedaden. De sabotagedaden, die verricht moesten worden, kregen zij dikwijls op uit Engeland per radio.

De heer *van der Gaag* had, wat men noemde, de politieke taak. Hij kwam al gauw met het College van Vertrouwensmannen in aanraking.

Van alles, wat lag op het gebied van de uitvoering van sabotagedaden, de radioverbindingen e.d., merkte hij dus eigenlijk eerst iets in die vergaderingen. Hij had daarmee zelf dus niet veel te maken, althans niet wat regelmatige opdrachten betreft. Wel incidentele natuurlijk, die kregen ze allemaal wel eens. De radioverbindingen b.v. werden dus eigenlijk alleen besproken als probleem; de uitvoering berustte bij speciale mensen.

77796 (*van der Gaag*)

De Raad van Verzet was bepaaldelijk niet een communistisch georiënteerde organisatie. Tot die bewering kan men alleen zijn gekomen, omdat er communisten bij waren. Op dezelfde gronden kan men zeggen, dat het een Gereformeerde organisatie was. Er waren namelijk verschillende Gereformeerden in. Er waren verschillende vurige Orangisten bij. Een bekend lid van de Raad van Verzet was *Theo Ruys*, de directeur van de Rotterdamsche Lloyd. Hij zou geen commandant van de Raad van Verzet geworden zijn, als het een communistische organisatie geweest was. In Utrecht hadden zij in de groep *Zeist* een Gereformeerd man zitten. Ir. *Hoogeweegen* van de firma Hulstkamp behoorde ook tot de Raad van Verzet; ook hem kan men allerminst tot de communisten rekenen.

77800 (*van der Gaag*)

Lange Jan was geen communist; *Johan Engel* zeker ook niet; *Couvée* was vroeger lid van de S.D.A.P.; *den Daas* was iemand van de Vrijheidsbond. *Guermonprez* heeft de heer *van der Gaag* minder goed gekend; *Wagenaar* was een uitgesproken communist. Zelf zou de heer *van der Gaag* altijd antirevolutionnair stemmen; communist is hij dus ook zeker niet. *Johan Doorn* was de oprichter en instandhouder van de éénmanskrant, „De Oranjekrant”, dus volbloed orangist. Van de leiding was er dus één uitgesproken communist en de anderen, met uitzondering van *Guermonprez*, over wie hij niet kan oordelen, waren dit beslist niet.

77798 (*van der Gaag*)

Men zou in het algemeen kunnen zeggen: in de O.D. waren de militairen, bij de K.P.-ers vond men altijd de confessionelen en alles, wat overbleef, ging naar de Raad van Verzet, dus ook de communisten. Dit kan de indruk hebben gegeven, dat de R.V.V. communistisch was. De R.V.V. was niet een tegenpool van de confessionelen, maar wel in het algemeen gesproken een organisatie buiten die van de confessionelen.

Na de oorlog is er een congres geweest van de Raad van Verzet te Amsterdam. Dit congres werd door de heer *van der Gaag* voorgezeten en toen is hem wel gebleken, dat daar heel veel communisten

- aanwezig waren, die hebben geprobeerd de R.V.V. te laten voortbestaan. Hij had zelfs het gevoel, dat zij de R.V.V. wilden laten voortbestaan in de Partij van de Waarheid of van de Vrienden van de Waarheid; in ieder geval is er een krachtige stem opgegaan om de organisatie van de R.V.V. te laten voortbestaan. Hiertegen heeft hij zich met alle kracht verzet. Zij hebben toen de R.V.V. geliquideerd en gezegd: „terug naar uw eigen werk”.
- 77800 (*van der Gaag*) Naar aanleiding van een gebleken wantrouwen, dat er bij andere organisaties tegen de R.V.V. bestond, omdat men zei: „hierin spelen communisten een belangrijke rol; de zorg voor de afwerpterreinen is ook al in communistische handen; waar blijven de wapens?“, verklaarde de heer *van der Gaag*, dat de afwerpterreinen in de omgeving van den Haag en Rotterdam door *Hoogeweegen* en *Ruys* werden gecontroleerd. Daaruit kan men toch moeilijk concluderen dat er wapens in handen van de communisten kwamen.
- Het is voor de heer *van der Gaag* moeilijk te ontkennen, dat er met die afgeworpen wapens wel eens vreemd omgesprongen is. Hij neemt althans aan, dat dit gebeurd is, hoewel hij geen concrete bewijzen heeft. Hij heeft ook wel de klacht gehoord: waar blijven de wapens? Maar tenslotte wisten alleen de mensen, die op de afwerpterreinen waren, waar ze naar toe gingen. Het is dus niet uitgesloten, dat er eens wapens verdwenen zijn bij bepaalde politieke groepen, maar dat geeft nog niet het recht om te zeggen: dat bewijst, dat de Raad van Verzet communistisch was. Het was zeker geen schering en inslag en geen systeem; zeker was het bij de leiding van de Raad van Verzet geen systeem.
- 98796—98797 (*Engel*) Voor zover de heer *J. A. Engel* zich kan herinneren, is er in het najaar van 1942 iemand bij hem geweest om te vragen of hij negen was toe te staan, dat er vergaderingen in zijn huis werden gehouden. Hij begreep wel, dat het voor de illegaliteit bedoeld was, maar hij wist niet welke organisatie of welke mensen er zouden komen. Bij hem kwamen o.a. *Jan Thijssen (Lange Jan)*, de heer *Graafhuis (Andries)*, *Tom van Schijndel*, enige tijd later ook de heer *Buurman*, daarna *Hein op ten Velde*, *Piet Brons*, een code-officier, waarvan de heer *Engel* de naam vergeten is en die — naar hij meent — in de oorlog reeds is gestorven en commissaris *van den Berg* uit Sneek.
- 98800—98801 (*Engel*) De heer *Engel* kende deze mensen geen van allen. Er is o.a. ook iemand bij hem geweest uit Groningen; deze had een radiocentrale.
- De heer *Engel* begreep later pas, dat deze club de radiodienst van de O.D. voorstelde. Toen het ijs gebroken was, heeft hij hiernaar geïnformeerd en toen bleek, dat de O.D.-radiodienst was opgezet met aan het hoofd er van ir. *Hoekstra* uit Laren, die later omgekomen is. Deze scheen niet goed te kunnen organiseren, waarop men *Jan Thijssen* verzocht de leiding op zich te nemen. Deze heeft de radiodienst georganiseerd en ook gezorgd voor lijnen naar de overkant.
- De heer *Kohlwey* te Amsterdam is er naderhand bijgehaald, aangezien hij iemand bleek te zijn, die nogal goed knutselen kon en aan veel materiaal kon komen. Daarna is er ook nog een zekere *Frederik* bijgekomen, waarvan de heer *Engel* de achternaam nooit geweten heeft. Deze noemde zich spion van de O.D.; hij was degene, die de organisatie moest bespionneren voor jhr. *Six*. Hij heeft dat zelf gezegd.
- 98803 (*Engel*) Uit de radiodienst is tijdens een vergadering de Raad van Verzet voortgekomen. *Jan Thijssen* is degene geweest, die het initiatief heeft genomen om de Raad van Verzet op te richten en er met de anderen over heeft gesproken. Er waren er, die er niet zoveel voor voelden en er ook niet de gelegenheid voor hadden om er voor te werken, maar *Jan Thijssen* zei: „de O.D. is een dood ding. De mensen van de O.D. zitten allemaal wel ondergedoken en zij regelen wel wat maar ze doen niets in het verzet. Zij wachten af tot de oorlog voorbij is, waarna zij de orde moeten regelen.” Bij de oprichting van de Raad van Verzet, vóór de staking van 1943, waren aanwezig: *Jan Thijssen*, *Jan Brouwer*, de veekoopman, de heer *Graafhuis*, de heer *Kleinveld* en voorts „*Wim met de kin*” (*D. v.d. Meer*). Deze laatste was een communist. Hij is uit de gratie geraakt van de Raad van Verzet; hij heeft nl. het secretariaat een poosje waargenomen — naar de heer *Engel* meent op aanbeveling van *Gerben Wagenaar* —, maar was nogal onvoorzichtig; hij liep nogal te koop met de stukken van de Raad van Verzet en liet deze zelfs aan sommigen lezen.
- Hij heeft na de eerste of de tweede vergadering gezegd, dat hij wel iemand zou sturen, die organisatorisch goed onderlegd was, waarna hij *Gerben Wagenaar* stuurde, die ze allen kenden.
- Ook behoorden er bij *Henk Doorn* van de „Oranjekrant” en de heer *Santema* van „Trouw” uit Sneek.
- Gerrit van der Veen* is later bij de Raad van Verzet gekomen, evenals *Guermonprez*.
- 98809—98810 (*Engel*) Het lag in de bedoeling om te komen tot een coördinatie van het verzet, doch deze is veel later ontstaan, omdat men meende, dat al

98812—98814 (*Engel*)

die kleine partijen zo weinig konden uitrichten en veel contact met elkaar moesten hebben. Deze gedachte heeft wel in het hoofd van *Jan Thijssen* gezwefd, aangezien hij er wel het type voor was, een prima organisator en op en top militair.

Gerben Wagenaar heeft de communisten er bijgebracht. Nu is het eigenaardig, dat de Raad van Verzet nadien steeds „de communistische groep” is geworden; iedereen wist niet beter of het waren de communisten — dit ligt in de lijn van de communisten —: als ze je neus gezien hebben, dan zeggen ze natuurlijk, dat ze je kennen en dat je communist bent. Dit is natuurlijk sterk door hen uitgedragen. Er was in de aanvang geen sprake van een politieke kleur. Het was een zuiver technisch verzet. Er was geen schijn van kans, dat er ooit aan gedacht werd, dat het een communistische groep zou kunnen zijn. Heel toevallig is *Wim met de kin* er bijgekomen, van wie zij hoorden, dat hij communist was.

De R.V.V. stond niet tegenover de O.D., maar de O.D. wel tegenover de R.V.V. Dat kwam omdat de O.D. niet gediend was van daadwerkelijk verzet; zij vonden het veel te gevaarlijk in hun functie van O.D.-mensen. Zij hebben de R.V.V. dus eigenlijk steeds bestreden en zij hebben via de heer *Buurman* meerdere malen laten weten — dit was *Jan Thijssen* persoonlijk ook wel bekend —, dat hij óf de Raad van Verzet moest liquideren óf de O.D. moest verlaten. Dit is nog een aardige strijd geweest, omdat *Jan Thijssen* natuurlijk zijn hart verpand had aan de radiodienst en deze ook — voor zover dit mogelijk was — omhoog had geholpen en georganiseerd.

98818—98819 (*Engel*)

De verhouding met de K.P. was heel goed. De K.P. stelde zich ongeveer hetzelfde ten doel als de R.V.V. Maar de K.P. was een organisatie, die zich meer op Christelijke grondslag baseerde. Bij de Raad van Verzet waren alle gezindten verenigd. De communisten maakten met hun hele organisatie slechts een zeer klein deel uit van de organisatie van de Raad van Verzet, hetgeen zij vooral na de bevrijding hebben ontkend. Zij hebben toen sterk verbreed, dat zij de Raad van Verzet waren.

98821 (*Engel*)

De heer *Engel* heeft altijd — zelfs bij de radiodienst van de O.D. — opgemerkt, dat men van Londen uit lang niet altijd reageerde op de berichten die van Nederland uit werden gezonden.

98832—98833 (*Engel*)

De R.V.V. heeft niet veel van de wapenzendingen gehad; hier en daar is het wel goed gegaan en aan de R.V.V. zijn inderdaad wapens verstrekt. De radioverbindingen waren goed. Er werden vliegvelden opgegeven — weilanden, welke met rode lichten werden afgezet — waarop 's avonds de wapens werden uitgeworpen.

Het kan zijn, dat de O.D. weinig of niets gehad heeft — dat weet de heer *Engel* niet meer —, maar de R.V.V. vond, dat hij zelf nog te weinig had, aangezien hij de mensen lang niet allemaal van wapens kon voorzien; men was er in de R.V.V. op gesteld, dat zij allen wapens in huis hadden. Dit bracht ook zijn gevaar mee, maar bij de R.V.V. werd er nogal vaak in kleine groepjes geopereerd. Er werden b.v. drie man belast met: „Die of die neerschieten”; zodoende wilden alle kleine groepjes over wapens beschikken. Niemand werd neergeschoten of er moest bij de top van de R.V.V. een rapport binnen zijn van de persoon die moest vallen; de top nam de beslissing of er inderdaad gebruik mocht worden gemaakt van de wapens om iemand op te ruimen.

98735 (*Couvée*)

Volgens de heer *M. M. Couvée*, die vrij spoedig na de oprichting bij de R.V.V. werd betrokken, was de R.V.V. niet communistisch. In die tijd vroeg men natuurlijk niet naar elkaars politieke overtuiging, maar toch had hij de indruk, dat *Wagenaar* eigenlijk de enige uitgesproken communist was. *Santema* was Gereformeerd en *van der Gaag*, die er later bij is gekomen was natuurlijk stellig geen communist en de heer *Couvée* zelf behoort ook niet tot de communisten. Hij gelooft ook niet, dat *Engel* het was. *Gerrit van der Veen* zal wel wat links georiënteerd zijn geweest en *Doorn*, die er later bij is gekomen, mischien ook.

98740—98741 (*Couvée*)

De heer *Couvée* heeft nooit de indruk gekregen, dat de R.V.V. speciaal tegen de K.P. gekant was; hij heeft altijd gedacht dat de R.V.V. bezwaar had tegen de O.D., omdat de indruk wel werd gevestigd, dat de O.D. de topfiguur wilde zijn en de beide groepen onder zich zou willen krijgen.

98745 (*Couvée*)

De heer *Couvée* heeft de indruk, dat de verhouding zo gebleven is totdat na Dolle Dinsdag van Londen uit de noodzakelijkheid tot coördinatie is medegedeeld.

98749 (*Couvée*)

Te Londen had men de indruk, aldus de heer *Couvée*, dat de R.V.V. te veel door communisten geïnfiltrerd zou zijn. Toen de z.g. Vertrouwensmannen werden benoemd, is van Londen uit de opdracht gegeven ook een van de leden van de R.V.V. te benoemen. Later hebben zij het gevoel gekregen, dat men in Londen de indruk had, dat de R.V.V. communistisch was, zodat men het in Londen gewent vond hierin ook een communistische vertegenwoordiger te benoemen. Bij hen bestond dat gevoel toen niet.

95142—95143 (*Wagenaar*)95145—95153 (*Wagenaar*)

1) Militaire groep

95156—95157 (*Wagenaar*)95159—95160 (*Wagenaar*)95167 (*Wagenaar*)

De heer *G. Wagenaar* is van de aanvang in 1943 af bij de Raad van Verzet geweest. Het doel, aldus de heer *Wagenaar*, was aanvankelijk te trachten een gecoördineerd verzet tot stand te brengen door middel van de R.V.V. Oorspronkelijk bestond er enig verschil van mening, of de coördinatie van alle verzetsgroepen tot stand moest worden gebracht, zowel de groepen, die zich bezighielden met het samenstellen van een krant, als de groepen, die zich meer op het terrein van het gewapend verzet bevonden. In de besprekingen over de oprichting van de Raad van Verzet is dit, naar de heer *Wagenaar* meent, omschreven in die zin, dat voornamelijk de gewapende verzetsgroepen zouden worden samengetrokken. Dat was dan in de eerste plaats de groep van *Jan Thijssen*, die bij de oprichting een grote rol heeft gespeeld. Die groep is voortgekomen uit de O.D. Verder de heer *Santema* van „Trouw”; op een iets later tijdstip was er *Johan Engel*. Dan is er nog een boer *Jan* geweest, uit de omgeving van Amersfoort. Hij vertegenwoordigde de groep *Klei*. Korte tijd daarna, toen de Raad van Verzet al enige tijd draaide, is *Guermontprez* er bijgekomen, die uit St. Michielsgestel was gevlucht. Hij heeft groepen gevormd uit de vroegere medewerkers van de Unie. Ongeveer in die zelfde tijd is *Gerrit van der Veen* gekomen uit de groep van de kunstenaars. De L.K.P. bestond toen nog niet als een bekende, geformeerde groep, wel de L.O. Dan speelde natuurlijk in de Raad van Verzet voor wat de verzetsgroepen betreft, van de aanvang af de communistische verzetsgroep een grote rol. Dat was de groep, die oorspronkelijk de *Mil*-groep¹⁾ heette. *M.C.* was de naam van de Duitsers, maar de *Mil.* was hun eigen naam. Door de S.D. werd deze groep de Moord-Centrale genoemd. De heer *Wagenaar* zat als vertegenwoordiger van de M.C.-groep in de Raad van Verzet.

Er was in die tijd een bestrijding van de Raad van Verzet. De heer *Wagenaar* weet nog wel, dat dit bepaalde gevolgen heeft gehad. Toen de Raad van Verzet werd opgericht en er daarover een publicatie verscheen, is er in „Vrij Nederland” een artikeltje geschreven, dat zich hiertegen keerde. Naar aanleiding van dat artikel is er een onderhoud geweest tussen *Gerrit van der Veen*, de heer *Wagenaar* en de heer *van Randwijk*. In die bespreking hebben zij *van Randwijk* tot de overtuiging gebracht, dat de oorspronkelijke opvatting, zoals die in „Vrij Nederland” werd neergeschreven, onjuist was. In een later artikel is dat weer teruggenomen en heeft men ook zijn medewerking gegeven.

De oorspronkelijke bedoeling van de Raad van Verzet is niet verwezenlijkt. De K.P. weigerde te coördineren; deze wilde de eigen groepen behouden.

Men kan de Raad van Verzet geen communistische organisatie noemen, zo vervolgt de heer *Wagenaar*. Een communistische organisatie zou er een moeten zijn, die zich volledig op de communistische beginselen zou baseren; daar was hier geen sprake van. De Raad van Verzet had daarentegen wel een sterk communistische inslag, omdat het grootste aantal deelnemers in de Raad van Verzet communist was, maar de heer *Wagenaar* gelooft, dat het toen niet in de eerste plaats ging om de beginselen, om de communistische opvattingen. Dat er veel communisten in zaten, was een gevolg van de opheffing van de M.C., die inderdaad volledig is overgegaan in de Raad van Verzet.

In die tijd hebben de communisten een brede politiek gevoerd; dat bewijst het feit, dat, als zij hadden gewild, de leiding alleen uit communisten zou hebben bestaan en dan was het ook geen Raad van Verzet geweest. Het feit, dat er maar één communist in de leiding zat, was toch wel een bewijs, dat het geen communistische organisatie was.

Afgaande op de berichten via Radio Oranje, vond de Raad van Verzet, dat men te Londen slecht op de hoogte was met de feiten; die berichten klopten niet met wat zij naar de overkant door gaven. Zij zijn van mening geweest, dat daarin verandering moest worden gebracht. De Raad van Verzet heeft daarover o.m. een bespreking gehad met het toen opgerichte Nationaal Comité om te trachten gemeenschappelijk Londen van voorlichting te dienen. Ook die besprekingen hebben nog minder dan die met de K.P. succes gehad. Het N.C. wilde in dit opzicht toch niet zover gaan om gemeenschappelijk Londen voor te lichten. Het N.C. was het met de Raad van Verzet eens, dat zij daar zo slecht waren ingelicht, maar het N.C. heeft er toch niet die medewerking aan gegeven, die de Raad van Verzet had gedacht. Dit heeft er toe geleid, dat de Raad van Verzet op een gegeven moment er toe is overgegaan tot het sturen van iemand naar Londen. Dat was *Dries (Ausems)*.

De heer *Wagenaar* is van mening, dat dat elk besluit, van welke verzetsbeweging dan ook, te Londen niet de minste rol speelde of het moest een bericht zijn van de O.D., die uiteraard zijn mannetjes had zitten in het apparaat van de zee; geen bericht kwam er door of het moest een bericht van de O.D. zijn. Daarbij kwam, dat

er een grote controverse bestond tussen de O.D. en *Jan Thijssen*. Aangezien men te Londen ook op de hoogte was van de Raad van Verzet en wist, dat de berichten ook van hem afkomstig waren, was dit een reden te meer om — buiten het feit dat er speciaal gewaarschuwd is, dat die berichten van *Jan Thijssen* afkomstig waren — die berichten niet te gebruiken. De Raad van Verzet had dan ook weinig medewerking.

95175 (*Wagenaar*)

Over het algemeen had de heer *Wagenaar* wel de indruk, dat alles te Londen aankwam wat daarheen gezonden werd.

67863 (*van Hoorn Alkema*)

De heer *W. van Hoorn Alkema*, naaste medewerker van *Jan Thijssen*, heeft verklaard, dat hij wel eens gemerkt heeft, dat men aan de Londense kant bezwaren uitte, dat de R.V.V. „gepenetreerd” was. Communistisch hebben zij nooit geheten. Zij hebben altijd een toelichting gegeven en gezegd, dat er ook communisten in opgenomen waren, maar daarop is nooit reactie gekomen.

96089—96096 (*Hoogeweegen*)

De heer *E. H. M. Hoogeweegen* is met de Raad van Verzet in contact gekomen, doordat men hem begin 1944 had gevraagd of hij zijn medewerking wilde verlenen aan het uitzenden. Zo is hij in contact gekomen met de Radiodienst. Op een later tijdstip is hij in contact gekomen met *Lange Jan*.

Voor zover de werkzaamheden van de radiodienst in het begin van het huis van de heer *Hoogeweegen* uit gebeurde, was er vrij regelmatig contact met de overzijde. Men moet deze dienst tweeledig zien, de opbouw van het nationale net en van het internationale net. De doelstelling van *Lange Jan*, de creator van deze dienst, was natuurlijk ook internationaal, maar toch ook nationaal, ingeval er geopereerd moest worden via een bepaald punt. Die netten werkten vrij regelmatig. Van de internationale verbinding, met Engeland dus, kan de heer *Hoogeweegen* niet alles zeggen, omdat zijn huis op dat moment slechts een klein onderdeel was van het geheel en het z.i. vaak uitsluitend te maken had met de vraag, welke agenten waren overgekomen, indien de radiodienst het vertrouwen had van de andere zijde; verder in hoeverre deze agenten het gewenst vonden van deze kanalen gebruik te maken, want men had ook zijn eigen zender.

De heer *Hoogeweegen* spreekt nu over Maart-April-Mei 1944. Toen was alles, wat van zijn huis uit gezonden werd, uitsluitend voor Engeland bestemd. De heer *Hoogeweegen* heeft zeker de indruk, dat Engeland daarop reageerde, Engeland gaf ook bericht terug.

Er zijn natuurlijk nuances. Het criterium loopt tot September/October, maar als de heer *Hoogeweegen* spreekt over de tijd van April/Mei, was de berichtgeving natuurlijk iets minder dan half September. Hij spreekt hier uitsluitend over de radiodienst en men kan wel zeggen, dat er regelmatig antwoord kwam. Natuurlijk hadden zij veel liever meer uit Engeland gehoord, maar er waren bepaalde redenen in het geding, sommige door hen minder geaccepteerd, andere wel begrijpelijk.

Het contact kan redelijk worden genoemd.

De directe samenwerking tussen *Lange Jan* en de heer *Hoogeweegen* was uitmuntend.

96115—96116 (*Hoogeweegen*)

Er is wel eens beweerd, dat de Raad van Verzet grotendeels communistisch was ingesteld.

In zijn groep — daarmee bedoelt de heer *Hoogeweegen* zijn woonhuis, waar hij was met *Lange Jan* en *Wim van Hoorn Alkema* — hebben zij nooit over politiek gesproken, omdat men er eenvoudig geen tijd voor had. De gehele instelling was bij hen anders. In Rotterdam was het ongeveer hetzelfde. Op hoog niveau bemoeide de Raad van Verzet zich misschien met politiek in verband met zijn contact met landelijke organisaties met burgemeesters en het Nationaal Comité.

Als de Raad van Verzet in dit verband besprekingen had, is het zeer wel mogelijk, dat men op politiek gebied kwam. Toen de heer *Hoogeweegen* in Rotterdam zijn manschappen verzamelde, heeft hij er wel degelijk op gelet, niet zozeer op politiek gebied, dat men niet de wilde jongens bij elkaar haalde, maar personen, die er boven stonden, waarop men min of meer kijk kon hebben. Over de richting is nooit gesproken. Zij zijn door de communistische partij benaderd over een samengaan. Toen is er ook een onderhoud geweest, waar de heer *Hoogeweegen* niet bij geweest is. Men wilde onafhankelijk praten om security-redenen. Het ging over samenbundeling van manschappen en wapens. De mannen, die wapens hadden, konden zich met iedereen laten samenbundelen. Als men wist, dat iemand een wapendropping ontvangen had, kon hij overal terecht. Maar hier was niet een of ander politiek gesprek aan verbonden. Dat een groep in Rotterdam misschien voor een bepaalde richting is aangezien, hoorde de heer *Hoogeweegen*, toen hij in het Zuiden was. De heer *Eindhoven* heeft hem toen daarnaar gevraagd en toen heeft de heer *Hoogeweegen* gezegd: ik moet wel enigszins bang zijn, als u dat in uw functie zegt, maar ik geloof, dat na de oorlog bewezen zal worden,

95542—95546 (*Ruys*)

dat de groepen in combinatie bepaald geen stukken maakten in Rotterdam.

De heer *Th. A. W. Ruys* is plaatsvervangend commandant van de Raad van Verzet te Rotterdam geweest en toen de heer *Hoogeweegen* naar bevrijd gebied ging, is hij commandant geworden, hetgeen hij gebleven is, totdat het apparaat in de B.S. werd opgenomen.

In het begin was er wel verband met de Raad van Verzet te Amsterdam en andere delen van het land. *Lange Jan* kwam in Rotterdam en „coachte” hen voor zover het nodig was. Na zijn arrestatie heeft er geen contact meer plaats gevonden. De heer *Ruys* heeft zich uiteraard gemeld bij de nieuwe commandant *Freek Wagenaar*, doch heeft nimmer antwoord ontvangen en ook nooit enig verzoek gehad, zodat hij zich van dat ogenblik af als zelfstandig heeft beschouwd en ook zelfstandig was. Het apparaat was self-supporting, zowel wat betreft geld als de afwerpterrainen en de radiodienst. Verder heeft de heer *Ruys* op eigen koers gevaren.

Na de arrestatie van *Lange Jan* zijn de razzia's in Rotterdam gehouden, waardoor zij een week lang van de kaart zijn geweest. Daarna moesten zij de zaak weer organiseren. De heer *Ruys* heeft onmiddellijk aan *Freek* geschreven en om instructies gevraagd, doch nooit antwoord gekregen.

De samenwerking met *Jan Thijssen* in de periode, dat de heer *Ruys* met hem samenwerkte, was buitengewoon prettig. De heer *Ruys* heeft veel van hem geleerd en keek erg tegen hem op, want hij was nog maar een nieuweling. De heer *Ruys* was af en toe verwonderd over de verschillende stromingen en moeilijkheden, die er waren, maar de verhouding van *Lange Jan* tot de mensen, met wie hij in Rotterdam te maken had, was zeer goed en prettig.

De heer *Ruys* heeft er nooit iets van bemerkt, dat de Raad van Verzet een communistische groep was, totdat men hem, misschien aan het eind van 1944 of in begin 1945, heeft gewaarschuwd, dat hij in een communistische organisatie zat. In Rotterdam was hiervan bepaaldelijk geen sprake.

Later had hij contact met *Richard (van der Gaag)*, een van de leden van de Raad van Verzet, die de heer *Ruys* een brief heeft geschreven, waarin hij zei: dit is beslist niet het geval; er zitten communistische leden in, maar dat is niet de politiek van de R.V.V. Wij moeten trachten, dat idee er uit te krijgen. De heer *Ruys* herinnert zich, dat hij hem in April opnieuw heeft geschreven om te zeggen: de geruchten houden aan en ik zou graag weten hoe het precies ligt. Hij heeft hierop nooit antwoord gekregen en is pas na de bevrijding op de hoogte gekomen van de juiste samenstelling.

De heer *F. J. Klijzing*, destijds werkzaam bij het B.B.O. te Londen¹⁾, heeft bij zijn samenwerking in Engeland met S.O.E.²⁾ enige moeilijkheden gehad over de R.V.V., omdat men niet zeker wist, of het inderdaad een groep was, die daadwerkelijk verzet of sabotage zou willen plegen. In dit verband is er dan ook, hij meent in Mei of begin Juni 1944, een bespreking geweest tussen bepaalde Engelse officieren en de toenmalige Minister van Justitie de heer *van Heuven Goedhart*, waarbij laatstgenoemde zijn zienswijze heeft kenbaar gemaakt over de R.V.V.

De heer *van Heuven Goedhart* heeft, voor zover de heer *Klijzing* zich herinnert, de doelstellingen en de groeperingen van de R.V.V. naar voren gebracht, omdat de Engelsen in het algemeen zeer weinig vertrouwen hadden in de Nederlandse illegaliteit. Toen er een vertegenwoordiger van enig gezag uit Nederland kwam, wilden de heren zich gaarne persoonlijk op de hoogte stellen van de zienswijze van deze man en een indruk krijgen van hetgeen er op het gebied van de illegaliteit en het verzet in Nederland werd gepresteerd. Na dit gesprek waren de bezwaren tegen de R.V.V. wel van de baan.

De heer *A. W. M. Ausems*, destijds marconist van de Radiodienst³⁾ is eind September 1943 naar Engeland gegaan in overleg met *Jan Thijssen*, o.m. om te bespreken, dat er meer effectieve leiding aan het verzet zou worden gegeven van Londen uit, dat het verzet groeide, juist naar aanleiding van de Mei-staking en dat de Raad van Verzet opkwam; dat moest in Londen worden bekend gemaakt.

In October 1943 zond de R.E.D. (dit is de redactie van „Vrij Nederland”) een manifest van de R.V.V. via de Zwitserse weg naar Londen. „Vrij Nederland” liet hieraan voorafgaan een eigen commentaar. Een deel van de inhoud van dit rapport volgt hieronder.

„B. De Raad van Verzet in het Koninkrijk der Nederlanden.

Onmiddellijk na het bekend worden van de oprichting van het N.C. werd de R.V.V. opgericht, blijkbaar dus uit rivaliteit. Of er contact bestaat tussen deze twee organisaties betwijfelen wij, te meer nu het N.C. ons uitdrukkelijk heeft medegedeeld zich niet met daden van

21722 (*Klijzing*)

1) Vgl. het Verslag der commissie, deel 4 A en B, blz. 550 en 551.

2) Special Operation Executive.

76630—76631 (*Klijzing*)52776 (*Ausems*)

3) Vgl. het Verslag der commissie, deel 4 A—B, blz. 425 e.v.

terreur in te laten. Niettemin verklaart de R.V.V. in een „manifest”, dat wij hierbij sturen, dat er een werkverdeling tot stand zou zijn gekomen, waarbij de R.V.V. zich speciaal op directe actie richt. Uit het manifest blijkt, hoe dit door de heren wordt opgevat. Velen in den lande menen in deze R.V.V. met een communistische actie te doen te hebben. Wij zijn nog niet in staat geweest, dit onomstotelijk vast te stellen. Wel hebben het „Signaal”, een duidelijk communistisch illegaal blad, en de „Oranjekrant”, die onmiskenbaar communistische sympathieën heeft, genoemd manifest in zijn geheel gepubliceerd. Verschillende leden van de R.V.V. zijn ons bij name bekend, over het algemeen „onvolwassen” lieden.

Ons inziens is de R.V.V. een oorlogsverschijnsel, bewijs van langzame „balkanisering”, tegenterreur, die in de orde van het verzet zeker zin heeft. Tegen de pretentie, het voor zich opeisen van autoriteit, dient echter zeer gewaarschuwd te worden. De Regering beslisse overigens zelf, in hoeverre deze mentaliteit om andere dan verzetsmotieven verwerpelijk is te achten.

R.E.D.

Raad van Verzet in het Koninkrijk der Nederlanden.

Verklaring.¹⁾

¹⁾ Noot van de commissie: volgens mededeling van de heer Engel (98840) zou dit manifest opgesteld zijn door Jan Thijssen.

Reeds geruime tijd heeft het Nederlandse volk en in 't bijzonder hebben de illegale werkers het ontbreken gevoeld van een centraal lichaam, dat inzake het algemene verzet van het Nederlandse volk leidinggevend vermocht op te treden. Om in deze ernstige leemte te voorzien, heeft het merendeel der in ons land optredende verzetsorganisaties besloten gezamenlijk zitting te nemen in de Raad van Verzet in het Koninkrijk der Nederlanden. Het doel van de R.V.V. is: coördinatie van het daadwerkelijk verzet in Nederland door centrale vastlegging van de tijd, de plaats, de methode en de aard van het verzet. Tot dit doel doet de RV zich voorlichten door terzake kundige specialisten op het gebied van militaire-, verkeerstechnische- en economische zaken. De Raad van Verzet in zijn geheel neemt de volle verantwoordelijkheid op zich voor alle daden van verzet, welke in overeenstemming met zijn richtlijnen tot stand zijn gebracht; eveneens draagt hij bewust de verantwoordelijkheid voor de eisen, welke hij binnen het kader van het algemeen verzet aan het Nederlandse volk stelt.

Ten aanzien van de richtlijnen voor het daadwerkelijke verzet wordt opgemerkt, dat deze uitsluitend zullen worden verstrekt aan de commandanten van de verzetsgroepen. Ten aanzien van de eisen, welke aan het Ned. Volk zullen worden gesteld, zal o.m. het volgende gelden: De RV zal zeer beslist de bestrijding ter hand nemen van het euvel der woekerprijzen der levensmiddelen, en zal niet schromen zijn gezag door middel van de strengste straffen te doen eerbiedigen. Ook tegen halfslachtigheid van personen op posten, hetzij in overheidsdienst of elders, zal met gestrengheid worden opgetreden. Een ieder, die zich wenst te rekenen tot het Ned. Volk, dient zich ten volle bewust te zijn van de ernst van deze tijd, alsmede van de plichten, die de omstandigheden dienovereenkomstig aan een ieder van ons opleggen. De strijd die we strijden kunnen we slechts volbrengen, indien elk lid van onze volksgemeenschap bereid is volle medewerking te verlenen.

De RV stelt zich voor, op duidelijke wijze deze algemene plichten kenbaar te maken. In het belang van onze nationale bevrijding kan geen ontduiken van deze plichten worden gedoogd.

Zich bewust van de besliste noodzakelijkheid van zijn optreden verzoekt de Raad van Verzet dringend, bij de uitvoering van zijn zware taak, op de volle medewerking van alle Nederlandse onderdanen te mogen rekenen. Er bestaat nog slechts één alternatief: voor of tegen de zaak van onze Nationale Bevrijding. De mogelijkheid om een afwachtende houding te kunnen aannemen is voorgoed voorbij. Wij staan aan de vooravond van zeer ernstige beslissingen. Slechts een vereend volk, vereend in ideaal, vereend in zijn verzet, zal de komende orkaan van verschrikkingen het hoofd vermogen te bieden.

Geen lafheid of halfheid zal hierbij kunnen bestaan. Wij vragen onze Landgenoten vertrouwen te willen hebben in ons werk en dit vertrouwen tot uitdrukking te willen brengen, door de richtlijnen, welke door de Raad van Verzet worden aangegeven, strikt na te volgen. Slechts eenheid van wil en eenheid van actie kan ons nog baten. Uw aller medewerking en aansluiting is hierbij onontbeerlijk.

In de vaste overtuiging, de goede strijd te strijden, zijn Land te dienen, de Wettelijke Overheid te steunen, verricht de Raad van Verzet zijn taak.

Algemene richtlijnen van de RV voor:

Krijgsgevangenschap en „Arbeidsinzet”. Niet melden. Zo mogelijk zorgen voor valse bescheiden en de indruk wekken vrijgesteld te zijn. Niet thuis slapen maar overigens het normale leven voortzetten;

buren en kennissen, betoont Uw nieuwsgierigheid, geen belangstellende informaties, maar wel zo nodig ongevraagd helpen. Begrijp wel, dat zelfs tijdens de reis naar Duitsland, alsook in Duitsland zelf nog mogelijkheden aanwezig zijn om vrij te komen en terug te keren. Als het eenmaal zover gekomen is, overlegt dan met ondernemende lotgenoten, hoe dit aangepakt moet worden. Vrouwen en meisjes, het bovengenoemde zal binnenkort ook op U van toepassing zijn. Ten aanzien van het onderbrengen van „ondergedoken” personen en van financiële steun geeft de RV geen richtlijnen. Deze zaken behoren o.m. tot het arbeidsterrein van haar zusterorganisatie, het Nationaal Comité van Verzet.

Radio. Niet pochen op verborgen toestellen. Alle ontdekkingen door de politie komen door geklets en hieruit voortvloeiend verraad. Verborgen toestellen kunnen op circa een halve meter bespeurd worden door middel van een kompas, dat op de luidsprekermagneet reageert. Wie hiertoe de vaardigheid bezit moet de uitzendingen van Radio-Oranje stenografisch opnemen en een uittreksel hiervan vermenigvuldigen en verspreiden.

Registratie. De door officiële instanties aan U toegezonden invulformulieren niet beantwoorden, ook al wordt met straf bedreigd. Bij huisbezoek afwezigheid voorwenden, of verkeerde gegevens verstrekken.

In ieder geval formulieren zoek maken, ontvangst ontkennen. Bij invulling knoeien of veel vragen stellen in brieven. Op elke wijze de administratie bemoeilijken.

De Schandpaal.

De Kruiperige lieden. De RV zal in het vervolg onder dit hoofd al diegenen aan de kaak stellen, die ook nu nog blijk geven niet te beseffen wat hun plicht en hun taak is in dit tijdsgewricht. De RV zal in het bijzonder zijn aandacht wijden aan leidende functionarissen in het ambtelijke- en bedrijfsleven. Deze mededeling geldt als een laatste waarschuwing.

Aanwezigheid bij verzetsdaden. Herhaaldelijk komt het voor, dat publiek, ambtenaren of politie in domme onnadenkendheid verzetsdaden trachten te belemmeren of de verzetslieden te grijpen.

De RV zal zich niet ontzien, in het vervolg tegen dergelijke lieden hardhandig op te treden en hen tevens in eigen omgeving aan de kaak te stellen.

De Raad van Verzet roept de medewerking in van alle Nederlanders om zijn bulletins te vermenigvuldigen en in eigen kring te verspreiden.

Dat Londen niet dadelijk begreep wat het aan de pas opgerichte Raad van Verzet had, blijkt uit de telegrammen, die het B.I. tot de O.D. hierover richtte. Op 28/6/43 seinde het B.I. naar bezet gebied (Stella is de schuilnaam van de O.D.):

Nr 67. 28/6/43. via de Soto.

Voor floris en Stella. Heeft O.D. iets uit te staan met de Raad van Verzet? Ik ontving verschillende brieven van die raad met het verzoek om medewerking. In uw 142 stelt Gij U niet verantwoordelijk voor telegram van die raad. Wilt Gij dringend Uw advies geven hoe wij moeten reageren op verzoek van die Raad en welke samenwerking er tussen U en de Raad bestaat.

De O.D. antwoordde hierop:

Nr 159. 12/7/43.

O.D.

Wij achten ons destijds voorgelegd program onverantwoordelijk en overbodig is daarom deelname van leden O.D. Laatste actie onder staking heeft deze opvatting bevestigd. Hebben daardoor slechts geringe aanraking met Raad. Dit is sedertdien wellicht versterkt. Wij adviseren U aan Raad te bevelen te handelen en zich te beperken tot acties dienstig burgerbevolking zoals bevolkingsregisters, arbeidsbureaux, gestapohandlangers enz.

B.I. raadde de O.D. aan, niet met de Raad van Verzet samen te werken:

nr 22 gr 86.

voor stella ber 76 van 14 bevoegde instanties londen geheel accoord met inhoud van Uw 159 van 2 mijn bureau zal trachten de raad te bereiken via een onzer wegen. gij moet niet met raad samenwerken. uw taak ligt op geheel ander terrein. een andere dienst dan de mijne te londen zal nadat ik contact heb verkregen instructies aan raad geven. indien mogelijk wilt gij dan leiding raad inhoud van dit telegram mededelen. is boodschapper met regeringsopdracht reeds bij u aangekomen? karel einde.

(ontvangen 15-7-43 18.45 uur).

De Regering reageerde op 15 Augustus 1944 op een verzoek van de Raad van Verzet of represailles in bezet gebied op het toenemend aantal arrestaties, doodvonnissen e.d. geoorloofd waren, met het volgende telegram.

No. 1. 15/8/44.

Marinier via Marinier I. Raad van Verzet vraagt wegens toenemend aantal arrestaties, doodvonnissen en bestiale handelingen het nemen van represailles hier en de aankondiging daarvan door Radio Oranje stop Daargelaten de vraag of zulke represailles mogelijk zijn en niet zouden leiden tot verergering toestand in Nederland, wil Regering activiteit in deze richting slechts overwegen, indien blijkt dat verzoek door andere illegale groepen gesteund wordt halt Kunt U daarnaar spoedigst informeren bij Organisaties en ondergrondse pers en resultaat melden.

Het antwoord naar Londen luidde:

Ongenummerd. 1/9/44.

Marinier, The Hague via Mariner I.

Uw 1 van 15 Aug. Mr. *Wijckerheld van het Bisdom* te Den Haag is de voornaamste vertegenwoordiger in Duitse strafzaken, Mr *Bosch Ridder van Rosenthal* te Zeist, oud-commissaris, Dr *Gravemeyer* te Den Haag is secretaris-generaal der Hervormde Synode, Monseigneur *van de Loo* te Utrecht, *van der Vlugt* te den Haag, waarschuwen ernstig tegen represailles, waardoor gevaar voor reactie op duidelijk merkbaar mildere houding der Kriegsgerichte ter vermindering van verwijt alsof toegeeflijkheid onder Londense pressie geschiedt. Dit gevaar prevaleert boven onzekere kans, dat SS inclusief Standgericht zich zal matigen.

97670 (*Gerbrandy*)

Londen beschouwde, aldus de heer *Gerbrandy*, de R.V.V. als enigszins links georiënteerd. Zij kregen de heer *van der Gaag* over uit Nederland, die in de R.V.V. zat. Hij is zeker geen communist! Zij konden dus wel een zekere voorstelling hebben, dat de R.V.V. links georiënteerd was, maar dat hij communistisch zou zijn, wilde er bij de heer *Gerbrandy* helemaal niet in. Men had natuurlijk wel het gevoel: die groep ligt meer naar rechts en die staat in het midden, terwijl die meer links is.

98174 (*van Angeren*)

De heer *van Angeren* durft niet te zeggen of men te Londen de indruk had, dat de Raad van Verzet een communistische organisatie was. Dit spreekt hem niet aan. Omdat hij los stond van de Inlichtingendienst, hoorde hij er te weinig van om een duidelijk beeld te krijgen van de verzetsorganisatie. Hij had daarvan, althans in 1943, geen duidelijk beeld.

§ 8. Groei naar overkoepeling van de verzetsbewegingen

A. „De Kern”.

95498 (*Buys*)

De heer *J. Buys* heeft verklaard, dat „de Kern” begin 1943 is opgericht, nadat er een vergadering was geweest in Utrecht van de L.O. en het N.S.F. Er is een bespreking geweest tussen de heer *van Hall* en de heer *Buys* waarbij zij hebben gezegd: er moest eigenlijk een verband komen tussen de groepen onderling; hierin moesten wij alles kunnen betrekken. De heer *van Hall* heeft toen o.m. gesproken met de heer *Neher* en met mensen van de L.O. en heeft toen voor elk geval contact opgenomen. Daarop is er een vergadering geweest op het Frederiksplein te Amsterdam en hier is besloten een vertegenwoordiging te maken. Alleen de illegale pers weigerde daaraan mede te werken; zij vond het te gevaarlijk. Het motief van haar kant was, dat er nog allerlei fouten voorkwamen in de illegaliteit. Het was namelijk zo, dat er nog lieden waren die hoge prijzen maakten voor bonkaarten en voor persoonsbewijzen, die vervalst werden; het ging toen niet goed.

95502 (*Buys*)

De L.O., het N.S.F., Natura, (een voedselvoorzieningsorganisatie voor de verzetsbeweging), de P.B.C. (*Gerrit van der Veen*) en „Oranje Boven” (later „Trouw”) en het N.C. waren bijeengekomen.

95505 (*Buys*)

De heren *van Hall* en *Buys* waren er als vertegenwoordigers van het N.S.F.

95525—95530 (*Buys*)

De O.D. is later bij „de Kern” gekomen en de R.V.V. pas na de Septemberdagen van 1944. De heer *Buys* weet niet wat de reden was, dat deze twee organisaties zich eerst later aansloten.

Het was eigenlijk een noodzaak, dat „de Kern” werd opgericht. Het gebeurde om te kunnen werken. De O.D. en de R.V.V. waren de actieve strijdverenigingen. De K.P. moest er wel bijkomen, omdat deze zorgde voor de bonkaarten. De mogelijkheid is niet eens overwogen eerstgenoemde groepen er bij te nemen, omdat men praktisch die organisaties nam, ten aanzien van welke men voortdurend be-

hoeft had aan contact. Men had behoefte aan contact met de L.O., met het N.S.F. en met Natura.

De behoefte aan contact met de R.V.V. is langzamerhand gekomen. Erg gunstige ervaringen met de R.V.V. hadden zij niet. Er was een aantal ambtenaren in de R.V.V., die aanboden er voor te zullen zorgen, dat er voortaan geen behoefte meer was aan inbraken. Zij zouden door middel van contact in de ambtenarenwereld er wel voor zorgen, dat het met de bonkaarten voor elkaar kwam. „De Kern” heeft de secure weg gekozen en gezegd: als er 30 000 kaarten nodig waren, zorgt gij voor 10 000. Maar er kwam niets. Later moest voor het spoorwegpersoneel gezorgd worden, hetgeen moeilijk was. De R.V.V. is toen op zijn eigen houtje gaan uitkeren, waardoor sommige mensen dubbel kregen.

De R.V.V. was door *Freek (Wagenaar)* vertegenwoordigd. Hij kwam met een geweldige kritiek, maar de heer *Buys* kon hem al gauw duidelijk maken: ge kritiseert dingen, die wij al tijdenlang alleen voor elkaar hebben gebracht! Aan de andere kant is het weer typisch, dat, toen hij een poosje meeliep, hij een voortreffelijk medewerker is geweest, die uitstekende adviezen gaf. Daarin ziet de heer *Buys* juist het bewijs, dat „de Kern” voldeed aan hetgeen noodzakelijk was, nl. dat zij in de praktijk de dingen zo uitwerkten, dat het iedereen voldeed.

De werkwijze in „de Kern” was op de eerste twee vergaderingen wild. Er was geen begrip van wat die samenspreking beduidde. Er werd toen gesproken over de moeilijkheden met de bonkaarten. De heer *Buys* heeft een gesprek met de heer *van Hall* gehad om tot meer leiding te komen. Na afloop van de tweede of derde vergadering heeft de heer *Buys* een voorstel gedaan, toen *van Hall* er niet was, om een voorzitter te benoemen, die de leiding zou nemen. *Gerrit van der Veen* zei: wij hebben een baan voor u. Het is meestal zo, dat, als men een dergelijk voorstel doet, men er zelf inloopt. De heer *Buys* kan wel zeggen, dat het een hele verantwoordelijkheid is geweest, want toen stond hem klaar voor de geest wat hij wel op zich had genomen. Einde 1944, toen men hem een compliment maakte over de leiding, merkte hij op: ge beseft niet eens, wat het is, want het valt niet mee voorzitter te zijn van een vergadering, welke uitsluitend uit voorzitters bestaat. Het is een zeer moeilijke taak geweest.

„De Kern” was een landelijke organisatie. Zij was niet onderverdeeld in verschillende comité's. Er is alleen een comité geweest voor de oprichting van de Stichting 1940—'45; meer niet.

's Morgens werd er een vergadering gehouden over algemene zaken en werd over de richting van het werk gesproken. 's Middags was er een vergadering over de noodzakelijkheid van bepaald werk, bij voorbeeld een kraak voor bonkaarten. Dit werd strikt uit elkaar gehouden.

Er is in „de Kern” nooit iets achterhaald; dat kwam omdat de heren *van Hall* en *Buys* alleen de plaats wisten van de vergadering. Zij spraken dan b.v. met de anderen een plaats op straat af en onder het voorbijlopen zeiden ze dan, waar ze naar toe moesten. Er kon dus nooit verraad zijn, want men kreeg pas een half uur vóór de vergadering het adres.

„De Kern” heeft over de adviezen, die aan het bedrijfsleven werden gegeven, na Dolle Dinslag nog contact gehad met Vertrouwensmannen; „de Kern” was het adres, waar men de contacten kon vinden.

Er is in Juni 1944 een telegram gekomen van de Nederlandse Regering door middel van agent *Ausems*; dit heeft tot felle discussies aanleiding gegeven, omdat men in „de Kern” geen politiek wenste¹⁾.

Dat was de eerste botsing in „de Kern” met *Johannes*²⁾. Hij was ontzettend kwaad en hij zeide: nu wordt de politiek in „de Kern” gehaald. *Johannes* en zijn groep hebben een afzonderlijke vergadering gehouden, waar die politieke toestand is besproken; toen is duidelijk geworden, dat het toch goed was en dat het alleen maar diende om het vacuum direct na de oorlog op te heffen. Toen zijn zij meegegaan. Inderdaad heeft dus het telegram aanleiding tot enige wrijving gegeven. Men moet hiervan echter geen overdreven voorstelling maken, want er zijn geen felle botsingen geweest. De heer *Buys* herinnert zich nog, dat hij de hamer met geweld neer liet komen en tot *Johannes* zeide: gij zijt met politiek bezig; het gaat er alleen maar om een bepaalde toestand na de oorlog te overbruggen. *Johannes* ging toen mee en toen is besloten deze zaak in een aparte vergadering uit te zetten.

De heer *Piet Verburg* heeft een heel epistel gezonden aan „de Kern”, het zogenaamde plan-F. Dit is uitvoerig besproken in „de Kern” en toen is besloten een splitsing te maken. Hieruit is voortgekomen wat later is geworden de Stichting 1940—1945. Er is een commissie voor benoemd. Deze commissie, uit „de Kern” gekozen, heeft later enige mensen uit de illegaliteit tot zich getrokken, o.a.

95507—95508 (*Buys*)

95510 (*Buys*)

95512 (*Buys*)

95524 (*Buys*)

95532 (*Buys*)

¹⁾ De commissie tekent hierbij aan, dat bedoeld wordt het telegram van H.M. de Koningin van 8 Juni 1944, zie blz. 289.

²⁾ *Johannes Post*

95537—95538 (*Buys*)

meijuffrouw *Tellegen* voor juridische adviezen. Na de oorlog is het Nationaal Instituut opgericht; daarvan heeft de heer *Verburg* de leiding gekregen.

In het plan-F was verweven de zorg voor de nabestaanden en de opbouw van ideële dingen na de oorlog.

98485 (*Neher*)

Het werk van „de Kern”, aldus de heer *Neher* is in de tweede helft van 1943 begonnen en bestond uit het hanteren van de z.g. verzets-techniek in hoge stijl en het zorg dragen, dat met een minimum aan gevaar een maximum van mogelijk effect kon worden bereikt. De bedoeling was te voorkomen, dat persoonsbewijzen en bonkaarten daar, waar deze nodig waren, handelsartikelen werden, die op onereuze wijze grote bedragen zouden opbrengen, c.q. dat mensen méér dan één bonkaart kregen, hetgeen helaas gedurende een zekere periode nogal eens voorkwam. Het aanvankelijke doel was dus het betrachten van eerlijkheid en zuiverheid bij het verstrekken van al deze gegevens, en daarbij kwam vanzelf door de samenkomst van de mensen, die een zekere leidinggevende plaats hadden in deze verzets-handelingen, de kwestie aan de orde, hoe de techniek van bepaalde verzetsdaden het best kon worden geregeld. Men kwam te dien einde periodiek bijeen en besprak wat men dacht te doen, wat men dacht te kunnen doen en — uiteraard niet helemaal en détail — hoe een bepaalde taak zou worden geëntameerd. Wanneer er iets fout gegaan was — hetgeen natuurlijk nogal eens voorkwam — werden de oorzaken nagegaan en werd getracht maatregelen te vinden, teneinde herhaling van dergelijke fouten te voorkomen.

Voorts zorgde de Kern er voor — d.w.z. zij trachtte er voor te zorgen — dat de door slechte communicaties gemakkelijk opkomende conflicten of conflicten die tot stand kwamen door verkeerd begrip, door onjuiste overdracht, zoveel mogelijk werden voorkomen. De heer *Neher* maakte de volgende aantekening naar aanleiding van het feit, dat het gevaar steeds groter werd en het bijeenkomen steeds moeilijker. Een en ander moest nog even goed uiteengezet worden, zodat iedereen volkomen wist waar men het over had:

„De Kern is een lichaam, waarin door de leiders van landelijke organisaties” — dat landelijke was dominant natuurlijk — „naar oplossingen wordt gestreefd voor de vraagstukken van verzorgingsaard en die van daarmede samenhangende verzets-technische betekenis zijn. Op grond hiervan dient de samenstelling ongeveer als volgt te zijn: L.O., R.V.V., N.S.F., N.B.S., V.O.C., N.C., P.B.C. en eventueel C.I.D. Het toegenomen gevaar door de kennis, die de S.D. als gevolg van vele belangrijke arrestaties heeft verworven en de reeds te betreuren verliezen van vele vooraanstaande personen maakt het niet raadzaam de Kern wekelijks in pleno te doen vergaderen. Daarom wordt voorgesteld, dat ten minste éénmaal per week een bespreking zal plaats vinden tussen” — en dan heeft de heer *Neher* die gegroepeerd — „de verschillende groepen, die als volgt verlopen: van de vergaderingen van groep I brengt het N.S.F. een kort verslag uit aan die van groep II en het N.C. van die groep II aan de vergadering van groep III. Het kleine aantal samenkomende personen maakt korte vergaderingen mogelijk, niet langer dan twee uur en veroorlooft in bijzondere gevallen het uitnodigen van een extra man ter voorlichting van een specifiek geval.”.

98489 (*Neher*)

98485 (*Neher*)

98493—98494 (*Neher*)

De O.D. was ook vertegenwoordigd in de Kern. Men kon uiteraard niet al die mensen zien en kennen, die immers in een grote vergadering bijeenkwamen.

De Kern was niet — de pers was er oorspronkelijk niet bij — een totale bundeling van de gehele illegaliteit in die tijd. Het was een vrij, een soort federatief overleg. Het had geen enkele binding met sancties of dergelijke, het was een gewoon verstandsoverleg. De moeilijkheid voor de pers en voor deze organisaties was, dat men verschillende belangen diende; weliswaar diende men het grote belang gemeenschappelijk, maar toch op totaal verschillende wijze. In de aanvang, toen „de Kern” langzamerhand wat vorm en ponderabiliteit kreeg, is voorgesteld, dat de Pers een eigen Kern zou vormen.

Teneinde van elkaar te weten wat men deed — in grote lijnen uiteraard — zouden er vertegenwoordigers van de Perskern bij de Kern en van de Kern bij de Perskern moeten zijn. Dit zou natuurlijk een heel goede opzet zijn geweest, maar door omstandigheden is dit nimmer werkelijkheid geworden. Aangezien men niet in vrije debatten over deze dingen kon spreken is dat niet allemaal gegaan op de wijze, die het best geweest zou zijn. In de Kern is de politiek, het Staatsbestel, of de kwestie wat er zou moeten gebeuren, wanneer eenmaal Nederland bevrijd zou zijn, nimmer aan de orde gekomen. Dit is zeer nadrukkelijk niet gebeurd, dat wenste geen van de anderen, die aanwezig waren.

98488 (*Neher*)

De Kern bemoeide zich ook met adviezen, die aan het bedrijfsleven

werden gegeven, bij voorbeeld hoe men zich had te gedragen tegenover de z.g. Ausweise, aangezien dat behoorde tot de verzetsdaad en tevens ook de verzorgingsdaad in zich sloot. De Ausweis op zichzelf is pas dominant geworden na September 1944. Bovendien was de werkhoeveelheid bij vele ondernemingen uit de aard der zaak belangrijk minder geworden.

Er moest getracht worden te bereiken, dat de mensen hun personeel niet ontsloegen, dus moest er geld komen, teneinde deze ondernemingen in staat te stellen de schijn op te houden van werk te verrichten, maar het grote bezwaar was die bittere en ernstige tijding van die bijzondere Ausweis. Dat was toen buitengewoon moeilijk geworden; er was naast een zeker *defaitisme*, dat het toch allemaal niets gaf, ook een zekere bravoure, dat zij nu, koste wat kost, die weerstand hoger moesten opvoeren. Het gebrek aan goede verbindingen deed zich natuurlijk bij het geografisch verspreide en organisatorisch losse verband scherp gevoelen, maar zeer stellig werd in de Kern nadrukkelijk besproken, op welke wijze tegen het toegeven aan die Duitse eis voor bijzondere aanvraag van die nieuwe Ausweis weerstand kon worden geboden.

85140 (*Bruins Slot*)

1) Zie blz. 289.

De heer *Bruins Slot* heeft nog verklaard, dat een van de eerste vormen van technische samenwerking voor de onderduikerij „de Kern” was en, dat als hij het zich goed herinnert, deze organisatie reeds vóór het telegram van 8 Juni 1944¹⁾ bestond. Hij denkt, dat zij ongeveer Januari 1944 tot stand is gekomen. Twee factoren hebben hierbij een rol gespeeld, allereerst de zucht tot coördinatie van de heer *Neher* en in de tweede plaats de zakelijke behoefte, dat jongens van „Trouw” en van de „Landelijke” en andere organisaties — hij heeft daar *Gerrit van der Veen* nog wel eens gezien — met elkaar spraken en elkaar hielpen. Voor „Trouw” ging *Wim Speelman* er altijd heen; de heer *Bruins Slot* had de indruk, dat men er zakelijk en technisch werk deed. Hij gelooft, dat de heer *Neher (Dijkstra)* daar een grote rol speelde; dat was ook wel begrijpelijk, hij had meer „poids” dan de anderen en hij heeft daarin een van zijn mogelijkheden gezien om tot een coördinatie te komen, waarin de N.A.C.²⁾ een belangrijke rol speelde.

2) De Nationale Advies Commissie.
77382—77384 (*Caljé*)

De heer *Caljé* meent, dat in het vroege begin van 1944 „de Kern” is opgericht als het landelijk coördinatiecentrum („overkoepeling” heeft te veel het accent van een hoger orgaan) van de technische illegaliteit.

Daaronder verstaat de heer *Caljé* niet de kranten en niet de illegale politieke organisaties. Hij gelooft, dat hij het zo in hoofdzaak zou kunnen weergeven: O.D., R.V.V., K.P., Trouw (verzetsgroep), M.C. (Medisch Contact), Nationaal Comité, Natura-apparaat, Studentenverzet, P.B.C. (Persoonsbewijzenvervalsingscentrale). De O.D. was er aanvankelijk niet zelfstandig in vertegenwoordigd, maar de heer *Neher*, die veel contacten had, met name in zeer belangrijke mate ook met kolonel *Six*, nam ook de belangen van de O.D. waar.

Dit was eensdeels een persoonlijk contact, anderdeels organisatorisch voor de verbindingdienst, voor de telefoon, enz. In April 1944 is de wenselijkheid naar voren gekomen, dat de O.D. zelfstandig een vertegenwoordiging in de Kern zou hebben. Toen is de heer *Caljé* daarvoor aangezocht en van die tijd af dateert zijn werkzaamheid in „de Kern”.

82107 (*Meijer*)

Er zaten doorgaans een stuk of tien mensen in „de Kern”.

De heer *Meijer* heeft verklaard, dat „de Kern” een technische groep was, bestaande uit L.O., P.B.C. en nog enige groepen. Het was eigenlijk een soort onderduikersbeurs. De L.O. gaf daar regelmatig het aantal onderduikers aan op.

Vervolgens werd er vastgesteld, hoeveel echte bonnen men had via het illegale werk van de mensen op de distributiekantoren. De K.P. kreeg dan de opdracht om het verschil te gaan kraken tussen de hoeveelheid benodigde en het aantal voorhanden bonkaarten. De P.B.C. kreeg opdracht om het aantal ontbrekende persoonsbewijzen te gaan vervaardigen. Dat was een zeer nuttige technische beurs, die goed heeft gewerkt.

Op 28 Juni 1944 zond „Trouw” onderstaande nota aan de Regering, in zake de rol van „de Kern” in het verzet:

Naar aanleiding van verschillende telegrammen uit Londen met betrekking tot de coördinatie van het illegaal verzet en de rol die daarbij aan de dusgenaamde Kern is toegedacht, merken wij het volgende op:

De Kern is, blijkens de van de aanvang af duidelijk uitgedrukte bedoeling een bijeenkomst van een aantal illegale organisaties, die voor de verwezenlijking van hun verzet technisch overleg behoeften. Daarom zijn daarin vertegenwoordigd juist die organisaties, waarbij dat technische werk een grote betekenis heeft. Een grote rol speelt b.v. de verzorging van onderduikers. Vandaar dat er overleg nodig

is tussen b.v. de Landelijke Onderduikorganisatie, die de onderduikers onderbrengt en van distributie-bescheiden en andere papieren voorziet, en de vervalsingscentrale, die valse papieren verzorgt, en het N.S.F. dat, naast talloze andere organisaties, steun verleent. Vandaar ook dat daarin vertegenwoordigd is de z.g. Natura-steun, die levensmiddelen ter beschikking stelt aan de K.P.'s, die voor de verkrijging van distributiebescheiden werken.

Zolang deze Kern zich tot dit interne technische overleg beperkte, functioneerde hij goed.

Sinds enige tijd is echter bij sommige deelnemers aan de Kern het streven aan de dag getreden om deze kern te doen zijn een min of meer algemene vertegenwoordiging van de z.g. illegaliteit. Dat betekende dat de Kern zich ging bezighouden met algemene beleidskwesties, die de illegaliteit als geheel raken en zelfs met kwesties van de na-oorlogse vertegenwoordiging. Dit is in de hand gewerkt door de onjuiste voorstelling, die men zich te Londen heeft gevormd van de aard en het wezenlijk vermogen van de Kern en die uit telegrammen blijkt. Wij kunnen niet nauwkeurig beoordelen waar men te Londen deze voorstelling op betreft. Wij vermoeden, dat dit voortkomt uit de omstandigheid dat degenen, die aan deze Kern een uitgebreider rol toedenken hun *wens* dienaangaande aan Londen als de *werkelijkheid* hebben gesuggereerd.

Tot deze organisaties, die de Kern samenstellen behoren juist en terecht niet die organisaties, die zich bewegen op een gebied van de meningsvorming in Nederland. Dus niet de pers, niet de illegaal werkende partijen, niet het schoolverzet, niet het artsenverzet. Ook niet de z.g. studiegroepen, die alom in Nederland gevonden worden en die bezig zijn zich een oordeel te vormen over algemene vragen van politiek beleid. Evenmin de kleinere studiecmissies, die in de trant van staatscommissies bezig zijn rapporten te ontwerpen over allerlei bij de ommekeer voor de Regering gewichtige onderwerpen. Evenmin behoort daaronder het V.C.

Het is onmogelijk al deze en soortgelijke organisaties en groepen onder te brengen of te doen aansluiten bij de Kern, teneinde zo een algemene vertegenwoordiging tot stand te brengen. Het is ook niet gewenst.

In de eerste plaats niet wijl dan een lichaam ontstaat dat veel te groot is om thans bijeen te komen, gezien de gevaren die dreigen van de Gestapo.

In de tweede plaats niet wijl de Kern door de vermenging van techniek en politiek dan dermate heterogeen van samenstelling zou zijn, dat zij niet in staat zou zijn tot een behoorlijk oordeel te geraken, noch over intern-technische vraagstukken, noch over vragen van algemeen beleid en zeker niet over vragen van na-oorlogs beleid.

Dat zulk een lichaam in staat geacht zou moeten worden om bij een eventueel vacuum een tijdelijk regeringsvertegenwoordiger aan te wijzen of zou kunnen fungeren als vervanger van een noodparlement, lijkt ons een volkomen misvatting.

Onder de groepen, die de Kern vormen, zijn betrekkelijk kleine groepen. Daar is b.v. de vervalsingscentrale, bestaande uit een gering aantal technici. Deze mensen representeren niemand en zij kunnen als groep geen wens of streven in het Nederlandse volk reproduceren.

Maar ook grotere organisaties als b.v. het N.S.F. staan in dezelfde positie. Deze organisatie voorziet in de financiële behoefte van vele slachtoffers van het Duitse bewind. Maar zij is als zodanig volkomen incompetent om over algemene beleidsvragen te oordelen. Zij kan ook geen wensen of strevingen van het Nederlandse volk tot uitdrukking brengen, al was het alleen maar omdat degenen, die in het N.S.F. samenwerken, wat hun politieke richting betreft, verdeeld zijn, omdat het N.S.F. juist geen politieke organisatie is. Practisch is dit met alle in de Kern samenwerkende organisaties het geval.

Het schijnt ons derhalve noodzakelijk, dat de Regering nalaat de Kern te pousseren als vertegenwoordigend lichaam, daar hierdoor het doel, dat zij zich voorstelt niet bereikt wordt en kan worden, terwijl een goede technische samenwerking er door wordt benadeeld.

Hieraan werd het volgende commentaar toegevoegd:

Zonder de tekst geheel en al voor eigen verantwoording te nemen, gaat V.N. met de grote lijn van het document van „Trouw” accoord. Zonder dat „Parool” formeel een accoordverklaring met de nota van „Trouw” heeft afgelegd, menen wij uit besprekingen gedurende enkele maanden met het „Parool” gevoerd, te mogen concluderen, dat ook het „Parool” tegen de grote lijn van de nota van „Trouw” geen bezwaren heeft.

B. De z.g. zaak-Stähle¹⁾.

Op 3 Januari 1944 ging over de Zwitserse weg het volgende schrijven aan de Nederlandse Regering te Londen:

1) Zie ook: Witboek van de Grote Advies Commissie der Illegaliteit, blz. 15 en 16 en: „De Stem van Nederland” dd. 6 Juli 1946: De mislukte aanslag op Hitler in 1944 door mr. G. J. van Heuven Goedhart.

Onder geleide van 222.

Strikt Geheim.

3 Januari 1944.

Aan de Nederlandse Regering te Londen.

Ongeveer anderhalf jaar geleden ontvingen twee Nederlanders, door bemiddeling van een vriend van een hunner, de mededeling dat een Duitse hoofdofficier contact wenste met enkele Nederlanders, die op hun beurt met Engeland verbinding zouden kunnen maken. De bedoeling was het bespreken van de situatie. Ofschoon de mededeling uiterst vaag was, is geantwoord, dat het gevraagde gesprek door de betrokkenen gaarne zou worden gevoerd. De hoofdofficier is er nadien nog eenmaal op teruggekomen, doch op het laatste ogenblik liet hij weten, dat de situatie nog niet rijp was voor een gesprek. Van Nederlandse zijde werd een volkomen passieve houding ingenomen.

Ongeveer half December 1943 werd langs dezelfde weg (bemiddeling van een Duitser en een Nederlander, beiden woonachtig in grensplaatsen en beiden volkomen betrouwbaar) bericht, dat thans een gesprek zin had en wel „uiterst dringend” was. Dit gesprek is daarop gehouden in Coevorden. Aanwezig waren de hierbedoelde twee Nederlanders en, als derde Nederlander, de tussenman, terwijl van Duitse zijde de Duitse tussenman een klein en onbelangrijk deel van het gesprek bijwoonde, dat overigens gevoerd werd door een Oberst, vroeger verbonden aan de Duitse militaire inlichtingendienst en blijkens een reeks controleerbare gegevens een goed vriend van Nederland en overtuigd tegenstander van het Duitse regime. Deze overste had kennelijk een concreet plan mede te delen en wilde dienaangaande informatie hebben.

Het plan bleek te zijn wegvaging van het regime in Duitsland en in de bezette gebieden. Voor Nederland, waarvoor de overste de taak heeft informatie in te winnen en te peilen onder welke voorwaarden de rust onder de bevolking verzekerd kan worden betekent dit plan: Verdwijning van het civiele bestuur van *Seyss-Inquart* en van het N.S.B.-apparaat en vervanging daarvan door een militair Duits bestuur.

Teneinde een zo duidelijk mogelijk inzicht in de situatie te geven worde vermeld, dat alle drie aanwezige Nederlanders overtuigd zijn van het serieus karakter dier plannen en de indruk hadden dat de overste niets zegt, dat hij niet verantwoord kan. Hij liet weten, dat de namen achter deze Putsch-plannen voor hem waarborgen, dat die plannen volkomen ernstig zijn en wees er op, dat men vertakkingen in alle ministeries heeft, rekenen kan op de Wehrmacht en ook op grote delen van de „stark verwässerte SS”. Uit gesprekken, door hem reeds met andere Nederlanders gevoerd, had hij de indruk dat een „Umsturz” als de beoogde hier met instemming zou worden begroet en hij verzocht de mening der aanwezigen. Geantwoord werd, dat voorop diende te staan, dat geen enkele regime-wijziging steun van de afgetreden of afgezette ambtenaren zou kunnen vinden, die niet tevoren door de Nederlandse Regering te Londen als bijdrage tot de verwezenlijking van onze oorlogsdoel-einden zou zijn aangemerkt. Verder werden enkele punten vastgelegd, waarmee bij een eventuele Putsch en een bepaling van de reactie van het Nederlandse volk rekening ware te houden. Deze punten waren:

1. de onmiddellijke terugkeer van de in Duitsland werkende Nederlandse arbeiders moet bevorderd worden;
2. men moet zoveel mogelijk de volksovervrijheid herstellen, b.v. door demonstraties van vreugde niet te verhinderen en in het algemeen begrip te tonen voor het vrijheidsverlangen der bevolking;
3. men moet *Christiansen*, wiens naam hier grondig is bedorven, vervangen door *von Falckenhausen*.

De overste erkende de betekenis van deze punten (hem niet door anderen genoemd, naar hij zeide) en deelde mede, dat hij nog vóór Kerstmis in Berlijn terug moest zijn omdat zijn opdrachtgever „im auswärtigen Amt” hem had gezegd dat wellicht reeds omstreeks die tijd „grosse Dinge” zouden kunnen gebeuren. Hij beloofde op de gestelde punten te zullen reageren, liefst persoonlijk en anders per koerier. Een regeling werd getroffen, opdat partijen elkander zo snel mogelijk zouden kunnen bereiken.

In het gesprek was door de overste nog medegedeeld, dat over de plannen tot wegvaging van het regime „Verhandlungen mit England über Schweden im Gange sind”. Het was niet duidelijk wat deze eventuele onderhandelingen beogen. De Nederlanders kregen de indruk, dat er twee opvattingen in Duitsland zijn, die slechts parallel lopen tot en met de overtuiging, dat het noodzakelijk is het regime op eigen kracht weg te vagen, maar die daarna divergeren; de ene strekt tot „Aufrechterhaltung der Fronten” na de Putsch (*Badoglio* tot de capitulatie), terwijl de andere ervan uitgaat, dat de zaak verloren is en een onmiddellijke capitulatie op de Putsch moet vol-

gen. Overigens is te dien aanzien door de overste generlei uitsluitel gegeven. Slechts deelde hij mee, dat D. in het Westen, inclusief de Balkan, nog maar over 55 divisies (waarvan 20 goede) beschikt, terwijl er in het binnenland nog een „Nachgang” van 600 000 man is, „und dann sind wir völlig ausgeredet”. Voorts onderstreepte hij de catastrophale werking van de bombardementen, die het volk „putschreif” hebben gemaakt.

Samengevat: aan Nederlandse zijde bestond en bestaat de indruk dat de ontwikkelde plannen ernstig genomen moeten worden en dat daarachter inderdaad een sterke groep staat. Of er inderdaad onderhandelingen zijn en in welk stadium die verkeren valt hier uiteraard niet te beoordelen. De twee Nederlanders hebben zich hiertoe bepaald hun ervaringen mee te delen aan enkele daarvoor in aanmerking komende vrienden en medewerkers.

Op 27 December kwam de vraag of één der twee opnieuw wilde komen. De overweging was echter dat de beiden zich in deze zaak niet moesten laten splitsen, zodat zij opnieuw samen gingen. De overste verscheen niet in persoon, doch de Duitse tussenman overhandigde een briefje van de overste, aan de Duitse tussenman gericht. In dit briefje, dat in gecamoufleerde termen is vervat, deelt de overste mede:

1. Er is geen bezwaar tegen terugkeer van de vroegere ambtenaren, integendeel, die terugkeer wordt toegejuicht.

2. Indien er voorstellen zijn te doen ten aanzien van het optreden van bepaalde Nederlanders in „verantwortungsvolle Posten” dan worden die voorstellen graag ingewacht.

3. Verwisseling *Christiansen Falckenhausen* is niet mogelijk, *Christiansen* treedt af. De overste zelf „übernimmt Belgien mit und siedelt nach Bielefeld (camouflage voor: Nederland) über.” (Wij leiden hieruit af dat de overste met reden licit merken, dat hij, ware zijn carrière niet onderbroken, thans generaal zou zijn).

4. De plannen voor de Putsch worden in de loop van Januari uitgevoerd, in welk verband de overste meedeelt, dat hij tevoren nog een bespreking wenst om de „noch schwebende Fragen” af te doen.

Op dit briefje is door de Nederlanders geantwoord met een eveneens in camouflageterm vervat en daardoor weinig gepointeerd briefje plus een duidelijke brief, waarvan dringend aan de Duitse tussenman overhandiging in Berlijn is verzocht.

Na een korte niet terzake dienende inleiding bevat deze brief de volgende punten:

1. Es ist von prinzipieller Wichtigkeit dass jede niederländische Mitwirkung an irgendwelcher deutscher Verwaltung von der Zustimmung der niederländischen Regierung in London abhängig ist und bleibt. Wir können nur eine legitime Regierung, nämlich die in London sesshafte niederländische Regierung anerkennen.

2. Von niederländischer Seite wird als einziges Kriegsziel die völlige Wiederherstellung unseres freien und unabhängigen Königreiches verfolgt und jede Abänderung in der Situation, die nicht diese Wiederherstellung mit im Auge fasst kann keine niederländische Mitwirkung beanspruchen.

3. Solange Bedeutung und Ziel eines geplanten Umsturzes so wenig klar wie im Augenblick, hat es keinen Zweck Namen zu nennen von Personen, die gegebenenfalls auf verantwortungsvolle Posten einzuberufen wären. Bei einem Umsturz, der im Urteil der niederländischen Regierung in London die Wiederherstellung unserer Unabhängigkeit, sei es auf die Dauer fördert, und woran mitzuarbeiten uns seitens unserer Regierung befohlen wird, werden ohne Zweifel gleich die Kräfte in den Vordergrund treten, die die Zivilverwaltung fest in die Hände nehmen könnten.

4. Unbedingt notwendig für die innere Ruhe bei einem Umsturz sind wenigstens die folgenden Massnahmen:

a. Vollständige Ausschaltung der deutschen Zivilverwaltung und der N.S.B. und Verhaftung aller führenden N.S.B. Mitglieder.

b. Ablösung einer Anzahl der führenden nicht-N.S.B.-Behörden, die während der Besetzung mit der deutschen Zivilverwaltung auf kompromitterende Weise zusammengearbeitet haben, namentlich der noch amtierenden Generalsekretäre.

c. Freilassung aller politischen Gefangenen aus Gefängnissen und Konzentrationslagern, somit aller Geiseln und Internierten.

d. So weit mögliche Wiederherstellung der Volksfreiheit, z.B. durch Zurückgabe der Radios und weitgehende Freilassung der Tagespresse.

e. Förderung der Rückkehr der in Deutschland zwangsweise in der Industrie u.s.w. tätigen niederländischen Arbeiter.

f. Vollständige Beëndigung aller Judenmassnahmen und so weit mögliche Ausbesserung ihrer Folgen, auch den ins Ausland deportierten holländischen Juden gegenüber.

In de brief werd verder betoogd, dat de aangegeven oplossing van de quaestie *Christiansen* bevredigend is, en dat, zou eenmaal

blijken dat de Nederlandse Regering te Londen medewerking beveelt, ook op medewerking van de „illegale pers” gerekend kan worden.

Na deze briefwisseling hebben de beide Nederlanders (die beiden actief en centraal aan de illegale actie deelnemen) opnieuw met een viertal anderen (eveneens illegaal actieve lieden) de zaak uitvoerig besproken.

Het algemene gevoelen is dat, waar men ernstig rekening moet houden met de realiteit van de Putschplannen van Nederlandse zijde enerzijds die plannen geenszins ontraden of Putschisten ontmoedigd mogen worden, anderzijds slechts één belang, namelijk het Nederlandse, in het oog gevat mag worden.

Daarnaast rees de vraag, welke houding verder terzake behoort te worden aangenomen. In de kring waarin het overleg plaats vond was het geenszins onbekend, dat de Regering in verbinding staat met enkele groepen en formaties hier te lande, aan welke bij een ommekeer een bepaalde taak is toegedacht. Moest met deze groepen en formaties gesproken worden? Op zich zelf is aan het ruchtbaar maken van plannen als deze gevaar verbonden. Ook weet men niet in hoeverre de meest in aanmerking komende groep reeds een fiat van de Regering bezit. Tenslotte komt het er bij een eventuele Putsch en een goedkeuring van medewerking door de Regering vooral op aan, dat na het aftreden van de secretarissen-generaal (waarvan er niet één op enig publiek vertrouwen aanspraak maken kan) een leiding van Nederlandse zijde optreedt (5 man bijvoorbeeld), *die inderdaad op vertrouwen in brede lagen van de bevolking rekenen kan*. Na ampel overleg werd besloten, dat met één man van de hierbedoelde groep (namelijk het tweede G.B.C.) overleg gepleegd zal worden, terwijl voorts de Regering langs bepaalde weg wordt ingelicht, met het doel op *zeer korte termijn* (want de gebeurtenissen kunnen een snelle loop nemen) te mogen worden ingelicht omtrent de volgende punten:

1. Zijn er inderdaad terzake van de mededelingen van de overste onderhandelingen met Engeland? Zo ja, ligt daarin een reden om verder contact af te snijden? Zo neen, keurt men ook dan het voortzetten van het contact goed en verbindt men daaraan bepaalde instructies?

2. Deelt men de opvatting, dat eventueel van het meest doorslaggevend belang is dat het te vormen, onder Duits bewind werkend, college van bewindvoerders bovenal het vertrouwen van de bevolking hebben moet en verenigt men zich met de terzake gevolgde wijze van handelen?

3. Wordt in het algemeen de strekking van de weergegeven brief goedgekeurd en heeft men ten aanzien van verder contact aanwijzingen te geven?

Opgemerkt worde nog, dat uiteraard van „onderhandelingen” *generlei* sprake is. Het gaat er dezerzijds slechts om, de plannen (indien zij er mochten zijn) niet tegen te houden, doch tegelijkertijd alle reserves te maken, die bij contact met de vijand en het bepalen van onze eigen houding ten aanzien van diens Putschplannen gemaakt behoren te worden.

Het wordt van het grootste belang geacht, dat de Regering van haar inzicht doet blijken. Er kan daartoe gebruik gemaakt worden van de weg NG, of zo mogelijk van een rechtstreekse boodschapper (parachutist), die dan tot opdracht hebben moet zich in verbinding te stellen met V.N./Parool.

Wij verzoeken hierbij speciaal en met nadruk, dat men zich in deze zaak niet van andere communicatiemiddelen bedient en voorts nog *geen enkele* andere Nederlandse groep in deze zaak mengt. Tenslotte wordt verzocht door een mededeling via Radio Oranje op de data gebruikelijk voor mededelingen voor de „weg NG” en verder onmiddellijk na ontvangst dezer mededeling (en dan op verschillende dagen te herhalen) te doen weten, of men voortzetting van het contact juist acht en in grote lijnen met de gevolgde tactiek accoord gaat of niet. In het eerste geval wordt als sleutelwoord gesuggereerd: „de graaf kan doorgaan”. In het tweede geval: „de graaf moet niet doorgaan”.

Op 12 Januari 1944 werd een brief van de redacties van „Vrij Nederland” en van „Het Parool” en van de leiding van de Zwitserse weg naar Londen gezonden van de volgende inhoud:

NG 224

„Strikt geheim.

12 Jan. 1944.

Aan de Nederlandse Regering te Londen.

Ondergetekenden achten het in het belang van de nationale zaak dringend noodzakelijk het hiernavolgende onder Uw aandacht te brengen:

Onder dagtekening van 3 dezer is aan U een uitvoerig document toegezonden betreffende de in Duitsland bestaande Putsch-plannen en over de betekenis daarvan voor de toestanden in Nederland. Wij dragen kennis van dit stuk, aan de opstelling waarvan wij ook hebben meegewerkt. Verder overleg heeft sindsdien plaats gehad. Daarbij is vooralsnog alleen de voorzitter van het U bekende nieuwe G.B.C. (Comité van Advies genaamd) van de Putsch-plannen op de hoogte gebracht.

Terwijl wij ons nu vanzelfsprekend diep verheugen over de loop, die de gebeurtenissen thans kennelijk gaan nemen en waarvan wij het ontstaan dezer Putsch-plannen als een duidelijk symptoom beschouwen, vervult ons daarnaast met zorg de situatie, waarin ons Nederlandse volk momenteel verkeert ten aanzien van de personen en organen, die daarbij leiding zullen moeten geven en gezag zullen moeten uitoefenen. Het is ons steeds duidelijker geworden, dat de problemen, waarvoor wij in Nederland gesteld worden, van een zodanig onvoorzienbare zwaarte en nieuwigheid zullen zijn, dat slechts door middel van waarlijk buitengewone maatregelen m.n. op organisatorisch gebied aan de situatie het hoofd geboden kan worden. Aan de voorbereiding van deze maatregelen ontbreekt o.i. momenteel nog zoveel, dat voor een uiterst ernstige crisis gevreesd moet worden, wanneer eenmaal aan het huidige bewind in zijn tegenwoordige vorm een eind zal zijn gekomen. Dat dit einde komen kan op de voor velen zo onvoorziene wijze als waarvan de genoemde Putsch-plannen gewagen, is o.i. niet meer dan een voorbeeld van de onherkenbaarheid der gebeurtenissen. Het bekend worden van deze plannen is dus voor ons slechts aanleiding — en wel een zeer dringende aanleiding! — om U met klem te betogen, hoezeer de huidige organisatorische situatie gebrekkig moet heten, waar het gaat om de vervulling der noodzakelijke eerste plichten van leiding en gezag na, maar ook *tijdens*, de bevrijding.

De stand van zaken mogen wij bij U bekend veronderstellen. Slechts op de hier van belang zijnde punten vestigen wij in het bijzonder de aandacht.

Het bovengenoemd Comité van Advies wenst geen contact met en onthoudt zich van het geven van leiding aan het Nederlandse verzet en bereidt zich evenmin voor op het vullen van een regeringsvacuum tijdens de fase der bevrijding; het beperkt zich derhalve tot de voorbereiding van zijn adviseurstaak bij Uw eigen overkomst hierheen resp. de overkomst van een of meer van Uw vertegenwoordigers. Daarbij beroept het zich o.m. op een door U vroeger gedane mededeling, dat naar Uw mening aan de mogelijkheid van een dergelijk regeringsvacuum niet behoefde te worden gedacht. Tevens mist het ten gevolge van de grondslag, waarop men tot de vorming ervan is overgegaan, ieder contact met de nationale verzetswereld; deze laatste is mede ten gevolge daarvan verstoken gebleven van een centrale instantie, die als contactorgaan der gehele illegaliteit kon fungeren.

Uit het bovenstaande volgt, dat o.i. op de kortst mogelijke termijn gezorgd moet worden voor:

- a. een instantie, die tijdens de komende bevrijdingsdagen optreedt als vertegenwoordigende het regeringsgezag;
- b. een instantie, die coördinerend optreedt te midden van de vele verzetsorganisaties, die momenteel het nationale leven belichamen.

Deze twee — wij wijzen hier met grote nadruk op — hangen samen. Slechts een regeringsinstantie, die het vertrouwen der georganiseerde illegaliteit bezit is opgewassen tegen de enorme taak, die op haar schouders rust. Het is immers niet zo, dat elk regeringsgezag, dat met de nodige machtsmiddelen bekleed is, door ons volk volwaardig aanvaard zal worden bij het aftrekken der Duitsers. Slechts een gezag, dat voortbouwt op de waarden, die door de illegaliteit zijn verdedigd en uitgebouwd, kan en zal — ook daar waar zijn optreden straf en zwaar zal moeten zijn — door ons volk aanvaard worden. Nog afgezien van de mogelijkheid, dat interne Duitse troebelen (zoals de bovenbedoelde Putsch-mogelijkheden) een terugkeer van U of van enigen Uwer nog mogelijk maken en er toch reeds een ander Nederlands gezag moet kunnen optreden dan het huidige vervalste en ontcrachte bewind.

De taak hierboven onder *b* genoemd is sinds enige tijd met kracht aangevat, welke pogingen ondanks de vele moeilijkheden aan het bedoelde contact verbonden, reeds bezig zijn goede resultaten af te werpen. Dat deze taak noodzakelijk is, bewijst het feit, dat bij gebreke aan een werkelijk contact-orgaan de weg openstaat voor elk orgaan, dat voor zich deze aspiratie koestert, via illegale publiciteit ons volk of althans verschillende groepen daarvan op een dwaalspoor te brengen. Ware reeds thans een werkelijk contact als hier bedoeld tot stand gekomen, dan zou deze brief niet door de ondertekenden, maar door bedoeld orgaan zijn ondertekend. Dat niet meer dan de ondertekenaars hieronder staan, is i.c. alleen te wijten

aan het feit, dat de omstandigheden niet toelaten een contact ad hoc te leggen.

Terwijl nu deze taak als onder *b.* bedoeld een zaak is van de illegaliteit hier te lande, waarbij wij ons, gezien o.m. verschillende redevoeringen van Radio Oranje, van Uw warme sympathie en instemming overtuigd houden, is de taak onder *a.* bedoeld er een, die mede en in eerste instantie U aangaat. Daarbij niet over het hoofd ziende, dat Uw oriëntering omtrent de situatie hier te lande een hoge graad van volledigheid kan bereikt hebben, tevens dat U door contact met de geallieerde regeringen in staat is vele terreinen beter dan wij en veelal bij uitsluiting van anderen te overzien, verzoeken wij U toch met ons te willen overwegen, of niet in elk geval de mogelijkheid opengelaten moet worden, dat hetzij door het ontbreken van verbindingen, hetzij door de onvoorzienbaarheid der gebeurtenissen zelf een vacuum ontstaat, dat niet dan op straffe van de grootste ellende en wanorde onopgevuld kan worden gelaten.

Wat hierbij onze situatie van die in enkele andere landen ongunstig onderscheidt, is dat bij ons een interne illegale instantie ontbreekt, die bij de overgang der bevrijding slechts uit het verborgene in de openbaarheid behoeft te treden om als vertegenwoordigster van het regeringsgezag erkend te worden.

Mocht de ontwikkeling der gebeurtenissen daartoe nog de gelegenheid laten, dan dringen wij derhalve hiermede er ten sterkste bij U op aan *een of meer personen te machtigen namens U, zelf of met anderen, het regeringsgezag in handen te nemen*, zodra daartoe naar zijn (hun) mening noodzaak bestaat en *tot tijd en wijle* deze taak door U zelf of door door U gezonden personen van hen zal worden overgenomen. Na het bovenstaande is het onnodig te betogen, dat deze door U te machtigen persoon (personen) naast het vertrouwen van U ook dat van het Nederlandse volk dient (dienen) te bezitten. Omgekeerd zal het feit, dat Uw gezag achter hem (hen) staat een enorme vergemakkelijking van de gigantische taak betekenen, die in die dagen op de schouders der betreffende personen zal komen te liggen. Ten slotte zal natuurlijk een ruime bestuurservaring bij de door U te machtigen persoon (personen) een volstrekte voorwaarde zijn voor het slagen.

Het is ons bekend, dat in de geest van het bovenstaande verschillende voorbereidende besprekingen reeds zijn gevoerd en ook nog zullen worden gevoerd met de daarvoor in aanmerking komende instanties. Als zodanig noemen wij het Comité van Advies, de beide groepen, die betrokken waren bij de vorming van het eerste G.B.C., de O.D. en andere verzetsorganisaties, zowel de verdere vrije pers als de verzetscentrales der diverse beroepen, welk overleg ter bereiking van zo groot mogelijke overeenstemming nog dagelijks wordt voortgezet.

Tot de vorming van welke concrete lichamen dit overleg zal concluderen, kan momenteel nog niet worden gezegd. Mogelijk ontstaat er *een groot comité* dat naast de leden van het huidige Comité van Advies ook vertegenwoordigers der illegaliteit omvat en op grond van een grote mate van representativiteit enerzijds zich op het juiste moment in een oproep tot het volk kan richten, anderzijds als college van advies zou kunnen dienen voor *een interim-bewind*, dat — als boven omschreven — gevormd zou moeten worden door en bestaan uit naar alle zijden gezaghebbende personen.

Terwijl wij dus enerzijds menen alles te moeten doen om door zo breed mogelijk overleg en door het aandringen op machtiging Uwerzijds alle instanties te moeten betrekken in deze voorbereidingen, is anderzijds uiterste paraatheid noodzakelijk om niet door onvoorziene omstandigheden te worden overrompeld.

Wij verzoeken U dan ook het bovenstaande in ernstige overweging te willen nemen en ons zo spoedig mogelijk Uw zienswijze in deze kenbaar te willen maken.

Redactie „Vrij Nederland”
Redactie „Het Parool”
Leiding „Zwitserse Weg”.

De heer *Slotemaker de Bruine* schreef hier nog de volgende brief bij:

„N.G. 225

12 Januari 1944.

Beste Wim,

Als „commentator” bij N G 224 moet ik nu wel iets meer dan gebruikelijk op de zaak zelf ingaan en er ook nog „iets bij vertellen”.

De groep, die de brief van 3 Januari deed uitgaan, bestond uit de redacties van „Vrij Nederland” en „Het Parool”, B.S., ¹⁾ een persoon, die als zijn rechterhand kan gelden en mij. Dat onder N G 224

¹⁾ Jhr. Mr Dr L. H. N. Bosch ridder van Rosenthal.

B.S. ontbreekt, hoewel hij met de gedachten eruit geheel accoord gaat, komt door het volgende.

Het te vormen interim-bewind moet o.i. mede B.S. onder zijn leden tellen, zelfs dient hij als formateur en voorzitter op te treden. Zelf weigert hij echter ook maar in enig opzicht in die richting stappen te doen of gedachten te suggereren. De gedachtengang van N G 224 is dus ook de zijne (in een aantal onderlinge besprekingen gegroeid), maar hij weigert haar te pousseren naar Londen; hier is hij dagelijks in deze richting werkzaam. De taak van het pousseren nemen wij dus op ons.

Onnodig uitvoerig nader hierop in te gaan. Hij was reeds meermalen adviseur van het oude G B C, staat thans in voortdurend contact met alle voornamelijk illegale organisaties en heeft reeds sinds lang (denk aan Karel) de regering van advies gediend. Zijn beroep en de plaats, die hij te midden van zijn collega's inneemt, maken hem ook acceptabel van de formele kant, wat hier eveneens zeer waardevol is.

Wij zouden het funest vinden, wanneer Londen hier teveel eigen gedachten zou willen volgen. Men stelle toch van daar uit de illegaliteit niet voor de noodzakelijkheid zich een oordeel te vormen over de acceptabiliteit van eventuele door Londen te benoemen homines novi (novi in onze huidige situatie nl.). Gaat het enerzijds om het handhaven der orde en anderzijds om de frisse start naar het nieuwe Nederland, dan is het vertrouwen der illegaliteit onontbeerlijk.

Wij weten niet, in hoeverre Londen nog staat op het vroeger ingenomen standpunt, dat er geen behoefte is aan een instantie, die tijdelijk het regeringsgezag oprijpt. O.i. mag men zich daar niet op vastleggen; men kan eenvoudig de mogelijkheden niet overzien.

De brief is zo gesteld, dat wij ons — helaas, want het andere was veel eenvoudiger — ook prepareren op een eigen optreden; autorisatie is echter waar mogelijk noodzakelijk (tegenover de officier van de brief van 3 Januari moest natuurlijk deze autorisatie absoluut gesteld worden).

Is er een mogelijkheid, dat je de naam van B S aan *Gerbrandy* doorgeeft? (Wanneer je aan de heren *Beelaerts van Blokland* en *van Tets van Goudriaan* zegt, wie er achter Karel staat, kunnen wij de naam ongetwijfeld aan de Koningin en *Gerbrandy* noemen). Wij voelen immers heel goed, dat op onze ongevulde aanbeveling alleen bezwaarlijk gezeild kan worden. Ofschoon: misschien laat de tijd dit alles niet meer toe en *moet* er hier wel op eigen kompas gezeild worden.

Nog dit. Kan de bringer van N G 222 niet reeds een voorlopig antwoord op *deze* zending meebrengen? Eventueel dus wachten tot een antwoord mogelijk is? Per 15.1. verwachten wij in elk geval reeds bericht over de brief, die hij meenam. Antwoord uit Londen zullen wij voor als na via parachutist inwachten. Deze zal via de O.D.-zender bij ons geïntroduceerd worden.

Tenslotte gaat hieronder de tekst van het telegram, dat wij morgen aan de O.D. ter verzending opgeven.

Ik behoef er bij jou niet op aan te dringen hieraan alle aandacht te geven en je, zo je dit enigszins mogelijk is, met alle autoriteit, die je ginder hebt, achter deze zaak te stellen. Het gaat om de hoogste belangen.

De beide genoemde redacties gaan met deze brief accoord.

G.

85503—85505 (*Cramer*)

Mr. J. *Cramer* heeft medegedeeld, dat het eerste contact met *Stähle* heeft plaats gehad ten gevolge van de vrijlating van de heer *Duinkerken* — het nu overleden lid van Gedeputeerde Staten van Drenthe —, toentertijd hoofd ener openbare lagere school te Emmercompascuum. De heer *Duinkerken* behoorde tot de groep van de z.g. „Indische gijzelaars” van October 1940. Begin 1942 werd hij uit het gijzelaarskamp ontslagen. Aanvankelijk was hem de reden, die tot zijn ontslag leidde, onbekend. Spoedig bleek hem echter, dat overste *Stähle* er een belangrijk aandeel in had gehad.

Van jongsaf was *Stähle* bevriend met *Arnold Brill*, een fabrikant te Neuenhaus. Deze *Brill* heeft vanouds zakenrelaties met de *Duinkerken* te Coevorden, waar zij een scheepsbevrachtingskantoor hebben. Dit bedrijf annex een handel in scheepsvictualiën en schipperscafé, wordt heden nog door een broer en zuster van de heer *Duinkerken* uitgeoefend. Bij één van zijn bezoeken vernam *Brill* van de zuster van *Duinkerken*, „tante *Roelie*”, zoals zij door allen, die haar kennen, genoemd wordt, dat haar broer door de Duitsers als gijzelaar naar Buchenwald was weggevoerd. Naar aanleiding van deze mededeling heeft de heer *Brill* zich onmiddellijk met overste *Stähle* in verbinding gesteld. In dit verband is het van belang op te merken, dat *Brill* van een illegale groep in de graafschap Bentheim deel uitmaakte. Onmiddellijk na de machtsovername in 1933 had zich deze

groep gevormd, waaraan figuren, afkomstig uit de partij-*Stresemann* tot en met die der sociaal-democraten deelnamen.

Met deze groep heeft *Stähle* van het begin af contact gehad, terwijl hij deze kring tevens als intermediair voor het bereiken van zijn illegale doeleinden gebruikte. Om de figuur van *Stähle* te verstaan, is het voorts van belang te weten, dat *Stähle's* moeder een Nederlandse — *Wildeboer* — was, afkomstig uit Meppel.

Tegenover het nationaal-socialisme stond *Stähle* van de aanvang af niet alleen sceptisch, maar vijandig.

Naar de heer *Cramer* meent, had *Brill* reeds eerder, dus vóórdat er sprake was om *Duinkerken* uit het kamp te krijgen, aan „tante *Roelie*” gevraagd, of hij eens mocht aankomen met een Duits officier, tegenover wie men zich even openhartig als tegenover een voortreffelijk Nederlander zou kunnen uitspreken. Naar aanleiding van de mededeling van *Brill*, dat een broer van „tante *Roelie*” in een Duits kamp als gijzelaar zat, vond een bespreking van *Stähle* en *Brill* met mejuffrouw *Duinkerken* te Coevorden plaats. Bij dit onderhoud vroeg „tante *Roelie*” of *Stähle* de vrijlating van haar broer zou kunnen bevorderen. *Stähle* antwoordde hierop, dat dit inderdaad mogelijk was, maar dat het alleen jammer was, dat hem dit verzoek niet iets eerder had bereikt, daar hij juist contact met verschillende hoge Duitse relaties tot en met *Seyss-Inquart* en S.S.-autoriteiten had gehad. Hij beloofde intussen van haar verzoek werk te zullen maken. *Stähle* heeft woord gehouden. Na verloop van tijd deelde hij „tante *Roelie*” mede, dat *Duinkerken* vermoedelijk tegen St. Nicolaas of anders uiterlijk Kerstmis zou vrijkomen. Toen *Duinkerken* met Kerstmis nog niet vrij was, heeft *Stähle* dit bericht naar Berlijn doorgegeven, met het resultaat, dat *Duinkerken* in Januari 1942 vrij is gekomen. Na zijn loslating is *Duinkerken* natuurlijk op de hoogte gebracht van de wijze, waarop een en ander in zijn werk was gegaan.

Duinkerken heeft hierop *Stähle* schriftelijk zijn dank betuigd en hem enkele zilveren lepeltjes met het wapen van Meppel cadeau gegeven. Op het einde van zijn brief verklaarde *Duinkerken* zich tot wederdienst bereid. *Stähle* heeft hierop terstond gehapt en heeft hem te kennen gegeven, dat hij t.z.t. met de illegaliteit in Nederland in contact wenste te komen. Bij de familie van *Duinkerken* bestaat het vermoeden, dat *Stähle* toen reeds *Duinkerken* van de Putschplannen op de hoogte heeft gebracht, maar dat *Duinkerken* deze wetenschap, om zijn familie er niet mee te belasten, voorlopig voor zich gehouden heeft.

Het is niet vreemd, dat *Duinkerken* met het verzoek van *Stähle* om t.z.t. met de illegaliteit in Nederland in contact te komen niet goed raad wist. Van October 1940 tot Januari 1942 opgesloten geweest zijnde, voelde *Duinkerken* zich na vrijlating in het bezette Nederland min of meer gedesorienteerd en kende hij er de verhoudingen niet. Om die reden wendde hij zich tot de heer *Cramer*, als vriend, om raad. Aangezien de heer *Cramer* toentertijd slechts op het randgebied van de illegaliteit opereerde, viel het hem moeilijk hem rechtstreeks van dienst te zijn.

De heer *Cramer* heeft zijn vriend *Duinkerken* geadviseerd deze kwestie aan de heer van *Heuven Goedhart* voor te leggen, die de heer *Cramer* in het werk van de „Grebbe-commissie” had leren kennen.

In de omgang met van *Heuven Goedhart* voelde de heer *Cramer* al spoedig intuïtief aan, dat deze over veel meer illegale relaties beschikte dan hij zelf in die tijd. Nadat hij van *Heuven Goedhart* met een en ander op de hoogte had gebracht, volgde — omstreeks Pasen 1942 — een bespreking tussen van *Heuven Goedhart*, *Duinkerken* en de heer *Cramer* te Arnhem.

De bedoeling van het onderhoud was de betrouwbaarheid van de persoon en het voorstel van *Stähle* te toetsen. Zelf stond de heer *Cramer* met meer vertrouwen tegenover de zaak dan van *Heuven Goedhart*, daar hij *Duinkerken* door en door kende en wist, dat hij de situatie rondom *Stähle* en *Brill* reëel kon taxeren. Niettemin voelde de heer *Cramer* met van *Heuven Goedhart*, dat het eventueel in contact brengen van de illegaliteit met een Duits hoofdofficier een uitermate precaire aangelegenheid was.

Gezamenlijk kwamen de heren van *Heuven Goedhart*, *Duinkerken* en *Cramer* tot de conclusie, dat op het voorstel van *Stähle* behoorde te worden ingegaan, althans dat *Stähle* kon worden medegedeeld, dat enkele vertegenwoordigers van de illegaliteit te zijner tijd bereid zouden zijn met *Stähle* in contact te treden. Na deze bespreking te Arnhem is lange tijd niets van *Stähle* gehoord. De zaak is blijven rusten tot December 1943. Toen werd door *Stähle* op een onderhoud op korte termijn aangedrongen. Waar de heer *Cramer* sinds October 1942 in de illegaliteit zat, was het aanwezig dat de heren van *Heuven Goedhart* en *Cramer* als vertegenwoordigers van de illegaliteit met *Stähle* overleg zouden plegen. Het onderhoud heeft plaatsgevonden ten huize van „Tante *Roelie*”

te Coevorden, het gastvrije oord, dat steeds openstond, ook voor besprekingen van illegale aard.

Aan de besprekingen hebben deelgenomen *Stähle*, *Brill*, *Duinkerken*, *van Heuven Goedhart* en de heer *Cramer*. Tevoren hadden de heren *van Heuven Goedhart* en *Cramer* hun houding bepaald: zij zouden uitermate gereserveerd zijn, *Stähle* mededelen, dat alleen de algehele onafhankelijkheid van ons land als uitgangspunt van de besprekingen zou kunnen dienst doen en dat zij geen onderhandelingsbevoegdheid bezaten, zodat zij een en ander slechts aan de Regering te Londen zouden doorgeven. Zij achtten het voorts raadzaam *Stähle* tussen zich in te nemen, zodat ze zich bij eventueel gevaar op hem zouden kunnen werpen. Tenslotte dachten zij, indien nodig, langs een varkenshok huize *Duinkerken* te ontvluchten. In deze gemoedstemming ontvingen zij *Stähle*. Op het moment, dat deze binnentrad, gevoelden zij echter intuïtief, dat zij met een persoonlijkheid van hoog zedelijk gehalte te maken hadden.

Gedurende het onderhoud heeft *van Heuven Goedhart* het meest het woord gevoerd. Hij begon met er op te wijzen, dat zij als vertegenwoordigers van de illegaliteit een zuiver intermediaire functie ten opzichte van de Nederlandse Regering te Londen uitoefenden. Vervolgens vroeg de heer *van Heuven Goedhart*, of de Putschplannen een reële achtergrond hadden. *Stähle* antwoordde volkomen openhartig. Als leider van de Putsch noemde hij de oud-burgemeester van Leipzig *Gördeler*. Volgens hem had de opstandige beweging haar vertakkingen in alle ministeries te Berlijn; verschillende departementale topfiguren zouden er bij betrokken zijn.

De betrouwbare indruk, die *Stähle* wekte, en de openheid, waarmee hij het gesprek voerde, maakten, dat zij ook hunnerzijds hun voorgenomen reserve lieten vallen.

De heer *van Heuven Goedhart* gaf vervolgens een opsomming van de voorwaarden, waaraan van de zijde van de leiders van de Putsch in ieder geval zou moeten worden voldaan, zouden Regering en illegaliteit bereid zijn een en ander serieus te nemen.

Concreet wilden *Stähle* en de zijnen het nationaal-socialistische regime omverstoren. Verder hadden ze sterk de indruk, dat de leiders van de Putsch daarna onmiddellijk met de westelijke mogendheden vrede wensten te sluiten.

De voorwaarden, hunnerzijds gesteld, waren in een memorandum vastgelegd.

Na het onderhoud met *Stähle* is de heer *Cramer* ten huize van de familie *Duinkerken* te Coevorden gebleven, terwijl *van Heuven Goedhart* naar hotel van Wely in Coevorden is gegaan, waar hij 's nachts aan het memorandum heeft gewerkt. De dag daarop is het door hen besproken en daarna aan *Brill* overhandigd. Hem is echter verzocht de inhoud er van uit zijn hoofd te leren en het daarna te vernietigen. *Brill* heeft het eerste gedaan maar via een andere persoon uit zijn groep heeft hij het memorandum naar Berlijn, naar *Stähle* en zijn groep laten brengen.

Stähle is na het onderhoud terstond naar Berlijn doorgereisd.

Daarna zijn de heren *van Heuven Goedhart* en *Cramer* nog eens naar Coevorden geweest. Dit zal waarschijnlijk op Oudejaarsdag 1943 geweest zijn. Zelfs is de heer *Cramer* nog een derde maal voor de zaak *Stähle* naar Z.O.-Drenthe geweest om er het antwoord van *Stähle* en de zijnen op het memorandum te halen. Van grote betekenis was de volgens een afgesproken code geformuleerde mededeling: „Dass mein Neffe etwa Mitte Januar zu heiraten beabsichtigt, wird Sie gewiss interessieren”. Dit betekende zoveel, als dat omstreeks half Januari 1944 de opstand in Duitsland zou uitbreken, die tenslotte eerst in Juli 1944 zou plaats vinden. Met deze boodschap reisde de heer *Cramer* terug naar Amsterdam, waar zich inmiddels de z.g. „Grebbecommissie” had gevormd. De kwestie is n.l., dat de heren *van Heuven Goedhart* en *Cramer*, zodra zij zich met *Stähle* als vertegenwoordiger van de Putsch-beweging in verbinding stelden, zich van hun enorme verantwoordelijkheid, die als een last op hen drukte, bewust waren. Om deze verantwoordelijkheid met anderen te delen, hebben zij de z.g. „Grebbecommissie” in het leven geroepen. In deze commissie namen zitting naast de heren *van Heuven Goedhart* en *Cramer*, de heren *Bosch van Rosenthal*, *van Holthe tot Echten*, *van Randwijk*, *Slotemaker de Bruine* en, naar de heer *Cramer* meent, ook de heer *van Namen*. De laatste twee namen in de commissie zitting, daar zij de techniek van de z.g. „Zwitserse weg” beheersten.

De heren *van Heuven Goedhart* en *Cramer* hebben geen contact gezocht met andere organen van de illegaliteit, maar zich beperkt tot de Grebbecommissie. Wel kwamen de leden van de Grebbecommissie uit verschillende sectoren van de illegaliteit.

De Grebbecommissie besloot de Regering te Londen zowel via de Zwitserse weg als via een particuliere zender met de gang van zaken op de hoogte te brengen. Tevens werd de Nederlandse Regering

verzocht te willen seinen, of *de Graaf* — de schuilnaam van de heer *van Heuven Goedhart* — moest doorgaan of niet. Londen seinde terug: „*de Graaf* moet niet doorgaan”. Hierdoor kwam aan hun bevoenenissen een einde.

Intussen kwamen de leden der Grebbecommissie naar aanleiding van de affaire-*Stähle* steeds sterker tot de overtuiging, dat aan het contact tussen de Nederlandse Regering te Londen en Nederland veel ontbrak, althans, dat Londen omtrent de toestanden in Nederland gebrekkig was geïnformeerd. In de kring der Grebbecommissie is daarom de gedachte opgekomen om één uit hun midden naar Londen te sturen. De keuze ging tussen de heer *van Holthe tot Echten* en de heer *van Heuven Goedhart*. Na rijp beraad werd besloten de heer *van Heuven Goedhart* naar Londen te doen gaan, omdat hij beter tegen de fysieke ontberingen van een dergelijke tocht zou zijn opgewassen.

32920—32921 (*van Heuven Goedhart*)

Einde 1943, zo heeft de heer *van Heuven Goedhart* verklaard, hebben de heer *Cramer* en hij een merkwaardig contact gehad met de Oberst *Wilhelm Stähle*, later, na de „Putsch” op *Hitler*, vermoord. Hun was medegedeeld, dat *Stähle* er prijs op stelde enige mensen uit de illegaliteit aan de Nederlands-Duitse grens te ontmoeten. De heren *Cramer* en *van Heuven Goedhart* zijn daarvoor naar Coevorden gegaan en hebben achter Coevorden in een klein café'tje contact met de Oberst gekregen. Vooral in die dagen was zoiets natuurlijk een merkwaardige zaak. Bij gebreke van een revolver zat men dan met een stuk staafijzer onder zijn stoel, want men wist nu eenmaal niet of die overste wel een betrouwbare overste zou blijken te zijn. Het was echter een zeer betrouwbaar en fatsoenlijk man, die hun toen heeft verteld, dat hij de Nederlandse uitloper was van een uitermate wijd vertakte, zich tot in de ministeries van Berlijn voortzettende, organisatie, die althans aan de Westkant van Duitsland vrede wenste; het werd hun duidelijk, dat die organisatie in de hoop leefde, dat het gehele Westen in een gesloten eenheid zou opmarcheren naar het Oosten. Het was dus bepaald niet zo, dat dat complot toen al alleen maar capitulatie van Duitsland wenste; men zag aan de Oostelijke kant nog wel hoop op een verdere afwikkeling van het conflict.

Stähle vroeg hun, of zij in staat waren, hem een schriftuur te leveren, waarin de voorwaarden zouden moeten zijn geformuleerd, die aan Nederlandse zijde vervuld zouden moeten zijn, wilde er bij een vermoording van *Hitler* en een periode van onrust, in verband daarmee te verwachten, in bezet Nederland rust blijven heersen.

Zij hadden geen enkele vrijheid tot onderhandeling en zij hadden geen enkele opdracht; zij bevonden zich dus in een bijzonder moeilijke positie. Zij hebben een nacht bedenktijd gevraagd en in het hotel van Wely in Coevorden heeft de heer *van Heuven Goedhart* toen een memorandum in elkaar gezet, waarin hij al die condities heeft vastgelegd. Dat stuk hebben zij de volgende dag aan die overste gegeven met de boodschap er bij: „Mijnheer, hier is het overzicht van de voorwaarden, maar u moet wel goed bedenken, dat wij maar één wettige Regering hebben en dat die te Londen zit. Wij kunnen deze zaak moeilijk voor onze eigen verantwoording nemen en stellen ons dus voor zo snel mogelijk deze aan u gedane mededelingen ook aan de Regering te Londen te doen toekomen en haar op de hoogte te brengen”. Terugreizende van Coevorden, hebben de heren *Cramer* en *van Heuven Goedhart* toen tegen elkander gezegd: „Hier kan” — niemand kon weten, of die „Putsch” wel of niet zou voorvallen — „iets uiterst belangrijks gaan gebeuren”. Zij hadden met de man afgesproken, dat hij die „Putsch” in verder contact met de heer *van Heuven Goedhart* via een koerier zou aanduiden als: „Eine Heirat” en dat de Putschisten zouden worden aangeduid als „zijn neef die het voornemen had in het huwelijk te treden”. Nauwelijks waren zij terug in respectievelijk Amsterdam en Utrecht — het was althans nog geen week verder — of er kwam een aan de heer *van Heuven Goedhart* totaal onbekende juffrouw, die hem een briefje gaf, waarin de overste mededeelde, dat het de heer *van Heuven Goedhart* wel zou verheugen „daz mein Neffe Mitte Januar zu heiraten beabsichtigt”. Hieruit mocht de heer *van Heuven Goedhart* afleiden, dat de Putsch wellicht half Januari 1944 zou spelen. Daarop is contact met *Cramer* gevolgd en zij hebben tegen elkander gezegd: „Wij moeten onder deze omstandigheden een aantal mensen in vertrouwen nemen en hun dit zeggen, want wanneer die „Putsch” gaat spelen, dan zou het grootste ongeluk voor Nederland zijn, dat een volstrekt verdeelde illegaliteit op dat ogenblik tegenover die Putschisten zou komen te staan, zonder dus het A.B.C. te kunnen presenteren van enigerlei program van actie, waarachter iedereen zich zou willen stellen”. Zij waren bang voor alle mogelijke vissers in troebel water van links en van rechts en wilden dus proberen onder deze, naar het hun voorkwam, nogal dringende omstandigheden een vorm van eenheid, van coördinatie in de illegaliteit te verwezenlijken. Daartoe hebben zij een klein aantal uitermate betrouwbare vrienden bij elkander ge-

roepen; dit waren: de heren *Bosch van Rosenthal*, *van Randwijk*, *Slotemaker de Bruine*, *van Holthe tot Echten*, *Cramer* en *van Heuven Goedhart*.

Dat groepje heeft zich altijd aangeduid als de Grebbe-commissie. Het feit, dat de heer *Bosch van Rosenthal* in 1940 het initiatief had genomen tot de oprichting van de echte Grebbe-commissie tot hulpverlening aan slachtoffers in de Grebbelinie, een commissie, waarvan de heer *van Heuven Goedhart* ook lid is geweest, gaf gereede aanleiding om alle eventuele contacten ter zake van deze illegale geschiedenis met de heer *Bosch van Rosenthal* te camoufleren achter de Grebbe-commissie. Vandaar, dat zij dat illegaal contact sindsdien maar de Grebbe-commissie hebben gedoopt. Daar hebben zij hun memorandum overgelegd. Het is daar besproken en de daar aanwezigen hebben er van gezegd, dat zij zich met dat door hen aan de overste verstrekte rijtje punten volledig konden verenigen, al waren er mensen, die vonden, dat zij hier en daar nog wat hadden moeten toevoegen. De moeilijkheid was toen, enigerlei contact tussen de verschillende illegale groepen te leggen; daartoe moest iemand het initiatief nemen. Door hen is toen aan de heer *Bosch van Rosenthal* gevraagd, of hij dat wilde doen. Hij had hun aller vertrouwen en hun aller waardering voor de wijze, waarop hij zich gedroeg en zij vonden hem bovendien een man van veel meer gezag dan één hunner, zodat hij dus gemakkelijker dan zij anderen zou kunnen uitnodigen om eens samen aan één tafel te gaan zitten. Dergelijke uitnodigingen zijn toen uitgegaan naar de verschillende illegale groepen. Daarop hebben er twee, wellicht ook drie, besprekingen plaats gevonden op een advocatenkantoor te Amsterdam. De heer *Bosch van Rosenthal* fungeerde daarbij als voorzitter en hij heeft al die groepen dus gevraagd „welk maximaal program zij gezamenlijk zouden kunnen leveren, ingeval er eens iets mocht gebeuren”. De bijzonderheden van de „Putsch” en het contact met de overste zijn niet aan deze illegale groepen medegedeeld, omdat dit, met het oog op de heer *Cramer* en de heer *van Heuven Goedhart*, te gevaarlijk werd geoordeeld. Dat hele contact was natuurlijk lang niet zonder bedenking en zij wisten ook niet in hoeverre die overste eventueel nog dubbel spel speelde. Alle groepen bleken bereid met de heer *Bosch van Rosenthal* aan tafel te zitten en met hem deze zaak rustig te overleggen, met uitzondering van de O.D., die weigerde. Tenslotte heeft de heer *van Randwijk*, en later ook de heer *van Heuven Goedhart* zelf, aan de O.D. een briefje gestuurd, waarin het bijna op smeken aankwam, of men nu toch alsjeblieft eens aan die tafel kwam zitten met een man van zo achtenswaardigheid als de heer *Bosch van Rosenthal*. Maar de O.D. bleef dit hardnekkig weigeren, mede onder de mededeling, dat hij zijn taak na de bevrijding al precies wist en generlei behoefte gevoelde aan enigerlei contact, dat zij bovendien te gevaarlijk achtten. Overigens kwam uit Engeland, tot hun grote schrik en teleurstelling een kort antwoord per radio op de vraag, die zij bij de inzending van hun memorandum in zake *Wilhelm Stähle* hadden gesteld, of zij dit contact mochten voortzetten. Zij waren er van overtuigd, dat het van het grootste belang was er mede door te gaan, maar zij wilden dit toch niet doen zonder consent van de Regering. Daartoe hadden zij gevraagd, of men door de radio wilde mededelen, ingeval van doorgaan: *de Graaf* moet doorgaan (*de Graaf* was de illegale naam van de heer *van Heuven Goedhart*) en in het andere geval: *de Graaf* moet niet doorgaan. Door de radio kwam nu de mededeling, dat *de Graaf* maar niet moest doorgaan.

98527 (P. J. Six)

De heer *Six* heeft verklaard, dat hij over de kwestie-*Stähle* wel enige wetenschap gehad heeft. Het is overigens niet juist, aldus de heer *Six*, dat „de O.D. zijn taak reeds wist”.

98536 (P. J. Six)

Het eerste verzoek tot een samenspraak met de heer *Bosch van Rosenthal*, gedateerd 20 Januari 1944, is van de hand van Mr. *van Namen*, een der redacteuren van *Vrij Nederland*, die als regel het contact met de O.D. verzorgde. Gedateerd 21 Januari 1944 schreef de heer *Six* een brief, waarin dit verzoek in de 11de alinea is beantwoord:

„Een direct contact tussen de heer B. en de ondergetekende is onder de huidige omstandigheden niet mogelijk. Gezien het bovenstaande” — (n.l. een toelichting op een gerezen misverstand) — „schijnt het mij ook niet nodig.”

De redactie van *Vrij Nederland* komt op het bovenvermelde „gerezen misverstand” uitvoerig terug bij brief van 3 Februari 1944 en schrijft in de 7de alinea:

„De heer B. heeft zich herhaalde malen tot een onderhoud bereid verklaard. Ook na Uw afwijzing van 21 Januari j.l. verzekerde hij met nadruk alsnog elke mogelijkheid tot een gesprek met U gaarne aan te zullen grijpen. Wij herhalen dus hierbij het verzoek plaats en datum te willen vaststellen. V.N. wil daartoe desgewenst gaarne haar kantoor ter beschikking stellen.”

Aangezien er over dit onderwerp geen andere brieven zijn geweest en het onderwerp in de hier genoemde brieven van 20 en 21 Januari en van 3 en 10 Februari ook niet verder is behandeld, moct — gezien de verklaringen van de heer *van Heuven Goedhart* — wel worden aangenomen, dat de brief van 3.2.44 door hem geschreven is. Hij is echter ondertekend door: „Red. //” hetgeen het afgesproken teken was voor: „Redactie Vrij Nederland”. Op 10 Februari heeft de heer *Six* op deze brief in de 2de alinea geantwoord:

„Ten aanzien van Uw verzoek in de 7e alinea gedaan moet ik U tot mijn groot leedwezen berichten, dat het door mij in mijn brief van 21 Januari kenbaar gemaakte standpunt niet voor wijziging vatbaar is.”

64498 (*Bosch van Rosenthal*)

De heer *Bosch van Rosenthal* heeft verklaard, dat hij van de kwestie van de Duitse overste *Stähle* op de hoogte was. *Van Heuven Goedhart* en *Cramer* hadden contact met die Duitse overste gehad, die zij nog steeds als serieus beschouwden. Zij wisten niet, hoe zij daarmee aan moesten. Toen hebben zij dat in de Grebbecommissie gebracht en de heer *Bosch van Rosenthal* heeft gezegd: doorgaan, u op de hoogte houden en de Regering op de hoogte brengen; gij moogt niet met de Duitsers een afspraak maken, maar moet zorgen, dat gij wel de Regering op de hoogte brengt. De mensen kwamen in die tijd altijd bij de Grebbe-commissie met de vraag: wat dacht u, dat het beste is, dat wij doen? Dat heeft de heer *Bosch van Rosenthal* ook altijd als zijn eigen taak beschouwd, totdat hij tot een officiële taak werd geroepen.

Toen men in bezet Nederland geen snel antwoord van de Londense Regering kreeg, werd op 13 Januari het volgende telegram verzonden (afkomstig uit het archief van de Zwitserse weg):

„Bij gebreke van berichten via Radio Oranje verzoek dringend via O.D. zender enige reactie op nota van dd. 3 Januari 1944 aan Regering toegezonden onder geleide van N G 222 via Zwitserse Weg.

Regering kan omstreeks 17 dezer nieuw bericht verwachten; ook hierop zal omgaande korte reactie via O.D. zender dringend noodzakelijk zijn.”

Via de heer *Visser 't Hooft (Wim)* bereikte de leiding van de Zwitserse weg, de heer *Slotemaker de Bruine (G)* het antwoord van de Regering op deze brandende kwestie.

„WH 242

3 Februari 1944.

Brief voor G. van Wim.

Beste G.,

Het langverwachte antwoord is nu gekomen. Ik geef een zo getrouw mogelijke parafraze: „Wij hebben met zeer veel interesse van de inhoud kennis genomen. Het document heb ik zeer aandachtig bestudeerd en ben daarbij tot de slotsom gekomen, dat de Regering niets te maken wil hebben met deze opzet, die niet de onmiddellijke bevrijding van ons land zal betekenen. Het is bovendien niet gewenst, dat landgenoten zich daarmee inlaten. Na bespreking met de Regering van Engeland ben ik in deze conclusie versterkt. Verschillende malen werden in de laatste tijd Engelse groepen op soortgelijke wijze benaderd. De Regering hier te lande is van mening, dat zulke Duitse *démarches* zoal niet op instigatie van de Duitse Geheime Dienst, toch niet zonder diens medeweten geschieden.”

Er wordt dus van Engelse zijde niet op ingegaan. Uit vroegere mededelingen weet U, dat bijzondere mededelingen door de radio niet meer omgeroepen kunnen worden. Daarom is de zinsnede „De graaf moet niet doorgaan” niet omgeroepen.”

97677—97679 (*Gerbrandy*)

De kwestie *Stähle*, aldus de heer *Gerbrandy*, heeft hij persoonlijk overlegd met de Engelse Regering. De Nederlandse Regering heeft gezegd, dat hier mogelijke consequenties in zaten, waar zij op eigen houtje niet in kon modderen.

De Regering had er zich rekenschap van gegeven, dat er in Nederland een gezagsvacuum zou kunnen ontstaan, wanneer die Putschplannen zouden gelukken. Daar hebben zij veel over gesproken. Daarvan waren de Engelsen zich ook volkomen bewust.

De Nederlandse Regering heeft eerst de reactie van de Engelse Regering afgewacht. Deze heeft geantwoord: „Neen”.

C. *De negentien punten van de Minister-President.*

De heer *Ausems*, die eind September 1943 naar Engeland is gegaan¹⁾, is in de nacht van 29 Februari en 1 Maart 1944 weer boven bezet Nederland gedropt met opdrachten, die betrekking hadden op de verzetsorganisaties. Hij had een microphoto met een heel verslag van de Minister van Oorlog *van Lidth de Jeude* bij zich, handelend over

52837 (*Ausems*)

¹⁾ Vgl. blz. 266, alsmede het Verslag der commissie, deel 4 A en B, blz. 425 e.v.

1) Zie Witboek G.A.C., blz. 16.

2) De commissie tekent hierbij aan, dat in de tekst, voorkomend in het archief van de Zwitserse Weg, het slot van dit punt luidt: ....., mits zij zich onmiddellijk (ter beschikking?) stelt van dezerzijds voorgenomen organisaties, zoals reeds eerder medegedeeld is.

3) De commissie tekent hierbij aan dat in de tekst voorkomend in het archief van de Zwitserse Weg, staat: (te onderscheiden).

datgene wat er direct na de bevrijding zou moeten gebeuren, en een tweede microphoto van een rondzendbrief — de z.g. negentien punten, ondertekend door de Minister-President —. Dit was zijn voorname opdracht voor de coördinatie van het verzet. Daarvoor is hij ook tweemaal door Hare Majesteit ontvangen. De bovengenoemde negentien punten waarin de Regering haar standpunt tegenover de situatie van het ogenblik uiteenzette,¹⁾ luiden als volgt:

„1. Regering betreurt blijkbare onenigheid tussen verschillende groepen, die zich alle verdienstelijk maken voor de gemeenschappelijke zaak.

2. Waar partijen ter plaatse kennelijk geen overeenstemming kunnen bereiken, acht de Regering zich niet in staat van verre geschillenpunten op te lossen.

3. Zij herinnert eraan, dat groepen volkomen vrijwillig zijn gevormd, elk met eigen doelstelling, en dus naast elkaar eigen taak vervullen.

4. Regering meent te bespeuren onderlinge naijver en vrees, dat één der groepen zou menen geroepen te zijn te zijner tijd leiding te nemen, hetgeen voedsel geeft aan gedachten van voorlopig bewind of militaire dictatuur.

5. Regering verwerpt een en ander met grote nadruk en acht alleen aanvaardbaar, dat alle groepen zich onvoorwaardelijk onderwerpen aan bestaand gezag alhier, daar anders bedenkelijke verwarring zou ontstaan.

6. Regering onderscheidt drie hoofdgroepen, t.w.: *Burgercomité*, op gebied van binnenlandse politieke aangelegenheden, *O.D.*, op gebied van orbewaring na bevrijding, en *Nationaal Comité van Verzet*, alsmede *Raad van Verzet* op gebied van verzetsacties.

7. Daarenboven de *Ondergrondse Pers*, wier actie het ganse gebied bestrijkt.

8. Daarnaast nevensgroepen, die zich door bemiddeling van een der hoofdgroepen te hunner keuze doen horen, waardoor gevaren en moeilijkheden van contacten beperkt worden.

9. Verhouding van Regering tot *O.D.* gemakkelijk te omschrijven. Van haar diensten voor orbewaring zal gaarne gebruik worden gemaakt, mits zij zich onmiddellijk stelt onder bevel van dezerzijds voorgenomen militaire organisaties, zoals reeds eerder medegedeeld is.²⁾

10. Nauwkeurige omschrijving verhouding Regering tot *Burgercomité*, waarvan weder-tot-stand-koming met voldoening vernomen, voorlopig minder gemakkelijk te geven, zolang niet meer gegevens ten dienste staan. Van zijn adviezen zal gaarne gebruik worden gemaakt.

11. Verhouding tot beide groepen, die verzetsacties verrichten en voorbereiden, moeilijk te omschrijven. Verzetsacties (te splitsen³⁾ in die *gedurende* de bezetting, waarvan hier betekenis veelal moeilijk te beoordelen, zodat daarvoor bezwaarlijk instructie te geven, en die *tijdens terugtrekking vijand*, welke onderdeel zijn van militaire operaties en als zodanig van geallieerde oorlogvoering.

12. Voor laatstbedoelde handeling alhier Nederlandse militaire instantie, die in overleg met geallieerde militaire autoriteiten te nemen maatregelen vaststelt, en welke instructies door verzetsgroepen behoren te worden opgevolgd.

13. Het komt raadzaam voor, indien mogelijk, voor tussentijdse acties bovengenoemde instanties zoveel mogelijk te raadplegen wegens verband met de onder 12 genoemde handelingen.

14. Voorts ligt het in de bedoeling na terugkeer onmiddellijk contact op te nemen met leiders ondergrondse pers en hen in te schakelen bij zuivering en reorganisatie perswezen.

15. Hoewel *O.D.* voor orbewaring na bevrijding zich afzijdig houdt van verzetsacties vraagt de Regering zich af of het aanbeveling kan verdienen, dat lieden, die zich voor orbewaring verbinden desgewenst kunnen deelnemen aan verzetsacties tijdens de bezetting.

16. Immers na staking vijandelijkheden is verdere verzetsactie overbodig en komen deze lieden beschikbaar voor orbewaring.

17. Regering neemt aan, dat deze uitwisseling met goede wil wel mogelijk zal zijn, doch moet dit geheel ter beoordeling van de leiders der betrokken groepen overlaten.

18. Regering beveelt aan, gedragslijn in deze boodschap gegeven, te volgen, deze te beschouwen als algemene instructies. Zij is gaarne bereid tot nader overleg omtrent uitwerking daarvan.

19. Maatregelen voorbereiden, dat Regering op tijdstip bevrijding spoedigst ter plaatse zal aanwezig zijn.

Londen, 5 Februari 1944.

De Minister-President,
(w. g.) P. S. Gerbrandy.”

66948—66949 (*van Randwijk*)81624—81625 (*van Riessen*)95518—95523 (*Buys*)96190—96191 (*Tellegen*)77355 (*Caljé*)84031 (*Meijer*)84034—84040 (*Meijer*)

pogingen van Londense kant om invloed op de coördinatie van het ondergrondse verzet uit te oefenen. Er zijn tevoren pogingen geweest, maar hier is men stelselmatig de verhoudingen gaan stellen en heeft men gezegd: er moet meer samenwerking komen.

De heer *van Randwijk* gelooft, dat men met de negentien punten wel in zijn schik was. Hij vond in het algemeen de houding van Londen tegenover het probleem van de coördinatie van de illegaliteit zeer redelijk.

De heer *van Riessen* heeft verklaard, dat de L.O. altijd een van de merkwaardigste dingen heeft gevonden het telegram van de Regering van Februari 1944 met de negentien punten, waarin N.C. en R.V.V., O.D. en de illegale bladen werden genoemd, maar waarin van de L.O. niet werd gerept. Voor hen was dit een teken, dat men niet wist van het bestaan van de L.O., die toen reeds anderhalf jaar bestond. Overigens was dit mede hun eigen schuld, maar toch ook wel veroorzaakt door de berichtgeving naar de overkant.

De L.O. had niet naar contact gezocht en zij had het ook niet. Het was een probleem, dat haar eigenlijk volslagen was ontgaan. Het was een verkeerd soort bescheidenheid, naar het gevoel van de heer *van Riessen*, omdat Londen voor kritieke ogenblikken op de hoogte moest zijn van hetgeen er in het land leefde. Gelet op die negentien punten was Londen daar, naar zijn mening, absoluut niet van op de hoogte. Vermeld werden twee organisaties, die op het moment van haar ontstaan bericht hadden gegeven, dat zij zich hadden opgericht als coördinerende organen van het verzet, n.l. het N.C. en de R.V.V. Zij werden in het telegram genoemd en één man van ieder is later ook als Vertrouwensman benoemd.

De heer *Buys* heeft over de z.g. negentien punten verklaard, dat zij er nog een heel geschil over gehad hebben. Er is een koerier bij „de Kern” gekomen, die een program bij zich had, volgens hetwelk de zaken meer gecoördineerd moesten worden. Naar aanleiding daarvan hebben zij een brief opgemaakt, waarin stond, dat die bundeling al lang was geschiedt, hetgeen in „de Kern” haar bevestiging had gevonden.

In Londen was men daarvan dus niet op de hoogte. Ten aanzien van sommige dingen was men te Londen wel op de hoogte, maar in andere dingen waren zij weer totaal verkeerd ingelicht.

Door de Regering werden drie hoofdgroepen onderscheiden: het Burgerlijk Comité, de O.D. voor de ordebewaring na de bevrijding en het Nationaal Comité van Verzet en de Raad van Verzet. Dat was niet geheel juist.

De heer *Buys* heeft niet de indruk, dat het sturen van die negentien punten er toe heeft bijgedragen, dat men gemakkelijker tot coördinatie van het verzet is gekomen. Toen was die coördinatie er n.l. al. Het was dus eigenlijk mosterd na de maaltijd.

Mejuffrouw *Tellegen* vraagt zich af, of de negentien punten zijn opgesteld, nadat de heer *Linthorst Homan* te Londen was aangekomen en of deze bij de samenstelling daarvan heeft geholpen.

Mejuffrouw *Tellegen* heeft het gevoel gehad, dat bij al de dingen, die te Londen werden opgesteld, het onvoldoende kennen van de werkelijke verhoudingen een rol speelde en dat de organisaties hier daardoor geprikkeld werden.

Het geheel heeft steeds in het teken gestaan van het samenbrengen van het verzet en dit is bemoeilijkt, doordat er twee tendenzen waren: de ene van de heer *Bosch van Rosenthal*, die vond, dat hij het meest moest doen, en de andere van verschillende groepen, die zeiden: daaraan hebben wij geen behoefte; wij hebben al een bundeling en praten geregeld samen. Dit was één van de voornaamste punten.

De opvatting te Londen, dat de Raad van Verzet en het Nationaal Comité van Verzet de voornaamste organisaties waren was volkomen onjuist. Daarom vraagt mejuffrouw *Tellegen* zich af: wie zijn te Londen geweest of wie zijn daar aangekomen, die dat verteld hebben? Er waren te veel en te weinig relaties met Londen. Er waren té veel tegenstrijdigheden en er waren er té weinig, die volkomen op de hoogte waren.

De heer *Caljé* heeft verklaard, dat de O.D. bezwaar had tegen punt 9 van de negentien punten. Het was een miskennis van de doelstelling. In punt 15 staat: „Hoewel O.D. voor ordebewaring na bevrijding zich afzijdig houdt van verzetsacties”. Daartegen hebben zij ook bezwaar gehad. Het is een volkomen foutieve inlichting geweest van de Regering, althans van de heer *Gerbrandy*.

De heer *Meijer* meent, dat de negentien punten eigenlijk de aansporing tot de coördinatie zijn geweest.

Hij gelooft, dat uit die negentien punten wel bleek, dat men te Londen een onvolledige kijk had op de verzetsactiviteit; in het bijzonder het zesde punt geeft dit weer. Daar wordt een verdeling van het verzet gemaakt in drie hoofdgroepen, n.l. het Burgercomité op het gebied van binnenlandse politieke aangelegenheden, Ordiedienst op het gebied van de ordebewaring na de bevrijding, en Nationaal

Comité van Verzet, alsmede Raad van Verzet, op het gebied van verzetsacties. Dit is een schema, dat de werkelijkheid geweld aandoet. Wanneer het Nationaal Comité van Verzet en de Raad van Verzet worden genoemd op het gebied van de verzetsactiviteit, dan is dit in de verste verte niet volledig of juist. In het zevende punt wordt er de ondergrondse pers aan toegevoegd, welke actie het ganse gebied bestrijkt. Het lijkt de heer *Meijer*, dat men hiermede niet goed weg heeft geweten. Hij gelooft, dat men Londen dit niet zo kwalijk kan nemen. Het was echter een bevestiging van het feit, dat het zeer moeilijk was daar een beeld te verkrijgen van hetgeen hier gebeurde. Iedereen, die dit las, deed het een beetje mal aan.

Als de heer *Meijer* zich goed herinnert, was het zo, dat die negentien punten niet in een formeel stuk kwamen, maar dat zij door een agent, die hier aankwam, uit het hoofd werden opgenoemd. Het heeft enige tijd geduurd, voordat de juistheid en de betrouwbaarheid van deze punten vaststonden. Hier kon toch moeilijk serieus op ingegaan worden — vooral in een tijd, die toch vol was van geruchten, mystificaties, Duitse provocaties, enz. — zonder dat vaststond, dat het inderdaad in deze terminologie punten waren, welke de Nederlandse Regering zond. In zijn herinnering heeft het wel enkele maanden geduurd. Het was zo, dat getracht is deze negentien punten zoveel mogelijk bij de verschillende organisaties bekend te maken. De agent, die dit overbracht, zou contact hebben gehad met een groep die via de contacten, welke bestonden, dit aan de verschillende groepen heeft uitgedeeld. De heer *Meijer* herinnert zich in ieder geval, dat „Het Parool” deze tekst in de loop van het eerste halfjaar van 1944 heeft gekregen. Hij heeft van deze negentien punten kennis gekregen in zijn kwaliteit van vertegenwoordiger van de „Parool”-groep.

Er zijn pogingen gedaan naar aanleiding van deze negentien punten onderling contact te krijgen. De heer *Meijer* meent, dat de eerste pogingen als reactie hierop uitgingen van de organisatie van „Vrij Nederland”. Op de achtergrond had hiermede vooral te maken de heer *Bosch van Rosenthal*, die reeds geruime tijd voorstander was van een samengaan van de verschillende verzetsgroepen. Van de zijde van „Vrij Nederland” zijn er dus plannen ingediend. In het midden van deze plannen viel het telegram van 8 Juni. Men was toen dus eigenlijk nog aan het discussiëren over de negentien punten. Het telegram van 8 Juni gaf eigenlijk de stoot.

98500—98502 (*Neher*)

De komst in Februari 1944 van de bekende negentien punten van de Minister-President, aldus de heer *Neher*, was een zeer bijzondere gebeurtenis, want toen heeft feitelijk pas de politiek intrede gedaan in het verzet. Hij zegt: „helaas”, ook nu nog. Zij kregen deze mededelingen van *Andries* en de punten werden eerst — uit de aard der zaak — besproken in de Kern, want dit was een opdracht van de Minister-President en nu moest de Kern zich beraden, hoe men deze negentien punten moest behandelen. Zij hebben het gewaagd een belangrijke bespreking te hebben in een huis aan het Singel te Amsterdam. Daar is dit vraagstuk aan de orde gesteld en er moest beslist worden op welke wijze men dacht hieraan iets te kunnen doen. Zoveel groepen als er waren, zoveel verschillende meningen of nuanceringen waren er en er was ook een verlangen, dat samenhang met de laatste vraag om vijf mensen naar Engeland te laten gaan om de Regering voorlichting te geven over de algemene stemming ten aanzien van het staatkundig en maatschappelijk gebeuren, die in ons land heerste. Hierbij speelden twee elementen een rol. Er bestond enerzijds een oprecht en eerlijk verlangen om naar eigen mening aan de Regering te zeggen: „zo is het”. Dit waren de „wit-zwart” partijen, die geen nuances zagen, kenden of aanvoerden. Anderzijds was er een zeker heroëndom te onderscheiden, dat het wel interessant maakte om naar Engeland te komen en er was een zeker streven om inderdaad naar eigen politieke visie specifiek de Regering voor te lichten. De heer *Neher* heeft die vergadering aan het Singel voorgezeten. Dit was uit de aard der zaak dus vrij moeilijk, omdat hier een combinatie van verschillende factoren de stemming en de mening van de verschillende vertegenwoordigers beïnvloedde. Toch was er al een zekere basis, een zekere vorm en een van de aanwezigen stelde voor om, zonder daar een politieke gedachte aan te verbinden, de gedachte van rechts, midden en links te poneren. En daar dergelijke woorden belast zijn met geschiedenis, kreeg men, aangezien die gedachte werd aanvaard, dus een politiek beeld: rechts, midden en links. Nu was het niet allemaal precies zoals dat vóór de oorlog gebeurde, maar hier lag inderdaad dus al de basiskern, dat in het verzet, dat vóór die tijd één was, een soort van politieke scheiding ontstond, waarin zich groepsvorming voordeed: de ene groep hing bepaalde denkbeelden sterker aan dan de andere. Een moeilijkheid werd toen het uitkiezen van vijf mensen, die naar Engeland zijn gegaan; dit is dan ook niet doorgedaan. Over sommige mensen bestond geen enkel probleem: men was b.v. algemeen overeengekomen, dat het goed zou zijn, dat

mevrouw *Tellegen* mee zou gaan, indien mogelijk, maar over de anderen ontstond grote discussie. Bovendien was de techniek om vijf mensen over te brengen niet eenvoudig.

Uit die samenkomst is de basis ontstaan voor de G.A.C., later met de kleine C.C., omdat dat grote lichaam moeilijk veelvuldig bijeen kon komen. Toen eenmaal de G.A.C. bestond, werd vanzelfsprekend in de kringen der samenstellende groepen meer en meer gesproken over datgene, wat in staatsbestuurlijke zin aan wensen, gedachten en eisen leefde en welke plaats men op grond van het gebeuren in de verzetsperiode billijkheidshalve in eerste aanleg na de reële bevrijding aan een groepering als de G.A.C. meende te moeten toekennen.

Het is te begrijpen, dat verschillende mensen, die als Engelandvaarder in Engeland gekomen zijn en niet in de centra van deze verzetsgroeperingen gewerkt hadden, natuurlijk hun eigen visie hadden geuit en alles bezagen van hun wereldje uit; zoals hun wereldje was, zo was het in heel Nederland. Die hebben daar hun inzichten gespuid, dus de Regering kreeg een grote variatie van verschillende meningen, die als „algemeen” werden aangeduid, en bovendien ontving de Regering daarbij nog telegrammen en allerlei andere berichten, zodat de heer *Neher* zich volledig kan indenken, dat men in Londen meende aan die blijkbaar chaotische opvattingen over hetgeen gebeuren zou in staatsbestuurlijke zin, richtlijnen te moeten geven, mede omdat er een begrijpelijke vrees bestond, dat het verzet als zodanig bepaalde Regeringsmaatregelen zou kunnen schaden. Maar het moment, waarop die negentien punten hier kwamen, was, met het oog op de toestand, waarin het land verkeerde en met de toen ongetwijfeld nog zeer krachtige bezetting, zeer ongelukkig. Dit was de opvatting van de heer *Neher* en die van vele anderen.

Het ligt voor de hand, dat in de verschillende groepen gedachten aanwezig waren en wensen vorm kregen, maar men had in groepsverband — dus met anderen — daarover toch geen overleg gepleegd. Wat men gemist heeft, was voorlichting over en kennis van een standpunt van wat de Regering wenste te doen, als wij bevrijd waren. Het maakt een heel verschil of men, wanneer een bepaalde toestand in-treedt, tot iemand zegt: wij zullen nu op deze wijze handelen en zullen uw oordeel daarover vragen of dat men vraagt: Hoe zoudt gij menen, dat wij moeten handelen? Daarmee zet men alle denken en alle gedachte aan de gang zonder dat er een centrale leiding is. Men kon dus in die verzetsgroepen alles denken, alles wensen. Dit is geen wijsheid achteraf, maar op grond daarvan meent de heer *Neher*, dat het zo het beste was, ook toen. Het is evenwel niet geschied en het is gelopen zoals wij het thans kennen.

De negentien punten, aldus de heer *Gerbrandy*, moeten worden beschouwd als een voorspel tot de oprichting van het College van Vertrouwensmannen.¹⁾ In deze zin: er waren zoveel organisaties in Nederland en er dreigde naar de opvatting van de Regering zoveel divergentie, dat zij zich afvroeg of zij orde zou kunnen scheppen in al die verdeeldheid. Uit die poging om meer eenheid te brengen onder al degenen, die zich in Nederland bezighielden met het verzet, en opdat niet door de tegenstellingen de kracht er van zou verdwijnen, zijn die negentien punten voortgekomen.

Pas toen de heer *van Heuven Goedhart* kwam, kreeg men te Londen een veel zuiverder indruk hoe precies de vork in de steel zat. Ook dat die negentien punten niet geheel met de realiteit klopten. Nu speelde bij dit alles ook een rol — want deze zaak werd natuurlijk ook mede door ambtenaren behandeld — welke kijk deze ambtenaren op al deze organisaties in Nederland hadden. Alle inlichtingen passeerden hen en zij kregen daardoor een eigen kijk op alles, wat er in Nederland leefde.

De heer *Gerbrandy* heeft later begrepen, dat de verdeling in drie groepen van het verzet: het Burger Comité, de Ordedienst en het Nationaal Comité, welke in de negentien punten tot uiting kwam, niet juist was. Of het nu zó slecht was, weet hij niet. De Ordedienst heeft zich blijkens de gegeven inlichtingen vooral aangediend als een dienst, die heeft gezorgd, dat de zaak direct goed van stapel liep na de bevrijding. De Raad van Verzet was de dienst van de scherpe actie binnenslands tegen de vijand. Uit de aard van de zaak lagen de Knokploegen en de Raad van Verzet nogal hoog; dat lag voor de hand.

De heer *Albarda* zou niet durven zeggen of de negentien punten eerst onderwerp van discussie hebben uitgemaakt in de Minister-raad. Hij denkt, dat dit is geweest na de komst van de heer *van Heuven Goedhart*. Men kreeg toen nadere informatie over de organisatie van het verzet. Daarover was de Regering tevoren minder bekend. Men had daarover voordien slechts inlichtingen bij geruchte gehad.

Men heeft de heer *van Heuven Goedhart* te Londen met blijdschap begroet omdat men nu iemand kreeg, die aan de verzetsbe-

97683—97685 (*Gerbrandy*)

¹⁾ Vgl. het Verslag der commissie, deel 5A, blz. 723 e.v.

98098—98099 (*Albarda*)

98149 (van Angeren)

weging zelf had deelgenomen en die goed was georiënteerd. Hij was bovendien iemand, die als zeer ervaren journalist goed kon waarnemen en weergeven. Hij werd als een zeer belangrijke bron van informatie beschouwd.

De heer van Angeren meent, dat de Regering te Londen reeds voor de komst van de heer van Heuven Goedhart langzamerhand een duidelijk, maar niet zuiver beeld had gekregen van wat in Nederland was gebeurd. Het grote nadeel van de Engelandvaarders was, dat bijna niemand van hen voldoende gezag had. Zij vonden het buitengewoon prettig allerlei verhalen te vertellen, want iedereen luisterde er naar, maar dikwijls bleek, dat zij niet klopten.

De eerste, van wie men kon zeggen: het is iemand, die ruim had kunnen rondkijken en die zijn hersens kon gebruiken, was de heer van Heuven Goedhart.

De bronnen, die men had en de inlichtingen, die men kreeg, waren zeer beperkt.

D. Vorming van de Grote Adviescommissie der Illegaliteit en de Contact-Commissie.

Op 8 Juni 1944 gaven H.M. de Koningin en de Minister-President de wens te kennen, dat een coördinatie van alle ondergronds werkende groepen tot stand zou worden gebracht.

Dit telegram luidde als volgt:

„Namens Koningin en Minister-President, met referte dezerzijds aan in Maart bekend gemaakte richtlijnen¹⁾ van H.M. wordt thans medegedeeld, dat de Koningin het als noodzakelijk ziet, dat een coördinatie tot stand komt van alle ondergronds werkende groepen. De samenwerking van de hieruit te vormen groep van voormannen dient op zo breed mogelijke basis te geschieden. Deze groep, zodra gevormd, zal bij een evt. vacuum opdracht krijgen een of meer personen aan te wijzen om op te treden als tijdelijke vertegenwoordiger(s) der regering tot handhaving van orde en rust, tot de aankomst van de vooruit te zenden ministers, die als kwartiermakers zijn te beschouwen en van het militair gezag.

De organisatie en technische uitvoering der ordehandhaving blijft echter opgedragen aan de daarvoor dezerzijds reeds aangewezen dienst. In de eerste tijd na de bevrijding zal bedoelde groep door de Kroon verzocht worden Haar van advies te dienen. De Koningin heeft de overtuiging, dat de coördinatie op deze basis, naast andere een goed middel vormt om wensen en strevingen van het Nederlandse volk tot uiting te brengen in de tijd, dat nog geen noodvolksvertegenwoordiging werkt. Hoe kort deze tijd ook dure, het is niettemin zaak een dergelijke gelegenheid te scheppen. Slechts door eenheid kan in de eerste kritische ogenblikken na de bevrijding de basis gelegd worden voor de gemeenschappelijke oplossing der toekomstige problemen”.

Naar aanleiding van dit telegram van 8 Juni 1944, aldus het Witboek over de geschiedenis van het georganiseerde verzet voor en na de bevrijding²⁾, kwamen op 3 Juli 1944, ondanks de gevaren, aan een zo omvangrijke vergadering verbonden, vertegenwoordigers van de volgende organisaties in vergadering bijeen, om in het telegram bedoelde coördinatie tot stand te brengen: Trouw, Parool, Vrij Nederland, De Waarheid, Je Maintiendrai, Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers, Raad van Verzet, Landelijke Knokploegen, Ordedienst, Nationaal Comité en Vaderlands Comité. Ter vergadering waren vertegenwoordigd door representanten van een der genoemde organisaties: Vrije Katheder, Vrije Kunstenaar, Schoolverzet, Ons Volk, Christoffoor, Katholiek Kompas, Nationaal Steunfonds, Zeeliedenfonds, Studentenverzet, Persoonsbewijzen Centrale en Medisch Contact.

Het Vaderlands Comité was ter vergadering vertegenwoordigd, omdat immers de leden van het Vaderlands Comité belangrijke maatschappelijke, geestelijke en politieke stromingen representeerden. Waar nu in het telegram gevraagd werd om een college van voormannen, op zo breed mogelijke basis, scheen het van den beginne aangewezen, het Vaderlands Comité te betrekken in het overleg der verzetsbeweging terzake. In de vergadering van 3 Juli 1944 werd aanvankelijk overwogen over te gaan tot het instellen van een kleine commissie, waarin de illegaliteit door drie personen vertegenwoordigd zou zijn. Om deze drie personen heen zouden zich die organisaties groeperen, die zich achtereenvolgens bezig hielden met arbeid op het terrein van: a. steun, b. pers of c. gewapende verzetsactiviteit, een poging dus, om de illegaliteit te groeperen op technische basis. De moeilijkheden, die van een dergelijke wijze van organisatie het gevolg zouden zijn, werden echter zo groot geacht (hoe zou b.v.

¹⁾ Bijlage 16.

²⁾ Blz. 21 e.v.

de „pers”-vertegenwoordiger zowel namens „Trouw” als „De Waarheid” kunnen spreken), dat hiertoe niet werd overgegaan. Daarnaast bleek de behoefte sterk, om organisaties, die „in algemene zin het dichtst bij elkaar stonden” of „waarvan de saamhorigheid vaststond” bijeen te laten, en hoewel zulks niet met zoveel woorden werd gezegd, was het algemene gevoelen, dat een indeling der illegaliteit naar politieke saamhorigheid viel te prefereren boven een indeling op technische basis.

Nadat een voorstel van het Nationaal Comité, om een commissie van drie samen te stellen, waarin zitting zouden hebben één vertegenwoordiger van het Vaderlands Comité, één van de Ordedienst en één van het verzet, was verworpen, werd besloten tot de instelling van een commissie van 5, waarin één vertegenwoordiger van het Vaderlands Comité, één van de Ordedienst en drie van het verzet zitting zouden hebben. Aan de Ordedienst was een aparte plaats toegedacht in verband met de, ook uit het aangehaalde telegram blijkende, bijzondere taak, die zij omtrent de bevrijding zou hebben te vervullen. Wat het „verzet” betreft: ter vergadering vormde zich een drietal groepen van verwante organisaties; verwant naar de beginselen van waaruit de verzetshouding voortvloeide. Deze groepen van organisaties noemden zich linker-, midden- en rechtersectie. Zo behoorden tot de z.g. linkersectie: Het Parool, Vrij Nederland, de Waarheid, Je Maintiendrai, de Raad van Verzet, De Vrije Katheder, de Vrije Kunstenaar, Christoffor en Katholiek Kompas; tot de z.g. middensectie: Nationaal Comité, Nationaal Steunfonds, Zeeliedenfonds, Studentenverzet, Persoonsbewijzencentrale, Medisch Contact; tot de rechtersectie: Trouw, Landelijke Organisatie, het Schoolverzet en de Landelijke Knokploegen. Ieder dezer secties koos vervolgens uit zijn midden één vertegenwoordiger. Daarmede was de commissie van 5 een feit geworden.

Op 12 Juli 1944 kwam de voorlopige commissie van 5 voor het eerst in vergadering bijeen. In deze vergadering koos zij de naam „Contactcommissie” („C.C.”). Er werd besloten, dat de Contactcommissie zich voornamelijk bezig zou houden met vraagstukken van meer algemeen beleid en dat zij de organisaties zou adviseren tot de samenstelling van een grotere adviescommissie, die zo spoedig mogelijk na de bevrijding zou moeten optreden.

De taak der Contactcommissie werd als volgt omschreven:

1. het overleg plegen, opdat op belangrijke momenten, wanneer grote beslissingen moeten worden genomen, zoveel mogelijk één lijn wordt getrokken;
2. het overleg met de overkant te kanaliseren, zodat doublures zowel als onnodige tegenstellingen worden vermeden;
3. na te gaan, omtrent welke vragen, die in de toekomst, voorafgaand aan de bevrijding en tijdens het vacuum, zijn te verwachten, gezamenlijk een standpunt dient te worden bepaald.

Op 18 Juli 1944 werd het Regeringstelegram van 8 Juni als volgt beantwoord:

„Ondergrondse groeperingen op zeer brede basis bijeen, hebben, erkentelijk voor vertrouwen, op praktische gronden een Contact-Commissie C.C., herhaal C.C. van vijf personen gevormd voor tijd aan bevrijding voorafgaand en vacuum. Een uitgebreide adviescommissie voor tijd na bevrijding wordt voorbereid. Na overleg ondergrondse groeperingen zou meerderheid C.C. eerbiedig in overweging willen geven *aanwijzing door de Kroon* van een Regeringsvertegenwoordiger en één of meer plaatsvervaarders voor geval van ontstentenis. Mocht evenwel de Kroon voorkeur blijven geven aan aanwijzing in Nederland, dan zal Contact-Commissie na bekomen opdracht tot aanwijzing van één of meer Regeringsvertegenwoordigers overgaan, evenzo, indien de nood dringt, en nog geen beslissing van de Kroon is ontvangen”.

Uit dit telegram blijkt, zo vervolgt het Witboek, dat de illegaliteit de regeringsmededeling, dat de bedoelde groep van voormannen t.z.t. de regeringsvertegenwoordiger(s) zou dienen aan te wijzen, terugwees naar Londen, omdat zij van mening was, dat de regering zelf haar vertegenwoordigers zou dienen aan te wijzen en dat aanwijzing door de illegaliteit zou betekenen, dat de verzetsbeweging zich zou begeven op een terrein, dat niet als het hare kon worden beschouwd. Het is niet van belang ontbloot, om dit spel van verzoek en tegenverzoek te zien tegen de achtergrond van de spanningen in Polen, Griekenland en België. In deze landen bleek nl., dat een zo grote afstand was gegroeid tussen verzetsbeweging en zich op geallieerd gebied bevindende regering, dat, in het ene geval meer, in het andere geval minder, de betreffende regeringen door de geallieerden niet als volledig representatief, ook voor de verzetsbeweging van het betreffende land, werden beschouwd. Dat de Nederlandse Regering aan de verzetsbeweging in ons land thans vroeg om t.z.t. de regeringsvertegenwoordiger

ger(s) aan te wijzen, was een blijk van de solidariteit der regering met de verzetsbeweging, terwijl het terugwijzen van dit verzoek naar Londen een proeve was van de „zelfbeperking” der Nederlandse illegaliteit enerzijds en van het vertrouwen, dat die verzetsbeweging in eigen regering koesterde, anderzijds.

Overigens stemde de linkersectie tegen deze terugwijzing. In deze kring stelde men zich een zekere na-oorlogse invloed van de verzetsbeweging voor, ook op beleids- en bestuursgebied. Eén van de wijzen, waarop de illegaliteit die invloed zou kunnen doen gelden, zou juist bestaan in de aanwijzing van regeringsvertegenwoordigers. In zekere zin liep, naar de mening der linkersectie, deze C.C. beslissing dus al vooruit op de latere discussies over na-oorlogse status en taak der illegaliteit. Dit gevaar ziende, deelden op 18 Juli 1944 ¹⁾ de linkergroepen aan de C.C. mede, dat zij zich niet accoord konden verklaren met de opstelling en de verzending van het antwoordtelegram van diezelfde datum. De naar voren gebrachte argumenten waren de volgende:

Door het telegram wordt de indruk gevestigd, als zou de Contact-Commissie zelve het comité van voormannen zijn; dit is onjuist, want de Contact-Commissie is niet anders dan een technische vergadervorm. De Contact-Commissie heeft geen representatieve functie en kan niet zelfstandig als representante van de Nederlandse illegaliteit optreden. De samenstelling van de Contact-Commissie is immers niet evenredig aan de verhoudingen in de wereld van het verzet en er is dus geen enkele waarborg, dat de Contact-Commissie in politieke zin de mening van de Nederlandse illegaliteit kan weerspiegelen. ²⁾

In zekere zin werkt dus een telegram als thans verzonden is, misleidend, omdat met name daardoor de indruk wordt gevestigd, alsof de meerderheid der Nederlandse illegaliteit niet gesteld zou zijn op aanwijzing van regeringsvertegenwoordigers door de illegaliteit. Wel is een meerderheid in de C.C. voor dit terugwijzen geporteerd, maar dit betekent bepaald niet, dat de meerderheid der vertegenwoordigde groepen dezelfde mening is toegedaan. In ieder geval staat vast, dat de gezamenlijke linkergroepen in een andere getalsverhouding tot de gehele illegaliteit staan dan de vertegenwoordiger dier groepen in de C.C. tot het aantal overige C.C.-leden. Wil men dus in Londen enig idee krijgen van de ware verhoudingen in de illegaliteit, dan moet het zwaartepunt in het overleg blijven liggen bij de organisaties.

De bedoeling der linkersectie is duidelijk, aldus nog steeds het Witboek, wanneer de C.C. als formeel gezag werd erkend, als „top” of „overkoepeling”, dan zou dit betekenen een verstikking van de links-progressieve tendenzen in de illegaliteit. Wanneer men er nl. op let, dat een meerderheidsbesluit in de C.C. reeds genomen kon worden door Vaderlands Comité en Ordedienst plus één der sectorvertegenwoordigers, dan wordt het des te begrijpelijker, dat de linkersectie het accent op de organisaties wil blijven leggen. „Want”, aldus de linkersectie, „het Vaderlands Comité kan niet tot de „verzetsbeweging” worden gerekend, al waren de werkzaamheden uit de aard der zaak „ondergronds”; de Ordedienst hoopt weliswaar op een afzonderlijke taak en verantwoordelijkheid na de oorlog, maar er is geen enkele aanwijzing, dat de regering van zins is haar die eigen verantwoordelijkheid te geven en dus moet de Ordedienst beschouwd worden als een illegale organisatie als iedere andere, die zich bij het overleg in één der secties kan aansluiten”. In de zin dus van „representatie der illegaliteit” moest de C.C. worden gezien als een lichaam, waarin de verhoudingen onjuist waren weerspiegeld.

Naar aanleiding van deze discussie werd Londen op de hoogte gesteld, welke organisaties behoorden tot de minderheid, tegen wier gevoelens in in eerste instantie in overweging werd gegeven, een regeringsvertegenwoordiger door de Kroon aan te wijzen, in stede van zulke aanwijzing in Nederland.

Begin Augustus 1944 ³⁾ benoemde de regering het College van Vertrouwensmannen der Regering, daarmee dus gevolg gevend aan het advies van de meerderheid der C.C. Het college kreeg de beperkte taak toebedeeld van het „voorbereiden van maatregelen ter handhaving van orde en rust in een eventueel vacuum”, in overeenstemming dus met de plannen, neergelegd in het telegram van 8 Juni.

Dat juist in het begin van de werkzaamheden der C.C. deze zaken scherp gesteld werden kan voor een goed deel verklaard worden uit het feit, dat het hier kwesies betrof, die zouden beslissen over het totale beeld, dat men in Londen van de Nederlandse illegaliteit zou krijgen en bovendien over de vraag op welk terrein de bevoegdheden der na-oorlogse illegaliteit zouden liggen. Wel werd men het er in de C.C. tenslotte over eens, dat het zwaartepunt van het overleg der illegaliteit behoorde te liggen bij de organisaties, maar aan de andere kant behield de meerderheid der C.C. zich het recht voor om de

1) Bijlage 19.

2) Noot van het Witboek: Deze opmerkingen van de linkersectie worden begrijpelijk, wanneer men bedenkt, dat op dit ogenblik nog geenszins vaststond, op welk terrein door de regering adviezen aan de illegaliteit gevraagd zouden worden. Uit de tot nu toe van de overkant gekomen berichten, met name uit het telegram van 8 Juni, scheen zelfs op te maken, dat ook adviezen op algemeen beleids- en bestuursgebied gevraagd zouden worden, politieke adviezen dus.

3) De commissie tekent hierbij aan: 2 Augustus 1944.

1) Bijlage 20.

2) Bijlage 21.

3) Bijlage 22.

65165—65173 (*Drees*)

C.C. zelfstandig te doen optreden in die gevallen, waarin geheimhouding of spoed daartoe mochten nopen.

Vervolgens kwam op 2 Augustus 1944 een telegram uit Londen binnen¹⁾, dat het antwoord-telegram van 18 Juli moet hebben gekruist en waarin de regering mededeelde, dat zij 5 personen in de z.g. „Commissie-Blake” had aangewezen, die als uitsluitende opdracht had: het voltrekken der coördinatie, door over te gaan tot het samenstellen van een groep van voormannen uit verzetskringen op zo breed mogelijke basis. Tevens vermeldde de regering, dat de groep van voormannen was bedoeld als „Raad van Advies, welke van voorlichting zal dienen bij Kroon en Kabinet, voor zover nodig en mogelijk tijdens de bezetting en met name bij en na de bevrijding”.

De C.C. liet hierop aan de regering weten²⁾, dat de coördinatie zich inmiddels zo goed als voltrokken had en dat dus aan het voltrekken daarvan door de „Commissie-Blake” geen behoefte meer bestond. Inmiddels ontving de voorzitter van de C.C. een mededeling namens de door de regering benoemde „Commissie-Blake”, waarin de commissie rapporteerde, „dat zij zich heeft afgevraagd, of er nog reden was, om de gegeven opdracht uit te voeren, dan wel, dat aan de regering ware te berichten, dat, naar zich thans laat aanzien, reeds in principe een bevredigende overeenstemming was verkregen. Gelet op de gevallen besluiten is de commissie tot de conclusie gekomen, dat dit laatste aanbeveling verdient, en zal zij zich in die geest tot de regering wenden.”

De C.C. vroeg en verkreeg de goedkeuring der groepen om als organisaties, die in een grote adviescommissie vertegenwoordigd zouden zijn, de volgende aan te wijzen: Trouw, Vrij Nederland, Het Parool, De Waarheid, Christoffor, Je Maintiendrai, Studentenverzet, Nationaal Comité, Raad van Verzet, Nationaal Steunfonds, Medisch Contact, Hooglerarenverzet, Kunstenaarsverzet, Schoolverzet, Knokploegen, Ordedienst en Vaderlands Comité. Ten aanzien van de Landelijke Organisatie voor hulp aan onderduikers werd de mogelijkheid bepleit, dat deze organisatie 2 vertegenwoordigers zou aanwijzen, waarvan één de representant zou dienen te zijn van de verzetsbeweging der bevolkingsgroepen bezuiden de rivieren. Voorts werd voorgesteld om aan jhr. dr *L. H. N. Bosch* ridder van *Rosenthal*, die zich voor de coördinatie van de illegale groepen zo bijzonder verdienstelijk had gemaakt, een plaats in de adviescommissie aan te bieden.

In de loop van September 1944³⁾ kwam een telegram van H.M. de Koningin binnen, waarin H.M. Haar ingenomenheid betuigde met de vorming van de Grote Adviescommissie, zomede van de C.C.

Tot zover het Witboek van de G.A.C.

De heer *Drees* heeft verklaard, dat er een zekere bundeling van het verzet is geweest en er daarna samenwerking van het verzet met het Vaderlands Comité is gekomen. Toen is gevormd de Grote Adviescommissie van de Illegaliteit. Dat is geweest Juni of Juli 1944, nog voordat de Vertrouwensmannen er waren. Er is toen uit de Grote Adviescommissie van de Illegaliteit, die te talrijk was om samen te komen, gevormd een „Contactcommissie van de Illegaliteit”, waarin de O.D., het Vaderlands Comité en de verzetsorganisaties, die zich in drie sectoren verdeeld hadden, vertegenwoordigers hebben aangewezen. Ten opzichte daarvan heeft men wel de uitdrukking gebruikt: linker-, midden- en rechtersector. In de linkersector waren vertegenwoordigd Het Parool, Vrij Nederland, Je Maintiendrai, De Waarheid, de Raad van Verzet en een aantal andere organisaties. Dus niet uitsluitend persorganisaties. Christoffor was er ook bij. In de rechtersector waren vertegenwoordigd o.m. Trouw en de L.O., in de middengroep, die niet per se politiek getint was, waren vertegenwoordigd vormen van algemeen verzet: het studentenverzet, het medisch verzet, het hooglerarenverzet, maar ook het Nationaal Comité van Verzet.

Er is wel eens sprake geweest van het houden van een vergadering van de Grote Adviescommissie van de Illegaliteit, maar zij werden gewaarschuwd, dat de S.D. er van wist. Die grote bijeenkomst zou zeker meer dan 20 personen hebben omvat, hoewel het natuurlijk de vraag zou zijn geweest, of de kleinere persorganen ook vertegenwoordigd moesten zijn. Vóór de bevrijding heeft de commissie nooit in haar geheel vergaderd. Na de bevrijding is zij gaan vergaderen. Vooral in de linkersector stelde men er prijs op, dat belangrijke dingen in de sectoren zelf ook besproken werden. De commissie heette alleen Contactcommissie. Belangrijke beslissingen, zo zeide men, konden niet door de Contactcommissie als zodanig worden genomen, dan moest worden teruggegrepen op de organisaties. In de oorspronkelijke opzet bestond de Contactcommissie uit de volgende 5 personen: *Zwart (Bruins Slot)* voor Trouw, de L.O. e.d., *Dijkstra (Neher)* voor de middengroep, *Roelants (Meijer)* voor Het Parool en de daarmee verbonden sector, *van Amstel (Caljé)* voor de O.D. en *Pietersen* — dat was de heer *Drees* — als voorzitter van het Vaderlands Comité. Bij de drie sectoren van het verzet, maar vooral bij

de sector, waarvoor de vertegenwoordiger van Het Parool de spreekbuis was in hun commissie, bestond zeer sterk de opvatting, dat, voordat belangrijke besluiten werden genomen, de desbetreffende zaken in de sectoren moesten zijn behandeld en ruggespraak moest zijn gehouden.

De K.P. hoorde bij de rechtergroep; K.P.'s waren zeer nauw met Trouw en de L.O. verbonden. De heer *Drees* heeft hiermede geen volledig overzicht gegeven; hij heeft maar enkele organisaties genoemd. Het zou denkbaar zijn geweest, dat de O.D. in een van de sectoren was ingedeeld. De O.D. stelde zich zelf echter op het standpunt, dat hij een aparte positie had, en ook het verzet vond de O.D. iets anders, omdat die organisatie zich voor een groot deel richtte op wat er gebeuren moest na de bevrijding. Voor dat gedeelte van het werk werd de O.D. door de verzetsorganisaties niet als verzetsorgaan beschouwd. Er is zelfs vrij veel strijd geweest. Er zijn verwijten geweest aan de O.D., die de heer *Drees* niet billijk vindt, want er is door de O.D. ontzaglijk veel illegaal werk gedaan gedurende de bezettingstijd. Maar noch de O.D. zelf, noch de verzetsorganisaties meenden, dat de O.D. moest opgaan in een van de sectoren.

64445—64447 (*Bosch van Rosenthal*)

De heer *Bosch van Rosenthal* heeft medegedeeld, dat er een telegram is gekomen uit de tijd, dat de heer *van Heuven Goedhart* Minister van Justitie was, waarbij hij aan bepaalde personen — waarvan de heer *Bosch van Rosenthal* er één was — opdracht gaf, het verzet te bundelen. Dit was nog vóór de benoeming van Vertrouwensmannen, vermoedelijk heel kort er vóór. Zij zijn daarmee verder doorgestaan, nu officieel daartoe meer gerechtigd. Op grond van dat telegram, dat tot de heer *Bosch van Rosenthal* was gericht door de Minister van Justitie — hij gelooft in kwaliteit — werd hij ook door de verschillende organisaties als daarvoor gelegitimeerd beschouwd.

66936 (*van Randwijk*)

De Grote Adviescommissie van de Illegaliteit is tot stand gekomen in 1944, naar aanleiding van het bericht of het telegram, dat *Andries* uit Londen meebracht, aldus de heer *van Randwijk*. Zij bestond dus al in de oorlogstijd — al vergaderde zij niet in pleno, maar in secties — en het ging er om, welke organisaties daartoe zouden worden uitgenodigd. De heer *van Randwijk* gelooft, dat dit vrij willekeurig is geweest en dat men die groep van organisaties, die op de een of andere manier met elkaar in contact waren, heeft uitgenodigd om er voorlopig zitting in te nemen, en heeft gezegd: wij zullen na de oorlog de zaak aanvullen met alle mogelijke organisaties, die er verder bestaan. Zou men dat in de oorlog hebben gedaan, dan zou dit betekend hebben, dat men allerlei groepen, van wier werkwijze men niet op de hoogte was en waarvan men niet wist, of zij in democratische zin betrouwbaar en serieus waren, in dit verkeer hebben moeten opnemen. Het is om deze reden geweest, dat men het aantal groepen in bezettingstijd heeft beperkt. In de oorlogstijd hebben zich verschillende andere groepen aangemeld om toegelaten te worden. Tijdens de bezettingstijd zijn er ook nog enkele toegelaten. Meestal volgde men de figuur, dat men tot een dergelijke groep zei: „goed, kom er maar bij, maar ge kunt niet rechtstreeks in het onderling overleg worden vertegenwoordigd; kiest maar een organisatie uit, die wel vertegenwoordigd is, en laat die U ook vertegenwoordigen.”

Zo vertegenwoordigde „Vrij Nederland” de organisatie van de de Indonesiërs hier te lande, die ook actief aan het verzet hebben deelgenomen.

Behalve dat de Grote Adviescommissie is gekend in allerlei kwesties van zuivering, heeft zij verder niet veel om het lijf gehad. Wel zijn er eindcloze vergaderingen op warme middagen geweest. Er zijn aanwijzingen gegeven over de vorming van de Nationale Adviescommissie door het Vaderlands Comité en de Grote Adviescommissie. Dat waren beide groepen, die een voordracht indienden omtrent de personen, die in de Nationale Adviescommissie zitting zouden nemen. In feite is dit een overleg geweest tussen enkele personen. Dat was in oorlogstijd uitermate moeilijk, omdat men van de meeste mensen niets afwist. Men kon wel iemand benoemen uit Groningen, maar die was onbekend. Men kon ook aannemen, dat hij vóór de oorlog antirevolutionair was geweest, maar hij kon inmiddels rood zijn geworden. Het overleg is hoofdzakelijk geschied tussen enkele personen, waarbij *Schermerhorn* een grote rol heeft gespeeld.

85143—85145 (*Bruins Slot*)

De heer *Bruins Slot* heeft alleraangenaamste herinneringen aan de Contactcommissie. Voor de middensector hadden daarin zitting eerst de heer *Neher* en daarna de heer *Drion*, voor de linkersector de heer *Meijer* en hij zelf vertegenwoordigde de rechtersector. In het begin was er ook nog de heer *Caljé*, voor de O.D. Voorts natuurlijk de voorzitter, de heer *Drees*, namens het Vaderlands Comité.

Wanneer de heer *Bruins Slot* er op terugziet, kan hij zeggen, dat zij de ergste dingen hebben voorkomen. Zij hebben hierdoor bereikt het afremmen van de drang van een zekere groep in de illegaliteit om zich na de oorlog in de politiek te doen gelden. Hij vindt dit een van

84041—84045 (*Meijer*)

de belangrijkste dingen, die zij hebben bereikt. Het kwam nogal eens voor, dat de heer *Drees* en de heer *Bruins Slot* het eens waren en dat de linkersector in de oppositie was. De heer *Drees* nam als voorzitter van het Vaderlands Comité als regel met name ten aanzien van deze dingen hetzelfde standpunt in als de heer *Bruins Slot*.

De heer *Meijer* heeft medegedeeld, dat het telegram van 8 Juni aanleiding heeft gegeven tot een belangrijke gebeurtenis op het gebied van de coördinatie: het ontstaan van de Grote Adviescommissie der Illegaliteit en de Contactcommissie.

Er is eerst geweest een vergadering op 3 Juli; hangende die vergadering volgde het benoemen van een commissie, welke voorstellen diende te doen. Deze commissie is na het aanvaarden van die voorstellen de Contactcommissie geworden. Het was dus een soort vergadering van de Grote Adviescommissie der Illegaliteit en in organisatorische vorm was het de coördinatie. Die vergadering van 3 Juli omvatte in de herinnering van de heer *Meijer* een twaalf tot vijftien personen. Zij waren vertegenwoordigers van verreweg de meeste groepen van het verzet.

Er waren enkele mensen, die meer groepen vertegenwoordigden. Het Vaderlands Comité, dat blijkens het telegram hierbij zeer bewust betrokken diende te worden, was niet persoonlijk vertegenwoordigd, maar liet zich vertegenwoordigen door iemand, die tegelijkertijd het Nationaal Comité vertegenwoordigde.

84050—84059 (*Meijer*)

In die vergadering van 3 Juli, die te Amsterdam is gehouden, is uitvoerig gediscussieerd over de vraag in de eerste plaats of men op het telegram in moest gaan en of het inderdaad nuttig was tot een coördinatie te komen. Verschillende personen waren er nogal tegen, enerzijds uit veiligheidsoverweging, anderzijds omdat men hierin zag een na-oorlogse taak van de illegaliteit, die men niet wenste. Er was ook een andere stroming in de vergadering, die meende, dat, wat men er ook persoonlijk van vond, dit kon worden beschouwd als een bevel namens de Koningin en de Minister-President, waaraan men zich niet behoorde te onttrekken. Het was een bevel, gegeven door de wettige Regering, die in staat was meer te overzien dan hier kon worden overzien en zelfs, indien zij daartoe niet in staat was, altijd nog de bevoegdheid had dit op te dragen. En al was het niet in de formele zin een bevel, het moest toch als zodanig worden gezien en aanvaard. Er was ook een aantal personen, die met graagte gingen op de teneur, welke eigenlijk in het telegram is verwerkt, nl. het volbrengen van een coördinatie, het benoemen van voormannen en het na de oorlog van advies dienen.

Er is over twee coördinatievormen vrij langdurig gediscussieerd. De eerste was een indeling van het verzet in drie groepen, de heer *Meijer* meent, dat het waren de groepen pers, steun en actief gewapend verzet. Dat zou dus een indeling geweest zijn naar de taak. De andere indeling, die tenslotte is gekozen, was min of meer naar de politieke ligging. De heer *Meijer* is van mening, dat in de gehele vergadering het woord politiek niet is genoemd; men noemde het de groepen, welke naar geaardheid het meest met elkaar te maken hadden of toch reeds contact met elkaar hadden. Het kwam er achteraf op neer, dat het ongeveer was naar politieke ligging, waarbij rechts en links niet zo moeilijk uit elkaar te scheiden waren, en wat er overbleef, was het midden. Tenslotte heeft dit niet slecht gewerkt in de opinievorming en achteraf gezien, was het waarschijnlijk een gunstiger indeling dan die naar functie. In de rechtersector vindt men Trouw, de Landelijke Organisatie, het Schoolverzet, in het bijzonder Protestants-Christelijk Schoolverzet, en in de vierde plaats de K.P.

Aan de linkerzijde vindt men „Vrij Nederland”, „de Waarheid”, „Je Maintiendrai”, de Raad van Verzet, de Vrije Katheder, Christophoor, Katholiek Kompas, de Vrije Kunstenaar en „Het Parool”.

De middengroep omvatte het Nationaal Comité, het N.S.F., het Zeeliedenfonds, het Studentenverzet, Persoonsbewijscentrale, Medisch Contact en het Hooglerarenverzet, ofschoon het op dat moment waarschijnlijk nog niet als zodanig bestond. De studenten beweerden altijd, dat er geen Hooglerarenverzet was, en zij bestreden de mandaten van de vertegenwoordiger van het Hooglerarenverzet. Na enige tijd is het echter toch wel zeer effectief gaan werken.

De O.D. nam een afzonderlijke plaats in. In die 19 punten en in het telegram van 8 Juni wordt de O.D. door Londen voortdurend afzonderlijk vermeld als een dienst met speciale taken voor de tijd omstreeks de bevrijding. Op die vergadering was de O.D. ook vertegenwoordigd.

De O.D. wilde zich niet aansluiten bij een van de drie sectoren. Op dat moment is het in het midden gelaten, en het is tenslotte zo gelopen, dat er een studiecmissie is benoemd, die voorstellen moest doen betreffende de vorm van de coördinatie, terwijl de O.D. voor deze taak hierin afzonderlijk was vertegenwoordigd.

Bij de vergadering van 3 Juli waren de verdeling in sectoren en de plaats van de groepen daarin reeds uitgemaakt. Staande de ver-

gadering zijn ook de personen gekozen, die in de studiecmissie zitting zouden moeten nemen. De O.D. is daarbij afzonderlijk terechtgekomen, evenals het Vaderlands Comité, waardoor toen eigenlijk voor het eerst op verzoek van de regering en misschien ook wel door de voorbereidingen, welke reeds geruime tijd door de heer *Bosch van Rosenthal* waren gemaakt, een rechtstreeks contact kwam tussen het Vaderlands Comité en de verzetsbeweging. De Studiecmissie is Contactcommissie geworden, nadat haar voorstellen waren aangenomen.

84068 (*Meijer*)

Het hield in de vestiging van een coördinatievorm van de illegaliteit, genaamd Grote Adviescommissie der Illegaliteit, waarvan deel zouden uitmaken alle landelijk werkende illegale groepen. Deze werden ook uitdrukkelijk opgesomd, in de eerste aanleg waren het er negentien. Die Grote Adviescommissie zou om veiligheidsredenen niet vergaderen, maar zich splitsen in de reeds eerder genoemde sectoren. Elk van die sectoren zou de resultaten van zijn eigen vergaderingen via een vertegenwoordiger in de Contactcommissie te berde brengen. Daar zouden de beleidsbeslissingen worden genomen, die vervolgens voor alle groepen bindend waren.

84060—84062 (*Meijer*)

Voorzitter is geworden de heer *Drees*, die het Vaderlands Comité vertegenwoordigde, de rechtersector werd vertegenwoordigd door de vertegenwoordiger van Trouw, de heer *Bruins Slot*, de middensector werd aanvankelijk vertegenwoordigd door de heer *Neher* van het Nationaal Comité, die later het vertrouwen van de sector heeft verloren en zich moest terugtrekken en is vervangen door de vertegenwoordiger van „de Geus”, de heer *Drion*, omstreeks de jaarwisseling 1944/1945. De O.D. werd vertegenwoordigd door mr. *Caljé* tot zijn vertrek naar Brabant. Hij werd niet opgevolgd. Intussen was gebleken — de heer *Meijer* spreekt nu van October/November —, dat de O.D. helemaal niet zo'n speciale taak had, en was de B.S. tot stand gekomen. De ratio van een afzonderlijke zetel van de O.D. was toen verloren gegaan en de O.D. heeft zich gevoegd in de middensector, zodat elk van de drie sectoren één van de componenten van de B.S. bevatte, nl. rechts de K.P., midden O.D. en links de Raad van Verzet.

De linkersector was vertegenwoordigd door de vertegenwoordiger van het Parool; dat is de heer *Meijer* gedurende de gehele periode geweest. Secretaris, niet lid, was aanvankelijk de heer *Nieuwenhuizen*, een medewerker van de heer *Neher*. De heer *Nieuwenhuizen* is bij een arrestatie in het voorjaar van 1945 gewond en kort daarna gefusilleerd. Het secretariaat is verder gevoerd door de heer *Drion*.

Toen de heer *Caljé* vertrokken was, bestond de Contactcommissie uit vier personen, behoudens in de laatste maanden vóór de bevrijding, wanneer het ging om uitzonderlijk belangrijke dingen, dan werd de Contactcommissie verdubbeld en verscheen elke sector met twee vertegenwoordigers.

84075 (*Meijer*)

Men beschouwde de uitspraken van de Contactcommissie als representatief, de Contactcommissie zelf niet. In het begin is er nogal het een en ander over te doen geweest of de Contactcommissie eigen bevoegdheden zou hebben. Er is beslist, dat dit niet het geval zou zijn. De Contactcommissie was als het ware een vergaderform met 19 stoelen, waarvan er slechts vijf bezet waren. Van de overige stoelen werd de stem via die vijf gehoord door voorafgaand overleg en overleg na eventuele besprekingen. Wat er dus via het bindend mandaat van de vijf vertegenwoordigers overeen werd gekomen, beschouwde men inderdaad als representatief voor het verzet.

84079 (*Meijer*)

In het algemeen werden er beleidsvragen in de Contactcommissie behandeld, die het verzet betroffen, en de problemen, welke daaruit voortvloeiden. Dus bij voorbeeld de beleidsvragen, die voortvloeiden uit de telegrammen van Londen, zoals de na-oorlogse status van het verzet, het al of niet zenden van een deputatie naar de Koningin tijdens de bezetting, die Haar namens de illegaliteit in Nederland zou moeten voorlichten. Of bij voorbeeld de Liese-Aktion van de Duitsers, die medio December 1944 trachtten de laatste grote aanslag op de mankracht in Nederland te doen. Daartegenover moest de illegaliteit een standpunt innemen. In dit bijzondere geval was het van groot belang, omdat het standpunt van de ambtenaren en de werkgevers afwijkend was, het standpunt dus of men al of niet vergunningen moest aanvragen, of men al of niet vervalsingen moest maken, of dat men de voedselvoorziening en daarvoor werkende bedrijven wel de vrijheid moest laten vergunningen aan te vragen om in Nederland te blijven of niet.

Dit waren typische actuele beleidsproblemen. Het doden van landverraders is nog een voorbeeld; de vraag of Engelse vliegtuigen wel of niet op machinisten van Nederlandse treinen moesten schieten en of als gevolg daarvan men Londen bekend moest maken, dat men zulks beter kon nalaten, dan wel dat men Londen volledige vrijheid daarin liet; de oproep van burgemeester *Voûte* aan de Amsterdammers in October/November 1944 om aardappelen in Drenthe te gaan rooien, nu de treinen stillagen.

84136—84139 (*Drion*)

Andere voorbeelden zijn in het bijzonder die problemen, welke reeds in het telegram van 8 Juni werden opgeworpen, nl. het dienen van advies aan de Koningin na de oorlog, het tot stand brengen van een structuur om dit al of niet mogelijk te maken, de na-oorlogse taak van het verzet, enz.

De heer *Drion* was in October, November 1944 vertegenwoordiger van „de Geus” in de middensectie van de Grote Adviescommissie. Toen bleek, dat verschillende wensen van de vertegenwoordigde organisaties niet goed doorkwamen — de indruk was, dat de vertegenwoordiger van de sectie een soms wat te soepele politiek voerde —, is er in de sectie druk op uitgeoefend, dat er een dubbele vertegenwoordiging in de Contactcommissie zou komen, ook om wat meer stromingen in die commissie het woord te kunnen laten voeren. Zo heeft men toen hem in de sectievergaderingen, waar hij als vertegenwoordiger van „de Geus” was, verzocht, naast de heer *Neher* de vergaderingen van de Contactcommissie mee te maken. Het eerst zijn die geweest in November 1944.

De heer *Neher* is in Februari 1945 weggegaan. In de eerste plaats werd de heer *Neher*, wat zijn tijd betreft, zeer in beslag genomen door zowel het College van Vertrouwensmannen als door andere activiteiten, zodat men in de sectie de indruk had — wanneer er geen dubbele vertegenwoordiging was —, dat het standpunt der sectie niet voldoende naar voren werd gebracht. De heer *Neher* voelde misschien zelf ook wel, dat hij er te weinig tijd aan kon besteden, en begin Februari 1945 heeft de sectie besloten, dat de heer *Drion* in de plaats van de heer *Neher* vertegenwoordiger zou zijn.

98507 (*Neher*)

De heer *Neher* deelde mede, dat zijn vervanging door de heer *Drion* een typisch psychologische reden had. De heer *Neher* was uit Den Haag vertrokken en in Amsterdam neergestreken, nadat hij wat al te grote belangstelling van Duitse zijde in zijn persoon had onderhouden. In Amsterdam vond dit centrale overleg plaats. Het contact met Den Haag was niet zo frequent en men kent de feiten: niet voldoende communicatie, gedachtenbeelden gaan ontstaan en de jongeren, o.a. onze studentengroep, wilden wel graag een wat actiever demonstratief gebeuren. Deze groep jongeren vond de heer *Neher* waarschijnlijk wel enigszins te gematigd of te oud, of misschien wel een combinatie van deze beide. Er was een zeker misverstand met bepaalde figuren uit Den Haag, die misschien het dominant op andere wijze gelegd zouden willen hebben. Dat heeft er toe geleid, dat de heer *Neher* heeft gezegd: de groepen zijn volkomen vrij en ik bekeer geenszins enige plaats in het geheel om als leider op te treden; ik heb daarbuiten nog voldoende te doen, laat iemand anders het doen. Daarop is gevolgd, dat *Drion*, vooral door de jongeren gepousseerd, die plaats heeft ingenomen. Daar komt bij: de heer *Neher* was gewend te leiden en te regelen en was niet zo jong meer, maar hij had nogal wat ervaring op velerlei gebied.

77427—77428 (*Caljé*)

De heer *Caljé* heeft verklaard, dat *Andries* of *Arnold* met het telegram van 8 Juni 1944 is gekomen bij „de Kern”, waarbij dus als het ware de illegaliteit gesuggereerd of aanbevolen werd, een coördinerend lichaam te vormen, dat als adviescollege van de Regering zou kunnen optreden in de meest uitgebreide zin.

Bij „de Kern” was hij echter precies aan het verkeerde adres. Zij zeiden: „Wij kunnen alleen ons technisch illegale werk goed doen, wanneer wij de politiek verre houden, want als die er bijkomt, krijgen wij, zoals maar al te vaak is gebleken, direct moeilijkheden”. Zij hebben dus als Kern gezegd: „Met alle achting voor de wensen van de Regering, kunnen wij toch als Kern het werk, dat noodzakelijk moet worden gedaan, niet in gevaar brengen door ook deze taak op ons te nemen.”

Zij hebben toen het probleem verwezen naar een vergadering van de gezamenlijke, landelijk georganiseerde illegaliteit, die 3 Juli 1944 op het Singel is gehouden; daar is het telegram toen uitvoerig behandeld. Die vergadering is, als de heer *Caljé* zich niet vergist, voorgezeten door de heer *Neher*. Toen is gezegd: de landelijk georganiseerde illegaliteit is te groot om bij elkaar te komen in vergaderingen als een klein parlementje, zij het van 20 à 30 leden; dat is illegaal niet verantwoord; dat kan dus niet, maar wel zouden wij ons naar de politieke ligging van de groepen in drie secties kunnen organiseren en de verschillende problemen, waarover advies naar de Regering moet, kunnen dan in die secties behandeld worden; deze zullen ieder aanwijzen een spokesman, een vertrouwensman in een te vormen kleine commissie van vijf (de latere C.C.), en die zal dan als adviescollege, als bedoeld in het telegram, feitelijk optreden, zodat die toch de mening van de gehele georganiseerde illegaliteit kan weergeven. Toen is over de samenstelling van de commissie gesproken; men heeft zich verdeeld in secties, een politiek rechts en een politiek links georiënteerde sectie, dan de a-politieke middensectie, verder zou er van het Vaderlands Comité een vertegenwoordiger bij zijn voor de specifiek politieke vraagstukken en verder, omdat men

voelde, dat vragen van handhaving van orde en rust en militaire activiteit op dit punt ook een belangrijke rol zouden spelen, zou ook de O.D. een vertegenwoordiger aanwijzen. Dat is de heer *Caljé* toen geworden.

Formeel is het zo gegaan, dat de commissie eerst de opdracht heeft gekregen om een antwoord in deze geest aan H.M. te geven. Of het nu direct in de bedoeling heeft gelegen, dat zij daarna als advies-college zou functioneren of dat het na dat concept-antwoord in de secties behandeld en besloten is, weet de heer *Caljé* niet meer.

Hij gelooft, dat zij 2 Augustus 1944 hun werkzaamheden begonnen. Tot begin October heeft hij het zelf meegemaakt. O.a. zijn de ontwerpen voor de handhaving van orde en rust, die door de commissarissen met de burgemeesters en de plaatselijke commandanten zouden worden uitgevaardigd, ook in de C.C. behandeld.

52861 (*Ausems*)

De heer *Ausems* heeft Kernvergaderingen meegemaakt, omstreeks Juni, Juli van 1944 toen de coördinatieboodschappen van de Koningin waren gekomen.

52871—52872 (*Ausems*)

Zijn werkzaamheden bestonden in het overbrengen van de inlichtingen, die hij zelf verzameld had, alsmede in het overbrengen van de inlichtingen die betrekking hadden op het coördinatie-werk.

52897 (*Ausems*)

Hij heeft de telegrammen en mededelingen van begin Juni ontvangen, gedecodeerd en doorgegeven en vergaderingen bijgewoond, welke naar aanleiding van die telegrammen werden gehouden. Deze telegrammen werden naar een man of twintig gestuurd, b.v. naar *van Amstel* (de heer *Caljé*) van de O.D., *Johannes (Post)* en naar nog een aantal van de Christelijke en Communistische studenten- en andere weekbladen.

Ter illustratie van het feit, dat het werk van de heer *Ausems* niet altijd even gemakkelijk verliep, laat de commissie hieronder een brief volgen van de hand van de heer *Ausems* dd. 28 Augustus 1944, gericht aan „*Sjoerd* (de heer *van Randwijk*) en vier anderen”.

28 Augustus 1944.

Aan Sjoerd en vier anderen.

Waar het buitengewoon moeilijk schijnt te zijn voor ons elkaar te ontmoeten, en ik de laatste tijd niet meer zo vrij in mijn bewegingen ben als ik nodig heb voor mijn werk, wijk ik hiermede voor het eerst af van mijn gewoonte om alles mondeling te behandelen.

Ik doe dat daarom speciaal, omdat de aard van mijn opdracht het nodig maakt een nauw contact te onderhouden met al diegenen, die bij de coördinatie betrokken zijn. Eerst dan ben ik in staat om werkelijk goed gegroundveste rapporten uit te brengen, die dus niet zoals tot nu toe op mededelingen van derden steunden, maar berusten op inlichtingen uit de eerste hand.

Hierbij wil ik vooropstellen, dat ik in Londen gezegd heb nooit objectief genoeg te kunnen zijn en daarom de tegenovergestelde weg van de subjectiviteit in te zullen slaan. Men kent mij echter goed genoeg om daaruit de waarheid te leren kennen.

Niettemin stel ik het op hoge prijs indien je op deze brief commentaar zoudt willen leveren, ja ik verzoek je daarom dringend! Klim dus eens in je schrijfmachine en laat eens wat van je horen.

Na terugkeer bleek mij, dat er tussen verschillende groepen vrij regelmatig contact plaats had, welk contact gegroeid was uit de zogenaamde Woensdag-bijeenkomsten en welk contact juist in die weken (medio Maart) een vastere vorm aangenomen had en Kern genoemd werd.

Dit is naar Londen gerapporteerd.

Toch was er in het gehele overzicht van het illegale leven duidelijk te merken, dat deze Kern nog lang niet aan haar taak voldeed. Velen stonden er geheel buiten, anderen werkten niet constructief mede, men begreep nog niet goed, dat samenwerken ook wel degelijk inhoudt: zo nu en dan eens van zijn hoge voetstuk afdalen en tenslotte was er bij alle goede wil een zekere neiging tot breedsprakigheid, welke oorzaken alle tezamen maakten, dat er nog niet veel werkelijk groots opgezet werk werd verricht.

Dit alles is overigens een zeer normaal verschijnsel van kinderziekten die vaak ernstiger lijken, dan ze in werkelijkheid zijn.

Zo ook hier. In de loop van April-Mei zagen we verschillende wijzigingen — ten goede en ten kwade —, maar uiteindelijk was er dan een bruikbaar instituut naar voren gekomen, waarvan nu een merkbaar betere invloed uitging dan eerst.

Toch bleven er nog desiderata over, zoals de bekende negentien

punten van de Minister-President, waaraan naar mijn mening nog niet voldoende aandacht werd besteed. Ook stond men nogal afwijzend tegenover mijn persoon en opdrachten, waardoor veroorzaakt werd, dat men in Londen nog niet zo van alles op de hoogte kwam als voor een goede gang van zaken wel wenselijk was.

Dit alles is tot in medio Mei vrij uitvoerig gerapporteerd. Toen brak nl. mijn privé-kanaal af en kon ik uiteraard niet meer zo uitvoerig zijn als nodig is om goede inlichtingen te geven. Deze toestand verergerde nog toen in Juni ook een zender uitviel.

Dit alles is voorgeschiedenis. We komen nu tot de eerste boodschap van begin Juni, betreffende de coördinatie en de groep van voormannen.

Londen had dus het idee, dat de Kern nog niet te beschouwen was als een werkelijke overkoepeling van het illegale leven. Zij bestond wel, maar er moest meer leven van uitgaan, zij moest meer richting geven. Eerst dan kon de Kern haar taak vervullen, die men zich in Londen had gedacht.

Daarom sprak H.M. de wens uit, dat er een coördinatie tot stand zou komen, en dat deze coördinatie een groep van voormannen zou kiezen, die dan tot taak zou hebben, de Kroon van advies te dienen en eventuele Regeringsvertegenwoordigers te kiezen. H.M. meende, dat daardoor het Nederlandse Volk een gelegenheid gegeven werd zijn stem te laten horen.

Het lag voor mij voor de hand als ontvanger van deze boodschap en wetende, dat de Kern reeds nuttig werk verrichtte, om mij te wenden tot de Kern. Dit geschiedde dan in de vergadering van 23 Juni jl. Men besloot ruggespraak te houden met zijn groepen en 27 Juni werd het standpunt der vergadering bekend gemaakt, nl. dat de Kern zich alleen bezig hield met de technische kant der illegaliteit en niet met de politieke kwesties. Men beschouwde de boodschap als politiek en dus als gelegen buiten het werkkerrein der Kern en der groepen, die de Kernleden hun opdracht gegeven hadden.

Daarom was het nodig, dat er een aparte vergadering gehouden werd van mannen, die door hun groepen gemachtigd waren, van de boodschap kennis te nemen. Deze vergadering kwam 3 Juli bijeen.

Nu wil ik hier direct opmerken, dat deze gang van zaken iets onbevredigends voor mij had, omdat ik wist uit hoofde van mijn instructies, dat het de Regering er juist om te doen was, de mening te horen van diegenen, die midden in het illegale leven staan. Dit standpunt is nog door Min. Burger bevestigd in zijn rede voor R. Or. van 16 Aug. toen hij zeide, dat de illegaliteit in de gelegenheid gesteld zou worden om zijn stem te laten horen.

Van dit standpunt moeten wij vooral niet afwijken.

Ik zie dus liever niet een aparte groep van mannen, die mogelijkerwijze iets verder van de illegaliteit afstaan, dan diegenen, die daaraan al hun tijd, energie en leven wijden. Let wel op: ik zeg nog niet, dat zulks gebeurt, maar de kans is er; als we de illegaliteit gaan scheiden in technische en politieke mensen, dan bestaat de mogelijkheid, dat later die tegenstelling nog meer toegespitst wordt.

Wat op de vergadering van 3 Juli besloten werd is in het kort het volgende: er zou een commissie gevormd worden, bestaande uit 5 man nl. 1 van V.C., 1 van O.D., 1 van N.C., 1 van Trouw en 1 van Parool. Deze laatste drie vertegenwoordigen behalve hun eigen groep ook nog anderen, waarvan ik hier alleen de voornaamste noem, te weten: N.C., alle Steunfondsen, Medisch Verzet, Studenten Verzet, Professoren Verzet, Trouw, Schoolverzet, Parool, R.V., V.N., Waarheid, Ons Volk, Vrije Kath., Vrije Kunst, J. M. Christoffor, Het Kompas.

Deze commissie zou binnen een week bijeenkomen en een antwoord opstellen, waarin hun standpunt uiteengezet werd. Dat zij dit deed in de vorm van een telegram en dat aanbod ter verzending naar de Regering, houdt voor mij in, dat zij buiten haar boekje ging. Desalniettemin heb ik dat telegram doorgegeven, maar in mijn commentaar — uit hoofde van mijn opdracht ben ik gerechtigd commentaar te geven, sterker nog, men verwacht dit van mij —, heb ik gezegd, dat de CC. te ver was gegaan en dat ik hoopte in een volgende vergadering de Heren te zeggen, wat er wel en niet gedaan moest worden. Deze menning houdt in:

- 1) de CC. is bedoeld als studiecmissie,
- 2) slechts met uitdrukkelijke machtiging van hun groepen kunnen zij enige handeling stellen, zoals antwoorden op of ontvangen van Regeringsboodschappen,

3) het geeft geen pas, dat zij een opdracht van de Regering teruggeven.

Op de vergadering van 3 Juli heb ik de voorzitter nog verzocht mij een uitnodiging te willen sturen ter bijwoning van de volgende vergaderingen. Dit werd mij toegezegd, maar ik heb taal noch teken ontvangen, totdat ik op de bijeenkomst van 8 Aug. van de Paroolman moest horen, dat men besloten had, mij niet uit te nodigen. Hij zou nogmaals vragen, maar wederom heb ik tot op heden niets gehoord.

In de tussentijd had ik van een boodschapper de tweede Regeringsboodschap ontvangen. Hierbij wil ik vooreerst het volgende opmerken:

Het is een misvatting Uwerzijds, dat deze aan mij, in mijn code gerichte boodschap alleen uitsluitend voor Weg A bestemd zou zijn. Juist omdat kennelijk gebleken was, dat ik geen relaties met Weg A had, had de boodschapper de opdracht aldus meegekregen, dat, als hij mij niet kon vinden, hij zich in dat geval tot Weg A moest wenden, maar eerst en bovenal was zijn opdracht mij te benaderen en mij de boodschap te overhandigen. Dit blijkt ook uit de begeleidende brief, waarin gezegd wordt: „Aan de uitvoering van de in het hierbij gaande bericht vervatte opdracht wordt bijzondere waarde gehecht, zodat wij hopen, dat je er spoedig werk van kunt maken”.

Ten overvloede wil ik hier voor de mensen van Weg A opmerken, dat ik wel degelijk herhaalde pogingen in het werk heb gesteld hen te bereiken.

Ik had nl. via een relatie een verzoek ontvangen iemand te willen ontmoeten. Echter werd hierbij een schuilnaam gebruikt, die aan de S.D. bekend was en kon dit dus provocatie zijn. Enige tijd later, nadat ik dus afwijzend geantwoord had, ontving ik een telegram inhoudende twee slagwoorden. Hierop ben ik ingegaan, maar de Dinsdag of Woensdag voor de samenkomst werd de contactman gearresteerd en konden mijn relaties Weg A niet meer vinden. Een poging om alsnog het contact op te nemen is om mij onbekende reden niet gelukt, evenals de bijeenkomst op 15 Augustus II.

De inhoud van de tweede boodschap is U bekend. Maar waarschijnlijk is het wel goed, als ik hier nog even uiteenzet, wat mijns inziens de beweegredenen zijn geweest van de Regering om deze boodschap te versturen.

Men had behoudens een enkel telegram vrijwel niets gehoord van mij over de resultaten van de eerste boodschap. Waar ik overigens ook niet veel doorgegeven had in die tijd nam men aan, dat ik ofwel geen contacten had ofwel gearresteerd was, waardoor dus de eerste boodschap haar doel gemist zou hebben. Het belang van het land maakte ingrijpen noodzakelijk en dus ging de tweede boodschap in zee. Deze kruiste zich dus met het uitwerken van de eerste boodschap.

En nu ben ik de mening toegedaan, dat we het beste doen, door de eerste boodschap uit te werken en de tweede voorlopig in petto te houden.

Er moet dus nog gevormd worden een groep van voormannen, die de taak in de eerste boodschap genoemd, kan uitvoeren. De coördinatie als zodanig is reeds tot stand gekomen en werkt goed op verlerlei gebied. Van de voormannen is mij nog niets bekend, hoewel ik stemmen gehoord heb, om daartoe de vergadering van 3 Juli te gebruiken, een standpunt waar ik mij wel mede kan verenigen, behoudens de opmerking op blad 2 vermeld.

Hoe men nu deze groep van voormannen wil noemen ligt buiten mijn bemoeienis. Ik zie mijn opdracht zo, dat ik moet toezien, dat deze groep werkelijk het illegale leven vertegenwoordigt op zo breed mogelijke basis.

Verder wens ik in de gelegenheid te zijn het werken van deze groepen van nabij gade te slaan, opdat een dergelijke slip als het telegram van 17 Juli niet meer voorkomt.

Zolang nu voortgewerkt kan worden aan de taken van de eerste boodschap is het mijns inziens niet nodig, dat we gevolg geven aan de tweede boodschap.

Dit wordt pas nodig als blijkt, dat de gevormde groepen de opdrachten van de Regering niet uitvoeren.

Een en ander houdt niet in, dat men wel eens een afwijkende mening kan hebben. Het is de Regering er juist om te doen om de meningen hier uit het land te horen en daartoe worden de verschillende groeperingen in het illegale leven uitgenodigd samen te werken ook op politiek gebied. Maar juist daarom moeten wij geen opdrachten teruggeven en daardoor de mogelijkheid van meningsuiting verkleinen. Wij moeten dus een apparaat opbouwen, dat gereed staat opdrachten van de Regering uit te

voeren, en er niet voor terugschrikken als die opdrachten meer omvatten dan wij ons eerst gedacht hadden.

Daarom zou ik U in overweging willen geven, voorbereidingen te treffen om aan de tweede boodschap gevolg te kunnen geven. Onderhoud dus het contact U opgelegd, opdat er geen hiaat kome, wanneer onvoorziens de CC. en de groep van voormannen niet meer zou kunnen werken.

Ook kan er mijns inziens een invloed ten goede van uitgaan, indien het contact van de tweede boodschap tot stand komt. Ik denk daarbij voor U en Uw vrienden aan een positie ongeveer overeenkomend met die van toeziende voogd.

Tenslotte nog het volgende: Ik heb de inhoud van bovenstaand schrijven verkort in een serie telegrammen weergegeven en hoop dus te zijner tijd U het antwoord van de Regering te kunnen doen toekomen.

Zoals reeds eerder gezegd hoop ik tevens binnenkort met U in contact te komen om nader te overleggen over een en ander.

In de tussentijd zou ik het zeer waarden indien U eens Uw op en aanmerkingen wilt laten horen, zodat de samenwerking veel vrucht kan dragen.

Tot ziens en succes met het werk.

97642 (*Gerbrandy*)

Het verkrijgen van inlichtingen te Londen over de verzetsbeweging, aldus de heer *Gerbrandy* is niet gemakkelijk geweest. Men is ingelicht langs de Zwitserse weg A. De bedoeling van weg A is geweest, georiënteerd te worden in zake de geestelijke stromingen in Nederland. Degenen, die hierbij in Genève hielpen, stonden op het standpunt, dat zij niet het karakter wilden krijgen van een Inlichtingendienst in de meer technische zin van het woord. Niettemin zijn ook via weg A mededelingen omtrent het verzet naar de Regering in Londen gekomen.

In de tweede plaats kreeg men mededelingen over het verzet in Nederland doordat er mensen uit Nederland overkwamen, of mensen, van Engeland uit waren gedropt in Nederland, naar Londen terugkeerden. Van hen kreeg men ook — in het begin zeer spaarzaam — mededelingen over het verzet in Nederland.

In de derde plaats was er van het begin af aan een poging — de heer *Gerbrandy* zal het heel voorzichtig uitdrukken — tot een Inlichtingendienst, die de Regering omtrent deze dingen inlichtingen zou verschaffen. Door al die kanalen heeft men telkens getracht zich op de hoogte te stellen van de toestand in Nederland.

97656 (*Gerbrandy*)

Op de kamer van de heer *Gerbrandy* in Brown's Hotel is de gehele regeling van de Zwitserse weg vastgesteld. Daarbij is afgesproken, dat het adres in Londen zou zijn: de heer *Lovink*, zijn secretaris-generaal. Deze zou ook zorgen voor de beantwoording, wanneer dat nodig was. De bedoeling was, dat er met de heer *Gerbrandy* altijd overleg zou worden gepleegd en dat zo een verkeer heen en weer in stand zou worden gehouden. De heer *Gerbrandy* weet, dat de heer *Lovink* er prijs op stelde om een reactie te geven! Alleen is er een tijdlang stagnatie gekomen, toen de heer *Lovink* is weggegaan en de heer *van Haersma de With*, die niet de voorbesprekingen had meegemaakt en daar niet zo ogenblikkelijk inzat, hem was opgevolgd. De heer *Gerbrandy* herinnert zich, dat het verkeer in die tijd wel stokte. Men kan echter niet in het algemeen zeggen: er werd niet gereageerd, want dat is niet waar, want er werd wel gereageerd.

97658 (*Gerbrandy*)

Naar aanleiding van de klacht van de heer *Bosch van Rosenthal*:

„Er kunnen in Londen instanties zijn geweest, die de verbinding over de Zwitserse weg met lede ogen zagen. Deze zijn er ook geweest. Met name gold dit voor het B.I., dat het monopolie van de verbindingen voor zich zelf opeiste. Aan het Londen uiteinde van de Zwitserse weg zat echter de Minister-President en als deze de weg had willen gebruiken om gegevens naar Nederland te sturen, had hij dat kunnen doen.”

herhaalt de heer *Gerbrandy*, dat weg A bedoeld was als inlichtingen-weg over de geestelijke stromingen in Nederland. Hij droeg een religieus en politiek karakter. De inlichtingendienst was bestemd voor echte militaire en dergelijke inlichtingen. Toen begon weg A — en dat ligt ook een beetje in de aard van de zaak — te ontwaarden in de richting van B.I. Natuurlijk zeiden toen de mensen van B.I.: maar nu wordt het gevaarlijk, want als er een dubbel contact komt met Nederland, weten wij niet meer of we veilig lopen; daarover is de grootste herrie geweest. Dat heeft dus een heel natuurlijke oorzaak.

97643—97646 (*Gerbrandy*)

De heer *Gerbrandy* had niet altijd de indruk, dat de berichten, welke hij in het algemeen doorkreeg, objectief waren.

Men vergeleek de berichten met elkaar. Wat men te horen kreeg stemde lang niet altijd onderling overeen. Men kreeg bij voorbeeld inlichtingen over de Ordedienst en ook over andere organisaties. Men kreeg de indruk, dat er fricties bestonden en vroeg zich af, of men

wel juist werd ingelicht. Men ging die berichten dus tegen elkaar afwegen om te zien, wat de waarheid was.

Het zat er wel enigszins in, dat aan de eigen groep een bevoorrechte positie werd toegekend. Men kreeg, vooral in 1943, langzamerhand veel inlichtingen. Dan was het moeilijk om zich een oordeel te vormen over de waarde van de inlichtingen van elke groep afzonderlijk, omdat zij inderdaad niet overeenstemden. Toen is het systeem geweest, dat de Inlichtingendienst een résumé maakte van de verkregen inlichtingen. Dat deed de dienst van de heer *Somer*. Wanneer men dat résumé las — de heer *Gerbrandy* denkt niet, dat de heer *Somer* dit zelf gaf — kreeg men een tamelijk eenzijdige indruk. Misschien was die indruk wel juist; vele Ministers waren van oordeel, dat het eenzijdig was. Dit heeft er toe geleid — daaruit kon men zien, dat die tegenstellingen te Londen doordrongen — dat men aarzelde, welke nu van de verzetsbewegingen eigenlijk de beste was, en welke de meest representatieve. Men is toen opgehouden een résumé, een extract uit al die gegevens te maken en men is begonnen alles naar de Ministers te sturen. Men kon dan ook niet zeggen, dat het met partijdigheid was geresumeerd, want men las alles. De Koningin kreeg alles, de Ministers kregen alles. Ze moesten er zich maar mee redden om het bezwaar van een eenzijdig beeld te ontgaan. Daardoor is in sterke mate bijgebleven, dat er grote tegenstellingen in Nederland bestonden.

97648—97651 (*Gerbrandy*)

Men heeft zich te Londen gepijnigd met de vraag, hoe men deze zaak met wijsheid in één bedding kon drijven, want het was een ramp, dat er in die tijd zulke tegenstellingen waren, waardoor voor de toekomst het werken in Nederland werd bemoeilijkt. Men wilde er niet één organisatie uitkiezen; er moest dus een samenvoeging zijn.

De zaak werd wat duidelijker, toen er Engelandvaarders kwamen en in de latere tijd mensen, die wat meer van de situatie in Nederland afwisten, maar toen kreeg men natuurlijk de moeilijkheid, dat de Engelandvaarders hun eigen mening over de zaak hadden. De ene zwoer bij de O.D., dan kwam er een ander, die zwoer bij wat anders.

Herhaaldelijk hebben de Ministers overleg gepleegd, maar zij durfden de knoop niet plotseling door te hakken: „hoe krijgen wij daar eenheid in?” Dat was telkens aan de orde, maar de zorg was tegelijkertijd: doe ik het nu niet verkeerd? Daaruit is ook geboren de overkoepeling door het College van Vertrouwensmannen. Dit is uit die gedachte geboren. Van Regeringszijde is van alles ondernomen om contact te krijgen met het verzet en het te stimuleren. In de eerste plaats hebben zij hun best gedaan om contact te leggen tussen informatie en voorlichting, een zekere verbinding te scheppen tussen de voorlichting door de radio en de inlichtingen uit Nederland. Dat was heel moeilijk. Het was gemakkelijker, toen zij de inlichtingen op het laatst in overvloed kregen en toen Radio Oranje — na 1942 — zeer goed was georganiseerd. Men zou dus zeggen, dat het een eenvoudig kunstje was: Laat er een communicatie bestaan tussen de Inlichtingendienst en de Voorlichtingsdienst. Maar daar had men bezwaar tegen, want de Inlichtingendienst moest natuurlijk veilig blijven; later is gebleken, dat dat bezwaar er zeker niet ten onrechte was. Toch moest men iets dergelijks hebben. Een tijdlang is dat contact uitgeoefend doordat de heer *Gerbrandy* persoonlijk op de hoogte was met de verstrekte inlichtingen van de Inlichtingendienst, want hij had toegang tot de Inlichtingendienst; hij hield daar besprekingen, viermaal in de week 's morgens vroeg, met de vertegenwoordigers van de omroep. Dat werkte natuurlijk stroef. Eindelijk is men toen overgegaan, ten einde voordeel te trekken van de inlichtingen, die men kreeg uit Nederland, om een zeker contact te leggen tussen de mensen van de Inlichtingendienst en Radio Oranje. Dat is er dus in de latere tijd geweest. Men heeft dus ál zijn best gedaan om die inlichtingen te benutten. Het contact met het verzet in Nederland was een aangelegenheid, die in handen lag van de Minister van Oorlog, die de verantwoordelijke man was, maar de voorzitter van de Ministerraad — dat was een stelsel, zoals dat in Engeland ook bestond — had vrije toegang tot alles. Hij kon dus bij nacht en ontij bij wijze van spreken berichten krijgen van de Inlichtingendienst. Hij kon ook mede oordelen, welke berichten moesten worden teruggezonden. Het liep altijd over de Minister van Oorlog, maar het was in wezen dus een combinatie van de Minister van Oorlog en de Minister-President.

97653—97654 (*Gerbrandy*)

97545—97546 (*Gerbrandy*)

De heer *Gerbrandy* had de indruk, dat men te Londen in 1944 beter was georiënteerd over de situatie in Nederland dan de Nederlanders zelf, omdat de mensen in Nederland het onderlinge contact vaak kwijt waren. Ook doordat men te Londen van alle kanten berichten kreeg, die zij konden vergelijken en zeven, waardoor zij een totaalbeeld van de toestand van het land konden krijgen. Men durfde toen ook meer.

97655 (*Gerbrandy*)

Het is absoluut niet waar, aldus de heer *Gerbrandy*, dat hij het contact met de overkant in eigen hand hield. Men had juist uit de overweging, dat de Inlichtingendienst een zeer gevoelig punt was, bij

97659 (*Gerbrandy*)

Kabinetbesluit de beslissing genomen, dat niet de Minister-President de Inlichtingendienst onder zich zou hebben; niet omdat hij Minister-President was, maar aangezien hij de man was, die wel het meest frequent de uitzendingen naar Nederland moest verzorgen en dus altijd op de hoogte moest zijn, had hij vrije toegang tot de Inlichtingendienst, met volledig goedvinden van de verantwoordelijke Minister. Er was dus altijd contact tussen de verantwoordelijke Minister en de Minister-President. De bekende 19 punten b.v. zijn maar tot zekere hoogte de 19 punten van de Minister-President. Dat zijn de punten van de heer *van Lidth de Jeude*, die ze heeft opgemaakt in overleg met de heer *Gerbrandy*. Eerstgenoemde is echter eigenlijk de auctor intellectualis, omdat hij vond, dat het nodig was, en dan kwam hij bij de heer *Gerbrandy*.

Van de studentenstakingen in 1940 heeft men te Londen in 1940 niet geweten. Wel heeft men zich zeer positief uitgelaten over de loyaliteitsverklaringen in 1943. Namens de Londense Regering is door Minister *Bolkestein* het zeer positieve advies over Radio Oranje gegeven: niet tekenen.

97661 (*Gerbrandy*)

De Regering was ogenblikkelijk op de hoogte van de stakingen in April en Mei 1943.

98924—98928 (*Gerbrandy*)

Londen had, aldus de heer *Gerbrandy* in het algemeen vertrouwen in de adviezen, die de Grote Adviescommissie gaf. Zij lieten natuurlijk alles door de zeef gaan. Men kreeg uit alle hoeken gegevens.

Alles werd bij elkaar gelegd, waarna de vraag werd gesteld: kunnen wij iets doen of durven we het niet te doen? Dit heeft telkens tijd gevorderd. Het was vrij laat, voordat men een positieve beslissing dorst te nemen. De ene Minister had een geheel andere mening over die organisatie dan de andere en de heren *van Lidth de Jeude* en *Gerbrandy* moesten in de jaren 1943/44 en 1945 beslissingen nemen. Omtrent de vraag of de Amsterdammers in October/November 1944 aan de oproep van de burgemeester om in Drenthe aardappelen te gaan rooien, gehoor zouden moeten geven, heeft de heer *Gerbrandy* verklaard, dat de Regering ook berichten uit Friesland kreeg, die in een geheel andere geest stimuleerden dan die van de C.C. De Regering beschouwde de Contact-Commissie niet als het enige of belangrijkste adviesorgaan, dat moet de heer *Gerbrandy* toegeven. In de latere tijd waren de berichten en adviezen legio. Het spreekt van zelf, dat met inachtneming van een beoordeling van de bron al die berichten en adviezen werden doorgenomen.

Er bleef tenslotte nog een eigen oordeel over. Alles wat in de richting lag van samenwerking, had niet direct de instemming in Londen.

98085—98089 (*Albarda*)

Omtrent de wijze, waarop de Regering te Londen werd ingelicht over de verzetsbewegingen heeft de heer *Albarda* verklaard, dat men de Geheime Dienst had, die langs allerlei wegen, die hij niet kende, vele inlichtingen kreeg. Men kreeg van Nederland blijkbaar inlichtingen van combinaties van personen, maar naar zijn gevoelen ook veel van particulieren, van mensen, die op eigen initiatief inlichtingen gaven, een soort enquêteurs dus, een soort agenten van de Geheime Dienst. Men heeft wel de indruk gekregen, dat die niet altijd even zorgvuldig werden uitgezocht. Wanneer de berichtgever iets met nadruk wilde mededelen, dan zocht men wel naar mensen, die zijn oordeel bevestigden. Het is misschien een onrechtvaardige verdenking.

De heren *van den Tempel*, *Burger* en *Albarda* hadden dikwijls het gevoel, dat objectiviteit en ook bekwaamheid ontbraken. Niet over het algemeen natuurlijk. Men heeft ook belangrijke berichten gehad. Onder de berichten en adviezen waren er vele afkomstig van mensen, die kennelijk met betrekking tot politieke aangelegenheden geen ervaring en geen begrip hadden. De heer *Albarda* heeft toen gezegd: In iedere studentensociëteit kun je aan menige tafel dezelfde wijsheden horen, die hier worden verteld. Deze hebben in Nederland toch nooit politieke waarde gehad. Waarom zullen we er nu politieke waarde aan toekennen?

De heer *Albarda* zal niet zeggen, dat het altijd het geval was, dat er een sterk persoonlijk accent op de mededelingen lag. Menigmaal echter kreeg hij de indruk, dat de berichtgeving tendentiekus was. Hij had daar bepaald weinig vertrouwen in.

Het contact met het verzet in Nederland kwam heel weinig in het Kabinet ter sprake. Het was de heer *Albarda* bekend, dat dit contact bestond.

Hij denkt dat dit hoofdzakelijk het werk van de Minister-President was, en de enkele mensen, die daaraan medewerkten. Dit contact kwam naar de heer *Albarda* meent, niet verder dan het Departement van de heer *Gerbrandy*. Als de heer *Albarda* het wel heeft, heeft de heer *Gerbrandy* ook veel van deze aangelegenheden besproken met de leiders van Radio Oranje.

98066 (*Albarda*)

De heer *Albarda* vond het zelf altijd verschrikkelijk moeilijk om zich een goed beeld te vormen van de situatie in Nederland. Lang-

zamerhand werden het hele stapels stukken, die men langs geheime weg kreeg. Ook de rapporten van Radio Oranje, van de luisterdienst, enz. kwamen binnen. Er was werkelijk dikwijls grote tegenstrijdigheid. Men merkte in de berichten ook heel dikwijls, dat zij niet objectief waren; de heer *Albarda* wil niet zeggen, dat de mensen de bedoeling hadden om de zaken onjuist voor te stellen, maar dat zij toch wel een persoonlijke kijk en een persoonlijk oordeel gaven. Als voorbeeld wil de heer *Albarda* noemen de adviezen, die er werden gegeven, en de denkbeelden, die er werden overgebracht over wat er moest gebeuren met de Staten-Generaal! Er waren zoveel hoofden zoveel zinnen; er was geen touw aan vast te knopen. Het is zeer goed te begrijpen. De middelen tot een regelmatig overleg bestonden hier niet en men kreeg daardoor natuurlijk heel dikwijls persoonlijke meningen, waar men behoefte had aan een algemene opinie, maar die bestaat niet of kan zich niet uitspreken onder een dictatuur!

In radioredevoeringen, enz. zijn er van tijd tot tijd wel algemene beginselen uitgesproken, waardoor de secretarissen-generaal zich moesten laten leiden, waarbij dan altijd als een criterium van wat niet voor hen was geoorloofd werd gesteld, dat het schadelijk was voor het land of in strijd met 's lands eer. Dat was, naar de heer *Albarda* meent, de term, die daarbij werd gebruikt. Dat zijn natuurlijk wel termen, die niet zeer concreet zijn en ook nog voor verschillende uitleg vatbaar zijn.

99175 (van Heuven Goedhart)

Mr. G. J. van Heuven Goedhart, die op 17 Juni 1944 uit bezet Nederland te Londen is aangekomen en aldaar Minister van Justitie is geweest van 11 Juli 1944 tot 23 Februari 1945, heeft voor de commissie verklaard, dat in het algemeen het Bureau Inlichtingen te Londen een voortdurende stroom van informaties kreeg. Deze waren niet altijd van uniforme aard en inhoud, maar zoveel, dat de Nederlandse Regering niet alleen beschikte over alles, wat te weten viel, maar zelfs over de middelen om, wanneer zij aanvullende informaties wenste, die informaties onmiddellijk te krijgen. De heer *van Heuven Goedhart* kan zich herinneren, dat zijn ambtgenoot *van Kleffens* in een zitting van de Ministerraad een voorstel had gedaan, waarvan de heer *van Heuven Goedhart* de inhoud niet meer met 100 pct. zekerheid kan reproduceren. Het kwam er op neer, dat een bepaalde functie in het geheel van door de Regering beraamde maatregelen zou worden opgedragen aan drie leden van de Raad van State. Het interessante is, dat de heer *van Kleffens*, zonder het iemand te vragen overigens — en dat behoefde hij ook helemaal niet te doen — eenvoudig via het Bureau Inlichtingen gezegd heeft: ik wil graag weten hoe men in bezet gebied op deze gedachte reageert. In een volgende Ministerraad kwam de heer *van Kleffens* hen verrassen met de mededeling: Ik heb dat even nagevraagd, hier is het antwoord. Men had toen een zeer duidelijke, gemakkelijke wijze van „checken”, zoals men dat noemde.

Op 12 Juni 1944 schreef de heer *van Angeren* aan het B. I. te Londen de volgende brief:

MINISTERIE
VAN JUSTITIE
Afdeling II
No. 1787/P. 53

56 Arlington House
Arlington Street
London S. W. 1

12 Juni 1944.

Geheim

Bericht op schrijven van 26 Mei 1944,
No. Bi. GU. 2891/44,
betreffende oproep tot coördinatie der
verzetsgroepen in Nederland.

Naar aanleiding van het onder no. G.B. 1611/44 bij Uw bovenaangehaald schrijven toegezonden afschrift van de oproep der Communistische Partij in Nederland om te komen tot een coördinatie der verzetsgroepen in Nederland heb ik de eer U Hoogedelgestrenge mede te delen, dat ik ter zake meen de volgende opmerkingen te moeten maken.

Hoewel in het naar voren gebrachte idee ongetwijfeld iets goeds kan schuilen, kan ik toch een gevoel van enige ongerustheid over de beschreven actie niet verdringen.

Immers de bezwaren en de gevaren, welke tegenover eventuele uitvoering van het plan staan, zijn naar het mij voorkomt groter dan de voordelen daarvan.

Het grootste van deze gevaren is wel infiltratie door de Duitsers. Zoals U ook bekend zal zijn, is het in de practijk gebleken, dat de vijand in talrijke organisaties is doorgedrongen.

Zodra van een betrekkelijk kleine organisatie door de Duitsers de kop wordt afgeknipt treden echter weer nieuwe leiders te voorschijn.

Juist door de talrijkheid der verzetsgroepen was uitroeiing onmogelijk. Indien de centralisatie en coördinatie worden doorgevoerd bestaat het gevaar, dat de Duitsers op een zeker ogenblik van de gehele organisatie op de hoogte geraken en vrijwel alle leidende figuren gevangen worden genomen.

Een ander bezwaar, hetwelk ik zie, is de moeilijke beslissing, welke groep of welke personen belast zouden moeten worden met de coördinatie.

Tot de oprichting van Uw Bureau is bij de toenmalige C.I.D. de ontwikkeling van de verschillende verzetsgroepen in Nederland zo nauwkeurig mogelijk getracht te volgen.

Hier is indertijd — n.b. in het begin van 1942 — sprake geweest, dat de O.D. min of meer zou worden aangewezen door de Regering alhier als de groep, die de leiding zou nemen voor centralisatie.

Het is evenwel van hieruit moeilijk uit te maken, welke groep in Nederland een zodanig gezag bezit, dat zij als de meest belangrijke of meest invloedrijke zou kunnen worden gekwalificeerd.

Toch is men er blijkbaar in Nederland in vier jaar tijd niet in geslaagd om geschillen en verschillen te overbruggen en aldaar te komen tot een goede coördinatie.

Verschiedende organisaties hebben zich tot Londen gewend om hulp van de Nederlandse Regering teneinde de in Nederland bestaande moeilijkheden op dit gebied op te lossen.

Ik geloof, dat het uiterst gevaarlijk is om over dit vraagstuk alhier een beslissing te nemen en richtlijnen aan te geven als men in Nederland zelf — waar men honderdmaal beter op de hoogte is omtrent het voeren van een actie — niet in staat is door onderling overleg tot een goed resultaat te komen.

Daarbij komt, dat er — voor zover bekend — zeer weinig grote figuren zijn, die een algemeen vertrouwen genieten en op het ogenblik de leiding van een coördinatie op zich zouden kunnen nemen.

Zonder afbreuk te doen aan het voortreffelijke werk van de organisaties heb ik toch altijd de indruk, dat de leiding daarvan veelal berust bij minder bekende persoonlijkheden.

De vooraanstaande mensen lopen — juist door het feit, dat zij zo algemeen bekend zijn — bij het voeren van een actie veel groter gevaar, terwijl het voorts niet onmogelijk is, dat vele vooraanstaande figuren (die geheel betrouwbaar zijn) toch enigszins huiverig staan tegenover geheime organisaties.

Het zal zeer moeilijk zijn om in korte tijdsduur bezadigde en rustige personen te vinden, die voor bedoeld werk geschikt zijn en die er toe bereid zijn.

Indien van Londen uit de overkoepeling geregeld zou moeten worden, omdat men het in Nederland niet kan, had dit zeker eerder moeten plaats vinden.

Mocht daartoe een poging worden gewaagd, dan zouden ons meer uitvoerige inlichtingen omtrent de verhoudingen ter beschikking moeten staan.

Mogelijk doet zich — ben ik wel ingelicht — binnen afzienbare tijd de mogelijkheid van goede voorlichting voor.

Ik heb gemeend het vorenstaande te Uwer kennis te moeten brengen, omdat het hier een materie betreft, welke niet dan met de meest mogelijke voorzichtigheid dient te worden omgeven.

De Minister van Justitie,
(w.g.) van Angeren.

*Aan het Hoofd van
Bureau Inlichtingen*

98176—98178 (van Angeren)

Naar aanleiding daarvan heeft de heer van Angeren verklaard, dat het zo zal zijn geweest — dit is een poging tot reconstructie —, dat de inlichtingendienst hem in een schrijven zijn oordeel heeft gevraagd omtrent een zekere coördinatie en dat hij daarop heeft geantwoord, maar dat inmiddels de Regering blijkbaar al een beslissing had genomen en deze had neergelegd in het telegram van 8 Juni 1944, dat naar Nederland is gezonden.

Uit het feit, dat dit telegram 8 Juni is gedateerd, en het schrijven 12 Juni volgt — dat is een logische reconstructie —, dat de heer van Angeren aan het telegram part noch deel heeft gehad. Hij zal toch niet hebben medegewerkt aan een telegram, waarin staat: „Coördineer maar”, om daarna rustig een brief te schrijven, waarin hij tegen coördinatie waarschuwt. Dat bewijst, dat hij alleen heeft getracht zijn eigen oordeel in deze zaak te geven, maar dat hij kennelijk niet betrokken is bij de instructies, die uitgegeven zijn.

De heer van Angeren herinnert zich deze brief niet meer. Hij heeft echter inderdaad enige malen, ook in verband met het droppen van mensen boven Nederland, een waarschuwend stem laten horen, in de zin van: wees voorzichtig.

98180—98181 (*van Angeren*)

Het spijt de heer *van Angeren*, dat hij het zeggen moet, maar de Secret Service was iets, waarmee hij zich om de een of andere reden niet mocht bemoeien. Het is altijd moeilijk geweest; telkens kwam het terug, dat, wanneer het op inlichtingen aankwam, de heer *van Angeren* het minst volledig was voorgelicht. Het was heel wonderlijk voor iemand, die of Minister of secretaris-generaal van Justitie was.

E. *Verzoek van de Regering aan de G.A.C. een deputatie naar het Zuiden te zenden.*

Op 28 September 1944 werd uit Londen het volgende telegram ontvangen:

„Van Hans; 28.9.1944. Aan Grote Raad Illegaliteit stop U wordt verzocht een deputatie uit grote Raad hoogstens 5 personen te zenden naar (Eindhoven) en daar te melden op het stadhuis bij (Melanie) met wachtwoord (kokosnoot) stop doel deputatie: uitbrengen advies aan H.M. zodra daarvoor gelegenheid stop keuze deputatie aan U overgelaten eind”.¹⁾

¹⁾ Dit telegram bevindt zich in het archief van de C.C.

84147—84152 (*Drion*)

De heer *Drion* heeft verklaard, dat hij de discussies over bovenstaand telegram grotendeels heeft meegemaakt. Het is helemaal niet vlot gegaan. De moeilijkheid was, dat de interpretatie van de telegrammen, die van de overkant kwamen, niet gelijkkluidend was bij de verschillende groepen. De meeste groepen van de linkersectie stelden zich op het standpunt, dat de illegaliteit ook na de oorlog min of meer een politieke rol te vervullen zou hebben. De groepen van de rechtersectie waren daar in principe tegen, evenals de middensectie. De meeste groepen van de middensectie stelden zich op het standpunt, dat het verzet in principe plaats vond zonder inachtneming van binnenlandse politieke gezindheid. De verzetsgroepen, waaruit de middensectie bestond, waren samengesteld uit in dat opzicht vogels van zeer diverse pluimage.

Toen het verzoek om die deputatie kwam, heeft de rechtersectie zich direct op het standpunt gesteld, dat zij niet voor een dergelijke politieke deputatie voelde. De middensectie heeft zich op hetzelfde standpunt gesteld of heeft althans gezegd, dat deze mensen eventueel individueel op het gebied van politiek beleid en naoorlogse toestanden een beslissing konden nemen, maar zij kon nooit namens de illegaliteit of namens bepaalde groepen spreken, behalve dan die groepen, die zo homogeen waren georganiseerd, zoals de Waarheid, waar zonder twijfel niet alleen het verzet, maar ook de politieke opvatting de bindende kracht was geweest van de mensen, die er toe behoorden.

Dat gaf dus een moeilijke tegenstelling. Achteraf is gebleken, dat de Regering te Londen zich inderdaad op het standpunt heeft gesteld, dat zij verstandig deed de eerste tijd na de bevrijding de illegaliteit als zodanig min of meer op politiek beleidsgebied in te schakelen, uiteraard naast andere groeperingen uit het Nederlandse volk. In zoverre gelooft de heer *Drion*, dat de interpretatie welke de linkersectie gaf aan het telegram uit Londen, misschien het verzoek juist weergaf dan de andere secties. De andere secties stelden zich op het standpunt, dat dit voor de Nederlandse verhoudingen, welke geheel anders waren dan in het bevrijde Frankrijk, niet juist zou zijn. In Nederland was bij vele verzetsgroepen van een politieke vertegenwoordiging geen sprake en was deze ook niet mogelijk. De meeste mensen, die een organisatie vertegenwoordigden in de Grote Advies Commissie, voelden zich ook als zodanig niet competent. De vertegenwoordiger van het studentencontact b.v. kon onmogelijk zeggen, dat hij een bepaalde politiek vertegenwoordigde. Toevallig was hij misschien rechts en een andere student zou links geweest zijn, zodat het onmogelijk zou zijn geweest namens de studenten op dat punt te spreken.

Zowel de rechter- als de middensectie waren dus tegen het zenden van de deputatie, maar niet helemaal op grond van dezelfde motieven.

De rechtersectie meende, dat de illegaliteit de plaats van de politieke partijen zou gaan innemen, als zij dit zou gaan doen. Deze sectie wilde ook meer het herstel van de oude politieke groeperingen en zij was bang, dat dit zou worden doorkruist door een politieke stem toe te kennen aan de illegaliteit. Het Vaderlands Comité en de linkersectie meenden, dat de deputatie moest worden gezonden, doch zij waren het niet eens over de samenstelling er van, zo meent de heer *Drion* het zich althans te herinneren.

Er is tenslotte na enige telegrammen over en weer het besluit genomen, dat de deputatie wel zou worden gezonden. Er is zelfs van de contactcommissie een telegram uitgegaan met het verzoek aan te wijzen, wie er het best zouden kunnen gaan. Het had echter enige maanden geduurd en de heer *Drion* kreeg toen de indruk, dat de belangstelling aan de overzijde voor deze deputatie aan het verflauwen was.

Op 3 October 1944 werd door de C.C. een telegram aan de Regering opgesteld. De tekst, zoals deze zich in het archief van de C.C. bevindt, luidt:

„In antwoord op Uw telegram van 28 September berichten wij, dat volledig overleg inzake aanwijzing delegatie thans bezwaarlijk is. Bij ruggespraak via de CC is gebleken van meningsverschil. De groepen Trouw, Hooglerarenverzet, Schoolverzet, K.P., O.D., N.C., Med. Contact, N.S.F., Stud.verzet, Vaderlands Comité en de heer Bosboom¹⁾ achten het bezwaarlijk thans een verantwoorde delegatie te zenden. De meest in aanmerking komende personen kunnen hier thans moeilijk gemist worden. Daarentegen zijn de Waarheid, Raad van Verzet, Vrij Nederland, Landelijke Organisatie, Je Maintiendrai, de Vrije Kunstenaar en Parool van mening, dat onmiddellijke voldoening aan Uw verzoek verantwoord en gewenst is. Bij beide groepen rijst de vraag op welk terrein adviezen gewenst worden. In de illegaliteit heerst ook meningsverschil in hoeverre zij als totaliteit geroepen is adviezen uit te brengen over belangrijke beleidsvragen voor de toekomst. Blijft Regering delegatie wensen, dan zal daaraan, indien technisch mogelijk, gevolg worden gegeven. Kan zonodig vliegtuig gezonden?

Grote Advies Commissie.”

1) Noot van de commissie: de heer *Bosch van Rosenthal*.

84153—84154 (*Drion*)

De tekst van dit telegram, aldus de heer *Drion*, werd heel slecht opgenomen in de groepen, door de linkersectie vertegenwoordigd. De heer *Neher* was bang, dat er een scheuring zou ontstaan in de illegaliteit en dat de groepen van de linkersectie zich zouden afscheiden van de adviescommissie en dus ook van het overleg in de contactcommissie. Hij meende, dat misschien door nader overleg dit voorkomen kon worden, en hij heeft op eigen gelegenheid verzocht dit telegram niet te decoderen, althans dit uit te stellen. Naar aanleiding daarvan is er een nieuw overleg geweest.

Dat telegram is toen herroepen en door een ander vervangen, dat gedateerd is 6 October 1944.

De Commissie laat bovengenoemd telegram, alsmede het antwoord-telegram van de Regering dd. 17 October 1944, hieronder volgen:

„In antwoord op Uw telegram van 28 September van Hans aan G.A.C. berichten wij, dat aan verzoek zodra mogelijk gevolg zal worden gegeven stop zending verantwoorde delegatie door linies technisch bezwaarlijk stop kan vliegtuig gezonden worden? stop R. v. V. meent voor grondorganisatie te kunnen zorgen stop in de illegaliteit heerst meningsverschil in hoeverre zij als totaliteit geroepen is adviezen uit te brengen over belangrijke beleidsvragen voor de toekomst. Grote Advies Commissie einde”.²⁾

2) Dit telegram bevindt zich in het archief van de C.C.

„2. 17/10/44 Kees via Kooyman.

Voor Grote Advies-Commissie Illegaliteit / stop / Van de Minister-President / stop / Het is de bedoeling van de Koningin een getrouw beeld te krijgen van ons volk, zoals het nu denkt en zoals het tegenover de grote vraagstukken van onze tijd staat / Het ligt in het voornemen der Koningin na Hare terugkeer ook het advies in te winnen van de Grote Commissie uit de illegaliteit, waaromtrent in het bericht van begin Juli reeds is gezegd dat zij als Raad van Advies de Regering zal voorlichten / stop / (Alle (— of Vele ? —) verdere plannen zullen zaak zijn van het zodra mogelijk te vormen kabinet / stop / het komen per vliegtuig wordt veiligheidshalve voorlopig ontraden. Kort uitstel van overkomst daarom noodzakelijk geacht / stop De Koningin en Ministers zijn diep begaan met grote nood, er wordt het uiterste gedaan om leniging te verkrijgen / einde / ”³⁾

3) Dit telegram is afkomstig uit het archief B I.

84155—84157 (*Drion*)

Naar aanleiding van deze kwestie, zo vervolgde de heer *Drion* — en dat is het gelukkige er van geweest — hebben zich in de illegaliteit de opvattingen over de na-oorlogse constellatie van de Grote Advies Commissie uitgekristalliseerd. Men is eigenlijk helemaal van de delegatie afgeraakt en bij de gedachtenwisseling die daarop volgde, zijn er allerlei plannen gemaakt voor de na-oorlogse samenstelling van de Grote Advies Commissie en de taak daarvan en in hoeverre daarnaast, voordat er een noodparlement zou optreden, een ander college zou moeten zijn, dat op politiek gebied de Regering van advies zou kunnen dienen. Later is dat de Nationale Advies Commissie geworden. Omstreeks de Kerstdagen van 1944 is er zeer uitvoerig over gesproken en zijn er vele plannen gemaakt.

Er is een verklaring van de groepen uit de linkersectie en een beginselverklaring van de rechtergroepen gekomen.

Het document van de linkergroepen, gericht tot alle illegale organisaties, laat de commissie hieronder volgen:

10 October 1944.

Aan alle illegale organisaties.

Op 28 September j.l. is bij de Grote Raad der Illegaliteit een telegram uit Londen binnengekomen, waarin verzocht werd zo spoedig mogelijk een delegatie van ten hoogste 5 personen uit de Nederlandse illegaliteit naar Londen af te vaardigen, daar H.M. de Koningin behoefte heeft aan adviezen van personen, die een belangrijke rol in de ondergrondse strijd tegen de bezetter vervullen.

De Grote Raad der illegaliteit heeft via haar contactorgaan, de C.C., in een vergadering van 5 October een antwoordtelegram opgesteld.

Bij de discussies, die aan de opstelling van dit antwoordtelegram voorafgingen, bleek dat verschillende leden van de Grote Raad van mening waren, dat het ongewenst is de Nederlandse illegaliteit een groot aandeel te geven in het verstrekken van adviezen aan de Regering. Het ligt voor de hand, dat deze adviezen niet uitsluitend illegaal-technische en verzets-aangelegenheden zullen betreffen, maar dat de Regering ook voorgelicht wil worden ten aanzien van allerlei maatschappelijke en politieke vraagstukken. Een aantal organisaties is van oordeel, dat het niet op de weg ligt van verschillende groepen, welke zich voornamelijk met het zogenaamde technische illegale werk hebben bezig gehouden om zich in zulke maatschappelijke en politieke vraagstukken te mengen en zij willen in verband hiermede niet helpen bevorderen, dat de Regering zich op dit belangrijk ogenblik in het bestaan van ons volk in belangrijke mate in deze aangelegenheden door een deputatie van de illegaliteit doet voorlichten. Zij zijn beducht voor een te grote invloed van de illegaliteit op de Regering voordat ook oude politieke partijen en andere groepen hun stem hebben laten horen. Hierbij komt, dat deze organisaties van oordeel zijn, dat de illegaliteit niet in staat is om een voldoende aantal figuren naar voren te brengen, die bevoegd geacht zouden kunnen worden om in politieke vraagstukken van advies te dienen. Wij zijn — met onze Regering in Londen — van mening, dat het wel degelijk zin heeft de illegaliteit stem in het kapittel te geven bij de voorbereiding van allerlei regelingen, die voor de toekomst van ons volk van het grootste belang zijn en dat het aan de Regering moet worden overgelaten, wie zij als adviseurs zal kiezen. Dat zij niet alleen bij de illegaliteit te rade zal gaan, ligt voor de hand. Welke adviezen tot een zeker „Overwicht” zullen leiden, hangt meer af van de kwaliteit der adviezen, dan van de keuze der adviseurs.

Gedurende de bezettingstijd — toen onze Regering zich noodgedwongen buitenslands moest begeven en de oude leiders van ons volk voor het grootste deel in gebreke bleven om de strijd in het land aan te voeren — was het de illegaliteit, die steeds naar beste kunnen getracht heeft in dit tekort aan leiding te voorzien.

Het was de illegaliteit, die al haar krachten inspande om het moreel van ons volk hoog te houden. Zij hield in de somberste uren van ons volksbestaan het geloof in de overwinning levend en zij riep het volk bij ontelbare gelegenheden op, om geen gevolg te geven aan dubbelzinnige Duitse bevelen, die onveranderlijk steeds ten doel hadden het Nederlandse volk op de een of andere slinkse wijze dienstbaar te maken aan de belangen van de Duitse oorlogsvoering. De illegaliteit was tijdens de gehele bezettingstijd het zuurdesem in het leven der natie. Zij predikte het geestelijke en pleegde het daadwerkelijke verzet. De illegale werkers hielden ons volk voortdurend de hoge standaard voor van onverzoenlijke weigering om aan vijandelijke maatregelen mede te werken; zij trachtten door hun zelfopofferend voorbeeld dien standaard hoog te houden. Telkens als er een nieuwe aanslag op ons volksleven werd beraamd, hees de illegaliteit het stormsein. Zij riep op tot verzet en zij zocht naar de wegen om dit verzet mogelijk te maken: zij waarschuwde tegen medewerking aan de registratie van werkkrachten of krijgsgevangenen, zij verzorgde tevens de grote groepen onderduikers, door hun geld en valse papieren te verschaffen, door distributiekantoren te overvallen, teneinde hen aan bonkaarten te helpen. Aldus werden bijna 200.000 Nederlandse werkkrachten aan deportatie naar Duitsland en daardoor aan de oorlogsproductie van het Derde Rijk onttrokken. Zij redigeerde, drukte en verspreidde een groot aantal illegale bladen, waarin aan de nationaal-socialistische propaganda tegengif geboden werd, maar waarin tevens de belangstelling en het verantwoordelijkheidsgevoel levend werd

gehouden voor de toekomstvraagstukken voor de grote politieke en sociaal-economische problemen.

Wij schrijven dit niet, om de Nederlandse illegaliteit tot voorwerp van blinde verheerlijking te maken — er zijn ook in haar kringen vele, soms tragische fouten gemaakt. Maar het is nuttig en gerechtvaardigd om vast te stellen, dat het beleid der verzetsbeweging in het algemeen juist is geweest. Zou men dan nu willen beweren, dat diezelfde illegaliteit, nu het niet om nationale levensvragen van het heden, maar om dringende toekomstvraagstukken gaat, niet in staat zou zijn om een oordeel uit te spreken en aandeel te nemen in de geestelijke leiding van 's Lands zaken? Wij wijzen een dergelijke bewering met klem van de hand. Voor ons kan er geen twijfel aan bestaan, dat de gehele illegaliteit het recht heeft haar stem ter officiële plaatse te laten horen. Niet alleen waar het verzetsaangelegenheden betreft — ook bij levensvragen voor de toekomst van ons volk, waarvan de behandeling geen uitstel gedooft.

Om van dit recht gebruik te kunnen maken, is het uit de aard van de zaak een voorwaarde, dat alle illegale organisaties zich ook over deze politieke vraagstukken uitgesproken hebben. De catastrofe, die deze oorlog over ons gebracht heeft, was niet alleen gevolg van de Duitse heerszucht en de nationaal-socialistische willekeur, maar zij kwam tevens voort uit het falen van de vooroorlogse West-Europese democratie. Wij hebben de illegale strijd tegen het Duitse militarisme en tegen de nationaal-socialistische dictatuur aangeboden, omdat wij de beginselen en de methoden van dit stelsel als verderfelijk voor ons volk en voor de wereld verwierpen. De illegale strijders gingen daarbij, in sommige gevallen zonder zulks uit te spreken, uit van beginselen, die een betere wereld dan die van het nationaal-socialisme beloofden. Zij wilden echter evenzeer een betere wereld dan de ons bekende van 1940, want de wanverhoudingen in die vooroorlogse wereld waren de kiemen voor nationaal-socialisme en oorlog. De verschrikkingen daarvan willen wij ook het nageslacht besparen.

Deze principieel-politieke zijde van het verzet is bij verschillende groeperingen tijdens de illegale strijd niet altijd naar voren gekomen. Voor de effectiviteit van het verzet was dat vaak ook nauwelijks vereist. Thans echter, nu de tegenstander van vier jaar strijd bijna verslagen is en wij staan aan de vooravond van de herbouw onzer Nederlandse samenleving, hebben wij de plicht, op grond van dezelfde hoge beginselen, die ons tot het verzet hebben aangespoord, ons een mening te vormen over allerlei politieke vraagstukken, welke met die herbouw samengaan. De illegaliteit heeft dan tevens de plicht, haar mening over die vraagstukken uit te spreken.

De groepen, die deze brief ondertekenen, hebben zich beraden op onze toekomst en ofschoon er grote verscheidenheid bestaat tussen hun onderlinge opvattingen, hebben zij toch op meerdere essentiële punten een grote mate van overeenstemming mogen waarnemen. Zij willen de vraagstukken, die de erfenis van deze oorlog vormen, niet aldus zien opgelost, dat op maatschappelijk, economisch en staatkundig gebied de oude, vooroorlogse structuur wordt hersteld, doch zij wensen een grondige vernieuwing. Die vernieuwing dient te omvatten een zodanige ordening en beheersing van het economische leven door de organen van de democratische staat, dat aan massa-werkloosheid en aan grote welvaartsverschillen tussen bevolkingsgroepen een einde wordt gemaakt.

Een vergaande politiek van sociale rechtvaardigheid zal de massa der werkende mensen de verzekering van een behoorlijk welvaartspeil moeten brengen, door erkenning van ieders recht op arbeid en van het hoger recht op het inkomen uit arbeid verkregen boven dat op het arbeidsloos inkomen.

Voorts dient de voorheen geldende koloniale verhouding tussen Nederland, Indonesië en West-Indië plaats te maken voor een samengaan op de grondslag van gelijkgerechtigdheid. In de internationale samenleving zullen de afzonderlijke staten zich moeten schikken in de beperking hunner soevereiniteitsrechten ten behoeve van het belang der statengemeenschap als geheel. In ons culturele leven zal de vernieuwing zich uiten in gewijzigde vormen van kunst, opvoeding en volksvoorlichting, ten einde de vorming van de mens tot verantwoordelijkheid dragende persoonlijkheid te bevorderen en aldus de duurzame garantie te scheppen voor het functioneren der democratie. Wij weten, dat wij hiermede politieke verlangens formuleren, die in een groot deel van ons volk leven.

Wij zijn ons er bij dit alles zeer wel van bewust, dat het onmogelijk is de gehele Nederlandse illegaliteit op een gemeenschappelijk politiek platform te verenigen. Een poging daartoe

kan men niet van ons verwachten. Dit ontslaat anders ge-oriënteerde groepen in de illegaliteit evenwel niet van de verplichting, zich eveneens politiek uit te spreken. De Nederlandse illegaliteit is in deze bezettingsjaren de voorhoede van het Nederlandse volk geworden. Zij zou, als de oorlog ten einde is, in haar taak tekort schieten, indien zij zich onthield van mede te werken aan de bouw van nieuwe verhoudingen, een bouw, welke voor ons volk van niet minder gewicht zal zijn dan de strijd tegen de Duitse bezetter in de afgelopen jaren is geweest.

In het licht van deze feiten is het duidelijk, dat de ondergetekende groepen het ten zeerste betreuren, dat de Grote Raad er niet terstond toe overgegaan is, stappen te doen om aan het verzoek van de Nederlandse regering tot het zenden van een deputatie uit de Nederlandse illegaliteit gevolg te geven. Het zenden van een dergelijke deputatie mag niet geremd of vertraagd worden. Wij hopen, dat U onze opvatting en onze overwegingen in Uw groep ter discussie zult willen stellen.

Met collegiale groet,
Christophoor,
Je Maintiendrai,
Het Parool,
De Raad van Verzet,
De Vrije Katheder,
De Vrije Kunstenaar,
Vrij Nederland,
De Waarheid.

Begin December 1944 verscheen in „Trouw” een beginselverklaring van de „rechtergroepen”, welke, te zamen met een in hetzelfde nummer daarop gegeven commentaar, tot zekere hoogte beschouwd kan worden als een reactie op de boven weergegeven uiteenzetting. Beide stukken volgen hieronder:

Verklaring.

De ondergetekende organisaties achten het, gezien de ontwikkeling in de illegaliteit, thans gewenst de navolgende gemeenschappelijke verklaring van hun grondslag en werkzaamheid vast te leggen.

Zij zien hun ondergrondse activiteit als een uiting van een positief-Christelijke levensovertuiging. Dientengevolge moet hun activiteit worden beschouwd als een bijdrage — ieder voor haar deel — tot de strijd om het behoud en de versterking van de Christelijke grondslagen van ons volksleven, als onmisbare voorwaarden voor een Nederlandse rechtsstaat. Dit houdt in dat zij afwijzen elk streven naar een orde van zaken, waarbij door verabsolutering van de staatsgedachte het typisch-Nederlandse cultuurbezit van de geestelijke vrijheid en de zelfstandige waarde van de menselijke persoonlijkheid in het gedrang komt. Vanuit dit gezichtspunt wordt thans de strijd tegen het Nationaal-Socialisme gevoerd en zal eveneens het Communisme moeten worden afgewezen.

De Landelijke Organisatie voor hulp aan Onderduikers.
De Landelijke Knokploegen.
Het Protestants-Christelijke Schoolverzet.
Trouw.

Commentaar.

De Christelijke Nationale Gedachte.

Uit de discussies over de z.g. illegaliteit en uit de uitlatingen in sommige geschriften uit de illegale wereld krijgt men wel eens de indruk dat het verzet in Nederland tijdens de bezetting onlosmakelijk verbonden zou zijn aan een links-gericht politiek en sociaal radicalisme.

Er zijn inderdaad een aantal organisaties, waarbij dit het geval is. De overgrote meerderheid der ondergrondse organisaties en zeker ook de overgrote meerderheid der deelnemers aan het verzetswerk zijn echter naar onze mening in politiek en sociaal opzicht allerm minst-links-radicaal.

Het verheugt ons daarom dat de vier ondertekenende organisaties van de bovenstaande verklaring, die tezamen — zacht gezegd — een zeer groot deel der illegaliteit vertegenwoordigen, tot een principiële qualificatie van de aard en het motief van hun werk hebben kunnen geraken, die aan duidelijkheid niet te wensen over laat.

De bedoeling van deze verklaring is niet, dat de ondertekenende organisaties van mening zouden zijn dat de illegaliteit

zich nu of na de oorlog met de politiek zou moeten bemoeien. Integendeel.

De bedoeling is echter wel, duidelijk te maken, dat de principiële doelstellingen van dit deel der illegaliteit het ten enen male verhinderen dat de illegaliteit als geheel zou kunnen dienen als dekmantel voor het streven om Nederland na de oorlog een bepaaldelijke links-radicalen richting uit te sturen.

De vier organisaties zijn geboren uit de Christelijk-Nationale gedachte, die zij ook, ieder op hun eigen arbeidsveld, hebben willen dienen.

Meer pretentie hebben zij niet. Maar die pretentie hebben zij dan ook, wanneer er sprake van is, dat uit de illegaliteit moet blijken, wat er leeft onder ons volk, volledig — d.w.z. in overeenstemming met het gewicht hunner organisaties en de betekenis van hun werk.

Uit de verklaring blijkt, dat de ondertekenaars hun strijd tegen het nationaal-socialisme niet beschouwen als een zuiver technisch verzet. Daarbij is teruggegrepen tot en heeft men zich gefundeerd op bepaalde Christelijke levensovertuigingen. Dientengevolge mag gehoopt worden, dat hun werk straks constructief voor onze nationale wederopbouw zal blijken te zijn geweest.

Van het constructieve blijkt niet slechts uit de grondslagen en de beginselen waarop straks gebouwd wordt, maar ook in de methode en in de mensen waarmee dan gewerkt zal worden. Zonder dat aan weloverwogenheid tekort wordt gedaan zou toch gezapigheid en ambtelijke inertie gevoeglijk kunnen plaats maken voor wat meer vaart en beweeglijkheid. Wij hopen, dat de Regering en Volksvertegenwoordiging straks bij de reconstructie van ons Staatsapparaat zowel de goede beginselen als de goede mensen zullen weten en durven te vinden.

85128 (*Bruins Slot*)

De heer *Bruins Slot* heeft altijd op het standpunt gestaan, dat het verzet na de oorlog uit de politiek moest blijven. Tegelijkertijd heeft hij op het standpunt gestaan, dat de verzetsmensen na de oorlog in de partijen een krachtige activiteit aan de dag moesten leggen. Men moest echter niet het afschuwelijke systeem van de G.A.C. hebben, die na de oorlog als politiek adviescollege zou optreden. Dit standpunt van de rechterzijde kwam praktisch overeen met dat van de middensector.

99205 (*van Heuven Goedhart*)

De heer *van Heuven Goedhart* heeft medegedeeld, dat er te Londen mensen waren — dat waren meestal jongelui, die overgekomen waren —, die vonden dat iedereen, die in Nederland enigerlei functie in het openbare bestuur had bekleed vóór 1940 of daarna, vervangen moest worden door iemand uit het verzet. Er waren er ook — enkelen — die vonden, dat het verzet er niet aan behoorde te pas te komen, staatsrechtelijk gedacht; de heer *van Heuven Goedhart* zelf heeft behoord tot degenen, die vonden, dat men oud en nieuw „aan elkaar moest plakken”. Hij achtte het verzet een onmisbaar element in de bezetting van de posten na de oorlog; naar zijn mening had de illegaliteit na de oorlog maar één taak, t.w. legaal te zijn. Daar heeft de heer *van Heuven Goedhart* al zijn moeilijkheden met de zuidelijke illegaliteit aan te danken gehad; die wilde graag illegaal blijven na de bevrijding.

¹⁾ Vgl. het Verslag der commissie, deel 5A, blz. 881 e.v.

Ter afronding van het beeld tot het tijdstip van de bijeenroeping van de Nationale Adviescommissie op 20 Juli 1945¹⁾ volgen hieronder nog enkele op de na-oorlogse positie van de illegaliteit betrekking hebbende passages uit de per radio uitgezonden regeringsverklaring van Minister-President *Schermerhorn* op 27 Juni 1945.

In het aangezicht van deze zware, enerzijds op herstel en vernieuwing, anderzijds op de oorlogvoering gerichte taak, is het begrijpelijk, dat H.M. deze slechts heeft willen toevertrouwen aan een nationaal Kabinet.

De formateurs hebben hieronder nog iets meer willen verstaan dan een Kabinet op brede basis in de oude zin van het woord.

Oorlog en bezetting, verdrukking en nood, maar vooral de gemeenschappelijke strijd hebben bij duizenden in den lande het besef gewekt van een gemeenschappelijke verantwoordelijkheid voor de komende strijd tegen verwarring en verarming en voor de opbouw van ons volksleven in een stijl, die niet te schril afsteekt bij de geest waarin tijdens de bezetting duizenden het offer van hun leven brachten. De nood, zowel als de wil tot opbouw brengen ons volk tot het gemeenschappelijk aanvaarden van een taak, die menselijke krachten te boven schijnt te gaan, doch juist daarom tot een gezamenlijke krachtsinspanning roept.

Bij de poging om in deze geest een Regering samen te stellen moesten de formateurs ook nog met andere factoren rekening houden, dan met beginselen en programma's der partijen welke bij het uit-

breken van de oorlog in de volksvertegenwoordiging waren gepresenteerd. Allerlei tegenstellingen beheersen op dit ogenblik ons volksleven vaak sterker, dan die in de politieke programma's tot uitdrukking komen. Juist deze tegenstellingen geven, indien men ze veronachtzaamt aanleiding tot grote spanningen. Zij treden niet altijd op in de sfeer van de politiek, maar doen er toch wel hun invloed gevoelen.

Wij denken aan de houding der voormalige illegaliteit tegenover de zgn. legale wereld. Hierbij ontmoeten wij de poging der illegaliteit, om de krachten, die daarin tijdens de bezetting en onderdrukking werden gewekt, thans ook maatschappelijk tot gelding te brengen. Dit laatste houdt echter gevaren in, omdat, indien voor deze drang geen juiste wegen worden gebaad, de neiging zal ontstaan de illegaliteit die invloed te verschaffen langs staatkundige weg, welk middel op den duur ondoeltreffend moet worden geacht. Het staatkundig leven immers voltrekt zich nu eenmaal naar andere gezichtspunten, dan die welke gelden bij de selectie van persoonlijkheid en karakter, van durf en onbuigzaamheid, zoals die zich in de wereld van het verzet heeft geopenbaard. En toch ligt in die verzetswereld een voor ons volksleven bij uitstek vruchtbare scheiding der geesten en zal het noodzakelijk zijn deze groep op de plaats te brengen, waar zij het bevruchtende werk kan volvoeren, dat noodzakelijk is.

Naast deze thans vrij klemmende verhouding hadden de formatoren ook te zien — enerzijds naar de groepen, die hun politiek tehuis in de bestaande partijen blijven zien — anderzijds naar hen, die in dat opzicht andere denkbeelden voorstaan, en die, als uitvloeisel van vernieuwing in de houding van allerlei groepen op sociaal en cultureel gebied, ook wijzigingen in de politieke structuur verwachten en nastreven. Voorts staan naast elkaar de reeds voor 1940 politiek georganiseerden en de grote massa van hen die het inzicht, dat dit een burgerplicht is, pas tijdens de bezetting hebben verworven, of pas na de laatste verkiezingen de stemgerechtigde leeftijd bereikten.

Dan verder ging het voor de formatoren om de verbinding tussen het bezette Nederland en de krachten, die richtinggevend waren buiten het bezette gebied. Het stond van tevoren vast, dat het grote zorgvuldigheid van beleid zal vereisen om het Nederlandse volk, dat vijf jaar in een afschuwelijke afzondering heeft geleefd, weer in geestelijke verbinding te brengen met de rest van de wereld. Ook dat vereist een synthese tussen hen, die buiten de grenzen hebben gewerkt en ons. Eindelijk is er het verschil, dat is gegroeid tussen noord en zuid na September 1944. Het noorden, dat de afschuwelijkste oorlogswinter heeft beleefd, het zuiden en het rivierengebied, waar met talloze offers een bevrijding werd gekocht, die nog geen bevrijding wezen kon.

Gelet op de grote taak, die ons wacht, hebben zij bij de samenstelling van een nationaal Kabinet op al deze punten naar een synthese willen streven.

Het behoeft echter geen verwondering te wekken, dat bij de gegeven zeer grote verscheidenheid van overwegingen een volkomen synthese op ieder gebied niet kon worden bereikt. Niettemin mag van het Kabinet gezegd worden, dat het op brede basis tot stand is gekomen.

Met erkenning van de grote betekenis, welke de betrekkingen met onze geallieerden hebben, stellen wij met voldoening vast, dat de Regering niet alleen lichamelijk, maar ook naar de geest weer geheel op Nederlandse bodem staat, dat Nederland weer uit Nederland geregeerd wordt.

F. *Het College van Vertrouwensmannen.*

De instelling¹⁾ van het College van Vertrouwensmannen op 2 Augustus 1944 vormt een aangelegenheid, welke formeel los staat van de politiek ten aanzien van de verzetsbeweging, doch materieel zodanig met de in dit hoofdstuk behandelde materie is verweven, dat zij hier niet geheel onbesproken kan blijven. Hierdoor immers werd ten slotte in bezet gebied een civiel gezag gecreëerd — zij het nog met een zeer beperkte taak — dat in de periode daarvoor zo node werd gemist.

De commissie beperkt zich tot een beknopte samenvatting van hetgeen zij daaromtrent reeds uitvoerig heeft gerapporteerd in deel 5A van haar Verslag (blz. 723 e.v.).

In September 1944 hebben de Vertrouwensmannen drie Algemene Bekendmakingen voorbereid, welke bedoeld waren om onmiddellijk na de, toen heel spoedig verwachte, bevrijding te worden afgekondigd.

De Algemene Bekendmaking no. 1 hield o.m. het volgende in. De politie en de Ordedienst (O.D.), met uitsluiting van elke andere organisatie zijn door de Regering aangewezen het bevoegd gezag bij de handhaving van orde en rust bij te staan. Zij, die tot de O.D. behoren, zijn militair en zijn kenbaar aan . . . . . Ingevolge gegeven

¹⁾ Bijlage 23.

bevelen zijn politieke gevangenen reeds in vrijheid gesteld of zullen zij alsnog ten spoedigste in vrijheid worden gesteld, tenzij de vrije Nederlandse rechtsorde hun gevangenhouding vordert. Tegen ordeverstoring van elke aard zal met kracht worden opgetreden.

In de Algemene Bekendmaking no. 2 geven Vertrouwensmannen voorschriften met betrekking tot de ordehandhaving. Zij wijzen op de legitimatieplicht, op het verbod tot het onbevoegd dragen van uniformkleding en bijzondere kentekenen en zij geven orders aan Rijksduitsers, N.S.B.-ers, enz., aan wie het o.m. verboden is zich buitenshuis te bevinden. Voorts geven de Vertrouwensmannen regelen betreffende door de Duitsers, N.S.B.-ers enz. verlaten gebouwen, enz. en achtergelaten goederen en bevelen een ieder vuurwapenen of ammunitie in te leveren. Verboden is het buitenshuis slag- of stootwapens onder zich te hebben. Zonder opdracht van de bevoegde burgerlijke of militaire autoriteiten is het verboden zich door middel van de radio of radiodistributie tot de bevolking te richten.

In de Algemene Bekendmaking no. 3 werden bepalingen gegeven betreffende verboden tijd, sluitingstijd en verkeersregelingen.

Op 25 Maart 1945 hebben Vertrouwensmannen zich tot de Minister-President gericht met betrekking tot hun hoofdtak: te zorgen voor de handhaving van orde en rust.

De Vertrouwensmannen zijn bij de overweging der uitvoering van hun desbetreffende plicht te rade geworden hiertoe voornamelijk te steunen op de burgemeesters. Zij hebben een uitvoerig schema ontworpen en door de door hen aangewezen en door de Minister-President goedgekeurde tijdelijke hoofden van de departementen van Binnenlandse Zaken en Justitie doen uitwerken.

Eveneens op 25 Maart 1945 hebben Vertrouwensmannen een plan van voorbereiding gemaakt voor een coördinatie van het Militair Gezag en het civiele bestuur.

Ten aanzien van door haar uitgebrachte adviezen aan de Regering van meer algemene strekking waren belangrijk het telegram van 18 October inzake eventuele annexatie en het advies van begin Februari 1945 inzake de Kabinetsformatie.

Aan de rol, door Vertrouwensmannen gespeeld bij de z.g. April-onderhandelingen, werd in deel 5A een afzonderlijk hoofdstuk gewijd. (Blz. 787 e.v.)

Naast een groot aantal door hen verzonden telegrammen, waarvan de belangrijkste eveneens zijn opgenomen in deel 5A (Blz. 759 e.v.) moge nog vermeld worden het optreden van Vertrouwensmannen bij de bevrijding van het Westen des lands.

Op 5 Mei 1945 hebben de Vertrouwensmannen van de Regering een vergadering gehouden in Den Haag onder voorzitterschap van de heer *Bosch van Rosenthal*, waarbij aanwezig waren de heren *Cleveringa*, *Neher*, *Oranje*, *Stokman* en later de heer *Drees*, leden van het college, voorts de heren *Kesper*, *Tenkink* en *Van der Vlugt*, alsmede de Gewestelijk Commandant van het strijdend gedeelte met adjudant.

In deze vergadering werd gesproken over de maatregelen, welke dienen te worden genomen ter handhaving van orde en rust en over de vraag, hoe en op welk moment deze taak door de Nederlandse politie c.q. de B.S. zal kunnen worden overgenomen van de Duitse politie.

Op 6 Mei 1945 werd de vergadering voortgezet; besloten wordt de uitnodiging van de heer *de Monchy* aan te nemen om op 12 uur de plechtigheid van het hijsen van de vlag op de Haagse toren bij te wonen. De voorzitter van het College van Vertrouwensmannen zal van het bordes van het stadhuis de proclamatie van Vertrouwensmannen voorlezen, daarna zal de heer *de Monchy* de door hem als burgemeester opgestelde proclamatie voorlezen.

Voorts wordt besloten aan de Regering een telegram te zenden, inhoudende, dat, zodra de proclamatie van Vertrouwensmannen zal zijn aangeplakt, het college officieel zijn werkzaamheden heeft aangevangen, te weten op 6 Mei 1945 te 12 uur. De heer *Kesper* zal zorgen voor de verschijning van een *Buitengewone Staatscourant*, waarin kennis zal worden gegeven van de benoeming van Vertrouwensmannen en waarin de proclamatie zal worden afgedrukt.

Op Dinsdag 8 Mei verschijnt op last van het College van Vertrouwensmannen de *Nederlandse Staatscourant*. Hierin staat o.a. opgenomen een besluit, houdende voorzieningen met betrekking tot de departementen van algemeen bestuur en derzelve beheer.

Op 9 Mei 1945 is onder voorzitterschap van de heer *Bosch van Rosenthal* een vergadering gehouden, waarbij aanwezig waren alle leden van het college van Vertrouwensmannen, Generaal-Majoor *Kruls*, chef-staf Militair Gezag, en de chefs van de verschillende secties van het Militair Gezag.

De voorzitter geeft een overzicht van hetgeen door Vertrouwensmannen is voorbereid en door hen reeds tot uitvoering is gebracht.

In de vergadering worden de maatregelen besproken, welke Vertrouwensmannen hebben genomen met betrekking tot de benoemingen van Secretarissen-Generaal of gemachtigden van de departementen van algemeen bestuur. Vervolgens worden de maatregelen besproken met betrekking tot de zuivering van ambtenaren, het perswezen, posteries, telegrafie en telefonie, de radio en de transportmoeilijkheden.

§ 9. Conclusies

Met betrekking tot het verzet van de bevolking in bezet Nederland tegen de vijand kunnen globaal twee elementen onderscheiden worden. In de eerste plaats werd de strijd in militaire zin voortgezet door spionage, sabotage, het houden van bevriende piloten uit handen van de Duitsers, verzwakking van het vijandelijke arbeidspotentiël enz. Daarnaast is een niet minder belangrijk element in de oorlogvoering geweest het levendig houden van de verzetsgeest en van het vertrouwen in de uiteindelijke overwinning bij de bevolking in de vorm van clandestiene publicaties, het frustreren van nazificeringsmaatregelen e.d.

Beide elementen van het verzet gaan vaak in elkander over; zo kan de hulp aan onderduikers tot beide categorieën gerekend worden. Ook het ontketenen van stakingen is veelal een spontane uiting van de verzetsgeest onder de bevolking geweest, maar kon ook, gelijk in het geval van de spoorwegstaking, als strategisch middel in het kader van de oorlogvoering worden aangemerkt.

Naast het verzet in engere zin dient het clandestien treffen van voorbereidingen voor de periode tijdens en na de bevrijding genoemd te worden, hetzij in het militaire dan wel in het politieke vlak. Vooral later trad bovendien op de voorgrond het leiding geven aan bezinning op het na-oorlogse bestel.

De commissie onderscheidt deze verschillende aspecten, niet om ze in het vervolg van deze conclusies strikt gescheiden te behandelen, doch ten einde de taak en de verantwoordelijkheid van de Regering ten aanzien van het verzet duidelijk te kunnen stellen.

Het daadwerkelijke gewapende verzet was een voortzetting van de oorlogvoering en behoorde daarom in beginsel onder verantwoordelijkheid van de Regering te geschieden. Waarbij de commissie niet voorbijziet, dat het overleg met de geallieerden hierbij een belangrijke rol speelde.

De Regering bevond zich te dezen aanzien ogenschijnlijk in een tweeslachtige positie. Het toen geldende oorlogsrecht en op het voetspoor daarvan punt 4 van de bekende Aanwijzingen van 1937 (zie Hoofdstuk II) verzetten zich immers in duidelijke termen tegen het deelnemen aan daden van geweld door de burgerbevolking. (De commissie laat thans in het midden, dat de Regering aanvankelijk de tekst van de Aanwijzingen niet kende; in Mei 1943 verklaarde zij uitdrukkelijk, dat de Aanwijzingen onverkort van kracht bleven.)

Onder verwijzing naar hetgeen hieromtrent in Hoofdstuk I werd uiteengezet, meent de commissie, dat de Regering terecht de bevolking niet in algemene zin heeft aangespoord zich van verzetsdaden tegenover de vijand te onthouden. In genoemd hoofdstuk bleek, dat het oorlogsrecht het recht van verzet van de bevolking en het recht van de Regering daaraan leiding te geven, geenszins uitsloot. Bovenbedoelde passage uit de Aanwijzingen maakte bovendien deel uit van een instructie, beperkt tot de ambtenaren, die, zij het met een zelfstandige Nederlandse verantwoordelijkheid, onder de bezetter moesten werken.

Intussen heeft de Regering evenmin het algemene parool uitgegeven te saboteren waar de kans zich voordeed. Eveneens terecht, naar de commissie meent: de Regering zou daarmee een verantwoordelijkheid op zich genomen hebben, welke zij nimmer had kunnen dragen. Zij stond telkenmale voor de moeilijkheid af te wegen, of het belang van de oorlogvoering het nemen van bepaalde risico's rechtvaardigde. Daarnaast zou zij, wanneer zij ondoordacht iedere uiting van verzet uitdrukkelijk zou goedkeuren, het odium op zich kunnen laden van, zelf hoog en droog gezeten, de bevolking aan het gevaar van harde represailles bloot te stellen. Daartegenover kon een openlijke afkeuring van bepaalde verzetsdaden de consequentie met zich brengen van ontmoediging van juist de dappersten in de weerstand tegen de bezetter.

Als voorbeeld van een zodanig dilemma noemt de commissie de wijze, waarop de Regering moest reageren op het „liquideren” van een aantal naaste medewerkers van *Mussert* begin 1943. Zij heeft in voorzichtige termen haar afkeuring hierover uitgesproken, er daarbij aan herinnerend, dat landverraders zouden worden berecht na de oorlog; de heer *Gerbrandy* noemde in zijn verhoor daarnaast als

motief de onoverzienbare gevolgen, welke zodanige praktijken voor de burgerbevolking zouden hebben. Zonder de waarde van deze beide argumenten te miskennen en zonder zich te begeven in de vraag of deze liquidaties gerechtvaardigd waren, merkt de commissie op, dat de Regering principiëel had kunnen stellen, dat een zodanig optreden van de bevolking tegen landverraders slechts aanvaardbaar was, wanneer dit van invloed was op de oorlogvoering of direct noodzakelijk was als maatregel van beveiliging.

Voor een soortgelijke moeilijkheid zag de Regering zich geplaatst, toen een massaal verzet tot uiting kwam in de vorm van de April-Meistaking in 1943; de commissie moet de Regering toegeven, dat een opdracht of aansporing tot voortzetting of uitbreiding van deze staking niet verantwoord zou zijn geweest, daar toentertijd niet op hulp van de overzijde kon worden gerekend.

Ten aanzien van de vraag, of de Regering in deze en soortgelijke aangelegenheden over het algemeen een juist beleid heeft gevoerd, stelt de commissie voorop, dat zij niet nogmaals treedt in de kwestie van de verbanden tussen Londen en het verzet hier te lande; dit is uitvoerig geschied in het vierde deel van haar Verslag (vgl. met name de blz. 461 e.v.). Zij aanvaardt thans zonder meer als gegeven feiten de gebrekkigheid van die verbanden, mede als gevolg van het „England-Spiel”, en het te weinig gebruik maken van de Zwitserse Weg, voor zover het de „terugweg” betrof. Dit alles in aanmerking genomen is de commissie van gevoelen, dat de Regering met betrekking tot het leiding geven aan het verzet moeilijk een andere lijn kon volgen, omdat de nodige gegevens haar eenvoudig ontbraken.

Onder die omstandigheden meent de commissie het de Regering als een tekortkoming te moeten aanrekenen, dat zij niet in een vroeger stadium getracht heeft in bezet gebied een „illegale” autoriteit met volmachten harerzijds te laten opereren. Het beleid ten aanzien van de verzetsbeweging immers vereiste veelal snel handelen en een scherp inzicht in de interne verhoudingen, hetgeen de Regering nu eenmaal miste. De commissie meent, dat men zich in verantwoordelijke kringen aan beide zijden van de Noordzee van 1942 af te uitsluitend heeft geconcentreerd op de opvulling van het verwachte gezagsvacuum bij de bevrijding. Ook en juist tijdens de bezetting was de behoefte groot aan een door de Regering geautoriseerde leiding. Zowel voor de coördinatie van het verzet als voor het contact met de in functie gebleven secretarissen-generaal zou dit van groot belang zijn geweest. In hoofdstuk III werd er reeds op gewezen, dat laatstgenoemde functionarissen als verdedigers van de Nederlandse belangen, maar tevens als orgaan van de bezetter, in een zo tweeslachtige positie verkeerden, dat hun voor een zo goed mogelijke vervulling van hun taak een Nederlands politiek gezag als „steun in de rug” zeer te stade zou zijn gekomen. De commissie erkent ten volle, dat het in 1942 of in 1943 uiterst moeilijk zou zijn geweest persoonlijkheden te vinden, die hiertoe in staat en bereid zouden zijn geweest, zij verbaast zich er echter over, dat, voor zover zij kan nagaan, een conceptie van deze strekking nimmer onderwerp van overleg heeft uitgemaakt. Enigszins in de richting als door haar bedoeld ging de brief van de redacties van „Vrij Nederland” en van „Het Parool” en van de leiding van de Zwitserse Weg aan de Regering van 12 Januari 1944 (zie boven, blz. 276); uit dit initiatief is dan ook geruime tijd later uiteindelijk het College van Vertrouwensmannen voortgekomen.

De commissie stelt niet, dat pogingen als door haar bedoeld ook met succes zouden zijn bekroond; zij is geenszins blind voor de ontzaglijke moeilijkheden en risico's, welke hieraan zouden zijn verbonden. Zij acht het echter geenszins uitgesloten, dat, wanneer in de loop van 1943 enkele personen, die algemeen vertrouwen genoten, met name ook in de kringen van het actieve verzet, een autorisatie zouden hebben gekregen, vele, vaak tragische conflicten mogelijk niet geheel zouden zijn voorkomen, maar dan toch soepeler zouden zijn behandeld.

Met betrekking tot het tweede in de aanvang van deze conclusies genoemde aspect van het verzet, het ophouden en versterken van het moreel van de bevolking, was voor de Regering een andere, meer stimulerende, taak weggelegd. Uiteraard droeg zij geen verantwoordelijkheid voor hetgeen in de ondergrondse pers werd gepubliceerd; deze pers heeft op glorieuze wijze de traditie van onafhankelijkheid van de Regering, welke vanouds de Nederlandse pers siert, voortgezet.

De commissie heeft de indruk, dat de Regering aanvankelijk onvoldoende oog heeft gehad voor de grote betekenis, welke de clandestiene pers heeft gehad voor het rijp maken van de geesten voor het verzet, gelijk de heer *Meijer* het heeft uitgedrukt (blz. 190). Eerst lang na-

dat de eerste illegale bladen Londen hadden bereikt, werden deze — misschien uit misplaatste veiligheidsoverwegingen — aan de leiding van Radio Oranje ter hand gesteld (vgl. hieronder Hoofdstuk VIII). Hierdoor werd in de eerste tijd een belangrijke kans gemist morele steun te geven aan de medewerkers van de verzetspers en aan de bevolking in bezet gebied verzetsstemmen uit haar eigen midden te laten horen. In de tweede helft van de bezetting is dit volkomen ten goede veranderd.

Het vroegste verzet ontstond over het algemeen in kleine kringen van gelijkgezinden. In deze kringen was het verzet als zodanig het directe doel. De schakering had het nuttige effect, dat alle groepen der bevolking doeltreffend werden bereikt. Toen men zich in verzetkringen meer en meer op de toekomst na de bevrijding ging bezinnen kreeg deze diversiteit een diepere betekenis.

De commissie acht deze ontwikkeling begrijpelijk; zij is in overeenstemming met de aard van het Nederlandse volk. Juist door de verschillende sferen, welke b.v. de illegale pers bestreek — en tot op zekere hoogte ook door het verschillende geestelijke fundament, waarop zij rustte — heeft deze pers zo zeer bijgedragen tot het frustureren van de vaak geraffineerde vijandelijke propaganda en tot het levendig houden van de verzetsgeest.

Hetzelfde geldt voor de organisaties, welke zich met het actieve verzet bezighielden: pogingen, om deze te bundelen, hadden tot gevolg, dat de groepen die hiertoe het initiatief namen, zelf organisaties werden naast de bestaande.

Toen de samenwerking op brede basis van de illegaliteit in de zomer van 1944 tot stand kwam, vormden zich in de verzetsbeweging drie groepen van verwante organisaties, welke zich noemden linker-, midden- en rechtersectie; deze aanduiding stemde overigens niet overeen met de klassieke betekenis hier te lande van de termen „links” en „rechts”.

Voor zover de specifieke meningsverschillen tussen de verschillende organisaties in 1943 en in de eerste helft van 1944 terecht een onderwerp van grote zorg voor de Regering uitmaakten, waren deze niet het gevolg van de omstandigheid, dat deze organisaties niet „op dezelfde wortel stoelden”, maar lagen deze veeleer in het functionele vlak: men was het vaak oneens over de praktijk van het verzetswerk.

De commissie wil thans een enkel woord wijden aan de relaties tot de Regering van de organisaties, waaruit in September 1944 de Binnenlandse Strijdkrachten zijn gevormd, t.w. de O.D., de L.K.P. en de R.V.V.

De verklaringen van de voormannen van de O.D. overziende, meent de commissie, dat deze organisatie van meet af heeft beoogd eerst actief te worden, zo al niet na de bevrijding, dan toch bij het wegtrekken van de Duitsers. In deze constatering ligt niets denigrends besloten ten aanzien van deze organisatie en nog minder van haar leden, van wie tallozen zich ware verzetshelden hebben getoond; deze verzetshandelingen hadden evenwel in het algemeen niet plaats in het kader van de doelstelling van de O.D. Over de erkenning van de O.D. in het verband van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten zal in het volgende hoofdstuk worden gesproken.

De O.D. gevoelde zich gegriefd, omdat de Regering in de hierna nog ter sprake komende „negentien punten” van Februari 1944 had laten weten, dat zij van haar diensten voor ordebezwaring gaarne gebruik zou maken „mits zij zich onmiddellijk stelt onder bevelhebber van dezerzijds voorgenomen organisatie”. De commissie acht deze grief ongegrond, enerzijds omdat deze uitlating geen twijfel aan de Regeringsgetrouwheid van de O.D. in 1944 impliceert, doch vooral omdat zij zich kan voorstellen, dat de Regering nog niet vergeten was, dat in 1942 in het rapport van de heer *Dogger* nogal wonderlijke opvattingen over het staatsbestel na de oorlog voorkwamen.

De aanvankelijke doelstelling van de K.P. was het mogelijk maken, voornamelijk door „kraakwerk”, van de verzorging van onderduikers door de L.O. De L.O.-L.K.P. heeft tot de zomer van 1944 geen contact met de Regering gehad en ook niet gezocht. Toen omstreeks die tijd de K.P. op de algemene sabotage wilde overschakelen, miste zij terecht richtlijnen daaromtrent uit Londen.

Het valt te betreuren, dat het contact met L.O.-L.K.P. niet eerder is gelegd. Uit de „negentien punten” van Februari 1944 bleek, dat de Regering toen nog onkundig was van een hoogst waardevol aspect van het verzet en mede daardoor een vertekend beeld van de verzetsbeweging voor ogen had.

In de R.V.V. heeft een aantal communisten een belangrijke rol gespeeld. De wel geuite bewering, dat de organisatie als zodanig communistisch georiënteerd was of zelfs als een communistische mantelorganisatie moest worden beschouwd, is onjuist gebleken.

De R.V.V. had zich uitdrukkelijk gericht op „directe actie” en wel geheel op eigen verantwoordelijkheid. In de bij de oprichting uitgegeven „verklaring” (zie boven, blz. 267) matigde deze organisatie zich aan eigenmachtig te gaan zitten op de stoel van de Overheid en op die van de rechter.

De Regering heeft naar het oordeel van de commissie tegen de teneur van deze „verklaring” onvoldoende stelling genomen; ook hier heeft zich gewroken het ontbreken van een autoriteit met Regeringsmachtiging hier te lande. Dit oordeel over het manifest van de R.V.V. doet overigens niet af aan de grote waardering, welke de commissie koestert voor de talloze activiteiten, door de leden van de R.V.V. met ware heldenmoed ontplooid.

In de zomer van 1944 was de mentaliteit van de R.V.V. kennelijk enigszins veranderd; zij heeft toen tenminste aan de Regering de vraag voorgelegd, of zij kon overgaan tot het nemen van represailles tegen de toenemende Duitse terreur. Bij het ontbreken van een gezag hier te lande als waarop hierboven werd bedoeld, is het wel begrijpelijk, dat de Regering de gevraagde machtiging slechts wilde geven, indien ook de andere verzetsgroepen hier achter zouden staan. Minder begrijpelijk is, dat zij daarbij een uitspraak over de zaak zelf achterwege liet.

Het Nationaal Comité van Verzet is er in geslaagd een aantal verspreid werkende groepen, die ieder voor zich hoogst belangrijk werk verrichtten, tot hechtere samenwerking te brengen. Een overkoepeling van het verzet, zoals deze de leiding van het N.C. voor ogen stond, heeft zij niet tot stand weten te brengen. Zij miskende hiermede de subtiele aard van zulk een onderneming, waarmede met name ook de heer *Bosch van Rosenthal* zich reeds geruime tijd — en uiteindelijk met succes — bezighield.

De commissie heeft de indruk, dat het N.C. in zijn berichtgeving naar Londen zijn eigen gezag in de verzetswereld groter voorstelde dan het in werkelijkheid was; daaruit volgt waarschijnlijk de onjuiste voorstelling, welke blijktens de „negentien punten” de Regering begin 1944 nog had van de positie van het N.C. in het geheel van de verzetsbeweging.

De falsificatie-organisaties hebben nauwelijks contact met Londen gehad en hadden daaraan uiteraard ook weinig behoefte. Hetzelfde geldt voor de organisaties, welke zich met de verzorging van onderduikers bezighielden.

Deze beide onmisbare sectoren van het verzet hebben het mogelijk gemaakt, dat duizenden landgenoten, op wie de bezetter het om welke reden ook voorzien had, buiten diens greep zijn gebleven.

De Regering kon aan dit werk moeilijk actief medewerken; doordat zij hiervan aanvankelijk slecht op de hoogte was, ontbrak het haar evenwel tot ver in 1944 aan het juiste begrip omtrent de verscheidenheid en de omvang van het georganiseerde verzet. Daarom acht de commissie het te betreuren, dat er in dit opzicht zo weinig contact heeft bestaan. Na de overkomst van pater *Bleys* is dit wat het verzorgingswerk betreft beter geworden.

In de eerste jaren kon het verzetswerk gemakkelijk gefinancierd worden met bijdragen uit particuliere bronnen hier te lande. Op 27 April 1941 hield Minister *Steenberghe* een radiorede, waarin de teruggave werd gegarandeerd van gelden, geleend ten behoeve van het onderhoud der gezinnen van in geallieerd verband varende zeevlieden. Dit initiatief was ook daarom gelukkig, omdat mede als gevolg daarvan, toen het verzetswerk en de hulp aan onderduikers enorme bedragen gingen eisen, in verzetskringen in Nederland het denkbeeld ontstond van regeringsgaranties in wijder verband. Het verdient waardering, dat de Regering aan een daartoe strekkend verzoek gevolg heeft gegeven.

De gegarandeerde bedragen waren bij lange na niet in overeenstemming met de behoefte: wederom een staal van onkunde met hetgeen hier op dit gebied geschiedde. Wel acht de commissie het juist, dat de Regering niet een volkomen blanco-volmacht heeft gegeven.

Aan de perfecte organisatie van de N.S.F. is het te danken, dat de financiering van het verzet — de spoorwegstaking daaronder begrepen — ten volle geslaagd is.

Sedert 1943 vond in „de Kern” regelmatig overleg plaats tussen de organisaties, welke zich met het „technische” verzetswerk bezighielden. Dit contact was uiterst belangrijk en heeft goede resultaten gehad. De commissie heeft de indruk gekregen, dat de leiding van de Kern beoogde, dat dit contactcentrum het gehele verzet zou gaan bestrijken. Op sterke gronden heeft „Trouw” zich op 28 Juni 1944 hiertegen in een nota aan de Regering verzet (zie blz. 272). De

Kern, die juist niet de organisaties omvatte, welke zich bewogen op het gebied van de meningsvorming, was voor een zodanige coördinatie geen reële basis.

Een en ander maal heeft de commissie er in deze conclusies op gewezen, dat de „negentien punten” van de Regering van Februari 1944 niet getuigden van gedegen kennis van de structuur der verzetsbeweging op dat moment. Als poging op deze wijze de samenwerking in het verzet te bevorderen, moet deze démarche van de Regering worden gewaardeerd; er blijkt althans uit, dat zij haar zware verantwoordelijkheid in dezen ging gevoelen.

Uit de „negentien punten” blijkt, dat de Regering terecht het gevaar duchtte van discrepantie tussen het Vaderlandsch Comité en het verzet in engere zin, hoewel dit op betrekkelijk gebrekkige wijze werd geformuleerd.

De commissie meent, dat de overkomst van de heer *van Heuven Goedhart* van heilzame invloed is geweest op de kennis van de Regering omtrent de werkelijke verhoudingen hier te lande. Daarna is een regelmatige en vruchtbare gedachtenwisseling tussen de Regering en de ondergrondse groeperingen in Nederland ontstaan, welke begon met het Regeringstelegram van 8 Juni 1944, waarin de coördinatie van alle ondergronds werkende groepen als noodzakelijkheid werd gesteld. Uit het telegram blijkt ook, dat de door de heer *Bosch van Rosenthal* hier te lande reeds lang naar voren gebrachte denkbeelden inzake een tot elkaar brengen van politieke groeperingen en verzetsbeweging, te Londen ingang hadden gevonden.

De hier te lande werkzame groeperingen hebben aan de opdracht prompt voldaan; aan de als gevolg hiervan gevormde contactcommissie is het in aanzienlijke mate te danken geweest, dat de overgangsphase van bezet gebied tot bevrijd gebied in het Noorden des lands zonder grote schokken is verlopen.

De commissie acht het juist, dat op instigatie van de meerderheid van de C.C. de benoeming van het College van Vertrouwensmannen in zijn eerste samenstelling tenslotte door de Regering zelf is geschied. Dat de Regering dit college uiteindelijk toch niet tot zijn recht heeft doen komen, kwam reeds tot uiting in het vijfde deel van het Verslag der commissie.

De uitnodiging van de Regering aan de G.A.C. tot het zenden van een deputatie naar het Zuiden, teneinde de Kroon van advies te dienen, kan naar het gevoelen van de commissie niet direct uitgelegd worden als een erkenning van de georganiseerde illegaliteit als politiek orgaan. De commissie acht het alleszins juist, dat de Regering prijs stelde op adviezen van vertegenwoordigers van het verzet, mede gezien het feit, dat bij de bevrijding van Frankrijk en, in mindere mate, van België zich moeilijkheden hadden voorgedaan tussen Regering en verzetsbeweging. De rechtersectie van de G.A.C. dacht hierover anders: de tegenstelling tussen links en rechts had — naar met name in de tweede helft van 1944 bleek — ook betrekking op de rol, welke de verzetsbeweging na de bevrijding zou spelen. De linkergroepen waren blijkens hun „Verklaring” van 10 October 1944 van oordeel, dat de illegaliteit als zodanig er aanspraak op mocht maken haar stem te doen horen bij de na-oorlogse politieke ontwikkeling; de rechtersectie meende, dat na de oorlog voor het voormalige verzet in het geheel geen taak op politiek gebied was weggelegd. Die controverse, welke in deze vorm tot uiting kwam in het nog bezette gedeelte des lands, vond in zekere zin haar pendant in het bevrijde Zuiden, waar zij een der oorzaken vormde van de ontslagaanvraag van het eerste Kabinet-*Gerbrandy* (vgl. het vijfde deel van het Verslag der commissie, blz. 635 e.v.). Na de bevrijding van het Noorden hebben zich evenwel geen moeilijkheden van betekenis voorgedaan met betrekking tot de overgang van „illegaliteit” naar „legaliteit”. Het lijkt geen twijfel, dat de geest van het verzet zijn invloed op de na-oorlogse politiek heeft doen gelden, doch dit is geschied — en ons land mag zich daarom gelukkig prijzen — op de „legale” wijze van de via de politieke partijen tot uiting komende staatkundige meningsvorming. Het zou echter, naar de commissie meent, te simplistisch zijn te stellen, dat door deze ontwikkeling de opvattingen van de linkergroepen waren gedisqualificeerd. In het najaar van 1944 kon het bestel van na de bevrijding niet voorbereid worden uitsluitend door middel van staatsrechtelijk vernuft; men had te rekenen met politieke realiteiten. Een van die realiteiten was, dat niet mocht worden verwacht — hier zo min als elders in West-Europa — dat de verzetsbeweging als zodanig van de ene dag op de andere in politieke zin zou zijn teruggetreden.

De commissie wil deze conclusies niet afsluiten zonder er op te wijzen, dat in een verslag als het onderhavige de „sfeer van het verzet” grotendeels onbesproken moet blijven, omdat deze sfeer zich

nu eenmaal bezwaarlijk onder woorden laat brengen. De ministers, die bij uitstek voor het beleid ten aanzien van de verzetsbeweging verantwoordelijk waren, de heren *Gerbrandy* en *van Lidth de Jeude*, hebben getoond, dat zij, ondanks hun isolement, deze sfeer hebben aangevoeld. De commissie wil niet nalaten hun dit als een grote verdienste aan te rekenen.

VI. DE NEDERLANDSE BINNENLANDSE STRIJDKRACHTEN IN BEZET GEBIED

§ 1. Vorming en organisatie N.B.S.

1) Blz. 53—57.

Aan het Witboek van de Grote Adviescommissie der Illegaliteit¹⁾ wordt met betrekking tot de vorming van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten het volgende ontleend:

De G.A.C., als coördinatie van het Nederlands verzet, kwam tot stand vóór de coördinatie van het militaire verzet in het verband der Binnenlandse Strijdkrachten een feit werd. De drie groeperingen, die zich later tot de Binnenlandse Strijdkrachten bijeen zouden voegen, ter gemeenschappelijke uitvoering van een specifiek militaire taak, waren ieder afzonderlijk reeds vertegenwoordigd in de C.C. en wel ieder in een andere sector. Zo had de Raad van Verzet deel aan het overleg van de linkersector, de Orde Dienst aan dat van de middensector en de Landelijke Knokploegen aan dat van de rechtersector.²⁾

2) Zie boven blz. 289 e.v.

Behoeftte aan het in één organisatorisch verband bijeenbrengen der militaire organisaties bestond er tot Augustus 1944 vrijwel niet. De aard van werkzaamheden n.l., waarmede ieder der organisaties zich bezighield, verschilde zozeer, dat tegen het zelfstandig naast elkaar bestaan geen enkel bezwaar was.

In de Septemberdagen had het de schijn alsof de bevrijding nabij was en of gewapend optreden van de verzetsbeweging een zinvolle bijdrage tot de verhoging van het bevrijdingstempo zou kunnen vormen.

Coördinatie van die groepen, die in dat stadium tot specifieke activiteit zouden dienen te geraken was dringend gewenst. Op 4 September 1944 werd vanuit Londen het volgende telegram ontvangen, dat vorm gaf aan de ook te Londen levende wens:

„Met volledige instemming van Hare Majesteit en betrokken ministers wordt op geallieerd initiatief overwogen de actieve Nederlandse verzetsgroepen officieel te erkennen als binnenlandse militaire strijdkrachten bij eventuele krijgsverrichtingen in Nederland. Onder eenhoofdige leiding van Prins *Bernhard*, die op zijn beurt rechtstreeks onder Eisenhower staat zullen aan deze strijdkrachten de orders gegeven worden; teneinde de erkenning mogelijk te maken, moet door de Nederlandse actieve verzetsgroepen de absolute verzekering worden gegeven dat zonder enige reserve deze eenhoofdige leiding wordt aanvaard en dat de te geven orders en aanwijzingen met de meeste stiptheid worden opgevolgd en generlei eigen acties worden ondernomen.

Wilt U spoedigst met de Raad van Verzet, Knokploeg en Landelijke Organisatie en andere hiervoor in aanmerking komende organisaties overleg plegen. Door U zullen aan Uw mensen wapens moeten worden uitgedeeld, welke naar gelang van behoefte van hier zullen worden verstrekt. Om praktische redenen geschiedt verstrekking wapens en munitie voorlopig door bemiddeling Raad van Verzet. Snel antwoord, waaruit blijkt dat gezamenlijke actie kan worden gevoerd en overeenstemming is verkregen wordt verwacht. Mocht overleg lang duren dan kunnen wij beginnen op een bevestigend antwoord van U zelf. Aan Raad van Verzet en coördinatie verzet gaat overeenkomstige mededeling. Bij aanvaarding van deze regeling is geallieerde steun volledig verzekerd maar hij is onmogelijk bij ongeregelde acties zonder deze regeling.³⁾

3) De commissie tekent hierbij aan, dat dit telegram zich in het archief van de C.C. bevindt met de volgende slotzin:
Namens Koningin en Ministers wordt verzocht inhoud van dit telegram ten spoedigste mede te delen via leiding Weg A aan B., opdat andere hiervoor in aanmerking komende groepen via contact O.D., R.V.V., aan beoogd actief verzet naar gelang zij zulks wensen, kunnen meedoen.”

4) De commissie tekent hierbij aan, dat het benoemingsbesluit is gedateerd 3 September 1944 (bijlage 24).

Gemeenschappelijke vergaderingen der 3 militaire organisaties vonden plaats en het resultaat was, dat men op 9 September 1944 tot overeenstemming kwam over de vorming van een Driehoek (Delta C) die de landelijk-bevelvoerende instantie zou zijn.

Inmiddels was *Prins Bernhard* op 6 September 1944⁴⁾ benoemd tot bevelhebber Nederlandse Strijdkrachten en onder hem ressorteerden ook de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten.

Toen eenmaal de Driehoek tot stand gekomen was telegrafeerde de CC naar Londen:

„CC verzoekt omgaand telegrafisch bevel om leiding acties onder opperbevelhebber in volle omvang te stellen in handen van driehoek Knokploeg — Raad van Verzet — Ordedienst te Amsterdam”.

Inmiddels leverde de benoeming van éénhoofdige plaatselijke commandanten nog moeilijkheden op door de plaatselijke onenigheid tussen Ordedienst-, Knokploeg- en Raad van Verzet-groepen.

Op 12 September 1944 zond daarom Prins *Bernhard* een telegram van de volgende inhoud naar bezet gebied:

„Naar aanleiding van diverse berichten uit Nederland doen wij dringend beroep op aller medewerking om bestaande onenigheid onverwijld te staken. Tot nader order wordt aan de leden der Contact Commissie namens B.N.S. door de Regering opgedragen in verschillende centra waar eenheid ontbreekt commandant aan te wijzen voor actief verzet, aan wiens leiding alle daaraan deelnemende groepen zich hebben te onderwerpen.

Indien sommige groepen daartoe niet bereid zijn worden zij niet beschouwd als deel uitmakend van de Binnenlandse Strijdkrachten.”¹⁾

Het door de C.C. gevraagde bevel, waaraan de Driehoek zijn autoriteit zou moeten ontleen, kwam binnen in de nacht van 20 op 21 September.

„Prins *Bernhard* legt leiding acties onder zijn opperbevel in handen van Driehoek herhaal Driehoek O.D., R.V.V., K.P. stop. In plaatsen waar leiding niet voldoende is, moet Driehoek hierin voorzien door benoeming locale leiders.”

De Driehoek besloot thans tot éénhoofdige landelijke leiding, de enige figuur die militair aanvaardbaar werd geacht. Een buiten het verband van de Driehoek staand man werd aangezocht en bereid gevonden: de toenmalige kolonel van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger *Koot*. Inmiddels zond Prins *Bernhard* een telegram²⁾ naar de C.C., waarin hij haar bedankte voor haar bemoeiingen betreffende aanwijzingen van het Driehoeksorgaan en waarin hij tevens mededeelde het op prijs te zullen stellen indien de Driehoek in staat gesteld zou worden zelfstandig te werken.

Toen de bevrijding evenwel niet zo snel kwam als was verwacht en dus niet tot openlijke militaire actie behoefde te worden overgegaan — activiteit die op dat ogenblik door gebrek aan wapening onmogelijk en in ieder geval zinloos zou zijn geweest — kwamen verschil in oriëntatie, bedoelingen en gerichtheid der driehoeksorganisaties langzaam weer duidelijker naar voren. Een duidelijke scheidslijn bleek te lopen tussen organisaties of personen die zich wilden voorbereiden op actief optreden vóór de bevrijding en organisaties of personen, die hun taak in hoofdzaak beperkt zagen tot handhaving van orde en rust bij en na de bevrijding.

De scheidslijn loopt praktisch in hoofdzaak (vooral in de grote steden) parallel met die tussen Knokploegen en Raad van Verzet enerzijds — Ordedienst anderzijds. Klaarblijkelijk waren aan de keuze bijzondere affecten verbonden, want de toon waarin een en ander besproken werd, was niet altijd vol van wederzijds begrip.

De gespannenheid van de verhoudingen drong ook aan de overzijde van het Kanaal door. Juist de onenigheid tussen de militaire organisaties werkte daar irriterend op de bondgenoten. Een telegram van het geallieerd opperbevel gericht aan „alle Binnenlandse Strijdkrachten in Nederland” is uitdrukking van die irritatie:³⁾

„Aan alle Binnenlandse strijdkrachten in Nederland.

Met grote bezorgdheid hebben wij de uitwisseling van berichten gevolgd, welke betrekking hebben op de onenigheid, die blijkbaar bestaat tussen bepaalde ondergrondse organisaties. Wij, Britten, hebben ons alle moeite gegeven U van wapens te voorzien met het doel, dat U ons zoudt helpen de Duitsers uit Uw land te trappen, wanneer de juiste tijd gekomen zal zijn. Door hun tegenwoordige houding doen de ondergrondse organisaties precies wat de Duitsers gaarne zouden willen, dat zij doen. Zij verkwisten kostbare tijd. Komt alstublieft tot elkaar en lang leve Uw Koningin.

Van Uw Britse bondgenoten”.

De Commandant van N.B.S. nam dit telegram op in een dag-order⁴⁾, die, na weergave van de tekst, als volgt verder ging:

„Dit ernstige dringende vermaan van onze Britse bondgenoten zal U allen evenals mij vervullen met bittere gevoelens van spijt en beschaming, dat het zover moest komen, dat wij, van wie verwacht wordt alles veil te hebben voor Koningin en Vaderland, zulk een ernstig en zeer zeker verdiend verwijt in ont-

¹⁾ De commissie tekent hierbij aan, dat dit telegram zich in het archief van B.I. bevindt, met de volgende slotzin:
De aangewezen commandanten dienen zoveel mogelijk overleg te plegen met de plaatselijke politie-autoriteiten en O.D., ten einde samenwerking na de bevrijding en handhaving van rust en orde te verzekeren.

²⁾ Zie bijlage 25.

³⁾ De commissie tekent hierbij aan, dat dit telegram bij de C.N.B.S. op 3 November binnenkwam.

⁴⁾ De commissie tekent hierbij aan: dd. 4 November.

vangst moeten nemen. En dat in de uren van hoogste nood waarin ons volk verkeert.

Ook ik heb onmiddellijk na het aanvaarden van mijn commando de scherpe tegenstellingen ondervonden, welke personen en groepen in Uw midden verdeeld hielden. Deze innerlijke verscheurdheid zou mijn innige hoop U te dienen eerder dan te bevelen hebben verlamd, ware het niet, dat ik door het voorbeeld en het offer van zovelen Uwer mijn hecht geloof in ons volk en zijn ondergrondse strijders kan behouden. Daarom gij allen, naamloze kameraden, getrouw aan de kameraadschap die U verbindt met hen die U voorgingen met hun daad of hun dood, herstelt en versterkt de eendracht in Uw midden.

Laat het ernstig manende woord van onze Britse bondgenoten aan wie wij oneindig meer verschuldigd zijn dan wapens alleen, voor U evenals voor mij het verlossende woord zijn dat ons er op wil wijzen dat onze kracht als vogelvrij verklaarde Geuzen, neen heel de kracht van Herrijzend Nederland, ligt in het onzelfzuchtig naamloos elkaar dienen, God, Oranje en Vaderland ter ere!"

Tot zover het Witboek van de G.A.C.

Vertrouwensmannen zonden tenslotte het volgende telegram naar de Regering: ¹⁾

Nr. 1. 18/11/44.

Kees via Kooyman.

Vertrouwensmannen hebben kennis genomen van telegram Britse bondgenoten aan alle verzetsgroepen alsmede van uitnemende dagorder Delta-commandant in verband daarmee. Zij hebben nauw contact met gehele illegaliteit en achten het hun plicht U te berichten, dat onenigheid van beperkte aard is en voortvloeit uit het optreden van enkele eigengereide elementen, die als informanten worden aanvaard en gezag schaden van overigens algemeen warm gewaardeerde Delta-commandant.

Op 3 September 1944 had de volgende uitzending via Radio Oranje plaats:

Mededeling namens Hare Majesteit de Koningin.

Hier volgt een belangrijke mededeling namens Hare Majesteit de Koningin.

„Landgenoten,

Gij weet dat de bevrijding voor de deur staat. Gij weet dat onze land-, zee- en luchtmacht schouder aan schouder vecht met de Bondgenoten en daarbij kranig werk doet. Het is Mij bekend, dat onze binnenlandse strijders het grote ogenblik, van zich aan te sluiten bij de actie der zegevierende legers, met ongeduld afwachten.

Ik wil U thans mededelen, dat Ik Prins *Bernhard* heb benoemd tot bevelhebber der Nederlandse strijdkrachten onder het opperbevel van Generaal *Eisenhower*, Prins *Bernhard* neemt hierbij de leiding op zich van het gewapend verzet in Nederland.

Tot spoedig weerziens!"

„*Bekendmaking.*

Het Opperbevel der Geallieerde Strijdkrachten maakt bekend, dat Zijne Koninklijke Hoogheid Prins *Bernhard* is benoemd tot bevelhebber van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten onder het bevel van Generaal *Dwight D. Eisenhower*, Opperbevelhebber der Geallieerde Strijdkrachten."

Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Bernhard richt zich tot het Ondergronds Verzet in Nederland.

„Landgenoten,

Vanavond richt Ik mij tot degenen onder U, die in het Ondergronds Verzet werken.

U hebt deze vier jaren met de grootste offers en ontberingen, en met dagelijkse inzet van Uw leven prachtig en bewonderenswaardig werk verricht. Velen Uwer zijn daarbij gevallen, velen zijn door de vijand gepakt en lijden nog vandaag in concentratiekampen.

Ik breng hun mijn eerbiedige hulde en in naam van Koningin en Vaderland dank ik U allen, voor wat U tot nu toe hebt gedaan.

Mijn eigen gevoelens voor U zijn diepe eerbied en respect en trots op Uw prestaties.

Vanaf vandaag heb ik de grote eer om, op verzoek van Hare Majesteit, over de Nederlandse Ondergrondse Strijders, die nu als binnenlandse Nederlandse Strijdkrachten erkend zijn, het

¹⁾ Dit telegram bevindt zich in het archief van *B.I.*

commando op mij te nemen onder het opperbevel van generaal *Eisenhower*.

Ik ben er van overtuigd, dat U deze gelegenheid van actief deel te kunnen nemen op grotere schaal aan de bevrijding van ons land, met beide handen zult aangrijpen. Maakt zo spoedig mogelijk armbanden gereed, waarvan gij de kleur zelf kunt vaststellen, maar waarop in elk geval met duidelijke letters het woord „Oranje” moet staan. Gebruik deze echter niet zonder mijn bevel.

Het is van het allergrootste belang voor het succes van de militaire operaties, dat U met de uiterste stiptheid de bevelen, die ik van hieruit aan U zal geven, opvolgt en U van iedere spontane actie op eigen initiatief onthoudt.

Ik heb het volste vertrouwen in U allen, dat U zich hieraan zult houden.

Hier volgt mijn eerste bevel:

Onthoudt U onder alle omstandigheden, in het enthousiasme van het ogenblik, van vroegtijdige en afzonderlijke actie's. Deze zouden U en de militaire operaties compromitteren.

Houdt U aan de instructie's van Uw leiders. Deze zullen van Mij horen wat U te doen staat.

U zult binnenkort meer horen — En dan voorwaarts met God, voor Koningin en Vaderland!”

Aan de uitzending van Radio Oranje op 18 September 1944 werd het volgende ontleend:

„Tenslotte luisteraars, de instructies van Prins *Bernhard*, gericht tot de leden van de Nederlandse verzetsgroepen en tot de bevolking:

Wanneer gij taken uitvoert in gebieden, waar geallieerde parachutisten zijn geland en geallieerde troepen over de grens zijn gekomen, maakt U dan kenbaar door de armbanden, die ik in mijn *eerste* order heb genoemd.

Helpt de geallieerden, wanneer hun commandanten om welke hulp ook vragen. Helpt met werkkrachten, voor zover nodig. Helpt met waak- en patrouillediensten, wanneer dit gewenst wordt. Arresteert en bewaakt lieden, die de vijand zouden kunnen helpen in de door geallieerde bezette gebieden, tenzij zij zich verzetten. Stelt hen in dat geval buiten gevecht.

Luisteraars, dit is een samenvatting van de vele instructies, die U sinds gisteren hebben bereikt. Het Vaderland kent zijn plicht. Moed, Beleid en Trouw zijn meer dan ooit nodig. De bespoediging der bevrijding ligt in Uw aller hand.”

Bij Koninklijk besluit van 5 September 1944 (E. 62) werden de verzetsstrijders erkend als militairen. Dit K.B. luidt:

Overwegende de noodzakelijkheid om allen, die zich tijdens de bevrijding van Ons grondgebied in Europa, actief bezig houden met de verdrijving van de vijand, te beschouwen als militairen in de zin der wet;

Gelet op het bepaalde in art. I sub I, van de Instructie voor de Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten, als vastgesteld bij Ons Besluit van 19 Juni 1944, No. 2;

Hebben goedgevonden en verstaan:

1. alle vrijwilligers, aangewezen door de, door Onze Minister van Oorlog erkende, verzetsorganisaties, worden beschouwd als militairen in de zin der wet en te behoren tot de Koninklijke Landmacht;

2. eenheden, gevormd uit de onder 1 bedoelde vrijwilligers, zullen worden aangeduid als binnenlandse strijdkrachten en worden hierbij onder de bevelen gesteld van de Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten;

3. Onze Minister van Oorlog zal vaststellen met ingang van welke datum het militair verband van de in punt 1 bedoelde vrijwilligers eindigt.

Onze Minister van Oorlog is belast met de uitvoering van dit besluit.

Londen, 5 September 1944. (w.g.) WILHELMINA.

De Minister van Oorlog,

(w.g.) VAN LIDTH DE JEUDE.

Voor zover de commissie heeft kunnen nagaan, is de erkenning, bedoeld in artikel 1 van het K.B. E. 62 op nogal informele wijze geschied, te weten in de volgende brief van de Minister van Oorlog aan de B.N.S. d.d. 18 November 1944.

Afkomstig van het Departement van Oorlog.

Afd. I.

Londen, 18 November 1944.

Nr. 2268 P.

Ik moge Uwe aandacht vestigen op lid 1 van het K.B. van 5 September j.l. No. 4, waarvan afschrift hierbij gaat, waarin bepaald wordt, dat vrijwilligers, aangewezen door de door mij erkende verzetsorganisaties, worden beschouwd als militairen in de zin der wet.

Hoewel het voor de hand ligt, dat deze organisaties in de eerste plaats hun eigen leden als vrijwilligers zullen aanwijzen, laat de redactie van bovenaangehaald lid 1 toe, dat zij ook leden van andere, niet erkende organisaties of zelfs lieden, die geen deel uitmaakten van enige organisatie, als vrijwilligers aanwijzen.

Ik meen te weten, dat de verzetsorganisaties, die door U geraadpleegd worden voor het organiseren van stoot- en bewakingstroepen, zijn R.V.V., K.P. en O.D., die door mij als verzetsorganisaties als bedoeld in lid 1 van bovenaangehaald K.B. erkend worden.

Gaarne verneem ik, of U bovenstaande inzichten, getoetst aan de opgedane ervaring, kunt delen.

Het gevaar komt mij niet denkbeeldig voor, dat bij de bevrijding van een gebiedsdeel zich tal van vrijwilligers komen aanmelden, die nimmer deel uitmaakten van enige verzetsbeweging, doch die uit eigen belang te elfder ure een vaderlandse houding voorgeven.

De vraag rijst, welke voorzorgen worden door U getroffen, om ongewenste elementen te weren. Het lijkt mij dat U hier te rade dient te gaan met de vertegenwoordigers der erkende verzetsorganisaties. Uiteraard stempelt het feit dat iemand, die gedurende de bezetting niet heeft deelgenomen aan een verzetsorganisatie, hem zeker niet tot ongewenst element. Evenwel behoeft hij niet op dezelfde lijn te worden gesteld als degeen, die wel zijn leven in de waagschaal stelde.

Juist voor deze laatsten werd erkenning als militairen in de zin der wet, wegens hun prestaties en de gevaren, die zij daarbij liepen in *bezet* gebied, gewenst geoordeeld, doch voor de verrichtingen in *bevrijd* gebied geldt een andere maatstaf.

Het komt mij voor, dat een redelijke maatstaf zou kunnen zijn, dat in de stoot- en de bewakingstroepen slechts worden opgenomen degenen, die deel uitmaakten van ondergrondse organisaties tijdens de bezetting, aangewezen door de vertegenwoordiger der als zodanig erkende verzetsorganisatie, en overigens degenen, die zich reeds onmiddellijk verbinden t.z.t. als „oorlogsvrijwilligers” dienst te nemen. Ik zou het voorts ook zeer gewenst achten, dat de voormalige leden der verzetsorganisaties, voor opneming in de stoot- en bewakingstroepen, zich zoveel mogelijk onmiddellijk als „oorlogsvrijwilliger” verbinden. Ook hieromtrent zal ik gaarne Uw zienswijze vernemen.

Tenslotte acht ik het een groot bezwaar, dat vóór deelneming aan de bewakings- en de stoottroepen niet een betrouwbaarheids-onderzoek plaats heeft. Ik moge verwijzen naar mijn afzonderlijke brief van heden over dit onderwerp.

De Minister van Oorlog,

Aan de B.N.S.

78461—78463 (van Houten)

De Binnenlandse Strijdkrachten zijn formeel opgericht — aldus *Mr. C. H. J. F. van Houten*, indertijd hoofd van de afdeling B.S. van de staf van Prins *Bernhard* — op 5 September 1944, bij Koninklijk besluit no. E 62. Hieraan is een hele geschiedenis voorafgegaan. Het Bureau Inlichtingen had nauw contact met vele illegaal werkende groeperingen in Nederland en onder meer met de organisaties, die later de Binnenlandse Strijdkrachten zouden vormen. Dit waren hoofdzakelijk de Raad van Verzet, de Knokploegen van de L.O. en de O.D. Van Nederland uit is telegrafisch en ook langs andere wegen meermalen aan de Regering in Londen gevraagd, of het niet mogelijk zou zijn het Nederlandse strijdbare verzet op dezelfde wijze als in andere bezette landen was gebeurd de status te geven van een officieel erkend binnenlands ondergronds leger. Hierover is veel overleg in Londen geweest, met de Minister van Oorlog, de Minister-President, verschillende andere instanties, met H.M. de Koningin en de Prins. De Prins heeft contact opgenomen met het geallieerde hoofdkwartier om te polsen hoe men daar zou staan tegenover de officiële vorming van dergelijke „Interior Forces”. In het begin heeft hij ervaren, dat men niet zo geweldig enthousiast was. Niet zozeer omdat het uit militair oogpunt afgekeurd werd, maar op grond van de ervaringen in andere landen was men een beetje huiverig geworden voor mogelijke politieke stromingen bij de illegalen en uit dien hoofde was men er dan ook aanvankelijk niet erg voor geporteerd ook een

Nederlands ondergronds leger te erkennen. Van Nederlandse zijde is daartegenover gesteld, dat het een zeer sterke wens was in het bezette gebied en dat de erkenning van dergelijke Binnenlandse Strijdkrachten zeker toekwam aan onze mensen, die in het gewapend verzet stredden, zodat dit als blijk van waardering voor hun werk moest worden toegestaan. Men was aan Nederlandse zijde verder bang, dat, wanneer dit streven niet gecoördineerd en onder behoorlijke leiding zou worden geplaatst, vele van elkaar onafhankelijke acties van loslopende groepen misschien veel meer last en ongelukken zouden kunnen veroorzaken dan andersom.

Men had in Nederland de wens geuit om zelf mee te doen, dus actief te mogen optreden bij de bevrijding van ons land. Men had daarvoor nog geen organisatie. Er opereerden verschillende aparte organisaties en dat was juist van Nederlandse zijde in Londen een van de argumenten om aan te dringen op coördinatie en deze verschillende stromingen onder één centrale leiding te plaatsen. Men was op het geallieerde hoofdkwartier daarvoor niet direct te vinden, omdat men diverse onaangename ervaringen had opgedaan met „Interior Forces” in andere landen. Er waren bij voorbeeld in Frankrijk verschillende situaties voorgekomen, die minder aangenaam waren: generaal *König* was in Londen aangesteld als commandant van de F.F.I. (Forces Françaises de l'Intérieur), maar had deze niet steeds in de hand. Men had ook reeds onaangename toestanden beleefd in Griekenland, Joego-Slavië, enz. Later zijn er zelfs in België incidenten geweest. Op een gegeven ogenblik heeft echter de chef-staf van generaal *Eisenhower*, generaal *Bedell Smith*, inderdaad gezien, dat men beter in Nederland de zaak wèl kon organiseren onder behoorlijke leiding. Generaal *Bedell Smith* heeft toen zijn volle medewerking verleend om het plan tot uitvoering te brengen. Daarbij is ook de vraag naar voren gekomen, wie die leiding zou moeten hebben. Hierover zijn besprekingen geweest, waarvan de uitkomst was, dat Prins *Bernhard* bevelhebber der Nederlandse strijdkrachten zou worden en dat hij daarbij tevens het bevel over de Binnenlandse Strijdkrachten zou krijgen, aangezien men in hem bij uitstek de figuur zag, die aan iedereen bekend was, wiens stem in Nederland de meeste autoriteit zou hebben en die dus het beste gehoorzaamd zou worden.

Er zijn toen eerst telegrammen naar Nederland gezonden om te polsen of de strijdbare organisaties onvoorwaardelijk zouden gehoorzamen aan alle bevelen, die door en vanwege Londen zouden worden gegeven. Deze telegrammen zijn uitgezonden op 31 Augustus 1944. Zij zijn praktisch gelijklopend naar de drie organisaties gegaan, die men in Londen aangewezen vond om eventueel de Binnenlandse Strijdkrachten te formeren, nl. de O.D., de R.v.V. en de K.P. In die telegrammen is ook te kennen gegeven, dat de mogelijkheid bestond, dat Prins *Bernhard* tot bevelhebber der Nederlandse strijdkrachten zou worden benoemd. Men eiste onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan alle instructies, die zouden worden gegeven. Het antwoord hierop kwam in een telegram van 4 September¹⁾, gezamenlijk uitgezonden door de organisaties, waarin werd gezegd, dat zij het zeer toejuichten, dat de Prins zou worden benoemd en dat zij inderdaad alles zouden doen de gegeven bevelen stipt op te volgen. Bij Koninklijk besluit van 5 September werden de Binnenlandse Strijdkrachten verklaard tot militairen in de zin der wet en te behoren tot de Koninklijke landmacht. De hoofdpzèt hiervan was deze mensen, die door de Duitsers vermoedelijk als franc tireurs zouden worden beschouwd, officiële erkenning en bescherming te geven. Later is dit Koninklijk besluit vaak ter sprake gekomen bij verdere vraagstukken betreffende de juiste militaire status van deze vrijwilligers, b.v. voor hun rangen, bezoldiging en meer van dergelijke kwesties, waarbij men zich niet zonder meer in alles heeft kunnen houden aan de algemene stelling, dat die mensen tot de Koninklijke landmacht behoorden. Zij hebben in feite een heel aparte status gekregen.

78469 (van Houten)

De heer *van Houten* heeft tijdens zijn verhoor het verslag voorgelezen van een uiteenzetting, door hem in Februari 1945 gegeven in een vergadering van de militaire commissarissen in bevrijd gebied over de taak, de organisatie en de bedoeling van de B.S. Hieraan is het volgende ontleend:

In Engeland functioneerde het Bureau Inlichtingen van het Departement van Oorlog, dat uitgebreid contact had met bezet Nederland. Omstreeks Augustus 1944 is uit Nederland uit bepaalde kringen (R.v.V. en K.P.) het verzoek gekomen om de erkenning van de Geallieerde Legerleiding te krijgen voor een ondergronds leger. Zelfs in O.D.-kringen waren reeds vroeger geluiden in die zin vernomen. H.M. de Koningin voelde hier veel voor. S.H.A.E.F.¹⁾ echter aanvankelijk minder. S.H.A.E.F. had slechte ervaringen met de Franse Maquis opgedaan. Generaal *König* was bevelhebber der

1) Bijlage 26.

1) Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force.

Franse Maquis; in Parijs zijn de Maquis, tegen de bevelen in, enige dagen te vroeg begonnen, zeer tot ontstemming der Geallieerden, omdat hierdoor het operatieplan der Amerikanen in gevaar gebracht werd. In Warschau zijn indertijd de Poolse patriotten eveneens te zelfstandig begonnen; de Russen hebben hun toen geen hulp kunnen bieden of vonden zulks i.v.m. hun operatieplan niet verantwoord, waardoor echter alleen de schijn gewekt is, dat de Russen de Polen in de steek hebben gelaten.

Door de opgedane ervaringen was men te Londen blijkbaar huiverig geworden voor de hulp van ondergrondse verzetsgroepen, hoewel men vanuit de vrije wereld het verzet steeds zelf had aangewakkerd. In een latere periode werd de stemming t.a.v. deze „illegale” strijders niet bepaald gunstig beïnvloed door de gebeurtenissen in België en vooral in Griekenland, doch op het moment mag zeker verklaard worden, dat er geen achterdocht t.a.v. de Nederlanders bestaat. Het is de taak van de afd. Binnenlandse Strijdkrachten van de staf B.N.S. geweest om deze op te vangen en zij meent hierin te zijn geslaagd. Er heerst bij de geallieerde legers in ons land juist vertrouwen in de Binnenlandse Strijdkrachten en hoe langer hoe meer waardering voor hun prestaties.

H.M. de Koningin heeft Haar Schoonzoon benoemd tot bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten.

Men kan zich erover verwonderen, dat de positie van de Prins bij sommige personen, zelfs officiële instanties, aanleiding geeft tot verwarring. De zaak is toch eenvoudig en duidelijk. Z.K.H. is bevelhebber over alle Nederlandse strijdkrachten te land, waarvan de Binnenlandse Strijdkrachten thans een georganiseerd deel uitmaken. Zijn staf, waarvan de kolonel *Doorman* de leiding heeft, heeft een afd. Koninklijke landmacht enerzijds en een afd. Binnenlandse Strijdkrachten anderzijds. Deze afdelingen werken naar elkaar toe, d.w.z. de afd. B.S. modeleert en organiseert de Binnenlandse Strijdkrachten ten behoeve van het nieuwe Nederlandse leger voor degenen, die blijvend en in legerverband hun diensten ter beschikking hebben gesteld tot na de algehele overwinning. De Binnenlandse Strijdkrachten zijn terecht erkend als militairen in de zin der wet, doch vormen een tijdelijk instituut. Zij zijn bestemd om enerzijds opgenomen te worden in het nieuwe leger en andere militaire formaties, anderzijds om zodanig gekanaliseerd te worden, dat van hun diensten ook op andere wijze voor het vaderland een nuttig gebruik kan worden gemaakt.

De organisaties, die deel uit zouden maken van de B.S. zijn K.P., R.v.V. en O.D. De opname van de O.D. heeft aanleiding gegeven tot verschil van mening. Het doel van de O.D. was oorspronkelijk om in hoofdzaak pas op te treden na de bevrijding, maar er waren leden, die zich reeds vanaf het begin 1944 voor actief verzet opgaven. Men besloot, die leden van de O.D., die bereid waren gewapenderhand tegen de vijand op te treden ook te laten opnemen in de Binnenlandse Strijdkrachten (Strijdend Gedeelte).

Op 6 September 1944, dus op de dag na „Dolle Dinsdag”, is de Prins uit Londen vertrokken met drie officieren. Men ging toen van de veronderstelling uit, dat Nederland binnen zeer korte tijd bevrijd zou zijn. Toen was dus de enige bedoeling: leiding te geven aan sabotage. Later werd afgesproken, dat spreker vooruitgezonden zou worden om contact op te nemen met de drie verzetsgroepen ter plaatse.

44808—44809 (P. J. Six)

Jhr. *Six* heeft verklaard, dat ongeveer medio Augustus 1944 de heer *W. van Hall* zich ongerust maakte, omdat er een te grote scheiding en een te groot antagonisme tussen verschillende groepen kwam.

Hij is — naar het de heer *Six* voorkomt — de aanstichter geweest van het samengaan in een verband van K.P./O.D./R.V.V. Hij heeft zich zeer veel moeite gegeven om dit in die kringen ingang te doen vinden. Daarover hebben een aantal besprekingen plaats gevonden. Men heeft toen besloten om uitsluitend in één verband het werk voort te zetten.

De bundeling was er wel in de Kern, maar het werk van de Donderdagse vergaderingen liep niet meer zoals voordien. De oorzaak hiervan was een wijziging in de leiding van de K.P., waar grote arrestaties hadden plaats gehad in verband met de overval op de gevangenis te Amsterdam en de slachting, die daardoor onder hen was aangericht. Voor de K.P. trad aanvankelijk *Johannes Post* in die vergaderingen op. De besprekingen met *Johannes Post* waren altijd van de meest plezierige aard; toen hij was weggevallen, kwam er in de eerste weken niemand meer van de K.P. Daarop hebben zij in de kernvergadering er op aangedrongen, dat weer iemand van de K.P. verschijnen zou. De nieuwe vertegenwoordiger — wiens naam de heer *Six* is ontschoten — luisterde toe, zei niet veel, en als men hem vroeg een beslissing te nemen, antwoordde hij: „Beslissen kan ik niet, dat

1) Vgl. het Verslag der commissie, deel 4 A en B, blz. 547 e.v.

2) Vgl. het Verslag der commissie, deel 4 A en B, blz. 422 e.v.

44814—44825 (P. J. Six)

3) Zie boven blz. 321.

moet ik eerst thuis bespreken". Dat werkte dus niet zeer goed. Achteraf is gebleken, dat er toen een nieuwe leiding in de K.P. was gekomen, door het optreden van *Frank van Bynen*. Dit was in dezelfde tijd, dat de eerste telegrammen binnenkwamen van Bureau Bijzondere Opdrachten ¹⁾ met opdrachten voor K.P. en R.V.V.

Toen aan deze beide groepen op de vergaderingen bleek, dat de O.D. geen opdracht had gekregen, minderde hun belangstelling voor de bundeling en voor de gemaakte afspraken. Uiteraard heeft dit toen de situatie niet vergemakkelijkt. In Juli zijn de eerste wapendroppings begonnen. Er was in die Donderdagse vergaderingen uitdrukkelijk afgesproken, dat wat er aan wapens zou komen, en voor wie ook bestemd, onderling zou worden verdeeld naar behoefte. Ook van die afspraak kwam natuurlijk niets. Daar komt nog bij, dat de heer *Six* in Juni zijn laatste telegrafist verloren had en tot September zonder telegrafist is gebleven. De heer *Six* gaf zijn berichten toen door aan de groep-*Albrecht* ²⁾, ter verzending. Van de groep-*Albrecht* kreeg de heer *Six* de mededeling, dat de berichten uitgeseind waren. Toen de heer *Six* uit Londen geen antwoord kreeg, en bij *Albrecht* liet navragen of de berichten inderdaad waren uitgezonden, ontving hij uiteindelijk een schriftelijke bevestiging, met de data van verzending van alle telegrammen, welke de heer *Six* op een lijstje had gezet. Helaas was dit niet waar. De telegrammen waren niet verzonden.

De heer *van Hall* heeft een zeer groot initiatief ontwikkeld. Hij noemde zich zelf de olieman. Zelf had hij in dit verband geen eigen functie; hij deed zijn uiterste best deze zaak op gang te krijgen. Hij heeft zich daarbij zeer actief betoond. Er is een grote vergadering geweest met een man of 18. Daar is toen besloten tot samenvoeging van K.P. O.D. en R.V.V. naar de heer *Six* meent, hebben zij toen op die zelfde vergadering de naam Delta gekozen. *Jan Thijssen*, die buiten die bespreking was gebleven, heeft toen op eigen houtje en zonder voorkennis van anderen hierover een telegram naar de Prins gestuurd. Op grond daarvan is volgens de heer *Six* de order uit Londen gekomen van September 1944. ³⁾

Deze uitzending van Radio Oranje was toen niet al te gelukkig, omdat deze inhield, dat wie een Oranjeband aandeed, kon toetreden tot de B.S. Dat heeft hun toen wel in de aanvang de schrik op het lijf gejaagd.

Aanvankelijk is er geen commandant van de B.S. geweest. Wel is er over gesproken, dat dit geregeld moest worden. De heer *Six* is toen gevraagd of hij daarvoor een oplossing wist. Hij heeft bevestigend geantwoord, daar hij anderhalf jaar tevoren een afspraak gemaakt had met generaal *Reynders*. Hij heeft daarop de heer *Caljé*, die in 1940 tot de staf van generaal *Reynders* had behoord, naar den Haag gezonden om de generaal te vragen of hij bij zijn oude standpunt bleef. De generaal had nl. gezegd, dat hij door de wijze, waarop hij in Februari 1940 van het opperbevel was ontheven, thans hier geen leidende positie kon vervullen, tenzij de Koningin hem dit persoonlijk vroeg. Hij wenste ook niet, dat zijn standpunt naar Londen werd overgebracht; dit moest van Londen zelf uitgaan.

Bij de bespreking met de heer *Caljé* bleef de generaal overeenkomstig de verwachting van de heer *Six* bij zijn standpunt. De generaal had destijds echter toegezegd, dat, wanneer later een commandant nodig zou zijn, hij iemand zou aanwijzen. Toen de heer *Caljé* hem aan dat gesprek herinnerde, heeft hij twee namen genoemd, die van kolonel *Wilmar* en die van kolonel *Koot*. Kolonel *Wilmar* had de heer *Six* zelf in Augustus 1942 gevraagd om de leiding op zich te nemen. Kolonel *Wilmar* stelde op dit moment echter eisen, die voor deze heterogene groepen niet vervulbaar waren. In de eerste plaats meende hij, dat de tijd nog niet gekomen was, en in de tweede plaats, dat de afzonderlijke groepen moesten worden opgeheven en men zich onvoorwaardelijk moest samenvoegen.

Er bestond wel een samenwerking, geen samensmelting. In de Delta bleef iedere groep zelfstandig. Men had besloten, dat alle maatregelen in gezamenlijk overleg genomen zouden worden. Dit moest niet alleen in het centrum gebeuren, maar ook in de gewesten, de districten en de plaatsen. Daarmede was de zaak een heel eind nader tot oplossing gebracht, behalve in die plaatsen, waar men niet tot elkaar kon komen.

Die samenvoeging bracht toch ook wel eigenaardige moeilijkheden en gevaren met zich mee, maar men was toen van mening, dat de bevrijding voor de deur stond en dat dit risico gelopen moest worden.

De Prins heeft later — in November of December 1944 — uitdrukkelijk bepaald, dat het ook niet zijn bedoeling was de aparte groeperingen op te heffen.

De B.S. was op dat moment eigenlijk een verzamelnaam. Van de B.S. maakten uitsluitend deel uit diegenen, die behoorden tot K.P., O.D. en R.V.V.

In onderling overleg moesten er plaatselijke, districts- en geweste-

lijke commandanten worden aangewezen, aan wie iedereen moest gehoorzamen. Dus een éénhoofdig commando.

De organisaties moesten echter blijven bestaan. In Friesland zijn de organisaties opgeheven en is er inderdaad één B.S. ontstaan. Men achtte dat beter en het kon daar ook; er waren daar niet zulke grote tegenstellingen. Er was daar een betrekkelijk kleine K.P., die zich met de O.D. heeft opgelost in de B.S. en daarmee was de zaak afgedaan.

Generaal *Koot* was de centrale commandant. Twee November is er een telegram ontvangen van de Prins, waarbij hij de chef staf O.D., *Jan R.V.V.*, en *Frank* van de K.P. met de leiding belastte en generaal *Koot* aanwees als adviseur met beslissende stem. Dit was om de moeilijkheden, die zich voordeden, op hen af te wentelen, dus hen verantwoordelijk te stellen voor hun mensen. Het telegram luidt als volgt:

„Van Prins aan AHK-O.D. (door middel van radiopost G 18) stop ik zond aan K.P. en R.V. onderstaand telegram, waarvan inhoud behoudens eerste zin ook voor U bestemd is, verzoeken ook overbrenging aan Delta Centrum. Ik keur het ten zeerste af steeds weerkerende onderlinge verwijten, waarbij eigen verzetsmentaliteit hoger wordt aangeslagen dan die van anderen. Persoonlijk contact met velen in bevrijd gebied aangetroffen en uit bezet gebied afgezonden personen sterkten mij in overtuiging zeer goed op de hoogte te zijn van onderlinge verhoudingen en rivaliteiten. Zo ook van afzonderlijke doelstellingen en prestaties. Het blijkt mij steeds meer, dat men in Nederland niet over eenzelfde objectief overzicht beschikt. Voor mij bestaat nu geen verschil in verzetsmentaliteit, doch wel verschil in geschiktheid voor organisatie en uitvoering van onderscheidene taken. Alleen op dit laatste verschil behoort differentiëring in bevelvoering te zijn gebaseerd. Daarom bepaal ik nu het navolgende:

I. Chef Staf O.D., *Frank* K.P. en *Karel* R.V. zullen persoonlijk, herhaal persoonlijk, zitting nemen in Delta Centrum, i.p.v. vertegenwoordigers.

II. Commandant Delta treedt op als militair adviseur, doch heeft beslissende stem indien in Delta geen eenstemmigheid van gevoelen kan worden bereikt. Ik verwacht, dat alle beslissingen over zowel operatief als organisatorisch optreden thans daadwerkelijk in goed overleg en goede samenwerking en met terzijdestelling van elk eigen en groepsbelang genomen zullen worden.

III. Voorbereiding en uitvoering van specifiek sabotage- en guerillawerk in kleiner verband dient na gemeenschappelijk overleg in principe herhaal beginsel in handen te worden gesteld van K.P. en R.V. eventueel aangevuld met voor dit werk geschikte vrijwilligers uit O.D. Met bevelvoeren voor deze speciale operatie dienen personen te worden belast, die hierin grondige ervaring bezitten, zo nodig kan van de bevelvoeringskanalen van K.P. en R.V. worden gebruik gemaakt.

IV. Voorbereiding en uitvoering van door mij gewenst en eventueel nader aan te geven gewapend optreden in groter verband en ter ondersteuning van Geallieerde legeroperaties dient na gemeenschappelijk overleg in principe — herhaal principe — in handen te worden gesteld van gewapend gedeelte Binnenlandse Strijdkrachten onder leiding van de beste krachten O.D. met militaire ervaring, ongeacht rang of leeftijd.

V. Delta Centrum en commandant dienen met inachtneming van voorstaande mogelijke plaatselijke onenigheden uit de weg te ruimen. Zij kunnen zo nodig — herhaal zo nodig — wijziging brengen in reeds vastgestelde plaatselijke eenhoofdige leiding. Ik verwacht echter dat bij toepassing vermeden wordt wijzigingen aan te brengen uitsluitend uit rivaliteitsoverwegingen, daar waar toestand bevredigend is.

VI. Voorbereidingen van organisatie Binnenlandse Strijdkrachten in bevrijd gebied kan voortgang vinden overeenkomstig de U reeds bekende aanwijzingen en instructies, doch met dien verstande, dat commando-indeling, aantal gewapende personen en door hen verrichte taak in bezet gebied niet prejudicieert ten aanzien van functie en indeling bij latere stoottroepen en bewakingstroepen. Halt. Voorts dient te Uwer formatie, dat tot op heden in bezet Nederland ruim 10 000 wapens zijn uitgeworpen. Mogelijk opgave van verdeling en gebruik wordt bij mij ingewacht.”

Naar aanleiding van dit telegram is er een aantal besprekingen gevoerd, waarop ook de K.P., met name *van Bynen (Frank)*, aan de opdracht gevolg heeft gegeven en met zeer veel enthousiasme heeft meegewerkt. Onder leiding van generaal *Koot* werden dagelijkse besprekingen gehouden met *van Bynen* en de vertegenwoordiger van

de Raad van Verzet. *Thijssen (Jan R.V.V.)* was de dag na de ontvangst van het telegram gearresteerd; zijn plaats is door *Wagenaar* ingenomen. In onderling overleg is daarop vastgesteld, wie de gewestelijke commandanten zouden zijn. De gewestelijke commandanten zijn toen belast met de leiding, zowel van de sabotage- als van de militaire aangelegenheden. Dezen hadden volstreckte zeggenschap in hun gewest en konden voor bepaalde doeleinden mensen aanwijzen. Dezen waren dus wat dit betreft autonoom in hun gewest, evenzeer als generaal *Koot* autonoom was in het land, sinds zij zelf bepaald hadden, dat de bevoegdheden, die de Prins hun had opgedragen, op generaal *Koot* zouden overgaan, omdat zij het niet juist vonden de leiding aan een driemanschap toe te vertrouwen. Naar hun mening dienden althans de militaire zaken in één hand te zijn. Zij hebben het zo verstaan, dat de Prins met het telegram uitdrukkelijk had bedoeld te zorgen voor eenheid, maar dat maatregelen van tactische aard moesten worden gelegd in de handen van generaal *Koot*, bijgestaan door zijn chef staf overste *de Boer*. Dat heeft ook zeer goed gewerkt. De organisaties bleven toch afzonderlijk bestaan.

44831—44833 (*P. J. Six*)

Later zijn er nieuwe moeilijkheden ontstaan. Na de arrestatie van *van Bynen* is *Peter Noord* in de staf van de C.B.S. gekomen, wat weer eigenaardige moeilijkheden met zich meebracht. Opnieuw werden er klachten naar het zuiden gezonden. De Prins heeft toen *Peter Zuid* naar het noorden gestuurd. Deze is in Maart 1945 aangekomen met opdracht op te treden als commandant van het „strijdend gedeelte”. Hij had uitgebreide volmacht; hij stond wat dat betreft onmiddellijk onder commando van de C.B.S. Daarmede was de Delta opgeheven en zijn dus de Delta-leden naar huis gezonden. De C.B.S. heeft de heer *Six* toen gevraagd, of hij bereid was commandant bewakingstroepen te worden. Hij voelde daar weinig voor, maar hij heeft er gevolg aan gegeven, omdat iemand die functie moest vervullen. De Prins had nu eenmaal bepaald, dat er naast het „strijdend gedeelte” „bewakingstroepen” moesten komen. De C.B.S. was toen met twee ondercommandanten de toporganisatie. Dat is in Maart geweest, naar de heer *Six* meent ongeveer vanaf half Maart tot de bevrijding en het heeft dus b.v. in het noorden en het oosten van het land helemaal niet meer doorgewerkt. Het gold dus alleen voor het latere B 2 gebied.

98495—98499 (*Neher*)

Het is bekend, aldus de heer *Neher*, dat er een zeker antagonisme bestond tegen de O.D., al of niet gewettigd, maar dit antagonisme was een realiteit. Toch was de O.D. een belangrijke factor in het geheel, want men ontmoette steeds mensen, die zowel in de O.D. werkten als elders. Uit Londen is de vraag naar voren gekomen, op welke wijze het best contact met de O.D. kon worden opgenomen in verband met de verbindingstechniek. De heer *Neher* is hiervoor aangewezen. Daaruit resulteerde een bespreking te Amsterdam in de Kerk op de Noordermarkt met de heer *Six*, die de heer *Neher* toen niet kende, maar die hij van gezicht herkende, toen ze samenkwamen. *Van Zanten* was toen zijn naam. Voorzichtig hebben zij elkaar daar eerst „verkend” en de heren *Six* en *Neher* hebben zowel enige bezwaren als ook enige mogelijkheden tot een goede regeling besproken. Sindsdien is de heer *Neher* dus voor een zeer belangrijk deel contactfiguur geweest gedurende lange tijd tussen een aantal organisaties en de O.D., los van het directe contact dat die organisaties met andere mensen van de O.D. — buiten het hoofdkwartier — hadden.

Toen de Kern werd gevormd, was dat ook een van de redenen, waarom er zijnerzijds prijs op werd gesteld, dat de O.D. lid van de Kern zou zijn. Dit heeft ook een zeer gunstig effect gehad, mede als gevolg van de redelijke wijsheid van *van Amstel* (de heer *Caljé*), die volledig werd geaccepteerd.

Johannes, de grote man van de K.P. — later, toen hij meer op het Westen georiënteerd moest zijn, in de Kern vertegenwoordiger van de K.P. — en *Freek*, die de vertegenwoordiger van de R.V.V. was, hebben de heer *Neher* vele malen verteld, dat zij grieven hadden tegen de O.D. Aan de andere kant besefte men wel, dat men, als er iets zou gebeuren, als de bevrijding zou komen en er zouden eventuele strijdgebeurtenissen in en om dat bevrijdingsproces plaats vinden niet — om het grof te zeggen — op elkaar moest gaan schieten, want dat dit helemaal fout zou zijn. Dit heeft geleid tot besprekingen tussen *Six* en *Freek* en *Six* en *Johannes*, die de heer *Neher* heeft kunnen inleiden; daarna heeft hij gezegd: Nu moet ge zèlf dit tot een vorm brengen. En hier ziet men nu de eerste „driehoek”. Dit was de goede driehoek, de actieve verzetsorganisaties met de wapens. De heer *Neher* heeft gezegd, dat men moest trachten elkaar te begrijpen en een hanteerbare regeling te vinden, en hij kan nu nog altijd tot zijn voldoening zeggen, dat men elkaar werkelijk heeft leren begrijpen en dat een grondslag werd gelegd voor een goede samenwerking.

Ze spraken toen nog van de Driehoek, dat was dus de actieve verzetsdriehoek met de wapens, die was opgericht, ingeval een bevrijding nabij zou zijn en er actief in bepaalde groepsverbanden zou

moeten worden opgetreden. Dit zou niet meer dienen te geschieden in de zin van het verzet, zoals dat in de top van de bezettingstijd gold.

De Delta-geschiedenis ligt na September 1944. Toen eenmaal de landing in Normandië had plaats gevonden en de troepen van de geallieerden meer naar het noorden en westen oprukten, lag het voor de hand, dat de mensen, die in het verzet een zekere taak droegen, zich prepareerden op datgene, wat komen moest en dat — naar de verwachting — sneller zou komen dan in feite is gebeurd. Er werd bepaald, dat er een commandant moest zijn en deze commandant moest niet één van de mensen zijn, die nu reeds in het verzet waren. Dan kreeg men immers de kwestie: wie praevaleert?, en wanneer men de voorkeur gaf aan iemand, kwam tevens de naam van zijn organisatie naar voren. Niemand wilde de O.D., de K.P. of de R.V.V. „de baas laten zijn”. Daarom is getracht overeenstemming te verkrijgen omtrent de keuze van een commandant. Men heeft kolonel *Koot* aangewezen.

Van dat moment af moest er dus een organisatie komen, die niet was de O.D. of een andere met name aangeduide organisatie. Men kon toen nog niet spreken van de Binnenlandse Strijdkrachten, want die bestonden toen nog niet. Deze naam is pas later vanuit het Zuiden ontstaan. Zij moesten dus een combinatie hebben en aangezien er nu eenmaal een driehoek was gevormd, dacht en sprak men er over die organisatievorm te scheppen in dit geval. Er zou een grote driehoek komen, het commandement onder kolonel *Koot*. Voorts zouden er zijn kleine lichamen, die informatorische daden zouden verrichten, doch deze daden zouden in een dergelijke vorm eveneens in verschillende andere delen van ons land moeten plaats vinden. Zo is de naam „grote Delta” en „kleine Delta's” gegroeid. In de verschillende provincies of delen van het land — deze sectoren waren niet altijd aan bepaalde provinciegrenzen gebonden — ontstonden dus de kleine Delta's, die verbonden waren met de grote Delta, waarvan kolonel *Koot* de leiding had. Eerst nadat het contact met het Zuiden tot stand was gebracht, waar de benaming Binnenlandse Strijdkrachten bestond, is dit een groep van deze Binnenlandse Strijdkrachten geworden. De voorbereidingen voor armbanden, helmen, kleding en dergelijke waren reeds lange tijd tevoren in de O.D. en later met medeweten van de twee partners in de Driehoek — de originele Driehoek — geregeld en tot stand gebracht. Later zijn deze voorbereidingen uiteraard belangrijk uitgebreid.

De heer *Neher* is daar hoofdzakelijk geweest om de groepen tot elkaar te brengen en om ook tot coördinatie en tot structurele vormgeving op dat gebied te komen. Verder heeft de heer *Neher* zich met de werkzaamheden als zodanig van de O.D., de R.V.V. of de K.P. niet meer bemoeid. Er waren telkens natuurlijk wel reeksen van vraagstukken en moeilijkheden, waarvan men het wel prettig vond, dat de heer *Neher* daar een zekere raad in gaf of leiding; dat was dan ook zijn permanente relatie.

De heer *Caljé* heeft verklaard, dat in een van de eerste vergaderingen van „de Kern” — zo half Mei — direct al naar voren kwam, dat men de samenwerking van de drie actieve, gewapende verzetsorganisaties O.D., R.V.V. en K.P. nog meer wenste te coördineren. De heer *Caljé* noemt speciaal in dit verband de namen van *van Hall*, *Neher* en *Buys*.

Door deze heren nu werd er direct de nadruk op gelegd: gij hebt drie gewapende verzetsorganisaties, U moet zien, of ge niet op allerlei gebied tot een nauwere coördinatie kunt komen.

Dat is aanvaard door de vertegenwoordigers dier organisaties, die aanwezig waren. Enkele dagen later heeft een bespreking plaats gehad tussen *Six*, *Bob Scheepstra*, *Johannes Post*, *Freek (Wagenaar)* en de heer *Caljé*, waarbij deze samenwerking nader is besproken en waarbij in verband met de suggesties van „de Kern” is besloten een gemeenschappelijk contactorgaan, speciaal voor dit doel, in te stellen. Dit heeft geleid tot wekelijkse besprekingen in kleiner verband dan „de Kern”, waarbij allerlei mogelijkheden van samenwerking werden besproken. Toen b.v. de groep R.V.V. kwam met plannen tot vernieling van de sluizen in Vreeswijk, hebben zij dit door hun technici laten nagaan en op grond van hun adviezen werd besloten de sluizen niet te vernielen. Naar aanleiding van die coördinatiebesprekingen zijn voorts aanbevelingen uitgegaan geen vernielingen van telefoonlijnen, voor zover niet specifiek Duitse lijnen, aan te brengen (omdat daardoor andere illegale organisaties te veel geschaad zouden worden) zonder voorafgaande instemming van dit college. Zij wisselden gegevens omtrent contra-spionnage uit en verleenden bijstand wat betreft het nemen van eventuele beschermingsmaatregelen. Er werd voorts beraadslaagd om te komen tot een meer intensieve samenwerking, ook van de zijde van de actieve weerstand in verband met acties op grote schaal, die vóór en tijdens de bevrijding zouden moeten worden ondernomen.

Dit college heeft nooit een naam gehad. Zij noemden het de „Dondermiddagbesprekingen”. Van de tweede bespreking af is generaal *Kok* er bij aangetrokken geweest als technisch adviseur, die zich later uit tijdsgebrek deed vervangen door overste *de Boer*, die in het bijzonder deskundig was op het gebied van springmiddelen. Wat de deelnemers betreft, daarin hebben enkele mutaties plaats gehad. *Freek (Wagenaar)* werd gewestelijk commandant in Amsterdam en werd voor de R.V.V. opgevolgd door *van der Gaag*. *Johannes Post* viel bij de overval op de Weteringschans en werd vervangen door *Rob Kooiman*. Wat bijvoorbeeld ook bij die besprekingen geheel uitgewerkt werd, was een middel om spoorwega sabotage te plegen. De groepen, die dit deden, wensten een uitgewerkte methode. Er werd besproken welke spoorlijnen en welke plaatsen het meest gunstig waren om opgebroken te worden. Dat heeft in September nog wel enig voordeel opgeleverd. Maar in Augustus kregen zij de moeilijkheid, dat zij ineens kennis kregen van de sabotage-K.P. Eerst heeft men gehad het kraken van de distributielokalen; dat waren de kraak-K.P.'s. Deze waren in het Dondermiddagcontact vertegenwoordigd. Die zagen de tijd naderen, dat zij niet meer voldoende werk zouden hebben. Men wilde overschakelen op actieve sabotage en had de voorbereiding en leiding daarvan opgedragen aan *Frank van Bynen*. Dit geschiedde echter zonder dat men daarvan iets wist. Einde Augustus 1944 kwam uit allerlei berichten naar voren, dat er zou zijn een landelijke sabotageleider K.P., met vier gewestelijke sabotageleiders K.P.; het land zou namelijk in vier sabotagegewesten zijn ingedeeld. Zij praatten nu nog wel met de K.P. (*Rob Kooiman*), maar deze wist hierover ook niet de juiste inlichtingen te geven. Toen is dus op een gegeven ogenblik de moeilijkheid gekomen, dat de coördinerende werking veel minder effectief werd. Daarbij kwam: men wilde zo nu en dan actie, ook wanneer er geen juist object voor was. Op 31 Augustus 1944 hebben bijvoorbeeld bepaalde groepen van de R.V.V. de verjaardag van Hare Majesteit gevierd door allerlei telefoonlijnen onklaar te maken, wat tot gevolg had, dat zij in „de Kern” onmiddellijk werden aangevallen, omdat daardoor het werk van de L.O. en het N.S.F. zeer werd gestagneerd. Toen dus bleek, dat de huidige vorm van samenwerking niet straf genoeg was om een bepaald noodzakelijk beleid in dezen door te voeren, heeft (ook alweer na een bespreking in breder verband in „de Kern”) „de Kern” er zich weer achter geplaatst en gezegd: er moet een straffer beleid komen. Na besprekingen met de Raad van Verzet en met de landelijke leiding van de K.P. (ook alweer — bij gebreke aan contact met de sabotage-K.P. — de kraak-K.P., want zij hadden met *Frank* en de zijnen nog in het geheel geen contact) is toen het z.g. Delta-Centrum geschapen.

Hadden zij eerst een coördinatiecentrum, dat min of meer adviezen aan de organisaties gaf, het Delta-Centrum was gedacht als een gemeenschappelijk bevelsorgaan.

Een van de grote moeilijkheden was, dat, terwijl het militair gesproken en ook voor een goede vervulling van de taak van de organisaties noodzakelijk was, dat er één commandant zou zijn, de K.P. en R.V.V. zich op het standpunt stelden: „Wij hebben actief werk gedaan en gaan nooit onder het commando van een man van de O.D. staan”, en voorts men bij de O.D. absoluut niet wist, wie er precies zaten achter die sabotage-K.P., waarmee zij eigenlijk geen behoorlijk contact hadden, zodat niet beoordeeld kon worden of deze wellicht een figuur had, die als algemeen commandant kon optreden. De R.V.V. leverde op dit punt deze grote moeilijkheid op, dat hun troepencommandant, de commandant van het operatiecentrum, *Lange Jan (Jan Thijssen)*, voor de O.D. beslist inacceptabel was. Het was moeilijk tot de aanwijzing van één man te komen en in die tijd was het ook heel moeilijk om op korte termijn tot gemeenschappelijke aanwijzing te komen van iemand, die buiten de partijen stond.

De voorlopige oplossing was, dat er een drieledig commando zou komen; drie mannen, van elke partij één, zouden bij elkaar gaan zitten en worden voorzien van de nodige apparatuur. Gezien het feit, dat het werk zeer omvangrijk was en ieder gevaar liep om vroeger of later geëlimineerd te worden, is dat onmiddellijk uitgebreid tot een commando van zes man, namelijk twee van elke organisatie. Dat commando heeft door de zorg vooral van *van Hall*, die ook daarin voortreffelijk werk heeft verricht, en ook van *Neher*, de nodige technische apparatuur gekregen om te kunnen functioneren, terwijl voorts contacten zijn gelegd met C.I.D. en andere diensten.

Een zesvoudige bevelvoering is natuurlijk zeer ondoelmatig; er werd meer gepraat dan in verband met het werk, dat gedaan moest worden, wenselijk was. Het meeste werk werd gedaan buiten de uren, dat men bij elkaar was. Daarbij komt, dat er allerlei dingen geregeld moesten worden, waarbij telkens kleine misverstanden uit de weg moesten worden geruimd.

Het zestal kende elkaar goed en de verhouding in de top was heel goed. Ook in de peripherie kwamen er delta's; het was zoeken en

tasten hoe je de mensen bij elkaar kreeg en daar kwamen soms spanningen uit voort, die ook in de top weer tot spanningen aanleiding gaven. Een van de twee mensen van de K.P. is later vervangen door *Bob Scheepstra*. Ondanks de goede samenwerking was het duidelijk, dat er een eenhoofdig bevel moest komen. Dat heeft er toe geleid, dat er met de R.V.V. overeenstemming over werd bereikt, dat er iemand, buiten de groepen staande, als algemeen commandant zou worden gevraagd. Met de K.P. is dat na enige besprekingen ook overeengekomen. Op 19 September hebben zij voor het eerst contact met de sabotage-K.P. gehad; op 20 September 1944 zijn zij in den Haag geweest. In de tijd, die daaraan voorafging, hadden zij geen contact met *Frank van Bynen* gehad. Aangezien er een hechte samenwerking moest komen, is op 19 September 1944 tijdens een van de besprekingen in ruimer verband (met „de Kern” er bij) besloten een afvaardiging te zenden om met *Frank* te praten. De afvaardiging bestond uit *Kees van Gelder*, de tegenwoordige kolonel *Pruys* en de heer *Caljé*. Zij zijn die zelfde avond nog naar Rotterdam gegaan en hebben met *Frank* gesproken. Dit heeft tot gevolg gehad, dat hij zich in principe bereid verklaarde mede te werken aan een nauwere samenwerking en coördinatie van de werkzaamheden, indien het eenhoofdige commando, waartoe inmiddels was besloten, werd doorgezet. De volgende dag, 20 September 1944, zijn *Pruys*, *Frank* en de heer *Caljé* van Rotterdam uit naar den Haag gegaan. De heer *Caljé* is alleen naar generaal *Reynders* gegaan en heeft daarna verslag uitgebracht. *Frank* heeft gezegd: Ik laat het aan jullie over naar de twee anderen te gaan. *Frank* is verder gegaan en kolonel *Pruys* en de heer *Caljé*, vergezeld van de heer *de Lint* zijn naar de kolonels *Wilmar* en *Koot* gegaan. Kolonel *Koot* heeft zich onmiddellijk beschikbaar gesteld en is terstond met hen naar Amsterdam gereisd. De Raad van Verzet had het volkomen gedelegeerd aan *Pruys* en de heer *Caljé*. De verstandhouding met *van der Gaag* en *Henk Doorn* was uitstekend.

De volgende dag heeft kolonel *Koot* het commando op zich genomen. Inmiddels was *Frank* weer naar Rotterdam gegaan en was het zaak het eerste contact uit te bouwen. Het contact met *Lange Jan* liep niet zo goed. Er zijn verschillende besprekingen gehouden om het in het reine te brengen, vóórdat de heer *Caljé* op 4 October met een missie naar het Zuiden is gezonden om de Prins in te lichten over de toestand van de B.S., de deltavorming en een coördinatie van de binnenlandse strijdkrachten.

De rest heeft de heer *Caljé* niet meer meegemaakt, behalve dat hij in het Zuiden allerlei berichten kreeg, dat het nog zeer stroef ging, ook in de peripherie. Dat heeft er toe geleid, dat zij in het Zuiden (waar inmiddels ook een afgezant van de Raad van Verzet was aangekomen, *Eduard Hoogeweegen*, en zij in *Peter Zuid (Borghouts)* een van de vooraanstaande figuren van de K.P. hadden, de second man na *Frank*, althans voor het Zuiden) na bespreking een andere oplossing hebben gezocht en hebben gezegd: de ene commandant spreekt toch kennelijk niet genoeg tot de organisaties om haar werkelijk alle bestaande en vermeende grieven op zij te doen zetten en de handen ineen te doen slaan. Toen heeft de Prins het bekende bevel van 2 November uitgevaardigd, waarbij als het ware generaal *Koot* weer als commandant werd afgezet en het bevel werd gelegd in handen van de heren *Six*, *Frank* en *Lange Jan*, met het bevel er bij, dat zij moesten samenkomen en samenwerken, en waarbij generaal *Koot* werd benoemd tot adviseur met beslissende stem, indien er geen overeenstemming kon worden verkregen.

Dat was dus in zekere zin een stap terug, maar destijds werd het gezien als het enige middel om speciaal *Lange Jan*, maar in zekere zin ook *Frank* als het ware te dwingen in het Delta-Centrum te gaan zitten. *Lange Jan* en *Frank* zaten in Rotterdam en hadden er bedroefd weinig zin in om naar Amsterdam te komen. Bij *Frank* heeft het, hoewel er meningsverschillen en moeilijkheden zijn geweest (het is van horen zeggen, dat de heer *Caljé* het weet), heel goed gewerkt; er is langzamerhand een heel goede samenwerking gekomen. Bij *Lange Jan* heeft het helemaal niet gewerkt; want voordat hij aan het bevel gevolg kon geven, werd hij gearresteerd. *Frank* is naderhand, helaas, gesneuveld.

Toen zij er eenmaal zaten, hebben zij gezegd: „De positie van generaal *Koot* is zo veel te gek. Wij blijven zitten en wij blijven samenwerken, maar wij dragen het commando — dat was tegen de order — aan generaal *Koot* op.” De facto was generaal *Koot* commandant.

Later — de heer *Caljé* weet niet precies de datum, waarop het is gebeurd — is dit weer bevestigd van het hoofdkwartier van de Prins uit.

Dit zijn zo — in grove trekken — de moeilijkheden geweest bij de bundeling van O.D., K.P. en R.V.V. tot de B.S.

Op 2 November 1944 is de heer *Caljé* naar Londen gegaan, nadat hij eerst in Eindhoven was geweest en in Brussel.

77399—77403 (*Caljé*)

Aanvankelijk was het de bedoeling, dat de heer *Caljé* zou teruggaan naar bezet gebied. De Prins heeft echter gezegd: neen, ik laat u niet gaan, want het is mijn voornemen om hier een soort van kleine delta te vormen, nl. één vertegenwoordiger uit de K.P., één uit de O.D. en één uit de R.V.V. als mijn speciale adviseurs voor bezet gebied en die tevens met de Engelsen kunnen samenwerken.

Dat is gebeurd. Het waren *Peter Zuid* en de heren *Hoogeweegen* en *Caljé*. Dat heeft gewerkt tot het einde, behalve dat *Peter Zuid* ongeveer in Maart 1945 vervangen is door *Jacques* (zijn werkelijke naam weet de heer *Caljé* niet meer).

Peter Zuid was in Maart 1945 naar het Noorden gedirigeerd, omdat *Frank* was overleden en er een opvolger moest komen in de staf van generaal *Koot*. Dat had kunnen zijn *Peter Noord*, die er even in gezeten had. Het had ook kunnen zijn *Peter Zuid*; hij was nl. de man, die het meest intiem met *Frank* heeft samengewerkt. Er is destijds een brief van *Frank* geweest, waarin hij vroeg, indien er iets zou gebeuren, *Peter Zuid* als zijn opvolger aan te wijzen.

77273—77274 (*Scheepstra*)

De heer *Scheepstra* heeft medegedeeld, dat de L.K.P. deel heeft uitgemaakt van de delta van de oprichting van de Kern af. Toen was de naam echter niet delta. Op de kernvergaderingen waren ook vertegenwoordigers van de O.D. en de Raad van Verzet; dit drietal vertegenwoordigers wisselde onderling gegevens uit. Een van de eerste keren is de heer *Scheepstra* hierbij aanwezig geweest; toen is er nogal wat wrijving tussen de heren *Six* en *Wagenaar* geweest. Omdat er gesproken zou worden over de samenwerking in de naaste toekomst, is de heer *Scheepstra* er ook bij geweest. Deze besprekingen hebben o.m. het voordeel gehad, dat de K.P. hier en daar contact heeft kunnen opnemen met O.D.-commandanten. Hier is niet een fusie gevolgd. Er was echter wederzijds begrip, waardoor het eenvoudig was een prettige samenwerking voor te bereiden. Ook is meer contact opgenomen met de commandanten van de Raad van Verzet; toch heeft zich dit contact niet ontwikkeld tot een samenwerking van grote omvang. De drie organisaties hadden een tē verschillende groei, doelstelling, gewestelijke indeling en geaardheid.

Toen de heer *Scheepstra* nog in Amersfoort was, omstreeks Dinsdag, werd er druk op *Frank* uitgeoefend zitting in de delta te nemen. Hij verwachtte binnen enkele weken de bevrijding en dacht er niet aan in die omstandigheden Rotterdam te verlaten. Hij verwachtte dus niets van de delta en vond het een praatcollege. Wat daarmee gebeurde, kon hem geen belang inboezemen, wanneer hij maar de sabotage van de L.K.P. kon blijven leiden. Hij heeft daarop de heer *Pruys* van de L.O., die hem bezocht, en de eerste de beste K.P.-er, die hij te pakken kreeg, gezegd, dat zij maar zitting in de delta moesten nemen voor de L.K.P. Zonder behoorlijke richtlijnen of wat ook, en om er maar van af te zijn, heeft *Frank* dit gedaan; de bevrijding zou er toch snel zijn. De heren *Pruys* en *Caljé* hebben, als de heer *Scheepstra* het zich goed herinnert, in de Kernvergadering, waarbij geen K.P.-vertegenwoordiger aanwezig was, op zich genomen zich met *Frank* in verbinding te zullen stellen, waaruit de benoeming van *Pruys* volgde, die de L.K.P. vrij goed kende.

77253—77254 (*Scheepstra*)

De heer *Scheepstra* heeft in de landelijke leiding van de B.S. gezeten. Zij zijn in September 1944 begonnen met een dubbele delta of wel van elk der drie organisaties twee personen.

Daar had *Frank* (*van Bijnen*) geen zitting in. Later wel. Later werd het een enkele delta, bestaande uit drie mensen. De eerste delta werd gevormd kort nadat *Frank*, in opdracht van de Top, het landelijk sabotagecommando L.K.P. op zich genomen had. Hij was de eerste commandant K.P., de anderen, ook de heer *Scheepstra*, waren voordien K.P.-leiders. Toen *Frank* hiermede bevelsbevoegdheid had, kwam de Top op de tweede plaats te staan. *Frank* stelde zijn gewestelijke sabotagecommandanten aan (interprovinciaal), die op hun beurt provinciale en, waar mogelijk, plaatselijke commandanten benoemden. De oude leiders hadden tot taak zich met al hun kennis van de organisatie en de mogelijkheden daarin ten dienste te stellen van de sabotagecommandanten. Voor zover dezen niet ingewerkt waren of de persoonlijke invloed van de oude leiders nodig hadden om andere redenen, kon op hen teruggegrepen worden. Dit was reeds vroeger als richtlijn door de Top voorgesteld. Vanwege de persoonlijke kwetsbaarheid van de heer *Scheepstra* (de S.D. zocht hem zwaar en zat hem steeds op de hielen) had hij zoveel mogelijk *Frank* geïntroduceerd en organisatiekennis op hem overgedragen. Dit deed hij ook ten opzichte van andere nieuwe Topleiden. Bij een eventuele arrestatie van de heer *Scheepstra* kon de actie zodoende onverminderd doorgaan. Zo is ook een reserve-kapitein, *Rob Rombouts*, aangetrokken, die tijdens de B.S.-periode en na de bevrijding de organisatie zou vertegenwoordigen. Hij had weinig kennis van de organisatie L.K.P., maar ter versterking van zijn plaats ook in „de Kern” enz. gaven zij hem het voorzitterschap, waar in de praktijk weinig van terecht is gekomen.

Zo was dus de L.K.P. in het laatst van Augustus gereorganiseerd. De heer *Scheepstra* kon gemist worden voor het directe sabotagewerk en *Rob Rombouts* zou zijn werk in overleg met hem verrichten. De vergaderingen, die tot die tijd steeds in Amersfoort gehouden werden, omdat de heer *Scheepstra* zich niet meer op reis kon begeven vanwege zijn bekendheid bij de S.D., zouden voorlopig elders worden gehouden. Hierop volgde binnen een week het geallieerde offensief, waardoor een volgende Topvergadering niet gehouden kon worden. *Frank* vestigde zich in Rotterdam. Zijn taak was reeds uitgestippeld, hij wist zijn doelen, kon vanuit Rotterdam al de sabotagecommandanten bereiken door middel van de Centrale Inlichtingendienst, die beschikte over telefoonverbindingen, terwijl ook de verbinding met A.H.C. door middel van de hun gezonden verbindingsofficieren van Rotterdam uit gewaarborgd was. *Frank* dacht, evenals zij, dat dit een kwestie van enkele weken zou worden en dat de geallieerde legers hen snel zouden bevrijden. Hij verwachtte, dat Rotterdam door de Duitsers tot het laatst verdedigd zou worden, waarbij het zijn wens was tijdens deze strijd de leiding van het verzet ter plaatse te hebben. Zij beschikten daar over enkele honderden mensen, die nog konden worden aangevuld, en ook de samenwerking met de R.V.V. was goed. Zo hield *Frank* aan zijn verblijf in Rotterdam vast en trok niet naar de delta in Amsterdam, vanwaar hij in elk geval slechtere verbindingen met de troep zou hebben. De verwachting, dat het niet lang zou duren, werd echter geen werkelijkheid.

Tenslotte kwam de B.S.-leiding en met name commandant *de Klerk* tot de conclusie: wij moeten meer orde krijgen; *Frank*, die in feite de leiding over de mensen heeft, en *Lange Jan* van de R.V.V. moeten ook hier zijn, want in Amsterdam zetelt de staf. In die periode is de heer *Scheepstra* in overleg met *Frank* naar Amsterdam gegaan, meer om de zaken voor de K.P. recht te houden in de delta. De O.D. en ook anderen trachtten *Frank* uit Rotterdam te trekken, hetgeen tot gevolg zou hebben, dat de sabotage in het honderd zou lopen. Dat is de reden geweest, waarom *Frank* in Rotterdam is gebleven en waarom de heer *Scheepstra* naar Amsterdam is gegaan en zijn plaats in de delta heeft ingenomen. Hij heeft *Frank* van bijzonderheden op de hoogte gehouden, waartoe deze soms naar Amsterdam kwam.

77269 (*Scheepstra*)

De heer *Koot* heeft eerst vrij laat werkelijk bevoegdheid gekregen. Zij zijn eens met zijn drieën (Raad van Verzet, K.P. en O.D.) gaan praten over bevoegdheid; konden zij het niet eens worden, dan gaf de heer *Koot* de doorslag. Daarin is, naar de heer *Scheepstra* meent, pas in Februari 1945 een kentering gekomen. Toentertijd kwam de heer *Scheepstra* steeds met de heer *Koot* als deltalid in contact tot medio November 1944 en later ook, omdat de heer *Koot* zeide: gij weet veel van de L.K.P. en het gewapend verzet en ik voel mij een kind in de illegaliteit. Dat meende hij werkelijk. De heer *Koot* was werkelijk een man, die alleen maar wilde dienen, dus niet een man, die de kogel zonder meer door de kerk zou jagen, maar die inderdaad met alle kracht en energie, die hij kon opbrengen, heeft geprobeerd werkelijk te maken, dat de drie organisaties zich op redelijke wijze tot één leger van Binnenlandse Strijdkrachten zouden oplossen, en die zich zelf daarvoor vaak uitgeschakeld heeft. *Koot* zag in de heer *Scheepstra* iemand, waarop hij op een gegeven ogenblik een beroep kon doen, en zo is hij door hem georiënteerd in bepaalde kwesties. *Frank* is na hem enkele keren in de deltavergaderingen geweest, na diens dood de heer *Scheepstra* weer enkele keren, waarna *Peter Noord* van eind December 1944 tot eind Maart 1945 in de delta zat voor de L.K.P.

77278 (*Scheepstra*)

Er kwam praktisch niets uit de besprekingen in de delta. Er waren wel veel besprekingen, maar orders en definitieve richtlijnen kon men in het begin niet vaststellen. Men moest aan elkaar wennen. Ieder had zijn eigen apparaat en vocht, door gebrek aan vertrouwen, om de macht; men poogde zoveel mogelijk inlichtingen over elkaar te krijgen en trachtte zijn invloed zoveel mogelijk te laten gelden. De heer *Six* dacht: die kerels van de K.P. zijn nog jongelui; wij hebben oudere, meer ervaren gewestelijke commandanten, die niet over kader beschikken om in groter verband op te treden. Daarin had hij ook wel gelijk; deze hoorden normaal in een groter verband thuis, tenzij zij als sabotage-organisatie konden opereren of andere opdrachten konden verrichten in klein verband. Er was een sterke antipathie tegen de O.D.-mensen, die niet de gewapende strijd hadden voorbereid of aan gewapend optreden gewend waren, waarop de K.P. wel was ingesteld. De O.D.-leiding heeft dit niet steeds aan de mensen als een taak in de toekomst voorgehouden. De ommezwaai, die de O.D. in B.S.-verband maakte tot gewapend optreden, maakte van de O.D.-ers niet direct geoefende guerillastrijders. Zelfs de hogere commandanten zagen als regel hun werkelijke taak pas beginnen na het uur U. Daar waren zij wel op ingesteld. Dit veroorzaakte botsingen en weinig waardering voor elkaar. De K.P.-ers hadden stuk voor stuk een carrière in het plegen van overvallen en sabotage. Het waren mensen, die soms totaal 30 verraders doodgeschoten hadden tijdens hun verzet.

77281—77282 (*Scheepstra*)

Overvallen pleegden zij vóór September 1944 aan de lopende band, evenals later de sabotage op de spoorwegen. Zij konden een passieve houding tot het uur U niet verdragen, laat staan leiding aanvaarden van commandanten, die niet de mentaliteit hadden de strijd te activeren, desnoods zelf een spoorbaan op te blazen. De gevolgen zijn dan ook niet uitgebleven. De wrijving bleef tot de bevrijding bestaan. Misschien waren met wat meer vertrouwen de verhouding onder elkaar, ook in de gewesten, de samenwerking en daarmee het begrip en de waardering voor elkaars activiteiten beter geweest. Er waren veel mensen, die weinig ervaring hadden, vooral wat het gewapend verzet betreft, en die toch werden ingeschakeld. Daardoor ontstonden veel moeilijkheden. Zij waren als kinderen zo blij, toen tenslotte *Peter Zuid* als parachutist naar beneden kwam, met een ruime volmacht van de Prins. Hij had er echter enkele maanden eerder moeten zijn. Onmiddellijk na de dood van *Frank* hebben zij hem gevraagd te komen. Hun bedoeling was, dat *Peter Zuid* de taak van *Frank* als landelijk sabotagecommandant L.K.P. zo spoedig mogelijk op zich zou nemen. Dit heeft extra lang geduurd, want *Peter* is zes weken of twee maanden in Londen geweest, zonder dat hij hierheen kon komen. Dat zijn juist maanden geweest, waarin er veel meer ten goede had kunnen veranderen. *Peter Zuid* kwam nu in de tweede helft van Maart aan. Toen zaten zij reeds kort vóór de bevrijding, waardoor er nog wel een zekere reorganisatie plaats kon vinden, maar die zou twee maanden vroeger veel meer effect gehad hebben.

77284 (*Scheepstra*)

In de tijd daarvóór was het kolonel *Koot* niet mogelijk die tegenstellingen te overbruggen. In feite was er één organisatie, de N.B.S., maar door de tegenstellingen bestonden de organisaties L.K.P., O.D. en de Raad van Verzet nog. Die zijn pas van de kaart gegaan, nadat *Peter Zuid* arriveerde. Na de komst van *Peter Zuid* was men hetzij bij de bewakingstroepen of bij het strijdend gedeelte, waarin werden begrepen de sabotagegroepen.

77286—77287 (*Scheepstra*)

De strijd in de delta ging over het feit, dat de K.P. een strijdend gedeelte wenste, waarvan de sabotage-afdelingen gemakkelijk konden opereren zonder afgeremd te worden, en een bewakingsgedeelte, dat objecten zou bewaken en eventueel na de bevrijding zou optreden. De heer *Six* voelde hier niet veel voor. *Peter Zuid* is echter aangekomen met volmachten en richtlijnen, waardoor de N.B.S. toch gescheiden werd in een strijdend gedeelte en bewakingstroepen met per gewest elk een gewestelijke commandant. De heer *Six* en *Peter Zuid* kwamen in aanmerking voor het landelijk sabotagecommando van deze twee gedeeltes onder kolonel *Koot* als C.B.S.; eerstgenoemde kon zijn eigen troepen niet in de steek laten en koos daarom de bewakingstroepen. *Peter Zuid* werd zodoende commandant strijdend gedeelte.

77265—77266 (*Scheepstra*)

Peter Zuid bepaalde, dat in het strijdend gedeelte gewestelijke sabotagecommandanten hun afdelingen zouden leiden, niet onder de gewestelijke commandant strijdend gedeelte, alhoewel zij hier organisatorisch onder vielen, maar onder een landelijke sabotagecommandant, die dus rechtstreeks met voorbijgaan van de gewestelijke commandanten zijn orders kon geven. Dit werd *Leopold* (thans prof. *Duijff*), die op zijn beurt onder *Peter Zuid* ressorteerde. Het strijdend gedeelte zou verder de belangrijkste objecten, die gevaar liepen door de Duitsers vernietigd te worden, verdedigen, b.v. de elektrische centrale in Amsterdam-Noord. Zo kwam er een juiste taakverdeling, waardoor de wrijving over en weer verminderde. De R.V.V. ressorteerde ook onder *Leopold* en heeft geen noemenswaardige moeilijkheden meer opgeleverd, wat de samenwerking betreft.

De moeilijkheden werden van die tijd af minder, omdat een soort scheiding van werkzaamheden plaats vond, waardoor niet meer de groepen met ongelijksoortige doeleinden, die elkaar niet verdroegen, steeds met elkaar te maken hadden.

In December 1944 of in Januari 1945, toen zij met moeite de topleiding in stand konden houden en de B.S. niet vlotte in de zin als zij zouden willen, kwam er een bericht binnen, dat door de communisten in Amsterdam de wapens werden geconcentreerd. De berichten uit Griekenland waren toen al bekend. De heer *Scheepstra* schrok daarvan. Hoewel hij niet meer in de leiding zat, had hij een vrij belangrijke positie. Na het wegvallen van *Frank* is het landelijk sabotagecommando tijdelijk overgedragen aan *Hordijk* of wel *Peter Noord*, in afwachting van de komst van *Peter Zuid*. *Peter Noord* zorgde voor het militaire contact en de heer *Scheepstra* onderhield meer algemene contacten als Kern, enz. In overleg met *Peter Noord* heeft hij toen met enkele personen, die zitting hadden in de G.A.C., besproken hoe de zaak er voor stond. In de B.S. waren zij niet tegen de situatie opgewassen. Eén ding was erg verontrustend. De C.B.S. benoemde *Freek* (*Wagenaar*) tot bewapeningsofficier. Dit betekende, dat deze over de wapens zou beschikken. Het goede vertrouwen, dat de C.B.S. in *Freek* had, had de heer *Scheepstra* niet, hoewel hij dikwijls met hem aan één tafel zat en ook als verzetsman met hem samen kon werken. Hij heeft hierover o.a. met prof. *Oranje* en met de heren *Schermer-*

horn en *Bruins Slot* gesproken. Tevens over het feit, dat de mogelijkheid bestond, dat de commandanten van het strijdende gedeelte na de bevrijding geplaatst zouden worden onder die van het niet strijdende gedeelte der N.B.S. Daaruit vloeide voort, dat zij dezen gevraagd hebben voor hen als adviseurs op te treden. Ook prof. *Pompe* was hiertoe bereid.

Prof. *Oranje*, de heer *Bruins Slot*, prof. *Schermerhorn* en prof. *Pompe* konden ieder voor zich een vrij groot terrein bestrijken. *Schermerhorn* in zijn Nederlandse Volksbeweging, *Oranje* als Vertrouwensman van de Regering, *Bruins Slot* zat in de contactcommissie en *Pompe* was Katholiek en kon dus weer een ander terrein bestrijken. Op deze wijze konden zij, wanneer de zaak in de B.S. scheef ging, maken, dat het een zaak van de totale illegaliteit werd. Na die tijd waren er regelmatig besprekingen. Zij kregen op deze wijze goede adviezen en hadden een ruime veiligheidsklep, ingeval er in de N.B.S. iets scheef zou gaan. Bovendien zei men tot de adviseurs: gij zijt na de bevrijding personen, die meer te vertellen zullen hebben dan wij, en het zal in elk geval goed zijn, dat na overleg nu ook na de bevrijding zo nodig teruggegrepen kan worden op deze samenwerking.

77268 (*Scheepstra*)

De heer *Scheepstra* heeft geen gegevens gekregen in hoeverre die wapenconcentratie werkelijk van betekenis was. Alles hing samen met de berichten, die binnenkwamen van mensen, die hier en daar eens rondneusden of voor de wapendroppings naar bepaalde plaatsen gingen en die dan zagen, dat de wapens niet helemaal op de plaats van bestemming kwamen, zoals dat bij voorbeeld in Haarlem is gebeurd, waar de wapens, in plaats van bij de gewestelijke commandant, in handen van de R.V.V. kwamen, die daar communistisch was geïntendeerd. Die wapens zijn, voor zover de heer *Scheepstra* bekend, spoorloos verdwenen. In Amsterdam heeft de R.V.V. praktisch geen actieve sabotagedaden gepleegd tijdens de B.S.-periode. In de stad zijn bunkers opgeblazen, Duitse wagens en spoorlijnen vernield, maar het typische was wel, dat men daar geen gewapend verzet zag van de R.V.V. De heer *Scheepstra* heeft *Gerben Wagenaar* wel eens daarop gewezen. Deze probeerde de feiten steeds te omzeilen. Zij hadden het gevoel, dat de R.V.V. hun de wapens, springstoffen en mensen liet verliezen, ten einde straks zelf sterk genoeg te kunnen zijn. Het enige, dat de heer *Scheepstra* kan zeggen, is, dat er na Kerstmis 1944 een aantal mensen geliquideerd is, waarvan de R.V.V. er twee voor zijn rekening heeft genomen. Zij hadden overigens zelf krachten genoeg om de sabotage op te voeren. Hij herinnert zich in dit verband ook, dat *Max* — op het ogenblik is hij secretaris van de E.V.C. —, commandant was van de R.V.V. in Amsterdam. Dat was dus ook niet direct iemand om politiek vertrouwen in te hebben. Die situatie maakte, dat zij zekerheid zochten om de mogelijkheid te hebben, als er eens iets mocht gebeuren, niet geheel alleen te staan en de verantwoordelijkheid voor een groot deel alleen te dragen. Mogelijk zijn zij te bezorgd geweest. Dit was meer een punt, waarop zij nooit gerekend hadden. Zij waren eenvoudige gewone jongens, die zich alleen overvallen en daarna sabotagedaden ten doel stelden, die, doordat anderen uitvielen, steeds hoger klommen en zeer zware beslissingen moesten nemen. Zij waren dat dikwijls zat. Zij deden het en hielden vol, omdat er geen ander was, die deze taak van hen kon overnemen.

44835 (*P. J. Six*)

De O.D. had reeds in 1942 afwerpterreinen opgegeven, zo deelde de heer *Six* mede. Deze gegevens zijn bij de dienst van kolonel *de Bruine* terechtgekomen. Zij hebben later de aanvullingen opgegeven; wat daarmee is gebeurd weet de heer *Six* niet. Later, in Juli 1944, is men begonnen met wapens te zenden. B.B.O.¹⁾ heeft dit gedaan aan de twee groepen, waarmee het in contact stond, dat waren K.P. en R.V.V. Zij stonden daar nog niet lang mee in contact, want in Juni heeft de heer *Six* nog getracht contact te krijgen voor de K.P., die geen enkel contact met Londen had en ook nog nooit had gehad. Daarover heeft de heer *Six* een telegram opgesteld op verzoek van *Johannes Post* van de K.P., die deelnam aan de Donderdagse vergaderingen. Hij had de heer *Six* gevraagd om een dertigtal wapens, zo bescheiden was men toen nog. Het kunnen er ook zestig geweest zijn; doel was, om tenminste iets te hebben. Dit geeft een beeld hoe buitengewoon karig men toen in de wapens zat. Kort daarna heeft de K.P. een eigen verbinding gekregen met B.B.O. en toen is het B.B.O., waarschijnlijk onder de drang der omstandigheden, vrij snel gaan bewapenen. Door de O.D. is, zodra de heer *Six* weer contact met Londen had, dat is in September 1944, geprotesteerd, dat de andere groepen wel wapens kregen en de O.D. niet. Toen bestond de B.S. al. In een vrij scherp telegram heeft de heer *Six* geprotesteerd, dat de O.D. geen wapens kreeg, en daarop heeft hij ook een vrij scherp telegram teruggekregen, dat de O.D. die maar moest halen bij K.P. of bij R.V.V., welke opdracht hadden de O.D. de wapens te verschaffen. Dit gebeurde natuurlijk niet. Men kon er om vragen, maar men kreeg ze niet. Pas veel later, toen na 2 November de bevelsverhouding behoorlijk was geregeld en de gewestelijke com-

1) Vgl. het Verslag der commissie, deel 4 A en B, blz. 547 e.v.

44837—44838 (*P. J. Six*)

mandanten autonoom waren, zijn zij tot een vrij behoorlijke distributie van wapens gekomen, maar toen was het grootste kwantum geleverd en over wat gedistribueerd was kon men niet meer de beschikking krijgen. In de periode van November tot December zijn er zowat 10 000 wapens van Noordholland gegaan naar Amsterdam en daar verdeeld over de verschillende B.S.-groepen, onafhankelijk tot welke groepen zij behoorden, Amsterdam-Noord was in K.P. handen, Amsterdam-Zuid in O.D. handen, Amsterdam-West was gemengd, van huis uit waren daar ook veel O.D.-ers. Naar de heer *Six* meent, gold hetzelfde voor Amsterdam-Oost.

De heer *Six* weet niet, waarom er geen wapens aan de O.D. werden verschaft. Hij heeft wel verschillende redenen gehoord, maar hij weet niet welke de juiste is. Hij heeft gehoord, dat de Regering de O.D. geen wapens wenste te verschaffen; zij zou bang zijn voor de O.D. Hij heeft verder gehoord van één van de geallieerden, met name van de major *Dobson*, dat zij zulke slechte ervaringen in Zuidelijke landen hadden opgedaan, waar men elkaar met die wapens te lijf ging en waar de wapens voor andere doeleinden gebruikt werden, dat er was beslist, dat er maar twee groepen zouden worden bewaard; niet meer. De heer *Six* heeft later gehoord, dat deze mededeling van major *Dobson* een doekje voor het bloeden was, maar hij kan niet beoordelen, wie het bij het rechte einde heeft.

44843—44845 (*P. J. Six*)

De K.P. heeft de heer *Six* bij monde van *Scheepstra* verteld, dat de eerste wapens zijn aangekomen in Rotterdam. Met die wapens was een zekere *Guus* of *Frans* meegekomen, met de uitdrukkelijke opdracht, dat zij niet mochten worden gegeven aan de O.D. Later heeft de heer *Six* die man ontmoet en hij heeft hem gevraagd, of dit juist was. Hij zei, dat het volstrekt niet waar was, dat hij die opdracht zou hebben ontvangen, en dat hij zulks ook nooit had medegedeeld. Waar dit misverstand dus is ontstaan, weet de heer *Six* niet. Later is hem dit ook bevestigd, hetzij door de heer *Klijzing* of door de heer *de Graaf*.

De Engelsen hebben na de bevrijding medegedeeld, dat er 30 000 wapens in Nederland zijn gedropt. Men is bij de B.S.-registratie nooit verder kunnen komen dan rond 10 000. Generaal van *Hilten* heeft van de Duitsers gehoord, dat zij 10 000 stuks in beslag hebben genomen. Nu vraagt de heer *Six*: waar is de rest? Hij heeft wel meer details er over, maar die kan hij niet bewijzen.

De heer *Klijzing* heeft verklaard, dat hij altijd zeer prettig met zijn Engelse tegenspeler S.O.E. heeft kunnen werken¹⁾. De enige moeilijkheid, die zij eigenlijk hebben ondervonden, is, dat de „Security”-afdeling van de S.O.E. niet de wapens wilde verstrekken aan een bepaalde groep in Nederland. In Nederland bestonden de O.D., de R.V.V. en de K.P. Men had in Engeland in de voorafgaande jaren bittere ervaringen opgedaan in verband met de verbindingen met Nederland. Men kende enigermate de doelstellingen van die drie verzetsgroepen en de O.D. werd beoordeeld door de „Security” van S.O.E. als te zijn zwaar gepenetreerd door de Duitsers, terwijl bovendien de doelstellingen van de O.D. door de Engelsen niet geacht werden te beantwoorden aan de doelstellingen van een verzetsgroep, die zij nodig achtten in verband met de opmars van de geallieerde legers. Zij zeiden met andere woorden, dat de O.D. alleen als doelstelling had eerst op te treden na de bevrijding en niet vóórdien.

De heer *Klijzing* heeft de overtuiging, dat ongeveer $\frac{3}{4}$ deel van de gedropte wapens in Duitse handen terechtgekomen is, omdat de bezetting te lang geduurd heeft. Men kon hier in Nederland nu eenmaal niet voor langere tijd een grote hoeveelheid wapens opbergen en zeker niet in een tijd, waarin zoveel verraad heeft plaats gevonden. Een groot deel daarvan is weer in bevoegde handen teruggekomen; misschien is nog een klein deel in handen van onbevoegden. De heer *Klijzing* weet, dat zijn mening hieromtrent staat tegenover die van kolonel *Six*, die meent, dat nog een groot aantal wapens van deze droppings in handen van bepaalde groepen hier in Nederland is. De heer *Klijzing* deelt deze mening niet, hij meent althans niet voor grote hoeveelheden.

Vóórdat de heer *van der Gaag* als vertegenwoordiger van de R.V.V. naar de Donderdagmiddagvergaderingen werd gezonden, bleek hem, dat er een intense controverse bestond tussen *Lange Jan* (*Jan Thijssen*) en *van Zanten* (*Six*) van de O.D. Zij konden elkaar zeer slecht zetten. *Lange Jan* klaagde altijd over de O.D. en *van Zanten* altijd over *Lange Jan*. Toen de heer *van der Gaag* naar die vergaderingen werd gestuurd en hij van die onderlinge vetes, welke er bestonden, niet goed op de hoogte was, werd hem duidelijk gemaakt, dat hij zich om het populair uit te drukken „niet door de O.D. in de luren moest laten leggen”. Daarop kwam het eigenlijk neer. Men verwachtte een zeker domineren van de O.D. over de Raad van Verzet; het was zijn taak om te zorgen, dat deze poging geen succes zou hebben. Die Donderdagmiddagvergaderingen zijn overigens uiterst prettig geweest; er heerste een bijzonder aangename sfeer. Hij heeft nooit enige moeite gehad

21722 (*Klijzing*)

- 1) Vgl. het Verslag der commissie deel 4 A en B, blz. 550 en 551.

21826 (*Klijzing*)

77804—77815 (*van der Gaag*)

met *van Zanten*. Deze heeft altijd begrip getoond voor de wensen van de R.V.V. en de heer *van der Gaag* moest dan ook bij zijn verslag van die Donderdagmiddagvergaderingen steeds weer tegen *Lange Jan* zeggen: „Ik begrijp niet, wat je tegen die O.D. hebt; het zijn mensen met gezond verstand, bij wie het er om te doen is de Duitsers zo gauw mogelijk uit ons land te krijgen. Zij vinden, dat er, om onnodig doubleren van het werk te voorkomen, bundeling moet zijn. Ik vind dit ook; ik vind samenwerking uitstekend”. Tot een domineren van de O.D. is het dan ook niet gekomen, althans niet tot plotseling Dolle Dinsdag aanbrak. Op die Dolle Dinsdag — misschien ook, doordat de voorbereiding van de R.V.V. in een nog niet ver genoeg gevorderd stadium was — heeft de O.D. werkelijk de leiding in handen genomen. Dit waren *van Zanten* met *Caljé* en enkele anderen. Men verkeerde in de mening, dat binnen enkele uren de geallieerden in Amsterdam zouden zijn.

Uit kleine dingen bleek, dat zij de leiding in handen namen: het vaststellen van een hoofdkwartier, het aannemen van koeriersters, van meisjes, die zaten te tikken. Het gehele hoofdkwartier was al voor elkaar. De anderen konden daar wel binnenkomen, maar men scheen het prettig te vinden, als zij weg bleven. Dit vond de heer *van der Gaag* niet erg, want hij meende steeds: de O.D. is er om op te treden, als de zaak bevrijd is. Hij dacht zelf: na de bevrijding ga ik weer terug naar de B.P.M.; vele anderen hadden evenwel een andere mening.

Toen de geallieerden niet kwamen, ging de zaak toch op dezelfde wijze door, dus met de O.D. aan de top; er is toen een telegram gekomen van de Prins om het verzet te bundelen: K.P., O.D. en R.V.V. Toen werd er niet meer gesproken van „de driehoek”, maar, om een verschil aan te geven, van de „delta”. Hiermede waren de eigenlijke driehoeksvergaderingen opgelost, want het was nodig, één leiding voor allen te krijgen en de verzetsgroepen te organiseren in één enkel verband. De organisatie kreeg de naam „Binnenlandse Strijdkrachten” (B.S.), terwijl de bevelhebber werd aangeduid met: O.N.B.S., Opperbevelhebber Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten. *Van Zanten* en *Caljé* zijn op een dag, kort na Dolle Dinsdag, naar den Haag gegaan om generaal *Reynders* aan te zoeken de leiding op zich te nemen. In de deputatie, die dit verzoek heeft gedaan, was de Raad van Verzet niet vertegenwoordigd. Het is ook niet gebeurd met instemming van de Raad van Verzet. Achteraf heeft de Raad van Verzet hiermede wel ingestemd.

De Raad van Verzet had geen enkel bezwaar tegen *Reynders* of *Koot*. Op de Zeevaartschool in Amsterdam, waar de B.S. een kantoor had, heeft de heer *van der Gaag* persoonlijk tegen *van Zanten* gezegd: „Het is nu gebeurd: ik voel er niets voor die dingen onder mij te houden en moet u zeggen, dat ik het onaangenaam vind, dat u het heeft gedaan, zonder ons daarin te kennen”.

Het was alleen een formele kwestie. Wanneer *van Zanten* had gezegd: ik ben van plan *Reynders* te vragen en als deze niet wil, dan vragen wij *Koot*, dan waren zij dankbaar geweest.

Generaal *Koot*, die het is geworden, heeft de uitnodiging niet van de drie groepen gekregen, maar het neemt niet weg, dat zij met die benoeming buitengewoon ingenomen waren.

De heer *Koot* is direct de volgende dag gekomen. De eerste vergadering had plaats in een kantoor aan de Nes in Amsterdam. Toen hebben *van Zanten* en *Caljé* hen allen voorgesteld. Ze hebben hem als commandant geaccepteerd.

De positie van de heer *Koot* was echter nog niet zo, dat hij als commandant alle beslissingen kon nemen, die hij als zodanig behoorde te nemen.

De heer *van der Gaag* meent, dat de organisatie in militair verband en de verschillende benoemingen, voor zover men van benoemingen kon spreken, tegenwerking van de K.P. ontmoetten. Het gaf in ieder geval grote oppositie van de zijde van „Peter Zuid” (*Borghouts*), die hij in Londen heeft ontmoet. Die was zeer tegen die organisatie gekant. Het is toen bijna tot woorden gekomen in tegenwoordigheid van de Prins. „Als het door gaat met die commandant”, zei *Borghouts*, „doen wij niets meer”. Dat moet in Februari 1945 geweest zijn.

Er is van die kant steeds wrevel geweest. Dat is een van de redenen, waarom de heer *van der Gaag* de eerste reis naar Engeland heeft gemaakt om de Prins te vertellen, wie de commandant was. Blijkbaar is er iemand van de K.P. naar de Prins gegaan, die heeft gezegd: „Wanneer die commandant gehandhaafd blijft, zakt het hele verzet in elkaar”. De heer *van der Gaag* vond het noodzakelijk, dat de commandant *Koot* aanbleef; deze bundelde en dat was noodzakelijk. Het ging er immers op lijken, dat binnenkort met de wapenen zou moeten worden opgetreden.

De heer *van der Gaag* is verschillende malen bij de heer *Koot* geweest, maar deze heeft daarna een kwartier gehad, waarvan hij het

77850—77851 (*van der Gaag*)95210—95212 (*Wagenaar*)95547—95549 (*Ruys*)96112 (*Hoogeweegen*)96098—96099 (*Hoogeweegen*)

adres niet kende. Dat betekende, dat de R.V.V. langzaam aan uitgerangeerd werd, overigens met zijn volle instemming. Hij vond dat, wat hem zelf betreft, logisch. Hij is geen militair; hij weet niets van militaire zaken af. Zijn gevoelen was, dat je je er dan ook niet mee moet bemoeien, wanneer de zaak in handen van een bekwaam militair gelegd is. Dan moet het aan hem overgelaten worden. De heer *Koot* had zijn eigen adviseurs, die hij blijkbaar gekozen had uit alle groepen, en hij zou aan de heer *van der Gaag* als niet-militair weinig gehad hebben. Er waren ook militairen bij uit de kringen van de Raad van Verzet, nl. *Freek*. Deze was commandant van de afwerpterrainen; die benoeming had hij van de heer *Koot*.

Peter Zuid, die in die tijd grote bezwaren had tegen de positie, die generaal *Koot* had of behoorde te hebben, is later — dit was echter pas in Maart 1945 — krachtens een beslissing van de bevelhebber der Nederlandse strijdkrachten in het bezette gebied gekomen. Hij is gedropt. *Borghouts* heeft op den duur toegegeven, maar het heeft de heer *van der Gaag* uren spreken gekost om hem er toe te bewegen eieren voor zijn geld te kiezen en hen niet in de steek te laten. Van dat ogenblik af is hij bijzonder loyaal geweest. Toen hij zei: „ik zal meewerken”, heeft hij dit loyaal gedaan. Hij heeft na zijn dropping samenwerking met *Koot* gezocht; deze samenwerking is uitnemend geweest.

De heer *Wagenaar* heeft verklaard, dat men in het bezet gebied het bericht uit Londen, dat men wenste, dat de O.D., Raad van Verzet en K.P. zouden worden samengebundeld in de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten (N.B.S.), niet erg enthousiast ontving.

De heer *Wagenaar* zou er wel de nadruk op willen leggen, dat hij het standpunt van de Raad van Verzet weergeeft en niet zijn persoonlijke opvatting als communist in de verschillende etappes. Het bezwaar tegen het samengaan in de B.S. met deze groepen was gelegen in het feit, dat hiermede een erkenning werd gegeven aan de O.D. als een actieve verzetsorganisatie; dat werd namelijk door de Raad van Verzet bestreden. Deze achtte het niet gewenst en raadzaam om met de O.D. in de B.S. op te gaan, ten eerste omdat het geen verzetsorganisatie was en ten tweede omdat zijn methode van organiseren door de Raad van Verzet gevaarlijk werd gevonden voor de illegale werker en dat deze methode te weinig bescherming bood. Dat was het grote bezwaar hiervan.

Uit de aard van de zaak waren er wel eens de nodige wrijvingspunten tussen communisten en niet-communisten, dat is vrij aanneemelijk. Persoonlijk heeft de heer *Wagenaar* hier de bedoeling in gezien om te pogen de werkelijke verzetsgroepen samen te trekken en daarmede feitelijk een verdere activiteit van deze verzetsgroepen onmogelijk te maken, vooral voor wat het laatste stadium van de oorlog betrof. De heer *Wagenaar* gelooft, dat dit laatste bij de bevrijding ook wel is gebleken, afgezien van de toevallige omstandigheid van de aard van onze bevrijding.

De heer *Ruys* heeft verklaard, dat het contact in de B.S. in Rotterdam zeer vlot verlopen is, wanneer men de situatie in aanmerking neemt.

Hij heeft geseind, dat de samenwerking in Rotterdam goed was, zich goed begon te ontwikkelen — natuurlijk waren er moeilijkheden — en dat hij zeer verwonderd was over het telegram van de Prins en dat van *Eisenhower*, die dreigde een liaison-officier te zenden.

De samenwerking met de K.P. was heel goed, evenals die met de top van de O.D. Zij hebben werkelijk de zaken eerlijk verdeeld en gezamenlijk besloten over de verzetsacties en de objecten, die onder handen zouden worden genomen.

Er zijn wel moeilijkheden in die organisaties geweest, maar over het algemeen was de toon zeer kameraadschappelijk.

De heer *Hoogeweegen* deelde mede, dat de vorming van de B.S. te Rotterdam zeer rustig en goed is verlopen, omdat te Rotterdam de 3 groepen O.D., K.P. en Raad van Verzet zich goed met elkaar konden verstaan.

Naar het persoonlijk inzicht van de heer *Hoogeweegen* was de opdracht van Londen om te komen tot een éénhoofdige leiding waanzin. Op een tijdstip, dat het allerhoogste van de mensen werd gevraagd, kwam men met een opdracht, die practisch onuitvoerbaar was. Men heeft in Nederland illegale groepen gekend, die ieder op haar wijze het beste werk deden, maar de schakeringen in die groepen waren zo groot, dat men niet zonder meer even de L.O. kon koppelen aan een Intelligence Department en een politieke groep kon schakelen aan een financiële groep. Eenhoofdige leiding was hoofdzakelijk bedoeld voor de verzetsgroepen. Dan komt men echter op een nog veel moeilijker terrein. De heer *Hoogeweegen* zou het willen vergelijken met een wildernis of een dierentuin, waar bepaalde dieren zijn, die zeggen: Koning Leeuw, u wenst eenhoofdige leiding van de panters, olifanten, jaguars, enz. Daarvan zou ook niets terecht komen, hoe goede stammen deze dieren op zich zelf ook vormen. Deze taak werd opgelegd aan personen, die allen natuur-

lijk in zich zelf meenden, dat zij iets goeds hadden. Hoe men die zaak kon beoordelen op een zo verre afstand, is een tweede kwestie. De tijden waren volkomen abnormaal. Het was een tijd van psychische spanningen, waarin continu-berichten werden ontvangen van de overzijde, dat het overgaan tot actie nog slechts een kwestie van minuten kon zijn. Wanneer men in zo'n tijd bij een dergelijke uiterst gecompliceerde materie opdracht geeft tot het samensmelten van deze groepen, vraagt men van de psychische kracht van de betrokken mensen het onmogelijke. Dat hier inderdaad weerspannige hoofden tegen elkaar botsten, kon niet uitblijven. Persoonlijk heeft de heer *Hoogeweegen* in die tijd veel meegemaakt van de besprekingen, vooral in Augustus en September, tussen *Frank* van de K.P. en *Lange Jan*. Zij hadden ieder een bepaalde mentaliteit ten opzichte van het verzetswerk, maar ondanks het feit, dat zij met elkaar in de clinch lagen hierover, kwamen deze figuren toch tot elkaar.

Als deze figuren onder één commandant gesteld worden — de heer *Hoogeweegen* spreekt niet over de persoon —, van wie ze weten, dat hij op dit terrein in de afgelopen maanden niet direct persoonlijk gewerkt heeft, een persoon, die, afgezien van zijn grote kwaliteiten misschien, zegt: het contact met de troep kan ik niet hebben, de radiodienst zorgt daar wel voor, dan moet men zich indenken, dat hij, die wel zijn contact met de eigen manschappen altijd onderhouden heeft, niet zonder meer zegt: Neem het maar over van mij. In die tijd was dat veel moeilijker te verwerken dan in een normale tijd. Het is zeer te betreuren, maar het heeft de heer *Hoogeweegen* absoluut niet verbaasd.

De heer *Hoogeweegen* had destijds deze gedachte: beslist niet coördineren, omdat Nederlanders toch al vaak veel te veel organiseren. Dat wordt een ronde-tafelconferentie, waar iedereen naar voren moet komen, en aangezien er maar één kan zijn, loopt het met deze spanning mis. Hij had liever gezien, dat men, eenmaal staande onder de commandant van de B.S., de Prins, gezegd had: Nu commanderen wij groep A, B en C van daaruit, wat automatisch al geschied was door de benoeming van de Prins als commandant begin September. Zij voelden zich disciplinair al gebonden aan Engeland. Zij hadden een opdracht gekregen om in Rotterdam de electriciteits- en gaswerken en enkele andere objecten te verdedigen. Zij zijn uiteindelijk zo ver gegaan, dat zij een heel aanvalsplan klaar hadden met manschappen en bewapening. Dat is in Rotterdam een grote discussie geworden, omdat *Lange Jan* zei: het staat in het telegram, wij moeten het doen. Uiteindelijk is toen in overleg in een nachtelijke bespreking aldus besloten. Men meende: het wordt misschien een ramp, wist men maar, dat, als men op dat uur begon, anderhalf uur later de geallieerde strijdkrachten kwamen.

De heer *Hoogeweegen* wil er maar mee zeggen, dat zij voelden onder het commando in Engeland te staan, maar het was niet zo gemakkelijk om te staan onder het commando van Amsterdam.

De heer *J. J. F. Borghouts* heeft omtrent de coördinatie van het gewapend verzet medegedeeld, dat zowel *Frank* (de heer van *Bijnen*) als hij zelf van mening waren, dat de groepen, die zich bezighielden met het daadwerkelijk of het gewapend verzet — het is moeilijk om daar de juiste benaming voor te vinden, waarbij zij speciaal dachten aan K.P. en R.V.V. —, moesten worden samengebundeld en gecoördineerd, moesten gaan werken of, als het kon, er één groep van moeten maken. *Frank* heeft verschillende besprekingen gevoerd, o.a. met *Lange Jan* en met bepaalde mensen uit de top van de R.V.V. Dat is uiteindelijk mislukt. Daar is nog het volgende stadium aan voorafgegaan: zij waren van mening, dat de organisatie, die daartoe het meest geëigend was, omdat ze manpower en de organisatie had, de O.D. was. Zij zijn echter tot de conclusie gekomen, dat de O.D. als groot geheel — de mening van persoonlijke leden laat de heer *Borghouts* hier dus buiten beschouwing — niet aan dat daadwerkelijk verzet wilde deelnemen, maar zich speciaal voorbereedde voor werk na de bevrijding. Dat werd met zoveel woorden in die bespreking uitgesproken.

Frank is oorspronkelijk begonnen met sabotagecommandant-Zuid van de K.P. te worden en in Augustus 1944, toen de K.P.-topleiding omsloeg van het „kraakwerk” op sabotagewerk, is hij landelijk commandant geworden en is er een landelijke sabotage-organisatie van de K.P. gekomen. De heer *Borghouts* vervulde daarin ook een functie.

Er was nl. een landelijke commandant en er waren vier gewestelijke commandanten. Hij was de G.S.C. III (Gewestelijke Sabotage Commandant), Zuid.

I was Noord, II was Oost, III was Zuid en IV was West.

Het verblijf van de heer *Borghouts* heeft van dat moment af alleen in het Zuiden gelegen. Hij heeft, toen hij in het Zuiden vertoefde, weinig meegemaakt van hetgeen er in de maanden September, October en November is gebeurd, toen de vorming van de Delta en later de B.S. heeft plaats gevonden, en *Frank* zijn standplaats in Rotterdam

83878—83879 (*Borghouts*)

83894—83899 (*Borghouts*)

had en er voor degenen, die de besprekingen voerden, blijkbaar veel moeilijkheden bestonden om contact met *Frank* te krijgen en om *Frank* daarin te betrekken. *Frank* hield de heer *Borghouts* echter vrij regelmatig op de hoogte. Het contact vond plaats door middel van koeriers.

Zij waren speciaal geporteerd voor de sabotage en zij hebben ook getracht daarvan een behoorlijke organisatie te maken door samenbundeling van krachten.

Bij de besprekingen met de O.D. was hun volkomen duidelijk geworden, dat zij van de O.D.-leiding, wat dit betreft, nooit de nodige medewerking zouden krijgen. Zij concentreerden zich dus voornamelijk op de K.P. en op de R.V.V. Op 5 September 1944 is dat besluit gekomen om de drie organisaties samen te koppelen, iets, dat dus eigenlijk altijd hun wens was geweest. De angst van *Frank* was, hetgeen naderhand ook is gebleken volkomen gerechtvaardigd te zijn, dat het zwaartepunt van de leiding in deze organisatie zou komen te liggen bij de O.D. Dat die zou trachten de K.P. en de R.V.V. weg te drukken, met het gevolg, dat datgene, waar zij voor werkten, daadwerkelijk gewapend verzet, daarmee ook in de verdrinking zou komen. *Frank* heeft eind September — of begin October — aan de heer *Borghouts* een brief geschreven, waarin hij uiteenzette, dat dit inderdaad gebeurde. Bovendien had de O.D. het kader, de K.P. de troep. Zij hadden in de K.P. vaak niet het nodige intellect om op een hoog niveau als de Delta te gaan zitten praten. De enige man, die dat bij hen werkelijk goed doen kon, was naar zijn mening *Frank*. *Frank* kon in het werk niet worden gemist. Dat schreef hij dan ook. Hij kon niet in Amsterdam gaan zitten om daar uren en uren te praten, terwijl er in het veld van alles gebeurde. Hij zei: ik moet daar met mijn neus bovenop zitten.

83903—83904 (*Borghouts*)

De heer *Borghouts* wil natuurlijk niet ontkennen, dat er meer intellectuelen in de K.P. zaten, maar het ontbrak aan mensen, die het vermogen hadden om op een hoger niveau, zoals de Delta, opgewassen te zijn tegen de krachten, die zij daar zouden ontmoeten. Daarvoor hadden zij een figuur als *Frank* nodig.

Weliswaar had hij juist aan de andere kant bij die besprekingen heel nuttig kunnen zijn, maar daar verzette zich waarschijnlijk zijn actieve natuur tegen. De heer *Borghouts* heeft hem toen ook gevraagd of hij hem terug wilde roepen naar het Noorden. Dat werd echter niet toegestaan.

83911 (*Borghouts*)

Witte Piet (De Beer) is twee keer door de linies naar de heer *Borghouts* gekomen. De eerste keer is hij door *Frank* gestuurd, de tweede keer is hij op eigen initiatief gekomen. Toen was *Frank* al dood. De mondelinge boodschap, die *Witte Piet* toen meebracht, hield in, of de heer *Borghouts* niet bij de staf van de Prins kon bewerkstelligen, dat er een éénhoofdige leiding zou komen. Dit is één van de dingen, die *Frank* ook altijd tegen de borst hebben gestuit, dat, wanneer men een bepaalde militaire organisatie heeft, men een driemanschap aan het hoofd zet; dan moet men een éénhoofdige leiding nemen.

83914—83919 (*Borghouts*)

Het was een moeilijke positie, waarin een man als generaal *Koot* plotseling kwam te verkeren, doordat hij te maken kreeg met drie verschillende organisaties met verschillende mentaliteiten, waarvan men à bout portant één organisatie had gemaakt. Generaal *Koot* vervulde dus meer een diplomatieke functie dan een commanderende functie. Voor het werk in het veld was het — wanneer hij er toch iets van wilde maken — nodig, dat hij een commandant benoemde. Met dat verzoek is *Witte Piet* door *Frank* naar de heer *Borghouts* gezonden. Dat is geweest in October 1944. Zij hebben toen samen de zaak besproken en zij zijn tot de conclusie gekomen, dat er in Holland slechts twee personen waren — voor zover zij het konden bekijken —, die deze taak op hun schouders zouden kunnen nemen en ook geaccepteerd zouden worden. Volgens hun inzicht waren dit òf *Lange Jan* — hij was toen nog in leven — òf *Frank*. *Witte Piet* en de heer *Borghouts* zijn naar Brussel gegaan en de laatste heeft dit voorstel voorgelegd aan de staf. Er is lang over het voorstel gediscussieerd en het vóór en tegen er van is overwogen. Het slot van de besprekingen was, hoewel het niet helemaal officieel werd vastgelegd, dat men toch van mening was, dat dit inderdaad diende te gebeuren om de zaak van de daadwerkelijke sabotage in het Noorden te redden, en dat *Frank* zou worden aangesteld als landelijk commandant van het strijdbare gedeelte van de Binnenlandse Strijdkrachten. Daarin lag dus reeds de gedachte van een splitsing van de Binnenlandse Strijdkrachten in een strijdend en niet strijdend gedeelte. Het zou dan R.V.V.—K.P. enerzijds en O.D. anderzijds zijn geweest. Dus een afsplitsing van de O.D. van het strijdend gedeelte, zoals men dat ook in het Zuiden had gekend.

83923 (*Borghouts*)

Er is toen alleen gesproken over het strijdend gedeelte. Zoals zij het zich toen dachten, was het nog niet zo uitgebreid als het later is geworden, want er werd gedacht aan kleine, hoogstens uit tien per-

83926—83929 (*Borghouts*)

sonen bestaande sabotageploegen, verspreid over het gehele land. Men moet zich dus geen voorstelling maken van compagnieën, die gewapenderhand tegen de Duitsers optraden.

Zoals uit een vrij kort daarna door de heer *Borghouts* ontvangen brief van *Frank* bleek, was hij daarover opgetogen. Intussen was men op de staf tot het inzicht gekomen, dat men alsnog moest proberen de zaak te laten lopen, zoals die op dat moment liep, en men is dus niet overgegaan tot een splitsing en niet tot een benoeming van een aparte commandant voor het strijdend gedeelte.

De organisatorische vraagstukken van de Nederlandse Strijdkrachten werden meestal besproken in tegenwoordigheid van de bevelhebber, waarbij eveneens aanwezig waren de toenmalige majoor *van Houten*, majoor *Six* en majoor *Frowein*. Naderhand is dit veranderd en is er een sectie opgericht van vertegenwoordigers van de O.D., K.P. en R.V.V. Ook de heer *Borghouts* maakte hier deel van uit. Het waren vertegenwoordigers, die waren overgekomen uit het bezette gebied. Voor de O.D. was het de heer *Caljé*, voor de R.V.V. *Eduard Hoogeweegen* en voor de K.P. was het de heer *Borghouts*. Zij waren niet speciaal daarvoor overgekomen. Men heeft dus een sectie gevormd van mensen, die aanwezig waren en voldoende representatief waren voor de verschillende gedeelten.

83931—83932 (*Borghouts*)

Er was geen chef; de sectie bestond slechts uit deze drie personen. Men heeft de heer *Borghouts* nooit uitgelegd wat de bedoeling was van het oprichten van deze sectie. In de topleiding van de staf zaten hoofdzakelijk mensen, die reeds enige jaren in Engeland waren, behalve majoor *Frowein*, die uit het Noorden was gekomen. Men heeft het daarom waarschijnlijk beter geacht — en de heer *Borghouts* kan dit ten volle onderschrijven — om, wanneer het ging over vraagstukken, die rechtstreeks betrekking hadden op het bezette gebied, voor zover het verzetsmensen betrof, overleg te plegen met die mensen, die geacht konden worden de drie organisaties te vertegenwoordigen. Dit was zeker het geval met *Caljé* en *Hoogeweegen*, die door de O.D. en de R.V.V. waren uitgezonden met speciale opdrachten. Met de heer *Borghouts* was het in zoverre het geval, dat hij op dat moment de hoogste vertegenwoordiger van de K.P. was, maar hij heeft eerst telegrafisch aan het Noorden laten vragen, of men er mee accoord ging, dat hij als vertegenwoordiger van de K.P. in deze sectie zitting nam.

83936 (*Borghouts*)

Een van de eerste dagen, dat de heer *Borghouts* op de staf was, is er een vergadering geweest van sectie I, waarbij zowel *van Amstel (Caljé)* als *Gerrit (Hoogeweegen)* en hij zelf aanwezig waren. Als resultaat van deze vergadering hebben zij een stuk opgesteld voor de bevelhebber, waarin zij tot uitdrukking brachten, dat zij, gezien de toestand in het Noorden en het feit, dat zij alle drie al weer een paar maanden weg waren en de zaak zich daar vrij snel ontwikkelde, het nodig achtten, dat één van hen of alle drie teruggingen naar het Noorden om contact op te nemen, waardoor zij in de eerste plaats de gedachte over de ontwikkeling van de Binnenlandse Strijdkrachten, zoals die leefde in het Zuiden, beter uiteen konden zetten aan de mensen, die nog geen rechtstreeks contact hadden gehad met de staf van de Prins; in de tweede plaats zou het, wanneer één van hen of alle drie daar waren, veel gemakkelijker zijn voor hen, die de gedachten in het Zuiden kenden, berichten door te geven en deze in een dergelijke vorm te stellen, waarvan zij zouden weten, dat ze in ieder geval zouden worden begrepen. Het is altijd heel moeilijk een bericht aan iemand te sturen, als men de persoon zelf niet kent. Hierdoor zouden zij de sfeer aan beide kanten gekend hebben. Dit voorstel is niet geaccepteerd. Intussen is dit doorkruist door het bericht, dat de heer *Borghouts* begin December kreeg, dat *Frank* gesneuveld was; enige dagen later kwam het verzoek van de K.P., of hij naar het Noorden wilde komen.

83941—83943 (*Borghouts*)

Witte Piet was met dit verzoek gekomen. De heer *Borghouts* is daarmee naar de Prins gegaan. Hij heeft gezegd, dat, toen *Witte Piet* de eerste keer in het Zuiden was, hij had gevraagd, of hij, *Borghouts*, als er ooit iets met *Frank* zou gebeuren, bereid was naar het Noorden terug te keren. Bovendien had hij de Prins destijds reeds gevraagd te mogen gaan, zodat hij er nu zeer veel prijs op zou stellen, vooral nu *Frank* er niet meer was, te mogen terugkeren.

Dit gebeurde nog in December. Daarover is weer lang gesproken, er waren voorstanders en tegenstanders; het uiteindelijk resultaat is geweest, dat men het de Engelsen heeft voorgelegd. Er is een grote vergadering gehouden te Brussel, waarbij Engelse officieren van de Special Forces aanwezig waren, evenals de Prins, kolonel *van Houten* en de heer *Borghouts*. De hele zaak is daar uitgesproken en het slot is geweest, dat men toestemming heeft verleend voor zijn terugkeer naar het Noorden. De grote tegenstander hiervan is geweest kolonel *van Houten*, omdat hij van mening was, in de eerste plaats dat het beter was, dat de heer *Borghouts* niet uit het Zuiden wegging in verband met zijn vertegenwoordiging van de K.P. en men daarvoor zo

gauw geen ander kon vinden, en in de tweede plaats omdat hij veel te veel wist van de gang van zaken in het Zuiden. Indien hij in handen van de Duitsers zou vallen, zou dit veel te gevaarlijk zijn voor hetgeen er in het Zuiden gebeurde; het waren dus zuivere security-overwegingen. De Engelsen zijn er over heen gestapt en hebben toestemming gegeven, dat hij zou gaan. Alles bij elkaar heeft dit ruim een maand geduurd, zodat hij pas 15 Januari 1945 naar Engeland is gegaan.

Het heeft nog weer twee maanden geduurd, voordat hij werd gedropt. De moeilijkheid was, dat hij had gevraagd gedropt te worden in de nabijheid van Rotterdam, omdat het tussen Rotterdam en Amsterdam niet erg boterde. Alvorens naar Amsterdam te gaan en zich te melden bij de C.B.S. wilde hij eerst zijn contact met Rotterdam opgenomen hebben om te weten, hoe de kaarten daar precies lagen, want daar was voor hen in het Zuiden bijna niet uit te komen.

Het ongeluk wilde echter, dat in Rotterdam de zender was opgerold en uiteindelijk heeft de heer *Borghouts* wel een droppingfield opgekregen, maar dat was ook juist opgerold, zodat hij onverrichterzake moest terugkeren.

Tenslotte is hij pas op 17 Maart gesprongen bij Benthuizen.

Half Januari was het besluit genomen, dat de heer *Borghouts* naar het Noorden zou gaan. De opdracht was toen nog niet scherp geformuleerd. Pas begin Maart is op een vergadering te Londen de opdracht geformuleerd, waarbij hij zelf o.m. als eis heeft gesteld, dat die splitsing zou worden doorgevoerd, want dit zou oorspronkelijk niet eens gebeuren.

Toen het besluit was genomen, dat de heer *Borghouts* zou gaan, is er niet van een opdracht sprake geweest, want het ging alleen maar om de toestemming van de Engelsen over zijn terugkeer naar het Noorden. Het doel, dat men daarbij voor ogen had, was het actieve verzet te stimuleren, het was zeer vaag en algemeen. Daarbij werd bepaald, dat er een nadere instructie zou worden vastgesteld, die hij zou meekrijgen en welke ook aan de C.B.S. zou worden overgeseind.

Het feit, dat er twee maanden gelegen hebben tussen het besluit, dat de heer *Borghouts* naar het Noorden zou gaan en zijn dropping kwam in de eerste plaats, omdat hij in Engeland een opleiding heeft moeten volgen. Als men op 15 Januari in Engeland aankwam, was het niet bepaald zo, dat men op 16 Januari op de Parachutistenschool zat. Die opleiding was ongeveer half Februari voltooid, waarbij de heer *Borghouts* nog een ongelukkige sprong heeft gemaakt, zodat het eind Februari was, voordat hij kon gaan. Begin Maart is die vergadering gehouden en direct daarna is hij gegaan, maar de eerste keer met het resultaat, dat hij niet kon worden gedropt. Daarna had hij een nieuw droppingsveld opgekregen en toen is het 17 Maart wel gelukt.

De concrete opdracht kwam in hoofdzaak hierop neer, dat er een splitsing zou worden gemaakt in de Binnenlandse Strijdkrachten tussen een strijdend en een niet strijdend gedeelte. De heer *Borghouts* zou commandant worden van het strijdend gedeelte en tevens plaatsvervangend C.B.S. Daarbij was niet bepaald wie commandant zou worden van het niet strijdend gedeelte, hoewel bij hen wel in het algemeen werd aangenomen, dat het *Six* zou zijn. Dit was echter een beslissing, die bij de C.B.S. lag. Men ging dus uit van de gedachte, dat de verdere uitwerking door de C.B.S. moest gebeuren. Dit is de C.B.S. ook nog langs andere weg, nl. telegrafisch, medege-deeld. Hij wist, dat de heer *Borghouts* kwam.

De heer *Borghouts* is drie dagen in de buurt van Rotterdam geweest, waar hij de leiders uit Rotterdam heeft laten komen. Zij hebben de zaak besproken en hij heeft uiteengezet wat zijn opdracht was en dat de zaak van toen af aan op deze manier moest worden geregeld en daar heeft men zich bij neergelegd. Daarna is hij met een auto van de Duitse Wehrmacht naar Amsterdam gereden en heeft hij zich gemeld bij de C.B.S.

De heer *Borghouts* is eerst naar de vertegenwoordiger van de K.P. in de Delta, *Peter Noord*, gegaan. Hij trof het, omdat er die zelfde dag een bespreking zou zijn. Die middag is hij met hem naar de vergadering gegaan en heeft hij zich gemeld bij de C.B.S. en een uiteenzetting gegeven van de bedoeling. De C.B.S. wist er intussen ook van en toen hebben zij tegelijkertijd de functies verdeeld.

Peter Noord is gewestelijk commandant strijdend gedeelte in den Haag geworden; daar gaf hij zelf de voorkeur aan.

De heer *Borghouts* heeft nog het sabotagebureau opgericht, dat tot taak had speciaal de sabotage te stimuleren. Daarvan is *Leopold*, prof. *Duijff*, tot commandant benoemd.

Naast de commandant strijdend gedeelte moest er een gewestelijk sabotagecommandant zijn. Toen was er dus wel een splitsing van kleine groepen, die speciaal voor sabotage waren bestemd, en daarnaast een strijdend gedeelte, waaruit deze sabotageploegen waren

83946—83958 (*Borghouts*)

83965—83969 (*Borghouts*)

gelicht en dat naderhand bestemd was te worden opgenomen in het Nederlandse leger, zoals dat in het zuiden was gebeurd.

Top van deze gewestelijke sabotagecommandanten was het hoofd van het bureau sabotage, die weer rechtstreeks onder de heer *Borghouts* stond. Het bureau was dus een schakel in de bevelvoering.

Eén van de dingen, die de heer *Borghouts* ook in Engeland heeft gevraagd, was, dat, als hij materiaal zou vragen, hij het ook de andere dag zou krijgen; anders begon hij er niet aan. Inderdaad heeft men dit ook gedaan. Voor de verdeling van het materiaal, dus waar het moest worden gedropt en waar de grote urgentie was, zorgde de landelijke sabotagecommandant.

De heer *Borghouts* is van oordeel, dat de samenwerking met het B.B.O., het materiaal en de mensen, die naar bezet gebied werden gezonden gedurende de tijd, dat hij er was, goed is geweest.

De sabotage heeft een geweldige opleving beleefd, nadat de heer *Borghouts* gekomen is. Deze richtte zich op de Duitse weermacht, zoals het vervoer, bunkers en dergelijke dingen. Voor een deel werd dit overgelaten aan het plaatselijk inzicht van de gewestelijke sabotagecommandant, maar de voornaamste richtlijnen van bovenaf betroffen het vervoer.

De C.B.S. heeft in de tweede helft van April medegedeeld, dat het wenselijk was deze werkzaamheden te temperen in verband met de onderhandelingen ¹⁾.

Op een gegeven moment heeft de chef-staf van de C.B.S. om een bespreking gevraagd. Ergens in Amsterdam hebben zij die gehouden en daar deelde de heer *Borghouts* mede, dat de heer *Six* naar den Haag was geweest en daar met enkele andere mensen besprekingen voerde met *Seyss-Inquart* over de voedselvoorziening. Hij vertelde, dat de volgende voorlopige overeenkomst zou bestaan: *Seyss-Inquart* wilde dan wel voedseldroppings of invoer van voedsel toestaan en hij zou de razzia's en fusilleringen stopzetten, maar dan moesten zij van hun kant de sabotage stopzetten. De heer *Borghouts* heeft ten antwoord gegeven, dat hij dit niet accepteerde, omdat hij de toezegging van *Seyss-Inquart* niet vertrouwde, maar dat hij genoegen zou nemen — wat betreft de stopzetting van de razzia's en de fusilleringen en de arrestaties — met een toezegging van de Oberbefehlshaber, omdat naar zijn mening de Oberbefehlshaber zich niet zou storen aan alles, wat *Seyss-Inquart* zei. De chef-staf was het daarmee eens. Voor alle zekerheid heeft de heer *Borghouts* de Prins te Londen een telegram gezonden, waarin hij hem de situatie uiteen heeft gezet en om instructies heeft gevraagd. Intussen zijn die besprekingen blijkbaar verder gegaan en is op een gegeven moment een overeenkomst tot stand gekomen, dat de voedseldroppings inderdaad zouden plaats vinden; toen kreeg hij van de C.B.S. bericht, dat inderdaad de zaak stopgezet moest worden.

Ook de heer *P. W. Hordijk* heeft medegedeeld, dat bij de coördinatie van het gewapend verzet het feit, dat *Frank* weinig zin had om naar Amsterdam te gaan, nogal een rol heeft gespeeld.

Frank, die belast was met het landelijk sabotagecommando, had zich in het Zuiden hoofdzakelijk beziggehouden met sabotagewerk. Hij kwam uit Bergen op Zoom en is daarna naar Driebergen vertrokken. Hij was het, die in het Zuiden dit werk voorbereidde en uitvoerde en daardoor wellicht betrekkelijk weinig kraakwerk had verricht. *Frank* had een scherp inzicht en was bij de jongens buitengewoon gezien. Toen het bericht over spoorwagsabotage binnenkwam, ging hij naar Rotterdam. Het is geen punt van discussie geweest, waar hij zijn hoofdkwartier zou vestigen. Dat was Rotterdam, omdat het zeer gunstig was gelegen, mede met het oog op de troepen, die van het Zuiden uit oprukten. Amsterdam lag meer in een uithoek en was lastig te bereiken. Voorts werd overwogen, dat de spoorwegen konden uitvallen. Bovendien ging zijn sympathie niet naar Amsterdam uit, omdat, als de heer *Hordijk* het zo mag uitdrukken, de na-oorlogse kwesties daar in allerlei vorm een rol speelden, en daarin voelde hij zich niet thuis. Voorts was ook de top van de groep *Albrecht*, waarmee zij altijd intensief contact hebben gehad, in Rotterdam gevestigd. Het was dus een complex van drie of vier factoren, dat een rol heeft gespeeld. Ook *Lange Jan* zat te Rotterdam.

Op 4, 5 of 6 September kwam het bericht af, dat de driehoeksformatie gevormd moest worden.

Toen het bericht afkwam, dat die driehoeksformatie in Amsterdam gevormd moest worden, heeft *Frank* pertinent geweigerd hierin zitting te nemen. Dit is doorgegeven naar de overzijde, waarop een telegram volgde, dat hij wel moest toetreden tot de Delta.

Frank achtte het Delta-centrum geen geschikte figuur. Een driehoeksformatie voor een militair sabotage-apparaat achtte hij een slechte keus. Hij was van mening, dat een éénhoofdige leiding noodzakelijk was, wilde er iets uit groeien. Hij heeft steeds het standpunt ingenomen, dat het nodig was rechtstreeks contact te onderhouden met de ploegleiders. Dat was in de loop van de jaren zo gegroeid.

83973—83976 (*Borghouts*)

¹⁾ Vgl. het Verslag der commissie, deel 5 A, blz. 787 e.v.

84366—84367 (*Hordijk*)

84370—84371 (*Hordijk*)

Men kende elkaar; ieder had zijn eigen geaardheid ten aanzien van het kraak- en het sabotagewerk. Wanneer men hieraan door middel van een driehoeksformatie zo zeer uitbreiding gaf, werd het illegale werk onverantwoord. Zij bleven dus zelfstandig om te voorkomen, dat de verliezen, welke zij in het verleden hadden geleden, in de toekomst nog veel erger zouden worden. Door uitbreiding van de diverse contacten als gevolg van die driehoeksformatie zou de penetratie van de S.D. voor hun kleine verband, dat pl.m. 500 tot 900 man telde, van dien aard kunnen worden, dat het werk lamgelegd zou worden.

Vandaar, dat hij die topdriehoeksformatie, militair gezien, een monstrum noemde. Hij heeft, omdat er regelmatig aandrang werd uitgeoefend in de vorm van bevelen, dat hij er in plaats moest nemen, twee vertegenwoordigers daarvoor gekozen, nl. *Tom* uit Vlaardingen, die niet op de hoogte was met de topgeschiedenis, alsmede *Rob Kooimans*, voorzitter van de L.K.P. na de arrestatie van *Johannes Post*.

84373—84374 (*Hordijk*)

De moeilijkheden met *Lange Jan*, die weigerde in de Delta plaats te nemen, alsmede de aandrang, op *Frank* uitgeoefend, hebben tot gevolg gehad, dat hij op bevel van de overzijde toch plaats nam in de driehoeksformatie. Er waren diverse besprekingen geweest in Rotterdam, den Haag en Amsterdam, zodat hij tenslotte opmerkte: „Laat ik dan maar plaats nemen in dat praatcollege”. Dat is, naar de heer *Hordijk* meent, in October 1944 geweest.

84376—84378 (*Hordijk*)

Frank was toen enkele keren per week in Amsterdam.

Hij bezocht dikwijls alle mogelijke punten: Apeldoorn, Zwolle, enz. omdat hij vreesde, dat het onhoudbaar werd voor de jongens, als hij het contract kwijtraakte met de groep, in verband met de nieuwe bevelvoering. Men wist dikwijls niet, waar men dan aan toe was. Verschillenden trokken zich terug, omdat het apparaat te log en onhanterbaar was. Er was ook meningsverschil in verschillende plaatsen, wie er in de Delta zitting moest nemen. Tenslotte kwam het bericht van de overzijde, dat er een éénhoofdige leiding moest komen voor de Binnenlandse Strijdkrachten. Daarvoor moest een figuur worden gekozen uit het actieve verzet. Er is veel over gesproken, welke kwaliteiten een dergelijke figuur moest bezitten. Enerzijds drong men aan op militaire leiders, anderzijds op personen, die de nodige ervaring hadden met kleine operationele groepen. Hierover is veelal zeer lang gediscussieerd, hetgeen het actieve verzet niet ten goede is gekomen. Dit verschil van inzicht bestond plaatselijk ook over de figuur, die naar voren moest komen. De drie organisaties waren nu eenmaal in B.S.-verband opgenomen. Ten einde het sabotagewerk voortgang te laten vinden, huldigde *Frank* het standpunt telkens zoveel mogelijk persoonlijk contact te onderhouden met zijn groepen. Dat heeft hij tot zijn dood toe volgehouden. Hij was telkens maar één of twee dagen in Rotterdam, waar hij zijn correspondentie afdeed of koeriers ontving. Voor zijn vertrek droeg hij de heer *Hordijk* de lopende zaken ter afdoening op.

Frank's indruk van generaal *Koot* was, dat deze een zeer bekwam hoofdofficier was, die echter ervaring miste met het gewapend verzet en de verhouding tussen de drie in de B.S. opgenomen organisaties niet goed kende. Hij achtte hem niet de geschikte man voor het sabotagewerk. Hij was aanvankelijk adviseur van Delta C, later commandant B.S. Toen *Frank* enige tijd in het Delta-centrum zitting had, constateerde hij, dat hij onvoldoende verbinding had met de gewesten, omdat er geen berichten binnenkwamen. Het bleek al spoedig, dat die berichten binnenkwamen op het A.H.K.-O.D. en vandaar gedeeltelijk de Delta bereikten.

Hij heeft getracht aan de hoeveelheid schriftelijke berichten, die van Amsterdam uit naar de verschillende gewesten gingen, paal en perk te stellen. De verbinding met het Noorden was slecht; met Overijssel en Gelderland ging het beter. Derhalve streefde hij naar verbinding met die groepen. Er kwamen klachten van de gewestelijke commandanten over de uitleg der bevelen, die in verband met de plaatselijke gesteldheid, welke van een centraal punt uit niet te beoordelen was, aanleiding gaven tot misvattingen.

Er restte dan maar één mogelijkheid: nl. het aanstellen van een bindingsofficier per gewest voor het houden van rechtstreeks contact met het Delta-centrum; dat contact was nodig om eventueel nadere uitleg te geven over de wijze, waarop instructies moesten worden verstaan. Dit systeem is op zijn initiatief, 8 of 10 November, ingevoerd.

Frank zag, eenmaal voor het feit van het Delta-centrum geplaatst zijnde, een mogelijkheid om daardoor het sabotagewerk beter tot zijn recht te laten komen.

84387 (*Hordijk*)

Behalve de agenten uit Engeland, die de verbinding gevormd hebben voor het voorbereiden van het afwerpen van materiaal, zijn er later ook wel agenten gekomen, die deskundig waren op het gebied van sabotage en dus een zekere leiding konden geven aan het werk.

84389 (*Hordijk*)

Over de hulp uit Engeland van het B.B.O. hebben zij zeker niet te

84394 (*Hordijk*)

klagen gehad, van het tijdstip af, dat de eigen verbinding tot stand kwam. Vóór die tijd moesten zij dikwijls zelf de wapens bemachtigen. Toen die personen uit Engeland kwamen, stonden zij verbaasd van het werk, dat hier reeds was verricht. De heer *Hordijk* en de zijnen kregen echter de indruk, dat het op naam van anderen stond.

De heer *Hordijk* heeft tot eind October, toen de functie „Rayon-verbindingsofficier” (R.V.O.) werd ingesteld, zijn werk gedaan in gewest III (Noordholland, Zuidholland en Utrecht). *Frank* had nl. bewerkt, dat het stelsel van de R.V.O.'s werd ingevoerd. Zij kregen opdracht regelmatig contact te houden met de verschillende gewestelijke en districtscommandanten en van hun bevindingen mondeling, niet schriftelijk, Amsterdam op de hoogte te stellen.

84396—84399 (*Hordijk*)

Op 28 November 1944 ontving de heer *Hordijk* een verzoek om naar Amsterdam te komen. Hij kreeg daar de nadere mededeling over de dood van *Frank*, alsook dat *Peter Zuid* was aangewezen als zijn opvolger. *Frank* had deze als zijn opvolger aangewezen. In die tijd was de B.S. nog niet georganiseerd, zoals later het geval was.

Heel in het begin is het een warwinkel geweest. Landelijk, gewestelijk en plaatselijk moesten er driehoeksformaties komen, gevormd uit O.D., R.V.V. en L.K.P., c.q. L.O.

Van het Delta-centrum is begin of medio September het bevel uitgegaan, dat er verzetsgroepen en stoottroepen gevormd moesten worden. De stoottroepen waren bedoeld als actieve sabotagegroepen; de verzetsgroepen zouden groeperingen zijn, die eventueel in actie zouden komen, wanneer dit noodzakelijk was; zij kregen dan ook een zuiver militaire formatie. Dat heeft landelijk min of meer verwarring gesticht, omdat men zich afvroeg of een en ander geen aanleiding zou geven tot een splitsing, zoals die gekend werd uit de voorafgaande periode. De drang naar zelfstandigheid van de organisaties kwam voort uit eigen veiligheidsoverwegingen. De vrees was niet ongegrond, dat, als het gehele apparaat van de O.D. zou worden ingeschakeld, het werk niet voldoende illegaal verantwoord zou zijn. De mogelijkheid bestond dan, dat men commandanten zou krijgen, die de nodige ervaring misten. Dat zou het sabotagewerk niet ten goede komen. Het betreffende bevel heeft derhalve verwarrend gewerkt. Later kwam er weer een ander bericht, nl. dat er slechts één formatie zou zijn. In verschillende gewesten is een en ander verkeerd opgevat en daardoor verschillend uitgevoerd. In Utrecht o.a. is het bevel consequent doorgevoerd. In Rotterdam volgde men een eigen systeem. In den Haag was het een weinig geordend geheel en speelde rivaliteit een grote rol. In Noordholland boven het IJ was de bereidheid tot samenwerking aanwezig ondanks dikwijls grote spanningen. Op de Veluwe speelde rivaliteit ook een rol.

De eerste dag van zijn verblijf in Amsterdam heeft de heer *Hordijk* met zijn naaste medewerkers de gehele situatie besproken, waarna zij een schema hebben opgesteld, ten einde het sabotagewerk consequent door te zetten.

Een eerste eis was daartoe een sterke decentralisatie en een grote bevoegdheid voor de gewestelijke commandanten. De taak van het Delta-centrum zou daardoor wel veel minder omvangrijk worden, doch dit moest wel opwegen tegen het nadeel, dat men niet voldoende rechtstreeks contact had met de gewestelijke commandanten, die de situatie het best konden beoordelen. Het accent van het werk lag op de ploegen. De rivieren waren grote obstakels en een andere verbinding dan door middel van koeriers was er praktisch niet. De telefoonverbinding door de IJssel werd in het voorjaar 1945 pas gelegd. Er was slechts een telefoonverbinding via Amersfoort met Apeldoorn.

Voorgesteld werd het land in te delen in een aantal rayons, rekening houdend met de loop der rivieren, aan de rayoncommandanten de grootst mogelijke zelfstandigheid te geven en één of meer sabotagecommandanten te benoemen per rayon en gewest. De indeling zou er dan als volgt uitzien:

- a. het gebied achter de IJssel, omdat dit gebied slecht was te bereiken;
- b. Gelderland ten Westen van de IJssel en een gedeelte van Utrecht tot de Vecht;
- c. het gebied ten Noorden van het Noordzeekanaal;
- d. het gebied ten Zuiden van het Noordzeekanaal.

Dit is in de Delta besproken, waarbij tevens de nadruk werd gelegd op de zelfstandigheid van de sabotagegroepen binnen het raam van de B.S., met een nauwe samenwerking tussen de gewestelijke commandanten en de gewestelijke sabotagecommandanten.

Langzamerhand was men nl. in het stadium gekomen, dat er praktisch niets meer aan het sabotagewerk werd gedaan. Dit was een mogelijkheid om dit werk te activeren. Dit plan, dat uit veiligheids-overwegingen ook diverse voordelen bood, werd afgewezen, omdat er een mogelijkheid in werd gezien weer de splitsing te bewerkstelligen.

Als de reeds genoemde decentralisatie werd doorgevoerd, zouden de commando's zelfstandiger kunnen optreden, wijl men de situatie

plaatselijk veel beter kon overzien en beoordelen. De veiligheid der groepen werd er door vergroot en de penetratiemogelijkheid van de S.D. zou geringer worden. De gewestelijke commandant zou als centrale figuur alle acties in de hand hebben. Zoals gezegd, werd dit voorstel in December 1944 in de Delta niet aanvaard.

Begin Januari 1945 werd, als de heer *Hordijk* zich goed herinnert, per telegram een indeling van ons land in bepaalde rayons voorgesteld. Het vertoonde merkwaardige overeenkomst met het voorstel, hetwelk hij in het Delta-centrum verdedigd had. Het zou derhalve met een kleine wijziging doorgevoerd kunnen worden, aangezien in dit telegram de Betuwe als afzonderlijk rayon was voorgesteld. Tot Maart 1945 is in de bestaande toestand geen wijziging gebracht. De bevelvoering bleef zoals zij was. Er zijn twee of meer telegrammen van het Delta-centrum uitgegaan, waarin bezwaren werden aangevoerd tegen de voorgestelde indeling.

De heer *Hordijk* heeft zich ook met het Zuiden in verbinding gesteld, ten einde het voorstel toch te handhaven. Daar het geen instemming vond bij het Delta-centrum is er niets van terechtgekomen. Dit heeft geduurd tot *Peter Zuid* in Maart 1945 werd gedropt.

Begin Maart kreeg de heer *Hordijk* bericht, dat de komst van *Peter Zuid* was vastgesteld. Dit heeft hij in een Deltavergadering meegedeeld en er nogmaals op aangedrongen het sabotagewerk te intensiveren. Daar dit regelmatig een punt van bespreking uitmaakte, zag hij in de komst van *Peter Zuid* een mogelijkheid het sabotagewerk weer op peil te brengen. Of het bericht van de komst van *Peter Zuid* dan wel andere oorzaken daartoe aanleiding waren, weet hij niet meer, maar in elk geval is van medio Maart af een sabotage-bureau opgericht, waarmede *Leopold* belast werd.

Dit verkeerde dus in een beginstadium toen *Peter Zuid* werd gedropt. *Peter Zuid* had bepaalde volmachten ten aanzien van de taakverdeling der Binnenlandse Strijdkrachten. Er kwam een scheiding, nl.:

- a. bewakingstroepen, en
- b. strijdend gedeelte.

Per gewest werd een gewestelijke sabotagecommandant benoemd, die rechtstreeks instructies ontving van het Landelijk Sabotage Bureau. Een goede en intensieve samenwerking tussen sabotagecommandant en gewestelijke commandant S.G.-Binnenlandse Strijdkrachten was daarbij een eerste vereiste.

Toen de heer *Hordijk* in Amsterdam kwam, heeft hij een bespreking gehad met generaal *Koot*. Daar hij als R.V.O. regelmatig verbinding had met de diverse groeperingen, wist hij wat daar leefde. Hij heeft generaal *Koot* hiervan op de hoogte gesteld. Hij wist, dat *Frank*, hetgeen hij overigens tijdens deze bespreking bemerkte, ook een en ander naar voren had gebracht. Hij heeft generaal *Koot* geadviseerd zich te vergewissen van hetgeen er landelijk wel en niet gebeurde. Voorts hem geadviseerd niet het gehele apparaat in te schakelen in verband met de gevaren, er aan verbonden. In September/October 1944 werd een kentering merkbaar in de O.D. De instructies, gericht op het overgangstijdperk (Uur U), werden in verband met de opname in de B.S. herzien, zodat de eigenlijke doelstelling ruimer werd. De O.D. kreeg, voorzichtig uitgedrukt, min of meer het gevoel achteruitgezet te worden tegenover andere verzetsorganisaties, die wel wapens ontvingen. Toen bij voorbeeld omstreeks Dolle Dinsdag in Rotterdam werd overwogen bepaalde vitale punten in de stad te beschermen tegen vernieling, wierp de bespreking, die daartoe werd gehouden met de drie organisaties, een duidelijk beeld op de gevaarlijke situatie, die zou kunnen ontstaan door het willekeurig aantrekken en inzetten van ongeoeffende mensen. De L.K.P. beschikte daar over plm. 250 gewapende mensen. R.V.V. had het voornemen een z.g. brigade van de Veluwe naar Rotterdam te verplaatsen, terwijl de O.D. ruim voldoende mensen kon inzetten, maar niet over wapens beschikte. De R.V.V. kreeg eind September, via *Koos*¹⁾, een afwerpterrein in de omgeving van Ridderkerk, waarmede eveneens de O.D. werd bewapend, hetgeen een verschuiving van de O.D. naar de R.V.V. ten gevolge had.

Er was in die periode wel van enige overschatting sprake, zonder dat voldoende gerealiseerd werd, dat ook illegaal verantwoord werk moest worden verricht. Niet te ontkennen valt, dat in de O.D. een zeer groot aantal uitstekende leiders en manschappen was ondergebracht. Het gehele apparaat was echter te omvangrijk en, gezien onze bodemgesteldheid, ons uitgebreid water- en wegennet, alsmede onze bevolkingsdichtheid, te militair en administratief opgezet om operationeel in zeer kleine groepen snel te kunnen ingrijpen.

Generaal *Koot* heeft naar de mening van de heer *Hordijk* kennelijk geen duidelijk overzicht gehad van het geheel. Zijn positie als adviseur van het Delta-centrum was uitermate moeilijk, daar compromissen dikwijls het resultaat van de besprekingen moesten zijn. Zijn positie werd duidelijker, toen hij commandant werd van de B.S.

84404—84409 (*Hordijk*)

¹⁾ *Mul Holland*, vgl. het Verslag der commissie, deel 4 A en B, blz. 552 e.v.

De heer *Hordijk* kreeg de indruk, dat hij zich niet voldoende realiseerde, welke mogelijkheden er waren om de beschikbare mensen en het beschikbare materiaal volledig te benutten, maar ook, dat hij in zake deze kwesties niet altijd op eigen kompas voer.

Doordat alle berichten binnenkwamen via het A.H.K.-O.D., moest hij wel eenzijdig ingelicht worden. De heer *Hordijk* heeft zich aan de indruk, dat de heer *Six* daarbij een belangrijke rol speelde, nooit kunnen onttrekken.

98575—98576 (*Duijff*)

Prof. dr. *J. W. Duijff* was afkomstig uit de K.P.-formatie. Een der redenen om hem een centrale positie in het sabotagewerk toe te kennen, was gelegen in het feit, dat hij tevoren benoemd was tot rayon-verbindingsofficier van de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten. Kort na de Deltavorming bleek het heel noodzakelijk, dat er een nauw en sterk contact was tussen de centrale leiding en de gewesten. Daar was door gebrekkige verbinding slecht in voorzien en men heeft toen een aantal rayon-verbindingsofficiëren aangesteld. Het land was in vier rayons verdeeld en daarvan heeft de heer *Duijff* toen het rayon Noord-West gekregen. De heer *Duijff* heeft in de gewesten, die tot het rayon behoorden, rondgekeken en rondgereisd en getracht zich een oordeel te vormen over de situatie, zoals ze was. Daaruit bleken natuurlijk allerhande defecten, die er aanleiding toe gegeven hebben, dat hij zelf al gauw heeft aangedrongen op reorganisatie in deze zin, dat het werk, dat diende te gebeuren vóór het beruchte en beroemde uur U, straffer gecoördineerd werd, dat de security minder met voeten getreden werd en dat met name vermeden werd, dat zaken verkeerd liepen doordat men onvoldoende was ingelicht of ook doordat de mensen, die zich aan deze werkzaamheden wijdden, dit niet uitsluitend deden om redenen, die honorabel geacht mochten worden. Er moest dus een straffe en centrale leiding komen. De heer *Duijff* is dus terecht gekomen bij de centrale leiding van de activiteiten vóór het uur U.

De heer *Duijff* heeft dat landelijk sabotagecommando pas op zich genomen, nadat de heer *Borghouts* naar het Noorden was gekomen.

Er was nog een belangrijk punt, dat ook de instelling van een Centraal bureau — dat inderdaad officieel veel te laat is ingesteld — noodzakelijk maakte, nl. de zeer slechte verdeling, die er was van de beschikbare materialen. Er waren gewesten, waar droppingfields waren en waar het dus goed ging, maar er ontbrak meestal de generositeit in die gewesten om ook de andere gewesten iets te geven. Het bureau heeft dus ook de functie vervuld — het moest allemaal een beetje geïmproviseerd worden — van een distributiebureau van materiaal. Er was zelfs een fabriekje van materiaal aan verbonden: zij hebben zelf alle mogelijke dingen, die nodig waren, gefabriceerd. Het was een zaak, die eigenlijk niet alleen door de naam sabotage gedekt wordt, het was eigenlijk een poging om alles, wat er moest gebeuren, vóórdat van een optreden van de Binnenlandse Strijdkrachten — althans van het strijdend gedeelte er van in groter verband — sprake zou zijn, in één hand te houden.

98578—98579 (*Duijff*)

Er was een tekort aan materiaal, maar dat tekort was zeer ongelijk. In de gewesten, die dicht bij het vuur zaten — in de kop van Noord-holland waren een paar velden —, ging het wel. Maar dat materiaal had ook de neiging om boven het IJ te blijven hangen en daardoor kwamen andere gewesten een klein beetje in de knel en konden niets doen.

De heer *Duijff* acht het moeilijk te zeggen, of de verdeling tussen enerzijds K.P. en R.V.V. en anderzijds O.D. voor de bewakingsdienst een gelukkige scheiding is geweest. Het is zeker niet juist, dat, zoals wel beweerd wordt, uitsluitend de K.P. en de R.V.V. zich verdienstelijk gemaakt hebben, toen het kwaad kon om zich verdienstelijk te maken. Het is anderzijds ook juist, dat de O.D. in sommige streken wel een beetje laat op het idee gekomen is, dat er misschien nog iets moest gebeuren vóórdat de bewakingstroepen moesten aantreden. De grote moeilijkheid was zijns inziens deze, dat de K.P.- en R.V.V.-groepen noch over intellect beschikten, noch over kader. Daardoor zijn vele dingen, die zij deden en die ook voortreffelijk bedoeld waren, helemaal misgelopen. Men krijgt dan de wederzijdse moeilijkheden, die eigenlijk nu nog overal haar sporen nalaten, dat enerzijds dus de O.D., die grotendeels afkomstig was uit het officierskader, goed was in bevelsverhoudingen en geschreven bevelen en dergelijke zaken en dus op anderen neerzag, terwijl er natuurlijk van de andere kant een weerstand was, waardoor de voortreffelijke dingen, die b.v. sectie V van de O.D. gedaan heeft, wel eens een klein beetje in het gedrang zijn geraakt.

98581 (*Duijff*)

De heer *Duijff* stond rechtstreeks onder *Peter Zuid* en had als het ware een eigen organisatie, die alleen aan de top samenhang met de organisatie van het strijdend gedeelte. Dat was zeer nodig, omdat het strijdend gedeelte ook in die tijd al zeer sterk geïnfiltreerd was met lieden, die in September illegaal geworden waren. Dat was dus een gevaar. Het was ook nodig, aangezien er heel andere normen moesten

67879—67886 (*Koot*)

gelden voor deze mensen. Er moest een zeer straffe discipline komen. Op plundering voor eigen nut b.v. stond niet meer of minder dan de doodstraf. Dat was ook uitdrukkelijk bekend bij deze mensen. Op andere zaken moest een strak toezicht gehouden worden. Een ander punt, waarbij het strijdend gedeelte zich onderscheidde, was b.v., dat er van enig schriftelijk bevel nooit sprake was. De heer *Duijff* kon gebruik maken van een telefoondienst van *Karel* en kon zodoende telefonisch vergaderen met de gewestelijke sabotagecommandanten.

Het was voor generaal-majoor *H. Koot* blijkens zijn verklaring een grote verrassing, toen hij op 20 September 1944 — die datum zal hem wel steeds bijblijven — bezoek kreeg van de huidige substituut-officier van justitie mr. *de Lint*, die ook in de illegaliteit was opgenomen en die hem voorbereidde op een bezoek van *van Amstel* en *Kees van Gelder*; dat waren de illegale namen van mr. *Caljé* en de tegenwoordige kolonel *Pruijs*. Bij hun bezoek hebben die heren hem aangezocht commandant te worden van de K.P., de O.D. en de R.V.V., nadat zij hem hadden medegedeeld, dat zij die dag dit zelfde verzoek reeds hadden gedaan aan generaal *Reynders* en kolonel *Wilmar*, die een afwijzend antwoord hadden gegeven.

De heer *Koot* heeft het aanvaard, en wel om de volgende reden. Uit de mededeling, dat twee, voor zulk een commando als aangewezen te beschouwen personen het niet ambieerden, en uit het feit, dat men uit eigen gelederen nog geen commandant had, kreeg hij de indruk, nog voor men er iets meer van zei — het is maar een heel kort onderhoud bij hem thuis geweest —, dat het in de illegaliteit daarmee een beetje stug ging. In dergelijke gevallen van wrijving voelt hij zich wel eens geroepen de partijen tot elkaar te brengen, die elkaar niet kunnen vinden; dat lukt hem wel eens.

Zo heeft hij het commando direct aanvaard, maar hij heeft als voorwaarde gesteld: niet in den Haag, maar in Amsterdam. In den Haag wordt zo gepraat, dat weet de heer *Koot* uit ondervinding; hij wenste in de massa op te gaan en Amsterdam kende hem niet.

De genoemde personen hadden de volmacht van de drie groepen om dat verzoek te doen aan generaal *Reynders*, als die bedankte aan de heer *Wilmar* en dan aan de heer *Koot*.

Hij is toen met dat gezelschap — er waren nog andere illegalen bij — direct per auto naar Amsterdam vertrokken. Hij heeft het altijd een soort kidnapping gevonden. Later is er pas een bekrachtiging van deze benoeming gekomen van de kant van Londen. Op 3 September 1944 was de officiële erkenning van de B.S. onder bevel van Zijne Koninklijke Hoogheid Prins *Bernhard*. Er is ook een positieve opdracht tot het vormen van delta's geweest. De heer *Koot* is tot commandant B.S. benoemd 20 October 1944, na van 20 September af de functie te hebben vervuld van delta-commandant. Hij kreeg op 3 October 1944 een verzoek om zijn identiteit te onthullen. Dat was dus blijkbaar voor Londen een puzzle.

De heer *Koot* paraisseerde toen onder de illegale naam *van der Hoeven*, maar men wist niet wie dat was. De enige, die hem kende, was de heer *Neher*; toen zij elkaar als illegalen ontmoetten, gevoelden zij zich „bien étonnés de se trouver ensemble”. Zijn chef-staf herkende hem ook, dank zij zijn lessen in de cryptografie aan de Hogere Krijgsschool. Dit was de huidige overste van de generale staf, de heer *M. de Boer*. De heer *Six* kende hij niet. Eerst later, de heer *Koot* weet niet op welke wijze, is hij zijn naam te weten gekomen. Een jonge koerierster van de heer *Koot*, die zijn secretaresse bij het Rode Kruis was, kende hem ook; toen zij hem zag en vernam, dat hij commandant B.S. was, wist zij ook wie de commandant B.S. in waarheid was. De onthulling van zijn identiteit aan Londen is door middel van een telegram gegaan.

De heer *Koot* kende toen reeds *Bialosterski*, zijn verbindingsofficier met Z.K.H., bevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten. Hij heeft daartoe om een speciale persoonlijke code gevraagd; die is gedropt en in die code heeft hij een telegram gezonden aan generaal *van Oorschot* persoonlijk, aan wie hij naar hij meent heeft geseind: Ct. B.S. is degene, die leraar is geweest in de cryptografie.

Die eerste dag — de heer *Koot* was nog geen commandant van de B.S., maar commandant van het Delta-centrum, dat naar aanleiding van die Donderdagse besprekingen was gevormd — heeft hij zich laten oriënteren. Hij was een vreemde eend in de bijt. Bij die besprekingen zijn verschillende topfiguren aanwezig geweest. Naar de heer *Koot* zich meent te herinneren, was de heer *Neher* er ook bij. De heer *Neher* is met betrekking tot de niet-militaire groepen, maar ook met betrekking tot de militaire groepen zijn vraagbaak geweest. Hij heeft altijd een zeer vriendschappelijk contact met hem gehad, dat al dateerde uit de tijd van de oorlog 1914/1918, toen hij hier bij de telefoondienst was en de heer *Koot* met hem moest samenwerken voor het afluisteren van telefoongesprekken. Toen hij hem aantrof, was hij degene, die de heer *Koot* zeer objectief en vertrouwelijk alles kon zeggen over zijn ervaringen met de verschillende groepen. Hij had in

67889—67890 (*Koot*)

hem dus een zeer goede informateur, evenals in zijn medewerkers, die allen zich beijverden hem in te lichten over de verhoudingen in de verschillende verzetsgroepen, militaire en niet-militaire. Zo hebben zich zijn werkzaamheden uit deze besprekingen ontwikkeld.

De eerste indruk van de heer *Koot* was, dat hij het daar zeer moeilijk zou hebben. Er was grote wrijving tussen de verschillende groepen, K.P., O.D. en R.V.V. Hij herinnert zich, dat hij grote moeilijkheden had om de commandanten van de K.P. en de R.V.V. bij zich te krijgen, nl. de militaire commandanten daarvan; van de K.P. was het *Frank* — zijn echte naam is *Jan van Bynen* — en van de R.V.V. was het *Jan Thijssen* of *Lange Jan*. Hij heeft hen direct aangezocht om in Amsterdam te komen voor een bespreking met hem, maar ze lieten zich de eerste dagen niet zien.

Uit het gesprek tussen *Jan Thijssen* en de heer *Koot*, dat min of meer heftig was, heeft de heer *Koot* de indruk gekregen, dat *Thijssen* hem zeer zeker als Delta-commandant niet erkende; hij erkende maar één commandant, de Prins, hoewel hij als lid van de Raad van Verzet de heer *Koot* eigenlijk had moeten erkennen als Delta-commandant, daar dit Delta-commando was ingesteld door de drie groepen in onderlinge overeenkomst. Hij kan in de leiding van zijn groep in de minderheid geweest zijn, maar het was een overeenkomst, met de gehele Raad van Verzet gesloten, waarin hij zich had moeten schikken. Toen reeds leerde de heer *Koot* hem kennen als iemand, die ongedisciplineerd was, een goed commandant voor zijn groep, maar moeilijk een hogere commandant boven zich kunvende velen.

67922—67924 (*Koot*)

Wat betreft de vorming van het strijdend en het niet strijdend gedeelte van de B.S. heeft zich nog een hele ontwikkeling voorgedaan na het moment, waarop de heer *Koot* commandant is geworden. Toen de heer *Koot* commandant werd, was de Delta in haar beginstadium. Dat heeft zich verder ontwikkeld tot de organisatie, zoals die geworden is. Er is gekomen een strijdend en een niet strijdend gedeelte.

De heer *Koot* had behoefte om iemand, die precies van zijn denkbeelden en van die van zijn staf op de hoogte was, naar bevrijd gebied te krijgen. Dat is *van Amstel* geweest, mr *Caljé*. Deze heeft bij het hoofdkwartier van de Prins veel kunnen rechtzetten wat rechtgezet moest worden; men was er inderdaad eenzijdig ingelicht, b.v. door dergelijke berichten van *Lange Jan*, die niet alleen de heer *Koot* bombardeerde met brieven, maar ook het bevrijde gebied met telegrammen, brieven en inlichtingen. De heer *Koot* kan zich zeer goed voorstellen, dat men daar niet een juiste indruk van de zaak had, toen het bevel kwam tot het vormen van een strijdend gedeelte en een niet strijdend gedeelte, terwijl dat al bij hem in zijn stafkwartier voorbereid was; alleen was de naam anders. Het „strijdend gedeelte” hebben zij wel gehad; zijn „voorlopig niet strijdend gedeelte” werd door het hoofdkwartier van de Prins eerst genoemd het „niet strijdend gedeelte” en daarna „bewakingstroepen”. Reeds op zich zelf sloten deze benamingen een discriminatie in tussen de strijders, van wie men dacht: dat zijn de helden van het verzet, en de niet-strijders zijn non-combattanten. De heer *Koot* heeft er daarom prijs op gesteld, het gevoel van discriminatie bij de verschillende groepen te doen verdwijnen, nl. door er op te wijzen: wanneer wij meer wapens krijgen, zijt gij weer strijdend gedeelte. Het was zijn bedoeling een onderscheid te maken tussen de mensen, die reeds bewapend waren, en hen, die niet of nog niet bewapend waren, maar als zij meer wapens hadden tot strijdend gedeelte konden worden geformeerd.

67933—67938 (*Koot*)

De toestand was dus zo, dat op het stafkwartier van de commandant Binnenlandse Strijdkrachten een aantal dingen voorbereid werden, maar dat ook uit het hoofdkwartier van de bevelhebber van de N.B.S. bevelen kwamen; dat was een situatie, die wel eens moeilijkheden heeft opgeleverd.

De heer *Caljé* is 20 October in het hoofdkwartier van de Prins gekomen. Hij is daar tot de bevrijding gebleven. Nadien heeft de heer *Koot* geen nieuwe afgezanten naar het hoofdkwartier van de Prins gestuurd. Alleen heeft hij naar aanleiding van de onderhandelingen in April *Richard (van der Gaag)* en daarna de heer *Neher* verzocht daarheen te gaan.

De komst van de heer *Caljé* was inderdaad zeer nuttig om de positie van de commandanten en diens bedoelingen en inzichten recht te doen wedervaren in het milieu van het hoofdkwartier van Z.K.H.

67956—67960 (*Koot*)

Commandant van het strijdend gedeelte was op het laatst van de bezetting *Peter Zuid (Borghouts)*, die bij verrassing uit de lucht kwam vallen. De heer *Koot* had helemaal niet verwacht, dat hij een second-in-command zou krijgen. Dat heeft hem pijnlijk verrast, omdat hij er tevoren niets van wist. *Peter Noord*, *Peter Hordijk*, was op dat ogenblik commandant van het strijdend gedeelte. Deze is toen als commandant van het strijdend gedeelte vervangen.

83961—83962 (*Borghouts*)

De heer *Borghouts*, in kennis gesteld met deze verklaring van de heer *Koot*, heeft medegedeeld, dat *Peter Noord* op het moment, dat de heer *Borghouts* naar het Noorden kwam, vertegenwoordiger van de K.P. in de Delta was. De heer *Koot* moet zich hebben vergist, om de eenvoudige reden, dat er geen strijdend gedeelte bestond.

67961—67963 (*Koot*)

Hordijk is vervangen door *Borghouts*, die naar het Noorden werd gestuurd krachtens een bevel van de bevelhebber van de Nederlandse Strijdkrachten. Daar heeft de heer *Koot* een schriftelijk bevel van.

67965 (*Koot*)

De heer *Borghouts* werd landelijk sabotagecommandant. Dit gebeurde, omdat een verhoogde activiteit van de B.S. werd verwacht. Dat heeft de heer *Koot* ook wel begrepen.

Dat zou hij met zijn ondercommandanten best hebben kunnen opvangen, maar toen hem een second-in-command werd gedropt, moest hij het aanvoelen als een blijk van niet juist vertrouwen in hem als commandant. Het was voor hem een moeilijke tijd, maar als goed militair heeft hij getracht to make the best of it. Van *Peter Zuid*, die zich door dit belangrijke commando ietwat over het paard getild voelde, heeft hij tenslotte het vertrouwen weten te winnen en hem met enige tact precies weten te brengen, waarheen hij wilde, namelijk tot een goede samenwerking.

83959—83960 (*Borghouts*)

De heer *Borghouts* heeft verklaard, dat de C.B.S. zeer vriendelijk was en, voor zover de heer *Borghouts* zich kan herinneren, heeft hij geen enkel bezwaar gemaakt, ook later niet, althans niet tegen hem. Het was de heer *Borghouts* in die tijd niet gebleken, dat de heer *Koot* toch wel enigermate was getroffen door de gang van zaken.

Het is mogelijk, dat het waar is en dat hij bezwaren over hem kenbaar heeft gemaakt, maar hij kan niet anders zeggen dan dat de heer *Koot* hem altijd met de meeste welwillendheid heeft behandeld en hij heeft van hem altijd de meest mogelijke medewerking gekregen.

67966—67967 (*Koot*)

De heer *Koot* betreurt het, dat van de overzijde, van Londen, weinig leiding is uitgegaan. Het is hem gebleken, dat de groepen deze leiding nodig hadden; men heeft er altijd om verzocht. Het is hem later bij de bestudering van de stukken in zake het England-Spiel gebleken, dat men behoefte had aan voorlichting uit Londen. Juist het gebrek aan die voorlichting uit Londen heeft meegeholpen om deze tegenstelling tussen de verschillende groepen in het leven te roepen. Als er meer leiding was uitgegaan van Londen, zou deze tegenstelling niet zijn gekomen. Als men hier iemand had gehad, in wie men vertrouwen had, was die tegenstelling ook niet gekomen. Dat is de beweegreden geweest, waarom de heer *Koot* dacht: laat ik proberen deze tegenstelling uit de weg te ruimen. Bij de B.S. was er gebrek aan teamgeest, niet in de kleine groepen, die elkaar kenden, maar wel in de grote organisaties; men kende elkaar in die grote organisaties niet; er was een zeker wantrouwen; men kon ook niet terugvallen op iemand, op wiens gezag men een bepaald persoon als medewerker kon aanvaarden. De politieke partijen hadden ook geen gezag, althans niet bij deze illegale groepen. De kwestie van kritiek en van naijver tussen de verschillende groepen wil hij niet onbesproken laten. Hij verklaart het hierdoor: men had geen houvast aan een centraal punt, waarin men vertrouwen had en dat het vertrouwen tussen de verschillende groepen zou kunnen opwekken.

De B.S. heeft in militaire zin aan de verwachtingen van de heer *Koot* voldaan. Hij heeft wel eens met enkele gewestelijke commandanten verschil van mening gehad — hij wil niet zeggen, dat hij met hen in conflict is geweest —, doordat zij dachten in grote verbanden als bataljons, regimenten en zelfs nog grotere, terwijl hij altijd gedacht heeft in kleine verbanden, ten hoogste een compagnie. Hij heeft zich daarover steeds zo uitgedrukt: het is niet mijn streven, de B.S. te ontwikkelen tot een logge olifant; ik moet de B.S. maken tot een zwerm giftige muskieten. Dat beeld heeft hem altijd voor ogen gestaan bij de samenbundeling van de drie groepen; hij had geen behoefte aan regimenten en divisies. Misschien dat er dan enkele compagnieën komen, die gelegenheid hebben gezamenlijk te oefenen in bataljonsverband, maar verder wenste hij niet te gaan. Hij had dus ook geen behoefte om beroepsofficieren van hoge rang aan te trekken. Hij had wellicht kunnen proberen, een kolonel of generaal als commandant aan te stellen en een hem waardig commando in het door hem beheerde rayon te scheppen, maar dit streed tegen zijn beginselen in zake de kleine oorlog, de guerilla.

Samenvattend hebben de B.S. echter toch datgene bereikt, wat er van verwacht kon worden, in aanmerking genomen de moeilijkheden van bewapening, van voeding, die zij in het laatste bezettingsjaar hebben gehad; de mensen waren ondervoed. De heer *Koot* zou niet gaarne een geregelde oorlog met hen zijn ingegaan.

67891 (*Koot*)

Met betrekking tot de controverse met wijlen *Jan Thijssen* deelde de heer *Koot* mede, dat hij reeds bij het eerste contact met de heer

67900—67901 (*Koot*)

Thijssen een heel onprettige indruk gekregen had van de militaire geest van *Lange Jan*. Wat zijn capaciteiten betreft, was hij van mening, dat hij organisatorisch wel het een en ander aan kon. Hij heeft op het gebied van de radioverbindingen zeer goed werk verricht.

De heer *Koot* heeft eerst een korte bespreking met hem gehad. De eerste kennismaking met *Jan Thijssen* en diens vrouw vond plaats in het hoofdkwartier in de Zeevaartschool. *Jan Thijssen* vond geen tijd voor een bespreking. Dat vond de heer *Koot* al vreemd, omdat hij hem toen al een bericht had doen toekomen, dat hij gaarne met hem een zeer belangrijke bespreking zou willen hebben.

De tweede bespreking heeft de heer *Koot* gehad enige dagen of misschien de dag daarna, aan een van de grachten, waar hij met zijn gehele staf de heer *Koot* plotseling verraste, en daar heeft de heer *Koot* zijn gedachten uiteengezet over de samenbundeling en over het verzet in algemene zin.

Dat vond eind September plaats. De heer *Koot* had gehoopt, dat hij van hem medewerking zou krijgen, maar ook dat hij zich meer zou vertonen in Amsterdam. Zijn grote grief was, dat bij de besprekingen van de Kern, die elke Donderdag plaats vond, *Jan Thijssen* nagenoeg altijd ontbrak en *Frank* ook. Men heeft ook twijfel uitgedrukt, of hij deze beide heren wel direct in Amsterdam zou kunnen krijgen. Inderdaad is hem ook gebleken, dat zij een nauwer contact met hem, hij wil niet zeggen: schuwden, maar het enigszins op de lange baan schoven, terwijl hij zich min of meer als hun commandant beschouwde. Hij heeft de zaken enigszins op haar beloop gelaten; hij wist, dat hij in hen geen gedisciplineerde militairen kon verwachten. De militaire mentaliteit van dergelijke vrijwilligers is altijd anders dan die in een geregeld leger, ofschoon *Frank* zelf reserve-officier was. Hij heeft er altijd rekening mee gehouden, dat hij met een troep vrijwilligers te maken had en niet met een geregeld leger. Dit is ook gebleken uit de bevelen, die hij gaf, en uit de wijze, waarop hij besprekingen hield. Hij heeft nooit met de vuist op tafel geslagen; hij heeft zelfs in een van zijn dagorders gezegd, dat hij zich minder een leider van de B.S. dan wel een dienaar van de B.S. gevoelde. Dat is niet een belijdenis alleen met de lippen geweest. Hij voelde zich inderdaad meer een dienaar van de gehele B.S., om daarnaast ook van tijd tot tijd bevelen tot hen te richten. Hij gevoelde daarbij, dat verscheidenen van hen niet doordrongen waren van deze geest van dienen, doch een zekere hartstocht hadden om te bevelen. Hij kan het niet bewijzen, maar dat was zijn indruk.

67891 (*Koot*)

1) Bijlage 27.

Lange Jan heeft na die besprekingen van eind September twee brieven, gedateerd 24 en 26 October, aan de heer *Koot* geschreven ¹⁾, waarin hij betoogde, dat sedert ons land in de Septembertagen oorlogsgebied werd de juiste organisatie van de binnenlandse strijdkrachten en hun actief optreden op de meest ernstige wijze werden belemmerd.

67899 (*Koot*)

Die brieven van 24 en 26 October zijn voor de heer *Koot* niet uit de lucht komen vallen. Het was eigenlijk een samenvatting van de kritiek van *Lange Jan* op K.P. en O.D.; al die naijver sprak er uit. In het begin was het voor de heer *Koot* duidelijk, dat er tussen deze verschillende groepen een geweldige controverse en wrijving bestond, en een van zijn eerste opmerkingen — hij weet niet meer, wanneer hij die gemaakt heeft —, toen hij een indruk had van de waarde van zijn verschillende medewerkers, was: het is jammer, dat gij uw commandant buiten uw kring hebt gezocht en die in mij tracht te vinden; uw commandant zit in uw midden, maar gij hebt die niet kunnen ontdekken. De heer *Koot* wist voor zich zelf wel, wie die commandant had kunnen zijn, als deze groepen elkaar hadden kunnen vinden. Dan zou hij ook niet op die plaats gezeten hebben, maar omdat zij elkaar niet konden vinden, hebben ze deze samenbundeling gezocht, eerst in generaal *Reynders*, daarna in kolonel *Wilmar* en eindelijk in hem. Waarom weet hij niet. Hij was illegaal ongeschoold; theoretisch wist hij misschien ongeveer de eisen van security en tactiek in de kleine oorlog, in de guerilla, maar praktisch heeft hij er zich nooit in kunnen oefenen.

67891 (*Koot*)

2) Bijlage 28.

De heer *Koot* meende *Lange Jan* naar aanleiding van bovengenoemde brieven van zijn commando te moeten ontheffen en dientengevolge zond hij hem op 1 November een daartoe strekkende brief. ²⁾

3) Bijlage 29.

67904 (*Koot*)

Lange Jan heeft naar aanleiding van het bevel van de C.N.B.S. een zeer lange brief geschreven. ³⁾ Dat was het laatste contact; de heer *Koot* heeft hem nooit meer gezien.

4) Bijlage 30.

67891 (*Koot*)

De heer *Koot* heeft een schrijven van de Raad van Verzet aan *Lange Jan*, waaruit blijkt, hoe zijn eigen groep over hem denkt. ⁴⁾

De heer *Koot* heeft het onderstaande telegram aan Prins *Bernhard* gezonden:

„Hoezeer ik hoopte *Jan* herhaal *Jan* R.V.V. wegens onmiskenbaar organisatorische verdienste plaats als troepcommandant of in mijn staf te kunnen geven heb ik mij genoodzaakt

gezien door zijn totaal gemis aan zelftucht en verantwoordelijkheidszin hem heden te ontheffen van commando O.C.R.V.V., tevens afdeling R.V.V. stop. Zonder tussen hem en Raad van Verzet overeengekomen voorkennis ontzag *Jan* zich niet in twee aan mij en L.S.C.K.P. gerichte nota's tendentieuze zelfs zeer grove valse beschuldigingen tegen K.P. en O.D. te uiten, waardoor elke samenwerking met hem als topman R.V.V. voorgoed afgesneden door L.S.C.K.P. reeds geweigerd stop. Daargelaten tendentieuze uitingen jegens mij en mijn beleid komma te Uwen aanzien zich vermeten uitlating Quote Nieuw Opperbevelhebber aanvaard Unquote Zijn beginsel sabotage en verzet tegen vijand ontaard tot verzet tegen elk gezag anders dan het zijne stop. Eerlijkheid gebod mij hem bij ontslag mijn dank voor organisatorische verdienste niet te onthouden stop Mijn bezorgdheid grote kwetsbaarheid illegaliteit door te verwachten verdere machinaties zijde *Jan* en mij onbekende aanhang doet mij U verzoeken *Jan* onmiddellijk te Uwent te ontbieden stop Eveneens verzoek *Jans* radioverbindingen en actie mogelijkheden met Uw gezag te beknotten en aan banden te leggen Fullstop. D.C. herhaal D.C. stop."

Waarvan afschriften aan: L.S.C.-K.P., A.H.K.-O.D. en Raad van Verzet.

De heer *Koot* wijst er op, dat hij niet alleen stond in deze heftige kritiek op *Jan Thijssen*, doch daarbij zelfs steun vond bij diens eigen mensen uit de Raad van Verzet; dit blijkt wel hieruit, dat een van de mensen van de Raad van Verzet, *Henk* (wijlen *Doorn*), zich bereid verklaard heeft, de Prins volkomen in te lichten met betrekking tot *Lange Jan*. Dit heeft de heer *Koot* telegrafisch aan Z.K.H. doen weten.¹⁾

De heer *Koot* heeft naar aanleiding van dit ontslag van *Lange Jan*, uit zijn naaste groep natuurlijk ook een heftige reactie ondervonden, ook in schriftelijke vorm, o.a. van *Alex* (dr. *Eskes*); deze is tegelijk met *Jan Thijssen* gearresteerd, maar vóór zijn arrestatie heeft hij de heer *Koot* een brief geschreven. Men kan in deze brief dezelfde taal en stijl terugvinden als die van *Lange Jan*.

Toen generaal *Koot* naar Amsterdam kwam bij het hoofdkwartier, zo verklaart de heer *Engel*, werkte iedereen daar met zijn schouders en zijn ellebogen; van hoog tot laag trachtte men bij generaal *Koot* een baantje te krijgen. *Jan Thijssen* was geen katje om zonder handschoenen aan te pakken, maar juist om die reden hebben de anderen gedacht: dit moeten wij gebruiken om er zelf in te komen en hem er uit te werken. Helaas moet de heer *Engel* zeggen, dat mensen van de R.V.V. hieraan hebben meegedaan, ook zij, die aan de top bij de generaal hebben gezeten. Dit is niet alleen bij de R.V.V. het geval geweest, maar in alle organisaties. Er is een grote controverse geweest tussen *Jan Thijssen* en de commandant; deze is toegespitst, aangezien de O.D. niet zo'n beste ervaring had met *Jan Thijssen*. Het is zeer jammer, dat generaal *Koot* deze man niet meer naar zich toe heeft gehaald en heeft nagegaan, of er inderdaad niet iets goeds in hem zat.

Het schrijven van de R.V.V. aan *Jan Thijssen* is de heer *Engel* heel goed bekend. Het is aan het eind van 1944 uitgekomen en in Amsterdam opgesteld. Men zal de handtekening van de heer *Engel* er niet onder vinden, indien het getekend is. Dit stuk werd niet door allen gemeenschappelijk opgesteld.

De heer *Engel* is er speciaal voor naar Amsterdam geweest, waar ze deze zaak besproken hebben. Helaas waren ze niet allen aanwezig. *Freek* en *Johan Doorn* wilden de heer *Engel* overhalen er aan mee te werken.

De heer *Engel* heeft dit sterk bestreden en gezegd, dat het geen manier was om iemand uit de toporganisatie te stoten, die zoveel goed had gedaan. Indien hij inderdaad een fout had gemaakt, moesten zij die maar vergeten. Op die bespreking stond de heer *Engel* hierin alleen.

De heer *Engel* durft niet te zeggen van wie het initiatief is uitgegaan om deze brief aan *Jan Thijssen* te sturen.

Later is hij verschillende malen bij generaal *Koot* geweest om een betrekkelijk hoge onderscheiding te krijgen voor *Jan Thijssen*. Deze heeft een lage militaire onderscheiding gekregen, zo laag, dat zijn vrouw deze niet wilde ontvangen.

Jan Thijssen, aldus de heer *Couvée*, was een voortreffelijk mens, maar wel heel moeilijk in de omgang. Het spijt de heer *Couvée* heel erg, dat het zo gelopen is, want, gezien hetgeen hij gedaan heeft, had de heer *Couvée* wel graag gezien, dat hij tot overeenstemming gekomen was met generaal *Koot* en ook dat de waardering voor hem na de bevrijding anders was geweest dan het geval is.

Omtrent de controverse tussen de commandant der N.B.S. en *Lange Jan* verklaarde de heer *Wagenaar*, dat *Thijssen* meende, dat het geen

1) Bijlage 31.

98859—98860 (*Engel*)

98863—98868 (*Engel*)

98789 (*Couvée*)

95223—95224 (*Wagenaar*)

zin had met de O.D. in de B.S. samen te gaan, omdat hij dat enerzijds niet in het belang achtte van het verzet, en in de tweede plaats uitermate gevaarlijk vond voor zijn groepen en in de derde plaats omdat daaraan de eis was verbonden, dat het zendapparaat van de Raad van Verzet aan de B.S. werd overgedragen. *Thijssen* stond op het standpunt, dat hij die zendapparaten onder zich moest houden, omdat de O.D. daarmee buitengewoon onvoorzichtig omging.

Het ontslag van *Jan Thijssen* als commandant is later door de Raad van Verzet helaas gehonoreerd. Zij hebben *Jan Thijssen* toch niet uit de Raad van Verzet gezet; hij bleef nog in de groep, al is er in de Raad van Verzet wel bepaald misnoegen daarover uitgesproken.

Met betrekking tot de brief, welke op 7 November door de Raad van Verzet aan *Jan Thijssen* is gezonden, verklaart de heer *Wagenaar*, dat hij deze thans voor het eerst leest; hij heeft hem nooit eerder gezien.

De heer *Wagenaar* vindt deze brief volkomen fout. Hij wil dat ook motiveren. Wanneer men een dergelijke brief schrijft, kan daar zijns inziens alleen maar uit voortvloeien, dat men ook verder geen contact opneemt. Hij wil er aan herinneren, dat tot op het laatste moment, waarop *Jan Thijssen* is gearresteerd¹⁾, er zijnerzijds alle pogingen in het werk zijn gesteld om hoe dan ook dit verschil op te lossen. De dag, waarop *Jan Thijssen* is gearresteerd, heeft er 's morgens nog een onderhoud plaats gehad tussen *Jan Thijssen*, kolonel *Six*, generaal *Koot*, *Hoogeweegen* en de heer *Wagenaar*; mogelijk zijn er nog anderen bij tegenwoordig geweest; dat herinnert hij zich nu niet. Hij is er echter ook zeker van, dat *van der Gaag* of *Henk Doorn* bij die vergadering aanwezig waren. Dat is een poging zijnerzijds geweest om die zaak tot een oplossing te brengen. In de eerste plaats is deze brief dus niet namens de Raad van Verzet geschreven; in de tweede plaats is het inconsequent van degenen, die er achter hebben gestaan, die dus wel zijn meegegaan om te pogen deze zaak tot een oplossing te brengen. De heer *Wagenaar* kan garanderen, dat op de dag van de arrestatie van *Jan Thijssen* er 's morgens nog een bespreking is geweest. Hij herinnert zich ook, dat er op die dag, dat *Jan Thijssen* in die bespreking is geweest en gearresteerd is, door de heer *Wagenaar* aan hem is geadviseerd — omdat hij, naar de heer *Wagenaar* meent, met een auto naar Rotterdam ging en de heer *Wagenaar* zelf naar Den Haag moest en *Jan Thijssen* hem had aangeboden om met hem mee te gaan — om in geen geval naar Rotterdam te gaan, en zeker niet met de auto. Hij is echter toch gegaan en toen gearresteerd. Tot het laatste moment is gepoogd om tot een oplossing te komen. De heer *Wagenaar* moet echter wel zeggen, dat die bespreking niet gunstig is afgelopen.

De heer *Wagenaar* wordt enigszins vreemd getroffen, daar hij deze brief nu pas voor het eerst ziet. In eerste impuls zou hij zeggen: dit is een achterbaks gedoe geweest.

Jan Thijssen heeft op dat moment ook niet geweten, dat deze brief werd weggestuurd. Hij maakte toch nog altijd deel uit van de Raad van Verzet; hij was in die vergadering zelf niet aanwezig. De heer *Wagenaar* is daarbij ook beslist niet tegenwoordig geweest, want hij kent dit schrijven niet. Hij zou zich ook nooit hebben neergelegd bij een dergelijke toon, die voor die tijd te scherp was gesteld.

Later heeft de heer *Wagenaar* wel eens gehoord, dat er een brief is verzonden, maar hij heeft de inhoud van die brief niet gezien. *Jan Thijssen* heeft de heer *Wagenaar* niet gezegd, dat hij een dergelijke scherpe brief heeft ontvangen. Hij heeft de heer *Wagenaar* wel eens gezegd een brief te hebben ontvangen. Ook daarom weet de heer *Wagenaar*, dat er een brief is geschreven.

Wat de laatste alinea van de brief betreft, waarin staat: „Wij vertrouwen, dat U desondanks de juistheid van ons besluit zult willen erkennen en uw medewerking zult willen verlenen om de door de Raad aangewezen opvolger in de u bekende materie betreffende de raadszaken in te werken”, is het natuurlijk buitengewoon moeilijk te beoordelen, wat hiermede wordt bedoeld. Men moet goed de positie van *Jan Thijssen* zien. Hij had een conflict. Hij stond aan het hoofd van de Radiodienst van de Raad van Verzet. Hij heeft die dienst onafgebroken onder zich gehouden. Hier wordt bedoeld dus overdragen van het radio-apparaat — wat geëist werd door de B.S. — óf zijn medewerking te willen verlenen bij de overdracht van Raad van Verzet-zaken en daarbij lopende aangelegenheden, contacten, enz., aan een ander.

De heer *Wagenaar* herinnert zich dat niet uit die tijd, omdat hij niet bij die besprekingen is geweest. Het kwam wel meer voor, dat er beslissingen werden genomen buiten de aanwezigheid van sommige leden van de Raad van Verzet, maar niet van een dergelijk ingrijpend karakter, zoals het afsnijden van een lid van de Raad van Verzet. Dat was zeker niet het geval.

De heer *Wagenaar* gelooft, dat het hier een materie betrof, waarin geen beslissing kon worden genomen zonder dat alle leden aanwezig

95227—95238 (*Wagenaar*)

1) De commissie tekent hierbij aan: 9 November 1944.

waren, te meer waar het geen dringende zaak was. Het ging niet om de kwestie van bescherming van mensen; het was hier een lang lopende zaak; er was geen spoed bij nodig.

Na elke vergadering werd aan degene, die niet aanwezig was geweest, medegedeeld wat er was besproken. Er werd een kort uittreksel van de notulen bijgehouden. Helaas zijn die verloren gegaan.

Als men spreekt van het afzetten van *Jan Thijssen* als commandant B.S., moet men de zaak goed stellen. Hij heeft nooit enig commando aanvaard. Men heeft hem wel eens iets als een commandopost willen opdragen, maar hij is niet commandant geweest. Hij had in die tijd geen commandopost in de B.S. in de werkelijke zin van het woord. Misschien heeft men hem wel eens iets opgedragen, dat hij heeft aanvaard.

De heer *Wagenaar* hoort eigenlijk voor het eerst, dat men de opvatting heeft, dat *Jan Thijssen* commandant van de B.S. is geweest. De heer *Wagenaar* herinnert zich, dat er een schrijven is uitgegaan, waarbij hij als commandant is ontzet.

Uit die brief spreekt, dat *Thijssen* hoofd van de Radiodienst is, welke dienst een onderdeel is van de Raad van Verzet. De Raad van Verzet gaat over naar de B.S.; als zodanig is *Thijssen* commandant van de Radiodienst, waarvoor hij nooit zijn toestemming heeft gegeven. De Raad van Verzet neemt dus dit besluit in deze brief en geeft daarmee dus generaal *Koot* de gelegenheid in overleg en in overeenstemming met de Raad van Verzet aan *Thijssen* een schrijven te richten om hem mede te delen: je bent van je post ontheven.

Zo ligt de zaak dus, zoals de heer *Wagenaar* hieruit meent te moeten opmaken.

Mr. *T. Schadd*, die enige tijd de leiding van de Radiodienst heeft gehad¹⁾, heeft medegedeeld, dat hij toevallig het laatste gesprek heeft meegemaakt, dat *Jan Thijssen* vóór zijn arrestatie heeft gehad met *Wagenaar*, waarbij ook tegenwoordig was dr. *Eskes*. Toen bleek hem duidelijk — en trouwens ook later, toen hij met verschillende leden van de Raad van Verzet sprak —, dat de andere leden van de Raad van Verzet niet achter hem stonden in het conflict met de C.N.B.S. Dat is ook wel daaruit gebleken, dat *Gerben Wagenaar* toen wel lid van de Delta is geworden en volkomen heeft medegewerkt. *Thijssen* stond in zijn verzet in de Raad eigenlijk alleen. Dat is allemaal vrij snel gegaan, want zijn arrestatie is daarop gevolgd.

De heer *van der Gaag* heeft verklaard, dat *Lange Jan* zich niet wilde onderwerpen aan het gezag van generaal *Koot*. Daarop komt het neer. Het is in het geheel niet ingewikkeld. *Lange Jan* was het niet eens met de wijze, waarop generaal *Koot* die bundeling uitvoerde. Het was dus eenvoudig een kwestie van het niet eens zijn met het beleid van generaal *Koot*.

De heer *van der Gaag* gelooft, dat *Lange Jan* wel vond, dat hij meer stem in het kapittel moest hebben op dat ogenblik, en, gezien zijn geweldige verdiensten, stond de Raad van Verzet daarachter. De eis van *Lange Jan* om minstens de tweede man te zijn naast generaal *Koot* vonden zij niet onbillijk. *Lange Jan* was een moedig man en een uitnemend organisator. Hij heeft de Raad van Verzet, naar de heer *van der Gaag* meent opgericht met *Guermontprez* en heeft zich op alle mogelijke wijzen onderscheiden. Zij hadden het in het geheel niet vreemd gevonden, als *Lange Jan* als de tweede man naast generaal *Koot* was komen te staan.

Er kwam bovendien bij, dat in die organisatie van generaal *Koot* allerlei figuren van de O.D. zaten, en dat oud zeer van de tegenstelling O.D. en *Lange Jan* kwam toen nog eens extra naar voren. *Lange Jan* begon al met een zekere antipathie tegen de nieuwe organisatie. Al hetgeen gebeurde, werd door *Lange Jan* afgekeurd. De heer *van der Gaag* heeft het standpunt van *Lange Jan*, menselijk gesproken, goed kunnen begrijpen. *Lange Jan* heeft ontzaglijk gewerkt voor zijn organisatie. Hij voelde echter plotseling, dat het hem uit handen gleed, en dat brengt wrevel mee; psychologisch is dit goed te begrijpen. Het is een zeer nare ruzie geweest. De heer *van der Gaag* moet zeggen: generaal *Koot* heeft daarbij een oneindig geduld getoond en alles gedaan, wat hij maar kon doen, om dat conflict tot een oplossing te brengen. Misschien zou het hem op de lange duur ook zijn gelukt, ware *Lange Jan* niet gearresteerd. *Van Zanten* en *Lange Jan* echter waren eenvoudig vuur en water. Dat conflict tussen hen zou nooit tot een oplossing gekomen zijn. De heer *Six* was voortdurend bij generaal *Koot*. Hij als militair zag het als een soort van indisciplinair gedrag — een soort van muiterij zou men het kunnen noemen — en daarvan was *Six* uiteraard zeer afkerig. *Lange Jan* is tenslotte gearresteerd, heeft in Zwolle gevangen gezeten en is bij de Woeste Hoeve op de Veluwe gefusilleerd. Het is te betreuren geweest, dat het conflict heeft bestaan. De verdere moeilijkheden, die er in de nieuwe organisatie waren met betrekking tot generaal *Koot*, waren voornamelijk moeilijkheden met de K.P. Dit geharrewar was voor de Raad van Verzet

95240 (*Wagenaar*)

¹⁾ Vgl. het Verslag der commissie, deel 4 A en B, blz. 425 e.v. 57015 (*Schadd*)

77816—77818 (*van der Gaag*)

77846—77847 (*van der Gaag*)

eigenlijk aanleiding om de heer *van der Gaag* naar het Zuiden te sturen en er met de Prins over te praten.

Johan Doorn (Henk) zou aanvankelijk gaan voor generaal *Koot*. Generaal *Koot* vreesde, dat *Lange Jan* op eigen houtje naar het Zuiden zou gaan en deze een volgens hem (*Koot*) verkeerde voorstelling van zaken zou geven, althans een, die helemaal in het voordeel van *Lange Jan* zou uitvallen en in het nadeel van *Koot*, van *Zanten* en de O.D. Daarom is aangewezen *Johan Doorn*. Toen is de heer *van der Gaag* gevraagd of hij voor de weg naar het bevrijde gebied wilde zorgen.

Dit heeft hij toen georganiseerd en met *Johan Doorn* helemaal besproken. Op de avond, vóórdat hij zou vertrekken — de heer *van der Gaag* had voor de volgende morgen 10 uur voor een koerierster gezorgd, waarmee hij naar de Biesbosch zou gaan — is hij in contact gekomen met een leider van de K.P., *Frank*, die later ook is gefusilleerd. Deze *Frank* is gekomen bij een familie *de Haas* op de Leidsekade 58 en heeft gezegd: „Ik vertrouw die weg van *Richard* (de heer *van der Gaag*) niet; er zijn een 500 parachutisten van de slag om Arnhem overgebleven, die zich vechtende door de linies zullen slaan; ga daarmee mee!” *Johan Doorn* heeft dit helaas gedaan en zij hebben nooit meer iets van hem gehoord. Zij moesten tenslotte aannemen, dat hij gesneuveld was. Dit betekende, dat een ander zijn opdracht moest overnemen, en toen werd de heer *van der Gaag* aangewezen.

95550—95551 (*Ruys*)

De heer *Ruys* heeft zeer veel van de moeilijkheden tussen de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten en *Jan Thijssen* gemerkt. *Jan Thijssen* heeft de verschillende brieven in het hoofdkwartier van de heer *Ruys* geschreven. Dit zijn de brieven van 24 en 26 October, die uiteraard zeer veel stof hebben doen opwaaien. De heer *Ruys* heeft hierover met *Frank* van de K.P. even gepraat. Op dat ogenblik heeft de samenwerking in Rotterdam wel even gehokt, omdat men de samenwerking met de R.V.V. wilde stopzetten.

Naar de mening van de heer *Ruys* is er in het conflict tussen de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten en *Jan Thijssen* te hard opgetreden en zou een poging om *Lange Jan* en *Frank* tot elkaar te brengen en dezen voor het verzetswerk te behouden veel prettiger zijn geweest. Het heeft een grote schok gegeven, toen *Lange Jan* van zijn post is ontheven. Uit de toon van de brieven van 24 en 26 October is wel op te maken, dat de mening van *Lange Jan* over de O.D. en de L.K.P. niet zo prettig was, maar voorts, dat *Lange Jan* de bevelsbevoegdheid van generaal *Koot* volledig erkende.

67818 (*van Hoorn Alkema*)

De moeilijkheid was, zo heeft de heer *van Hoorn Alkema* verklaard, dat men de B.S. wilde verdelen (omdat men wilde vasthouden aan het oude O.D.-principe) in een strijdend gedeelte en een niet strijdend gedeelte. *Jan Thijssen* wilde de commandant zijn met *Frank* als ondercommandant voor het strijdend gedeelte. Hij zei: „Wij weten er alles van, de O.D. niets”. Het land was verdeeld in districten en in elk district wilden ze iemand van K.P. of R.V.V., wie het sterkste gedeelte was, commandant maken.

Generaal *Koot* en de O.D. maakten bezwaar. Generaal *Koot* zei: „Ik heb reserve-officieren, die weten wat leiding geven is, een eerste-luitenant kan ik niet laten staan onder een schoenlapper, die handig met een stengun is, dat doe ik dus niet”. Daarover zijn de moeilijkheden ontstaan. *Thijssen* wilde niet, dat de voor een groot gedeelte door hem georganiseerde R.V.V. werd overgegeven en een ander de baas werd, terwijl hij het eigenlijk veel meer beschouwde als zijn persoonlijke verzetsorganisatie en wel gevoelde voor het idee van ge-coördineerd werken, alleen met K.P., samen in het strijdend gedeelte met *Frank*. Hij meende, dat hij de aangewezen man was. Dat schijnt generaal *Koot* niet gewild te hebben. *Jan* zei: Dan doen wij het niet, dan gaan wij niet met de B.S. mee. Er kwam van generaal *Koot* een ontslagbrief, waarbij *Jan* ontheven werd van zijn commando van de R.V.V. Dat heeft hem erg geraakt. De bedoeling was, dat de heer *van Hoorn Alkema* weg zou gaan om die moeilijkheden toe te lichten, om een beslissing van de Staf van Prins *Bernhard* uit te lokken. Het ontslag is pas gekomen twee dagen vóór de heer *van Hoorn Alkema* wegging. De reis stond al lang vast. Hij heeft de ontslagbrief in de vorm van een microphoto meegenomen. De bedoeling was, een toelichting te geven van de organisatie van de B.S., zoals *Jan* die zich dacht en zoals generaal *Koot* die wilde. Generaal *Koot* wilde *Jan* gebruiken, maar hij zei: ik ben commandant en ik zal zeggen, wie het hoofd van dit of dat is. Ik maak uit, wie de beste commandant is.

Het argument van *Jan* en *Frank* was: Wij kennen het verzet; u zegt, dat u nooit iets aan het verzet gedaan hebt, dus u kan er ook niet over oordelen. Generaal *Koot* zei: er zit een militaire kant aan en daarover kunt u niet oordelen. *Jan* was echter reserve-officier en had dus wel een militaire scholing. *Jan* zei: het is niet generaal *Koot*, maar de O.D., die mij niet lust.

67813 (*van Hoorn Alkema*)

De heer *van Hoorn Alkema* is op zijn tocht op 19 November door

96103—96104 (*Hoogeweegen*)

de Duitsers gepakt, naar Duitsland gebracht en daar tot de bevrijding gebleven.

Na de bespreking met de commandant B.S., die *Lange Jan* een bepaalde post aanbood — de heer *Hoogeweegen* gelooft die van chef van het wapenmateriaal; hij weet niet precies meer, welke titel men daarvoor had — is een conflict ontstaan tussen de commandant B.S. en *Lange Jan*, waarbij *Lange Jan* een brief heeft gericht tot de commandant B.S., waarin hij uiteenzette, waarom dit niet de juiste functie voor hem was en dat hij contact met zijn troep moest hebben. De Raad van Verzet accepteerde die éénhoofdige leiding wel, maar de persoonlijke mening van de heer *Hoogeweegen* is, afgezien van één of twee figuren, die in bepaalde delen van het land wel degelijk met eigen manschappen verzetswerk deden, dat verreweg het grootste deel van de Raad van Verzet onbekend was met het daadwerkelijke manschappenwerk. Behalve *Freek* met zijn troep in Noordholland, was *Lange Jan* de leider van het manschappenwerk in de rest van het land. Hij was de enige man, die er verder wat aan deed en die door zijn radio contact trachtte te onderhouden. Dat men op een gegeven moment, toen er enig meningsverschil was en men het niet met *Lange Jan* eens was, zich zonder meer omdraaide en een makker in de steek liet, vindt de heer *Hoogeweegen* hoogst unfair. Toen had er anders gehandeld dienen te worden; hier is door de Raad van Verzet een misdaad begaan tegenover *Lange Jan*. Misschien kwam dit wel voort uit ambitie van enkele andere personen. Toen de heer *Hoogeweegen* in het Zuiden kwam, heeft hij dit uitgelegd aan de Prins, die, toen hij dit had gehoord, het door de commandant B.S. gedane ontslag van *Lange Jan* heeft herroepen.

Er zijn hier bepaald grote fouten gemaakt, ook van de zijde van *Lange Jan*. Het was geen gemakkelijke jongen. Hij was tegenover bepaalde personen misschien wel eens zeer positief, maar niet gebaseerd op zijn eigen persoonlijkheid alleen. Daarvoor heeft de heer *Hoogeweegen* hem te goed en te lang gekend.

De heer *Hoogeweegen* is er van overtuigd, dat bij een meer tactisch optreden het niet tot een conflict gekomen zou zijn. Daarom heeft hij gezegd: de opdracht om te komen tot een éénhoofdige leiding is praktisch onmogelijk.

78511ij—78511z (*Van Houten*)

De waarde van de Binnenlandse Strijdkrachten is, zo deelde de heer *Van Houten* nog mede, o.a. zeer sterk gebleken bij de capitulatie van de Duitsers. Toen de afdeling-B.S. van de staf van de bevelhebber in Breda verbleef, hebben vele personen, die door de vijandelijke linies kwamen zich daar aangemeld; daar kwamen ook de heren *Neher* en *van der Gaag*, die met speciale opdrachten hebben gereisd, in Londen zijn geweest en opnieuw door de linies naar bezet gebied zijn teruggegaan. In die tijd is al uit de mededelingen van deze heren het grote belang gebleken, dat de Duitsers in het probleem van de Binnenlandse Strijdkrachten stelden. Dezen waren namelijk in vele opzichten zeer bang voor de B.S., voor het strijdend verzet. De staf heeft dit later zeer sterk gebruikt, toen het zover was, dat de capitulatie-onderhandelingen begonnen, en ook toen het contact werd opgenomen met de Duitsers bij de eerste besprekingen in Achterveld. De heer *Van Houten* is daar met Prins *Bernhard* telkens heen gegaan. Zij waren op de eerste dag in Achterveld de twee enige Nederlanders op de conferentie. Zij hadden verwacht, dat *Seyss-Inquart* toen reeds zou komen, maar die is niet verschenen en heeft in zijn plaats *Schwebel* gezonden, met een marine-officier, een legerofficier en een burger. Bij die eerste onderhandelingen is de Prins en de heer *van Houten* reeds gebleken, dat de Binnenlandse Strijdkrachten bij de Duitsers een heel belangrijke factor waren. Dat is opnieuw duidelijk geworden bij alle daaropvolgende onderhandelingen, waarbij *Seyss-Inquart* zelf ook eens tegenwoordig is geweest. Inderdaad is de B.S.-kwestie steeds een van de punten van bespreking geweest, wanneer de geallieerde eisen op velerlei gebied aan de Duitsers werden voorgelegd. De Duitsers hebben voortdurend als tegenconditie gesteld, dat de Binnenlandse Strijdkrachten zouden worden geïmmobiliseerd. Dat was een grote morele voldoening en deze troef werd dan ook telkenmale tegenover de vijand uitgespeeld. Dit is zelfs aanleiding geworden tot grote moeilijkheden met de B.S. bij en na de capitulatie hier in het westen. De staf was tot neutralisatie bereid, mits de Duitsers verschillende voorwaarden zouden nakomen. De staf heeft zich daar ook aan gehouden maar kon dit natuurlijk niet persoonlijk aan iedere man uit de B.S. gaan uitleggen. Een van de grootste spanningen en moeilijkheden is voor de staf de stemming bij de B.S. boven de rivieren na de capitulatie geweest. De B.S. in het Zuiden hadden zich kunnen uitleven. Zij hebben taken gehad, die zij met ere hebben volbracht; er zijn daarbij vele B.S.crs gesneuveld. De B.S. in het Noorden hadden natuurlijk in de periode, waarin zij van het zuiden uit bestuurd werden, bijzondere prestaties geleverd, maar deze strijders zijn teleurgesteld geworden, toen zij op de dag van de capitulatie het bevel kregen: „Zet uw geweer maar weg en laat vooral zo weinig moge-

lijk zien, dat ge een gewapende macht zijt". Dat begreep men niet. Het heeft veel explosieve stemmingen veroorzaakt, die ettelijke moeilijkheden hebben bezorgd, vooral aan de verbindingsofficieren, die de reacties hadden op te vangen. Er zijn natuurlijk B.S.-ers geweest, die zich niet direct aan de bevelen hebben gehouden en enigszins uit de band gesprongen zijn, maar over het algemeen heeft men hen toch op zeer bevredigende wijze in toom kunnen houden. Het is toch wel belangrijk, aldus de heer *van Houten*, dat de B.S. in de onderhandelingen met de Duitsers een zeer speciale rol hebben gespeeld.

De voorwaarden, die de Prins en de heer *van Houten* hebben medegenomen naar de tweede conferentie op 30 April, welke allemaal ter sprake zijn gebracht, luiden:

- „1. No more executions.
2. No more inundations or destructions of any kind (bridges, telephone-installations etc.).
3. Decent treatment of all prisoners and as far as possible release of political prisoners.
4. Release of female prisoners who did not violate Netherlands law.
5. Lowering of water to normal level and repair of dykes.
6. Reduction c.q. stopping of all S.D. and Landwacht activity.
7. Reorganization Netherlands Red Cross by putting it again completely under Netherlands personnel to be appointed by V.M. (Vertrouwensmannen).
8. According facilities to some persons to cross lines and return into occupied territory.
9. Stop razzias and stop requisitioning of transport and telephonematerial.
10. Leave V.M. undisturbed to continue their work of preparation with persons to be appointed by them for this purpose.
11. Release transport for V.M. and accord V.M. facilities to use this transport undisturbed in occupied territory.
12. Accord facilities for radio-traffic between V.M. and Government on subjects that do not concern German war-interests.
13. Facilities for V.M. for telephone-communication.
14. Stop requisitioning machines, tools and communication-apparatus.
15. Stop requisitioning buildings and utilities.
16. Accord rations for Netherlands subjects now imprisoned or interned on equal basis as free public.
17. Help as far as possible to repair blown up bridges, water-works etc.
18. Replace Dutch SS in frontline by German troops.
19. Conditions for return two Netherlands representatives immediately.
20. Task of the Netherlands Interior Forces.”

Deze punten zijn, naar de heer *van Houten* meent, door Prins *Bernhard* opgesteld in overleg met generaal *De Guingand*, die de eerste conferentie heeft geleid als chef staf van maarschalk *Montgomery*, en zijn alle ter sprake gebracht en ook reeds mondeling medegedeeld aan *Schwebel*. Toen *Seyss-Inquart* bij de volgende conferentie aanwezig was, is deze lijst ter sprake gekomen. De Duitsers hebben van hun zijde verlangd, dat de activiteit van de Nederlandse ondergrondse strijdkrachten zou worden stopgezet. Generaal *Foulkes* van het Canadese leger heeft later in overleg met de staf hiervoor bepaalde regelen vastgesteld, die telegrafisch en telefonisch doorgegeven werden aan de B.S.-leiding. Het was nogal moeilijk dit besluit aan de doorsnee B.S.-er op een afstand begrijpelijk te maken: toch hebben de commandanten de orders meestal goed opgevangen. De als gevolg hiervan uitgegeven proclamatie behelst onder meer:

„Het Commando der Binnenlandse Strijdkrachten in Gewest 12 (omvattende de gemeenten . . . . .) maakt bekend: dat in de berekingen met de bevelvoerende Duitse generaal in genoemd gewest is vastgesteld en overeengekomen:

1e. Tot het moment, dat de bezetting wordt overgenomen door de Canadese troepen, blijft de Duitse Weermacht aansprakelijk voor de handhaving van orde en rust.

2e. Het Commando der Binnenlandse Strijdkrachten acht zich echter desondanks geroepen om te doen wat in zijn vermogen is om te verzekeren, dat de orde onder Nederlanders gehandhaafd wordt door verantwoordelijke Nederlandse organen.

3e. Diensvolgens belasten de Binnenlandse Strijdkrachten zich met de ordehandhaving, zulks met instemming van genoemde bevelvoerende generaal.

4e. Tot ordehandhaving behoort mede het tegengaan van alle agressief of beschimpend optreden tegen de Duitse weermacht, hare leden, eigendommen en objecten, waarvoor zij aansprakelijk is.

5e. Tot op het moment van overname der bezetting door de Canadese troepen moet de werkzaamheid der Binnenlandse Strijdkrachten zich beperken tot ordehandhaving."

Verder staat er: „Het Gewestelijk Commando voornoemd verheugt zich er over, dat de Binnenlandse Strijdkrachten er aan kunnen medewerken te voorkomen, dat onverantwoordelijke elementen van de eigenaardige toestand van het ogenblik gebruik maken om zich te vergrijpen aan de eigendommen hunner medeburgers of aan goederen, welke aan de Nederlandse volks-gemeenschap toekomen, alsmede dat zulke elementen door een onverantwoordelijk optreden zouden uitlokken maatregelen van Duitse zijde, waarvoor het leven van onschuldige medeburgers gevaar zou kunnen lopen, of eigenmachtig en voorbarig zouden ingrijpen in de oefening van gerechtigheid, welke uitsluitend in handen der wettige Nederlandse Overheid veilig is te achten.

Het doet een dringend beroep op de Nederlandse bevolking om door zelfbeheersing te bewijzen, dat zij, ook in dagen van vreugde en ongeduld, zich als een beschaafd volk weet te gedragen en ook zonder aanwending van machtsmiddelen aan zijne Nederlandse Overheid weet te gehoorzamen. Het roept ieder lid der bevolking op om onverwijld te voldoen aan aanwijzingen door de B.S. gegeven en zich te onthouden van elke steun aan het gedrag van onverantwoordelijke elementen, die niet verstaan, dat men door onbeheerstheid en onwaardig gedrag alleen zich zelf vernedert.

Men bedenke, dat men, door na vijf jaren geduldoefening niet nog even vol te houden, niet alleen zich zelf en anderen in gevaar brengt, doch dat daarmee thans tevens de eer der Binnenlandse Strijdkrachten gemoeid is."

Deze proclamatie is gedateerd 7 Mei 1945 en is, evenals in vele andere gewesten, gemaakt op grond van de speciale instructies, die waren uitgegeven: „Geweer bij de voet; geen rare dingen uithalen; geen bijtjesdag, enz." Men is over deze orders buitengewoon teleurgesteld geweest; men kon zodoende immers niet afreageren. Over het algemeen, zeker voor 95 %, werden genoemde orders evenwel behoorlijk opgevolgd. Dit is, naar de Canadese bevelvoerende generaals meermalen hebben verklaard, een bijzonder grote hulp geweest bij het behalen van de gewenste resultaten bij de Duitse capitulatie. Men heeft in dit verband nog merkwaardige dingen meegemaakt. B.v. in Wageningen, waar de Duitsers definitief gecapituleerd hebben. Generaal *Blaskowitz*, die er met zijn chef staf was komen onderhandelen, heeft in zijn bespreking met generaal *Foulkes* sterk gehamerd op de kwestie van de Binnenlandse Strijdkrachten. Hij zei, dat hij van zijn troepen niets garandeerde, als de B.S.-ers niet in toom konden worden gehouden. Dit is dus een heel belangrijke factor geweest. In Wageningen heeft de heer *van Houten* generaal *Blaskowitz* n.l. een halve auto vol propagandamateriaal voor de B.S. medegegeven, die hij in het westen zelf heeft gedistribueerd! Hij had toen nog niet eens definitief gecapituleerd. Hij werkte hieraan gaarne mee, want alles, wat men kon doen om de B.S. kalm te houden, was erg belangrijk, vond hij.

De allerhoogste leiding, de Supreme Commander General *Eisenhower*, en zijn chef staf, Generaal *Bedell Smith*, met wie de Prins zeer goede connecties had, is persoonlijk ten volle overtuigd geraakt, niet alleen van het nut van de Binnenlandse Strijdkrachten als zodanig, maar ook van de behoorlijke wijze, waarop deze zeer heterogene en moeilijke groep was gekanaliseerd. Zij hadden daarvoor persoonlijk veel waardering en zij hebben dan ook goed geholpen bij de moeilijkheden, die men had met de uitrusting, enz. De lagere commandanten te velde hadden ook een enorme waardering voor onze jongelieden. Dezen werden gebruikt voor velerlei taken en hebben ook zeer gevaarlijke opdrachten gekregen, waarbij diverse B.S.-ers dan ook zijn gesneuveld. De gemiddelde bataljons- of compagniescommandant bij de geallieerden zwoer bij de Binnenlandse Strijdkrachten, als hij hen een poosje bij zich had gehad. Indien de staf ooit dreigde de mensen weg te halen, dan kwamen er steeds geweldige protesten van de zijde van de lagere commandanten. De lieden echter, waarvan nimmer goede medewerking werd genoten, waren te vinden bij de middenmoot, d.w.z. bij de uitvoerende autoriteiten op de staven, zoals bij voorbeeld bij S.H.A.E.F.-Mission in Brussel. Dat waren dus degenen, die van hogehand bevel kregen, de staf met dit of dat te helpen, maar dan zelf vaak uitmaakten, dat zij het toch maar niet zouden doen. Daarmee waren telkens de grootste moeilijkheden. De Prins heeft met taaie volharding altijd die muren

omver gelopen en heeft uiteindelijk steeds bereikt wat hij wilde. Hij onderhield zeer nauw contact met zijn troepen en is voortdurend en overall persoonlijk bij de eenheden geweest, al lagen die nog zo ver weg of gevaarlijk. Hij heeft daardoor zelf enorm bijgedragen tot het hooghouden van het moreel. De mannen hadden het tenslotte erg moeilijk en liepen na maanden soms nog in klompen rond en gewone burgerpakken; zij beschouwden zichzelf dientengevolge ongeveer als tienderangs burgers, want niemand had belangstelling voor hen. De Prins heeft echter het moreel er in gehouden en door zijn inspirerende leiding heeft hij het succes van de Binnenlandse Strijdkrachten kunnen waarborgen.

§ 2. Verhouding van de N.B.S. tot de C.C. en vertrouwensmannen

De Contactcommissie voor de illegaliteit heeft blijkens de notulen, aanwezig bij het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, in Februari 1945 de C.N.B.S. uitgenodigd voor een bespreking over een aantal vraagstukken, die rondom de N.B.S. gerezen waren, met name een dreigende tegenstelling tussen de militaire organisatie van de N.B.S. en de andere groepen. Daar zijn toen de volgende vragen geformuleerd, aangeduid met de letters *a—g*.

a. Is de „Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten” een militaire organisatie en is zij zich als zodanig bewust een uitvoerende taak te hebben?

b. Meent de „Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten” een soort van overkoepelingsorganisatie der illegaliteit te zijn? Dit zou naar de mening der C.C. geheel ten onrechte zijn.

c. Zijn verschillende commandanten van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten de mening toegedaan, dat zij na de bevrijding met het Militaire Gezag worden belast en nemen zij niet thans reeds allerlei maatregelen, die daarop wijzen, o.a. door invloed uit te oefenen op de verschijning van bladen of op de gedwongen beperking tot één orgaan?

d. Is het niet mogelijk thans zodanige instructies of bevelen te doen uitgaan, dat alle twijfel aan willekeur van bedoelde commandanten te dezer zake wordt weggenomen?

De C.C. is van oordeel, dat de commandanten zich van elke inmenging in deze aangelegenheden moeten onthouden.

e. Acht de Commandant Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten het met de C.C. niet gewenst en mogelijk om belangrijke zaken in inniger contact met het vertegenwoordigend orgaan der illegaliteit te behandelen?

f. In verband met vraag *c* wordt de ontworpen instructie voor de taakverdeling der Commandanten Strijdend Gedeelte en Commandanten Bewakings Troepen gememoreerd. Aangezien de daarin behandelde materie niet door alle leiders der samenstellende delen der Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten kan worden overzien, hebben enigen hunner aan meer bevoegden advies t.z. gevraagd. Dit bracht vanzelf mee, dat de betekenis dier instructie beschouwd werd in haar politiek verband aangezien er sprake was van voorbereidend Militair Gezag, waarmee problemen geraakt worden, die van wijde strekking kunnen zijn.

Is de Commandant Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten bereid de instructie, voordat zij door hem wordt vastgesteld, in de C.C. te doen bespreken en haar adviezen in overweging te nemen?

g. Acht de Commandant Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten het niet onjuist, dat een commandant te kennen heeft gegeven, dat hij t.z.t. de zuivering der Spoorwegorganisaties zal leiden en geen gebruik kan maken van de personeelsraad, die hij zonder verder commentaar politiek onbetrouwbaar acht?

De volgende antwoorden zijn hierop door de heer *Koot* gegeven.

a. De „Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten” vormt een militair apparaat, geboren uit de illegaliteit en acht zich verplicht om in zijn uitingen steeds rekening te houden met zijn oorsprong; daarom moet en zal de „Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten” steeds nauw voeling met de niet in de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten opgenomen delen der illegaliteit houden. Als militair orgaan heeft de „Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten” een uitvoerende taak en zal zich daarbij slechts op eigen terrein bewegen.

b. De „Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten” is geenszins een overkoepelingsorgaan. Het is soms nodig, dat de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten zich op ander dan het strikt militaire terrein begeeft, b.v. terzake van legering en voeding der troepen e.d.

Bij voorkeur wordt de medewerking ingeroepen van de op dergelijke gebieden werkzame en deskundige organisaties. Blijven deze in gebreke, dan moet de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten wel zelfstandig handelen. Het apparaat zal echter steeds naar de voor-

keursregeling terug willen en steun aan de betreffende organisaties verlenen waar zulks nuttig en gewenst is.

c. De Commandant Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten zal de terreinen, waarbinnen de taken der commandanten gelegen zijn, trachten af te bakenen en bij hem ter kennis gebrachte en vastgestelde overschrijding dier grenzen deze commandanten tot de orde roepen met de hem ten dienste staande middelen.

d. De Commandant Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten zal gaarne een nota t.a.v. ongewenste inmenging in perszaken van de C.C. ontvangen als eventueel hanteerbaar richtsnoer voor zijn instructies aan de commandanten.

e. Door Commandant Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten wordt een inniger contact, waar zulks nodig is, gaarne aanvaard en bevorderd.

Bereidheid en aanvaarding van adviezen op elk gebied is bij de Commandant Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten steeds aanwezig.

Door de bevordering van een goede geest van samenwerking zal de taak van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten mogelijk gemaakt en verlicht worden; een dergelijke geest moet de verschillende delen der illegaliteit doordringen.

Met inachtneming van deze volkomen bereidverklaring moet de Commandant Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten echter elke inmenging van buiten op militair gebied afwijzen. Voor inlichtingen en vragen aan de organisaties der bladen is na een korte voorgeschiedenis een vertegenwoordiger aangewezen en aanvaard.

Het ligt geenszins in de bedoeling om censuur te willen uitoefenen; wel kan het nodig zijn, dat soms een zachte wenk wordt gegeven om, ter vermindering van gevaar, bepaalde publicaties achterwege te laten.

Een direct contact met de C.C. stelt de Commandant Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten op prijs voor zaken van betekenis voor de gehele illegaliteit. De besprekingen mogen geen doublures worden van aangelegenheden, die op de daarvoor aangewezen plaats moeten worden behandeld.

f. De Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten zijn geen politiek lichaam en de leden dezer organisaties mogen q.q. niet in politieke zin optreden, omdat in feite de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten een uitvoerend militair orgaan van de staat zijn.

Individueel kunnen de leden van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten als particulier een politieke mening hebben, doch bij hun taakverrichting als militair dienen zij zich van elke voorkeursuiting te onthouden. Op grond hiervan zal de Commandant van de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten de commandanten en ondercommandanten kiezen naar hun militaire bekwaamheid en naar hun karakter los van de beoordeling hunner particuliere politieke gezindheid. De Commandant Binnenlandse Strijdkrachten erkent, dat de toekenning van een Militair Gezag aan een functionaris, waardoor deze binnen zekere grenzen verordenende bevoegdheid erlangt, een zaak is die wel met de politieke aspecten te maken heeft. De mogelijkheid tot ingrijpen in de organisatie en de uitingen van de burgermaatschappij door de drager van het Militair Gezag is groot. Met het oog hierop zegt de Commandant N.B.S. toe, dat de instructie voor de gewestelijke commandanten aan de C.C. ter fine van advies zal worden toegezonden, alvorens zij wordt vastgesteld. De ontworpen instructie komt nu niet in behandeling.

g. De Commandant N.B.S. keurt de uiting van de commandant in kwestie af en is met de C.C. van oordeel, dat dergelijke uitingen tot zeer ongewenste spanningen aanleiding geven.

Er was dus, zo heeft de heer *Koot* medegedeeld, o.m. sprake van inmenging van de Binnenlandse Strijdkrachten in perszaken, welke inmenging door de Contactcommissie ongewenst werd geacht.

De pers was nl. een moeilijk vraagstuk. De heer *Koot* heeft getracht een oplossing te bereiken door jhr. *Groeninx van Zoelen* aan te trekken, met wie hij illegaal bevriend was geworden, ten eerste door de Unie en later ook door bijeenkomsten in café de la Paix. Hij wist, dat hij een goede pen had, en dacht: ik probeer een sfeer van vertrouwen te scheppen tussen de verschillende persmensen en mij als commandant; het is nodig, dat men precies weet, wat mijn inzichten zijn. Hij dacht, dat deze daarvoor de aangewezen man was, maar op een gegeven ogenblik bleek hem, dat hij onaanvaardbaar was voor de pers. Men zag in hem een eigenaardig type, terwijl de heer *Koot* in hem een journalist zag, die hij volkomen vertrouwde en met wie hij kon werken. Zo ziet hij hem nog.

Toen heeft de heer *Koot* als zijn perscontact de heer *van Dam* gehad, maar deze heeft evenmin bereikt, wat hij bedoeld had te bereiken, nl. een vertrouwelijk contact met de pers. Het was voor de heer *Koot* van groot belang het vertrouwen van de pers te winnen. Er kon zoveel uitgaan van de persartikelen, vooral met betrekking tot

de B.S. en de onderlinge waardering tussen de verschillende groepen in de illegaliteit.

Uit zijn inmenging, ten einde meer contact met de pers te krijgen, heeft de heer *Koot* toen begrepen, dat men dacht, dat hij in een bepaalde politieke richting wilde gaan. Hij was echter een onbeschreven blad; hij was politiek ongeschoold en dat is hij nu nog. Dat was dus zijn bedoeling niet. Het heeft hem echter niets verwonderd, dat door de keuze van de heer *Groeninx van Zoelen* en misschien ook door zijn uitingen tegenover persmensen hij de verdenking op zich geladen heeft, dat hij zich door middel van de pers op politiek gebied zou willen bewegen.

67955 (*Koot*)

Daarna, op 13 Maart, is door de Contactcommissie een brief geschreven, waarin gesproken wordt over de représailles van de Duitsers in verband met de aanslag op *Rauter*. Daarin wordt eigenlijk gevraagd: Wat doet het strijdend gedeelte van de N.B.S.:

„In haar vergadering van heden behandelde de C.C. de gevolgen van de aanslag op *Rauter* en de reacties daarop.

Dat er door het S.G. der N.B.S. niets merkbaars tegen de terreurdaden wordt gedaan, is naar de mening van de C.C. aan een zekere verstarring te wijten. De voorheen meest actieve groepen, die niet gewend waren in militair verband op te treden, wachten op bevelen en tonen weinig of geen initiatief.

De aanwijzing van Gw. S. Cn. heeft veelal niet plaats gevonden en rapporten der daden worden niet of bijna niet opgemaakt.

Met nadruk vraagt de C.C. zich af waarmee het S.G. zich thans wel bezighoudt; in stede van het bestrijden van razzia's en het afvoeren van mannen (soms zijn in de steden colonnes slechts door twee soldaten bewaakt), het stuiten van gevangentransporten, directe gevechtsacties tegen vuurpeletons, het aanhouden en in beslag nemen van auto's en vrachtwagens langs de buitenwegen wordt door het S.G. schijnbaar alleen tegen sommige boeren opgetreden, al worden er ongetwijfeld ook goede en moedige sabotagedaden verricht.

De C.C. is tegen het willekeurig neerschieten van Duitsers, zowel burgers, militairen als politiemensen, gekant.

Slechts noodweer of afweer van ernstige bedreiging zal naar het oordeel der C.C. het doden van een tegenstander wettigen.

Echter het voeren van strijd en het duidelijk actieve protest tegen terreurhandelingen, het dwingen en binden van een groot actief van de weermacht op vele plaatsen, kortom het verrichten van alle daden, die van militaire en verzetsbetekenis zijn, dit alles behoort stellig tot het arbeidsveld van het S.G. en de C.C. verzoekt U de Cn. hierop met nadruk te willen wijzen.”

De heer *Koot* weet niet meer, wat hij er op geantwoord heeft, maar hij zou zeggen, dat hij meer dan eens de sabotagecommandanten gewezen heeft op de noodzaak te blijven saboteren.

Bij de arbeidsinzet is er direct toe aangemaand te saboteren; er is inderdaad gesaboteerd, zij het niet door allen. Er is echter een bepaalde periode te constateren, waarin deze sabotagedaden terugliepen, toen is een order van hem uitgegaan: denk er om, aan die en die bevelen moet de hand gehouden worden.

82111—82113 (*Meijer*)

De heer *Meijer* heeft verklaard, dat hij wel iets weet van de poging van de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten om zich tot de pers te richten via de heer *Groeninx van Zoelen*. Hij moet er echter bij zeggen, dat dit een incident is geweest, dat indertijd zeer snel is besloten, dat dus geen grote betekenis heeft gehad en dat de meesten uit de kring van de illegale pers een beetje betreurden, omdat de heer *Koot*, die een zeer vriendelijke en fijnzinnige man was, daardoor eigenlijk in een beetje onaangenaam parket werd gebracht. Op een goede dag werd er namelijk een persconferentie georganiseerd, waarbij de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten zijn nieuwe verbindingsman met de pers in bekendheid zou brengen met de illegale bladen. Daar verscheen toen de heer *Groeninx van Zoelen*, die de functie zou waarnemen. Dit heeft echter tot het onaangename incident geleid, dat een aantal vertegenwoordigers van die bladen heeft gezegd, dat zij geen behoefte hadden aan contact via de heer *Groeninx van Zoelen*, van wie uit het verleden bepaalde edel-fascistische en anti-semietische uitingen bekend waren. De heer *Meijer* zegt: uit het verleden, omdat hij niet weet, of dergelijke uitingen ook in de bezettingstijd plaats vonden. Het was de man, die op het station de bekende klap in het gezicht van de journalist *van Blankenstein* gaf, toen deze, jaren vóór de oorlog, zijn reis naar Indië ging maken. Zijn intrige's uit de oorlog 1914—1918 werden reeds in *Troelstra's* gedenkschriften vermeld. Het was een beetje mal, dat op dat moment, in 1944, de ondergrondse pers via de heer *Groeninx van Zoelen* contact zou moeten houden met de Binnenlandse Strijdkrachten, haar eigen leger dus. De Binnenlandse Strijdkrachten waren immers het leger van de illegaliteit, waar veel „Parool”-mensen aan deelnamen,

evenals mensen van „Vrij Nederland”, „Trouw”, enz. In een deel van hun tijd oefenden zij zich daar in het hanteren van wapens.

Het contact is toen verder gelopen over ir. van Dam. De heer *Groeninx van Zoelen* is verder uitgeschakeld. Dat contact heeft toen verder goed gewerkt.

66923 (*van Randwijk*)

De heer *van Randwijk* heeft medegedeeld, dat er overleg tussen de vertegenwoordigers van de Contactcommissie en de heer *Koot* over de afbakening van de civiele sector en de militaire sector in het verzet heeft plaats gehad. Ook de eerste poging van de B.S. om een eigen persvertegenwoordiger te hebben, is daaronder gevallen.

Er is eenmaal een bevel uitgevaardigd door de B.S. in verband met die laatste oproep voor de Arbeitseinsatz, waarbij alle mensen van 17 tot 50 jaar arbeidsdienstplichtig werden gesteld. De B.S. heeft toen zelf orders gegeven, hoe men zich eventueel had te gedragen tegenover de werkgevers, die weigerden in dit opzicht een nationale vaderlandse gedragslijn te volgen. Dat was een punt, waarbij direct die gehele competentiekwestie aan de orde kwam. Behoorde het tot de taak van een militaire organisatie om een bepaalde politieke en maatschappelijke houding uit te stippelen ten opzichte van een bepaalde Duitse maatregel of behoorde dit tot de competentie van de Contactcommissie van de gezamenlijke verzetsbewegingen? De heer *van Randwijk* gelooft zelfs, dat er een keer een order van de B.S. is uitgevaardigd, dat werkgevers, die zich niet aan de uitgestippelde lijn hielden, met boksbeugels, ploertendoders en allerlei andere prettige werktuigen bewerkt mochten worden, maar niet mochten worden doodgeschoten. Dat was een order, die na twee dagen weer is ingetrokken.

66928 (*van Randwijk*)

Er was van de zijde van de heer *Koot* goede samenwerking. Er bestond ook begrip en bereidheid om in dit opzicht rekening te houden met de opvattingen en de wensen, die van de andere kant bestonden.

84111—84112 (*Meijer*)

De heer *Meijer* heeft verklaard, dat de coördinatie van het gewapend verzet van dag tot dag in de Contactcommissie werd gevolgd. De drie groepen, waar het hier om ging, maakten immers ook deel uit van de Contactcommissie, nl. de K.P., de Raad van Verzet en de O.D. Dat er een gemeenschappelijk commando zou komen, begreep ieder wel, ook dat zulks voordelen zou hebben. Achteraf gezien, heeft het ook wel nadelen gehad, voor zover het de activiteit van de groepen zelf aanging. De verzetsactiviteit van de oorspronkelijke K.P.- en Raad van Verzet-groepen heeft sterk geleden onder de driehoeksformatie. De mensen, die in een hiërarchie kwamen met commandanten, oppercommandanten en ondercommandanten, elk met eigen verantwoordelijkheden, bleven op het laatst maar doodstil zitten om die zee van instructies en papieren te lezen, die zij toegestuurd kregen. In Maart 1945 was het zelfs zo, dat grote colonnes mensen, verzameld in razzia's, door de straten der steden werden geleid, in sommige gevallen slechts onder bewaking van een paar Duitsers, zonder dat deze mensen ontzet werden, hetgeen voordien zonder enige twijfel zou zijn gebeurd. Dit heeft zelfs tot een kritisch ingrijpen van de Contactcommissie geleid. Het verzet was toen in een bureaucratische sfeer terechtgekomen.

Zoals de situatie was omstreeks eind Augustus, begin September, had het inderdaad wel zin te trachten een éénhoofdig commando in te stellen. Ook de Contactcommissie heeft daartoe bijgedragen; zij heeft zich in een aantal telegrammen, die deze ontwikkeling moesten stimuleren, gewend tot de bevelhebber der Binnenlandse Strijdkrachten, Prins *Bernhard*. Toen het niet erg vlot liep, heeft op 12 September 1944 Prins *Bernhard* aan de Contactcommissie opdracht gegeven de eenheid te voltrekken. In het telegram staat:

„Tot nader order wordt aan de leden der Contactcommissie namens bevelhebber Nederlandse Strijdkrachten door de Regering opgedragen in verschillende centra, waar eenheid ontbreekt, commandanten aan te wijzen voor actief verzet, aan wier leiding alle daaraan deelnemende groepen zich hebben te onderwerpen. Indien sommige groepen daartoe niet bereid zijn, worden zij niet beschouwd als deel uitmakend van de Binnenlandse Strijdkrachten.”

Hieraan ontleende de Contactcommissie de autoriteit om nog meer druk te kunnen uitoefenen, waar het nodig was; het bevel van Prins *Bernhard*, waarom de Contactcommissie reeds eerder had gevraagd, kwam op 20 September; het hield in, dat de acties onder opperbevel van de Prins in handen werden gelegd van de driehoek O.D., Raad van Verzet en K.P. Niet lang daarna begon het inderdaad een beetje te lopen.

84115 (*Meijer*)

Een punt van herhaaldelijk ingrijpen van de Contactcommissie is geweest een neiging, die bestond bij bepaalde commandanten van de Binnenlandse Strijdkrachten — in de regel waren het O.D.-commandanten —, om de bevrijding aldus voor te bereiden, dat zij het ver-

schijnen van alle ex-illegale en legale persorganen op de dag van de bevrijding zouden verbieden en deze wilden vervangen door één orgaan, of een O.D.-orgaan of, zoals men het in sommige plaatsen noemde: een Oranje-bulletin. Gelukkig was een aantal commandanten zo voortvarend, dat zij hun instructies voor de dag van de bevrijding van tevoren kenbaar maakten, zodat tijdig door de commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten gewezen kon worden op de ongewenstheid om, juist als de bevrijding aanbrak, de voorlichting van het Nederlandse volk terug te brengen tot een soort overheidsvoorlichting, vanuit één punt gezien. Hier en daar heeft dit nogal wat moeilijkheden opgeleverd. De commandant van de Binnenlandse Strijdkrachten, de heer *Koot*, heeft tenslotte een buitengewoon duidelijke order gegeven, dat de commandanten zich uit de pers- en voorlichtings sfeer hadden terug te trekken. Naar de heer *Meijer* zich meent te herinneren, werd de beantwoording als bevredigend aanvoeld.

84117 (*Meijer*)

Het punt was vooral of de Binnenlandse Strijdkrachten op het gebied van typische beleidsproblemen, welke ook hun terugslag zouden kunnen hebben op de verzetsbeweging als geheel, een eigen beleid zouden gaan voeren, dan wel dat zij zich voor het beleid zouden onderschikken aan het algemeen beleid, door de Contactcommissie vastgesteld — elk van de groepen was daar nog altijd afzonderlijk vertegenwoordigd —, om dan vervolgens daar, waar er sprake was van militair-strategische uitvoeringen, etc., volkomen zelfstandig te zijn. Op dit punt heeft de heer *Koot* de Contactcommissie gerustgesteld, terwijl op een ander punt, nl. een zekere tendenz tot overkoepeling, die ging optreden vanuit de Binnenlandse Strijdkrachten, door hem ook een zeer duidelijk antwoord is gegeven. Het ging voorkomen, dat bij voorbeeld „Het Parool” en „Trouw” geen papier meer konden krijgen, omdat er iemand was verschenen bij de firma van Gelder of bij anderen, om namens de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten alle papier te vorderen en te verbieden, dat het aan andere verzetsgroepen werd gegeven. Elders werden weer alle kolen gevorderd door de Binnenlandse Strijdkrachten en het gevolg was, dat de eigenlijke verzetsactiviteit werd lamgelegd, omdat iemand, die kwam namens de L.O. of de P.B.C., dan werd weggestuurd. Natuurlijk waren dit ook wel dingen, die in zo'n illegale organisatie nu eenmaal moesten voorkomen. Achteraf klinkt alles veel georganiseerder dan het toen in werkelijkheid was.

67942—67945 (*Koot*)

De heer *Koot* heeft verklaard, dat in de periode tot April 1945 — het moment, waarop het College van Vertrouwensmannen en de C.N.B.S. elkaar hebben gevonden — er geen contact heeft bestaan tussen hem en het gehele college, maar wel met de heer *Neher* en de heer *Wally van Hall*. Dezen kwamen altijd geregeld met zijn stafkwartier in aanraking, elke week sprak hij ze en dan kreeg hij van hen de mededelingen, die hij nodig had en die de niet militaire groepen nodig vonden te zijner kennis te brengen. Maar men leefde, wat zijn eigen handelingen betreft, volkomen naast elkaar, ieder op zijn eigen terrein. Van botsingen of meningsverschillen is niet gebleken; wel van samenwerking, b.v. wat betreft de spoorwegstaking. Toen kwam onderling een nauwer contact tot stand.

Dit is dus een ander voorbeeld van samenwerking in een bepaald geval naast de April-onderhandelingen. Ook toen heeft er dus eenheid van inzicht bestaan. Maar de commandant en het gehele college zijn niet bij elkaar geweest.

Zij hebben nooit een gemeenschappelijke beslissing genomen. Zij hebben nooit een gemeenschappelijke vergadering gehouden. Zij hebben alleen elkaar ingelicht omtrent hetgeen voor beide groepen van belang was te weten.

65192—65193 (*Drees*)

De heer *Drees* heeft medegedeeld, dat het College van Vertrouwensmannen zich met de bundeling van dat deel van het verzet, dat uitliep op de B.S., niet het meest heeft bemoeid. Dat is grotendeels het initiatief geweest van de Contactcommissie.

Al die dingen zijn natuurlijk wel besproken. Er was veel persoonlijk contact.

98938—98944 (*Gerbrandy*)

Ten aanzien van de R.V.V., O.D. en K.P., zo heeft de heer *Gerbrandy* verklaard, kregen de heer *van Lidth de Jeude* en hij zelf zo langzamerhand de voorstelling: dát zijn de vechtgassen. Men had organisaties, die meer bestuurlijk waren, en men had organisaties, die meer „handtastelijk” waren, en die laatste stonden nogal in de gunst. Zij hebben daarover ook advies ontvangen van de heer *van der Gaag*, die zelf deel uitmaakte van de Raad van Verzet.

De heer *Gerbrandy* durft niet bevestigend te beantwoorden, of de spanningen en moeilijkheden die er in de B.S. bestonden, hem ter ore zijn gekomen, wel vóór die tijd.

Het telegram van de Britten, dat men behoorlijk met elkaar moest samenwerken herinnert hij zich niet. Het enige, dat de heer *Gerbrandy* zich herinnert is een bespreking geweest met de heer *van Lidth de Jeude*, de Prins en nog iemand, waarvan hij zich de naam op het

ogenblik niet kan herinneren. Eveneens is hierover gesproken met één van de Engelse generaals, de heer *Gerbrandy* meent generaal *Edwards*.

§ 3. Conclusies

Bij de beoordeling van het Regeringsbeleid met betrekking tot de Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten in bezet gebied stond de commissie voor moeilijkheden van verschillende aard.

Door het betreurde overlijden van jhr mr *O. C. A. van Lidth de Jeude* kon de voor de instelling der B.S. bij uitstek verantwoordelijke minister van Oorlog over dit onderwerp niet meer worden gehoord.

Op grond van in de Inleiding tot dit deel van haar Verslag vermelde redenen heeft de commissie er van afgezien *Z.K.H. Prins Bernhard*, die als bevelhebber van de Nederlandse strijdkrachten uiteraard een intensieve bemoeienis heeft gehad met de Binnenlandse Strijdkrachten, uit te nodigen als getuige voor haar te verschijnen.

Tenslotte kan de Nederlandse Regering niet verantwoordelijk gesteld worden voor de militaire aspecten van het beleid ten aanzien van de B.S., aangezien *Prins Bernhard* het bevel over de Nederlandse strijdkrachten — waartoe de B.S. mede behoorden — voerde onder het opperbevel van generaal *Eisenhower*. (Vgl. voor het „legal agreement” van 16 Mei 1944, gesloten tussen de geallieerden en de Nederlandse Regering over de afbakening der bevoegdheden tijdens en na de bevrijdingsoperaties deel 5 van het Verslag der commissie blz. 357 e.v.)

In het Regeringstelegram van 4 September 1944 wordt de erkenning van de actieve verzetsgroepen als Binnenlandse Strijdkrachten een geallieerd initiatief genoemd; de heer *van Houten* verklaarde daarentegen, dat het geallieerde opperbevel niet dan na aarzeling in deze erkenning — waarom de verzetsgroepen zelf zouden hebben gevraagd — heeft toegestemd; aan deze aarzeling zouden ten grondslag hebben gelegen de ervaringen, opgedaan met ondergrondse strijders bij de bevrijding van enkele landen elders in Europa. De door de heer *van Houten* tegen de aanvankelijke zienswijze der geallieerden aangevoerde argumenten waren op zichzelf zeker juist, doch de commissie heeft daarbij gemist het naar haar gevoelen sterke argument, dat wanneer de verzetsstrijders als militairen werden beschouwd, hierdoor de mogelijkheid van conflicten tussen hen en de reguliere strijdkrachten aanzienlijk werd verkleind.

Begin September 1944 leefde, ook in de kringen der geallieerden, de stellige verwachting, dat de bevrijding van geheel Nederland een kwestie van weken zou zijn. De vorming van de B.S. moet gezien worden als een militaire maatregel, beogend de laatste aan de bevrijding voorafgaande operaties, alsmede die bij de bevrijding zelve, te steunen en te verhaasten. In dit licht bezien acht de commissie het Koninklijk besluit van 5 September 1944 (E 62) verantwoord en juist.

In dit K.B. werden de erkende organisaties niet met name genoemd. De driehoeksformatie K.P.—R.v.V.—O.D. was een vrucht van overleg in bezet Nederland. In het licht van die tijd mag dit alles als een betekenisvol besluit worden beschouwd.

Dat de Driehoek zelf om een éénhoofdige commando van de B.S. in bezet gebied verzocht, mag eveneens tekenend worden genoemd voor de bereidheid tot samenwerking, welke er, met de bevrijding in zicht, ontstaan is.

Het komt de commissie voor, dat de berichtgeving over de armbanden, waarop het woord „Oranje” moest voorkomen, niet voldoende rekening hield met de psychische gesteldheid op dat moment van de merendeels jonge verzetsstrijders. Dit had beter niet per radio kunnen geschieden, doch had op andere wijze via de lokale leiders ter kennis van de manschappen gebracht kunnen zijn.

Toen in October duidelijk werd, dat voor het Noorden van het land de bevrijding geenszins voor de deur stond, was voor de B.S. voorlopig weer de taak weggelegd van het militaire verzetswerk, gelijk dit vóór September met veel succes door K.P. en R.v.V. in het gehele land was verricht. Het kon niet uitblijven, dat onder die omstandigheden de oude tegenstellingen tussen genoemde organisaties en de O.D. herleefden. Dit antagonisme was meer dan een „incompatibilité d'humeur”; het betrof een verschil in militaire doelstelling.

Uiteraard kon de klok niet teruggedraaid worden en kwam een autonome herleving van de organisaties in de oude vorm niet in aanmerking. Doch de gedachte, dat ook in bezet gebied een onderscheid diende te worden gemaakt in een strijdend gedeelte, in beginsel bestaande uit K.P.-ers en R.v.V.-ers en een (nog) niet-strijdend gedeelte, waarvoor bij uitstek O.D.-ers in aanmerking zouden komen,

was juist; het valt slechts te betreuren, dat zij niet in een eerder stadium tot uitvoering is gebracht.

De heer *Koot*, aanvankelijk door de Driehoek eigener beweging als Delta-commandant aangewezen, vervolgens door de Prins benoemd tot bevelhebber van de B.S. in bezet gebied, was op het laatst commandant zonder werkelijke bevelsbevoegdheid. Zijn conciliante persoonlijkheid heeft er zeker toe bijgedragen, dat de conflicten binnen de B.S. in het Noorden niet nog scherpere vormen hebben aangenomen.

De persoonlijke wrijvingen, die desondanks bleven bestaan, meent de commissie hier verder onbesproken te moeten laten; over het algemeen waren zij het gevolg van de hierboven weergegeven omstandigheden. Zij zijn niet zonder invloed gebleven op de activiteit van het verzetsleger, doch hebben evenmin verhinderd, dat deze strijdkrachten als geheel een grote toewijding voor de vaderlandse zaak hebben getoond; tallozen hebben daarbij het offer van hun leven gebracht.

Toen als gevolg van de verstarring van het front aan de grote rivieren de omstandigheden zich wijzigden deden zich symptomen voor, dat de B.S. of althans enkelen harer ondercommandanten, zich buiten het strikt-militaire vlak begaven en zich in de beleids sfeer gingen bewegen.

In de aanvankelijke opzet van de B.S. als onderdeel van het bevrijdingsleger was er geen ruimte voor een civiele autoriteit in bezet gebied, welke haar invloed zou kunnen doen gelden bij het onderkennen van deze symptomen. De Contactcommissie heeft toen deze taak op zich genomen; zij heeft hierover in Februari en Maart 1945 brieven aan de heer *Koot* geschreven, voor welke inhoud de commissie veel waardering heeft.

Toch vraagt de commissie zich af, of het niet juist zou zijn geweest, wanneer Vertrouwensmannen hierbij zouden zijn ingeschakeld. Weliswaar strekte hun Instructie zich er niet toe uit, dat zij zich actief hadden in te laten met zodanige kwesties, doch deze Instructie dateerde van vóór het bestaan der B.S., en in ander opzicht zijn Vertrouwensmannen, terecht, wel verder buiten hun te beperkte opdracht getreden. Het betrof hier niet een aangelegenheid van de illegaliteit als zodanig, doch een algemene beleidsvraag van de eerste orde, welke specifiek tot het domein van Vertrouwensmannen behoorde.

Gelijk in de Inleiding tot dit deel reeds werd vermeld, zal de liquidatie van de B.S. na de bevrijding behandeld worden bij het onderzoek, dat betrekking heeft op punt *p* van het Enquêtebesluit.

VII. DE SPOORWEGSTAKING

§ 1. De Nederlandsche Spoorwegen tijdens de bezetting

97690—97694 (*Hupkes*)

Dr. ir. *W. Hupkes*, oud-president-directeur van de Nederlandsche Spoorwegen, heeft verklaard, dat de directie van de spoorwegen direct na de capitulatie naar generaal *Winkelman* is gegaan; deze was zelf niet aanwezig; de directie werd ontvangen door luitenant-kolonel *van Alphen*; zij heeft hem de vraag gesteld, of het werk neergelegd moest worden dan wel of men weer aan de gang moest gaan. Zij heeft toen de opdracht gekregen de spoorwegen te herstellen en het werk te hervatten. Zij is de 15de Mei naar Utrecht gegaan, waar zij een „Transportkommandant” vond, later ook een Bahnbevollmächtigte van de Duitsers. 's Avonds heeft er al een bespreking plaats gevonden — daar is de heer *Hupkes* echter niet bij geweest — van zijn collega's de heren *van Rijckevorsel* en *Goudriaan* met de Transportkommandant. De volgende dag heeft de heer *Hupkes* de Transportkommandant ontmoet.

Tijdens een bespreking met de Bahnbevollmächtigte en de Transportkommandant heeft de directie van de spoorwegen gezegd: wij willen wel blijven, maar dan moeten wij het bedrijf zelfstandig en onder vigueur van de Nederlandse wetten kunnen leiden.

Van de kant van de Duitsers werd toen de voorwaarde gesteld, dat zij toezicht zouden houden op alle transporten, die zouden plaats vinden in hun belang en in hun opdracht. Pas later stelden zij de eis, dat de Reichsbahn aanvulling moest ontvangen uit de Nederlandse uitrusting.¹⁾

¹⁾ Bijlage 32.

97696 (*Hupkes*)

In het begin, toen er ten Zuiden van ons land nog werd gevochten, kon de directie bezuiden de grote rivieren geen invloed uitoefenen, omdat er geen verbindingen waren. De Duitsers hebben in die tijd zelf daar de treindienst geregeld.

Van luitenant-kolonel *van Alphen* was ook de opdracht gekomen bruggen te herstellen, maar dit herstel is in zo'n tempo gebeurd, dat er geen bruggen zijn klaar gekomen, voordat de oorlog in Europa was afgelopen.

97711 (*Hupkes*)

Er was in de oorlogsjaren periodiek overleg tussen de verschillende vakorganisaties over bepaalde problemen. De drie vakorganisaties, de Rooms-Katholieke, de Protestants-Christelijke en de moderne, werden overkoepeld door een Personeelraad. Deze is vrij lang in functie gebleven, totdat hij in botsing kwam met het N.A.F. Eerst werd de Rooms-Katholieke organisatie opgeheven, toen de Protestants-Christelijke en tenslotte de Nederlandsche Vereeniging van Spoor- en Tramwegpersoneel (N.V.V.). De leden van de Personeelraad zijn als ambtenaar bij de Nederlandsche Spoorwegen aangesteld, zodat zij in hun functie bleven en hun werk konden blijven doen. Daarna heeft *Woudenberg*, de leider van het N.A.F., hen als leden van de Personeelraad ontslagen en voor hen N.S.B.-ers benoemd. De directie heeft ieder contact daarmee geweigerd; de brieven van deze Personeelraad heeft zij niet beantwoord. Tenslotte hebben de Duitsers na zeer heftige uiteenzettingen met de directie toegegeven en is de oude Personeelraad teruggekomen en tot het einde toe in functie gebleven.

99268 (*Spitzen*)

Zeer kort na de capitulatie, zo heeft de heer *Spitzen* voor de commissie verklaard, heeft hij contact opgenomen met de spoorwegen of deze met hem — dit zijn details, die hij niet meer weet —, maar dit vond plaats binnen de tijd van enkele dagen. Dat contact bestond speciaal met de heer *Hupkes*, die de algemene leiding had. De heer *Goudriaan* viel min of meer uit door de bijzondere bezigheden, die hij had. Hij had een militaire opdracht. Hem heeft de heer *Spitzen* zeker in die eerste maanden niet meer gezien, wel de heer *Hupkes*, en iets later de heer *van Rijckevorsel*, die meer de interne aangelegenheden van het bedrijf behandelde.

De heren *Hupkes* en *Spitzen* hebben, zeer in principe, hun houding ten opzichte van de opdracht, die de heer *Hupkes* van generaal *Winkelman* had, en die dus in zekere zin ook de opdracht van de heer *Spitzen* was, en die hij als secretaris-generaal óók van de Regering had gekregen, vergeleken, mede aan de hand van de bewuste Aanwijzingen.

99271 (*Spitzen*)

Tijdens besprekingen van de heren *Hupkes* en *Spitzen* bleek, dat

men het er volkomen over eens was, dat men in het beleid van de spoorwegen, nu eenmaal de opdracht om door te gaan was gegeven — dezelfde opdracht, die de secretarissen-generaal hadden — niet op incidentele punten alle mogelijke moeilijkheden moest maken. Een dergelijk bedrijf, dat overal in het land zijn diensten verrichtte, kon alleen dan een goede inzet geven, wanneer het zo gaaf mogelijk bleef en wanneer men de conflicten in het algemeen toespitste tot één grote daad, zoals dan ook later — veel later dan men gehoopt en gedacht had — die staking is geweest. Het was dan ook een deel van het beleid van de heer *Hupkes*, dat hij van oordeel was, dat men alle moeilijkheden, die men tegenkwam, moest afstemmen op dat ene: „Laten wij de geest van het hele bedrijf in de hand houden, opdat wij daarmee te zijner tijd, als het nodig wordt, ineens een definitieve bijdrage kunnen leveren.”

De heer *Spitzen* zag de zaak zó dat hij zei: „Wij moeten te trots zijn, om ons op kleinigheden te laten vangen, maar in het grote blijven wij ons zelf. Als het zover komt — misschien zie ik U dan niet eens meer, of ziet gij mij niet meer —, dan moet het ook iets kunnen betekenen”. In die zin dacht ook de heer *Hupkes*, hun meningen liepen volkomen parallel.

In de tweede plaats hadden zij ook overeenstemming over het feit, dat ook naar buiten waarneembaar de loyale medewerking duidelijk moest zijn, wat hun en anderen — vooral de anderen, die dus door hen afgeschermd werden — des te meer vrijheid gaf om datgene te doen, wat zij onder die omstandigheden individueel nuttig achtten. Dat betekende dus ook, dat die uiterlijke houding tegenover de Duitsers zakelijk-correct zou zijn, zonder fraternisering. De heer *Hupkes* is het dan ook gelukt aan diners en andere spectaculaire dingen te ontkomen. Hij is daarin zeer moedig geweest, o.a. bij het bezoek van de toenmalige Minister van Verkeer, *Dorpmüller*, die hij weigerde af te halen en die toen ook niet gekomen is. Het waren kleinigheden, maar de heer *Hupkes* is daar zeer strikt in geweest. Hij heeft zich meer moeilijkheden op de hals gehaald dan nodig was geweest. Het was misschien nog wel excusabel geweest, wanneer hij daarin „vlotter” was geweest. Ook daarin stemden zij dus volkomen overeen.

Dan was nog een van de belangrijkste dingen, dat zij beiden de stelling innamen — die wel waar was, maar die zij buiten deze waarheid om ook nog wel met succes konden uitbuiten — tegenover de Duitsers, dat dezen, wanneer de directie en de heer *Spitzen* weg zouden zijn, met een bedrijf zouden blijven zitten, waarmee ze niets konden doen. Dat is natuurlijk in eerste instantie ogenschijnlijk een dienst aan de Duitsers, maar men begrijpt wel welk gebruik zij daarvan hebben kunnen maken. Zij konden herhaaldelijk bij bepaalde maatregelen zeggen: „Als gij dat doet, valt ons het bedrijf uit de hand”. Daardoor konden zij veel meer tegenhouden dan door alleen te verklaren, dat ze ergens tegen waren. De heer *Hupkes* heeft zich zelf als onmisbaar voor het goede verloop van de dienst voorgesteld en heeft daar alle gebruik van gemaakt.

De heer *Spitzen* heeft een algemene beleidslijn besproken en verder een zeer ruime mate van zelfstandigheid en vrijheid aan de directie gelaten.

Het was niet houdbaar, dat de heer *Hupkes*, wanneer door de Duitsers een eis werd gesteld, daarover eerst overleg in den Haag moest gaan plegen, en omgekeerd was het ook praktisch niet uitvoerbaar. Dat liep enigszins parallel in verschillende opzichten.

Mr. *R. J. H. Patijn*, vice-voorzitter van de Raad van Commissarissen bij de Nederlandsche Spoorwegen, heeft verklaard, dat als regel gedurende de bezetting één keer per maand overleg plaats vond tussen de directie en de Raad van Commissarissen. Het contact met generaal *Winkelman* is waarschijnlijk over de directie gegaan; daar stonden de commissarissen buiten.

Veelal wordt verondersteld, zo heeft de heer *G. F. H. Giesberger*, oud-directeur van de Nederlandsche Spoorwegen, verklaard, dat bij de spoorwegen het verzet eigenlijk pas is begonnen met de spoorwegstaking. Dat is in genen dele waar. Het verzet is eigenlijk al op 19 Mei 1940 begonnen, dat is de datum, waarop de directie van de spoorwegen weer in het bezit was van het bedrijf. De bezettende macht heeft de goedkeuring van de bevoegde Duitse autoriteiten te Berlijn gekregen om de directie van de Nederlandsche Spoorwegen het bedrijf verder te laten leiden. Toen de oorlog hier in Nederland uitbrak, werden er veel Duitse spoorwegmannen naar Nederland gebracht. De Nederlandse stations waren dus bezet met Duits spoorwegpersoneel. Natuurlijk was niet dadelijk het gehele net bezet; daar is enige tijd overheen gegaan. De heer *Giesberger* schat, dat er ongeveer 4000 man Duits personeel hier binnen zijn gekomen. Toen van de chef van de Transportkommandantur toestemming was verkregen om de directie het bedrijf verder te laten leiden onder bepaalde voorwaarden, kreeg de directie van

99282 (*Spitzen*)

98632—98634 (*Patijn*)

97765 (*Giesberger*)

97778—97786 (*Giesberger*)

hem de opdracht om de spoorwegen weer zo snel mogelijk in de oude toestand terug te brengen.

Behalve de Transportkommandant van de Wehrmacht was er ook nog een Bahnbevollmächtigte van de Deutsche Reichsbahn. Verder was er een vertegenwoordiger van het Reichsverkehrsministerium. De heer *Giesberger* had met deze drie heren te maken; hij was de verbindingsman tussen de Nederlandsche Spoorwegen en de Duitse autoriteiten; het contact met deze heren heeft vier jaar lang grote moeilijkheden opgeleverd.

Het begon op 19 Mei. De eerste verzetsdaad van de Nederlandsche Spoorwegen is gepleegd door tot 21 Juni het herstel van de spoorbruggen te belemmeren. Om het aan de directie van de Nederlandsche Spoorwegen mogelijk te maken de leiding van het bedrijf te behouden, was het dringend nodig, dat zij zo spoedig mogelijk van den Haag naar Utrecht terugkeerde, nog voordat de vijand zich in het hoofdbureau van de spoorwegen had gevestigd. De opperbevelhebber van land- en zeemacht gaf zijn toestemming voor de terugkeer en twee directeuren spoedden zich naar Utrecht. De president-directeur, de heer *Goudriaan*, is de volgende dag naar Utrecht teruggekeerd. Intussen hadden beide directeuren in de avond van 15 Mei een bespreking gehad met de Duitse majoor-chef van de Transportkommandantur. Zij hadden deze kunnen bewegen nog die zelfde avond een telegram te zenden aan het Oberkommando der Wehrmacht met het verzoek hem te machtigen de directie als de leiders van het bedrijf te handhaven, aangezien deze verklaard had de door de Duitse autoriteiten opgedragen werkzaamheden loyaal te zullen uitvoeren. De volgende morgen, nog voor de aankomst van het personeel uit den Haag, ontving de Transportkommandant de door hem aangevraagde machtiging en daarmee was bereikt, dat het N.S.-personeel onder de eigen directie bleef werken en niet ondergeschikt werd aan de Bahnbevollmächtigte der Deutschen Reichsbahn bei den Niederländischen Eisenbahnen.

In de eerste plaats moest worden vastgesteld, hoe het ernstig beschadigde spoorwegnet er uit zag, ten einde daarna een plan tot snelle wederopbouw op te stellen.

Van 20 Mei af wensten de Duitsers deel te nemen aan de besprekingen van de directie en de staf over de gang van het herstel. Tot 20 Mei hebben zij er zich dus niet mee bemoeid; het was toen nog een chaos. De Duitsers wensten de urgentie van de voorgenomen herstellingen vast te stellen. Het was er de Duitsers alles aan gelegen, dat in de eerste plaats de verbindingen met België en Frankrijk vlug werden hersteld en dat eveneens de door de vernielde bruggen versperde waterwegen snel weder bevaarbaar werden. Klaarblijkelijk vond de Duitse generale staf, dat het werk niet met de nodige voortvarendheid werd aangepakt, want plotseling verscheen een overste van die staf in de vergaderzaal en nam de leiding in handen. Door een bruto optreden meende hij de Nederlandse spoorwegmannen te kunnen overdonderen en daardoor het tempo der werkzaamheden te kunnen opvoeren. Bij een enkele der aanwezigen had hij succes, doch uiteindelijk leverde dit voor hem geen resultaat op. De chef van de Dienst van Weg en Werken en de chef van Bruggenbouw wilden niet afwijken van hun innerlijk vastgestelde plan: geen enkele rivierovergang, die onder onze leiding wordt hersteld, gaat in dienst vóór en aleeer de strijd in België en Frankrijk is afgelopen. De geest van het verzet was geboren, aldus de heer *Giesberger*.

De Duitsers hadden aan Duitse firma's opgedragen de bruggen over de Maas bij Venlo en Buggenum voorlopig te herstellen. Die bij Venlo werd 28 Mei in dienst gesteld. In verband met de overige vernielingen had deze verbinding voor de oorlogvoering geen of slechts zeer geringe waarde. De brug van Buggenum werd eerst 22 Juni in dienst gesteld. De Duitse militairen bouwden zelf een hulpbrug over de IJssel bij Deventer, die 5 Juni in dienst werd gesteld, ten einde daarmee de voor de oorlogvoering in Frankrijk zozeer gewenste tweede verbinding van Duitsland met dat land tot stand te brengen. De herstelwerkzaamheden aan de Moerdijkbrug, de Nieuwe Maasbrug en het viaduct door Rotterdam moesten, om dit te verwezenlijken, terzelfder tijd gereed zijn en dat was niet het geval.

Het is aan de afdeling Bruggenbouw gelukt de werkzaamheden aan de bruggen en aan het viaduct zodanig te vertragen, dat de verbinding pas op 22 Juni in dienst kon worden gesteld.

De heer *Giesberger* heeft de besprekingen, die met de Duitsers gevoerd werden, allemaal meegemaakt. Dat is alleen in 1941 wegens ziekte onderbroken. Hij betwijfelt, of de Personeelraad van het stille verzet iets heeft geweten. Eigenlijk zijn de bonden en de Personeelraad pas in Juli/Augustus 1944 bij het verzet ingeschakeld.

De Nederlandsche Vereeniging van Spoor- en Tramwegpersoneel is bij het begin van de oorlog eenstemmig geweest bij het innemen van het standpunt: wij willen blijven leven en moeten daarvoor blijven

97846 (*Joustra*)

werken, en dan is het toch wel van belang om te trachten zo goed mogelijk onze gemeenschappelijke invloed in stand te houden om onze belangen zo goed mogelijk te behartigen, aldus verklaarde de toenmalige voorzitter, de heer *G. Joustra*. Dit standpunt is gemeenschappelijk in de Personeelraad aanvaard. Er is in die tijd altijd een maximum van overeenstemming geweest tussen de organisaties.

Al gauw kwam de druk van de bezettende macht, omdat toen de vakbeweging, en zeker de spoorwegvakbeweging, nu niet bepaald een te verwaarlozen factor kon worden geacht. Van de zijde van degenen, die de leiding van het N.V.V. hadden overgenomen, *Woudenberg* en zijn staf, natuurlijk gedirigeerd door de Duitsers, werd controle op haar doen en laten uitgeoefend.

97853 (*Joustra*)

97855 (*Joustra*)

De heer *Joustra* heeft van het begin af met de directie en de gehele bedrijfsleiding in de Personeelraad ononderbroken contact gehad. Hij herinnert zich nog goed, dat er in de beginperiode een zeer goede verhouding was met de directie, vooral persoonlijk met de heer *Hupkes*. Zij hadden allemaal de bedoeling om het bedrijf zo goed mogelijk te houden en zoveel mogelijk te voorkomen — gelijk bij voorbeeld is gebeurd in het P.T.T.-bedrijf —, dat het spoorwegpersoneel werd te werk gesteld buiten de grenzen. Slechts in een minimaal aantal gevallen is dit gebeurd, mede als resultaat van de goede samenwerking; ook een heel belangrijk resultaat daarvan was, dat de spoorwegen een bedrijfstak zijn gebleven, waarin een minimum van invloed was te behalen door het N.A.F. De Heer *Hupkes* stond bij het personeel hoog aangeschreven en men stelde prijs op zijn oordeel. Het was voorheen de logische gang van zaken, dat, wanneer de leiding van een vakvereniging, aangesloten bij een centrale, in grote moeilijkheden zat of in een bijzondere, ongekende situatie was gekomen, zij overleg pleegde met het „Head-Office”. Dat was hier na de eerste maanden weggevallen. De heer *Joustra* heeft gepoogd, ook toen het weg was, contact met leden van het dagelijks bestuur van het N.V.V. te onderhouden. Dit is aanvankelijk wel gelukt, en veel later ook weer — vooral met de heer *Kupers* —, maar in de tussentijd moest het bestuur van de bond geheel zelfstandig zijn eigen beleid bepalen.

97857 (*Joustra*)

De limiet, die de organisatie had gesteld met betrekking tot het voldoen aan eisen van de bezetter, gold ook voor de bedrijfsleiding. Dat was de afspraak met de directie en herhaaldelijk hebben zij zich met resultaat verzet tegen bepaalde onaanvaardbare verlangens van de Duitsers. Het spoorwegbedrijf functioneerde goeddeels in het belang van het Nederlandse volk. Tegenstanders van het beleid van de vakorganisatie beweerden, dat de Duitsers toch ook van de spoorwegen gebruik maakten. 80 à 90 % van het gebruik van het bedrijf kwam echter ten gunste van het Nederlandse volk. Er zijn natuurlijk allerlei opdrachten en verlangens geweest, ten aanzien waarvan men zeide: dat aanvaarden wij niet!

De meeste tegenkanting werd gewekt doordat het resultaat van de werkzaamheden van de Personeelraad steeds meer tegengesteld werd aan hetgeen de Duitsers met hun Nederlandse aanhang er van verwachtten of althans hadden gehoopt. Zij hebben gedacht: laten we het op de oude voet functioneren maar voorlopig toestaan; wij zullen dat apparaat te zijner tijd wel infiltreren. Het ging precies tegenovergesteld.

97899—97901 (*Landskroon*)

De heer *F. P. A. Landskroon*, oud-bestuurslid van de Nederlandsche Vereniging van Spoor- en Tramwegpersoneel, heeft van het begin van de oorlog af deel uitgemaakt van de Personeelraad. Deze bestond uit vertegenwoordigers van vijf organisaties, die alleen stappen hebben ondernomen om te trachten het werk voort te zetten zolang hun eigen eer en geweten en dat van de leden, welke zij vertegenwoordigden, niet in het gedrang kwamen. Als Personeelraad heeft men in die eerste tijd niets van de bezetter vernomen. Deze bemoeide zich wel met de afzonderlijke vakorganisaties, maar niet met de Personeelraad.

97703—97707 (*Hupkes*)

Met betrekking tot het vervoer van Joden naar Duitsland heeft de heer *Hupkes* verklaard, dat de Duitsers altijd treinen ter beschikking hadden staan voor Duitse transporten. Op een gegeven moment kon dus een Duitser, zonder het doel aan te geven, tegen een stationschef zeggen: rijd die trein voor met een locomotief. Zo is het ook met het Jodenvervoer gegaan. Dit vervoer was al een tijd op gang voor het tot de heer *Hupkes* doordrong, dat er Joden vervoerd werden. Over deze kwestie is nooit gesproken en van de zijde van de Duitsers is hier nooit speciale opdracht voor gegeven. De heer *Hupkes* is in die tijd nooit uit de kringen van de spoorwegen of van buitenaf benaderd om het niet te doen. Hij gelooft, dat dit probleem nu heel anders wordt gezien dan het in die tijd beschouwd werd. De heer *Hofman*, directeur van de Amsterdamse tram b.v., is hierover ook aangevallen. Maar hij had een briefje gekregen van de Joodse Raad, of hij de Joden wilde vervoeren, daar zij anders moesten lopen. De Joodse Raad heeft de spoorwegen nooit met een dergelijk verzoek benaderd. Niemand

97710 (*Hupkes*)98635—98638 (*Patijn*)

heeft hem over het vervoer van Joden aangesproken. Het is ook nooit tot de heer *Hupkes* doorgedrongen, dat er conducteurs of machinisten geweest zijn, die hebben gezegd: ik heb dat nu ééns gedaan, maar dat doe ik nooit weer; neemt u maar liever een ander voor mij. Dit probleem heeft ook nooit onderwerp van bespreking uitgemaakt met de secretarissen-generaal. Het probleem, dat het wegvoeren van mensen uit het land een verkrachting van het Landoorlogreglement betekende, heeft de directie niet aldus gezien.

Als de heer *Patijn* zich goed herinnert, is het vraagstuk van het transport van de Joden nooit officieel in een vergadering van commissarissen aan de orde geweest. Het was natuurlijk een zeer teer onderwerp. Men wist wel, dat er verschillende categorieën van ingezetenen vervoerd werden, als arbeiders, de Nederlandse officieren, hofdignitarissen en ook veel Joden. Men wist ook, dat de verstandhouding tussen de directie en het personeel zeer intiem was. Er was contact met de Personeelraad en speciaal met enkele personen, o.a. met de heer *Joustra*.

Officieel weet de heer *Patijn* niet van een protest ten aanzien van het Jodentransport. Men wist, dat er Joden vervoerd werden, maar de beestachtigheid, die met hen gebeurde, is, als de heer *Patijn* zich goed herinnert, toch pas later tot hen doorgedrongen. Hij heeft eens een gesprek gehad met directeur *Hupkes* na een van de vergaderingen. De heer *Patijn* gevoelde zich bezwaard over de gehele houding van de spoorwegen. Dat gesprek heeft plaats gehad in de tweede helft van de oorlog; wanneer precies weet hij niet meer. De heer *Patijn* zeide, dat hij er onder het publiek veel over hoorde klagen, dat de spoorwegen maar doorreden, Duitse troepen vervoerden, Joden en nog anderen. De heer *Hupkes* zeide hem toen: maakt u niet ongerust; ik ben niet alleen met de Personeelraad, maar ook door de ondergrondse in voortdurend contact o.m. met de Regering te Londen en ik verzeker u, dat ik niets buiten de Regering te Londen en buiten de Personeelraad om doe.

Toen de heer *Patijn* die verklaring uit zijn mond had gehoord, was hij gerust gesteld.

99272 (*Spitzen*)

De kwestie van het Jodenvervoer, zo heeft de heer *Spitzen* verklaard, is herhaaldelijk ter sprake geweest. Hij meent zich zelfs te herinneren — maar dat durft hij niet als zeker te zeggen — dat hij dit probleem in het College van Secretarissen-Generaal heeft gebracht. Het kwam herhaaldelijk voor. Hij moet dit uit het ongerijmde zeggen. Hij kan zich niet voorstellen, dat hij het niet naar voren heeft gebracht. Hij kan zich niet herinneren, wanneer dit was, maar dit waren zeker de problemen, die in ander milieu door hem werden nagegaan en bepraat.

99276—99279 (*Spitzen*)

De heer *Spitzen* heeft hier wel eens zitten wachten op een boodschap uit Engeland maar hij heeft er geen gekregen. De Secretarissen-Generaal waren in het algemeen aan het improviseren in de hoop, dat het goed afliep. Hij is over dit probleem nooit door de Joodse Raad, of een andere groep van de Joden benaderd.

In hoeverre de spoorwegen zulk een contact hebben gehad, zoals b.v. de tram, durft hij niet zeggen. Het is in theorie mogelijk, omdat dergelijke dingen ook door de spoorwegen als autonoom lichaam eventueel behandeld werden.

Men achtte de kwesties van het Jodenvervoer en het vervoer van de militairen niet van dien aard, dat men zei: „Nu is het punt gekomen om te gaan staken.” Een en ander is tegen elkaar afgewogen en men heeft gezegd: „We moeten een saillant punt hebben om te staken.” Ook in de dagen van de staking van April 1943 heeft de heer *Spitzen* onmiddellijk contact met de heer *Hupkes* opgenomen en zij hebben gewacht of er een boodschap uit Engeland kwam. Die kwam niet en daar moesten zij hun houding naar afmeten. Dat hebben zij ook in onderling overleg gedaan.

De directie heeft — aldus de heer *Giesberger* — diverse mensen bij zich gekregen, die zeiden: ge moet die krijgsgevangen officieren, die Joden, die arbeidskrachten, niet vervoeren. U moet doodeenvoudig zeggen: dat doen wij niet meer!

Dr. *Cornelis* van het medisch verzet is bij voorbeeld wel tien keer bij de heer *Giesberger* geweest. De heer *Giesberger* heeft hem toen gevraagd: hebben de Engelsen u dat gezegd? Dan doe ik dadelijk mee! Zolang zij het echter niet hebben gezegd, kan ik niet meedoen. Er zijn hogere belangen in het spel. Van de zijde van de spoorwegen is inderdaad door middel van *van den Bosch*¹⁾ herhaaldelijk aan Engeland gevraagd wat zij moesten doen. Londen heeft geantwoord: „Niets! Doorgaan!” Dat is ook logisch.

De heer *Giesberger* heeft eens, toen er een trein met 1100 Joden van Westerbork naar Duitsland ging — deze treinen mochten onderweg niet stoppen —, tegen dr. *Cornelis* gezegd: Wij kunnen het niet doen, maar als gij deze mensen wilt helpen, dan kan dat. De begeleiding bestaat slechts uit 6 moffen. Wij kunnen de trein laten stoppen op een bepaalde plaats. — Zij spraken af tussen Zwolle en Raalte. —

97807—97811 (*Giesberger*)

¹⁾ Noot van de commissie: *I. J. van den Bosch*, medewerker van het N.S.F., die in contact met Engeland stond. Zie het verslag van het Nationaal Steunfonds, blz. 8 en 9.

De bewakers worden dan overrompeld en vervolgens kan de trein worden leeggehaald. De gevangen Joden kunnen zich dan in de bossen verbergen. De trein heeft gestopt, maar men heeft ze er niet uit gekregen. Ze wilden er niet uit, voor zover de heer *Giesberger* dat is bericht. Hij is er zelf niet bij geweest.

Wanneer de spoorwegen b.v. bij de landing in Cherbourg op dat moment zouden hebben gestaakt, zouden de Duitsers het beheer weer hebben overgenomen en dan had de Nederlandse leiding niets meer te vertellen gehad. Dan waren al deze mensen toch weggevoerd; dan waren de spoorwegen niet langer op de hoogte geweest van de militaire transporten, waarvan het verloop dagelijks naar Londen werd doorgegeven; dan hadden zij het militaire verzet niet langer kunnen steunen. Wanneer Londen had gezegd: schei er mee uit!, dan waren de spoorwegen er onmiddellijk mee opgehouden.

97816—97817 (*Giesberger*)

De spoorwegen hebben van het begin af voor de bevrijding gedraaid. Er zijn natuurlijk factoren, die daarop een remmende invloed konden uitoefenen. De Regering te Londen moest uitmaken: gij draait niet meer! In de plannen van Londen lag: draaien! Uiteindelijk is de opdracht „niet meer draaien” een succes geweest, al is dan bij Arnhem de boel helemaal misgelopen, maar 8 dagen lang zijn de Duitsers dan toch van alle verbindingen verstoken gebleven. Dat was een succes, dat heel veel waard is geweest, veel meer waard dan de mensenlevens, die verloren gingen, want elke oorlog kost mensenlevens. Dat dit speciaal de Joden heeft getroffen, betreurt de heer *Giesberger* in hoge mate, maar het hadden ook andere Nederlanders kunnen zijn. Er zijn ook duizenden Nederlanders als werkrachten vervoerd. Daar heeft men toch niets van gezegd; ook daarvan zijn er duizenden niet teruggekomen.

Voor zover de heer *Giesberger* bekend is, zijn er nooit individuele machinisten geweest, die hebben geweigerd en gezegd: kunt u niet zorgen, dat ik die dienst niet krijg, of: dat doe ik niet! Er zijn wel mensen geholpen bij ontsnappingen uit de trein. Die mensen werden door het treinpersoneel voortgeholpen.

In het algemeen waren de Joden helemaal niet anti dat vervoer, zo zegt de heer *Giesberger*. De spoorwegen hebben getracht zoveel mogelijk dit vervoer menselijk te maken. Later is hun dat wel belet, maar in de aanvang hebben zij al die mensen in personenrijtuigen laten vervoeren, hetgeen later echter absoluut verboden werd. De heer *Giesberger* heeft daar persoonlijk altijd heel veel herrie en ruzie over gehad met de bureaux van de Bahnbevollmächtigte.

Het was niet de taak van de spoorwegen om te zeggen: „wij doen het niet meer”, zolang geen opdracht van de andere kant hen daartoe bereikte.

97983—97985 (*Wouters*)

De heer *G. P. Wouters*, destijds chef van dienst bij de Nederlandsche Spoorwegen, weet zeker, dat de kwestie van het transport van de Joden een punt van overweging is geweest. Hij was daar echter niet bij betrokken en heeft daarin dus geen zeggenschap gehad.

Hij heeft de indruk, dat er van de kant van de machinisten en anderen, die aan dit transport moesten medewerken, nogal eens bezwaren naar voren zijn gebracht. De bezwaren kwamen op verschillende plaatsen binnen, zowel bij de Personeelraad als individueel bij sommige mensen; er waren mensen, die zich richtten tot de chefs, die dan bij voorbeeld met de heer *Giesberger* kwamen praten. Men moet de heer *Giesberger* in die jaren zien als een centraal contactpunt; zo was hij ook bij het personeel bekend. Dit wist, dat het met de Duitsers werkte, maar men wist ook, dat men niet bepaald vóór de Duitsers werkte. Verschillende mensen zijn dus ook naar de heer *Giesberger* persoonlijk gekomen om met hem over die bezwaren te spreken. In dit stadium had de heer *Giesberger* — met of zonder overleg met de directie, daar wil de heer *Wouters* buiten blijven, maar hij meent wel, dat hij hierover eerst overleg met de directie heeft gehad — het standpunt, dat het nog niet de tijd was om de Jodentransporten als zodanig te weigeren. Hij heeft de mensen uiteengezet, hoe dit moest worden gezien en dat men moest zeggen óf: we stoppen er allemaal mee, met alle gevolgen van dien voor het Nederlandse volk, óf: we moeten maar zien, dat we dit een beetje doen en we moeten maar eens kijken of we op een bepaalde tijd moeten stoppen, maar dat weten wij nu nog niet. Hij stelde de mensen dus een beetje gerust; hij bracht het personeel enig begrip bij. Of hij hen allemaal heeft kunnen bevredigen, weet de heer *Wouters* niet. Ook kwamen er mensen bij de Personeelraad. De Personeelraad zal hiervoor wel bij de directie zijn geweest, maar dat heeft de heer *Wouters* persoonlijk niet meegemaakt. Wel was bekend, dat er bij verschillende mensen op de lijn voortdurend een gevoel van verzet tegen de transporten was. Er hebben zich zeker aparte gevallen voorgedaan van mensen, die zijn weggegaan, enz. Het personeel is te groot om dit te kunnen overzien.

97858—97859 (*Joustra*)

Het transport van de Joden en andere dergelijke gebeurtenissen zo-

- 97863 (*Joustra*)
- 97866 (*Joustra*)
- 97873 (*Joustra*)
- 97909—97912 (*Landskroon*)
- 97914—97915 (*Landskroon*)
- 97917—97920 (*Landskroon*)
- als de exodus van de Rotterdammers, zo deelde de heer *Joustra* mede, heeft nooit een punt van overleg uitgemaakt in de Personeelraad of in het overleg van de directie met de Personeelraad samen. Wanneer het personeel het had geweigerd — het is er niet in gekend —, dan hadden die mensen moeten gaan lopen. Het is toch gebeurd, dat mensen, die werden gedeporteerd of die men heeft laten verhuizen, te voet moesten gaan, waardoor de slachtoffers nog meer hebben geleden. De Duitsers hadden de beschikking over treinen en zij gebruikten die daarvoor. Het was een voldongen feit, wanneer dit bij de bedrijfsleiding en bij de Personeelraad kwam.
- Het was een beroerde gang van zaken, maar het personeel kon daar niets aan veranderen. Toen men er achteraf kennis van kreeg — en ook wist wat er was gebeurd; het is geleidelijk aan erger geworden —, heeft men zich wel afgevraagd wat het zwaarste woog: het gebeurde, of het spoorwegbedrijf viel in elkaar, en het gehele spoorwegpersoneel — ook 40 000 man, met alles er bij — werd aan zijn lot overgelaten. Woog dit niet zwaarder? Het spoorwegbedrijf functioneerde ten behoeve van het gehele Nederlandse volk. Om ons volk staande te houden, is het functioneren van het bedrijf een belangrijke factor geweest.
- Er zullen zeker mensen zijn geweest, die wel persoonlijk bezwaren hadden tegen het meedoen aan het rijden van treinen, die Joden wegbrachten, maar het is de heer *Joustra* nooit medegedeeld.
- Ook met de Duitse instanties is over het Jodentransport, het vervoer van de krijgsgevangen militairen en het deporteren van werkrachten uit Rotterdam nooit gesproken.
- Wanneer zich belangrijke problemen voordeden, aldus de heer *Landskroon* — men vroeg zich in de oorlog herhaaldelijk af: hoe moet onze houding zijn ten aanzien van de maatregel, die de Duitsers nu van ons eisen? —, werd er in sommige gevallen overleg gepleegd tussen de directie en de Personeelraad.
- Over het transport van de Joden is niet met de Personeelraad gesproken. Er is wel uitvoerig gesproken over de maatregel, die de Duitsers wilden nemen om tot uitzending van spoorwegarbeiders naar Duitsland te komen. In de andere problemen is hij niet gemeoid.
- Men heeft het probleem van het Jodentransport heel moeilijk gevonden en de mensen, die dit hebben moeten doen, vonden het zeer onaangenaam, de een natuurlijk meer dan de ander. Er zijn machinisten geweest, voor wie dit natuurlijk zeer tragisch is geweest. De Personeelraad heeft ook met hen gesproken, toen het afgelopen was. Het overviel de Personeelraad ook. Het is begonnen zonder dat deze er eigenlijk iets van wist. Op een bepaald ogenblik werd men voor het feit gesteld.
- Het was voor de Nederlandse volksgemeenschap een buitengewoon belangrijk iets, in welke mate het spoorwegbedrijf in handen bleef van de Nederlandse directie. Er kon met de gehele exploitatie van het bedrijf, in alle opzichten nodig voor ons volk, in veel sterkere mate met de belangen van het Nederlandse volk rekening worden gehouden, dan wanneer dit onder Duits beheer zou zijn geweest. Dan zouden deze dingen ook zijn gebeurd; het spoorwegpersoneel van ruim 40 000 man zou dan toch voor een belangrijk deel in dienst van de Duitsers zijn overgegaan. Zo is het in andere landen gegaan; wij zijn, naar de heer *Landskroon* gelooft, het enige land geweest, waarbij het beheer van de spoorwegen in handen van de eigen bedrijfsleiding is gebleven. In België en Frankrijk hadden de Duitsers de leiding van het spoorwegbedrijf overgenomen. Uit de aard van de zaak werd toen veel minder rekening gehouden met de belangen van de volksgemeenschap. Dat was ook iets, dat moest worden afgewogen: het belang van het gehele spoorwegpersoneel, het belang van het bedrijf, maar ook het belang van de volksgemeenschap en de handelingen, die daarnaast moesten worden verricht en die hen en anderen tegen de borst stuitten. Daarover moest men op een bepaald ogenblik een beslissing nemen. Het probleem van het Jodenvervoer is nooit behandeld in een bespreking met de directie; het is natuurlijk wel onderling in de Personeelraad aan de orde gekomen. Zij werden er voor geplaatst, ook omdat hun mensen er naar vroegen. Zij hebben toen dit standpunt ingenomen: het is ellendig, dat dit moet gebeuren, maar ze zouden toch vervoerd worden. De deportatie van de Joden zou niet afhangen van de vraag, of de spoorwegen hen al of niet vervoerden; ze zou er niet door worden tegengehouden, misschien werden zij wel op beroerder manier vervoerd; met het oog op de verdere ellende, die zij zouden ondergaan, was dit echter niet iets van de allergrootste betekenis. Zij zouden toch gedeporteerd zijn, maar weigering, hen per spoorweg te vervoeren zou waarschijnlijk hebben betekend, dat de directie van de spoorwegmaatschappij werd weggejaagd.
- Er heeft hierover geen overleg met de secretarissen-generaal plaats gehad, noch van de zijde van de Personeelraad, noch van de directie. Ook niet over het wegvoeren voor de arbeidsinzet.

De heer *Landskroon* is er van overtuigd, dat, wanneer de directie in dit opzicht richtlijnen had gekregen, aanwijzingen of wat dan ook uit Londen, dit ter kennis van de Personeelraad zou zijn gebracht. De Regering had natuurlijk geen aanleiding om met de Personeelraad in verbinding te treden. Dat zou dan uit de aard van de zaak via de directie zijn geschied.

98588—98591 (*Leeuw*)

De heer *H. Leeuw*, destijds leerling-machinist bij de Nederlandsche Spoorwegen, heeft deze dienst korte tijd na de capitulatie van Nederland om principiële redenen verlaten. Ook na zijn ontslag onderhield hij het contact met het spoorwegpersoneel. De machinisten stonden, zo verklaarde de heer *Leeuw*, in het algemeen afwijzend tegenover het Jodentransport, maar omdat er eigenlijk geen leiding werd gegeven, is er van daadwerkelijk verzet geen sprake geweest. Men was op zich wel geneigd dat transport niet te doen plaats vinden of te weigeren, maar er was niemand, die de kat de bel aanbond door platweg te zeggen: dat vertikken we. Dit ging stellig ook niet van de hogere ambtenaren uit. Er zijn de heer *Leeuw* geen gevallen bekend, dat men individueel geweigerd heeft. Er is wel overleg met hem gepleegd; men vroeg hem wat hij zou doen in zo'n geval. Hij antwoordde: „ik zou precies hetzelfde doen als ik reeds heb gedaan: weigeren; ik heb toen ook geweigerd treinen te rijden voor de Duitsers.” Dat is een kwestie van persoonlijke opvatting.

98598—98600 (*Leeuw*)

Het spoorwegpersoneel is vrij sterk georganiseerd in diverse vakorganisaties en die vakorganisaties hebben een nauw contact met de directie. Men wist in de leiding van de vakorganisaties heel wel, dat er een stemming onder het personeel was — vooral onder het rijdende personeel —, die te kennen gaf, dat men er graag de brui aan zou geven. Toen de heer *Leeuw* bij de spoorwegen wegging, is hij nog lid van een organisatie gebleven, tot het moment, dat de confessionele vakbeweging overgeheveld werd in de z.g. „moderne vakbeweging”. Toen was voor hem het ogenblik aangebroken er mee op te houden. Hij heeft getracht daarvoor medestanders te vinden en heeft daarvoor een brochure geschreven. Deze brochure is illegaal gedrukt en in een paar duizend exemplaren door het land verspreid. De Personeelraad stond op het standpunt, dat men de zaak intact moest houden tot het uiterste. Een belangrijk deel van het personeel stond op het standpunt: maak de boel stuk, en onder deze mensen schaarde zich de heer *Leeuw*. Achteraf bezien, is er voor beide standpunten wel iets te zeggen. Toen de heer *Leeuw* als lid van de organisatie bedankte, had hij uiteraard geen contact meer met zijn voormalige vrienden. Toen ook het N.V.V. overging in het N.A.F. en dus deze mensen wel bedankten, heeft hij weer contact gezocht en toen hebben zij illegaal samen zeer veel kunnen doen. Nu kan de heer *Leeuw* zich indenken, dat andere mensen zich op het standpunt hebben gesteld: laten we proberen de zaak nog een beetje in stand te houden om voor de jongens te redden wat er nog te redden valt, ook voor de confessionele beweging. Er zijn de heer *Leeuw* gevallen bekend, dat er voor de confessionele beweging belangrijke dingen zijn gered door deze houding. Persoonlijk stond de heer *Leeuw* op het standpunt, dat alles vernield moest worden en zeker op het moment, toen men hun opdroeg de mensen van de confessionele vakbeweging in de moderne vakbeweging op te nemen.

98603—98604 (*Leeuw*)

97946 (*Neher*)

De heer *Neher* heeft verklaard, dat er natuurlijk zeer gekwetste gevoelens in ons land waren met betrekking tot de afvoer van onze Joodse medeburgers. Men vroeg zich af: waarom doen die kerels dat? Waarom stappen ze niet van de trein af? Waarom zegt die directie niet: wij doen dat niet?

Dit zou dus wat de spoormannen, machinisten, enz. betreft hoogstens een zuiver individuele daad geweest kunnen zijn, die veel moed van het individu vraagt en een matig succes, misschien een zedelijk succes, zou hebben gehad. Maar in het algemene bestel was de relatie tussen het personeel en de directie van de spoorwegen een zodanige, dat de directie het vertrouwen had van het personeel en dat het personeel niet zou handelen, als de directie zulks niet aangaf.

Die gekwetste gevoelens meenden: laat die directie dan zeggen, dat ze het niet meer doet! Daarop heeft de directie, voor zover daarmee contacten waren, gezegd — en naar de mening van de heer *Neher* terecht —: wij kunnen dit alleen doen in opdracht van de Regering te Londen!

Allicht kon van Nederland uit aan de Regering gevraagd zijn: laat er een spoorwegstaking worden afgekondigd! Heel begrijpelijk, zedelijk volkomen begrijpelijk, tactisch en praktisch volkomen onjuist. Wanneer men een jaar eerder tot een spoorwegstaking was overgegaan, was het grote gebeuren in ons land van een zodanige orde geworden, dat of het hoofd was gebogen of tienduizenden zouden zijn gevallen. Daarmede zou men niet het einde van de oorlog hebben verhaast, om de doodeenvoudige reden, dat de geallieerde legers er niet klaar voor waren! Wanneer de staking had moeten worden opgegeven, had zij geen tweede keer meer kunnen gebeuren.

97949 (*Neher*)97953—97954 (*Neher*)98948 (*Gerbrandy*)98946—98947 (*Gerbrandy*)98112 (*Albarda*)97724 (*Hupkes*)98639 (*Patijn*)

Er is natuurlijk hier en daar wat sabotage geweest, men was dapper, flink; de heer *Neher* heeft respect voor degenen, die het hebben gedaan, maar het had een uiteindelijk resultaat, dat niet van betekenis kón zijn.

Men heeft bij de spoorwegen de staking zo gezien, dat deze alleen nut zou hebben, wanneer zij een deel van de oorlogvoering zou gaan uitmaken. Men zag de staking dus in het grote verband. Men heeft kleinere punten, die spectaculair bepaald een zekere waarde gehad zouden hebben, met bloedend hart ter zijde gesteld. De heer *Neher* meent, dat niet allen in spoorwegkringen dit heel zwaar hebben genomen. Hij heeft de indruk gehad, dat niet iedereen ten opzichte van de kwestie van het Jodenvervoer en dergelijke „er mee zat”.

Naar aanleiding van de verklaring van de heer *Giesberger*, dat men herhaaldelijk aan Londen had gevraagd wat men moest doen, mede in verband met het vervoer van Joden en krijgsgevangen officieren, heeft de heer *Gerbrandy* medegedeeld, dat meer dan eens via Radio Oranje het parool is doorgegeven — o.a. aan de politie en andere mensen — om niet actief deel te nemen aan deportaties. Vóór het officiële parool: „staakt over de gehele linie”, op 17 September 1944 was uitgegaan, zo vervolgde de heer *Gerbrandy*, is een staking van de spoorwegen meerdere malen in de Ministerraad ter sprake gebracht. In Mei 1943 durfde men niet een zodanige beslissing te nemen. Bovendien kwam er op 17 September 1944 bij, dat men het ook van geallieerde zijde wilde, zodat de zaak toen anders lag. Men was het er over eens, toen dit punt in de Ministerraad besproken werd, dat men hiermede voorzichtig moest zijn.

De heer *Albarda* heeft er nooit bewijzen voor gehad, dat er gedurende de oorlog enig contact heeft bestaan tussen de spoorwegen en de Regering te Londen. De eerste keer, dat hij van contact van de Regering met de spoorwegen heeft vernomen, is geweest naar aanleiding van de spoorwegstaking.

Met betrekking tot de houding van de spoorwegen tijdens de grote stakingsbewegingen in April 1943 deelde de heer *Hupkes* mede, dat hij op 29 April thuis bericht kreeg, dat de volgende dag de waterleiding zou staken. Hij heeft toen een bespreking met de voorzitter, de secretaris en de penningmeester van de Personeelraad gehad. In de eerste plaats heeft hij hun gevraagd: leeft er onder ons personeel de neiging tot staken? — Het ging toen over het wegvoeren van Nederlandse militairen. — Zij zeiden: neen. De tweede vraag was: is staking mogelijk? In een fabriek kan men gemakkelijk plotseling staken; men kan daar allemaal weglopen en een ieder kan zien wat er gebeurt; een onvoorbereide staking van de spoorwegen was niet mogelijk, want de een heeft nachtdienst, de ander zit thuis en de derde is overdag aan het werk; de een zit in Groningen, de ander in Maastricht. Zoals de heer *Hupkes* dus al verwachtte, was het antwoord: neen, wij achten het uitgesloten met enig succes te staken. Hij heeft toen gezegd: dan moeten wij dus niets doen. Hem is toen de vraag gesteld, wat zij in dezen de mensen moesten adviseren; moesten zij zeggen: ge moet zelf weten, of ge staakt of niet? De heer *Hupkes* heeft daarop geantwoord: neen, dat vind ik niet juist; wij moeten zeggen: de Personeelraad en de directie zijn van mening, dat er niet moet worden gestaakt. Wanneer hun door het personeel werd gevraagd: moeten wij staken?, luidde het antwoord dus: neen.

Van het hoofdbureau is een duizend man personeel 's middags weggelopen, jongens en meisjes; het was eigenlijk een relletje. De S.S. heeft de heer *Hupkes* opgebeld en gezegd, het gebouw van de spoorwegen te willen bezetten; de heer *Hupkes* heeft toen geantwoord, dat hij dan ook wegging. De bezetting is toen niet doorgegaan. De Bahnbevollmächtigte kwam zeer nerveus bij hem en vroeg: wat doet u nu? De heer *Hupkes* heeft gezegd: niets, zij komen vanzelf terug. Hij zat er echter erg mee in en heeft tenslotte gezegd: wie voor einde bureautijd terugkwam of die zelfde avond nog tekende op een lijst, zou beschouwd worden als niet gestaakt te hebben. Ze hebben allemaal nog getekend vóór de gestelde tijd. Later is er een brief gekomen van *Seys-Inquart*, dat de spoorwegmensen, die weggelopen waren, ten strengste moesten worden gestraft. De Bahnbevollmächtigte is bij de heer *Hupkes* gekomen om de lijst, waarop het personeel had getekend, te halen, maar de heer *Hupkes* heeft gezegd: die is weg!

In dit opzicht bestaat veel misverstand: er is geen enkele directie van enig bedrijf geweest, die opdracht tot staking heeft gegeven. Het personeel is eenvoudig weggelopen en men heeft dat toegelaten. Het was het personeel, dat staakte; het was niet een staking, die uitging van de leiding van de bedrijven.

De Aprilstaking is wel besproken in de kring van commissarissen en directie, aldus de heer *Patijn*. Zij waren er allemaal van doordrongen, dat het waanzin zou zijn te staken, zolang er geen leger in de buurt was om de helpende hand te reiken. Tot zolang zou een staking alléén op misère voor ons land en voor het personeel uitlopen.

97802—97803 (*Giesberger*)

De heer *Giesberger* is van mening, dat een staking van de spoorwegen, als een daad van verzet, zoals bij voorbeeld een meedoen aan de Februaristaking en de Aprilstaking, geen zin zou hebben gehad. De spoorwegstaking die door de Regering werd afgekondigd, moet men als een ondersteuning van de militaire operaties beschouwen.

Het spoorwegpersoneel in Amsterdam heeft aan de Februaristaking mee willen doen. Het heeft er ook even aan meegedaan, maar gelukkig is dat door toedoen van de leiding niet doorgegaan. Gelukkig, want naar de mening van de heer *Giesberger* zou het een bloedbad zijn geworden. Bovendien zouden de Duitsers dan de leiding van het spoorwegbedrijf hebben overgenomen, waarop een aantal van hen zeer gebrand was. Er waren namelijk S.S.-ers, zogenaamde Abwehrbeamte, onder het Duitse spoorwegpersoneel en eveneens N.S.B.-ers. Die wilden heel graag, dat die Hollanders maar verdwenen; dan konden ze doen en laten wat zij wilden en dan waren ze er zeker van, dat er nergens meer bedrog kon worden gepleegd. Dat dit geschiedde en dat er gesaboteerd werd, hadden ze tenslotte toch wel in de gaten.

Tijdens de Aprilstaking is er op het hoofdbureau door een van de telefonisten op eigen houtje een telegram op de telex uitgestuurd: het hoofdbureau staakt van 1 uur af. Dat is doorgegeven naar alle stations. Dit telegram is bij de Duitsers terechtgekomen en toen was het natuurlijk mis. Het personeel van de hoofdbureaux is ten dele om 2 uur niet aan het werk gegaan. Door toedoen van de heer *Hupkes* stemde de Bahnbevollmächtigte er mede in, dat ieder, die zich vóór 5 uur nog meldde, geacht zou worden niet te hebben gestaakt. Op die manier is het met een sisser afgelopen, hoewel men achteraf toch nog heeft geprobeerd de namen van de stakers te krijgen. De heer *Hupkes* heeft geweigerd die op te geven.

97864—97865 (*Joustra*)

De dag voordat de Duitsers onze militairen opnieuw opriepen, einde April 1943, toen er spontaan uitbarstingen geweest zijn, werden de heren *Joustra* en *Landskroon* opgebeld door de heer *Hupkes*, terwijl zij in Groningen logeerden. De volgende morgen hebben de bedrijfsleiding met de chefs van dienst en de Personeelraad hierover een bespreking gehad. Zij hebben toen het standpunt overwogen, dat zij hadden in te nemen. Er waren te Utrecht ook wat meisjes van het kantoor weggelopen, evenals aanvankelijk wat mensen van het station. Zij hebben toen eensgezind het standpunt ingenomen: laten wij verstandig zijn en niet onze gevoelens zonder meer laten spreken. Zij meenden, dat zij dit niet moesten doen, want als zij het zouden doen, zou het verzet natuurlijk in bloed zijn gesmoord, vooral omdat het van de zijde van het spoorwegbedrijf gebeurde, het belangrijkste onderdeel van het bedrijfsleven. En als zij later zouden worden opgeroepen om hun aandeel in de eindafrekening te nemen, zouden zij niet in staat zijn geweest om het te doen! Zij hadden maar steeds voor ogen, wat er in Amsterdam was gebeurd indertijd. De eerste staking was een spontaan medeleven met het lot van de Joden, in Amsterdam. Het was, op zich zelf beschouwd, iets moois. Aan de tweede staking, in April 1943, is door velen meegedaan in het land, in de Achterhoek en in Friesland, ook door sommige mensen van het spoorwegpersoneel; in Amsterdam echter niet, daar is niets gebeurd. Dat is alleszins verklaarbaar. Wanneer een beweging in bloed is gesmoord, zoals de eerste staking in Amsterdam, krijgt men de massa van de mensen niet meer voor een tweede keer mee onder dreigende omstandigheden. De spoorwegen wilden, wat dat betreft, zich intact houden. De Personeelraad heeft op die staking gereageerd door aan de correspondenten te schrijven: hieraan kunnen wij niet meedoen; dit is ook in vele bijeenkomsten daarna tot uitdrukking gebracht: houd u aan het advies van de spoorwegbedrijfsleiding en de Personeelraad, ook in dit opzicht.

97928 (*Landskroon*)

De Personeelraad heeft de Februaristaking in 1941 en de Aprilstaking in 1943 meer als verzetsdaden in enge zin beschouwd en de algemene spoorwegstaking meer als een deelnemen aan de geallieerde oorlogsvoering, zo deelde de heer *Landskroon* mede. Waarschijnlijk zou het spoorwegpersoneel wel in de strategische plannen worden ingedeeld, op een ogenblik, dat de oorlog in Europa zou worden gevoerd en hij onze landsgrenzen zou naderen. Op grond van die overweging heeft de Personeelraad ook de mensen ontraden aan de staking in Februari — die echter weinig reactie heeft gehad onder het personeel — en die in April deel te nemen. De Personeelraad heeft toen een bespreking gehad met de directie en het standpunt ingenomen, dat men een spoorwegstaking maar éénmaal kon doorvoeren. Wanneer die zou mislukken — en die was in 1943 tot een mislukking gedoemd, want de machtsmiddelen van de Duitsers overtroffen toen in belangrijke mate de machtsmiddelen, die hier konden worden opgebracht —, zou dit een ramp hebben betekend. Dit verzet zou met geweld zijn neergeslagen. Qua verzetsdaad was het natuurlijk wel prachtig geweest, zoals ook de gehele staking prachtig is geweest. De Duitsers zouden de spoorwegstaking ook niet uit de weg gegaan

- 98609—98610 (*Leeuw*)
- 98613—98615 (*Leeuw*)
- 98626—98627 (*Leeuw*)
- 97717—97718 (*Hupkes*)
- 97716 (*Hupkes*)
- 97789—97790 (*Giesberger*)
- 97814 (*Giesberger*)
- zijn; er zouden represaillemaatregelen zijn genomen, veel sterker nog dan is geschied in het vrije bedrijf. Het spoorwegbedrijf was immers voor de Duitsers veel belangrijker. Naar de mening van de Personeelraad was de kans verloren, om het spoorwegpersoneel nogmaals in staking te krijgen, wanneer dit voor de oorlogvoering van grote betekenis zou kunnen zijn.
- Door de illegaliteit is er bij de Regering te Londen op aange drongen een spoorwegstaking uit te lokken, toen de krijgsgevangenen weggevoerd werden. Toen is er een staking uitgebroken en toen is de vraag gesteld: is het nu geen tijd het spoorwegpersoneel te laten meedoen? Dat was in de tijd, toen de Raad van Verzet werd opgericht. De O.D. was van oordeel, dat men niet moest meedoen, en de Raad van Verzet — in oprichting— was van oordeel: wel meedoen. De man, die voor hen de berichten verzorgde met Londen, was Lange Karel uit Bussum (*Jan Thijssen*).
- De heer *Leeuw* heeft zelf de telegrammen gezien, waarin Londen zich op het standpunt stelde, dat er niet gestaakt moest worden. Hierbij gold de overweging: dat kan men maar éénmaal doen; dit is nog niet het moment om te gaan staken. Maar er zijn wel kleinere stakingen geweest. Dat is gekomen, doordat een telexbericht verkeerd is doorgegeven. Maar hoe dan ook, het bepaalde parool is inderdaad niet uitgegeven.
- In den beginne was het contact tussen illegaliteit en bedrijfsleiding van de spoorwegen niet gemakkelijk. De directie hield zich daar aanvankelijk buiten. Binnenskamers werd natuurlijk het een en ander gedaan.
- De heer *Leeuw* had dan ook aanvankelijk geen direct contact met de heer *Hupkes*. Later wel, toen is de heer *Leeuw* zelfs met medewerking en medeweten van de heer *Hupkes* op volkomen valse naam en sollicitatiebrieven in dienst van het inkoopbureau gekomen, met alle daaraan verbonden faciliteiten, om zich vrij te kunnen bewegen. Daar heeft de heer *Hupkes* stellig aan meegewerkt en hij heeft daarin ook belangrijk werk gedaan. Op die manier was de heer *Leeuw* weer in staat om behoorlijk contactpersoon te zijn.
- Omtrent zijn contacten met de illegaliteit heeft de heer *Hupkes* verklaard, dat hij van 1941 af indirect contact gehad heeft met de heer *van den Bosch*, eerst via de heren *Giesberger* en *Wouters*, die hem persoonlijk kenden. Hij had dus indirect contact met het latere N.S.F. Later wilde de heer *van den Bosch* hem graag eens persoonlijk spreken en is bij hem gekomen. Deze heeft hem toen in kennis gebracht met de heer *de Jong*, die hem een bijdrage verzocht voor het Steunfonds. De heer *Hupkes* heeft twee ton van de spoorwegen als bijdrage aan het Steunfonds gegeven.
- De heer *Hupkes* meende, dat hij door het contact met de heer *van den Bosch* een voldoende richtsnoer had. Hij is daarnaast wel eens benaderd door enkele anderen; hij had de indruk, dat dit allemaal amateurisme was, maar er zat een groot gevaar in die dingen.
- Het directe contact van de heer *Hupkes* met de illegaliteit is, voor zover hij zich herinnert, begonnen eind 1943. Hij heeft toen ook contact gekregen met de heer *Six* van de O.D.; het gehele vraagstuk betreffende de staking heeft hij met de heer *Six* besproken; deze heeft ook naar de overkant geseind, dat zij bereid waren om te staken. Met hem heeft hij ook regelmatig besprekingen gehad te Amsterdam over andere verzetsaangelegenheden.
- Voor de illegale contacten, aldus de heer *Giesberger*, had zich bij de spoorwegen een organisatie gevormd van drie mensen (onder wie een niet-spoorwegman), bestaande uit de heren *van den Bosch*, *Giesberger* en *Wouters*. Ieder van hen zocht drie mensen uit, aan wie men opdrachten doorgaf. Men mocht van elkaar niet weten wie medewerkte, zodat, wanneer er mensen van hen werden gegrepen, zij niet wisten, wie er nu eigenlijk aan de touwtjes trokken. *Van Heemstra*, *van Aalderen* en allerlei mensen, die zijn omgekomen, zouden, zelfs wanneer zij werden gepijnigd, niet hebben geweten wie er in de leiding zat. Zij zouden ten hoogste vier of vijf mensen hebben kunnen aanwijzen.
- Overigens waren op de spoorwegen meer ondergrondse organisaties, waarvan de heer *Giesberger* c.s. niets wisten.
- De heer *Giesberger* had de indruk, dat de berichten Londen wel bereikten, hoewel niet dadelijk. Het bleek uit de ontvangen vragen. Zo kregen op een gegeven moment in 1943 de heren *Wouters* en *Giesberger* een vraag: wat voor materiaal hebben de Nederlandsche Spoorwegen nodig, wanneer de oorlog is afgelopen? Waaraan bestaat het dringendste behoefte? In 1943 schijnt het een dubbeltje op zijn kant te zijn geweest of de oorlog zou zijn geëindigd. De heer *Giesberger* heeft toen tegen de heer *van den Bosch* gezegd: wij kunnen dit niet beantwoorden, dit is naar mijn mening een directiezaak. Ik kan niet zeggen: we hebben zoveel locomotieven en zoveel nieuwe motoren nodig, terwijl wij ook nog dit en dat nodig hebben. In een

97977—97982 (*Wouters*)

groot spoorwegbedrijf zijn tenslotte veel dingen nodig. De heer *Giesberger* heeft hem toen gevraagd: Zullen wij nu de heer *Hupkes* niet inschakelen? Zullen wij hem vragen, of hij met ons mee wil doen? Dat vond zijn instemming. De heer *Giesberger* is toen naar de heer *Hupkes* gegaan en heeft gezegd: er is kans, dat u van het bestaan van onze groep weet, maar er is ook een kans, dat u het niet weet; ik kom u nu de vraag stellen of u met ons wilt meedoen. Ik heb nu een vraag gekregen en dat is eigenlijk een directievraag en daar wil ik u dus niet buiten laten. De heer *Hupkes* zei toen spontaan: ja. De Zweedse locomotieven, die zij hier hebben gekregen, zijn naar aanleiding daarvan gekomen, op bestelling van Nederland dus.

De heer *Wouters* heeft met de voorbereiding van de staking te maken gehad, omdat hij in de periode, waarin hij belast was met de regeling van de extra-treinen, dus met het transport voor alle Duitsers, contact had met de heer *van den Bosch*. De heer *Wouters* kende hem uit de marinetijd. Hij kwam op een dag bij de heer *Wouters* en vroeg, of deze via hem een contact naar den Haag wilde leggen voor het doorgeven van berichten betreffende de troepenbewegingen per trein. Dat hebben zij gedaan. Zonder dat hierover door de heer *Wouters* met de heer *Giesberger* is gesproken — hoe minder men uitsprak, hoe beter het was —, begreep de heer *Giesberger* wel, omdat hij *van den Bosch* nogal eens zag en deze ook nogal eens bij de heer *Giesberger* kwam, dat de heer *Wouters* met *van den Bosch* iets op touw had gezet. Toen de heer *Wouters* naar de dienst van Economische Zaken werd overgeplaatst, bleef hij contact onderhouden met de heer *van den Bosch*. Op een gegeven ogenblik is de heer *van den Bosch* bij de heer *Wouters* gekomen om andere inlichtingen te vragen dan over troepenbewegingen. De heer *Giesberger* heeft hem die verschaft. Zij vormden een soort driemanschap.

De heer *van den Bosch* had een relatie, die de inlichtingen naar Londen doorgaf. Dat was niet iemand van de spoorwegen, maar een illegale groep.

97990—97992 (*Wouters*)

Uit de mededelingen van de heer *Giesberger* is het de heer *Wouters* duidelijk geworden, dat het contact met Londen een tweerichtingverkeer was. Van verdere leiding uit Londen, doordat men richtlijnen gaf in bepaalde situaties, is de heer *Wouters* niets gebleken. Hij heeft het contact met het N.C. onderhouden.

98005 (*Wouters*)97922 (*Landskroon*)

De Personeelraad heeft pas kennis gemaakt met het N.C. (met mejuffrouw *Tellegen* en anderen) na de invasie in Normandië, zo heeft de heer *Landskroon* medegedeeld. Zij zijn toen in een bespreking met de directie geweest en daar waren o.a. ook mejuffrouw *Tellegen* en de heer *van Velzen* bij. Dat was het eerste contact, dat zij direct met de illegaliteit hebben gehad en waarbij hun werd gevraagd om in de knooppunten van de verschillende spoorwegcentra vertrouwde personen aan te wijzen, die in contact konden komen met iemand van de illegaliteit en die in de stakingsdagen aanwijzingen en leiding konden geven.

97939—97941 (*Neher*)

De heer *Neher* heeft medegedeeld, dat verschillende medewerkers van het Nationaal Comité uit hoofde van hun normale functie contact hadden met de leidende figuren van de spoorwegen. Door een aantal dezer leden van het N.C. moesten bepaalde voorzorgsmaatregelen in acht worden genomen, omdat zij reeds in aanraking met de Duitsers waren geweest in wat moeilijke zin en dienden te voorkomen, dat zij door de contacten en heropneming van contacten met personen van de spoorwegen dezen niet in extra-moeilijkheden zouden brengen. Het consigne was dus, dat slechts weinigen het rechtstreekse persoonlijke contact zouden onderhouden, en het was in de eerste tijd — de heer *Neher* spreekt van het begin 1943 — *van den Bergh* (*van den Bosch*), oorspronkelijk in dienst bij *Philips* en wegens moeilijkheden op grond van verdenking van spionage ondergedoken in Groningen, die met een van de adjunct-directeuren — de heer *Giesberger* — persoonlijk contact had.

Toen de tijd voortschreed, dus wat verder in 1943, en de situatie t.a.v. de oorlogsuitslag zich wat verder ging illustreren, was het nodig, dat er voorzieningen en in elk geval voorbereidingen werden getroffen, opdat, indien een algemene activiteit tot stand zou komen, waarbij dan natuurlijk de spoorwegen stil zouden liggen, de activiteiten gecoördineerd zouden plaats vinden. Er zou moeten worden voorkomen, dat de mensen, die dan niet zouden werken, mogelijkerwijze zouden worden verleid uit geldelijke behoefte en uit bestaansnood, om weer te gaan werken, en er moest voor worden gezorgd, dat de steunbetaling regelmatig zou geschieden.

Daarvoor zijn besprekingen gevoerd met de heer *Hupkes* als directeur, ingeleid via de heer *Giesberger*. De eerste besprekingen zijn gevoerd door de heer *van Velzen* en mejuffrouw *Tellegen*, welke laatste uit anderen hoofde, uit het Utrechtse verband, de heer *Hupkes* kende. Hierbij is uiteindelijk gesteld, dat het contact N.C.—directie spoorwegen werd onderhouden door mejuffrouw *Tellegen*, die toen nog in Utrecht woonde, en door dr. *de Jong* voor het N.S.F.

Voor bepaalde activiteiten, die in die tussentijd zouden geschieden, had de heer *Neher* persoonlijk contact met de chef van het seinwezen, de heer ir. *van Aalderen*, die helaas is overleden. *Chaillet (Tromp)* had contact, ook weer uit zijn eigen militaire jeugdopleiding, met de tweede adjunct-directeur de heer *Blankert* en met de heer *Wouters*. Dit moest weer leiden naar het contact met de O.D., omdat er in de toekomst bepaalde militaire handelingen verricht zouden kunnen worden. Het O.D.-contact is rechtstreeks gelegd met de heer *Hupkes*. Het trefpunt was bij dr. *Kits van Waveren*, te Amsterdam.

Het land was vol geruchten. Iedereen wist met positieve zekerheid te vertellen wat er eigenlijk precies moest en zou gebeuren. Er moest dan ook worden voorkomen, dat door een onvoorzichtige, niet gecoördineerde daad ergens een partiële staking zou uitbreken met als gevolg waarschijnlijk een mislukken van een algemene spoorwegstaking, die ééns komen moest. Daarom was afgesproken met de directie van de spoorwegen, dat een aantal prominente stationschefs, die een groot personeel onder zich hadden, wanneer het werkelijke stakingsparool er zou zijn, hiervan rechtstreeks van hun directie, wanneer die contacten nog mogelijk zouden zijn, een bepaald codebericht zouden krijgen, dan wel dat zij zouden worden benaderd door een van de representanten van het N.C., die, gebruik makende van die code, de bevestiging gaf of de inleidende mededeling deed, dat de staking inderdaad moest ingaan. Dat heeft goed gewerkt.

96209 (*Tellegen*)

Mejuffrouw *Tellegen* heeft medegedeeld, dat het Nationaal Comité zich veel moeite heeft gegeven het contact met de spoorwegen en met de illegaliteit goed te krijgen. Dit was moeilijk, omdat de heer *Hupkes* aanvankelijk moeilijk te benaderen was. Dit contact met de heer *Hupkes* is door het Nationaal Comité tot stand gekomen en de heer *Hupkes* heeft zijn contact met de illegaliteit verder laten lopen via de O.D. en Nationaal Comité, eerst door bemiddeling van *Chaillet*, later, toen *Chaillet* gevangen genomen was, door bemiddeling van de heer *de Ranitz* uit Winsum, onder de naam *Kamphuis*. De heer *Hupkes* had later ook contact met de Raad van Verzet.

98555 (*P. J. Six*)

De heer *Six* heeft sedert 1941 indirect contact met de spoorwegen gehad, n.l. met een reserve-kapitein in algemene dienst van de spoorwegen, de heer *C. de Cock*, die van 1940 af in de O.D. zat. Hij heeft aanvankelijk gegevens over de Spoorwegen ingediend. Hij had weer contact gehad met de heer *Jorissen*, directeur van de Hollandse Tram. De heer *Jorissen* had op zijn beurt contact — zij het wat later — met de leiding van de spoorwegen zelf. Persoonlijk heeft de heer *Six* direct contact gehad met de heer *Hupkes* en met de heer *Wouters*, welke laatste als koerier voor de heer *Hupkes* optrad.

98563 (*P. J. Six*)

§ 2. De staking van September 1944

Op 17 September 1944 werd de spoorwegstaking geproclameerd door de volgende Regeringsoproep, uitgezonden door Radio-Oranje: ¹⁾

Regeringsoproep tot algemene spoorwegstaking.

Naar aanleiding van een uit Nederland ontvangen vraag en na overleg met het Opperbevel, mede in verband met operaties, die heden in Nederland zijn aangevangen, acht de Regering thans het ogenblik aangebroken, de instructie te geven tot een *algemene staking van het spoorwegpersoneel*, ten einde het vijandelijk vervoer van troepenconcentraties zoveel mogelijk te beletten.

De Regering geeft zich rekenschap van de grote verantwoordelijkheid, die zij daardoor aanvaardt, doch zij meent na rijp beraad, dat in de gegeven omstandigheden deze daad van zulk overwegend militair belang is, dat niet langer mag worden gewacht met uitvoering te geven aan deze maatregel.

De Regering, in het volle besef van de moeilijkheden, die daardoor ontstaan, laat de wijze van uitvoering aan Uw beleid over en wenst U allen, getrouwe en moedige Vaderlanders, de kracht toe deze actie naar beste vermogen uit te voeren.

Deze oproep wordt herhaald in het Nederlands Nieuws van de B.B.C. om kwart vóór twaalf. Luistert in elk geval naar deze uitzending, waarin belangrijke berichten voor zouden kunnen komen.”.

97713—97715 (*Hupkes*)

Bij het contact met de illegaliteit, t.w. met het N.C. ²⁾, de O.D. ³⁾ en de R.V.V. ⁴⁾ is door de spoorwegdirectie ter sprake gebracht, dat, wanneer de oorlog Europa zou bereiken, het gewenst zou zijn, dat de spoorwegen in hun geheel zouden staken, zo deelde de heer *Hupkes* mede; dit was de enige mogelijkheid om het rijden van militaire treinen te voorkomen. Het was toen zo georganiseerd, dat de twee belangrijke bureaux van de spoorwegen, het treindienstbureau en het krachtvoertuigendienstbureau — krachtvoertuigen zijn de locomotieven en motorrijtuigen — zouden verdwijnen. De betrokkenen zijn er in gekend en hadden er ook allemaal in toegestemd om op de eerste opdracht te verdwijnen, hetgeen dan het sein voor een algemene

1) Afkomstig van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie.

2) Zie blz. 231.

3) Zie blz. 238.

4) Zie blz. 260.

staking zou zijn. Verder is toen in overleg met de Personeelraad en de illegaliteit — het contact liep toen altijd via het N.C. — deze zaak in voorbereiding genomen. De heer *Hupkes* had eerst te maken met het N.C., O.D. en R.V.V., maar hij heeft toen uitdrukkelijk gezegd, dat hij maar met één van de drie organisaties wilde onderhandelen — zij mochten zelf aanwijzen welke —, die er dan over kon spreken met de andere. Dit was nodig, omdat er enige mate van concurrentie tussen deze organisaties bestond. De heer *Hupkes* kreeg voor dezelfde doeleinden soms eerst de een bij zich en dan de ander. Er is toen overeengekomen, dat hij contact zou onderhouden via het N.C.

De heer *Hupkes* heeft geen rechtstreeks officiële opdracht van de Regering ontvangen of een opdracht via de secretarissen-generaal. Het is hem niet bekend, of de Regering te Londen verzocht is een spoorwegstaking te proclameren. Een dergelijk verzoek hebben de spoorwegen niet tot de Regering gericht; het idee om geen treinen te laten rijden, wanneer de oorlog Europa zou bereiken, is van de spoorwegen zelf uitgegaan. Dat is georganiseerd in overleg met de illegaliteit, zo goed en zo kwaad als het ging. De spoorwegen werden van verschillende kanten door de illegaliteit benaderd, maar dat contact had niet alleen betrekking op de staking.

De gehele gedachtengang is geweest, dat de heer *Hupkes* tevoren nog mededeling zou krijgen, wanneer er gestaakt zou moeten worden. Er was afgesproken, via de heer *Six* van de O.D., dat de heer *Hupkes* een opdracht tot staking van de overkant zou krijgen. Een dag of wat vóór het uitbreken van de staking kwam de heer *Stahl* van de R.V.V. hem vertellen, dat hij een van die dagen moest rekenen op staking; daarop heeft de heer *Hupkes* met zijn mensen besproken of zij nog iets konden doen. Men wist evenwel niet, wat men zou kunnen doen. Men moest maar afwachten. Men kon de staking verder niet voorbereiden en moest maar zien hoe het zou lopen. Voor de heer *Hupkes* werd het die Zondag onverwacht door de radio medegedeeld.

De heer *Hupkes* heeft zich altijd zeer verwonderd, dat de staking over de radio uitgeroepen is, want zo wisten de Duitsers tegelijk met de naastbetrokkenen, dat gestaakt zou worden. Het is goed afgelopen, in de eerste plaats omdat de staking algemeen was; in de tweede plaats hadden de Duitsers toch het gevoel, dat de oorlog verloren was.

De voorbereiding tot de staking heeft eigenlijk niet veel uitgewerkt, omdat men niet een paar dagen tevoren op de hoogte was gebracht. Men was totaal afhankelijk van de geest onder de mensen, welke gelukkig goed gebleven was.

De heer *Hupkes* had de staking van Mei 1943 als een daad van verzet gezien; de staking van 17 September 1944 was eigenlijk meer een deelnemen aan de geallieerde oorlogvoering. Het zou een staking van korte duur geweest zijn, waarbij het voedselvervoer dus ook zou uitvallen.

Tot de directie is in die tijd uit Londen geen enkele boodschap gericht met betrekking tot de staking; zij ontving natuurlijk wel berichten over Radio Oranje.

De heer *Hupkes* heeft in Januari of Februari wel de vraag voorgelegd gekregen, of hij treinen wilde laten rijden met het oog op de grote voedselnood. Eerst kreeg hij een vraag in die geest van een van zijn mensen; later zijn ook professor *Oranje* en professor *Borst* bij hem geweest met dit verzoek. Hij heeft hun gezegd, dat hij dat alleen kon doen, wanneer hij daartoe opdracht van Londen kreeg. Maar hij heeft er bij gezegd, dat, wanneer een gedeelte van het personeel in zijn opdracht weer zou gaan rijden en dan extra-voeding kreeg van de Duitsers, de staking snel zou verlopen.

Van de zijde van het College van Vertrouwensmannen is geen officiële démarche gedaan om weer enkele treinen te laten rijden.

Op een oproep van de Duitsers in Januari of Februari om toch de treinen te laten lopen om ons van kolen en voedsel te voorzien is het personeel niet gekomen. De Duitsers hebben gezegd: gij krijgt goed eten en een dubbel traktement! Het had van de heer *Hupkes* uit moeten gaan. Wanneer hij toen opdracht had gegeven enkele treinen te laten rijden, was dit wel gebeurd, maar dan was de gehele staking verlopen, mogelijk met kwade gevolgen voor de leiding en het personeel. De heer *Hupkes* stond echter op het standpunt, dat hij hiervoor een opdracht van de overkant moest krijgen.

Het aantal slachtoffers, dat de staking onder het personeel heeft gekost, is erg meegevallen.

Met betrekking tot de betaling van het personeel tijdens de staking verklaarde de heer *Hupkes*, dat men een maand salaris voor het personeel had gereed liggen. Dit was aanvankelijk aan het personeel als „invasiegeld” uitbetaald. De Duitsers hebben dit gemerkt en hebben dit geld direct laten terugstorten door het personeel; de directie heeft dit echter laten liggen in de stationskassen met de opdracht dit geld uit te keren, zo gauw normale betaling der lonen niet meer mogelijk zou zijn.

97736 (*Hupkes*)
97715 (*Hupkes*)

97734—97735 (*Hupkes*)

97726—97728 (*Hupkes*)

97731—97733 (*Hupkes*)

97747—97748 (*Hupkes*)

97740—97741 (*Hupkes*)

97745 (*Hupkes*)

97749 (*Hupkes*)

97745 (*Hupkes*)97749—97750 (*Hupkes*)

Toen de staking begon, meende men met dat geld uit te zullen komen. Toen bleek, dat de staking langer duurde, heeft men een heel betalingssysteem moeten organiseren. Aanvankelijk is daarbij de illegaliteit in de bres gesprongen en later heeft men het samen gedaan.

Die uitbetaling heeft nogal moeite gegeven. Men was afhankelijk van de betrokken chef, die dikwijls al weg was. De heer *Hupkes* kan zich heel goed voorstellen, dat een stationschef en een depôtchef na de opdracht om te staken maakten, dat zij zo spoedig mogelijk voor de Duitsers niet meer te vinden waren. Indien de opdracht tot staking op andere wijze was gekomen, had dit beter kunnen verlopen.

De spoorwegen hebben, naar de heer *Hupkes* meent, in totaal iets meer dan een derde zelf betaald en de rest heeft het Nationaal Steunfonds gegeven. Het N.S.F. heeft 35 miljoen betaald en de spoorwegen zelf 28 miljoen. In het begin heeft de heer *Hupkes* verschil van mening gehad met het N.S.F., met de heer *van Hall*, die bij hem kwam en zei: wij (het N.S.F.) regelen dit allemaal, b.v.: de hogere ambtenaren krijgen 3000 gulden en de lagere 1200. Het standpunt van de heer *Hupkes* was, dat het personeel zijn juiste salaris moest krijgen van de directie met behulp van de Personeelraad. Zij hebben tenslotte een overeenkomst gesloten met het N.S.F., overeenkomstig het inzicht van de heer *Hupkes*. Zij hebben in iedere stad een commissie ingesteld, waarin een comptabele zat, een vertegenwoordiger van de Personeelraad en een van de illegaliteit, die het gezamenlijk zouden doen. Dat is toen wel goed verlopen. Wel kwamen er dikwijls moeilijkheden, zoals b.v. in Groningen, waar de Duitsers de mannen met het geld oppikten; dan moest weer opnieuw met geld van elders begonnen worden.

De betalingen gebeurden in de stakingstijd tegen quitanties; daar kwam dikwijls niet veel van terecht. Het geld werd dikwijls bij bureaus afgegeven en het werd ook wel in de brievenbus gestopt. Men heeft het personeel laten weten, dat dit allemaal verrekend zou worden. Er waren mensen, die dubbel en driedubbel geld hadden gekregen. De afrekening heeft, praktisch gesproken, geklopt; er was maar enkele duizenden guldens verschil, hetgeen pleit voor de eerlijkheid van het personeel.

97763 (*Hupkes*)

Het is moeilijk te zeggen, of het nog verschil zou hebben gemaakt, wanneer Londen enkele dagen tevoren bericht had gegeven over de staking. Gezien de wijze, waarop de opdracht tot staking is afgekomen, is deze boven verwachting goed verlopen. Op die Zondag heeft de heer *Hupkes* gedacht: we zullen wel zien hoe het gaat, maar langer dan één of twee weken kan het niet duren. Er worden natuurlijk mensen opgepikt en tegen de muur gezet. De Duitsers zouden wel machinisten oppikken en fusilleren om te zien, wat de rest daarna zou doen. Dit is allemaal echter wondergoed verlopen.

99284 (*Spitzen*)

De heer *Spitzen* heeft de spoorwegstaking als ambteloos burger uit de verte moeten beleven. Hij is op 15 Augustus 1943 ontslagen, officieel gesproken, maar hij gelooft, dat de banden met het Departement en het bedrijf nooit inniger zijn geweest dan na zijn ontslag. Hij heeft herhaaldelijk bezoek van de heer *Hupkes* gehad om het algemene verloop van de zaken te bespreken. Hij mag hiermede niet de indruk geven alsof de heer *Hupkes* hem in een soort van beleid kende. Zij wisselden meer het nieuws en de reacties uit. In de tijd vlak vóór de staking is alles waarschijnlijk zo snel gegaan, dat de heer *Hupkes* in dat strikte verband geen contact met de heer *Spitzen* heeft gehad. De heer *Spitzen* wist, dat er voorbereidingen en dergelijke waren geweest.

98640 (*Patijn*)

Door een gesprek met de heer *Hupkes* wist de heer *Patijn*, dat op de grote staking in 1944 gewacht werd. Dat was omstreeks de tijd van de slag om Arnhem. Daarom verwonderde het bericht van de staking op 17 September hem niet. Hoe de andere heren het opgenomen hebben, weet hij niet meer.

98642—98643 (*Patijn*)

De heer *Patijn* heeft groot respect gehad voor de organisatie. Men had tevoren helemaal niet de indruk, dat het zo lang zou duren. Dat was een verschrikkelijke teleurstelling, want ieder dacht, dat het uur der bevrijding geslagen had.

97795—97797 (*Giesberger*)

Het verzoek om tot staking over te gaan in 1944, aldus de heer *Giesberger*, is rechtstreeks uit Londen gekomen, evenals de bepaling van het tijdstip. Er was een code afgesproken. Op 17 September werd de staking over de radio bekendgemaakt. De mensen hadden het door de radio gehoord en kwamen de heer *Giesberger* vertellen: „morgen gaan wij staken!” Hij heeft hun toen gezegd: niet staken!, omdat hij dacht aan een Duitse truc. Thuis had hij geen radio en daardoor had hij het zelf niet gehoord. Over hun geheime lijn heeft hij via mejufvrouw *Tellegen*, dus via de Centrale op de Maliebaan, gezegd: „Over Radio Oranje wordt gezegd, dat het spoorwegpersoneel in staking moet gaan. Is dat juist?” Zij zouden tweemaal vier en twintig uur van tevoren de mededeling krijgen, dat er moest worden gestaakt, omdat zij het personeel natuurlijk moesten voorbereiden, de mensen aan geld moesten helpen en nog veel dingen moesten regelen. Nu dat

- niet is gebeurd, is het gelukkig toch nog in orde gekomen. Binnen het kwartier had hij toen de code, welke luidde: „De kinderen van Versteeg moeten allen onder de wol”. Deze kwam omstreeks vier uur, toen het door de radio al een paar keer was gezegd.
- 97820 (*Giesberger*)
 97826 (*Giesberger*)
 97829 (*Giesberger*)
 97805 (*Giesberger*)
- Toen die radioboodschap op 17 September kwam, heeft de heer *Giesberger* daar wel van opgekeken, omdat zij zo plotseling afkwam. Hij had de indruk, dat de staking heel kort zou duren, toen zij werd afgekondigd. Hij had niet gerekend op acht maanden. Wanneer men dit van tevoren had gezegd, had men vermoedelijk gezegd: niet doen, want dat houden wij niet uit.
- 97818 (*Giesberger*)
 97830 (*Giesberger*)
- De heer *Giesberger* acht achteraf beschouwd de bijdrage, die de staking aan de oorlogvoering heeft geleverd, belangrijk.
- 97877—97878 (*Joustra*)
- Dat de staking in September 1944 uitgevaardigd zou zijn op verzoek van de Nederlandsche Spoorwegen, door de directie en de Personeelraad, in overleg met het geallieerde hoofdkwartier, noemt de heer *Giesberger* beslist niet waar. Op 10 September, dus een week vóór de staking, is er een bevel uit Londen gekomen, dat het machinepersoneel moest staken. De code was — Londen had die zelf gemaakt — „De kinderen van Versteeg, die in het zuiden stoomapparaten bedienen, moeten onder de wol”. Daar heeft men uit gedistilleerd, dat de machinisten moesten staken. De heer *Giesberger* heeft toen die Zondag de heren *Joustra*, *Timmermans* en *Landskroon* bij zich thuis laten komen. Hij heeft hun gezegd: dit bericht is gekomen en dit kan niet. Dit betekent een gedeeltelijke staking; daarmee wordt een volledige staking uitgesloten, doch wij moeten toch wel iets doen. Laat die mensen maar wonderolie innemen en laten zij desnoods op het station maar uit de broek gaan; dat kan mij allemaal niets schelen, als zij maar ziek zijn! Laat hun dit weten. Het spoorwegverkeer was toen al zeer beperkt.
- 97885 (*Joustra*)
 97878 (*Joustra*)
- De heer *Giesberger* heeft geen contact gehad met de Minister van Waterstaat te Londen. Hij en zijn medewerkers hebben voldoende richtlijnen uit Londen ontvangen.
- 97881—97883 (*Joustra*)
- De heer *Joustra* vernam van de heer *Giesberger* een paar maanden vóór de staking, dat deze van de overkant het verzoek had gekregen te bevorderen, dat het krachtvoertuigenpersoneel, machinisten en wagenbestuurders aangespoord zouden worden om ziekte te gaan voorwenden. Volgens de heer *Giesberger* had hij dat verzoek rechtstreeks ontvangen. Zij zijn toen gaan simuleren en dat heeft ook effect gehad. In die tijd, enige maanden vóór de staking, hebben zij, dat wil zeggen de directie, de heer *Giesberger* en de heren *Timmermans*, *Landskroon* en *Wouters*, ook besprekingen gevoerd met een illegaal college, waarvan mejuffrouw *Tellegen*, de heer van *Velzen*, e.a. lid waren. Het was in Nederland zo, dat het bijna een lappendeken was van illegale instanties. Dit was ook een van de oorzaken, dat men bij de spoorwegen reeds eerder had gezegd: wat wij doen, doen wij op eigen verantwoording.
- 97887—97888 (*Joustra*)
- De heer *Joustra* had wel de indruk, dat die groep contact met Londen had, en hem is ook wel gebleken, dat, wanneer er mededelingen van zijn kant via dit contact naar Londen gingen, deze daar aankwamen en er reactie op kwam.
- Overigens heeft het wel aan goede verbinding met de overkant ontbroken. De heer *Joustra* herinnert zich nog goed, dat hij als voorzitter van de Personeelraad regelmatig overleg pleegde, vóór het begin van de staking, met de heer *Hupkes*, voor zover zij niet als college bij elkaar kwamen.
- De vrij plotselinge afkondiging van de staking op 17 September vormde een betrekkelijk nadeel. De zaak stond op barsten. Als de heer *Joustra* zich niet vergist, is het in zoverre te plotseling gekomen, dat het op een Zondag gebeurd is. Dit was zijns inziens niet het geschikte ogenblik om er een algemene gunstige reactie op te laten volgen. Deze reactie is wel gevolgd, behalve in de plaatsen, waar men een slechte plaatselijke leiding had, zoals in Alkmaar en Groningen.
- Het klinkt misschien een beetje overdreven, maar men is steeds meer gaan voelen — gezien ook het stadium van de krijgsverrichtingen —, dat het stopzetten van het spoorwegbedrijf belangrijk werk zou worden.
- Toen de staking te lang duurde, zijn de Duitsers bij de heren *Hirschfeld* en *Louwes* gekomen en hebben gezegd, dat ze van het personeel eisten, dat er een einde aan de staking kwam, aangezien zij anders de grote steden in het Westen helemaal zouden laten uit-hongeren. Gedurende die besprekingen is gebleken, en via andere kanalen is dit ook tot de spoorwegen doorgedrongen, dat de Duitsers zich door hen bedrogen voelden. De spoorwegen hadden zich tamelijk fatsoenlijk gehouden en zij hadden niet al te erg laten merken, dat ze onbetrouwbaar en in wezen hun vijanden waren. Toen het er op aankwam, n.l. toen de Duitsers zich hadden teruggetrokken op Nederland, lieten de spoorwegen hen in de steek.
- De heer *Joustra* had gedacht, dat de staking van korte duur zou zijn. Zij hebben er wel rekening mee gehouden, dat het een aantal

dagen zou duren of hoogstens een paar weken, want er is toen sprake geweest van een invasiebijslag of uitkering. Dat hadden zij bij de directie aan de orde gesteld, omdat zij de mogelijkheid zagen, dat op een gegeven ogenblik het spoorwegbedrijf, ook wat de sociale voorzieningen betreft, en het uitbetalen van lonen, niet meer zou kunnen functionneren. Er is toen in overleg met de bedrijfsleiding tot stand gebracht, dat op bepaalde plaatsen bedragen werden vastgelegd om het spoorwegpersoneel gedurende een bepaalde tijd te kunnen financieren. Dit is korte tijd vóór het uitbreken van de staking gebeurd. De Duitsers zijn er toen achter gekomen en hebben bevolen, dat het teniet moest worden gedaan. De directie heeft dit echter met enige handigheid weten te voorkomen.

97890—97893 (*Joustra*)

Wat de financiering betreft, was het N.S.F. hun bankier. Daar hebben zij heel veel contact mee gehad en overleg mee gepleegd. De spoorwegen hebben tijdens de staking in belangrijke mate kunnen steunen. Ook daaraan voorafgaande heeft het spoorwegbedrijf grotere bedragen doen toekomen aan het N.S.F. De praktijk van hun taak in de staking was om te trachten, dat het geld werd gedistribueerd en dat er levensmiddelen kwamen. Het geld was later niet het doorslaggevend hulpmiddel meer, maar wel het voedsel. Toen ze merkten, dat het steeds krapper werd, hebben ze een voorstel aan de directie gedaan om een centraal comité te vormen met de nodige hulpmiddelen; zij hebben veelal de tractie gebruikt, waarover b.v. van Gend en Loos beschikte. Ook op andere wijze hebben zij getracht te helpen.

In het begin van 1945 kreeg men bezoek van de heer *A. C. de Bruijn*. Hij kwam ten huize van de heer *Timmermans*. De heer *Joustra* werd daarbij gehaald, omdat hij ook regelmatig overleg pleegde met de heer *Timmermans*. De heer *de Bruijn* zei — de heer *Joustra* deelt dit uitsluitend mee, omdat hij dit ziet als symptoom van aanraking, welke zij met de overkant hebben gehad (hij was nogal geheimzinnig) —, dat zijn contacten hem hadden gevraagd om te komen polsen ten behoeve van de voedselvoorziening voor het westen, die toen heel precair was. Het was in de laatste maanden vóór het einde. Hij vroeg of zij medewerking zouden willen verlenen om een paar voedseltreinen van het oosten en noorden uit naar het zoveel erger door honger geteisterde westen te laten rijden. Zij hebben zich toen op het standpunt gesteld, dat dit in de allereerste plaats een punt van overleg was tussen de Personeelraad en de heer *Hupkes*, omdat zij als twee-eenheid functioneerden. De heer *Joustra* heeft hem echter al dadelijk gezegd: wij gaan op geen andere opdracht of verzoeken in dan die, welke uit Londen komen. De heer *Joustra* is direct daarna naar de heer *Hupkes* gegaan, die tot dezelfde conclusie kwam, n.l. dat, wanneer er weer een paar treinen gingen lopen, dit het begin van het einde van de staking zou zijn. Men was in opdracht van de Nederlandse Regering te Londen begonnen en zou niet eerder eindigen dan in opdracht van de Nederlandse Regering. De heer *de Bruijn* zal die opdracht zeker niet gehad hebben. Hij zou het anders wel hebben gezegd, hoewel hij wel deed voorkomen, dat hij door bepaalde invloedrijke personen was aangespoord.

99242 (*Hirschfeld*)

Van Nederlandse zijde, aldus de heer *Hirschfeld*, heeft men er nog wel even over gedacht het spoorwegverkeer gedeeltelijk vrij te geven ten behoeve van de voedselvoorziening. Daar is zelfs een enigszins pijnlijk misverstand over geweest. In die dagen, dus vlak na de spoorwegstaking, kreeg de heer *Hirschfeld* n.l. bezoek van de heer *A. C. de Bruijn*, met wie hij in bezettingstijd vrij regelmatig ontmoetingen had. Bij dat bezoek kwam de spoorwegstaking ter sprake. De heer *Hirschfeld* heeft de heer *de Bruijn* er toen op attent gemaakt, dat, door wat er gebeurd was, de normale voedselvoorziening van het Nederlandse volk was afgelopen.

De heer *de Bruijn* schrok daar nogal van en is met zijn vrienden gaan praten. Hij heeft het gesprek, dat hij met de heer *Hirschfeld* gevoerd had, verteld aan mensen, die bij de spoorwegstaking betrokken waren. Daarna is de heer *de Bruijn* nog eens bij de heer *Hirschfeld* op bezoek geweest en heeft hij gevraagd: „Was het uw bedoeling, dat er toch een beroep gedaan wordt om inderdaad uitsluitend voor levensmiddelen te gaan rijden met Nederlands personeel?” De heer *Hirschfeld* heeft de heer *de Bruijn* toen geantwoord: „Nee, dat was helemaal niet de bedoeling. Ik heb u alleen maar willen vertellen wat de consequenties waren.” Een bepaalde opdracht heeft de heer *de Bruijn* beslist niet gehad.

99244 (*Hirschfeld*)

99261—99263 (*de Bruijn*)

De heer *de Bruijn* heeft verklaard, zich niet meer te herinneren de kwestie, dat er treinen zouden moeten lopen om voedsel aan te voeren, ten huize van de heer *Timmermans* ter tafel te hebben gebracht. Het kan best zijn dat er, toen de nood zo hoog werd, gezocht is naar een middel om voedsel uit het Oosten naar het centrum te brengen. Maar de heer *de Bruijn* kan zich moeilijk voorstellen, dat men daarvoor treinen moest laten lopen.

Hij herinnert zich wel, dat hij met de heer *Timmermans* herhaaldelijk heeft gesproken over de financiële kant van de zaak, hoe de

mensen geholpen moesten worden en hoe het later verrekend zou moeten worden. Een bepaalde opdracht van de een of andere secretaris-generaal om een *démarche* te ondernemen is hem in geen geval gegeven.

De heer *de Bruijn* herinnert zich ook niet dit met de heer *Hirschfeld* besproken te hebben.

97988—97989 (*Wouters*)

De heer *Wouters* zag een staking als verzetsdaad, zoals zich in 1941 en April 1943 heeft voorgedaan, voor de spoorwegen als minder nuttig. De algehele spoorwegstaking van 1944 was een georganiseerde staking, in overleg met de Regering in Engeland, omdat men dit zag als zijnde noodzakelijk voor de oorlogvoering. In die tijd is het contact officieel met de directie gegroeid.

97994—98000 (*Wouters*)

De staking als zodanig kwam betrekkelijk onverwacht. De stand van zaken was in die periode vóór 17 September toch wel zodanig, dat zij wel begrepen, dat dit bericht binnenkort zou komen. De heer *Wouters* herinnert zich wel, dat men een partiële staking heeft willen ensceneren, alleen voor het locomotiefpersoneel. Zij hebben Engeland laten weten, dat dit onuitvoerbaar was en dat dit een onjuiste opdracht was als zodanig. Het moest een algehele staking zijn of men moest doorgaan, maar geen partiële staking.

De staking was voldoende voorbereid. Juist diegenen van het personeel, die zich in de voorafgaande maanden bezwaard hadden gevoeld, hebben in 1944 wel begrepen — en dit is hun wel uiteengezet op verschillende punten —, dat het einde nu naderbij kwam. De mensen, die zich vroeger in de steek gelaten hebben gevoeld en die partieel iets hadden willen doen, begrepen langzamerhand, dat het beter was te wachten, omdat het toch wel kwam. Er zijn er altijd geweest, die dit proces hebben willen versnellen en die wenken hebben ontvangen van: kalm aan, wij moeten wachten.

Het plan tot een spoorwegstaking is, voor zover de heer *Wouters* bekend, niet van de spoorwegen uitgegaan. Hij weet niet, of de directie dit heeft gedaan. Vanzelfsprekend hebben alle functionarissen in die tijd zo beperkt mogelijk gesproken en het is dus best mogelijk, dat de directie wel drang hierop heeft uitgeoefend.

Men zou er alleen zó op hebben kunnen aandringen, dat men zei: wij willen wel, dat er wordt gestaakt. Zij zullen zeker nooit hebben willen aandringen op een staking, omdat zij allemaal voldoende waren geschoold om te weten, dat zij militaire leiding moesten hebben. Zij waren wat dat betreft allemaal voldoende georiënteerd.

De heer *Wouters* had niet verwacht, dat die staking zo lang zou gaan duren. Hij meende, dat de stoot bij Arnhem wel zou gelukken en dat zij er in vijf à zes weken van af zouden zijn.

Hij gelooft niet, dat het nut van de staking minder groot was na de mislukking bij Arnhem. In de eerste tijd was het militair gezien van het grootste belang, omdat de Duitsers ineens voor het feit kwamen te staan, dat het apparaat plat lag. Op den duur zou, wat dit betreft, het effect minder worden, omdat zij eventueel zelf personeel zouden gaan inzetten. Daartegenover stond, dat, hoelang het ook zou duren, men toch voortdurend daar zijn aandacht aan moest besteden. Dat was ook niet zo gemakkelijk in een vijandig land. Het feit, dat onze mensen wegbleven en dat de staking dus door kon gaan, heeft ook een groot effect gesorteerd, hoe beroerd het ook was voor de Nederlanders in verband met de voedselvoorziening.

Toen de staking reeds enige tijd duurde, is er een poging gedaan om voedseltransporten tot stand te brengen. Dat heeft de heer *Wouters* wel vernomen, maar daar heeft hij zelf niet aan meegedaan. Hij was ondergedoken en heeft dus eigenlijk geen contacten meer gehad.

98002 (*Wouters*)

Uit de regeling van de financiering is ook wel gebleken, dat men niet zo'n lange staking had verwacht, omdat men ongeveer een maand salaris voor het personeel had uitgetrokken. Daar staat echter naast, dat er via het N.S.F. wel een regeling op touw was gezet, waardoor de financiering door kon gaan. Men moet die regeling van de uitbetaling van een maand of zes weken salaris niet als de enige zien; er was een organisatie via het N.S.F., waardoor het ook bij langere staking mogelijk was, dat de mensen hun geld kregen. In de praktijk is gebleken, dat dit erg goed is geweest.

97941—97942 (*Neher*)

Ten aanzien van het ondersteunen van de spoorwegmensen was voor de spoorwegdirectie en de staf de grote vraag, of de betalingen zouden kunnen doorgaan, zo deelt de heer *Neher* mede. In eerste aanleg maakte de directie zich sterk, dat men dat zou kunnen doen. Men had zekere sommen gereserveerd en maatregelen voorbereid, dat de betalingen inderdaad zouden plaats vinden; echter niemand heeft natuurlijk verwacht, dat het stilleggen van ons spoorwegwezen zo lange tijd zou duren. De eerste weken verliepen dan ook niet zo slecht, maar toen het wat langer duurde, kwamen er moeilijkheden. Moeilijkheden met het personeel, want de betalingen liepen niet meer zo vlot en de toezegging van het N.S.F. om te helpen, wanneer dit gewenst werd, werd nu automatisch in werking gesteld. Bovenal was het immers noodzakelijk, dat de staking gehandhaafd bleef. Op ver-

schillende plaatsen begonnen de betalingen via het N.S.F. te lopen; er ontstonden fricties in enige plaatsen onder het personeel over de vraag, wie daarbij in die plaatsen de leiding zou hebben, nl. of dat iemand van de Personeelraad zou zijn, ja of neen.

Ten einde deze aangelegenheid te regelen, heeft de heer *Neher* zich toen schriftelijk gewend tot de heer *Hupkes* en hem een resumé gegeven van de stand van zaken, hoe de opbouw was en hoe men er toe was gekomen, alsmede welke consequenties er bij verschil van opvatting zouden ontstaan; hoofdzaak was, dat de uitbetalingsregeling moest kloppen. De heer *Hupkes* heeft de heer *Neher* daarop geantwoord, dat hij dit inzicht geheel deelde en het volgen van het N.S.F.-beleid de beste methode was. Vanaf dat moment zijn de betalingen praktisch in het gehele land geregeld door het N.S.F. Behoudens misschien hier en daar een kleine moeilijkheid, is dat schitterend verlopen.

Het is op zich zelf een groots gebeuren, dat de betalingen regelmatig geschieden en dat die grote kwantiteiten geld naar alle plaatsen in Nederland konden worden getransporteerd.

De samenwerking met de spoorwegen is uitstekend geweest. Er is in de aanvang een misverstand geweest. De spoorwegmensen meenden, dat zij het werkelijk geheel alleen in spoorwegverband zouden kunnen beheersen. Misschien zou dat mogelijk geweest zijn, wanneer de bezettingsduur korter was geweest en ook wanneer men had kunnen doorwerken met communicatiemiddelen, die ongestoord en onaangestast waren.

97923—97926 (*Landskroon*)

De afkondiging van de staking kwam voor de heer *Landskroon* volkomen onverwacht. Er viel toen niets meer voor te bereiden. Ongeveer 14 dagen voordat de staking uitbrak, werden zij op een avond bij de heer *Giesberger* geroepen, die contact met Engeland had, dat gelooft de heer *Landskroon* tenminste, maar zij waren daar niet in gekend. Er was toen een telegram gekomen, dat „de kinderen van Versteeg” — de codenaam voor de heer *Hupkes* — onder de wol moesten, voor zover zij met stoomapparaten behandeld werden”. Dit betekende, dat het krachtvoertuigpersoneel zich ziek moest melden of verdwijnen.

Zij zijn toen die zelfde avond nog in verbinding getreden met het depot in Utrecht en de andere morgen zijn verschillende vertegenwoordigers van de Personeelraad door het land gegaan en hebben dit in Amsterdam, den Haag, Rotterdam, Zwolle, Groningen, Leeuwarden, Alkmaar, enz., overal waar belangrijke depots waren, doorgegeven. Dit heeft tot gevolg gehad, dat een niet onbelangrijk deel van het personeel is verdwenen, want het was toch een heel gevaarlijke baan op dat ogenblik.

Hierdoor was de gehele treinenloop nog veel meer gedesorganiseerd dan vóór die tijd.

97929 (*Landskroon*)

De heer *Landskroon* had niet de indruk, dat de staking lang zou gaan duren. Hij is van mening, dat deze staking, zoals die is verlopen, militair geen waarde heeft gehad. Het was bedoeld als een vermindering van de Duitsers om van spoorwegtransportmiddelen gebruik te maken op een ogenblik, dat de strijd in Nederland met het geallieerde leger fel aan de gang was. Deze strijd heeft echter maandenlang gerust ten gevolge van wat men de mislukking van Arnhem noemt. De staking had eigenlijk helemaal in het militaire gebeuren moeten worden ingekapseld. Nu het zo lang duurde, heeft de staking qua militaire steun niet zo heel veel betekenis gehad. Men had gedacht, dat het een kwestie van 14 dagen, 3 weken zou zijn.

97931—97934 (*Landskroon*)

Wanneer de Duitsers op een gegeven moment voor het feit waren geplaatst om zelf de leiding op zich te nemen, doordat men van de kant van de Nederlandse leiding van de spoorwegen zei: „Wij kunnen het niet meer doen”, dan hadden zij naar de mening van de heer *Landskroon* voldoende mensen gekregen om het ineens over te nemen.

De spoorwegdienst was dan natuurlijk ingekrompen. De bezetter had zich dan hoofdzakelijk tot militair vervoer beperkt. Hij had dan ook mensen van buiten moeten hebben, maar hij had natuurlijk ook wel een aantal mensen van de spoorwegen gekregen.

Het is de heer *Landskroon* bekend, dat, toen de staking een tijd duurde, er stappen zijn ondernomen om in verband met de voedselvoorziening enige treinen te laten rijden.

Daar is in de Personeelraad wel over gesproken. Het parool voor de staking was van Londen uit gegeven en daarom meenden zij, dat ook van Londen uit het parool tot opheffing of tot gedeeltelijke opheffing van de staking moest komen. Verder vreesden zij, dat, wanneer zij eenmaal weer aan de gang gingen, dit op de mensen een sterk deprimerende invloed zou hebben en dat het gevaar bestond, dat de staking helemaal ging verlopen. Daar is dus niet op ingegaan.

65238 (*Drees*)

De heer *Drees* heeft medegedeeld, dat de Vertrouwensmannen niets te maken gehad hebben met een verzoek aan de Regering om een spoorwegstaking af te kondigen. Zij hebben met de staking te maken gehad toen in die vreselijke hongerwinter na het intreden van de vorst

de vraag onder ogen is gezien of de spoorwegstaking geheel of gedeeltelijk zou moeten worden afgebroken, ten einde voor de voedselvoorziening enige treinen te laten lopen, hetgeen de Duitsers bereid waren toe te staan.

De heer *Drees* acht het nog het meest waarschijnlijk, dat het verzoek de staking te proclameren is gekomen van de zijde van het militaire verzet.

98605—98608 (*Leeuw*)

De heer *Leeuw* gelooft niet, dat het verstandig zou zijn geweest, indien men in verband met de Jodentransporten gezegd zou hebben: wij staken; men kan maar éénmaal staken. Doordat de heer *Leeuw* vrij sterk in de illegale organisaties werkzaam is geweest, was hij van zeer vele dingen op de hoogte en wist hij, dat er op een gegeven ogenblik wel eens een parool zou komen om een staking te doen plaats vinden. Niemand wist wanneer en het is in hoofdzaak de taak van de heer *Leeuw* geweest — in samenwerking met de latere „goede” Personeelraad — om die zaak voor te bereiden. Daarvoor hebben zij in alle plaatsen van het land kernen gesticht op de belangrijke stations — de spoorwegen hebben een eigen telefoonnet —, de belangrijke posten hebben ze door goede mensen doen bezetten en toen het sein tot de staking kwam, heeft de heer *Leeuw* persoonlijk het parool doorgegeven in Amsterdam. Hij moet eerlijkheidshalve toegeven: hij is erg verbaasd geweest, dat het zo prachtig geslaagd is.

Dat men als één man het werk er bij neerlegde, dat had niemand verwacht. Er zijn een paar dingen, die daarbij een rol speelden. In Amsterdam b.v. hebben de Duitsers vanaf het moment van het stakingsparool aan de mensen van de spoorwegen de toegang tot de spoorweg ontzegd. Er mocht geen mens meer op, dus hebben — althans in Amsterdam — de Duitsers er zelf aan meegeholpen.

98620—98622 (*Leeuw*)

De heer *Leeuw* is in het begin van November 1944 naar het zuiden gegaan op verzoek van de Personeelraad en de directie van de spoorwegen. Toen de staking ongeveer een maand oud was, bleek, dat er geen geld meer was, omdat die ene maand salaris was uitgeput. In de tweede plaats was het belangrijk iemand naar Engeland te zenden om de Regering op de hoogte te stellen van wat er eigenlijk op dit gebied plaats vond. De heer *Leeuw* kwam tweemaal in de week bij de heren *Hupkes* en *Joustra* om rapport uit te brengen van datgene, wat hij in het land had meegemaakt: hij was enigszins de verbindingsman tussen al die plaatsen, waar de gelden moesten worden uitbetaald. De betaling was hun grootste zorg. Op een van die bijeenkomsten zei de heer *Hupkes*, dat hij het wel wenselijk vond, dat een van de directeuren naar Engeland ging. Deze mensen waren echter te oud. Toen zei hij: ik mag het u niet vragen, maar ik zou het wel op prijs stellen, als u dat zou willen doen. Toen heeft de heer *Leeuw* zich natuurlijk bereid verklaard. Met hem is de heer *van Eldik Thieme* gegaan. De heer *van Eldik Thieme* zou de bedrijfsleiding vertegenwoordigen in het bevrijde gebied en de heer *Leeuw* zou de vakorganisaties in Personeelraadsverband weer nieuw leven trachten in te pompen. Met de heren *van Eldik Thieme* en *Leeuw* ging een groep van 120 gedropte parachutisten, die op een bepaalde plaats bijeengebracht waren. Dezen zouden een crossing over de Rijn maken. Van deze 120 mensen zijn zij slechts met hun vieren aan de overkant aangekomen. Het was een verschrikkelijke nacht. Al heel snel werden ze door de Duitsers ontdekt en er vond een hevige vechtpartij plaats. De heer *van Eldik Thieme* is gevangengenomen, maar is later vrijgekomen. Hij heeft dus zijn werk in het bevrijde gebied niet kunnen doen. Hun gemeenschappelijke afspraak was, dat, als één van hen het niet mocht halen, zij elkaars taak zouden overnemen, dus in dit geval stond de heer *Leeuw* voor de opgave, dat hij tevens de bedrijfsleiding moest adviseren, voor zover dat in zijn vermogen lag. Na heel veel narigheid kwam hij in Eindhoven aan en toen bleek de heer *Goudriaan* inmiddels al weer als president-directeur — althans voorlopig — te zijn aangesteld. De opdracht van de heer *Leeuw* luidde tevens om te gaan mededelen wat de heer *Goudriaan* eigenlijk in de oorlog had gedaan. De heer *Leeuw* is vervolgens na ongeveer drie weken naar Londen gestuurd door de heer *Somer*, met de opdracht bij de heer *Gerbrandy* zijn rapport te gaan uitbrengen over de heer *Goudriaan*. De heer *Gerbrandy* was toen van oordeel, dat de heer *Leeuw* in Londen moest blijven.

97945 (*Neher*)

De spoorwegstaking was een zeer belangrijke militaire daad, die door de Regering als zodanig werd afgekondigd, aldus de heer *Neher*. Het was geen spontane staking, geen spontane verzetsdaad van „Nou doen wij het niet meer!” De verzetsgedachte, die inmiddels was gegroeid, heeft de realisering van de opdracht van de Regering natuurlijk belangrijk beïnvloed en daardoor een groter succes doen hebben.

97957—97959 (*Neher*)

Het voordeel van de mededeling om tot de spoorwegstaking over te gaan, zoals deze tot ons is gekomen, sloot in een daadkracht, gebaseerd op de verwachting: „nu duurt het niet lang meer!” Het is een gelukkige omstandigheid geweest, dat die opdracht zo tot ons is gekomen, ofschoon de leidende figuren achter hun oor gekrabbt zullen

hebben! Het N.C. had niet zozeer de zekerheid, dat het maar een staking van korte duur zou worden. De leiding van de spoorwegen had niet de verwachting, dat het lang zou duren.

Waar de spoorwegen zich terecht hadden gesteld op het standpunt: „Wij moeten dit doen in opdracht van onze Regering, op welke wijze dat bevel ook tot ons komt”, gelooft de heer *Neher* niet, dat de directie van de spoorwegen zelfstandig, in overleg met het geallieerde bevel, heeft aangedrongen op de staking.

97961 (*Neher*)

In het voorjaar van 1945 kregen Vertrouwensmannen de vraag voorgelegd, of zij bereid waren te bevorderen enkele treinen te laten rijden in verband met de voedselvoorziening. Unaniem hebben zij gezegd: neen! Indien nu de directie van de spoorwegen zou zeggen: ja, het is wel mogelijk, dat alleen een paar treinen gaan lopen van het oosten van het land naar het westen, zonder dat het het stakingsgebeuren in wezen aantast, zouden zij zich nog moeten beraden. Zij hebben daarop twee van hun leden bereid gevonden om naar de heer *Hupkes* te gaan, die onder de naam *Versteeg* in Bilthoven verbleef. De heer *Hupkes* zei nadrukkelijk: „Het is onmogelijk om een paar treinen voor de voedselvoorziening te laten rijden zonder dat er duizenden mensen aan de gang gaan, waarmee de staking natuurlijk verloren is”. Terugkomende in de kring van Vertrouwensmannen is unaniem het besluit genomen aan de Duitse contacten mede te delen: geen treinen. Zij wisten heel goed, hoe ernstig de voedselsituatie was, maar zeker was, dat, wanneer enige duizenden spoorwegmensen eenmaal waren begonnen met een paar treinen te laten lopen, er treinen waren blijven lopen. Moedeloosheid is betrekkelijk gemakkelijk uit te buiten. Wanneer er eenmaal een paar treinen lopen, is het gemakkelijk te zeggen: „De mensen hebben ook behoefte aan kolen; als we nu nog een paar treinen laten lopen, hebben we ook kolen, want nu zitten de mensen allemaal in de kou”. Dan zou op eenmaal het gehele verband verbroken zijn; met deze wetenschap hebben zij gezegd: „Wij doen het niet”.

96210 (*Tellegen*)

Het N.C. gevoelde, dat de spoorwegstaking er zou komen, zo deelde mejuffrouw *Tellegen* mede. Het Nationaal Comité had in overleg met de spoorwegen een aantal contactpersonen aangewezen, die contact hielden met de verantwoordelijke spoorwegmannen ter plaatse. Dit had het nut, dat in vele plaatsen de verantwoordelijke spoorwegmannen overleg konden plegen. Dat apparaat is over het gehele land opgebouwd; dat is natuurlijk niet overal gelukt, maar op veel plaatsen wel. Dit was vóór de staking. Na de staking heeft mejuffrouw *Tellegen* verschillende malen met de heer *Hupkes* overlegd. De heer *Hupkes* had ook een nauw contact met het N.S.F.; dat is altijd onderhouden door de heer *de Jong*.

98555 (*P. J. Six*)

Lang voordat het directe contact met de heer *Hupkes* tot stand kwam, aldus de heer *Six*, was er reeds een indirect contact met de spoorwegen en waren er voorstellen gedaan, op welke wijze naar de mening van de O.D. — d.w.z. na overleg met technici — het spoorwegverkeer geheel of gedeeltelijk lam gelegd zou kunnen worden. Er waren zelfs aanwijzingen uitgegaan hoe dit moest gebeuren, n.l. in drie verschillende fasen.

98557—98560 (*P. J. Six*)

Over de spoorwegstaking is in de zomer van 1944 een telegram uitgegaan. Er was n.l. van de overzijde een vraag gekomen of er voor een algemene spoorwegstaking gezorgd kon worden. Daarop is een antwoord uitgegaan, dat een spoorwegstaking direct kon worden afgekondigd, doch uitsluitend indien de overzijde dit noodzakelijk achtte; dat hier niet bekeken kon worden, wanneer het juiste ogenblik gekomen was, maar dat het wel gewenst was — indien mogelijk — deze staking nog 14 dagen uit te stellen. Dit in hoofdzaak in verband met de aardappeltransporten uit Drenthe en ook andere voedselvoorzieningen, die dringend nodig waren. Vlak er over heen is toen de order tot staken gekomen; uiteraard omdat de 17de September de vastgestelde dag was.

Het is de heer *Six* zeker een half jaar eerder gebleken, dat van de zijde van andere illegale groepen op spoorwegstakingen is aangedrongen. Juist van die zijden is herhaaldelijk op spoorwegstakingen aangedrongen; met een groep spoorwegmannen is meermaals overleg gepleegd om duidelijk te maken, dat men de tijdsbepaling aan anderen moest overlaten. Omdat men dit maar slecht wilde aanvaarden, heeft de directie der spoorwegen het vaak moeilijk gehad.

De opdracht van de Regering tot de staking is niet bij de O.D. binnengekomen.

98564—98565 (*P. J. Six*)

De heer *Six* ziet de spoorwegstaking uitsluitend georganiseerd ten bate van de landing bij Arnhem. Toen deze eenmaal was uitgevoerd, is de staking — voor zover hij het kan zien — door Nederland voortgezet. Naar zijn mening is er nooit uit Londen bericht gekomen, dat de spoorwegstaking moest worden volgehouden of opgeheven. Ophouden met staken, als men er eenmaal mee begonnen is, zou voor de velen, die er aan hadden deelgenomen, heel gevaarlijk zijn geweest en bovendien zou het voor het Nederlandse prestige zeer na-

98949—98953 (*Gerbrandy*)

delig zijn geweest. Maar de heer *Six* gelooft niet, dat de geallieerden er zich ooit over hebben uitgelaten.

De heer *Gerbrandy* heeft verklaard, dat toen in September het parool uitgegeven werd, dat men te Londen wel — hij wil het voorzichtig uitdrukken — in de hoop leefde, dat de bevrijding van het land eerder zou komen dan later het geval bleek te zijn. Deze gedachte leefde niet alleen bij de Nederlandse Regering, doch ook bij de geallieerden en eveneens bij *Eisenhower*. De Nederlandse Regering had wel het idee: indien men in September dit parool uitgeeft, zal het een hele tijd duren, maar niemand heeft gedacht, dat het zou duren tot Mei 1945.

97804 (*Giesberger*)

Het is de heer *Gerbrandy* niet bekend, of de heer *Giesberger* — zoals deze verklaard heeft — geregeld met Londen in contact kwam via de heer *van den Bosch*. Naar aanleiding van een mededeling van de heer *Giesberger* dat hij op 5 Juni 1944 om 10 uur 's morgens een telegram uit Londen zou hebben gekregen, gericht aan de chef dienst Nederlandsche Spoorwegen, luidende: „Wij komen morgen, Piet”, hetgeen volgens een afgesproken code zou moeten betekenen, dat het de volgende dag D-day zou zijn, verklaarde de heer *Gerbrandy* daartrent niets te weten. In Londen was dit feit, naar de mening van de heer *Gerbrandy*, slechts aan hem bekend. Hij moest ook absolute geheimhouding bewaren. De heer *Gerbrandy* stond op het standpunt, dat hij het behoorde te weten. Er waren 200 mensen, die van dit feit op de hoogte waren. Van de zijde van de oorlogsleiding was men zelfs niet bereid het aan de heer *Gerbrandy* mede te delen. Daarover heeft hij een onderhoud gehad met *Churchill*, waarbij hij gezegd heeft: „Dit kan niet, ik behoor een radiorede te houden, wanneer die inval begint. De mensen moeten hiervan door ons op de hoogte gesteld worden, zodat ik hierover ingelicht behoor te worden”.

98955—98956 (*Gerbrandy*)

In Regeringskringen was men ten zeerste benieuwd naar de resultaten van de spoorwegstaking. Op de avond, waarop de heer *Gerbrandy* voor Radio Oranje het wachtwoord van de staking uitgaf, stond de pers hem op te wachten in Browns' Hotel, waar hij woonde, om hem de vraag voor te leggen: „Zullen zij het doen?” Inderdaad bestond te Londen een zekere mate van bezorgdheid of al deze mensen daaraan gevolg zouden geven, aangezien hetgeen men op dit ogenblik van hen vergde geen kleinigheid was. De heer *Gerbrandy* heeft hierop geantwoord: „Ik reken er op, dat dit wachtwoord over de gehele linie wordt gevolgd. Kijk maar wat er over een paar dagen in Nederland gebeurt. Wij weten, dat de geest in Nederland op het ogenblik van dien aard is, dat men het gezag van de Nederlandse Regering in dit opzicht erkent en dat men bereid is risico te nemen.”

Men heeft van dag tot dag gevolgd hoe de spoorwegstaking verliep.

98960 (*Gerbrandy*)

Men had wel aandrang uit Nederland gekregen om de spoorwegstaking af te kondigen, doch dit ligt op een vroeger tijdstip. De heer *Gerbrandy* kan niet mededelen, wie er uit bezet gebied op afkondiging door Londen van een spoorwegstaking aangedrongen heeft.

98957 (*Gerbrandy*)

Er was een coïncidentie. In Nederland werd er op aangedrongen; daaraan is geen gevolg gegeven, doch toen de afkondiging in overleg met de geallieerden plaats vond, wist men — daardoor kon de heer *Gerbrandy* ook iets krachtiger spreken —, dat de staking in Nederland geen tegenstand zou ondervinden; het feit, dat de staking uitbrak, hangt samen met de geallieerde oorlogvoering. Van dit feit waren slechts de heren *van Lidth de Jeude*, *Kruls* en de heer *Gerbrandy* op de hoogte; zelfs de andere Ministers waren op dit punt niet ingelicht. De heer *Gerbrandy* heeft vlak vóór die tijd de heer *van Heuven Goedhart* hiervan op de hoogte gesteld.

98959 (*Gerbrandy*)

Na 17 September is meerdere malen ter sprake gekomen, of de spoorwegstaking geheel of gedeeltelijk ongedaan gemaakt moest worden, aangezien de voedselvoorziening in Nederland zo slecht werd. Men heeft tenslotte gezegd: men kan het spoorwegverkeer niet laten herleven; zoals men de situatie van Londen uit bekeek, zou dit onjuist kunnen zijn. Nu zij eenmaal gesteld hadden: „houdt er mee op”, zag de heer *Gerbrandy* geen kans om met goed fatsoen (en hij was er ook zeer beslist tegen gekant) een parool uit te geven: „begin weer”.¹⁾

1) Bijlage 33.

98106 (*Albarda*)

Hoewel de heer *Albarda* Minister van Waterstaat was en dus behalve de collectieve verantwoordelijkheid een bijzondere verantwoordelijkheid droeg voor aangelegenheden van de spoorwegen, is hij voor de spoorwegstaking gesteld als voor een voldongen feit. Hij meent, dat op een Zondag het besluit van de Regering door de radio werd gemeld om de spoorwegstaking af te kondigen. Hij heeft daar toen met verbazing van kennis genomen. Aan de heer *Gerbrandy* heeft hij toen gevraagd of dit juist was en waarom hij daarover niets had mogen horen, waarop de heer *Gerbrandy* hem zeide, dat hij die gehele dag geen tijd had gehad en dat hij het te druk had gehad om hem zelfs maar even op te bellen. De heer *Albarda* heeft daar toen bezwaar tegen gemaakt en gezegd, dat hij toch moeilijk de verantwoordelijkheid op zich kon nemen voor een zo gewichtig besluit, wanneer

hij niet in de voorbereiding van dat besluit was gekend, vooral niet als Minister van Waterstaat, die toch bijzonder met de spoorwegen te maken heeft. Ook in de eerstvolgende vergadering van de Minister-raad heeft hij daartegen zijn protest laten horen. Hij heeft die gang van zaken betreurd, want al zegt hij niet, dat hij een ander besluit zou hebben aanbevolen, hij zou toch de spoorwegstaking wel zeer ernstig hebben willen overwegen, voordat het besluit om die uit te roepen een feit werd.

De heer *Albarda* is van oordeel, dat niet voldoende is doordacht, welke situatie er zou ontstaan, indien de spoorwegstaking niet aan haar doel zou beantwoorden en wat men zou moeten beginnen om die staking op de een of andere wijze te liquideren en de verdere noodlottige gevolgen, die zij kon meebrengen voor de voedselvoorziening van het volk en voor het gehele verkeer in Nederland, tot een minimum te beperken. Er is hem toen evenwel verteld, dat *Eisenhower* op de spoorwegstaking had aangedrongen en dat ook van de zijde van de directie van de spoorwegen, die overleg had gepleegd met de personeelsorganisaties, aan de Regering was gevraagd om de spoorwegstaking te proclameren. In hoeverre dit helemaal juist is, weet de heer *Albarda* niet.

98108—98110 (*Albarda*)

De heer *Albarda* meent, dat de spoorwegstaking er toe diende om tijdens de aanval op de linie van de grote rivieren het troepenvervoer van de Duitsers door middel van de spoorwegen onmogelijk te maken.

Hij heeft de indruk gekregen — hij moet steeds spreken van een indruk, want hij is niet hier geweest —, dat het helemaal met strategische bedoelingen werd ondernomen. Hij zou dat ook de enig juiste motivering vinden.

Op het beleid van het spoorwegpersoneel in de eerste oorlogsjaren werd nogal aanmerking gemaakt, omdat zij indertijd met de Februaristaking niet hadden gedaan wat velen van hen hadden verwacht.

De spoorwegstaking gaf toen aan het spoorwegpersoneel een zekere bevrediging, dat het nu ook zijn geest van verzet kon tonen.

98113—98114 (*Albarda*)

De heer *Albarda* vond het een courageuse en heroïsche maatregel, die bij snelle ontwikkeling van de gevechten op militair terrein misschien groot effect had kunnen hebben, maar wanneer dit niet gelukte om de een of andere reden, was er geen eind aan te zien. In het begin van 1945 schijnen er wel mogelijkheden te zijn geweest om de staking gedeeltelijk te liquideren, maar daarvan kon geen gebruik worden gemaakt. *Eisenhower* heeft na enige tijd doen weten, dat toen de krijgsplannen toch moesten worden veranderd door het mislukken van het offensief bij Arnhem, de spoorwegstaking voor een gedeelte wel kon worden geliquideerd. Als de heer *Albarda* zich goed herinnert, heeft hij daarbij delen van het land aangewezen, waar het spoorwegverkeer wel kon worden hersteld; maar daarop wilde men voorlopig niet ingaan; om welke reden dat was, is de heer *Albarda* niet bekend. Wel weet hij, dat toen voor represaillemaatregelen tegen het ondergedoken personeel moest worden gevreesd.

Of een staking, zoals die in 1943 heeft plaats gevonden als demonstratie van verzet tegen de houding van de Duitsers, niet nuttig geweest zou zijn voor de spoorwegen, weet de heer *Albarda* niet. Dat laat hij nu in het midden. Zo'n staking wordt natuurlijk heel anders opgezet dan een staking met de bedoeling militaire operaties te doen mislukken. Daar heeft men zelf de duur niet van in handen. Hij kan zich voorstellen, dat een demonstratieve staking van beperkte tijd bij de spoorwegen een groot effect gehad zou kunnen hebben op een bepaald ogenblik. Dat is dus een staking van andere aard. Dit was een staking, waarvan het einde werd overgelaten aan de loop van de gebeurtenissen. Wanneer de oorlog nog twee jaren had geduurd, had die staking nog twee jaar langer moeten duren.

98116 (*Albarda*)

De heer *Albarda* meent, maar hij heeft die stukken nooit gezien, dat de directie van de spoorwegen — de heer *Hupkes* — aan de heer *Gerbrandy* heeft gevraagd de spoorwegstaking af te kondigen, zoals ook over de radio is gebeurd. Dat is bij zijn weten het enige, dat er van de Regering was gevraagd.

99190—99192 (*van Heuven Goedhart*)

De heer *van Heuven Goedhart* heeft medegedeeld, dat men in de Ministerraad voelde, dat er een spoorwegstaking komen moest. Men vond het verschrikkelijk moeilijk om iets van dien aard te vragen.

Als men de heer *van Heuven Goedhart* op dit ogenblik vraagt: kwam het in de Ministerraad, dan zegt hij positief: ja, en dan zegt hij zelfs, dat hij dat zeker weet, omdat hij indien dit niet het geval zou zijn, elders reacties van de heer *Albarda* zou moeten hebben gehoord; deze zat nl. niet in het College van de Ministers-kwartiermakers. De heer *van Heuven Goedhart* weet zeker, dat hij van de heer *Albarda* daarover reacties heeft gekregen. Nu kan er een mogelijkheid zijn, dat het in het College van Ministers-kwartiermakers is besproken en dat de heer *van Heuven Goedhart* daarna de heer *Albarda* heeft gezien, maar hij zegt niet dat het zo is.

De afkondiging van de spoorwegstaking heeft de heer *Van Heuven*

Goedhart dus niet als een verrassing overvallen als boodschap via de radio.

Naar aanleiding van verklaringen van de heer *Albarda* voor de commissie, dat hij voor de spoorwegstaking is gesteld als voor een voldongen feit, deelde de heer *van Heuven Goedhart* mede, dat hij de heer *Albarda* als een van de meest betrouwbare mensen beschouwt, die hij kent. Hij geeft het voor beter, maar als men het hem vraagt: dat vindt hij onvoorstelbaar!

99196—99198 (*van Heuven Goedhart*)

Wat het moment van de spoorwegstaking betreft, zo vervolgde de heer *van Heuven Goedhart* is het een element van de geallieerde oorlogvoering geweest; wat de daad van het staken betreft, is het uiteraard een daad van verzet geweest. Wat het moment betreft, is het de Nederlandse Regering bepaald gedictieerd. De Regering heeft dat niet zelf bedacht. Niemand in de Nederlandse kring heeft gezegd: wat zouden de heren ervan denken, als we nu eens om een spoorwegstaking vroegen.

De heer *Van Heuven Goedhart* meent, dat reeds enige tijd tevoren uit Nederland een verzoek is gekomen om een spoorwegstaking af te kondigen. Hij gelooft, dat het van Utrecht afkomstig was, maar van welke groep, weet de heer *van Heuven Goedhart* niet meer.

99200 (*van Heuven Goedhart*)

Hij kan het zich goed herinneren, aangezien er zo'n telegram is geweest, dat onderwerp van bespreking heeft uitgemaakt op de 5e etage van het Arlington House in een kantoor in het bureau van de heer *Gerbrandy*, waarbij aanwezig waren de heren *Kruls*, *Nuboer* en *van Heuven Goedhart*. Men had uiteraard de reactie van: dat is van zo'n geweldig verre strekking, dat wanneer wij niet meer weten dan dit, wij daar niet op kunnen gaan varen.

16134 (*de Jong*)

Dr. *L. de Jong*, te Londen medewerker aan Radio Oranje, heeft medegedeeld, dat hem onbekend was, dat er een spoorwegstaking in Nederland werd voorbereid. Zij konden natuurlijk wel begrijpen, dat er in die spannende dagen van September 1944 allerlei grote dingen op komst waren.

De indruk van de medewerkers aan Radio Oranje was, dat deze spoorwegstaking was uitgevaardigd op verzoek van de Nederlandsche Spoorwegen, de directie en de Nederlandse Personeelsraad, in overleg met het geallieerde hoofdkwartier. Het besluit er toe werd, naar bleek, genomen op Zaterdag 16 September door Minister *Gerbrandy* en de Minister van Oorlog, de heer *van Lidth de Jeude*. De heer *den Doolaard* werd uit zijn huis gehaald om een communiqué op te stellen, dat hij naar de B.B.C. moest brengen om het voor te lezen. Die zelfde avond was de Minister-President in de studio aanwezig. Zij lazen die oproep tot de staking voor. De heer *de Jong* zeide na afloop tot de heer *Gerbrandy*, dat hij de indruk had, dat de Regering een gewaagd besluit had genomen. Hij vroeg hem of de Regering alle consequenties had overwogen. Als dat offensief mislukte — er was geen reden voor gemakkelijk optimisme, zoals in begin September — wat moest er dan gebeuren? Hierop zeide de Minister-President: „Maakt u zich niet ongerust; wij zijn Vrijdag in Amsterdam.” Hij heeft helaas geen gelijk gekregen.

Het besluit tot de spoorwegstaking was genomen door twee van de Ministers, voor zover de heer *de Jong* bekend, zonder voorkennis van de andere leden van de Ministerraad. Korte tijd later is hem ter ore gekomen, dat op de Maandag nadien er in de Ministerraad buitengewoon hevig over is gediscussieerd. Vooral de Minister van Waterstaat, onder wie de spoorwegen ressorteerden en die de aankondiging van de spoorwegstaking uit de radio had vernomen, beklagde zich erg over dit besluit. De heer *de Jong* is van mening, dat het in theorie niet was uitgesloten, dat, wanneer het Kabinet over het al of niet doorgaan van de spoorwegstaking had moeten besluiten, zij in Mei 1945 nog aan het besluiten was geweest.

Het gevolg was dus, dat, hoewel de leden van de Ministerraad en bloc de verantwoordelijkheid voor de spoorwegstaking droegen, omdat het nu eenmaal een door de Nederlandse Regering geproclameerde staking was, verschillende leden van de Ministerraad die verantwoordelijkheid onmogelijk konden dragen. Toen het er dan ook naar uitzag, dat die spoorwegstaking, zonder veel tastbare militaire resultaten, zeer ernstige gevolgen zou hebben voor de voorziening van de Nederlandse bevolking, werden door verscheidene leden van de Raad van Ministers pogingen ondernomen om een oplossing te zoeken door het afbreken van de staking. De botsing tussen deze twee stromingen — de ene, die wilde doorzetten, de andere, die wilde afbreken — leidde er toe, dat er niets meer over gezegd werd. Dat leidde helemaal tot verkeerde toestanden; de redacteuren van Radio Oranje begrepen, dat de miljoenen in Nederland, die door de spoorwegstaking in moeilijkheden verkeerden, van de Regering verwachtten en mochten verwachten, dat zij zich duidelijk zou uitlaten hierover. De heren *den Doolaard* en *de Jong* hebben er sterk bij de heer *Gerbrandy* op aangedrongen, dat de Regering zich daarover zou uiten, omdat anders de radio-uitzendingen maar liever stopgezet moesten

1) Bijlage 34.

worden. Dit had tot gevolg, dat in October 1944 een radiotoespraak daarover van de Nederlandse Regering is uitgegaan, die door *den Doolaard* is opgesteld.¹⁾

§ 3. Conclusies

De commissie heeft het beleid van de directie en de personeelraad van de Nederlandsche Spoorwegen vóór September 1944 niet aan een uitputtend onderzoek onderworpen; zij heeft dit slechts ter sprake gebracht, voor zover bepaalde feiten, omstandigheden en stemmingen van invloed konden zijn op het grote gebeuren van 17 September 1944.

De commissie houdt zich er van overtuigd, dat het laten voortwerken van de Nederlandsche Spoorwegen onder de eigen directie niet als een concessie van de Duitsers moet worden beschouwd; de vijand heeft in deze gehandeld, zoals zijn eigen belang hem dit voorschreef. Dat belang eiste, dat er in het bedrijf geen arbeidsonrust zou ontstaan en dat hij van de spoorwegen vrijelijk gebruik kon maken, zoveel als het voor zijn oorlogvoering nuttig zou zijn. Dit wordt met zoveel woorden aangegeven in het „Niederschrift” over de bespreking op 21 Juni 1940, waarbij de verantwoordelijkheden van de „Bahnbevollmächtigte” en de directie van de N.S. werden vastgelegd. Aan dit document werd blijkbaar in de loop der jaren een zodanige uitleg gegeven, dat de Duitsers „ongemerkt” de spoorwegen konden gaan gebruiken voor massatransporten van Nederlandse arbeiders, die in Duitsland moesten gaan werken en voor het vervoer van tienduizenden Joden, hun vernietiging tegemoet.

De commissie wil niet stellen, dat fellere protesten van de zijde van de spoorwegen tegen het vervoeren van beide laatstgenoemde categorieën in zoverre concrete resultaten zouden hebben opgeleverd, dat dit transport niet zou hebben plaatsgevonden. Wel is zij getroffen door de laconieke wijze, waarop de leiding van de spoorwegen en de representanten van de personeelsorganisaties hebben gereageerd op het vervoer van deze talloze landgenoten.

Intussen wil de commissie gaarne toegeven de grote betekenis van het feit, dat, toen in September 1944 het sein tot de algemene staking werd gegeven, de Nederlandse leiding van het bedrijf op haar post was om de uitvoering van dit bevel mogelijk te maken.

Wat betreft het niet op grote schaal deelnemen door het spoorwegpersoneel aan de stakingsbewegingen in 1941 en 1943 kan de commissie het door directie en personeelraad aangevoerde argument, dat een bedrijf als de Spoorwegen zich een algemene staking slechts éénmaal kan veroorloven en dat dit dan moet geschieden op een in strategisch opzicht verantwoord tijdstip, onderschrijven.

Het door de Spoorwegen mede genoemde argument, dat het apparaat intact moest blijven, acht de commissie minder sterk. Zij heeft de indruk, dat bij het bepalen van het beleid der Spoorwegen tot de zomer van 1944 wat al te veel nadruk is gelegd op het belang, dat erin zou zijn gelegen het apparaat en de organisaties in stand te houden. Hierbij ziet de commissie geenszins voorbij, dat een regelmatig functioneren van het spoorwegbedrijf ook tijdens de bezetting van grote betekenis was voor de Nederlandse volkshuishouding.

Wat het beleid van de Regering in dezen betreft acht de commissie het dus juist, dat zij in Mei 1943 niet tot staking heeft aangespoord.

Het is de commissie gebleken, dat de verbindingen, welke de heer *Giesberger* volgens zijn verklaring via andere personen met Londen moet hebben gehad, in de regel niet terecht kwamen bij de Nederlandse Regering aldaar. De commissie neemt aan, dat de heer *Giesberger* indirect in verbinding heeft gestaan met geallieerde militaire kringen in Engeland; er bestond evenwel naar haar mening een aanzienlijke mogelijkheid tot verwarring, wanneer de heer *Giesberger* zich in positieve zin uitliet over de mening van „Londen”; slechts in enkele gevallen — zo bijvoorbeeld bij de staking van 1943 — kunnen hiermede de opvattingen van de Regering zijn bedoeld, doch over uiterst belangrijke vraagstukken als het wegvoeren van de Joden heeft geen overleg met de Regering plaats gevonden. Anderzijds is het de commissie evenmin gebleken, dat de Regering te dezer zake enig initiatief heeft ontwikkeld.

De afkondiging van de algemene spoorwegstaking op 17 September 1944 valt tot zekere hoogte te vergelijken met de in het vorige hoofdstuk behandelde vorming van de Binnenlandse Strijdkrachten: de bevrijding van geheel Nederland leek aanstaande en in het kader van de hierop betrekking hebbende militaire operaties was het stopzetten van de vijandelijke aanvoermogelijkheden per spoor een voor de hand liggende strategische maatregel. Deze maatregel was als zodanig dan ook volkomen verantwoord.

De Regering nam door dit besluit zeer grote risico's op zich. In de eerste plaats zou zij in geval van een niet of niet ten volle opvolgen van het stakingsparool door de spoorwegmannen een aanzienlijk deel van haar prestige hebben verspeeld, zowel bij de geallieerden als bij de vijand, alsook bij de bevolking in bezet Nederland. De feiten hebben haar in het gelijk gesteld: de lege stations op 18 September vormden een indrukwekkend getuigenis van de onvoorwaardelijke trouw van het spoorwegpersoneel — dat hiermede zeker de stemming van de gehele bevolking representeerde — aan het wettige Nederlandse gezag.

In de tweede plaats was er het zeer reëel gebleken gevaar, dat de op 17 September aangevangen militaire operatie geheel of gedeeltelijk zou mislukken. De Regering kon voorzien, dat in dat geval de treinen niet zo maar weer konden gaan rijden, ook al zouden daartegen uit militair oogpunt geen overwegende bezwaren bestaan. Ook ten aanzien van haar oproep tot volhouden van de staking tijdens de verschrikkelijke hongerwinter heeft de Regering de stemming in den lande juist gepeild. Indien de staking zou zijn opgeheven — gesteld dit ware mogelijk geweest — dan zou dit een funeste invloed hebben gehad op het moreel van de bevolking.

Aldus is de spoorwegstaking, opgezet als een strategisch middel in de oorlogvoering, geworden tot een spectaculaire verzetsdaad van het Nederlandse volk, een daad waarvan met name de psychologische betekenis in de oorlogvoering niet hoog genoeg geschat kan worden. Dit kon bereikt worden dank zij de eensgezindheid van directie en spoorwegpersoneel, de prachtige organisatie van de financiële regeling — vooral door het Nationaal Steunfonds — en het vertrouwen en uithoudingsvermogen van de gehele bevolking.

Het heeft de commissie verbaasd, dat de beslissing tot het afkondigen van de spoorwegstaking door slechts drie ministers werd genomen. In het vijfde deel van haar Verslag heeft zij reeds gewezen op het gebrek aan soepele collegiale samenwerking in de laatste periode van het eerste Kabinet-Gerbrandy. In haar slotbeschouwing zal de commissie er ook nog iets van zeggen; hier wil zij ermede volstaan er haar afkeuring over uit te spreken, dat zelfs de voor de Spoorwegen bij uitstek verantwoordelijke Minister van Waterstaat voor een voldongen feit werd gesteld.

VIII. RADIO ORANJE

§ 1. Organisatie en berichtgeving

16073 (*de Jong*)

98707 (*de Jong*)

16073—16076 (*de Jong*)

Radio Oranje, zo heeft dr. *L. de Jong*, destijds medewerker aan Radio Oranje te Londen, verklaard, heeft zijn bestaan te danken gehad aan het initiatief van prof. *Gerbrandy*. Deze heeft bij zijn collega's van de Ministerraad het voorstel ingediend om een instituut als Radio Oranje te scheppen en de heren *Pelt* en *Gerbrandy* zijn in samenwerking met de B.B.C. er in geslaagd dit instituut na korte tijd tot stand te brengen. Radio Oranje is altijd administratief een onderafdeling geweest van de Regeringsvoorlichtingsdienst — eerst Regeringspersdienst geheten — en administratief dus ondergeschikt aan de leiding van de heer *Pelt*. Voor het beleid van Radio Oranje was de heer *Pelt* niet direct persoonlijk verantwoordelijk.

Het is geen geheim, zo vervolgt de heer *de Jong*, dat prof. *Gerbrandy* binnen de Ministerraad een oppositie had te overwinnen, een oppositie, die o.a. uitging van de heer *de Geer*, omdat deze — een uitgesproken defaitist — in die maanden meende, dat er een vrede door vergelijk moest komen, een „vrede van Amiens”, tussen Duitsland en Engeland. Er moest dus, volgens de opvatting van de heer *de Geer*, ook over de positie van Nederland worden beschikt; die positie moest niet ongunstig worden beïnvloed door het feit, dat onder verantwoordelijkheid van de Nederlandse Regering een aantal voor de Duitsers hinderlijke uitzendingen door de lucht waren gegaan.

Dit was in Londen algemeen bekend, zeker in de kringen van de Regeringsvoorlichtingsdienst. Om te voorkomen, dat er ongelukken gebeurden, doordat de Duitsers meer dan volgens de heer *de Geer* nodig was, werden geprikkeld, werd de maatregel getroffen, dat iedere uitzending van Radio Oranje tekstueel goedgekeurd moest zijn door vier Ministers. Dat waren, naar de heer *de Jong* meent, de heer *de Geer* zelf en de heren *van Kleffens*, *Albarda* en *Gerbrandy*. De gang van zaken was, dat een uitzending twee dagen van te voren moest worden gereedgemaakt en in afschrift aan de vier Ministers werd toegezonden. Dan kreeg Radio Oranje de copieën terug en werd de nieuwe tekst samengesteld, die aan de Engelse censuur moest worden voorgelegd. Die copieën met de aantekeningen zijn niet bewaard; de heer *de Jong* herinnert zich echter positief, dat het herhaaldelijk voorkwam, dat door de heer *de Geer* aantekeningen op de tekst werden geplaatst, die de grootste ergernis wekten bij de redacteurs van Radio Oranje. Die aantekeningen waren van dien aard, dat men rondliep met gezegden als: „Moet je nu eens zien, wat hij er onder heeft geschreven”. Er was, naar de heer *de Jong* meent, door de toenmalige redacteur *Boas* een tekst geschreven, die eindigde met woorden van de strekking: „Nederland moet volhouden, want eens komt toch de dag, waarop na de overwinning het Nederlandse volk zijn vrijheid herkrijgt”. Daar was door de heer *de Geer* eigenhandig bijgeschreven — de woordelijke tekst weet de heer *de Jong* niet, maar de strekking kan hij wel weergeven —, dat „dit pure rethoriek was; zoals collega *Dijxhoorn* in de Ministerraad heeft verklaard, is er geen schijn van kans, dat Duitsland nog een nederlaag zal lijden”. Zo was in brede kringen de stemming; zij waren de enigen niet, die zo dachten. Het was voor de medewerkers van Radio Oranje echter om begrijpelijke redenen niet doenlijk op een behoorlijke wijze het werk voort te zetten; zij gevoelden dit als een belediging, hun zelf aangedaan; men mocht tot Nederland niet eens zeggen, dat het de strijd zou winnen en dat Duitsland zou verliezen. Er was ook een strikt verbod om het woord „moffen” te gebruiken. Daaraan is later niet altijd de hand gehouden.

De correctie door vier Ministers is een jaar lang gehandhaafd, maar het spreekt van zelf, dat na de wisseling van regime een veel frisser wind is gaan waaien; met de heer *Gerbrandy* als Minister-President is dat veranderd. Van de andere corrigerende Ministers herinnert de heer *de Jong* zich geen enkele correctie in de geest als hij van de heer *de Geer* signaleerd heeft. Het spreekt van zelf, dat de correcties van groot belang waren en dat daarmee rekening gehouden moest worden, al was dat gehele systeem niet verenigbaar met een afdoende, betere berichtgeving.

Na een jaar kreeg de heer *Pelt* de verantwoordelijkheid voor de uitzendingen; hij moest ze dus zelf zien. Dit leidde niet tot enige moeilijkheid, totdat in de herfst van 1942, toen Radio Oranje ingrijpend gewijzigd werd en de heer *Lebon* als chef van de uitzendingen werd vervangen door de heer *van den Broek*, de toenmalige omroep leider van de Brandaris; toen is het gelukkige besluit genomen Radio Oranje te verplaatsen van Stratton House, de zetel van de Regering, naar een ander gebouw, zodat zij uit de sfeer van de Regering weg waren. Toen kwam er een ander beleid; een commissie werd in het leven geroepen, die de lijnen van het beleid samenstelde; de redacteuren konden echter toch op eigen gezag, binnen die lijnen, hun programma samenstellen. Wanneer zij echter konden vermoeden, dat er misschien bezwaren zouden rijzen tegen een uitzending, werd verwacht, dat zij tevoren de beslissing van de Ministers zouden inroepen.

Dit was een commissie, die wel onder voorzitterschap van de Minister-President stond, maar die toch niet een ministeriële commissie was; daarin hadden o.a. zitting vertegenwoordigers van de Ministers van Sociale Zaken en van Scheepvaart, de aalmoezenier, enz.

16078—16080 (*de Jong*)

Voor de medewerking van de Engelse Regering aan de uitzendingen van Radio Oranje heeft de heer *de Jong* niets dan lof.

Radio Oranje zond wel van meet af aan uit via de zenders van de British Broadcasting Company (B.B.C.), die overheidszenders waren, maar in feite werd uitgezonden onder verantwoordelijkheid van de Nederlandse Regering. Het was dus geen Engelse, maar een Nederlandse uitzending. Het was natuurlijk een quaestie van geven en nemen. Het spreekt van zelf, dat zij in hun uitzendingen geen beleid konden volgen, dat in strijd was met het Engelse beleid. Er waren allerlei vormen van samenwerking met de B.B.C. en het Political Intelligence Department van het Foreign Office. Zij kregen ook de instructies en adviezen van die afdeling toegezonden. Het waren voor hen echter geen imperatieve voorschriften; zij konden er naar goeddunken gebruik van maken. Die samenwerking is harmonisch geweest.

De heer *de Jong* meent zich te herinneren, dat de andere te Londen gevestigde buitenlandse Regeringen iets later zendtijd hebben gekregen. De Belgen hebben in ieder geval eerst veel later, in 1942 of 1943, de beschikking over een eigen uitzending gekregen. De bekende Belgische uitzending in het Nederlands van Jan Moedwil was een uitzending van de B.B.C. en niet van de Belgische Regering. Generaal *de Gaulle* heeft ook de beschikking gehad over zijn eigen zendtijd, hetgeen vaak tot conflicten aanleiding gaf. Naar de heer *de Jong* meent, hadden Polen, Noorwegen en Tsjecho-Slowakije ook de beschikking over een eigen kwartier of half uur zendtijd per dag.

98706—98707 (*de Jong*)

De heer *de Jong* wijst op het enorme probleem, dat, naar hij meent, toentertijd en misschien ook nu nog verschillende critici van Radio Oranje zich niet voldoende voor de geest hebben gesteld: het is helemaal niet eenvoudig een uitzending te maken, die zich tot het Nederlandse volk richt in zijn gehele verscheidenheid. Wij hebben nu een radio-organisatie, waarbij iedere groepering, waaruit het Nederlandse volk bestaat, datgene kan krijgen, waaraan zij behoefte heeft. Dat was in de oorlog niet mogelijk. Men moest in de oorlog uit Londen spreken tot het gehele volk in zijn verscheidenheid — sociaal, regionaal, godsdienstig en politiek — en dan lijkt het hem evident, dat het, vooral wanneer men dat iedere avond moet doen, a priori is uitgesloten, dat men voortdurend een programma zou kunnen brengen, dat alle mensen zou kunnen bevredigen.

Het is natuurlijk zo, dat er in de bezettingstijd één groot thema is geweest, waar men voortdurend over spreken kon: de strijd tegen de overweldiger, hetgeen zij uiteraard ook van achter de Londense microfoon hebben gedaan. Het is de heer *de Jong* door de reacties op Radio Oranje reeds in de bezettingstijd, maar ook nadien, duidelijk geworden, dat, wat de beoordeling van het radioprogramma betreft, het Nederlandse volk eigenlijk verdeeld moet worden in de intellectuelen en de overigen. De gewone mensen zijn in de regel verheugd geweest om het feit van de uitzending zelf al, doch de intellectuelen stonden er anders tegenover. Dit waren de mensen, „who want to make up their own minds”, bij wie het dus een zekere wrevel opwekte, wanneer men van Londen uit in het Nederlands informaties gaf of een richtlijn verstrekke op punten, waarvan zij dachten, dat zij dat eigenlijk veel beter zelf hier konden uitmaken.

Wat betreft de eerste anderhalf à twee jaar van het bestaan van Radio Oranje, kan de heer *de Jong* zich voor een groot gedeelte met de daarop geleverde kritiek verenigen.

Radio Oranje heeft zijn lange serie uitzendingen geopend op 28 Juli 1940 en heeft aan één stuk door — aanvankelijk één en later twee keer per dag — uitgezonden tot en zelfs na de bevrijding.

De heer *de Jong* vestigt de aandacht op de bijzonder moeilijke omstandigheden, waarin zich dit programma speciaal bevond. Er

98710—98712 (*de Jong*)

was een afspraak met de B.B.C., volgens welke Radio Oranje geen nieuws mocht uitzenden. Nieuws werd uitsluitend uitgezonden door de Engelsen, zodat het voornaamste, dat men eigenlijk in een radioprogramma zou willen brengen, daarin niet mocht worden opgenomen. Dit is in de loop van 1943 enigszins gewijzigd, doordat zij toen de radio-uitzendingen wel konden aanvangen met een korte samenvatting van het nieuws, maar niet langer dan een minuut.

De tweede belemmerende factor was de censuur, die door de vier leden van de Raad van Ministers werd uitgeoefend, want hetgeen de een er niet in schrapte, werd vaak door de ander er uitgeschraapt, zodat het voor de redacteurs moeilijk werken was.

Een derde zeer ernstig belemmerende factor in de maanden tot September 1940 was de sfeer van defaultisme, welke uitging van de toenmalige Minister-President *de Geer*.

Het zijn natuurlijk geen ideale omstandigheden om dan voor een radioprogramma te werken, doch dit is later veranderd. Daarnaast waren er materiële factoren, die in het bijzonder moeilijk waren. De eerste factor is deze, dat men zich het groepje Nederlanders, dat te Londen en elders in Engeland aanwezig was, haast niet klein genoeg kan denken; het waren maar enkele honderden mensen, waar men als geheel uit zou kunnen putten, terwijl het radiowerk in het bijzonder zeer gespecialiseerd werk is; in normale omstandigheden wordt een gewone nieuwslezer voor de radio-omroep eerst na zeer strenge selectie gekozen. Zij moesten te Londen dus met amateurs beginnen, aangezien de Regering, die op dit punt niet bedacht is geweest, zoals zij dit op vele andere punten ook niet was, geen maatregelen genomen had om geschoolde radiokrachten uit Nederland tijdig naar Engeland over te brengen. Het feit, dat de heer *de Jong* zelf, zonder enige ervaring en scholing van meet af aan op een relatief vooraanstaande post aan Radio Oranje werd toegevoegd, is naar zijn gevoel reeds tekenend voor het gebrek aan ervaren krachten, dat men had. Dezen waren er ook niet. Radio Oranje is begonnen met een staf, bestaande uit niet meer dan twee personen. Het hoofd van de uitzending was de heer *J. W. Lebon* — vroeger en tegenwoordig ook secretaris-penningmeester van de V.A.R.A. —, die dus wel ervaring had in het radiovak, maar juist niet op het gebied van de uitzending, doch op het gebied van programma-administratie; dit is een geheel andere aangelegenheid.

Goede sprekers waren er niet. Er waren geen mensen, die teksten konden schrijven; er waren wel journalisten en de een bracht het er weleens beter af dan de ander; er waren zelfs geen mensen, wier stemmen zij voor de radio konden gebruiken. Het resultaat was, dat zij praktisch het gehele Regeringspersoneel en ook de mensen uit de Prinses-Irenebrigade op de stemmen hebben moeten testen, in de hoop iemand te vinden met een bruikbare stem voor de radio. Het zijn tenslotte twee ambtenaren van Buitenlandse Zaken geweest, die zich anoniem voor de rol hebben geleend om de teksten van Radio Oranje te lezen. Het zal geen geheim zijn — de een is de heer *Stuyt*, die op het ogenblik aan de ambassade te Parijs verbonden is, en de andere is de gezant in Wenen, de heer *Star Busmann*.

Het programma moest dus langzamerhand op toeren komen, waarbij de grootste belemmerende factor wel deze was, dat het contact — het levende contact — met het bezette gebied volstrekt ontbrak. Zij wisten bij Radio Oranje niets van hetgeen zich in bezet gebied afspeelde, althans in de begintijd.

De eerste exemplaren van Nederlandse legale bladen — het „Algemeen Handelsblad”, de „Nieuwe Rotterdamse Courant”, etc. — heeft de heer *de Jong*, als hij zich wel herinnert, gezien in October/November 1940. Dat wil dus zeggen, dat zij in de periode tot October/November 1940 iedere avond tot het Nederlandse volk hebben moeten spreken, terwijl zij niet eens een courant hadden gezien, die hier uitkwam. De eerste exemplaren van ondergrondse bladen heeft hij gezien in April of Mei 1942, toen Radio Oranje dus bijna twee jaar met zijn uitzendingen bezig was.

Dit was aanvankelijk het gevolg van de gebrekkige organisatie van de inlichtingendiensten; daar is onvermijdelijkerwijs Radio Oranje het slachtoffer van geweest, zodat er inderdaad in bezet gebied in de eerste jaren dingen gebeurden — belangrijke dingen —, waar Radio Oranje niet van op de hoogte was. Er kwamen wel Engelandvaarders over — niet zo heel veel, slechts enkele tientallen per jaar —, in de regel eenvoudige mensen, die wel iets wisten te vertellen, hoe de omstandigheden waren bij een pannenfabriek aan de Waal en wie er N.S.B.-er was in het dorp, waar zij vandaan kwamen, maar die toch geen denkbeeld konden geven van hetgeen in brede lagen van het Nederlandse volk leefde. De enkele Engelandvaarders, die vaak lange tijd, nadat zij Nederland hadden verlaten aankwamen en die wèl wijder om zich heen hadden gekeken, wisten in de regel weer te geven hoe de toestand vier of vijf maanden geleden in Nederland was, maar niet hoe deze was op het ogenblik, dat zij in Engeland aankwamen.

In die omstandigheden heeft Radio Oranje zijn programma's moeten vullen met reportages over het bestaan van de Nederlandse gemeenschap in Engeland, reportages over beëdiging van officieren bij de Prinses-Irenebrigade, reportages, die men in andere omstandigheden als een kort onderdeel van het nieuws had afgedaan, maar die zij brachten, eenvoudig omdat er geen andere vulling aanwezig was; vele mensen zal dit ook wel goed hebben gedaan, hoewel de medewerkers van Radio Oranje wisten, dat andere mensen van mening zouden zijn, dat zij voor dringender vraagstukken stonden.

Deze ongunstige situatie bij Radio Oranje, waar de programma's onder hebben geleden en waar ook de redacteurs toenmaals onder hebben geleden, is ingrijpend gewijzigd eind 1942, begin 1943. Er waren in Londen enkele krachten naar voren gekomen, van wie gebleken was, dat zij de geschiktheid voor dit radiowerk hadden. Daartoe rekent de heer *de Jong* in de eerste plaats de heer *van den Broek* („De Rotterdammer”) en de heer *Spoelstra* (*den Doolaard*), die te zamen in de *Brandaris* — omroep voor de Nederlandse zeevarenden — een naar zijn smaak voortreffelijk programma in elkaar wisten te zetten. Hij heeft het persoonlijk betreurd, dat de samenvoeging van Radio Oranje en de *Brandaris* door allerlei persoonlijke tegenstellingen, die zich in de Londense gemeenschap — evenals in alle andere gemeenschappen — hebben voorgedaan, te lang op zich heeft laten wachten.

De *Brandaris* is op 1 Juli 1941 met zijn uitzendingen begonnen en het zou naar het gevoel van de heer *de Jong* een verstandig Regeringsbeleid zijn geweest, wanneer de Regering zes maanden later had bepaald, dat de krachten, die bij de *Brandaris* voortreffelijk gebleken waren, aan de staf van Radio Oranje moesten worden toegevoegd.

Die samenvoeging heeft plaats gevonden op 1 November 1942, vrij laat dus, toen er in Nederland reeds veel onheil was geschied, waar Radio Oranje anders op zou hebben gereageerd, wanneer de heren *van den Broek* en *den Doolaard* eerder aan de staf verbonden waren geweest. In zoverre kwam die samenvoeging op een gelukkig moment, omdat toen ook de grote keer in de oorlog viel — de slag bij El Alamein, de Duitse nederlaag in Noord-Afrika en de zware nederlaag van het Duitse zesde leger bij Stalingrad — zodat men het gevoel had, dat de invasie en de bevrijding in aantocht waren, hetgeen psychologisch een heel andere sfeer en achtergrond heeft geschapen dan in de eerste moeilijke periode, toen men eigenlijk alleen maar nederlagen moest trachten weg te redeneren.

De moeilijkheden om tot die fusie te komen lagen hierin, dat de mensen, die aan de radio verbonden waren — Radio Oranje en de *Brandaris* — en de mensen van de Regeringsvoorlichtingsdienst, die hier mee te maken hadden — waar de heer *de Jong* zelf dus ook toe behoorde —, eenvoudig niet met elkaar wilden samenwerken. Sommige mensen weigerden om onder een andere chef te komen, aangezien hun eigen positie en prestige in het geding zouden komen — een situatie, die zich vaker voordoet, en waar, naar het gevoel van de heer *de Jong*, Radio Oranje enkele maanden lang kwade gevolgen van heeft ondervonden. Na die samensmelting van Radio Oranje en de *Brandaris* is er een programma gekomen, waaraan, behalve de heer *de Jong* zelf, naast andere personen, de heren *van den Broek* en *den Doolaard* hebben meegewerkt.

De versterking van de staf van Radio Oranje en de ommekeer in de oorlog, die van groot belang was, vielen ook samen met het op toeren komen van het Bureau Inlichtingen van de Nederlandse Regering. Indien de heer *de Jong* in de jaren 1940/1941 zich terecht moest beklagen over het volstreekte gebrek aan informatie uit het bezette gebied, van begin 1943 af is de informatie, die men in de eerste plaats dus door het Bureau Inlichtingen kreeg, overvloedig, veelzijdig en betrouwbaar geweest. Zij kregen te Londen met betrekkelijk geringe tussenpozen de volledige Nederlandse ondergrondse pers van uiterst rechts tot uiterst links. Zij kregen honderden en later duizenden rapporten, welke hun inlichtten over alle facetten van het leven hier, zij het uiteraard spaarzaam over de organisatie en werkzaamheden van de illegaliteit, aangezien dit militair geheim was. Maar hoe het hier met het gros van het Nederlandse volk er voor stond, wat de materiële moeilijkheden waren van het dagelijkse leven, hoe men dacht en hoe men voelde, hoe het tot uiting kwam in ondergrondse bladen, rapporten en memoranda, dat werd hun uit de documentatie, die zij iedere ochtend van het Bureau Inlichtingen op hun tafel kregen, volkomen duidelijk gemaakt. In de laatste moeilijke oorlogswinter — de hongerwinter van 1944/1945 — kregen zij een ruim inzicht in de dagelijkse telegramwisseling tussen Bureau Inlichtingen en instanties van de illegaliteit in Nederland, behalve op militair gebied. Het viel de heer *de Jong* dan vaak op, hoe volstrekt tegengesteld de adviezen waren, die men uit bezet gebied kreeg, en hij heeft zich vaak trachten te verplaatsen in de moeilijkheden van personen, die in een zodanige situatie in

Londen een beslissing moesten nemen, wanneer de ene illegale groep A zei en de andere illegale groep zei non-A of zelfs B, C, het hele alfabet door; dit is vaak heel moeilijk geweest.

In de kring van de B.B.C., waarin in diverse talen werd uitgezonden met tal van overeenkomstige programma's, werd Radio Oranje in de jaren 1943/1944/1945 in het algemeen op één lijn gesteld met de beste andere programma's, welke over de European Service werden uitgezonden. Van deze waardering van de kant van de B.B.C. heeft men herhaaldelijk blijken ontvangen, ook van de kant van de Political Warfare Executive — het Engelse officiële lichaam, dat leiding gaf aan de politieke oorlogvoering en waarvan de directieven ook aan Radio Oranje ter kennisneming werden verstrekt.

98718—98720 (*de Jong*)

De toenmalige Minister van Buitenlandse Zaken, mr. *van Kleffens*, heeft persoonlijk belangstelling voor de radio-uitzendingen gehad; naar de heer *de Jong* zich meent te herinneren, dateert deze van een vrij vroeg stadium, een belangstelling, die in de tweede phase van Radio Oranje — na de samenvoeging met de *Brandaris* — zo'n vorm heeft aangenomen, dat hij iedere Donderdagmiddag de heer *den Doolaard* en de heer *de Jong* zelf, die in de eerste plaats de buitenlandse commentaren moesten geven, op het Departement uitnodigde, waarbij hij de gehele internationale situatie de revue liet passeren — hetgeen zij bijzonder hebben gewaardeerd — om hun mede te delen wat hij wist en wat hem van belang leek voor hun werk. Zij van hun kant probeerden hem natuurlijk de informatie te geven, waaraan zij door hun contacten met Engelsen en anderen waren gekomen. Dat was een vriendelijkheid van mr. *van Kleffens*, waar de heer *de Jong* zelf altijd met grote dankbaarheid aan terugdenkt en waardoor zeker ook de commentaren voor de radio veel aan waarde hebben gewonnen.

De medewerkers van Radio Oranje hebben het als een gemis gevoeld, dat er overigens in het algemeen van de zijde van de Ministers zo weinig levende belangstelling voor de radio-uitzendingen bestond. Tot de uitzonderingen moet in de eerste plaats gerekend worden prof. *Gerbrandy*, van wie de heer *de Jong* met stelligheid weet, dat hij geen uitzending van Radio Oranje gemist heeft; hij was zich er van bewust, dat niet alleen de inhoud van die uitzendingen van een zeker belang was voor het hooghouden van het moreel hier, maar ook dat zijn Kabinet terecht of ten onrechte beoordeeld zou worden naar het peil van die uitzendingen. Van zijn kant kwam kritiek of lof, kwamen in ieder geval opmerkingen. Van de zijde van de andere ministers hebben zij die opmerkingen vaak gemist.

Hoe de parlementaire democratie in Nederland herrijzen moest — want dat er een parlementaire democratie herrijzen moest, was voor de meeste mensen, die te Londen waren, geen diepgaand probleem, al werden er natuurlijk ook weleens meer autoritaire klanken vernomen —, daarover heeft Radio Oranje zich in concreto nooit uitgelaten, om twee redenen. In de eerste plaats, omdat dit in hoge mate een zaak was van Regeringsbeleid en zij niet wisten wat de Regering op dit punt wilde — de Regering wist dit waarschijnlijk zelf niet of althans zij kon er niet van doen blijken — en in de tweede plaats hadden zij dat moeilijk refererend kunnen doen, omdat inderdaad de documentatie, die hen uit bezet gebied bereikte, op dit punt van vaak verwarrende tegenstrijdigheid was. De ene groep zei pertinent, dat het oude parlement moest terugkomen — enigszins gezuiverd —, en andere groepen vonden met evenveel of in sommige opzichten met nog meer recht van spreken dat een verkrachting van de democratie, aangezien het oude parlement helemaal niet meer op de Nederlandse werkelijkheid sloeg en er dus voor de overgang iets anders in de plaats moest komen.

De wijze, waarop het democratisch-parlementaire stelsel in Engeland werkte — de voortreffelijke wijze, waarop dit geschiedde, hoewel het oorlog was —, is in menige uitzending naar voren gebracht, reeds door het feit van de verslagen van de redevoeringen van *Churchill* of het commentaar daarop, de debatten, waartoe dat leidde, en de vrijheid van kritiek, waar veel leden van het Engelse Lagerhuis gebruik van maakten.

98723 (*de Jong*)

De leiding aan ambtenaren — eventuele raadgevingen of instructies — is een kwestie geweest, die in de eerste plaats de heer *van den Broek* heeft behandeld. Vaak dus met de Minister-President persoonlijk en later, na het vertrek van de heer *van den Broek* naar het bevrijde zuiden, waar hij als officier van het Militair Gezag het hoofd werd van Radio „Herrijzend Nederland” in Eindhoven, is het vooral de heer *den Doolaard* geweest, die als opvolger van de heer *van den Broek* als omroep leider contact hierover heeft onderhouden.

De kwestie van het geven van leiding aan burgers is iets geweest, dat men als het ware als een draad van meet af aan in de uitzendingen van Radio Oranje zou moeten kunnen vinden; deze draad was aanvankelijk misschien vaak niet aanwezig, doch later was dit

wel het geval; een bepaalde toon, een atmosfeer van de uitzending, een stimulans tot verzet, die haast uit ieder commentaar spreekt, dat via de radio van Londen uit is gezegd, waarbij ook in de begintijd het doen van concrete suggesties bijzonder moeilijk, zo niet onmogelijk is geweest.

Om een concreet voorbeeld te geven: op 1 Mei 1942 is de Jodenster ingevoerd, als stadium in de Jodenvervolging, die zich anderhalf jaar tevoren reeds had afgetekend. De daartoe strekkende verordening van *Rauter* was reeds een dag of drie, vier tevoren uitgevaardigd; deze is hier in de pers gepubliceerd en naar de heer *de Jong* meent via Berlijn gewoon doorgegeven aan de wereldpers, aangezien de Duitsers dit als een normaal verschijnsel beschouwden.

Op een bepaalde dag kwam het bericht bij de Regering, bij de staf van Radio Oranje: „per 1 Mei wordt de Jodenster in Nederland ingevoerd”. Wat moet men dan in zo'n geval doen? Afgezien van persoonlijke factoren — familieleden, die er het slachtoffer van zouden worden —, had men bij de Regeringsvoorlichtingsdienst het gevoel: doet men hier niets tegen, zegt men geen enkel concreet woord hierover, dan zou dit een reden zijn tot scherpe verwijten van de kant van velen in het Nederlandse volk. Aan de andere kant: wát moest men zeggen — behalve uiteraard een woord van protest en verontwaardiging: dit was niet datgene, waarop vele mensen hier wachtten. Men kon wel een of ander parool uitgeven van: doe dit of doe dat ten aanzien van de invoering van die Jodenster, maar men wist toch niet met redelijke zekerheid of dit parool kon worden opgevolgd. Het zou voor het prestige van de Regeringsomroep, dus ook van de Regering, van groot nadeel zijn, wanneer een raadgeving gegeven werd, die onpraktisch was en die in het dagelijkse leven door de overgrote meerderheid van het Nederlandse volk zou worden verworpen. Nu valt deze min of meer dramatische situatie eind April 1942, toen Radio Oranje nog zijn eerste zwakke formatie had. Zij hadden zeker het probleem beter kunnen opvangen, wanneer zij de formatie van zes maanden later toen reeds hadden gehad. De heer *de Jong* herinnert zich, dat zij zich uit deze moeilijkheden hebben gered, doordat zij een korte tekst hebben uitgezonden — hij meent van hemzelf afkomstig —, waarin om te beginnen een woord van protest geuit werd tegen deze hondse Duitse maatregel en waarin in de tweede plaats gewezen werd op hetgeen zich kort tevoren in België — in casu in Antwerpen — had voorgedaan, waar ook de Jodenster was ingevoerd en waar blijkens berichten, die de heer *de Jong* hadden bereikt uit de kring van de Political Warfare Executive, die maatregel, zo niet verijdeld, toch in de war gelopen was, doordat grote aantallen Belgen er toe waren overgegaan ook zo'n zespuntige gele ster op te doen. Die avond heeft Radio Oranje dus niet tot het Nederlandse volk gezegd: doe dit, maar een woord van protest geuit in de zin van: in België hebben ze dat gedaan, daarbij aan de luisteraars overlatend — men had hun de suggestie gegeven — of men dit Belgische voorbeeld wilde volgen of niet. Verder konden zij op dat moment niet gaan.

83297—83299 (*Lebon*)

De heer *J. W. Lebon*, bestuurder van de V.A.R.A., heeft zich te Londen beziggehouden met het voorbereidende werk om met radio-uitzendingen te kunnen beginnen; het leek hem heel belangrijk, dat de Regering in Engeland contact met het bezette vaderland zou kunnen hebben. Hem werd na enige tijd de leiding van Radio Oranje opgedragen, waarmee op 28 Juli 1940 is begonnen; de Koningin heeft toen Haar eerste speech voor Radio Oranje gehouden. Die functie — welke de zakelijke leiding van Radio Oranje inhield — heeft hij gehad tot 1 December 1942. Hij heeft daarna het werk overgedragen aan de heer *van den Broek*. De bevoegdheden waren niet alle zo scherp afgebakend. De heer *Pelt* — het hoofd van de Regeringsvoorlichtingsdienst — was vooral de man, die met de Engelsen veel contact had. De heer *Lebon* kreeg directieven van de heer *Pelt*, maar had natuurlijk wel een vrij grote zelfstandigheid. Van de eerste dag af heeft de heer *Lebon* veel gewerkt met de heer *de Jong*, die met hem was overgegaan naar Engeland.

83302 (*Lebon*)

De heer *Lebon* was te Londen de enige man, die praktische ervaring had op het gebied van de radio-omroep. Hij had daarmee in Nederland al te maken gehad van 1925 af. Technisch-organisatorisch wist hij er dus wel het een en ander van. Hij is echter geen journalist. Hij heeft voor Radio Oranje wel het nodige geschreven, maar als niet-journalist achtte hij zich zelf niet de aangewezen man voor het houden van „talks”. In dat opzicht was de heer *de Jong* veel bekwaamer. De heer *Lebon* was nogal eens gedesillusionneerd, vooral in het begin, omdat hij elk speechje moest voorleggen aan vier Ministers.

83313 (*Lebon*)

Dat was in de begintijd. Het ging ten koste van de actualiteit. Zo'n speech bleef dan dikwijls een paar dagen op een Ministerstafel liggen en dan was de aardigheid om het uit te zenden er af.

83302 (*Lebon*)

De heer *Lebon* had eens een speechje gemaakt, waarin o.a. de zin voorkwam, dat de moffen ons vaderland in de nacht hadden overvallen. Hij kwam met dat speechje bij de heer *de Geer* en deze zeide, dat het woord „moffen” er uit moest. Dergelijke dingen mocht je niet zeggen. Zelfs tegenover de Duitsers moesten zij objectief blijven, zo werd gezegd. Dat maakte het werk zeer moeilijk. Het was ook zeer moeilijk directieven te krijgen. Zij hadden een buitengewoon slecht contact met Nederland. Men werkte werkelijk in het luchtledige. Het zou natuurlijk prachtig zijn geweest, als zij zo goed mogelijk georiënteerd waren geweest en onmiddellijk hadden kunnen reageren op de dingen, die in Nederland voorvielen, maar er gingen weken en maanden voorbij eer men wat behoorlijks ontving. De illegale bladen kreeg men te hooi en te gras; zij bleven zwerven bij Buitenlandse Zaken; het was hopeloos.

83312—83314 (*Lebon*)

Er moest vóór elke uitzending voor de microfoon plechtstatig meegedeeld worden: „uitzending onder auspiciën van de Nederlandse Regering.” Dat werd voorgeschreven.

Een grote rem bij het werk van Radio Oranje was het probeem, dat de B.B.C. voor zich zelf de uitzending van nieuwsberichten had vastgehouden. Men hunkerde natuurlijk naar nieuws; zij mochten aanvankelijk alleen commentaar geven, geen nieuws. Dat heeft de *Brandaris* doorbroken; de B.B.C. heeft het langzamerhand laten schieten en daardoor konden de uitzendingen van Radio Oranje wat attractiever worden. De eerste beginmoeilijkheden heeft de heer *Lebon* voornamelijk meegemaakt. Bovendien — dat was ook een belangrijk ding, dat niet met het radiobeleid op zich zelf iets te maken had — konden zij, voordat de landing in Noord-Afrika had plaats gehad, wel gaan vertellen, dat Amerika het arsenaal was voor Europa, dat daar de bevrijding werd voorbereid (en dat hebben zij ook dikwijls gezegd), maar aan de fronten was de werkelijkheid, dat wij elke dag werden teruggeslagen; dat was voortdurend „withdrawal”. Elke propaganda, die moet aanslaan bij het volk, moet worden gesteund door de realiteit. De heer *Lebon* wil niet zeggen, dat een landverrader als *Max Blokzijl* veel invloed op het Nederlandse volk heeft gehad — men wist, dat hij een uitgesproken verrader was —, maar deze man deed het bekwaam en er werd druk geluisterd naar zijn praatjes; men nam ze te Londen op; er werd ook wel eens een keer tegen gepolemiseerd. Maar feitelijk was het zo, dat op de fronten de geallieerden werden teruggeslagen, en pas toen de eerste verschijnenselen kwamen van „er komt een keer in de oorlogvoering”, was psychologisch de stemming van de Nederlanders voor de propaganda uit Londen veel gunstiger.

De heer *Lebon* heeft wel de ondankbaarste tijd bij Radio Oranje doorgemaakt. Later brak bij de Regering het inzicht door, dat zij de mensen van Radio Oranje meer vrij moest laten en hen niet te veel op de vingers moest kijken. De heer *Lebon* is altijd erg voorzichtig geweest. Zijn beleid werd ingegeven door de gedachte: als je later komt bij je collega's van de omroep, moeten zij niet kunnen zeggen: „Wat ben je moedig geweest voor de microfoon van de B.B.C.! Je hebt gezegd: jullie moeten dit doen en jullie moeten dat doen.” Hij heeft altijd de gedachte gehad: er zijn in Nederland flinke mensen genoeg, die dat verzet zullen organiseren. Hij voelde zelf heel weinig — hij zou er ook nooit aan meegedaan hebben — voor een soort propaganda als *den Doolaard* en *van den Broek* veel hebben bedreven, die soms allerlei frases voor de microfoon hebben uitgekraamd, terwijl zij omtrent de feitelijke situatie in Nederland onvoldoende ingelicht waren. Dat is zijn stellige overtuiging.

De hele zaak van de inlichtingen uit Nederland is een drama op zich zelf. Dat is een zeer gecompliceerd geval. Wat bij Radio Oranje in die tijd doorkwam, was wel zeer onvoldoende. Wat er binnenkwam, had natuurlijk bij hen moeten komen. Als men van oordeel zou zijn geweest, dat de mensen, die dat materiaal moesten verwerken, daarvoor niet capabel waren, had men anderen moeten nemen. Maar de gegevens, die binnenkwamen, hadden moeten worden gebruikt voor de microfoon. Er is echter stellig materiaal binnengekomen, dat niet voldoende is gebruikt.

Men kreeg voor het eerst pas in het najaar van 1942 illegale bladen binnen.

De boekjes van *Scheps* — het was iets geweldigs voor hen, dat zij die in handen kregen — heeft de heer *Lebon* pas door tussenkomst van Minister *Albarda* in zijn bezit gekregen. Oud-Minister *Burger* had ze, naar hij gelooft, meegenomen. Dat was dus pas in 1943.

De heer *Lebon* had zich de taak van Radio Oranje zo voorgesteld, dat de Regering om te beginnen meer leiding zou hebben gegeven aan die mensen, die openbare functies vervulden, burgemeesters, raadsleden en Statenleden, en zou hebben aangegeven wat hun houding moest zijn. Op dit punt kwam er echter nooit een behoorlijke leiding van de Regering. De heer *Lebon* heeft Minister *van Boeyen* zeer dikwijls gevraagd, of hij niet kon maken, dat de Regering een

83316 (*Lebon*)83318—83320 (*Lebon*)

duidelijk advies gaf aan de raadsleden, de Statenleden en de burge-meesters. Er waren er, die veel te lang bleven zitten. Trouwens, in die begintijd heeft Minister *de Geer* een speech gehouden voor de B.B.C., waarin hij eenvoudig zeide, dat er met de bezetter moest worden samengewerkt.

83323 (*Lebon*) Het heeft zeer lang geduurd vóór er van de Regering een behoorlijke uiteenzetting kwam van hetgeen zij precies van de mensen verlangde. Daarop is door de heren *Lebon* en *de Jong* wel aangedrongen.

83325 (*Lebon*) De heer *Lebon* herinnert zich, dat hij zelf wilde, dat de Regering zich uitsprak over Winterhulp. Zij hebben Minister *van Boeyen* gevraagd, wat nu eigenlijk het standpunt van de Regering was, maar zij hebben dit nooit te horen gekregen. De leiding van Radio Oranje heeft toen gezegd: het is verkeerd; daaraan moeten wij niet meedoen, en zij hebben toen over de radio laten zeggen, dat aan Winterhulp geen medewerking moest worden verleend. Zij hebben dit op eigen verantwoordelijkheid gedaan. Naar aanleiding van de uitzending in zake Winterhulp hebben zij nooit iets gehoord.

83329 (*Lebon*) De heer *Gerbrandy* had grote belangstelling voor Radio Oranje. De heer *Lebon* moet zeggen, dat naar zijn mening de heer *Gerbrandy* het meest kordaat is opgetreden. De heer *Gerbrandy* was niet bang harde dingen te zeggen voor de microfoon, terwijl hij steeds rancune tegenover zijn gezin in Nederland had te vrezen; hij stond op het standpunt: sla er maar op los, zeg het maar in alle scherppte.

83331 (*Lebon*) Het hoofdbezwaar van de heer *Lebon* in de tijd, dat hij aan het hoofd van Radio Oranje heeft gestaan, was: gebrek aan doortastendheid bij de Regering.

83335 (*Lebon*) De Ministers — de heer *Lebon* spreekt over de allereerste tijd — vonden veelal de toon te agressief. De heer *Lebon* had voor zich zelf de overtuiging, dat er Ministers waren, die dachten: deze oorlog is verloren, dat moet op de een of andere manier op een compromis uitlopen, laten wij nu maar niet zo hard er op slaan. Dat is, gelooft de heer *Lebon*, de ondergrond geweest van het afremmen van hun toon.

84240—84243 (*van den Broek*) De heer *H. J. van den Broek* was sedert 1933 correspondent van „De Telegraaf” te Parijs en vertoefde op het moment van het uitbreken van de oorlog in 1940 aldaar.

Hij heeft zich met anderen eerst enige weken in Parijs met de radio beziggehouden, nadat daar was opgericht wat hij gelooft te zijn de eerste vrije Nederlandse omroep in het buitenland: Vrij Nederland. De eerste uitzending was op 19 Mei 1940. Een dag na de capitulatie van Nederland waren drie Nederlandse Ministers in Parijs; van die gelegenheid heeft de heer *van den Broek* toen gebruik gemaakt om hun voor te stellen, dat zij in Parijs een eigen Nederlandse omroep zouden hebben, die zou uitzenden naar het bezette gebied. Dit heeft de goedkeuring van de Ministers kunnen wegdragen en met hun machtiging is de heer *van den Broek* naar de Quai d'Orsay gegaan om aan de Franse Regering namens de Nederlandse Regering, zendtijd te vragen. Zij hebben toen 50 minuten per dag gekregen: een kwartier 's morgens, een kwartier 's middags en twintig minuten 's avonds. Zij zijn met enkele Nederlandse collega's-journalisten begonnen uit te zenden: nieuwsberichten en commentaar voor bezet Nederland. Het heeft uiteraard maar kort kunnen duren; van 19 Mei tot 11 Juni d.a.v., toen Parijs door de Duitsers bezet werd. Toen was er een ogenblik sprake van, dat zij de uitzendingen zouden voortzetten in Poitiers met de Belgen samen, die een mobiele radio-installatie hadden. Dat is niet gebeurd, omdat Frankrijk spoedig daarna capituleerde.

Via Spanje en Portugal is de heer *van den Broek* op 18 September te Londen aangekomen. Hij is aanvankelijk redacteur geweest bij het Londense kantoor van het Algemeen Nederlands Persbureau. Radio Oranje zond al geregeld uit en had haar eigen bezetting. Daar was dus niet goed plaats voor hem, terwijl het A.N.P. dringend redacteurs nodig had.

Met de radio kreeg de heer *van den Broek* weer bemoeienis op 1 Juli 1941, toen de uitzendingen begonnen voor de Brandaris.

Ongeveer twee maanden tevoren had de B.B.C. de heer *van den Broek* gevraagd, of hij er iets voor gevoelen zou zich te belasten met het organiseren van een radio-omroep, speciaal voor de Nederlandse zeevarenden, omdat men zich op dat ogenblik, terecht of ten onrechte, enige zorgen maakte over de stemming onder onze zeelieden. Met machtiging van de Nederlandse Regering heeft hij die opdracht aangevaard. Hij bleef in dienst bij de Nederlandse Regering, maar werd voor dit werk aan de B.B.C. uitgeleend.

Het waren uitzendingen, die in het kader van de B.B.C. plaats vonden en werden verzorgd door mensen, die in dienst van de Nederlandse Regering waren en door deze ter beschikking van de B.B.C. waren gesteld.

84253 (*van den Broek*) Bij de eerste Brandaris-uitzending had men met geen enkel lid van de Regering te maken. Het regelde contact hadden zij met hun

84244—84248 (*van den Broek*)

hiërarchieke chef, de heer *Pelt*. Dan hadden zij ook een incidenteel contact met één of meer Ministers, bij wie men op bezoek ging als men iets te bespreken had.

De uitzendingen hadden iedere dag plaats, aanvankelijk 's morgens om 10.30, daarna 11.30 en toen om 1 uur. Op 1 November 1942 is het kwartier van 1 uur overgenomen door Radio Oranje. Toen heeft de Nederlandse Regering besloten, dat de staven van de Brandaris en Radio Oranje zouden worden samengesmolten; de heer *van den Broek* vermoedt, dat de Nederlandse Regering meende, dat er niet voldoende krachten beschikbaar waren om beide omroepen goed te verzorgen. Terwijl iedere dag Radio Oranje tweemaal een kwartier en de Brandaris een derde kwartier had, is toen een nieuwe opzet gemaakt, waarbij de beste twee kwartieren zijn behouden: het goede kwartier van Radio Oranje 's avonds en het goede kwartier van de Brandaris 's middags om 1 uur; dat werden de nieuwe zendtijden van Radio Oranje. In totaal werd de zendtijd toen dus minder.

De heer *van den Broek* had de leiding van het „nieuwe” Radio Oranje. Daaronder moet alles worden verstaan. Algemene beleidskwesties, voor zover men dit althans zo kan noemen, werden in nauw overleg met *den Doolaard* en *de Jong* opgelost. *De Jong* was van het begin af aan bij Radio Oranje werkzaam. *Den Doolaard* is in Londen gekomen in Juni 1941, enkele dagen voordat de Brandaris met zijn uitzendingen begon. Op verzoek van de heer *van den Broek* heeft hij daaraan medegewerkt. Bij de fusie zijn zij samen naar Radio Oranje overgegaan.

84275—84276 (*van den Broek*)

De heer *van den Broek* heeft van het begin af aan, dus van 1 Juli 1941 af, eigen uitzendingen, waarin hij zelf sprak onder de naam „de Rotterdammer”, verzorgd. Deze naam had een bepaalde betekenis, omdat de heer *van den Broek* een geboren Rotterdammer is, en omdat de verwoesting van het gehele centrum van Rotterdam en de reactie daarop zijn instelling ten opzichte van de Duitsers weergaf.

84249—84251 (*van den Broek*)

Zij hebben altijd op het standpunt gestaan, dat de Regering het beleid van Radio Oranje behoorde te bepalen en zij hebben zich dus altijd laten leiden door het Regeringsbeleid ten aanzien van de radio.

Dit gold eigenlijk ook voor de Brandaris, zij het niet officieel, omdat zij toen in het kader van de B.B.C. werkten. Juist omdat zij echter voor alles Nederlanders waren, lieten zij zich altijd sterk leiden door hetgeen naar de mening van de Regering moest gebeuren. Zij hadden voortdurend contact met de heer *Pelt*, de chef van de Regeringsvoorlichtingsdienst en met verscheidene Ministers. Toen het nieuwe Radio Oranje tot stand gekomen was, was er ten minste éénmaal per week een bespreking met de Minister-President persoonlijk.

84256 —84260 (*van den Broek*)

Administratief ressorteerde Radio Oranje als deel van de Regeringsvoorlichtingsdienst onder Buitenlandse Zaken, maar het beleid werd door de Minister-President bepaald.

Het materiaal, waarover men beschikte, bestond na November 1942 uit kranten, dagbladen en weekbladen, per diplomatieke post gezonden via Zweden en Portugal. Deze bereikten hen meestal met ongeveer drie weken vertraging.

Verder waren er min of meer geheime rapporten uit het bezette gebied, die langs verschillende wegen arriveerden, de radio-uitzendingen uit Hilversum, die door de luisterdienst van Radio Oranje werden opgevangen en uitgewerkt. Daarin kwamen de voornaamste nieuwsberichten voor en een aantal redevoeringen, b.v. die van *Blokzijl*. Een andere bron was het Monitoring Report, het luister-rapport, dat de B.B.C. iedere dag liet samenstellen en waarin men alle uitzendingen van de gehele wereld resumeerde.

De mededelingen van personen uit Nederland overgekomen, hadden over het algemeen het grote gebrek van min of meer sterk verouderd te zijn. Zodoende was het vaak niet mogelijk onmiddellijk te reageren op dingen, die in bezet gebied gebeurden. Zij hebben dit altijd als een groot bezwaar gevoeld, maar men kon er niets aan doen. Wanneer in luisterrapporten van Hilversum voorkwam, dat *Blokzijl* bepaalde dingen had gezegd, was het van belang, tussen de regels door te lezen en daaruit bepaalde feiten te concluderen, die men niet met zekerheid kon weten.

De heer *van den Broek* heeft als de taak van Radio Oranje altijd gezien in de eerste plaats het bevestigen van het vertrouwen bij de Nederlandse bevolking, dat tenslotte toch de bevrijding zou volgen, en in de tweede plaats de aanmoediging van het verzet. Dit waren de twee voornaamste zaken, waarop het beleid zich richtte. Radio Oranje heeft het altijd als een grote moeilijkheid ondervonden om werkelijk iets te zeggen op grond van een vaak zo beperkte kennis van de feitelijke omstandigheden. Wat betreft de aanmoediging van het verzet, stond Radio Oranje, zo ziet de heer *van den Broek* het althans persoonlijk, op het standpunt, dat het verzet moest worden aangemoedigd, voor zover het geen openlijke sabotage of gewapend verzet betekende. De nadruk werd dus vooral gelegd op de geestelijke

instelling ten opzichte van de bezetting, het geestelijk verzet, de verzetshouding, omdat zij natuurlijk ook wel wisten, dat zij onmogelijk de verantwoordelijkheid konden dragen voor een aanmoediging tot openlijke verzetsdaden, die het leven van mensen in gevaar zouden hebben gebracht.

Er stond tegenover, dat, wanneer er van deze openlijke verzetsdaden waren gepleegd, het voor Radio Oranje vaak een probleem was, hoe men daarover nu zou moeten spreken.

De heer *van den Broek* herinnert zich als een van de gevallen, waarmede hij zelf nogal enige moeite heeft gehad, de aanslag op generaal *Seyffart*. Men moest er natuurlijk over spreken. Het gebeurde enkele dagen na een sterke oproep der Regering via Radio Oranje tot een weerstandshouding aan de Nederlandse ambtenaren. De heer *van den Broek* weet niet, of de aanslag op generaal *Seyffart* daarvan een onmiddellijk gevolg is geweest, dan wel, of die daad meer voortspoot uit de algemene stemming, die toen heerste. Maar de aanslag was er en Radio Oranje stond voor de moeilijke vraag: applaudisseren wij nu of doen wij dat niet? Na innerlijke conflicten en na lang nadenken is tenslotte besloten om, zij het niet buitengewoon scherp, toch deze daad af te keuren, ook al ten einde te voorkomen, dat zich deze dingen zouden gaan generaliseren en dat hieruit omvangrijke represailles tegenover de burgerbevolking zouden voortspuiten.

Het verzet en de weerstand werden overal aangemoedigd, waar het zaken betrof, die de Duitse oorlogvoering konden bemoeilijken en de inschakeling van bezet Nederlands gebied in de Duitse oorlogvoering konden belemmeren: arbeidsinzet, het weghalen van alle mogelijke waardevolle goederen, enz. Dan werd er een voortdurende propaganda gemaakt om, indien zulks ook maar enigszins mogelijk was, zich daaraan te onttrekken.

De Regering, met name prof. *Gerbrandy*, bemoeide zich intensief met het beleid, dat door Radio Oranje werd gevoerd. Een dergelijke verantwoordelijkheid zou voor die paar mensen van Radio Oranje veel te zwaar zijn geweest. Zij gingen toch reeds vaak zwaar gebukt onder hun verantwoordelijkheid. Als zij eens in een stil ogenblikje nadachten over hun taak en de verantwoordelijkheid, die zij droegen voor ieder woord, dat zij voor de microfoon zeiden, dan voelden zij zich klein en wilden zij liever anderen die verantwoordelijkheid laten dragen; zij wilden die verantwoordelijkheid met name dan daár leggen, waar zij hoorde te liggen, namelijk bij de Regering. De heer *Gerbrandy* had altijd een open oog voor de vraagstukken van Radio Oranje. Hij stelde zich altijd beschikbaar om die vraagstukken te bespreken en hij gaf dan de lijn aan.

In de tijd van de heer *van den Broek* in de periode van 1 November 1942 tot 15 September 1944 was er tenminste éénmaal per week contact met de heer *Gerbrandy*. Over bijzondere dingen moest de heer *van den Broek* hem vaak op ongeregelde tijdstippen spreken. Hij belde hem dan op en vroeg, of hij bij de heer *Gerbrandy* kon komen om er over te spreken; het gebeurde maar hoogst zelden, dat het niet kon. Concrete moeilijke uitzendingen werden tevoren met hem besproken, met name, wanneer er bepaalde berichten uit bezet gebied binnenkwamen, waarop moest worden gereageerd.

Persoonlijk heeft de heer *van den Broek* dit contact alleen met de heer *Gerbrandy* gehad. Hij weet, dat de heer *van Kleffens* zich ook voor de radio interesseerde, voor zover het de internationale politiek betrof. Hij ontving daarvoor geregeld *den Doolaard* en *de Jong*. De andere Ministers interesseerden zich hiervoor veel minder, begrijpelijkerwijze.

De gedragslijn van de heer *Gerbrandy* was altijd die, welke men bij Radio Oranje ook persoonlijk graag zag, zodat er van enige moeilijkheid, wat dit betreft, geen sprake was. Men behoefde bij Radio Oranje geen dingen te doen, die tegen de eigen opvatting of overtuiging ingingen. Er bestond hier altijd een grote eenstemmigheid.

Er bestond waarschijnlijk ergens een Engelse censuur-instantie, die er in slaagde uit bepaalde brieven uit Nederland, aan mensen in het buitenland geschreven, uittreksels te maken en wanneer hierin iets werd gezegd over de radio-uitzendingen uit Londen, dan kregen zij dit op hun tafels. Dit was een ander middel om te beoordelen, hoe men over de uitzendingen dacht, naast de mededelingen van mensen uit bezet gebied.

Er is op Radio Oranje bittere kritiek geleverd. Dat wist de leiding ook wel in die tijd. In enkele gevallen gaf men zijn bezwaren ook wel met name aan. Soms was die kritiek gerechtvaardigd, soms hield zij niet voldoende rekening met de omstandigheden, waaronder in Londen moest worden gewerkt.

Zij hebben nooit op bepaalde ogenblikken — dat hoopt de heer *van den Broek* tenminste — de ernst van de toestand verbloed, ook niet met betrekking tot wat zij wisten over de toestanden in het

84262—84266 (*van den Broek*)

84268 (*van den Broek*)

84271—84274 (*van den Broek*)

bezette gebied, de executies, de voedselsituatie. Maar aan de andere kant hebben zij toch ook gemeend (en nu spreekt de heer *van den Broek* over de tijd vóór 15 September 1944, dus niet over de hongervinter, toen hij niet meer in Engeland was), dat het noodzakelijk was bij de mensen de zekerheid levendig te houden, dat het tenslotte toch weer goed zou worden en dat de bevrijding zou komen.

Naarmate de oorlog langer duurde en men dus ook uit andere dingen kon opmaken, dat de bevrijding naderbij kwam, was dit laatste minder noodzakelijk; maar er waren ook tijdstippen — en nu denkt de heer *van den Broek* aan de tijd van de *Brandaris* en van December 1941 tot het dieptepunt in Noord-Afrika en het verlies van Indonesië —, dat er mensen waren, die zeiden: „er komt niets van terecht, het is helemaal verloren”. Juist in die tijd was het zaak het vertrouwen er in te houden, dat de overwinning tenslotte toch zou worden behaald.

Het is mogelijk, dat de commentaren wel eens wat aan de optimistische kant zijn geweest, maar deze commentaren waren gebaseerd — uiteraard moesten zij dat zijn — op de Engelse berichtgeving. Zij zaten in Londen; zij hadden geen eigen informatiebronnen aangaande wat er in de wereld gebeurde. Zij hadden in die tijd stellig de indruk, dat de Engelse berichtgeving vrij sober en betrouwbaar was. Dat zij die berichtgeving nog eens extra-rozig zouden hebben gekleurd ten behoeve van de mensen in bezet gebied, gelooft hij stellig niet. Dat was ook niet het temperament van de heren *den Doolaard* en *de Jong*, die zich speciaal met deze internationale commentaren bezig hielden. De heer *van den Broek* occupeerde zich vooral met de kwesties van bezet gebied en wat daarmee samenhang.

De heer *C. J. G. Spoelstra* is in Mei 1941 in Londen aangekomen. De zeemansomroep de *Brandaris* was toen in oprichting. Op verzoek van de heer *van den Broek* heeft hij zich als tweede man bij hem aangesloten. Zij hebben deze *Brandaris*-omroepen verzorgd tot ongeveer een jaar later er een fusie tot stand is gekomen met *Radio Oranje*. De *Brandaris* bekleedde een vrij onafhankelijke positie, omdat deze als het ware tussen twee stoelen in zat, nl. de B.B.C. en de Nederlandse Regering.

De medewerkers van de *Brandaris* waren — dat herinnert de heer *Spoelstra* zich zeer stellig — door de Nederlandse Regering „uitgeleend” aan de B.B.C. Voor de *Brandaris* gold ook de gewone B.B.C.-censuur, de dubbele censuur, nl. zowel een politieke als een militaire.

De Nederlandse sectie van de B.B.C. richtte zich namens de Engelse Regering tot het Nederlandse volk. Daarom opende men ook met de woorden: hier spreekt Londen. De zeemansomroep de *Brandaris* richtte zich oorspronkelijk tot de Nederlandse zeevarenden op de vijf wereldzeeën, maar, zoals in de aanhef van elke uitzending duidelijk werd gemaakt, sprak deze niet alleen voor de zeevarenden, maar rekende er ook op, beluisterd te worden door de landgenoten in Oost en West en zo mogelijk door de landgenoten in bezet gebied. De opzet was echter het spreken tot de zeevarenden.

In de loop van het bestaan van de *Brandaris* werd de bedoeling meer en meer door bezet gebied beluisterd te worden. Blijkens reacties uit bezet gebied geschiedde dit dan ook weldra. De *Brandaris* was, anders dan *Radio Oranje*, in staat op indirecte manier tot bezet gebied te spreken en was niet gebonden aan zekere belemmeringen die — zoals men te Londen vernam — *Radio Oranje* in zijn uitzendingen scheen te ondervinden.

Radio Oranje stond daarnaast als spreekbuis van de Nederlandse Regering en richtte zich allereerst tot de landgenoten in bezet gebied.

Er bestonden zeer veel punten van wrijving tussen de *Brandaris* en *Radio Oranje*. Het maakte op *Radio Oranje* b.v. een onprettige indruk, dat, toen de *Brandaris* zijn honderdste uitzending had, de Ministerraad bijna volledig vertegenwoordigd was bij deze uitzending, die in het openbaar in een theater geschiedde; daarbij kwam, dat tegen het einde van het bestaan van *Radio Oranje*, d.w.z. van de zomer van 1942, de beide speakers van de *Brandaris*, de heren *van den Broek* en *Spoelstra*, herhaaldelijk moesten bijspringen om de programma's van *Radio Oranje* te helpen vullen.

Er was een rubriek, waarin tot de zeelieden gesproken werd over de toestanden in bezet gebied, voor zover die te Londen bekend waren, en die kennis was in die tijd treurig. Maar omdat de *Brandaris* helemaal vrij stond, kon men iets meer „fantasie” er bij gebruiken dan wanneer het een officiële Regeringsuitzending was.

Men behoefde zich niet te bepalen tot alle stellige feiten. Als hen een verhaal bereikte, dat zeer waarschijnlijk leek, dan was de *Brandaris* vrij om te zeggen: „Ons is ter ore gekomen . . .”. *Radio Oranje* kon, of liever behoorde, dat niet te doen.

De Februari-staking is te Londen bekend geworden via een bericht uit Stockholm, omdat een Zweedse correspondent het naar zijn blad geseind had: toen heeft *Radio Oranje* desondanks doodleuk „de Watergeus” uitgezonden. De Mei-staking is ook alweer in Engeland

99017 (*Spoelstra*)

99019—99022 (*Spoelstra*)

99024—99026 (*Spoelstra*)

20108—20109 (*Spoelstra*)

eerst bekend geworden door een telegram uit Stockholm van een Zweedse correspondent. Toen is er één telegram gekomen met veel bijzonderheden over de staking in Twente en over de volksopstand. Prof. *Gerbrandy* had in het algemeen grote vrees, dat Radio Oranje door de uitvoerige berichtgeving de Duitsers een spoor zou geven, waardoor zij tot de ontdekking zouden kunnen komen, dat er een geheime radioverbinding was; hij vreesde, dat de Duitsers daarnaar zouden speuren en dat er daardoor misschien bloed zou vloeien. Dat was de toestand op het ogenblik van de Mei-staking. Toen was het Radio Oranje verboden het woord staking te noemen en praatte men er maar een beetje omheen, tot grote ergernis van de heren *van den Broek* en *Spoelstra*. Deze heeft toen een memorandum geschreven aan prof. *Gerbrandy*, waarin hij, hoewel hij geen chef was van Radio Oranje, zei, dat zij zich niet langer konden vergenoegen met de kruimels, die van de inlichtingentafels vielen, en waarin hij er op aandrong, dat een apart apparaat zou worden geschapen voor civiele inlichtingen. Dat is nooit gebeurd. Wel heeft de heer *Somer* later, op aandrang van de medewerkers van Radio Oranje, zijn agenten geïnstrueerd hun zoveel mogelijk civiele inlichtingen te geven. De heer *Spoelstra* meent, dat de heer *Somer* op dit gebied verdienstelijk werk heeft gedaan, zo zelfs, dat op het einde van de oorlog, tijdens en na de hongerwinter, de stapel rapporten, die binnenkwam en hun ook werd doorgegeven, niet meer te verwerken was. Er waren dagen, dat zij 40, 50, 60 rapporten kregen, rapporten van de grootste uitvoerigheid, op allerlei gebied.

Er is nooit een direct contact geweest tussen Radio Oranje en het Bureau Inlichtingen tot na Dolle Dinsdag en dat contact heeft de heer *Spoelstra* zelf moeten leggen. Het contact daarvoor bestond daaruit, dat er éénmaal per week een vergadering was, waar aanwezig waren de Minister van Algemene Oorlogvoering, prof. *Gerbrandy*, zijn raadadviseur, de thans overleden heer *van Haersma de With*, en de heer *van den Broek*. Dan vroeg de heer *van den Broek* aan het einde van de vergadering — dat heeft hij de heer *Spoelstra* medegedeeld —: „Mijnheer *de With*, zijn er nog berichten uit bezet gebied?“, waarop de heer *van Haersma de With* uit zijn portefeuille enige dunne velletjes haalde en zei: „Dit is niet voor u, dat is te geheim, maar dat kan ik u wel laten kijken“ en dan kwam er een of andere onbenullige inlichting voor de dag.

99030—99033 (*Spoelstra*)

Toen de heer *van den Broek* naar bezet gebied is gegaan, heeft de heer *Gerbrandy* de leiding van Radio Oranje aan de heer *Spoelstra* opgedragen. De heer *Spoelstra* is tot het einde toe bij Radio Oranje werkzaam gebleven.

In de tijd na het vertrek van de heer *van den Broek*, toen de heer *Spoelstra* de leiding van Radio Oranje had, heeft hij met meer dan één Minister te maken gehad, omdat hij van het begin af aan er naar gestreefd heeft zo snel mogelijk aan verzoeken om bepaalde dingen in bepaalde uitzendingen te zeggen, te voldoen. De voorwaarde, die de heer *Spoelstra* prof. *Gerbrandy* stelde, toen deze hem verzocht — of liever opdroeg — de leiding van Radio Oranje op zich te nemen, was ook deze, dat hij telegrammen, die uit bezet gebied kwamen en die de radio betroffen, tegelijkertijd met hem of zo mogelijk nog eerder zou krijgen, opdat hij een concept kon klaarmaken.

Dat is zeer goed gelopen, ook door de op dat gebied zeer loyale medewerking van de toenmalige waarnemend chef van het Bureau Inlichtingen, de heer *Fock*.

Hetgeen de Brandaris uitzond, stond onder contrôle van de B.B.C. De gehele radio-juridische positie van de Brandaris was één van die typisch Engelse compromissen en resultaten van geven en nemen om een gemakkelijke constructie te krijgen, die goed werken kan en die toch de nodige soepelheid kan bezitten. De verantwoordelijkheid was gedeeld.

99040—99042 (*Spoelstra*)

Naar aanleiding van de verklaring van de heer *Lebon*, dat hij niet voelde voor een soort propaganda als de heren *den Doolaard* en *van den Broek* bedreven hebben, deelde de heer *Spoelstra* mede, dat hij alleen als oorzaak van die opmerking wellicht een gewisse jalousie kan bevroeden. Maar deze opmerking is ook later in andere toonaard veelvuldig gemaakt en zeer dikwijls van bezet gebied uit. Men zei daar: zij kletsen er maar een beetje op los en weten niet, hoe wij er aan toe zijn.

Naar de mening van de heer *Spoelstra* is dit de onvermijdelijke tweespalt tussen het vaderland en de „emigratie“. Van het begin af aan is hij zich er van bewust geweest, dat allerlei verwijten, die hun eventueel en ook in werkelijkheid naar het hoofd geslingerd werden en nog zouden worden, door hen niet anders dan lankmoedig gedragen konden worden in het bewustzijn, dat zij zelf in de vrijheid zaten en de anderen daarginds becritisierden in de verdrukking, en dat hun niet anders te doen stond dan zoveel mogelijk hun best te doen en te proberen om zoveel mogelijk profijt te

trekken uit de inlichtingen, die aanvankelijk zeer schaars en later vrij overvloedig uit bezet gebied kwamen.

Er kwamen tegenstrijdige mededelingen uit bezet gebied, maar nadat de stroom van mededelingen goed begon te lopen — dat is ongeveer van de laatste maanden van 1943 af, toen het Bureau Inlichtingen goed in werking kwam onder leiding van majoor *Somer* — was het mogelijk om door het vergelijken van het materiaal een bepaalde opinie op te bouwen. Op het laatst was de verbinding bijna zo snel als ze heden per telefoon tot stand komt. Bezet gebied verzocht soms in de loop van de morgen of van de nacht om een waarschuwing uit te zenden, dat de Duitsers van plan waren hier of daar een razzia te houden, en prompt in de eerste uitzending van de Nederlandse sectie van de B.B.C. werd deze waarschuwing dan weergegeven.

99035 (*Spoelstra*)

Met de heer *van Kleffens* hebben allen bij de radio, die iets te maken hadden met buitenlandse politiek, gedurende de gehele Londense tijd een zeer prettig contact gehad. De heer *van Kleffens* trok zich speciaal altijd het buitenlandse politiek weekoverzicht aan en ontving daarvoor elke week de heer *de Jong* en later ook de heer *Spoelstra* zelf, omdat hij de heer *de Jong* wel eens verving. Hij gaf hun dan een uitvoerige uiteenzetting van de achtergrond van verschillende gebeurtenissen, die niet zo uit de hun ter beschikking staande officiële berichten bleek. Wanneer de heer *van Kleffens* zijn zienswijze bekend wilde maken, dan zei hij tegen de heren *Spoelstra* of *de Jong*: denkt er om, dat blijft in het politieke weekoverzicht staan. Als er moeilijkheden over komen, bel mij dan maar op, maar dit mag niet worden geschrapt door de politieke censuur van de B.B.C.

Het contact, dat de heer *Spoelstra* met de heer *Gerbrandy* heeft gehad, is zeer nauw geweest, vooral in de kritieke maanden na 1944. Hij kwam bijna dagelijks bij hem, besprak de telegrammen, die binnenkwamen met hem en tevens wat er diezelfde avond of de volgende morgen in de uitzending van Radio Oranje gezegd moest worden.

99043 (*Spoelstra*)

Wanneer het officiële raadgevingen of officiële verklaringen betrof, sprak het vanzelf, dat het concept daarover allereerst door de heer *Gerbrandy* en eventueel door andere Ministers, wier ressort het betrof, werd gezien. Verder waren de medewerkers van Radio Oranje, wat de algemene uitzendingen betrof, slechts onderworpen aan de veiligheidsensuur van de B.B.C., terwijl de politieke inhoud voor verantwoordelijkheid kwam van de Nederlandse Regering, die zich in een bijzondere positie bevond, evenals b.v. de radio van de vrije Fransen.

98961—98962 (*Gerbrandy*)

Gedurende de periode van eind 1942 tot 1945 was de heer *Gerbrandy* het beste op de hoogte van de uitzendingen van Radio Oranje. Hij heeft op een gegeven ogenblik een onderhoud gehad met de heer *de Jong*, één van de beste medewerkers van Radio Oranje. Daarbij werd een zeker verschil van inzicht omtrent hetgeen men wel en niet kon zeggen besproken. De heer *Gerbrandy* meende, dat het wat positiever kon, waartoe de heer *de Jong* gaarne bereid was; daaruit is voortgevloeid, dat zij geregeld wekelijks — soms zelfs dagelijks — besprekingen hielden met de staf. Dit dateert uit de tijd, dat de combinatie met de Brandaris reeds tot stand was gekomen. Vóór die tijd hadden zij door tussenkomst van de heer *Pelt*, die belast was met de Regeringsvoorlichtingsdienst, ook op geregelde tijden besprekingen over Radio Oranje en over hetgeen er uitgezonden moest worden. Deze besprekingen betroffen meer organisatorische moeilijkheden.

In de Ministerraad kwam het beleid van Radio Oranje herhaaldelijk aan de orde in verband met uitzendingen, waar de Ministers naar luisterden. Doch een meer opzettelijk richten van Radio Oranje dateert, voor zover de heer *Gerbrandy* zich kan herinneren, van na de unie met de Brandaris.

97514—97516 (*Gerbrandy*)

Men moet niet denken, aldus de heer *Gerbrandy*, dat de uitzendingen van Radio Oranje een agendapunt in de Ministerraad zijn geweest. Zo ging dat niet, maar er werd natuurlijk door alle Ministers op de uitzendingen gelet. Dan kwam bij wijze van spreken automatisch aan de orde: hoe moet men dit stellen? Altijd is dan de stellingname van de heer *Gerbrandy* en zijn medewerkers geweest: „de oorlog duurt voort en daar hebben wij rekening mee te houden. In het bezette gebied weet men zelf het beste wat men moet doen”. In het begin heeft de heer *Gerbrandy* veel overleg gepleegd met de heren *van Boeyen* en *van Kleffens*. De Ministerraad als zodanig besprak deze zaken, wanneer er een speech zou worden gehouden of was uitgesproken en men het daar niet helemaal mee eens was. De Engelsen hebben van het begin af aan willen uitzenden naar de bezette gebieden en de Nederlandse Regering heeft van het begin af aan zelf willen uitzenden. De heer *Gerbrandy* is persoonlijk, te zamen met de heer *Pelt*, bij de leiding van de B.B.C. geweest; deze heeft vrijwel

98963—98966 (*Gerbrandy*)

direct — de heer *Gerbrandy* kende deze mensen reeds vóór de oorlog — toegestaan, dat zij een eigen uitzending mochten hebben. De B.B.C. organiseerde uitzendingen voor België, Tsjecho-Slowakije, kortom voor alle bezette gebieden. Nederland kreeg vrijwel van de aanvang af daarnaast — zo is de historische gang van zaken — een eigen uitzending. Er bestond een zekere band tussen de eigenlijke Nederlandse uitzending en de Britse uitzending, maar de Nederlandse radio-uitzending was meer gericht op hetgeen de Nederlandse Regering graag had willen uitzenden. Er bestond dus een nuance. Natuurlijk maakte de oorlogssituatie, dat ze gelijk gericht waren, doch Nederland kon b.v. van Radio Oranje gebruik maken, wanneer een Minister iets had mede te delen, alsmede in het geval er iets bijzonders medegedeeld moest worden, waar de Engelsen geen belang bij hadden. Over de andere uitzendingen hadden zij geen zeggenschap, hoewel zij op uitstekende voet stonden met de mensen.

Toen het tot een unie van Radio Oranje en de Brandaris moest komen, lag het voor de hand, dat de heer *van den Broek* met de leiding werd belast. De heer *van den Broek* was een persoonlijkheid, die niet met een iegelijk zou kunnen samenwerken. Gezien de wijze, waarop hij het uitgezonden wilde hebben en mede gezien zijn verhouding tot medewerkers, was de heer *van den Broek* een potentiaat — naar de mening van de heer *Gerbrandy* een zeer goed bruikbare potentiaat.

Er is een periode aan voorafgegaan, waarbij zij zeiden: hoe moet het? Daarna werd de knoop doorgesneden, waarbij de Regering de heer *van den Broek* voor het feit stelde: wij vragen u niet of u zo goed wilt zijn, nu de nieuwe combinatie gevormd is, chef van de nieuwe staf te zijn; wij dragen u dit eenvoudig op. Het leek, gezien de persoonlijkheid, de beste vorm.

De heer *Gerbrandy* kreeg de leiding van Radio Oranje weer in handen, nadat deze enige tijd niet meer onder zijn supervisie had gestaan. Met de heren *Pelt*, *van den Broek* en *de Jong* kon de heer *Gerbrandy* uitstekend overweg. Hij had persoonlijk contact met de leiders van de B.B.C., zodat hij tevens een goed adres had om de zaak te bespreken, wanneer er zich moeilijkheden zouden voordoen.

„De Brandaris” ressorteerde eerst onder de heer *Steenberghe* en later onder de heer *Kerstens*.

Er was in de eerste tijd gebrek aan berichten uit bezet gebied. Zij hadden in de aanvang het gevoel, dat Radio Oranje niet krachtig genoeg was. Dit was de persoonlijke mening van de heer *Gerbrandy*; hij is er niet van op de hoogte hoe de anderen hierover dachten.

De Regering had geen invloed op „De Flitspuit”, doch wel op „De Vliegende Hollander”. De inhoud van „De Vliegende Hollander” kwam zo nu en dan ter sprake. Deze dateert uit latere tijd; daarnaast had men nog „De Wervelwind”. „De Vliegende Hollander” en speciaal „De Wervelwind” werden ten voeten uit besproken. Men gaf de mensen een grote mate van bewegingsvrijheid, ondanks dat de Regering er bemoeiing mee had. De leiding van „De Wervelwind” lag vooral in handen van prof. *Clark*.

De heer *Gerbrandy* heeft op 21 October 1943¹⁾ een radiorede gehouden, waarin hij het lot van de Joden onder Duitse bezetting belichtte en waarin hij o.m. zeide getroffen te worden door de tragiek van het feit, dat de Joden gedwongen werden zelf te helpen aan de organisatie der verbanning van hun broeders.

Aangaande deze radiorede verklaarde de heer *Gerbrandy* daarmee een zekere diskwalificatie van de Joodse Raad bedoeld te hebben. Men heeft het idee gehad, dat de Joodse Raad zich liet gebruiken om het gehele Jodendom in Nederland te liquideren. De Raad werkte mee aan de registratie en andere dingen, die de Duitsers tenslotte gebruikt hebben om de Joden uit te moorden. Die voorstelling had de heer *Gerbrandy* beslist en die heeft hij nog.

Deze redevoering is een uitvloeisel van een eraan voorafgaande tamelijk uitvoerige bespreking met diegenen in Engeland, die zich voor het Joodse probleem bijzonder interesseerden. De leiders van de Zionisten en andere figuren in Londen hebben, voordat deze redevoering is uitgezonden, met de heer *Gerbrandy* uitvoerig besproken, of dit niet uitdrukkelijk gezegd moest worden. Men heeft niet van de aanvang af geweten, hoe de afschuwelijke opzet en het verloop van deze aangelegenheid was. Men kan het houden van deze radiorede op dat tijdstip natuurlijk ook als mosterd na de maaltijd beschouwen, maar van Joodse zijde in Londen wilde men met het oog op het lot van nog levende Joden de zaak begrijpelijkerwijs duidelijk stellen.

De heer *Gerbrandy* herinnert zich niet precies meer, of hij er ten tijde van deze speech reeds van op de hoogte was, dat de Joden op zo'n vreselijke manier door middel van gasovens werden uitgemoord. Het heeft een tijd geduurd, voordat men daaromtrent goed was geïnformeerd. De officiële stappen van de Zionisten-organisatie dateren pas van deze tijd, voor zover de heer *Gerbrandy* zich herinnert.

98968—98970 (*Gerbrandy*)

98978—98981 (*Gerbrandy*)

1) Bijlage 6.

98983 (*Gerbrandy*)

99252—99258 (*Kerstens*)

De heer *Kerstens* heeft ongeveer van medio 1942 tot 1943 de leiding van Radio Oranje gehad. Het was interessant en zeer moeilijk werk. De combinatie met de *Brandaris* is in de tijd, dat hij daar werkte tot stand gekomen.

De heer *Kerstens* heeft zich niet met de *Brandaris* bemoeid. Oorspronkelijk was de *Brandaris* wel het orgaan voor de scheepvaart, en dus had hij er wel interesse voor. Die combinatie is tot stand gekomen kort nadat hij bij Radio Oranje werd ingeschakeld. Eens in de week vergaderde hij, zowel met Radio Oranje als met de persmensen, met *Sluizer* en *van den Broek* o.a. Het was zeer moeilijk werk om aan te leren voelen wat de goede toon was, waarin de uitzendingen gesteld moesten worden, en het is dan ook gebleken, dat die goede toon ook niet vaak op de juiste wijze gevoeld werd.

Een van de moeilijkste dingen, die de heer *Kerstens* ondervonden heeft — en dat betrof dan eigenlijk meer zijn Ministerspost — was de beoordeling van de betrouwbaarheid van de berichten uit bezet gebied omtrent voedselvoorziening.

Men beschikte in Londen wel over voldoende bekwame mensen voor Radio Oranje. Dat was niet alleen de mening van de heer *Kerstens*, maar het was ook de mening van de Engelse instanties, die bij uitstek bekwaam waren. Er bestond grote waardering voor. Omtrent de „Flitspuit” waren de meningen wel enigszins verdeeld. Maar de Flitspuit bestond al niet meer toen de heer *Kerstens* de leiding van Radio Oranje kreeg.

Er zijn maar zelden richtlijnen voor de ambtenaren en burgers via de radio uitgezonden. Meestal werden deze richtlijnen gegeven door middel van agenten en geheime zenders en ontvangers. Een enkele keer, b.v. bij de spoorwegstaking, werd van de radio gebruik gemaakt.

De heer *van Angeren* heeft verklaard er altijd erg tegen te zijn geweest, dat er opdrachten door Radio Oranje werden gegeven. Hij vond dat gevaarlijk werk, omdat de andere partij meeluisterde. Het was een soort van opstokerij, waar degene, tegen wie gestookt werd, bij zat. Dat waren gevaarlijke dingen. Hij gelooft, dat er wel eens onbezonnen woorden zijn gebruikt, zij het met de beste bedoeling.

Niet alles, wat voor Radio Oranje werd gebracht, waren Regeringsmededelingen. De heer *van Angeren* meent, dat de heren *Gerbrandy* en *Kerstens* geruime tijd met de mensen van Radio Oranje hierover bezig zijn geweest. Stellig was niet altijd te zeggen, wat officieel was en wat niet. Dat was een van de dingen, die de heer *van Angeren* zo gevaarlijk vond. Wanneer men eenmaal begint met instructies te geven in een bepaalde vorm, moet men die vorm vasthouden. Het gebeurde echter telkens in een andere vorm, waardoor men zich afvroeg: wat komt er nu van de Regering en wat niet?

Niet alles, wat door Radio Oranje werd uitgezonden, passeerde de zeef van de Regering. Er is wel wat over te doen geweest.

De heer *van Angeren* moet toegeven, dat het heel moeilijk was. Men moest de radio-uitzendingen gaande houden; men moest Nederland iets mededelen. Eigenlijk was het ondoenlijk te zeggen: „Nu ga ik met de papieren onder de arm naar de Ministerraad om de heren te vragen, of het zó kan worden gezegd”. Dat was uitgesloten. Men moest wat overlaten.

De heer *Albarda* was altijd wat huiverig voor de instructies of aanbevelingen, die door Radio Oranje werden gegeven. Hij heeft altijd het gevoel gehad dat men in Nederland de moeilijkheden en de feiten veel beter kon beoordelen dan de Regering te Londen. Om uit de verte achter een veilig tafeltje in de studio instructie te geven aan mensen, die voor zulke gecompliceerde moeilijkheden staan, heeft bij hem altijd tegenzin verwekt; vooral wanneer men ze aanspoorde tot een zeer ingrijpende en heldhaftige houding heeft hij altijd het gevoel gehad, dat men heel gemakkelijk heldhaftig kan zijn in een veilig land, maar dat het heel anders is voor de mensen, die het aangaat. Londen moest oordelen op onvolledige en dikwijls onjuiste gegevens of veronderstellingen.

De heer *Albarda* kan zich voorstellen, dat het voor bezet gebied niet altijd was uit te maken, of de mededelingen over Radio Oranje afkomstig waren van de Regering dan wel van een radio-commentator. Er werd door sommige sprekers door de radio gesproken, alsof zij met Regeringsgezag spraken. Hij heeft altijd het gevoel gehad, dat sommige sprekers wel eigenmachtig instructies aan Nederland gaven.

De heer *van Heuven Goedhart* is van oordeel, dat de bevolking door Radio Oranje goed werd voorgelicht. Hij vindt het erg gemakkelijk om daar achteraf kritiek op uit te oefenen. Toen hij in bezet gebied zat, heeft hij daar wel aan meegedaan. Als hij met de wijsheid, die hij toen niet had, maar die hij nu wel heeft, terugkijkt op hetgeen Radio Oranje heeft gepresteerd, dan heeft hij daarvoor veel waardering.

98159—98160 (*van Angeren*)98184—98185 (*van Angeren*)98065 (*Albarda*)98054 (*Albarda*)99176 (*van Heuven Goedhart*)

§ 2. Uitzendingen

Vershillende uitzendingen van Radio Oranje zijn reeds ter sprake gekomen in de voorafgaande hoofdstukken van dit Verslag.

De commissie laat hieronder nog een reeks uitzendingen, of uitreksels daaruit, volgen.

Zij beoogt geenszins volledig te zijn; zij heeft slechts een greep gedaan uit de vele toespraken, die haar door middel van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie ter beschikking stonden.

28 Juli 1940. Toespraak van H.M. Koningin Wilhelmina na de oprichting van Radio Oranje.

Het verheugt mij bijzonder, dat dank zij de welwillende medewerking van de Engelse autoriteiten, dit Nederlandse kwartier in de uitzendingen van de Britse radio is ingelast, en ik spreek de hoop uit, dat vele landgenoten, waar zij zich ook mogen bevinden, voortaan getrouwe luisteraars zullen zijn van de vaderlandse gedachten, die hen langs deze weg bereiken. En thans is het mij een waar genoegen, met dit korte woord de eerste te zijn, die in dat kwartier tot u spreekt.

In de eerste plaats wil ik met u allen in diepe ontroering het Vaderland gedenken, dat zo zwaar getroffen is door de rampspoed van de oorlog. Wij gedenken daarbij het onnoemelijke leed, dat over ons volk is gekomen en dat het bij voortduring drukt. Wij willen hulde brengen aan de helden, die bij de verdediging van ons Nederland ten offer vielen aan hun plicht, hulde aan de moed van onze weermacht, die te land, ter zee en in de lucht, met inspanning van haar uiterste kracht, de zoveel sterkere aanrander veel langer heeft weten te weerstaan dan deze had verwacht. Na al hetgeen er reeds over de oorlog, waarin wij gewikkeld zijn, gezegd en geschreven is, zult ge zeker niet verwachten, dat ik in dit korte oogenblik zal ingaan op de krijg zelf en de vele vraagstukken, die daarmee verband houden. Maar wel moeten wij ons er rekenschap van geven, dat de oorlog hoe langer hoe meer zich openbaart, als zijnde in zijn diepste wezen voor ons een strijd tussen het goede en het kwade, een strijd tussen God en ons geweten enerzijds en anderzijds de duistere machten, die in deze wereld hoogtij vieren. Het betreft een strijd, die — behoeft ik het te zeggen — op geestelijk gebied thuis behoort en diep verborgen in het hart van de mens wordt uitgevochten, maar die thans op de meest ontstellende wijze aan het daglicht is getreden in de gedaante van deze grote wereldworsteling, waarvan wij de ongelukkige slachtoffers zijn en waaronder alle volken lijden.

Bij deze oorlog gaat het er om aan de wereld een waarborg te geven, dat zij die het goede willen, niet belet worden dat tot stand te brengen. Zij, die menen, dat de geestelijke waarden, die de mensheid zich heeft verworven, door de scherpste des zwaards kunnen worden vernietigd, moeten de ijdelheid daarvan leren beseffen. Ruw geweld is niet in staat een volk zijn overtuiging te ontnemen.

Gelijk eertijds noch gewapend geweld, noch de vlammen van de brandstapel, noch verarming en lijden onze vrijheidszin, onze gewetensvrijheid en onze geloofsvrijheid ooit hebben kunnen uitroeien, zo houd ik mij overtuigd, dat ook in het huidige tijdperk wij en allen, die denken zoals wij — tot welk volk zij ook mogen behoren — uit deze beproeving gesterkt en gelouterd in en door al wat hun en ons heilig is, zullen herrijzen.

Dat het voor dit verheven doel is, dat reeds duizenden van onze dapperen het offer van hun leven brachten en dat dit offer dus niet vergeefs is geweest, strekke hun nabestaanden en ons allen tot troost.

Al heeft de vijand de vaderlandse bodem bezet, Nederland zal de strijd volhouden zolang tot voor ons een vrije gelukkige toekomst opdaagt. Onze geliefde driekleur wappert fier op de zeeën, in groter Nederland in Oost en West; en zij aan zij met onze bondgenoten zetten onze wakkere mannen de strijd voort.

De delen van het Rijk overzee, die zo treffend in hun denken en voelen blijken gaven van hun medeleven in de ramp, die het Moederland trof, zijn meer dan ooit nauw met ons verbonden in hun denken en voelen. In onverbreekelijke eenheid willen wij handhaven onze vrijheid, onze onafhankelijkheid en het grondgebied van het gehele Rijk.

Ik wek mijn landgenoten in het Vaderland en overal waar zij zich bevinden, op om, hoe donker en moeilijk de tijden ook zijn, te blijven vertrouwen in de eindoverwinning van onze zaak, die niet alleen sterk staat door kracht van wapenen, doch niet minder door het besef, dat het thans gaat om onze heiligste goederen. Ik heb gezegd.

10 Mei 1941. *Rede van H.M. Koningin Wilhelmina één jaar na de Duitse overweldiging.*

Landgenoten,

Wonende in alle delen van het Rijk en gij, die daarbuiten verspreid zijt over alle delen der wereld.

Het is een jaar geleden, dat op Nederlands vrijheid en op Nederlands onafhankelijkheid zonder de minste aanleiding de meest verraderlijke aanslag werd gepleegd, die in de historie ooit is voorgekomen.

Na dit jaar van beproeving kan ik met rechtmatige trots getuigen, dat ons Rijk pal staat, meer aaneengesloten, eensgezinder, vastberadener en sterker naarmate de orkaan van het wereldgebeuren harder beukt tegen het menselijk bestaan en dat der volken. Iedereen in het Rijk strijdt mede op zijn wijze, grijpt de hem geboden mogelijkheid gretig aan met een overtuiging, met een geestdrift, die de in de schoonste bladen onzer geschiedenis uitblinkende daden van moed en opoffering evenaren. Wij herinneren ons maar al te goed de overrompeling, zonder voorafgaande oorlogsverklaring, de gewelddaden op onze weerloze burgers gepleegd, het bombardement van Rotterdam, daarnaast de georganiseerde jacht op mij en mijn Huis, op de landsregering, met het vooropgezette doel ons Rijk van zijn wettige regering te beroven, het stelsel van verraad en verraders, zowel door de vijand als door een geringe groep laaghartige Nederlanders op de meest geraffineerde wijze in praktijk gebracht.

Wij herinneren ons de dappere weerstand door onze, door die schurken in de rug aangevallen weermacht geboden, gevolgd door het neerleggen der wapens toen zekerheid was verkregen, dat met verder strijden niets te bereiken was en dat het niet alleen nutteloos bloedvergieten, maar bovendien een herhaling van Rotterdam voor andere delen des lands tengevolge zou hebben. Daarna de bezetting van ons gebied, het toenemende machtsmisbruik door de overweldiger gepleegd, wiens maatregelen en verordeningen met het feit der bezetting generlei verband houden en in strijd zijn, niet alleen met het geschreven oorlogsrecht en volkenrecht, maar met de meest elementaire rechten van de mens. Daartegenover ons volk, stil, maar moedig en fier, taaie, lijdelijke weerstand biedend in zijn onwrikbaar geloof aan de overwinning.

Waar schier alle verbindingen tussen bezet en onbezet Nederland zijn verbroken, acht ik mij gelukkig op een dag als deze een schakel te kunnen zijn tussen de delen des Rijks.

Voor mijn landgenoten thuis is het ongetwijfeld een bron van grote verblijding, wanneer een enkele maal bewijzen van medeleven van Nederland overzee tot hen doordringen. Hoe uitbundig zouden de ontroering en dankbaarheid zijn, indien hun uit brieven en uit de pers zou blijken, hoe grote offers alle lagen der bevolking van alle landaarden zich getroosten, zowel voor hun bevrijding als voor de leniging van hun hooggestegen noden, waarvoor de gaven hen, zo spoedig de omstandigheden dit toelaten, zullen bereiken, maar bovenal de treffende saamhorigheid dier bevolking met het onderdrukte, lijdende Nederland. Groot Nederland in Oost en West popelt van de begeerte u allen thuis te hulp te komen, en heeft alles, en dan ook alles daarvoor over.

Gij zoudt het mij nazeggen: In deze benarde tijd is er veel stof tot dank, als wij de blik laten gaan over ons door de houding van zijn bevolking zo prachtige Rijk en op alle Nederlanders, die daarbuiten wonen, en in ons leed zo van heler harte delen.

Ik wend mij thans tot de ingezetenen van groter Nederland in Oost en West. Ik weet, wat het voor u betekent, afgescheiden te zijn van het Moederland, geen berichten te ontvangen, van allen, die u lief zijn en daarginds wonen en daarbij te weten, dat het Moederland in des vijands meedogenloze handen is. Ik weet ook, hoeveel er in de afgelopen maanden bij u van onze weermacht is gevorderd, hoe goed deze zich van haar taak kwijt en hoe krachtig er wordt gewerkt om haar de nodig gebleken uitbreiding te geven. Weest allen overtuigd van mijn grote waardering en van mijn hartelijk medeleven met u in deze zware tijd.

Namens allen uit een saamgesmeed en ondeelbaar Moederland, dat — uitgezonderd de handvol verraders, waarvoor in bevrijd Nederland geen plaats meer zal zijn — geen verdeeldheid meer kent, dank ik u voor uw zo duidelijk aan de dag getreden gevoel van solidariteit met dat Moederland.

En nu wend ik mij in het bijzonder tot de inwoners van Suriname, Curaçao en de Beneden- en Bovenwindse Eilanden, om mijn dank en waardering te doen samensmelten met die van mijn landgenoten thuis, voor de geest van saamhorigheid en de grote offervaardigheid door u betoond. Ik had tot dusver geen gelegenheid die dank langs deze weg u te doen toekomen. Ik weet, dat ook gij het

moelijk hebt en dat voor u geen offer te groot is, waar het geldt de bevrijding van en de hulp aan het Moederland.

Landgenoten in het vaderland, een moeilijke tijd wacht u nog. De ontzaglijke uitrusting, die het Amerikaanse volk onder de leiding van president Roosevelt voor onze zaak vervaardigt, is nog slechts ten dele gereed, doch van een ding kunnen we verzekerd zijn: Het zal niet bij een belofte van hulp blijven, de president zal niet rusten, noch zijn volk, voordat de overwinning er is.

Wij moeten geduld hebben tot onze geestelijke overwinning over de duistere machten, die onze beschaving belagen, onze heiligste rechten vertreden door het ten volle gebruiken van die geweldige uitrusting, door onze wapenen bezegeld kan worden. Volhardt op de wijze, die gij zo bij uitnemendheid verstaat! Houdt uw blik op het Westen gericht: vandaar komt onze bevrijding.

Zeide ik tot Nederland in mijn radiorede van 20 Maart, dat het mijn voornemen is ruime gelegenheid te scheppen om wensen en opvattingen te mijner kennis te brengen inzake de aanpassing van ons staatsbestel in Nederland aan de veranderde omstandigheden, thans zeg ik tot het gehele Rijk, dat het mijn bedoeling is dit beginsel eveneens toe te passen met betrekking tot de aanpassing van de structuur der overzeese gebiedsdelen en de bepaling van hun plaats in het Koninkrijk overeenkomstig de gewijzigde omstandigheden, waarbij ik eveneens bereid zal zijn om van verlangens en opvattingen der betrokkenen kennis te nemen en deze aandachtig te overwegen.

Tenslotte nog een woord tot mijn landgenoten thuis. Het oude is voorbij gegaan. Ik denk aan de woorden van de grote, met heilig vuur bezielde dichter, voortgekomen uit het oude volk der psalmdichters, een vroom en overtuigd Christen, een oprecht Nederlander, Isaac da Costa, welke ik met een kleine wijziging aanhaal:

Zij zullen het niet hebben, ons nieuwe Nederland
Het bleef, na all' ellenden, Gods en ons aller pand,
Zij zullen het niet hebben, de goden van den tijd,
Niet om hun erf te wezen geeft God het ons terug.

Het nieuwe, dat komt, zal zijn van vreemde smetten en vreemde invloed vrij, opgetrokken naar eigen plan en inzicht.

LANG LEVE HET VRIJE, DAN HERREZEN VADERLAND!

Alle hoorders buiten Nederland nodig ik thans uit het Wieu Neerland's Bloed, dat nu volgt, mede te zingen, alle hoorders in Nederland dit in gedachten te volgen.

Bescherm o God, bewaak den grond,
Waarop onze adem gaat;
De plek, waar onze wieg op stond,
Waar eens ons graf op staat.
Wij smeken van Uw vaderhand
Met diep geroerde borst,
Behoud voor het lieve Vaderland,
Voor Vaderland en vorst.

29 September 1941. *Op 29 en 30 September en op 1 en 16 October 1941 wekte Radio Oranje de bevolking op niet aan de Winterhulp te geven.*

Daar komen ze weer aansjokken met hun lijsten, aanstaande Vrijdag en Zaterdag, de N.S.B.-ers collectanten van de Winterhulp. Daar komen ze weer en bellen aan: straat na straat, huis na huis, verdieping na verdieping. „Wie is daar?” „De Winterhulp”. Rang! Dicht de deur. Geen cent aan die oplichters! Vorige winter zijn de collectes van de Winterhulp een fiasco geworden waar *Seyss Inquart* slapeloze nachten van heeft gehad, waar *Mussert* zich groen en geel aan heeft geërgerd. De Winterhulp was de thermometer van de gevoelens van het Nederlandse volk, en die thermometer was gedaald tot het nulpunt van de ijskoude haat en verachting. Het Nederlandse volk heeft die Nazi-propagandatruc door gehad. De Winterhulp was het middel om de oude beproefde instellingen van weldadigheid en hulpbetoon gelijk te schakelen, het middel om alle steunverlening aan werklozen onder de ijzeren contrôle van de bezetter te brengen, het middel om de N.S.B. als een van menslievendheid overvloeiende brave neef binnen te loodsen in de Nederlandse familiekring. En de Winterhulp heeft gefaald. De Winterhulp moet en zal weer falen. Wie vrijwillig op de lijsten tekent, tekent zijn doodvonnis. Pure dwang om te tekenen, kan niet worden uitgeoefend. Wanneer het hele Nederlandse volk zonder uitzondering de deur dichtmept in het gezicht van de N.S.B.-er-bedelaar, dan is de bezetter machteloos. Geen rooie duit voor de Winterhulp!

Maar daarbij laten wij het niet. Duizenden zijn in Nederland door de bezetter brodeloos gemaakt. Duizenden weigeren, in Duitsland slavendiensten te verrichten. Tienduizenden dreigen door de ge-

raffineerde plunderpolitiek van *Seyss Inquart* in hongersnood te geraken. Hier moet geholpen worden. Niet door de Winterhulp, maar door de instanties, lichamen en organisaties, die gij zelf het beste kent. In het domineeshuis en op de pastorie kennen ze wel de namen van behoeftige gemeentenaren, de oude penningmeester van de opgeheven organisatie kent wel de gezinnen die het moeilijk hebben in de komende winter. Wij weten: er stroomt al door het Nederlandse volk een machtig en ontroerend gevoel van onderlinge verbondenheid, er wordt al regelmatig en op velerlei wijze door honderduizenden geofferd om landgenoten in staat te stellen de felle strijd tegen de bezetter voort te zetten. Maar wij vragen U: geeft aanstaande Vrijdag en Zaterdag dubbel en driedubbel aan Uw eigen mensen. Geen halvie voor de Winterhulp, maar de centen, de stuivers, de dubbeltjes, de kwartjes, de guldens, de tientjes — die gaan aanstaande Vrijdag en Zaterdag naar onze eigen instanties, naar onze eigen mensen.

De Winterhulp, die zal kaduuk,
Die Nazi-propagandatruc!

30 September 1941.

Gisteren hebben wij U een dubbel parool gegeven: aanstaande Vrijdag en Zaterdag geen cent voor de Winterhulp, maar alles wat we kunnen missen voor onze eigen mensen, aan onze eigen Nederlandse instanties.

Gisteren is verder onthuld, dat van elke gulden, die voor de Winterhulp wordt verzameld, een kwartje rechtstreeks naar de kas van de N.S.B. verdwijnt. Wanneer een collectant het bekende briefje krijgt: in Uw bus zat, laten we zeggen, drie gulden, dan weet hij dat er in werkelijkheid vier gulden in zat. Maar van die vier gulden is er een door *Mussert* gestolen. *Mussert* is overigens de enige niet die rijk wordt aan die zogenaamde liefdadigheidsorganisatie. Daar is die gentleman-oplichter Piek, de directeur-generaal. Die arme behoeftige stakker verdient vijftienduizend gulden en hij heeft maar een eigen auto van de Winterhulp gekregen, en de gewestelijke en plaatselijke directeuren leven ook al in zorgelijke omstandigheden. Zij verdienen zesduizend gulden en dat vonden ze wel een bedroevend beetje, maar sommigen van hen hebben toch maar uit sympathie voor het menslievend werk hun vroegere betrekking neergelegd.

Het is zo heerlijk en zo fijn,
Directeur van de Winterhulp te zijn.
Vijftien mille verdient heer Piek,
Zes mille zijn medewerkersklik.
De heren smijten met het geld,
Terwijl een vraag hun wordt gesteld:

Ja, wie zal dat betalen? Wij niet. Geen rooie duit voor de Winterhulp aanstaande Vrijdag en Zaterdag, maar we geven dubbel en driedubbel voor onze eigen mensen en aan onze eigen instellingen. Vraag de adressen bij dominees en pastories, vraag de adressen aan Uw vertrouwensmensen — geef veel, geef ruim, geef in vrijheid. Maar geen rooie duit voor de afpersers van de Winterhulp.

Ontvangt de Winterhulp een pop,
Dan strijkt de Mof drie kwartjes op,
Een kwartje gaat naar Mussert toe —
Weg met dat zwendelaarsgedoe!
De Winterhulp die zal kaduuk!
Die Nazi-propagandatruc
Schraapt geld bijeen aan alle kanten
Voor Anton Mussert en zijn tante!

1 October 1941.

Luisteraars, vandaag wilde ik eens even met U praten over de zgn. „Winterhulp” in Nederland. De herfst is al begonnen, de winter staat voor de deur en ik ben er bij voorbaat zeker van, dat ik het in de komende maanden bij het geven van bericht uit Nederland vaak over de Winterhulp zal moeten hebben. Nu weten sommigen van U misschien niet precies, wat die Winterhulp eigenlijk is en hen wil ik op de hoogte brengen.

Voor anderen is het misschien oude kost, maar die moeten me dat dan maar vergeven. Zo ongeveer een jaar geleden werd in Nederland de oprichting van een organisatie, „Winterhulp” genaamd, aangekondigd. Het doel bestond hierin, werd er bij gezegd, dat die organisatie behoeftige landgenoten zou steunen. Loffelijk doel, zult U zeggen. Ja inderdaad, te meer daar tengevolge van de overweldiging van ons Vaderland in vele gezinnen de nood groter was en is dan ooit.

Toch stonden de meeste goede Nederlanders dadelijk reeds wantrouwig tegenover het geval. Daar was ten eerste de naam. Winterhulp, dat ruikt al te veel naar „Winterhilfe”, waarmede nazi-bonzen

in Duitsland hun goedgelovige volgelingen het geld uit de zak kloppen. Voorts bleek het, dat de indringer zich bijzonder druk maakte voor de Winterhulp. Een reden temeer om dat zaakje eens van wat naderbij te bekijken. En hoe beter men het ging bekijken, des te afkeriger werd men er ook van. De N.S.B. ging een enorme reclame maken. De leiding werd opgedragen aan een N.S.B.-er, een zekere *Piek*, tussen haken een man met een allerm minst onbesproken verleden, hetgeen trouwens in de gegeven omstandigheden normaal te noemen is. Overal ging de bezetter inzamelingsbureaux oprichten, die collectes etc. moesten organiseren. Kortom, al spoedig bleek het ware doel van de Winterhulp, namelijk het voeren van propaganda voor de Moffen en voor de N.S.B. De Nederlanders zijn goedgehartig en liefdadig van aard, dacht dat gespuis blijkbaar, dus hier hebben we een goede gelegenheid ze in hun zwakke zijde te tasten. Via de Winterhulp maken we ze dan zo langzamerhand ook wel tot gewillige dienaren van Duitsland. Maar een Hollander laat zich nu eenmaal niet zo gemakkelijk beetnemen. Hoeveel moeite de Moffen en zijn vriendjes ook deden, ze haptten niet toe. Toen dacht *Seyss-Inquart*: „Wacht, ik zal ze wel dwingen.” En hij verbood alle inzamelingen voor liefdadigheidsverenigingen, zelfs de bekende en zo populaire Kerstcollecte van het prachtige Leger des Heils. „Als ik de Hollanders niet meer de kans geef aan de oude liefdadigheidsinstellingen bij te dragen,” dacht *Seyss* blijkbaar, „zullen ze vanzelf wel bij de Winterhulp terecht komen, want ze zullen in ieder geval iets willen doen.”

Maar ook die vlieger ging niet op. De straatcollecten van de Winterhulp hadden een armzalig resultaat. Ja, aangezien de collectanten allemaal N.S.B.-ers waren en zich vaak naar echte N.S.B. trant op hinderlijke manier gedroegen, kregen zij meer dan eens in plaats van dubbeltjes en kwartjes een stuk of wat gevoelige tikken. En dus probeerden de vriendjes van *Seyss* het maar weer op een andere manier. De collecten zouden niet meer op straat, maar aan huis gehouden worden. Systematisch zouden de collectanten alle huizen bewerken met vooraf opgestelde lijsten van de namen van de bewoners. Zo konden de Moffen precies nagaan, wie wel en wie niets gaf en bovendien nog, hoeveel iedereen afgedragen had. En de eventuele gevolgen kunt U wel raden. Hoevelen hebben niet een betrekking, waar ze door de bezetter ieder ogenblik uit kunnen worden gezet. Maar zelfs onder die dwang en ondanks alle risico's vertikten verreweg de meeste Nederlanders het aan het Moffentuig iets te geven. Niemand wist trouwens waar de opbrengst heenging, of liever gezegd, men wist het maar al te goed. En of de Moffen en de N.S.B.-ers al honderdmaal in het openbaar lieten verklaren, dat de gelden heus niet naar Duitsland gingen, de Hollanders gaven niets en dachten er het hunne van.

De hele Winterhulp in Holland is dan ook een wanhopig fiasco geworden. Ja, *Seyss-Inquart* zelf deed dan eens een royaal gebaar en gaf zo maar 25 000 gulden, die hij natuurlijk eerst uit de Nederlandse schatkist gegapt had. Het is niet zo moeilijk om dan royaal te zijn. De N.S.B.-er Rost van Tonningen, die nu God beter't president van de Nederlandse Bank is, zal van de winter ook wel eens in zijn kast graaien en een prachtige gift doen. Van andersmans leer is het goed riemen snijden. Maar voor de rest zal het van de N.S.B.-ers wel op wat zij noemen het gebrek aan liefdadigheidszin van het Nederlandse Volk. Rustig laten schelden. Maar op de Winterhulp van de Mof en zijn handlangers spuwen de Nederlanders. Voor de medemens alles. Maar als de Mof liefdadigheid wil misbruiken voor zuiver politieke doeleinden, dan moet hij onnozeler halzen proberen te vinden dan onze Hollanders. Je moet ook een Mof zijn om een land, dat je eerst in het ongeluk gestort hebt en dan bovendien nog op de meest gewetenloze manier uitplundert, te willen paaien met een aalmoes van de Winterhulp.

Als de Moffen een honderdste teruggaven van wat zij ons hebben ontstolen, dan behoefde de eerstkomende tien jaar in Nederland niemand armoede te lijden. Maar neen, dat zou veel te eenvoudig zijn. Mooie collecten houden, grote biljetten laten aanplakken, veel reclame maken, omdat die goede Duitsers toch zo bezorgd zijn voor het wel en wee van de minder bedeeden onder de Nederlanders. Dat is de walgelijke comédie, die ze steeds weer proberen op te voeren. Maar God zij dank kent iedereen ze goed genoeg.

16 October 1941.

De Winterhulp — weer moeten wij enkele ogenblikken met U spreken over deze gepatenteerde flessentrekkerij. Want morgen en overmorgen zal U weer de een-of-andere N.S.B.-er of gepreste collectant een speldje aanbieden met het wapen van Uw stad of provincie er op. Weiger te kopen — zonder uitzondering. Wanneer iedereen meedoet, is de bezetter machteloos. Het succes van Uw actie kunt ge zelf onmiddellijk constateren. Er wordt nooit meer een opbrengst van de collecten gepubliceerd. Dat is het beste bewijs, dat het resultaat zo bedroevend is, dat de bezetter er niet mee voor den

dag durft te komen. De demonstratie van hen, die weigeren geld te geven aan deze afpersers, moet zo groot, zo eensgezind zijn, dat de enigen die met de speldjes van de Winterhulp lopen, N.S.B.-ers zijn. Wie een speldje van de Winterhulp draagt, geeft te kennen: ik ben landverrader. En daarom, vrienden: geen cent voor deze ladenlichters! Geen cent voor zes-en-een-kwart! Geen cent voor *Mussert* en zijn tante! Geen cent voor de Winterhulp!

6 Mei 1942. H.M. Koningin Wilhelmina spreekt een rede uit naar aanleiding van de terechtstelling van 72 landgenoten.

Landgenoten,

Met u, met onze rijksgenoten in Oost en West, waarbij zich het medegevoel van heel de beschaafde wereld aansluit, ben ik diep geschokt door de tijding van de terechtstelling van 72 onzer landgenoten.

Met u wil ik hulde brengen aan hun nagedachtenis, hulde aan hun moed en vaderlandsliefde.

Nederland zal de martelaren, die vielen voor zijn bevrijding, nimmer vergeten. Naam voor naam, persoon voor persoon, zal hun nagedachtenis bij ons voortleven.

De thans gevallen zijn de 72 ten aanzien van wie de beulen hun gruweldaad erkennen. Velen van ons weten helaas, dat er buitendien velen tersluiks worden vermoord, van wie wij het heengaan of nooit of eerst veel later vernemen.

Ofschoon zelfs hun aantal niet kennende, willen wij thans ook hunner in eerbied en aandacht gedenken.

Landgenoten, ik wil op u een dringend beroep doen. Teneinde voor u zelf de grootst mogelijke zekerheid te verkrijgen, dat geen onvoorzichtig woord van u, voor wie ook gesproken, tengevolge kan hebben gevangenneming of vermoording van een landgenoot, moet ik u in deze droeve dagen verzoeken in alle talen te zwijgen omtrent onderwerpen waarin de vijand belang kan stellen, onverschillig met wie gij in gesprek zijt.

Neemt u dus in acht bij het voeren van telefoongesprekken, gij zijt daarbij nimmer onbeluisterd. Bedenkt bij het schrijven van uw brieven, dat de vijand op u loert, om achter geheimen te komen. Bedenkt, dat het zelfde geldt wanneer gij van vervoermiddelen gebruik maakt of op andere openbare plaatsen verkeert.

In deze voor u zo droeve dagen, waarin ik van heler harte met u meeleeft, gelijk ik dit ook doe met allen in Indië, over wie zo onnoemelijk leed en lijden gekomen is, zullen er zeker velen uwer zijn, die mij begrijpen, als ik op de herinneringsdag van de verraderlijke overval van Nederland, behoefte gevoel aan afzondering in stilte.

Het is daarom, dat ik er de voorkeur aan geef u niet op die dag, doch spoedig daarna door de radio toe te spreken.

Slechts enkele dagen scheiden ons van die tiende Mei. Ik behoeft u wel niet te zeggen, hoezeer mijn gedachten zich op die dag met de uwe zullen verenigen — in het verleden; in dat verleden, dat Nederland en Nederlands Indië zo zware slagen toebrecht, maar dat hun geestkracht en volharding, hun onwrikbare wil vrij te zijn niet heeft kunnen breken. In het heden dat van die wil op de voor elkeen meest overtuigende wijze getuigenis aflegt. — In de toekomst, die door bloed en tranen heen ons steeds nader zal brengen tot de geboortedag van dat grote, eensgezinde, vrije Nederland in vier werelddelen.

En nu landgenoten, wij zullen niet versagen, wij zullen volhouden, wij zullen overwinnen, omdat wij strijden tegen de machten der duisternis met een rein geweten, en voor een rechtvaardige zaak en voor gerechtigheid.

25 Juli 1942. Minister Gerbrandy houdt een radiorede naar aanleiding van nieuwe Duitse maatregelen tegen de Joodse Nederlanders.

Landgenoten,

Er bereiken ons berichten omtrent nieuwe maatregelen, welke de vijand heeft beraamd tegen de Joodse Nederlanders.

Blijkbaar is met de uitvoer dier maatregelen die een vérgaande strekking hebben, reeds begonnen. Zij komen neer op niets meer of minder dan de wegvoering van tienduizenden volwaardige Nederlandse burgers naar Duitsland, en waarschijnlijk vandaar verder naar het Oosten. Hiermee wordt een eeuwenlange Nederlandse traditie gebroken.

Hiermede wordt tevens de Nederlandse grondwet geschonden, volgens welke alle burgers voor de wet gelijk zijn. Sinds onheugelijke tijden hebben Joden, evenals andere vervolgd, in het land

onzer vaderen een tehuis gevonden, waarin zij op voet van gelijkheid leefden met andere Nederlanders en opgenomen in het volksgeheel, in volledige samenwerking met hen in staat waren, hun bijdrage te leveren tot de grootheid van ons land op elk gebied.

In dit, voor ons volk zo tragisch uur, komen mij namen voor de geest, als die van onze grote rechtsgeleerde *Asser*, de schilder *Jozef Israëls*, de literatoren *Querido* en *Heyermans*, en zeker die van de dichter *Da Costa*, wiens uitingen in proza- en dichtvorm voor mij persoonlijk de edelste uitdrukking vormen van wat leeft in de Joodse geest, en tevens in die van het Nederlandse volk.

Voor U noch voor ons kwamen deze berichten, hoe ontstellend ze ook zijn, geheel onverwacht. Wanneer men de verschillende verordeningen die de vijand de laatste maanden tegen de Joodse Nederlanders heeft uitgevaardigd, overziet, dan wijzen ze alle in één richting. De gedwongen verhuizing van Joodse Nederlanders naar Amsterdam, het uiterlijk kenmerken van de vervolgd door de on-Nederlandse Jodenster, het verbod om bij niet-Joodse medeburgers de huizen te betreden, de verplichting om op bepaalde uren thuis te zijn, het verbod te reizen, het verbod om een fiets te bezitten . . . al deze maatregelen hebben duidelijk de bedoeling, een cordon te trekken om een groep van 180.000 Nederlandse staatsburgers met de bedoeling om dan in één enkele slag de sinds weken luide angekondigde gewelddaad tegen weerlozen uit te voeren.

Wij weten dat niet alleen wij, maar ook gij, landgenoten in het bezet gebied, de samenhang in al deze maatregelen duidelijk hebt gezien. Omdat wij weten dat gij gebleven zijt wat gij waart, vertrouwen wij er op, dat ge inmiddels hebt gezonnen op middelen om deze onschuldige mensen zoveel in Uw vermogen ligt, bij te staan in dit ogenblik van hun diepste nood. De vijand luistert mee. Ik zal op deze middelen dus niet nader duiden. Ik zeg U slechts: luistert naar Uw geweten, en handelt in Christelijke barmhartigheid. Nog is Uw Regering niet in staat, het leed te lenigen dat aan duizenden Nederlanders, niet-Joden en Joden, is berokkend, en nieuwe duizenden boven het hoofd hangt.

Wij weten dat de vijand en zijn nietswaardige knechten plannen beramen om drie miljoen Nederlanders eenzelfde afschuwelijk lot te doen ondergaan. De thans getroffen en moge enigszins sterken in hun benardheid wat hedenmiddag een Joods Nederlander tot mij zei: „De Joodse Nederlanders lijden voor een land dat ten volle verdient, dat er voor geleden wordt.”

Nederlanders. Ons past in deze ure een gebed tot onze Hemelvader voor allen die geweld lijden. Wij weten dat deze verschrikingen mateloze droefenis in U allen verwekken. De achterblijvenden zullen er door geprikkeld worden tot nog groter standvastigheid. Hebt vertrouwen en volharding. De wapenen der tyrannie zullen die van de geest niet blijvend overweldigen.

Oorlof, mijn arme schapen
Die zijt in grooten nood,
Uw herder zal niet slapen.

2 October 1942. Radio Oranje tot de arbeiders.

Gaat niet naar Duitsland om te werken. *Hitler* tracht met alle middelen buitenlandse arbeiders naar Duitsland over te brengen, die daar onder de knoet van zijn Gestapo en omringd door zijn spionnen van allerlei slag voor de Duitse oorlogsmachine moeten zwoegen. Het moet voor ieder duidelijk zijn, dat elke arbeider, die naar Duitsland gaat om te werken, een soldaat vervangt aan *Hitler's* fronten.

Ieder arbeider, die naar Duitsland gaat werken valt daarmee de Russische arbeider in de rug aan.

Iedere Nederlandse arbeider, die naar Duitsland gaat werken, belemmert en vertraagt de bevrijding van ons volk en van ons land uit de klauwen der Nazi-gieren en hun trawanten.

Doch er is meer.

De vreemde arbeiders in Duitsland zijn even zovele gijzelaars in *Hitler's* hand.

De hellehond zal er niet voor schromen, deze gijzelaars te gebruiken om te trachten zijn ondergang af te weren.

Doch er is nog meer.

Hitler zal, als de nood nog meer aan de man komt, er niet voor terugdeinzen Nederlandse en andere vreemde arbeidskrachten bij zijn legers in te lijven.

En tenslotte: wat zal er geschieden met de honderdduizenden, die naar Duitsland zijn overgebracht, voorzover zij niet bezwiken of gesneuveld of vermoord zullen zijn, als de oorlog eenmaal voorbij zal zijn?

Bestaat niet het grote gevaar, dat deze arbeiders afwezig zullen zijn, als beslist zal moeten worden over de toekomstige economische, sociale en politieke inrichtingen van ons land? Willen die arbeiders

niet worden geraadpleegd, omtrent het herstel der democratische rechten in ons land?

Om al die redenen roep ik de Nederlandse arbeiders toe: gaat niet naar Duitsland om te werken. En tot hen, die daar reeds zijn, zeg ik met klem, poog zo spoedig mogelijk naar ons land terug te keren; nu al.

8 October 1942. Een woord tot de Nederlandse werkgevers.

De arbeiders moeten zoveel mogelijk in ons land blijven. Dat is u reeds gezegd van verschillende zijden. Laat ik dit onderwerp thans eens bezien vanuit het economische en industriële standpunt. Natuurlijk staat voorop, dat wij *Hitler* moeten verhinderen onze Nederlandse arbeiders te gebruiken in de strijd tegen hun eigen vaderland.

Maar er zijn nog tal van andere redenen voor de werkgevers, om het zenden van arbeiders naar Duitsland te verhinderen. Een overwinning van Nazi-Duitsland zou voor ons land betekenen, dat we industrieel in de hoek worden gedrongen. Duitsland wil ons land tot landbouwgebied maken; de industrie-arbeiders onder zijn controle naar het oosten overplaatsen en onze machtige haveninstallaties in eigen beheer overnemen. Industriële toekomst zou ons land dan niet meer hebben en al het prachtige initiatief, dat ons land in Mei 1940 getoond heeft, zou verloren gaan. De werkgever begrijpe dus goed: offers die hij thans brengt om de oorlog te doen winnen, zijn niet alleen een nationaal belang, maar dienen tevens zijn eigen bedrijfsbelang.

Na het winnen van de oorlog, staat Nederland industrieel voor een grootse taak. Niet alleen voor het herstel van wat er bij ons vernield is, maar ook voor de nieuwe opbouw van ons economisch leven zullen geweldige productieplannen moeten worden uitgevoerd. Vergeet niet, dat Europa dan te vergelijken zal zijn met een uitgewoond huis, waarin aan alles behoefte is.

Voorwaarde voor deze wederopbouw is, dat Nederland met een machtig industrieel apparaat uit deze chaos te voorschijn komt, gereed om de welvaart te herstellen.

Maar dan moeten we direct na de oorlog goed kunnen starten. Want op dat ogenblik worden de grondslagen gelegd voor de nieuwe vormen der toekomstige industriële productie.

Gij hebt er dus alle belang bij, dat uw arbeiders dan in het land zijn, gereed om direct op volle kracht aan die reconstructieplannen te kunnen meewerken.

Werkgevers, als ge u daarvoor thans grote financiële offers getroost, denkt dan aan de toekomst, niet alleen van ons land, maar ook van uw eigen onderneming. Die offers zijn te zien als een onmisbaar element van de solidariteit tussen werkgevers en arbeiders, welke is gegrond op de sociale gerechtigheid. Uw hulp heden is bovendien nationale plicht en ge toont ermede een breed inzicht in de mogelijkheden voor de toekomst.

De verbonden volkeren, die tegen de tyran vechten, rekenen op uw hulp bij dit zo belangrijke onderdeel: houdt uw arbeiders met alle denkbare middelen zoveel mogelijk in ons land!

17 October 1942. Radiorede van H.M. Koningin Wilhelmina.

Landgenoten,

Door een lichte ongesteldheid, waarna ik rust moest houden, verhinderd, kon ik niet eerder het woord tot u richten. Met des te meer genoegen doe ik dit thans. Opnieuw voel ik mij deze keer gedrongen enkele ogenblikken met u in eerbied en aandacht stil te staan bij de nagedachtenis van hen, die vielen als slachtoffers van de redeloze bloeddorst der moffen, zowel diegenen onder hen, van wie ons de namen en de terechtstelling bekend zijn, als de velen, wier afslachting in het verborgen de laaghartige wreedaard voor ons heeft menen te moeten verzwijgen. Onze hartelijke deelneming gaat uit tot allen, die deze martelaren bewenen.

De herinnering aan deze mannen zal voortleven in het hart van u en van mij.

Mogen wij uit deze herinnering de kracht putten om datgene zuiver te bewaren, waarvoor zij hun leven offerden, Neerland's vrijheid en Neerland's eer.

Daartoe schenke God ons de kracht.

Met grote aandacht en tevens grote bezorgdheid volg ik uw toenemende moeilijkheden en stijgende noden op elk gebied; en met niet minder belangstelling volg ik de steeds ondraaglijker wordende onzekerheid in uw bestaan, waarmede gij iedere dag opnieuw te kampen hebt, volg ik het bitter lijden van de duizenden in gevangenis of concentratiekamp; in een woord, de geestelijke en lichamelijke mishandeling, die de gehate vijand u aandoet. Ik deel van harte in uw verontwaardiging en smart over het lot onzer Joodse landgenoten; en met mijn gehele volk voel ik de onmenselijke behandeling, ja het

stelselmatig uitroeien van deze landgenoten, die eeuwen met ons samenwoonden in ons gezegend vaderland, als ons persoonlijk aangedaan.

Waar gij uw gevoelens niet moogt uiten, daar doe ik dit thans voor u.

Wij zullen pogen, zodra zulks mogelijk is, althans iets van dit leed te verzachten.

Wie, op welke wijze ook, zijn medewerking nog blijft verlenen aan dit schrikbewind, die zal na onze bevrijding de gevolgen daarvan hebben te aanvaarden, en het zwaar te verantwoorden hebben.

Landgenoten, werkende op fabrieken of werkplaatsen, ik weet hoe moeilijk het u gemaakt wordt te besluiten en te handelen zoals gij wilt; in het werkelijke belang van ons volk steeds u zelf te zijn en te blijven.

Ik weet, dat gij dat belang steeds voor ogen hebt, en, voor moeilijke beslissingen geplaatst, als flinke Hollandse jongens zonder aarzelen de knoop doorhakt, met het oog gericht op de toekomst, zonder stil te staan bij de mogelijke bezwaren van het heden.

Landbouwers en tuinders, gij die voorziet in het levensonderhoud van ons volk en u voor een nog verantwoordelijker taak geplaatst ziet dan ooit tevoren, die zijt saamgegroeid met uw bedrijf en met uw land, die daarvan voor geen prijs afstand zoudt willen doen, ik weet, dat ons volk op u rekenen kan, op uw stoere inborst, en dat gij steeds bereid zijt de handen uit de mouwen te steken om te helpen.

Uw aller strijd is thans de strijd van ons gehele volk om zijn bestaan.

Uw kloeke houding, uw taaie volhouden, zullen eenmaal de schoonste vruchten afwerpen; zij verdienen ons aller waardering en bewondering. Zij zijn het geheim van de kracht van ons volk, nu en voor de toekomst.

En als wij hier spreken over de kracht van ons volk in zijn diepste wezen, nu en in de toekomst, dan noemen wij in één adem daarbij zijn geest van hulpvaardigheid onderling, en zijn bewustwording, een groot gezin te vormen.

Sprekende over die eenheid van ons volk, gaan onze gedachten als van zelf uit naar onze onderdrukte en lijdende Rijksgenoten in groter Nederland onder de Keerkringen, wie gelijk lot beschoren is als u, en die in nauwe lotsverbondenheid onderling en met u, evenals gij, pal staan in de geestelijke strijd tegen de gemeenschappelijke vijand.

Onder de verse indruk van de jongste gruwelen, in alle bezette Europese landen bedreven, komt bij mij onwillekeurig te midden van mijn verdriet het ons allen welbekende beeld op van de sprongen van de benauwde kat.

En dit is zeker lang niet ontmoedigend voor ons.

Landgenoten, wij zullen de oorlog winnen, en wij willen en wij zullen de vrede winnen, die uit de gezamenlijk gedragen ellende van het heden ons vernieuwing zal brengen op ieder gebied.

Want wie bevrijding zegt, zegt ook vernieuwing.

Gesmeed en gevormd in het heilig vuur, dat u daarbij bezielt, gesterkt door diep verantwoordelijkheidsbesef voor de grootse taak, die gij op u hebt genomen, bereid om het beste te geven waartoe uw hart, uw hoofd en uw handen u in staat stellen, zal die vrede een betere toekomst waarborgen aan ons nageslacht.

Wij willen ons zelf zijn, op eigen vrije bodem, wij willen kunnen leven naar eer en geweten, met ons zelf en met God, met ons gehele volk in werkelijke gemeenschap.

God geve, dat de verwezenlijking daarvan niet meer verre zij.

9 November 1942. Waarschuwing aan Nederlandse ambtenaren in bezet gebied.

Luisteraars, bij de uitvoering van hun slavenhalerspraktijken doen de Moffen ook vaak een beroep op de medewerking van Nederlandse ambtenaren en andere functionarissen. Wij kunnen ons voorstellen, dat deze weinig benijdenswaardige personen — want weinig benijdenswaard zijn ze zeker, daarvan geven we ons ten volle rekenschap — dat die zich soms afvragen, tot hoever zij kunnen gaan en of van hen geen dingen verlangd worden, die met hun geweten en met het landsbelang in strijd zijn.

Ten behoeve van hen zullen we enige passages aanhalen uit een artikel, geschreven door het Hoofd van de Voorlichtingsdienst der Nederlandse Regering te Londen, de heer *A. Pelt*.

Dit artikel zal U, luisteraars aan de overkant, heel binnenkort door middel van de R.A.F. bereiken. In dat artikel staat het volgende:

„Wat niet mag, wat een misdaad is tegen Vorstin en Vaderland, is dat een ambtenaar of een burgemeester, uit vrees voor represailles, of met het excuus van „nog erger te kunnen voorkomen”, mede-

werkt aan de uitvoering van maatregelen, waarvan hij en wij allen weten, dat zij direct in strijd zijn met het belang van land en volk. Wat die ambtenaren niet mogen doen, is hun medewerking te verlenen aan maatregelen voor de nazificering van de scholen, mishandeling van Joden, tewerkstelling van arbeiders in Duitsland en zo vele andere maatregelen, waaromtrent geen twijfel kan bestaan, dat zij alleen de vijand dienen en aan onze zaak afbreuk doen.”.

Luisteraars, dit lijkt ons voldoende duidelijk. Iedereen weet thans waar zijn plicht ligt.

17 November 1942. Minister Gerbrandy spreekt tot de ambtenaren in Nederland o.m. als volgt:

.....

Gij, ambtenaren, Gij weet het wel, waarom Gij in het Vaderland hadt te blijven, toen de Regering roeping getrouw naar Londen toog? Opdat onder de bezetting het leven in het land niet te zeer ontredder zou worden. Dit was Uw roeping, van deze taak hebben tallozen zich gekwetend, zoals de Regering van U verwachtte.

Maar U weet toch ook, dat er nog een andere reden voor Uw achterblijven in het bezette gebied bestond. Een reden, die nu, nu het beleg geslagen wordt, te sterker gaat spreken.

Gij, ambtenaren, in welke positie van gezag ook, U zijt achtergelaten om een schild te zijn voor Uw volk. Neen, het gaat er niet om of U Uw handelwijze nog net kunt verdedigen. Het gaat er om of U werkelijk alles wat in Uw macht was, niets uitgezonderd, hebt gedaan om Uw landgenoten te beschermen, te beschermen tegen hongersnood, tegen het wegslepen naar oorlogsfabrieken, tegen deportatie, tegen roof van goed en roof van leven. Beschermd tegen de greep van Mussert en zijn bende. Dat wordt van U verwacht en dat wordt van U geëist. Daarvoor zijt gij de schilden van Uw volk.

.....

Ik weet, dat tallozen onder U gehandeld hebben zoals van U verwacht werd; maar ook zijn ons verscheidene namen bekend van hen, bij wie de grenzen tussen trouw en ontrouw bedenkelijk zijn vervaagd, aan die ambtenaren zeg ik met klem: Met buigen onder protest wordt het aan U toevertrouwde volk of deel der gemeenschap niet altijd meer gediend; het is de vraag of buigen inderdaad onvermijdelijk nodig was. Zo niet, dan is het protest slechts geweest de bemanteling van steunverlening aan de vijand.

Dit alles voelt Uw en ons volk eerlijk en diep.

Wanneer ingrijpende algemene handelingen nodig zijn, zal het parool vanuit Londen komen. Het zal U alleen dan mogelijk zijn dat parool op te volgen, als U de eenheid met Uw en ons volk hebt bezegeld in een reeks van daden, die boer en burger hebben doen gevoelen, dat ze op U kunnen rekenen. Wij weten hier, dat die weg zwaar is.

4 Februari 1943. Minister Gerbrandy houdt een rede over de inschakeling van de Nationaal-Socialistische Beweging bij de uitvoering van belangrijke Bestuursmaatregelen, waarin hij o.m. het volgende zegt:

Terwijl de Nederlandse bevolking, in de binnenkamers, feest viert over de Duitse catastrofe bij Stalingrad, bereidt de vijand een nieuwe aanslag op ons volksbestaan voor. Hij wil namelijk de organisatie der landverraders inschakelen in het binnenlands bestuur in Nederland.

Er bestaat een duidelijk verband tussen de Duitse nederlagen en de nieuwe methoden, die de vijand in Nederland wil gaan toepassen. Meer dan ooit, wil hij immers alle bezette gebieden ondergeschikt trachten te maken aan de Duitse oorlogsvoering, door aan die gebieden zoveel mogelijk goederen en zoveel mogelijk mensenmateriaal te onttrekken. Hij heeft zich er blijkbaar van verzekerd, dat de organisatie der landverraders hem hierbij diensten wil bewijzen; hij wil die organisatie dus benutten. Hij hoopt zodoende het tijdstip van de onvermijdelijke nederlaag te kunnen uitstellen.

In dit licht moet de aankondiging worden gezien, die Dr Seyss-Inquart de 11e December j.l. deed aangaande de inschakeling van de N.S.B. bij de uitvoering van belangrijke bestuursmaatregelen; een aankondiging, welke op 30 Januari gevolgd werd door een decreet, waarin de eerder uitgesproken bedoeling vaste vorm verkreeg.

Alle Duitse instanties zullen als gevolg van dit decreet, voortaan overleg hebben te plegen met het zogenaamde „Staatspolitieke secretariaat” van de N.S.B. Hedenmiddag deelde de Hilversumse radio de namen mede van een aantal leden der N.S.B., die, elk op afzonderlijk bestuursgebied, het contact met de Duitse instanties zullen ver-

zekeren. Voor zover dit uit de gedane mededelingen valt op te maken, zullen de Duitse commissarissen-generaal overleg plegen met de aangewezen leden van het „Staatspolitieke secretariaat” van de N.S.B., de „gemachtigden van de leider”, zoals dat in het nazi-koeterwaals heet. De commissarissen-generaal zullen dan, samen met de gemachtigden van de leider, hun orders doorgeven aan de Departementen van Algemeen Bestuur.

.....
 Openbaart zich geen verzet, dan wordt de kans op een landverraders-regering groot; stelt de bevolking zich te weer, dan zal de bezetter zich wel tweemaal bedenken. Want onrust en moeilijkheden in de bezette gebieden kan de vijand, zoals gezegd, thans minder velen dan ooit.

Zo is de situatie op het ogenblik. Nog is de taak van de N.S.B. vooral van adviserende en slechts gedeeltelijk van bestuurlijke aard. Het zal van het verdere verloop der gebeurtenissen afhangen, of de N.S.B. de zo vurig begeerde macht ook effectief verkrijgt.

Inderdaad zal onze bevolking zich ernstig hebben te beraden op haar houding, in het licht van de oorlogsgebeurtenissen zowel als van Nederlands toekomst. Dit geldt meer in het bijzonder voor alle dienaren van het openbaar gezag, het personeel in overheidsdienst dus.

Het is de plicht van uw wettige regering, U te zeggen, hoe het Nederlandse personeel in overheidsdienst zich in deze nieuwe toestand heeft te gedragen. Het standpunt van Uw regering is dit:

Aan deze zogenaamde „deelneming des volks in het staatsbestuur” ontbreekt elke wettelijke grondslag aan alle besluiten, die onder de nieuwe regeling tot stand zouden komen. De uitvoering van die maatregelen is, feitelijk, juridisch en moreel, in strijd met de ambtelijke plicht. Ik herhaal: in beginsel ontbreekt elke wettelijke grondslag aan alle besluiten, die onder de nieuwe regeling tot stand zouden komen. De uitvoering van deze maatregelen is, feitelijk, juridisch en moreel, in strijd met de ambtelijke plicht.

De plicht van het personeel in overheidsdienst is, al die maatregelen, op iedere manier en in alle omstandigheden, tegen te werken of ongedaan te maken. Ik herhaal de plicht van het personeel in overheidsdienst is, al die maatregelen, op iedere manier en in alle omstandigheden, tegen te werken of ongedaan te maken.

Dit geldt, meer in het bijzonder, voor al die maatregelen, welke ten doel hebben het Duitse oorlogspotentieel te versterken, hetzij door het aantrekken van goederen, hetzij door het aantrekken van personen uit Nederland. Indien het gaat om een versterking van het Duitse oorlogspotentieel, dienen niet alleen de uitvoerende maatregelen zelf te worden tegengewerkt en bemoeilijkt, maar ook alle voorbereidende maatregelen, welke kennelijk ten doel hebben, de Duitse oorlogsmachine met Nederlandse goederen of Nederlandse onderdanen te voeden. Op grond van de opgedane ervaring, weet gij zelf in voldoende mate te beoordelen, welke maatregelen als voorbereidend voor dat doel moeten worden aangemerkt.

Maar deze tegenwerking en bemoeilijking mogen zich niet alleen tot het terrein van steunverlening aan de Duitse oorlogvoering beperken; zij dienen zich tot alle maatregelen uit te strekken, die de vijand kunnen steunen of het eigen volk schaden.

De Regering kan ontheffing van deze opdracht tot tegenwerking slechts verlenen voor die maatregelen, welke de levensbelangen van de Nederlandse bevolking zelf raken. Ik neem bijvoorbeeld voedselvoorziening en hygiëne. Ik herhaal: de Regering kan ontheffing van deze opdracht tot tegenwerking slechts verlenen voor die maatregelen welke de levensbelangen van de Nederlandse bevolking zelf raken. Andere uitzonderingen worden niet toegestaan.

Ik wil tenslotte in herinnering brengen, wat Uw Regering reeds eerder — op 2 Februari 1941 — per radio heeft verklaard, toen zich ook de mogelijkheid van de vorming van een landverraders-regering voordeed, namelijk, dat zij na haar terugkeer in een bevrijd Nederland al het mogelijke zal doen om de gevolgen, die zouden kunnen voortvloeien uit uw verzet, goed te maken.

Geen Nederlander kan thans meer in twijfel verkeren over wat zijn plicht is. Koningin, Regering en Vaderland vragen, neen eisen, Uw vastberaden deelneming aan de strijd voor de bevrijding van ons grondgebied. Dit is ons woord voor vandaag: de Regering blijft waakzaam.

7 April 1943. Minister Bolkestein spreekt tot de Nederlandse studerende jeugd.

Landgenoten,

De tijdelijke secretaris-generaal van het Nazi-departement van Opvoeding heeft zich in de laatste weken twee malen tot hen gericht, die bij het Onderwijs zijn betrokken; beide malen onderwerping predikend aan het vijandelijk gezag; beide malen op de zoetsappige

toon van iemand, „die het zo goed meent”; honing gebruikende liever dan azijn.

Op 17 Februari richtte hij zich tot rectoren en directeuren van scholen met een brief, waarboven stond:

„Publicatie in de pers streng verboden”.

Wat bedoelde die brief? De dreigende deportatie naar Duitsland, — bleek uit die brief, — had het onderwijs aan de scholen „ernstig ontwricht”, zoals de heer *van Dam* dit noemde. Aan wat hij noemde „deze nadelige toestand” wilde hij een einde maken. En daarom meldde hij, „dat mannelijke leerlingen boven de 18 jaren, die ernstige studiebelangen konden doen gelden — indien reeds weggevoerd — toestemming tot terugkeer konden krijgen, als dat door de ouders werd gevraagd en de verklaring werd afgelegd, dat zij zich loyaal ten opzichte van de bezettende overheid zouden gedragen”.

De val werd opengezet, om zich door een belofte te binden en te onderwerpen aan de vijand.

Een brief als deze, luisteraars, behoefde ik voor u niet te brandmerken. Gij hebt u niet laten vangen door de quasi-zoetsappige toon. Als de Duitse slavenhalers de Nederlandse jeugd bedreigen, en deze zich verzet, dan zegt deze tijdelijke secretaris-generaal, dat de jeugd het onderwijs „ernstig ontwricht”; dan nodigt hij de leiding van de scholen uit, om „alles in het werk te stellen, om de aan het onderwijs toegebrachte schade zo gering mogelijk te doen zijn”. Maar, Nederlandse ouders, in tijden, waarin het om de hoogste belangen van ons volk gaat in zijn verzet tegen de gevaarlijke laatste stuip-trekkingen van een vijand, wiens einde nadert, zijn er ernstiger dingen te doen dan wat deze kwezelende briefschrijver noemt „kinderen geregeld weer ter school te zenden.”

Dat hebben de Nederlandse Kerken ingezien, die vier dagen na de datum van deze opium-brief, op 21 Februari, haar protest tegen de met name genoemde schande-maatregelen van de bezetter van alle kansels lieten voorlezen.

Terecht werd in dit protest gesproken over „medewerking aan daden van onrecht, waardoor men zich medeschuldig zou maken aan dat onrecht.”

Voor een tweede maal heeft professor *van Dam* zijn fuik opgezet. Ditmaal voor de studenten.

Gisteren richtte hij zich tot de Nederlandse studenten, en gebruikte hij zijn zelfde misleidende taktiek, die van „ik meen het zo goed met U”. De studenten werden uitgenodigd een verklaring te tekenen, en daarna werd hun allerlei begerlijks beloofd. Wat behelst die verklaring? — „plechtig” noemde de zoete vogelaar haar: „Dat de ondertekenaar de in de bezette Nederlandse gebieden geldende wetten, verordeningen en andere beslissingen naar eer en geweten zal nakomen en zich zal onthouden van handelingen en gedragingen, welke de openbare orde en het hoger onderwijs in gevaar brengen.” Voor 10 April zullen de studenten moeten tekenen.

Nederlandse studenten, bij tekening wordt u de volgende beloning voorgehouden: Gij zoudt dan uw studie mogen afmaken; gij zoudt dan niet voor tewerkstelling in Duitsland worden aangewezen. Maar gij kent immers de waarde van de beloften van de vijand. Door uw verklaring zoudt gij u alleen met handen en voeten aan hem overleveren, hem uw naam en adres als gehoorzaam dienaar in handen spelen.

Ik weet, dat ik niet behoef te spreken over het weezinwekkende argument, dat de handlangers van de vijand gebruiken: „het zou uw Vaderlandse plicht zijn door te studeren, omdat het vaderland u nodig heeft, niet als mislukte studenten, maar, naar gezegd werd, als afgestudeerden, om leiding te geven aan wat er na deze oorlog in Nederland zal moeten gebeuren.”

De Duitse vogelaar vergist zich. Leiding na deze oorlog zullen in Nederland geven niet de ondertekenaars, maar zij die geweigerd hebben te tekenen, wat de verklaring van ze vraagt.

Gij zult hiermede mijn advies aan u begrijpen. Ten volle van haar verantwoordelijkheid bewust, maant de Nederlandse Regering ook u, Nederlandse studerende jeugd aan, om alles te doen, wat mogelijk is om de vijand te weerstaan. In deze eindstrijd gaat het er om, te tonen dat kennis en wetenschap bezitten veel is, maar karakter hebben meer. Er is een Engels gezegde: „Wie leeft, wanneer Engeland sterft.” Laat mij dit heel vrij voor Nederland omschrijven: „wat baat alle Nederlands onderwijs en Nederlandse wetenschap, wanneer Nederland zelf sterft”. Meer dan het „geregeld onderwijs”, waarnaar de heer *van Dam*, in opdracht van zijn Duitse meesters, zegt te streven geldt nu geregeld verzet. De Kerken kwamen op tegen wat zij noemden: „Het opjagen, grijpen en wegvoeren van duizenden jonge mensen.”

Een flemend secretaris-generaal belooft, dat zij toestemming tot terugkeer zullen krijgen als de „verklaring wordt afgelegd, dat zij zich loyaal ten opzichte van de bezettende overheid zullen gedragen.”

Het Vaderland eist, dat gij dit niet doet. Het Vaderland en de Regering eisen ook, dat de president-curatoren en de rectoren van de universiteiten zich onthouden van iedere medewerking wat betreft de verkrijging van de verklaringen.

In Nederland geldt geen wetenschappelijk belang, geen onderwijsbelang boven de belangen van de bevrijding. Aan het Nederlandse onderwijs wordt wel eens verweten, dat het meer aandacht schenkt aan het verstand dan aan het karakter. Het kan nu tonen, zoals het reeds herhaaldelijk getoond heeft — door zijn hoogleraren, leraren, onderwijzers en studenten — dat karaktervorming en karaktervastheid de meest kenmerkende eigenschappen van het Nederlandse Onderwijs zijn.

10 April 1943. Radio Oranje over het verzet tegen de arbeidsconscriptie in bezet Nederland.

Door Radio Oranje overgenomen uit Nederlandse Ondergrondse bladen.

Ook op het front van waarschuwing en voorlichting moet de strijd der Nederlanders een gemeenschappelijke strijd zijn. Radio Oranje zou niet de Stem van Strijdend Nederland zijn, wanneer wij niet met trots en vreugde dit instrument gebruikten om de stemmen uit bezet Nederland zelf te laten weerklinken. Wat ons sterkt en opbeurt, wanneer wij de Nederlandse ondergrondse bladen lezen is, de felle en principiële wijze, waarop zij het verzet zien. Wij kunnen ons indenken, dat sommigen door deze kloeke taal worden afgeschrikt. Maar — en dat is het doel — tevens worden zeer velen afgeschrikt uit een onwetendheid, gevaarlijk allereerst voor henzelf. Daarom achten wij het noodzakelijk, om, wat er ook sindsdien veranderd moge zijn ten goede, toch een uiterst critische beschouwing te laten horen, verschenen in de Nederlandse ondergrondse pers onder de titel:

OP WEG NAAR DE CONSCRIPTIE!

De Duitse aanval op onze mannelijke bevolking.
Het uur der beslissing is daar.

De schrijver zegt:

Maandenlang hebben wij ons volk gewaarschuwd, dat de Naziterreur zal toenemen in felheid en misdadigheid. Helaas hebben de feiten de juistheid van onze woorden bevestigd, vaak op schrikkelijker wijze dan de sombersten onder ons vreesden. En in de naaste toekomst staan ons nog erger beproevingen te wachten!

Ons volk moet het nu eindelijk weten! Langzaam maar zeker worden zij naar de beslissing gedreven, de uiterste beslissing waarbij wij slechts te kiezen hebben tussen een eerloze ondergang of verzet tot het uiterste. De tijd van retireren, van tactisch manoeuvreren, de tijd van het minder belangrijke prijsgeven om het betere te behouden, is voorbij. De komende aanvallen van het Nationaal-Socialisme zijn regelrecht op ons hart gericht. Wanneer wij de stoot niet afwenden zal hij ons doden.

Hitler en zijn bondgenoten zijn bereid tot het uiterste te gaan. Zij zullen niet rusten voor zij hun laatste misdadige doeleinden hebben verwezenlijkt. Wat dit voor Nederland betekent, hebben wij herhaaldelijk uiteengezet: De totale vernietiging van ons zelfstandig volksbestaan, en de inzet van onze gehele volkskracht en onze mannen in de Duitse oorlogvoering. Een ieder, die niet bereid is elke maatregel in het licht van deze uiteindelijke bedoelingen te zien, vergist zich en speelt een gevaarlijk spel met eigen lot en het lot van ons volk.

Wij moeten het nu eindelijk afleren over verzet te spreken, wanneer wij niet met onze vijand bereid zijn tot het uiterste te gaan.

Wie zich werkelijk tegen *Hitler* en zijn Godvergeten-bende verzetten wil, berekene thans de prijs of geve zich over. Het is de prijs van zijn vrijheid, zijn goed, wellicht zijn leven!

Tot deze beslissing worden zij gedwongen. Ontlopen kunnen wij haar niet. De geschiedenis van het Nederlandse verzet tegen de Nazi-indringer (behoudens enkele goede uitzonderingen) is een droevig tournooi van schijn-aanvallen en paradestoten, tegen een vijand, die het rechtstreeks op ons hart gemunt heeft. En wij zijn zo ingenomen met onze gracieuze gebaren, dat we ons grondwettelijk bestuursapparaat laten vernieuwen, onze Joodse landgenoten laten vermoorden, onze arbeiders bij honderdduizenden als slaven laten wegvoeren, onze jeugd in de Nazi-arbeidsdienst zenden, en ons administratief laten gebruiken als een wapen in 's vijands hand tegen ons eigen volk. En nochtans feliciteren wij ons zelf met onze dapperheid en onze flinke houding.

Dit spel is uit! — De laatste Nazi-aanvallen dwingen ons tot de beslissing ondergang of verzet. Maar dan verzet tot het uiterste, tot de cel en het concentratiekamp! Nogmaals: Zijn wij daartoe niet bereid, dan moeten we ophouden over verzet te spreken.

Luisteraars, uit berichten uit Nederland blijkt, dat nog niet *alle* Nederlanders begrepen hebben, of hebben willen begrijpen, waar het om ging. Kort geleden moest de ondergrondse pers in bezet gebied de volgende bittere woorden laten weerklinken:

„Wat te denken van ambtenaren van het bevolkingsregister die, gelijk te Amsterdam het geval was, nachten hebben doorgewerkt, om de Duitsers de lijsten te kunnen verschaffen om onze jongens van hun bedden te lichten?”

„Wat te denken van politie-agenten, die gelijk in verschillende steden het geval was, dit vuile werk hebben opgeknapt?”

„Wat te denken van een directeur van een middelbare school, die, toen de jongens voor het dringend gevaar van de school wilden vluchten, de deuren sloot en de jongens in hun vlucht verhinderde?”

„De Nederlandse bevolking was gewoon de arbeid van ambtenaren en politie te vertrouwen en te waarderen. Welk een schok is aan dat vertrouwen toegebracht door deze daad, die over duizenden gezinnen het grootste leed heeft gebracht en de gehele bevolking met ontzetting heeft vervuld?”

Luisteraars, wij geven feiten weer, die velen van U reeds bekend moeten zijn. Wij deden dit vooral omdat zij de grondslag vormen voor de principiële slotsom, die de Nederlandse ondergrondse pers trekt aangaande het noodzakelijk gedrag van alle voorgangers en ambtsdragers onder het Nederlandse volk.

Hierover schrijft een der geestelijke leiders van het verzet, die als volgt de alarmklok luidt:

Hoe verder de misdadige Duitse aanslagen reiken, hoe meer zij ons gehele volksbestaan in gevaar brengen, hoe groter de kans om over de gehele linie in verzet te komen. Dit is de enige verdienste van de Duitse maatregelen! Toeschouwers worden onmogelijk. Niemand kan thans nog zeggen, dat het hem niet aangaat! Het wordt ons onmogelijk gemaakt te retireren naar z.g. betere stellingen! De strijd tot het uiterste wordt ons opgedrongen.

Onze hoge ambtenaren, onze burgemeesters, onze lagere ambtenaren, onze professoren, onze studenten, onze middelbare scholen, zijn thans tot direct verzet genoopt en ook bij het lager onderwijs staat de strijd over de gehele linie los te breken!

Het is goed zo! Deze mensen vormen tezamen de geestelijke en maatschappelijke vertegenwoordiging van ons volk. Zij staan thans eindelijk in de positie, waarop zij (in rustiger tijden) meenden aanspraak te mogen maken, te spreken en te handelen voor en namens het Nederlandse volk. Dat mogen zij ook, maar thans zullen zij deze ereplaats moeten betalen met het enige waarmee het te betalen is: Moed, trouw, standvastigheid, karakter, verstand, offer!

Wanneer zij bezwijken, beveiligen ze zichzelf, maar ze wentelen de last af op het volk, dat reeds zoveel te dragen kreeg, op de gewone man uit de straat, op de knapen van 18 tot 25 jaar, op de lagere ambtenaren. Als er dan nog verzet geboden zal worden, zal de prijs hoger zijn!

Thans heeft de geestelijke elite van ons volk de kans te bewijzen, dat ze er waarlijk IS en wij bezweren u, dat ons volk gezond genoeg en waardig genoeg is om u met eerbied en vreugde te erkennen, zodra het merkt dat gij het ZIJT!

Het valse onderscheid tussen passieve en actieve medewerking, dat de Nazi's maken, mag ons niet verwarren. Het is medewerking en medewerking is verraad! Dit geldt niet alleen voor de secretarissen-generaal en burgemeesters, doch ook voor commissarissen van de provincie, voor bevolkingsambtenaren, ambtenaren bij de gemeenteadministratie en de gewestelijke arbeidsbureaux, voor de politie enz.

Het arresteren van arbeiders, die weigeren naar Duitsland te gaan, het vervolgen van voortvluchtigen, gijzelaars en studenten, het aanhouden van weigeraars voor de arbeidsdienst en van hun ouders, het is alles niet minder onschuldig dan de medewerking aan deze massale mensenroof, omdat alles tezamen slechts één doel heeft: Het breken van het verzet, de vernietiging van alle vaderlandse krachten, om zo de weg te banen voor een volledige inlijving van het Nederlandse volk in de Duitse Herrenstaat!

De razzia's zijn begonnen!

Moeten wij daarbij zo maar werkeloos toezien?

Burgemeesters, ambtenaren, professoren en onderwijzers moeten bedenken, dat zij thans, in een veel ernstiger en dieper zin dan ooit tevoren ons volk ONDER HUN HOEDE HEBBEN!

Zij kunnen het prijsgeven aan de furor teutonicus, de barbaarse Duitse woede of zij kunnen het beschermen! Beschermen tot de prijs van eigen goed en bloed!

De keuze kan voor een man van eer en een waarachtig Vaderlander niet moeilijk zijn!

Zo spreken de Leiders van Strijdend Nederland in hun ondergrondse pers over het noodzakelijk verzet tegen de Nazi-tyrannie!

30 April 1943. *Radio Oranje over de registratie van gedemobiliseerden in Nederland.*

Luisteraars,

Zoals ik aan het begin van deze uitzending al zeide, hebben ons gisteravond en vanochtend hoogst ernstige berichten bereikt over nieuwe maatregelen van de vijand in Nederland — maatregelen, welke meer in het bijzonder gericht zijn tegen de gedemobiliseerde officieren, onderofficieren en manschappen van de Nederlandse strijdkrachten.

Ik zal u zeggen, wat ons daarvan hier bekend is; dan kunt u vergelijken met wat gij zelf waarschijnlijk reeds weet en onze kennis eventueel verder zelf aanvullen. Allereerst kwam gisteravond uit een tot dusverre nog niet met zekerheid geïdentificeerde bron een bericht, dat alle gedemobiliseerde officieren, onderofficieren en manschappen van de Nederlandse strijdkrachten naar Duitse krijgsgevangenenkampen zouden worden overgebracht.

Dit bericht bracht, later gisteravond, de Duitse radio in het geweer. Berlijn deed, door een militaire zegsman, verklaren, dat er voor het ogenblik geen sprake was van opsluiting in krijgsgevangenenkampen, maar dat wel al die officieren, onderofficieren en manschappen opdracht hadden gekregen, zich bij de Duitse militaire autoriteiten in Nederland aan te melden. In plaats van een ontkenning, gaf de Duitse radio dus eigenlijk een bevestiging, want we weten nu zo langzamerhand wel, waar zulke aanmeldingen tenslotte op uitlopen.

Slechts een onjuistheid zat er waarschijnlijk in de berichten, nl. dat er onder meer sprake was van officieren der Nederlandse strijdkrachten. Men mag aannemen, dat hiermede bedoeld worden de reserve-officieren, omdat immers de beroepsofficieren het vorig jaar al in Duitse kampen zijn opgesloten, door middel van een lafhartige truc, die het Nederlandse volk zich nog lang zal herinneren.

Van officiële en officieuze Duitse zijde zijn ook verklaringen en verontschuldigungen gegeven voor de nieuwe maatregel. Volgens de een zou generaal *Christiansen* hebben verklaard, dat de gedemobiliseerden hun beloften zouden hebben verbroken om niets tegen Duitsland te ondernemen en daarom alsnog krijgsgevangen behoren te worden gemaakt. De Berlijnse correspondent van een Zwitsers blad seinde vannacht aan zijn courant, dat de ware oorzaak van de maatregel gelegen is in de Duitse ongerustheid over de houding van de Nederlandse bevolking in geval van een Engelse invasie. Deze zelfde correspondent seinde, dat volgens zijn inlichtingen, in de loop van de laatste 24 uur, reeds 18 500 Nederlandse gedemobiliseerden door de Duitsers zijn opgepakt.

Ik geef u deze berichten zonder met zekerheid te kunnen beoordelen, of zij geheel dan wel slechts gedeeltelijk juist zijn.

Maar een ding staat als een paal boven water, namelijk, dat men het Duitse optreden moet beschouwen in het licht van: ten eerste de algemene weerstand van het Nederlandse volk tegen de onderdrukker en, ten tweede, het nijpende Duitse gebrek aan arbeiders en . . . . . aan soldaten.

Op grond daarvan zien wij hier als gevolg van de aanmelding voorlopig drie mogelijkheden. De eerste mogelijkheid is, dat zij, die zich aanmelden direct of na een poosje, naar de Duitse krijgsgevangenenkampen zullen worden overgebracht. De tweede is, dat deze slachtoffers onmiddellijk of later in Duitsland zullen worden tewerkgesteld. De derde mogelijkheid is tenslotte, dat de Moffen uit de Nederlandse gedemobiliseerden een troepenmacht zullen willen vormen, die onder leiding en toezicht komt te staan van Duitse officieren en in Nederland geboren landverraders. Deze troepenmacht zou dan of naar de fronten worden gestuurd of, op verafgelegen plaatsen in Europa, politie-diensten moeten verrichten.

Er zijn waarschijnlijk nog meer mogelijkheden, doch dat zal wel nader blijken.

Denkt niet, in ieder geval, dat de Moffen aanmelding gelast hebben, omdat zij er zo op gesteld zijn wat namen te kunnen opschrijven. Zij hebben er iets mee voor, natuurlijk, en wat zij er mee voor hebben, kan nooit iets goeds zijn.

Dat stippelt als van zelf de gedragslijn uit van iedere Nederlander, die onder de nieuwe maatregel valt. Die gedragslijn moet zijn „niet aanmelden; zich rustig houden; alle oproepen en alle bevelen doorgewoone negeren.” Dit is de raad, die de Nederlandse Regering u geeft.

Wij zijn er van overtuigd, dat verreweg de meeste, zo niet alle Nederlanders, die bij zich zelf reeds als de enig juiste houding hebben vastgesteld. Zij hebben waarschijnlijk op dit gebied geen raad meer nodig. Zij kennen immers zo langzamerhand de methoden en de doeleinden van de vijand; zij zijn nog niet vergeten, op welke wijze, nu ongeveer een jaar geleden, de beroepsofficieren in een hinderlaag

zijn gelokt. Toen kon, volkomen terecht, het element van verrassing als excuus gelden; thans weet iedereen, wat de gevolgen zijn, als men zich vrijwillig, met opgave van naam en adres, dat wil zeggen aan handen en voeten gebonden, aan de gewetenloze vijand uitlevert.

Daarom nogmaals: „meldt u niet aan; negeert de oproepen; steek niet zelf uw hoofd in de muil van de tijger; houdt u rustig en, als het absoluut noodzakelijk is, tracht u onvindbaar te maken”.

Wij zeggen u dat van hieruit ook, omdat wij er van overtuigd zijn, dat dit de mening is van de overgrote meerderheid van het Nederlandse volk en omdat wij willen trachten, door middel van de radio, tussen u allen, onmiddellijk, het zo noodzakelijke contact te leggen. Helpt elkander en steunt elkander, waar dit mogelijk is. Alleen een massaal verzet, alleen een massale weigering kan in deze ten goede werken. Ziet naar de artsen, ziet naar de studenten, ziet naar zoveel anderen! Meer dan ooit: solidariteit, volkomen solidariteit tussen alle goede vaderlanders. Hier wordt een aanslag op ons volksleven en op onze volkskracht voorbereid, ernstiger dan iets anders wat we tot dusverre hebben gezien.

Er zullen waarschijnlijk ook andere maatregelen nodig blijken dan alleen een massale weigering. Ieder kan reeds voor zich zelf overdenken. Alle documenten, die deze ongehoorde mensenjacht kunnen vergemakkelijken, betekenen een gevaar voor de betrokkenen zelf en voor ons gehele volk.

De strijd tegen de vijand is opnieuw opgelaaid; geen Nederlander zal die strijd schuwen, voor Koningin en Vaderland!

3 Mei 1943. Regeringsverklaring betreffende de gedemobiliseerden.

Landgenoten,

Gij hebt allen kennis genomen van de nieuwe aanslag van de Duitse overweldiger op het Nederlandse volk. Zijn nijpend gebrek aan soldaten en aan arbeidskrachten doet de vijand grijpen naar allerlei middelen, om zijn eigen tanende macht te versterken ten koste van de Nederlandse volkskracht. Gij weet, wat u dienaangaande reeds door „Radio Oranje” is meegedeeld en welke raad u namens de Nederlandse Regering heeft bereikt.

De Nederlandse Regering roept allen, die door het Duitse aanmeldingsbevel getroffen zouden worden, met de meeste nadruk op, in geen geval aan dat Duitse bevel gehoor te geven, en zich te onttrekken aan iedere Duitse poging om zich van hen meester te maken.

Daarbij doet de Nederlandse Regering een dringend beroep op de gehele bevolking, om alles te doen teneinde het welslagen van de Duitse poging te verhinderen en om de voorbestemde slachtoffers te helpen en bij te staan.

De Nederlandse Regering herinnert uitdrukkelijk aan de opdracht van 4 Februari aan alle leden van het Personeel in Overheidsdienst. Deze opdracht gelastte bemoeilijking en tegenwerking van alle maatregelen van de bezetter, die het Duitse oorlogspotentieel zouden verhogen ten koste van het Nederlandse volk. Geen geval is, in dit opzicht, duidelijker dan wat zich thans voordoet. Geen enkele uitzondering op de opdracht tot bemoeilijking en tegenwerking kan dan ook, minder dan ooit in de huidige omstandigheden, worden toegestaan.

Meer in het bijzonder geldt dit voor wat de identificatie, de opsporing, de aanhouding en de wegvoering van de slachtoffers van de Duitse maatregel betreft. Ik herhaal: identificatie, opsporing, aanhouding en wegvoering van de slachtoffers.

Tevens wens ik echter nadrukkelijk te verklaren, dat dit geen oproep tot algemeen gewapend verzet betekent. Als het ogenblik daarvoor gekomen is, zal de Nederlandse Regering u dat op overduidelijke wijze laten weten.

Voor het ogenblik geldt alleen, de Duitse aanslag op de Nederlandse weerbare mannen af te slaan. Daarbij rekenen Koningin en Regering op de volle medewerking, de offervaardigheid en de vastberadenheid van alle Nederlanders.

19 Mei 1943. Minister Gerbrandy spreekt een rede uit, getiteld: „Bezetting Nederland in de totale oorlog”, waarin o.m. het volgende voorkomt:

.....

Het is nu wel zeker, dat ieder, die de grens naar het oosten passeert, in doodsgevaar gaat verkeren. Duitsland wordt in de tijd, die komt, met brand- en ontploffingsbommen bezaaid. Wij raden u: doet alles om uit die hel vandaan te blijven.

Uw vaderlandse plicht om, eenmaal tegen uw wil daar aangekomen, al uw vindingrijkheid aan te wenden, opdat niet het werk uwer handen tegen uw volk en uw bondgenoten worde gericht, stelt u bloot aan de wraakzucht van de tyran.

In het doodsuur van zijn bezwijkende benden zal hij trachten u ginds als gijzelaars of als oorlogsmateriaal te gebruiken.

Kortom, de tyran offert u op om het eigen vege lijf en dat van zijn kliek te bergen. Ge leeft in de totale oorlog.

Daarom mede droeg de Nederlandse Regering alle werkenden in overheidsdienst weloverwogen op alles te doen om de maatregelen van de bezetter te verijdelen. Een ambtenaar, die medewerking aan de uitmergelingsmaatregelen verleent, onder welk schoonschijnend excuus dan ook, verraadde de zaak des volks.

Daarom gaf de Nederlandse Regering weloverwogen aan de gedemobiliseerden de wenk niet in de val te lopen. Met welk een geplepenheid de bezetter te werk gaat, blijkt wel uit het feit, dat hij, die alle volkenrecht vertrapt, in dit geval op uw gevoel voor internationaal recht ging werken.

.....
Daarom klonk het parool der Nederlandse Regering aan de gedemobiliseerden: Meldt u niet aan!

En daarom klinkt thans vanzelfsprekend haar waarschuwing: Weet wel waar de nieuwe aanmeldingsorder voor allen van 18 tot 35 jaar toe leidt, kent uw roeping. Verijdelt met elk doeltreffend middel 's vijands opzet.

Ambtenaren, zorgt dat de maatregelen tegen uw landgenoten gericht, schipbreuk lijden, oud-soldaten, en alle belanghebbende burgers: Laat uzelf en uw volk niet gewillig uitroeien, Europa's ontzet komt nader.

Maar, werpt ge misschien tegen: de onderdrukker heeft thans de macht op het vasteland, ziet hoe we vastgegrepen, weggesleurd, of erger, neergeschoten worden, ziet naar de rouw, die hij over ons brengt.

Landgenoten, het is de totale oorlog, voor het Britse volk, voor uw eigen strijders en koopvaarders hier, het is de totale oorlog ook voor u. Weifeling in uw verzet uit vrees voor de gevolgen nu betekent groter rampspoed voor uzelf of uw kinderen later.

Landgenoten, toont bovenal in deze dagen zelftucht in uw geduld. Tezelfder tijd als uw onder- of bovengrondse tegenwerking tegen 's vijands maatregelen uw zenuwen spant, is de bondgenootschappelijke voorbereiding van het ontzet in gang. Maar dat ontzet, dat onze geallieerden zijn honderdduizenden gaat kosten, heeft juist in zijn voorbereiding, die grondig moet zijn, tijd nodig. De grondig voorbereide campagne van Noord-Afrika, waar 's vijands positie ongunstiger was dan die is in Europa, nam 6 maanden.

En gij landgenoten, die de leiding hebt in de ondergrondse pers, in geheime organisaties of op welke verantwoordelijke post ook, blijft vastbesloten voortgaan met de uitmergeling te verijdelen, met uw medeburgers een hart onder de riem te steken, met de hoop der bevrijding levend te houden, blijft het uur daarvan gelovig afwachten. De vijand kan een te vroegtijdige opstand der weinigen gemakkelijk dempen. De volhardende lijdelijke weerstand en de christelijke ongehoorzaamheid aan zijn heidens streven getoond door een volk van 9 millioen, kan hij niet breken. Daarom is gedisciplineerd wachten, gepaard met steeds aan de omstandigheden aangepast verzet, goed beleid. De dag, waarop op hun tijd de legers der bevrijding, speciaal van u, volk in Nederland, de medewerking behoeven, zal u nauwkeurig en ondubbelzinnig worden gemeld.

.....
12 Januari 1944. Uitzending van Radio Oranje over haar eigen karakter: „Radio Oranje is geen Staatscourant”. Hierin werd o.m. gezegd:

... „Wij geven uittreksels uit de Nederlandse geheime pers, omdat wij die pers een prachtige en belangrijke manifestatie vinden van „strijdend Nederland” in de allerbeste zin des woords.

Wij zoeken daarbij de artikelen uit, die ons het meest interessant voorkomen en niet persé die, waarmede wij het persoonlijk van a tot z eens zijn, ook al zal dat vaak voorkomen. Maar wij vinden het juist belangrijk, om zoveel mogelijk verschillende opinies te geven, getrouw aan de echt-Nederlandse traditie van vrije meningsuiting en discussie en om zodoende al onze luisteraars aan het denken te zetten, voorzover zij zo'n artikel nog niet kenden. De enige beperking, die wij ons zo nu en dan moeten opleggen, is dat de artikelen soms te lang en soms te moeilijk van stijl zijn, om door de radio behoorlijk te worden weergegeven.

Artikelen, die bepaalde concrete problemen stellen en zich bijvoorbeeld uiten over vraagstukken van na-oorlogse politieke en economische organisatie, hebben bijzonder de belangstelling.

Maar onveranderlijk geldt — en moet daarbij uiteraard gelden —, dat voorlezing van zulke artikelen niet absoluut behoort te betekenen,

dat zij onze volkomen instemming hebben. Heel vaak wel, soms voor een groot deel, soms niet. Niemand zal ons dat kwalijk nemen, en de schrijvers zeker het minst. En het is eigenlijk zo vanzelfsprekend, dat we het lang niet altijd nodig vinden, het er uitdrukkelijk bij te zeggen."

. . . . „Waar ik wel nog even een paar woorden over zeggen wou, is juist over „Radio Oranje" als al dan niet officiële spreekbuis. Ik nam als onderwerp voor dit praatje: „Radio Oranje is geen Staatscourant" en dat houdt eigenlijk de hele zaak in. Wij hier, van Radio Oranje, staan onder toezicht van de Nederlandse Regering, zeker, en we zijn in dienst van de Regering. Maar daar is dan ook het voor-naamste mee gezegd.

U zult wel eens hebben opgemerkt, wat een verschillende manier van zeggen en uitdrukken de verschillende vaste en losse medewerkers van „Radio Oranje" hebben. De een zegt het zus, de andere zo; enkelen van ons zijn meer optimistisch, anderen meer pessimistisch van aanleg; de een is vooral emotioneel, de ander alleen verstandelijk oordelend, een derde opbruisend, weer een ander zwaar op de hand. Stel je voor, dat onze Ministers ieder woord zouden moeten dicteren aan zo'n stel schrijvers en sprekers: ze zouden er gauw genoeg van hebben. Niemand heeft er trouwens ooit aan gedacht het te proberen.

Men mag, geloof ik, integendeel zeggen, dat „Radio Oranje" is: een natuurlijk zwakke, maar dan toch een enigermate getrouwe afspiegeling van onze vrije Nederlandse pers van vóór de oorlog. Zo veel maar enigszins mogelijk, komen alle goed-vaderlandse opinies bij ons tot haar recht. En onze luisteraars kunnen met deze opinies doen wat zij willen, kunnen ze aanvaarden of verwerpen, al naar hun eigen verstand of gemoed dat voorschrijft.

Als daarentegen de omstandigheden vereisen, dat de Regering officieel van haar standpunt doet blijken, dan heeft zij middelen genoeg om dat duidelijk te maken. Dan spreken de Ministers van de Kroon of volgt een uitdrukkelijk, als zodanig aangekondigde officiële mededeling.

Daarom is het misschien wel overbodig, maar ik wil het toch zeggen: alles wat ik u in deze zeven minuten verteld heb, is niet een officiële meningsuiting van de Regering.

9 April 1944. Minister Gerbrandy spreekt tot het Nederlandse volk bij de eindstrijd de volgende woorden uit:

Landgenoten.

Intussen duurt de slavenjacht van de bezetter voort. Voor geen verkrachting van het recht schrikt hij hierbij terug. Steeds meerderen wil hij in eigen oorlogsindustrie betrekken.

De weerstand van het Nederlandse volk daartegen is echter niet vergeefs geweest.

Maakt men de balans van het vorige jaar op, dan moet men vaststellen, dat de deportaties verdere voortgang hebben gehad. Echter valt tevens te constateren, dat de omvang dezer Duitse wandaden, dank zij de houding van het Nederlandse volk minder groot was, dan men aanvankelijk vreesde. Hierbij kan dan tevens met dankbaarheid gewaagd worden van de verrichtingen der geallieerde luchtvloten, die de werkgelegenheid in Duitsland zo doeltreffend hebben beperkt. Doch de steeds dunner wordende rijen van zijn eigen arbeiders nopen de vijand om opnieuw naar buitenlandse arbeidskrachten te zoeken.

Na de mislukking van een aantal vroegere maatregelen hebben de Duitsers onlangs hun toevlucht genomen tot een nieuwe methode. Geen oproeping van jaarklassen of van bepaalde beroepen meer, maar een volledige inventarisatie van de beschikbare Nederlandse krachten, dat is wat de vijand nu in handen wenst te krijgen met behulp van de uitkaming der bedrijven, volgens de „Z-kaarten"-procedure.

Er kan geen lang betoog voor nodig zijn om iedere goed Nederlandse werkgever te doen begrijpen, waar zijn plicht ligt. Als ooit enige misvatting over de Duitse bedoelingen bestaan mocht hebben, dan zal die spoedig verdwenen zijn door lezing der artikelen in de Geheime Pers, die ook ditmaal de vaderlandse zaak goed heeft gediend.

Geen Nederlander, die naam waardig, zal anders dan gedwongen door absolute overmacht, zijn landgenoten aan de vijand hebben uitgeleverd, of zal dit alsnog doen.

Geen mens, die naam waardig, zal zijn medemens, met eigen handen, aan deportatie naar de Duitse hel hebben blootgesteld, of zal hem daaraan blootstellen.

Het is een ieders plicht de rampzalige gevolgen van de Duitse opzet binnen de nauwste grenzen te houden. Hier is een iegelijk zijn broeder's hoeder; hier is alleen de meest volkomen eensgezindheid op haar plaats; hier moet en kan het Duitse plan mislukken. Het is aan u, landgenoten-werkgevers, om, mede door uw houding, in de

huidige omstandigheden reeds de atmosfeer te scheppen van volkomen vertrouwen en samenwerking tussen werkgevers en werknemers, welke atmosfeer bij de na-oorlogse opbouw onontbeerlijk is.

Nog een enkel woord over de andere Duitse poging tot inventarisatie. De uitreiking van nieuwe distributie-stamkaarten moest, volgens de bedoeling van de vijand, het onfeilbaar middel verschaffen om eindelijk de hand te kunnen leggen op een aantal landgenoten, die zich voortdurend en tot zijn grote ergernis, aan zijn greep hadden weten te onttrekken. Het was en is in het landsbelang, dat ook deze poging der bezetters mislukt.

Ook en zelfs nu nog is dit in belangrijke mate afhankelijk van de houding, die de bevolking in haar geheel aanneemt. Velen kunnen nog steeds op allerlei manieren de Duitse procedure bemoeilijken en vertragen, en zo het vaderland een dienst van betekenis bewijzen. Hun eigen vindingrijkheid, of anders de raadgevingen der Geheime Pers, kunnen hun hierbij tot richtsnoer zijn.

Wij weten het: zij hebben verplichtingen jegens zichzelf en jegens hun familie. Maar ook voor hen bestaan verplichtingen, zij het ook ongeschrevene, jegens hun eigen volk en de tienduizenden van onze beste landgenoten, die door de vijand werden vogelvrij verklaard en wier bescherming op de schouders van iedere Nederlander rust. Dit is geen tijd, waarin het voldoende is alleen voor zichzelf en de zijnen te hebben gezorgd; dit tijdsgewricht vergt zelfs nog meer dan onzelfzuchtigheid, het vraagt offers, ook voor de onbekenden en zo ten bate van het algemeen. Die offers zijn en worden gebracht door onze matrozen, piloten en koopvaarders met weergaloze trouw.

Tot het Overheidspersoneel spreek ik als voorzitter van de Raad van Ministers. Meer dan een jaar geleden hebben alle personen in Overheidsdienst instructies ontvangen aangaande de houding, die zij ten opzichte van maatregelen der bezettende macht hadden aan te nemen. Die aanwijzingen zijn verscheidene malen herhaald; er is in Nederland zelf commentaar op verschenen, dat de volle goedkeuring der Regering wegdraagt.

Geen beambte in Overheidsdienst behoefde zich dus meer af te vragen, wat van hem ten aanzien van de uitreiking der distributiestamkaarten verwacht werd. Het verheugt mij, hier openlijk te kunnen zeggen, hoevelen op alle mogelijke punten en in allerlei gelegingen hun vaderlandse plicht hebben gedaan. Zij hebben hun trouw aan hun Vorstin en aan hun volk bewezen. Maar anderen — en misschien is hieraan het slechte voorbeeld van enkele hogergeplaatsten niet vreemd — meenden slaafs de orders van de vijand te moeten gehoorzamen.

Het is de Regering zeker niet onbekend, dat door de vijand en zijn handlangers een uitzonderlijk scherpe contrôle geoefend is op de handelingen van allen, die bij de uitreiking betrokken waren en zijn. Dit wil echter geenszins zeggen, dat alle verontschuldigingen van deze aard, zonder meer zullen worden aanvaard, evenmin als alle andere excuses voor gedragingen, waarbij de belangen van het vaderland of van vaderlanders verwaarloosd werden. Daarvoor heeft de Regering, daarvoor hebben ook de geestelijke leiders in Nederland, te vaak en te duidelijk gesproken. Ware verzet altijd gemakkelijk en zonder mogelijke gevolgen, ware de strijd tegen de vijand altijd zonder gevaar, dan zou het woord „vaderlander” zijn betekenis verliezen, dan zou de erenaam „strijder” voor goed een holle klank worden.

Het Nederlandse volk meent, in tijden van nood, naar de landsdienaren te moeten kunnen opzien, als naar zijn natuurlijke beschermers. Moge het in deze verwachting niet beschaamd worden.

Spoedig zal, naar menselijke berekening, de laatste phase in de Europese strijd een aanvang nemen. Niemand kan zeggen door welke diepten ons volk nog zal moeten gaan, voor het ten slotte het einde van deze lijdensweg zal hebben bereikt.

Maar de gang zal zoveel minder zwaar zijn, wij zullen daarna zoveel te beter het opbouwwerk kunnen beginnen, indien wij nu in moeite en zorg elkanders lasten willen dragen en de offers aanvaarden. Daartoe heeft bijna tweeduizend jaar geleden de herrijzenis van onze Heer Zijn jongeren met bereidheid vervuld, daartoe drage de herdenking van dit boven alle gebeurtenissen verre uitstekende feit in de komende tijd bij!

10 Mei 1944. Rede van H.M. Koningin Wilhelmina.

Landgenoten,

Na vier jaar van een ongeëvenaard schrikbewind wens ik ook deze 10de Mei, met u, hulde te brengen aan hen, die de eersten waren om de verraderlijke schender van ons grondgebied en van onze vrijheid te weerstaan.

Nog zijt gij op deze herinneringsdag niet vrij u te uiten en te doen wat uw hart u ingeeft, maar spoedig zult gij uzelf kunnen zijn, vrije burgers van een vrij land.

Hulde aan hen, die aan de Grebbe of waar ook hun leven gaven voor het Vaderland, aan hen, die de strijd daarbuiten voortzetten ter zee, op onze oorlogsschepen en op onze koopvaarders, in de lucht, en thans, schouder aan schouder met onze bondgenoten, voor de bevrijding op Nieuw-Guinea.

Doch bovenal komt die hulde toe aan u voor uw onbrekbare weerstand tegen stelselmatig onrecht en vervolging, die naar mate 's vijands wandaden, martelingen en moorden zich vermenigvuldigen, steeds onverzettelijker en feller is geworden.

Het is de gedachte aan uw strijd, die ons, hier, buiten Nederland, aanvuurde en bezielde.

Voor dit verheffend en sterkend voorbeeld danken wij u in diepe ontroering.

Dit voorbeeld werd ons niet gegeven door enkele groepen of personen, doch door alle groepen en personen waaruit ons volk bestaat.

Het is daardoor een in de volste zin des woords nationaal monument geworden, waarvan iedere steen gelijke waarde heeft.

Moge ieder zich dat herinneren, als straks uw onder de druk ontstane eendrachtige volksgemeenschap ook in het komende tijdperk zijn vruchten zal mogen afwerpen.

Vele verouderde scheidsmuren zullen dan verdwijnen en er zal ook geen sprake kunnen zijn van verschil in onderlinge waardering in dat nieuwe vaderland, waarin wij allen zonder onderscheid zullen deel uitmaken van een heldenvolk.

Een golf van blijdschap slaat hoog in ons op, als wij ons onze fiere driekleur voorstellen opnieuw wapperend over Hollandia.

Wij danken onze Amerikaanse en Australische bondgenoten voor hun hulp.

Onverwijdeld heeft ons bestuur zijn taak hervat en het uiterste in zijn vermogen gedaan om de heersende nood te lenigen en het aangedane onrecht te herstellen.

Hoe meer de ure der bevrijding nadert, des te meer komen de vraagstukken op ons af, die aan de orde komen zodra het leven weer in zijn gewone banen gaat lopen en zijn gewone aanzien krijgt, dus na die spanne tijds van enkele weken of enkele dagen wellicht, waarin de regering geholpen door het plaatselijk burgergezag en het militair gezag de toestand heeft geschapen waarin die vraagstukken kunnen worden ter hand genomen.

Waar ik nog niet in verbinding kan treden met de in Nederland aanwezigen, om volledig ingelicht te worden omtrent de onder u levende wensen en verlangens, acht ik het ongewenst mij een oordeel daarover te vormen of een beslissing te nemen.

Doch, dit kan ik u nu reeds zeggen, dat ik hoop mede te kunnen werken tot het instellen zo spoedig mogelijk na de bevrijding van een tijdelijke volksvertegenwoordiging, die haar taak zal moeten vervullen tot nieuwe verkiezingen zullen zijn gehouden.

Hierbij zullen wij ons moeten laten leiden door onze democratische beginselen en rekening houden met de bijzondere omstandigheden.

Over de wijze van samenstelling en de taak van onze volksvertegenwoordiging zal een beslissing genomen moeten worden zodra het reeds door mij genoemde overleg met personen in Nederland mogelijk is.

Ik weet, dat gij u niet ontveinst de moeilijkheden en bezwaren van de tijd, die nog voor u ligt voor uw bevrijding een voldongen feit zal zijn.

Niets kan ernstiger of dieper gemeend zijn wanneer ik u Gods kracht toewens als gij door dat donker dal gaat.

Aan de uitgang van ieder dal komt men in de ruimte en in het licht; overgezet zijnde voor onze omstandigheden is dat bevrijding van uw leven letterlijk en geestelijk.

Leve het Vaderland.

Leve het Rijk.

31 Juli 1944. *Radio Oranje over „Totale mobilisatie” en „onderduiken”.*

Luisteraars,

De nieuwe totale mobilisatie, die *Hitler* heeft afgekondigd voor Duitsland en de bezette gebieden, stelt Nederland voor vele vragen. Wanneer er zoiets belangrijks gebeurt, dan vallen die vragen in twee delen uiteen:

Ten eerste: Wat kan Nederland er tegen doen?

Ten tweede: Wat denkt Londen er van?

Mag ik even met het laatste beginnen, ook al, omdat de kaarten hierover duidelijk op tafel liggen.

Op 4 Februari 1943 heeft de Regering, bij monde van de Minister-President prof. *Gerbrandy*, een lastgeving uitgevaardigd, nader-

hand herhaaldelijk bekrachtigd, tot het gehele personeel in Overheidsdienst, luidende:

Werk alle maatregelen tegen, die kunnen dienen tot verhoging van 's vijands oorlogskracht.

Werk ook alle voorbereidingen tot die maatregelen tegen.

Ieder in Overheidsdienst, luisteraars, die dus werkt aan lijsten van slachtoffers — of aan de zogenaamde uitzonderingen op die lijsten —, die handelt welbewust tegen de Regerings-lastgeving in. Iedere politiemans, die Nederlanders, bestemd voor de Duitse slavenmarkt, helpt opsporen, identificeren, aanhouden en wegvoeren, handelt tegen die lastgeving in en snijdt dus zijn eigen volk de nek af. Nu er naar menselijke berekening nieuwe slavenjachten op komst kunnen zijn, geldt deze lastgeving der Regering *in volle omvang!*

Maar er is meer. Vandaag is het aangewezen, dat deze Regerings-lastgeving gewetenszaak worde voor *alle* staatsburgers. In hoogste zin staat elke Nederlander in dienst van de Overheid der Overheden, die ons allen het heerlijk eerstgeboorterecht geschonken heeft vrij mens te zijn. Wat de eerstgeboorteplicht meebrengt, voor deze vrijheid te strijden.

Hoe? zult U vragen, hoe dan? Wat hebben we aan die parolen uit Londen, wanneer er niet bij wordt gezegd, hoe we ze uit moeten voeren, als we dat kunnen?

Luisteraars, bij slavenjachten is er voor velen vroeg of laat maar één uitweg: Onderduiken!

En hierover hebben ondergrondse groepen in bezet gebied kostbare raad gegeven, die ik niet anders doen kan, dan samenvatten, om er zoveel mogelijk bekendheid aan te geven. Op die manier werken Londen en bezet gebied hand in hand, en zo moet het zijn. Op de vraag: hoe en waar onderduiken, kan ik natuurlijk over de radio niet antwoorden. Wie werkelijk onderduiken wil, die vindt de weg wel. Maar het gaat niet alleen om de *weg*, maar ook om de *middelen*, in de meest prozaïsche en financiële zin van het woord.

Onderduiken met duiten is gemakkelijker dan zonder; 't is jammer, maar waar. Dit betekent dus niet alleen een beroep op alle huizen, waar nog een bed of kermisbed over is, maar tevens op alle geldbuidels, waar nog geld in over is, in het bijzonder voor hen voor wie onderduiken een gezinsprobleem vormt. Sommige gehuwde arbeiders met kinderen zouden wel onderduiken, als ze hun gezin maar verzorgd wisten. Voor kostwinners staat de zaak er net zo voor. Het is aangewezen, dat patroons hier bemiddelend optreden.

Doch er moet ook een beroep gedaan worden op de onderduikers zelf. Er zijn er nog altijd, die de wijdverspreide tien geboden voor onderduikers niet opvolgen. Er zijn er, die als premie op het Duitse filmjournaal van de „Groene Politie” een enkele reis naar Vught cadeau gekregen hebben. Voor een onderduiker vooral is het zich verslingeren aan Duitse films afkeurenswaardig en roekeloos.

De onderduiker moet echter niet alleen bioscopen en alle drukke plaatsen zo veel mogelijk vermijden, maar hij moet verder ook zo onopvallend mogelijk leven. De onderduiker moet de Duitse verduisterings- en spertijd-voorschriften strikt opvolgen, ook al heeft hij nog zo veel volkomen begrijpelijke lust om een zeker lichaamsdeel tegen de krib te gooien. Hij dient b.v. te vermijden, om met een achterlicht, dat niet in orde is, tegen een toevallige lamzak van een politieagent op te lopen. In dit verband iets belangrijks: vele onderduikers kennen nog altijd hun personalia niet voldoende van buiten. Wie een vals P.B., een vals persoonsbewijs heeft, moet alles, wat er opstaat en er verband mee houdt, vlot kunnen opdreunen, anders valt hij bij een razzia door de mand.

Tenslotte: hoedt U voor provocateurs! Het bekende meisje, dat adressen afstroopt, om zogenaamd naar haar verloofde te zoeken, of naar een ziek familielid: *Opgepast!* Gestapo! De nette meneer, die U niet kent, en die 's avonds na donker of brutaalweg bij dag zonder uitleg suiker en vet komt bedelen voor onderduikers: *Opgepast!* Gestapo! Het is voorgekomen, het kan weer voorkomen. Laat U niet in met onbekenden zonder deugdelijke legitimatie. Help, maar help met beleid.

Zwijgt over Uw onderduikers, legt Uw burens en kennissen het zwijgen er over op. Onderduikers, zwijgt over Uw gastheren, maakt U nuttig en valt niet op. Een duikboot, die boven water gaat liggen seinen, wordt ook in de grond geboord. Bedenkt het allen in deze laatste fase:

Elke man *uit* Hitler's hand
Is een man *voor* Nederland!

15 Augustus 1944. Regeringsmededeling voor de burgemeesters.

Hier is een Regeringsmededeling voor de Nederlandse burgemeesters: Het is de laatste weken en maanden herhaaldelijk voorgekomen, dat burgemeesters op last van de Duitsers ingezetenen op-

riepen tot het verrichten van arbeidsprestaties voor de Duitse oorlogvoering. De Nederlandse Regering heeft het ganse personeel in Overheidsdienst herhaaldelijk gelast, alles na te laten of te bemoeilijken, wat de vijand ten voordeel zou kunnen strekken en wat de vijandelijke oorlogskracht zou kunnen verhogen.

Tot het personeel in Overheidsdienst, tot wie deze Regeringslastgeving zich richt, behoren zeer zeker de burgemeesters. Indien burgemeesters dus van de Duitsers opdracht krijgen, ingezetenen op te roepen voor het aanleggen van Duitse verdedigingswerken, het graven van loopgraven op Duitse vliegvelden, enz., kortom het verrichten van arbeid, welke niet de Nederlandse bevolking, maar de Duitsers ten voordeel strekt dan gelast de Regering deze burgemeesters de Duitse opdracht niet uit te voeren en de ingezetenen dus niet op te roepen.

18 September 1944. Instructies aan de leden der Nederlandse verzetsgroepen.

Luisteraars,

Nu richt ik het woord tot allen, die zij het ongewapend, toch de strijd kunnen beïnvloeden.

Beslissende dagen in de geschiedenis van het Nederlandse volk zijn begonnen. De snellere of vertraagde bevrijding ligt gedeeltelijk in Uw aller hand.

Het Geallieerd Opperbevel en Prins *Bernhard* hebben nauwkeurige instructies gegeven aan de leden der Nederlandse verzetsgroepen. Deze instructies kunnen thans voldoende bekend worden geacht.

Nederlandse strijders, de blik van de ganse wereld is thans op U gericht, Uw ogen, gescherpt door het aanschouwen van vier jaar onrecht, zullen hun doelwit, de vijand, niet missen.

Luisteraars, gij weet het allen, de Regering heeft het gehele spoorwegpersoneel last gegeven tot een algemene staking om het vijandelijk troepenvervoer en de vijandelijke troepenconcentraties zoveel mogelijk te beletten. Deze staking van het spoorwegpersoneel is van overwegend militair belang. De snelle bevrijding van Nederland kan er voor een belangrijk deel van af hangen. De grote last, die thans op deze ene bevolkingsgroep, het spoorwegpersoneel, komt te rusten, moet daarom mede gedragen worden door het hele Nederlandse volk.

Op ieder Nederlander rust thans de hoge zedelijke plicht alle spoorwegmannen, die als stakers moeten verdwijnen en onderduiken, bij te staan. Bij te staan met onderdak, schuilplaats, voedsel, kleren, geldelijke steun voor de achtergelaten gezinnen; onderdak voor die gezinnen zelf, indien dit nodig mocht zijn. Het is veel, maar het gaat thans om de beslissing.

Wanneer het Geallieerd Opperbevel dus in zijn instructie tot de bevolking van Nederland boven Rijn en Lek het volgende zegt: „Blijft absoluut rustig tot ge nieuwe instructies ontvangt; onthoudt U daarvoor van alle acties of demonstraties” — dat wil niet zeggen, luisteraars, dat met gevouwen handen afgewacht moet worden. Nederlanders, gij hebt allen Uw hele leven vanzelfsprekend gerekend op het spoorwegpersoneel; thans rekent het hele spoorwegpersoneel op U.

Indien de vijand tracht het Nederlandse politiepersoneel in te schakelen tegen het spoorwegpersoneel, dan wordt hierbij uitdrukkelijk herinnerd aan de lastgeving der Regering, voor de eerste maal uitgesproken door de Minister-President op 3 Mei 1943: „Geen Nederlander mag, door toedoen van een ander Nederlander ten behoeve van de vijand worden geïdentificeerd, opgespoord, aangehouden of weggevoerd.”

Meer kunnen wij vanavond niet zeggen. Al het overige ligt in Uw hand. Weet slechts dit: de Geallieerden en de gehele vrije wereld rekenen thans op U allen.

Strijdt de goede strijd. God zij met U.

14 Mei 1944. Waarschuwing aan de Nederlandse Politie.

Er is bericht ontvangen, dat in Utrecht op klaarlichte dag Nederlanders bij razzia's worden opgepakt voor het verrichten van dagdienst ten gunste van de „Wehrmacht”. Deze razzia's geschieden door Nederlandse politie-mannen onder leiding van Majoor *Huizinga* en Wachtmeester *Blumen* (of *Blumer*).

De lieden, die deze razzia's bevelen en daaraan hun medewerking verlenen, dienen te weten, aan welk misdrijf zij zich schuldig maken en wat hun te wachten staat.

In de eerste plaats maken zij zich schuldig aan het misdrijf, vervat in artikel 26 van het Besluit Buitengewoon Strafrecht. Op grond van dit artikel zal hij, die in de huidige oorlog een ander blootstelt

aan o.m. opsporing, vrijheidsbeperking of enige andere dwangmaatregel ten behoeve van de vijand, worden gestraft met zware gevangenisstraf, en in zekere omstandigheden, wanneer de daad zwaar letsel of de dood van het slachtoffer ten gevolge mocht hebben, met levenslange gevangenisstraf of zelfs de doodstraf.

In de tweede en zeker niet de laatste plaats maken zij zich schuldig aan het verlenen van hulp aan de vijand. Krachtens artikel 22 van het hiervoor genoemde Koninklijk Besluit wordt namelijk onder hulpverlening aan de vijand mede verstaan het verrichten van enige daad ten voordele van de vijand. En niemand zal met recht kunnen beweren, dat klopjachten, als die te Utrecht niet ten voordele van de vijand worden georganiseerd?

Wij herhalen:

Dit is hulpverlening aan de vijand, een misdrijf, dat op grond van artikel 11 van het meergenoemde Koninklijk Besluit wordt gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste twintig jaar, met levenslange gevangenisstraf of met de doodstraf. En voor hen, die soms mochten denken, dat zij als medeplichtigen er wel wat lichter zullen afkomen, voegen wij hieraan toe, dat ingevolge artikel 12 van het Koninklijk Besluit de medeplichtigen aan de hier bedoelde misdrijven dezelfde straffen als de hoofddaders te wachten staan.

Huizinga, Blumen en alle anderen, die zich bij het houden van razzia's mochten laten betrekken, zijn hierbij gewaarschuwd. Een beroep op overmacht of zogenaamd ambtelijk bevel zal hen niet kunnen baten!

2 Januari 1945. Regeringsverklaring over de arbeidsinzet.

Het is niet alleen de Regering, doch ongetwijfeld u zelf bekend, dat de Duitsers sinds geruime tijd het misdadig plan ten uitvoer leggen om uit bezet gebied alle mannelijke Nederlanders van 16 tot 40 jaar weg te slepen. Hun uiteindelijke bedoeling daarbij is het grondig verzwakken der Nederlandse volkskracht voor vele komende jaren. Het voorwendsel, dat de vijand o.a. via het landverraders-station Hilversum te kennen heeft gegeven, is, dat hij niet de vorming van georganiseerd verzet in zijn rug zou kunnen toelaten.

Het eerste gevolg van de klaarblijkelijke Duitse opzet tot massale ontmanning van het Nederlandse volk zijn grote razzia's geweest, o.a. in Rotterdam, Delft, Den Haag en omgeving, Leiden, Haarlem en omgeving, het Noorderkwartier, het Gooi en Utrecht.

Ook de Noordelijke provinciën, Apeldoorn en plaatsen op de Veluwe bleven niet gespaard. Deze kriskras door het land verspringende razzia's, wezen op een vast Duits plan, dat geleidelijk en meedogenloos werd afgewerkt.

Ten gevolge van deze razzia's werden de voedselvoorziening en distributie in Bezet Gebied zeer ernstig belemmerd. Te zamen met de Duitse roof van voorraden en transportmiddelen heeft dit geleid tot een begin van door de Duitsers georganiseerde hongersnood.

Nu is deze Duitse misdaad in een nieuw stadium getreden. De Duitsers zijn blijkbaar tot de overtuiging gekomen, dat zij hun razzia's, die de verontwaardiging der vrije wereld hebben opgewekt, beter kunnen „legaliseren” althans er een vorm aan geven, die zij als legaal voor trachten te stellen, hoewel hier slechts sprake is van een nieuwe rechtsverkrachting.

Een verordening gedateerd 14 December jl. getekend door een zekere *Liese*, Algemeen Gemachtigde voor de totale oorlogsinspanning, legt met het oog op de z.g. arbeidsinzet, de meldingsplicht op aan alle mannen van 16 tot 40 jaar, met bepaalde uitzonderingen, waarvoor „Ausweise” zullen worden verstrekt. Op verzet zijn scherpe straffen gesteld.

De Regering, kennis genomen hebbende van deze door de Duitsers afgekondigde poging tot mensenroof op grote schaal, bepaalt het volgende:

Elke directe of indirecte medewerking bij de uitvoering der nieuwe Duitse bepalingen is ten strengste verboden, zowel voor het gehele personeel in Overheidsdienst als voor alle werkgevers. Burgemeesters, politie-beambten, personeel der bevolkingsregisters, al het overige personeel in Overheidsdienst, alsmede alle werkgevers, die direct of indirect medewerking zouden verlenen aan de nieuwe Duitse maatregelen tot mensenroof, stellen zich bloot aan latere vervolging wegens collaboratie met de vijand.

De Regering doet voorts een dringend beroep op iedere Nederlander persoonlijk, om geen „Ausweise” aan te vragen. De praktijk heeft namelijk bewezen, dat „Ausweise” niet alleen op de duur waardeloos zijn, doch zelfs gevaarlijk, omdat de houders van dergelijke „Ausweise” zich bij de Duitsers bekend maken en dus mettertijd gemakkelijker kunnen worden gegrepen.

De Regering, zich ten volle bewust van de grote moeilijkheden en gevaren, die het gevolg zijn van een principieel verzet, acht het

desniettemin noodzakelijk, juist omdat het hier gaat om de ganse volkskracht, dat de bevolking in haar geheel in onderlinge solidariteit het hoofd biedt aan deze nieuwe aanslag op ons bestaan als natie.

10 Januari 1945. *Minister van Heuven Goedhart spreekt over het verzet tegen de „Arbeitseinsatz“.*

Landgenoten in de verdrukking,

Toen het vannacht rondom mijn kamer in het hart van Londen stil was geworden — het alledaagse verkeersgerucht was gesmoord — en ik mij zo scherp als ik het kan, indacht in uw omstandigheden, toen vielen beneden mij met twee harde kletsen de portieren van een auto dicht. En ik schròk.

Zo klonken niet heel lang gelegen autoportieren van een S.S.-wagen en ik dacht aan een vlucht over een paar daken, om te glippen uit de greep van de ploerten, die zich uw beschermers noemen.

O, ik kèn ze, die sentimentele sadisten, die suikeren wreedaards; ik kèn ze, dat gespuis, dat zich „Herrenvolk“ belieft te noemen; ik kèn ze, mèt hun Nederlands opperhoofd: *Seyss-Inquart*, de man, die zijn schoolkameraad en latere medeminister, *Kurt von Schuschnigg*, heeft verraden en die nu in uw midden de pot met zijn Judasloon verteert.

Ik kèn hem. Ik las en lees de duivelse redevoeringen, die deze O.W.-er in uw kranten laat drukken en het recept is altijd eender: veel honing, een paar bittere pillen en een spuit venijn eroverheen. Veel honing!

Als gij, landgenoten in de verdrukking, het gefleem en geteem van Herrn Reichskommissar voor zoete koek opeet, dan gelooft gij, dat gehoorzaamheid aan die eerloze schavuit u recht in het land van belofte zal doen belanden. Hoort de vogelaar fluiten. Hoort hoe hij u voor de Arbeitseinsatz laat ronselen met een beroep op alles wat in deze wereld mooi is en goed en onontbeerlijk, op alles, dat in de mond van deze beroepsleugenaar zo vals klinkt als het zink van *Rost van Tonningen*. Wie zijn vriend in koelen bloede een dolk in de rug steekt, die zou fatsoen kennen jegens doodsvijanden?

Zo was ik gisteravond, na dat dichtknallen van die autoportieren, met mijn hele hart bij u, landgenoten in de verdrukking, en ik heb er nog eens het „Handvest van de Vrijheid“ bij opgeslagen en mij afgevraagd hoevelen uwer in deze benauwde dagen denken zouden aan dat Wilhelmus-couplet, waarin *Marnix Willem de Zwijger* in ootmoedige vroomheid laat zeggen:

So het den wil des Heren
Op dien tijt hadt geweest
'k Had geeren willen keeren
Van U dit swaar tempeest
Maar de Heer van hierboven
Die alle dinc regeert
Dien men altijd moet loven
En heeftet niet begeert.

Telkens als ik dat couplet lees, valt voor mij de tijd weg. En als toen raast een „swaar tempeest“ over ons vaderland. Nu als toen verzet ons volk zich tot het uiterste tegen een vreemde verdrukker. Nu als toen is er een Oranje, die diep, diep bekommerd is over Uw lot en die het „geeren had willen keeren“. En nu als toen zal het einde vrijheid zijn.

Maar nog is het einde er niet, landgenoten. Op een ogenblik, waarin gij al zo deerlijk het gevoel had dat de maat vol, boordevol was, heeft *Hitler* een nieuwe plaag over ons volk uitgezonden: de Arbeitseinsatz. Zijn eigen slavenjagers alléén kunnen dat duivelse werk niet aan. Wanneer gij, werkgever, weigert te helpen, wanneer gij, ambtenaar van het Arbeidsbureau of van de afdeling bevolking, weigert te helpen, wanneer gij, politie-agent, weigert te helpen, dan komen ze d'r niet. Dan laat *Seyss-Inquart* maar honing spuwen of vuur, maar dan komen ze d'r niet.

Zo gij, werkgever, gij, ambtenaar, gij, politie-agent, uw vaderlands hart op de rechte plaats hebt zitten, is dat hart opgesprongen van dankbaarheid toen de „spoorjongens“ er onmiddellijk de bijtjes bij neerlegden nadat de Regering staken had gelast. Ik wil hier van mijn kant graag nog eens zeggen, dat ik alle kerels, die 'm dat geleverd hebben, eerbiedig groet. Ik kèn hun risico en ik weet, wat zij onder ogen hebben gezien. Dat was veel, ja: dat was alles, want het was zelfs de dood. Zij hebben niets gevreesd. Hun daad zal in de vaderlandse geschiedenis geplant worden als een vrijheidsboom. Maar nu is de beurt aan u, werkgever, aan u, ambtenaar, aan u, agent, aan u, landgenoten in de verdrukking. Neen, van u wordt op geen stukken na gevraagd wat de Regering had te vragen aan de spoorjongens. Die moesten tezamen één grote Daad doen. Gij niet. Van u wordt maar één ding verlangd. U wordt door de Nederlandse Regering maar één

ding gelast: *doet géén daad. Doet niets. Volkomen niets.* Verstrekt géén gegevens, geeft géén lijsten, zoekt géén mensen, vraagt géén „Ausweise”. Dat is alles . . . en het is veel. Ik wéét dat er onder u zijn, die zeggen: ons is het water aan de lippen gestegen, wij kunnen niet nõg meer. Die zó denken, weten óók wel, dat op de Duitse steden, op de werkplaatsen van de Arbeitseinsatz, stuk voor stuk, de bommenhagel van de Geallieerde luchtmachten trommelt; die weten óók wel, dat er een knappe kans is, dat „Arbeitseinsatz” begint ergens in Duitsland, voortgaat achter het front, en eindigt aan het front.

Zoals *Ludendorff* het in 1918 deed, zo schreeuwt *Hitler* in 1944: „Auskammen! Auskammen!”. Het oorlogsmonster van de nationaal-socialisten, die slokop brult om voer. Het oorlogsrecht ligt onder de Duitse laarzen al lang platgetrapt. Wat zou deze duivels ervan weerhouden om de onzen vóórop te sturen, deze duivels, die uitgevonden hebben om de burgerbevolking van onder hun voet gelopen landen te misbruiken als dekschild?

Dat alles wéét gij, landgenoot die er niet meer tegen op meent te kunnen, en gij zegt: „Ach ja, maar wat baat het allemaal nog?” En als ik die stemming niet kende en ze niet kon begrijpen, dan stond ik hier niet. Als ik niet bij machte ware, om zelf te voelen wat menig-een uwer voelt, ik stond hier niet. Maar ik kèn ze, de duivels met hun afmattingsactiek en ik kèn ze, die stemming van „ach, wat baat het allemaal nog”, en dààrom sta ik hier. Daarom grijp ik u, werkgever, u, ambtenaar, u, agent, u, landgenoot, die onder het bereik van deze duivelse „Arbeitseinsatz” valt, bij de schouders, en ik zeg u: Weiger! Weiger!, want het baat! Weiger, weiger; want ik wéét dat gij ook dit nog kunt.” „Wij zijn de laatsten en wij moeten 't keeren”, heeft *Jan Greshoff* gedicht.

Wij moeten en wij kunnen. Ons volk is niet, waarachtig niet, een „volk van slampampers”, zoals *Mussert* het bestempelde. Het is in deze jaren aaneengegroeid, aaneengegroeid tot een volk, dat haten en dat zich verzetten kan. Uit zijn midden zijn duizenden opgestaan, die de leiding hebben aangedurfd van een verbeterd tegenstand. Maar ik vraag niet van u, dat gij uw weg baant in het actief verzet. Het enige dat ik vraag, het enige dat de Regering u beveelt, is: weiger, weiger! De Arbeitseinsatz moet in het moeras, hij moet mislukken, hij moet kapot. Dat is de éne schep, die gij er met elkaar nog bovenop moet gooien, en gelooft mij, landgenoten: gij kunt het. Zoals de wielrenner, als de bel de laatste ronde heeft ingeluid, de rug nog dieper kromt en zijn laatste greintje overwinningswil in zijn pedalen trapt; zoals de zwemmer in het zicht van de finish zijn laatste lichaamskrachten in zijn slagen gooit; zo zult gij op een kruisweg van verdrukking naar bevrijding, dat éne nog doen: weigeren, weigeren; geen man zal zich melden, geen werkgever zal meedoen, geen ambtenaar zal helpen en niemand komt om zo'n bedriegelijk en gevaarlijk papiertje dat „Ausweis” heet. Zó is het bevel. Zó moet het. Zó kan het. Zó zal het.

Straks, na deze uitzending, keer ik terug naar mijn stille kamer in het hart van Londen. En ik zal er denken aan mijn talrijke vrienden, die vanavond bezig zijn met de organisatie van het verzet. Zij weten, dat ik hen mis. Zij weten, hoe graag ik naast hen stond. Voor u, landgenoten, zijn zij nu nog de naamlozen, die u leiding geven in een strijd, waarin het gaat om ons bestaan als volk. „Hun legers tellen rang noch stand, 't verschil viel weg, slechts éne band verbindt hen allen, groot en klein: zij willen helpers, redders zijn”. Zo zegt het een van onze oorlogsgedichten, die onder u de ronde doen.

Volgt, wat ik u bidden mag, die naamlozen, wier namen straks klinken zullen als de klokken van de vrijheid. Het is zover nog niet. Nóg moet gij alles op alles zetten om de eindstreep te halen. Nog moeten Koningin en Vaderland uw laatste inspanning eisen: de Arbeitseinsatz moet kapot: Weiger! Weiger! En trekt dan uw hart op aan een paar regels uit het slotcouplet van *Jan Greshoff's* gedicht, want daarin ligt, naast een hartstochtelijk vermaan, een innige belofte:

Ik sla de trom, eens komt een eind aan 't lijden
Na deze ellenden rijzen zachter tijden
Dan bouwen we weer onze luchtkasteelen
Dan mogen onze kinderen weer spelen
Het leven wint het eindelijk van den dood
Wordt wakker, want de nood is nú nog gróót.

3 Mei 1945. Drie Regeringsmededelingen.

Ten eerste: De Regering roept de ganse bevolking op alle medewerking te verlenen om te geraken tot een snelle en rechtvaardige verdeling van het door de Geallieerden ter beschikking gestelde voedsel en alles na te laten wat een rechtvaardige verdeling zou kunnen belemmeren.

Ten tweede: De Regering dringt er op aan dat alle schippers van de Binnenvaart, en alle Kapiteins van sleepboten, zich ter beschikking stellen van de hun bekende Commissarissen en dit wel onmiddellijk. Hun hulp is onontbeerlijk voor de gewenste snelle voedseldistributie. Aan hun werk zijn *geen* risico's meer verbonden.

Ten derde: Westelijk Nederland is nog niet bevrijd. De Regering acht het daarom haar plicht, de bevolking van bezet gebied aan te manen, zich te onthouden van elke voorbarige demonstratie.

En tenslotte dit:

Sla geen geloof aan geruchten, voor Radio Oranje en de B.B.C. U de officiële bevestiging brengen. Hoedt U voor onbedachtzame daden. De gebeurtenissen nemen hun onverbbidelijke loop en handelen op grond van geruchten zou slechts onnodig kwaad kunnen stichten en onnodig leed kunnen veroorzaken.

6 Mei 1945. Waarschuwing van de Regering.

De berichten, die uit Westelijk Nederland binnengekomen zijn, zijn zodanig, dat de volgende punten door de Nederlandse Regering aan de Nederlandse bevolking ter kennis worden gebracht.

1. De onvoorwaardelijke overgave der Duitsers is een feit.
2. Blijft rustig, zolang de Geallieerde troepen nog niet aanwezig zijn.
3. Vermijdt alle daden en demonstraties, die in deze laatste uren tot onnodig bloedvergieten van de Noord-Westelijke bevolking aanleiding zouden kunnen geven.
4. Nederlandse Binnenlandse Strijdkrachten zullen alleen die acties ondernemen die hun door hun bevoegde Commandant worden opgedragen.
5. Het is een ieder verboden zich in het oude Nederlandse legeruniform op straat te vertonen.
6. Verspreidt deze instructies.

§ 3. Conclusies

In de omstandigheden van na 15 Mei 1940 lag het voor de hand, dat de voorlichting van en de berichtgeving naar de bevolking in bezet gebied een der belangrijkste activiteiten van de Regering zou vormen.

Nadat reeds in Mei 1940 de heer *van den Broek* te Parijs uitzendingen naar bezet Nederland had verzorgd, heeft de Regering met prijzenswaardige spoed deze aangelegenheid te Londen ter hand genomen; reeds van 28 Juli 1940 af was Radio Oranje dagelijks in de ether. De commissie acht het een grote verdienste van de heer *Gerbrandy*, toen nog geen Minister-President, dat hij in dezen het initiatief heeft genomen, en wel in een periode, die overigens in Regeringskring werd gekenmerkt door aarzeling, onzekerheid en zelfs een zeker *défaitisme*.

Van 1 Juli 1941 af begonnen de uitzendingen van de *Brandaris*, welke, hoewel in de eerste plaats bestemd voor de Nederlandse zee-lieden, ook in bezet gebied druk beluisterd werden. Hoewel laatstbedoelde uitzendingen niet geschieden onder rechtstreekse verantwoordelijkheid van de Regering had de leiding daarvan wel incidenteel contact met een of meer Ministers.

De commissie heeft er begrip voor, dat de leden van het Kabinet de verantwoordelijkheid voor de uitzendingen aanvankelijk zo zwaar gevoelden, dat alle teksten van Radio Oranje een aantal Ministers moesten passeren, voordat zij werden omgeroepen. Doch evenzeer is het duidelijk, dat deze methode op den duur de actualiteit en de levendigheid van de uitzendingen zeer zou schaden. Terecht werd dan ook aan de dagelijkse leiding van Radio Oranje langzamerhand meer de vrije hand gelaten.

Deze leiding stond vooral in den beginne voor een uiterst zware taak. In de eerste plaats misten de meeste medewerkers ervaring op het gebied van radio-berichtgeving en -voorlichting. Voorts maakte het ontbreken in de eerste jaren van goede verbindingen met bezet gebied het de redacteuren zeer moeilijk hun teksten af te stemmen op de gebeurtenissen en toestanden in Nederland en daarbij de juiste toon te treffen. En tenslotte heeft een zekere rivaliteit tussen Radio Oranje en de *Brandaris* een nadelige invloed gehad. Door op dit laatste punt niet eerder en meer doortastend in te grijpen — met name door de fusie tussen deze niet vroeger door te voeren — heeft de Regering naar het gevoelen van de commissie de behoefte, welke in bezet Nederland aan goede en actuele uitzendingen bestond, enige

tijd miskend. Zij wil echter niet nalaten haar waardering uit te spreken over het feit, dat Minister-President *Gerbrandy* zich steeds intensief met het beleid van Radio Oranje bemoeide, evenals Minister van *Kleffens* waar het aangelegenheden van internationale politiek betrof.

De commissie is het met de heer *de Jong* eens, dat Radio Oranje zich behoorde te richten tot de grote massa van de Nederlandse bevolking; de critiek van een groep ontwikkelde luisteraars vormt ook voor haar niet de enige maatstaf voor beoordeling van de waarde der uitzendingen. De bovenvermelde moeilijkheden in aanmerking genomen, is zij van mening, dat, algemeen gesproken, Radio Oranje in zoverre aan haar doel beantwoord heeft, dat de uitzendingen zich gedurende de gehele bezetting in een grote belangstelling hebben mogen verheugen.

Het verwijt is geuit — ook sommige medewerkers aan Radio Oranje hebben het als een bezwaar gevoeld —, dat de Ministers in de eerste jaren te weinig positieve aanwijzingen aan de bevolking of groepen daaruit hebben gegeven. Uitgaande van de gebrekkige kennis, welke ook de Regering omtrent toestanden en stemmingen in bezet gebied had, is de commissie van oordeel, dat bij het geven van aanwijzingen een exactheid, welke met de realiteit geen rekening kon houden, gevaarlijk had kunnen zijn.

Naarmate het contact met Nederland verbeterde, het verzet aldaar zich duidelijker manifesteerde en de oorlog zich voor de geallieerden gunstiger ontwikkelde kwam er ook wijziging in de teneur van de uitzendingen van Radio Oranje; de toon werd krachtiger, het verzet werd openlijk gesteund, en degenen, die te snel toegaven aan de eisen of opdrachten van de bezetters werden gedesavoueed. De *Brandaris* was daarin trouwens reeds voorgegaan.

De commissie wil zich onthouden van detailcritiek op minder gelukkige uitzendingen, die er zonder twijfel zijn geweest, doch spreekt als haar algemeen oordeel uit, dat deze voorlichting met name van einde 1942 af bij de bevolking in bezet Nederland wel de juiste snaar wist te treffen. Het is naar haar gevoelen in aanzienlijke mate aan Radio Oranje te danken geweest, dat Regering en volk niet in sterker mate van elkaar vervreemd zijn geraakt en dat in deze oorlog de band tussen Vorstenhuis en volk hechter dan ooit is geworden. Vooral de door Koningin Wilhelmina voor Radio Oranje gehouden toespraken hebben voor tallozen in bezet gebied een niet hoog genoeg te schatten morele steun betekend.

IX. SLOTBESCHOUWING

De commissie meent er goed aan te doen in een kort slotwoord te wijzen op de grote lijn, welke in haar conclusies te onderkennen valt ten opzichte van de ogenschijnlijk heterogene onderwerpen, waartoe in dit deel verslag is uitgebracht.

In de constellatie van het bezettingsregiem was het welhaast onvermijdelijk, dat zich — afgezien van degenen, die de zijde van de vijand hadden gekozen en van hun, wier handelen voornamelijk door vrees voor eigen welzijn of uit winstbejag werd bepaald — in verantwoordelijke kringen in bezet Nederland globaal gesproken twee stromingen voordeden. Uitgaande van het feit, dat de Regering aanvankelijk geen duidelijke instructies heeft gegeven, waren er enerzijds degenen, die geneigd waren te trachten de druk van de bezetting voor de bevolking zo licht mogelijk te maken door zich ten aanzien van bepaalde maatregelen van de bezetter a priori af te vragen of deze „er nog mee door konden”; zij handelden daarbij veelal in de gedachte, dat alles wat niet in het Landoorlogreglement of de Aanwijzingen expressis verbis verboden was, toelaatbaar kon worden geacht. Representanten van deze stroming waren vooral te vinden onder degenen, die uit hoofde van hun functie met de bezetter moesten werken. Daartegenover trof men degenen, die een steeds krachtiger „neen” lieten horen op welke maatregel van de vijand ook, tenzij door een zodanige weigering onevenredig grote volksbelangen zouden worden geschaad; zij hadden geen enkel vertrouwen in de bedoelingen van de bezetter en in diens naleving van de bepalingen van het Landoorlogreglement. Het waren de vertegenwoordigers van deze richting, die veelal een actieve rol speelden in het verzet, hetzij in georganiseerd verband dan wel op eigen gelegenheid of in kleine kring.

Het spreekt vanzelf, dat tussen de hierboven genoemde uitersten zich tal van nuances hebben voorgedaan, maar de commissie acht het toch wel verantwoord, die tegenstelling naar voren te brengen niet alleen als een realiteit, welke gedurende de oorlog in bezet Nederland heeft bestaan, maar ook als een algemeen verschijnsel, aan iedere bezetting inhaerent. Andere westeuropese landen, welke een bezetting van de Duitsers hebben doorgemaakt, kenden soortgelijke tegenstellingen.

Nadat aanvankelijk in het beleid van de Regering met betrekking tot bezet Nederland moeilijk een vaste lijn viel te onderkennen — mede door het ontbreken van kennis omtrent toestanden en verhoudingen hier te lande heeft de Regering in de tweede helft van de bezetting haar politiek duidelijk gericht op steun aan de „onverzoenlijken”. Terecht, naar het de commissie voorkomt: de Regering had tot taak de verzetsgeest levendig te houden, zonder acht te slaan op het door de vijandelijke propaganda gaarne geëxploiteerde verwijt, dat de leden van het Kabinet daarbij zelf geen fysieke risico's liepen. (Hun in Nederland achtergebleven gezinsleden liepen overigens die risico's wel.) Dat daardoor de Nederlandse bestuursorganen, die tot opdracht hadden de gevolgen van de bezetting voor de bevolking zoveel mogelijk te verlichten, wel eens het gevoel hadden, dat hun pogingen door de Regering werden doorkruist, was voor velen hunner pijnlijk en soms ook tragisch, doch onvermijdelijk. De Regering kon nu eenmaal niet in het openbaar voor de radio verklaren, dat voor b.v. secretarissen-generaal of burgemeesters onder bepaalde omstandigheden het hanteren van de laveerkunst wel eens geboden kon zijn om grotere onheilen te voorkomen.

Het ontbreken van vertrouwensmannen van de Regering met een ruime opdracht in de jaren 1943 en begin 1944 is op vele plaatsen in dit Verslag als een groot gemis gesignaleerd. Het verwijt, dat geen pogingen in die richting zijn ondernomen, zou minder ernstig zijn geweest, wanneer de Regering meer aandacht geschonken had aan rapporten en voorstellen, welke haar uit bezet gebied bereikten. Het verweer, dat deze rapporten vaak tegengestelde opvattingen verkondigden, gaat naar de mening van de commissie niet geheel op: de Regering behoorde zoveel oordeel des onderscheids te bezitten,

dat zij kon vaststellen in hoeverre bepaalde meningen als gezaghebbend mochten worden beschouwd. Gelijk zij in 1943 het Commentaar op de Aanwijzingen met haar verantwoordelijkheid gedekt heeft, had zij dit ook kunnen doen in andere gevallen, die van Londen uit moeilijk overzien konden worden.

Tenslotte wil de commissie niet nalaten als haar indruk te vermelden, dat de Regeringspolitiek ten aanzien van de ambtenaren en van de verzetsbeweging in de laatste jaren van de oorlog door slechts enkele Ministers onder aanvoering van de heer *Gerbrandy* is bepaald. Wanneer de commissie er haar afkeuring over uitspreekt, dat deze uiterst belangrijke punten van beleid over het algemeen niet in de volledige Ministerraad werden behandeld, wil zij niet nalaten daarnaast er haar twijfel over uit te spreken, of alle Ministers er in gelijke mate van overtuigd waren, dat in de onmiskenbare tegenstelling tussen de twee genoemde mentaliteiten partij gekozen moest worden ten gunste van de „onverzoenlijken”.

Aldus vastgesteld 29 September 1955.

VAN DIS
WTTEWAALL VAN STOETWEGEN
KORTHALS
FOKKEMA
KOERSEN
POSTHUMUS
STUFKENS
FENS
VAN LIER.

DEEL 7B / BIJLAGEN

LIJST VAN BIJLAGEN BEHORENDE BIJ HET VERSLAG OVER DE PUNTEN G EN H VAN HET ENQUÊTEBESLUIT

LEIDING EN VOORLICHTING AAN AMBTENAREN EN BURGERS IN DE BEZETTE GEBIEDEN HET CONTACT MET EN DE POLITIEK TEN AANZIEN VAN DE VERZETSBEWEGING IN NEDERLAND

	Blz.		Blz.
1. Uittreksel uit het Reglement betreffende de wetten en gebruiken van de oorlog te land	5	17. Uitzending van Radio Oranje d.d. 17 April 1941	31
2. „Convention de Genève relative au traitement des prisonniers de guerre du 12 août 1949”	6	18. Publicaties in „Vrij Nederland” d.d. 10 Juni 1943 en 28 Augustus 1943 over het Nationaal Comité van Verzet	31
3. Nota over het Duitse bestuur in Nederlands bezet gebied	7	19. Brief van de verschillende organisaties aan de C.C.	32
4. Schrijven van Jhr. mr. A. C. D. de Graeff gericht aan de Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940—1945	15	20. Regeringstelegram, op 2 Augustus 1944 bij de C.C. binnengekomen	33
5. Schrijven van mr. J. A. de Wilde, gericht aan de Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940—1945	15	21. Telegram van de C.C. aan de Regering	33
6. Uitzendingen van Radio Oranje d.d. 2 October 1943 en 21 October 1943	16	22. Antwoord van de Regering op het telegram van de C.C.	33
7. Verordening van de Rijkscommissaris voor het Nederlandse bezette gebied van 21 Juni 1940	18	23. Benoemingsbesluit en Instructie van de Regering, bestemd voor Vertrouwensmannen	34
8. Brieven van de Secretarissen-Generaal d.d. 25 November 1940 en 24 Februari 1941 gericht aan de Rijkscommissaris	19	24. Koninklijk besluit d.d. 3 September 1944 houdende benoeming van Z.K.H. Prins Bernhard tot Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten	35
9. Brief van de heer Greidanus d.d. 30 November 1945 houdende verslag van een bespreking in Juli 1941 met de Nederlandse Gezant te Bern	20	25. Telegram van Z.K.H. Prins Bernhard aan de C.C.	35
10. Besluit no. 206 van de Secretaris-Generaal van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart betreffende de opbouw van een zelfstandige organisatie ter ontwikkeling van het bedrijfsleven	21	26. Telegram van de ondergrondse strijders d.d. 4 September 1944 voor Z.K.H. Prins Bernhard	35
11. Briefwisseling van de Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940—1945 met mr. C. L. W. Fock, Secretaris-Generaal van het Ministerie van Algemene Zaken, met als bijlagen enige telegrammen van en naar de Regering over de voedselsituatie in Nederland	22	27. Brieven van Jan Thijssen d.d. 24 en 26 October 1944 gericht aan de heer H. Koot	36
12. Uitzending van Radio Oranje d.d. 8 December 1943	24	28. Brief van de heer H. Koot d.d. 1 November 1944 gericht aan Jan Thijssen	38
13. Program van de Nederlandsche Unie	25	29. Brief van Jan Thijssen d.d. 2 November 1944 aan H. Koot	39
14. Nota van het Politiek Convent aan de Regering te Londen over de opvattingen in Nederland	26	30. Brief van de Raad van Verzet d.d. 7 November 1944, gericht aan Jan Thijssen	42
15. Uitzending van Radio Oranje d.d. 13 Februari 1943	30	31. Telegram van de heer H. Koot d.d. 16 November 1944 gericht aan Z.K.H. Prins Bernhard	42
16. Telegram van H.M. Koningin Wilhelmina van Maart 1944, in het telegram van 8 Juni 1944 aangeduid als „de in Maart 1944 bekend gemaakte richtlijnen”	30	32. Afbakening van de bevoegdheden van de Directie van de Nederlandsche Spoorwegen en van de Bahnbevollmächtigte ten aanzien van de bedrijfsvoering van de Nederlandsche Spoorwegen	43
		33. Uitzending van Radio Oranje d.d. 25 Januari 1945	43
		34. Uitzending van Radio Oranje d.d. 5 October 1944	44

BIJLAGE 1

Uittreksel uit het Regiement betreffende de wetten en gebruiken van de oorlog te land

(Dit reglement is een bijlage van het verdrag nopens de wetten en gebruiken van de oorlog te land, opgenomen in Stb. 1910, no. 73)

AFDELING III

Van het militair gezag op het grondgebied van de vijandelijke Staat

Artikel 42

Een grondgebied wordt als bezet beschouwd, wanneer het zich feitelijk bevindt onder het gezag van het vijandelijk leger.

De bezetting strekt zich slechts uit over die delen van het grondgebied, waar dit gezag gevestigd en in staat is zich te doen gelden.

Artikel 43

Wanneer het gezag van de wettelijke overheid feitelijk is overgegaan in handen van degene, die het gebied heeft bezet, neemt deze alle maatregelen, die in zijn vermogen staan ten einde voor zoveel mogelijk de openbare orde en het openbaar leven te herstellen en te verzekeren en zulks, behoudens volstreekte verhindering, met eerbiediging van de in het land geldende wetten.

Artikel 44

Het is aan een oorlogvoerende verboden de bevolking van een bezet gebied te dwingen inlichtingen te geven over het leger van de andere oorlogvoerende of over zijn verdedigingsmiddelen.

Artikel 45

Het is verboden de bevolking van een bezet gebied te noodzaken trouw te zweren aan de vijandelijke Mogendheid.

Artikel 46

De eer en de rechten van het gezin, het leven der personen en de bijzondere eigendom, alsmede de godsdienstige overtuiging en de uitoefening van de erediensten moeten worden geëerbiedigd.

De bijzondere eigendom kan niet worden verbeurd verklaard.

Artikel 47

Plundering is uitdrukkelijk verboden.

Artikel 48

Indien de bezetter in het bezette grondgebied de belastingen, rechten en tolln heft ten bate van de Staat vastgesteld, doet hij dit, zoveel mogelijk, volgens de geldende regelen voor de grondslagen en de verdeling en vloeit daaruit voor hem de verplichting voort om te voorzien in de kosten van het bestuur van het bezette gebied in dezelfde mate, als de wettelijke Regering daartoe verplicht was.

Artikel 49

Indien, buiten en behalve de belastingen in het vorig artikel bedoeld, de bezetter in het bezette grondgebied andere heffingen in geld doet, kan dit slechts geschieden ter voorziening in de behoeften van het leger of van het bestuur van dat grondgebied.

Artikel 50

Generlei gemeenschappelijke straf, in geld of van andere aard, mag worden uitgevaardigd tegen de bevolkingen op grond van persoonlijke handelingen, waarvoor zij in haar geheel niet als hoofdelijk aansprakelijk kunnen worden beschouwd.

Artikel 51

Gene heffing geschiedt dan krachtens een schriftelijk bevel en onder verantwoordelijkheid van een bevelvoerende generaal.

De heffing geschiedt, voor zoveel mogelijk, naar de regelen geldende voor de grondslagen en de verdelingen der bestaande belastingen.

Voor elke betaling wordt een ontvangstbewijs aan de belastingplichtigen uitgereikt.

Artikel 52

Requisitiën in natura en persoonlijke diensten kunnen van de gemeenten of van de bewoners niet worden geëist, dan ter voorziening in de behoeften van het bezettingsleger. Zij moeten in verhouding staan tot de hulpmiddelen van het land en van dien aard zijn, dat zij voor de bevolkingen niet de verplichting medebrengen om aan de krijgsverrichtingen tegen haar vaderland deel te nemen.

Deze requisitiën en deze diensten worden slechts met machtiging van de bevelhebber in de bezette plaats gevorderd. De leveringen in natura worden, voor zoveel mogelijk, dadelijk betaald; kan dat niet geschieden, dan worden zij door ontvangstbewijzen gestaafd en heeft de betaling der verschuldigde sommen zo spoedig mogelijk plaats.

Artikel 53

Het leger, dat een gebied bezet, kan slechts in bezit nemen het gerede geld, de fondsen en de invorderbare waarden, die aan de Staat toebehoren, de wapendepots, vervoermiddelen, magazijnen en voorraden, en, in het algemeen alle roerende eigendommen van de Staat, die van zodanige aard zijn, dat zij voor de krijgsverrichtingen kunnen dienen.

Alle middelen te land, ter zee en in de lucht tot de overbrenging van berichten, tot vervoer van personen of zaken dienende, buiten de gevallen beheerst door het zeerecht, de wapenvoorraden en, in het algemeen, elke soort krijgsmunitie, kunnen worden in beslag genomen, zelfs indien zij aan bijzondere personen toebehoren, maar moeten worden teruggegeven en de schadeloosstellingen worden bij de vrede geregeld.

Artikel 54

De onderzeese kabels, welke een bezet gebied met een onzijdig gebied verbinden, kunnen slechts in geval ener volstreekte noodzakelijkheid worden in beslag genomen of vernietigd. Zij moeten eveneens worden teruggegeven en de schadeloosstellingen worden bij de vrede geregeld.

Artikel 55

De Staat, die een gebied bezet heeft, mag zich slechts beschouwen als beheerder en vruchtgebruiker der openbare gebouwen, onroerende eigendommen, bossen en landbouwondernemingen, welke aan de vijandelijke Staat behoren en zich in de bezette landstreek bevinden. Hij moet het grondkapitaal dier eigendommen in zijn geheel laten en die overeenkomstig de regelen van het vruchtgebruik behoren.

Artikel 56

De eigendommen der gemeenten, die der inrichtingen gewijd aan openbare erediensten, aan weldadigheid en aan het onderwijs, aan de kunsten en wetenschappen, ook al behoren deze aan de Staat, moeten worden behandeld op gelijke voet als de particuliere eigendom.

Alle inbeslagneming, opzettelijke vernieling of beschadiging van dergelijke inrichtingen, van geschiedkundige monumenten, van werken van kunst of wetenschap is verboden en moet worden vervolgd.

BIJLAGE 2

„Convention de Genève relative au traitement des prisonniers de guerre du 12 août 1949”

(Overgenomen uit het Tractatenblad 1951, no. 74)

Article 4

A. Sont prisonniers de guerre, au sens de la présente Convention, les personnes qui, appartenant à l'une des catégories suivantes, sont tombées au pouvoir de l'ennemi:

- 1) les membres des forces armées d'une Partie au conflit, de même que les membres des milices et des corps de volontaires faisant partie de ces forces armées;
- 2) les membres des autres milices et les membres des autres corps de volontaires, y compris ceux des mouvements de résistance organisés, appartenant à une Partie au conflit et agissant en dehors ou à l'intérieur de leur propre territoire, même si ce territoire est occupé, pourvu que ces milices ou corps de volontaires, y compris ces mouvements de résistance organisés, remplissent les conditions suivantes:
  - a) d'avoir à leur tête une personne responsable pour ses subordonnés;
  - b) d'avoir un signe distinctif fixe et reconnaissable à distance;
  - c) de porter ouvertement les armes;
  - d) de se conformer, dans leurs opérations, aux lois et coutumes de la guerre;
- 3) les membres des forces armées régulières qui se réclament d'un gouvernement ou d'une autorité non reconnus par la Puissance détentrice;
- 4) les personnes qui suivent les forces armées sans en faire directement partie, telles que les membres civils d'équipages d'avions militaires, correspondants de guerre, fournisseurs, membres d'unités de travail ou de services chargés du bien-être des forces armées, à condition qu'elles en aient reçu l'autorisation des forces armées qu'elles accompagnent, celles-ci étant tenues de leur délivrer à cet effet une carte d'identité semblable au modèle annexé;
- 5) les membres des équipages, y compris les commandants, pilotes et apprentis, de la marine marchande et les équipages de l'aviation civile des Parties au conflit qui ne bénéficient pas d'un traitement plus favorable en vertu d'autres dispositions du droit international;

- 6) la population d'un territoire non occupé qui, à l'approche de l'ennemi, prend spontanément les armes pour combattre les troupes d'invasion sans avoir eu le temps de se constituer en forces armées régulières, si elle porte ouvertement les armes et si elle respecte les lois et coutumes de la guerre.

B. Bénéficieront également du traitement réservé par la présente Convention aux prisonniers de guerre:

- 1) les personnes appartenant ou ayant appartenu aux forces armées du pays occupé si, en raison de cette appartenance, la Puissance occupante, même si elle les a initialement libérées pendant que les hostilités se poursuivent en dehors du territoire qu'elle occupe, estime nécessaire de procéder à leur internement, notamment après une tentative de ces personnes non couronnée de succès pour rejoindre les forces armées auxquelles elles appartiennent et qui sont engagées dans le combat, ou lorsqu'elles n'obtempèrent pas à une sommation qui leur est faite aux fins d'internement;
- 2) les personnes appartenant à l'une des catégories énumérées au présent article que des Puissances neutres ou non belligérantes ont reçues sur leur territoire et qu'elles sont tenues d'interner en vertu du droit international, sous réserve de tout traitement plus favorable que ces Puissances jugeraient bon de leur accorder et exception faite des dispositions des articles 8, 10, 15, 30, cinquième alinéa, 58 à 67 inclus, 92, 126 et, lorsque des relations diplomatiques existent entre les Parties au conflit et la Puissance neutre ou non belligérante intéressée, des dispositions qui concernent la Puissance protectrice. Lorsque de telles relations diplomatiques existent, les Parties au conflit dont dépendent ces personnes seront autorisées à exercer à l'égard de celles-ci les fonctions dévolues aux Puissances protectrices par la présente Convention sans préjudice de celles que ces Parties exercent normalement en vertu des usages et des traités diplomatiques et consulaires.

C. Le présent article réserve le statut du personnel médical et religieux tel qu'il est prévu à l'article 33 de la présente Convention.

BIJLAGE 3

Nota over het Duitse bestuur in Nederlands bezet gebied

(Nota aan de Nederlandse Regering te Londen, overhandigd via de Amerikaanse consul te Amsterdam opgesteld door Prof. Mr B. M. Telders in samenwerking met anderen op 15 October 1940)

(Afkomstig van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

§ 1. Inleiding

1. Op de avond van 14 Mei 1940 werd, nadat het centrum van Rotterdam tengevolge der luchtaanvallen verwoest was en dergelijke verwoesting van andere steden dreigde, het Rijk in Europa, zoals de Nederlandse Grondwet het Moederland noemt — aanvankelijk met uitzondering van de provincie Zeeland — bezet gebied. Immers vanaf dat tijdstip bevond dat gebied zich feitelijk onder het gezag van het vijandelijke Duitse leger, gelijk art. 42 van het Reglement betreffende de wetten en gebruiken van de oorlog te land van de Eerste Vredesconferentie van 1899, zeer weinig gewijzigd op de Tweede van 1907, het uitdrukt. Dat dit Reglement in de Duits-Nederlandse oorlog van toepassing is, wordt beiderzijds erkend, ook al stelt men van Duitse kant de inval in de nacht van 9 op 10 Mei voor als een „beschermingsmaatregel” ten bate van Nederland en al wordt, anders dan voor België in 1914, het Reglement niet genoemd in de Duitse voorschriften voor het bezette Nederlandse gebied. De rechtmatigheid van het optreden der Duitse bezetters is dus te toetsen met name aan Afdeling III van het Reglement, de artikelen 42—56, getiteld „Van het militair gezag op het grondgebied van de vijandelijke Staat.”

2. Afdeling III moge geen uitputtende en volmaakte regeling van het bezettingsrecht zijn, het biedt zeer voldoende houvast om de rechtmatigheid van het bezettingsregime in een bepaald geval te beoordelen. Het militair gezag kan op het bezette gebied natuurlijk militaire maatregelen treffen. Daarnaast bepaalt art. 43, dat de bezetter „alle maatregelen neemt, die in zijn vermogen staan, teneinde voor zoveel mogelijk de openbare orde en het openbaar leven te herstellen en te verzekeren en zulks, behoudens volstrekte verhindering, met eerbiediging van de in het land geldende wetten”. Artt. 44—47, waarnaast ook te noemen zijn artt. 23g, h en lid 2, verbieden de bezetter bepaalde handelingen tegen de bevolking van het bezette gebied. Artt. 48—51 regelen de verschillende wijzen, waarop en de voorwaarden waaronder de bezetter geld uit het bezette gebied vermag te trekken, waarbij op te merken is, dat art. 50 niet uitsluitend op collectieve geld-straffen betrekking heeft. Art. 52 handelt over vorderingen in natura (requisitie van goederen en diensten), terwijl artt. 53—56 naast art. 23g en art. 46, de betrekking regelen tussen de bezetter enerzijds en staats- en ander eigendom anderzijds.

Terwijl de inhoud der genoemde artikelen beneden telkens nader zal blijken, wordt er hier aan herinnerd, dat de Eerste Vredesconferentie, in zover doelbewust reagerende op het Brussels ontwerp van 1874, dat zij tot grondslag harer besprekingen genomen had, er telkens naar gestreefd heeft de positie van het bezette gebied te versterken. Zo laat art. 3 van het ontwerp van 1874 afwijking van de bestaande wetgeving door de bezetter toe „s'il y a nécessité”, terwijl het Reglement van 1899 in art. 43 zodanige afwijking slechts veroorlooft bij „empêchement absolu” om de bestaande wetgeving te handhaven. Zo beperkt het Reglement van 1899 het recht om nieuwe heffingen in geld te bevelen, tot de behoeften van het bezettingsleger of het bestuur van het bezette gebied (art. 49), terwijl in dezelfde geest art. 52 vordering van goederen en diensten slechts toelaatbaar maakt, zo zij voor de behoeften van het bezettingsleger moeten dienen.

3. Aangezien de openbare orde en het openbare leven zeer weinig verstoord waren toen de bezetting begon en evenmin veel te verzekeren viel op dit gebied — niettegenstaande de geweldige aanval van de Duitse land- en luchtmacht, die Nederland met België als eerste te weerstaan kreeg —, zou men kunnen menen dat er weinig maatregelen behoeften te worden genomen krachtens art. 43 van het Reglement. Wanneer intussen de werkelijkheid geheel anders is, dan ligt dit in hoofdzaak aan de twee volgende omstandigheden.

Voooreerst is het zeer goed van voedsel, brandstof en grondstoffen voorziene bezette gebied stelselmatig leeggehaald ten bate van het Duitse Rijk. Het openbare leven werd zodoende zeer verstoord, wat vele maatregelen tot zo goed en zo kwaad mogelijk herstel nodig maakte.

En in de tweede plaats heeft de bezetter in sterke mate juist dat gedaan, waartoe hij al evenmin gerechtigd is en wat door de Duitse

volkenrechtsgeleerde *K. Heyland* zo juist wordt gewraakt, wanneer hij schrijft: „Der Okkupant darf die ihm zustehende Rechtssetzungsbefugnis nicht dazu missbrauchen, um durch Einführung grundstürzender Neuerungen seine politischen Pläne bezüglich des besetzten Gebietes so zu verwirklichen, wie wenn er daselbst bereits Gebietsherr wäre”. (Wörterbuch des Völkerrechts II p. 158). Dat Duitsland, blijkens zijn maatregelen, van Nederland een nationaal-socialistisch land beoogt te maken, waardoor het volkomen in het Duitse vaarwater zou geraken, is wel het meest kenmerkende van de bezetting, die, evenals de aanval, tot in de kleinste details met Duits organisatietalent voorbereid was. Dit streven is bovendien — naast de tegen het Huis van Oranje aangenomen houding — zo sterk mogelijk in strijd met datgene, waaraan het nationaal-socialistische Duitsland zulk een grote waarde hecht, „das gesunde Volksempfinden”. Inderdaad eerbiedigt de bezetter hoe langer hoe minder en wel zonder volstrekte noodzaak (art. 43 van het Reglement) de in het bezette gebied geldende wetten, om ze te vervangen door maatregelen beantwoordende aan de ideologie van het nationaal-socialisme. En men overdrijft niet door te zeggen, dat de toestand, waarin het bezette gebied zodoende gebracht wordt, hoe langer hoe meer het karakter van bezetting verwisselt voor dat, waarbij de bezetter „bereits Gebietsherr” is, de toestand dus van een *verkapte annexatie*.

Dat het die kant uit zou gaan werd trouwens door de bezetter aanstonds in het uitzicht gesteld. Reeds in de tweede helft van Mei toch werden een paar organieke maatregelen genomen, die laten blijken in welke zin de bezetter zijn rol opvatte. Gedoeld wordt hier op het Decreet van de Führer van 18 Mei 1940 en de daarop steunende verordening van de Rijkscommissaris van 29 Mei 1940, beide opgenomen in het eerste nummer van het Verordeningenblad voor het bezette Nederlandse gebied. De twee regelingen octroyeren aan het bezette gebied iets, dat het best te karakteriseren is als een beknopte grondwet. Zodanige grondwet schijnt een novum van deze oorlog en het eerst toegepast voor Noorwegen. De regeling der Mei-verordeningen kan tot heel wat opmerkingen aanleiding geven. Hier wordt in verband met het voorgaande volstaan met de constatering, dat naast de militaire maatregelen, die de Rijkscommissaris overeenkomstig art. 43 van het Reglement op de oorlog te land kan nemen in het belang van de openbare orde of van het openbare leven in het bezette gebied (par. 1 lid 2 van de Verordening van 29 Mei), de Rijkscommissaris volgens dezelfde par. 1 lid 2 ook maatregelen, van regelende of andere aard, kan treffen *in het belang van het Groot-Duitse Rijk*. **NEDERLAND MOET DUS DIENSTBAAR GEMAAKT KUNNEN WORDEN AAN HET GROOT-DUITSE RIJK**, dus ook aan het **NATIONAAL-SOCIALISTISCHE BELANG**.

Zodoende heeft Duitsland zich de bevoegdheid trachten toe te kennen om b.v. de twee dingen te bereiken, die boven genoemd werden: *het onrechtmatig leeghalen van bezet Nederland wat voedsel, brandstof en grondstoffen betreft en het dringen van het land in een ideologische richting, waar de zeer grote meerderheid van het volk niets van wil weten*. Dit kan niet geacht worden te zijn geschied in het belang van openbare orde en leven in Nederland, maar geschiedde uitsluitend in het niet-militaire belang van het Groot-Duitse Rijk. Het is duidelijk dat een en ander geheel omgaat buiten het Reglement op de oorlog te land en dus onrechtmatig is.

4. In verschillend opzicht draagt de bezetting van Nederlands gebied tot nu toe weliswaar een minder hatelijk en drakonisch karakter dan b.v. de bezetting van België in de oorlog van 1914. Hiertoe zullen verschillende oorzaken medegewerkt hebben. Duitsland diende zich aan als „beschermers” van Nederland; het beschikt ook over voldoende begrip om te weten, dat de aanval op Nederland volkomen onrechtmatig was, al zegt het officieel anders. Duitsland viel bovendien in een uitstekend bestuurd en uitgerust land met een verstandige bevolking. Een zekere uitwendige gematigdheid was ook geboden, wilde Duitsland slagen in datgene, wat tenslotte zoals gezegd het meest karakteristieke stempel op de bezetting heeft gedrukt: de wens om Nederland tot een nationaal-socialistisch land te maken, waardoor het vanzelf geheel in het Duitse kielzog zou komen te varen.

5. In de onderstaande regelen zal een groot aantal door de bezetter getroffen maatregelen en beslissingen getoetst worden aan de verschillende bepalingen van het Reglement op de oorlog te land. Daarbij komt men praktisch tot een zelfde resultaat, onverschillig of men zich plaatst op het standpunt, dat ook verdedigd wordt door Duitse schrijvers,¹⁾ dat nl. het Reglement de bezetter een groot, maar toch beperkt aantal bevoegdheden toekent, dan wel dat men aanneemt, dat de bezetter tot alles bevoegd is, voor zover het Reglement daarin geen beperking aanbrengt.

Drie opmerkingen gaan aan dit kritisch overzicht nog vooraf. Men heeft vooreerst wel gezegd, dat in de hedendaagse totalitaire oorlog geen plaats is voor andere dan militaire overwegingen. Dit moge zo schijnen, maar het Reglement, en ook de Duitse verordeningen van Mei 1940, gaan nu eenmaal er van uit, dat mede met andere belangen moet worden rekening gehouden.

Het moge voorts waar zijn, dat als een bezetting lang duurt, telkens nieuwe maatregelen door de bezetter zullen genomen worden, die het bezettingsregime vèr verwijderden van het regime, dat vóór de bezetting gold. Intussen doet zich dit geval hier niet voor en zijn vijf maanden voldoende geweest voor de zeer ingrijpende maatregelen, die thans de aandacht zullen vragen, terwijl men mag aannemen, dat het niet de laatste zijn.

Tenslotte zij opgemerkt, dat het capitulatieverdrag, dat op 14—15 Mei 1940 is gesloten, niets inhoudt, dat van de internationale regeling der bezetting, welke in het Haagse Reglement is vervat, afwijkt.

§ 2. De houding van de bezetter tegenover de Koningin

6. Bijzondere aandacht verdient de houding door de bezetter aangenomen tegenover de Koningin.

Dat het staatshoofd voor een binnenvallende krijgsmacht uitwijkt, is bij invasies als die van 10 Mei 1940 normaal. Te meer aanleiding is er voor de Koningin om buiten het bereik der Duitsers te blijven, waar het gebeurde met *Schuschnigg* en *Hacha* vers in het geheugen lag en de in grote massa neerstrijkende parachutisten de Koningin evenmin ontzagen als met de Koning van Noorwegen het geval was geweest. Toen het onmogelijk bleek, zelfs tijdelijk te blijven in een uithoek van het land, zoals het de Koning der Belgen in 1914 doenlijk was geweest, besloot de Koningin de zetel der Regering naar het buitenland te verplaatsen. Immers een „regeringscapitulatie” moest worden voorkomen, zoals de proclamatie der Koningin van 14 Mei het uitdrukt.

Voorlopig vanuit Engeland wilde de Koningin het Koninkrijk blijven besturen, het Koninkrijk, waarvan het verreweg grootste deel Nederlandsch-Indië, Suriname en Curaçao, niet bezet was.

De toestand was dus deze geworden, dat in het Rijk in Europa het gezag van de wettelijke overheid „l'autorité du pouvoir légal”, in gevolge art. 43 van het Reglement op de oorlog te land feitelijk was overgegaan op de bezetter. In het Moederland vermag de Koningin haar souvereiniteit —die ook daar als „pouvoir légal” volgens art. 43 van het Reglement blijft bestaan — niet uit te oefenen. Wel blijft deze souvereiniteit uitgeoefend worden in het Amerikaanse, het Aziatische en het Australische deel van het Koninkrijk.

Welke is nu de houding, die de bezetter tegen de Koningin inneemt? Beschouwt hij Haar overeenkomstig art. 43 van het Reglement als „pouvoir légal” of niet? Ondubbclzinnige zekerheid geven hier de openbaar gemaakte Duitse uitlatingen niet. Maar er zijn aanwijzingen genoeg, dat de vraag in laatstgenoemde zin moet worden beantwoord en dat de Duitse opperbevelhebber in Nederland in zijn Bekendmaking van 6 Juli 1940 de Duitse houding het onomwondenst weergaf, toen hij daarin bij herhaling sprak van „de vroegere nederlandsche regering”.

Met dit niet meer erkennen van de Koningin als „pouvoir légal” strookt geheel het voorschrift, dat de Commissarissen in de provinciën niet langer Commissarissen der Koningin mogen heten; dat het woord Koninklijke moet verdwijnen in namen van Rijksinstellingen zoals de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, de Koninklijke Marechaussee, de Koninklijke Bibliotheek; dat in de pers en in vergaderingen niet over de Koningin mag worden geschreven of gesproken dan in „Duitse” zin; dat de beeltenis der Koningin moet verdwijnen van de postzegels; en niet in de laatste plaats, dat het vormen van één grote politieke concentratie, waarover overeenstemming was bereikt, afstuitte op het veto van de bezetter tegen de daarbij vóóropgezette souvereiniteit van het Huis van Oranje.

¹⁾ Vgl. *Verdross*, *Völkerrecht* p. 302: „Die Anordnungen des Okkupanten dürfen sachlich nicht weiter in das Leben des besetzten Gebiets eingreifen, als es durch die kriegerische Besetzung erforderlich ist, sie dürfen sich daher nicht auf Angelegenheiten beziehen, die mit der kriegerischen Besetzung in keinem Zusammenhang stehen.

Geheel in dezelfde lijn ligt het voortdurend naar voren brengen van de noodzaak, dat Nederland een nieuwe regering krijgt, waarbij het land gezegd wordt in eerste instantie zelf de vorm te mogen kiezen. Dit aansturen op een nieuwe regering verdraagt zich niet met de erkenning van een „pouvoir légal”, die weliswaar thans zijn gezag niet kan doen gelden. Men is in Nederland nog niet zover als in Noorwegen, waar inderdaad door de bezetter een nieuwe regering in de plaats van die van Koning *Haakon* schijnt te zijn ingesteld, maar het streven gaat in dezelfde richting.

Dit streven wordt van Duitse kant gaarne in verband gebracht met hetgeen dan kleinerend heet de vlucht der Koningin naar Engeland; daardoor zou een vacuum zijn ontstaan, dat aanvulling noodzakelijk vereist. Nu werd er boven reeds op gewezen, dat in de gegeven omstandigheden het uitwijken van de Koningin voor de Duitse strijdmacht voor de hand lag. Maar bovendien: zou dat vacuum niet ook bestaan hebben als de Koningin in de macht van het Duitse leger geraakt, haar „pouvoir légal” evenmin langer zou hebben kunnen uitoefenen? Intussen, er bestaat geen regeringsvacuum, onverschillig of de Koningin in Nederland zou verblijven dan wel daarbuiten. Immers, terwijl Haar gezag in het bezette gebied slaapt, is het feitelijk overgegaan in handen van de bezetter, zoals art. 43 van het Reglement op de oorlog te land duidelijk zegt, natuurlijk binnen de perken door het Reglement gesteld.

Wanneer de bezetter, in strijd met het Reglement de „pouvoir légal” der Koningin wil ontkennen, dan geschiedt dit juist met het oogmerk in Nederland een nieuwe nationaal-socialistische regering te onsceneren. Wat onlangs in Noorwegen in die zin is geschied laat geen plaats voor twijfel. De houding tegenover de Koningin aangenomen is in laatste instantie een uiting van de wens ook Nederland nationaal-socialistisch te maken.

Men heeft van Duitse kant geventileerd, dat de Koningin, door de zetel der Regering buiten het Rijk te verplaatsen, Haar recht op de troon zou hebben verbeurd, waar art. 21 der Grondwet zodanig verplaatsen verbiedt. Nu klinkt het al dadelijk zonderling, dat Duitsland, na Nederland volkomen onrechtmatig, met schending o.a. van het *Kellogg-Pact*, te zijn binnengevallen en de Koningin door zijn parachutisten o.a. als het ware het land uitgejaagd te hebben, zich nu als handhaver van art. 21 der Grondwet opwerpt tegenover de Koningin, die sedert bijna een halve eeuw een voorbeeldige constitutionele vorstin is geweest. Maar bovendien ziet het grondwettelijk artikel blijkens zijn totstandkoming in 1815 op het toen niet denkbeeldige geval, dat de Koning gehuwd zou zijn met een vreemde vorstin en zijn residentie naar het buitenland zou willen verplaatsen om van daaruit het land blijvend te regeren. Dit laatste is nu al dadelijk allerminst de bedoeling der Koningin, die immers in Hare proclamatie van 14 Mei uitdrukkelijk gezegd heeft zich terstond weer in Nederland te zullen vestigen zodra dit maar enigszins zou kunnen. Men kan toegeven, dat het artikel gelukkig er had kunnen gereedgeerd zijn. Vast staat evenwel, dat toen het artikel bij de grondwetsherziening van 1922 ter sprake kwam men het vanzelfsprekend achtte, dat er zich gevallen zouden kunnen voordoen, waarin het onvermijdelijk zou zijn de zetel der Regering tijdelijk buiten het Rijk te verplaatsen, o.a. bij een vijandelijke aanval; vast staat ook, dat er geen sanctie in het artikel is voorgeschreven.

§ 3. De uitoefening van het gezag

7. Artikel 43 van het Landoorlogreglement draagt de bezetter op alle binnen zijn bereik liggende maatregelen te nemen om zoveel mogelijk de openbare orde en het openbare leven in het bezette gebied te herstellen en te verzekeren; daarbij zal hij de aldaar geldende wetten eerbiedigen, behoudens volstreekte verhindering.

Hoe ziet dienaangaande de toestand in Nederland er uit? Om dit te beoordelen is het *Verordnungsblatt für die besetzten niederländischen Gebiete* nagegaan van zijn verschijning (5 Juni 1940) tot 15 October 1940 (afgekort V. Bl.).

8. Het fundamentele decreet van de Führer van 18 Mei 1940 (V. Bl 1 no. 1), waarvan de considerans („um die öffentliche Ordnung und das öffentliche Leben in den unter dem Schutze der deutschen Truppen stehenden niederländischen Gebieten sicher zu stellen”) door zijn redactie herinnert aan art. 43, creëert o.m. de post van — burgerlijk — rijkscommissaris (par. 1). Deze kan zich (par. 4) voor de uitvoering van zijn instructies van Nederlandse organen bedienen, doch kennelijk óók van Duitse ambtenaren, hetgeen (par. 3) voor de politie uitdrukkelijk is bepaald.

Het geldende recht, zo zegt par. 5, al. 1, blijft van kracht, voorzover het met de bezetting te verenigen is; de rijkscommissaris (al. 2) kan wetsverordeningen uitvaardigen. De verwijzing naar de bezetting als rechtvaardiging voor inbreuk op het geldende recht, verdient in

verband met de hierboven (no. 3) reeds geciteerde behartiging van de „belangen van het Groot-Duitse Rijk” zeer de aandacht, en zeker niet minder de thans te bespreken fundamentele verordening van de rijkscommissaris van 29 Mei 1940 (V. bl. 1 no. 3).

9. Deze verordening toch maakt in haar par. 1 al. 2 de rijkscommissaris, nadat al. 1 hem de voor de uitvoering van zijn taak nodige grondwettelijke en wettelijke bevoegdheden van de Nederlandse koning en de Nederlandse regering verleend heeft, bevoegd om verordeningen te maken voor twee uiteenlopende doeleinden:

1e. de belangen van het Groot-Duitse Rijk (deze staan voorop), en

2e. de openbare orde of het openbare leven in Nederland. Het is duidelijk, dat de onder 1e. bedoelde belangen niet alleen veel verder reiken dan de in par. 5 al. 2 van het decreet van de Führer van 18 Mei 1940 (zie boven) als grond voor afwijking van het geldende recht genoemde „bezetting”, doch ook de in art. 43 j°. 42 *Landoorlogreglement gestelde grenzen verre overschrijden*.

In het kader van het volkenrecht treedt, onmiddellijk na de aangevallen passage, par. 2 van de verordening van de rijkscommissaris terug, als deze bepaalt dat het geldende Nederlandse recht van kracht blijft voor zover verenigbaar met de bezetting. Doch bezwaar rijst wederom tegen de tweede daaraan vastgeknoopte uitzonderingsregel „soweit nicht die Bestimmungen des Erlasses des Führers über die Ausübung der Regierungsbefugnisse in den Niederlanden dem (nl. het geldende recht) entgegenstehen”; want in die omschrijving ontbreekt iedere verbinding met het volkenrecht, en door de term „soweit nicht” krijgt de bedoelde Erlass de primaire en het geldende recht slechts een secundaire plaats, hetgeen een omkering van de in het Haagse reglement vastgestelde rangorde tussen de twee groepen van rechtsregels betekent.

Wat het bestuur betreft, zo vervolgt par. 3, al. 1, der verordening, bedient de rijkscommissaris zich van Nederlandse overheden, „soweit nicht die ihm unterstellten deutschen Dienststellen unmittelbar tätig werden.” De overige bepalingen der verordening betreffende het bestuur (continuering van de waarnemende leiders der ministeriële departementen, toekenning aan hen van de bevoegdheid uitvoeringsvoorschriften uit te vaardigen, instelling van Duitse commissarissen-generaal, van gedelegeerden van de rijkscommissaris in de provincies en eventueel in bijzondere gebieden) geven geen aanleiding tot opmerkingen.

Inzake de *politie* stuiten we in par. 5 weer op de term „soweit nicht”, welke ook hier het gebruik door de rijkscommissaris van Duitse politiemiddelen inleidt. De Duitse politie wordt bij uitsluiting bevoegd verklaard tot opsporing en vervolging van „reichs- und deutsch-feindliche” handelingen. De term „deutschfeindlich” is niet duidelijk van draagwijdte; hij zal door zijn algemeenheid, in strijd met het geldende recht en buiten de grenzen der volkenrechtelijk erkende bezettersbelangen, een grond tot opsporing en vervolging blijken te openen, welke buiten het bezettersrecht ligt.

De regeling van de rechtspraak (par. 6) vertoont, hoezeer al. 1 ook de onafhankelijkheid der rechtspraak proclameert, twee ernstige inbreuken op het geldende recht. Ten eerste (al. 3) bepaalt de rijkscommissaris welke vonnissen hij vóór de tenuitvoerlegging zal hebben te bekrachtigen, een bepaling, welke door haar algemeenheid in strijd is met ons geldende recht en buiten de grenzen der internationaal erkende bezettersbelangen de onafhankelijkheid tot een caricatuur zal kunnen maken; in de tweede plaats gewaagt al. 4 van „de Bijzondere Rechtbank”, zonder verdere omschrijving of verwijzing, als ware zij bekend. De rechtbank zal over door de rijkscommissaris nader aan te geven strafbare feiten oordelen. Deze Bijzondere Rechtbank, welker samenstelling en bevoegdheden nader zijn geregeld bij verordening no. 52 (V. bl. p. 181) en die ook zal oordelen over delicten, door Nederlandse onderdanen begaan buiten het terrein der erkende bezettersbelangen — immers voor delicten door die onderdanen binnen dat gebied begaan zal de in al. 4 mede en uitdrukkelijk genoemde krijgsraad bevoegd geacht moeten worden —, deze rechtbank betekent een door het Landoorlogreglement niet toegelaten afwijking van de in artt. 162 en 163 der Nederlandse Grondwet gestelde rechterlijke organisatie.

10. De tot 15 October 1940 uitgevaardigde verordeningen na-gaande zien we, dat de rijkscommissaris aanvankelijk de wetgeving geheel in eigen hand heeft gehouden, zij het door een stelsel van speciale machtigingsverordeningen, waarbij ten aanzien telkens van een bepaald onderwerp aan de betrokken secretaris(sen)-generaal opdracht en bevoegdheid tot regeling verschaft werd. In tegenstelling tot de wetgevende praktijk met betrekking tot de Nederlandse koninklijke algemene maatregelen van bestuur, deden de machtigingsverordeningen niet anders dan voor een in algemene bewoordingen aangeduid

onderwerp de betrokken secretaris(sen)-generaal machtigen voorschriften uit te vaardigen, zonder dat een nadere omschrijving of richtingaanduiding plaats vond. Als voorbeeld zie men de verordening no. 8 van de rijkscommissaris van 11 Juni 1940 (V. bl. p. 22) betr. het stilleggen van ondernemingen, verkorting van werktijd en ontslag van werknemers.

Sedert 21 Juni jl. evenwel bezitten ten gevolge van de verordening no. 23 van de rijkscommissaris van die dag (V. bl. p. 55) de secretarissen-generaal een algemene machtiging om verordeningen en maatregelen te treffen (dus ook maatregelen zonder de basis ener verordening), ieder binnen de kring zijner bevoegdheden (Sachlicher Zuständigkeitsbereich), tot handhaving van de openbare orde en veiligheid en van het openbare leven.

Deze verandering van methode blijkt echter grotendeels procedureel, als men bedenkt, dat onder het aanvankelijke zowel als onder het huidige stelsel alle verordeningen o.a. der secretarissen-generaal aan de rijkscommissaris vóór hun afkondiging moeten worden voorgelegd en dat deze afkondiging op zijn verlangen opgeschort zal worden; d.w.z. dat de rijkscommissaris feitelijk een voorafgaand goedkeuringsrecht bezit.

Het hierboven beschreven verschil in procedure doet aan de vraag, in hoeverre een tijdens de bezetting genomen maatregel in strijd is met het internationale bezettingsrecht, niets af: de secretarissen-generaal, zuiver ambtenaren zonder zelfstandige verantwoordelijkheid, komt naar Nederlands recht een eigen wetgevende of uitvoerende macht niet toe. Wanneer zij derhalve tijdens de Duitse bezetting een zodanige macht op (schijnbaar) min of meer zelfstandige wijze uitoefenen, dan doen zij dat, theoretisch en praktisch, toch slechts als *uitvoeringsorganen van de bezetter*, zonder wiens uitdrukkelijke opdracht of stilzwijgende goedkeuring zij *niets* hoegenaamd vermogen te doen. De door hen uitgevaardigde verordeningen behoren derhalve, niet minder dan de verordeningen, welke door de Duitse autoriteiten rechtstreeks worden uitgevaardigd, tot het bezettingsrecht, dat, om rechtmatig te zijn, aan de in het Landoorlogreglement gestelde eisen moet voldoen.

11. De beoordeling van de rechtsvraag, of — gelijk art. 43 van het Landoorlogreglement voorschrijft — het geldende recht behoorlijk geëerbiedigd is, wordt evenwel in hoge mate belemmerd door het ontbreken van iedere toelichting bij de verordeningen. Daardoor immers wordt het inzicht in de bedoeling en de opportuniteit ener verordening in hoge mate verduisterd. Het antwoord op de hoofdvraag is dientengevolge welhaast onmogelijk in een geval als dat der verordeningen der secretarissen-generaal van Justitie en Binnenlandse Zaken van 21 Juni (V. bl. 5, no. 24) nopens de beperking van het recht van vereniging en vergadering. Soms wordt op een persconferentie der bezettingsoverheid een verordening of besluit der Duitse overheid besproken. Zo werd de bedoeling van de verordening van de rijkscommissaris van 31 Juli 1940 (V. bl. 15 no. 73) betr. de maximum snelheid van motorrijtuigen op een persconferentie verduidelijkt in deze zin, *dat ook Nederland zich geleidelijk bij het middeleuropese verkeersrecht zou hebben aan te sluiten*: een overweging, welke zonder twijfel met het bezettingsrecht in strijd is. Maar dergelijke verduidelijking ontberen wij voor andere, en meestal belangrijke verordeningen van de rijkscommissaris, en ontberen wij geheel voor verordeningen der secretarissen-generaal.

12. Als een andere overweging voor de zo juist besproken verordening op de maximum-snelheid werd door de Pressereferent ter persconferentie aangevoerd de noodzaak van beperking van het verbruik van motorbrandstof. En hiermede raken wij een andere eigenaardigheid der gestelde rechtsvraag. Er vallen nl. een aantal verordeningen tot een aparte categorie te brengen, waarbij de rechtvaardiging van de verordeningen gezocht moet worden in de in Nederland ontstane schaarste van grondstoffen, voedingsmiddelen, transportmiddelen enz. Die schaarste moet zeker in vele gevallen als een absoluut beletsel voor de eerbiediging van het geldende recht gelden. Maar vraagt men zich dan af: hoe is die schaarste te verklaren, dan leidt het onderzoek alras naar maatregelen der bezettingsoverheid zelve, o.a. op economisch terrein genomen; de rechtsvraag verschuift dan van art. 43 naar de artt. 52 en 53 van het Landoorlogreglement.

Tot deze categorie van verordeningen behoren b.v. alle distributieverordeningen, welke ten doel hebben het verbruik van voorraden te beperken en voor alle ingezetenen te egaliseren. Als oudste voorbeeld vindt men de eerste uitvoeringsbeschikking van de secretaris-generaal van Landbouw en Visserij van 17 Juni 1940 (V. bl. 4 no. 19) betr. het bezitten en verhandelen van specerijen.

Al dergelijke beschikkingen (van regelend karakter) gaan uit van een aanwezig of dreigende schaarste. Vraagt men zich af hoe die

schaarste is ontstaan, dan komt men terecht bij de vorderingen en gedwongen aankopen der bezettingsoverheid (Art. 52 Landoorlogreglement), welke straks onder een ander hoofd ter sprake zullen komen. De „empêchement absolu” tegen eerbiediging van het geldende recht vloeit hier derhalve voort uit daden van de bezetter op ander terrein. Zo ligt de zaak ook bij de motorbrandstof: de overmatige vordering van benzine en olie geschiedde niet naar het voorschrift van Art. 52, voor de behoeften van het bezettingsleger, maar voor de militaire operaties tegen Frankrijk en Engeland.

Even aanvechtbaar uit dien hoofde zijn:

de verordening van de rijkscommissaris van 17 Juni 1940 (V.bl. 4 no. 15) met uitvoeringsbeschikking van de secretaris-generaal van Waterstaat van de 18de d.a.v. betr. de beperking van het motorverkeer, en andere verordeningen op ditzelfde onderwerp:

de verordeningen van de secretaris-generaal van Waterstaat van 3 Juli 1940 (V.bl. 9 no. 39) op de registratie van vrachtauto's en tractoren;

de beschikkingen van de secretaris-generaal van Landbouw en Visserij van 2 Juli (V.bl. 10 no. 44) houdende verbod van conserveren van vlees, van die van Binnenlandse Zaken van 13 Juli (V.bl. 10 no. 46), verbiedende de onttrekking van woonruimte aan haar bestemming (waarvan de motivering waarschijnlijk ligt in de schaarste aan bouw materiaal als gevolg van vorderingen van de bezetter).

De slotsom dezer beschouwingen, hoezeer onvast door het boven signaleerde gebrek aan behoorlijke toelichting van de verordeningen en beschikkingen, schijnt toch wel duidelijk.

13. Een volgend punt van bespreking vormen de verordeningen, welke een schijn van rechtmatigheid dragen, doch niettemin hoogst aanvechtbaar geoordeeld moeten worden.

Als voorbeelden kunnen worden genoemd de verordeningen, die zeggen de Nederlandse bevolking te willen beschermen tegen kwade invloeden van buiten, maar die in werkelijkheid een onderdeel vormen van een politiek van gelijkschakeling, die wij reeds tegenkwamen bij de aansluiting van Nederland bij het middeleuropese verkeer (zie boven onder 11), terwijl wij haar veel ernstiger aspecten straks zullen bezien.

Voor die politiek zie men in het onderhavige verband de verordeningen op radio en film, nl.:

verordeningen van de rijkscommissaris van 4 Juli 1940 (V.bl. no. 35) tot bescherming der Nederlandse bevolking tegen onjuiste berichten, welke bescherming dan zou liggen in het gestelde verbod van luisteren naar vreemde radio-uitzendingen. Typerend is daarbij evenwel, dat de berechting van overtredingen dezer verordening geschiedt door *de Duitse krijgsraad*, hetgeen bewijst, dat niet bescherming van de Nederlandse bevolking doch bevordering van Duitse propagandadoeleinden het ware doel der verordening is;

verordening van 12 Juli (V.bl. 10 no. 40), houdende verplichting voor omroepverenigingen tot aanstelling van verantwoordelijke leiders van programs en uitzendingen, welke aanstelling goedgekeurd moet worden;

besluit van de secretarissen-generaal van Binnenlandse Zaken en Justitie van 19 Juli (V. bl. 13 no. 57) houdende verbod van vreemde films behalve Duitse.

14. Verordeningen kunnen voorts in hun opzet een ongerechtvaardigde afwijking van het geldende recht vertonen, doordat zij de grenzen van het geoorloofde overschrijden. Een sprekend voorbeeld levert de verordening van de rijkscommissaris van 19 Juli 1940 (V.bl. 9 no. 33) betr. de verbeurdverklaring van vermogens. In haar par. 1a wordt de bevoegdheid tot verbeurdverklaring ook gegeven ten aanzien van personen van wie mag worden aangenomen, dat ze een „deutsch”- of „reichsfeindlich” streven *zullen* bevorderen. Bestrafing dus van een vermoede, nog niet gepleegde daad, zelfs zonder toelating van tegenbewijs en zonder enige rechterlijke contrôle.

15. We komen nu tot de bespreking van de verordeningen, welke kennelijk en rechtstreeks tegen art. 43 Landoorlogreglement indruisen. Het zijn tot 15 October 1940 de volgende geweest.

a. Verordening van de rijkscommissaris van 21 Juni 1940 (V.bl. 5 no. 22) betr. de werkzaamheden van Parlement, Raad van State en enige andere vertegenwoordigende lichamen.

De werkzaamheden van het Parlement worden ter ruste gelegd, evenals de activiteit van de Raad van State buiten de geschillen van bestuur. Verkiezingen voor het Parlement zullen niet meer plaats hebben, terwijl die voor andere vertegenwoordigende lichamen door de rijkscommissaris worden bepaald. Benoemingen van leden van gedeputeerde staten der provincies en van wethouders der gemeenten zullen eveneens door hem worden geregeld.

Dat de werkzaamheden van het Parlement blijven rusten, valt in bezettingstijd wellicht te begrijpen; dat de verkiezingen voor vertegenwoordigende lichamen voorlopig vervallen, is aannemelijk. Maar waarom de benoemingen van de leden van gedeputeerde staten der provinciën en de wethouders der gemeenten niet overeenkomstig de wettelijke voorschriften zouden kunnen plaats vinden, valt niet in te zien.

b. Verordening van de rijkscommissaris van 17 Juli 1940 (V.bl. 12 no. 52) betr. de Duitse rechterlijke macht in strafzaken voor het bezette Nederlandse gebied.

Par. 2 dezer verordening onttrekt aan de kennisneming door de Nederlandse rechterlijke macht alle delicten, begaan door Duitse of voormalig Duitse staatsburgers of door staatsburgers van het protectoraat Bohemen en Moravië. Voorts, ongeacht het staatsburgerschap, alle daden, gericht tegen *het Groot-Duitse Rijk, het Duitse volk, de N.S.D.A.P., de vertakkingen daarvan of daarbij aangesloten organisaties*; alle daden gericht tegen een Duitse staatsburger of een persoon in dienstverhouding tot het Groot-Duitse Rijk, *of de N.S.D.A.P. en haar vertakkingen en aangesloten organisaties*; alle daden begaan in dienst van de Duitse autoriteiten of, in verband met deze dienst, op Duits grondgebied, of in gebouwen enz., die dienen ten behoeve van het Groot-Duitse Rijk, *de N.S.D.A.P. enz.*; ten slotte een aantal bijzondere delicten (plundering, delicten tegen de voedselvoorziening b.v.).

Voor de samenstelling van de Duitse gerechten in Nederland en hun procedure vinden de oud-Duitse bepalingen *overeenkomstig* toepassing. Van de verdere bepalingen dezer verordening (over rechterlijke organisatie, straffen, beroep, openbaar ministerie, verdediging, toe te passen recht) verdienen de aandacht die betr. de afzetbaarheid van de rechters, de uitsluiting van cassatie en vooronderzoek.

Hoezeer het recht van een bezetter erkend moet worden de bestaande rechterlijke organen onbevoegd te verklaren in zake delicten tegen zijn autoriteit en tegen personen, behorende tot de bezettingstroepen, toch kan niet anders gezegd worden dan dat deze verordening in belangrijke opzichten tegen de verplichte eerbied voor het geldende recht indruist, voornamelijk waar het betreft de berechting door Duitse gerechten van delicten, begaan door voormalige Duitse staatsburgers, waartoe voor het onderhavige geval in de eerste plaats behoren de tot Nederland genaturaliseerde ex-Duitsers. Een uitzondering maakt de verordening alleen voor onbetekenende delicten, die eventueel ter berechting aan Nederlandse gerechten *kunnen* worden overgegeven. Er is geen enkele klemmende reden aan te voeren, waarom deze personen in strijd met de Grondwet, voor de berechting van delicten tegen het gemene strafrecht, van hun wettelijke rechter afgetrokken moeten worden. En de te beschermen belangenfeer is uitgebreid voor een ieder, ongeacht staatsburgerschap, over in het Nederlandse recht onbekende en buiten de bezetting liggende belangen zoals de Duitse nationaal-socialistische partij, zelfs met geaffilieerde andere, dus eventueel ook niet-Duitse — zelfs is het denkbaar Nederlandse — organisaties.

c. Verordening van de rijkscommissaris van 1 Augustus 1940 (V. bl. 16 no. 79), houdende machtiging tot verandering van de gemeentegrenzen, zo nodig in afwijking van de in de Gemeentewet bepaalde procedure. De noodzaak tot zodanige afwijking blijkt niet.

d. Verordening van de rijkscommissaris van 31 Juli 1940 (V. bl. 16 no. 80), en een andere van de zelfde dag (V. bl. 16 no. 81), onderscheidenlijk bepalingen gevend tot vermijding van het kwellen van dieren bij het slachten, en ter bestrijding van de tegennatuurlijke ontucht.

De eerste dezer twee verordeningen richt zich tegen het joodse rituele slachten. Zij heeft met de bezetting niets te maken en komt op een buiten alle militaire en politieke belangen van de bezetter liggend, zuiver binnenlands terrein, waar de bezettingsoverheid onbevoegd is.

De andere verordening mengt zich in een aangelegenheid, waartomtrent de openbare mening in Nederland zich bij herhaling heeft uitgesproken, en wel tegen de thans verordende strafbaarstelling van ontucht van meerderjarigen onderling. Men zou zich nog hebben kunnen voorstellen, dat de bezettende overheid zich bemoeide met de tegennatuurlijke ontucht, voor zover bedreven met leden der Duitse bezettingsmacht of politie, maar dan met berechting van zulke misdrijven door de Duitse krijgsraad of een ander Duits gerecht. Dit is echter geenszins het geval: de verordening bestrijkt de ganse homosexualiteit, ook tussen Nederlanders onderling bedreven, en zij laat de berechting aan de Nederlandse organen over. Dit doende schept de verordening nieuw Nederlands strafrecht, manifest indruisend tegen geldend landsrecht en tegen de heersende rechtsovertuiging in Nederland. Een klemmend beletsel tot respect voor het geldende recht ontbreekt bij deze twee verordeningen te enenmale.

e. Verordening van de rijkscommissaris van 29 Augustus 1940 (V. bl. 24 no. 122), bepalende, dat het bezoeken door leerplichtige kinderen van Duitse scholen strekt tot voldoening aan de wettelijke leerplicht. Dus ook voor Nederlandse kinderen.

Alweer geen klemmende reden aan te wijzen voor deze afwijking van het geldende recht, volgens hetwelk aan de leerplicht van Nederlandse kinderen alleen voldaan kan worden door bezoek aan Nederlandse scholen.

f. Verordening van de rijkscommissaris van 13 September 1940 (V. bl. 26 no. 137), tot regeling van de rechtspositie van ambtenaren.

Deze *regeling van rechtspositie* bestaat hierin, dat deze zo nodig zal kunnen geregeld worden in *afwijking van het geldende recht*, in het bijzonder wat betreft de voorwaarden waaronder ambtenaren kunnen aangesteld en ontslagen worden. Waarin de afwijking zal mogen bestaan, in welke gevallen tot afwijking vrijheid bestaat, kortom elke nadere aanduiding van de draagwijdte dezer gans principiële verordening ontbreekt. Met rijksambtenaren worden te dezen gelijkgesteld alle overige landsdienaren, verder alle dienaren in dienst van lagere publiekrechtelijke lichamen en ook van privaatrechtelijke, waaraan een publiekrechtelijk lichaam deelneemt (door subsidie, winstaandeel enz.); verder personen met honoraire werkzaamheden, personen in dienst van het particulier onderwijs, en ten slotte zij, van wie vóór de aanvaarding van ambt of beroep een eed of belofte geëist wordt (b.v. advocaten).

Het meergenoemde gebrek aan toelichting heeft velen met verbazing zich doen afvragen, wat toch wel de bedoeling van deze wonderlijke verordening mocht wezen, waarin een rechtspositie wordt geregeld door opzijschuiving van alle normen. Insiders weten, dat de verordening de inleiding vormt tot toepassing op al deze ambten, diensten en beroepen van de zgn. Ariërparagraaf. Zij schuift art. 5 al. 1 der Grondwet, luidende: „Ieder Nederlander is tot elke landsbediening benoembaar” opzij en art. 176 Grondwet: „De belijders der onderscheidene godsdiensten genieten alle de zelfde burgerlijke en burgerschapsrechten, en hebben gelijke aanspraak op het bekleden van waardigheden, ambten en bedieningen.”

De uitwerking van deze verordening geschiedt naar luidt van haar art. 2 door instructies, die kunnen doch niet behoeven gepubliceerd te worden, — in stede van door reglementen, welke naar goede gewoonte in het *Staatsblad* zouden verschijnen. De uitwerking, die kennelijk het daglicht schuwt, heeft niet op zich laten wachten: drie anti-Joden-circulaires van de bekende soort, gericht tot de secretarissen-generaal der departementen van algemeen bestuur, hebben t.a.v. personen van geheel — of gedeeltelijk — joods bloed, achtereenvolgens 1°. de aanstelling en bevordering gesloten; 2°. het opmaken van afstammingsstabellen tot en met de grootouders voorgeschreven met aanduiding van hun al of niet Jood zijn, ook wat betreft de echtgeno(o)t(e) van de door de verordening bestreken persoon; 3°. opgaven van het ambtelijk en ook het particuliere inkomen bevolen; en 4°. het onmiddellijk ontslag van met joodse personen verloofde landsdienaren en gelijkgestelden opgelegd zodra zij in het huwelijk treden.

Hierboven onder *d.* vermelde tweetal verordeningen en deze laatste vermeld onder *f.* verraden duidelijk de tendenz Nederland, een slechts bezet gebied, gelijk te maken aan de bezettende mogendheid en daarmee de annexatie, althans op geestelijk terrein in te zetten.

g. Het besluit van de secretaris-generaal van Sociale Zaken betr. de sociale verzekering (V. bl. 150 p. 456) kent het recht op uitkering krachtens de Ziektewet óók toe aan de ongehuwde moeder voor de gevolgen harer zwangerschap, zulks in strijd met de herhaaldelijk en zeer duidelijk uitgesproken bedoeling van de Nederlandse wetgever, die — in tegenstelling tot de in Duitsland gevolgde politiek — de zwangerschap van ongehuwde vrouwen wenst te gaan.

h. Verordening no. 112 (V. bl. p. 360) *trekt in* de wet van 26 April 1940, waarbij verplaatsing van de zetel van naamloze vennootschappen en andere rechtspersonen naar een ander gebiedsdeel van het koninkrijk op eenvoudige wijze mogelijk werd gemaakt. Aangezien deze wet ten doel had, te voorkomen dat de zetel van ondernemingen met een min of meer internationaal karakter binnen bezet gebied zou komen te liggen en dus tegen de eventuele bezetter gericht was, kan op die intrekking zelve geen aanmerking worden gemaakt. Wel echter is onrechtmatig het bepaalde in art. 1 al. 3 der verordening, welke het mogelijk maakt, dat zetelverplaatsingen, *welke reeds hebben plaats gehad*, zouden worden „nietig verklaard”. Daar aldus met terugwerkende kracht wordt aangetast, wat vóór de bezetting reeds was geschied, zondigt deze bepaling tegen het beginsel, dat zeer juist door *Verdross*, *Völkerrecht* p. 302 onder woorden is

gebracht: „Sie (die Anordnungen des Okkupanten) dürfen ferner nur für die Dauer der Besetzung erlassen werden.”

16. Thans het terrein der verordeningen verlatende, hebben we na te gaan, hoe daarbuiten bij de handhaving van de openbare orde en het openbare leven de bestaande wetten geëerbiedigd worden. We betreden daarbij het terrein van *de willekeur in administratie en politie*.

Een eerste en zeer belangrijk punt, waarvoor thans de aandacht gevraagd moet worden, zijn de *arrestaties van tal van personen*, uitgevoerd door de Duitse geheime staatspolitie. De procedure is genoegzaam bekend. In eindeloze reeks worden personen opgepakt, uit hun huis, uit hun werk, soms op straat naar het schijnt, en naar „onbekende bestemming” vervoerd. Het zijn personen, die vermoed worden in nauwe relatie met het buitenland gestaan te hebben of betrokken geweest te zijn bij deviezen-zaken, of die hun loyaliteit aan de regerende Vorstin of Haar Huis openlijk geuit hebben, of van „deutschfeindliche Gesinnung” heten te zijn. Het feit, waarvoor ze schijnen opgepakt te worden, ligt meestal in het verleden, in een periode lang vóór de bezetting; de maatregel wordt dikwijls ook toegepast, wanneer het gaat om een strafbaar feit, waarvoor het geldende recht een rechterlijke vervolging voorziet. De arrestatie gaat lang niet altijd op vertoon van een behoorlijk opgemaakte en door een verantwoordelijk persoon getekende lastgeving, maar herhaaldelijk op een mondelinge last of een zonder naamsvermelding en niet-ondertekende gestencilde mededeling zonder rechtswaarde. Eenmaal in een gevangenis of interneringsoord, vaak in Duitsland gelegen, opgesloten, worden de gearresteerden niet of niet behoorlijk verhoord, en het komt voor, dat zij een maand of langer in afzondering verkeerden hebben, voordat zij een verhoor ondergaan. Kortom, de elementaire begrippen van het geldende recht betreffende rechtszekerheid worden overtreden; contrôle door wie ook ontbreekt, middelen tot redres of zelfs maar tot mededeling der arrestatie aan de nabestaanden eveneens. In hoever in zulke gevallen gezegd kan worden, dat de openbare orde gehandhaafd wordt, hangt hiervan af, of ook de persoonlijke vrijheid en rechtszekerheid onder dit laatste begrip vallen.

17. In het bijzonder Joden en aanhangers van aan het nationaal socialisme tegengestelde of vijandige leerstellingen ondervinden dergelijke willekeur. De anti-Joden politiek is onder de huidige bezetting ingeluid met de argeloze vraag, op een dienstbriefkaartformulier aan personeel van luchtbeschermingsdiensten gesteld, of zij van joods ras waren. Sedert gaat de „arisering” met versnelde pas voorwaarts. Boven (zie onder no. 15 sub *d* en *f*) bleek dit reeds uit de ariërparagraaf in verordeningen; ook buiten de ambtenarij en het personeel van gesubsidieerde enz. instellingen en lichamen wordt het geheel — of gedeeltelijk — joodse personeel geleidelijk opgeruimd, deels onder bedreiging deels met behulp van aantrekkelijk schijnende emigratie-perspectieven, welke nochtans gepaard gaan met aanzienlijke opoffering van persoonlijk bezit.

Hier moet eenmaal duidelijk verklaard worden, dat het met de beginselen van ons staatsbestel, onze opvattingen om ons recht vierkant onverenigbaar is een „Judenfrage” zelfs maar te stellen.

De rechtmatige belangen der bezettings-overheid staan daar evenzeer geheel buiten.

De aanhangers van aan het nationaal-socialisme tegengestelde leerstellingen maken met de Duitse willekeur kennis bij de dwang-ontbinding van hun politieke en sociale verenigen of het stellen daarvan onder nationaal-socialistische bewindvoerders, en omzetting van hun activiteit in nationaal-socialistische geest en richting. Ons geldende recht kent zulk administratief ingrijpen niet, noch ook de daaraan vaak gepaarde dwangbeschikking over of confiscatie van hun vermogens. De revolutionair-socialistische en sociaal-democratische partijen en vakbonden zomede de vrijmetselaarsloges en de Nederlandse Rotary-verenigingen weten thans van een en ander te getuigen.

18. Tot de daden van willekeur moet ook worden gerekend het vervallen verklaren — zonder enige rechtsgrond, ja in lijnrechte strijd met het geldende recht — van de mandaten der communistische en revolutionair-socialistische leden der gemeenteraden en de „opheffing” van de Koninklijke Nederlandse Land- en Zeemacht. Speciaal tot deze laatste daad is een belligerent uiteraard nimmer bevoegd. In strijd met het volkenrecht is dus ook de terminologie der verordeningen no. 71 en nos 114—115 (V.bl. pp. 232, 367/8), die spreken van de „voormalige” Nederlandse land- en zeemacht. In het bijzonder voor wat de Koninklijke Nederlandse Marine betreft is zulks onverdedigbaar, daar verreweg het grootste deel der Nederlandse oorlogsvloot er in geslaagd is tijdig buitengaats te komen en, onder de bevelen der wettige Nederlandse regering, voortgaat, aan de krijgsverrichtingen actief deel te nemen.

19. *Art. 44 van het Landoorlogreglement* verbiedt de bezetter de bevolking van het bezette gebied te dwingen tot het geven van inlichtingen over het leger en de strijdkrachten van des bezetters wederpartij. In strijd hiermede heeft de Bevelhebber der Duitse weermacht in het bezette Nederlandse gebied bepaald, dat Nederlandse burgerautoriteiten (politie, burgemeesters etc.) *verplicht* zijn de Duitse legerautoriteiten terstond te waarschuwen ingeval van landing of neerstorting van vliegtuigen van met Duitsland in oorlog zijnde Mogendheden, van neerdaling van vijandelijke parachutisten of van het werpen van voorwerpen uit vijandelijke vliegtuigen. Tevens worden die autoriteiten verplicht de Duitsers bij het nemen van tegenmaatregelen de behulpzame hand te bieden. Zie de circulaire van de secretaris-generaal van het Departement van Binnenlandse Zaken no. 801—1345 (ongedateerd).

20. *Art. 45 van het Landoorlogreglement* verbiedt de bezetter de bevolking van het bezette gebied een eed van trouw aan de bezetter op te leggen. Par. 7 der Verordening no. 3 d.d. 29 Mei 1940 (V.bl. p. 10) bepaalde evenwel, dat de in actieve dienst zijnde rechters, openbare ambtenaren en beampten, alsmede het personeel van de openbare en particuliere (bijzondere) onderwijsinrichtingen een „eidsstattliche Erklärung” moesten afleggen, dat zij de verordeningen en andere bepalingen van de rijkscommissaris en van de hem ondergeschikte Duitse organen stipt zouden nakomen en dat zij zich zouden onthouden van elke handeling, gericht tegen het Duitse Rijk of de Duitse weermacht. Tegen deze verplichting is in brede kringen bezwaar gerezen, met name met betrekking tot de belofte van gehoorzaamheid aan *alle* bevelen en voorschriften, die van Duitse zijde zouden kunnen worden gegeven. Onder de indruk van die bezwaren heeft de bezettingsoverheid aanvankelijk over een gemitigeerde eedsformule overleg gepleegd. De verplichting zou slechts gelden, zolang men zijn ambtelijke functie waarnam (m.a.w. men kon deze te allen tijde neerleggen en was van zijn eed automatisch ontslagen), de woorden der verordening „gewissenhaft befolgen” (stipt opvolgen) werden „vertaald” door „naar eer en geweten opvolgen” — hetgeen een zekere restrictie scheen in te houden — en t.a.v. de rechterlijke macht zou in de af te leggen verklaring het voorbehoud zijner zelfstandigheid worden gemaakt (waarmede — althans naar de opvatting van Nederlandse zijde — de mogelijkheid van toetsing der Duitse verordeningen aan het internationale recht openbleef). Ondanks deze mitigaties bleef er echter, vooral in de kringen der protestantse onderwijzers en leraren, tegen het afleggen der verklaring ernstig bezwaar bestaan en het schijnt wel voornamelijk daaraan toe te schrijven te zijn, dat aan par. 7 der verordening van 29 Mei 1940 tot dusverre geen uitvoering is gegeven.

21. *Art. 46 van het Landoorlogreglement* verplicht de bezetter o.m. „de godsdienstige overtuiging” in het bezette gebied te eerbiedigen. In lijnrechte strijd is daarmede gehandeld door de afkondiging van verordening no. 80 (V.bl. p. 247), zogenaamd uitgevaardigd „ter vermindering van het kwellen van dieren bij het slachten van vee”, doch in werkelijkheid *uitsluitend* beogende een eind te maken aan het zgn. ritueel slachten, dus gericht tegen een der religieuze voorschriften van de joodse godsdienst.

In dit verband moet ook melding gemaakt worden van de opheffing van de Vrijmetselaarsloges. De vrijmetselarij heeft in Nederland geenszins een anti-godsdienstig karakter, gelijk dat in sommige andere landen (o.a. Frankrijk) wel het geval is geweest. Haar aanhangers behoren goeddeels tot de bij geen bepaalde kerk aangesloten neutrale „middestof”, doch voor een deel ook tot verschillende vrijzinnig-protestantse kerkelijke gemeenten. Politieke betekenis heeft de vrijmetselarij in Nederland in het geheel niet. De officiële motivering van de opheffing der loges als een maatregel tot hervorming van het Nederlands geestelijk leven toont duidelijk dat het hier wel degelijk betreft een bewust ingrijpen in de levens- en wereldbeschouwing van een deel van het Nederlandse volk.

22. Er zijn trouwens ook andere symptomen van het streven der bezettingsoverheid, de bezettingstijd dienstbaar te maken aan een beïnvloeding van het Nederlandse geestesleven en de Nederlandse openbare mening in de richting van de nationaal-socialistische wereldbeschouwing en politiek. Van de verordeningen, hierboven no. 13 reeds ter sprake gebracht, kunnen in dit verband worden genoemd:

Verordening no. 24 (V.bl. p. 56) waarbij het oprichten van verenigingen of stichtingen aan de goedkeuring van de Procureur-Generaal wordt onderworpen (vroeger was een en ander geheel vrij).

Verordening no. 35 (V.bl. p. 135) tegen het luisteren naar niet-Duitse radio-uitzendingen.

Verordeningen nos. 102-3 (V.bl. p. 325 e.v.) ter verzekering van de Duitse controle op het uitgevers- en courantenbedrijf (verordening

no. 103 heet te dienen om „de economische onafhankelijkheid der pers” te verzekeren).

Verordening no. 145 (V. bl. p. 445) ter verkrijging van een overzicht over *alle* verenigingen en stichtingen *zonder economisch doel*.

Verordening no. 160 (V.bl. p. 484) ter verzekering van een volledige Duitse controle op het bioscoopbedrijf.

Voorts valt in dit verband te vermelden de instelling ener perscensuur, die niet slechts de publicatie van bepaalde berichten *verbiedt*, doch ook door met een verschijningsverbod als sanctie te dreigen tot opneming van bepaalde tendentieuze artikelen, photo's en bij-schriften bij photo's *dwingt*. Slechts aan eenparig verzet der dagbladen is het b.v. te danken geweest, dat bij een photo van de gevolgen van een Brits luchtbombardement op Haarlem niet het bijschrift is opgenomen, dat deze ramp het werk was van de door H.M. de Koningin „met Nederlandse belastingpenningen aangekochte en aan de Britse regering ten geschenke gegeven bommenwerpers”.

Bij herhaling zijn echter de couranten *gedwongen* geworden tegen door de Nederlandsch-Indische Regering t.a.v. in Indië vertoevende Duitse onderdanen genomen, volkenrechtelijk volkomen toelaatbare maatregelen te „protesteren”.

Algemeen heerst onder het Nederlandse publiek de overtuiging, dat niet één courant zelfs maar bij benadering in staat is de waarheid te schrijven. Wat waar is, wordt verzwegen of verdraaid, wat volstrekt ónwaar is, als waarheid gedrukt. Bladen, die tegen de Nederlandse nationaal-socialistische beweging (N.S.B.) schrijven, worden soms evenzeer verboden als couranten, die zich over de Duitse politiek op door de bezetter ongewenst geoordeelde wijze uitlaten.

Tenslotte worden de openbare bibliotheken onder nationaal-socialistisch toezicht gesteld (anti-nationaal-socialistische geschriften en „emigranten-literatuur” mogen niet of slechts onder bepaalde voorwaarden worden uitgeleend), terwijl voor de controle op schoolboeken een zgn. paritaire commissie is ingesteld, waarvan evenwel de Nederlandse voorzitter Prof. van Dam bekend staat als één der (nog altijd betrekkelijk schaarse) aanhangers van het nationaal-socialisme.

Tegenover al deze maatregelen is het niet te verwonderen, dat uitingen in goed-Nederlandse geest, welke niet meer mogen worden gedrukt, in de vorm van gestencilde rondzendbrieven van hand tot hand gaan en gretige aftrek vinden. In dit verband mag ook worden vermeld, dat het in het nummer van 24 Juni 1940 van het Amerikaanse weekblad Time — sedertdien door de censuur niet meer doorgelaten — voorkomende portret van H.K.H. PRINSES JULIANA en Haar beide dochtertjes, herhaaldelijk privatum is gereproduceerd en in meer of minder grote „oplagen” is verspreid.

23. *Art. 50 van het Landoorlogreglement* verbiedt het opleggen van „collectieve” straffen buiten het geval, waarin de gestraften als solidair aansprakelijk mogen worden beschouwd. Niettemin heeft de Duitse „weermachtbevelhebber” in Nederland, omdat zich naar zijn zeggen een (niet nader aangeduid) geval van sabotage zou hebben voorgedaan, in geval van herhaling met een „gevoelige geldboete” gedreigd, niet slechts voor de gemeente, waar de daad zou zijn gepleegd, doch ook voor de gemeenten, waar de schuldigen zouden blijken te zijn gedomicilieerd, (Bekendmaking van de weermachtbevelhebber in Nederland d.d. 17 Augustus 1940).

Op soortgelijke wijze is art. 50 voornoemd overtreden toen, nadat in een plattelandsgemeente (Vorden, Gelderland) een schot werd gehoord (dat *later* bleek afkomstig te zijn van een stropende Duitse soldaat!) onmiddellijk twee burgemeesters en twee andere notabelen uit de buurt gevangen werden gezet.

24. Volkomen onrechtmatig is ook de gevankelijke deportatie van honderden vooraanstaande Nederlanders naar een of meer concentratie-kampen in Duitsland, als zgn. „represaille” tegen de — volkenrechtelijk volkomen geoorloofde — internering van Duitsers in Nederlandsch-Indië.

25. *Art. 46 van het Landoorlogreglement* garandeert de onschendbaarheid van de particuliere eigendom en art. 47 verbiedt plundering. Hoewel gevallen van individuele plunderingen uiterst zeldzaam schijnen te zijn geweest, zijn tijdens de krijgsverrichtingen en vlak daarna in het oostelijk deel des lands verscheidene huizen, die door hun bewoners tijdelijk waren verlaten, systematisch, met vrachtauto's, leeggehaald, terwijl in Maastricht o.m. het huis van de Franse consul aldaar is geplunderd en de inboedel ten dele is vernield.

26. Afgezien van deze uitzonderingsgevallen, wordt de eigenaar, wiens eigendom door de bezettingsoverheid wordt gerequireerd, steeds een zeer behoorlijke schadevergoeding geboden (over de wijze van financiering van een en ander zal hieronder worden gesproken). De requisities overschrijden echter zeer vaak de in art. 52 Landoorlogreglement gestelde grens, dat zij moeten strekken voor de behoeften

van het bezettingsleger. In vier à vijf maanden tijd zijn praktisch alle — zeer aanzienlijke — voorraden grondstoffen, o.m. olie, wol, katoen en andere textielgoederen, metalen, kaas en andere melkproducten, groenten (verse en in blik) enz. enz. uit het land verdwenen. Een niet onaanzienlijk deel der aldus „aangekochte” voorraden moet niet eens dienen voor consumptie of verwerking in Duitsland, doch wordt door de Duitsers zelve weer geëxporteerd en dient dus slechts om hun de voor de aankoop van Russische en Roemeense petroleum, Zweedse erts en andere producten uit het buitenland benodigde deviezen te verschaffen.

Zo zijn o.m. onlangs talloze auto's gerequireerd. Aangezien de benzine-distributie slechts zeer enkelen in staat stelt te rijden, nam men, zo luidde de circulaire, aan „dat de verkoop van de wagen u niet onwelgevallig zal zijn, mits de prijs niet ongunstig voor U uitvalt”. Wie daarop antwoordde, dat hij *niet* bereid was zijn auto te verkopen, ontving niettemin bericht, dat hij zijn wagen ten spoedigste moest inleveren. De aldus gerequireerde auto's zijn alle over de grens gebracht. Zo weinig werd zelfs de *vorm* ener requisitie conform art. 52 in acht genomen, dat de brief, waarbij het „aanbod tot overneming” geschiedde, uitging *niet* van enige militaire commandant in Nederland, doch van het bureau van de „Reichsmarschal des Grossdeutschen Reichs (Vierjahresplan)”.

Dit voorbeeld is typerend voor de wijze van requisitie die algemeen in toepassing is gebracht: door het aanbieden ener vlotte en ruime betaling werd zoveel mogelijk getracht de *vorm* ener requisitie te vermijden en een schijn van vrijwilligheid te bewaren. Wie weigert op het „aanbod” tot af- of overname in te gaan, wordt daartoe echter niettemin gedwongen.

27. Art. 53 van het Landoorlogreglement regelt (o.m.) de requisitie van transportmiddelen. De beperking, dat de requisitie *slechts* mag plaats vinden ten behoeve van het bezettingsleger, ontbreekt hier, doch anderzijds laat art. 53 lid 2 slechts requisitie van het gebruik dier transport-middelen toe en wordt op de bezetter de uitdrukkelijke verplichting gelegd de gerequireerde schepen enz. na het einde van de oorlog *weder terug te geven*.

Van deze bepalingen is door de Duitse autoriteiten o.m. gebruik gemaakt bij de requisitie van 1000 Rijnaken (van 200—600 ton ieder) ten behoeve van de voorgenomen inval in Engeland. Onmiddellijk na de requisitie zijn deze schepen echter, door het afbreken van de voorsteven (om er een inrij voor geschut als bij pontveren in te kunnen aanbrengen) en het leggen van betonnen vloeren in zodanige staat gebracht, dat restitutie van het schip in voor de Rijnvaart bruikbare toestand a priori uitgesloten is.

28. Art. 55 van het Landoorlogreglement beperkt het recht van de bezetter met betrekking tot het *staatsdomein* tot administratie en vruchtgebruik. Niettemin voorziet de verordening van de rijkscommissaris no. 159 (V. bl. p. 483) met zovele woorden óók de *verkoop* (en vervreemding op andere wijzen) van het domein van de Nederlandse staat.

29. Art. 56 van het Landoorlogreglement verklaart uitdrukkelijk dat de eigendommen der *gemeenten* moeten worden behandeld op de zelfde voet als *particulier* eigendom. Niettemin onteigenen de verordeningen nos. 130 en 131, zonder vorm van proces en in ruil voor een uiterst vage toezegging omtrent de eventuele overneming van een deel der uitstaande schulden der betrokken gemeenten, de gemeentelijke *telefoon-bedrijven* van Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage, kennelijk met geen ander doel dan om de aanzienlijke inkomsten, die deze gemeenten uit deze bedrijven plachten te trekken, voortaan in de — onder de bezetter berustende — staatskas te doen vloeien.

30. Tenslotte valt in dit verband melding te maken van de reeds genoemde verordening van de rijkscommissaris no. 33 (V. bl. p. 122) krachtens welke het gehele vermogen van hen „die een streven, gericht tegen het Duitse volk of het Duitse Rijk bevorderd hebben, bevorderen, of van wie mag worden aangenomen dat zij zulk een streven in de toekomst zullen bevorderen” zonder enige vorm van proces kan worden verbeurd verklaard. Onder de formulering van deze bepaling vallen alle Nederlanders, behalve landverraders. Het onverenigbare van een dergelijke bepaling met de onschendbaarheid van de particuliere eigendom behoeft wel geen betoog.

31. De *financiering* van het Duitse bestuur in het bezette Nederlandse gebied geschiedt onder algehele terzijdestelling van de artikelen 48 e.v. van het Landoorlogreglement. De belastingen worden ook thans nog geheven ten behoeve van de Rijkskas, niet ten behoeve van die van de bezetter, de geldmiddelen en fondsen die na de capitulatie nog aanwezig waren, zijn niet door de bezetter overgenomen, gelijk art. 53 het toestaat, en de kosten van het bestuur van het bezette gebied blijven ten laste van de Nederlandse Rijkskas. Hiertegen is op

zichzelf niets in te brengen — art. 48 laat aan de bezetter een keuze — en eveneens laat zich verdedigen, dat de kosten van het bezettingsleger en de Duitse burgerlijke administratie in het bezette gebied ten laste van die zelfde Rijkskas worden gebracht, doch het zelfde geschiedt ten onrechte óók met allerlei uitgaven, die *niet* op de behoeften van het bezettingsleger nòch op die der landsadministratie betrekking hebben. Zo worden o.m. in Nederland enorme vliegvelden aangelegd, zo betekend de hierboven (no. 27) beschreven requisitie van Rijn-schepen ten behoeve van de overtocht naar Engeland een uitgave van ongeveer dertig millioen gulden, uitsluitend aan schadevergoedingen voor de scheepseigenaren, zo hebben de bezettingsautoriteiten aan de Nederlandse publieke kas de verplichting opgelegd ten behoeve van de betaling der door Duitsland „gekochte” voorraden grondstoffen, levensmiddelen, brandstoffen etc. de nodige *voorschotten* te doen. Het gevolg is een enorme overbelasting van de publieke kas en de voortdurende toeneming van het bedrag der uitstaande Rijksschulden. In vier maanden tijd bedroeg die toeneming ruim 480 millioen gulden.

In theorie erkent de bezetter, dat niet alle hierboven genoemde uitgaven als bezettingskosten op de Nederlandse rekening kunnen worden geschreven. In theorie wordt derhalve het bestaan, náást een rekening A betreffende de werkelijke bezettingskosten, van een rekening B erkend, waarin de Nederlandse „voorschotten voor de voorbereiding van de oorlog tegen Engeland” zijn verwerkt. Doch de verdeling der uitgaven over de rekeningen A en B geschiedt eenzijdig door de administratie der Duitse weermacht en het is tot dusverre de Nederlandse secretaris-generaal van financiën nog niet gelukt zelfs maar *inzage* te verkrijgen. Bovendien wordt door de bezetter niet toegegeven, dat rekening B uiteindelijk door Duitsland moet worden voldaan. De vereffening daarvan zal „nach dem Kriege” moeten geschieden, zo zegt men; waarschijnlijk is het dus de bedoeling het saldo der rekening B met een op te leggen „oorlogsschatting” te „verrekenen”. De betaling der „aankopen” van grondstoffen, levensmiddelen en kolen, welke worden geëxporteerd, geschiedt officieel over de Nederlands-Duitse clearing, waarvan men de stand evenwel niet meer durft publiceren. Aangezien de „leveranciers” op betaling over de clearing oncontroleerbaar lange tijd zouden moeten wachten, hebben de bezettingsautoriteiten, gelijk gezegd, de Nederlandse Rijkskas gedwongen alle leveranciers, die reeds zes weken op hun geld wachten, te voldoen. Het risico, dat betaling over de clearing tenslotte in het geheel niet meer mogelijk zal blijken, omdat de achterstand der Duitse rekening àl te hoog is opgelopen, wordt dus ten slotte door de Nederlandse staat gedragen. Vermoedelijk hoopt men ook deze vordering op het Duitse rijk tenslotte met een op te leggen oorlogsschatting te kunnen verrekenen, waardoor dan uiteindelijk tóch alle bovenbedoelde uitgaven ten laste van Nederland zullen zijn gebracht. Deze „moderne” financieel-technische procédés maken het de bezetter mogelijk voor de kolen, uit de *staatsmijnen* afkomstig — waarop de bezetter volgens het beginsel neergelegd in art. 55 van het Landoorlogreglement, zonder vergoeding aanspraak zou kunnen maken — evenzo te „betalen”, als zulks voor de kolen, uit particuliere mijnen afkomstig, pleegt te geschieden. Uiteindelijk wordt daardoor immers toch slechts de (theoretische) vordering van Nederland op Duitsland vergroot en over het lot dáárvan bekommert de bezetter zich klaarblijkelijk weinig of niet.

§ 4. Resumptie

32. Het bovenstaande overzicht, dat toch niet uitputtend is, kan door de veelheid der er in besproken dingen de indruk achterlaten, die veelheid van bomen kan veroorzaken, te weten dat men het bos niet meer ziet.

Daarom volge nog deze slotopmerking.

Duitsland heeft thans niet minder dan negen staten onder de voet gelopen, waarvan Oostenrijk de eerste, Frankrijk de laatste is. En als het toch de oorlog nog niet gewonnen heeft, dan ziet het de schuld daarvan in het Britse Rijk. De bewustzijnsvernauwing, die het nieuwe Duitsland nog veel sterker kenmerkt dan het oude, ziet nog slechts één ding: de Duits-Britse tegenstelling, ook de militaire, maar principiële der tussen nationaal-socialisme en democratie. Het is onder de gezichtshoek van deze tegenstelling, dat al het overige wordt gezien.

Nederland nu behoort tot de democratische trawanten van Engeland volgens deze Duitse manier van zien. Dat moet anders worden en de bezetting van Nederland in Europa moet aan die noodzakelijke verandering dienstbaar gemaakt. Daarom worden dadelijk in de Mei-verordeningen de belangen van het Groot-Duitse Rijk vóórgeplaatst en wordt Nederland ten bate van het Groot-Duitse Rijk leeggehaald aan voedsel, brand- en grondstoffen. Met de belangen van het Groot-Duitse Rijk zijn bovendien gelijkwaardig, zo niet identiek de belangen van het Duitse-arische-volk, alsmede die van de nationaal-

socialistische Duitse arbeiderspartij. Alles wat met die belangen strijdt, moet, zonder vorm van proces, verdwijnen door verbeurdverklaring van vermogens en ontbinding van verenigingen, met of zonder toepassing van verordening 33, gelijk de Vrijmetselarij, de sociaal-democratische arbeiderspartij, de Rotary en andere verenigingen ondervonden, en moet bovendien strafbaar gesteld voor een Duitse burgerlijke strafrechter in bezet Nederland, gelijk verordening 52 decreeteert. De Joden moeten er uit gewerkt omdat van elke Jood is te verwachten, dat hij handelt tegen de belangen van het Groot-Duitse Rijk, het Duitse volk en de Partij. En waar ook van de Koningin geen steun is te verwachten voor de Duitse wensen, tracht men Haar „pouvoir légal” te doen verdwijnen, gelijk men dat reeds deed t.o.v. de Koning van Noorwegen.

De Duitse bewustzijnsvernaauwing ziet niet, of wil niet zien, dat dit alles in strijd is met het hier toepasselijke Reglement op de oorlog te land van 1899/1907. Maar het Nederlandse volk ziet het wèl, voelt het aan ziel en lijf, en vergeet het niet.

Zogenaamde Jodenverklaring

(Brief aan mr. L. E. Visser, 's-Gravenhage dd. 17 October 1940)

Ik ontving als onder-voorzitter van de Raad van Beroep een formulier, waarop ik verklaringen moet afleggen betreffende de godsdienst van mijn ouders en grootouders, en ik verneem, dat dit formulier ook aan alle leden van de rechterlijke macht is toegezonden, o.a. aan mijn collega's *Cleveringa* en *van Bemmelen*. Hier in Leiden is ernstig bezwaar gerezen tegen de ondertekening van dit formulier. In de eerste plaats toch is elke bemoeienis van de bezetter in het bezette gebied van anti-semietische strekking volkomen in strijd met het Landoorlogreglement 1907. Ik citeer slechts *Verdross*, *Völkerrecht* pag. 302: „Die Anordnungen des Okkupanten dürfen sachlich nicht weiter in das Leben des besetzten Gebiets eingreifen, als es durch die kriegerische Besetzung erforderlich ist; sie dürfen sich daher nicht auf Angelegenheiten beziehen, die mit der kriegerischen Besetzung in keinem Zusammenhang stehen.”; *Heyland* in *Wörterbuch des Völkerrechts* II pag. 158: „Der Okkupant darf die ihm zustehende Rechtssetzungsbefugnis nicht dazu missbrauchen, um durch Einführung grundstürzender Neuerungen seine politischen Pläne bezüglich des besetzten Gebietes so zu verwirklichen, wie wenn er dortselbst bereits Gebietsherr wäre.” Artikel 43 van het Landoorlogreglement verplicht de bezetter trouwens uitdrukkelijk „de respecter les lois en vigueur sauf empêchement absolu” en het behoeft wel geen betoog, dat van dit laatste met betrekking tot het anti-semietisme geen sprake kan zijn.

Daarbij komt nu nog, dat in de verklaring wordt gezegd, dat men tevens moet verklaren, dat men er mede bekend is dat, in geval van onjuist blijken der verklaring, ontslag zal volgen. Hiermede is men uiteraard *niet* bekend en *kan* men niet bekend zijn, omdat onze onafhankelijke rechterlijke macht niet ontslagen kan worden en omdat, alweer met de woorden van *Heyland*, pag. 160: „Eingriffe in die landesrechtlich garantierte Unabhängigkeit der Richter sind ihm (de bezetter) im Interesse einer gewissenhaften und unparteiischen Rechtspflege streng untersagt.” Tenslotte merk ik op, dat er zelfs geen enkele verordening is, die iemand tot het afleggen der verklaring verplicht. Zelfs als men zich op bezettersstandpunt stelt is dus weigering volkomen goorloofd.

Het betreft hier het begin van een zeer ernstige inbreuk op de grenzen, die aan de bezettersbevoegdheid zijn gesteld, een inbreuk die voor talloze Nederlanders onmetelijke gevolgen kan hebben. Uit een vertrouwelijk gesprek met een der Secretarissen-Generaal is mij gebleken, dat de hoop, dat de bedoelde maatregelen tenslotte achterwege zullen blijven, indien uit het Nederlandse volk zelf daartegen ernstig bezwaar wordt gemaakt, nog niet behoeft te worden opgegeven. Tweehonderd negen en twintig professoren requesteerden aan de rijkscommissaris tot intrekking van hetgeen reeds is verordend omtrent het niet aanstellen of bevorderen van zgn. niet-Ariërs. Wat thans van ons wordt gevraagd, is de eerste stap voor het verwijderen van niet-Ariërs uit door hen beklede ambten. Ik weet, dat in universitaire kringen reeds te voren de vraag is gerezen of men niet *hier* halt moet maken en ikzelf ben zeer geneigd, die vraag bevestigend te beantwoorden.

De houding van de Hoge Raad in deze is als precedent voor alle andere betrokkenen van het hoogste belang. Dit schrijven strekt er dan ook toe de Hoge Raad met aandrang te verzoeken het vraagstuk in ernstige overweging te nemen en daarbij het grote *principiële* belang van de zaak niet bij overwegingen van opportuniteit of formalisme achter te stellen. Het is natuurlijk gemakkelijker in deze tijd alles te „slikken”, doch het is zeer de vraag of men daarmede zijn plicht als Nederlander naar behoren vervult.

Zó zie ik de zaak. Mocht de Hoge Raad tot een besluit komen dan zal het, naar het mij voorkomt, door de andere leden van de rechterlijke macht op hoge prijs worden gesteld, indien deze van de door de leden van de Hoge Raad in te nemen houding worden in kennis gesteld.

Vergeeft mij deze bemoeiing met zaken, die mij formeel niet aangaan. Materieel vertrouw ik dat ook Gij dit laatste onjuist zult achten: *nostra res agitur*.

BIJLAGE 4

Schrijven van Jhr. mr. A. C. D. de Graeff, gericht aan de Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940—1945

Boschzicht, 22 Februari 1955.

Hoogedelgestrenge Heren,

Bijzonder heb ik het gewaardeerd dat U zo welwillend waart mij nog in de gelegenheid te stellen enig licht te verspreiden over de tot standkoming van de in Uw schrijven van 21 dezer bedoelde „Aanwijzingen”. Tot mijn leedwezen moet ik U ten deze teleurstellen. Zoals ik U al schreef had ik daaraan niet de minste herinnering behouden en bij raadpleging van oude agenda's is mij gebleken, dat ik een groot deel van Mei 1937 te Genève vertoefde in verband met Volkenbondsvergaderingen. Hieraan en dus niet uitsluitend aan geheugenzwakte is het dus te wijten dat ik dus enig positief antwoord schuldig moet blijven.

Met de verzekering van mijn bijzondere hoogachting teken ik mij gaarne,

(w.g.) DE GRAEFF.

(Jhr. mr. A. C. D. de Graeff).

BIJLAGE 5

Schrijven van mr. J. A. de Wilde, gericht aan de Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940—1945

's-Gravenhage, 16 Februari 1955.

*Aan de Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940—1945
Binnenhof 1 A, 's-Gravenhage.*

Naar aanleiding van de vragen, gesteld in Uw aan mij gerichte brief van 11 Februari 1955, heb ik de eer de hieronder volgende antwoorden te geven.

Uw *eerste vraag* luidt: Welke herinnering hebt U aan het tot stand komen van de z.g. Aanwijzingen aan de Ambtenaren in het geval van een vijandelijke bezetting, vastgesteld door de Raad van Ministers in Mei 1937?

Daarop *antwoord* ik:

Reeds vóór 1937 werd de internationale toestand steeds meer gespannen. Algemeen werd gevoeld het dreigend gevaar van oorlog. Hoewel destijds de Nederlandse Regering — gedachtig aan de ervaring in de eerste wereldoorlog opgedaan — hoopte bij een uitbrekend gewapend conflict der grote mogendheden neutraal te kunnen blijven, voelde zij toch, dat de kans groot was, dat wij ditmaal, evenals België in 1914, in de oorlog rechtstreeks betrokken zouden kunnen worden. Ik had destijds bijna dagelijks omgang met de Minister-President Dr Colijn en meermalen hebben wij er over gesproken, dat bij een eventuele bezetting de ambtenaren en de bestuursorganen richtlijnen zouden moeten hebben met betrekking o.a. tot hun houding tegenover de bezetter.

Dit bleek ook het gevoelen te zijn van de Ministerraad. Ik meen (maar dat weet ik niet zeker meer) dat de „Aanwijzingen” zijn voorbereid op het Departement van Justitie in samenwerking met de afdeling Ambtenarenzaken van het Departement van Binnenlandse Zaken.

Bij de behandeling in de Ministerraad was er niet veel verschil van mening. Ik kan mij zelfs niet herinneren, dat er een enigszins belangrijke discussie over heeft plaats gehad. Wel is mij bijgebleven, dat de Ministerraad eenstemmig van oordeel was, dat ingeval van vijandelijke bezetting de ambtenaren zo lang mogelijk in het belang der bevolking op hun post moesten blijven.

Uw *tweede vraag* luidt: Heeft de Regering ten tijde van het vaststellen van de Aanwijzingen ook een principiële beslissing over de verspreiding daarvan genomen?

Daarop *antwoord* ik:

Ik kan mij (na 18 jaar) niet meer precies herinneren of er bij het vaststellen van de „Aanwijzingen” ook een principiële beslissing over de verspreiding daarvan is genomen. Ik meen, dat besloten is er aanvankelijk alleen enkele van de hoogste ambtenaren (bijv. de secretarissen-generaal) mede in kennis te stellen. In elk geval heb ik met mijn eigen secretaris-generaal (Mr. Frederiks) over de zaak gesproken.

Uw *derde vraag* luidt: Bestond er voor de Regering aanleiding om de Aanwijzingen tot het intreden van een vijandelijke bezetting geheim te houden, en zo ja, welke overwegingen golden daarbij?

Daarop *antwoord* ik:

Ja, die aanleiding bestond er. Geen ogenblik mag voorbij gezien worden, dat de „Aanwijzingen” zijn vastgesteld in 1937, in een tijd, dat de internationale spanningen toenamen en met name van Duitse zijde telkens verkeerde en boosaardige uitleggingen werden gegeven aan volkomen onpartijdige maatregelen van onze Regering. Publicatie der „Aanwijzingen” zou met grote waarschijnlijkheid uitgelegd zijn als (onder dwang van Engeland) tegen Duitsland gericht. Achteraf is ook gebleken, dat militaire maatregelen (die tegenover het buitenland volkomen neutraal waren) als gericht tegen het „vredelievende” Duitsland werden uitgelegd. De leiders van de N.S.B. maakten zich dan tot tolk van de vijandelijke propaganda en vergrootten daardoor de kans op een Duitse invasie.

Velen meenden (in 1937) dat de Regering vlak voor of bij een dreigende vijandelijke inval nog tijd zou hebben de „Aanwijzingen” aan de ambtenaren (speciaal ook aan de burgemeesters) te doen toekomen. Zo goed als niemand heeft destijds voorzien, dat de bezetting van het *hele* land in vijf dagen een feit zou zijn.

Menende hiermede aan het verzoek Uwer Commissie te hebben voldaan, blijf ik,

met de meeste hoogachting,

Uw dw.

(w.g.) J. A. DE WILDE.

BIJLAGE 6

Uitzendingen van Radio Oranje dd. 2 October 1943 en 21 October 1943

(Afkomstig van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

2 October 1943

Onderwerp: De Ambtenaren onder de bezetting in Nederland.

Goedenmiddag luisteraars,

De houding van de Nederlandse ambtenaren onder de bezetting is natuurlijk door de bevolking met de grootste aandacht gevolgd. Er is waarschijnlijk geen bevolkingsgroep in Nederland die, — om het zo maar eens te zeggen — zo straf op de vingers gekeken is als juist het personeel in Overheidsdienst. En dat is ook begrijpelijk. Het volk zag naar zijn ambtenaren, naar de vertegenwoordigers van het normale Nederlands staatsgezag, als naar zijn natuurlijke hoeders en beschermers.

Dat zekere ambtenaren in deze behoudende en beschermende taak nogal te kort geschoten zijn, vertelde ik U gisteren al. Nu wil ik nog niet eens beweren, dat dat allemaal bepaald slechte vaderlanders waren. Maar zij waren er hun hele leven zo aan gewend te gehoorzamen, zij waren altijd — en terecht — zo trots geweest op een keurige uitvoering van hun taak en hun nauwgezette plichtsbetrachting, dat zij met diezelfde trouw en diezelfde stiptheid en diezelfde plichtsbetrachting ten bate van de vijand, de uitplundering van ons land keurig netjes zouden hebben helpen organiseren of landgenoten naar de Duitse hel hebben helpen sturen.

Deze gang van zaken maakte reeds lang een voorwerp van ernstige zorg uit voor de Nederlandse Regering, voor vele goede vaderlanders in bezet gebied, en, zeker niet in de laatste plaats, voor de, Gode zij dank, zeer talrijke sterk-patriottische elementen in ons ambtenarenkorps, die de gedragingen van een aantal hunner collega's met ontzetting aanschouwden.

Toen kwam, begin Februari, de aankondiging, dat de Duitsers de bedoeling hadden de landverraders, zoals zij zeiden, rechtstreeks in te schakelen bij het landsbestuur. Er zou, uit kringen van de N.S.B.-ers een soort van schimmenregering worden gevormd, die later, als alles goed ging, bij de gratie van de Moffen, de titel van landsregering zou aannemen. Dit had voor de Moffen het voordeel, — tenminste dat dachten zij —, dat dan geen ambtenaar zich meer zou kunnen beroepen op het volkerenrecht om dingen te weigeren. Want, niet waar, er zou dan een eigen Nederlandse Regering zijn, die de ambtenaren allerlei bevelen zou geven en deze bevelen, onnodig het te zeggen, zouden door de moffen aan de stropoppen-regering van N.S.B.-ers worden gedicteerd. En inderdaad werd, in de eerste dagen van Februari van dit jaar, een lijstje van namen van landverraders gepubliceerd, die zo veel als het schimmenkabinet zouden vormen.

Dit was, voor de Nederlandse Regering, aanleiding om zonder verwijl de Nederlandse ambtenaren op hun plicht te wijzen en hun de nodige instructies te geven. Deze kwamen hierop neer, dat de Nederlandse ambtenaren slechts die maatregelen en opdrachten mochten uitvoeren, die aan het Nederlandse volk zelf ten goede zouden komen; dat daarentegen iedere medewerking aan maatregelen, die ten doel hadden het Duitse oorlogspotentieel ten koste van Nederland te versterken, verboden was, ja, dat al deze maatregelen en zelfs de voorbereiding van deze maatregelen moest worden tegengewerkt, bemoeilijkt of verhinderd.

Sommigen onder het overheidsperoneel, — en zeker niet alleen in lagere regionen — hebben gemeend, zich van de hele zaak af te kunnen maken met een schouderophalen en de bewering dat zij zelf wel wisten wat hun te doen stond. Wel, zij zullen nooit kunnen beweren, dat zij uit onwetendheid die houding aangenomen hebben. Want kort nadat de Regering haar instructies per radio had kenbaar gemaakt, welke instructies door de geheime pers werden gepubliceerd, verscheen in bezet Nederland zelf, natuurlijk illegaal, een zeer belangrijk document. Dit document was een commentaar op de aanwijzingen, die de Regering reeds in 1937 ten behoeve van de ambtenaren had doen publiceren, en waarin nauwkeurig stond aangegeven, wat een ambtenaar onder een bezetting wel en wat hij niet doen mocht. Dit commentaar, precies de opvatting der Regering weergevend, is op zeer ruime schaal in Nederland verspreid, en er zal wel geen lid van het overheidsperoneel zijn, dat dit document intussen niet onder de ogen gehad heeft.

Wat nu, tussen haakjes, Mussert's schimmenkabinet betreft, de zaak bestaat geloof ik, nog wel, maar niemand neemt er enige notitie

van, de moffen minder dan wie ook. Een stuk of wat leden van dat schimmenkabinet zijn, voordat de Nederlandse justitie ze heeft kunnen berechten, inmiddels naar de andere wereld verhuisd, een is er niet goed snik geworden, een ander vond het veiliger maar zelf zijn ontslag te nemen en de overblijvenden doen zo weinig mogelijk van zich horen, om vooral niet de aandacht op zich te vestigen.

Tot zover dan, luisteraars, over het overheidsperoneel. Ik heb lang niet alles kunnen zeggen, wat ik eigenlijk op het hart had. U heeft misschien soms de indruk kunnen krijgen, dat het met ons ambtenarenkorps eigenlijk niet zo heel mooi gesteld is. Die indruk zou over het geheel genomen, onjuist zijn. Natuurlijk zijn er slechten en slappelingen onder; natuurlijk vind je het erg, als je over de woede en teleurstelling van sommige Nederlandse arbeiders in de Duitse slavenhel hoort, die nu lak hebben aan alles wat Nederlands is, omdat zij zich door landgenoten ambtenaren verkocht en verraden achten.

Natuurlijk is het heel erg, als je hoort, dat sommige politie-agenten, die dan nog voor „goed” willen doorgaan, niet gearzeld hebben Joden uit hun huizen te slepen, ondergedokenen en andere patriotten op te sporen, te arresteren en op transport te stellen. Maar dat alles kan niet wegnemen, dat de overgrote meerderheid van onze overheidsdienaren, — ondanks, ik zeg het erbij, van het soms slechte voorbeeld van bovenaf — door alles heen hun vaderlandse plicht gedaan hebben en nog doen en onze Koningin, wanneer Zij terugkomt, recht in de ogen kunnen zien.

Hiermede moet ik dan voor vandaag besluiten, luisteraars. Ik heb U nu, twee weken achter elkaar, over toestanden in Nederland verteld. Er valt nog heel, heel wat te zeggen. Maar het lijkt me toch beter, dat ik om te beginnen volgende week maar eens oversla. Ik ga dan later met deze serie wel eens door, tenzij dan, dat ik veel brieven mocht ontvangen met het verzoek er maar liever mee op te houden, omdat het vervelend is.

21 October 1943

Spreker: Minister Gerbrandy.

Landgenoten,

Wij, Nederlanders, gaan de vierde oorlogswinter tegemoet, moeilijker wellicht dan ons volk ooit heeft beleefd.

Men zou voor dit vooruitzicht, uit benauwenis, de ogen willen sluiten, wanneer niet, door de donkerte van deze herfst, de lichten schenen van het zich voltrekkend Gods gericht aan onze onderdrukkers.

In Rusland, in Italië, op zee en in de lucht — waar men de blik ook wendt — ja, aan het Duitse thuisfront zelf, vermenigvuldigen zich de tekenen van Duitslands komende nederlaag.

Aan al deze fronten zijn de gebeurtenissen even zo vele bewijzen voor de verzwakking der Duitse militaire en morele kracht.

De huidige toestand is vol van mogelijkheden van een spoedig einde. Doch door mogelijkheden bij elkaar op te tellen, verkrijgt men nog geen zekerheid. Het nazi-gangsterdom, ten ondergang gedoemd, zal zonder twijfel iedereen en alles offeren om uitstel van zijn einde te verkrijgen.

Duitslands militaire positie is thans slechter dan in October 1918, maar sterker en gewetenlozer dan destijds is zijn intern bewind, berustend op terreur. Ons is de zekerheid, dat zulk een schrikbewind, de nederlaag wel vertragen, doch nooit verhinderen kan.

Ook in de tijdelijk bezette gebieden trachten de overheersers met terreur het naderend einde te keren, en hun zwakte te verbergen.

Steeds meer wordt „kracht door vrees” het credo van de nazi en zijn knechten.

Wie zal ze tellen, die aan die waanzin reeds ten offer vielen? In kerkers en kampen klagen onschuldigen; doordrenkt is Nederlands bodem van onschuldig vergoten bloed. Nog is er niemand veilig voor de beul; aan lange lijsten worden steeds weer nieuwc namen toegevoegd. Onder de stuiptrekkingen van het monster, is ook het aangezicht van ons land verworden tot een, van afschuwelijke pijn verwrongen masker.

Ons Joodse volksdeel, meer in het bijzonder, heeft de hand van de tyran in volle zwaarte op zich voelen neerdalen. Hoeveel ons volk

ook, als geheel, te lijden heeft gehad en nog te lijden heeft, de slagen, die de Joden troffen, waren algemener en veelal wreder.

Hitlers afschuwelijke profetie, dat een Duitse nederlaag vooreerst de Joden treffen zou, is op weg naar verwezenlijking. In Nederland begint over het Joodse drama het doek te vallen.

Een der laatste nachten van September, volgden de laatste vijfduizend Joden uit Amsterdam hun broeders naar de slavernij, onder geleide van hun pijnigers. Zo goed als geen Jood bevindt zich thans meer vrij op Nederlandse bodem, toch zal eens het Joodse volksdeel, verminkt, doch niet ontzield, zijn plaats hernemen aan de Nederlandse haardstede. Al zal veel leed helaas niet ongedaan gemaakt kunnen worden, het Nederlandse volk zal zich zijnerzijds beijveren om de geslagen Joodse wonden naar beste vermogen te helen, gelijk het zich zal inspannen om het doorstane oorlogsleed van al zijn kinderen te verzachten en te genezen.

Met Gods hulp zullen wij het onze doen, om deze smet op het wereldgeweten uit te wissen.

Het is een kwelling voor de ziel en voor de geest, om thans nog weer een blik te slaan in de dikke bundel der Duitse Joden-verordeningen in Nederland, dat samenstel van kleingeestige kwellingen en geraffineerde plunderingen, die het Herrenvolk ten voeten uit tekenen.

Maar nog meer wordt men getroffen door de tragedie van het feit, dat Joden gedwongen worden zelf te helpen aan de organisatie der verbanning van hun broeders. De Joodse Raad werd aanvaard met het doel de Joden in hun ongeluk bij te staan. Verscheidene leden hebben zich met liefde en toewijding van die taak gekweten.

Maar tevens is de Raad door de onderdrukkers gebruikt en misbruikt, om de helpende hand te lenen bij de uitvoering hunner schanddaden.

Toen er geen deportatie meer te organiseren viel, omdat geen slachtoffers meer beschikbaar waren, trof de leden van de Joodse Raad, met alle employé's hetzelfde lot. Zij bevonden zich onder de laatste vijfduizend, die in de nacht van 28 op 29 September, de trieste tocht naar Westerbork aanvaardden.

Zo was daar weer het bewijs, dat met deze vijand geen accoord te bereiken valt. Een ieder, die denkt hem zonder gevaar een vinger te kunnen geven, teneinde aldus de arm te redden, verliest niet alleen zijn arm, maar zijn gehele lichaam.

Alle pogingen om door schipperen en door gedeeltelijk toegeven anderen, of zich zelf, te behoeden voor 's vijands willekeur, hebben gefaald en moesten noodzakelijkerwijs falen.

Dit zij ons nooit uit de gedachten.

Berichten doen ons weten, dat een grote groep Nederlands overheidspersoneel gevaar loopt, spoedig door de Duitse slavenhalers te worden weggevoerd. Een nieuwe verkrachting van het volkenrecht, een nieuwe aanslag op ons volk.

Geen Nederlander zal aan de voorbereiding, nog veel minder aan de uitvoering van zo'n maatregel zijn medewerking verlenen: geen Nederlander, en zeker geen landsdienaar, hoog of laag geplaatst.

Begin Februari van dit jaar, heb ik, via „Radio Oranje” namens de Regering, aanwijzingen gegeven aan het personeel in overheidsdienst aangaande zijn taak en plichten in dit tijdsgewricht. Die aanwijzingen waren conform aan de instructies, die reeds lang voor de Duitse overval, voor het geval ener vreemde bezetting, waren verstrekt.

In Mei is op deze instructies van de meest bevoegde zijde nog een schriftelijk commentaar in tien punten verstrekt, welk commentaar de volste instemming der Regering heeft. Op ruime schaal is het in de kringen van het overheidspersoneel verspreid.

Zo kon en kan niemand er over in twijfel verkeren, waar zijn vaderlandse plicht ligt. Dat enkele hoge ambtenaren gemeend hebben, de aanwijzingen der Regering op eigen vrije wijze te mogen interpreteren, kan voor de plichtsgetrouwe vaderlandslievende landsdienaar geen verschil hebben gemaakt.

Zijn geweten moet hem hebben gezegd, waar de grens lag tussen het toelaatbare en het ontoelaatbare, tussen overmacht en slaafse dienstbaarheid, tussen strijden met levensgevaar en willige verzaking der hoogste nationale en menselijke plichten.

Dit is geen onderschatting van de moeilijkheden, die menigeen zal hebben ondervonden op zijn weg: het pijnigend gewetensconflict, de zorg voor het gezin.

Maar midden in de strijd kunnen geen daagse moeilijkheden of bezwaren gelden, geldt slechts één ding, de vaderlandse zaak.

Zo duidelijk is dit, dat de Regering geen noodzaak zag, haar aanwijzingen van Februari te herhalen. Voor niemand was er reden te veronderstellen, dat zij in de loop der maanden aan kracht zouden verliezen. Nu echter grote groepen landsdienaren opnieuw gemerkt zijn voor deportatie, zij het hier nogmaals duidelijk gezegd: een ieder heeft de plicht, zich aan de wegvoering van Nederlandse bodem, waar enigszins mogelijk, te onttrekken; een ieder, die in enig opzicht medewerking aan 's vijands opzet verleent, benadeelt het Nederlandse Staatsbelang. Hij zal daarvan eens rekenschap moeten afleggen.

Want deze vijand heeft jaren lang slechts een doel voor ogen gehad: de totale vernietiging van ons onafhankelijk volksbestaan en van onze volkskracht.

En zo de vernietiging van het volksbestaan hem niet gelukken zal, omdat de volledige overwinning der Geallieerden ook voor hem reeds vast staat, — de vernietiging van onze volkskracht blijft hij nastreven, gedeeltelijk uit botte wraakzucht, gedeeltelijk om het gedeceimeerde Duitse volk een overwegende positie in Europa te doen behouden.

Deze vernietigingswil vordert slechts een antwoord: een volledig, principieel, consequent verzet, gaande tot het uiterst mogelijke, zich uitstrekkend over alle terreinen.

Het stemt tot innige dankbaarheid te zien, hoe vele landgenoten in dit besef thans een ongelijke, maar glorierijke strijd voeren, — de strijd tegen de onderdrukking en voor de vrijheid, de strijd zonder welke Nederland nooit zijn volle plaats zou kunnen heroveren in de gemeenschap der volkeren.

Hun, die aldus strijden met de geest en met de daad, zij hier de dankbaarheid van heel de natie uitgesproken.

Maar te vaak zijn pogingen gedaan om deze vijand te paaien; te vaak is getracht toe te geven onder het motief grotere belangen te redden; te vaak ook zijn Nederlanders opgeofferd onder het motief anderen voor ellende te behoeden. Doch te vaak ook waren die motieven slechts uitvluchten, waarmede de ware belangen van het Nederlandse volk aan opportunisme of halfhartigheid geofferd zijn.

Hierbij beseffe een ieder, dat stipte opvolging der Regeringsinstructies door het overheidspersoneel een zaak is, die ons hele volk aangaat. Voor iedere landsdienaar en zijn gezin kunnen de gevolgen van een plichtsgetrouwe houding ernstig zijn. Hij en de zijnen hebben recht op de meest volstrekke bijstand der bevolking. Zij moeten zich veilig weten in de hoede van ons volk, gelijk ons volk zich voor hen verantwoordelijk moet weten.

De winter staat voor de deur. Moeilijkheden en zorgen zullen het deel van het Nederlandse volk zijn. Alleen getrouwe plichtsvervulling door iedereen, gepaard aan onderlinge hulpvaardigheid, kan hier helpen. Dan zullen de moeiten van het ogenblik ons volk eens tot zegen zijn.

God schenke u kracht bij het vervullen van uw taak.

BIJLAGE 7**Verordening van de Rijkscommissaris voor het Nederlandse bezette gebied van 21 Juni 1940**

(Overgenomen uit het Verordeningenblad voor het bezette Nederlandse gebied van 22 Juni 1940)

23

VERORDNUNG

des Reichskommissars für die besetzten niederländischen Gebiete über die Befugnisse der Generalsekretäre der niederländischen Ministerien.

Auf Grund par. 5 des Erlasses des Führers über die Ausübung der Regierungsbefugnisse in den Niederlanden vom 18. Mai 1940 (RGBL I S 778) verordne ich:

par. 1.

(1) Die Generalsekretäre der niederländischen Ministerien sind ermächtigt, im Rahmen ihres sachlichen Zuständigkeitsbereichs die zur Wahrung der öffentlichen Ordnung und zur Sicherung des öffentlichen Lebens notwendigen Massnahmen zu treffen, insbesondere Rechtsvorschriften zu erlassen sowie den ihnen unterstellten oder ihrer Aufsicht unterliegenden Behörden, Ämtern, Dienststellen, Anstalten, Einrichtungen und Betrieben öffentlicher und nichtöffentlicher Art und deren Organen Weisungen zu erteilen.

(2) Die gemäss Absatz 1 erlassenen Vorschriften dürfen Strafdrohungen enthalten.

par. 2.

Der Reichskommissar für die besetzten niederländischen Gebiete behält sich vor, die Vollmachten des par. 1 für einzelne Fälle zu beschränken oder zurückzunehmen.

par. 3.

Diese Verordnung tritt am Tage ihrer Verkündung in Kraft.

Den Haag, am 21. Juni 1940.

*Der Reichskommissar für die
besetzten niederländischen Gebiete,*
SEYSS-INQUART.

BIJLAGE 8

Brieven van de Secretarissen-Generaal dd. 25 November 1940 en 24 Februari 1941 gericht aan de Rijkscommissaris

(Afkomstig van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

Dem Herrn Reichskommissar
für die besetzten niederländischen Gebiete,
Reichsminister Dr Arthur Seyss-Inquart,
Plein 23,
Den Haag.

Einige Wochen vor dem 4. November hatten die Generalsekretäre die Ehre, von dem Herrn Generalkommissar für Verwaltung und Justiz empfangen zu werden: bei dieser Gelegenheit teilte Herr Dr. Wimmer uns mit, dass beabsichtigt würde, dass bestimmte Kategorien jüdischer Beamter aus ihren Ämtern ausscheiden sollten. Herr Dr. Wimmer führte dazu aus, dass als sicher anzunehmen sei, dass Juden als deutschfeindlich betrachtet werden müssten, und dass es deshalb für die Dauer der Besetzung als eine Angelegenheit der öffentlichen Ruhe und Sicherheit zu betrachten sei, die Juden auszuschalten.

Wir haben uns damals sofort erlaubt, Herrn Dr. Wimmer darauf hinzuweisen, dass die geplanten Massnahmen uns äusserst bedenklich erschienen. Zunächst bemerkten wir, dass es in den Niederlanden keine Judenfrage gebe, wie dies vielleicht in anderen Ländern wohl der Fall sei, und also hierzulande keine Veranlassung bestünde, einen Unterschied zwischen Juden und Nichtjuden zu machen. Eine Ausführung dieser Massnahme wäre also dem Rechtsbewusstsein des Volkes und althergebrachten Traditionen zuwider.

Als Volksgenossen dieses niederländischen Volkes wäre es deshalb peinlich für uns, dabei mitzuwirken.

Wir meinten jedoch, abgesehen von den obenausgeführten Gründen, auf Grund der loyalen Mitwirkung, zu der wir uns Ihnen gegenüber verpflichtet haben, dass es unsere Pflicht sei, auf eine andere Seite des Problems hinzuweisen. Wir hatten Verständnis dafür dass vom deutschen Standpunkte Juden als deutschfeindlich zu betrachten sind, wir führten jedoch diesem Standpunkt gegenüber ins Treffen, dass

1e. angebliche deutschfeindliche Äusserungen von Juden bei anderen Niederländern wenig Anklang finden würden, und

2e. die Anzahl Juden in niederländischen Obrigkeitendiensten so gering sei, dass, auch wenn sie einen deutschfeindlichen Einfluss ausüben sollten, dieser vernachlässigt werden könnte.

Dagegen befürchteten wir, dass die Entlassung der wenigen Juden aus dem Staatsdienst, infolge der im Volk wurzelnden Auffassungen, einen sehr ungünstigen Einfluss auf die Gefühle des niederländischen Volkes gegenüber den Besatzungsbehörden ausüben würden. Da wir unsere loyale Mitwirkung in dem Sinne auffassen, dass wir alles Mögliche tun wollen, um, soweit wir dazu im Stande sind, der Möglichkeit zu Reibungen mit den Besatzungsbehörden vorzubeugen, betrachteten wir es als unsere Pflicht, auch auf diese Folge hinzuweisen.

Am 4. November d.J. erhielten wir eine schriftliche Mitteilung des Generalkommissars für Verwaltung und Justiz, in der wir angewiesen wurden, zu veranlassen, dass bestimmte Kategorien von Juden aus ihren Ämtern ausscheiden. Es wird Ihnen, nachdem Sie die Bedenken, die wir Herrn Dr. Wimmer gegenüber anführten und welche wir im Obenstehenden kurz wiederholten, kennengelernt haben, deutlich sein, dass dieser Befehl uns vor einen ernsten Gewissenskonflikt stellte.

Als Niederländern war die Massnahme uns ja zuwider, weil sie sich nicht mit unserm Rechtsgefühl vertrug; als Ihre loyalen Mitarbeiter konnten wir ihr nicht ohne Weiteres beipflichten, weil wir voraussahen, dass sie die Gefühle des niederländischen Volkes gegenüber den Besatzungsbehörden ungünstig beeinflussen würde.

Wenn wir uns nach reiflicher Erwägung schliesslich dazu entschlossen haben, die Durchführung der obenerwähnten Anweisung zu übernehmen, so ist dabei die Erwägung entscheidend gewesen, dass es sich hier um eine vorübergehende Massnahme handle, die, wie aus den erläuternden Ausführungen hervorging, zur Aufrechterhaltung der öffentlichen Ordnung und Sicherheit diene.

Wir glauben uns jedoch damit nicht der Verpflichtung enthoben, Ihnen gegenüber die Sorgen, mit denen die Ausführung Ihres Auftrags uns erfüllt hat, und die schwerwiegenden Bedenken, die wir dagegen empfangen, zum Ausdruck zu bringen; diese Bedenken sind sowohl in unserm eigenen Gewissen wie in der Rückwirkung dieser Massnahmen auf die Gefühle des Volkes gegenüber den Besatzungsbehörden begründet.

Die Generalsekretäre,

(w. g.) A. M. SNOUCK HURGRONJE
(w. g.) J. C. TENKINK
(w. g.) FREDERIKS
(w. g.) REININK
(w. g.) TRIP
(w. g.) D. G. W. SPITZEN
(w. g.) H. M. HIRSCHFELD
(w. g.) VERWEY
(w. g.) O. E. W. SIX.

V.C. II no. 52.

Den Haag, den 24. Februar 1941.

Die Generalsekretäre haben das Schreiben des Generalkommissars für Verwaltung und Justiz, vom 21. Februar ds.Js., in welchem Ihre Anordnung über die entgeltige Entlassung jüdischer Beamten enthalten ist, weitergeleitet.

Obwohl bei dem vorhergehenden mündlichen Gedankenaustausch bereits darauf hingewiesen wurde, möchten die Unterzeichneten, die allerdings keine Verantwortlichkeit für den Inhalt der Anordnung tragen, nach der Anschauung der niederländischen Bevölkerung jedoch — es sei denn mit Unrecht — durch die blosser Weiterleitung schon daran beteiligt sind, nicht verfehlen auch jetzt noch einmal schriftlich Ihnen auf den enttäuschenden Eindruck hinzuweisen, den die jetzt getroffene Massnahme machen muss, weil diese Ihrer Meinung nach nicht in Übereinstimmung ist mit dem Standpunkt der beim Ausscheiden jüdischer Beamten sowohl in der Presse wie in den obenerwähnten Gedankenaustausch eingenommen worden ist.

Die Generalsekretäre werden auch diesmal dazu veranlasst, dadurch dass sie es für ihre Pflicht halten, wie bereits in ihrem Schreiben vom 25. November v.J. dargelegt wurde, nochmals Ihre Aufmerksamkeit auf das Vorhandensein neuer Faktoren zu lenken, welche zu weniger gutem Verständnis zwischen den Besatzungsbehörden und der Bevölkerung der besetzten niederländischen Gebiete führen könnten.

Die Generalsekretäre,

(w.g.) A. M. SNOUCK HURGRONJE
(w.g.) D. G. W. SPITZEN
(w.g.) J. C. TENKINK
(w.g.) H. M. HIRSCHFELD
(w.g.) FREDERIKS
(w.g.) VERWEY
(w.g.) O. E. W. SIX
(w.g.) J. VAN DAM
(w.g.) TRIP
(w.g.) T. GOEDEWAAGEN.

BIJLAGE 9

**Brief van de heer Greidanus d.d. 30 November 1945 houdende verslag van een bespreking in Juli 1941 met de
Nederlandse Gezant te Bern**

(Afkomstig uit het dossier Woltersom)

*De Weledelgeboren Heer J. Le Poole,
Secretaris van de Commissie Fentener van Vlissingen
Ministerie van Handel en Nijverheid,
Binnenhof 3, 's-Gravenhage.*

Weledelgeboren Heer,

Uw schrijven van 14 dezer bereikte mij op 17 dezer, enkele minuten voordat ik met het vliegtuig naar Zwitserland moest vertrekken. Tot mijn spijt is de beantwoording ervan hierdoor vertraagd. Zoëven ben ik teruggekeerd en kan U in antwoord op Uw vragen het volgende mededelen.

Toen ik in Juli 1941 in Zwitserland was, was onze Gezant te Bern ziek. Het Gezantschap werd toen officieel of officieus (welk van de twee weet ik niet) waargenomen door Jhr Mr van Haersma de With. Uit vrees voor de Duitse spionage, heb ik het Gezantschap in Bern niet opgezocht, doch heeft de Heer de With mij in Spiez, waar ik logeerde, bezocht. Op een avond heeft toen, voor zover het deze aan gelegenheid betreft, het volgende gesprek plaats gehad, waarvan ik de bewoording nog bijna letterlijk kan weergeven, speciaal het door de heer de With gesprokene:

„In Holland vragen sommigen, die door hun functies veel met de Duitsers te maken hebben, zich af, hoe onze Regering te Londen daar tegenover staat.”

Antwoord van de Heer de With: „Bedoelt U Snouck?”

„Ja, die o.a., maar ik bedoel met name ook Woltersom.”

Antwoord van de Heer de With: „Londen heeft zeker volledig begrip van hun situatie; laten zij gerust doorgaan.”

Het verzoek om mij in Zwitserland op de hoogte te stellen, was mij door de Heer Woltersom gedaan. Ik heb toen in mijn gesprek met de Heer de With van de gelegenheid gebruik gemaakt om hem tevens zoveel mogelijk over de toestanden in ons land mede te delen en ik neem aan, dat hij een en ander naar Londen heeft doorgegeven.

Uiteraard kan er niet van gesproken worden, dat de Heer de With door een bepaalde Minister gemachtigd zou zijn geweest, mij op de door hem gedane wijze te antwoorden. Wel gaf de door hem geuite opinie en de gedecideerde wijze, waarop hij zich uitte, mij de overtuiging, mede in verband met zijn verantwoordelijke positie, dat deze opinie in overeenstemming moest zijn met de bij onze Regering in Londen heersende mening.

Ik heb van deze overtuiging en van het in Spiez gevoerde gesprek mededeling gedaan aan een lunch, enige dagen na mijn terugkomst, in „De Twee Steden”, waaraan de Heren Woltersom, Snouck Hurgronje, Jongejan en ik deelnamen.

Ik hoop Uw vragen hiermede volledig beantwoord te hebben.

Hoogachtend,
(w.g.) Tj. GREIDANUS.

BIJLAGE 10

Besluit No. 206 van de Secretaris-Generaal van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart betreffende de opbouw van een zelfstandige organisatie ter ontwikkeling van het bedrijfsleven

(Overgenomen uit het Verordeningenblad voor het bezette Nederlandse gebied van 12 November 1940 en van 8 Mei 1941)

Op grond van par. 1 der Verordening No. 23/1940 en in overeenstemming met par. 2 en 3 der Verordening No. 3/1940 van de Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied wordt bepaald:

Artikel 1.

1. De Secretaris-Generaal van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart vaardigt de voorschriften uit en treft de maatregelen, welke voor de opbouw van een zelfstandige organisatie ter ontwikkeling van het bedrijfsleven nodig zijn.

2. Voor zover tot dit doel bedrijfsorganisaties worden opgericht, erkend, ontbonden of verenigd en het daarbij organisaties van ondernemingen betreft, waarvoor het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart niet of niet uitsluitend bevoegd is, neemt de Secretaris-Generaal van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart zijn maatregelen in overeenstemming met de Secretaris-Generaal van het bevoegde Departement.

3. De Secretaris-Generaal van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart kan zijn uit lid 1 voortvloeiende bevoegdheden overdragen.

Artikel 1a. 1)

1. De overeenkomstig artikel 1, lid 2, opgerichte en erkende bedrijfsorganisaties zijn lichamen in de zin van artikel 152 van de Grondwet; haar kan overeenkomstig artikel 153 van de Grondwet door de Secretaris-Generaal van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart verordenende bevoegdheid worden toegekend. Op de voorschriften op het gebied van de prijsvorming kan door deze verordenende bevoegdheid geen inbreuk worden gemaakt.

2. De krachtens de toegekende verordenende bevoegdheid vastgestelde verordeningen behoeven de goedkeuring van de Secretaris-Generaal van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart. Dit geldt in het bijzonder voor verordeningen tot regeling van kartelverhoudingen of tot regeling van de markt.

3. De Secretaris-Generaal van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart of een door hem aan te wijzen gemachtigde kan besluiten, welke met de wet of het algemeen belang strijdig zijn, schorsen of vernietigen; daarbij worden tevens de gevolgen geregeld.

¹⁾ Ingevoegd bij besluit 89 van de Secretaris-Generaal van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart tot aanvulling van het besluit no. 206/1940 betreffende de opbouw van een zelfstandige organisatie ter ontwikkeling van het bedrijfsleven.

Artikel 2.

Veranderingen in de rechtsverhoudingen, welke als uitvloeisel van dit besluit en de ter uitvoering daarvan uitgevaardigde voorschriften en beschikkingen ontstaan, geven geen aanspraak op schadevergoeding.

Artikel 3.

1. Hij die opzettelijk in strijd handelt met de voorschriften of beschikkingen, welke de Secretaris-Generaal van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart of de door deze aangewezen instanties ter uitvoering van dit besluit hebben uitgevaardigd, wordt met gevangenisstraf van ten hoogste vijf jaren of met geldboete van ten hoogste honderd duizend gulden gestraft.

2. Hij die door zijn schuld in strijd handelt met een der in lid 1 bedoelde voorschriften of beschikkingen, wordt met gevangenisstraf van ten hoogste tien duizend gulden gestraft.

3. De in de leden 1 en 2 bedoelde strafbare feiten worden als misdrijven beschouwd.

Artikel 4.

Wanneer een der in artikel 3 strafbaar gestelde feiten door of vanwege een rechtspersoon wordt begaan, wordt de strafvervolgung ingesteld en de straf uitgesproken tegen degene, die de opdracht tot de strafbare handeling gegeven heeft of daarbij de feitelijke leiding heeft gehad.

Artikel 5.

1. De strafvervolgung heeft niet plaats dan op klachte van de Secretaris-Generaal van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart.

2. De klacht kan te allen tijde worden ingetrokken.

3. Het bepaalde in par. 18 der Verordening No. 52/1940 van de Rijkscommissaris voor het bezette Nederlandse gebied betreffende de Duitse rechterlijke macht voor strafzaken blijft onverminderd gelden.

Artikel 6.

Dit besluit treedt in werking op de dag zijner afkondiging.

's-Gravenhage, 31 October 1940.

*De Secretaris-Generaal van het
Departement van Handel, Nijverheid
en Scheepvaart:*

H. M. HIRSCHFELD.

BIJLAGE 11

Briefwisseling van de Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940—1945 met mr. C. L. W. Fock, Secretaris-Generaal van het Ministerie van Algemene Zaken, met als bijlagen enige telegrammen van en naar de Regering over de voedselsituatie in Nederland

ENQUÊTECOMMISSIE
REGERINGSBELEID 1940—1945

's-Gravenhage, 30 september 1955.

*De Hoogedelgestrengste Heer
de Heer Mr. C. L. W. Fock,
Secretaris-Generaal van het
Ministerie van Algemene Zaken,
's-Gravenhage, Plein 1813, Nr. 4.*

Hoogedelgestrengste Heer,

De Enquêtecommissie Regeringsbeleid 1940—1945 stelt zich voor als een der bijlagen bij het zevende deel van haar Verslag op te nemen de hiernevensgaande telegrammen, ontleend aan een artikel van Uw hand in de Nieuwe Rotterdamse Courant van 23 april jl.

De commissie zal het op prijs stellen van U te vernemen, dat de inhoud van deze telegrammen overeenstemt met de oorspronkelijke tekst. Zij betuigt U daarvoor bij voorbaat haar dank.

De Enquêtecommissie voornoemd,

(w.g.) TH. D. J. M. KOERSEN, *voorzitter.*

(w.g.) J. L. KRANENBURG, *griffier.*

MINISTERIE VAN
ALGEMENE ZAKEN.

Kabinet van de Minister-President.
Nr. 44433.
Bijlagen: 1.

's-Gravenhage, 5 oktober 1955.
Plein 1813, no. 4.

*Aan de Enquêtecommissie
Regeringsbeleid 1940—1945,
Binnenhof 1a, Den Haag.*

Naar aanleiding van Uw brief van 30 september, moge ik hierbij retourneren de teksten van de mij gezonden telegrammen. Een aantal kleine veranderingen is daarin aangebracht.

Ik moge erop wijzen, dat deze teksten op de volgende punten afwijken van de originele:

1. de telegrammen zijn omgezet in de nieuwe spelling, althans de spelling, die vóór 1 september j.l. gold;

2. de aanhef van de telegrammen, „aan regering”, „van regering” enz. wijkt af van de originele teksten, aangezien daarin schuilnamen van geadresseerden dan wel agenten zijn verwerkt, welke voor niet-insiders geen zin hebben.

*De Secretaris-Generaal
van het Ministerie van Algemene Zaken,
(w.g.) C. L. W. FOCK.*

„9 Mei 1944. Van regering.

A. What arrangements are there in the large towns for food supplies? B. What essential stocks of food are stored there? C. If supplies were entirely cut off how long would they endure? D. With what regularity are supplies drawn and when?”

„28 Mei 1944: Aan regering.

Voedselcommissaris *Louwes* bericht: Administratieve maatregelen zijn getroffen, welke onmiddellijk in werking kunnen treden, indien vervoermiddelen uitvallen en indien steden en gebieden geïsoleerd worden uit anderen hoofde. Het land is verdeeld in districten, elke grote stad telt voor een zelfstandig district voor het geval contact verloren raakt met de thans bestaande centrale leiding. De distributieleiders zijn aangewezen met uitzondering van onbetrouwbare elementen. Bij contactverlies met de centrale leiding is ieder hoofd bevoegd tot uitvaardiging van wetten voor lokale maatregelen. Dit gehele telegram geldt voor de grote steden in het Westen van het land. Aardappelvoorraad voor ongeveer 10 dagen, na 1 Juni moet voorraad opgeruimd zijn daar aardappelen dan niet meer houdbaar zijn, tot 1 Augustus nieuwe, welke evenmin houdbaar zijn, na 1 Augustus verbetering door vorming van nieuwe voorraad, in geval van isolatie geeft de maand Juli voor aardappelen grote zorg. Graanvoorraad voor ongeveer 10 weken in geval van isolatie, indien het bakken van brood onmogelijk wordt door ontbreken van brandstoffen, is er voor ongeveer 10 dagen scheepsbeschuiten, taai-taai. Suiker tamelijk bevreemdend, reeds thans werd 1 kg per hoofd gedistribueerd als voorschot op de maand September met het oog op gevaarlijkheden. Groenten voor 6 dagen werden diep ingevroren bereid voor consumptie geschikt. Peulvruchten kleinere hoeveelheden opgeslagen. Vetpositie zeer slecht, hoogstens voldoende voor 6 dagen. Genoemde voorraden ten dele aan vijand onbekend. Voor het gehele land is direct nodig een miljoen kilo vet in pakjes van $\frac{1}{2}$ pond; liever margarine dan boter. Steden in het Oosten van het land staan er aanzienlijk beter voor dan die in het Westen. Platteland wordt geacht zichzelf te kunnen bedruipen. Voor morele uitwerking onmiddellijk noodzakelijk geacht: koffie, thee, cigarettten. Verder groot gebrek aan onderkleding en schoeisel.”

„9 September 1944. Aan regering.

Aangezien de graanvoorraad nog voor ten hoogste vier weken toereikend is, dringen wij er op aan dat Radio Oranje de boeren opwekt tot medewerking aan de voedselvoorziening, tot het opvolgen van de voorschriften van de voedselvoorzieningsautoriteiten en tot het afdorsen van graan. Sabotage aan dorsmachines, zoals reeds voorgekomen is, dient ontraden te worden, daar de vijand toch geen vervoersmogelijkheid voor medeneming der productie heeft.”

„13 September 1944. Aan regering.

Vertrouwensmannen berichten, dat voor voedselpositie hoogst ernstige toestand dreigt door gebrek aan kolen. Dit betreft zowel electriciteit en gas als transport. Alleen voor voedselpositie is 10 000 ton per maand nodig op totaal maandverbruik van 100 000 ton. Voorts heeft de binnenvaart voor genoemd transport behoefte aan donkere olie. Na de bevrijding niet te verhelpen zonder onmiddellijke invoer.”

„21 September 1944. Van regering.

Voedselvoorziening terstond na bevrijding afhankelijk van de in Nederland aan te treffen vervoermiddelen. Vooral motorvervoer belangrijk voor halen van goederen uit geallieerde depots over lange afstand. Daartoe benzine gebruiken uit aan te treffen Duitse depots. Derhalve behoud alle eigen en buit te maken vervoermiddelen, maar voornamelijk motorvervoer en oliedepots vitaal belang. Voorbereiding ombouw naar benzinegebruik eveneens gewenst.”

„22 September 1944. Aan regering.

Louwes verzoekt mij te vragen of sturen van voedsel door de lucht naar Nederlandse Rode Kruis voor de grote steden mogelijk is. Contact tussen Nederlandse Rode Kruis en Dienst Voedselvoorziening wordt uitgewerkt. Bedoeld wordt bij elk der steden de nog op te geven quanta te droppen. Daar het Nederlandse Rode Kruis formeel gedekt moet zijn wordt U verzocht deze kwestie ook over het neutrale buitenland te entameren.”

„30 September 1944. Van regering.

Voedselaanvoer door de lucht is technisch onmogelijk te achten. Proberen thans regeling via het Rode Kruis vanuit of door tussenkomst van Zweden. Verzoeken U opgaaf van de hoeveelheden der meest nodige voedselproducten voor elk der steden.”

„7 October 1944. Van regering.

Voor *Louwes* spoed. Voor hoeveel dagen zijn op basis huidige rantsoenen, vet, broodgraan, meel, suiker, aardappelen en melk of melkpoeder toereikend? Afzonderlijke opgave verlangd voor Amsterdam, Den Haag, Haarlem, Rotterdam, Leiden, Delft, Utrecht, Dordrecht inclusief directe omgeving daarvan.”

„22 December 1944. Van regering.

De vijand is niet bereid conduct safe aan te vragen voor voedseltransporten en deelde mede geen lichters te gebruiken, doch alle vervoermiddelen van dan heersende omstandigheden te benutten. Bij aankomst van de reliefschepen zal dezerzijds getracht worden geallieerden te bewegen van aanvallen op betreffend vervoer af te zien. Verdere mededelingen Uwerzijds over lossingen en transport kunnen dit bevorderen.”

„28 December 1944. Van regering.

Verzoeken zodra distributievoedsel aan te voeren per reliefschepen naar Delfzijl heeft plaats gevonden, seinen hoe distributie is verlopen en of deze alsook de doorvoer aan redelijke eisen voldoet. Dit is voorwaarde voor verder relief.”

„31 December 1944. Aan regering van *Louwes*.

Aanvoer uit noordelijke provincies naar het Westen hoofdzakelijk aardappelen, begint te lopen. Gevaar voor stagnatie leveren alleen mist en vorst. De voorraden in het Westen zijn totaal uitgeput. Na 15 Februari is zelfs bij aanvoer uit het Noorden het broodrantsoen van 100 gram niet te handhaven. Na 6 Februari krijgen praktisch alleen kinderen onder de 4 jaar hun rantsoen standaardmelk. Suppletie door het Internationale Rode Kruis reliefactie van 15 Januari af dringend vereist. Minimum behoefte aan levensmiddelen: per week 4000 ton broodbloem, geen graan vanwege kolengebrek, ziekenvoedsel, onder andere gecondenseerde melk, volle melkpoeder, kindermelk, gedroogde eieren, suiker en havermout en chocolade. Eenheidsverpakking indien mogelijk zeer gewenst. Gezien transportmoeilijkheden liefst aanvoer naar een haven in Noord- of Zuidholland of Delfzijl. Hoewel adressering geschiedt via het Rode Kruis, is de verdeling in handen van mij.”

„3 Januari 1945. Van regering.

Het geallieerd hoofdcommando heeft onder de huidige omstandigheden zich vrijheid van handelen ten aanzien van niet aanvallen van de IJsselmeertransporten voorbehouden. Raadt aan zoveel mogelijk de transporten des nachts te doen plaats vinden daar het risico dan geringer is. Hare Majesteit dankt voor Uw wensen.”

„25 Januari 1945. Van regering.

Regering oefent alle mogelijke pressie uit om regelmatig relief te brengen. Moeilijkheden zijn echter groot onder andere omdat zowel geallieerden als vijand toestemming moeten verlenen. Van resultaat en rapport distributie van de thans uit Zweden onderweg zijnde relief in totaal 4910 ton zal goedkeuring van geallieerden tot doorzending lading Rode Kruisschip uit Portugal naar Delfzijl afhangen. Derhalve van uiterst belang, dat omtrent distributie spoedigst rapport. Consignatie van alle relief geschiedt aan Rode Kruis. Het is uitgesloten dat Radio Oranje de uiteraard vertrouwelijke onderhandelingen met ge-

allieerden ter leniging nood in Nederland bespreekt. Regering kan in haar propaganda door Radio Oranje haar principiële standpunt niet opgeven, doch zal onnodige prikkeling van vijand vermijden vandaar ook rustpauze uitzenden betreffende arbeidsinzet, nadat pleit ten aanzien daarvan was beslecht.”

„6 Februari 1945. Van regering.

Diep doordrongen van dringende noodzakelijkheid Nederlandse volk te hulp komen is sedert maanden door regering niets onbepaald gelaten om dit op enigerlei wijze te bewerkstelligen. Verschillende plannen zijn daarbij overwogen en aan geallieerde autoriteiten voorgesteld als bijvoorbeeld schip uit Zwitserland langs Rijn, levensmiddelen uit de lucht, schip op strand zetten doch deze plannen onuitvoerbaar gebleken.

Als enig resultaat bereikt, dat 2 Zweedse schepen met levensmiddelen Delfzijl aangekomen. Inhoud bestemd voor steden West-Nederland. Een dezer schepen zal nog een reis maken. Onderweg naar Gotenburg schip met 5000 ton voedsel eveneens bestemd Delfzijl nadat gunstig rapport betreffende distributie ex-Zweedse schepen zal zijn ontvangen. Besef dat deze hulp veel te gering is, doch hebben naar aanleiding van uw telegram suggesties bij Britse regering voorgebracht, die ook eigener beweging hare overweegt. Wij leven met U mede, houdt moed.”

„8 April 1945. Aan regering.

Van *Louwes*. Noodtoestand in West-Nederland. Onder voorbehoud aanvoer mogelijkheid voorraad aardappelen, graan en Rode Kruis-zendingen in Friesland aanwezig, aardappelrantsoen 1 kg, broodrantsoen 600 gram en 400 gram Rode Kruis verzekerd tot einde April, daarna volledig uitgeput zonder aanvoermogelijkheid. Zelfde voor grondstoffen voor April nog minimaal beschikbaar voor bakkerijen en baby-melk. Electriciteit tot 8 April, daarna noodaggregaat voor bakkerijen, riolering en waterleiding. Ook de voedselvoorziening is ernstig bemoeilijkt door het wegvallen van de telefoon. Nieuwe noodkaarten worden uitgereikt, in werking half April.”

„13 April 1945. Urgent van regering en Prins *Bernhard*.

Voedselvoorziening volgens B 2 plan in tegenstelling met situatie medio Februari thans prima voorbereiding. Als first priority achter army zal in bevrijde steden voedseltrein arriveren tezamen met Nederlandse organisatie voor distributie. Tevens uitgebreid voedseldroppingplan in bewerking voor de volgende steden: Rotterdam, Dordrecht, Gorinchem, Den Haag, Leiden, Gouda, Utrecht, Hilversum, Amersfoort, Amsterdam, Haarlem, Alkmaar, Den Helder, indien voedseltrein om welke reden dan ook te laat mocht arriveren.

Voedseldropping wordt slechts uitgevoerd, indien plaats en gebied totaal van vijand gezuiverd is. Gedropte etenswaren vallen buiten distributieorganisatie. B2 plan moet als extra beschouwd worden. Kunnen B.S. in deze plaatsen reception committees vormen om op door ons nader op te geven droppinggrounds om goederen in ontvangst te nemen en te beschermen? Aangezien aantal gedropte rantsoenen misschien niet geheel overeenstemt met aantal inwoners gemeente, vragen wij om uw advies op welke wijze goederen te distribueren. Dachten zelf aan bestaande distributie-apparaat van de organisatie der kerken, welke het door Zweden gezonden voedsel verdeeld hebben. Opgave droppinggrounds geven wij ten spoedigste door, alsmede de tonnage hetwelk per ground te verwachten is. Sein antwoord naar Londen. Ben misschien daar. Droppingplan moet voorlopig niet definitief beschouwd worden en wij verzoeken om geheimhouding. Ik deel U mede, dat de bevelhebber U opdraagt de organisatie der kerken welke het door Zweden gezonden voedsel verdeeld hebben uitsluitend te gebruiken indien voedseldroppings plaats vinden. B.S. bewaakt terrein en verzorgt transport naar genoemde organisatie.”

BIJLAGE 12

Uitzending van Radio Oranje dd. 8 December 1943

(Afkomstig van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

Onderwerp: *Uit de Nederlandse geheime pers.*

Uittreksel uit „Vrij Nederland” 28-8-'43.

Onze Rechterlijke Macht in Oorlogstijd.

Een slappe houding, die niet overeenkomt met de hoogte van het ambt. De val van Nederlands hoogste rechtscollege.

Vanochtend zou ik U een artikel willen weergeven uit het geheime blad „Vrij Nederland”, dat dus niet verward moet worden met het blad „Vrij Nederland”, dat te Londen verschijnt. Het artikel, dat ik U wil voorlezen, gaat over de Nederlandse rechterlijke macht en luidt als volgt:

„Wat er van het recht en de wetten in een land terecht komt, hangt in belangrijke mate af van wat de rechterlijke macht er van maakt. Een eerlijke, hoogstaande, onkreukbare rechterlijke macht, die zich door zuivere overwegingen laat leiden, is daarom goud waard. Maar daartegenover is een rechterlijke macht, die dat niet doet, ook een der meest ellendige instellingen, die men zich denken kan.

Voor de oorlog hadden wij zo'n gulden rechterlijke macht. Wij waren er trots op en gelukkig mee. Helaas is daar hevig de klad in gekomen. Natuurlijk ook, doordat de bezetter er elementen in gebracht heeft, die er allermint in thuis behoren. Verder bleken er enkele N.S.B.-ers in te zitten. Maar dit alles is het ergste niet . . .

Bleef het daarbij, dan was de zaak na de vrede eenvoudig genoeg. Enkele rotte plekken kunnen gemakkelijk worden uitgesneden en wij zouden ons kunnen blijven verheugen, dat de kern de vuurproef wakker en met ere had doorstaan.

Doch die kern heeft dat niet!

Zeker, ook de rechterlijke macht heeft haar martelaren, die wij in eerbied gedenken. Ook zij heeft haar wakkeren, die pal stonden voor het Recht. Hun namen zijn ons bekend. Verder zijn er enkelen, die aftraden, toen zij de „vrederechter”, dit verachtelijke nazi-instituut, niet konden keren. Maar als geheel is de rechterlijke macht tekort geschoten! En bovenal de Hoge Raad, waarnaar de lagere rechters zich om begrijpelijke redenen altijd min of meer richten, omdat het geen zin heeft vonnissen te maken, die tenslotte toch weer vernietigd worden.

De Hoge Raad en het probleem.

De Hoge Raad stond bij het begin van de bezetting voor een moeilijke vraag. De bezetter ging aan het werk; hij ging het bestaande recht toepassen, maar . . . ook veranderen! Hij maakte verordeningen, nam allerlei maatregelen en greep links en rechts in het bestaande in. Wat de bezetter doen mag, wordt bepaald door het Landoorlog-

reglement, dat, het is duizend malen betoogd, door Duitsland en Nederland beide is aanvaard.

De vraag is nu: Wat moet er gedaan worden, wanneer de bezetter zijn daarin beschreven bevoegdheid overschrijdt?

Voor die vraag kan iedereen komen te staan, maar de rechter komt er op een bijzondere manier voor te staan, omdat zijn werkzaamheid nu eenmaal bestaat in het nagaan van wat recht is.

Moet hij dan zeggen: „Ik doe niet aan wat de bezetter, met overschrijding van zijn bevoegdheid, bepaalt en verordent?” Of moet hij zeggen: „De bezetter vervangt nu eenmaal voorlopig de Overheid: Ik aanvaard dus critiekloos als recht, wat hij zegt en na de vrede moet maar uitgezocht worden, wat er had mogen gebeuren?”

Ons en velen met ons heeft het eerste steeds het juiste geleken.

Maar wat heeft nu de rechterlijke macht en speciaal de Hoge Raad in dit alles gedaan?

Niet alleen heeft hij de maatregelen van de bezetter niet op hun rechtsgeldigheid beoordeeld en getoetst, maar hij is tevens *blijven zitten*. En dus heeft hij zich overgeleverd aan de bezetter om al diens onrecht te bezegelen en uit te voeren.

Dat is niet meer de houding van een onkreukbare, eerlijke rechter, maar van de rechter, die zijn land en volk en zijn recht voor een salaris en een baantje verkoopt!

De Hoge Raad is op dit punt steeds verder afgegleden.

Eerst liet hij zich zijn President afnemen. Toen installeerde hij de landverrader Van Loon en bracht hem „beleefdheidsbezoeken”. En zo is de Hoge Raad steeds verder afgezakt. Hij heeft zich naar Nijmegen laten sturen, zet daar, net als zijn broodheren, mensen uit hun huizen, enz. enz.

Zo'n Hoge Raad kunnen wij na de vrede natuurlijk niet houden; de heren moeten de laan uit. Wij hebben een Hoge Raad voor het Recht, maar niet voor het onrecht.

En de andere rechters?

Een deel van de critiek, die wij hierboven gaven, treft ook hen, en met hen, de advocatuur, die nimmer haar stem heeft laten horen en ook veel te weinig aan de rechter de vraag heeft voorgelegd omtrent de geldigheid van vele verordeningen.

Toch staan zij er soms wel wat anders voor. Velen van hen hebben door te blijven nog wel eens wat goeds gedaan. Er zijn er óók, die het standpunt van de Hoge Raad niet delen. Hier past later een individueel onderzoek, al kan nu reeds worden gezegd, dat het onbegrijpelijk is hoe Raadsheren in Leeuwarden hun collega's lieten wegtrappen zonder een spier te vertrekken en hoe andere rechters dit lijdelijk mee aanzagen.

De waarheid moet ons van het hart. Ook onder de rechterlijke macht is het één en ander op te ruimen. Er zal grote schoonmaak gehouden dienen te worden. Het is geen prettige gedachte voor het Nederlandse volk, dat in zijn rechtspraak immer een van de teerste, meest verheven organen zag.

BIJLAGE 13**Program van de Nederlandsche Unie**

(Overgenomen uit: „De Unie” no. 1, blz. 12)

De N.U. is in een zware stonde onzer vaderlandse geschiedenis gesticht om alle Nederlanders te verzamelen tot doelbewuste arbeid voor het behoud en de versterking van vaderland en volksgemeenschap en tot de voorbereiding van de voorwaarden en de wegen van hun bestaan en welzijn in de toekomst. Met open oog voor de werkelijkheid wil zij die arbeid terstond aanvangen, voorzover de beperkingen van de staat van bezet gebied dat mogelijk maken en in loyale verhouding tot de bezettende overheid.

De N.U. stelt zich tot taak de volkseenheid op staatkundig, cultureel en sociaal-economisch gebied te bevestigen en te versterken.

Met verdieping van de christelijke geest in de samenleving wil de N.U.:

Op cultureel gebied

1. Behoud van het Nederlandse volkskarakter en versterking van die eigenschappen, waaraan het Nederlandse volk zijn kracht en zijn plaats in de wereld te danken heeft.
2. Verheffing van het levensideaal boven materialisatie en egoïsme tot toewijding aan de waarachtige levenswaarden van mens en gemeenschap.
3. Bescherming en ontwikkeling van eigen beschaving en zeden en van het volkseigen in de gewesten zowel als in het gehele land.
4. Vrijheid van godsdienst, kerk, levensbeschouwing en opvoeding.
5. Bevordering van Nederlands positie in de Europese cultuur en van zijn functie in de uitwisseling der culturele waarden.
6. Nauwe culturele betrekkingen met Vlaanderen en Zuid-Afrika.
7. Opvoeding van de jeugd in nationale zin.
8. Vooruitziende verzorging der geestelijke en lichamelijke volksgezondheid.
9. Leiding van het culturele leven en van de volksontwikkeling in verantwoordelijkheid tegenover de gemeenschap.

Op sociaal-economisch gebied

wil de N.U. met handhaving van het eigen karakter der Nederlandse volkshuishouding in haar samenhang met de wereldeconomie en haar gerichtheid op het wereldverkeer:

1. Organische ordening van de arbeidsgemeenschap zonder klasse- tegenstellingen.
2. Vooropstelling van de belangen van het gemenebest boven die van de enkeling, met erkenning van de onvervangbare waarde der persoonlijke zelfwerkzaamheid.
3. Doelbewuste leiding van de voortbrenging en verdeling van de stoffelijke goederen.
4. Dienstbaar maken van geld- en creditwezen aan de eisen der volkswelvaart.
5. Erkenning van de plicht van iedere Nederlander om te arbeiden en van de plicht van het gemenebest om iedere Nederlander in de gemeenschappelijke arbeid te doen delen.
6. Afweer van de proletarisering des volks en versterking van de volkskracht o.a. door bevordering van gezinsvorming en gezinswelvaart en bevordering van bezitsvorming voor allen.
7. Versterking van de landbouw door lonend prijspeil en ordening van het grondgebruik.
8. Persoonlijke verantwoordelijkheid ook in het sociaal-economisch leven.
9. Beteugeling van bedrijfsconcentratie en trustvorming.

Op staatkundig gebied

ijvert de Nederlandsche Unie voor een sterk Nederlands volk, in nauwe verbondenheid met de overzeese gebieden.

Zij is overtuigd, dat een organische opbouw van het Nederlandse gemenebest onder leiding van krachtig en besluitvaardig gezag noodzakelijk is.

De uitwerking van deze richtlijnen zal zij ter hand nemen, zodra de tijd daartoe gekomen is.

BIJLAGE 14

Nota van het Politiek Convent aan de Regering te Londen over de opvattingen in Nederland

(Overgelegd door mr. G. E. van Walsum bij zijn verhoor op 26 Juli 1950.)

De beantwoording van de voorgelegde vragen kan niet anders zijn dan een voorlopige oriëntatie op de aangeduide terreinen. Een zich vastleggen op de geformuleerde antwoorden is reeds daarom uitgesloten, omdat daaraan een rustig overleg in een bredere kring van geestverwanten, zowel als een uitwisseling van gedachten met ervaren deskundigen van allerlei schakeringen zou behoren vooraf te gaan. De tijdsomstandigheden brengen mee, dat enerzijds zulke contacten onmogelijk zijn, doordien de hiervoor in aanmerking komende personen zich voor een deel buitenslands bevinden en anderzijds, voor zover zij in het vaderland vertoeven, door gijzeling of gevangenschap of zelfs alleen door de slechte communicatiemiddelen in het geheel niet of slechts zeer moeilijk van elkaars inzichten kennis kunnen nemen. Van oordeel, dat na de restauratie het ogenblik zal zijn aangebroken voor een openbare, breed opgezette, vrije discussie over het ganse na-oorlogse vragencomplex, hebben wij gemeend de gestelde vragen te moeten beantwoorden uit de overweging, dat hiermede toch wellicht een zekere voorbereiding van de bedoelde noodzakelijke, bredere gedachtenwisseling kan worden bevorderd.

Vraag 1a. Hoe denkt men over de regeringsvorm na de bevrijding?

Vraag 1b. Is het verlangen naar een sterkere autoriteit der Regering (meer persoonlijk bewind van de Koningin) algemeen?

Antwoord 1a. Nederland blijve constitutionele monarchie met door de Kroon benoemd Kabinet, dat verantwoording schuldig is aan door het volk gekozen Parlement.

Antwoord 1b. In zoverre gesproken kan worden van een algemeen verlangen naar een sterkere autoriteit der Regering betreft dit zeker niet de behoefte naar een wijziging van de staatsrechtelijke positie van het staatshoofd. Wel is er een algemene overtuiging in de kringen der politici en ook in brede kringen van de politiek geïnteresseerden, dat de omstandigheden na de restauratie van dien aard zullen zijn, dat de Regering als orgaan van de uitvoerende macht een grote bewegings- en handelingsvrijheid behoort te bezitten. Het parlement zal zich een, al of niet in regelen vast te leggen zelfbeperking moeten opleggen.

Vraag 2. Wordt in dit verband een radicale verandering in ons parlementair stelsel gewenst en verwacht? Zo ja, in welke zin?

Antwoord 2. In het verband van de gestelde vraag naar het al of niet wenselijke van een versterking van de autoriteit der Regering worden geen radicale veranderingen in ons parlementair stelsel gewenst en ook niet verwacht. Evenwel wordt een aantal denkbeelden in overweging gegeven, die ten dele een vrij ingrijpende wijziging beogen in de functionering van het parlementaire stelsel.

Bepleit wordt een zo ruim mogelijke toepassing van de bij de Grondwet geopende mogelijkheden tot het instellen van openbare lichamen van beroep of bedrijf (art. 152/56 Grondwet). Deze toepassing zal tot gevolg hebben een belangrijke ontlasting van het parlement van technische en detailproblemen, speciaal op sociaal-economisch terrein, zonder zijn bevoegdheid tot het vaststellen der algemene richtlijnen en het uitvoeren van controle vanuit het gezichtspunt van het algemeen belang aan te tasten en eveneens zonder te vervallen in een delegatie van wetgeving aan Regering en ambtenaren of het regeren met volmachten en raamwetten, waardoor het wezen van het parlementaire stelsel zou worden aangetast. Het parlement blijve gekozen op de basis van volgens staatkundige beginselen georganiseerde politieke partijen met direct, algemeen, enkelvoudig en geheim kiesrecht.

De van vele zijden tegen de evenredige vertegenwoordiging gevoelde bezwaren meent men niet uit de weg te kunnen ruimen door terugkeer tot het oude districtenstelsel, maar zij zouden kunnen worden verzacht door:

a. Indeling van het land in een klein aantal districten (b.v. 6) met afschaffing van de mogelijkheid tot het verbinden van de lijsten tussen de kieskringen.

b. Verdergaande maatregelen tegen het ontstaan van dwergpartijen, o.a. door een wettelijke regeling van het politieke partijwezen

en verscherping van de bepalingen omtrent de zeteltoewijzing bij verkiezingen voor de openbare vertegenwoordigende lichamen.

Afschaffing van de stemplicht zal het staatkundig leven van veel nutteloze ballast bevrijden.

Afschaffing van de Eerste Kamer wordt door velen als een eis des tijds verstaan. In elk geval zou haar werkwijze zodanig moeten worden herzien, dat haar werkzaamheden niet langer het karakter zouden dragen van een doublure van die van de Tweede Kamer.

Van belang wordt geacht, dat de mogelijkheid van een of andere correctie op de genomen beslissingen blijft bestaan.

De driedelige taak van het parlement,

a. medewerking aan de wetgeving,

b. goedkeuring der begroting,

c. het uitvoeren van controle,

behoort principieel onaangetast te blijven. In de praktische uitvoering dezer taken worden intussen verschillende wijzigingen voorgestaan.

a. Beperking van het recht van amendement, voor zover het wetsontwerpen betreft, die hun voorbereiding vonden in de op ruime schaal in te stellen openbare lichamen van beroep of bedrijf.

b. Beperking van het recht van initiatief tot die onderwerpen, die vallen buiten het gebied van de openbare lichamen van bedrijf en beroep.

c. Onderzocht zou kunnen worden, of het instellen van tweejaarlijkse begrotingen met een soepele toepassing van de mogelijkheid van suppletore begrotingen een verlichting en vereenvoudiging voor de parlementaire machinerie zou kunnen betekenen.

d. De begroting omvatte niet alleen de uitgaven, maar tevens de inkomsten, zodat het parlement tegelijk een begroting van inkomsten en uitgaven ter goedkeuring krijgt voorgelegd.

e. Amendementen tot verhoging der uitgave kunnen slechts in overweging worden genomen, indien ook de middelen om de begroting in evenwicht te houden, worden aangegeven.

f. Volledige behandeling van daartoe door de Kamer geschikt geachte wetsontwerpen en begrotingshoofdstukken in commissies van de Kamer. Mogelijkheid tot het horen in de commissies van belanghebbenden en deskundigen. Minister in het mondeling overleg te betrekken. Stenografisch verslag van het gesprokene. Eindstemming in de Kamer.

g. Het voorkomen van overtollige interpellaties door te bevorderen, dat meer gebruik wordt gemaakt van het recht tot schriftelijk en vooral ook mondeling stellen van vragen aan de Regering. Bovendien zou zowel de instelling der openbare lichamen van beroep of bedrijf als de noodzakelijk geachte invoering der administratieve rechtspraak, de uitoefening van het interpellatie- en het vragenrecht op gelukkige wijze beperken.

Vraag 3. Wordt er gehoopt en verwacht, dat de oude scheidslijnen tussen de politieke partijen opgeheven zullen kunnen worden, en zo ja, hoe ziet men de partijformatie na de oorlog?

Antwoord 3. Zie toegevoegd Memorandum: „Het herstel van het politieke leven na de restauratie.” In het bijzonder de punten drie, vier en zes, alinea 1-2-3.

Vraag 4. Meent men, dat na de oorlog de differentiatie in ons onderwijs (bijzondere scholen) moet voortbestaan of wil men sterker unificatie?

Antwoord 4. Het algemene gevoelen is, dat na de oorlog de differentiatie in ons onderwijs moet voortbestaan op grond van het feit, dat belangrijke delen van ons volk geen algemeen openbaar, maar bijzonder onderwijs voor hun kinderen verlangen. Ook de voorstanders van openbaar onderwijs wensen onder geen beding het opnieuw ontbranden van de schoolstrijd. Intussen is men van oordeel, dat de ervaringen, met de gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs opgedaan, aanleiding geven tot een objectief onderzoek naar eventuele gebreken, uitwassen en ongewenste en onvoor-

ziene consequenties van de praktische toepassing van het door allen aanvaarde principe, teneinde deze tot heil van het onderwijs in het algemeen en ook in het belang van goede verstandhouding tussen openbaar en bijzonder onderwijs uit de weg te ruimen.

Vraag 5. Is het gevoelen algemeen, dat er na de oorlog grote veranderingen in de sociale verhoudingen in ons land moeten komen? Zo ja, in welke zin?

Antwoord 5. Ongetwijfeld is er een wijd verbreid gevoelen, dat er na de oorlog ook op sociaal terrein heel wat moet veranderen.

Deze veranderingen zullen zich op de meest vruchtbare wijze kunnen voltrekken, indien zij steunen op veranderingen in de geestelijke gesteldheden der verschillende maatschappelijke groepen. Er is reden om aan te nemen, dat zulks tengevolge van de gemeenschappelijk doorstane nood in niet onbelangrijke mate het geval is.

Een breed opgezette instelling van de reeds eerder genoemde openbare lichamen van beroep of bedrijf zou een diepgaande wijziging in de sociale structuur der maatschappij betekenen of in elk geval daarvan de weg kunnen banen.

Voor wat betreft de noodzakelijke maatregelen, dadelijk na de restauratie door te voeren, moet als hoofddoel worden gesteld het scheppen van bestaanszekerheid bij een redelijk bestaanspeil.

Bij het streven om tot overeenstemming te geraken omtrent enkele dringende noodzakelijkheden op sociaal gebied, werden in punt zes van het Memorandum: „Het herstel van het politieke leven na de restauratie”, een viertal punten onder het oog gezien.

Vraag 6. Hoe meent men, dat Duitsland behandeld zou moeten worden na de oorlog?

Vraag 7. Hoe denkt men over de toekomstige structuur van Europa?

Antwoord 6 en 7. Beide vragen zijn niet los van elkaar te beantwoorden.

Wie meent, dat in de na-oorlogse wereld ruimte is voor terugkeer tot een zogenaamde neutraliteits- of zelfstandigheidspolitiek zal ook Duitsland niet anders kunnen zien dan als een soevereine staat, zij het dat tevens een door zijn tegenstanders verslagen staat. In dat geval kan men er naar streven, het probleem Duitsland geïsoleerd te behandelen. Het verslagen Duitsland kan men dan zowel politiek als economisch en sociaal het volle gewicht van zijn nederlaag doen ondergaan. Men is evenwel van oordeel, dat deze oorlog ons de dwingende noodzaak van een georganiseerde, op een rechtsbasis steunende samenwerking tussen de volkeren voorschrijft. In een dergelijke organisatie moet uit nuchter eigenbelang, zowel als uit een hoger politiek inzicht in de noodzakelijke ontwikkeling der internationale verhoudingen aan een van het nationaal-socialisme en het Pruisische militarisme gezuiverd Duitsland een eigen plaats en een eigen taak worden ingeruimd. Daarin past evenmin enigerlei vorm van annexionisme.

De oplossing van de hier aangeduide vraagstukken lijkt ons intussen in de hoogste mate afhankelijk van het standpunt, dat Engeland en de Verenigde Staten na de oorlog bij de organisatie van de vrede zullen innemen. Wensen zij zich zo spoedig mogelijk uit de Europese zaken terug te trekken, hun bemoeienis althans tot een minimum te reduceren, zoeken zij hun heil in een Angelsaksische volkerengemeenschap, dan blijft het vasteland van Europa aan zichzelf overgelaten en dan zal vroeg of laat — aangenomen, dat Rusland een passieve en defensieve houding aanneemt — het Duitse streven naar de hegemonie op het Vasteland opnieuw de kop opsteken, hetgeen opnieuw tot een catastrofe zal moeten leiden. Stellen Engeland en Amerika zich mede verantwoordelijk voor de toekomstige organisatie van Europa, is met name Engeland eindelijk zover, dat het zijn constructieve taak in een nieuw Europa verstaat, dan kan met vertrouwen de toekomst tegemoet worden gezien. Deze laatste politiek is ook de enige, die voor Nederland een duurzame oplossing kan brengen. Zijn ligging en economische structuur zowel als zijn positie als koloniale mogendheid brengen het in nauw contact met de Angelsaksische wereld en met het Duitse achterland. Een nauwe aansluiting bij de overwinnaarsstaten, die het natuurlijk gevolg zal moeten zijn van de bondgenootschappelijke strijd tegen de gemeenschappelijke vijand, zou betekenen de keuze van het minder kwaad, indien zij zou moeten gaan ten koste van het tot stand komen ener Europese solidariteit. Verder is men tevens van oordeel:

1. Dat het nazi-regime in D. zowel als het Duitse militaire machtsapparaat moeten worden vernietigd.

2. Dat de oorlogsmisdaden, speciaal die tegen weerloze burgers en politieke gevangenen in de bezette gebieden gepleegd, met de uiterste gestrengheid behoren te worden gestraft.

3. Dat D. verplicht zal moeten worden de benadeelde staten en hun burgers tot de grenzen van het economisch toelaatbare schade-loos te stellen voor de aangerichte verwoestingen en de verliezen tengevolge van de gepleegde berovingen en uitplunderingen.

4. Dat D. aanvankelijk onder toezicht van een bezettingsleger aan een scherpe contrôle zal moeten worden onderworpen, een contrôle, die de weg zal moeten effenen voor een terugkeer tot meer Westerse verhoudingen.

HET HERSTEL VAN HET POLITIEKE LEVEN NA DE RESTAURATIE

Samenvatting besprekingen politiek contact

1. Als algemeen aanvaard uitgangspunt kan worden vastgesteld, dat na de oorlog diepgaande wijzigingen in de staatkundige en sociaal-economische structuur der samenleving noodzakelijk zullen zijn. Tevens zijn allen er van overtuigd, dat de aard en de omvang dezer wijzigingen allereerst door de internationale verhoudingen, de te treffen internationale regelingen en de te scheppen internationale organen zullen worden beheerst. Waar speciaal wat op dit terrein in de vrije wereld reeds wordt overwogen en voorbereid zich vrijwel geheel aan onze beoordeling onttrekt, zou het overbodig kunnen schijnen zich in het bezette gebied met de problemen van eigen land en volk bezig te houden. Uitgegaan mag evenwel worden van de gedachte, dat een bevrijd Nederland een eigen plaats in de internationale volkerengemeenschap zal innemen en dat verder, hoe voorsnog onbekende omstandigheden zekere concrete oplossingen ook mogen beïnvloeden, het toch wenselijk, ja noodzakelijk is zich rekschap te geven van de principiële richting, waarin deze oplossingen moeten worden gezocht.

2. Men heeft zich rekenschap gegeven van het feit, dat ook buiten de kringen van de aanhangers van een autoritaire staatsvorm de leuze: Weg met de politieke partijen, een zekere populariteit geniet.

Algemeen is men van oordeel, dat deze populariteit het gevolg is van een aantal minder prettige neven-verschijnselen van het politiek-parlementaire systeem en voorts van een overdrijving van de fouten en een miskennis van de waarde van het politieke-partijwezen.

De meest oppervlakkige vergelijking met het autoritaire stelsel, waarmee ons volk nu in de gelegenheid is in de praktijk kennis te maken, moet toch wel over de gehele linie in het voordeel van het zo gesmade demo-liberale regime uitvallen.

Allen plaatsen zich op het standpunt, dat een gezond staatkundig leven niet denkbaar is zonder een georganiseerde invloed van het volk op wetgeving en bestuur. In verband hiermee acht men de handhaving van het vertegenwoordigend stelsel noodzakelijk. Men geeft er zich rekenschap van, dat een uitslag van de oorlog, als door allen wordt gewenst, eveneens impliceert de handhaving van het algemeen kiesrecht.

Algemeen is men ervan overtuigd, dat de staatsinrichting een grondige revisie behoeft. De bezwaren tegen de evenredige vertegenwoordiging en de stemplicht worden door allen gevoeld, al wordt tevens beseft, dat het opheffen van die bezwaren niet gelegen kan zijn in een zonder meer terugkeren tot het vroegere districtenstelsel. Men meent, dat een gemengd systeem meer bevrediging zou kunnen schenken. Zeker zou eveneens nog sterker moeten worden gegaan in de richting van het belemmeren van het ontstaan van dwergpartijtjes, die het politieke beeld vertroebelen, het vormen van een krachtige regeringsmeerderheid bemoeilijken en door hun wip-positie een onevenredige invloed op te nemen beslissingen kunnen uitoefenen. Voor het overige heeft men zich onthouden van een dieper doordringen in het vraagstuk van een revisie der staatsinrichting, in de wetenschap, dat daarover in andere kringen een ernstig onderzoek plaats vindt.

De gezamenlijk aanvaarde algemene beginselen voor het staatkundig leven brengen als logische consequentie met zich mee het bestaan van politieke partijen als organen van de politieke wilsvorming van het volk.

3. Naast stemmen, die zich uitspreken voor het verdwijnen van alle politieke partijen, worden andere, meer ernstig te nemen stemmen gehoord, die weliswaar het bestaan van politieke partijen en ook voor de toekomst aanvaarden, maar die van oordeel zijn, dat een vruchtbare ontwikkeling van het staatkundige leven in Nederland een andere partijgroepering verlangt. Er worden pleidooien geleverd voor een twee- of driepartijensysteem, waarbij men klaarblijkelijk uit-

gaat van de gedachte, dat zulk een systeem in enigerlei vorm van bovenaf door de Staat moet worden opgelegd. Het is moeilijk te verstaan, hoe een dergelijke regeling met het wezen der democratie in overeenstemming valt te brengen.

Een andere stroming bepleit de wenselijkheid van een bewust verbreken der historische continuïteit, doordat de oude partijen zichzelf ontbonden zouden verklaren, om aldus in een vrije discussie tot een nieuwe partijgroepering te komen. Aan C.H. zijde staat men sympathiek tegenover deze gedachte.

De overheersende opvatting is evenwel, dat de eigenlijke grote beginselpartijen zich dadelijk na de restauratie zullen reconstrueren. Daarbij vormt de drijvende kracht in de allereerste plaats de eerder versterkte dan verzwakte trouw en gehechtheid van de kern der vroegere aanhangers ten opzichte van hun respectieve politieke partijen. Vrijwel algemeen wordt intussen ook betwijfeld, of enig landsbelang met een opzettelijk laten verdwijnen der oude partijverbanden wordt gediend. Na de restauratie mag een krachtig opleven van de politieke belangstelling worden verwacht.

Het zichzelf uitschakelen der vroegere politieke groepen zou gelijk staan met het uitschakelen van de politieke ervaring en scholing der groepen. De vernieuwing van de politieke meningsvorming zou daardoor van een aantal waardevolle kristallisatiepunten worden beroofd en al te gemakkelijk onder de invloed kunnen geraken van onervaren nieuwlichters. De opgedane ervaring met de Nederlandsche Unie geeft weinig aanleiding tot optimisme omtrent de waarde van de vernieuwingspogingen onder bewuste en volledige uitschakeling van het verleden.

4. Een herleving dadelijk na de restauratie behoeft evenwel niet in te houden een zonder meer verder voortbestaan van alle vóór 15 Mei 1940 bestaan hebbende groepen. Zowel een interne als openbare discussie ter her-oriëntering is noodzakelijk en onvermijdelijk. Deze kan voeren tot opheffing van sommige partijen en tot fusie van andere. Er moet zeker mee worden gerekend, dat uit de losbrekende stroom van discussies, plannen en beginselverklaringen nieuwe groeperingen, o.a. uit de vroegere Uniekringen zullen ontstaan. Dwars tegen allerlei met kracht verkondigde eenheids-leuzen in, zal aanvankelijk het aantal politieke partijen, groepen en clubs eer toe- dan afnemen.

De hoofdvraag voor de toekomst van het Nederlandse staatkundige leven bij al deze discussies wordt gevormd door de vraag, of de historische dubbele indeling der politieke partijen zal blijven bestaan, n.l. de indeling in partijen op grond van verschillen in politieke en sociaal-economische opvattingen en de indeling in partijen, die hun staatkundige principes nadrukkelijk op christelijk-godsdienstige overtuigingen baseren en andere, die dat niet doen.

Er is duidelijk gebleken, dat allen de noodzakelijkheid inzien politieke programma's te stellen tegen de achtergrond van levens- of wereldbeschouwing. Er is verder gebleken, dat sommigen het zouden toejuichen, indien een vernieuwing van het politieke leven zou kunnen uitgaan van een opheffing der tegenstelling tussen de uitgesproken christelijke partijen en de andere. Zij menen, dat na de gelijkstelling van openbaar- en bijzonder onderwijs de mogelijkheid daartoe ook aanwezig is. Het denkbeeld zou kunnen worden verwezenlijkt door opheffing of van alle partijen of alleen van de christelijke partijen. In het eerste geval zou uit een algemene en vrije gedachtenwisseling een geheel nieuwe partijgroepering moeten ontstaan, waarbij dan een herleving der specifiek christelijke partijen uitgesloten zou moeten zijn. In het tweede geval zou een algemene heroriëntatie en reorganisatie der niet uitgesproken christelijke partijen moeten plaats hebben. Van andere zijde werd de opheffing der bedoelde tegenstelling mogelijk geacht door het vormen van een partij op algemeen christelijke, zeer brede en ondogmatische basis.

Intussen brengt de aanvaarding van de democratie als grondslag voor het openbare en staatkundige leven met zich mede, dat allereerst de betrokken partijen zelf moeten beslissen over hun al of niet voortbestaan en zo ja, omtrent de principiële basis, waarop zij hun arbeid wensen voort te zetten.

Het is uit de besprekingen duidelijk geworden, dat zowel aan A.R. zijde, alsook aan R.K. zijde vast wordt gehouden aan het vroegere partijverband, afgezien van de bereidheid zich voor de eisen van de veranderende omstandigheden en daaruit voortvloeiende noodzakelijkheden en wenselijkheden geheel open te stellen.

Hiermede heeft de discussie over deze vragen haar praktische betekenis verloren.

Blijft de mogelijkheid tot fusie van groepen, wier principiële basis reeds nu niet veel uiteenloopt of de mogelijkheid van een zodanige heroriëntatie van een of meer groepen, dat daarvan verschuivingen in de georganiseerde aanhang en daarbij in het politieke krachtenpel

het gevolg zijn. Daarover kunnen betrokkenen van geval tot geval besprekingen voeren, die buiten het kader van het algemeen contact vallen.

5. Erkend wordt, dat een herleving van de politieke partijstrijd dadelijk na de bevrijding een ernstige belemmering zal vormen voor de door allen als noodzakelijk gevoelde politieke heroriëntatie.

Men stelt zich het weer op gang brengen van het politieke leven ongeveer als volgt voor:

a. Na de terugkeer van de Regering treedt het oorlogskabinet af en wordt door H.M. de Koningin een nieuw kabinet gevormd. De verwachting wordt uitgesproken, dat in dat Kabinet zowel de Londense als de Nederlandse bezettingservaringen worden verenigd.

b. De aldus vernieuwde Regering zal het vertrouwen van de Volksvertegenwoordiging behoeven. Het ogenblikkelijk uitschrijven van verkiezingen en de daarmee vanzelf verbonden partijstrijd, die op dat moment noodwendig een onzuiver, van verouderde tegenstellingen uitgaand karakter moet dragen, moet worden vermeden. Daarom wordt voorgesteld de oude volksvertegenwoordiging als de beste benadering der legitimiteit intact te laten.

c. Deze overjarige Volksvertegenwoordiging biedt enerzijds aan de Regering de gelegenheid haar program en haar beleid in het openbaar te verdedigen en kan anderzijds aan de Regering de machtigingen verlenen, die haar de mogelijkheid van een snel en doortastend beleid moeten verzekeren.

d. Aldus ontstaat een tijdsruimte waarin, zonder stagnatie voor de ogenblikkelijk noodzakelijke bestuursdaden van wederopbouw en herstel, zich een openbare discussie kan ontwikkelen, enerzijds over reorganisatie van het politieke en het sociaal-economische leven, parallel aan de arbeid van diverse staatscommissies en anderzijds over een herziening van het partij-politieke leven.

e. Hoelang deze periode van de uitgestelde politieke strijd moet duren, wordt verschillend beoordeeld en behoeft naar sommiger mening ook niet voor alle organen gelijk te zijn.

6. Levert het onderzoek naar een hergroepering en heroriëntatie der politieke partijen voorshands weinig positief resultaat op, anders staat men tegenover een wijziging in de onderlinge verhoudingen der politieke partijen.

Erkend wordt, dat de partijstrijd in het verleden menig minder verklikkelijk beeld te aanschouwen gaf. De verwachting wordt uitgesproken, dat het contact in de jaren der nationale beproeving, zowel als die nationale beproeving zelf zal leiden tot meer waardering, beter begripen en een op hoger plan gevoerde strijd na de bevrijding. Nadrukkelijk werd de verwachting uitgesproken, dat met erkenning en aanvaarding van zekere principiële verschillen in uitgangspunt en motivering toch een vruchtbare samenwerking op praktisch terrein in het belang van het Vaderland zal kunnen tot stand komen.

In verband hiermede werd de vraag opgeworpen, of het mogelijk zou zijn, enige concrete punten op te stellen, waarin die samenwerking zich zou kunnen manifesteren.

Voorlopig werd een viertal punten onder het oog gezien.

A. Het organiseren van de werkgelegenheid, uitgaande van de gedachte, dat alle krachten moeten worden ingespannen om een herhaling van de rampen der massa-werkloosheid te voorkomen. Ook indien na de oorlog een krachtige opleving der bedrijvigheid mag worden verwacht, waardoor misschien in de eerste jaren weinig of geen werkloosheid zal optreden, is het nodig:

a. het *herstel* der bedrijvigheid zo snel, zo systematisch en zo rationeel mogelijk te doen plaatsvinden. Hiertoe zal een regelend ingrijpen van de Overheid op het terrein o.m. van credietverlening grondstofvoorziening en transport noodzakelijk zijn;

b. het *behouden* der bedrijvigheid te bevorderen door maatregelen, die een snelle uitputting der voorhanden werkgelegenheid voorkomen en tot een gelijkmatige verdeling over langere tijdsduur kunnen leiden. Ook hiertoe zal een regelend ingrijpen van de Overheid of van door haar te stichten organen onontbeerlijk zijn.

Ondanks het bestaan van zekere principiële verschillen in uitgangspunt tegenover het ordeningsvraagstuk, is het algemene gevoelen, dat zeker in de eerste jaren het economische leven niet aan zichzelf kan worden overgelaten en de Overheid op dit gebied een belangrijke taak zal hebben te vervullen.

B. Het waarborgen van een minimum levensstandaard, teneinde een menswaardig bestaan mogelijk te maken. Dat het loonpeil nog door andere dan economische factoren moet worden bepaald, wordt algemeen aanvaard. De verwezenlijking van de geopperde gedachte zou moeten aansluiten bij de reeds in gang zijnde ontwikkeling van

het stelsel der collectieve arbeidscontracten, het instituut der rijksbemiddelaars, voor wat speciaal hun bevoegdheid tot het vaststellen der loonnormen betreft en van een verdere beheersing van het algemene loon- en prijspeil ook na de restauratie. De bedoeling blijft intussen allereerst het voorkomen van het ontstaan van een beneden het bestaansminimum levende groep medeburgers, wier stoffelijke armoede en verkommering een aanklacht vormt tegen het beginsel der christelijke naastenliefde en der menselijke waardigheid. Ook op dit terrein ligt een grootse taak voor de overheid of voor door haar in het leven geroepen organen.

C. Het treffen van een voldoende regeling voor de verzorging van de ouden van dagen.

• De opvatting is algemeen, dat deze sociale voorziening eindelijk zodanig moet worden geregeld, dat zij als strijdpunt uit het politieke leven kan verdwijnen en niet langer de aandacht van grotere problemen aftrekt.

D. Het treffen van voldoende regelingen voor de slachtoffers van de buitengewone tijdsomstandigheden sinds Mei 1940. Het kan er niet alleen om gaan de misdadigers te straffen. Het is ook plicht de noden van de slachtoffers te lenigen.

Ook op dit punt werd algemeen de wenselijkheid gevoeld om te voorkomen, dat vele jaren na het einde van de oorlog het openbare leven nog steeds wordt belast met agitatie over onvoldoende ondersteuning van en bijstand aan oorlogsslachtoffers in de ruimste zin. Het ideaal moge door de aard van de materie zeker niet geheel bereikbaar zijn, door het vaststellen van redelijke normen en het in het leven roepen van goede beroepsinstanties kunnen de meeste grieven tijdig worden opgevangen.

De betekenis van bovenstaande punten werd nadrukkelijk ook gezien vanuit het gezichtspunt, dat het een nationaal en internationaal belang moet worden geacht een noodlottige, in bolsjewistische richting gaande radicalisering der massa's te voorkomen. Slechts een doelbewuste, vooral op het welzijn der minst draagkrachtigen gerichte sociaal-economische politiek zal een zodanige ontwikkeling kunnen voorkomen door haar de voedingsbodem te onthouden.

De verarmde na-oorlogse wereld zal, in naam van de hoogste geestelijke en zedelijke cultuurgoederen, er naar moeten streven een rechtvaardige wereld te zijn.

Zomer-Herfst 1942.

BIJLAGE 15**Uitzending van Radio Oranje d.d. 13 Februari 1943***(Afkomstig van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)***Regeringsverklaring naar aanleiding van aanslagen op leden van „Mussert's Schimmenkabinet”**

De vorige week heeft het Personeel in Overheidsdienst een belangrijke opdracht ontvangen van de Regering. Die opdracht luidde, dat tegengewerkt of ongedaan gemaakt moesten worden alle maatregelen en besluiten, welke in Nederland zouden worden uitgevaardigd na de inschakeling van de organisatie der landverraders in het Binnenlands Bestuur. Uitzonderingen op deze algemene opdracht werden slechts toegestaan, voor zover het maatregelen zou betreffen, die de levensbelangen van het Nederlandse Volk zelf raken.

De Regering heeft deze oproep tot het Overheidspersoneel gericht, nadat de vijand, door de organisatie der landverraders in te schakelen, een flagrante inbreuk had gepleegd op het Volkenrecht en de Internationale conventies.

Hierop paste slechts één antwoord: de Regering heeft het gegeven. Koningin, Kabinet en Vaderland, zo verklaarde de Minister-President, vragen, neen eisen, dat de opdracht algemeen en stipt wordt uitgevoerd.

Nu hebben ons de laatste dagen berichten bereikt over aanslagen op landverraders, en wel op twee personen, die aangewezen waren om deel uit te maken van het groepje, dat door sommigen „Mussert's Schimmenkabinet” genoemd is.

Tot dusverre is niet duidelijk tot welke kringen de plegers van

deze aanslagen behoren. Wij weten in ieder geval niet, maar het zou kunnen zijn, dat hier Vaderlanders, met opgekropt gemoed over al de misdaden en laagheden van de bezetters en hun handlangers, hun eigen rechter hebben willen zijn.

Hoe zeer wij de gevoelens van alle ware Nederlanders tegen het landverradersgespuis delen, zou ik toch ook dit willen zeggen.

De Nederlandse Regering heeft overduidelijk doen weten, wat zij wil en wat zij van de Nederlanders verwacht.

Individuele acties, het zij nogmaals gezegd: hoe verklaarbaar ook, zouden het gemeenschappelijk front dreigen te verzwakken. Indien de landverraders onder elkaar hun veten met revolvergeschoten uitscheuten, heeft niemand daar bezwaar tegen. Maar mocht hier van een individuele daad van een Vaderlander sprake zijn, dan wil de Regering er aan herinneren, dat haar principieel standpunt is, dat landverraders worden berecht na de oorlog, op voet van een bijzondere rechtspraak naar de wet „In naam der Koningin”. De daarvoor nodige maatregelen liggen klaar, gelijk u reeds eerder is medegedeeld.

Dus houdt u aan de gegeven opdracht. Als gewijzigde omstandigheden nieuwe instructies noodzakelijk maken, zullen die niet uitblijven. Laten ook wij leren te strijden met discipline en zelfbeheersing. Alleen dan kan die strijd, de grote strijd voor de bevrijding, tot een waarlijk goed einde gebracht worden.

BIJLAGE 16**Telegram van H.M. Koningin Wilhelmina van Maart 1944, in het telegram van 8 Juni 1944 aangeduid als „de in Maart 1944 bekend gemaakte richtlijnen”***(Afkomstig uit het archief van de Zwitserse weg)*

Maart 1944.

VOOR THOOFT VAN GERBRANDY

„H.M. hoopt dat te zijner tijd een comité van advies zal samengesteld zijn door de samenwerking van Vaderlands Comité, K.B., Vrije Pers en andere vertegenwoordigers van illegale bewegingen. De leiders in Nederland moeten beoordelen, in hoeverre contact thans reeds mogelijk is zonder de veiligheid te benadelen. Het eventuele vacuum wordt niet waarschijnlijk geacht daar met geallieerden alle maatregelen ter voorkoming zijn genomen. H.M. behoudt zich voor later een beslissing te nemen omtrent persoon die bij vacuum moet optreden. Door de Regering wordt voorgesteld om met het oog op samenwerking met Londen te overwegen, de vorming van een kleine groep uit voormannen verzetsorganisaties en vertegenwoordigers illegale bewegingen in overleg met het Vaderlands Comité”.

BIJLAGE 17

Uitzending van Radio Oranje d.d. 17 April 1941

(Afkomstig van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

Spreker: Minister Steenberghe.*Onderwerp:* De steun aan familieleden van Nederlandse zeelieden in Engeland.

Landgenoten,

Door de Hilversumse Radio is de vorige week het bericht verspreid, dat de Engelse Regering door middel van het Nederlandse Scheepvaart Comité in Londen de Nederlandse zeelieden zou hebben bedreigd met intrekking van de steun aan hun familieleden, indien zij weigerden verder in dienst van Engeland te varen. Na deze aanloop kwam dan de mededeling, dat in de toekomst vanzelfsprekend de Duitsers de uitbetaling aan familieleden zouden doen stopzetten, indien vaststaat, dat de Nederlandse zeeman in Engelse dienst is of dat zijn schip in het belang van Engeland vaart.

Iedere Nederlander zal bij het horen van dit fraais het zijne hebben gedacht. Het schijnt degene, van wie de boven geciteerde mededeling is uitgegaan en die zich Commissaris voor de zee- en binnenscheepvaart noemt, te zijn ontgaan, dat er een wettige Koninklijke Nederlandse Regering is, die met volledige instemming en steun van de Nederlanders in het bezette gebied en in de overzeese gebiedsdelen de strijd tegen de overweldiger van ons land voortzet. Hierdoor staat het voor iedere Nederlander onomstotelijk vast, dat onze zeelieden met hun schip in dienst staan van de eigen Overheid en varen in het belang van hun eigen dierbare Vaderland.

Reeds uit deze doelbewuste verdraaiing van de feitelijke verhoudingen zal u het karakter van de bovengenoemde bekendmaking voldoende zijn gebleken. Ten overvloede wil ik hier echter officieel verklaren, dat van dergelijke dreigementen van de zijde van de Nederlandse Scheepvaart- en Handelscommissie te Londen, welke haar bevoegdheden geheel aan de eigen Nederlandse Regering ontleent, en uitsluitend namens deze handelt, geen sprake geweest. Ik herhaal: van dergelijke dreigementen is nooit sprake geweest. Zulke methoden zouden de Nederlandse zeeman, die zo vastberaden en op onovertroffen wijze de plicht weet te vervullen, welke hij heeft tegenover Vorstin en Vaderland en niet minder tegen de onder vreemde overheersing levende verwanten, ook geheel onwaardig zijn geweest.

Integendeel is het weer kenmerkend voor de mentaliteit van de bezetter, dat hij zeelieden, die varen in het belang van de eigen rechtvaardige zaak, tracht te treffen in wat hun het dierbaarste is en dit vanzelfsprekend vindt.

Hiertegenover wil ik thans officieel verklaren: De Koninklijke Nederlandse Regering stelt zich garant voor alle betalingen, welke zijn of nog zullen worden gedaan aan de naaste familieleden van Nederlandse zeelieden. Deze Regeringsgarantie geldt voor het volle bedrag van de voor hen vastgestelde week- of maandbrieven of voor de hoogte der uitkeringen, welke tot dusver uit anderen hoofde aan hen zijn gedaan. Voor zover door dit optreden van de vijand minder uitbetaald mocht worden dan waarop de familie recht heeft, doe ik een beroep op de landgenoten in het bezette gebied om de betrokkenen op de boven aangegeven voet te steunen of te blijven steunen. Gij kunt ervan verzekerd zijn, dat de bedragen, welke gij hieraan ten koste legt, u te zijner tijd volledig zullen worden terugbetaald. Ik weet, dat ik dit beroep vol vertrouwen kan doen. Gij zelf zult er van verzekerd kunnen zijn, dat hiertegenover onze zeelieden varen en zullen blijven varen in het belang van onze rechtvaardige Nederlandse zaak totdat de uiteindelijke overwinning zal zijn bevochten.

Thans nog een kort woord tot de zeelieden zelf.

Reeds enige malen heb ik tegenover u uiting gegeven aan de grote waardering der Nederlandse Regering voor uw onversaagde arbeid, welke zo geheel in lijn is met de beste tradities van ons volk, dat zichzelf in het bezette gebied zo onderscheidt door zijn prachtige en fiere houding tegenover de overweldiger. Ik bezit de volle overtuiging, dat uw verwanten verzekerd kunnen zijn van de steun van de bevolking in het bezette gebied in al haar geledingen. Men zal daar nooit toelaten, dat uw dierbaren op een dergelijke laaghartige wijze zullen worden getroffen, omdat gij doet wat zij allen van u verwachten, dit is: Uw plicht in de strijd voor de vrijmaking van ons land. Gaat voort met de vervulling van deze plicht op dezelfde prachtige wijze, als waarop dit tot dusver is geschied. Gij zult ervan verzekerd kunnen wezen met opgeheven hoofden bij de uwen te kunnen terugkeren, die u dan zullen danken voor hetgeen gij voor hen hebt verricht.

BIJLAGE 18

Publicaties in „Vrij Nederland” d.d. 10 Juni 1943 en 28 Augustus 1943 over het Nationaal Comité van Verzet

(Afkomstig van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

VRIJ NEDERLAND — 10 JUNI 1943 — No. 10

Het Nationaal Comité van Verzet

Er zijn in ons land tekenen merkbaar, die erop wijzen, dat ons volk zich tegenover de totale strijdmiddelen van de bezetter gaat *verwerven*. Hoewel het in deze strijd meer aankomt op de *persoonlijke daad* van de burger, de daad van moed, vastberadenheid en trouw van ieder, die wordt aangevallen, blijven organisatie, overleg met anderen en steun door anderen, onmisbare elementen.

Reeds lang hebben wij aangedrongen op deze organisatie, die een volk sterk maakt en thans constateren wij met vreugde, dat het *Nationaal Comité van Verzet* dit werk krachtig ter hand wil nemen. Dit Comité wenst de krachten in ons volk te mobiliseren en samen te bundelen door middel van kernvorming, het wil bovendien helpen en steunen, daar waar hulp en steun noodig is.

Wij kunnen in onze strijd als volk de *practische* leiding niet ontberen. In de afgelopen tijd bleken allerlei oproepen en tegenstrijdige parolen het volk te verwarren. Wij hopen en verwachten thans dat daaraan een eind komt. Dit kan, als het *Nationale Comité* metterdaad is, wat het zijn wil. Dit betekent voor de leden enorm veel werk, om-

dat zij allerlei arbeid van overigens zeer actieve, individuele groepen heeft te coördineren, op te vangen en te voorkomen desnoods. Mogen zij daartoe de kracht en de gelegenheid vinden. Wij wachten in vertrouwen af!

VRIJ NEDERLAND — 28 AUGUSTUS 1943 — No. 1

Het Nationaal Comité van Verzet

Het lijkt ons gewenst, na onze eerste welwillende aankondiging van het bestaan van bovengenoemd Comité, thans nadrukkelijk te verklaren, dat V.N. in geen enkele relatie staat met dit Comité en voorts ook niet bereid is haar activiteit op enigerlei wijze met onze naam te dekken.

Voor zover wij kunnen nagaan staat de pretentie, die in de naam tot uitdrukking komt, in geen enkele reële verhouding tot de prestaties en de mogelijkheden. Het gewone alledaagse illegale werk van dit Comité kan goed en nuttig zijn, maar hierin onderscheidt het zich op geen enkele wijze van andere illegale groepen, die zich minder pretentius aandienen.

Voorlopig menen wij met deze verklaring te kunnen volstaan.

BIJLAGE 19

Brief van de verschillende organisaties aan de C.C.

(Afkomstig uit het archief van de Zwitserse weg)

NG 422

H 202

2

18.7.1944

Aan de leden van de C.C.

Tegen de opstelling en verzending van het antwoordtelegram op de telegrafische boodschap van H.M. de Koningin en de Minister-President dd. 8.6.44 zijn bij ons ernstige bezwaren gerezen. Wij achten het noodzakelijk, dat de C.C., alvorens haar arbeid voort te zetten, zich bezinne op taak en bevoegdheden en dat daarover een zeer duidelijke en schriftelijke verklaring ter goedkeuring aan de betrokken organisaties worde toegezonden.

Wij stellen onze verdere medewerking van deze verklaring afhankelijk.

1. Naar onze mening is de C.C. *niet* het comité van voormannen, samengesteld op zo breed mogelijke basis als bedoeld in het telegram van 8.6.44.

Ondergetekenden konden met de huidige samenstelling van de C.C. accoord gaan, omdat naar hun mening de C.C. geen enkele representatieve functie te vervullen zou hebben, en althans in haar huidige samenstelling nimmer zelfstandig als representante van de Nederlandse illegaliteit zou optreden. Nu dit blijkens het verzonden telegram van 18.7.44 toch het geval is, zal de C.C. òf opnieuw moeten worden samengesteld òf de overschrijding van haar bevoegdheid dienen te erkennen.

2. Aangezien de samenstelling van de C.C. niet evenredig is aan de verhoudingen in de ondergrondse verzetswereld, en zij in politieke zin (en de vragen, die zij te behandelen krijgt zullen veelal van politieke aard zijn) dus in geen enkel opzicht de mening van de Nederlandse illegaliteit kan weerspiegelen, kan zij *niet* naar buiten als representante van het Nederlandse verzetsfront optreden.

Een telegram als thans verzonden is werkt dus in Londen misleidend. Immers, de meerderheid van de C.C. betekent nog niet de meerderheid van de in de Nederlandse verzetsbewegingen vertegenwoordigde ondergrondse strijders. Zo vertegenwoordigt het Parool de groepen Waarheid (C.P.N.), Raad van Verzet, Vrij Nederland, Je Maintiendrai, De Vrije Kunstenaar, De Vrije Katheder, Christoffor, Het Katholiek Kompas en het Parool. In ieder geval staat vast, dat deze groepen tezamen in een andere verhouding staan tot de overige illegaliteit dan de vertegenwoordiger van die combinatie in de C.C.. Bovendien heeft in deze groepen op zijn duidelijkst politieke wilsvorming plaats gehad, hetgeen van andere groepen, die anders zijn samengesteld, in mindere mate gezegd kan worden.

Wil Londen enig idee krijgen van de ware verhoudingen dan zal dus het zwaartepunt bij de betrokken organisaties moeten blijven liggen, en elk telegram, elke nota of boodschap naar Londen, zal met name ondertekend moeten worden door de organisaties, die ermee accoord gaan (hetgeen met een code op eenvoudige wijze geschieden kan).

3. De C.C. heeft ten aanzien van de diverse ondergrondse verzetsgroepen een louter adviserende taak, en kan met bepaalde organisa-

torische opdrachten worden belast, als b.v. het voorbereiden van instructies, het kanaliseren van het contact met de overkant e.d..

Een formeel gezag als „top” of als „overkoepeling” heeft de C.C. dus niet. De C.C. ontleent haar gezag aan de procedure, die gevolgd wordt, nl. dat het door haar gegeven advies is samengesteld op grond van de gegevens en rapporten, die zij van de secties (nl. de drie combinaties waarin de ondergrondse groepen zijn verdeeld, plus O.D., plus V.C.) ontvangt.

4. Uit bovenstaande volgt, dat de C.C. niet zelfstandig uitgaande berichten kan verzenden of ondertekenen, en dat zij bij inkomende berichten (telegrammen, parachutisten) slechts als „adres” kan fungeren.

Aan het telegram van 8.6.44 kan o.i. op de volgende wijze worden voldaan:

a. Als comité van voormannen uit ondergrondse verzetsbewegingen, dat eventueel opdracht krijgen zal één of meer regeringsvertegenwoordigers voor vacuum-periode aan te wijzen en dat *naast andere* tot de vorming van een nood-parlement een middel is om de mening van het Nederlandse volk te weten, zullen optreden de gezamenlijke vertegenwoordigers van de diverse ondergrondse verzetsbewegingen als bijeen in de vergadering van 26.6.44.

Deze samenstelling is niet definitief. De C.C. bringe over verandering c.q. uitbreiding van bedoeld comité zo spoedig mogelijk advies uit, speciaal ten aanzien van de criteria, die bij de samenstelling gehanteerd moeten worden. Dit comité van voormannen noemt zich b.v. „Grote Raad van de illegaliteit” en komt zo spoedig mogelijk na de omslag bijeen.

b. Aangezien onder de huidige omstandigheden het om illegaal-technische redenen niet mogelijk is de Grote Raad bijeen te roepen, wordt er een Kleine Raad gevormd, die kan bestaan uit de drie vertegenwoordigers van de combinaties van illegale groepen, zoals thans het geval is bij de samenstelling van de C.C., eventueel uitgebreid met meerdere personen.

c. Deze Kleine Raad vormt tesamen met de vertegenwoordigers van V.C. en O.D. de centrale overlegcommissie, wier bevoegdheden en taak hierboven in de punten 1 t/m 4 omschreven zijn.

Wij dringen erop aan, dat de C.C. alvorens tot andere werkzaamheden over te gaan, zich duidelijk op deze punten uitspreekt, opdat er in deze uiterst belangrijke aangelegenheid noch hier noch te Londen misverstand mogelijk zij.

18 Juli 1944.

V.N.
Parool
Je Maintiendrai
Waarheid
De Vrije Katheder
Katholiek Kompas
Christoffor.

BIJLAGE 20**Regeringstelegram, op 2 Augustus 1944 bij de C.C. binnengekomen***(Afkomstig uit het archief van de C.C.)*

Hoewel door Koningin en Kabinet bij herhaling de wens is uitgedrukt, dat ondergrondse organisaties met het oog op de situatie bij en onmiddellijk na de bevrijding zouden komen tot coördinatie, is deze tot dusverre afgestuit op gebrek aan overeenstemming tussen die organisaties.

De Regering beschikt zelf niet over voldoende gegevens voor het geven van voorschriften, wenst evenmin een leidende rol toe te kennen aan één der organisaties.

Om uit de impasse te komen is besloten tot het aanwijzen van vijf personen met als uitsluitende opdracht het voltrekken der coördinatie door over te gaan tot samenstellen van groep van voormannen uit verzetskringen op zo breed mogelijke basis en alle daarvoor in aanmerking komende organisaties vertegenwoordigend.

De personen, die hierbij deze opdracht krijgen, zijn in overleg met Blake aangewezen en niet als vertegenwoordigers van organisaties, doch als personen, die vertrouwen genieten in verzetskringen.

— — — — —
— — — — —
— — — — — 1)

¹⁾ Noot van de commissie: in het archief van het Bureau Inlichtingen werd de hier weggelaten zin gevonden: „Behalve voor de drie die langs andere weg worden aangewezen is deze opdracht bestemd voor Hein Bakker van P. en voor Sjoerd van V.N. stop Indien onverhoopt van de vijf, hierbij aangewezen een of twee personen niet beschikbaar zijn dan geldt deze opdracht voor de drie beschikbaren stop

Aantekening van het B.I.: Deze boodschap is 7 Juli in Nederland aangekomen en door Kooymans afgeleverd.

De groep van voormannen is bedoeld als Raad van Advies, welke van voorlichting zal dienen bij Kroon en Kabinet voorzover nodig en mogelijk tijdens de bezetting en met name bij en na de bevrijding.

Er wordt overgelaten aan de vijf hierbij aangewezenen, welke organisaties zij voor vertegenwoordiging in aanmerking brengen. Er kunnen ook afzonderlijke personen worden aangewezen, die actief zijn in verzet of vertrouwen hebben in verzetskringen.

De Regering stelt zich voor een Raad van 15 tot 20 leden, doch bindt de hierbij aangewezen Commissie van Vijf niet aan deze cijfers.

Er wordt door Regering vertrouwd, dat overeenstemming en Raad van Advies gereed komt in loop van Juli.

Ten einde misvatting te voorkomen noemt zij als te vertegenwoordigen organisaties: organisaties tot steun, verzetsorganisaties voor beperkte terreinen of beroepen, O.D., grote verzetsgroepen, V.C., illegale pers voor zover van belang.

Het spreekt voor de Regering vanzelf, dat de vertegenwoordiging in Raad van Advies niet de vrijheid van beweging en oordeel der afzonderlijke organisaties mag belemmeren.

De Regering zal na totstandkoming van Raad van Advies nader overleg plegen over eventuele benoeming tijdelijke vertegenwoordigers van Regering ter handhaving van orde en rust tot moment van aankomst der zo snel mogelijk na de bevrijding vooruit te zenden ministers.

Op deze wijze hoopt de Regering het hare bij te dragen tot gezonde coördinatie, welke vruchtbaar zal zijn voor gemeenschappelijk doel.

BIJLAGE 21**Telegram van de C.C. aan de Regering***(Afkomstig uit het archief van de C.C.)*

De ondergrondse groeperingen namen kennis van Uw besluit tot vorming van een Commissie-Blake stop Dit telegram moet het antwoord op Uw telegrammen 11 en 12 van 8 Juni hebben gekruist stop Naar aanleiding daarvan was een commissie van vijf personen

gevormd, die samenstelling voorbereide van grote advies-commissie die als groep van voormannen zal fungeren stop Thans is die commissie zo goed als gevormd stop Commissie-Blake heeft U inmiddels hieromtrent bericht einde

BIJLAGE 22**Antwoord van de Regering op het telegram van de C.C.***(Afkomstig uit het archief van het B.I.)*

12 en 13

8/9/44

Meyer via R.D.

Het volgende is bestemd voor G.A.C., R.v.V., O.D. en Arnold.

De Koningin en Minister-(President) hebben met grote voldoening kennis genomen van het tot stand komen van coördinatie en gaan hiermede accoord, aannemende dat alle illegale groepen welke daarvoor naar het oordeel der contactcommissie in aanmerking komen

met een man vertegenwoordigd zijn in de adviesraad van 15. (zie 13). De Regering acht thans opdracht tot aanwijzing van 5 personen vervat in de boodschap van 1 Juli in feite vervuld en dus vervallen.

Tegen kleine contact-commissie, welke adviesraad van 15 vertegenwoordigt geen bezwaar. Geheel los van coördinatie verzet staat opdracht van 2 Augustus tot aanwijzing van 7 vertrouwensmannen, welke opdracht dus wel dient te worden uitgevoerd.

BIJLAGE 23

Benoemingsbesluit en Instructie van de Regering, bestemd voor Vertrouwensmannen

(Overgenomen uit het Verslag van de werkzaamheden van Vertrouwensmannen der Regering, aangewezen bij besluit van Harer Majesteits Regering van 2 Augustus 1944)

INLEIDING

Benoeming van Vertrouwensmannen

Op 16 Augustus 1944 werd op aanwijzing van de Regering aan Jhr. Mr Dr *L. H. N. Bosch* ridder van *Rosenthal* te Utrecht een microfoto van het volgende besluit van Harer Majesteits Regering, alsmede van een daarbij behorende instructie overhandigd.

Snelle ontwikkeling gebeurtenissen fronten geven Koningin en Kabinet aanleiding regelen te treffen voor onmiddellijk aanwezigheid van vertegenwoordigers der Regering bij bevrijding van deel of geheel Vaderland en bestemd te werken gedurende eventueel tussen ogenblik bevrijding en aankomst vooruit te zenden Ministers verlopend tijdvak. Bedoeling is dat deze vertegenwoordiging der Regering zich met proclamatie, waarvan strekking afzonderlijk bij instructie zal worden vastgelegd, tot volk zal richten en voorts die maatregelen met name van politionele aard zal treffen, die door omstandigheden van het ogenblik zullen worden geboden. Aangewezenen dienen zelf voorzitter uit hun midden te kiezen en zich bij hun werkzaamheid voortdurend rekenschap te geven van vermoedelijk zeer korte duur van hun werkzaamheid. Beginsel dat elk bevrijd gedeelte des lands onmiddellijk in Bijzondere Staat van Beleg komt te verkeren blijft gehandhaafd. Vertegenwoordigers zijn vrij als adviseur voor het nemen van conservatoire maatregelen medewerking van Mr *L. J. A. Trip* te verzekeren. Aangewezen worden: Jhr. Mr *L. H. N. Bosch* ridder van *Rosenthal*; Prof. Mr *R. P. Cleveringa*; *W. Drees*; Mr *J. Cramer* en Mr *W. G. A. van Sonsbeeck*¹⁾.

Voorts een vertegenwoordiger van N.C. en een van R.V.V., beide door andere vijf te kiezen. Indien van aangewezenen maximaal twee niet beschikbaar mochten zijn geldt deze opdracht voor de vijf resterenden²⁾.

2 Augustus 1944.

(w. g.) P. S. GERBRANDY.

(w. g.) G. J. VAN HEUVEN GOEDHART.

¹⁾ In het besluit zijn de namen van de aangewezenen niet genoemd; daarin stonden schuilnamen vermeld, t.w. Bossus (*Bosch van Rosenthal*), Cleopatra (*Cleveringa*), Dreyfus (*Drees*), Cranborne (*Cramer*), Sonloup (*van Sonsbeeck*) en Trianon (*Trip*).

Een agent van het Bureau Inlichtingen te Londen bracht de microfoto over en maakte duidelijk wie hiermede bedoeld waren.

²⁾ Uit een later van de Regering ontvangen telegram bleek, dat de Regering bij de komst van het Militair Gezag een eventueel vacuum beëindigd achtte.

INSTRUCTIE

I. De Regering beschouwt vertegenwoordigers niet als voorlopig bewind in formele zin van de term. Gebruik van deze of daaraan adequate term worde vermeden. Bij optreden naar buiten bediene men zich van de term „de door de Regering aangewezen Vertrouwensmannen”.

II. Hoofdtak aangewezen Vertrouwensmannen is nemen van maatregelen handhaving orde en rust, daarbij te werk gaande met vol begrip voor volksbehoefte aan uitingsvreugde over herkrege vrijheid.

III. De Vertrouwensmannen zullen proclamatie tot bevolking hebben te richten, waarvan tekst hun wordt overgelaten met dien verstande, dat

- a. erop worde gewezen dat Koningin en Kabinet weldra in het land zullen terugkeren;
- b. dat van ieder verwacht wordt, dat hij zich stipt zal houden aan de bevelen der Regering en aan die van het Geallieerd Opperbevel, waarmede de Regering een nader te publiceren regeling getroffen heeft;
- c. eraan worde herinnerd, dat het Kabinet voornemens is zodra mogelijk plaats te maken voor een ander;
- d. aangespoord wordt tot ordelijke houding en nalaten van daden van eigen richting, welke in strijd zouden zijn met onze tradities en democratische opvattingen;
- e. vermeld worde, dat Regering alle regelingen tot snelle en gestrengere berechting van alle landverraders en handlangers der bezetters gereed heeft en dat bij deze berechting het volk zal worden ingeschakeld;
- f. als nationale bevrijdingsdag wordt aangekondigd een nader te bepalen datum waarop de terugkeer van Hare Majesteit de Koningin in het vaderland zal worden gevierd.

IV. Indien er ten aanzien van enige te nemen maatregel tussen de zeven vertegenwoordigers geen overeenstemming bestaat, beslist de meerderheid.

Indien uitlokking beslissing der zeven vertegenwoordigers feitelijk onmogelijk is, beslist de voorzitter in overleg met zoveel leden der vertegenwoordiging als mogelijk is.

V. De Vertrouwensmannen zijn gerechtigd elke ambtenaar van Rijk, provincie, of gemeente, en andere openbare en semi-openbare lichamen bevel te geven tot staking uitoefening functie. Zij gaan niet over tot schorsing of ontslag. Vervanging van uitgeschakelde krachten of vervulling van vacatures geschiedt slechts bij strikte noodzakelijkheid en slechts voor periode gedurende welke Vertrouwensmannen zelf fungeren.

2 Augustus 1944.

(w. g.) P. S. GERBRANDY.

(w. g.) G. J. VAN HEUVEN GOEDHART.

BIJLAGE 24**Koninklijk besluit dd. 3 September 1944 houdende benoeming van Z.K.H. Prins Bernhard tot Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten***(Afkomstig van het Hoofdkwartier Generale Staf Krijgsgeschiedkundige Afdeling)*

WIJ WILHELMINA, bij de gratie Gods enz. enz. enz.

Op de voordracht van Onze Minister voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk, Voorzitter van de Raad van Ministers, en van Onze Ministers van Oorlog en van Justitie, van 3 September 1944, Afdeling I, Nr. 27;

Gelet op het bepaalde in de Instructie voor de Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten, vastgesteld bij Ons Besluit van 19 Juni 1944, Nr. 2;

HEBBEN GOEDGEVONDEN EN VERSTAAN:

Te benoemen met ingang van 3 September 1944 tot Bevelhebber der Nederlandse Strijdkrachten, de Luitenant-Generaal Zijne Koninklijke Hoogheid

PRINS BERNHARD DER NEDERLANDEN

Onze Ministers voor Algemene Oorlogvoering van het Koninkrijk en van Oorlog zijn belast met de uitvoering van dit Besluit.

Londen, 3 September 1944

(get.) WILHELMINA.

*De Minister voor Algemene Oorlogvoering
van het Koninkrijk,
Voorzitter van de Raad van Ministers,*

(get.) P. J. GERBRANDY

De Minister van Oorlog,

(get.) VAN LIDTH DE JEUDE

De Minister van Justitie

(get.) VAN HEUVEN GOEDHART.

BIJLAGE 25**Telegram van Z.K.H. Prins Bernhard aan de C.C.***(Afkomstig uit het archief van de C.C.)*

„Voor Contact Commissie. Prins *Bernhard* dankt U voor Uwe bemoeiingen betreffende aanwijzing Driehoeksorgaan O.D., R.v.V., K.P., waaraan thans zijn bevelen voor actie uitgaan. Zal het op prijs stellen indien U Driehoek zelfstandig laat werken”.

BIJLAGE 26**Telegram van de ondergrondse strijders dd. 4 September 1944 voor Z.H.K. Prins Bernhard***(Afkomstig uit het archief van het B.I.)*

Nr. 1. 4/9/44.

De ondergrondse strijders begroeten met vreugde in Z.K.H. Prins *Bernhard* hun opperbevelhebber. Zij wachten met ongeduld op zijn bevelen, en hopen weldra onder zijn leiding met ontplooid vaandel de laatste vijand van de Nederlandse bodem te verdrijven.

BIJLAGE 27

Brieven van Jan Thijssen dd. 24 en 26 October 1944 gericht aan de heer H. Koot

(Afkomstig uit het archief van de Raad van Verzet)

Afdeling RVV.

24 October 1944.

Betreft: *Organisatie en Commando N.B.S.*3 bijlagen.¹⁾

Aan Commandant N.B.S. in bezet gebied.

1. Sinds ons land in de Septemberdagen OORLOGSGEBIED werd, wordt de juiste organisatie van de binnenlandse strijdkrachten op de meest ernstige wijze belemmerd, wordt hun actief optreden gremd, en worden zij in de uitvoering van hun taken op onverantwoorde wijze gehinderd door de drie nagenoemde factoren:

a. De O.D. tracht, op de wijze en in de gedachtesfeer die de illegale wereld karakteriseert als „de O.D. mentaliteit”, (d.w.z. zucht naar suprematie gecombineerd met gebrek aan ervaring en angst voor verantwoordelijkheid, leidende tot steeds weer uitstellen van actief optreden), de leiding te veroveren bij de organisatie van de N.B.S..

Wij moeten dit afwijzen, omdat de O.D. nimmer blijk heeft gegeven van de juiste verzetsgeest te bezitten en omdat zijn leiders niet beschikken over ervaring op het gebied van actief verzet.

b. De K.P. probeert hetzelfde en tracht, uitgaande van een onvoldoende basis aan mankracht en organisatorische ervaring, met soms zeer verwerpelijke middelen, een zekere suprematie te verwerven.

Wij moeten dit afwijzen, omdat de K.P. nimmer blijk heeft gegeven over voldoende zin voor organisatie te beschikken, omdat de K.P. nog steeds zijn kadermoeilijkheden niet heeft kunnen overwinnen en daardoor nog steeds hinderlijke uitingen van losbandigheid en onvoorzichtigheid demonstreert.

c. De O.B.N.S. heeft, aan de hand van veelal verwarrende uitingen uit bezet gebied en aan de hand van ervaring in bevrijd gebied, een reeks maatregelen getroffen die getuigen van een groeiend inzicht, waarmee wij ons zeer wel kunnen verenigen.

Helaas echter laten zijn bevelen voor de op het gebied van het ondergrondse actieve verzet onervaren driehoekscommandant, omringd door O.D.-adviseurs, ruimte over voor maatregelen, die geen orde brengen in de chaos, maar deze integendeel bevorderen.

2. De R.V.V. is de enige Nederlandse organisatie, die zich vanaf haar formatie op 1 Mei 1943 als uitsluitende taak heeft gesteld *sabotage en gewapend verzet* tegen de vijand.

De R.V.V. heeft zware tijden achter zich:

Tegenwerking in Nederland door hen, die in deze uiting van verzetswil een revolutionaire geest vermoeden.

Gebrek aan medewerking van de zijde der Regering, die zich bij de eerste poging tot contact in Mei 1943 verliet op het oordeel van de O.D. en deze roep uit bezet gebied onbeantwoord liet; en welker bureaux, na aanvaarding R.V.V. in 1944, aan R.V.V. onvoldoende steun gaven, traag werkten en zich te weinig lieten leiden door de ervaring uit bezet gebied.

Sneuelen van een aantal voortreffelijke leiders als gevolg van het ontbreken van de nodige wapens en andere middelen voor het voeren van de ondergrondse strijd.

3. Wij zien thans voor ogen, dat datgene waarvoor wij reeds jaren strijden: **SABOTAGE EN GEWAPEND VERZET TEGEN DE VIJAND**, ondergaat in een chaos van organisatiepogingen, streven naar commandofuncties en handhaven van een eenzijdige corpsgeest.

4. Het is onze op ervaring en op brieven van onze ondercommandanten gebaseerde overtuiging, dat de Nederlanders die hetzelfde beogen als wij van deze gang van zaken afkerig zijn en slechts wensen dat hun zware strijd niet gehinderd wordt door het geharrewar van hun leiders en de absurde concurrentie van oude organisatievormen, waarin de ondergrondse strijder geen belang stelt.

5. Van overal uit den lande bereiken ons uitingen van de troep, die ernstig ontstemd is over deze gang van zaken en eist dat onmiddellijk orde wordt geschapen, eenheid en discipline worden bevorderd en de juiste leiders worden aangewezen.

6. De R.V.V. heeft sinds zijn oprichting gestreefd naar eenheid op zijn arbeidsterrein en tot dit doel bij herhaling de K.P. fusie voorgesteld. De R.V.V. heeft sinds Nederland oorlogsgebied werd, gestreefd naar militaire eenheid van alle beschikbare strijdkrachten en nogmaals tot dit doel fusie voorgesteld.

7. Wij wensen, dat een einde wordt gemaakt aan een onhoudbare toestand van onzekerheid omtrent commandant, gevechtsgebied en bevoegdheden, en stellen tot dit doel het volgende voor.

8. Scheiding van O.D. enerzijds — toekomstige bewakingstroepen — en K.P.-R.V.V. eventueel aangevuld met voor dit doel geschikte O.D.-leden, anderzijds — toekomstige stoottroepen.

9. Vermenging van de bestanddelen der stoottroepen, indeling in militaire formaties met militaire hiërarchie toewijzing van iedere commando-functie aan de meest geschikte van de beschikbare leiders, vaststellen van de algemene bevoegdheden van deze commandanten, die hun taak immers voor een groot deel zelfstandig zullen uitvoeren.

10. Een overzicht van de gedachte hiërarchische- en territoriale indeling, alsmede een opgave van bekwame en beproefde leiders, allen mannen van het hier gewenste kaliber, gaat als bijlage 1 hierbij.

In bijlagen 2 en 3 zijn historische factoren en huidige moeilijkheden, waarvan de kennis van belang is voor het nemen van een besluit, bijgevoegd.

11. Uw beslissing zien wij gaarne spoedig tegemoet. De tijd dringt.

C.Afd. R.V.V. c.s.

26 October 1944.

Betreft: *Stoottroepen.*

1 Bijlage.

Aan BNBS.

1. Onder verwijzing naar bijgaand verslag betr. de bespreking van gisteren verzoek ik U het volgende, waarbij ik opmerk dat ik dit stel mede namens iedere troepencommandant van RVV.

2. Het is dringend nodig, dat U meer inzicht verwerft in de importantie van de bestaande gevechtsformaties en in het kaliber van hun chefs.

Ik heb U reeds toegezegd U tot dit doel het nodige cijfer- en feitenmateriaal te zullen verschaffen; ik voeg hier thans aan toe het verzoek U door persoonlijke kennismaking met RVV chefs in hun eigen omgeving een oordeel te vormen omtrent hun gedachten en capaciteiten en de omstandigheden waaronder zij de strijd moeten voeren.

Het vervoer kan voor een deel per auto, voor een deel per rijwiel geschieden; veilig onderdak kan ik steeds waarborgen.

3. Bij herhaling en met de meeste aandrang verzoeken wij U geen veranderingen aan te brengen in ons huidige, voor de gegeven omstandigheden perfecte verbindingssysteem en onze militaire organisatie, aangezien dit een desastreus effect zou hebben op het moreel van onze strijdende troepen en deze troep niet de steun en ervaring van eigen vertrouwde leiding te onthouden; zulks temeer daar het aanbrengen van zulke organisatorische wijzigingen, zoals ons voorstel I duidelijk aantoon, volstrekt onnodig en inefficiënt is.

4. Wij dringen aan op een snelle beslissing daar waar de tijd dringt en de inzichten van KP en RVV gelijk zijn, te weten voor de afdelingsvakken Oost en Noord. Voor de overige afdelingen vragen wij U eerst te beslissen na rustig overleg met alle betrokkenen.

De C. Afd. R.V.V.

¹⁾ De commissie tekent hierbij aan, dat zij de in deze brief genoemde bijlagen betreffende organisatie en commando N.B.S. vanwege de zuiver technische aard niet heeft opgenomen.

Afd. R.V.V.

26 October 1944.

*Bijlage**Betreft: verslag onderhoud met BNBS op 25/10 c.a.*

1. Ik moge U in het volgende een kort verslag aanbieden van onze bespreking van gisteren en daaraan enige overwegingen toevoegen.

2. Ter bespreking waren aanwezig: BNBS, C. afd. RVV, C. Brig. Rotterdam RVV, C. Brig. Noord-Holland RVV, Liaison-officer RVV, Inspecteur Oost RVV; later functionaris K.P.

3. Door BNBS wordt nogmaals voorgelezen het telegram, waarin BNBS door ONBS wordt bevestigd in zijn functie als Delta-C. Hij verzoekt C. Afd. RVV de vraag te beantwoorden of hij BNBS thans als Commandant aanvaardt.

Antwoord: Ja.

4. Door BNBS worden voorgelezen telegrammen van ONBS, gericht aan „alle zelfstandige eenheden van het verzet en alle erkende verzetsorganisaties”, waarin ONBS mededeling doet van de smelting van ondergrondse strijders in bewakings- en stoottroepen in het bevrijde gebied en opdracht geeft dezelfde smelting in bezet gebied voor te bereiden. Hij verstrekt C. Afd. RVV een bevel, inhoudende bekendmaking van genoemde telegrammen aan de troep.

5. BNBS verklaart de scheiding in BT en ST reeds thans te zullen invoeren, met dien verstande dat hij i.p.v. „Bewakingstroepen”, een woord dat hij discriminerend acht voor de O.D., het woord „Verzetsstroepen” zal gebruiken, omdat hij meent dat de OD-leden vóór het vacuum nog een verzetstaak zullen moeten verrichten. Alle aanwezige RVV functionarissen antwoorden hierop, dat naar een ieders gedegen ervaring (twee hunner waren zelf jaren lang OD commandant) de OD niet in staat is enige verzetstaak tot een goed einde te brengen.

BNBS brengt hier tegen in, dat hij in zijn woonplaats OD-leden kende, die wél in staat zijn een militaire taak te vervullen, o.a. vroegere Indische officieren. Dit wordt door geen der andere aanwezigen betwist, de ervaring is gebaseerd op het feit dat de OD-troep bestaat uit brave familiehoofden, Nederlanders die van hun goede wil blijik hebben gegeven door aansluiting bij OD, maar die niet in een positie verkeren en niet de juiste mentaliteit bezitten om tot actief verzet in staat te zijn.

6. C. Afd. RVV deelt mede, dat het bevel tot splitsing in BT en ST en vermenging van de troepen van de vroegere organisaties letterlijk de inhoud weergeeft van zijn voorstellen aan ONBS en BNBS tot dit doel.

7. Hij merkt op, dat de RVV troepen nu reeds maanden (n.l. sinds de eerste wapenzending werd ontvangen) in de strijd zijn rond het IJselfront, terwijl ook elders in den lande regelmatig aanvallen worden verricht op het vijandelijke verkeer. C. Brig. N.H. wijst in dit verband op de actie tegen het spoorwegverkeer in zijn brigadevak, waarbij KP mede assisteert, doch van OD hinderlijke tegenwerking wordt ondervonden. C. Brig. Rotterdam wijst op successen bij het tot zinken brengen van blokkadeschepen, waarvoor de Engelse Admiraliteit een danktelegram zond.

8. C. Afd. RVV legt er de nadruk op, dat het onze plicht is de strijdende troep te steunen bij zijn zware taak, maar dat de laatste weken het tegendeel het geval is: door de organisatiepogingen en bemoeiingen van mensen, die vreemd zijn aan het troepencommando worden maatregelen van eigen ervaren leiding doorkruist en wordt een heilloze verwarring gesticht. Hij wijst op talloze uitingen van ernstige ontevredenheid over deze gang van zaken van de zijde van de troep en het feit, dat talrijke van onze flinkste en meest ervaren commandanten de voortdurende oppositie en inmenging van onbevoegden moede worden.

9. Hij legt BNBS twee voorstellen voor, die beide de strekking hebben:

a. bij de indeling van de *gevechtsgebieden* te rekenen met de eisen van de strijd en met de troepensterkten;

b. bij de aanwijzing van *commandanten* te rekenen met de beste kwaliteiten en de meeste ervaring in het actieve verzet;

c. ten behoeve van continuïteit en wegens gebrek aan tijd voor het aanbrengen van ingrijpende wijzigingen, zonder heilloze storingen te veroorzaken, de bestaande *verbindingen* voor organisatie en bevelvoering en het *contact* met eigen vertrouwde leiding zoveel mogelijk intact te laten.

Voorstel I beschouwt de gehele Afd. RVV als de meest logische en effectieve oplossing.

Voorstel II moet worden beschouwd als een compromis.

10. BNBS legt voorstel I voor zich en zegt aanstonds dat „dit niet kan, omdat Prins *Bernhard* bij de organisatie van de stoottroepen

niet hoger gaat dan de compagnieseenheid; en hierboven staat onmiddellijk de stoottroepcommandant”. C. Afd. RVV toont verbazing over deze gedachte en merkt op, dat de organisatie in bevrijd gebied uiteraard rekent met de daar aangetroffen toestanden en troepensterkte; welke C. Afd. RVV, die de laatste maanden vóór de inval haaldelijk het Zuiden bezocht om de RVV daar te reorganiseren, zeer wel kan beoordelen. C. Brig. N-H sluit zich hierbij aan met de opmerking dat de ontwikkeling van de verzetsorganisaties Noord van de rivieren bij het oppercommando slechts gedeeltelijk bekend is en dat wij wel degelijk met deze ontwikkeling moeten rekenen.

C. Afd. RVV vervolgt, dat de normale brigadesterkte bij RVV wisselt tussen een half en een heel bataljon, zodat de afdelingen het karakter krijgen van een regiment. BNBS vraagt of met sterkte bedoeld is sterkte aan troepen die inderdaad in de strijd zijn geweest.

C. Afd. RVV antwoordt dat de troepen in het gebied waar het zwaarst gestreden wordt, t.w. het IJselfront, niet eerst onlangs gerecruteerd zijn, maar behoren tot de „oude garde” en allen aan de strijd deelnemen. Hij noemt enige globale getallen van troepensterkten.

11. BNBS wijst vervolgens het voorgestelde commando stoottroepen, dat voldoet aan de hierboven onder 9c gestelde voorwaarde, af, want hij meent de leiding van Afd. RVV te moeten decapiteren en wil de huidige commandant aanstellen als zijn „wapenchef”.

C. Afd. RVV spreekt zijn verwondering uit, dat een dergelijk besluit tot decapitatie — beter ware het woord degradatie — genomen zou zijn, zonder dat zelfs een poging wordt ondernomen kennis te verwerven van het bestaande uitgebreide en uitstekende functionerende verbindingen- en bevelssysteem van RVV en zonder inzicht in de gevolgen, die het verbreden van de band met eigen ervaren leiding zou hebben voor de strijdende troep, die hierdoor krachtige steun en vertrouwde leiding zou moeten ontberen. Hij kan overigens de voorgestelde functie om bepaalde praktische redenen niet vervullen. Gezien deze onverwachte besluitvaardigheid in een, naar eigen ervaring gedecideerd verkeerde richting, dringt hij er nogmaals krachtig op aan, dat zo weinig mogelijk wijzigingen worden aangebracht in de bestaande, beproefde verbindingen- en bevelssystemen en persoonlijke contacten.

12. BNBS zegt, dat zijn onbekendheid met organisatie, werkwijze en verbindingen van Afd. RVV te wijten is aan de omstandigheid, dat C. Afd. RVV hem aanvankelijk niet als commandant kon erkennen, reden waarom BNBS niet om gegevens heeft gevraagd.

C. Afd. RVV antwoordt, dat een commandant, aangewezen door een lichaam (de driehoek) met beperkte bevoegdheden (zie de desbetr. telegrammen) eveneens aan deze beperkingen onderhevig was; maar nu algemene commando-bevoegdheid is toegekend, heeft hij zich ondergeschikt gemaakt. Overigens zal op verzoeken om informatie van BNBS zo nauwkeurig mogelijke inlichtingen worden verstrekt.

13. Vervolgens stelt BNBS wederom de vraag, aan welke verzetsacties C. Afd. RVV wel eens persoonlijk heeft deelgenomen. Deze vraag lokt een reactie van algemene verwondering, zo niet verontwaardiging uit.

C. Afd. RVV antwoordt, dat hij niet van plan is een oratio pro domo te houden, dat zijn jarenlange activiteit terzake van het daadwerkelijke verzet tegen de vijand in bevoegde kringen voldoende bekend moet worden geacht en dat hij overigens de mening is toegedaan, dat de BNBS slechts heeft te oordelen naar de *resultaten* van zijn werk en naar de *gevechtsrapporten* van de troep onder zijn bevel.

14. C. Afd. RVV wijst op het feit, dat de noodzaak om indeling en commando van de stoottroepen te regelen het meest dringt in de gevechtsgebieden van het IJselfront. Hier doet zich de bijzonderheid voor, dat C. Afd. RVV en C. Afd. KP het er over eens zijn, dat deze aangelegenheden in het afdelingsvak Oost het beste door RVV — en in het afdelingsvak Noord het beste door KP kunnen worden geregeld. Hij verzoekt mitsdien BNBS om een bevel, dat de organisatie in Oost en de aanwijzing van commandanten aldaar door C. Afd. RVV kunnen worden geregeld.

15. Tenslotte stelt C. Afd. RVV de vraag, wat BNBS in dit stadium belangrijker acht:

de strijd, die thans gaande is tegen de vijand in bezet gebied en hiermede steun en leiding aan hen, die hier hun leven in de waagschaal stellen;

of het voorbereidende organisatorische werk voor de formatie van de vrijwilligerstroepen in bevrijd gebied.

BNBS antwoordt, dat hij — zulks in tegenstelling tot de mening van de overige aanwezigen — dit „straks” belangrijker acht dan het „nu”.

BIJLAGE 28**Brief van de heer H. Koot dd. 1 November 1944 gericht aan Jan Thijssen***(Overgelegd door de heer Koot bij zijn verhoor op 16 September 1949)*C.N.B.S.
No 2 B1-11-1944
A 242*Aan:**Jan (RVV) C. Afd. RVV en C.OC-RVV**Afschriften aan:**Raad v. Verzet**Wd.C-OC-RVV tevens Wd.C. Afd. RVV.**Ter kennis gebracht aan CNBS.*

Als C. Afd. RVV, als commandant derhalve van een belangrijk onderdeel van de door CNBS onder mijn rechtstreekse bevelen gestelde troepen, hebt gij met voorbijgang van elk gebod van discipline en verantwoordelijkheid, U niet ontzien, zelfs in de huidige allerhoogste nood van ons land en volk, in Uw aan mij en anderen gerichte nota's van 24 en 26 October j.l. grove beschuldigingen en verdachtmakingen te uiten, welke niet alleen een onverdiende blaam werpen op Uw wapenbroeders van KP en OD, doch, als Uw meningen door de RVV unaniem werden gedeeld, aan deze organisatie een smet zouden doen aankleven van kwade trouw jegens haar zusterorganisaties KP en OD. Ik wil nog daarlaten, dat gij mij persoonlijk en als Uw commandant woorden in de mond legt en meningen toeschrijft, die op zijn zachtst uitgedrukt zeer tendentius zijn.

Waar gij voor de RVV het monopolie eist van getrouwheid aan haar doelstelling: sabotage en gewapend verzet tegen de vijand, zo hebt gij, bevangen in deze waan, deze leidende beginselen voor partizanen door Uw daad, woord en geschrift verlaagd tot sabotage en verzet tegen elk gezag dat niet het Uwe is.

Ik had gehoopt als CNBS U in mijn staf of bij de troep een plaats te kunnen geven in overeenstemming met Uw capaciteiten en Uw aspiraties; met Uw schriften hebt gij mij daartoe de weg afgesneden en naar mij gebleken is de weg tevens tot samenwerking met de KP en OD.

Met onmiddellijk inwerkingtreden van dit bevel onthef ik U van het door U thans nog vervulde commando over het OC.-RVV en van de Afd. RVV en verzoek ik U beide commando's over te geven aan de daarvoor bestaande onder-commandant, die ik hierbij benoem tot Wd. Commandant van het OC-RVV tevens van Afd. RVV. Tevens draag ik U op onmiddellijk de leiding van Uw radioverbindingsnet over te dragen aan deze Wd. Commandant. Eerlijkheid gebiedt mij U als aftredende C. van beide afdelingen mijn waardering uit te spreken voor hetgeen U organisatorisch daarin hebt bereikt.

D.C.

BIJLAGE 29

Brief van Jan Thijssen dd. 2 November 1944 gericht aan de heer H. Koot

(Overgelegd door de heer Koot bij zijn verhoor op 16 September 1949)

R.D.

Betreft: ontslag

6 bijlagen (enkele volgen) ¹⁾

Aan C. NBS.

Afschriften aan Leden Raad van Verzet,

Cn. Brigades RVV,

L.S.C. KP,

met het verzoek CNBS van hun oordeel in kennis te stellen.

1. Gevolg gegeven aan Uw 2 b van 1-11, inhoud aan brig. comm.n. bekend gemaakt en commando overgedragen (zie bijlage 1).

2. Door onbekendheid met de betr. organisaties strekt Ge ten onrechte Uw opdracht uit tot de Radiodienst. Deze maakt geen deel uit van RVV (informeer U bij leden Raad). Aan brigades RVV ter beschikking gestelde radiodetachementen blijven onderdeel RD. Radioverkeer brigades is door ONBS aan beperkingen gebonden (zie bijlage 2); overigens worden dienst en verkeer radio-det.n. door mij geregeld in functie Hoofd RD.

3. Personeel RD, dat tevens werkzaamheden verrichtte voor RVV, blijft bij RD.

4. Ontheffing uit functie met ontzegging van de bevoegdheid om in andere functies bij Staf of troep NBS te dienen noemen wij *ontslag*. Ik betwist Uw bevoegdheid om mij te ontslaan en ik acht de door U genoemde motieven ondeugdelijk, reden waarom ik bij de ONBS in beroep ben gegaan.

5. De bezwaren tegen Uw motieven heb ik vastgelegd in bijlage 3, de feiten waarop ik mijn betoog steun in bijlage 4.

6. Ik betwist Uw bevoegdheid, omdat volgens militair gebruik ontslag van een commandant—voorbehouden aan de hoogste chef—slechts mogelijk is wegens misdrijf, ongehoorzaamheid, onbekwaamheid of nalatigheid. Geen van deze zaken hebt Ge aangetoond. Ge hebt Uw brief wel zo geredigeerd, dat een buitenstaander het eerste zou vermoeden, doch dit zult Ge moeten verantwoorden. — De twee bevelen die ik van U ontving zijn uitgevoerd. — De laatste tekortkomingen zijn blijkens de slotzinsnede van Uw brief, zij het contrecoeur geschreven, niet aanwezig.

7. Dit slot had overigens beter achterwege kunnen blijven. Ge hebt geen maatstaf voor de daarin uitgesproken waardering. Ge hebt geen illegale ervaring, en Ge hebt niet deelgenomen aan actief verzet. Thans geroepen tot de hoogste militaire functie in bezet Nederland, neemt Ge niet de moeite om U te verdiepen in de structuur van de verzetsorganisaties en om hun mogelijkheden en moeilijkheden te peilen; Ge hebt mij zelfs niet meer in de gelegenheid gesteld U van voorlichting te dienen alvorens dit besluit te nemen.

8. Integendeel kiest Ge de weg van de geringste weerstand en ruimt Ge met één pennekras mij uit Uw weg, die U met mijn verslagen, geschreven ingevolge het door U uitgesproken verzoek om inlichtingen, slechts bij Uw taak van dienst wenste te zijn. Ook, door U en anderen de spiegel voor te houden van eigen gebreken, hetgeen een oud illegaal gebruik is en hetgeen mijn goed recht is, aangezien het geschiedt terwille van onze gemeenschappelijke Vaderlandse zaak en zonder de bedoeling om mannen, die ik inderdaad als medestrijders beschouw, persoonlijk te grieven.

9. Mocht dit laatste, door wellicht verkeerd gekozen toon of redactie van mijn — uit de aard van mijn werk gespannen en inderhaast geschreven — brieven inderdaad het geval zijn, dan wens ik hen die ik onwillens heb gekwetst daarvoor mijn oprechte verontschuldiging aan te bieden. Het gaat mij om Nederland en niet om personen. Ik heb geen andere aspiraties, zoals Gij het noemt, dan om mijn land te dienen en de vijand zoveel mogelijk afbreuk te doen.

¹⁾ Noot van de commissie: bij nadere informatie is gebleken, dat de bijlagen 2 en 4 bij dit schrijven, noch bij de heer Koot, noch bij de Radiodienst aanwezig waren.

2-11

10. Onbegrijpelijk zijn mij daarom Uw handelwijze, de minderwaardige bedoelingen die U mij toeschrijft en de onmannelijke reactie van U en OD/KP commandanten op de soldateske wijze waarop ik mijn stukken stel. Ik laat het aan anderen over te beoordelen, wie hier tekort schiet in de vervulling van zijn plicht tegenover het Vaderland.

HRD.

AFD. RVV

2-11

Betreft: overdracht commando

Aan Cn. Brig. RVV

Afschriften aan:

C. NBS

Leden Raad in Driehoek

L.S.C. K.P.

Staf RD

Reg. agent A

1. Ingevolge bevel 2 b van 1-11 van de Commandant NBS in bezet gebied ben ik ontheven van mijn functie van Comm. Afd. RVV.

2. Tevens ontving ik opdracht het radioverbindingnet over te dragen. Ik heb C.-NBS geantwoord dat de Radiodienst (met de door deze ontwikkelde estafettepost) sinds zijn oprichting ter beschikking staat van de Regering, zijn diensten heeft aangeboden aan alle illegale organisaties en mitsdien *niet* was aangesloten bij RVV — hetgeen door de Raad is bevestigd — en bij de NBS; zij het dat de diensten van de RD aan het militaire apparaat de vorm hebben gekregen van het ter beschikking stellen van radio-detachementen, die echter organisatorisch onder RD blijven ressorteren.

3. Dientengevolge heeft C. NBS geen bevelsbevoegdheid ten aanzien van de Radiodienst en blijft deze, met inbegrip van de estafettepost, onder mij ressorteren. Personeel RD, dat tevens organisatorisch of administratief werkzaam was voor RVV, blijft bij RD.

4. Tot mijn opvolger heb ik aangewezen de oudste brigadecommandant en RVV-lid FREEK post 53.

5. Voor administratieve aangelegenheden dient ge U voortaan te wenden tot Centrum Post 51.

6. De stafgroep RD, die bezig is met verplaatsing Oostwaarts, zet zijn werk voort op de reeds aangegeven wijze. Taak *Van* wordt speciaal het onderhouden van het contact van RD met NBS-onderdelen.

7. Bij mijn afscheid spreek ik mijn oprechte waardering uit voor het voortreffelijke werk, dat gij allen hebt verricht in 's Lands belang en betuig ik U mijn dank voor het vertrouwen dat gij in mij hebt gesteld. Ik neem aan, dat gij ditzelfde vertrouwen aan mijn opvolger zult willen schenken en onder zijn leiding zult voortgaan de vijand afbreuk te doen waar U dit mogelijk is.

vm. C. Afd. RVV

BIJLAGE 3

2-11

Ad eerste alinea van Uw schrijven no 2 B

1. Ik neem aan, dat dit de quintessence betreft van mijn brieven: mijn bezwaren tegen het streven naar suprematie, in de leiding van NBS en onderdelen, door OD en KP en tegen de uitingen van een bepaalde geestesgesteldheid bij deze organisaties.

Ten aanzien van genoemd streven bij OD dit: in vele en lange gesprekken met *Frank*, Comm. KP, waarbij vele *getuigen* aanwezig waren, heeft *Frank* deze mening ten volle gedeeld en zelf verschillende voorbeelden genoemd; voorbeelden overigens die mij telkens weder in klachten van mijn ondercommandanten bereiken. De terminologie, die *Frank* bezigde om de OD-mentaliteit te kenschetsen, overtreft in afkeuring verre de mijne.

Dezelfde fouten, die ik opsomde, werden door de regeringsagent Arnold opgemerkt en aan de Regering doorgeseind: in vrijwel dezelfde bewoordingen die ik bezigde.

Ik sta hierin dus niet alleen, integendeel hebben alle mannen, die in Nederland aan actief verzet hebben deelgenomen, dezelfde ervaring opgedaan. De vele brieven, die ik terzake ontving van ondercommandanten bevestigden dit.

2. Ten aanzien van KP kan ik met enkele eenvoudige en voor iedereen controleerbare voorbeelden volstaan.

a) Door de onbevredigende gang van zaken, tengevolge van het optreden van de Driehoek, spraken Frank en ik af om terzake van verdere organisatorische maatregelen gemeenschappelijk op te treden.

In afwijking hiervan zond Frank, zonder overleg met RVV, Witte Piet naar de Prins en legde hij U, alvorens mij te raadplegen, zijn voorstellen van commandoposten voor. Eén en ander wordt bij ons algemeen als *unfair* beoordeeld.

b) Ik sprak ten aanzien van KP speciaal van verwerpelijke middelen, om suprematie te verwerven. Ik doelde hierbij op de rapporten van Brig. Ct. Twente omtrent het overhalen tot overlopen van onze verzetsgroepen door aanbieding van wapens. Mij dunkt, dat deze handelwijze geen andere beoordeling verdient. Mijn bezwaar is, dat Frank hier niet voldoende krachtadig ingegrepen heeft, althans dat zijn bevelen terzake door onvoldoende gezag geen uitwerking hadden.

3. U noemt mijn verslagen van onze besprekingen tendentius. Ik kan U verzekeren dat deze door *alle aanwezigen* worden erkend als een fair gemiddelde van hetgeen werd besproken.

4. *Ad tweede alinea.*

Gij beweert dat RVV het monopolie eist van getrouwheid aan haar doelstelling: waar leest Gij dit? Ik schreef U dat de RVV sabotage en gewapend verzet als enig arbeidsterrein heeft gekozen en de enige organisatie is die dit heeft gedaan.

Dit is een *feit*; Uw explicatie een woordenverdraaiing van de slechtste soort.

Hetgeen U hierop laat volgen verliest door deze fout tevens zijn kracht: ik zou elk gezag, dat niet het mijne is, saboteren. Dit zou een bijzonder grove onwaarheid zijn, als Ge Uw woorden goed overwoog had. Op welk bevel kunt Ge wijzen, dat ik niet heb uitgevoerd? *Dit is het enige criterium!*

5. *Ad derde alinea*

Uw stelling verliest zijn waarde door het feit, dat Gij zonder voorafgaand onderzoek naar capaciteiten en prestaties verklaart: „Ik moet Uw organisatie decapiteren, ik benoem U tot mijn wapenchef.”

In feite is ontslag verkieselijk boven een dergelijke ongemotiveerde degradatie, waartegen ik terecht heb geprotesteerd, ook al zou ik ieder bevel terzake hebben aanvaard.

Gij hebt mij positief niet de troependienst, waarvoor ik veel meer geschiktheid heb getoond, in uitzicht gesteld. Dat „schrifturen” hier toe de weg zouden afsnijden is een geheel nieuw begrip in illegaal Nederland. U hebt immers slechts te bevelen? En wat te denken van de eerlijke opvatting omtrent dienst aan het vaderland bij mensen als Frank en Bob KP, die U verklaren uit hoofde van mijn opmerkingen, die zij zich persoonlijk aantrekken, niet meer met mij te willen samenwerken en die zich zelfs niet ontzien de bestaande samenwerking tussen ondercommandanten hiervoor te verbreken en dit in Rotterdam en in het huidige stadium! (zie bijlage 5).

Ook deze mensen hebben niet te willen, slechts te gehoorzamen, terwille van het algemeen belang.

6. Na al Uw aantijgingen is het goed te memoreren de pogingen die ik aanwendde om de eenheid in het verzet tegen de vijand te bevorderen en de feiten aan te tonen, die het tegendeel bewijzen van hetgeen Gij stelt.

a) Prins Bernhard spreekt over het voorbeeld van OD Limburg, die stoottroepen vormde die tezamen met RVV en KP hebben gevochten.

Op een introductie van Siem, thans districtscommandant stoottroepen Zeist, legde ik het contact met OD Zuid Limburg, ik besprak uitgebreid met hen de maatregelen van organisatie en actief verzet die hier nuttig waren en bracht hun medewerking in RVV verband onder districtsct. *de Koning* tot stand.

b) Ik legde het eerste contact met OD Amerongen en bereidde de samenwerking met OD voor in het gewest Utrecht, tezamen met OD. Commandant Scholberg; een samenwerking die later door het optreden van OD Ct. *van Dam* (chef staf Zutphen) werd verstoord.

c) Ik stelde RVV voor fusie met KP vanaf het eerste moment van contact, een fusie waartoe alle leden van de Raad bereid waren. De eerste leiding van KP aanvaardde dit, na verbreking contact door arrestatie bleek de stabiliteit van deze org. zo gering, dat hun opvolgers fusie weigerden. Promotor van deze fusie was tevens Frank, destijds van L.O. Toen ik hem in de zomer van dit jaar ontmoette als KP-leider, bleek hij, op allerhande voze motieven, niet meer tot fusie bereid (hoofdmotief: het verschil in „Karakter” van de wederzijdse organisaties).

d) Ik bereikte desondanks samenwerking, waarvan ik onder meer blijk gaf in mijn bevel van 6-10, U in afschrift gezonden, in welk bevel al onze verbindingsfaciliteiten mede ter beschikking van KP werden gesteld.

Zulks ondanks de critiek van Frank c.s., die niet ophielden de prestaties van onze troep zonder noodzaak en in tegenspraak met de feiten te kleineren.

e) Voorts was ik het, die, om uit de impasse te geraken waarin de driehoeksbevelvoering en de absurde concurrentieneiging van de verzetsorganisaties ons had gebracht, de opperbevelhebber op 14-10 voorstelde over te gaan tot splitsing van de troep in politie- en militaire eenheden en tot het smeden van een krachtig militair apparaat, mede zelfs door uitwisseling van de namen van de verzetsorganisaties die in dit apparaat zouden opgaan.

f) Ten slotte werd onder mijn leiding in Nederland de eerste proeve genomen met een brigade NBS, waarin RVV, KP en OD leden eendrachtig samenwerken: dank zij het beleid van de betrokken commandant werd dit in de Brigade Veluwe tot stand gebracht op 15-10.

7. Dit, Commandant van de NBS in bezet Nederland, zijn de praktische resultaten van mijn pogen om tot samensmelting van de Ned. strijdkrachten te geraken. Ik vraag U: wanneer hebt Gij het geduld en het doorzettingsvermogen getoond om zulke resultaten te bereiken, terwijl ik *slechts over overredingskracht beschikte*, en Gij *over bevelsbevoegdheid* beschikt?

8. Ik moge hieraan verbinden een opmerking over Uw suggestie, dat ik slechts organisatorisch iets zou hebben bereikt.

Aangezien Gij dit niet kunt beoordelen, moet ik dit wel toeschrijven aan de influisteringen van Uw raadgevers. Met deze suggestie treft Ge niet alleen mij, hiermede werpt Gij tevens een blaam op onze strijdende troepen. Immers men beoordeelt een Commandant niet uitsluitend naar zijn organisatorische capaciteiten, maar voornamelijk naar de wijze waarop hij zijn troep weet te *bezielen* en te *leiden* en naar de *gevechtsresultaten* die hij met zijn troep bereikt.

Hoe kunt U slechts gewagen van org. prestaties, terwijl U ter kennis gebracht zijn onze gevechtsrapporten en de omvangrijke arbeid die wij op het gebied van radio, estafette, intelligence, afwerperreinen, wapentransport en verzorging parachutisten presteren.

Alweder de tekortkoming, dat Ge niet de moeite neemt om U te verdiepen in feiten en cijfers en om U, zoals ik U aanbod, door persoonlijk contact met de troep te vergewissen van hetgeen daar werkt en strijdt.

9. Ten slotte nog dit. De geschriften, waarop Ge U beroept ten einde dit ontslag te rechtvaardigen, waren bestemd voor alle in het geding zijnde partijen en werden gezonden aan U, in de veronderstelling dat door Uw chef-staf OD zou worden ingelicht, aan KP en aan Brig. Cn. RVV.

Brigade Ct. Rotterdam maakte de laatste bespreking met U mede en deelt mijn mening en de ervaring, waarop deze mening is gebaseerd.

Van Ct. Brigade Twente ontving ik vóór mijn ontslag bijgaand schrijven (bijlage 6). De overige Brigade Ctn heb ik verzocht, persoonlijk hun gedachten over dit onderwerp aan U kenbaar te maken.

Bijlage 5

Jan

1 November 1944.

Tot mijn leedwezen ben ik genoodzaakt een onaangename kwestie bij je naar voren te brengen. Gisteren hadden wij een gemeenschappelijke vergadering van de 3 groepen ter nauwkeurige bespreking van onze plannen, en verdeling van de objecten en de stadswijken. Op deze vergadering die de vorige dag was afgesproken, verscheen Paul plotseling met de mededeling dat Frank hem verboden had verder over iets te praten in verband met de onenigheid tussen jou en Frank. Dit was geen prettige situatie, speciaal door de aanwezigheid van mij tot dusver onbekende O.D.-heren.

Ik heb er sterk op aangedrongen dat een eventuele onenigheid de plannen voor de goede zaak hier niet in de weg mogen staan. *Paul* was het hiermede eens, doch had zich aan zijn instructies te houden.

Ik heb onmiddellijk een onderhoud met Frank aangevraagd, doch tot dusver vergeefs. Hedenmorgen hadden wij vergadering Obj. Bur., en is *Paul* daar niet verschenen. Of dit toeval is, dan wel consequentie van het besluit van Frank weet ik nog niet. Ik heb Frank nu een briefje geschreven, waarin ik nogmaals aangedrongen heb op een onderhoud.

Deze situatie is allervervelendst, speciaal waar de mogelijkheid bestaat, dat uur U dichtbij is, en kan ik op deze wijze mijn commandanten geen gedetailleerde instructies geven.

Van de gelegenheid, dat wij een speciale koerier wegzenden, maak ik gebruik om deze brief te sturen. Inmiddels blijf ik doorgaan te trachten Frank tot andere gedachten te brengen, aangezien er m.i. te grote belangen op het spel staan. Ik zal je op de hoogte houden.

Maarten.

Bijlage 6

C. Tw.

Aan C. RVV

Met intense interesse heb ik Uw voorstellen en de vergadering bestudeerd.

Mijn welgemeend compliment. Ik sta pal achter U!

Hoewel ik U lang niet altijd met ruzie's vermoei, blijkt U buitengewoon goed op de hoogte te zijn.

Ben alleen bang, dat onze B.N.B.S. zich niet aan een inspectie-tocht zal wagen, helaas!

Met beste wensen

Evert.

31-10

BIJLAGE 30**Brief van de Raad van Verzet dd. 7 November 1944 gericht aan Jan Thijssen***(Overgelegd door de heer Koot tijdens zijn verhoor op 16 September 1949)*

*Van de Raad van Verzet in het
Koninkrijk der Nederlanden
aan
Jan/ Karel*

Copie voor C-NBS.

Geachte Heer,

In een speciaal hiervoor bijeengeroepen Raadsvergadering op Vrijdag 3 November, heeft de Raad van Verzet zich beziggehouden met te bespreken welke de gevolgen zouden kunnen zijn van het besluit van de C-NBS waarbij Gij van Uw post als commandant Afd. R.V. werd ontheven en welke ten opzichte daarvan de houding van de Raad zou moeten zijn.

Bij deze bespreking hield de Raad terdege rekening met het vele en belangrijke werk dat door U sedert de oprichting is tot gebracht en geenszins wil de Raad Uw werkkraft en diverse capaciteiten gering-schatten. Echter was de Raad van oordeel dat de motivering van het besluit van de C-NBS om U van Uw commandopost te ontheffen, voor de Raad geen voldoende aanleiding bood om tegen dit besluit

in beroep te komen. Integendeel, Uw uiterst ongediciplineerde werkwijze juist gedurende de moeilijkste perioden voor ons Land, heeft ook de Raad herhaaldelijk genoopt ernstige terechtwijzigingen aan U te richten.

Door de ontheffing van Uw commando-post door de C-NBS is het prestige van de Raad van Verzet zeer geschaad, iets wat vooral in deze moeilijke tijden niet kan worden geduld.

Na ernstige beraadslaging heeft de Raad besloten U te verzoeken zich uit de Raad van Verzet in het Koninkrijk der Nederlanden terug te trekken en acht de Raad van Verzet in het Koninkrijk der Nederlanden vanaf heden elk officieel contact met U als zijnde verbroken.

Wij vertrouwen dat Gij desondanks de juistheid van ons besluit zult willen erkennen en Uw medewerking zult willen verlenen om de door de Raad aangewezen opvolger in de U bekende materie betreffende Raadszaken, in te werken.

Hoogachtend,

*Raad van Verzet**in het Koninkrijk der Nederlanden.*

7 November 1944.

BIJLAGE 31**Telegram van de heer H. Koot dd. 16 November 1944 gericht aan Z.K.H. Prins Bernhard***(Overgelegd door de heer Koot tijdens zijn verhoor op 16 September 1949)*

C.N.B.S.

No. 23 M.

16-11-1944

Aan ONBS.

Hierbij bericht ik Uwe Koninklijke Hoogheid, dat Henk (RVV) die zich namens en in opdracht van de Raad van Verzet naar Uw Hoofdwartier begeeft o.m. teneinde de kwestie van het ontslag van Jan (RVV) namens de Raad van Verzet bij u toe te lichten, deze missie tevens met mijn toestemming vervult.

Ik heb Henk gemachtigd om alle vraagpunten, die zich ten deze voordoen, namens mij aan U te verklaren. Hij is o.m. in het bezit van een foto-copie van de brief van Jan dd. 24-10, waarin verschillende ernstige punten voorkomen — de bij deze brief behorende bijlagen worden nog nagezonden.

D.C.

BIJLAGE 32

Afbakening van de bevoegdheden van de Directie van de Nederlandsche Spoorwegen en van de Bahnbevollmächtigte ten aanzien van de bedrijfsvoering van de Nederlandsche Spoorwegen

(Ingezonden door de heer G. F. H. Giesberger)

NIEDERSCHRIFT

über die Besprechung am 21. Juni 1940.

Beteiligte:

Herr Prof. Dr. Goudriaan.

Herr Ir. W. Hupkes.

Herr Ir. van Rijckevorsel.

der Bahnbevollmächtigte (Bbv) ORR Grimm.

Zweck der Besprechung:

Klarstellung der Aufgaben und der Verantwortlichkeit des Bbv Utrecht und der Direktion der Niederländischen Eisenbahnen.

A. Wehrmachtsverkehr.

1) Der Bbv hat für die Erfüllung der von der Deutschen Wehrmacht (vertreten durch die Transp-Kdtr Utrecht) zu stellenden eisenbahn wehrmachtlichen Forderungen zu sorgen. Er ordnet die hierfür notwendigen eisenbahnseitigen Massnahmen bei der Direktion der Niederländischen Eisenbahnen an und überwacht ihre Ausführung. Die Direktion der Niederländischen Eisenbahnen hat die eisenbahnwehrmachtlichen Anforderungen nach näherer Weisung des Bbv vorzubereiten und durchzuführen. Die Direktion trägt die Verantwortung dafür, dass die vom Bbv gestellten Anforderungen erfüllt werden. Insbesondere muss die reibungslose und sichere Durchführung der Wehrmachtstransporte stets gewährleistet sein. Bei Unzuträglichkeiten wichtiger Art und sonstigen wichtigen Angelegenheiten wird sich der Bbv unmittelbar mit dem zuständigen Direktionsmitglied ins Benehmen setzen. Im übrigen sorgen beide Stellen — Bbv und Direktion für eine gute und verständnisvolle Zusammenarbeit der holländischen und deutschen Stellen.

2) Der Wehrmachtsverkehr hat in allen Fällen den Vorrang vor dem zivilen Verkehr. Der Bbv bestimmt, ob und in welchem Umfang auf den einzelnen Strecken neben dem Wehrmachtsverkehr auch öffentlicher (ziviler) Verkehr zugelassen werden kann. Neue Züge dürfen nur mit Zustimmung des Bbv eingelegt werden. Nötigenfalls muss mit Rücksicht auf den Wehrmachtsverkehr der öffentliche Verkehr gänzlich oder teilweise eingestellt werden.

3) Bei allen Angelegenheiten, die mittelbar oder unmittelbar die Benutzung der Niederländischen Eisenbahn durch die Wehrmacht betreffen, haben alle Beteiligten unbedingte Amtsverschwiegenheit zu bewahren.

B. Allgemeine Eisenbahnangelegenheiten

1) Der Betrieb auf den Niederländischen Eisenbahnen wird von der Direktion in Utrecht mit ihren Organen und unter ihrer Verantwortung geführt nach den bestehenden Gesetzen, gesetzlichen Ausführungsbestimmungen, den Statuten der Aktiengesellschaft „N.V. Nederlandsche Spoorwegen“, der an diese Gesellschaft erteilten Konzession und den innerdienstlichen Vorschriften. Der Bbv Utrecht übt gleichzeitig in seiner Eigenschaft als Beauftragter für Eisenbahnangelegenheiten beim Reichskommissar in Den Haag, die Aufsicht über den Betrieb nach den Richtlinien des Reichskommissars aus.

Die zu diesem Zweck eingesetzten Aufsichtsbeamten des Bbv werden im allgemeinen nicht mehr in den Betrieb eingreifen als es die obwaltenden Umstände — Sicherstellung der Wehrmachtsbelange — erforderlich machen.

2) Um dem Bahnbevollmächtigten den zur Durchführung seiner Aufgaben erforderlichen Ueberblick zu ermöglichen, dürfen Verhandlungen grundsätzlicher Art zwischen der Direktion in Utrecht und deutschen Verwaltungs- und Aufsichtsstellen über Eisenbahnangelegenheiten nur mit Beteiligung des Bbv oder mit seiner Vermittlung geführt werden.

Der Schriftwechsel über Angelegenheiten grundsätzlicher Art ist durch die Hand des Bbv zu leiten.

Utrecht, den 21. Juni 1940.

*Die Direktion der N.V.
Nederlandsche Spoorwegen:*

J. GOUDRIAAN

W. HUPKES

W. F. H. VAN RIJCKEVORSEL
(Unterschrift).

*Der Bahnbevollmächtigte bei
den Niederländischen Eisenbahnen:*

GRIMM (Unterschrift)

BIJLAGE 33

Uitzending van Radio Oranje dd. 25 Januari 1945

(Afkomstig van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

De spoorwegstaking moet voortduren.

Het is de Regering ter ore gekomen, dat in enkele gevallen, spoorwegpersoneel weer aan het werk is gegaan. De Regering begrijpt, dat het voedselgebrek en de daarmee verband houdende verlokkelijke aanbiedingen van Duitse zijde sommige houding in dit opzicht kan hebben beïnvloed.

Voorts is het de Regering bekend, dat ook een klein aantal spoorwegmannen, bij Duitse razzia's gegrepen, onder lijfswang weer aan het werk zijn gegaan.

De Regering wenst echter met nadruk te wijzen op de noodzaak van onverzwakte voortzetting van de spoorwegstaking; dit dient te geschieden in weerwil van de grote moeilijkheden in de voedselvoorziening.

De bevolking en de stakers zelf dienen te beseffen, voorzover zij dat niet reeds doen, dat de voedselvoorziening niet gebonden was of is aan het spoorwegverkeer, en dat de huidige nood niet, zoals de

Duitsers en landverraders beweren, veroorzaakt is door de spoorwegstaking.

De huidige hongersnood in het Westen des lands is daarentegen veroorzaakt door de roekeloze Duitse inbeslagneming van voedselvoorraden en weg- en watertransport, benevens door de ontwrichting welke het gevolg was en is van de Duitse razzia's en de Duitse pogingen tot de z.g. arbeidsinzet.

De Regering wijst er voorts nadrukkelijk op, dat de Geallieerde Luchtmacht gedwongen is, elk spoorwegverkeer zwaar te bombarderen, wat onvermijdelijkerwijze ook slachtoffers veroorzaakt onder Nederlands spoorwegpersoneel, voorzover dit weer aan het werk zou zijn gegaan.

Samenvattend geeft de Regering dus last, dat de spoorwegstaking over de gehele linie onverzwakt wordt doorgezet.

Deze Regeringsmededeling zal in onze uitzending van hedenavond worden herhaald.

BIJLAGE 34

Uitzending van Radio Oranje dd. 5 October 1944

(Afkomstig van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie)

Onderwerp: *De algemene staking van het spoorwegpersoneel wordt op last der Nederlandse Regering gehandhaafd.*

Landgenoten,

Op 17 September jongstleden gaf de Regering via „Radio Oranje” last tot een algemene staking van het spoorwegpersoneel. De Regering ontveinsde zich niet, dat aan deze beslissing zeer grote gevolgen vastzaten. Desniettemin werd het besluit genomen na rijp beraad met het Geallieerd Opperbevel, dat zijnerzijds gewezen had op de dringende strategische en tactische noodzaak om tot deze maatregel over te gaan. De Regering werd mede tot haar besluit bewogen door een uit Nederland ontvangen dringend verzoek om een staking af te kondigen.

Reeds enkele malen werden dergelijke verzoeken uit Nederland ontvangen, doch de Regering had deze steeds afgewezen daar zij de tijd daarvoor nog niet rijp achtte.

De datum der lastgeving tot staking was geen toeval. Op 17 September immers begonnen de grote Geallieerde luchtoperaties. Indien luchttroepen werden neergelaten ver vóór de frontlijn, dan is dit altijd een hachelijke operatie; de aanvoer van versterkingen en voorraden is ten zeerste afhankelijk van het weer, en de luchttroepen moeten zelfstandig doorvechten tot de hoofdmacht naar hen is doorgebroken.

Het enige doeltreffende middel, dat onzerzijds ter beschikking stond om de aanvoer van vijandelijke troepen en materieel zoveel mogelijk te vertragen, was het algeheel stopzetten van het spoorwegverkeer. Nederland was vanzelfsprekend aan zijn Geallieerden verplicht, het ganse gewicht aan beschikbare steun in de waagschaal te werpen.

Dit geschiedde en met succes. Het spoorwegpersoneel, van hoog tot laag, voerde de instructie der Regering vastbesloten uit. Iedereen in Nederland begreep, beredeneerd of instinctmatig, wat er op het spel stond. De invloed der staking deed zich spoedig voelen. Zij noopte de Duitsers tot omwegen bij de aanvoer hunner versterkingen, en mede daardoor werd de felle en een ogenblik lang, hachelijke strijd om de Waalbrug bij Nijmegen in het voordeel der Geallieerden beslist.

Het was daarom niet teveel, eerder te weinig gezegd, toen de Regering op 2 October jongstleden verklaarde: „De stopzetting van het spoorwegverkeer in Nederland heeft uitmuntende diensten bezwezen aan de Geallieerde oorlogvoering”.

Wat echter de Geallieerden bij Maas en Waal gelukte, kon bij de Rijn niet ten uitvoer worden gelegd. Hierdoor werd de aanvankelijk zo snelle opmars der Geallieerden tijdelijk gestuit. De krijgskans kan nu eenmaal niet worden gedecreteerd. Deze tegenslag, die duur betaald werd met het bloed van vele dappere Geallieerde strijders, heeft echter voor de bevolking van bezet gebied tot consequenties gevoerd, die thans onder de ogen moeten worden gezien.

Over de gevolgen der staking hoeven wij niet lang uit te wijden. Gij ondervindt ze dagelijks aan den lijve. Wij moeten hier echter dadelijk twee dingen zorgvuldig scheiden en uiteenhouden, namelijk enerzijds de kolenpositie en anderzijds de voedselpositie.

De beslissende factor, waardoor de kolenpositie wordt bepaald, is niet de spoorwegstaking, maar het feit, dat op het ogenblik de frontlijn verloopt tussen de Limburgse steenkolenmijnen en de rest van Nederland. Met of zonder spoorwegstaking zou de kolenpositie in bezet gebied hopeloos zijn door het blote feit, dat Limburg geen kolen meer kan leveren aan de rest van Nederland. Het front heeft namelijk bezet gebied volkomen van Limburg geïsoleerd. Met of zonder spoorwegstaking zouden de elektrische centrales in de grote steden daardoor stil komen te liggen, voorzover dat plaatselijk niet reeds is gebeurd. Met of zonder spoorwegstaking zou de voorziening met gas mettertijd stop komen te staan. Met of zonder spoorwegstaking zou de levering van huisbrand onoverkomelijke moeilijkheden hebben ontmoet.

Enigszins anders staat het evenwel met de voedselpositie. Vooropgesteld moet worden, dat ook deze door de Duitsers reeds was ontworpen, en dat de voedselvoorziening in elk geval gestagneerd zou hebben door het in beslag nemen van het Nederlandse spoorwegnet voor Duitse militaire doeleinden. Dit neemt niet weg dat de aanvoer van voedsel, die natuurlijk voor een overgroot deel des lands af-

hankelijk is van de spoorwegen, thans ernstige moeilijkheden ondervindt. Het zou onzerzijds getuigen van kwalijk begrip voor uw moeilijkheden, indien wij het hier niet onomwonden uitspreken: er dreigt, zeer zeker in de grote steden hongersnood, indien de bevrijding nog geruime tijd op zich zou laten wachten.

Maar, zal men zeggen, waarom verbindt de Regering niet aan het schijnbaar koelweg vermelden van deze ontzaglijke ramp de overweging, dat de staking van het spoorwegpersoneel aanstonds opgeheven moet worden?

Nederlanders, er zijn zeer goede en steekhoudende gronden daartegen; en die willen wij thans met u bespreken. Allereerst, om op de kolenpositie terug te komen, zullen wij het Duitse aanbod onder de loupe nemen.

Via het landverradersstation Hilversum hebben de Duitse autoriteiten een aanbod gedaan, Nederland te voorzien van Duitse kolen met de staking werd opgeheven. Indien de Nederlandse Regering heden opnieuw haar houding bevestigt en bekend maakt, dan doet zij dit welbewust dwars tegen elk Duits aanbod in. Tegenover Duitse aanbiedingen kunnen Regering en volk slechts één houding innemen: volstrekt wantrouwen, volstreekte afwijzing.

Elke Nederlander, die nadenkt, weet het; de bittere ervaring bewijst het; de Duitsers houden hun woord nimmer. Wanneer zij aanbieden, Nederland van Duitse kolen te voorzien, dan bedoelen zij, met onze hulp hun front in ons land van troepen, materieel en munitie te voorzien. Indien de spoorwegstaking zou worden opgeheven, dan is van hen geen generaal-pardon voor de stakers te verwachten, doch slechts afschuwelijke weerwraak op de duizenden ondergedoken spoorweg-employé's die dan in de muil van de leeuw zouden lopen.

Want deze vijand is meedogenloos. De wijze, waarop hij de gezinnen der stakers gijzelt en hun inboedels en woningen vernielt, bewijst dit voldoende. De Duitsers zouden een weer functionerend spoorwegnet slechts misbruiken, om alle nog resterende voorraden aan voedsel, grondstoffen, machinerieën, enz. het land uit te slepen. Zij zijn daar trouwens reeds mee begonnen, met behulp van eigen Duitse spoorwegmannen. En zij zouden niet alleen onze resterende voorraden wegslepen, doch het ligt volkomen in hun lijn, om eveneens al ons rollend materieel in Oostelijke richting te laten verdwijnen.

Dit immers zou beantwoorden aan een hunner dringendste behoeften. Het reeds lang overbelaste en versleten Duitse spoorwegmaterieel kan heden slechts worden aangevuld door roof te onzen koste.

Het zwaarst wegende motief, dat spreekt voor voortzetting der staking, hebben wij voor het eind bewaard. Indien in Nederland de spoorwegen weer aan de gang gingen, dan zou het Geallieerd Opperbevel de taak moeten overnemen, die thans met onzelfzuchtige toewijding en ten koste van bloedige offers door de stakende spoorwegmannen wordt uitgevoerd. Zij hebben het verkeer practisch stilgelegd.

Deze daad, die op de gehele wereld diepe indruk heeft gemaakt, strekt vanzelf henzelf en heel Nederland ten roem, in weerwil van alle rampen ermee verbonden. Zou de staking echter worden opgeheven, dan zou de Geallieerde Luchtmacht tussenbeide moeten komen in veel sterker mate dan thans reeds geschiedt; en dan zou zij zich richten tegen objecten, die bemand en bediend zouden zijn door Nederlanders. Ook dan zou elk transport in het gehele nog bezette gebied stil komen te liggen. Ook dan zouden de onvermijdelijke gevolgen zijn: dreigende hongersnood, stilliggende elektrische centrales en gasfabrieken, en bovendien een onvermijdelijk aantal slachtoffers onder de burgerbevolking, hoezeer ook moeite gedaan zou worden nauwkeurig te richten.

En dan, het eerste van alles met het oog op de toekomst, zouden de gevolgen tevens zijn een vernield spoorwegnet, niet alleen onmiddellijk achter de frontlijn, maar door het gehele land heen.

De balans opmakende, wordt de Regering, ten volle de zedelijke verantwoordelijkheid aanvaardend voor het op 17 September genomen besluit, bevestigt in haar overtuiging, dat met het opheffen van de spoorwegstaking 's lands belang in genen dele gediend zou zijn.

Het parool blijft dus: ondanks alle moeilijkheden volhouden over de gehele linie, tot de vijand met Gods hulp uit ons land is geworpen. De Regering vertrouwt dat zij daarmee handelt in de geest der betrokken strijders. Mogen zij gesterkt worden door de overtuiging, dat de zware offers, die reeds gebracht zijn en nog gebracht worden, machtig zullen bijdragen tot de overwinning en bevrijding.